

На основу члана 10. став 3. Закона о хемикалијама („Службени гласник Републике Српске“, број 21/18) и члана 76. став 2. Закона о републичкој управи („Службени гласник Републике Српске“, број 115/18), министар здравља и социјалне заштите, 07.10.2020. године, доноси

ПРАВИЛНИК О МЕТОДАМА ИСПИТИВАЊА ХЕМИКАЛИЈА

Члан 1.

Овим правилником прописују се методе испитивања хемикалија у поступку класификације хемикалија, укључујући испитивање физичких и хемијских својстава хемикалија, испитивање својстава хемикалија која утичу на живот и здравље људи и испитивање својстава хемикалија која утичу на животну средину.

Члан 2.

Методе испитивања хемикалија су:

- 1) методе испитивања физичких и хемијских својстава хемикалија које садрже детаљан опис начина испитивања тих својстава, а налазе се у Прилогу 1.
- 2) методе испитивања својстава хемикалија која утичу на живот и здравље људи које садрже детаљан опис начина испитивања токсичности и других ефеката хемикалија на здравље људи, а налазе се у Прилогу 2.
- 3) методе испитивања својстава хемикалија која утичу на животну средину које садрже детаљан опис начина испитивања екотоксичности и других ефеката хемикалија на животну средину, а налазе се у Прилогу 3.

Члан 3.

- (1) Испитивања токсичности хемикалија на људско здравље врше се на начин да се избјегава испитивање на кичмењацима, када год је то могуће.
- (2) За испитивања хемикалија у поступку класификације хемикалија користе се и друге међународно признате методе које нису прописане овим правилником, уколико су доступне.

Члан 4.

Прилози из члана 2. овог правилника објављују се у посебној публикацији.

Члан 5.

Ступањем на снагу овог правилника престаје да важи Правилник о методама испитивања својстава хемикалија („Службени гласник Републике Српске“, број 5/13).

Члан 6.

Овај правилник ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Српске“.

Број: 11/07-020-6/20

Датум: 07. октобар 2020. године

МИНИСТАР

Ален Шеранић, др мед.

ПРИЛОГ 1.

**МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА ФИЗИЧКИХ И ХЕМИЈСКИХ СВОЈСТАВА
ХЕМИКАЛИЈА**

A.1. ТЕМПЕРАТУРА ТОПЉЕЊА/МРЖЊЕЊА

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Већина описаних метода заснива се на Упутству за испитивање OECD¹.
Основни принципи дати су у литератури^{2,3}.

1.1. УВОД

Описане методе и уређаји примјењују се за одређивање температуре топљења супстанци, без ограничења у степену чистоте.

Избор методе зависи од природе супстанце која се испитује. Последица тога је да је ограничавајући фактор да ли се супстанца може спрашити лако, тешко или се не може спрашити.

За неке супстанце више одговара одређивање температуре мржњења или температуре очвршћавања, а стандарди за такво одређивања дати су у овој методи.

Када се због одређених особина супстанце не може измјерити ниједан од наведених параметара, одговарајућом се сматра температура течења.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Температура топљења је температура на којој се одвија фазни прелаз из чврстог у течно стање на атмосферском притиску, а та температура идеално одговара температури мржњења.

Фазни прелаз многих супстанци дешава се у температурном опсегу, па се он често описује као опсег топљења.

Превођење јединица (К у °C):

$$t = T - 273,15$$

при чему:

t је температура у степенима Целзијуса (°C);

T је термодинамичка температура у степенима Келвина (K).

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце не морају да се користе сваки пут када се испитује нова супстанца. Оне првенствено служе за повремену провјеру методе и да омогуће поређење са резултатима добијеним другим методама.

Неке супстанце које се користе за калибрацију дате су у литератури⁴.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Одређује се температура (температурни опсег) фазног прелаза из чврстог у течно стање или из течног у чврсто стање. У пракси се одређују температуре почетне и финалне фазе топљења/мржњења, загријавањем/хлађењем узорка супстанце која се испитује на атмосферском притиску. Дато је пет типова метода: метода одређивања температуре топљења у капилари, метода гријне плоче са постепеним загријавањем, метода одређивања температуре мржњења, метода термалне анализе и метода одређивања температуре течења (развијена за нафтна уља).

У одређеним случајевима, умјесто мјерења температуре топљења, може да буде погодно мјерење температуре мржњења.

1.4.1. Метода одређивања температуре топљења у капилари

1.4.1.1. Уређаји за одређивање температуре топљења у купатилу са течномшћу

Мала количина фино спрашене супстанце ставља се у капилару и сабије се. Капилара се загријава, заједно са термометром, а пораст температуре се подешава на мање од око 1 K/min за вријеме топљења. Одређују се почетна и завршна температура топљења.

1.4.1.2. Температура топљења у уређајима са металним блоком

Поступак је исти као поступак описан у одељку 1.4.1.1. ове методе, осим што се капиларна цијев и термометар стављају у метални блок који се загријава и могу да се посматрају кроз отворе у блоку.

1.4.1.3. Фотоћелијска детекција

Узорак се налази у капилари и загријава се аутоматски у металном цилиндру. Зрак свјетлости се усмјерава кроз супстанцу кроз отвор на цилиндру, на прецизно калибрисану фотоћелију. Оптичке особине већине супстанци се приликом топљења мијењају од непровидности до провидности. Интензитет свјетлости која долази до фотоћелије расте и шаље сигнал за заустављање на дигитални индикатор гдје се читава температура са резистентног (отпорног) термометра од платине који је смјештен у комори за загријавање. Ова метода није погодна за неке јако обојене супстанце.

1.4.2. Метода гријне плоче са постепеним загријавањем

1.4.2.1. Одређивање температуре топљења по Кофлеру

У овом поступку користе се двије металне шипке различите термичке проводљивости, које се загријавају помоћу електричне струје. Полуга је изведена на начин да је температурни градијент углавном линеаран на цијелој њеној дужини. Температура вреле полуге може бити између 283 K и 573 K са специјалним уређајем за читавање температуре, који укључује и клизач са показивачем и индикатором направљеним специјално за ту полугу. Да би се одредила температура топљења, супстанца се у танком слоју наноси директно на површину вреле полуге. У року од неколико сијекунди појављује се оштра линија раздвајања између течности и чврсте фазе. Температура на линији раздвајања читава се на начин да се показивач подеси на линију у мирном положају.

1.4.2.2. Микроскоп за одређивање температуре топљења

У употреби се налази неколико типова микроскопа са гријним плочама са постепеним загријавањем. Користе се нарочито када се одређују температуре топљења

малих количина супстанци. Код већине гријних плоча температура се мјери осјетљивим термоелементом, а понекад се користе и термометри са живом. Типичан уређај за одређивање температуре топлёња на гријној плочи са постепеним загријавањем са микроскопом има комору за загријавање унутар које се налази метална плоча на коју се наноси узорак на покривној (клизној) стакленој плочици. У центру металне плоче налази се отвор кроз који пролази свјетлост са освјетљеног огледала микроскопа. Када се користи, комора је затворена стакленом плочом која спријечава продор ваздуха до узорка.

Загријавање узорка се регулише реостатом. За веома прецизна мјерења оптички анизотропних супстанци може се користити поларизовано свјетло.

1.4.2.3. Мениск метода

Ова метода се нарочито користи за полиамиде.

Температура на којој се истискује мениск силиконског уља, које је затворено између гријне плоче и стакленог поклопца и уз помоћ узорка полиамида који се испитује, одређује се визуелно.

1.4.3. Метода одређивања температуре мржњења

Узорак се ставља у посебну цијев (епрувету) за испитивање и смјешта се у апарат за одређивање температуре мржњења. Узорак се полако и непрестано мијеша за вријеме хлађења, а температура се мјери у одговарајућим интервалима. Када температура постане константна у неколико читавања, та температура (коригована за вриједност грешке термометра) биљежи се као температура мржњења.

Прехлађивање мора да се избјегне одржавањем равнотеже између чврсте и течне фазе.

1.4.4. Метода термалне анализе

1.4.4.1 Диференцијална термална анализа (ДТА)

Овом методом биљеже се разлике у температурама супстанце и референтног материјала, у функцији од температуре, када се супстанца и референтни материјал подвргавају истом контролисаном температурном програму. Када узорак пролази фазни прелаз, долази до промјене енталпије, а та промјена се читава путем ендотермног (за топлёње) или егзотермног (за мржњење) одступања забиљежене температуре од базне линије.

1.4.4.2 Диференцијална скенирајућа калориметрија (ДСЦ)

Овом методом биљежи се разлика у унијетој енергији (топлоти) супстанце и референтног материјала, у функцији од температуре, када се супстанца и референтни материјал подвргавају истом контролисаном температурном програму. Ова енергија је енергија неопходна за успостављање нулте температурне разлике између супстанце и референтног материјала. Када узорак пролази фазни прелаз, долази до промјене енталпије, а та промјена се читава путем ендотермног (за топлёње) или егзотермног (за мржњење) одступања забиљеженог протока топлоте од базне линије.

1.4.5. Метода одређивања температуре течења

Ова метода је развијена за нафтна уља и погодна је за коришћење код уљастих супстанци које имају ниске температуре топлёња.

Послије припремног загријавања, узорак се хлади по специфичном режиму и у интервалима од 3 К испитују се карактеристике протока. Најнижа температура при којој се уочава кретање супстанце биљежи се као температура течења.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Примјењивост и прецизност различитих метода које се користе за одређивање температуре топљења/опсега топљења наведене су у табелама.

Табела 1: Метода одређивања температуре топљења у капилари

Метода мјерења	Супстанце које се могу фино спраштити	Супстанце које нису фино спрашене	Температурни опсег	Процијењена прецизност ⁽¹⁾
Уређаји са купатилом са течностима ^I	да	мали број	273 К до 573 К	± 0,3 К
Уређаји са металним блоком ^{II}	да	мали број	293 К до > 573 К	± 0,5 К
Фотохелијска детекција	да	већи број уз уређај за примјену	253 К до 573 К	± 0,5 К

⁽¹⁾ Зависи од врсте инструмента и од степена чистоће супстанце.

Табела 2. Метода гријне плоче са постепеним загријавањем и метода одређивања температуре мржњења

Метода мјерења	Супстанце које се могу фино спраштити	Супстанце које нису фино спрашене	Температурни опсег	Процијењена прецизност ⁽¹⁾
Кофлерова ^{III} метода	да	не	283 К до >573 К	± 1 К
Микроскопске ^{IV} методе	да	мали број	293 К до > 573 К	± 0,5 К
Мениск метода ^V	не	специфична за полиамиде	293 К до >573 К	± 0,5 К
Температура мржњења ^{VI}	да	да	223 К до 573 К	± 0,5 К

⁽¹⁾ Зависи од врсте инструмента и од степена чистоће супстанце.

^I JIS K 0064

^{II} ISO 1218 (E)

^{III} ANSI/ASTM D 3451-76

^{IV} DIN 5 3736

^V ISO 1218 (E)

^{VI} BS 4695

Табела 3: Метода термалне анализе

Метода мјерења	Супстанце које се могу фино спрашити	Супстанце које нису фино спрашене	Температурни опсег	Процијењена прецизност ⁽¹⁾
Диференцијална термална анализа ^{VII}	да	да	173 К до 1273 К	до 600 К $\pm$ 0,5 К Од 600 К до 1273 К $\pm$ 2,0 К
Диференцијална скенирајућа калориметрија ^{VII}	да	да	173 К до 1273 К	до 600 К $\pm$ 0,5 К Од 600 К до 1273 К $\pm$ 2,0 К

⁽¹⁾ Зависи од врсте инструмента и од степена чистоће супстанце.

Табела 4: Метода одређивања температуре течења

Метода мјерења	Супстанце које се могу фино спрашити	Супстанце које нису фино спрашене	Температурни опсег	Процијењена прецизност ⁽¹⁾
Температура течења ^{VIII}	за нафтне производе и уљасте супстанце	за нафтне производе и уљасте супстанце	223 до 323 К	$\pm$ 0,3 К

⁽¹⁾ Зависи од врсте инструмента и од степена чистоће супстанце.

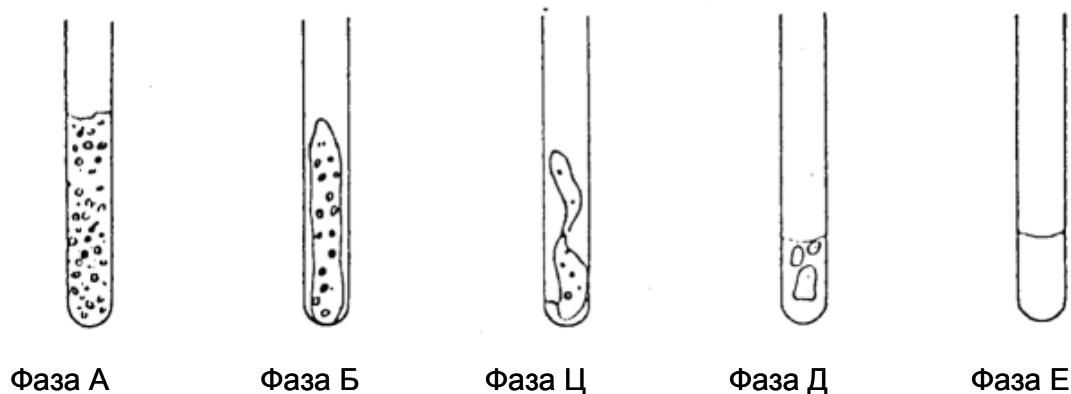
1.6. ОПИС МЕТОДА

Поступци скоро свих метода испитивања описани су у међународним и националним стандардима (видјети Дио други ове методе).

1.6.1. Метода одређивања температуре топљења у капилари

Спрашене супстанце када се изложе споријем расту температуре обично пролазе кроз фазе топљења приказане на Слици 1.

Слика 1.

^{VII} ASTM E 537-76

^{VIII} ASTM D 97-66

При чему:

Фаза А (почетак топљења) је фаза у којој ситне капљице једнолично приањају на унутрашњи зид капиларне цијеви;

Фаза Б је фаза у којој се јавља простор између узорка и унутрашњег зида услед сакупљања истопљене материје;

Фаза Ц је фаза у којој сакупљени узорак почиње да пада наниже и да прелази у течно стање;

Фаза Д је фаза у којој се на површини формира мениск, иако извјесна количина узорка и даље остаје у чврстом стању;

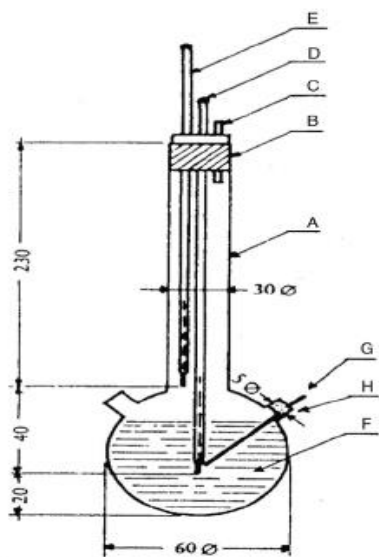
Фаза Е је завршна фаза топљења у којој нема чврстих честица.

Током одређивања температуре топљења, температуре се биљеже на почетку топљења (фаза А) и у завршној фази (фаза Е).

1.6.1.1. Уређаји за одређивање температуре топљења у купатилу са течномшћу

На Слици 2. приказан је стандардни апарат од стакла за одређивање температуре топљења^{IX}. Све димензије дате су у милиметрима.

Слика 2.

При чему:

А је суд за мјерење;

В је запушач;

С је одушка;

Д је термометар^X;

Е је помоћни термометар;

Ф је купатило са течномшћу;

Г је стаклена капилара дужине 80 mm до 100 mm, унутрашњег пречника $1,0 \text{ mm} \pm 0,2 \text{ mm}$, дебљине зида 0,2 mm до 0,3 mm;

Н је бочна цијев.

Купатило са течномшћу

Потребно је изабрати одговарајућу течност. Избор течности зависи од температуре топљења која се одређује, нпр. течни парафин за температуре топљења испод 473 K, силиконско уље за температуре топљења испод 573 K.

За температурее топљења изнад 523 K, може се користити смјеша која се састоји од три дијела сумпорне киселине и два дијела калијум-сулфата (масени односи). При коришћењу овакве смјеше потребно је предузети све мјере предострожности.

^{IX} JIS K 0064

^X Могу се користити само термометри који испуњавају услове стандарда: ASTM E 1-71, DIN 12770, JIS K 8001 или услове еквивалентних стандарда

Поступак

Сува супстанца се фино спраши у посуду и убацује се у капилару, затворену на једном крају, тако да ниво пуњења буде око 3 mm након што се чврсто напакује. Да се добије хомогено спаковани узорак, капиларна цијев се испушта вертикално кроз стаклену цијев, са висине од око 700 mm, на сахатно стакло.

Напуњена капилара се ставља у купатило тако да средњи дио резервоара са живом термометра додирује капилару у дијелу у ком је смјештен узорак. Обично се капилара ставља у апарат на око 10 K испод температуре топљења.

Купатило са течношћу се загријава тако да температура расте приближно 3 K/min. Тачност треба мијешати. На око 10 K испод очекиване температуре топљења брзина раста температуре се подешава на максимално 1 K/min.

Израчунавање

Израчунавање температуре топљења врши се на следећи начин:

$$T = T_D + 0,00016 (T_D - T_E) n$$

при чему:

T је коригована температура топљења у K;

T_D је температура очитана на термометру D у K;

T_E је температура очитана на термометру E у K;

n је број подиока живиног стуба на термометру D са Слике 2. чије је стабло уроњено у купатило.

1.6.1.2 Уређаји за одређивање температуре топљења са металним блоком

Апаратура

Апаратура се састоји од:

– Цилиндричног металног блока, чији је горњи дио шупаљ и формира комору (видјети Сliku 3);

– Металног поклопца, са два или више отвора кроз које се могу убацити цијеви у метални блок;

– Гријног система металног блока снабђевеним нпр. електричним отпорником смјештеним у блоку;

– Реостата (отпорника) за регулацију струје, уколико се користи гријање на струју;

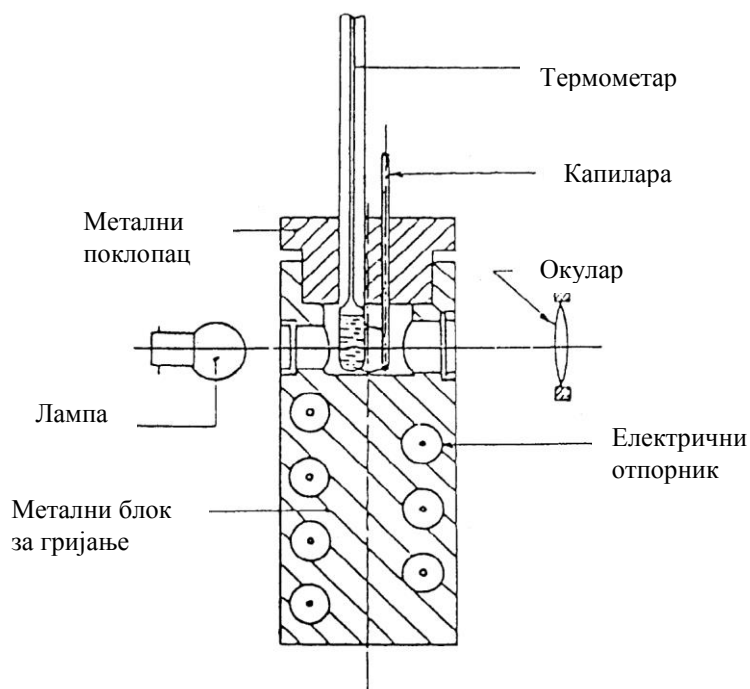
– Четири прозора од стакла отпорног на топлоту на бочним зидовима коморе, који су међусобно постављени под правим углом. Испред једног од прозора постављен је окулар за посматрање капиларне цијеви. Остала три прозора су постављена ради освјетљавања унутрашњости помоћу лампи;

– Капиларне цијеви од стакла отпорног на топлоту, затворене на једном крају (видјети одјелак 1.6.1.1. ове методе).

Термометар

Видјети стандарде наведене у одјелку 1.6.1.1. ове методе. Могу се примијенити и термо-електрични мјерни уређаји са упоредивом (сличном) тачношћу.

Слика 3.

1.6.1.3. Фотохелијска детекција

Апаратура и процедура

Апаратура се састоји од металне коморе са аутоматским системом гријања. Три капиларе се припремају у складу са одељком 1.6.1.1. ове методе и стављају се у пећ.

За калибрацију апарата на располагању је неколико линеарних повећања температуре (температурних програма). Одговарајући пораст температуре се електрично подешава на основу претходно изабране константне и линеарне брзине. Показивачи биљеже и показују тренутну температуру у пећи и температуру супстанце у капиларама.

1.6.2. Метода гријне плоче са постепеним загријавањем

1.6.2.1. Одређивање температуре топљења по Кофлеру

Видјети Дио други ове методе.

1.6.2.2. Микроскоп за одређивање температуре топљења

Видјети Дио други ове методе.

1.6.2.3. Мениск метода (за полиамиде)

Видјети Дио други ове методе.

Брзина загријавања око температуре топљења треба да је мања од 1 K/min.

1.6.3. Метода одређивања температуре мржњења

Видјети Дио други ове методе.

1.6.4. Метода термалне анализе

1.6.4.1. Диференцијална термална анализа

Видјети Дио други ове методе.

1.6.4.2. Диференцијална скенирајућа калориметрија

Видјети Дио други ове методе.

1.6.5. Метода одређивања температуре течења

Видјети Дио други ове методе.

2. ПОДАЦИ

У неким случајевима неопходно је извршити корекцију термометра.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- коришћеној методи;
- прецизном опису супстанце (идентитет и нечистоће) и кораке претходних пречишћавања, уколико их је било;
- процјени прецизности.

Средња вриједност најмање два мјерења која су у опсегу процијењене прецизности (видјети табеле) наводи се као температура топљења.

Уколико је разлика између температуре на почетку и на крају завршне фазе топљења у границама прецизности методе, температура у завршној фази топљења се узима као температура топљења. Уколико наведена разлика није у границама прецизности методе, у извјештају се наводе двије температуре.

Уколико се супстанца разложи или сублимује прије постизања температуре топљења, наводи се температура на којој је уочен ефекат.

У извјештају се наводе сви подаци и примједбе важне за тумачење резултата, нарочито подаци о нечистоћама и физичком стању супстанце.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 102, Decision of the Council C(81) 30 final
2. IUPAC, B. Le Neindre, B. Vodar, eds. Experimental thermodynamics, Butterworths, London 1975, vol. II
3. R. Weissberger ed.: Technique of organic Chemistry, Physical Methods of Organic Chemistry, 3rd ed., Interscience Publ., New York, 1959, vol. I, Дио I, Одјељак VII p. 803-834
4. IUPAC, Physicochemical measurements: Catalogue of reference materials from national laboratories, Pure and applied chemistry, 1976, vol. 48, p. 505-515.

Дио други

ДОДАТНИ ТЕХНИЧКИ ПОДАЦИ

Додатни технички подаци могу се пронаћи у сљедећим стандардима:

1. Метода одређивања температуре топљења у капилари

1.1. Уређаји за одређивање температуре топљења у купатилу са течношћу

ASTM E 324-69	Standard test method for relative initial and final melting points and the melting range of organic chemicals
BS 4634	Method for the determination of melting point and/or melting range
DIN 53181	Bestimmung des Schmelzintervalles von Harzen nach Kapillarverfahren
JIS K 00-64	Testing methods for melting point of chemical products

1.2. Уређаји са металним блоком

DIN 53736	Visuelle Bestimmung der Schmelztemperatur von teilkristallinen Kunststoffen
ISO 1218 (E)	Plastics – polyamides – determination of ‘melting point’

2. Метода гријне плоче са постепеним загријавањем

2.1. Одређивање температуре топљења по Кофлеру

ANSI/ASTM D 3451-76	Standard recommended practices for testing polymeric powder Coatings
---------------------	--

2.2. Микроскоп за одређивање температуре топљења

DIN 53736	Visuelle Bestimmung der Schmelztemperatur von teilkristallinen Kunststoffen
-----------	---

2.3. Мениск метода (полиамиди)

ISO 1218 (E)	Plastics – polyamides – determination of ‘melting point’
ANSI/ASTM D 2133-66	Standard specification for acetal resin injection moulding and extrusion materials
NF T 51-050	Résines de polyamides. Détermination du ‘point de fusion’ méthode du ménisque

3. Метода одређивања температуре мржњења

BS 4633	Method for the determination of crystallising point
BS 4695	Method for Determination of Melting Point of petroleum wax (Cooling Curve)
DIN 51421	Bestimmung des Gefrierpunktes von Flugkraftstoffen, Ottokraftstoffen und Motorenbenzolen
ISO 2207	Cires de pétrole: détermination de la température de figeage
DIN 53175	Bestimmung des Erstarrungspunktes von Fettsäuren

NF T 60-114	Point de fusion des paraffines
NF T 20-051	Méthode de détermination du point de cristallisation (point de congélation)
ISO 1392	Method for the determination of the freezing point

4. Метода термалне анализе

4.1. Диференцијална термална анализа

ASTM E 537-76	Standard method for assessing the thermal stability of chemicals by methods of differential thermal analysis
ASTM E 473-85	Standard definitions of terms relating to thermal analysis
ASTM E 472-86	Standard practice for reporting thermoanalytical data
DIN 51005	Thermische Analyse, Begriffe

4.2. Диференцијална скенирајућа калориметрија

ASTM E 537-76	Standard method for assessing the thermal stability of chemicals by methods of differential thermal analysis
ASTM E 473-85	Standard definitions of terms relating to thermal analysis
ASTM E 472-86	Standard practice for reporting thermoanalytical data
DIN 51005	Thermische Analyse, Begriffe

5. Метода одређивање температуре течења

NBN 52014	Echantillonnage et analyse des produits du pétrole: Point de trouble et point d'écoulement limite – Monsterneming en ontleding van aardolieproducten: Troebelingspunt en vloeipunt
ASTM D 97-66	Standard test method for pour point of petroleum oils
ISO 3016	Petroleum oils – Determination of pour point

А.2. ТЕМПЕРАТУРА КЉУЧАЊА

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Већина описаних метода заснива се на Упутству за испитивање OECD¹. Основни принципи дати су у литератури^{2,3}.

1.1. УВОД

Описане методе и уређаји могу се примјењивати на течне супстанце и супстанце са ниском температуром топљења, под условом да исте не подлежу хемијској реакцији на температурама испод температуре кључања (нпр. аутооксидација, премјештања, разлагање итд.). Методе могу да се примјењују на течне супстанце које су чисте, као и на оне које садрже нечистоће.

Нагласак је на методама које користе фотохелијску детекцију и термалну анализу, јер методе омогућавају одређивање температура топљења, као и температура кључања. Мјерења могу да се врше аутоматски.

Динамичка метода која је дата у овом прилогу има предност да се може примјењивати и за одређивање напона паре и није неопходно вршити корекцију температуре кључања на нормални притисак (101,325 kPa), јер се нормалан притисак може подешавати помоћу маностата за вријеме мјерења.

Напомене: Утицај нечистоћа на одређивање температуре кључања у великој мјери зависи од природе нечистоће. Када су у узорку присутне испарљиве нечистоће које могу утицати на резултат, супстанца се може пречистити.

1.2 ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Нормална температура кључања је температура при којој је напон паре течности 101,325 kPa.

Уколико се температура кључања не мјери при нормалном атмосферском притиску, зависност температуре од притиска паре описује се преко Клаузијус – Клапејронове једначине:

$$\log p = \frac{\Delta H_v}{2,3RT} + konst.$$

при чему:

p је притисак паре супстанце у паскалима;

ΔH_v је топлота испарења у J mol⁻¹;

R је универзална гасна константа која износи 8,314 J mol⁻¹ K⁻¹;

T је термодинамичка температура у степенима Келвина (K);

Температура кључања се наводи уз узимање у обзир амбијенталног притиска за вријеме мјерења.

Превођење јединица:

Притисак (мјерна јединица: kPa): 100 kPa = 1; bar = 0,1 МПа (Дозвољава се коришћење мјерне јединице „bar“, али се не препоручује).

133 Pa = 1 mm; Hg = 1 Torr (Не дозвољава се коришћење мјерне јединице „mm Hg“ и „Torr“).

1 atm = стандардна атмосфера = 101 325 Pa (Не дозвољава се коришћење мјерне јединице „atm“).

Температура (мјерна јединица: K): $t = T - 273,15$

при чему:

t је температура у степенима Целзијуса (°C);

T је термодинамичка температура у степенима Келвина (K).

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце не морају да се користе сваки пут када се испитује нова супстанца. Оне првенствено служе за повремену провјеру методе и да омогуће поређење са резултатима добијеним другим методама.

Неке супстанце које се користе за калибрацију дате су у методама у Дијелу другом.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Дато је седам типова метода за одређивање температуре кључања (опсега кључања). Пет метода заснива се на мјерењима температура кључања, док се двије методе заснивају на термалној анализи.

1.4.1. Мјерење температуре кључања

1.4.1.1. Одређивање температуре кључања употребом ебулиометра

Ебулиометри су изворно развијени за одређивање молекулске тежине на основу повећања тачке кључања, али су погодни и за мјерења тачне тачке кључања^{XI}. Тачност се загријава у овом апарату, при равнотежним условима, на атмосферском притиску све до кључања.

1.4.1.2. Динамичка метода

Ова метода обухвата мјерење температуре при којој долази до поновне кондензације паре помоћу одговарајућег термометра у повратном току за вријеме кључања. Код ове методе може бити варијација у притиску.

1.4.1.3. Метода дестилације за одређивање температуре кључања

Ова метода обухвата дестилацију течности и мјерење температуре при којој долази до поновне кондензације паре и одређивање количине дестилата.

1.4.1.4. Метода одређивања температуре кључања по Сиволобофу

Узорак се загријава у цијеви (епрувети) за узорак, која је уроњена у течност купатила за гријање. Затопљена капилара, која има ваздушни мјехур у доњем дијелу, спушта се у цијев (епрувети) за узорке.

1.4.1.5. Фотохелијска детекција

Ради на принципу методе одређивања температуре кључања по Сиволобофу, уз аутоматско фото-електрично мјерење растућих мјехура.

^{XI} Веома једноставан апарат описан је у стандарду ASTM D 1120-72

1.4.2. Термална анализа

1.4.2.1. Диференцијална термална анализа

Ова техником биљежи се температурна разлика између супстанце и референтног материјала као функције температуре, док се супстанца и референтни материјал излажу истом контролисаном температурном програму. Када узорак пролази фазни прелаз, долази до промјене енталпије, а та промјена се очитава путем ендотермног одступања (кључање) забиљежене температуре од базне линије.

1.4.2.2. Диференцијална скенирајућа калориметрија

Овом техником биљежи се разлика у промјени енергије (топлоте) у супстанци и референтном материјалу у функцији од температуре, док се супстанца и референтни материјал излажу истом контролисаном температурном програму. Ова енергија је енергија неопходна за успостављање нулте температурне разлике између супстанце и референтног материјала. Када узорак прође фазни прелаз, праћен промјеном енталпије, таква промјена се приказује ендотермним одступањем (кључање) забиљеженог протока топлоте од базне линије.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Примјењивост и прецизност различитих метода које се користе за одређивање температуре кључања/опсега кључања наведени су у Табели 1.

Табела 1: Поређење метода

Метода мјерења	Процијењена тачност
Ебулиометар ^{XII}	$\pm 1,4$ К (до 373 К) ⁽¹⁾⁽²⁾ $\pm 2,5$ К (до 600 К) ⁽¹⁾⁽²⁾
Динамичка метода	$\pm 0,5$ К (до 600 К) ⁽²⁾
Дестилација ^{XIII}	$\pm 0,5$ К (до 600 К)
Метода по Сиволобофу	± 2 К (до 600 К) ⁽²⁾
Фотоћелијска детекција	$\pm 0,3$ К (до 373 К) ⁽²⁾
Диференцијална термална анализа ^{XIV}	$\pm 0,5$ К (до 600 К) $\pm 2,0$ К (до 1273 К)
Диференцијална скенирајућа калориметрија ^{XV}	$\pm 0,5$ К (до 600 К) $\pm 2,0$ К (до 1273 К)

⁽¹⁾ Ова прецизност је валидна само за једноставне уређаје као што су уређаји описани нпр. у стандарду ASTM D 1120-72. Прецизност се може побољшати примјеном модернијих ебулиометара.

⁽²⁾ Ова прецизност је валидна само за чисте супстанце. Употреба у другим случајевима мора бити оправдана. Треба одредити процијењену тачност.

^{XII} ASTM D 1120-72

^{XIII} ISO/R 918, DIN 53171, BS 4591/71

^{XIV} ASTM E 537-76

^{XV} ASTM E 537-76

1.6. ОПИС МЕТОДА

Поступци неких метода испитивања описани су у међународним и националним стандардима (видјети Дио други ове методе).

1.6.1. Мјерење температуре кључања

1.6.1.1. Одређивање температуре кључања употребом ебулиометра

Видјети Дио други ове методе.

1.6.1.2. Динамичка метода

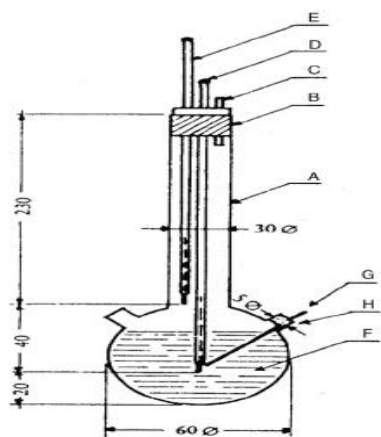
Видјети методу испитивања А.4. за одређивање напона паре која је дата у овом прилогу.

Биљежи се температура кључања уочена на примијењеном притиску од 101,325 kPa.

1.6.1.3. Метода дестилације за одређивање температуре кључања (опсега кључања)

Видјети Дио други ове методе.

Слика 1.

При чему:

A је суд за мјерење;

B је запушач;

C је одушка;

D је термометар;

E је помоћни термометар;

F је купатило са течносту;

G је стаклена капилара за узорак спољњег пречника максимално 5 mm, дужине приближно 100 mm, унутрашњег пречника 1 mm и дебљине зида 0,2 mm до 0,3 mm;

H је бочна цијев.

1.6.1.4. Метода одређивања температуре кључања по Сиволобофу

Узорак се загријава у апарату за одређивање тачке топљења у стакленој капилари за узорке, пречника око 5 mm (видјети Слику 1.).

Слика 1. приказује тип стандардизованих апарата за одређивање температура топљења и кључања^{xvi}. Апарати су направљени од стакла. Све димензије на Слици 1. дате су у милиметрима.

Капилара (за капиларно кључање) затопљена на око 1 cm изнад доњег дијела ставља се у капилару за узорак. Ниво до којег се додаје супстанца која се испитује је такав да је затопљени дио унутрашње капиларе испод површине течности. Капилара за узорке која садржи капилару за кључање причвршћује се за термометар гуменим каишем или се фиксира држачима са стране (видјети Слику 2.).

^{xvi} JIS K 0064

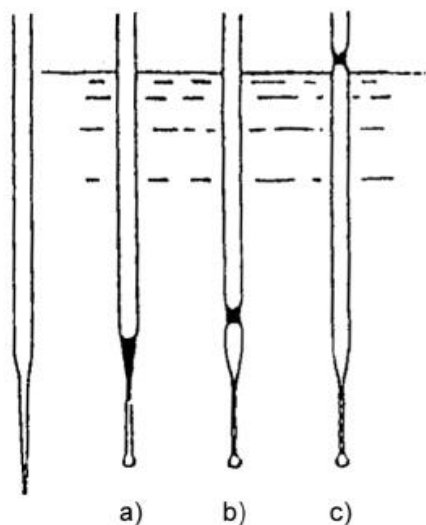
Слика 2.

Поступак према Сиволобофу

Слика 3.

Модификовани поступак

Течност за купатило бира се у складу са температуром кључања. За температуре до 573 K може се користити силиконско уље. Течни парафин се може користити само до 473 K. Гријање купатила са течношћу треба подесити на почетку на пораст температуре од 3 K/min. Течност у купатилу мора се мијешати. На око 10 K испод очекиване температуре кључања гријање се смањује, тако да пораст температуре буде мањи од 1 K/min. По постизању температуре кључања, из капиларе за кључање се брзо појављују мјехурићи.

Температура кључања је она температура при којој уз моментално хлађење низ мјехурића се прекида и течност почне да се пење у капилару. Одговарајућа прочитана температура на термометру представља тачку кључања супстанце.

Код модификованог принципа (видјети Сliku 3.) температура кључања се одређује у капилари за одређивање температуре топљења. Капилара се сужава до завршне тачке у дужини од око 2 cm (a) и уноси се мала количина узорка. Отворени крај капиларе је затопљен тако да на дну заостаје мали мјехур ваздуха. Загријавањем узорка мјехур ваздуха се шири (б). Температура кључања је она температура на којој супстанца достигне ниво течности у купатилу (ц).

1.6.1.5. Фотоћелијска детекција

Узорак се загријава у капиларној цијеви унутар загријаног металног блока.

Сноп свјетлости се усмјерава кроз супстанцу, кроз одговарајуће отворе у блоку, на прецизно калибрисану фотоћелију.

У току пораста температуре узорка појављују се појединачни мјехурићи из капиларе за кључање. Када се постигне температура кључања, број мјехурића нагло расте. Ово узрокује промјену у интензитету свјетлости, што биљежи фотоћелија и индикатору даје сигнал за заустављање, уз читавање температуре на платинском отпорном термометру који се налази у блоку.

Ова метода је корисна јер омогућава одређивања температуре кључања испод собне температуре и до 253,15 K (-20 °C) без промјена у апарату. Само је потребно инструмент смјестити у купатило за хлађење.

1.6.2. Термална анализа

1.6.2.1. Диференцијална термална анализа

Видјети Дио други ове методе.

1.6.2.2. Диференцијална скенирајућа калориметрија

Видјети Дио други ове методе.

2. ПОДАЦИ

При малим одступањима од нормалног притиска (максимално ± 5 kPa), температуре кључања се нормализују до T_n помоћу сљедеће Сидни Јангове једначине са вриједношћу бројева:

$$T_n = T + (f_T \times \Delta p)$$

при чему:

Δp је разлика: 101,325 - p (обратити пажњу на знак +/-);

p је измјерени притисак у kPa;

f_T је брзина промјене температуре кључања са притиском у K/kPa;

T је измјерена температура кључања у степенима Келвина (K);

T_n је температура кључања коригована на нормалан притисак у степенима Келвина (K).

Фактори корекције температуре (f_T) и једначине за њихову апроксимацију укључени су у међународне и националне стандарде за многе супстанце.

Табела 2: Фактори корекције температуре f_T^{XVII}

Температура T (K)	Фактор корекције f_T (K/kPa)
323,15	0,26
348,15	0,28
373,15	0,31
398,15	0,33
423,15	0,35
448,15	0,37
473,15	0,39
498,15	0,41
523,15	0,43
548,15	0,45
573,15	0,47

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- коришћеној методи;
- прецизном опису супстанце (идентитет и нечистоће) и корацима претходних пречишћавања, уколико их је било;
- процјени прецизности.

Средња вриједност најмање два мјерења која су у опсегу процијењене тачности (видјети Табелу 1) наводи се као температура кључања.

^{XVII} У методи DIN 53171 дате су грубе корекције за раствараче који се користе у индустрији боја и лакова.

Наводе се измјерене температуре кључања и њихове средње вриједности, а притисак, односно притисци при којима су извршена мјерења наводе се у kPa. Пожељно је да притисак буде близу нормалног атмосферског притиска.

У извјештају се наводе сви подаци и напомене релевантне за тумачење резултата, нарочито оне које се односе на нечистоће и физичко стање супстанце.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 103, Decision of the Council C (81) 30 final
2. IUPAC, B. Le Neindre, B. Vodar, editions. Experimental thermodynamics, Butterworths, London, 1975, vol. II.
3. R. Weissberger edition: Technique of organic chemistry, Physical methods of organic chemistry, Third Edition, Interscience Publications, New York, 1959, vol. I, Part I, Chapter VIII.

Дио други

ДОДАТНИ ТЕХНИЧКИ ПОДАЦИ

Додатни технички подаци могу се пронаћи у следећим стандардима:

1. Одређивање температуре кључања употребом ебулиометра

ASTM D 1120-72 Standard test method for boiling point of engine anti-freezes

2. Метода дестилације за одређивање температуре кључања (опсега кључања)

ISO/R 918	Test Method for Distillation (Distillation Yield and Distillation Range)
BS 4349/68	Method for determination of distillation of petroleum products
BS 4591/71	Method for the determination of distillation characteristics
DIN 53171	Losungsmittel für Anstrichstoffe, Bestimmung des Siedeverlaufes
NF T 20-608	Distillation: détermination du rendement et de l'intervalle de distillation

3. Диференцијална термална анализа и диференцијална скенирајућа калориметрија

ASTM E 537-76	Standard method for assessing the thermal stability of chemicals by methods of differential thermal analysis
ASTM E 473-85	Standard definitions of terms relating to thermal analysis
ASTM E 472-86	Standard practice for reporting thermoanalytical data
DIN 51005	Thermische Analyse, Begriffe

А.3 РЕЛАТИВНА ГУСТИНА

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Описане методе заснивају се на Упутству за испитивање OECD¹. Основни принципи дати су у литератури².

1.1. УВОД

Описане методе за одређивање релативне густине могу се примјењивати на чврсте и течне супстанце, без ограничења у погледу њиховог степена чистоће. Различите методе које се користе дате су у Табели 1.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Релативна густина D_{4}^{20} за чврсте или течне супстанце је однос између масе, запремине супстанце која се испитује (одређене на 20° C) и масе исте запремине воде (одређене на 4°C). Релативна густина нема димензију.

Густина (ρ) супстанце је количник масе (m) и запремине (v) супстанце.

Густина (ρ) супстанце се у Међународном систему јединица (SI) изражава у kg/m^3 .

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ^{1, 3}

Референтне супстанце не морају да се користе сваки пут када се испитује нова супстанца. Оне првенствено служе за повремену провјеру методе и да омогуће поређење са резултатима добијеним другим методама.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Користе се четири типа метода.

1.4.1. Метода потиска

1.4.1.1. Ареометар (за течне супстанце)

Довољно тачно и брзо одређивање густине добија се помоћу плутајућих ареометара, код којих се густина течности може утврдити на основу дубине потапања која се читава на градуисаној скали.

1.4.1.2. Хидростатичка вага (за течне и чврсте супстанце)

Разлика између тежине испитиваног узорка мјереног у ваздуху и мјереног у одговарајућој течности (нпр. у води) може се користити за одређивање густине испитиваног узорка.

За одређивање густине чврсте супстанце, измјерена густина је репрезентативна густина само за испитивани узорак. За одређивање густине течности, прво се мјери маса тијела познате запремине (V) у ваздуху, а затим у течности.

1.4.1.3. Метода урањања тијела (за течне супстанце)⁴

По овој методи густина течности одређује се из разлике резултата мјерења масе течности прије и после зарањања тијела познате запремине у течност која се испитује.

1.4.2. Метода пикнометра

За чврсте или течне супстанце могу се користити пикнометри различитих облика са познатим запреминама. Густина се одређује из разлике у маси између пуног и празног пикнометра и његове познате запремине.

1.4.3. Ваздушни упоредни пикнометар (за чврсте супстанце)

Густина чврсте супстанце у било ком облику може се мјерити на собној температури са гасним упоредним пикнометром. Запремина супстанце мјери се у ваздуху или у инертном гасу у цилиндру промјенљиве калибрисане запремине. За прорачун густине узима се једно мјерење масе, након мјерења запремине.

1.4.4. Осцилујући мјерач густине^{5,6,7}

Густина течности може се измјерити помоћу осцилујућег мјерача густине. Механички осцилатор, направљен у облику цијеви латиничног слова У (U), вибрира на фреквенцији резонанце осцилатора која зависи од његове масе. Уношење узорка мијења фреквенцију резонанце осцилатора. Апарат се мора калибрисати помоћу двије течне супстанце познате густине. Ове супстанце се бирају на начин да њихове густине обухватају опсег који се мјери.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Примјењивост различитих метода које се користе за одређивање релативне густине дата је у Табели.

1.6. ОПИС МЕТОДА

У Дијелу другом ове методе дати су стандарди као примјер који треба консултовати за додатне техничке податке.

Изводе се најмање два мјерења на температури од 20 °C.

2. ПОДАЦИ

Видјети стандарде дате у Дијелу другом ове методе.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- коришћеној методи;
- прецизном опису супстанце (идентитет и нечистоће) и корацима претходних пречишћавања, уколико их је било.

Релативна густина (D_{4}^{20}) се у извјештају наводи у складу са дефиницијом датом у одјељку 1.2. ове методе, заједно са физичким стањем мјерене супстанце.

У извјештају се наводе сви подаци и примједбе важне за тумачење резултата, нарочито подаци о нечистоћама и физичком стању супстанце.

Табела: Примјењивост метода

Метода мјерења	Густина		Максималан могући динамички вискозитет
	чврсто	течно	
Ареометар ^{xviii}		да	5 Pa s
Хидростатичка вага ^{xix} а) хемикалије у чврстом стању б) течности	да	да	5 Pa s
Метода урањања тијела ^{xx}		да	20 Pa s
Метода пикнометра ^{xxi} а) хемикалије у чврстом стању б) течности		да да	500 Pa s
Ваздушни упоредни пикнометар ^{xxii}	да		
Осцилујући мјерач густине		да	5 Pa s

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 109, Decision of the Council C(81) 30 final.
2. R. Weissberger ed., Technique of Organic Chemistry, Physical Methods of Organic Chemistry, 3rd ed., Chapter IV, Interscience Publ., New York, 1959, vol. I, Part 1.
3. IUPAC, Recommended reference materials for realization of physico-chemical properties, Pure and applied chemistry, 1976, vol. 48, p. 508.
4. Wagenbreth, H., Die Tauchkugel zur Bestimmung der Dichte von Flüssigkeiten, Technisches Messen tm, 1979, vol. II, p. 427-430.
5. Leopold, H., Die digitale Messung von Flüssigkeiten, Elektronik, 1970, vol. 19, p. 297-302.
6. Baumgarten, D., Füllmengenkontrolle bei vorgepackten Erzeugnissen -Verfahren zur Dichtebestimmung bei flüssigen Produkten und ihre praktische Anwendung, Die Pharmazeutische Industrie, 1975, vol. 37, p. 717-726.
7. Riemann, J., Der Einsatz der digitalen Dichtemessung im Brauereilaboratorium, Brauwissenschaft, 1976, vol. 9, p. 253-255.

Дио други

ДОДАТНИ ТЕХНИЧКИ ПОДАЦИ

Додатни технички подаци могу се пронаћи у сљедећим стандардима:

1. Метода потиска

1.1. Ареометар

DIN 12790, ISO 387 Hydrometer; general instructions

DIN 12791 Part I: Density hydrometers; construction, adjustment and use Part II: Density hydrometers; standardised sizes, designation Part III: Use and test

^{xviii} ISO 387, ISO 649-2, NF T 20-050

^{xix} ISO 1183 (A), ISO 901 i 758

^{xx} DIN 53217

^{xxi} ISO 3507, ISO 1183 (B), NF T 20-053, ISO 758

^{xxii} DIN 55990, DIN 53243

ISO 649-2	Laboratory glassware: Density hydrometers for general purpose
NF T 20-050	Chemical products for industrial use — Determination of density of liquids — Areometric method
DIN 12793	Laboratory glassware: range find hydrometers

1.2. Хидростатичка вага

1.2.1. За чврсте супстанце

ISO 1183	Method A: Methods for determining the density and relative density of plastics excluding cellular plastics
NF T 20-049	Chemical products for industrial use — Determination of the density of solids other than powders and cellular products — Hydrostatic balance method
ASTM-D-792	Specific gravity and density of plastics by displacement
DIN 53479	Testing of plastics and elastomers; determination of density

1.2.2 За течне супстанце

ISO 901	ISO 758
DIN 51757	Testing of mineral oils and related materials; determination of density
ASTM D 941-55, ASTM D 1296-67 and ASTM D 1481-62	
ASTM D 1298	Density, specific gravity or API gravity of crude petroleum and liquid petroleum products by hydrometer method
BS 4714	Density, specific gravity or API gravity of crude petroleum and liquid petroleum products by hydrometer method

1.3. Метода урањања тијела

DIN 53217	Testing of paints, varnishes and similar coating materials; determination of density; immersed body method
-----------	--

2. Метода пикнометра

2.1. За течне супстанце

ISO 3507	Pycnometers
ISO 758	Liquid chemical products; determination of density at 20 °C
DIN 12797	Gay-Lussac pycnometer (for non-volatile liquids which are not too viscous)
DIN 12798	Lipkin pycnometer (for liquids with a kinematic viscosity of less than $100 \cdot 10^{-6} \text{ m}^2 \text{ s}^{-1}$ at 15 °C)
DIN 12800	Sprengel pycnometer (for liquids as DIN 12798)
DIN 12801	Reischauer pycnometer (for liquids with a kinematic viscosity of less than $100 \cdot 10^{-6} \text{ m}^2 \text{ s}^{-1}$ at 20 °C, applicable in particular also to hydrocarbons and aqueous solutions as well as to liquids with higher vapour pressure, approximately 1 bar at 90 °C)
DIN 12806	Hubbard pycnometer (for viscous liquids of all types which do not have too high a vapour pressure, in particular also for paints, varnishes and bitumen)
DIN 12807	Bingham pycnometer (for liquids, as in DIN 12801)

DIN 12808	Jaulmes pycnometer (in particular for ethanol — water mixture)
DIN 12809	Pycnometer with ground-in thermometer and capillary side tube (for liquids which are not too viscous)
DIN 53217	Testing of paints, varnishes and similar products; determination of density by pycnometer
DIN 51757	Point 7: Testing of mineral oils and related materials; determination of density
ASTM D 297	Section 15: Rubber products — chemical analysis
ASTM D 2111	Method C: Halogenated organic compounds
BS 4699	Method for determination of specific gravity and density of petroleum products (graduated bicapillary pycnometer method)
BS 5903	Method for determination of relative density and density of petroleum products by the capillary — stoppered pycnometer method
NF T 20-053	Chemical products for industrial use — Determination of density of solids in powder and liquids — Pyknometric method

2.2. За чврсте супстанце

ISO 1183	Method B: Methods for determining the density and relative density of plastics excluding cellular plastics
NF T 20-053	Chemical products for industrial use — Determination of density of solids in powder and liquids — Pyknometric method
DIN 19683	Determination of the density of soils

3. Ваздушни упоредни пикнометар

DIN 55990	Part 3: Prüfung von Anstrichstoffen und ähnlichen Beschichtungsstoffen; Pulverlack; Bestimmung der Dichte
DIN 53243	Anstrichstoffe; chlorhaltige Polymere; Prüfung

А.4. НАПОН ПАРЕ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Већина описаних метода заснива се на Упутству за испитивање OECD¹. Основни принципи дати су у литератури^{2,3}.

1.1. УВОД

За ова испитивања корисно је имати податке о структури, тачки топљења и тачки кључања супстанце.

Не постоји јединствен поступак мјерења који се може примијенити на цјелокупан опсег напона паре. Препоручује се неколико метода за мјерење напона паре од $< 10^{-4}$ Pa до 10^5 Pa.

Нечистоће обично утичу на напон паре у мјери која зависи од врсте нечистоће.

Када у узорку постоје испарљиве нечистоће које могу утицати на исход, супстанца се може пречистити. Препоручује се навођење напона паре за техничке материјале.

Неке од описаних метода користе апаратуре са металним дијеловима, што треба узети у обзир када се испитују корозивне супстанце.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Напон паре супстанце је притисак zasiћене паре изнад чврсте или течне супстанце. При термодинамичкој равнотежи, напон паре чисте супстанце зависи само од температуре.

У Међународном систему јединица, SI јединица за притисак која се користи за ове потребе је паскал (Pa).

Мјерне јединице које су се раније користиле, заједно са факторима њиховог претварања су:

$$1 \text{ torr} (\equiv 1 \text{ mmHg}) = 1,333 \times 10^2 \text{ Pa};$$

$$1 \text{ атмосфера} = 1,013 \times 10^5 \text{ Pa};$$

$$1 \text{ bar} = 10^5 \text{ Pa}.$$

SI јединица за температуру је келвин (K).

Универзална гасна константа R износи $8,314 \text{ J mol}^{-1} \text{ K}^{-1}$.

Температурна зависност напона паре описана је Клаузијус-Клајпероном једначином:

$$\log p = \frac{\Delta H_v}{2,3RT} + konst.$$

при чему:

p је напон паре супстанце у Pa;

ΔH_v је топлота испаравања у J mol^{-1} ;

R је универзална гасна константа у $\text{J mol}^{-1} \text{ K}^{-1}$;

T је термодинамичка температура у K.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце не морају да се користе сваки пут када се испитује нова супстанца. Оне првенствено служе за повремену провјеру методе и да омогуће поређење са резултатима добијеним другим методама.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

За одређивање напона паре предлаже се седам метода које се могу примјењивати у различитим опсезима напона паре. За сваку методу напон паре се утврђује на различитим температурама. У ограниченом температурном распону, логаритам напона паре чисте супстанце је обрнуто пропорционалан температури.

1.4.1. Динамичка метода

Код динамичке методе мјери се температура кључања на одређеном притиску.

Препоручени опсег:

од 10^3 Ра до 10^5 Ра.

Метода се препоручује и за одређивање тачке кључања и користи се до 600 К.

1.4.2. Статичка метода

Код статичке методе, при термодинамичкој равнотежи, одређује се напон паре постигнут у затвореном систему при одређеној температури. Ова метода је погодна за једнокомпонентне и вишекомпонентне чврсте и течне супстанце.

Препоручени опсег:

од 10 Ра до 10^5 Ра.

Метода се може користити и у опсегу од 1 Ра до 10 Ра, али мора да се ради под одговарајућим условима.

1.4.3. Изотензиоскоп

Ова стандардизована метода је такође статичка метода, али обично није погодна за вишекомпонентне системе. За више података видјети у литератури⁷.

Препоручени опсег:

од 100 Ра до 10^5 Ра.

1.4.4. Метода ефузије: Мјерење напона паре

Одређује се количина супстанце која напушта ћелију у јединици времена кроз отвор познате величине у условима вакуума, тако да је повраћај супстанце у ћелију занемарљив (нпр. мјерењем насталог импулса на осјетљивој ваги мјерењем млаза паре или мјерењем губитка масе).

Препоручени опсег:

од 10^{-3} Ра до 1 Ра.

1.4.5. Метода ефузије: Помоћу губитка масе или хватањем испарења

Ова метода се заснива на процјени масе испитиване супстанце која истиче у јединици времена из Кнудзенове ћелије⁴ у форми паре кроз микро отвор у условима високог вакуума. Маса издвојене паре може се добити одређивањем губитка масе ћелије

или кондензацијом паре на ниској температури и одређивањем количине испарене супстанце хроматографском анализом. Напон паре се израчунава преко Херц-Кнудзенове релације.

Препоручени опсег:
од 10^{-3} Pa до 1 Pa.

1.4.6. Метода засићења гаса

Струја инертног носећег гаса пушта се преко супстанце на такав начин да он постаје засићен њеном паром. Количина материјала који се преноси познатом количином носећег гаса мерљива је путем сакупљања у одговарајућем трапу или неком од аналитичких техника. Она се затим користи за прорачун напона паре при датој температури.

Препоручени распон:
од 10^{-4} Pa до 1 Pa.

Метода се може користити и у распону од 1 Pa до 10 Pa, под строго контролисаним условима.

1.4.7. Метода са ротирајућом куглицом

У мјерном инструменту са ротирајућом куглицом, мјерни елемент је челична куглица коју држи магнетно поље и која се ротира великом брзином. Притисак гаса се утврђује на основу успоравања куглице које зависи од притиска.

Препоручени распон:
од 10^{-4} Pa до 0,5 Pa.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Пореде се разне методе одређивања напона паре у смислу примјене, способности понављања, репродуктивности, распону мјерења, постојећег стандарда, што је дато у Табели:

Метода мјерења	Супстанце		Процијењена поновљивост ⁽¹⁾	Процијењена мјерна поновљивост ⁽¹⁾	Препоручено подручје
	чврсте	течне			
1.4.1. Динамичка метода	са ниском тачком топљења	да	до 25%	до 25%	10^3 Pa до 2×10^3 Pa
			1% до 5%	1% до 5%	2×10^3 Pa до 10^5 Pa
1.4.2. Статичка метода ⁵	да	да	5% до 10%	5% до 10%	10 Pa до 10^5 Pa (2)
1.4.3. Изотензиоскоп ⁷	да	да	5% до 10%	5% до 10%	10^2 Pa до 10^5 Pa
1.4.4. Метода ефузије ⁶ : Мјерење притиска паре	да	да	5% до 20%	5% до 50%	10^{-3} Pa до 1 Pa

1.4.5. Метода ефузије: губитак масе	да	да	10% до 30%	-	10^{-3} Ра до 1 Ра
1.4.6. Метода засићења гаса	да	да	10% до 30%	до 50%	10^{-4} Ра до 1 Ра (2)
1.4.7. Методаса ротирајућом куглицом	да	да	10% до 20%	-	10^{-4} Ра до 0,5 Ра

(1) У зависности од чистоће.

(2) Уз посебан опрез могу се користити и у опсегу од 1 Ра до 10 Ра.

1.6. ОПИС МЕТОДА

1.6.1. Динамичка метода

1.6.1.1. Апаратура

Мјерна апаратура се састоји од: суда за кључање са додатим хладњаком од стакла или метала (Слика 1), опреме за мјерење температуре и опреме за регулацију и мјерење притиска. Типична мјерна апаратура приказана на овој слици направљена је од стакла отпорног на топлоту и састоји се од пет дијелова:

Велика цијев, у појединим дијеловима са дуплим зидом, састоји се од: шлифованог споја, хладњака, посуде за хлађење и улазног отвора.

Стаклени цилиндар са Котреловом „пумпом“ повезује се на дио за кључање и има грубу површину од дробљеног стакла да би се избјегло неравномјерно кључање.

Температура се мјери одговарајућим сензором за температуру (нпр. отпорни термометар, термопар) који се урања у апаратуру до тачке мјерења (број 5 на Слици 1) кроз одговарајући улазни отвор (нпр. мушког шлифа).

Уређај се повезује са регулатором притиска и мјерном опремом.

Балон, који има улогу сигурносног трапа, повезан је са мјерном апаратуром помоћу капиларне цијеви.

Суд за кључање се загријава помоћу гријног тијела (кертриц гријач) убаченог у стаклену апаратуру са доње стране. Струја потребна за загријавање подешава се и регулише преко термопара.

Вакуум пумпа производи потребни вакуум између 10^2 Ра и приближно 10^5 Ра.

За мјерење ваздуха или азота за регулацију притиска (мјерни распон приближно од 10^2 Ра до 10^5 Ра) и вентилацију користи се одговарајући вентил.

Притисак се мјери манометром.

1.6.1.2. Поступак мјерења

Напон паре се мјери одређивањем тачке кључања узорка при одређеним различитим притисцима између 10^3 Ра и 10^5 Ра. Стабилна температура при константном притиску указује на то да је постигнута температура кључања. Супстанце које пјене не могу се мјерити овом методом.

Супстанца се ставља у чист и сув суд за узорковање. Проблеми се могу јавити када се ради са чврстим супстанцама које нису у спрашеном облику, али се ти проблеми могу ријешити загријавањем облоге хладњака. Када се суд напуни, апаратура се затвара на прирубници и супстанца се ослобађа од гасова. Затим се подешава најнижи жељени притисак и укључује се гријање. У исто вријеме, температурни сензор се повезује са писачем.

Равнотежа се постиже када се читава константна температура кључања при константном притиску. Посебно се пази да се избјегне неравномјерно кључање. Супстанца мора потпуно кондензовати у хладњаку. Када се одређује напон паре чврстих

супстанци са ниском тачком топљења, потребно је пазити да се избјегне запушавање кондензатора.

Након биљежења тачке у којој се постиже равнотежа, подешава се виши притисак. Процес се понавља на исти начин све до постизања 10^5 Ра (приближно 5 до 10 мјерних тачака укупно). Ради провјере, потребно је понављати тачке равнотеже неколико пута уз опадајући притисак.

1.6.2. Статичка метода

1.6.2.1. Апаратура

Апаратура се састоји од: суда за узорак, система за гријање и хлађење узорка и мјерење температуре. Апаратура обухвата и инструменте за подешавање и мјерење притиска. Сlike 2а и 2б илуструју основне примијењене принципе.

Комора за узорке (Слика 2а) је са једне стране повезана одговарајућим високовакуумским вентилом. Цијев у облику слова „U“ напуњена одговарајућим манометарским флуидом причвршћена је на другој страни. Један крај цијеви „U“ грана се на вакуум пумпу, боцу са азотом или вентилациони вентил и на манометар.

Умјесто „U“ цијеви може се користити мјерач притиска са индикатором притиска (Слика 2б).

Да би се регулисала температура узорка, суд за узорком са вентилом и „U“ цијеви или мјерачем притиска потапа се у купатило константне температуре од $\pm 0,2$ К. Температура се мјери са спољне стране суда који садржи узорак или унутар самог суда. За вакуумирање апарата користи се вакуум пумпа са охлађеним трапом прије пумпе.

Код методе која је илустрована на Слици 2а, напон паре супстанце мјери се индиректно помоћу нултог индикатора. На овај начин се узима у обзир чињеница да се густина флуида у „U“ цијеви мијења са већим промјенама температуре.

Сљедећи флуиди су погодни за коришћење у нултим индикаторима за „U“ цијев, у зависности од опсега притиска и од хемијског понашања супстанце: силиконски флуиди, фталати. Испитивана супстанца не смије реаговати са флуидом нити се значајно растварати у флуиду.

За манометар се може користити жива у распону нормалних притисака ваздуха до 10^2 Ра, док су силиконски флуиди и фталати погодни за употребу при притиску мањем од 10^2 Ра и ниже до 10 Ра. Мембрански манометри са мембраном која се може загријавати могу се користити и ниже од 10^{-1} Ра. Постоје и други мјерачи притиска који се могу користити за притиске испод 10^2 Ра.

1.6.2.2. Поступак мјерења

Сви дијелови апаратуре илустроване на Слици 2 прије мјерења се морају детаљно опрати и осушити.

Код методе која је илустрована на Слици 2а, „U“ цијев је потребно напунити одабраном течностју, из које се одстрањују гасови при повишеној температури прије читавања података.

Супстанца која се испитује ставља се у апаратуру, која се потом затвара, а температура се смањује ради дегасирања. Температура мора бити довољно ниска да се осигура извлачење ваздуха, али, у случају вишекомпонентног система, не смије се мијењати састав материјала. Уколико је потребно, равнотежа се може брже успоставити мјешањем.

Узорак се може прехладити нпр. течним азотом (водећи рачуна да се избјегне кондензација ваздуха или флуида из пумпе), или смјешом етанола и сувог леда. За мјерења при ниској температури, користи се купатило са регулацијом температуре прикључено на ултра криомат.

Отварањем вентила на суду за узорковање, неколико минута се вакуумира ради уклањања ваздуха. Венил се потом затвара, а температура узорка смањује на најмањи жељени ниво. Уколико је потребно, операција одстрањивања гаса се понавља више пута.

Када се узорак загрије, напон паре расте. На овај начин се мијења равнотежа флуида у „U“ цијеви. Да би се то компензовало, помоћу одговарајућег вентила у апаратуру се уводе азот или ваздух све док индикатор притиска флуида не покаже вриједност нула. Потребан притисак за постизање равнотеже може се читавати прецизним манометром на собној температури. Овај притисак одговара напону паре супстанце на темепаратури мјерења.

Метода која је илустрована на Слици 26 је слична, али се код ње напон паре читава директно.

Зависност температуре и притиска паре утврђује се у адекватно малим интервалима (отприлике 5 до 10 мјерних тачака укупно) до жељеног максимума. Очитавања при ниској температури морају се понављати ради провјере.

Уколико се вриједности добијене очитавањима не подударају са кривом добијеном повећањем температуре, разлог може бити:

1. узорак и даље садржи ваздух (нпр. материјали високе вискозности) или супстанце које имају ниску тачку кључања, које се отпуштају током загријавања и могу се одстранити вакуумирањем праћеним даљим хлађењем;

2. температура хлађења није довољно ниска. У том случају се као флуид за хлађење користи течни азот;

Уколико ниједан од ових разлога није узрок одступања, мјерење се мора поновити.

3. Супстанца подлијеже хемијској реакцији у испитиваном температурном опсегу (нпр. разлагање, полимеризација).

1.6.3. Изотензиоскоп

Детаљан опис ове методе дат је у литератури⁷. Принцип рада мјерног уређаја илустрован је на Слици 3. Слично статичкој методи датој у одељку 1.6.2. ове методе, изотензиоскоп одговара за испитивање чврстих, али и течних супстанци.

Када се ради са течностима, сама супстанца служи као флуид у помоћном манометру. Количина течности, довољна да попуни балон и краћи крак манометра, ставља се у изотензиоскоп. Изотензиоскоп се повезује на вакуум, евакуише, а затим пуни азотом. Евакуација и испирање система понавља се двапут да би се одстранили трагови кисеоника. Напуњен изотензиоскоп се поставља у хоризонтални положај тако да се узорак шири у танак слој у куглу за узорак и у дијелу манометра („U“ дио). Притисак у систему смањује се до 133 Pa, а узорак се благо загријава до кључања (одстрањивање растворених заробљених гасова). Изотензиоскоп се потом поставља тако да се узорак враћа у куглу и краћи крак манометра, тако да су оба наведена дијела потпуно напуњена течностју. Притисак се одржава као код одстрањивања гаса. Извучени дио кугле за узорковање загријава се помоћу малог пламена све док се пара узорка не рашири довољно да потисне дио узорка из горњег дијела кугле и крака манометра у манометарски дио изотензиоскопа, формирајући простор испуњен паром, без азота.

Изотензиоскоп се затим ставља у купатило константне температуре, а притисак азота се подешава све док се његов притисак не изједначи са притиском узорка. Равнотежа притиска се читава на манометру изотензиоскопа. У стању равнотеже, напон паре азота је исти као и напон паре супстанце.

Код чврстих супстанци, у зависности од опсега температуре и притиска, користе се манометарске течности из одељка 1.6.2.1. ове методе. Дегасирана манометарска течност ставља се у проширење на дужем краку манометра изотензиоскопа. Чврста супстанца која се испитује ставља се у куглу и дегасира при повишеној температури. Изотензиоскоп се

након тога нагиње да би се омогућило да течност из манометра тече у „У“ цијев. Мјерење напона паре као функције температуре врши се сходно одјелку 1.6.2. ове методе.

1.6.4. Метода ефузије: Мјерење напона паре

1.6.4.1. Апаратура

У литератури је дато више верзија апаратуре¹. Општи принципи су илустровани на приказаној апаратури (Слика 4). Слика 4 приказује основне компоненте апаратуре, укључујући и високовакуумски суд од нерђајућег челика или стакла, опрему за стварање и мјерење вакуума и уграђене компоненте за мјерење напона паре у равнотежи.

Апаратура се састоји од уграђених компоненти:

- Пећ испаривача са прирубницама и ротационим улазним отвором. Пећ испаривача је цилиндрични суд од нпр. бакра или хемијски отпорне легуре добре термичке проводљивости. Може се користити и стаклени суд са бакарним зидом. Пећ је пречника око 3 cm до 5 cm и висине од 2 cm до 5 cm. На њој се налази између једног и три отвора различитих величина за одвођење паре. Пећ се загријава спиралним гријачем са спољне стране. Да би се спријечио губитак топлоте према постољу, гријач се спаја на постоље помоћу метала ниске термичке проводљивости (никал-сребро или хром-никал челик), нпр. помоћу цјевчице од никал - сребра спојене на ротациони улазни отвор, уколико се користи пећ са више отвора. Овакав распоред има предност што омогућава увођење бакарне шипке. Тиме се омогућава хлађење споља уз употребу купатила за хлађење.

- Ако на поклопцу бакарне пећи има три отвора различитих пречника под углом од 90°, тиме се могу обухватити различити распони притисака у оквиру укупног мјерног опсега (отвори пречника између отприлике 0,30 mm и 4,5 mm). Велики отвори се користе за ниске напоне паре и обрнуто. Ротацијом пећи може се подешавати жељени отвор или међуположај (отвор пећи – штит – вага), а млаз молекула се пушта или одбија кроз отвор пећи на мјерни панел. Да би се измерила температура супстанце, користи се термопар или термометар са опорником који се поставља у одговарајућој положај.

- Изнад штита налази се тас ваге који је дио високоосјетљиве микроваге. Тас ваге има пречник око 30 mm. Позлаћени алуминијум је погодан материјал за израду таса.

- Тас ваге је окружен цилиндричним кућиштем за хлађење од бронзе или бакра. У зависности од типа ваге, кућиште има отворе за струју паре, а на штиту се налази отвор за проток молекула, чиме се гарантује да се сва кондензација паре врши на тасу ваге. Расипање топлоте ка спољашњости осигурава се нпр. бакарном шипком повезаном са посудом за хлађење. Шипка пролази кроз постоље, а термичка изолација се постиже уз помоћ цијеви од нпр. хром-никл челика. Шипка је потопљена у Дјуаров суд напуњен течним азотом који се налази испод постоља или течни азот циркулише кроз шипку. На овај начин се посуда за хлађење одржава на око -120 °C. Тас ваге се хлади искључиво зрачењем и задовољавајући је за опсег притиска који се испитује (хлади се око 1 сат прије почетка мјерења).

- Вага се поставља изнад посуде за хлађење. Одговарајући ваге су нпр. високоосјетљиве електронске микроваге са два крака⁸ или високоосјетљиви инструменти са покретном спиралом (видјети у литератури¹, издање 12.05.81.);

- Постоље има интегрисане конекторе за термопарове (или отпорне термометре) и спирални гријач.

- Вакуум у суду се ствара помоћу парцијалне вакуум пумпе или високовакуумске пумпе (потребан вакуум је око 1 Pa до 2×10^{-3} Pa, који се постиже након 2 сата пумпања). Притисак се регулише одговарајућим јонизујућим манометром.

1.6.4.2. Поступак мјерења

Суд се пуни супстанцом која се испитује, а затим се поклопац затвара. Штит и посуда за хлађење стављају се преко пећи. Апаратура се затвара и укључују се вакуум пумпе. Крајњи притисак прије читавања мјерења треба да буде око 10^{-4} Ра. Хлађење посуде за хлађење почиње на 10^{-2} Ра.

Када се постигне потребни вакуум, почиње серија калибрација при најнижој потребној температури. Подешава се одговарајући отвор на поклопцу, пара пролази кроз штит директно изнад отвора и удара у охлађени тас ваге. Тас ваге мора бити довољно велики да осигура да цјелокупна пара која пролази кроз штит удара на њега. Удар паре дјелује као сила на тас ваге и молекули кондензују на његовој хладној површини.

Сила и истовремена кондензација производе сигнал на рикордеру. Процјена сигнала даје два податка:

1. У овде описаној апаратури напон паре се одређује директно из импулса на тасу ваге (за то није потребно знати молекулску масу²). Геометријски фактори као што су отвори на пећи и угао под којим пара пада на тас ваге морају се узети у обзир при оцјени читавања.

2. У исто вријеме може се мјерити и маса кондензата, а из тога се може израчунати брзина испаравања. Напон паре се може израчунати из брзине испаравања и молекулске масе Херцовом једначином²:

$$p = G \sqrt{\frac{2\pi RT \times 10^3}{M}}$$

при чему:

G је брзина испаравања ($\text{kg s}^{-1} \text{ m}^{-2}$);

M је моларна маса (g mol^{-1});

T је температура (K);

R је универзална моларна гасна константа ($\text{J mol}^{-1} \text{ K}^{-1}$);

p је напон паре (Ра).

По постизању потребног вакуума, почиње се са серијом мјерења и то на најнижој жељеној мјерној температури.

За наредна мјерења, температура се повећава у малим интервалима до постизања максималне жељене температурне вриједности. Узорак се потом хлади и може се забиљежити друга крива напона паре. Уколико други круг не потврди резулате из првог круга, могуће је да се супстанца разлаже у температурном опсегу у ком је мјерено.

1.6.5. Метода ефузије: Помоћу губитка масе или хватањем испарења

1.6.5.1. Апаратура

Апаратура за одређивање напона паре ефузијом састоји се од следећих основних дијелова:

- Резервоара који може бити термостатиран и вакуумиран, у ком су смјештене ефузионе ћелије;
- Високовакуумске пумпе (нпр. дифузионе или турбомолекуларне пумпе) са мјерачем вакуума;
- Трапа који користи суви лед или течни азот.

Алуминијумски вакуумски танк са четири ефузионе ћелије од нерђајућег челика, са електричним гријањем приказан је примјера ради на Слици 5. Фолија од нерђајућег челика дебљине око 0,3 mm има ефузиони отвор пречника од 0,2 mm до 1,0 mm и причвршћена је за ефузиону ћелију помоћу поклопца са навојем.

1.6.5.2. Поступак мјерења

Референтна супстанца и супстанца која се испитује стављају се у ефузионе ћелије. Метална дијафрагма са отворима обезбјеђује се поклопцем са навојима, а тежина сваке ћелије се мјери у опсегу тачности од 0,1 mg. Ћелија се поставља у апаратуру са термостатом, која се вакуумира до нивоа испод једне десетине очекиваног притиска. У дефинисаним временским интервалима од 5 сати до 30 сати, у апаратуру се пушта ваздух. Губитак масе ефузионе ћелије утврђује се поновним мјерењем тежине.

Да би се осигурало да на резултате не утичу испарљиве нечистоће, ћелија се поново мјери у дефинисаним временским интервалима да би се извршила провјера да ли је брзина испаравања константна у најмање два временска интервала.

Напон паре p у ефузионој ћелији одређује се помоћу:

$$p = \frac{m}{KA t} \sqrt{\frac{2\pi RT}{M}}$$

при чему:

p је напон паре (Pa);

m је маса супстанце која напушта ћелију у времену t (kg);

t је вријеме (s);

A је површина отвора (m^2);

K је корективни фактор;

R је универзална гасна константа ($J \text{ mol}^{-1} \text{ K}^{-1}$);

T је температура (K);

M је моларна маса ($kg \text{ mol}^{-1}$).

Корективни фактор (K) зависи од односа дужине и радијуса цилиндричног отвора:

однос	0,1	0,2	0,6	1,0	2,0
K	0,952	0,909	0,771	0,672	0,514

Дата једначина се може приказати и:

$$p = E \frac{m}{t} \sqrt{\frac{T}{M}}$$

при чему:

E је константа ефузионе ћелије:

$$E = \frac{1}{KA} \sqrt{2\pi R}$$

Константа ефузионе ћелије (E) може се одредити референтним супстанцама^{2, 9}, помоћу једначине:

$$E = \frac{p(r)t}{m} \sqrt{\frac{M(r)}{T}}$$

при чему:

$p(r)$ је притисак паре референтне супстанце (Pa);

$M(r)$ је моларна маса референтне супстанце ($kg \text{ mol}^{-1}$).

1.6.6. Метода засићења гаса

1.6.6.1. Апаратура

Типична апаратура која се користи за ово испитивање садржи више дијелова приказаних на Слици 6а¹.

Инертни гас

Носећи гас не смије хемијски реаговати са супстанцом која се испитује. Најчешће је довољно добар азот, али понекад могу бити потребни и неки други гасови¹⁰. Гас који се користи мора бити сув (видјети Сliku 6а, легенда 4, сензор релативне влаге).

Контрола протока

Потребан је одговарајући систем за контролу протока гаса како би се осигурао константан одређени проток кроз колону за засићење.

Трапови за „сакупљање“ паре

Трапови за „сакупљање“ паре зависе од карактеристика узорка и изабране методе анализе. Пара треба да се задржава квантитативно у облику који омогућава даљу анализу. За неке испитиване супстанце погодни су трапови које садрже течности као што су хексан или етилен-гликол. За друге испитиване супстанце могу се користити чврсти сорбенти.

Као алтернатива сакупљању паре и даљој анализи, могу се користити повезане аналитичке технике (као што је хроматографија) којима се квантитативно одређује количина материјала коју преноси позната количина носећег гаса. Може се мјерити губитак масе.

Измјењивач топлоте

За мјерења при различитим температурама може бити потребна примјена измјењивача топлоте.

Колона за засићење

Испитивана супстанца се депонује из раствора на одговарајући инертни носач. Носач са депонованом супстанцом поставља се у колону за засићење чије димензије и проток треба да буду такви да гарантују потпуно засићење носећег гаса. Колона за засићење мора бити термостатирана. За мјерења изнад собне температуре област између колоне за засићење и трапа треба загријавати да би се спријечила кондензација испитиване супстанце.

Ради смањења преноса масе услед дифузије може се ставити капиларна цијев иза колоне за засићење (Слика 6б).

1.6.6.2. Поступак мјерења

Припрема колоне за засићење

Додаје се раствор испитиване супстанце у лако испарљивом растварачу на одговарајући инертни носач. Треба додати довољно испитиване супстанце да би се током испитивања одржало засићење. Растварач се потпуно испари на ваздуху или у ротационом вакуум испаривачу, а добро помијешан материјал се додаје у колону за засићење. Након термостатирања узорка, кроз апаратуру се пушта суви азот.

Мјерење

Трап или директни детектор се повезују са линијом ефлуента са колоне и биљежи се вријеме. Брзина протока се помоћу мјерача мјехура провјерава на почетку и у

редовним интервалима током експеримента (или се провјерава непрекидно помоћу мјерача протока масе).

Мора се мјерити притисак на излазу са колоне. То се може извести:

а) убацивањем мјерача притиска између колоне за засићење и трапа (ово можда није задовољавајуће јер повећава мртви простор и адсорпциону површину) или

б) утврђивањем падова притиска кроз одређени систем трапова који се користе, у функцији од брзине протока у одвојеном експерименту (ово можда не буде задовољавајуће за трапове испуњене течностима).

Вријеме неопходно за сакупљање количине испитиване супстанце која је потребна за различите методе анализе, одређује се прелиминарним испитивањима или процјеном. Као алтернатива сакупљању супстанце за даљу анализу, може се користити директно везана квантитативна аналитичка техника (нпр. хроматографија). Прије прорачуна напона паре при датој температури, прелиминарним испитивањима се утврђује максимална брзина протока код које ће носећи гас бити у потпуности засићен паром супстанце. Ово се утврђује тако што се носећи гас пушта кроз сатуратор довољно споро тако да даље смањење протока не даје већу вриједност прорачуног напона паре.

Аналитичка метода одређена је природом супстанце која се испитује (нпр. гасна хроматографија или гравиметрија).

Одређује се количина супстанце пренијета познатом количином носећег гаса.

1.6.6.3. Прорачун напона паре

Напон паре се рачуна из густине паре (M/V) помоћу једначине:

$$p = \frac{m}{V} \times \frac{RT}{M}$$

при чему:

p је напон паре (P_a);

m је маса испарене испитиване супстанце (g);

V је запремина засићеног гаса (m^3);

R је универзална гасна константа ($J\ mol^{-1}\ K^{-1}$);

T је температура (K);

M је моларна маса испитиване супстанце ($g\ mol^{-1}$).

Мјерена запремина се мора кориговати за разлику притиска и температуре између мјерача протока и термостатиране колоне за засићење. Ако је мјерач протока постављен после трапа за пару, могу бити потребне корекције ради узимања у обзир неких испарених састојака из трапа¹.

1.6.7. Метода са ротирајућом куглицом^{8, 11, 13}

1.6.7.1. Апаратура

Метода са ротирајућом куглицом може се примјенити употребом вискозиметра на ротору који се врти, као што је приказано на Слици 8. Шематски приказ експерименталне поставке приказан је на Слици 7.

Мјерна апаратура се састоји од ротора са мјерном главом, смјештеног у кућишту термостата (са регулацијом у оквиру $0,1\ ^\circ C$). Суд за узорак је смјештен у кућиште са термостатом (регулација у оквиру $0,1\ ^\circ C$), а сви остали дијелови се одржавају на вишој температури да би се спријечила кондензација. Уређај са високовакуумском пумпом је повезан са системом помоћу високовакуумских вентила.

Мјерна глава спин ротора састоји се од челичне кугле (4 mm до 5 mm у пречнику) у цијеви. Куглу држи и стабилизује магнетно поље, које користи комбинацију сталних магнета и контролних намотаја.

Кугла се окреће ротацијом поља које стварају намотаји. Ови намотаји („Pick up“ намотаји) мјере стално присутну латералну (бочну) магнетизацију кугле, што омогућава мјерење брзине обртања.

1.6.7.2. Поступак мјерења

Када кугла постигне дату брзину ротације ($v(o)$) (обично око 400 обртаја у сијекунди), прекида се даљи доток енергије и почиње успоравање услед трења гаса.

Пад брзине ротације мјери се као функција времена. Трење изазвано магнетном суспензијом занемарљиво је у поређењу са трењем гаса, па се притисак гаса (p) одређује на следећи начин:

$$p = \frac{\pi \bar{c} r \rho}{\sigma 10 t} \times \ln \frac{v(t)}{V(0)}$$

при чему:

$\bar{c}$ је просјечна брзина молекула гаса;

r је полупречник кугле;

ρ је густина масе кугле;

σ је коефицијент преноса тангентног импулса ($\epsilon = 1$ за идеално округлу површину кугле);

t је вријеме;

$v(t)$ је брзина ротације по времену t ;

$v(o)$ је почетна брзина ротације.

Ова једначина може бити изражена и:

$$p = \frac{\pi \bar{c} r \rho}{\sigma 10 t} \times \frac{t_n - t_{n-1}}{t_n \times t_{n-1}}$$

при чему:

t_n, t_{n-1} је вријеме потребно за дати број N обртаја. Ови временски интервали t_n и t_{n-1} смјењују један другог и при том је $t_n > t_{n-1}$.

Просјечна брзина молекула гаса ($\bar{c}$) дата је као:

$$\bar{c} = \frac{8RT}{\pi M}^{\frac{1}{2}}$$

при чему:

T је температура;

R је универзална гасна константа;

M је моларна маса.

2. ПОДАЦИ

Напон паре једном од наведених метода треба одређивати за најмање двије температуре. Пожељне су три или више температура у опсегу од 0 °C до 50 °C, да би се провјерила линеарност криве напона паре.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- коришћеној методи;
- прецизној сепцификацији супстанце (идентитет и нечистоће) и корацима пречишћавања, уколико га је било;
- најмање по двије вриједности напона паре и температуре, пожељно у распону 0 °C до 50 °C;
- све необрађене податке;
- криву $\log p$ према $1/T$;
- процјени напона паре на 20 °C или 25 °C.

Уколико се примети прелазно стање (измјена стања, разлагање), потребно је навести и податке о:

- природи промјене;
- температури при којој је настала промјена на атмосферском притиску;
- напону паре на 10 °C и 20 °C испод прелазне температуре и 10 °C и 20 °C изнад те температуре (уколико прелаз није из чврстог у гасовито стање).

У извјештају се наводе сви подаци и примедбе важне за тумачење резултата, нарочито подаци о нечистоћама и физичком стању супстанце.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981., Testing Guideline 104, Decision of the Council C(81) 30 final.
2. Ambrose, D. in B. Le Neindre, B. Vodar, (Eds.): Experimental Thermodynamics, Butterworths, London, 1975, Vol. II.
3. R. Weissberger ed.: Technique of Organic Chemistry, Physical Methods of Organic Chemistry, 3rd ed. Chapter IX, Interscience Publ., New York, 1959, Vol. I, Part I.
4. Knudsen, M. Ann. Phys. Lpz., 1909, vol. 29, 1979; 1911, vol. 34, str. 593.
5. NF T 20-048 AFNOR (Sept. 85). Chemical products for industrial use – Determination of vapour pressure of solids and liquids within range from 10^{-1} to 10^5 Pa – Static method.
6. NF T 20-047 AFNOR (Sept. 85). Chemical products for industrial use – Determination of vapour pressure of solids and liquids within range from 10^{-3} to 1 Pa – Vapour pressure balance method.
7. ASTM D 2879 -86, Standard test method for vapour pressure-temperature relationship and initial decomposition temperature of liquids by isoteniscope.
8. G. Messer, Rohl, G. Grosse and W. Jitschin. J. Vac. Sci. Technol.(A), 1987, Vol. 5 (4), str. 2440.
9. Ambrose, D.; Lawrenson, I.J.; Sprake, C.H.S. J. Chem. Thermodynamics 1975, vol. 7, str. 1173.
10. B. F. Rordorf. Thermochemica Acta, 1985, vol. 85, str. 435.
11. G. Comsa, J.K. Fremerey and B. Lindenau. J. Vac. Sci. Technol., 1980, vol. 17 (2), str. 642.
12. G. Reich. J. Vac. Sci. Technol., 1982, vol. 20 (4), str. 1148.
13. J.K. Fremerey. J. Vac. Sci. Technol.(A), 1985, vol. 3 (3), str. 1715.

Дио други

МЕТОДА ПРОЦЈЕНЕ

1. УВОД

Вриједности прорачуна напона паре могу се користити:

- за доношење одлуке о одговарајућој експерименталној методи;
- за процјену или одређивање граничних вриједности у случајевима у којима се експериментална метода не може примијенити из техничких разлога (укључујући и случајеве у којима је напон паре веома низак);
- као помоћ у идентификацији случајева у којима је оправдано изостављање експерименталног мјерења јер је извјесно да је напон паре $< 10^{-5}$ Ра при амбијенталној температури.

2. МЕТОДА ПРОЦЈЕНЕ

Напон паре течности и чврстих супстанци може се процијенити примјеном модификоване Вотсонове корелације^а. Једини потребан податак је нормална тачка кључања. Метода је примјењива у распону притиска од 10^5 Ра до 10^{-5} Ра.

Детаљни подаци о методи дати су у Приручнику о методама процјене хемијских особина^б.

3. ПОСТУПАК ПРОРАЧУНА

Према литератури^б напон паре се рачуна на сљедећи начин:

$$\ln P_{vp} \approx \frac{\Delta H_{vb}}{\Delta Z_b R T_b} \left[1 - \frac{\left(3 - 2 \frac{T}{T_b} \right)^m}{\frac{T}{T_b}} - 2m \left(3 - 2 \frac{T}{T_b} \right)^{m-1} \ln \frac{T}{T_b} \right]$$

при чему:

T је изабрана температура;

T_b је нормална тачка кључања;

P_{vp} је напон паре при температури T ;

ΔH_{vb} је топлота вапоризације;

ΔZ_b је фактор компресибилности (процијењен на 0,97);

m је емпиријски фактор завијан од физичког стања на изабраној температури.

И:

$$\frac{\Delta H_{vb}}{T_b} = K_F (8,75 + R \ln T_b)$$

при чему:

K_F је емпиријски фактор у односу на поларитет супстанце. За неколико типова једињења. K_F фактори дати су у литератури^б.

Подаци се могу наћи и тачки кључања при смањеном притиску. У том случају, према наводима литературе^б, напон паре се рачуна на следећи начин:

$$\ln P_{vp} \approx \ln P_1 + \frac{\Delta H_{vl}}{\Delta Z_b RT_1} \left[1 - \left(3 - 2 \frac{T}{T_1} \right) m \frac{T_1}{T} - 2m \left(3 - 2 \frac{T}{T_1} \right)^{m-1} \ln \frac{T}{T_1} \right]$$

при чему:

T_1 је тачка кључања при смањеном притиску P_1 .

4. ИЗВЈЕШТАЈ

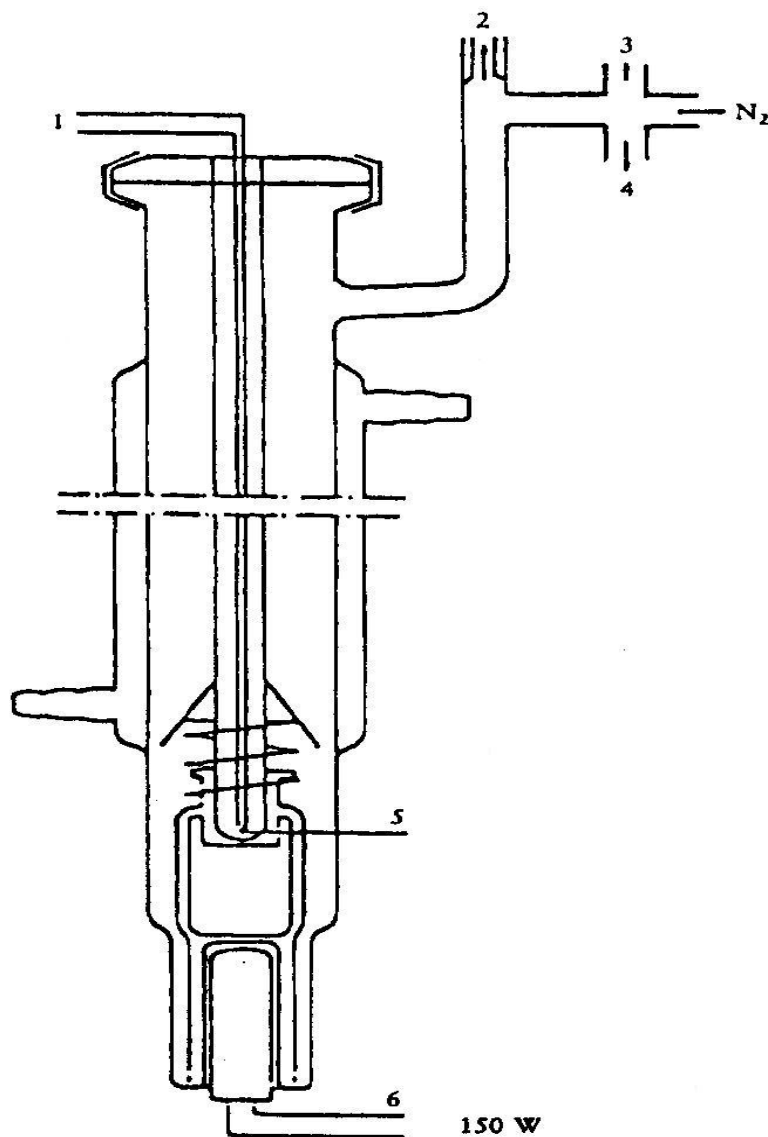
Код примјене методе процјене, извјештај чини саставни дио цјелокупне документације прорачуна.

5. ЛИТЕРАТУРА

- a. K.M. Watson, Ind. Eng. Chem; 1943, vol. 35, str. 398.
- b. W.J. Lyman, W.F. Reehl, D.H. Rosenblatt. Handbook of Chemical Property Estimation Methods, Mc Graw-Hill, 1982.

Дио трећи

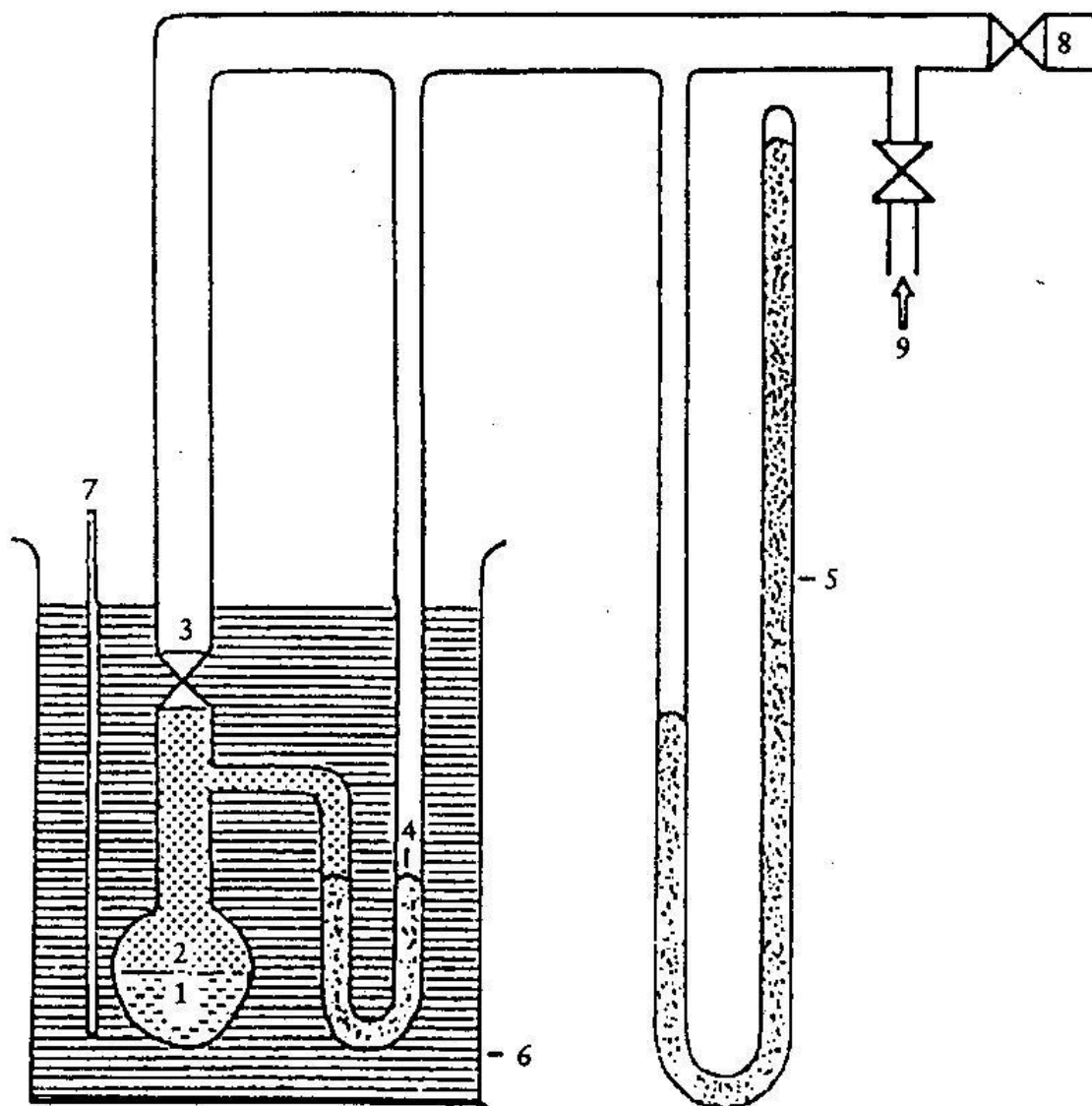
Слика 1: Апаратура за одређивање криве напона паре динамичком методом

При чему је:

1. Термопар;
2. Запремина вакум заштите;
3. Мјерач притиска;
4. Вакуум;
5. Тачка мјерења;
6. Гријни елемент (150 W).

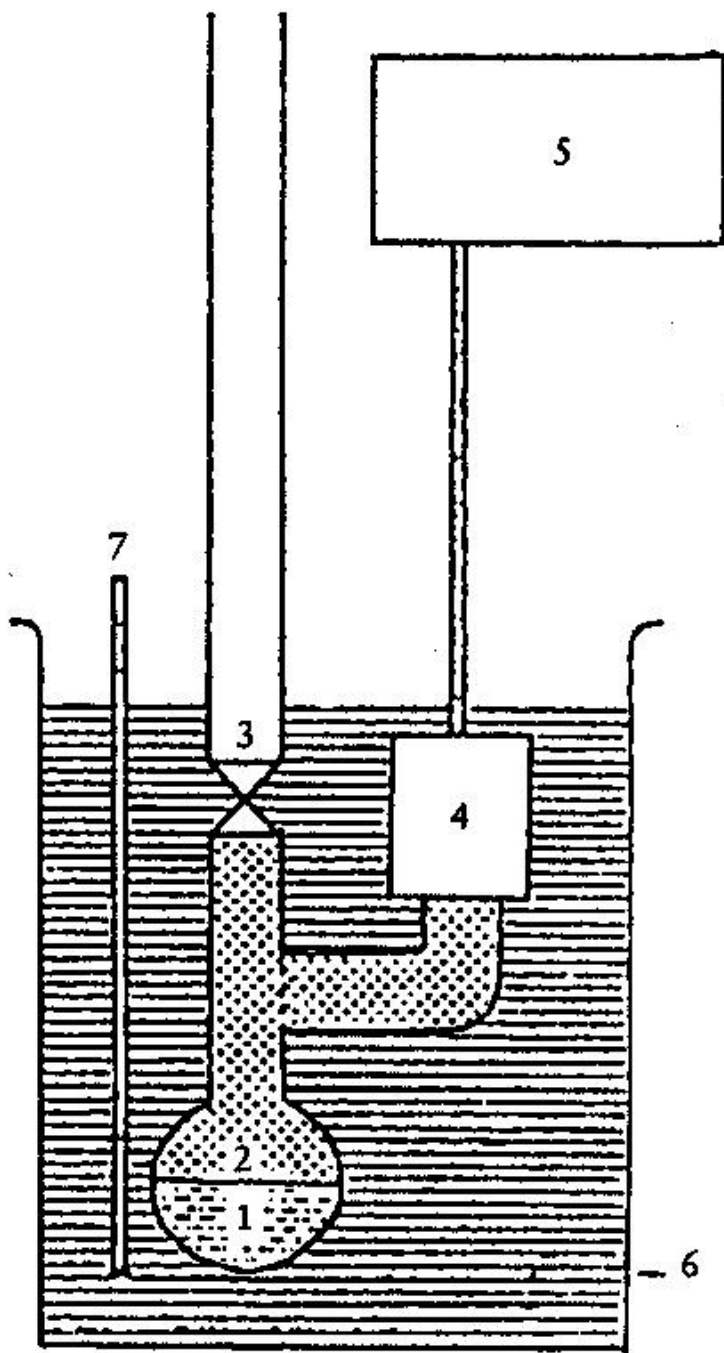
Слика 2а: Апаратура за одређивање криве напона паре статичком методом (употребом манометра са „U“ цијеви)

При чему је:

1. Испитивана супстанца;
2. Парна фаза;
3. Вентил за високи вакуум;
4. „U“ цијев (помоћни материјал);
5. Манометар;
6. Термостатско купатило;
7. Уређај за мјерење температуре;
8. Извод према вакуум пумпи;
9. Вентилација.

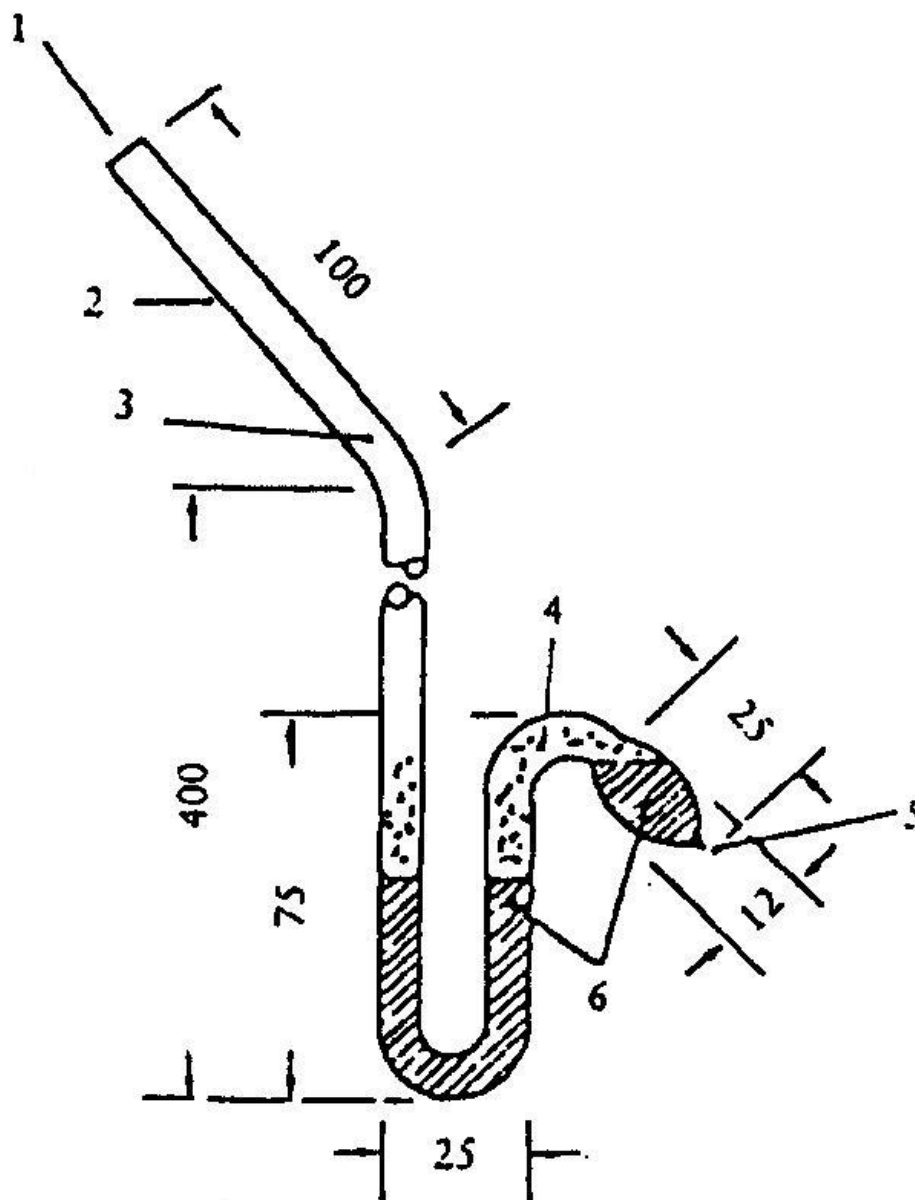
Слика 2б: Апаратура за одређивање криве напона паре статичком методом (коришћењем индикатора притиска)

При чему је:

1. Испитивана супстанца;
2. Парна фаза;
3. Вентил за високи вакуум;
4. Мјерач притиска;
5. Показивач притиска;
6. Термостатско купатило;
7. Уређај за мјерење температуре.

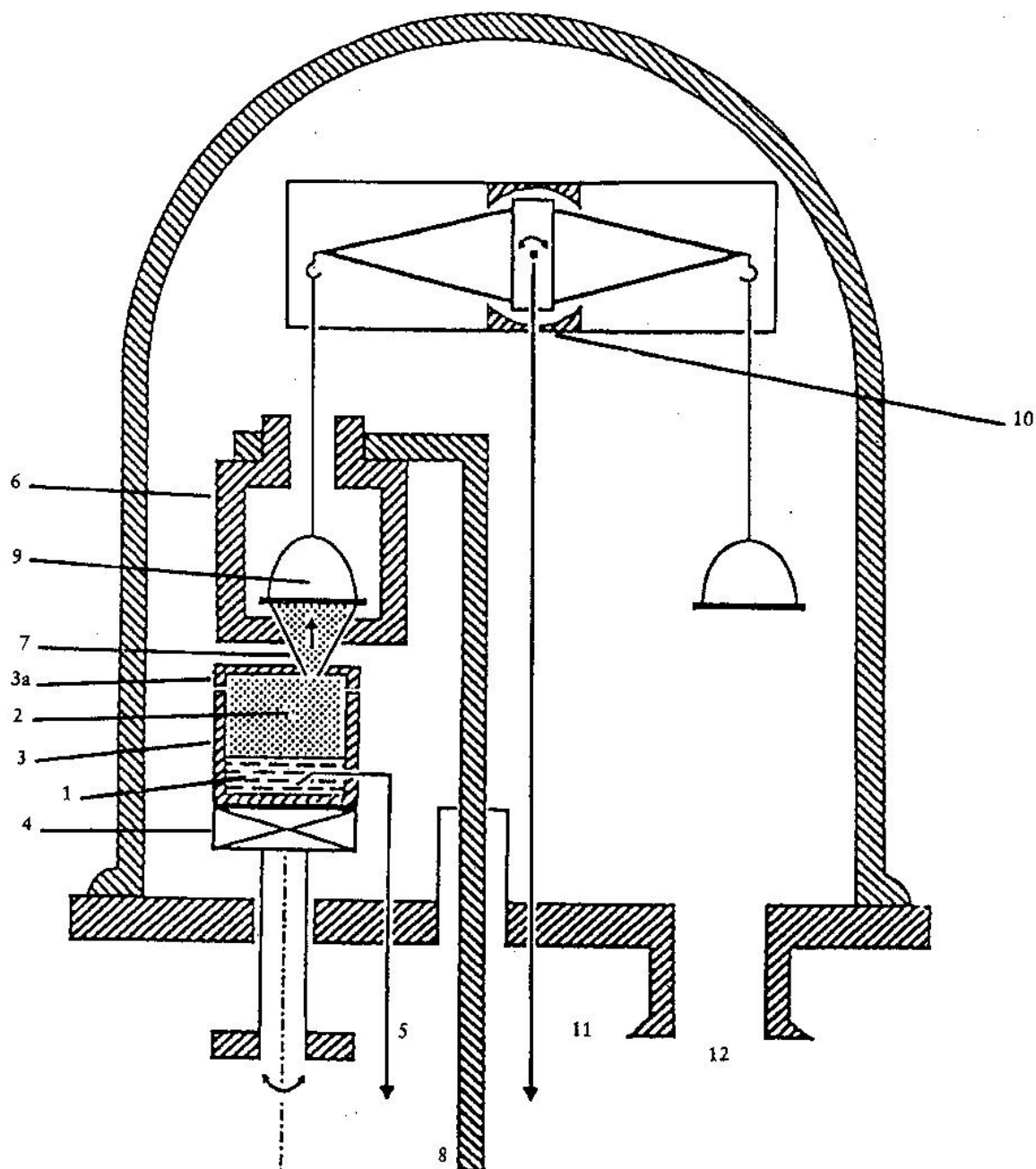
Слика 3: Изотензиоскоп (видјети у литератури⁷⁾)

При чему је:

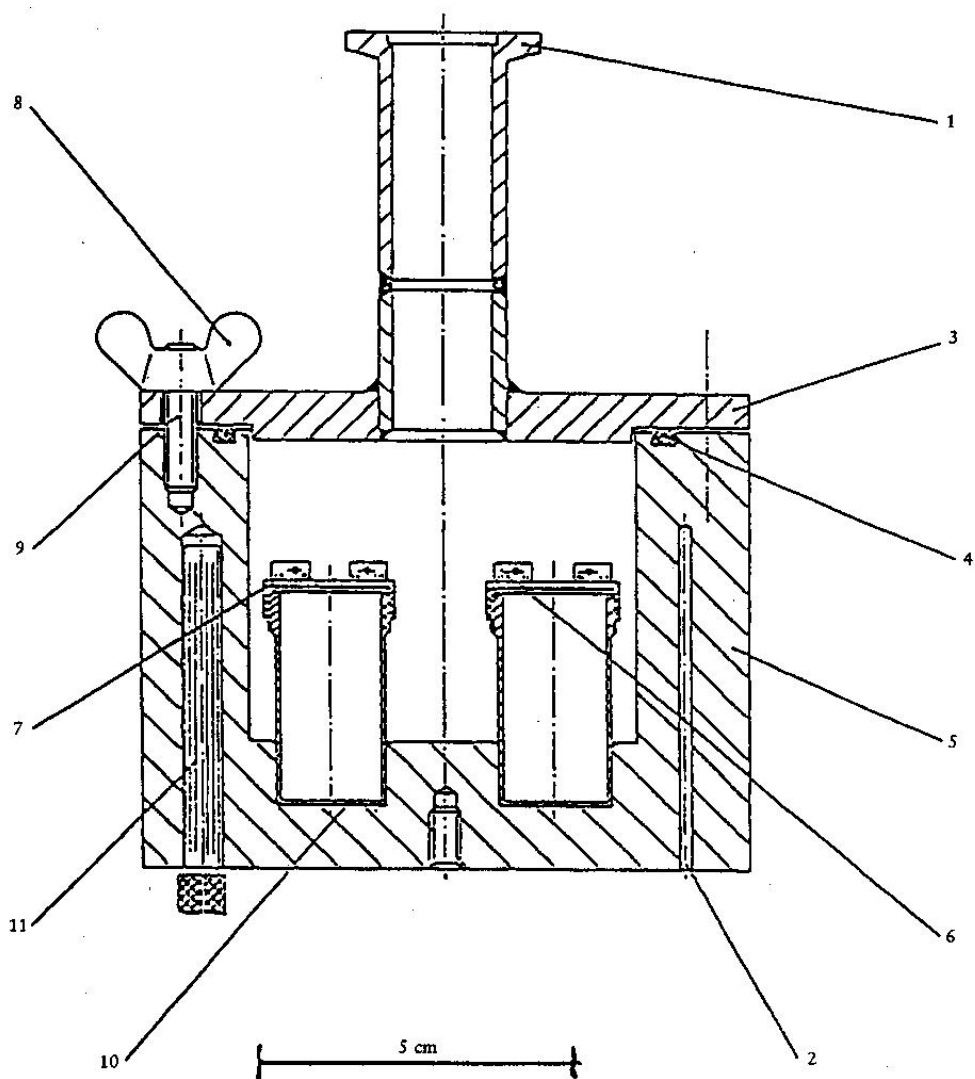
1. Извод према склопу за мјерење и регулацију притиска;
2. Цијев спољашњег пречника 8 mm;
3. Суви азот у систему притиска;
4. Узорак паре;
5. Извучени дио кугле;
6. Течни узорак.

Слика 4: Апаратура за одређивање криве напона паре методом мјерења напона паре

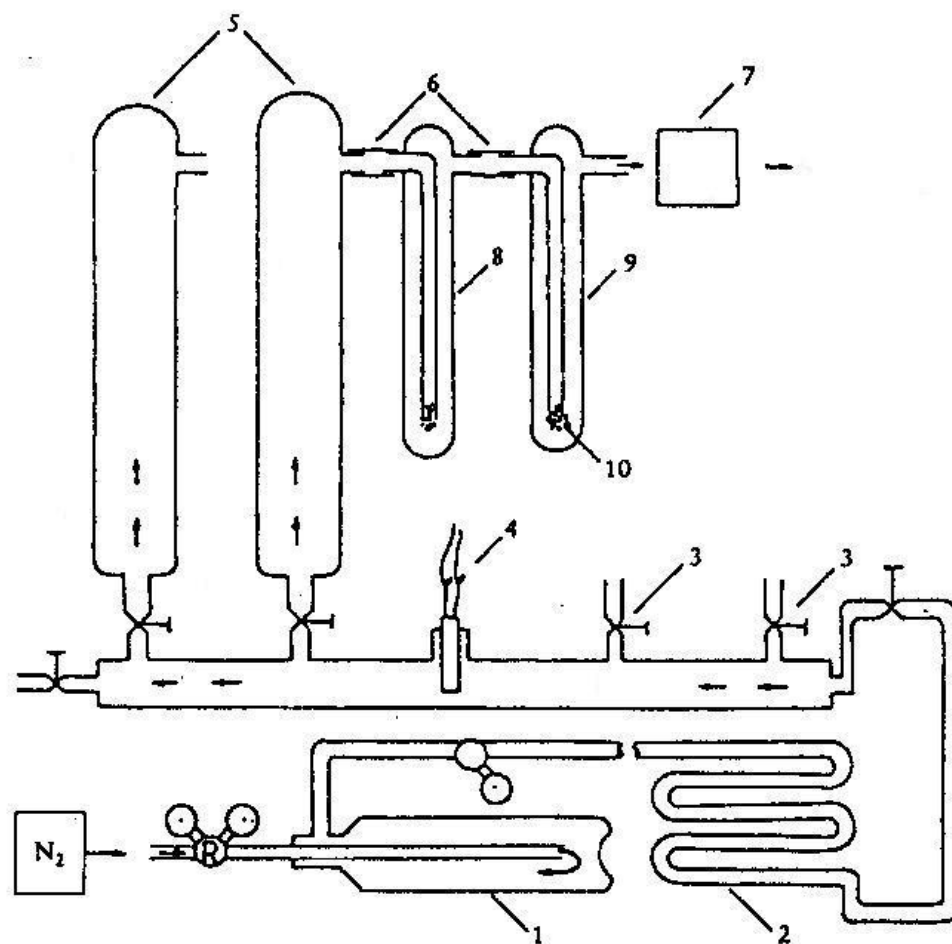
1. Испитивана супстанца	7. Штитник
2. Гасна фаза са паром	8. Шипка за хлађење
3. Пећ за испаравање са покретним отвором	9. Тас ваге
4. Загријавање (хлађење) пећи	10. Микровага
5. Мјерење температуре узорка	11. Веза са писачем
6. Кућиште за хлађење	12. Према вакуум пумпи

Слика 5: Примјер уређаја за испаравање при ниском притиску методом ефузије са ефузионом хелијом запремине 8 cm^3

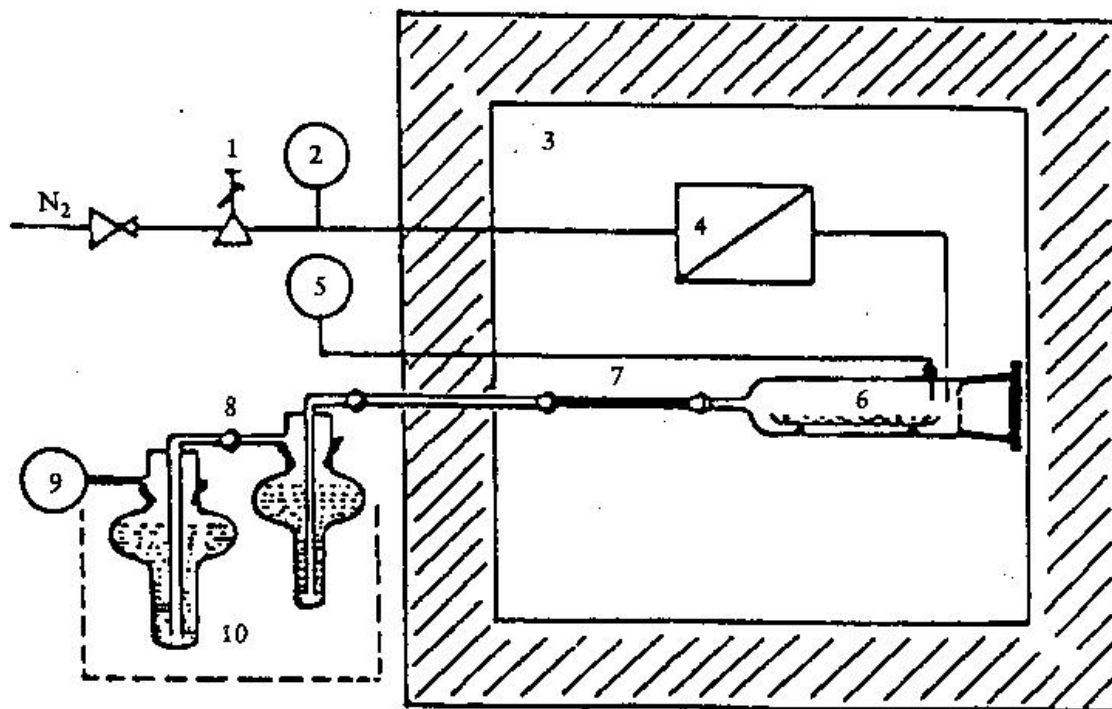
1. Прикључак на вакуум	7. Поклопац са навојем
2. Навој за платинске отпорне термометре	8. Лептир матице
3. Поклопац резервоара за вакуум	9. Вијци
4. О-прстен	10. Ефузионе ћелије од нерђајућег челика
5. Алуминијумски резервоар за вакуум	11. Кертриџ гријача
6. Уређај за постављање и демонтажу ефузионе ћелије	

Слика 6а: Примјер система за одређивање напона паре методом засићења гаса

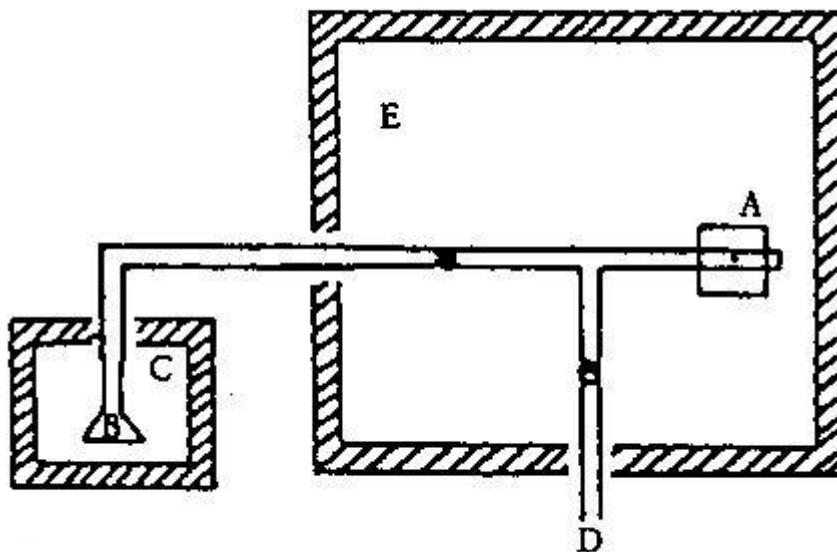
1. Регулатор протока	6. Тефлонске заптивке
2. Измјењивач топлоте	7. Мјерач протока
3. Игличасти вентили	8. Трап
4. Сензор влаге	9. Уљни трап
5. Колона за засићење	10. Цјевчица за стварање мјехурова

Слика 66: Примјер система за одређивање напона паре методом засићења гаса са капиларом постављеном иза коморе за засићење

1. Мјерач протока;
2. Манометар;
3. Комора са регулисаном температуром;
4. Термостат за носећи гас;
5. Термометар (Pt 100);
6. Комора за засићење гаса;
7. Капилара;
8. Посуда за адсорпцију;
9. Мјерач гаса;
10. Охлађени трап.

Слика 7: Примјер система за одређивање напона паре методом са ротирајућом куглицом

Уређај за одређивање напона паре

При чему је:

A - Глава сензора на ротору;

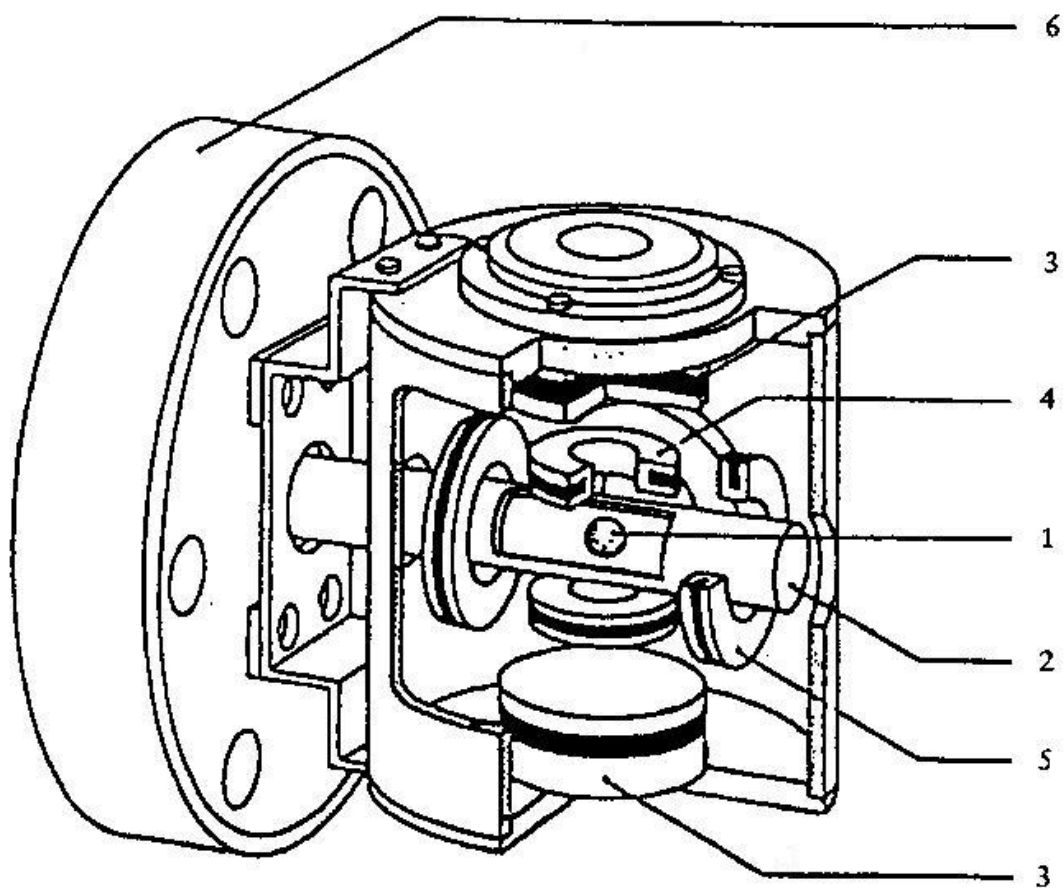
B - Ћелија са узорком;

C - Термостат;

D - Вакуумски вод до турбомолекуларне пумпе;

E - Термостат за ваздух.

Слика 8: Примјер мјерне главе на ротору

1. Куглица;
2. Евакуисано цијевно продужење позиције 6;
3. Трајни магнети;
4. Намотаји за вертикалну стабилизацију;
5. Погонски намотаји;
6. Прикључна глава.

A.5. ПОВРШИНСКИ НАПОН

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Описане методе заснивају се на Упутству за испитивање OECD¹. Основни принципи дати су у литератури².

1.1 УВОД

Описане методе примјењују се код мјерења површинског напона водених раствора.

Прије испитивања супстанце корисно је имати податке о њеној: растворљивости у води, структури, способности да хидролизује и вриједности критичне концентрације за формирање мицела.

Описане методе могу се примијенити за већину супстанци, без ограничења у погледу степена њихове чистоће.

Мјерење површинског напона методом прстенастог тензиометра ограничено је на водене растворе динамичког вискозитета мањег од 200 mPa s.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Површински напон је енталпија слободне површине по јединици површине.

Површински напон се изражава као:

N/m у Међународном систему јединица (SI) или

mN/m Међународном систему јединица (SI подјединица);

при чему је:

1 N/m = 10³ din/cm или

1 mN/m = 1 din/cm у застарелом CGS систему.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце не морају да се користе сваки пут када се испитује нова супстанца. Оне првенствено служе за повремену провјеру методе и да омогуће поређење са резултатима добијеним другим методама.

Референтне супстанце које покривају широк опсег површинских напона дате су у литератури^{1,3}.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Методе се заснивају на мјерењу максималне силе коју је неопходно вертикално усмјерити на стремен (узенгију) или прстен у контакту са површином течности која се испитује и која се налази у мјерној посуди, да би се одвојили од те површине или је усмјерити на плочу чија је ивица у контакту са површином ради извлачења формираног танког филма.

Супстанце које су растворне у води при најмањој концентрацији од 1 mg/L испитују се у воденом раствору при само једној концентрацији.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Ове методе дају већу прецизност од прецизности која се може очекивати са аспекта захтјева који се односе на животну средину.

1.6. ОПИС МЕТОДА

Припреми се раствор супстанце у дестилованој води. Концентрација раствора треба да буде 90% засићеног раствора супстанце у води. Када концентрација прелази 1 g/L, за испитивање се користи концентрација од 1 g/L. Супстанце чија је растворљивост у води мања од 1 mg/L не треба испитивати.

1.6.1. Метода плочице

Видјети стандард BAS ISO 304.

1.6.2. Метода узенгије

Видјети стандард BAS ISO 304.

1.6.3. Метода прстена

Видјети стандард BAS ISO 304.

1.6.4. Метода прстена хармонизована са OECD

1.6.4.1. Апарат

За ово мјерење одговарајући су комерцијално доступни тензиометри. Они се састоје од следећих елемената:

- покретног стола за узорак;
- система за мјерење силе;
- мјерног тијела (прстен);
- посуде за мјерење.

1.6.4.1.1. Покретни сто за узорак

Покретни сто за узорак који се користи као носач температурно контролисане посуде за мјерење у којој се налази течност која се испитује, поставља се на постоље заједно са системом за мјерење силе.

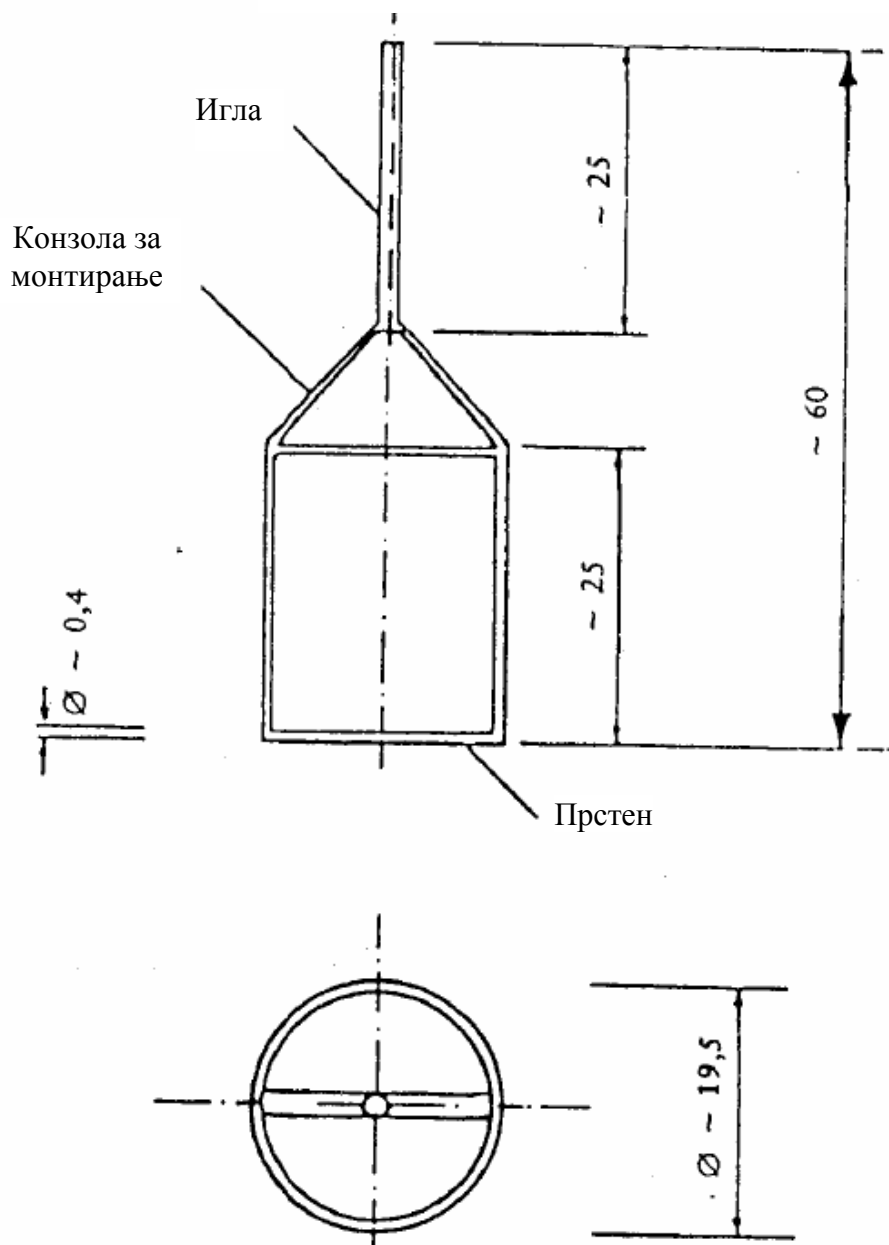
1.6.4.1.2. Систем за мјерење силе

Систем за мјерење силе (видјети Слику) налази се изнад стола за узорак. Грешка у мјерењу силе не смије прелазити $\pm 10^{-6}$ N, што одговара грешци од $\pm 0,1$ mg код мјерења масе. У већини случајева, мјерна скала комерцијално доступних тензиометара калибрисана је у mN/m тако да се површински напон може директно читавати у mN /m са тачношћу од 0,1 mN/m.

1.6.4.1.3. Мјерно тијело (прстен)

Прстен је обично направљен од жице од платине и иридијума дебљине око 0,4 mm и средњег обима од 60 mm. Жичани прстен виси хоризонтално са металне игле и подупирача (конзоле) за постављање жице и ствара везу са системом за мјерење силе (видјети Слику).

Слика: Прибор за мјерење
(Све димензије изражене су у милиметрима)

1.6.4.1.4. Посуда за мјерење

Посуда за мјерење у којој се налази раствор који се испитује мора бити од стакла са могућношћу контроле температуре. Посуда мора да буде тако направљена да за вријеме мјерења температура течности раствора који се испитује и гасне фазе изнад површине остаје константна тако да узорак не може испарити.

Прихватају се цилиндрични стаклени судови чији унутрашњи пречник није мањи од 45 mm.

1.6.4.2. Припрема апарата

1.6.4.2.1. Чишћење

Стаклени судови се морају пажљиво чистити. Уколико је неопходно, треба их прати врелом хром-сумпорном киселином, а након тога фосфорном киселином (83% до 98% масених H_3PO_4). Затим се стаклени судови детаљно испирају водом са чесме и на крају се испирају би-дестилованом водом до неутралне реакције, након чега се суше или испирају дијелом узорка течности за мјерење.

Прстен се прво обилно испира водом да се уклоне све супстанце које су растворне у води. Прстен се затим кратко потопи у хром-сумпорну киселину, испере се бидестилованом водом до неутралне реакције и на крају се кратко загрије изнад пламена метанола.

Напомена: Контаминација супстанцама које нису растворене или уништене хром-сумпорном или фосфорном киселином, као што су силикони, мора се уклонити помоћу одговарајућег органског растварача.

1.6.4.2.2. Калибрација апарата

Валидација апарата састоји се од верификације и подешавања нулте тачке тако да показивач инструмента омогућава поуздано одређивање у mN/m.

Постављање: Апарат се мора нивелисати постављањем нпр. либеле на базу тензиометра, уз подешавање завртњева којима се регулише ниво постоља.

Подешавање нулте тачке: Након постављања прстена на апарат прије потапања у течност, показивач тензиометра треба подесити на нулу, а прстен подесити паралелно са површином течности. У ту сврху, површина течности може да послужи као огледало.

Калибрација: Калибрација се може извршити помоћу два поступка:

а) Коришћењем масе: процедура која користи јахаче познатих маса између 0,1 g и 1,0 g на прстену.

Фактор калибрације (Φ_a), са којим се сва читавања морају множити, одређује се помоћу једначине¹:

$$\Phi_a = \frac{\sigma_r}{\sigma_a}$$

при чему је:

$$\sigma_r = \frac{mg}{2b} (mN / m)$$

при чему:

m је маса јахача (допуне), изражена у g;

g је гравитационо убрзање (981 cm s^{-2} на нивоу мора);

b је средњи обим прстена, изражен у cm;

σ_a је читавање тензиометра наком постављања јахача на прстен, изражено у mN/m.

б) Коришћењем воде: поступак који користи чисту воду чији је површински напон на нпр. температури од 23 °C једнак 72,3 mN/m. Овај поступак се обавља брже од калибрације масом, али увијек постоји опасност да је површински напон воде лажан услед остатака контаминације сурфактантима.

Калибрациони фактор (Φ_b) са којим се множе сва читавања са инструмента, одређује се помоћу једначине²:

$$\Phi_b = \frac{\sigma_o}{\sigma_g}$$

при чему:

σ_o је вриједност из литературе за површински напон воде (mN/m);

σ_g је измјерена вриједност површинског напона воде (mN/m), обе при истој температури.

1.6.4.3. Припрема узорака

Од супстанци које се испитују припремају се водени раствори у захтијеваним концентрацијама. Не смију садржати никакве нерастворне супстанце.

Раствор се мора одржавати на константној температури ($\pm 0,5$ °C). Пошто се површински напон раствора у мјерном суду мијења временом, врши се неколико мјерења у различитим временским интервалима, при чему исцртана крива показује површински напон као функцију времена. Када промјене престану да се дешавају, постиже се стање равнотеже.

Контаминација прашином и гасовима са других супстанци утиче на мјерење. Због наведеног мјерење се мора одвијати испод заштитног поклопца.

1.6.5. Услови испитивања

Мјерење се мора вршити на температури од приближно 20 °C и контролише се у оквиру $\pm 0,5$ °C.

1.6.6. Испитивање

Раствори који се мјере морају се пренијети у пажљиво опрану посуду за мјерење, водећи рачуна да се избјегне стварање пјене, након чега се посуда за мјерење поставља на сто апарата за испитивање. Врх табле са мјерним судом се затим издиже све док прстен не зарони испод површине раствора који се мјери. Након тога, врх табле се постепено и равномјерно спушта (брзином од око 0,5 cm/min) да би се прстен одвојио од површине до постизања максималне силе. Течни слој који је залијеplен на прстен не смије се одвајати од прстена. Након завршеног мјерења, прстен се поново мора заронити испод површине, а мјерење се понавља док се не постигне константна вриједност површинског напона. За свако одређивање биљежи се вријеме од преношења раствора у мјерни суд. Очитавање се врши при максималној сили потребној да се прстен одвоји од површине течности.

2. ПОДАЦИ

Ради израчунавања површинског напона, очитана вриједност у mN/m на апарату се прво мора помножити са фактором калибрације Φ_a или Φ_b (у зависности од тога који поступак калибрације је коришћен). Наведени поступак даје вриједност која се примјењује само приближно, те стога захтијева корекцију.

Харкинс и Џордан⁴ су емпиријски утврдили факторе корекције за вриједности површинског напона измјерене методом прстена, који зависе од: димензија прстена, густине течности и њеног површинског напона.

Из табела Харкинса и Џордана је тешко утврдити фактор корекције за свако индивидуално мјерење, те се за прорачун површинског напона за водене растворе може користити и поједностављена процедура читавања корективних вриједности површинског напона директно из табеле.

За читавања која се налазе између табеларних вриједности мора се користити интерполација.

Табела: Корекција измјереног површинског напона

Само за водене растворе, $\rho = 1 \text{ g/cm}^3$

г	9,55 mm (просјечан полупречник прстена)	
г	0,185 mm (полупречник жице прстена)	
Експериментална вриједност (mN/m)	Коригована вриједност (mN/m)	
	Калибрација јахачем (видјети одјељак 1.6.4.2.2.а) ове методе)	Калибрација водом (видјети одјељак 1.6.4.2.2.б) ове методе)
20	16,9	18,1
22	18,7	20,1
24	20,6	22,1
26	22,4	24,1
28	24,3	26,1
30	26,2	28,1
32	28,1	30,1
34	29,9	32,1
36	31,8	34,1
38	33,7	36,1
40	35,6	38,2
42	37,6	40,3
44	39,5	42,3
46	41,4	44,4
48	43,4	46,5
50	45,3	48,6
52	47,3	50,7
54	49,3	52,8

Табела је израђена на основу Харкинс-Џорданове корекције^{xxiii}.

Алтернативно, без претходне калибрације, површински напон може да се израчуна према формули:

^{xxiii} Слична је табели која је дата у DIN стандарду (DIN 53914) за воду и водене растворе (густине $\rho = 1 \text{ g/cm}^3$) и за комерцијално доступан прстен димензија $R = 9,55 \text{ mm}$ (средњи полупречник прстена) и $r = 0,185 \text{ mm}$ (полупречник жице прстена). Табела садржи кориговане вриједности за мјерења површинског напона након калибрације јахачем или водом.

$$\sigma = \frac{f \times F}{4\pi R}$$

при чему:

F је сила измјерена динамометром у тачки прекида превлаке (филма);

R је полупречник прстена;

f је корективни фактор¹.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- коришћеној методи;
- врсти воде или раствора који је коришћен;
- тачном опису супстанце (идентитет и нечистоће);
- резултатима мјерења: површинског напона (очитавање) са наведеним појединачним читавањима и њиховом аритметичком средњом вриједношћу, као и са коригованом средњом вриједношћу (узимајући у обзир фактор опреме и табелу корекције);
- концентрацији раствора;
- температури испитивања;
- старости коришћеног раствора; нарочито вријеме између припреме и мјерења раствора;
- опису временске зависности површинског напона након преноса раствора у мјерни суд.

У извјештају се наводе сви подаци и примједбе важне за тумачење резултата, нарочито подаци о нечистоћама и физичком стању супстанце.

3.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Имајући у виду да дестилована вода има површински напон 72,75 mN/m на температури од 20 °C, супстанце које имају површински напон нижи од 60 mN/m у условима ове методе сматрају се површински активним.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 115, Decision of the Council C(81) 30 final.
2. R. Weissberger ed.: Technique of Organic Chemistry, Physical Methods of Organic Chemistry, 3rd ed., Interscience Publ., New York, 1959, vol. I, Part I, Chapter XIV.
3. Pure Appl. Chem., 1976, vol. 48, p. 511.
4. Harkins, W.D., Jordan, H.F., J. Amer. Chem. Soc., 1930, vol. 52, p. 1751.

A6. РАСТВОРЉИВОСТ У ВОДИ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Описане методе заснивају се на Упутству за испитивање OECD¹.

1.1. УВОД

Корисно је имати податке о: структурној формули, напону паре, константи дисоцијације и хидролизи (у функцији рН вриједности) супстанце која се испитује.

Појединачне методе не могу обухватити цио опсег растворљивости у води.

Двије методе испитивања покривају цио опсег растворљивости у води, али се не могу примијенити на испарљиве супстанце:

- једна метода се примјењује на чисте супстанце које имају малу растворљивост ($<10^{-2}$ g/L) и које су стабилне у води, а назива се: „Метода елуирања са колоне“;

- друга метода се односи на чисте супстанце са већом растворљивошћу ($>10^{-2}$ g/L) и које су стабилне у води, а назива се: „Метода стакленог суда“.

Присутво нечистоћа може значајно утицати на растворљивост испитиване супстанце у води.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Растворљивост супстанце у води одређена је масеном концентрацијом супстанце у засићеном воденом раствору на одређеној температури.

Растворљивост у води изражава се јединицама масе по запремини раствора. Мјерна јединица у Међународном систему јединица (SI) система је kg/m³ (могу се користити и g/L).

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце не морају да се користе сваки пут када се испитује нова супстанца. Оне првенствено служе за повремену провјеру методе и да омогуће поређење са резултатима добијеним другим методама.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Прелиминарним испитивањима треба утврдити приближну количину узорка и вријеме неопходно да се постигне концентрација засићеног раствора.

1.4.1. Метода елуирања са колоне

Ова метода заснива се на елуирању испитиване супстанце водом из микроколоне која је напуњена инертним материјалом, као што су грануле стакла или пијесак, који је прекривен супстанцом која се испитује. Растворљивост у води одређује се када масена концентрација елуата постане константна. Резултати се наводе као плато концентрације у функцији времена.

1.4.2. Метода стакленог суда

Код овог поступка, супстанца (чврсте супстанце морају бити спрашене) се раствара у води на температури нешто вишој од температуре испитивања. Када дође до засићења, смјеша се хлади и оставља да стоји на температури на којој се врши испитивање, уз мијешање док се не постигне равнотежа. Мјерење се може извршити и директно на температури на којој се испитује, уколико се одговарајућим узорковањем може потврдити да је постигнуто равнотежно засићење. Након тога, примјеном одговарајуће аналитичке методе, утврђује се масена концентрација супстанце у воденом раствору који не смијее садржавати нерастворне честице.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

1.5.1. Поновљивост

Код методе елуирања са колоне може се добити резултат $< 30\%$, а код методе стакленог суда очекивани резултат је $< 15\%$.

1.5.2. Осјетљивост

Осјетљивост зависи од методе анализе, али могуће је одредити масене концентрације до 10^{-6} g/L.

1.6. ОПИС МЕТОДА

1.6.1. Услови испитивања

Испитивање се најчешће спроводи на температури од $20\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 0,5\text{ }^{\circ}\text{C}$. Уколико се посумња да растворљивост зависи од температуре ($> 3\%$ по $^{\circ}\text{C}$), растворљивост се испитује на још двије температуре које морају бити најмање за $10\text{ }^{\circ}\text{C}$ ниже или више од почетне температуре. У том случају контрола температуре треба да буде у опсегу $\pm 0,1\text{ }^{\circ}\text{C}$. Изабрана температура треба да буде константна у свим важним дијеловима опреме.

1.6.2. Прелиминарна испитивања

Приближно 0,1 g узорка (чврсте супстанце морају бити спрашене) пренесе се у градуисану мензуру са стакленим запушачем (запремине 10 mL) и додају се постепено повећане запремине дестиловане воде на собној температури у корацима датим у табели:

0,1 g растворен у 'x' mL воде	0,1	0,5	1	2	10	100	> 100
Приближно утврђена растворљивост (g/L)	> 1000	1000 до 200	200 до 1000	100 до 50	50 до 10	10 до 1	< 1

Након сваког додавања наведене количине воде, смјеша се снажно мућка 10 минута и треба визуелно провјерити да ли има нерастворних дијелова узорка. Уколико након додавања 10 mL воде узорак или неки његови дијелови остају нерастворени, експеримент треба поновити у мензури запремине 100 mL са већим запреминама воде. Код супстанци које су слабо растворне у води вријеме које је неопходно да би се растворила супстанца може бити знатно дуже (најмање 24 сата). Приближна вриједност растворљивости из Табеле односи се на запремину воде која је нешто мало испод оне

вриједности при којој долази до потпуног растварања супстанце. Уколико је очигледно да се супстанца није до краја растворила, треба је оставити да се раствара дуже од 24 сата (максимум 96 сати) или треба вршити даља разблаживања како би се потврдило да ли је за коришћење погоднија метода елуирања са колоне или метода стакленог суда.

1.6.3. Метода елуирања са колоне

1.6.3.1. Носач, растварач и елуент

Носач који се користи код методе елуирања са колоне треба да буде инертан. Материјали који се могу користити су стаклене куглице и песак. За наношење узорка на носач користе се испарљиви растварачи аналитичке чистоће. За елуирање се користи бидестилована вода која је дестилована у стакленој или кварцној апаратури.

Напомена: Деминерализована вода која долази са органског јоноизмјењивача не смије се користити.

1.6.3.2. Наношење супстанце на носач

Око 600 mg носача измјери се и унесе у балон са округлим дном запремине 50 mL. Одговарајућа, прецизно измјерена количина супстанце која се испитује раствори се у изабраном растварачу. Одговарајућа количина овог раствора додаје се на носач. Растварач се мора у потпуности упарити нпр. употребом ротационог вакуум упаривача. У супротном, не може се постићи оптимална влажност подлоге због ефекта расподијеле на површини носача.

Пуњење носача може произвести проблеме (нетачне резултате) уколико се супстанца која се испитује депонује у облику уља или у различитој кристалној фази. Овај проблем треба испитати кроз експерименте и сачинити детаљан извјештај о томе.

Носач се остави да се натапа око два сата у 5 mL воде, а потом се суспензија преноси у микроколону. Алтернативно, у микроколону, која је напуњена водом, може се сипати осушени носач који се остави у колони око два сата да се уравнотежи.

Поступак испитивања:

Елуирање супстанце са носача може се извести:

- помоћу рецикулационе пумпе (видјети Слику 1) или
- помоћу суда за нивелисање (видјети Слику 4).

1.6.3.3. Метода елуирања са колоне помоћу рецикулационе пумпе

Апаратура

Шематски приказ опреме дат је на Слици 1. Одговарајућа микроколону приказана је на Слици 2, иако је прихватљива било која величина која испуњава критеријуме који се односе на репродуктивност и осјетљивост. Колону треба да има довољно мјеста за најмање пет запремина воде и да може да издржи пет узорака. Величина колоне се може смањити уколико се користи припремљени раствор који замјењује пет запремина које се користе за уклањање нечистоћа.

Колону треба да буде повезана са рецикулационом пумпом са контролисаним протоком око 25 mL/h. Пумпа се повезује помоћу политетрафлуоретилених (у даљем тексту: ПТФЕ) и/или стаклених конектора. Колону и пумпу, када се саставе, морају да имају могућност узорковања ефлуента и изједначавања притиска. Материјал у колони задржава мали чеп (5 mm) од стаклене вуне који служи и као филтер за честице нечистоћа. Пумпа може бити перисталтичка пумпа или мембранска пума (мора се водити рачуна да не дође до загађења и/или апсорпције материјала из цијеви).

Мјерење

Почети проток кроз колону. Препоручује се да се користи проток од око 25 mL/h (то одговара 10 запремина/h за колону која је описана). Првих пет запремина (минимум) одбацити како би се са њима издвојиле нечистоће растворне у води. Након тога пумпа се оставља да ради све док се не постигне равнотежа. Сматра се да је успостављена равнотежа када се у пет насумично узетих узастопних узорака концентрације не разликују за више од $\pm 30\%$. Ови узорци треба да буду раздвојени једни од других по временским интервалима који одговарају проласку најмање 10 запремина елуента.

1.6.3.4. Метода елуирања са колоне помоћу суда за нивелисање

Апаратура (видјети Слике 4 и 3)

Суд за нивелисање: Спајање са судом за нивелисање врши се употребом шлифованог споја који је повезан помоћу цијеви од ПТФЕ. Препоручује се да се користи проток од око 25 mL/h. Прикупљене фракције анализирају се изабраном методом.

Мјерење

Фракције које припадају средњем опсегу елуције, када су концентрације константне ($\pm 30\%$) у најмање пет узастопних фракција, користе се да би се одредила растворљивост у води.

У оба случаја (када се користи пумпа или посуда за нивелисање) треба испитати растворљивост са упола мањим протоком у односу на прво испитивање. Уколико се резултати два испитивања слажу, резултат је задовољавајући. Уколико је растворљивост очигледно већа при мањем протоку, мора се наставити преполовљавање брзине протока све док два сукцесивна испитивања не дају приближне резултате.

У оба случаја (када се користи пумпа или посуда за нивелисање) фракције треба провјерити на садржај колоидних честица Тиндаловим ефектом (распршавањем снопа свјетлости). Присуство колоидних честица мијења резултате и испитивање треба поновити уз побољшано филтрирање кроз колону.

Потребно је измјерити рН вриједност сваког узорка. Испитивање при мањем протоку треба изводити при истој температури.

1.6.4. Метода стакленог суда

1.6.4.1. Опрема

За примјену методе стакленог суда потребно је:

- уобичајено лабораторијско посуђе од стакла и инструменти;
- уређај погодан за мијешање раствора при контролисаним константним температурама;
- центрифуга (пожељно термостатирана), уколико се ради са емулзијама;
- опрема за аналитичко одређивање.

1.6.4.2. Мјерење

Количина потребног материјала да би се постигло zasiћење жељене запремине воде утврђује се на основу прелиминарног испитивања. Запремина воде која је неопходна зависи од примијењене аналитичке методе и опсега растворљивости. Количина материјала (око пет пута већа од оне која је утврђена прелиминарним испитивањем) одмјери се и стави у сваку од три стаклене посуде које имају стаклене запушаче (нпр. епрувете или кивете за центрифугирање, балони). Одређена количина воде додаје се у сваку посуду и оне се чврсто затворе. Затворене посуде потом се мијешају на температури од 30 °C. (Треба користити уређај који може да мијеша при константној температури, нпр. магнетно мијешање у термостатираном воденом купатилу). Након једног дана, једна од

посуда се уклања и остави се, уз повремено мијешање, на температури на којој се изводи испитивање током 24 сата да би се успоставила равнотежа. Садржај посуде се затим центрифугира на температури на којој се врши испитивање и одређује се концентрација супстанце у воденој фази употребом одговарајуће аналитичке методе. Преостале двије посуде пролазе кроз исти поступак након почетног уједначавања при температури од 30 °C у року од два односно три дана. Уколико се концентрације из најмање двије посуде слажу са жељеном поновљивошћу, сматра се да је испитивање задовољило критеријуме. Испитивање треба поновити, уз дуже вријеме успостављања равнотеже, уколико резултати из посуда 1, 2 и 3 показују тенденцију повећања вриједности.

Мјерење се може вршити без периода инкубације на температури од 30 °C. Да би се одредила брзина успостављања равнотеже засићења, узорци се узимају до тренутка када вријеме мијешања више не утиче на концентрацију испитиваног раствора.

Потребно је забиљежити рН вриједност сваког узорка.

1.6.5. Анализа

При овим одређивањима за сваку одређену супстанцу потребно је примијенити аналитичку методу која је за њу одговарајућа, с обзиром да мале количине растворених нечистоћа могу довести до великих грешака у одређивању растворљивости. Методе које се примјењују могу бити: гасна или течна хроматографија, методе титрације, фотометријске методе, волтаметријске методе.

2. ПОДАЦИ

2.1 МЕТОДА ЕЛУИРАЊА СА КОЛОНЕ

Потребно је израчунати средњу вриједност за најмање пет узастопних узорака узетих из посуде у којој се налазе засићени раствори, као и вриједност стандардне девијације. Резултати треба да буду приказани у јединицама масе по запремини раствора.

Средње вриједности израчунате за два испитивања у којима се користе различите брзине протока се упоређују и треба да имају поновљивост мању од 30%.

2.2. МЕТОДА СТАКЛЕНОГ СУДА

Треба приказати појединачне резултате за сваку од посуда и уколику су ови резултати константни (понољивост мања од 15%), треба израчунати њихову средњу вриједност и изразити је у јединицама маса по запремини раствора. Ово може захтијевати претварње масених јединица у запреминске јединице, коришћењем густине када је растворљивост веома велика (> 100 g/L).

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. МЕТОДА ЕЛУИРАЊА СА КОЛОНЕ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- резултатима прелиминарних испитивања;
- прецизном опису супстанце (идентитет и нечистоће);
- појединачним концентрацијама, брзини протока и рН вриједности за сваки узорак;

- средњој вриједности и стандардној девијацији најмање пет узорака из подручја засићења за свако испитивање;
- просјечној вриједности два узастопна, прихватљива испитивања;
- температури воде при прављењу засићеног раствора;
- коришћеној методи анализе;
- материјалу носача;
- начину наношења узорка на носач;
- коришћеном растварачу;
- евиденцији, ако је дошло до хемијске нестабилности супстанце за вријеме испитивања и коришћеној методи.

У извјештају се наводе сви подаци и примједбе важне за тумачење резултата, нарочито подаци о нечистоћама и физичком стању супстанце.

3.2. МЕТОДА СТАКЛЕНОГ СУДА

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- резултатима прелиминарног испитивања;
- прецизном опису супстанце (идентитет и нечистоће);
- појединачним аналитичким одређивањима и средњој вриједности када је одређено више од једне вриједности за сваку посуду;
- рН вриједности сваког узорка;
- температури на којој је вршено испитивање;
- просјечној вриједности резултата од различитих посуда, а који су у сагласности;
- коришћеној аналитичкој методи;
- евиденцији, ако је дошло до хемијске нестабилности супстанце за вријеме испитивања и коришћеној методи.

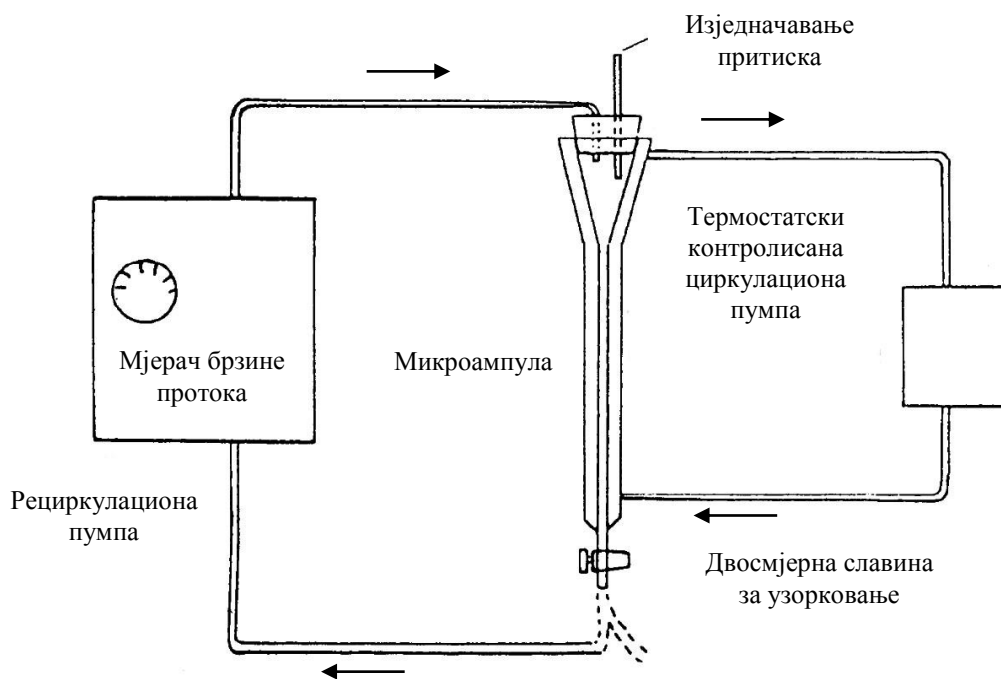
У извјештају се наводе сви подаци и примедбе важне за тумачење резултата, нарочито подаци о нечистоћама и физичком стању супстанце.

4. ЛИТЕРАТУРА

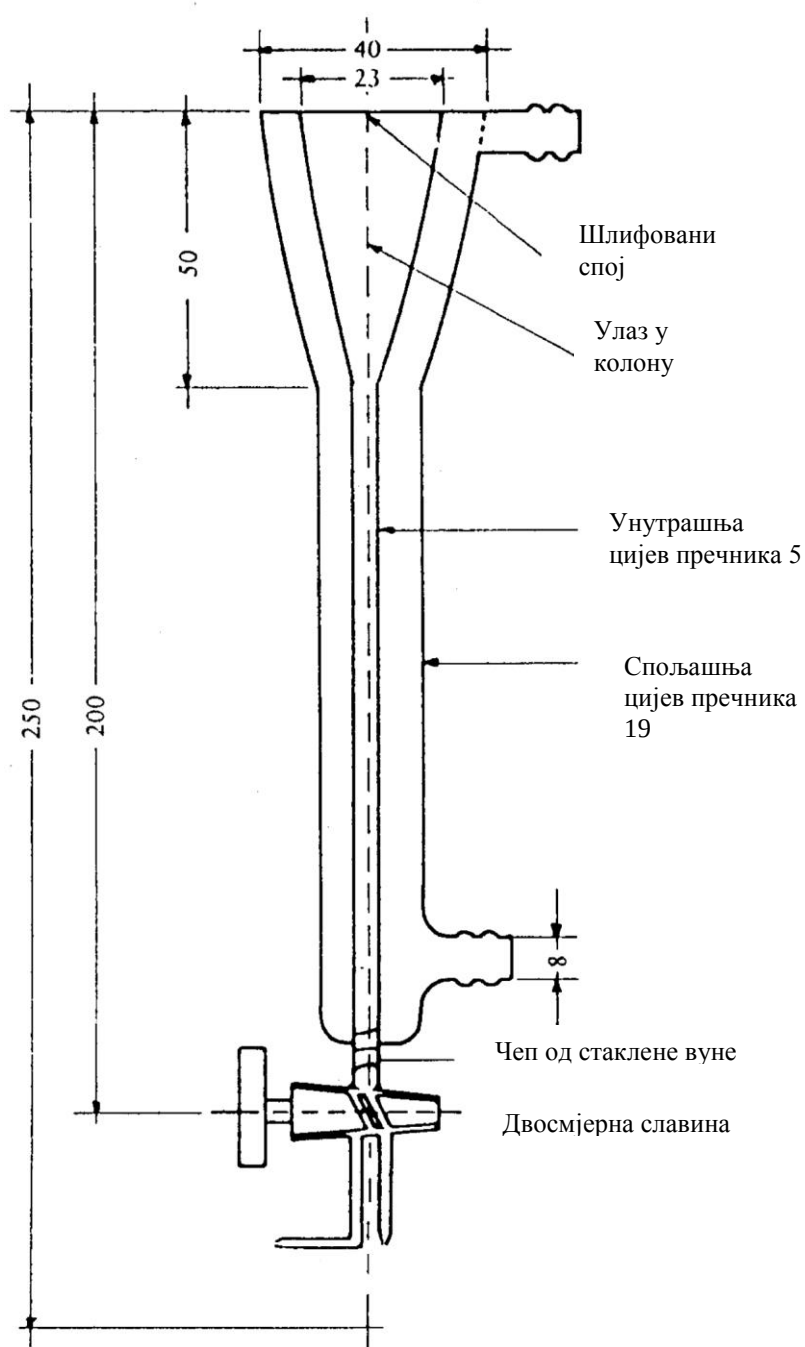
1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 105, Decision of the Council C(81) 30 final.
2. NF T 20-045 (AFNOR) (September 85) Chemical products for industrial use — Determination of water solubility of solids and liquids with low solubility — Column elution method.
3. NF T 20-046 (AFNOR) (September 85) Chemical products for industrial use — Determination of water solubility of solids and liquids with high solubility — Flask method.

Дио други

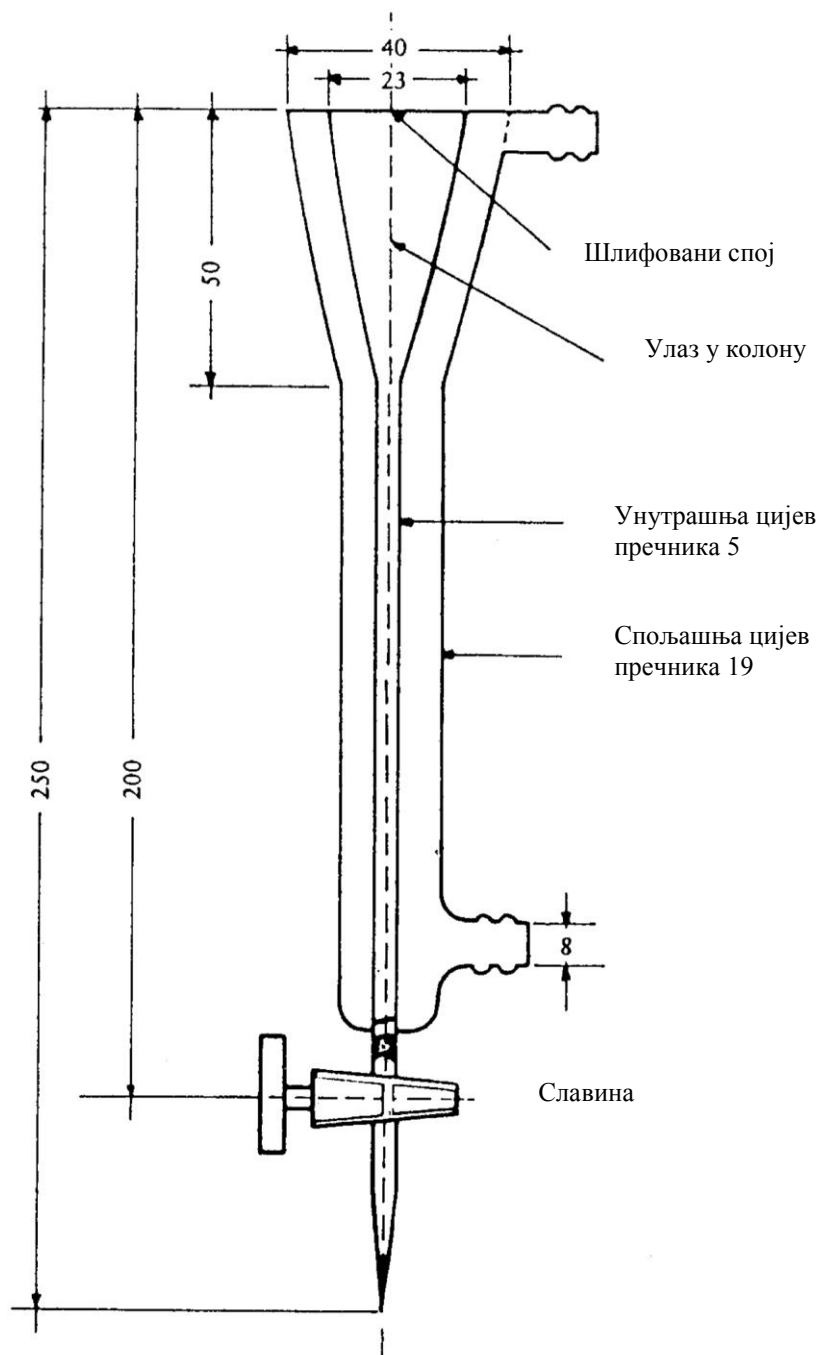
Слика 1: Метода елуирања са колоне помоћу рециркулационе пумпе

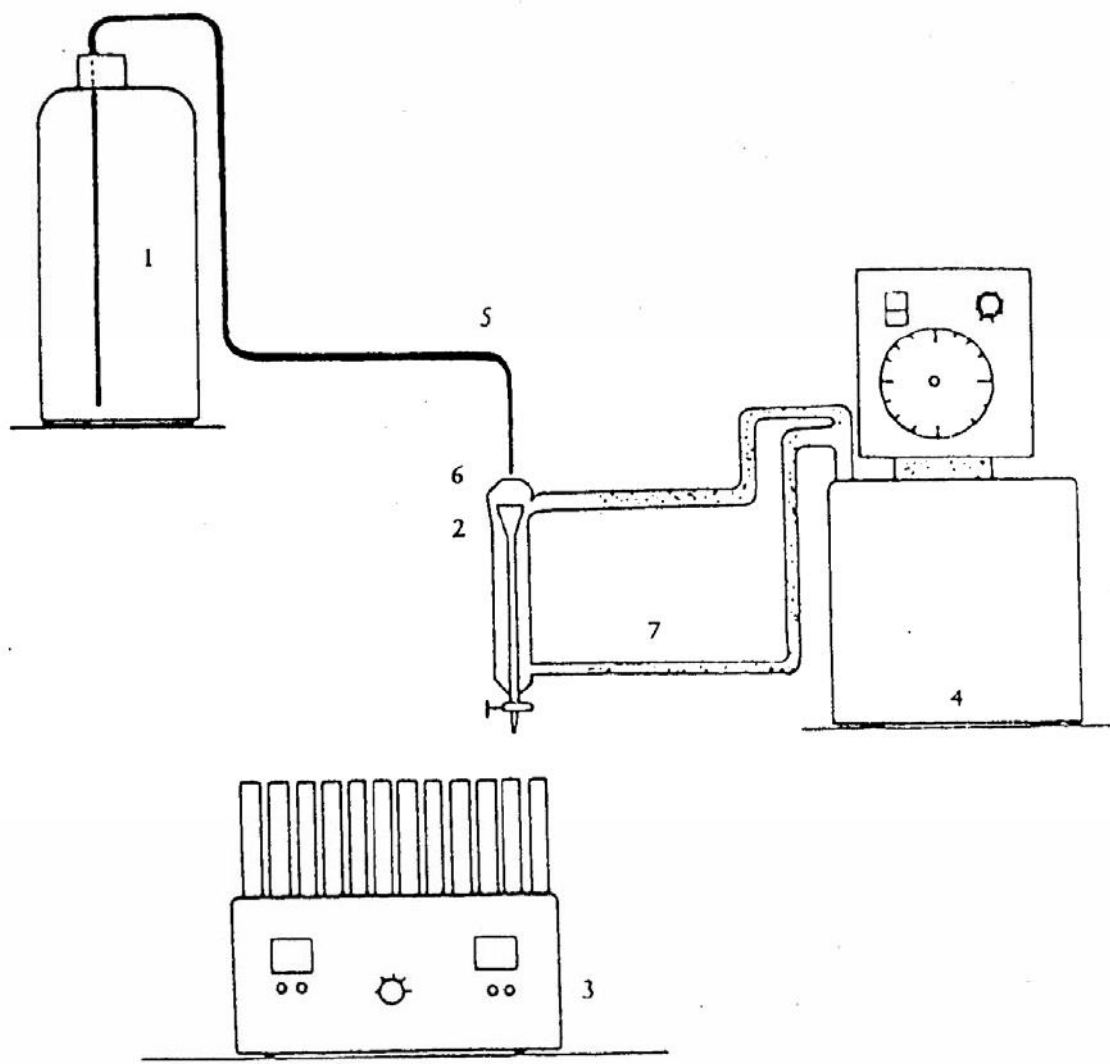
Слика 2: Типична микроколона (све димензије дате су у милиметрима)

Слика 3: Типична микроколона (све димензије дате су у милиметрима)

Слика 4: Метода елуирања са колоне помоћу суда за нивелисање

1. Посуда за нивелацију (нпр. боца запремине 2,5 L);
2. Колоне (видјети Сliku 3);
3. Колектор фракција;
4. Термостат;
5. Тефлонска цијев;
6. Шлифовани спој;
7. Цијев за воду (између термостата и колоне, унутрашњег пречника: приближно 8 mm).

А.8. КОЕФИЦИЈЕНТ РАСПОДЈЕЛЕ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода мућкања у стакленом балону заснива се на Упутству за испитивање OECD¹.

1.1. УВОД

Корисно је имати прелиминарне податке о: структурној формули, константи дисоцијације, растворљивости у води, хидролизи, растворљивости у *n*-октанолу и површинском напону супстанце која се испитује.

Код супстанци које јонизују испитивања треба спровести на њиховим нејонизованим облицима (слободне киселине или слободне базе) што се постиже употребом одговарајућег пуфера чија је рН вриједност најмање за једну јединицу испод (слободне киселине) или изнад (слободне базе) рК.

Ова метода испитивања обухвата двије различите методе: методу мућкања у стакленом балону и високо ефикасну течну хроматографију (High performance liquid chromatography, у даљем тексту: HPLC). Метода мућкања у стакленом балону користи се када се вриједност $\log P_{ow}$ (видјети објашњење дато у овој методи) налази у опсегу од -2 до 4. Метода течне хроматографије користи се када се вриједност $\log P_{ow}$ налази у опсегу од 0 до 6. Прије него што се приступи спровођењу било које од ове двије методе потребно је одредити прелиминарне процјене коефицијента расподеле.

Метода мућкања у стакленом балону примјењује се само за чисте супстанце растворне у води и *n*-октанолу. Метода се не примјењује за површински активне супстанце (за њих се даје израчунати или процијенити коефицијент расподеле који се заснива на растворљивости у води и у *n*-октанолу).

Метода течне хроматографије (у даљем тексту: HPLC метода) не примјењује се на јаке киселине и базе, комплексе метала, површински активне супстанце и супстанце које реагују са елуентом. За ове супстанце мора се израчунати или процијенити коефицијент расподеле који се заснива на растворљивости у води и у *n*-октанолу.

Метода течне хроматографије мање је осјетљива на присутне нечистоће у испитиваном једињењу у односу на поступак мућкања у стакленом балону. Понекад присуство нечистоћа утиче на тумачење резултата јер положај пикова постаје несигуран. Код смјеша код којих се не раздвајају траке у хроматограму, треба навести горњи и доњи лимит $\log P$.

1.2 ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Коефицијент расподеле (P) је однос равнотежних концентрација (c_i) растворене супстанце у двофазном систему који се састоји од два растварача који се не мијешају. У случају *n*-октанола и воде:

$$P_{ow} = \frac{C_{n-октанол}}{C_{вода}}$$

Коефицијент расподеле (P) је количник двије концентрације, који се уобичајено изражава у виду логаритамске вриједности са основом 10 ($\log P$).

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

1.3.1. Метода мућкања у стакленом балону

Референтне супстанце не морају да се користе сваки пут када се испитује нова супстанца. Оне првенствено служе за повремену провјеру методе и да омогуће поређење са резултатима добијеним другим методама.

1.3.2. Метода течне хроматографије

Да би се успоставила корелација између измјерених HPLC вриједности супстанце и њихових P вриједности, мора се конструисати калибрациона крива зависности $\log P$ од хроматографских података са најмање 6 референтних тачака. Корисник треба да изабере одговарајућу референтну супстанцу. Ако је могуће, најмање једна референтна супстанца треба да има P_{ow} већи од P_{ow} супстанце која се испитује и једна референтна супстанца да има P_{ow} мањи од супстанце која се испитује. За вриједности $\log P$ мање од 4 калибрација се заснива на подацима добијеним примјеном методе мућкања у стакленом балону. За вриједности $\log P$ веће од 4 калибрација треба да буде заснована на валидираним вриједностима датим у литератури уколико се оне подударају са израчунатим вриједностима. За постизање боље прецизности, најбоље је као референтне супстанце узети оне супстанце које су сличне структуре као супстанца која се испитује.

Вриједности $\log P_{ow}$ доступне су за многа хемијска једињења^{2, 3}. Уколико не постоје подаци о коефицијенту расподеле за структурно сличне супстанце, прави се општија калибрациона крива на основу података о другим референтним супстанцама.

Списак препоручених референтних супстанци и њихових $\log P_{ow}$ вриједности дат је у Дијелу другом ове методе.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

1.4.1. Метода мућкања у стакленом балону

Да би се одредио коефицијент расподеле, мора се постићи равнотежа између свих компоненти система и морају се одредити концентрације растворене супстанце у обе фазе. Литература упућује да се у те сврхе може користити неколико различитих техника, нпр. мијешање двије фазе које се потом раздвајају како би се утврдиле равнотежне концентрације испитиване супстанце.

1.4.2 Метода течне хроматографије

HPLC се изводи на аналитичким колонама пакованим са комерцијално доступном чврстом фазом која садржи дуге ланце угљоводоника (нпр. C_8 , C_{18}) који су хемијски везани на силицијум диоксид. Хемикалије нанијете на такве колоне крећу се кроз њих различитим брзинама због различите расподеле између мобилне фазе и угљоводоничне стационарне фазе. Смјеше хемикалија раздвајају се према њиховој хидрофобности, при чему се хемијска једињења која су растворна у води издвајају прва, а посљедња се издвајају она која се растварају у уљима, пропорционално њиховом коефицијенту расподеле угљоводоник-вода. Ово омогућава да се установи веза између ретенционог времена на таквој колони (реверсно-фазној) и коефицијента расподеле за систем n -

октанол/вода. Коефицијент расподеле се изводи из фактора капацитета k , који је дат у једначини:

$$k = \frac{t_r - t_0}{t_0}$$

при чему:

t_r је ретенционо вријеме супстанце која се испитује;

t_0 је просјечно вријеме које је потребно молекулу растварача да прође кроз колону (мртво вријеме).

Није потребна примјена квантитативних аналитичких метода. Мора се одредити вријеме елуције.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

1.5.1. Поновљивост

Метода мућкања у стакленом балону

У циљу обезбјеђивања тачности партиционог коефицијента, неопходно је вршити по два одређивања на три различита услова испитивања при чему количина супстанце као и однос између запремина растварача може да варира. Утврђене вриједности партиционих коефицијената изражене у логаритмима треба да буду у оквиру $\pm 0,3$ јединице.

HPLC метода

У циљу обезбјеђивања повјерења у резултате мјерења врше се два испитивања. Вриједности $\log P$ изведене из појединачних мјерења треба да се налазе у опсегу од $\pm 0,1$ јединице $\log P$.

1.5.2. Осјетљивост

Метода мућкања у стакленом балону

Опсег мјерења ове методе одређује детекциони лимит аналитичког поступка. Детекциони лимит треба да омогући одређивање вриједности $\log P_{ow}$ у опсегу од -2 до 4 (када постоје услови, опсег се може проширити на вриједности $\log P_{ow}$ до 5) када концентрација растворене супстанце у било ком од растварача није већа од 0.01 mol/L.

HPLC метода

HPLC метода омогућава одређивање коефицијента расподеле у опсегу $\log P_{ow}$ од 0 до 6.

Коефицијент расподеле једињења у нормалним околностима може се утврдити уз варијацију од $\pm 1 \log P_{ow}$ јединице вриједности добијене мућкањем у стакленом балону. Начини за успостављање корелације између ових вриједности могу се наћи у литератури^{4, 5, 6, 7, 8}. Већа тачност постиже се када се корелација врши преко структурно сличних референтних једињења⁹.

1.5.3. Специфичности

Метода мућкања у стакленом балону

Нернстов закон расподеле примјењује се само при константној температури, притиску и рН вриједности за разблажене растворе. Примјењује се само на чисте

супстанце расподјелене између два чиста растварача. Присуство више различитих растворених супстанци у једном или оба растварача у исто вријеме утиче на резултате.

Дисоцијација или асоцијација растворених молекула доводи до одступања од Нернстовог закона расподјеле. На ова одступања указује појава зависности коефицијента расподјеле од концентрације раствора.

Због постојања већег број равнотежа, ову методу не треба примјењивати без претходне корекције на супстанце које јонизују. Код оваквих једињења треба размотрити употребу пуфера умјесто воде. рН вриједност пуфера треба да се разликује најмање за једну рН јединицу од рКа супстанце и треба водити рачуна о утицају те рН вриједности на животну средину.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Прелиминарна процјена коефицијента расподјеле

Коефицијент расподјеле се најбоље процјењује примјеном рачунске методе (видјети Дио други ове методе) или, када је могуће, из односа растворљивости испитиване супстанце у чистим растварачима¹⁰.

1.6.2. Метода мућкања у стакленом балону

1.6.2.1. Припрема

n-октанол: За одређивање коефицијента расподјеле користе се растварачи високе чистоће (аналитичке чистоће)

Вода: Користи се дестилована или бидестилована вода која је дестилована у стакленој или кварцној апаратури. За једињења које јонизују користе се пуферски раствори умјесто воде уколико је оправдано.

Напомена: Не користи се вода која је пречишћена на јоноизмјењивачу.

1.6.2.1.1. Предзасићење растварача

Прије него што се приступи одређивању партиционог коефицијента, растварачи се засићују узајамно, мућкањем на температури на којој се изводи експеримент. Ово је најбоље урадити тако што се у двије велике боце у којима се чувају аналитички *n*-октанол високе чистоће или вода дода довољна количина оног другог растварача и мућка у механичком шејкеру 24 сата, након чега морају да одстоје све док се два растварача не раздвоје и не достигну засићење.

1.6.2.1.2. Припрема за испитивање

Укупна количина два растварача треба да скоро напуни суд. Овако се спречава губитак испитиваног једињења услед испаравања. Однос запремине и количине супстанце која се испитује одређен је:

- прелиминарном процјеном коефицијента расподјеле (видјети већ дато објашњење);
- минималном количином супстанце која се испитује неопходном за аналитички поступак и
- ограничењима која се односе на максималну концентрацију у оба растварача од 0,01 мола по литру.

Спровode се три испитивања. У првом испитивању користи се израчунат однос запремине *n*-октанола према води. У другом испитивању овај однос се дијели са два. У трећем испитивању овај однос множи се са два (нпр. 1:1, 1:2, 2:1).

1.6.2.1.3. Испитивана супстанца

Основни раствор се припрема у *n*-октанолу засићеном водом. Концентрација основног раствора треба да буде прецизно утврђена прије него што се приступи одређивању коефицијента расподеле. Раствор треба чувати у условима који омогућавају да буде стабилан.

1.6.2.2. Услови испитивања

Температура испитивања треба да буде константна ($\pm 1^{\circ}\text{C}$) у распону од 20°C до 25°C .

1.6.2.3. Мјерење

1.6.2.3.1. Успостављање равнотеже расподеле

По двије посуде које садрже жељене, прецизно измјерене количине два растварача заједно са неопходном количином основног раствора треба да буду спремљене за сваки услов испитивања.

Фаза *n*-октанола мјери се запремински. Посуде за испитивање смјештају се у прикладну мућкалицу (шејкер) или их треба ручно измућкати. Када се користе кивете за центрифугирање препоручени начин руковања је да се цијев ротира брзо за 180° око трансверзалне осе тако да ваздух који је ушао прође кроз обе фазе. Искуство је показало да је 50 таквих ротација довољно да се успостави равнотежа расподеле. Препоручује се 100 ротација у року од 5 минута.

1.6.3.2. Одвајање фаза

Ако је неопходно, да би се раздвојиле фазе, смјешу треба центрифугирати. Двофазни систем се центрифугира на лабораторијској центрифуги, на собној температури или, ако се користи центрифуга без регулације температуре, кивете треба држати на температури која одговара оној у којој се спроводи читаво испитивање најмање 1 сат прије испитивања.

1.6.2.4. Анализа

Да би се одредио партициони коефицијент неопходно је одредити концентрације испитиване супстанце у обе фазе. Ово се може урадити узимањем аликвота из сваке од двије фазе из сваког испитивања и анализирањем ових узорака. Укупна количина супстанце присутна у обе фазе треба да буде израчуната и упоређена са количином супстанце која је унијета на почетку теста.

Водена фаза треба да буде узоркована поступком који смањује ризик од узорковања и трагова *n*-октанола. Треба користити стаклени шприц са иглом за једнократну употребу за узорковање водене фазе. Шприц претходно треба дјелимично напунити ваздухом. Ваздух треба полако истискивати док игла пролази кроз слој *n*-октанола. Затим се одређена количина водене фазе усиса у шприц. Шприц се брзим покретом извуче из раствора, а игла одстрани. Садржај напуњеног шприца може се тада користити као узорак водене фазе. Концентрација у двије различите фазе треба да се утврди коришћењем метода које су одговарајуће за сваку од супстанци. Неке од одговарајућих метода су:

- фотометријске методе;
- гасна хроматографија;
- HPLC метода.

1.6.3. HPLC метода

1.6.3.1. Припрема Опрема

Течни хроматограф са пумпом без пулса и одговарајући детектор чине неопходну опрему. Препоручује се коришћење инјектора са петљом. Присуство поларних група у стационарној фази може озбиљно да наруши прецизност колоне за течну хроматографију. У стационарној фази треба да буде присутан минимални проценат поларних група¹¹. Користе се комерцијална микрочестична реверсно-фазна паковања или претходно припремљене колоне. Између инјектора и колоне може се поставити предколону.

Мобилна фаза

За припрему елуента користе се метанол HPLC чистоће и вода HPLC чистоће који се дегазирају прије употребе. Треба користити изократску елуцију. Препоручује се однос метанол/вода са минималним садржајем воде у износу од 25%. Типична смјеша метанола и воде у односу 3:1 (v/v) користи се за елуирање једињења са $\log P$ 6 у року од једног сата, са протоком од 1 ml/min. За једињења са високим $\log P$ некада је потребно скратити вријеме елуирања (као и за референтне супстанце) смањивањем поларности мобилне фазе или дужине колоне.

Супстанце које су слабо растворне у *n*-октанолу имају тенденцију да дају ниске $\log P_{ow}$ вриједности при одређивању HPLC методом, пиковима таквих смјеша је понекад придружен фронт растварача. Ово се може објаснити чињеницом да је процес расподеле превише спор да би се достигла равнотежа у времену које је обично неопходно за HPLC раздвајање. Смањење брзине протока и/или снижавање односа метанол/вода могу помоћи да се у тим случајевима добију поузданије вриједности.

Супстанца која се испитује и референтна супстанца треба да буду растворне у мобилној фази у довољној концентрацији да могу да се детектују. Изузетно се могу користити адитиви код смјеше метанол-вода, пошто адитиви мијењају својства колоне. Код хроматограма који садрже адитиве обавезно је користити засебне колоне истог типа. Уколико смјеша метанол-вода није одговарајућа, може се користити нека друга смјеша органског растварача и воде, нпр. етанол и вода или ацетонитрил и вода.

Вриједност pH елуента је критична код једињења која јонизују. Ова вриједност треба да се креће у оквиру радне pH вриједности колоне, која обично износи између 2 и 8. Препоручује се примјена пуфера. Мора се водити рачуна да не дође до преципитације соли на колони и њеног уништавања, што се догађа код појединих смјеша органска фаза/пуфер. HPLC мјерења са стационарном фазом која је на бази силицијум-диоксида на pH вриједностима изнад 8 не препоручују се пошто алкалне мобилне фазе оштећују колону и умањују перформансе колоне.

Растворене супстанце

Референтне супстанце треба да буду што је могуће чистије. Једињења које се користе у испитивању или за калибрацију треба да буду растворна у мобилној фази, ако је могуће.

Услови испитивања

Температура током испитивања не треба да варира за више од ± 2 K.

1.6.3.2. Мјерење

Израчунавање мртвог времена t_0

Мртно вријеме може се одредити коришћењем серије хомолога (нпр. *n*-алкил метил кетони) или органских једињења која се не задржавају на колони (нпр.

тиокарбамид или формамид). Да би се израчунало мртво вријеме уз помоћ хомологих серија, сет од најмање седам чланова хомологе серије се ињектује и мјере се ретенциона времена. Ретенциона времена $t_{r(n+1)}$ уцртавају се на графику као функција од $t_{r(n)}$ и одређују се одсјечак a и нагиб b у једначини:

$$t_{r(n+1)} = a + b t_{r(n)}$$

при чему:

n_c је број атома угљеника.

Мртво време се израчунава једначином:

$$t_0 = a/(1 - b)$$

Калибрациона крива

Сљедећи корак је да се направи корелација између $\log k$ вриједности према $\log P$ вриједностима за одговарајуће референтне супстанце. У пракси, сет од између 5 и 10 стандардних референтних супстанци чија $\log P$ вриједност је у очекиваном опсегу ињектује се симултано и одређују се њихова ретенциона времена, по могућности преко интегратора који је повезан са системом за детекцију. Одговарајуће логаритамске вриједности фактора капацитета ($\log k$) рачунају се и уцртавају као функције $\log P$ који је утврђен примјеном поступка мућкања у стакленом балону. Калибрација се обавља у правилним интервалима, најмање једном дневно, тако се компензују измјене у перформансама колона.

Утврђивање фактора капацитета испитиване супстанце

Супстанца која се испитује ињектује се у најмањој могућој количини мобилне фазе. Одређује се ретенционо вријеме (по два одређивања), што омогућава израчунавање фактора капацитета (k). Са калибрационе криве референтних супстанци може се интерполирати коефицијент расподеле испитиване супстанце. Код веома ниских и веома високих вриједности коефицијената расподеле, неопходна је екстраполација. Треба водити рачуна о границама поузданости регресионе криве.

2. ПОДАЦИ

Метода мућкања у стакленом балону

Поузданост утврђених вриједности за P може се испитати поређењем средњих вриједности из оба испитивања са укупном средњом вриједношћу.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању садржи податке о:

- прецизном опису супстанце (идентитет и нечистоће);
- када се методе не могу примијенити (нпр. површински активне супстанце), треба обезбиједити рачунским путем изведену или процијењену вриједност на основу растворљивости у n -октанолу и води;
- све податке и примједбе важне за тумачење резултата, нарочито подаци о нечистоћама и физичком стању супстанце.

Извјештај о испитивању код поступка мућкања у стакленом балону садржи:

- резултате прелиминарних испитивања, ако постоје;
- температуру на којој је вршено одређивање;
- податке о аналитичким поступцима којима су одређиване концентрације;

- вријеме и брзину центрифугирања, ако је вршено;
- измјерене концентрације у обе фазе код сваког одређивања (укупно 12 концентрација);
- масу испитиване супстанце, запремину сваке фазе у свакој посуди и укупне израчунате количине испитиване супстанце присутне у свакој фази након успостављања равнотеже;
- израчунате вриједности партиционог коефицијента (P) и средње вриједности за сваки сет услова испитивања као и средњу вриједност за сва одређивања. Уколико се сматра да постоји зависност коефицијента расподеле од концентрације то треба навести у извјештају;
- стандардне девијације индивидуалних P вриједности од средње вриједности;
- средњу вриједност P од свих одређивања треба да буде изражена у виду логаритма (основе 10);
- израчану теоријску вриједност P_{ow} ако је утврђена или када је измјерена вриједност $> 10^4$;
- рН вриједност коришћене воде и водене фазе током експеримента;
- уколико се користе пуфери, наводе се разлози за њихову примјену умјесто воде, њихов састав, концентрација и рН вриједност, рН водене фазе прије и после експеримента.

Извјештај о испитивању за HPLC методу садржи:

- резултате претходних испитивања, ако постоје;
- испитивану супстанцу и референтне супстанце, и степен њихове чистоће;
- температурни опсег при испитивању;
- рН вриједности на којој је одређиван коефицијент расподеле;
- детаље о аналитичкој колони, предколони, мобилној фази и начинима детекције;
- податке о ретенционим временима и литературним вриједностима $\log P$ референтних супстанци коришћених за калибрацију;
- детаље о регресионој кривој ($\log k$ према $\log P$);
- просјечна ретенциона времена и интерполиране вриједности $\log P$ за испитивано једињење;
- опис опреме и услова испитивања;
- елуциони профил;
- количине испитиваних и референтних супстанци које су унијете у колону;
- мртво вријеме и начин на који је измјерено.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 107, Decision of the Council C(81) 30 final.
2. C. Hansch and A.J. Leo, Substituent Constants for Correlation Analysis in Chemistry and Biology, John Wiley, New York 1979.
3. Log P and Parameter Database, A tool for the quantitative prediction of bioactivity (C. Hansch, chairman, A.J. Leo, dir.) -Available from Pomona College Medical Chemistry Project 1982, Pomona College, Claremont, California 91711.
4. L. Renberg, G. Sundström and K. Sundh -Nygård, Chemosphere, 1980, vol. 80, 683.
5. H. Ellgehausen, C. D'Hondt and R. Fuerer, Pestic. Sci., 1981, vol. 12,219 (1981).
6. B. McDuffie, Chemosphere, 1981, vol. 10, 73.
7. W.E. Hammers et al., J. Chromatogr., 1982, vol. 247,1.
8. J.E. Haky and A.M. Young, J. Liq. Chromat., 1984, vol. 7,675
9. S. Fujisawa and E. Masuhara, J. Biomed. Mat. Res., 1981, vol. 15,787

10. O. Jubermann, Verteilen und Extrahieren, in Methoden der Organischen Chemie (Houben Weyl), Allgemeine Laboratoriumspraxis (edited by E.Muller), Georg Thieme Verlag, Stuttgart, 1958, Band I/1, 223-339.
11. R.F. Rekker and H.M. de Kort, Euro. J. Med. Chem., 1979, vol. 14,479
12. A. Leo, C. Hansch and D. Elkins, Partition coefficients and their uses. Chem. Rev., 1971, vol. 71,525.
13. R.F. Rekker, The Hydrophobic Fragmental Constant, Elsevier, Amsterdam, 1977.
14. NF T 20-043 AFNOR (1985). Chemical products for industrial use - Determination of Partition Coefficients -Flask shakin g method.
15. C.V. Eadsforth and P. Moser, Chemosphere, 1983, vol. 12,1459
16. A. Leo, C. Hansch and D. Elkins, Chem. Rev., 1971, vol. 71, 525
17. C. Hansch, A. Leo, S.H. Unger, K.H. Kim, D. Nikaitani and E.J. Lien, J. Med. Chem., 1973, vol.16, 1207.
18. W.B. Neely, D.R. Branson and G.E. Blau, Environ. Sci. Technol., 1974, vol. 8,1113.
19. D.S. Brown and E.W. Flagg, J. Environ. Qual., 1981, vol. 10,382
20. J.K. Seydel and K.J. Schaper, Chemische Struktur und biologische Aktivität von Wirkstoffen, Verlag Chemie, Weinheim, New York 1979.
21. R. Franke, Theoretical Drug Design Methods, Elsevier, Amsterdam 1984,
22. Y.C. Martin, Quantitative Drug Design, Marcel Dekker, New York, Base11978.
23. N.S. Nirrlees, S.J. Noulton, C.T. Murphy, P.J. Taylor; J. Med. Chem., 1976, vol. 19,615.

Дио други

МЕТОДЕ ИЗРАЧУНАВАЊА/ПРОЦЈЕНЕ

УВОД

Општи увод за методе израчунавања, подаци и примјери могу се наћи у литератури^a.

Израчунате вриједности P_{ow} могу се користити у следеће сврхе:

- да се изабере одговарајућа експериментална метода (опсег за методу мућкања у стакленом балону: $\log P_{ow}$: -2 до 4, опсег за HPLC методу: $\log P_{ow}$ од 0 до 6);
- за избор одговарајућих услова испитивања (нпр. референтне супстанце за HPLC поступак, однос запремина n -октанол/вода код поступка мућкања у стакленом балону);
- као интерна лабораторијска провјера могућих експерименталних грешака;
- да се обезбиједи процијењене вриједности за P_{ow} у случајевима када се не могу примијенити експерименталне методе из техничких разлога.

МЕТОДА ПРОЦЈЕНЕ

Прелиминарна процјена партиционог коефицијента

Вриједност партиционог коефицијента може се процијенити на основу растворљивости испитиване супстанце у чистим растварачима:

$$P_{\text{процијењено}} = \frac{\text{засићење}_{\text{н октанол}}}{\text{засићење}_{\text{вода}}}$$

МЕТОДЕ ИЗРАЧУНАВАЊА

Принцип метода израчунавања

Све методе израчунавања заснивају се на фрагментацији молекула на одговарајуће мање структуре за које је познат допринос вриједности P_{ow} . Вриједност $\log P_{ow}$ која се

односи на читав молекул израчунава се потом као збир одговарајућих вриједности фрагмената плус збир корекција због интрамолекулских интеракција.

Постоје спискови константи фрагмената и корекционих чланова^{б,ц,д,е}. Неке од ових вриједности редовно се ажурирају^б.

Критеријуми квалитета

Поузданост методе израчунавања опада са повећањем сложености једињења. Код једноставних молекула са малим молекулским масама и једном или двије функционалне групе, може се очекивати одступање од 0,1 до 0,3 јединица вриједности $\log P_{ow}$ између резултата различитих метода фрагментације и измјерене вриједности. У случају сложенијих молекула граница грешке може бити и већа. Граница грешке зависи од поузданости и доступности вриједности константи које се односе на одређене фрагменте, као и од способности да се препознају интрамолекулске интеракције (нпр. водоничне везе) и од правилне употребе корекција (проблем је мањи ако се користи компјутерски софтвер CLOGP-3)^б. Код једињења која јонизују важно је исправно тумачење наелектрисања и степена јонизације.

Поступак израчунавања

Ханшова π - метода

Оригинална константа π хидрофобног супституента коју је увео Фуџира са групом аутора^ф дефинише се на следећи начин:

$$\pi_x = \log P_{ow}(\text{PhX}) - \log P_{ow}(\text{PhH})$$

при чему:

$P_{ow}(\text{PhX})$ је партициони коефицијент супституисаног ароматичног деривата;

$P_{ow}(\text{PhH})$ је коефицијент несупституисаног једињења.

На примјер: $\pi_{Cl} = \log P_{ow}(\text{C}_6\text{H}_5\text{Cl}) - \log P_{ow}(\text{C}_6\text{H}_6) = 2,84 - 2,13 = 0,71$.

У складу са дефиницијом ова метода се прије свега примјењује код ароматичних супституената. π вриједности за велики број оваквих супституената дате су у табели^{б, ц, д}. Ове вриједности се користе за израчунавање $\log P_{ow}$ за ароматичне молекуле или фрагмената.

Рекерова метода

Према Рекеру^г $\log P_{ow}$ израчунава се на следећи начин:

$$\log P_{ow} = \sum_i a_i f_i + \sum_j (\text{чланови интеракција})$$

при чему:

f_i јесу константе различитих фрагмената молекула;

a_i је учесталост различитих фрагмената молекула у молекулу који се испитује.

Корекциони чланови могу се изразити као производ интеграла са једном константом S_m (тзв. магична константа). Вриједности константи за f_i и s_m утврђене су на основу података из списка у коме се налази 1054 експериментално одређених вриједности P_{ow} (825 једињења), примјеном регресионе анализе^{н, х}. Одређивање интеракцијских термина спроводи се на основу правила датих у литератури^{е, х, и}.

Ханш-Леов метод

Према Ханшу и Леу^а вриједност $\log P_{ow}$ израчунава се из једначине:

$$\log P_{ow} = \sum_i a_i f_i + \sum_j b_j F_j$$

при чему:

f_i јесу константне различитих фрагмената молекула;

F_j је корективна вриједност;

a_i и b_j је одговарајућа учесталост налажења у молекулу.

Изведене на основу вриједности P_{ow} утврђених експерименталним путем, вриједности константи атома и група у молекулу и корективне вриједности F_j (тзв. фактори) из списка одређене су методом покушаја и грешака. Корективне вриједности подијељене су у неколико различитих класа^{а,ц}. Релативно је компликовано и одузима доста времена да се води рачуна о свим правилима и свим корективним вриједностима. У ту сврху развијени су одговарајући софтвери^б.

Комбинована метода

Израчунавање $\log P$ вриједности код сложених молекулских структура може бити знатно побољшано, уколико се молекул раздвоји у веће подструктуре за које постоје поуздане $\log P$ вриједности, које су доступне у табелама^{б,ц} или на основу сопствених мјерења. Такви фрагменти (нпр. хетероциклична једињења, антрахинон, азобензен) потом се могу комбиновати са Ханшовим π вриједностима или Рекеровим или Леовим константама.

Напомене:

1) Метода израчунавања се може примијенити на дјелимично или потпуно јонизована једињења када је могуће узети у обзир неопходне корективне факторе.

2) Уколико се претпоставља постојање водоничних веза, морају се додати одговарајући корективни фактори (око +0,6 до +1,0 $\log P_{ow}$ јединица). Присуство таквих веза у молекулу може се претпоставити на основу стерео модела или на основу анализе спектроскопских података молекула.

3) Уколико је могуће више таутомерних облика, треба користити највјероватнији облик као основу за прорачуне.

4) Пажљиво треба пратити ревизије списка са константама фрагмената молекула.

Извјештај

Када се користи метода прорачуна/процјене извјештај о извршеном испитивању садржи:

- опис супстанце (смјеша, нечистоће, итд.);
- индикације о могућим водоничним везама, дисоцијацији, наелектрисању и свим другим ефектима (нпр. таутомерији);
- опис метода израчунавања;
- идентификација базе података;
- особености при избору фрагмената;
- опсежна документација о прорачунима.

Литература

- a. W.J. Lyman, W.F. Reehl and D.H. Rosenblatt (ed.), Handbook of Chemical Property Estimation Methods, McGraw-Hill, New York, 1983.
- б. Pomona College, Medicinal Chemistry Project, Claremont, California 91711, USA, Log P Database and Med. Chem. Software (Program CLOGP -3).
- ц. C. Hansch, A.J. Leo, Substituent Constants for Correlation Analysis in Chemistry and Biology, John Wiley, New York, 1979.
- д. A. Leo, C. Hansch, D. Elkins, Chem. Rev., 1971, vol. 71,525.
- е. R.F. Rekker, H.M. de Kort, Eur. J. Med. Chem. -Chill. Ther. 1979, vol. 14,479.
- ф. T. Fujita, J. Iwasa and C. Hansch, J. Amer. Chem. Soc., 1964, vol. 86,5175.
- г. R.F. Rekker, The Hydrophobic Fragmental Constant, Pharmacochemistry Library, Elsevier, NewYork, 1977,vol.1.
- х. C.V. Eadsforth, P. Moser, Chemosphere, 1983, vol. 12,1459.
- и. R.A. Scherrer, ACS, American Chemical Society, Washington D.C., 1984, Symposium Series 255, p. 225.

Дио трећи

РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ ЗА HPLC

Бр.	Референтна супстанца	log Pow	pKa
1	2- бутанон	0,3	
2	4-ацетилпиридин	0,5	
3	анилин	0,9	
4	ацетанилид	1,0	
5	бензил алкохол	1,1	
6	<i>p</i> -метоксифенол	1,3	pKa = 10,26
7	феноксисирћетна киселина	1,4	pKa = 3,12
8	фенол	1,5	pKa = 9,92
9	2,4-динитрофенол	1,5	pKa = 3,96
10	бензонитрил	1,6	
11	фенилацетонитрил	1,6	
12	4-метилбензил алкохол	1,6	
13	ацетофенон	1,7	
14	2-нитрофенол	1,8	pKa = 7,17
15	3- нитробензоева киселина	1,8	pKa = 3,47
16	4-хлоранилин	1,8	pKa = 4,15
17	нитробензен	1,9	
18	цимет алкохол	1,9	
19	бензоева киселина	1,9	pKa=4,19
20	<i>p</i> -крезол	1,9	pKa=10,17
21	циметна киселина	2,1	pKa=3,89 cis 4,44 trans
22	анизол	2,1	
23	метил-бензоат	2,1	
24	бензен	2,1	
25	3-метилбензоева киселина	2,4	pKa = 4,27
26	4-хлорфенол	2,4	pKa = 9,1
27	трихлоретен	2,4	
28	атразин	2,6	
29	етилбензоат	2,6	
30	2,6-дихлорбензонитрил	2,6	
31	3-хлорбензоева киселина	2,7	pKa = 3,82
32	толуен	2,7	
33	1-нафтол	2,7	pKa = 9,34
34	2,3-дихлоранилин	2,8	
35	хлорбензен	2,8	
36	алилфенил етар	2,9	
37	бромбензен	3,0	
38	етилбензен	3,2	
39	бензофенон	3,2	
40	4-фенилфенол	3,2	pKa=9,54
41	тимол	3,3	
42	1,4-дихлорбензен	3,4	
43	дифениламин	3,4	pKa = 0,79
44	нафтален	3,6	

45	фенил-бензоат	3,6	pKa = 6
46	изопропилбензен	3,7	
47	2,4,6-трихлорфенол	3,7	
48	бифенил	4,0	
49	бензил-бензоат	4,0	
50	2,4-динитро-6 <i>сес</i> -бутилфенол	4,1	
51	1,2,4-трихлорбензен	4,2	
52	додеканска киселина	4,2	
53	дифенил-етар	4,2	
54	п-бутилбензен	4,5	
55	фенантрен	4,5	
56	флуорантен	4,7	
57	дибензил	4,8	
58	2,6-дифенилпиридин	4,9	
59	трифениламин	5,7	
60	ДДТ	6,2	

A.9. ТАЧКА ПАЉЕЊА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Прије извођења испитивања корисно је имати податке о запаљивости супстанце. Поступак испитивања примјењује се на течне супстанце чије се паре могу запалити извором паљења. Дате методе поуздане су само за опсеге тачке паљења који су дати у појединачним методама.

Приликом избора методе која ће се примјењивати у поступку испитивања, узима се у обзир могућност појаве хемијских реакција између супстанце и посуде за узорак.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Тачка паљења је најнижа температура, коригована на притисак од 101,325 kPa, при којој течност производи пару у условима дефинисаним у овој методи, у довољној количини за стварање запаљиве смјеше паре и ваздуха у том суду.

Мјерне јединице: степен Целзијуса (°C).

$$t = T - 273,15$$

при чему:

t је температура у степенима Целзијуса (°C);

T је температура у степенима Келвина (K).

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Приликом испитивања нове супстанце није потребно у свим случајевима користити референтне супстанце. Оне прије свега служе за повремену провјеру методе, као и да омогуће поређење са резултатима осталих метода.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Супстанца се уноси у суд за испитивање и загријава се или се хлади до температуре испитивања у складу са поступком описаним у појединачној методи испитивања. Испитивање паљења врши се ради утврђивања да ли се узорак пали на температури испитивања.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

1.5.1. Поновљивост

Поновљивост варира према опсегу тачке паљења и методе која се користи, максимално 2 °C.

1.5.2. Осјетљивост

Осјетљивост зависи од коришћене методе испитивања.

1.5.3. Специфичност

Специфичност неких метода ограничена је опсегом тачке паљења и зависи од особина супстанце (нпр. висока вискозност).

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема

Узорак супстанце за испитивање уноси се у апаратуру за испитивање у складу са одељком 1.6.3.1, односно са одељком 1.6.3.2. ове методе.

Када се испитују енергијом богате или токсичне супстанце, из сигурносних разлога се препоручује примјена методе која користи мању количину узорка, око 2 cm³.

1.6.2. Услови испитивања

Уређај треба да буде постављен у положај у ком нема спољашњих утицаја, водећи рачуна о безбиједности.

1.6.3. Поступак испитивања

1.6.3.1. Метода равнотеже

Видјети стандарде: BAS EN ISO 1516, BAS EN ISO 3680, BAS EN ISO 1523, BAS EN ISO 3679.

1.6.3.2. Метода неравнотеже

Метода по Абелу

Видјети стандард: BAS EN ISO 13736.

Метода по Абел-Пенском

Видјети стандард: DIN 51755.

Метода по Тагу

Видјети стандард: ASTM D 56

Метода по Пенски-Мартенсу

Видјети стандард: BAS EN ISO 2719.

Напомене:

Када тачка паљења, одређена методом неравнотеже из одељка 1.6.3.2. ове методе, износи $0\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$, $21\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$ или $55\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$, тачку паљења је потребно потврдити методом равнотеже уз употребу исте апаратуре.

За давање података користе се искључиво методе које дају температуру тачке паљења.

За одређивање тачке паљења вискозних течности (боје, лепкови и сл.) које садрже раствараче, могу се користити апаратура и методе који су прикладни за одређивање тачке паљења вискозних течности.

Видјети стандарде: BAS EN ISO 3679, BAS EN ISO 3680, BAS EN ISO 1523.

2. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи:

- тачан опис супстанце (идентификацију и нечистоће);
- податке о коришћеној методи, као и могућим одступањима;
- резултате и додатне напомене значајне за тумачење резултата.

A.10. ЗАПАЉИВОСТ (ЗА ЧВРСТЕ СУПСТАНЦЕ)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Прије извођења испитивања корисно је имати податке о могућим експлозивним својствима супстанце.

Ово испитивање примјењује се искључиво на прашкасте супстанце, супстанце у облику пасте или у гранулама.

Како би се избјегло да се у ову категорију сврстају све запаљиве супстанце, већ само оне које брзо горе или супстанце чије је понашање у току горења на било који начин опасно, у категорију лако запаљивих сврставају се само супстанце чија брзина сагоревања прелази утврђене граничне вриједности.

Посебну опасност представља ширење усијања кроз метални прах због потешкоћа које се могу јавити при гашењу пожара. Метални прах се сматра високо запаљивом супстанцом уколико подржава ширење усијања кроз масу у одређеном временском року.

1.2. МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Вријеме сагоријевања изражава се у сијекундама.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИПИ МЕТОДЕ

Супстанца се обликује у виду непрекидне траке или непрекидног прашкастог трага дужине 250 mm. Прелиминарно испитивање врши се са циљем да се утврди да ли долази до ширења горења са развојем пламена или до тињања када се супстанца запали пламеником на гас. Уколико се ватра прошири у дужини од 200 mm у одређеном временском року, спроводи се комплетно испитивање како би се утврдила брзина сагоријевања.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Прелиминарно испитивање

Супстанца се обликује у виду непрекидне траке или непрекидног прашкастог трага дужине 250 mm, ширине 20 mm и висине 10 mm на незапаљивој, непорозној подлози која слабо проводи топлоту. Врео пламен из пламеника на гас (минимални пречник 5 mm) приноси се једном крају прашкастог трага супстанце све док се прах не запали или максимално 2 минута (5 минута за метални прах или легуре метала). Прати се да ли се горење шири кроз траг у дужини од 200 mm у року од 4 минута (или 40 минута за метални прах). Уколико се у року од 4 минута (или 40 минута за метални прах) супстанца не запали и горење се не прошири уз развијање пламена или тињање у дужини од 200 mm прашкастог трага испитиване супстанце, супстанца се не сматра лако запаљивом и није

потребно вршити даље испитивање. Уколико се за мање од 4 минута, или за мање од 40 минута када је ријеч о металном праху, испитивана супстанца запали и пожар се прошири по узорку у дужини од 200 mm, примјењује се поступак из одељка 1.6.2. ове методе и осталих одељака.

1.6.2. Одређивање брзине горења

1.6.2.1. Припрема

Прашката или супстанца у гранулама наспе се у калуп дужине 250 mm са попречним пресеком у облику троугла унутрашње висине 10 mm и ширине 20 mm. Са обе стране калупа монтирају се двије металне плоче као странични граничници који прелазе горњу ивицу калупа за 2 mm (видјети Слику). Калуп се затим три пута испусти са висине од 2 cm на чврсту подлогу. Уколико је потребно калуп се поново напуни. Попречни граничници се затим скину, а вишак супстанце очисти. Преко калупа се ставља плоча од незапаљивог, непорозног материјала који слабо проводи топлоту, цијела апаратура се окрене наопако, а затим се уклони калуп.

Супстанце у облику пасте размажу се по подлози која је направљена од незапаљивог, непорозног материјала који слабо проводи топлоту у облику ужета дужине 250 mm са попречним пресеком око 1 cm².

1.6.2.2. Услови испитивања

У случају супстанци које су осјетљиве на влагу испитивање треба извести што је брже могуће након што се супстанца извади из посуде.

1.6.2.3. Поступак испитивања

Формира се узорак и поставља у дигестор.

Брзина протока ваздуха треба да буде довољна да спријечи ширење дима лабораторијом и да се не мијења током испитивања. Око апаратуре треба да буде подигнут заклон. Врео пламен из пламеника на гас (минимални пречник 5 mm) користи се да се запали супстанца на једном крају. Када се супстанца упали са раздаљине од 80 mm, на наредних 100 mm мјери се брзина горења. Испитивање се понавља шест пута, и сваки пут се користи чиста хладна плоча, осим уколико се раније добију позитивни резултати.

2. ПОДАЦИ

За процјену су значајни подаци о: времену сагоријевања добијеном на прелиминарном испитивању (одељак 1.6.1. ове методе) и најкраћем времену сагоријевања од највише шест испитивања (одељак 1.6.2.3. ове методе).

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи:

- прецизан опис супстанце (идентификација и нечистоће);
- опис супстанце коју треба испитати, њено физичко стање укључујући садржај влаге;
- резултате прелиминарног испитивања и испитивања за утврђивање брзине сагоријевања, уколико је извршено;
- све додатне податке значајне за тумачење резултата.

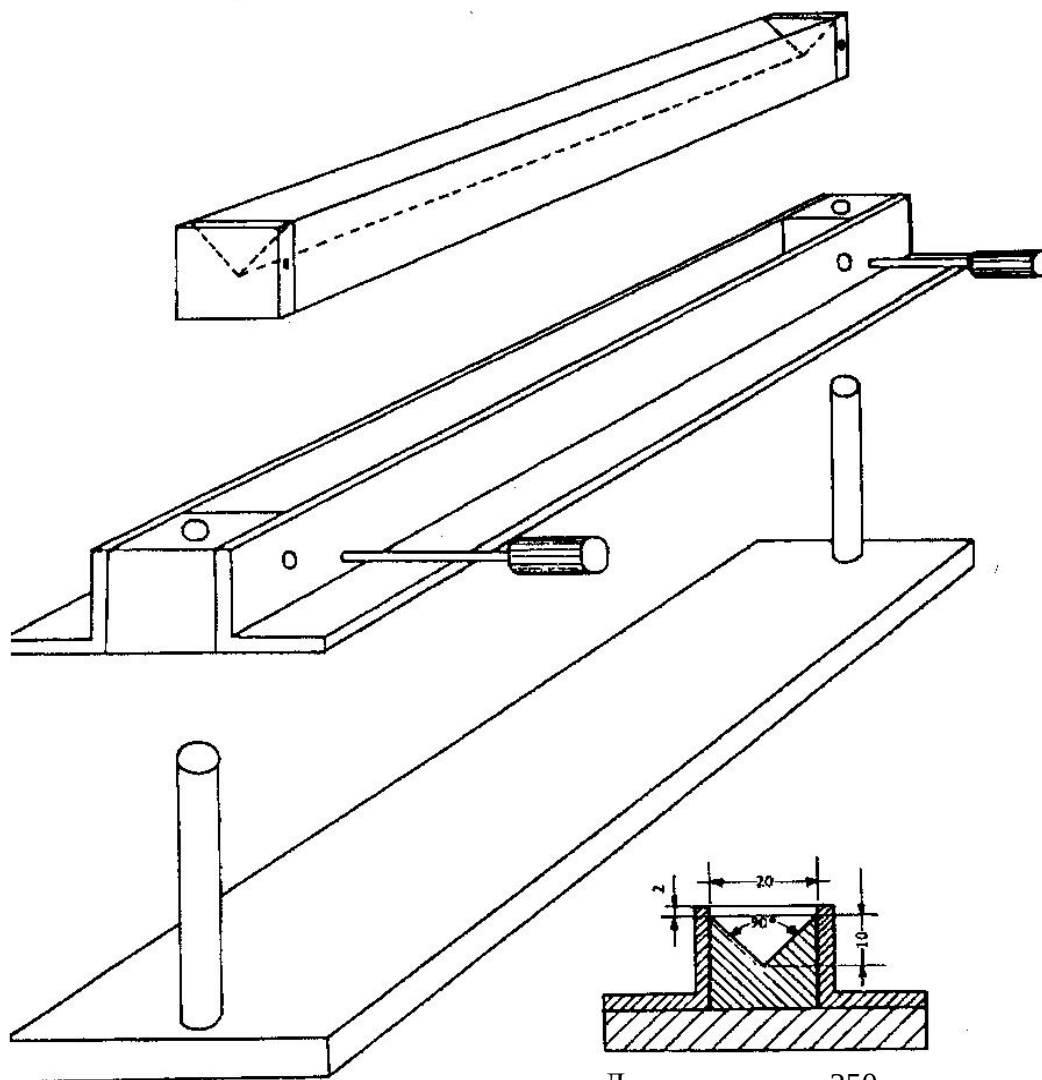
3.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Прашкасте супстанце и супстанце у облику грнула или пасте сматрају се лако запаљивима када је вријеме сагорејевања на било ком од спроведених испитивања описаних у одељку 1.6.2. ове методе мање од 45 сијекунди. Метални прах или легуре метала сматрају се лако запаљивим супстанцама када се могу запалити или се зона реакције прошири на цио узорак у року од 10 минута или мање.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. NF T 20-042 (September 85). Chemical products for industrial use. Determination of the flammability of solids.

Слика: Калуп и прибор за припрему узорка за испитивање
(Све димензије изражене су у милиметрима)

Дужина калупа: 250
Материјал: алуминијум

A.11. ЗАПАЉИВОСТ (ЗА ГАСОВЕ)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Овом методом утврђује се да ли су гасови запаљиви у смјеси са ваздухом на собној температури (око 20 °C) и атмосферском притиску, и ако јесу, у којим опсезима концентрација. Смјеше испитиваног гаса (у растућим концентрацијама) и ваздуха излажу се дејству електричне варнице и посматра се да ли долази до паљења.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Опсег запаљивости је опсег концентрација између доње и горње границе експлозивности. Доња и горња граница експлозивности јесу оне граничне концентрације запаљивих гасова у смјеси са ваздухом код којих не долази до појаве пламена.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Концентрација гаса у ваздуху повећава се постепено и смјеша се сваки пут излаже електричној варници.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Апаратура

Посуда за испитивање је усправни стаклени цилиндар минималног унутрашњег пречника 50 mm и минималне висине 300 mm. Електроде за паљење постављају се на растојању од 3 mm до 5 mm и 60 mm изнад дна цилиндра. Цилиндар има отвор за одушак. Апаратура мора бити заштићена да би се спријечила евентуална оштећења услед експлозије.

Као извор паљења користи се стандардна индукциона варница трајања 0,5 сијекунди, коју производи високонапонски трансформатор излазног напона од 10 kV до 15 kV (максималне снаге 300 W). Примјер одговарајуће апаратуре дат је у литератури².

1.1.6.2. Услови испитивања

Испитивање се мора изводити на собној температури (око 20 °C).

1.6.3. Поступак испитивања

У стаклени цилиндар се помоћу пумпи уводи позната концентрација гаса у ваздуху. Варница се пропушта кроз смјешу и посматра се да ли се пламен одваја од извора паљења и да ли се развија самостално. Концентрација гаса се мијења у корацима од 1% запремински све док не дође до паљења.

Ако хемијска структура гаса указује да је он незапаљив и ако се може израчунати састав стехиометријске смјеше са ваздухом, онда се само смјеше у опсегу 10% мање од стехиометријског састава до 10% више од овог састава испитују у корацима од 1% запремински.

2. ПОДАЦИ

Једини значајан податак за одређивање овог својства је појава и развој пламена.

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи:

- прецизан опис супстанце (идентификацију и нечистоће);
- опис коришћене апаратуре са њеним димензијама;
- температуру на којој је супстанца испитивана;
- испитане концентрације и добијене резултате;
- резултат испитивања: незапаљиви гас или лако запаљиви гас;
- уколико је закључено да је гас незапаљив, уносе се подаци о опсегу концентрација који је испитан у корацима од 1% запремински;
- све податке и напомене значајне за тумачење резултата.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. NF T 20-041 (September 85) Chemical products for industrial use. Determination of the flammability of gases.
2. W. Berthold, D. Conrad, T. Greuer, H. Grosse-Wortmann 'Entwicklung einer Standard-Apparatur zur Messung von Explosionsgrenzen'. Chem.-Ing.-Tech. 1984, vol. 56, 2, 126-127. , T. Redeker und H. Schacke, p. 126-127.

A.12. ЗАПАЉИВОСТ (У КОНТАКТУ СА ВОДОМ)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Овом методом испитивања утврђује се да ли се у реакцији супстанце са водом или влажним ваздухом развијају опасне количине гаса или гасова који могу бити веома запаљиви.

Метода се примјењује и на чврсте и на течне супстанце, а не примјењује се на супстанце које се спонтано пале у контакту са ваздухом.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Веома запаљива супстанца је супстанца која у контакту са водом или влажним ваздухом развија веома запаљиве гасове у опасним количинама, минималном брзином од 1 L/kg по сату.

1.3. ПРИНЦИПИ МЕТОДЕ

Супстанца се испитује поступно (корак по корак) како је описано у овом одељку. Уколико се у било ком кораку развије пламен, испитивање се не наставља. Уколико је познато да супстанца не развија бурну реакцију са водом, треба наставити са спровођењем испитивања до корака 4 (видјети одјељак 1.3.4. ове методе).

1.3.1. Корак 1

Супстанца која се испитује ставља се у посуду са дестилованом водом температуре 20 °C и прати се да ли ће се запалити гасови који се при том развијају.

1.3.2. Корак 2

Испитивана супстанца ставља се на филтер папир који плута по површини посуде са дестилованом водом температуре 20 °C и прати се да ли ће се запалити гасови који се при том развијају.

Филтер папир се ставља да би задржао супстанцу на једном мјесту чиме се повећава могућност да се она запали.

1.3.3. Корак 3

Испитивана супстанца формира се у облику гомиле висине око 2 cm и пречника око 3 cm. На тако направљену гомилу дода се неколико капи воде и прати се да ли ће се запалити гасови који се при том развијају.

1.3.4. Корак 4

Супстанца која се испитује мијеша се са дестилованом водом температуре од 20 °C и мјери се брзина развијања гасова у периоду од седам сати, у интервалима од једног сата. Уколико је брзина развијања гасова промјенљива, или уколико се стално повећава, након седам сати мјерења, вријеме посматрања треба продужити максимално до пет дана. Испитивање се може прекинути када брзина развијања гасова пређе 1 L/kg на сат.

1.4. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Корак 1

1.6.1.1. Услови испитивања

Испитивање се изводи на собној температури (око 20 °C).

1.6.1.2. Поступак испитивања

Малу количину супстанце која се испитује (око 2 mm у пречнику) ставити у посуду са дестилованом водом. Прати се да ли се развија неки гас и да ли се тај гас пали. Уколико се запали гас који се тако развио, не наставља се са испитивањем супстанце јер се она сматра опасном.

1.6.2. Корак 2

1.6.2.1. Апаратура

Филтер папир који плута по површини дестиловане воде у одговарајућем суду, нпр. шољи за упаравање пречника 100 mm.

1.6.2.2. Услови испитивања

Испитивање се изводи на собној температури (око 20 °C).

1.6.2.3. Поступак испитивања

Малу количину супстанце која се испитује (око 2 mm у пречнику) ставити на центар филтер папира. Прати се да ли се развија неки гас и да ли се тај гас пали. Уколико се запали гас који се тако развио, не наставља се са испитивањем супстанце јер се она сматра опасном.

1.6.3. Корак 3

1.6.3.1. Услови испитивања

Испитивање се изводи на собној температури (око 20°C).

1.6.3.2. Поступак испитивања

Супстанца која се испитује формира се у облику гомиле висине око 2 cm и пречника око 3 cm са улегнућем на врху. Неколико капи воде убацају се у шупљину формирану на врху гомиле и прати се да ли се развија неки гас и да ли се тај гас пали. Уколико се запали гас који се тако развио, не наставља се са испитивањем супстанце јер се она сматра опасном.

1.6.4. Корак 4

1.6.4.1. Апаратура

Апаратура се поставља као што је приказано на Слици.

1.6.4.2. Услови испитивања

Прегледати посуду у којој се налази супстанца која ће се испитивати и утврдити да ли садржи материје у праху величине честица $< 500 \mu\text{m}$. Уколико прашкасте материје чине више од 1% масеног од укупне количине супстанце или уколико је узорак трошан, прије испитивања читаву супстанцу треба спрашити како би се приликом паковања и руковања омогућило смањење величине честица супстанце. У супротном, супстанцу треба испитати у облику у коме је добијена. Испитивање се изводи на собној температури (око 20°C) и при атмосферском притиску.

1.6.4.3. Поступак испитивања

У капалицу се сипа 10 ml до 20 ml воде, а 10 g супстанце стави се у ерленмајер. Запремина гасова који се при том издвајају може се измјерити на било који одговарајући начин. Славина на капалицу отвори се тако да вода може да капље у ерленмајер и укључи се штоперица. Издвајање гасова провјерава се на сваких сат времена током периода од седам сати. Уколико је брзина издвајања гасова промјенљива, или уколико се стално повећава, након седам сати мјерења, мјерење треба продужити највише до пет дана. Испитивање се може прекинути у било ком тренутку мјерења ако брзина развијања гасова пређе 1 L/kg на сат. Ово испитивање врши се три пута.

Анализира се хемијски састав гаса уколико је непознат. Када гас садржи веома запаљиве састојке, а није познато да ли је читава смјеша веома запаљива, треба направити смјешу истог састава и испитати је у складу са методом А.11. која је дата у овом прилогу.

2. ПОДАЦИ

Супстанца се сматра опасном уколико:

- долази до спонтаног паљења у било ком кораку поступка испитивања;
- долази до издвајања запаљивог гаса брзином већом од 1 L/kg супстанце на сат.

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

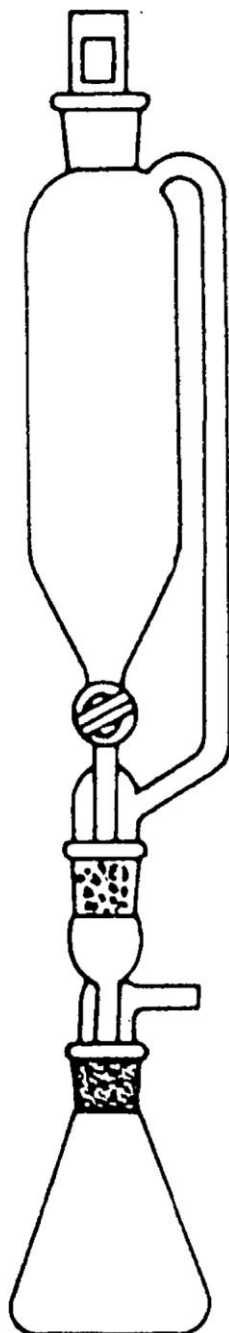
Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи:

- прецизан опис супстанце (идентификација и садржај нечистоћа);
- детаље о претходним припремама супстанце;
- резултате испитивања (кораци 1, 2, 3 и 4 дати у одељку 1.6. ове методе);
- хемијски састав издвојеног гаса;
- брзину издвајања гаса уколико је примијењен корак 4 (дат у одељку 1.6.4. ове методе);
- додатне напомене важне за тумачење резултата.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Recommendations on the transport of dangerous goods, test and criteria, 1990, United Nations, New York.
2. NF T 20-040 (September 85) Chemical products for industrial use. Determination of the flammability of gases formed by the hydrolysis of solid and liquid products.

Слика: Апаратура

A.13. САМОЗАПАЉИВОСТ (ЗА ЧВРСТЕ И ТЕЧНЕ СУПСТАНЦЕ И СМЈЕШЕ)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Испитивање се примјењује на чврсте и течне супстанце које се, у малим количинама, спонтано пале убрзо после контакта са ваздухом на собној температури (око 20 °C).

Овом методом се не испитују супстанце које, прије него што се запале, треба излагати ваздуху сатима или данима на собној или повишеној температури.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Сматра се да су супстанце самозапаљиве уколико се пале или изазивају угљенисање при условима из одељка 1.6. ове методе.

Може се указати потреба за испитивањем самозапаљивости течности према методи A.15. Температура самозапаљења (за течности и гасове) датој у овом прилогу.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Супстанца се, било да је у чврстом или течном стању, додаје на инертни носач и доводи у контакт са ваздухом на собној температури у периоду од пет минута. Уколико се течна супстанца не запали, апсорбује се у филтер папир и изложи ваздуху на собној температури (око 20 °C) у периоду од пет минута. Ако се чврста или течна супстанца запале, или ако течна супстанца запали или угљенише филтер папир, супстанца се сматра самозапаљивом.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Поновљивост: због значаја за безбједности, један позитиван резултат је довољан да би се супстанца сматрала самозапаљивом.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Апаратура

Порцеланска шоља пречника око 10 cm пуни се дијатомејском земљом до висине од око 5 mm на собној температури (око 20 °C).

Напомена: Дијатомејска земља или било која друга слична инертна супстанца која је уобичајено доступна узима се као репрезентативни узорак земљишта на који се испитивана супстанца може сипати у случају акцидента (незгоде).

За испитивање течности користи се суви филтер папир који се не пали у контакту са ваздухом када дође у додир са инертним носачем.

1.6.2. Поступак испитивања

а) Прашкасте чврсте супстанце и смјеше

Сипа се 1 cm³ до 2 cm³ супстанце коју треба испитати са око 1 cm висине на незапаљиву површину. Затим се посматра да ли се супстанца пали током капања или у року од пет минута стајања. Испитивање се понавља шест пута, осим ако не дође до паљења.

б) Течности

Сипа се око 5 cm³ течности коју треба испитати у за то припремљену порцуланску шољу. Затим се посматра да ли се супстанца запали у року од пет минута.

Уколико у шест испитивања не дође до паљења, врши се сљедеће испитивање: шприцем се нанесе 0,5 ml узорка за испитивање на удубљени филтер папир. Затим се посматра да ли долази до паљења или угљенисања филтер папира у року од пет минута од наношења течности. Испитивање се понавља три пута, осим ако не дође до паљења или угљенисања.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Испитивање се може прекинути кад се уоче позитивни резултати код било ког испитивања.

2.2. ПРОЦЈЕНА

Сматра се да је супстанца самозапаљива ако се запали у року од пет минута по додавању те супстанце на носач и након излагања ваздуху, или ако течност угљенише или запали филтер папир у року од пет минута од наношења на папир и излагања ваздуху.

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

Извјештај, уколико је могуће, садржи:

- прецизан опис супстанце (идентификацију и садржај нечистоћа);
- резултате испитивања;
- све додатне напомене важне за тумачење резултата.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. NF T 20-039 (September 85) Chemical products for industrial use. Determination of the spontaneous flammability of solids and liquids.
2. Recommendations on the Transport of Dangerous Goods, Test and criteria, 1990, United Nations, New York.

А.14. ЕКСПЛОЗИВНОСТ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Ова метода описује поступак испитивања којим се утврђује да ли чврста супстанца или супстанца у облику пасте представљају потенцијално опасне супстанце које могу лако да експлодирају када се изложе пламену (термичка осјетљивост), удару или трењу (осјетљивост на механички стимулус), и да ли течна супстанца развија експлозивно дејство када се изложи дејству пламена или удару.

Метода се састоји из три дијела:

1. испитивање термичке осјетљивости¹;
2. испитивање механичке осјетљивости у односу на удар¹;
3. испитивање механичке осјетљивости у односу на трење¹.

Овом методом добијају се подаци за процјену вјероватноће изазивања експлозије супстанце примјеном уобичајених стимулуса. Метода није намјењена за утврђивање да ли супстанца може да експлодира под било којим условима.

Примјеном ове методе утврђује се да ли супстанца има експлозивна својства (термичка и механичка осјетљивост) под одређеним условима. Заснива се на примјени више типова апаратура за испитивање које се најчешће користе у свијету¹ и које дају добре резултате. Ова метода није дефинитивна. Могу се користити и алтернативне апаратуре под условом да су прихваћене на међународном нивоу и да се резултати таквих испитивања могу довести у везу и поредити са резултатима добијеним примјеном прописане апаратуре.

Испитивање се не мора спроводити када доступни подаци о термодинамичким својствима (нпр. топлота настајања, топлота разлагања супстанце) и/или одсуство одређених реактивних група² у структурној формули омогућавају да се довољно поуздано утврди да супстанца нема својства која доводе до њеног брзог разлагања уз издвајање гасова и ослобађање топлоте (тј. материјал не представља ризик од експлозије). Код течних супстанци не мора се спроводити испитивање механичке осјетљивости у односу на трење.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Експлозивни јесу супстанце које могу да експлодирају под дејством пламена или супстанце које су осјетљиве на удар или трење при примјени прописане апаратуре за испитивање (или су осјетљивије на механичке ударе од 1,3-динитробензена ако се примјењују алтернативне апаратуре за испитивање).

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

1,3-динитробензен, технички кристалан производ просијан кроз сито димензија 0,5 mm за потребе испитивања реакције на удар или трење.

Перхидро-1,3,5-тринитро-1,3,5-триазин (RDX, хексоген, циклонит- CAS 121-82-4) прекристалисан из воденог раствора циклохексанона, који је потом просијан на влажном путу кроз сито величине 250 μm и задржан на ситу величине 150 μm , а потом осушен на температури од $103\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$ (током 4 сата) ради спровођења друге серије испитивања осјетљивости на трење и удар.

1.4. ПРИНИЦИП МЕТОДЕ

Прелиминарна испитивања неопходна су да би се утврдили безбједносни услови за извођење три испитивања осјетљивости.

1.4.1. Испитивање безбједности при руковању супстанцом³

Из безбједносних разлога, прије него што се приступи извођењу основног испитивања, мале количне узорка (око 10 mg) испитиване супстанце загријавају се на отвореном, гасним пламеником, излажу се ударцу - уз примјену одговарајуће апаратуре и трењу - уз употребу чекића и наковња или другог уређаја за испитивање трења. Циљ овог испитивања је да се утврди да ли је супстанца толико осјетљива и експлозивна да описана испитивања, а прије свега испитивања њене термичке осјетљивости, треба спровести уз посебне мјере безбједности како лице које спроводи испитивања не би било повријеђено.

1.4.2. Термичка осјетљивост

Ова метода подразумева загријавање супстанце у челичној цијеви, затвореној помоћу пригушница са различитим пречником отвора, како би се утврдило да ли супстанца експлодира при интензивном загријавању у затвореној средини.

1.4.3. Механичка осјетљивост (удар)

Овом методом супстанца се излаже удару који изазива одређена маса која се испусти на супстанцу са одређене висине.

1.4.4. Механичка осјетљивост (трење)

Овом методом чврста супстанца или супстанца у облику пасте излаже се трењу између стандардних површина под одређеним условима оптерећења и релативног кретања.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Термичка осјетљивост (утицај пламена)

1.6.1.1. Апаратура

Апаратура се састоји од челичне цијеви за једнократну употребу и вишенаменских запушача (Слика 1.), који се постављају у сигурносни уређај за загријавање. Свака цијев израђује се обликовањем под пресом од челичног лима (видјети Дио други ове методе) и има унутрашњи пречник 24 mm, дужину 75 mm и дебљину зидова 0,5 mm. Цијеви се на отвореном крају обрађују тако да се могу затворити пригушницом. Пригушница је отпорна на притисак, има централни отвор, и причвршћује се за цијев дводијелним вијком (са навојем и матицом). Навоји вијка су израђени од високо легираног челика са хромом и манганом (видјети Дио други ове методе) који је отпоран на високе температуре које могу ићи и до 800 °C. Пригушнице су дебљине 6 mm, начињене од челика отпорног на топлоту (видјети Дио други ове методе), различитих величина отвора.

1.6.1.2. Услови испитивања

Супстанца се испитује у стању у коме је добијена. Изузетно, нпр. уколико је супстанца пресована, изливена или на други начин компримована, може се најприје здробити а потом испитати.

Код супстанци у чврстом стању, маса материјала који се испитује одређује се сувим поступком у двије фазе. Тарирана цијев напуни се са 9 cm^3 супстанце и сабије уз примјену силе од 80 N на попречни пресјек цијеви. Из безбједносних разлога или у случајевима када физички облик узорка може бити измјењен због компресије може се користити неки други начин пуњења, нпр. ако је супстанца веома осјетљива на трење онда се не може примијенити метод сабијања. Уколико је материјал компресибилан може се додати још материјала све док се не дође до границе од 55 mm испод врха цијеви. Затим се одреди укупна маса супстанце која је потребна да се дође до ове границе од 55 mm испод врха цијеви и додају се још двије количине, при чему се сваки пут за сабијање користи сила од 80 N. Затим се или дода још материјала или се он одвади тако да остане количина у висини од 15 mm у односу на врх цијеви. Изврши се друга провјера на суво уз употребу количине која одговара трећини сабијене масе коришћене код прве суве пробе. Још два пута се додаје супстанца и то она која је претходно одвађена. Сваки пут за сабијање користи се сила од 80 N, све док ниво супстанце не дође до висине од 15 mm испод врха цијеви. Количина чврсте супстанце измјерена приликом друге суве пробе користи се при сваком даљем испитивању. Пуњење се врши у три једнаке количине, од којих се свака компресује до 9 cm^3 уз употребу одговарајуће силе. (Поступак се може олакшати употребом прстена за прављење прореда.)

Течности и гелови сипају се у цијев до висине од 60 mm, водећи рачуна да се код гелова не стварају шупљине. Навојна обујмица се навуче на цијев одоздо и убацује се одговарајућа пригушница. Навој се затеже након што се нанесе одређена количина лубриканта на бази молибден-дисулфида. Важно је провјерити да нема супстанце између прирубнице и плоче или на навојима.

Загријавање се врши пропаном из индустријских боца које имају регулатор притиска (60 mbar до 70 mbar) који омогућава његову равномјерну дистрибуцију (на шта упућује визуелна провјера пламена у горионцима) цјевоводима до четири горионика. Горионици се распоређују око коморе за испитивање као што је приказано на Слици 1. Четири горионика имају комбиновану потрошњу од око 3,2 L пропана у минути.

Користе се и друга гасовита горива и другачији горионици, али брзина загријавања мора бити у складу са брзином датом на Слици 3. Код свих типова апаратура повремено се мора вршити провјера брзине загријавања уз помоћ цијеви које су напуњене дибутил-фталатом као што је приказано на Слици 3.

1.6.1.3. Поступак испитивања

Испитивања се изводе или док се цијев не распадне или тако што се цијев загријева пет минута. Када се при испитивању цијев распадне на три или више дијелова, који могу бити међусобно спојени уским тракама метала као што је приказано на Слици 2, сматра се да је дошло до експлозије. Ако се приликом испитивања цијев распала на мањи број дијелова или се није распала, сматра се да није дошло до експлозије.

Прво се спроводи серија од три испитивања са пречником отвора пригушнице од 6,0 mm. Уколико не дође до експлозије, врши се друга серија од три испитивања са пречником отвора пригушнице од 2,0 mm. Уколико при било којој од ових серија испитивања дође до експлозије не врше се даља испитивања.

1.6.1.4. Процјена

Сматра се да је испитивање дало позитивне резултате када при било којој од наведених серија испитивања дође до експлозије.

1.6.2. Механичка осјетљивост (удар)

1.6.2.1. Апаратура (Слика 4.)

Основни дијелови типичне апаратуре са падајућим чекићем су: клада од ливеног челика са постољем, наковањ, колона, вођице, тегови, справа за отпуштање и држач узорка. Челични наковањ димензија: 100 mm (пречник) x 70 mm (висина) зашрафи се на горњу површину челичног блока димензија: 230 mm (дужина) x 250 mm (ширина) x 200 mm (висина) са ливеним постољем димензија: 450 mm (дужина) x 450 mm (ширина) x 60 mm (висина). Колона, сачињена од бешавне челичне цијеви, причвршћује се за носач који је зашрафљен за задњи дио челичног блока. Четири шрафа причвршћују опрему за чврст бетонски блок 60 cm x 60 cm x 60 cm тако да су шине вођица у вертикалном положају и да тегови падају слободно. Могу се користити тегови од 5 kg и 10 kg, направљени од чврстог челика. Ударни дио тега направљен је од ојачаног челика, HRC 60 до 63 и има минимални пречник 25 mm.

Узорак који се испитује затвара се у уређај за испитивање осјетљивости на удар који се састоји од два коаксијална цилиндра направљена од чврстог челика. Цилиндри су постављени један изнад другог и смјештају се у шупаљ цилиндрични прстен од челика. Цилиндри од чврстог челика треба да буду пречника 10 mm (-0,003 mm, -0,005 mm) и висине 10 mm, исполиране површине, заобљених ивица (радијус закривљености 0,5 mm) и тврдоће HRC 58 до 65. Шупљи цилиндар мора имати спољни пречник 16 mm, исполирану унутрашњост пречника 10 mm (+0,005 mm, + 0,010 mm) и висине 13 mm. Уређај за испитивање осјетљивости на удар поставља се на наковањ (пречника 26 mm и висине 26 mm) који је направљен од челика и центрира се помоћу прстена са перфорацијама које омогућавају испуштање пара.

1.6.2.2. Услови испитивања

Запремина узорка је 40 mm³ или одговара алтернативној опреми која се користи. Чврсте супстанце испитују се у сувом стању и припремају на следећи начин:

- 1) прашкасте супстанце сеју се кроз сито (величина сита 0,5 mm); све што прође кроз сито користи се за испитивање;
- 2) пресоване, изливене или на други начин компримоване супстанце ситне се у ситније комаде који се просију. Просијани комади пречника између 0,5 mm и 1 mm користе се при испитивању и сматрају се узорцима оригиналне супстанце.

Супстанце које се испоручују у облику пасте испитују се у сувом стању кад год је могуће, или након уклањања што је могуће веће количине разређивача. Супстанце које се налазе у течном стању испитују се тако што се остави размак од 1 mm између горњег и доњег цилиндра.

1.6.2.3. Поступак испитивања

Врши се серија од 6 испитивања уз бацање тега масе од 10 kg са висине од 0,40 m (40 J). Уколико при серији испитивања од 40 J дође до експлозије, мора се спровести још једна серија од 6 испитивања у којој се користе тегови масе од 5 kg који се бацају са висине од 0,15 m (7,5 J). Код другачије апаратуре узорак се пореди са одабраном референтном супстанцом по установљеној процедури (нпр. горе-доле техника итд.).

1.6.2.4. Процјена

Резултати испитивања сматрају се позитивним када дође до експлозије (експлозија са ватром и/или стање еквивалентно експлозији) најмање код једног испитивања са описаним уређајем за испитивање осјетљивости на удар или ако је узорак осјетљивији од 1,3-динитробензола или RDX код алтернативног испитивања осјетљивости на удар.

1.6.3. Механичка осјетљивост (трење)

1.6.3.1. Апаратура (Слика 5.)

Апаратура за испитивање осјетљивости на трење састоји се од основне плоче од ливеног челика на коју се поставља апаратура за испитивање осјетљивости на трење. Апаратура се састоји од фиксираног порцеланског клина и покретне порцеланске плоче. Порцеланска плоча се налази на клизачу који се покреће помоћу двије вођице. Клизач је повезан са електромотором помоћу спојнице, ексцентри и одговарајућег преносног механизма који омогућава да се порцеланска плоча покрене, само једанпут: напријед и назад испод порцеланског клина у дужини од 10 mm. Порцелански клин може да издржи оптерећење од, на примјер, 120 N до 360 N.

Равне порцеланске плоче израђују се од бијелог техничког порцелана (храпавост 9 μm до 32 μm) и имају димензије: 25 mm (дужина) x 25 mm (ширина) x 5 mm (висина). Цилиндрични порцелански клин такође се израђује од бијелог техничког порцелана и има дужину 15 mm, пречник 10 mm и неравне сферне крајеве са полупречником закривљености од 10 mm.

1.6.3.2. Услови испитивања

Запремина узорка је 10 mm³ или одговара алтернативној апаратури која се користи. Чврсте супстанце испитују се у сувом стању и припремају на сљедећи начин:

1) прашкасте супстанце сеју се кроз сито (величина сита 0,5 mm); све што прође кроз сито користи се за испитивање;

2) пресоване, изливане или на други начин компримоване супстанце уситне се на ситније комаде који се просију. Просијани комади пречника < 0,5 mm користе се при испитивању.

Супстанце које се испоручују у облику пасте испитују се у сувом стању кад год је могуће. Уколико се супстанца не може довести у суво стање, паста (након уклањања што веће количине растварача) се испитује у филму дебљине 0,5 mm, ширине 2 mm и дужине 10 mm. Филм се прави помоћу шаблона.

1.6.3.3. Поступак испитивања

Порцелански клин доведе се у позицију изнад узорка и оптерети се. Када се спроводи испитивање, маркери нанијети сунђером на порцеланској основи морају да стоје у трансверзалном положају у односу на правац кретања.

Мора се водити рачуна да клин буде на узорку, да се довољна количина испитиваног материјала налази испод клина и да се подлога правилно покреће испод клина. Код супстанци у виду пасте користи се шаблон дебљине 0,5 mm са отвором димензија 2 mm x 10 mm да би се супстанца нанијела на подлогу. Порцеланска подлога мора да се креће 10 mm напријед-назад испод порцеланског клина у времену од 0,44 сијекунде. Сваки дио површине подлоге и клина користи се само једном. Два краја клина користе се у два испитивања, а двије површине подлоге користе се за укупно три испитивања.

Серија од шест испитивања врши се са оптерећењем од 360 N. Уколико се током испитивања добију позитивни резултати мора се спровести још једна серија од 6 испитивања са оптерећењем од 120 N. Када се користе други типови апаратура, узорак се пореди са изабраном референтном супстанцом уз примјену утврђене процедуре (нпр. горе-доле техника и сл.).

1.6.3.4. Процјена

Резултати испитивања сматрају се позитивним уколико дође до експлозије (праска и/или праска уз развој пламена који се сматра еквивалентним експлозији) најмање

једанпут током било ког испитивања са прописаном апаратуром за испитивање осјетљивости на трење или уколико задовољава еквивалентне критеријуме који се односе на алтернативно испитивање осјетљивости на трење.

2. ПОДАЦИ

У складу са овим правилником, супстанца има потенцијалну опасност од експлозије уколико су добијени позитивни резултати у испитивању термичке осјетљивости, осјетљивости на удар или трење.

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- идентитету, саставу, степену чистоће, садржају влаге итд. испитиване супстанце;
- физичком облику узорка и да ли је узорак мрвљен, ломљен и/или просијаван;
- запажањима током испитивања термичке осјетљивости (нпр. маса узорка, број фрагмената у које се распрсао узорак итд.);
- запажањима током испитивања осјетљивости на удар или трење (нпр. формирање одређене веће количине дима или потпуно разлагање без праска, пламена, варнице, пуцкетања и сл.);
- резултатима свих типова испитивања;
- уколико је коришћена алтернативна апаратура, научна оправдања као и доказ о односу резултата добијених примјеном прописане апаратуре и оних добијених уз примјену еквивалентне апаратуре;
- свим коментарима који могу бити од користи за правилно тумачење резултата као што је реферисање на испитивање сличних производа;
- свим додатним примједбама релевантним за правилно тумачење резултата.

3.2. ТУМАЧЕЊЕ И ПРОЦЈЕНА РЕЗУЛТАТА

У извјештају о спроведеним испитивањима наводе се и резултати који се могу сматрати лажним, неправилним или нерепрезентативним.

Уколико неки резултати морају бити одбачени, даје се одговарајуће објашњење и резултати алтернативних или додатних тестова. Уколико се неки неправилни резултат не може објаснити, он се прихвата као номинална вриједност и супстанца се на основу њега мора адекватно сврстати.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Recommendations on the Transport of Dangerous Goods: Tests and criteria, 1990, United Nations, New York.
2. Bretherick, L., Handbook of Reactive Chemical Hazards, 4th edition, Butterworths, London, ISBN 0-750 -60103-5, 1990.
3. Koenen, H., Ide, K.H. and Swart, K.H., Explosivstoffe, 1961, vol.3, 6-13 and 30-42.
4. NF T 20-038 (September 85) Chemical products for industrial use - Determination of explosion risk.

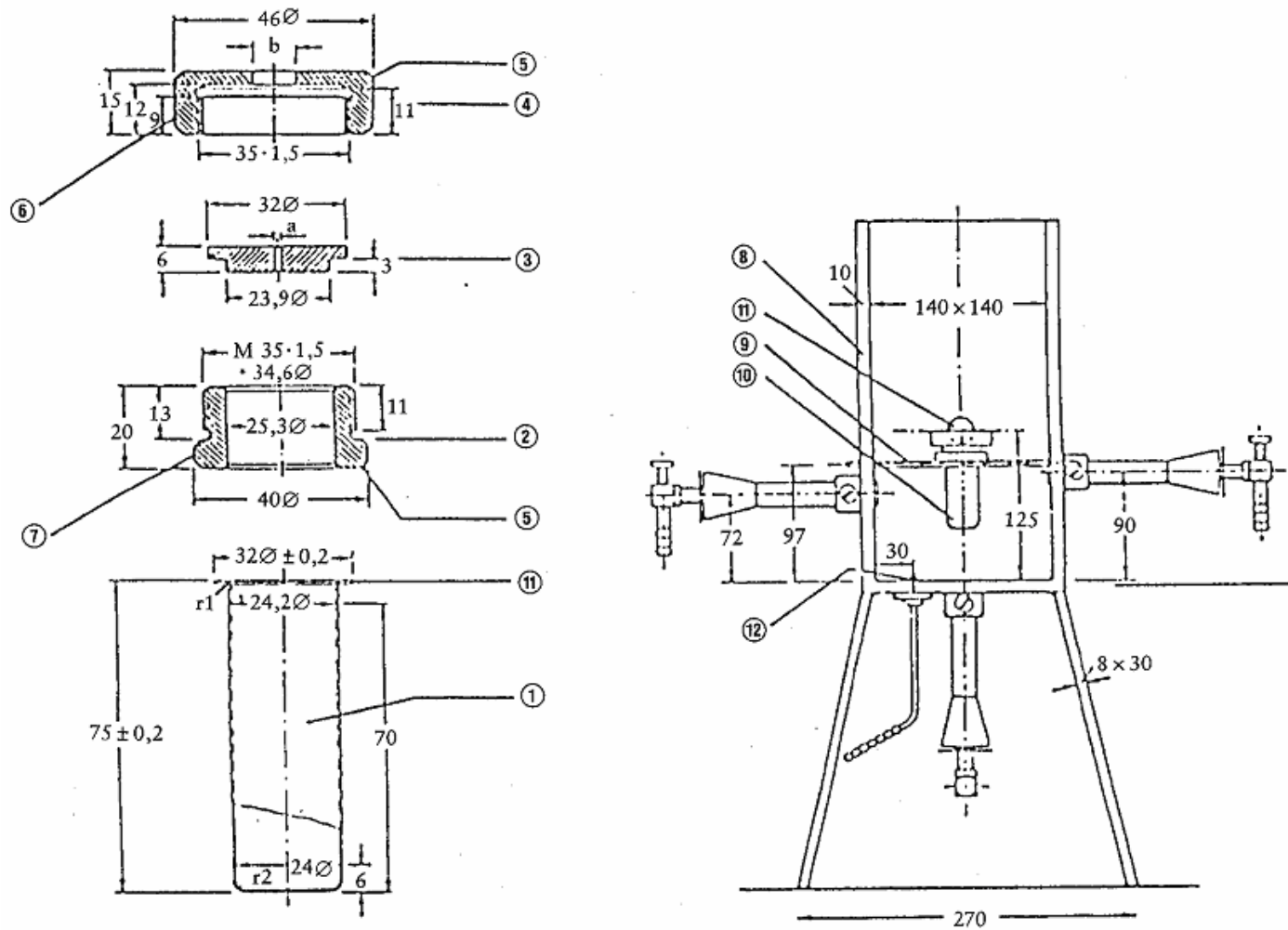
Дио други

Примјер спецификације материјала за испитивање термичке осјетљивости^{xxiv}

- 1) Цијев: Спецификација материјала бр. 1.0336.505 г
- 2) Пригушница: Спецификација материјала бр.1.4873
- 3) Навојнице: Спецификација материјала бр. 1.3817.

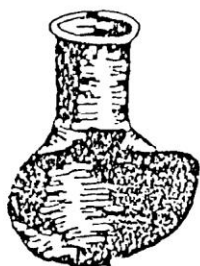
^{xxiv} Видјети стандард DIN 1623.

Слика 1. Апаратура за испитивање термичке осјетљивости (све димензије дате су у милиметрима)

1. Цијев	7. Двије равне површине за кључ 36
2. Навојна обујмица	8. Кућиште отпорно на распрскавање
3. Пригушница $a = 2,0$ или $6,0$ mm	9. Двије потпорне шипке за цијев са узорком
4. Матица $b = 10$ mm	10. Монтирана цијев са узорком
5. Површина са жлебовима	11. Положај задњег пламеника (остали пламеници се не виде)
6. Двије равне површине за кључ 41	12. Млазница

Слика 2. Испитивање термичке осјетљивости (примјер фрагментације)

Нема експлозије

Нема експлозије

Експлозија

Експлозија

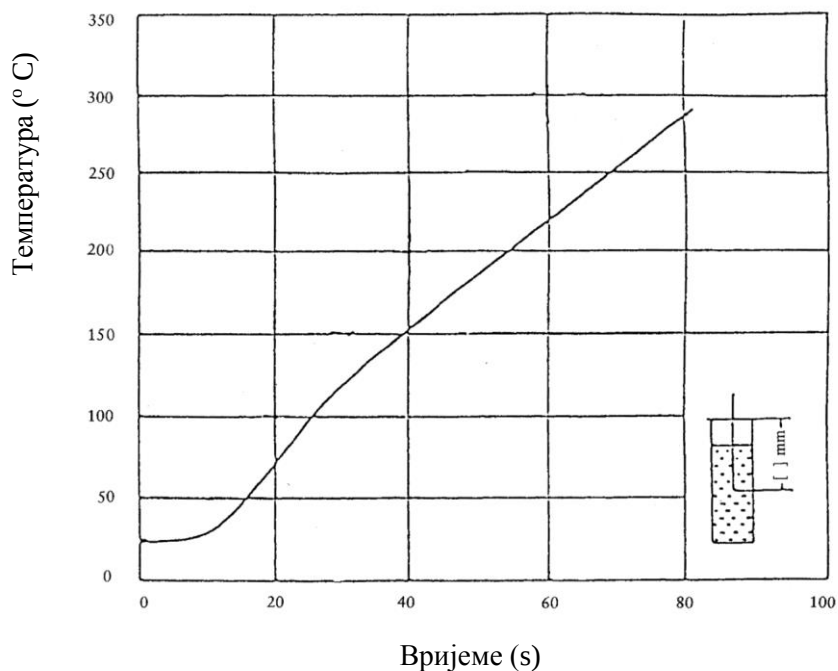

Експлозија

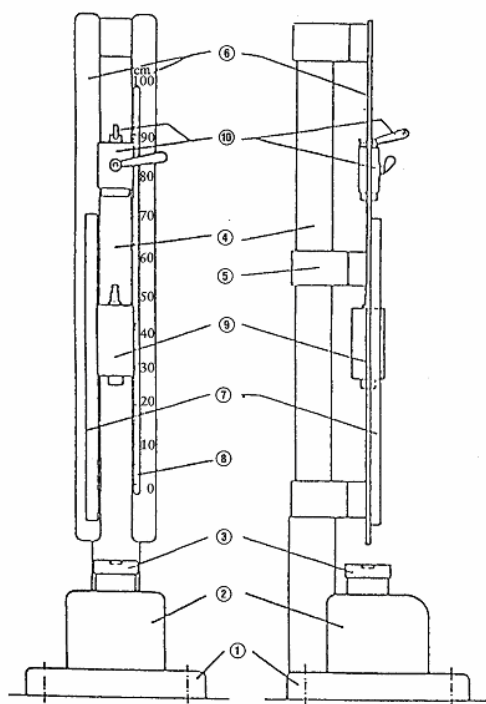
Експлозија

Слика 3. Калибрација брзине загријавања за испитивање термичке осјетљивости

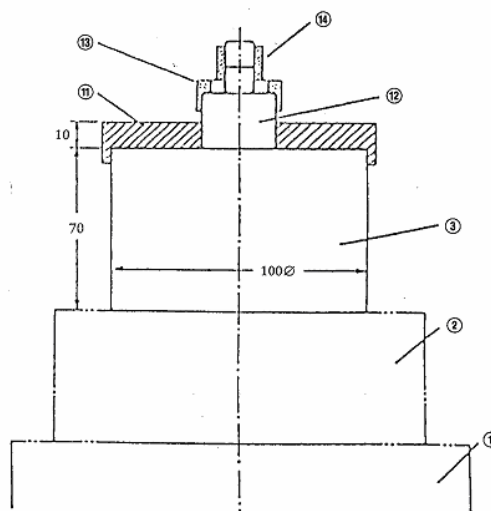

Крива температура/вријеме добијена загријавањем дибутил фталата (27 cm^3) у затвореној цијеви (1,5 mm пригушница) уз проток пропана од 3,2 литра/минут. Температура се мјери уз помоћ термопара хромел (легура хром-никал 9:1)/алумел (легура Ni : Al : Mn : Si 95 : 2 : 2 : 1) обложеног нерђајућим челиком, који се поставља 43 mm испод ивице цијеви. Брзина загријавања између 135°C и 285°C треба да буде између 185 K/минут и 215 K/минут

Слика 4. Апаратура за испитивање осјетљивости на удар
(све димензије су у милиметрима)

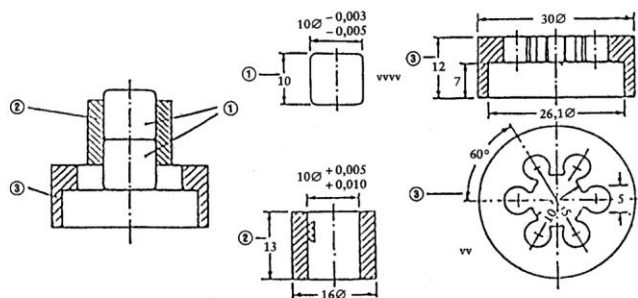

Слика 4а. Падајући маљ, предња и бочна страна

Слика 4б. Падајући маљ доњи дио

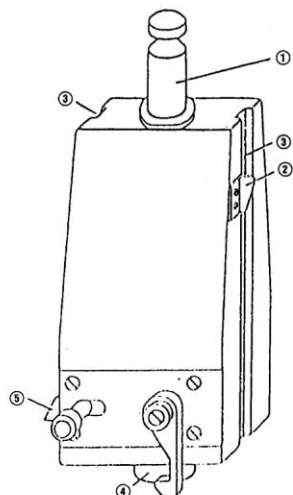
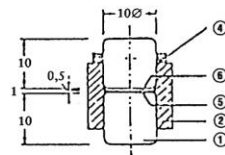
1. Постоље 450 x 450 x 60	8. Градуисана вага
2. Челични блок 230 x 230 x 200	9. Падајући маљ
3. Наковањ $\varnothing$ 100 x 70	10. Елемент за држање и отпуштање
4. Колона	11. Плоча за постављање у положај
5. Средњи попречни носач	12. Међунаковањ (заменаиви) $\varnothing$ 26 x 26
6. Вођице	13. Прстен са отворима
7. Назубљени носач	14. Уређај за удар

Слика 4ц Уређај за испитивање осјетљивости на удар за чврсте супстанце и пасте

Слика 4д Уређај за испитивање осјетљивости на удар течних супстанци

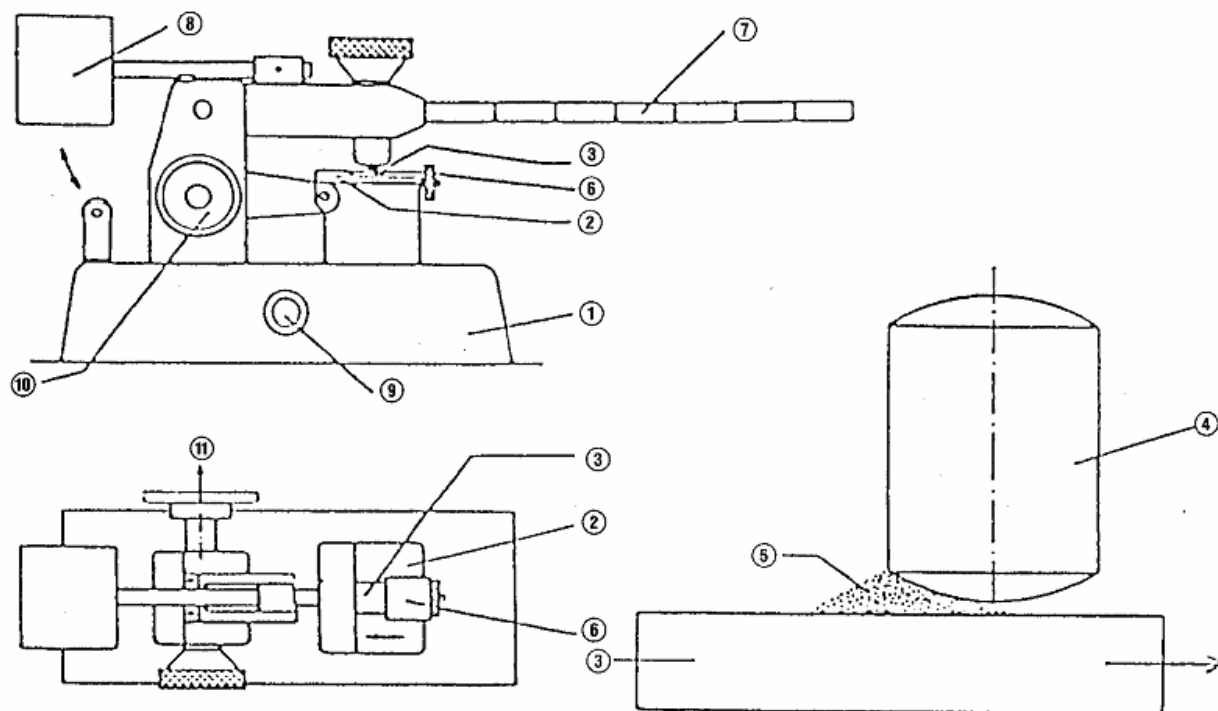
1. Челични цилиндри
2. Прстенаста вођица за челичне цилиндри
3. Прстен са отворима за постављање у положај
4. Гумени прстен
5. Течна супстанца 40 mm³
6. Простор без течности

Слика 4е Маљ (маса која пада 5 kg)

1. Прстен за качење
2. Показивач висине
3. Жлијеп за позиционирање
4. Цилиндрична ударна глава
5. Одбојник

Слика 5. Уређај за испитивање осјетљивости на трење

1. Челично постоље	7. Ручка за пуњење
2. Покретна вођица	8. Противтег
3. Порцеланска плоча (коју држи вођица)
25 mm x 25 mm x 5 mm	9. Склопка
4. Фиксни порцелански клин $\varnothing$ 10 mm x
15 mm	10. Коло за постављање вођице у почетни
положај
5. Узорак који се испитује 10 mm ³	11. Правац према електромоторном
погону
6. Држач клина	

A.15. ТЕМПЕРАТУРА САМОЗАПАЉЕЊА (ЗА ТЕЧНОСТИ И ГАСОВЕ)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Овом методом не треба испитивати експлозивне супстанце и супстанце које се спонтано пале у контакту са ваздухом на собној температури. Испитивање се примјењује на гасове, течности и испарења који у присуству ваздуха могу бити запаљени врелом површином.

Температуру samozapaljenja могу значајно снизити присутне каталитичке нечистоће, површина материјала или већа запремина посуде за испитивање.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Степен samozapaljivosti изражава се у виду температуре samozapaljenja.

Температура samozapaljenja је најнижа температура при којој се испитивана супстанца запали када се помијеша са ваздухом у условима дефинисаним у овој методи испитивања.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце наведене су у стандардима (видјети одјељак 1.6.3. ове методе). Оне првенствено служе за повремену провјеру методе и омогућавају поређење са резултатима других метода.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Овом методом одређује се минимална температура унутрашње површине кућишта која доводи до паљења гаса, испарења или течности убризганих у кућиште.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Поновљивост се мијења у зависности од опсега температура samozapaljenja и коришћене методе испитивања.

Осјетљивост и специфичност зависе од коришћене методе испитивања.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Апаратура

Апаратура је описана у методама датим у одељку 1.6.3. ове методе.

1.6.2. Услови испитивања

Узорак испитиване супстанце испитује се у складу са методама датим у одељку 1.6.3. ове методе.

1.6.3. Поступак испитивања

Видјети стандард BAS EN 60079-20-1, Експлозивне атмосфере - Дио 20-1: Класификација материјалних карактеристика гасова и пара – Методе испитивања и подаци.

2. ПОДАЦИ

Биљежи се температура испитивања, атмосферски притисак, количина коришћеног узорка и вријеме до појаве паљења.

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи:

- прецизан опис супстанце (идентификацију и нечистоће);
- количину коришћеног узорка и атмосферски притисак;
- коришћену апаратуру;
- резултате мјерења (температуре испитивања, резултате који се односе на паљење, одговарајуће вријеме до појаве паљења);
- све додатне напомене релевантне за тумачење резултата.

A.16. РЕЛАТИВНА ТЕМПЕРАТУРА САМОЗАПАЉЕЊА (ЗА ЧВРСТЕ СУПСТАНЦЕ)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Овом методом не треба испитивати експлозивне супстанце и супстанце које се спонтано пале у контакту са ваздухом на собној температури.

Сврха испитивања је добијање прелиминарних података о самозапаљивости чврстих супстанци на повишеним температурама.

Уколико се топлота која се ослобађа у реакцији супстанце са кисеоником или при егзотермном разлагању не одаје довољно брзо у околину, долази до њеног самозагријавања које доводи до самозапаљења. Самозапаљење се јавља када је брзина ослобађања топлоте већа од брзине одавања топлоте.

Овај поступак испитивања користан је за прелиминарно скрининг испитивање чврстих супстанци. С обзиром на сложену природу паљења и сагоријевања чврстих супстанци, температура самозапаљења одређена овом методом користити се само за потребе поређења.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Температура самозапаљења одређена овом методом представља минималну температуру околине изражену у степенима Целзијуса ($^{\circ}\text{C}$) при којој се одређена запремина супстанце запали под дефинисаним условима.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Одређена запремина супстанце која се испитује ставља се у пећ на собној температури. Биљежи се крива односа времена и температуре у центру узорка док се температура у пећи подиже до 400°C или до тачке топљења уколико је нижа од поменуте, брзином $0,5^{\circ}\text{C}/\text{min}$.

За потребе овог испитивања, температура самозапаљења је температура пећи при којој температура узорка достиже 400°C самозагријавањем.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Апаратура

1.6.1.1. Пећ

Лабораторијска пећ са могућношћу програмирања температуре (запремине око 2 литра), са природном циркулацијом ваздуха и испустом за случај експлозије. Ради избјегавања потенцијалног ризика од експлозије, не смије се дозволити да гасови настали разлагањем дођу у додир са електричним гријним елементима.

1.6.1.2. Коцка од жичане мреже

Парче жичане мреже од нерђајућег челика са отворима од 0,045 mm треба исјећи према шаблону датом на Слици 1. Мрежу треба испресавијати и осигурати жицом у облик коцке са отвором на врху.

1.6.1.3. Термоелементи

Одговарајући термопар.

1.6.1.4. Записивање резултата

Било који двоканални систем за записивање калибрисан од 0 °C до 600 °C или на одговарајући напон.

1.6.2. Услови испитивања

Супстанце се испитују у облику у коме су примљене.

1.6.3. Поступак испитивања

Коцка се пуни супстанцом која се испитује. Супстанца се благо сабија и додаје док се коцка потпуно не попуни. Затим се коцка окачи у центар пећи на собној температури. Један термоелемент поставља се у центар коцке, а други између коцке и зида пећи да мјери температуру у пећи.

Температуре пећи и узорка непрекидно се биљеже док се температура у пећи повећава до 400 °C или до тачке топљења уколико је нижа, брзином 0,5 °C/min.

Када дође до паљења супстанце, термоелемент који се налази у узорку показује веома оштар пораст температуре у односу на температуру у пећи.

2. ПОДАЦИ

Температура пећи при којој температура узорка достиже 400 °C самозагријавањем је температура релевантна за процјену (видјети Слику 2).

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

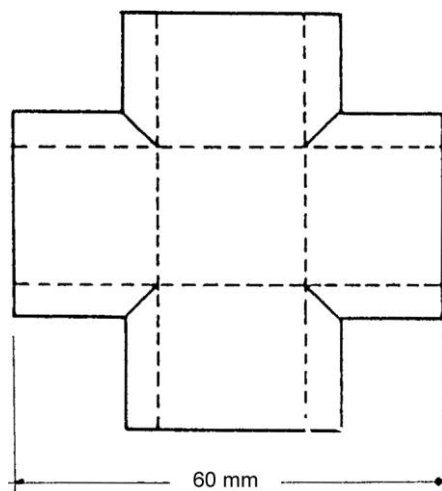
Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи:

- опис супстанце која се испитује;
- резултате мјерења укључујући и криву температура/вријеме;
- све додатне напомене важне за тумачење резултата.

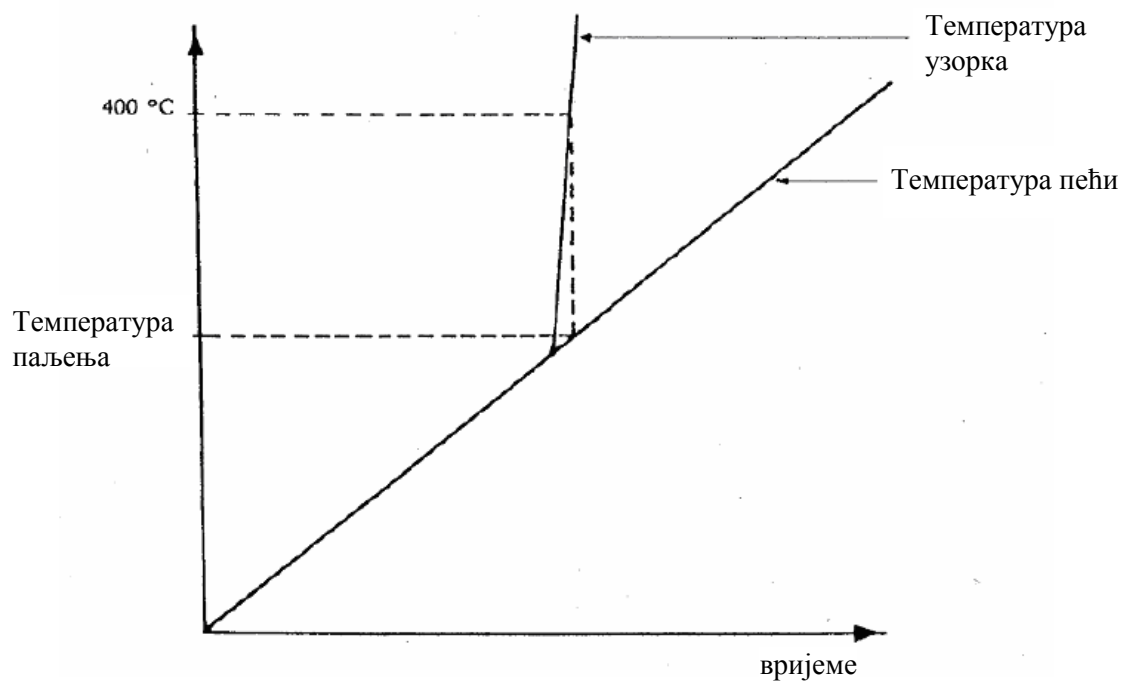
4. ЛИТЕРАТУРА

NF T 20-036 (September 85) Chemical products for industrial use. Determination of the relative temperature of the spontaneous flammability of solids.

Слика 1. Шема коцке (20 mm) за испитивање

Слика 2
Крива температура – вријеме

A.17. ОКСИДУЈУЋА СВОЈСТВА (ЗА ЧВРСТЕ СУПСТАНЦЕ)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Прије него што се приступи испитивању корисно је имати податке о потенцијалним експлозивним својствима супстанце.

Ова метода се не примјењује на течности, гасове, експлозивне или лако запаљиве супстанце и органске пероксиде.

Ово испитивање се не спроводи када се на основу структурне формуле довољно поуздано може утврдити да супстанца не може да развије егзотермну реакцију у контакту са запаљивим материјалом.

Потребно је извршити прелиминарна испитивања ради провјере да ли испитивање треба вршити под посебним условима.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Вријеме горења је вријеме реакције, изражено у сијекундама, потребно да се зона реакције прошири кроз супстанцу према поступку описаном у одјелку 1.6. ове методе.

Брзина горења изражава се у милиметрима по сијекунди.

Максимална брзина горења је највиша вриједност брзине горења добијена испитивањем смјеша које садрже 10% до 90% (масених) оксидујућег средства.

1.3. РЕФЕРЕНТНА СУПСТАНЦА

Баријум-нитрат (аналитичке чистоће) користи се као референтна супстанца при испитивању и при прелиминарном испитивању.

Референтна смјеша је смјеша баријум-нитрата са спрашеном целулозом (обично смјеша са 60% (масених) баријум-нитрата), припремљена према упутствима из одјелка 1.6. ове методе, која има максималну брзину горења.

1.4. ПРИНЦИПИ МЕТОДЕ

ПРЕЛИМИНАРНО ИСПИТИВАЊЕ врши се из безбједносних разлога. Када прелиминарно испитивање јасно покаже да испитивана супстанца има оксидујућа својства нема потребе за даљим испитивањима. У супротном врши се потпуни поступак испитивања супстанце.

Код потпуног испитивања, супстанца која се испитује и дефинисана запаљива супстанца мијешају се у различитим односима. Свака тако направљена смјеша затим се обликује у гомилу. Гомила се на једном крају запали. Одређена максимална брзина горења затим се упоређује са максималном брзином горења референтне смјеше.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Уколико је потребно, може се примијенити било која метода уситњавања и мијешања, под условом да се максимална брзина горења у шест одвојених испитивања разликује од аритметичке средње вриједности за највише 10%.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема

1.6.1.1. Испитивана супстанца

Узорак за испитивање уситнити до честица величине $< 0,125$ mm на сљедећи начин: просијати испитивану супстанцу, дио који се задржао на сити самљети, па поновити овај поступак тако да сва количина узорка прође кроз сито.

Користи се било која метода мљевања и просијавања која задовољава критеријуме квалитета.

Прије него што се припреми смјеша, супстанца се суши на 105°C , до постизања константне масе. Уколико је температура разлагања супстанце нижа од 105°C , она се мора сушити на одговарајућој нижој температури.

1.6.1.2. Запаљива супстанца

Као запаљива супстанца користи се целулоза у праху. У овим испитивањима користи се тип целулозе која се користи у хроматографији на танком слоју или у колонској хроматографији. Као најподеснија показала се целулоза код које 85% влакана има дужину између 0,020 mm и 0,075 mm. Целулозни прах пушта се кроз сито са отворима величине 0,125 mm. Иста серија целулозе користи се све вријеме испитивања.

Прије него што се припреми смјеша, целулозни прах се суши на температури од 105°C до постизања константне масе.

Уколико се при прелиминарном испитивању користи дрвено брашно, припрема се брашно од меког дрвета на тај начин што се сакупи дио који пролази кроз сито отвора величине 1,6 mm, промијеша, затим суши на температури од 105°C четири сата у слоју дебљине мање од 25 mm. Брашно се охлади и чува у херметички затвореној посуди, напуњеној количином потребном за испитивање, ако је могуће у року од 24 сата од сушења.

1.6.3.1. Иницијатор паљења

Као иницијатор паљења користи се врео пламен из гасног горионика (минималног пречника 5 mm). Уколико се користи други иницијатор паљења (нпр. када се испитивање врши у инертној атмосфери), у извјештају се описује извор и објашњава због чега се користи.

1.6.2. Поступак испитивања

Напомена: Смјеше оксидујућих средстава са целулозом или дрвеним брашном сматрају се потенцијално експлозивним материјама и њима се мора пажљиво руковати.

1.6.2.1. Прелиминарно испитивање

Осушена супстанца добро се измијеша са осушеном целулозом или дрвеним брашном у односу два тежинска дијела испитиване супстанце према једном тежинском дијелу целулозе или дрвеног брашна. Смјеша се обликује у малу гомилу купастог облика димензија 3,5 cm (пречник основе) x 2,5 cm (висина) тако што се испуни посуда у облику купе, без сабијања (нпр. лабораторијски стаклени лијевак чија је цијев запушена).

Гомила се поставља на хладно, незапаљиво, непорозно равно постоље које слабо проводи топлоту. Испитивање се изводи у дигестору као што је описано у одељку 1.6.2.2. ове методе.

Иницијатор паљења доводи се у контакт са купом. Прате се и биљеже интензитет и трајање реакције.

Ако је реакција бурна супстанца се сматра оксидујућом.

У случају добијања сумњивих резултата, потребно је извршити цијелу серију испитивања.

1.6.2.2. Серија испитивања

Припремити смјеше целулозе са оксидујућом супстанцом. Смјеше садрже од 10 до 90 масених процената оксидујуће супстанце са кораком повећања 10%. У граничним случајевима користе се средње смјеше оксидујуће супстанце са целулозом како би се прецизније добила максимална брзина горења.

Гомила се прави уз помоћ калупа. Калуп треба да је сачињен од метала, дужине 250 mm, са троугластим попречним пресјеком, унутрашње висине 10 mm, а ширине 20 mm. Са обе стране калупа, уздужно, постављају се два метална граничника који прелазе 2 mm изнад горње ивице троугластог попречног пресјека (видјети Слику). Ова посуда се напуни са већом количином смјеше. Након што се калуп баци са висине од 2 cm на чврсту подлогу, преостали вишак супстанце уклони се помоћу косо постављене плоче.

Бочни граничници се уклоне, а остатак прашкасте материје поравна се помоћу ваљка.

Незапаљиво, непорозно постоље која слабо проводи топлоту затим се поставља на врх калупа, цијела апаратура се обрне, а калуп се уклони.

Овако формирана гомила ставља се у дигестор.

Брзина ваздуха треба да буде довољна да се избјегне ширење дима по лабораторији и не треба да се мијења у току испитивања. Око апаратуре треба подићи заштиту од промаје.

С обзиром да су целулоза, као и неке супстанце које се испитују хигроскопне, испитивање треба извршити што је брже могуће.

Запалити један дио гомиле уз помоћ пламена.

Мјерити вријеме трајања реакције на дужини од 200 mm, након што се зона реакције прошири 30 mm од иницијалне тачке.

Испитивање се врши са референтном супстанцом и најмање по једном са сваком од смјеша испитиване супстанце са целулозом.

Уколико је максимална брзина горења знатно већа од брзине горења референтне смјеше, испитивање се може обуставити. У супротном, испитивање треба поновити пет пута са сваком од три смјеше које имају највеће брзине горења.

Уколико се посумња у веродостојност позитивног резултата, испитивање треба поновити са инертном супстанцом са сличном величином честица, као што је дијатомејска земља, умјесто целулозе. Друга могућност је испитивање смјеше која садржи целулозу и која има највећу брзину горења, у инертној атмосфери (садржај кисеоника < 2% v/v).

2. ПОДАЦИ

Из безбједносних разлога карактеристичним оксидујућим својством испитиване супстанце сматра се максимална брзина горења, а не њена средња вриједност.

Вриједност релевантна за процјену је највећа добијена вриједност брзине горења од шест испитивања одређене смјеше.

Нацртати график зависности највеће вриједности брзине горења од концентрације оксидујуће супстанце.

Максимална брзина горења читава се са графика.

Шест измјерених вриједности брзине горења које се односе на смјешу са највећом брзином горења не смију да се разликују од аритметичке средње вриједности за више од 10%. У супротном, треба побољшати методе уситњавања и мијешања супстанце.

Упоредити максималне брзине горења испитиване и референтне смјеше (видјети одјелјак 1.3. ове методе).

Уколико се испитивања спроводе у инертној атмосфери, максимална брзина реакције пореди се са брзином реакције референтне смјеше измјерене у инертној атмосфери.

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- идентитету, саставу, степену чистоће, садржају влаге испитиване супстанце;
- обради узорка за испитивање (нпр. мљење, сушење и др.);
- иницијатору паљења коришћен при испитивању;
- резултатима мјерења;
- начину реакције (нпр. бљесак и горење по површини, горење цијеле масе, податке о производима сагоријевања, итд.);
- свим примједбама значајним за тумачење резултата, укључујући и опис интензитета реакције (пламен, варнице, дим, слабо тињање, итд.) и приближну дужину трајања која је добијена при прелиминарном испитивању из безбједносних разлога/скрининг испитивања за испитивану и референтну супстанцу;
- резултатима испитивања са инертном супстанцом, ако постоје;
- резултатима испитивања спроведених у инертној атмосфери, ако постоје.

3.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Супстанца се сматра оксидујућом када:

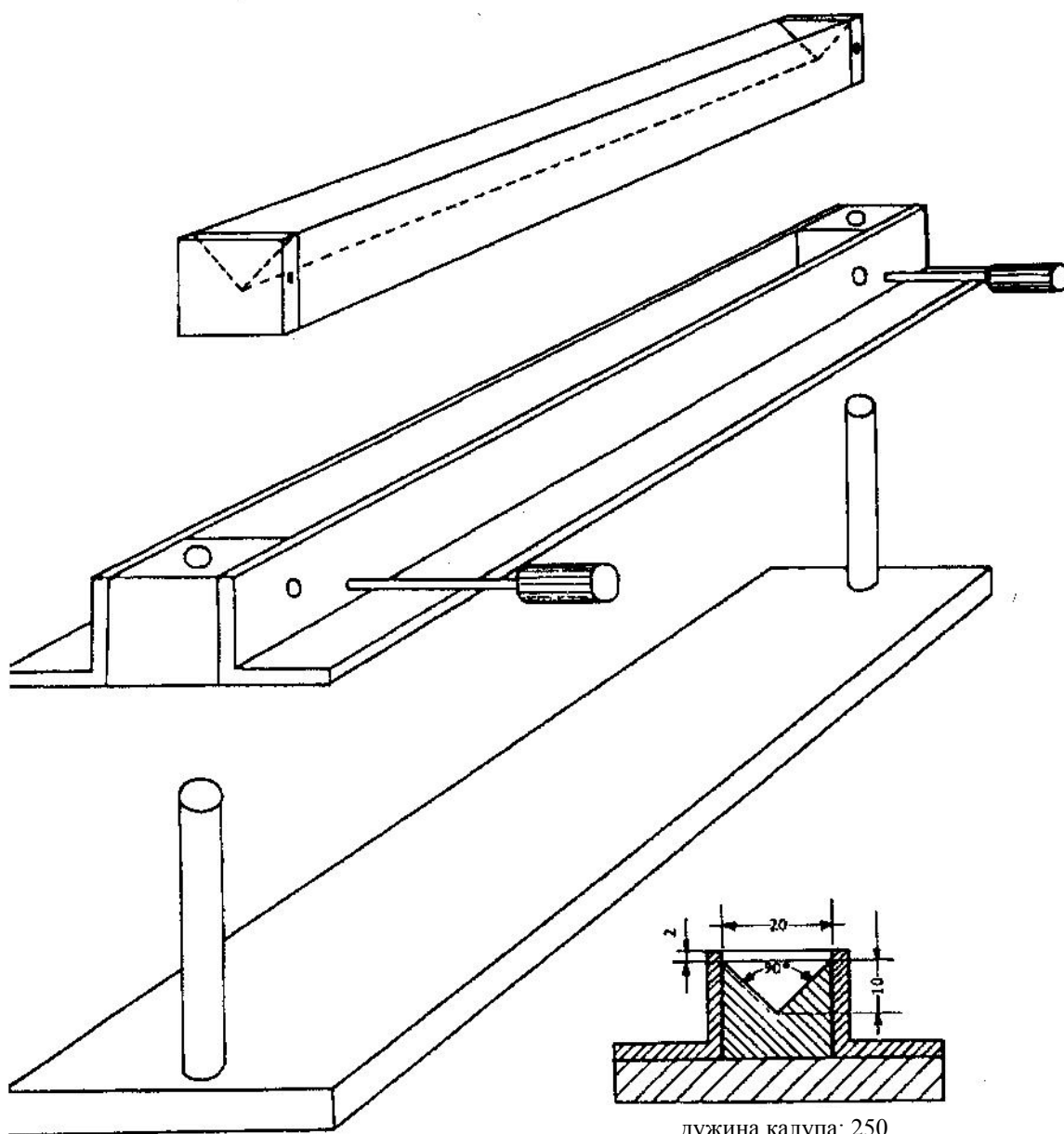
- а) при прелиминарном испитивању дође до снажне реакције;
- б) при потпуном испитивању, максимална брзина горења испитиване смјеше је већа или једнака максималној брзини горења референтне смјеше целулозе и баријум-нитрата.

Да се избјегну лажни позитивни резултати, узимају се у обзир и резултати добијени испитивањем супстанце у смјеси са неким инертном материјалом и/или када се испитује у инертној атмосфери.

4. ЛИТЕРАТУРА

NF T 20-035 (September 85) Chemical products for industrial use. Determination of the oxidising properties of solids

Слика: Калуп и прибор за припрему гомиле (све димензије дате су у милиметрима)

дужина калупа: 250
материјал: алуминијум

A.18. СРЕДЊЕ МОЛЕКУЛСКЕ МАСЕ И РАСПОДЈЕЛА МОЛЕКУЛСКИХ МАСА ПОЛИМЕРА

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Описана метода гел пропусне хроматографије заснива се на методи OECD TG 118 (1996). Основни принципи и детаљне техничке информације дате су у литератури¹.

1.1. УВОД

Полимери имају различите особине. Из наведеног разлога немогуће је дати једну методу која поставља прецизне услове за раздвајање и процјену и која покрива све могућности и све специфичности раздвајања полимера. Ово посебно важи за сложене полимерне системе на које се често не може примијенити гел пропусна хроматографија (Gel permeation chromatography, у даљем тексту: GPC). Када није могуће примијенити GPC молекулска маса може се одредити примјеном других метода (видјети Дио други ове методе). У таквим случајевима, описују се сви детаљи и наводе разлози због којих се користи друга метода.

Метода која је описана заснива се на стандарду BAS ISO 13885¹. У овом стандарду дате су детаљне информације о извођењу експеримената и евалуацији добијених података. Када је неопходно измјенити експерименталне услове, ове измјене се морају оправдати. Могу се користити и други стандарди уколико имају референце. Узорци полистирена, чија је полудисперзивност позната, користе се за калибрацију према овој методи. Метода се може измјенити како би одговарала одређеним полимерима, нпр. полимерима растворним у води и дуголанчаним разгранатим полимерима.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Средња молекулска маса по бројној заступљености (у даљем тексту: M_n) и средња молекулска маса по масеној заступљености (у даљем тексту: M_w) одређују се на основу једначина:

$$M_n = \frac{\sum_{i=1}^n H_i}{\sum_{i=1}^n H_i / M_i} \qquad M_w = \frac{\sum_{i=1}^n H_i \times M_i}{\sum_{i=1}^n H_i}$$

при чему:

H_i је ниво детекторског сигнала од базне линије за ретенциону запремину V_i ;

M_i је молекулска маса фракције полимера при ретенционој запремини V_i ;

n је број релевантних података.

Опсег распоdjеле молекулске масе који представља мјеру дисперзије система дат је кроз однос M_w / M_n .

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

GPC је релативна метода, па се мора извршити калибрација. За калибрацију се најчешће користе стандарди линеарног полистирена са познатим просјечним

молекулским масама M_n и M_w и са познатом уском дистрибуцијом молекулске масе. Калибрациона крива користи се само при одређивању молекулске масе непознатог узорка уколико су услови за раздвајање узорка и стандарда изабрани на идентичан начин.

Одређени однос молекулске масе и запремине елуата валидан је једино под дефинисаним условима одређеног експеримента. Наведени услови обухватају, прије свега, температуру, растварач (смјешу растварача), услове хроматографије и колону за раздвајање или систем колона за раздвајање.

Молекулске масе узорка одређене на овај начин јесу релативне вриједности и називају се: „молекулске масе еквивалентне полистирену“. Ово значи да у зависности од структурних и хемијских разлика између узорка и стандарда, молекулске масе могу одступати од апсолутних вриједности у већем или мањем степену. Уколико се користе други стандарди, нпр. поли(етиленгликол), поли(етилен-оксид), поли(метил-метакрилат), полиакрилна киселина, наводе се разлози за ово коришћење.

1.4. ПРИНЦИПИ МЕТОДЕ

Расподјеле молекулске масе узорка и средње молекулске масе (M_n , M_w) одређују се примјеном GPC. GPC је посебан тип течне хроматографије којом се узорак одваја на основу хидродинамичких запремина појединачних састојака.²

Раздвајање се постиже тако што узорак пролази кроз колону испуњену порозним материјалом, најчешће неким органским гелом. Мали молекули могу да прођу кроз поре док велики молекули не могу. Пут који пролазе велики молекули је краћи и они први излазе са колоне. Молекули средње величине пролазе кроз неке од пора и елуирају се касније. Најмањи молекули, са просјечним хидродинамичким пречником мањим од пора гела, могу ући у све поре и они се елуирају посљедњи.

У идеалним условима, на раздвајање утиче једино величина молекула, али у пракси је тешко избјећи утицај апсорпционих ефеката.

Неуједначена паковања колона и мртве запремине могу да погоршају ситуацију².

Супстанце се детектују помоћу индекса рефракције или УВ апсорпцијом и на тај начин се добија проста крива расподеле. Да би се одредиле стварне вриједности молекулских маса, неопходно је калибрисати колону пропуштањем полимера чије су молекулске масе познате и, идеално, таквих структура које су сличне са структурама многих других полимера, као нпр. различити стандарди полистирена. Најчешћи резултат је Гаусова крива, која је понекад деформисана малим репом на страни гдје се налазе вриједности малих молекулских маса. Вертикална оса означава количину, према маси, честица различитих молекулских маса које су елуиране, а хоризонтална оса означава логаритам молекулске масе.

1.5 КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Поновљивост (Релативна стандардна девијација, у даљем тексту: РСД) елуиране запремине треба да буде боља од 0,3%. Захтијевана поновљивост анализа обезбјеђује се корекцијом интерним стандардом ако се хроматограм процјењује на основу времена задржавања и ако не одговара наведеном критеријуму¹. Полидисперзивност зависи од молекулских маса стандарда. Типичне вриједности за полистиренске стандарде су:

$$M_p < 2000 \quad M_w/M_n < 1,20$$

$$2000 \leq M_p \leq 10^6 \quad M_w/M_n < 1,05$$

$$M_p > 10^6 \quad M_w/M_n < 1,20$$

при чему:

M_p је молекулска маса стандарда на максимуму пика.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема стандардних раствора полистирена

Стандарди полистирена растварају се пажљивим мијешањем у изабраном елуенту. При припремању раствора морају се узети у обзир препоруке произвођача.

Концентрације изабраних стандарда зависе од различитих фактора, нпр. запремине која се ињектује, вискозитета раствора и осјетљивости детектора. Максимална запремина која се ињектује мора бити прилагођена дужини колоне, да се избјегне преоптерећење. Типичне вриједности запремина које се ињектују при аналитичким раздвајањима помоћу GPC за колоне димензија 30 cm x 7,8 mm крећу се између 40 μ l и 100 μ l. Користе се и веће запремине, али оне не треба да пређу вриједност од 250 μ l. Оптимални однос између ињектоване запремине и концентрације мора се одредити прије калибрације колоне.

1.6.2. Припрема раствора узорка

На припрему раствора узорака примјењују се исти захтјеви као и за стандардне растворе. Узорак се пажљивим мућкањем раствара у одговарајућем растварачу, нпр. тетрахидрофурану (у даљем тексту: THF). Коришћење ултразвучне каде за растварање не препоручује се. Када је неопходно, раствор узорка се пречишћава помоћу мембранског филтера величине пора између 0,2 μ m и 2 μ m.

Присуство нерастворних честица мора се навести у завршном извјештају јер се оне могу појавити услед присуства честица велике молекулске масе. За одређивање масеног процента нерастворних честица примјењује се одговарајућа метода. Растворе треба искористити у року од 24 сата.

1.6.3. Апаратура

Апаратуру чине:

- посуда за растварач;
- уређај за дегазирање (ако је потребан);
- пумпа;
- пулсни пригушивач (ако је потребан);
- систем за ињектовање;
- хроматографске колоне;
- детектор;
- мјерач протока (ако је потребан);
- процесор за прикупљање података;
- посуда за прикупљање отпада.

Мора се обезбиједити да GPC систем буде инертан према коришћеном растварачу (нпр. употреба челичних капила за тетрахидрофуран).

1.6.4. Систем за ињектовање и увођење растварача

Одређена запремина раствора узорка уводи се у колону помоћу аутоматског уношења узорка или ручно у прецизно одређеној зони. Пребрзо повлачење или притискање клипа шприца, уколико се врши ручно, може довести до промјена у испитиваној расподјели молекулских маса. Систем за увођење растварача треба у највећој могућој мјери да буде ослобођен од пулсирања, ако је могуће тако што ће садржати пулсни пригушивач. Брзина протока треба да буде у оквиру 1 ml/min.

1.6.5. Колона

У зависности од узорка, одређивање полимера врши се употребом или једне колоне или више међусобно повезаних колона у низу. Комерцијално су доступни бројни порозни материјали за колоне са дефинисаним својствима (нпр. величина пора, ексклузиони лимит-горња граница молекулске масе изнад које ће се молекули елуирати у ретенционој запремини). Избор гела за раздвајање или дужине колоне зависе од особина узорка (хидродинамичке запремине, расподјеле молекулске масе) и специфичних услова за раздвајање као што су: растварач, температура и брзина протока^{1,2,3}.

1.6.6. Теоријски подови

За колону или комбинацију колона које се користе за раздвајање мора се одредити број теоријских подова. То подразумева, у случају примјене ТХФ-а као растварача, наношење раствора етилбензена или друге одговарајуће неполарне растворене супстанце на колону познате дужине. Број теоријских подова одређује се помоћу једначине:

$$N = 5,54 \left(\frac{V_e}{W_{1/2}} \right)^2 \qquad N = 16 \left(\frac{V_e}{W} \right)^2$$

при чему:

N је број теоријских подова;

V_e је елуциона запремина на максимуму пика;

W је ширина пика на базној линији;

$W_{1/2}$ је ширина пика на половини висине.

1.6.7. Ефикасност раздвајања

Поред броја теоријских подова који квантитативно одређује ширину трака, важну улогу има и ефикасност раздвајања, која је одређена нагибом калибрационе криве. Ефикасност раздвајања колоне добија се на основу односа:

$$\frac{V_{e,Mx} - V_{e,(10Mx)}}{\text{површина попречног пресјека колоне}} \geq 6,0 \left[\frac{\text{cm}^3}{\text{cm}^2} \right]$$

при чему:

$V_{e,Mx}$ је елуциона запремина полистирена молекулске масе M_x ;

$V_{e,(10Mx)}$ је елуциона запремина полистирена са десет пута већом молекулском масом.

Резолуција система дефинише се као:

$$R_{1,2} = 2 \times \frac{V_{e1} - V_{e2}}{W_1 + W_2} \times \frac{1}{\log_{10}(M_2 / M_1)}$$

при чему,

V_{e1} и V_{e2} јесу елуционе запремине два стандарда полистирена на максимуму пика;

W_1 и W_2 је ширина пикова на базној линији;

M_1 и M_2 јесу молекулске масе на максимуму пика (треба да се разликују за фактор 10).

R -вриједност за систем колона треба да буде већа од 1,7 (видјети у литератури⁴).

1.6.8. Растварачи

Сви растварачи морају бити високе чистоће (користи се ТХФ чистоће 99,5%). Посуда за растварач (уколико је неопходно у атмосфери инертног гаса) мора бити довољна за калибрацију колоне и неколико анализа узорка. Растварач се мора дегазирати прије него што се убаци у колону помоћу пумпе.

1.6.9. Контрола температуре

Температура критичних унутрашњих дијелова (петље за ињектовање, колоне, детектора и цијеви) треба да буде константна и у складу са изабраним растварачем.

1.6.10. Детектор

Сврха детектора је да биљежи концентрацију узорка елуираног са колоне. Да би се избјегло непотребно ширење пикова, запремина кивете ћелије детектора мора да буде што је могуће мања. Она не смије бити већа од 10 μl , осим у случају детектора заснованих на расипању свјетлости и вискозности. За детекцију се најчешће користи диференцијална рефрактометрија. Уколико узорак или растварач имају нека посебна својства могу се користити и друге врсте детектора, као нпр. УВ/ВИС, ИЦ, детектор вискозности и сл.

2. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

2.1. ПОДАЦИ

Стандард BAS ISO 13885¹ служи као литература за детаље о критеријумима за процјену, као и у вези захтијева за прикупљање и обраду података.

За сваки узорак морају се извршити два независна експеримента. Они се морају одвојено анализирати.

M_n , M_w , M_w/M_n и M_p морају бити дати за свако мјерење. Неопходно је јасно назначити да измјерене вриједности представљају релативне вриједности еквивалентне молекулским масама коришћених стандарда.

Након што се одреде ретенционе запремине или ретенциона времена (могу се кориговати помоћу интерних стандарда), на график се уцртавају ове вриједности према логаритму M_p вриједности (при чему је M_p максимум пика калибрационог стандарда). Потребне су најмање двије тачке за калибрацију у декадном опсегу молекулских маса (1 kD - 10 kD, 10 kD - 100 kD, 100 kD - 1.000 kD) и најмање пет мјерних тачака за цио график које треба да покрију распон очекиваних молекулских маса. Крајња тачка мале молекулске масе на калибрационој кривој дефинише се *n*-хексилбензеном или неким другим одговарајућим неполарним растварачем. Средње молекулске масе по бројној заступљености и по масеној заступљености одређују се електронском обрадом података на основу формула датих у одељку 1.2. ове методе, а могу се одређивати и ручно^{xxv}. Крива расподеле мора бити дата у облику табеле или слике (диференцијална фреквенција или збир процентуалних износа према вриједности $\log M$). Код графичког приказа један декадни опсег молекулских маса мора бити ширине око 4 cm, а максимална висина пика

^{xxv} Може се користити ASTM D 3536-91

мора износити 8 cm. У случају интеграљења криве расподјеле размак ординате између 0% и 100% треба да буде око 10 cm.

2.2. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању садржи податке о:

2.2.1. Испитиваној супстанци:

- познате податке о испитиваној супстанци (идентитет, адитиви, нечистоће);
- опис обраде узорка, запажања, проблеми.

2.2.2. Инструментима:

- посуда за растварач, инертни гас, дегазирање елуента, састав елуента, нечистоће;
- пумпа, пулсни пригушивач, систем за ињектовање;
- хроматографске колоне (произвођач, информације о карактеристикама колоне као што су: величина пора, врста материјала за одвајање итд., број, дужина и редослед употребијених колоне);
- број теоријских подова колоне (или комбинације), ефикасност раздвајања (резолюција система);
- податке о симетрији пикова;
- температура колоне, начин контроле температуре;
- детектор (принцип мјерења, врста, запремина кивете);
- мјерач протока уколико је коришћен (произвођач, принцип мјерења);
- систем за прикупљање и обраду података (хардвијер, софтвер).

2.2.3. Калибрацији система:

- детаљан опис методе коришћене у изради калибрационе криве;
- податке о критеријумима квалитета који се односе на ову методу (нпр. коефицијент корелације, грешка методом најмањих квадрата, итд.);
- податке о свим примијењеним екстраполацијама, претпоставкама и апроксимацијама приликом испитивања, процјени и обради података;
- сва мјерења коришћена при изради калибрационе криве морају бити документована у виду табеле која мора да садржи сљедеће податке за сваку калибрациону тачку:
 - име узорка;
 - име произвођача узорка;
 - карактеристичне вриједности стандарда M_r , M_n , M_w , M_w/M_n онако како их је доставио произвођач или које су изведене на основу додатних мјерења, заједно са детаљима о методи њиховог одређивања;
 - ињектовану запремину и ињектовану концентрацију узорка;
 - M_r вриједност која је коришћена за калибрацију;
 - елуциону запремину или кориговано ретенционо вријеме измјерено на максимуму пика;
 - M_r израчунато на максимуму пика;
 - процентуалну грешку израчунате вриједности M_r и калибрисане вриједности.

2.2.4. Процјени:

- процјена на основу ретенционог времена: методе које се користе да би се обезбиједила неопходна репродуктивност (метода корекције, интерни стандарди, итд.);

- податак о томе да ли је евалуација извршена на основу елуционе запремине или на основу ретенционог времена;
- податке о границама процјене ако пикови нису потпуно анализирани;
- опис метода поравнавања, уколико су коришћене;
- припрема и поступци претходне обраде узорка;
- присуство нерастворних честица, уколико су присутне;
- ињектована запремина (μl) и ињектована концентрација узорка (mg/ml);
- запажања која указују на ефекте који доводе до одступања од идеалног GPC профила;
- детаљан опис свих измјена у поступку испитивања;
- детаљи о опсезима грешке;
- било које друге податке и запажања релевантни за тумачење резултата.

3. ЛИТЕРАТУРА

1. BAS ISO 13885-1:2010, Везивна средства за боје и лакове – Гел пропустљива хроматографија (GPC) - Дио I: тетраhydroфуран (THF) као елуент
2. Yau, W.W., Kirkland, J.J., and Bly, D.D. eds., (1979) Modern Size Exclusion Liquid Chromatography, J. Wiley and Sons.
3. ASTM D 3536-91, (1991). Standard Test Method for Molecular Weight Averages and Molecular Weight Distribution by Liquid Exclusion Chromatography (Gel Permeation Chromatography-GPC) American Society for Testing and Materials, Philadelphia, Pennsylvania.
4. ASTM D 5296-92, (1992) Standard Test Method for Molecular Weight Averages and Molecular Weight Distribution of Polystyrene by High Performance Size-Exclusion Chromatography. American Society for Testing and Materials, Philadelphia, Pennsylvania.

Дио други

ПРИМЈЕРИ ДРУГИХ МЕТОДА ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ СРЕДЊЕ МОЛЕКУЛСКЕ МАСЕ ПО БРОЈНОЈ ЗАСТУПЉЕНОСТИ (M_n) ЗА ПОЛИМЕРЕ

Гел пропусна хроматографија (GPC) је препоручена метода (посебно када је доступан сет стандарда који има сличну структуру као и полимер) за одређивање вриједности M_n . Када постоје практични проблеми који онемогућују употребу ове методе или ако се очекује да супстанца неће испунити M_n критеријуме (што треба да буде потврђено) могу се користити расположиве алтернативне методе, као што су:

1. УПОТРЕБА КОЛИГАТИВНИХ СВОЈСТАВА

1.1. Ебулиоскопија/криоскопија

Ова метода обухвата мјерења повишења тачке кључања (ебулиоскопија) или снижење тачке мржњења (криоскопија) растварача када се дода полимер. Заснива се на чињеници да утицај раствореног полимера на тачку кључања/мржњења течности зависи од молекулске масе полимера^{1,2}. Примјењивост, за $M_n < 20.000$.

1.2. Снижење напона паре

Ова метода обухвата мјерење напона паре изабране референтне течности прије и после додавања познатих количина полимера^{1,2}.

Примјењивост за $M_n < 20.000$ (теоретски, у пракси лимитирана вриједност).

1.3. Мембранска осмометрија

Ова метода се заснива на принципу осмозе, тј. природној тежњи молекула растварача да кроз полупропустљиву мембрану пређу из разблаженог у концентровани раствор да би се успоставила равнотежа. При испитивању, разблажени раствор има концентрацију нула, док концентровани раствор садржи полимер. Ефекат проласка растварача кроз мембрану доводи до разлике у притисцима што зависи од концентрације и молекулске масе полимера^{1,3,4}.

Примјењивост, за M_n између 20.000 и 200.000.

1.4. Осмометрија парне фазе

Ова метода подразумева поређење брзине испаравања чистог аеросола растварача и најмање три аеросола који садрже полимер у различитим концентрацијама^{1,5,6}.

Примјењивост за $M_n < 20.000$.

2. АНАЛИЗА ТЕРМИНАЛНИХ ГРУПА

Да би се користила ова метода потребно је познавање структуре полимера и врсте терминалних група у његовом ланцу (које се морају разликовати од основног ланца нпр. помоћу нуклеарне магнетне резонанце (NMR) или титрације/дериватизације). Утврђивање молекулске концентрације група којима се завршава полимерни ланац може се користити за утврђивања молекулске масе^{7,8,9}.

Примјењивост за M_n до 50.000 (уз смањену поузданост).

3. ЛИТЕРАТУРА

1. Billmeyer, F.W. Jr., (1984). Textbook of Polymer Science, 3rd Edn., John Wiley, New York.
2. Glover, C.A., (1975). Absolute Colligative Property Methods. Chapter 4. In: Polymer Molecular Weights, Part I P.E. Slade, Jr. ed., Marcel Dekker, New York.
3. ASTM D 3750-79, (1979). Standard Practice for Determination of Number-Average Molecular Weight of Polymers by Membrane Osmometry. American Society for Testing and Materials, Philadelphia, Pennsylvania.
4. Coll, H. (1989). membrane Osmometry. In: Determination of Molecular Weight, A.R. Cooper ed., J. Wiley and Sons, pp. 25-52.
5. ASTM 3592-77, (1977). Standard Recommended Practice for Determination of Molecular Weight by Vapour Pressure, American Society for Testing and Materials, Philadelphia, Pennsylvania.
6. Morris, C.E.M., (1989). Vapour Pressure osmometry. In: Determination of Molecular Weight, A.R. Cooper ed., John Wiley and Sons.
7. Schröder, E., Müller, G., and Arndt, K-F., (1989). Polymer Characterisation, Carl Hanser Verlag, Munich.
8. Garmon, R.G., (1975). End-Group Determinations, Chapter 3 In: Polymer Molecular Weights, Part I, P.E. Slade, Jr. ed. Marcel Dekker, New York.
9. Amiya, S., et al. (1990). Pure and Applied Chemistry, 62, 2139-2146.

A.19. САДРЖАЈ МОЛЕКУЛА СА МАЛИМ МОЛЕКУЛСКИМ МАСАМА У ПОЛИМЕРУ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода гел пропусне хроматографије заснива се на методи OECD TG 119 (1996). Основни принципи и детаљније техничке информације дате су у литератури.

1.1. УВОД

Полимери имају различите особине. Због наведеног немогуће је дати једну методу која поставља прецизне услове за раздвајање и процјену и која покрива све могућности и све специфичности које се јављају током раздвајања полимера.

Посебно важи за сложене полимерне системе на које се често не може примијенити гел пропусна хроматографија (Gel permeation chromatography, у даљем тексту: GPC). Када није могуће примијенити GPC молекулска маса се одређује примјеном других метода (видјети Дио други ове методе). У таквим случајевима описују се сви детаљи и наводе разлози због којих се користи друга метода.

Описана метода заснива се на Стандарду BAS ISO 13885¹. Детаљне информације о извођењу експеримента и начину процјене добијених података дате су у наведеном стандарду. У случају да је неопходно извршити измјену експерименталних услова, ове измјене се морају оправдати. Могу се користити и други стандарди уколико су потпуно наведени у литератури. Метода која је дата користи полистиренске узорке познате полидисперзивности за калибрацију, али може бити модификована, ако је неопходно, како би одговарала одређеним полимерима, нпр. полимерима растворним у води или доголанчаним разгранатим полимерима.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Молекули са малим молекулским масама јесу молекули са молекулском масом испод 1.000 далтона.

Средња молекулска маса по бројној заступљености M_n и средња молекулска маса по масеној заступљености M_w одређују се према једначинама:

$$M_n = \frac{\sum_{i=1}^n H_i}{\sum_{i=1}^n H_i / M_i} \qquad M_w = \frac{\sum_{i=1}^n H_i \times M_i}{\sum_{i=1}^n H_i}$$

при чему:

H_i је ниво сигнала детектора од базне линије за ретенциону запремину V_i ;

M_i је молекулска маса фракције полимера при ретенционој запремини V_i ;

n је број релевантних тачака.

Опсег расподеле молекулских маса који представља мјеру дисперзије система дат је кроз однос M_w/M_n .

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

GPC је релативна метода. Због наведеног се мора извршити калибрација. За калибрацију се најчешће користе стандарди линеарног полистирена са познатим просјечним молекулским масама M_n и M_w и са познатом уском дистрибуцијом молекулске масе. Калибрациона крива може се користити само за одређивање молекулске масе непознатог узорка уколико су услови за раздвајање узорка и стандарда одабрани на идентичан начин.

Одређени однос молекулске масе и елуционе запремине валидан је само под специфичним условима одређеног експеримента. Ови услови обухватају, између осталог, температуру, растварач (или смјешу растварача), услове хроматографије и колону за раздвајање или систем колона.

Молекулске масе узорка утврђене на овај начин јесу релативне вриједности и називају се: „молекулске масе које одговарају полистирену“. Наведено значи да у зависности од структурних и хемијских разлика између узорка и стандарда, молекулске масе могу да одступају од апсолутних вриједности у мањој или већој мјери. Уколико се користе други стандарди, нпр. поли(етиленгликол), поли(етиленоксид), поли(метил-метакрилат), полиакрилна киселина, наводе се и разлози за њихово коришћење.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

GPC методом одређује се расподјела молекулске масе узорка и средње молекулске масе (M_n и M_w). GPC је посебна врста течне хроматографије код које се узорак раздваја на основу хидродинамичких запремина појединачних састојака².

Раздвајање се заснива на проласку узорка кроз колону испуњену неким порозним материјалом, обично неким органским гелом. Мањи молекули могу да уђу у поре док велики молекули пролазе без задржавања. Пут који пролазе већи молекули је краћи те они први силазе са колоне. Молекули средње величине улазе у неке од пора и они касније силазе са колоне. Најмањи молекули, са просјечним хидродинамичким полупречником мањим од пора гела, могу да уђу у све поре. Стога они посљедњи силазе са колоне.

У идеалним условима на раздвајање утиче само величина молекула, али у пракси је тешко избјећи утицај апсорпционих ефеката. Неуједначена паковања колоне и мртве запремине могу да погоршају ситуацију².

Детекција се врши помоћу индекса рефракције или УВ апсорпције, а резултат је проста крива расподјеле. Да би се на криву унијеле стварне молекулске масе неопходно је да колоне буду калибрисане тако што ће кроз њих проћи полимери чија је молекулска маса позната и, који у идеалним условима, имају сличну структуру као што су различити полистиренски стандарди. Најчешће се добија Гаусова крива, коју понекад нарушава мали реп на крају на коме се налазе мале молекулске масе. Вертикална оса криве представља количину, по тежини, елуираних молекула различитих маса, док хоризонтална оса представља логаритамску вриједност молекулских маса.

Садржај молекула малих молекулских маса читава се са наведене криве. Ово рачунско извођење је тачно само ако молекули различитих малих молекулских маса одговарају, на основу масе, полимеру као цјелини.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Поновљивост (Релативна стандардна девијација) елуционе запремине треба да буде већа од 0,3%. Захтијевана поновљивост анализа обезбјеђује се корекцијом интерним стандардом уколико се хроматограм процјењује на основу ретенционих времена и не

одговара наведеном критеријуму¹. Полидисперзивност зависи од молекулских маса стандарда. Типичне вриједности за полистиренске стандарде су:

$M_p < 2000$	$M_w/M_n < 1,20$
$2000 \leq M_p \leq 10^6$	$M_w/M_n < 1,05$
$M_p > 10^6$	$M_w/M_n < 1,20$

при чему:

M_p је молекулска маса стандарда на максимуму пика.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема стандардних раствора полистирена

Стандарди полистирена растварају се пажљивим мијешањем у изабраном елуенту. При припремању раствора морају се узети у обзир препоруке произвођача. Концентрације изабраних стандарда зависе од различитих фактора, нпр. запремине која се ињектује, вискозитета раствора и осјетљивости аналитичког детектора. Максимална запремина која се ињектује мора бити прилагођена дужини колоне, тако да се избјегне преоптерећење.

Типичне запремине ињектирања за аналитичка раздвајања у методи гел пропусне хроматографије, са колонама димензија 30 cm x 7,8 mm, крећу се између 40 μ l и 100 μ l. Могуће су и веће запремине, али оне не би требало да прелазе 250 μ l. Оптимални однос између ињектоване запремине и концентрације мора се одредити прије калибрације колоне.

1.6.2. Припрема раствора узорка

На припрему раствора узорка примјењују се исти захтјеви као и за припрему стандардних раствора. Узорак се раствара у одговарајућем растварачу, нпр. тетрахидрофурану (у даљем тексту: ТХФ), пажљивим мућкањем. Не препоручује се коришћење ултразвучне каде за растварање. Када је неопходно, раствор узорка се пречишћава помоћу мембранског филтера величине пора између 0,2 μ m и 2 μ m.

Присуство нерастворних честица мора се навести у завршном извјештају јер се оне могу појавити услед присуства честица велике молекулске масе. За одређивање масеног процента нерастворних честица примјењује се одговарајућа метода. Растворе треба искористити у року од 24 h.

1.6.3. Корекција садржаја због присутних нечистоћа и адитива

Обично се врши корекција садржаја молекула чија је $M < 1.000$ због удјела специфичних компоненти које нису полимери, а које су присутне у раствору (нпр. нечистоће и/или адитиви), изузев уколико измјерени садржај није $< 1\%$. Ово се постиже директним анализама раствора полимера или елуата. У случајевима када је елуент, након проласка кроз колону, превише разблажен да би се могао анализирати, он се мора концентровати. Некада се елуент мора упарити до сувог, па затим поново растворити. Концентровање елуента мора се вршити под таквим условима да се спријече све могуће измјене његовог састава. Обрада елуента добијеног методом гел пропусне хроматографије зависи од аналитичке методе која се користи за квантитативно одређивање.

1.6.4. Апаратура

GPC апаратура се састоји од:

- посуде за растварач;
- уређаја за дегазирање (када је неопходно);
- пумпе;
- пулног пригушивача (када је неопходно);
- система за ињектовање;
- хроматографске колоне;
- детектора;
- мјерача протока (када је неопходно);
- процесора за прикупљање података;
- посуде за прикупљање отпада.

Мора се обезбиједити да GPC систем буде инертан према коришћеном растварачу (нпр. употреба челичних капилара за ТХФ као растварач).

1.6.5 Систем за ињектовање и увођење растварача

Одређена запремина раствора узорка уводи се у колону помоћу аутоматског уношења узорка или ручно у прецизно одређеној зони. Пребрзо повлачење или притискање клипа шприца, уколико се врши ручно, може довести до промјена у испитиваној расподјели молекулске масе. Систем за увођење растварача треба, у највећој могућој мјери, да буде ослобођен од пулсирања, ако је могуће тако што ће садржати пулсни пригушивач. Брзина протока треба да буде у оквиру 1 ml/min.

1.6.6. Колона

У зависности од узорка, одређивање полимера врши се употребом или једне колоне или више међусобно повезаних колона у низу. Комерцијално су доступни бројни порозни материјали за колоне са дефинисаним својствима (нпр. величина пора, ексклузиони лимит (горња граница молекулске масе изнад које ће се молекули елуирати у ретенционој запремини)) Избор гела за раздвајање или дужина колоне зависе од особина узорка (хидродинамичке запремине, расподјеле молекулске масе) и од специфичних услова за раздвајање као што су растварач, температура и брзина протока^{1,2,3}.

1.6.7. Теоријски подови

За колону или комбинацију колона које се користе за раздвајање мора се одредити број теоријских подова. То подразумева, у случају примјене ТХФ као растварача, нахођење раствора етил-бензена или неке друге одговарајуће неполарне супстанце на колону познате дужине. Број теоријских подова одређује се помоћу једначине:

$$N = 5,54 \left(\frac{V_e}{W_{1/2}} \right)^2 \qquad N = 16 \left(\frac{V_e}{W} \right)^2$$

при чему:

N је број теоријских подова;

V_e је елуциона запремина на максимуму пика;

W је ширина пика на базној линији;

$W_{1/2}$ је ширина пика на половини висине.

1.6.8. Ефикасност раздвајања

Поред броја теоријских подова који квантитативно одређује ширину трака, важну улогу има ефикасност раздвајања која је одређена нагибом калибрационе криве. Ефикасност раздвајања колоне добија се на основу односа:

$$\frac{V_{e,Mx} - V_{e,(10Mx)}}{\text{површина попречног пресјека колоне}} \geq 6,0 \left[\frac{\text{cm}^3}{\text{cm}^2} \right]$$

при чему:

$V_{e,Mx}$ је елуциона запремина полистирена молекулске масе M_x ;

$V_{e,(10Mx)}$ је елуциона запремина полистирена са десет пута већом молекулском масом.

Резолуција система дефинише се као:

$$R_{1,2} = 2 \times \frac{V_{e1} - V_{e2}}{W_1 + W_2} \times \frac{1}{\log_{10}(M_2 / M_1)}$$

при чему:

V_{e1} и V_{e2} јесу елуционе запремине два полистиренска стандарда на максимуму пика;

W_1 и W_2 јесу ширине пикова на базној линији;

M_1 и M_2 јесу молекулске масе на максимуму пика (треба да се разликују за фактор 10).

R -вриједност за систем колона треба да буде већа од 1,7⁴.

1.6.9. Растварачи

Сви растварачи морају бити високе чистоће (користи се ТХФ чистоће 99,5%). Посуда за растварач (уколико је неопходно у атмосфери инертног гаса) мора бити довољна за калибрацију колоне и неколико анализа узорка.

Растварач се мора дегазирати прије него што се убаци у колону уз помоћ пумпе.

1.6.10. Контрола температуре

Температура критичних унутрашњих дијелова (петље за ињектовање, колоне, детектор и цијеви) треба да буде константна и у складу са изабраним растварачем.

1.6.11. Детектор

Сврха детектора је да биљежи концентрацију узорка елуираног са колоне. Да би се избјегло непотребно ширење пикова, запремина кивете ћелије детектора мора да буде што је могуће мања. Она не смије да буде већа од 10 μl осим у случају детектора заснованих на расипању свјетлости и вискозности. За детекцију се најчешће користи диференцијална рефрактометрија. Уколико узорак или растварач имају нека посебна својства, могу се користити и други типови детектора, нпр. УВ/ВИС, ИЦ, детектори вискозности и др.

2. ПОДАЦИ

Стандард BAS ISO 13885¹ служи као литература за детаље о критеријумима за процјену као и у вези захтјева који се односе на прикупљање и обраду података.

За сваки узорак морају се извршити два независна експеримента. Они се морају одвојено анализирати. У свим случајевима важно је извршити испитивање слијепе пробе под истим условима као и узорак.

Неопходно је јасно назначити да су измјерене вриједности релативне вриједности еквивалентне молекулским масама коришћених стандарда.

Након што се одреде ретенционе запремине или ретенциона времена (могу се кориговати помоћу интерних стандарда) на график се уцртавају ове вриједности према логаритму M_r вриједности (при чему је M_r максимум пика калибрационог стандарда). Потребне су најмање двије калибрационе тачке у декадном опсегу молекулских маса (1 kD -10 kD, 10 kD - 100 kD, 100 kD – 1.000 kD) и најмање пет мјерних тачака за цио график које треба да покрију распон очекиваних молекулских маса. Завршна тачка малих молекулских маса која се налази на крају калибрационе криве дефинише се помоћу п-хексилбензена или неког другог одговарајућег неполарног растварача. Дио криве који одговара молекулским масама испод 1.000 kD одређује се и коригује ако је потребно због садржаја нечистоћа и адитива. Подаци са криве елуирања углавном се обрађују електронски, али се могу вршити и ручна израчунавања^{xxvi}. Уколико се у колони задржао неки од нерастворних полимера, његова молекулска маса је вјероватно већа од оне коју има растворна фракција, и уколико се занемари може доћи до лоше процјене садржаја молекула са малим молекулским масама.

Упутство за кориговање садржаја молекула са малим молекулским масама код нерастворних полимера дато је у Дијелу другом ове методе.

Крива расподјеле мора бити дата у облику табеле или слике (диференцијална фреквенција или збир износа у процентима према вриједности $\log M$). Код графичког приказа један декадни опсег молекулских маса мора бити ширине око 4 cm, а максимална висина пика мора износити 8 cm. У случају интеграљења криве расподјеле размак ординате између 0% и 100% треба да буде око 10 cm.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању садржи податке о:

2.2.1. Испитиваној супстанци:

- познате податке о испитиваној супстанци (идентитет, адитиви, нечистоће);
- опис обраде узорка, запажања проблеми.

2.2.2. Инструментима:

- посуда за растварач, инертни гас, дегазирање елуента, састав елуента, нечистоће;
- пумпа, пулсни пригушивач, систем за ињектовање;
- хроматографске колоне (произвођач, информације о карактеристикама колоне, као што су величина пора, врста материјала за одвајање итд., број, дужина и редослед употребијених колоне);
- број теоријских подова колоне (или комбинације), ефикасност раздвајања (резолюција система),
- податке о симетрији пикова;
- емпература колоне, начин контроле температуре;

^{xxvi} Користи се ASTM D 3536-91

- детектор (принцип мјерења, врста, запремина кивете);
- мјерач протока уколико је коришћен (произвођач, принцип мјерења);
- систем за прикупљање и обраду података (хардвијер и софтвер).

2.2.3. Калибрацији система:

- детаљан опис методе коришћене у изради калибрационе криве;
- податке о критеријумима квалитета који се односе на ову методу (нпр. коефицијент корелације, грешка методом најмањих квадрата, итд.);
- податке о свим примијењеним екстраполацијама, претпоставкама и апроксимацијама приликом испитивања, процјени и обради података;
- сва мјерења коришћена при изради калибрационе криве морају бити документована у виду табеле која мора да садржи сљедеће податке за сваку калибрациону тачку:
 - име узорка;
 - име произвођача узорка;
 - карактеристичне вриједности стандарда M_p , M_n , M_w , M_w/M_n , онако како их је доставио произвођач или које су изведене на основу додатних мјерења заједно са детаљима о методи њиховог одређивања;
 - ињектована запремина и ињектована концентрација узорка;
 - M_p вриједност која је коришћена за калибрацију;
 - елуциона запремина или кориговано ретенционо вријеме измјерено на максимуму пика;
 - M_p израчунато на максимуму пика;
 - процентуална грешка израчунате вриједности M_p и калибрисане вриједности.

2.2.4. Садржају молекула са малим молекулским масама:

- опис коришћене методе и начин на који су извршени експерименти;
- податке о проценту молекула са малим молекулским масама (m/m) у односу на цио узорак;
- податке о нечистоћама, адитивима и другим врстама које нису полимери изражене као масени проценат у односу на цио узорак.

2.2.5. Процјени:

- процјена на основу ретенционог времена: све методе које обезбјеђују захтјевану репродуктивност (метода корекције, интерни стандарди и др.);
- податак о томе да ли је процјена извршена на основу елуционе запремине или на основу ретенционог времена;
- податке о ограничањима процјене ако пикови нису потпуно анализирани;
- опис методеа поравнавања, уколико су коришћене;
- припрема и претходна обрада узорка;
- присуство нерастворних честица, уколико их има;
- ињектована запремина (μl) и концентрација ињектованог узорка (mg/ml);
- запажања која се односе на утицаје који доводе до одступања од идеалног профила гел пропусне хроматографије;
- детаљан опис свих измјена поступка испитивања;
- детаље о опсезима грешке;
- друге податке и запажања релевантне за тумачење резултата.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. BAS ISO 13885-1:2010, Везивна средства за боје и лакове – Гел пропустљива хроматографија (GPC) - Дио I: тетраhydroфуран (THF) као елуент
2. Yau, W.W., Kirkland, J.J., and Bly, D.D. eds, (1979). Modern Size Exclusion Liquid Chromatography, J. Wiley and Sons.
3. ASTM D 3536-91, (1991). Standard Test Method for Molecular Weight Averages and Molecular Weight Distribution by Liquid Exclusion Chromatography (Gel Permeation Chromatography-GPC). American Society for Testing and Materials, Philadelphia, Pennsylvania.
4. ASTM D 5296-92, (1992). Standard Test Method for Molecular Weight Averages and Molecular Weight Distribution of Polystyrene by High Performance Size-Exclusion Chromatography. American Society for Testing and Materials, Philadelphia, Pennsylvania.

Дио други

УПУТСТВО ЗА КОРИГОВАЊЕ САДРЖАЈА МОЛЕКУЛА СА МАЛИМ МОЛЕКУЛСКИМ МАСАМА ЗБОГ ПРИСУСТВА НЕРАСТВОРНИХ ПОЛИМЕРА

Када је у узорку присутан нерастворни полимер долази до губитка масе у току GPC анализе. Нерастворни полимер иреверзибилно се задржава на колони или филтеру док његов растворни дио пролази кроз колону. У случају када се може измјерити или претпоставити повећање индекса рефракције (dn/dc) полимера, могуће је процијенити губитак масе узорка на колони. У том случају врши се корекција коришћењем екстерне калибрације са стандардним материјалима познате концентрације и dn/dc да би се калибрисао одговор рефрактометра. У примјеру који слиједи коришћен је стандард поли(метил-метакрилата) (pMMA).

Код екстерне калибрације у анализи акрилних полимера, pMMA стандард познате концентрације у тетраhydroфурану анализира се гел пропусном хроматографијом, а добијени резултати користе се за израчунавање константе рефрактометра на основу једначине:

$$K = R / (C \times V \times dn/dc)$$

при чему:

K је константна рефрактометра (у микроволтима / сијекунд/ml);

R је одговор pMMA стандарда (у микроволтима / сијекунд);

C је концентрација pMMA стандарда (у mg/ml);

V је ињектована запремину (у ml);

dn/dc је увећање индекса рефракције за pMMA у тетраhydroфурану (у ml/mg).

За pMMA стандард типичне вриједности су:

$R = 2\,937\,891$

$C = 1.07 \text{ mg/ml}$

$V = 0.1 \text{ ml}$

$dn/dc = 9 \times 10^{-5} \text{ ml/mg}$

На овај начин добијена вриједност K, 3.05×10^{11} користи се да се израчуна теоријски одговор детектора уколико је 100% ињектованог полимера издвојено преко детектора.

A.20. ПОНАШАЊЕ ПОЛИМЕРА У ВОДИ (РАСТВОРЉИВОСТ/ЕКСТРАКТИВНОСТ)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода одговара ревидираној верзији методе OECD TG 120 (1997). Детаљније техничке информације дате су у литератури¹.

1.1. УВОД

За поједине полимере, као што су емулзиони полимери, да би се користила ова метода потребна је претходна припрема. Метода се не примјењује на течне полимере нити на полимере који реагују са водом при условима испитивања.

Када испитивање овом методом није могуће или није практично за извођење, понашање растворљивости/екстрактивности испитује се другим методама. У таквим случајевима наводе се сви детаљи и разлози коришћења тих метода.

1.2. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Понашање полимера у воденој средини растворљивост/екстрактивност одређује се примјеном методе стакленог суда (видјети методу А.6. Растворљивост у води, метода стакленог суда, која је дата у овом прилогу) са измјенама које су дате у овој методи.

1.4. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.5. ОПИС МЕТОДЕ

1.5.1. Опрема

За ову методу неопходно је:

- уређај за мљење, тј. млин за производњу честица познатих величина;
- апарат за мијешање са могућношћу контролисања температуре;
- мембрански систем за филтрирање;
- одговарајућа аналитичка опрема;
- стандардизована сита.

1.5.2. Припрема узорка

Репрезентативни узорак прво мора да се помоћу одговарајућих сита сведе на честице величине од 0,125 mm до 0,25 mm. Некада је потребно охладити узорак због његове стабилности или процеса мљења. Гумасти материјали могу се уситнити на температури теченог азота¹.

Ако није могуће добити честице тражених величина, материјал се уситњава што је више могуће, а постигнут резултат наводи се у извјештају. У извјештају се наводи начин на који је самљевени узорак чуван прије испитивања.

1.5.3. Поступак испитивања

Три узорка по 10 g супстанце која се испитује одмјери се у сваку од три посуде са стакленим запушачима и дода 1.000 ml воде у сваку посуду. Ако се количина од 10 g полимера покаже неподесном, користи се сљедећа највећа количина са којом се може радити. Количину воде прилагођава се у складу са тим.

Посуде се чврсто запуше и затим мућкају на 20 °C. Користе се уређаји за мућкање или мијешање који могу да раде на константној температури. Након 24 часа, садржај сваке посуде се центрифугира или филтрира, а концентрација полимера у бистром воденом слоју одређује се одговарајућом аналитичком методом.

Ако не постоје одговарајуће аналитичке методе за одређивање полимера у воденој фази, укупна растворљивост-екстрактивност процјењује се из масе осушеног талога са филтера или осушеног талога добијеног центрифугирањем.

Најчешће је потребно да се направи квантитативна разлика између нечистоћа и адитива са једне стране, и полимера са малим молекулским масама са друге стране. У случају гравиметријског одређивања важно је испитати слијепу пробу у којој испитивана супстанца није присутна, како би се израчунао талог који настаје у експерименталном поступку.

Растворљивост/екстрактивност - понашање полимера у води на 37 °C на pH 2 и pH 9 одређује се на исти начин као што је описано за експеримент на 20 °C. pH вриједности постижу се додавањем или одговарајућих пуфера, или одговарајућих киселина или база као што су хлороводонична киселина, сирћетна киселина, натријум или калијум хидроксид аналитичке чистоће или NH₃.

У зависности од примијењене методе анализе, врши се једно или два испитивања. Када постоји довољно специфичних метода за директну анализу полимера у воденој фази, довољно је једно испитивање. Када наведене методе не постоје и када је одређивање понашања полимера растворљивости/екстрактивности ограничено на индиректне анализе којима се одређује само укупни садржај органског угљеника (Total organic carbon, у даљем тексту: TOC) воденог екстракта, врше се и додатна испитивања. Додатно испитивање треба извршити на три узорка, користећи десет пута мање количине узорка полимера и исте количине воде као у првом испитивању.

1.5.4. Анализа

1.5.4.1. Испитивање извршено са једном количином узорка

Постоје методе за директну анализу компоненти полимера у воденом екстракту. Алтернативно се разматра индиректна анализа растворених/екстрахованих компоненти полимера одређивањем укупног садржаја растворних компоненти коригованог за неполимерне компоненте.

Анализа укупног садржаја полимерних врста у воденом екстракту може се извести:

1) или довољно осјетљивом методом односно:

- ТОС користећи дигестију персулфатом или дихроматом за превођење у CO₂ који се одређује инфрацрвеном спектрометријом (у даљем тексту: IR) или хемијском анализом;

- Атомска апсорпциона спектрометрија (у даљем тексту: AAS) или индуктивно куплована плазма (у даљем тексту: ICP), емисиони еквивалент за полимере који садрже метале или силицијум;

- UV апсорпција или спектрофлуориметрија за арил-полимере;

- LC-MS за узорке мале молекулске масе;

2) или испаравањем у вакууму до сувог воденог екстракта и спектроскопском (IR, UV итд.) или AAS/ICP анализом талога.

Ако се анализа воденог екстракта као таква не може примјенити, водени екстракт се екстрахује органским растварачем који се не мијеша са водом, тј. хлорованим угљоводоником. Растварач се затим упари и талог анализира како је описано да би се одредио садржај полимера. Свака компонента у овом талогу која је идентификована као нечистоћа или адитив одузима се у циљу одређивања степена растворљивости/екстрактивности самог полимера.

Када су присутне релативно велике количине таквог материјала талог се анализира нпр. HPLC или GC анализом да би се разликовале нечистоће од мономјера и присутних врста насталих од мономјера, тако да се може одредити прави садржај онога што је настало.

У неким случајевима може бити довољно једноставно испаравање органског растварача до сувог и мјерење сувог остатка.

1.5.4.2. Испитивање извршено са двије различите количине узорка

Сви екстракти талога анализирају се на ТОС.

Нерастворни/неекстраховани дио узорка одређује се гравиметријски. Уколико, након центрифугирања или филтрирања садржаја сваке посуде, талог полимера остане залијепљен за зид посуде, посуда се испира филтратом све док се не пребаци сав талог. Након тога, филтрат се опет центрифугира или филтрира. Талог који остане на филтеру или у кивети центрифуге суши се на 40 °C у вакууму и мјери се. Сушење се наставља до константне масе.

2. ПОДАЦИ

2.1. ИСПИТИВАЊЕ ЈЕДНЕ КОЛИЧИНЕ УЗОРКА

Наводе се појединачни резултати за сваку од три боце и њихова средња вриједност изражена у јединицама масе по запремини раствора (уобичајено mg/L) или јединицама масе по маси узорка полимера (уобичајено mg/g).

Наводи се и губитак масе узорка (израчунат као маса растворене супстанце подијељена са масом почетног узорка). Рачунају се релативне стандардне девијације (РСД). Наводе се појединачне цифре за укупну супстанцу (полимер + главни адитиви итд.) и само за полимер (тј. након одузимања доприноса адитива).

2.2. ИСПИТИВАЊЕ ДВИЈЕ РАЗЛИЧИТЕ КОЛИЧИНЕ УЗОРКА

Појединачне ТОС вриједности водених екстракта из два експеримента при којима су вршена по три испитивања и средња вриједност за сваки експеримент, изражавају се као јединице масе по запремини раствора (уобичајено mgC/L), као и у јединицама масе по маси почетног узорка (уобичајено mgC/g).

Уколико не постоји разлика између резултата добијених са већим и мањим односом вода/узорак, ово може да указује на то да су све компоненте које могу да се екстрахују заиста и биле екстраховане. У том случају, директна анализа није потребна.

Наводе се појединачне масе талога и изражавају у процентима од почетних маса узорка. Средње вриједности рачунају се за сваки експеримент. Разлике између 100% и нађених процената представљају проценат растворног материјала и материјала који може да се екстрахује у оригиналном узорку.

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању садржи податке о:

3.1.1. Супстанци која се испитује:

- доступне податке о испитиваној супстанци (идентитет, адитиви, нечистоће, садржај молекула малих молекулских маса).

3.1.2. Експерименталним условима:

- опис поступака и експерименталних услова;
- опис аналитичких метода и метода детекције.

3.1.3. Резултатима:

- резултати растворљивости/екстрактивности у mg/l; појединачне и средње вриједности екстраховања различитим растварачима, раздвојене на садржај полимера и нечистоћа, адитива, итд;
- резултати растворљивости/екстрактивности у mg/g полимера;
- ТОС вриједности водених екстракта, масе растворене супстанце и израчунате проценте, ако су мјерене;
- рН сваког узорка;
- податке о вриједностима слијепих проба;
- када је потребно, напомене о хемијској нестабилности испитиване супстанце , током поступка испитивања и аналитичког поступка;
- све податке који су важни за тумачење резултата.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. DIN 53733 (1976) Zerkleinerung von Kunststoffzeugnissen für Prüfzwecke

A.21. ОКСИДУЈУЋА СВОЈСТВА (ЗА ТЕЧНОСТИ)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Ова метода осмишљена је за мјерење потенцијала течних супстанци да повећају и развију брзину или интензитет горења запаљивих супстанци, или да направе смјешу са запаљивом супстанцом која има способност спонтаног паљења, када се оваква смјеша добро измијеша. Заснива се на УН методи испитивања течности са оксидујућим својствима¹. Метода А.21. осмишљена је тако да прије свега испуњава захтјеве Упутства ЕУ број 1907/2006, па је потребно извршити поређење са једном референтном супстанцом. Испитивање и поређење са додатним референтним супстанцама може бити потребно у случају када се очекује да ће резултати испитивања бити коришћени у друге сврхе^{xxvii}.

Испитивање се не мора вршити када је на основу структурне формуле поуздано јасно да супстанца нема способност да егзотермно реагује са запаљивим материјалом.

Прије него што се приступи испитивању корисно је имати прелиминарне податке о потенцијалним експлозивним својствима супстанце.

Ово испитивање се не примјењује на супстанце у чврстом стању, гасове, експлозиве или високо запаљиве супстанце или органске пероксида.

Када постоје резултати за испитивану супстанцу у УН методама испитивања за оксидујуће течности¹ није неопходно извршити њено испитивање.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Вријеме пораста притиска је просјечна вриједност измјереног времена које је потребно да се притисак смјеше која се испитује подигне са 690 kPa на 2.070 kPa изнад атмосферског притиска.

1.3. РЕФЕРЕНТНА СУПСТАНЦА

Као референтна супстанца користи се 65% (m/m) водени раствор азотне киселине (аналитичке чистоће)^{xxviii}.

Уколико лице које врши испитивање сматра да се резултати овог испитивања могу користити и у неке друге сврхе¹, постоји могућност да се испитају и додатне референтне супстанце^{xxix}.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Течност која се испитује мијеша се у масеном односу један према један са влакнастом целулозом и ставља се у суд под притиском. Уколико током мијешања или пуњења посуде дође до спонтаног паљења, није потребно даље испитивање.

Уколико не дође до спонтаног паљења спроводи се комплетно испитивање. Смјеша се загријава у посуди под притиском и одређује се вријеме које је потребно да се притисак повећа са 690 kPa на 2.070 kPa (изнад атмосферског притиска). Ова вриједност се упоређује са просјечном вриједношћу времена пораста притиска референтне супстанце у смјеши са целулозом у односу 1:1.

^{xxvii} Као на примјер у оквиру прописа УН о транспорту.

^{xxviii} Киселина се титрује прије испитивања како би се потврдила њена концентрација.

^{xxix} Нпр.: 50 % (m/m) перхлорна киселина и 40 % (m/m) натријум-хлорат се користе у литератури¹.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

У серији од пет испитивања једне супстанце резултати појединачних испитивања не треба да одступају за више од 30% у односу на аритметичку средњу вриједност. Резултати који одступају више од 30% од средње вриједности одбацују се, побољшава се поступак мијешања супстанци и пуњења посуде за испитивање и затим се испитивање понавља.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема

1.6.1.1. Запаљиве супстанце

Осушена влакнаста целулоза са влакнима дужине између 50 μm и 250 μm и средњим пречником од 25 μm ^{xxx} користи се као запаљиви материјал. Целулоза се суши до константне масе у слоју чија дебљина не прелази 25 mm на температури од 105 °C током 4 сата и држи се у ексикатору без средства за сушење док се не охлади и даље до испитивања. Садржај воде у осушеној целулози не треба да буде већи од 0,5% по јединици суве масе^{xxxi}. Уколико је потребно, вријеме сушења се може продужити^{xxxii}. Иста шаржа целулозе користи се у току цијелог испитивања.

1.6.1.2. Опрема

1.6.1.2.1. Суд под притиском

Захтијева се коришћење суда под притиском. Овај суд се састоји од цилиндричног тијела израђеног од челика, дужине 89 mm и спољног пречника од 60 mm (видјети Слику 1). Двије супротне стране машински су обрађене (чиме се попречни пресјек посуде смањује на 50 mm) да би се олакшало навијање запущача на коме се налази систем за паљење и вентил одушка. Суд, који има шупљину пречника 20 mm, изнутра се своди на дубину од 19 mm и нарезује се да прими 1" по Британском стандардном систему или величину еквивалентну овој према метричком систему. Вентил за одушак, у облику ручке која се монтира на бочну страну апарата, заврне се за криву површину суда под притиском на удаљености од 35 mm од једног од његових крајева и под углом од 90° у односу на прирубнице. Издуби се отвор дубине 12 mm и нареже тако да може да прими величину од 1/2" по Британском стандардном систему (или величину еквиваленту овој према метричком систему) на крају бочне стране. По потреби користи се инертни заптивач како би суд био непропустан за гасове. Ручка која се налази са стране протеже се 55 mm од тијела суда под притиском и има навој од 6 mm. Крај ове ручке има навој који омогућава да у њега стане претварач притиска са дијафрагмом. Користи се било који уређај за мјерење притиска под условом да не буде у контакту са врелим гасовима или производима разлагања и ако може да издржи пораст притиска од 690 kPa до 2.070 kPa у времену које није веће од 5 ms.

Крај суда под притиском који је на већој удаљености од ове ручке затвара се запущачем на коме се налази систем за паљење опремљен са двије електроде, од којих је једна изолована у односу на тијело заптивача а друга уземљена на њега. Други крај суда под притиском затвара се сигурносним диском који штити од експлозије (притисак експлозије око 2.200 kPa) који је причвршћен поклопцем за заптивање са отвором од 20 mm. Ако је потребно користи се инертни заптивач како би суд био непропустан за гасове. Сталак (висети Слику 2) држи апаратуру у одговарајућем положају у току употребе.

^{xxx} Нпр. Ватман колонска хроматографија целулозни прах CF 11, каталогски број 4021 050

^{xxxi} Потврђена нпр. Карл-Фишеровом титрацијом

^{xxxii} Овај садржај воде се може постићи и нпр. загријавањем на 105 °C у вакуму 24 часа.

Састоји се од основе израђене од меког челика димензија 235 mm x 184 mm x 6 mm и шупљег четвртастог профила дужине 185 mm и димензија 70 mm x 70 mm x 4 mm.

Са једне стране четвртастог профила изрежу се по дужини двије супротне странице тако да се добије конструкција са двије ноге равних страница са висином кућишта од 86 mm. Крајеви ових ногу равних страница сијеку се под углом од 60° по хоризонталној равни да би се заварили за ослонац. Жлијеб ширине 22 mm и дубине 46 mm монтира се на једну страну кућишта суда тако да када се суд спусти на ослонац запушач на коме се налази систем за паљење буде окренут према изолаторској кутији, а ручка која је монтирана са стране упада у овај жлијеб. Комад челика ширине 30 mm и дебљине 6 mm вари се за доњу унутрашњу страну изолаторске кутије да би одржавао растојање. Два шрафа од 7 mm који се пришрафљују са супротне стране треба да држе суд под притиском чврсто на свом месту. Двије траке од челика ширине 12 mm и дебљине 6 mm заварене са доње стране гдје се саставни дијелови додирују са изолаторском кутијом, обезбјеђују суд под притиском одоздо.

1.6.1.2.2. Систем за паљење

Систем за паљење састоји се од жичаног проводника дужине 25 cm израђеног од Ni/Cr, чији је пречник 0,6 mm и отпорност 3,85 Ω /m. Жица је навијена на шипку пречника 5 mm, у облику калема и причвршћена је за електроде запушача на коме се налази систем за паљење. Овај калем треба да има један од облика који су приказани на Слици 3. Размак између дна суда и доње стране проводника помоћу кога се пали смјеша треба да буде 20 mm. Уколико се електроде не могу подешавати, крајеви проводника помоћу кога се пали смјеша и дна посуде треба да буду изоловани керамичком облогом. Проводник се загријава сталним извором струје од најмање 10 А.

1.6.2. Поступак испитивања^{xxxiii}

Апаратура, спојена са претварачем притиска и системом за паљење, али без сигурносног диска који штити од експлозије, налази се на подлози при чему је запушач са системом за паљење у доњој позицији. У стакленој чаши се помијеша 2,5 g течности која се испитује са 2,5 g осушене целулозе помоћу стакленог штапића^{xxxiv}. Из безбједносних разлога, приликом мијешања лице које рукује смјешом треба да буде заштићено сигурносним штитом. Уколико смјеша почне да гори током мијешања или стављања у посуду за испитивање, испитивање се не мора спровести до краја. Смјеша се додаје у малим количинама у суд под притиском уз сабијање. Води се рачуна да смјеша буде постављена око проводника помоћу кога се врши паљење смјеше и да контакт између смјеше и проводника буде добар. Важно је да се проводник не искриви током процеса наношења смјеше јер то може довести до погрешних резултата^{xxxv}. Сигурносни диск који штити од експлозије ставља се у одговарајућу позицију и причвршћује поклопцем за заптивање. Напуњен суд поставља се на сталак тако да се сигурносни диск који штити од експлозије налази на врху, а апарат се поставља у дигестор или у јединицу за испитивање запаљивих материја. Извор струје причврсти се за спољне клеме запушача са системом за паљење и пусти се струја јачине 10 А. Вријеме између припреме смјеше за испитивање и укључивања струје не треба да буде дуже од 10 минута.

^{xxxiii} Смјеше оксидујућих супстанци са целулозом потенцијално су експлозивне и са њима треба пажљиво руковати.

^{xxxiv} У пракси се постиже припремањем смјеше течности која се испитује и целулозе у односу 1:1 у већој количини од оне која је потребна за испитивање и пребацавањем 5 $\pm$ 0,1 g у посуду под притиском. Смјеша треба да буде свјеже припријемљена за свако испитивање.

^{xxxv} Контакт између сусједних намотаја треба избјегавати.

Сигнал који долази са претварача притиска биљежи одговарајући систем који истовремено биљежи податке о развоју притиска током времена и анализира их (нпр. програм за биљежење података добијених током испитивања повезан са програмом за израду графика). Смјеша се загријава све док не пукне сигурносни диск који штити од експлозије или најмање 60 s. Уколико се сигурносни диск који штити од експлозије не распрсне, смјеша се оставља да се охлади прије него што се апарат пажљиво растави, водећи рачуна да може доћи до појаве надпритиска. Изводи се по пет испитивања са супстанцом која се испитује и са супстанцом која служи као референтна супстанца. Биљежи се вријеме које је потребно да притисак од 690 kPa порасте до притиска од 2.070 kPa. Израчунава се средња вриједност времена које протекне до пораста притиска.

Може се догодити да супстанца доводи до пораста притиска (пребрзо или преспоро) услед хемијских реакција које нису карактеристичне за оксидујуће особине. Тада може бити потребно да се понови испитивање са неком инертном супстанцом, нпр. дијатомејском земљом, умјесто са целулозом, како би се утврдила природа реакције.

2. ПОДАЦИ

Времена пораста притиска испитиване супстанце и референтних супстанци.

Времена пораста притиска инертне супстанце уколико је такво испитивање спроведено.

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Израчунава се просјечно вријеме пораста притиска за испитивану супстанцу и за референтне супстанце.

Израчунава се и просјечно вријеме пораста притиска за инертну супстанцу (уколико су испитивања извршена).

Примјери резултата дати су у Табели 1.

Табела 1.

Примјери резултата^(а)

Супстанца ^(б)	Просјечно вријеме пораста притиска за смјешу са целулозом 1:1 (ms)
Амонијум-дихромат, засићени водени раствор	20 800
Калцијум-нитрат, засићени водени раствор	6 700
Фери-нитрат, засићени водени раствор	4 133
Литијум-перхлорат, засићени водени раствор	1 686
Магнезијум-перхлорат, засићени водени раствор	777
Никал-нитрат, засићени водени раствор	6 250
Азотна киселина, 65%	4 767 ^(ц)
Перхлорна киселина, 50%	121 ^(ц)
Перхлорна киселина, 55%	59
Калијум нитрат, 30% водени раствор	26 690
Сребро-нитрат, засићени водени раствор	^(д)
Натријум-хлорат, 40% водени раствор	2 555 ^(ц)
Натријум-нитрат, 45% водени раствор	4 133
<i>Инертна супстанца</i>	
Вода: целулоза	^(д)

^(а) Видјети у литератури¹ за класификацију према транспортној шеми УН.

(^б) Засићени раствори треба да буду припремљени на 20°C.

(^и) Средња вриједност из међулабораторијских упоредних испитивања.

(^а) Максимални притисак од 2070 kPa није достигнут.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању садржи податке о:

- идентитету, саставу, чистоћи итд. податке о супстанци која се испитује;
- концентрацији испитиване супстанце;
- поступку сушења целулозе која је коришћена при испитивању;
- садржају воде у целулози која је коришћена при испитивању;
- резултатима мјерења;
- резултатима испитивања са инертном супстанцом, ако постоје;
- израчунатом просјечном времену пораста притиска;
- одступању од стандардног поступка испитивања и разлоге за то;
- свим додатним информацијама и примједбама значајним за тумачење резултата.

3.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА^{xxxvi}

Резултати испитивања процјењују се на основу:

- а) чињенице да ли се смјеша испитиване супстанце и целулозе спонтано пали и
- б) поређењем просјечних времена пораста притиска са вриједности 690 kPa на притисак од 2.070 kPa испитиване супстанце и референтних супстанци

Течна супстанца сматра се оксидујућом супстанцом уколико:

- а) се смјеша испитиване супстанце и целулозе у масеном односу 1:1 спонтано пали или
- б) смјеша испитиване супстанце и целулозе у масеном односу 1:1 има просјечно вријеме повећања притиска мање или једнако смјеши воденог раствора азотне киселине 65% (m/m) и целулозе у масеном односу 1:1.

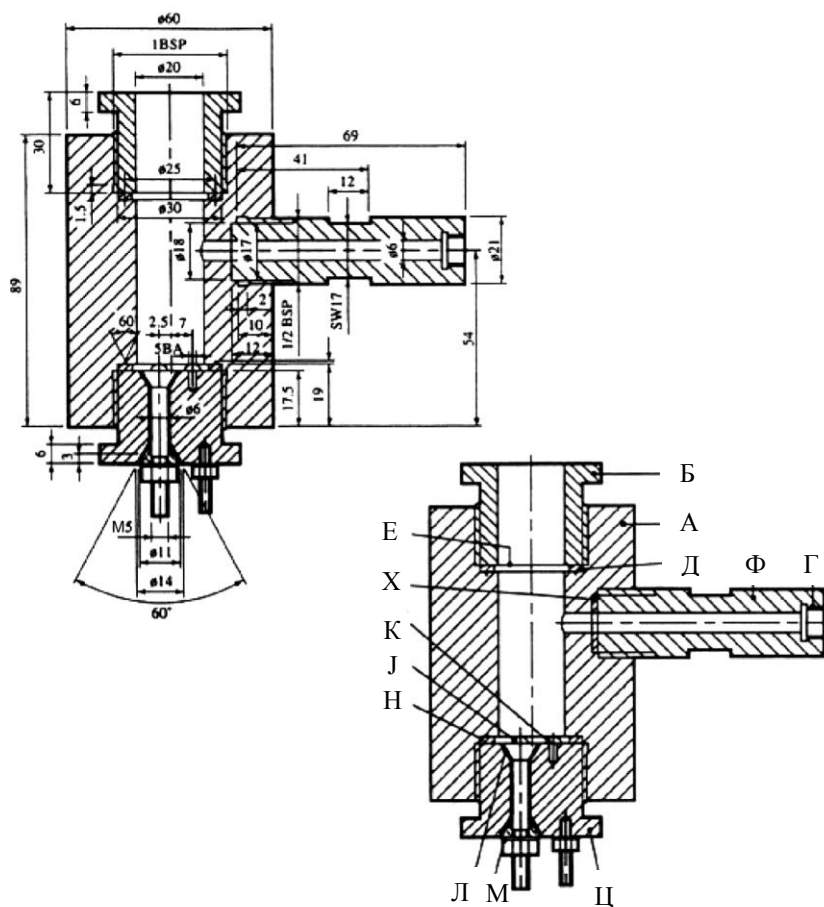
Да би се избјегао лажни позитивни резултат, приликом анализе добијених резултата узима се у разматрање и испитивање са инертним материјалом.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Recommendations on the Transport of Dangerous Goods, Manual of Tests and Criteria. 3rd revised edition. UN Publication No: ST/SG/AC.10/11/Rev. 3, 1999, str. 342. Test O.2: Test for oxidising liquids.

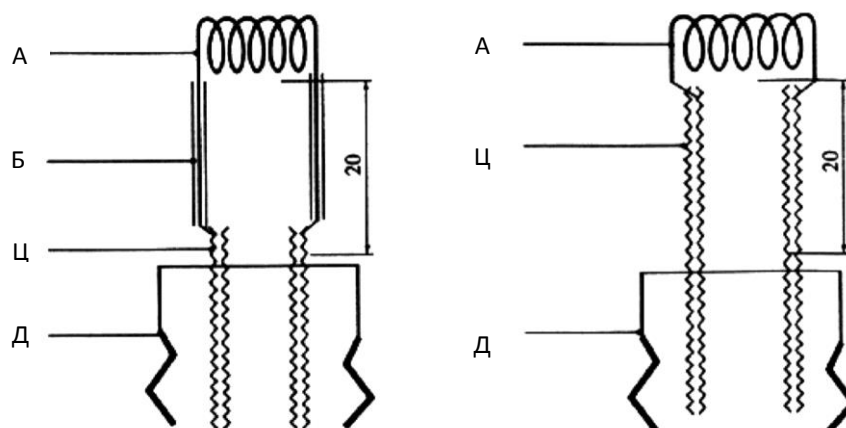
^{xxxvi} Видјети у литератури¹ за тумачење резултата који су у оквиру УН прописа о транспорту за коришћење неколико референтних супстанци

Слика 1. Суд под притиском

- А - Тијело суда под притиском;
- Б - Задржни вентил диска који штити од експлозије;
- Ц - Задржни вентил за ватру;
- Д - Заптивач од меког олова;
- Е - Диск који штити од експлозије;
- Ф - Ручка;
- Г - Глава преносника притиска;
- Х - Заптивач;
- Ј - Изолована електрода;
- К - Уземљена електрода;
- Л - Изолација;
- М - Челична купа;
- Н - Искривљени жлијиб заптивача.

Слика 3. Систем за паљење

А - Калем за паљење;
Б - Изолација;
Ц - Електроде;
Д - Заптивач за ватру.

Напомена: Може се користити било који од ових система.

ПРИЛОГ 2.

МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА СВОЈСТАВА ХЕМИКАЛИЈА КОЈА УТИЧУ НА ЖИВОТ И ЗДРАВЉЕ ЉУДИ

ОПШТИ УВОД

А. ОПИС СВОЈСТАВА ИСПИТИВАНЕ СУПСТАНЦЕ

Прије почетка студија токсичности треба знати састав испитиване супстанце укључујући и главне нечистоће и значајна физичка и хемијска својства укључујући стабилност.

Физичка и хемијска својства испитиване супстанце важни су подаци за избор пута примјене, плана сваке појединачне студије, као и начина руковања и чувања испитиване супстанце.

Почетку студије претходи унапређивање аналитичке методе за квалитативну и квантитативну анализу испитиване супстанце (укључујући главне нечистоће када потребно) у већу дозу за примјену дозе и биолошком материјалу.

У извјештају о испитивању треба да буду укључени сви подаци које се односе на идентификацију, физичка и хемијска својства, чистоћу и понашање испитиване супстанце.

Б. БРИГА О ЖИВОТИЊАМА

При испитивању токсичности важна је строга контрола услова смјештаја и техника о одговарајућој бризи о животињама.

а) Услови смјештаја

Услови смјештаја у просторијама и кавезима за експерименталне животиње морају да одговарају експерименталној врсти која се користи. За пацове, мишеве и заморце одговарајући услови су: собна температура од $22\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 3\text{ }^{\circ}\text{C}$ са релативном влажношћу од 30% до 70%; а за кунџије температура треба да буде $20\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 3\text{ }^{\circ}\text{C}$ са релативном влажношћу од 30% до 70%.

Неке експерименталне технике нарочито су осјетљиве на ефекте температуре и у тим случајевима детаљи одговарајућих услова укључени су у опис методе испитивања.

У свим истраживањима токсичних ефеката температура и влажност морају да се прате, забиљеже и укључе у коначни извјештај о испитивању.

Освјетљење треба да буде вјештачко са смјењивањем 12 сати свјетла и 12 сати мрака. Детаљи о освјетљености током експеримента биљеже се и укључују у коначни извјештај о испитивању.

Ако није другачије прописано у методи испитивања, животиње се могу смјестити у одговарајући смјештај за појединачно и одвојено држање или у кавезима у малим групама истог пола. У случају групног смјештаја не треба стављати више од пет животиња у кавез.

У извјештају о испитивању на животињама важно је назначити тип кавеза и број животиња смјештених у сваком кавезу за вријеме излагања хемикалији и у сваком каснијем периоду посматрања.

б) Исхрана

Исхрана треба да задовољи све нутритивне захтјеве врсте која се користи у испитивању. Када се испитиване супстанце дају животињама преко хране, нутритивна вриједност може да буде смањена услед међусобног утицаја супстанце и састојака хране. Могућност оваквог утицаја разматра се при тумачењу резултата испитивања. Може се употребијети уобичајена лабораторијска храна са слободним приступом води за пиће. На избор хране може да утиче потреба да се обезбиједи одговарајућа смјеша уколико се испитивана супстанца даје преко хране.

Нечистоће у храни за које се зна да утичу на токсичност не би требало да су присутне у концентрацијама које утичу на резултате испитивања.

В. АЛТЕРНАТИВНА ИСПИТИВАЊА

Европска Унија промовише развој и признавање алтернативних метода које могу да дају исти ниво информација као садашња испитивања на животињама, али које користе мање животиња, изазивају мање патње или избегавају употребу животиња.

Такве методе, када буду доступне, морају се узети у обзир за карактеризацију опасности и класификацију која слиједи, као и за обиљежавање опасности и процјену безбједности хемикалије кад год је то могуће.

Г. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ

Када се испитивања процјењују и тумаче, морају да се размотре ограничења директне екстраполације резултата испитивања на животињама и *in vitro* студија на човјека, и зато се за потврду резултата испитивања могу, када су доступни, користити докази о штетним ефектима на људе.

Д. ЛИТЕРАТУРА

Већина ових метода развијена је у оквиру програма Организације за економски развој и сарадњу (у даљем тексту: OECD) и спроводе се у складу са принципима Добре лабораторијске праксе, да би се обезбиједило шире „узајамно прихватање података“.

Додатне информације могу се наћи у препорукама у OECD водичима и литератури.

B.1 bis. АКУТНА ОРАЛНА ТОКСИЧНОСТ – МЕТОДА ФИКСНИХ ДОЗА

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода испитивања потпуно одговара методи OECD: TG 420 (2001).

1.1. УВОД

У традиционим методама за одређивање акутне токсичности одређене испитиване супстанце смрт животиња користи се као циљни показатељ испитивања токсичности (endpoint). Британско токсиколошко удружење предложило је 1984. године, на основу примјене низа фиксних доза¹, нови приступ испитивања акутне токсичности. Овај приступ заснива се на посматрању јасних знакова токсичности једног од низа фиксних дозних нивоа, како би се избјегло угинуће животиња као циљни показатељ. Након *in vivo* валидираних испитивања (Велика Британија² и међународна³), поступак фиксних доза је 1992. године прихваћен као метода испитивања. Касније су статистички подаци поступка фиксних доза валидирани помоћу математичких модела у низу испитивања^{4,5,6}. Заједно су *in vivo* испитивања и студије на моделима показале да је поступак репродуктиван, користи се мањи број животиња и у поређењу са традиционалним методама изазива мању патњу животиња, а рангира токсичност супстанце подједнако добро као и друге развијене методе испитивања акутне токсичности.

Упутства за избор најбоље методе испитивања за одређену намјену могу се пронаћи у литератури⁷ која садржи додатне информације о извођењу и тумачењу резултата добијених методом испитивања B.1 bis.

Принцип ове методе испитивања је да се у главном испитивању користе само умјерено токсичне дозе, а избјегавају потенцијално смртоносне дозе. Избјегава се и примјена оних доза за које је познато да услед појаве корозивног оштећења или јаке иритације изазивају значајан бол или стрес код животиња. Животиње које су на самрти или су јасно изложене интензивном болу или стресу, лишавају се живота на хуман начин, а у коначној обради резултата третирају се на исти начин као и животиње које угину за вријеме испитивања. У посебном водичу⁸ дати су критеријуми према којима се животиње које су на самрти или јако пате лишавају живота, а дефинисани су и симптоми на основу којих је лако препознати неминовну смрт.

Ова метода испитивања обезбјеђује податке о опасним својствима супстанце и омогућава процјену и класификацију према Глобално хармонизованом систему за класификацију и обиљжавање УН (у даљем тексту: GHS) у односу на акутну токсичност⁹.

Прије почетка студије морају се узети у обзир сви доступни подаци о испитиваној супстанци. Подаци укључују идентитет и хемијску структуру супстанце; њена физичка и хемијска својства; резултате обављених *in vitro* или *in vivo* испитивања токсичности; токсиколошке податке о структурно сличним супстанцама; као и предвиђене начине коришћења супстанце. Ови подаци указују на важност извођења студије за заштиту здравља људи, а помажу и при избору одговарајуће почетне дозе.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Акутна орална токсичност је својство хемикалије да изазове штетне ефекте након примјене појединачне пероралне дозе или неколико пероралних доза у периоду од 24 сата.

Одложена смрт је угинуће животиња које не угину или нису животно угрожене током првих 48 сати, већ до угинућа долази у периоду посматрања од 14 дана.

Доза је количина примијењене испитиване супстанце. Изражава се као маса испитиване супстанце по јединици тјелесне масе (ТМ) експерименталне животиње (mg/kg).

Евидентна токсичност је токсични ефекат код кога се јављају јасни знакови токсичности након примјене испитиване супстанце (за примјере видјети³), који су толико интензивни да би излагање сљедећој већој фиксној дози код животиња вјероватно довело до јаког бола, стреса, исцрпљености, стања на смрти (критеријуми су приказани у Водичу⁸ или до смртог исхода).

GHS је скраћеница за Глобално хармонизован систем за класификацију, обиљежавање и паковање хемикалија УН. Развој овог система је заједнички напор OECD, УН Комисије стручњака за транспорт опасних хемикалија (физичка и хемијска својства) и Међународне организације рада (ILO), а координира га Међуорганизацијски програм за правилно управљање хемикалијама (IOMC).

Неминовна смрт је очекивана смрт животиње која је на смрти или се њена смрт очекује прије планираног наредног времена посматрања. Симптоми који указују на ово стање код глодара су конвулзије, латерални положај, лежећи положај или тремор (за детаље видјети Водич⁸).

LD₅₀ (средња смртна доза) је статистички одређена појединачна доза супстанце за коју се очекује да изазива смртност код 50 посто испитиваних животиња када се примијени пероралним путем. Вриједност LD₅₀ изражава се у јединици масе испитиване супстанце по јединици тјелесне масе експерименталне животиње (mg/kg).

Гранична доза је горња гранична доза која се користи у испитивању (2.000 mg/kg или 5.000 mg/kg).

Стање на смрти је стање дефинисано као немогућност преживљавања или неминовна смрт животиње, чак и након евентуалног третмана (за детаље видјети Водич⁸).

Предвидљива смрт је стање које карактерише присутност клиничких знакова који указују на неминовну смрт животиње прије завршетка експеримента, на примјер немогућност узимања воде или хране (за детаље видјети Водич⁸).

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

На групе животиња истог пола поступно се (корак по корак) примјењују фиксне дозе од 5 mg/kg, 50 mg/kg, 300 mg/kg и 2.000 mg/kg (изузетно, може се размотрити и примјена још једне фиксне дозе од 5.000 mg/kg, видјети одјељак 1.6.2 ове методе). Количина иницијалне дозе бира се на основу претходних испитивања. Примјењује се она доза за коју се очекује да ће резултирати неким знаковима токсичности, при чему ова доза неће изазвати тешко тровање или смрт. Клинички знакови или стања која упућују на јак бол, патњу или неминовну смрт животиње детаљно су описани у посебном OECD Водичу⁸. Након примјене иницијалне дозе групе животиња које се даље укључују у испитивање могу се дозирати већим или мањим фиксним дозама, у зависности од тога да ли су присутни знакови који указују на токсичност или угинуће. Овај поступак се наставља до примјене дозе која изазива евидентну токсичност или

смрт највише једне животиње. Поступак се прекида када највећа примијењена доза не изазове токсичне ефекте или када најнижа примијењена доза доведе до смрти животиња.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Избор животињске врсте

Препоручена врста глодара је пацов, иако се за испитивања користе и друге животињске врсте. Најчешће се користе женке⁷, јер је на основу литературе која се односи на испитивање LD₅₀ уочено да је мала разлика у осјетљивости полова при примјени ове методе. У случајевима у којима је уочена разлика, женке су показале нешто већу осјетљивост¹⁰. Ако се у литератури пронађу токсиколошки или токсикокинетички подаци за структурно сличне хемикалије који указују на то да су мужјаци осјетљивији на одређену испитивану супстанцу, треба користити мужјаке за испитивање. Кад се испитивање изводи на мужјацима, наводи се оправданост за њихову примјену.

Испитивање се изводи на здравим младим јединкама оних лабораторијских сојева који се уобичајено користе у оваквим испитивањима. Испитивање се врши на женкама које нису раније рађале и нису гравидне. Свака животиња, на почетку испитивања и примјене првих доза испитиване супстанце, треба да буде стара између 8 и 12 недеља, а њена тјелесна маса треба да буде у опсегу $\pm 20\%$ од средње вриједности масе претходно дозираних животиња.

1.4.2. Услови смјештаја и исхрана

Температура просторије у којој се држе животиње треба да буде 22 °C (± 3 °C). Релативна влажност ваздуха треба да износи најмање 30%, али не више од 70% (осим када се просторије чисте). Идеално је влажност ваздуха одржавати између 50% и 60%. Освјетљење треба да буде вјештачко, и то у интервалима од 12 сати свјетла и 12 сати мрака. За исхрану се може примјењивати уобичајена храна за лабораторијске животиње, са слободним приступом води за пиће. Животиње се према примијењеној дози испитиване супстанце могу груписати у кавезе. Број животиња по кавезу не смије ни на који начин да омета процес праћења и посматрања сваке животиње.

1.4.3. Припрема животиња

Животиње се бирају насумце, обиљежавају ради лакшег разликовања, а да би се прилагодили на лабораторијске услове држе се у кавезима најмање пет дана прије почетка експеримента и примјене прве дозе испитиване супстанце.

1.4.4. Припрема доза

Испитиване супстанце примјењују се у константним запреминама, па је неопходно прилагођавање концентрације за припремање различитих доза. При испитивању хемикалије у течном стању, примјена неразблажене испитиване супстанце, односно супстанце која је у смјеши у константној концентрацији, може да буде значајна за каснију процјену ризика од те супстанце. Максимална појединачна запремина дозе не смије да се прекорачи. Максимална запремина течности која смије да се примијени зависи и од величине експериментне животиње. Запремина испитиване

супстанце која се примјењује код глодара не би смјела да прелази 1 ml/100g ТМ животиње; а уколико се примјењује водени раствор може се размотрити и доза од 2 ml/100g ТМ животиње. Кад је ријеч о формулацији и припреми дозе, првенствено се препоручује примјена воденог раствора/суспензије/емулзије, а затим раствора/суспензије/емулзије у уљу (нпр. кукурузном уљу) или раствор у неком другом вехикулуму. За све вехикулуме осим воде, неопходно је знати њихове токсиколошке карактеристике. Дозе се припремају непосредно прије примјене, осим ако се ради о супстанци за коју је познато да је стабилна у раствору током дужег временског периода.

1.5. ПОСТУПАК

1.5.1. Примјена доза

Испитивана супстанца примјењује се у једној дози сондом директно у желудац или интубирањем канилом. У посебним околностима, када једнократна доза није могућа, испитивана супстанца може се примијенити у неколико мањих порција током временског периода који није дужи од 24 сата.

Прије почетка примјене доза испитиване супстанце, потребно је изгладнети животиње (нпр. пацовима је потребно ускратити храну али не и воду преко ноћи; мишевима је потребно ускратити храну али не и воду на 3 до 4 сата). Након периода гладовања, потребно је измјерити тјелесну масу животиња и примијенити испитивану супстанцу. Након прве дозе, храна може поновно да се ускрати, и то: код пацова наредних 3 до 4 сата, а код мишева наредна 1 до 2 сата. Када се доза испитиване супстанце примијени у неколико мањих порција у одређеном временском интервалу, може да се укаже потреба за храном и водом уколико се ради о продуженом временском периоду.

1.5.2. Претходно испитивање

Циљ претходног испитивања животиња је одређивање одговарајуће почетне дозе за главно испитивање. Испитивана супстанца примјењује се на појединачним животињама поступно као што је описано у дијаграму тока испитивања који је дат у Дијелу другом ове методе. Претходно испитивање је завршено када је могуће донијети одлуку о почетној дози (или у случајевима када дође до угинућа већ код најниже фиксне дозе).

Почетна доза за претходно испитивање може да буде фиксни дозни ниво од 5 mg/kg, 50 mg/kg, 300 mg/kg и 2.000 mg/kg, а дефинисана је као она доза које ће изазвати јасне знакове токсичности, одабрана на основу података *in vivo* и *in vitro* испитивања за испитивану супстанцу или друге структурно сличне хемикалије. Уколико нема оваквих података, за почетну дозу узима се концентрација од 300 mg/kg.

Потребно је направити паузу од најмање 24 сата између примјене доза испитиване супстанце код сваке појединачне животиње. Животиње је потребно посматрати кроз временски период од најмање 14 дана.

Изузетно, и само у случајевима кад то оправдавају специфичне потребе, може да се размотри примјена још једне веће фиксне дозе од 5.000 mg/kg (видјети Дио четврти ове методе). Због добробити животиња, не препоручује се испитивање на животињама за класификацију испитиване супстанце у Категорију 5 према GHS-у (у опсегу доза од 2.000 mg/kg до 5.000 mg/kg), и разматра се само у случајевима када постоји велика

вјероватноћа да ће резултати оваквог испитивања имати непосредан значај за заштиту здравља људи или животне средине.

У случајевима када у претходном испитивању већ код најниже примијењене фиксне дозе (5 mg/kg) дође до смрти експериментне животиње, уобичајен поступак је да се испитивање заврши, а испитивана супстанца класификује у Категорију 1, према GHS-у (као што се може видјети у Дијелу другом ове методе). Уколико је потребна додатна потврда за овакву класификацију, може се спровести додатно испитивање и то тако што се друга животиња дозира са 5 mg/kg. Ако дође до смрти и друге животиње, сматра се потврђеном класификација у Категорију 1 према GHS-у, и обустављају се сва даља испитивања. Ако друга животиња приживи, тада се на највише три додатне животиње примјењује доза од 5 mg/kg. Због високог ризика од смртности, накнадно уведене животиње потребно је укључивати у експеримент једну по једну ради добробити животиња. Временски размак између дозирања код појединачних животиња треба да је довољно дугачак да може лако да се предвиди преживљавање претходне животиње. Ако ипак дође до другог случаја смрти, мора одмах да се заврши примјена низа доза испитиване супстанце тако да се испитивање не врши даље ни на једној животињи. Будући да појава другог случаја угинућа (невезано од броја животиња које се испитују у моменту када се одлучи да се експеримент заврши) спада под исход А који је дат у Дијелу другом ове методе (двије или више смрти), примјењује се класификационо правило из Дијела трећег ове методе при фиксној дози од 5 mg/kg (класификација у Категорију 1 ако дође до двије или више случаја смрти, или у Категорију 2 уколико дође до смрти код једне животиње). У Дијелу петом ове методе дате су смјернице за класификацију према ДСД/ДПД систему док се не почне са примјеном ГХС/ЦПП система класификације, у складу са Правилником о класификацији, паковању и обиљежавању хемикалија и одређених производа („Службени гласник Републике Српске“, број 50/10).

1.5.3. Главно испитивање

1.5.3.1. Број животиња и дозни нивои

На дијаграму тока у Дијелу трећем ове методе приказани су поступци који се предузимају у испитивању након примјене почетног дозног нивоа. Предузима се један од три корака: прекид испитивања и класификација у одговарајућу класу опасности или испитивање већом фиксном дозом или испитивање мањом фиксном дозом. Да би се заштитиле животиње, дозни ниво који је у претходном испитивању довео до смрти животиње не примјењује се у главном испитивању (видјети Дио трећи ове методе). Искуство је показало да је при почетном дозном ниву највјероватнији исход главног испитивања класификација испитиване супстанце, тако да даља испитивања нису неопходна.

За испитивање при сваком дозном нивоу користи се укупно пет животиња истог пола. Групу од пет животиња чине једна животиња из претходног испитивања (којој је примијењена одабрана фиксна доза) и додатне четири животиње (осим у посебним случајевима када се дозни ниво из главног испитивања није користио у претходном испитивању).

Временски размак између примјене испитиване супстанце при сваком дозном нивоу одређен је почетком, трајањем и озбиљношћу знакова токсичности. Третман животиња сљедећом дозом треба да се одложи све док се не увјеримо у преживљавање претходно третираних животиња. Потребно је направити временски размак од 3 до 4 дана између примјене испитиване супстанце при сваком дозном нивоу, како би се омогућио довољно дуг период за посматрање евентуалних одложених токсичних

реакција. Овај временски интервал може по потреби да се мијења, нпр. у случајевима у којима су посматрања нејасна. Када се разматра коришћење фиксне дозе од 5.000 mg/kg, потребно је пратити поступак који је описан у Дијелу четвртном ове методе (видјети одјелак 1.6.2. ове методе).

1.5.3.2. Испитивање граничне дозе

Испитивање граничне дозе примарно се користи у ситуацијама у којима истраживач има податке који указују да је испитивана хемикалија вјероватно нетоксична, тј. да постаје токсична само изнад прописаних граничних доза. Подаци о токсичности испитиване хемикалије могу се преузети из завршених испитивања са сличним супстанцама или смјешама, ако се узме у обзир идентитет и концентрација компонената изражена у процентима, за које се поуздано зна да су токсиколошки значајне. У случајевима гдје нема података о токсичности или их нема довољно, или када се очекује да ће испитивана хемикалија бити токсичана, потребно је испланирати и обавити главно испитивање.

За испитивање граничне дозе користи се већ установљен поступак, са почетном дозом дефинисаном у претходном испитивању од 2.000 mg/kg (или изузетно 5.000 mg/kg) и са накнадним увођењем додатне четири експериментне животиње на које ће се примијенити иста доза.

1.6. ПОСМАТРАЊА

Животиње се посматрају појединачно након примјене прве дозе испитиване супстанце и то најмање једном током првих 30 минута и периодично током следећа 24 сата, уз посебну пажњу на прва 4 сата. Посматрања се затим обављају једанпут дневно, у периоду од укупно 14 дана, осим у случајевима када је животињу потребно искључити из испитивања (ако је пронађена мртва) или је лишити живота на хуман начин имајући у виду добробит животиње. Трајање посматрања не смије да буде строго дефинисано, већ га одређују токсични ефекти, почетак и трајање опоравка, а уколико постоји потреба може и да се продужи. Важни су периоди у којима се појављују и нестају први знаци токсичности, посебно ако се знаци токсичности јављају одложено¹¹. Сва посматрања систематски се биљеже, а за сваку животињу потребно је водити засебни картон са опажањима.

Ако животиње непрекидно показују знакове токсичности, потребна су додатна посматрања. Потребно је укључити и промјене на кожи и крзну, очима и мукозним мембранама, као и на респираторном, циркулаторном, аутономном и централном нервном систему, промјене соматомоторне активности и промјене понашања. Посебна пажња мора да се обрати на појаву тремора, конвулзија, саливације, пролива, летаргије, поспаности и коме. За дефинисање ових стања користе се принципи и критеријуми који су дати у литератури⁸. Животиње пронађене на смрти или оне које трпе јак бол или стрес, лишавају се живота на хуман начин. Када су животиње лишене живота из хуманих разлога или су пронађене мртве, потребно је што прецизније забиљежити вријеме смрти.

1.6.1. Тјелесна маса

Индивидуална тјелесна маса животиња одређује се непосредно прије примјене испитиване супстанце и најмање једном недјељно након тог периода. Биљеже се и израчунавају промјене у тјелесној маси. На крају испитивања, мјери се тјелесна маса преживјелих животиња, а потом се лишавају живота на хуман начин.

1.6.2. Патолошка испитивања

Све испитиване животиње (укључујући и оне које угину у току испитивања или су искључене из испитивања због добробити животиње) потребно је постмортално прегледати. За сваку животињу биљеже се све значајне патолошке промјене. Микроскопским прегледом органа могу се добити корисни подаци, па је потребно обавити преглед органа који су постморталним прегледом показали значајне патолошке промјене и то код животиња које су преживјеле 24 или више сати након прве дозе.

2. ПОДАЦИ

Потребно је прикупити податке за сваку животињу. Сви подаци се табеларно приказују, а за сваку испитивану групу наводи се укупан број животиња у групи, број животиња које су показале знакове токсичности, број животиња које су пронађене мртве или број оних које се лишавају живота на хуман начин током испитивања, вријеме смрти појединачних животиња, опис и временски ток токсичних ефеката и њихову реверзибилност, као и налазе постморталног прегледа.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА

Извјештај о испитивању садржи:

1. Податке о испитиваној супстанци:
 - физичка својства, чистоћу, и, када је значајно, физичка и хемијска својства (укључујући изомеризацију);
 - идентификационе податке који укључују и CAS број.
2. Податке о вежикулуму (ако је значајно):
 - образложење за избор вежикулума, уколико није вода.
3. Податке о експериментној животињи:
 - врста/сој;
 - микробиолошки статус животиње, ако је познат;
 - број, старост и пол животиња (укључујући, када је значајно, образложење уколико се користе мужјаци умјесто женки);
 - извор, услове смјештаја, исхране, итд.
4. Податке о условима испитивања:
 - детаље о формулацији испитиване супстанце, укључујући физичко стање у коме је примијењена формулација;
 - детаље о примјени испитиване супстанце укључујући запремине доза и вријеме примјене дозе испитиване супстанце;
 - детаље о квалитету хране и воде укључујући детаље о врсти и извору хране и извору воде;
 - образложење за избор почетне дозе.
5. Резултате:
 - табеларни приказ резултата и примијењене дозе за сваку животињу (животиње које показују знакове токсичности укључујући смртност, природу, интензитет и трајање токсичних ефеката);
 - табеларни приказ тјелесне масе и промјена тјелесне масе;

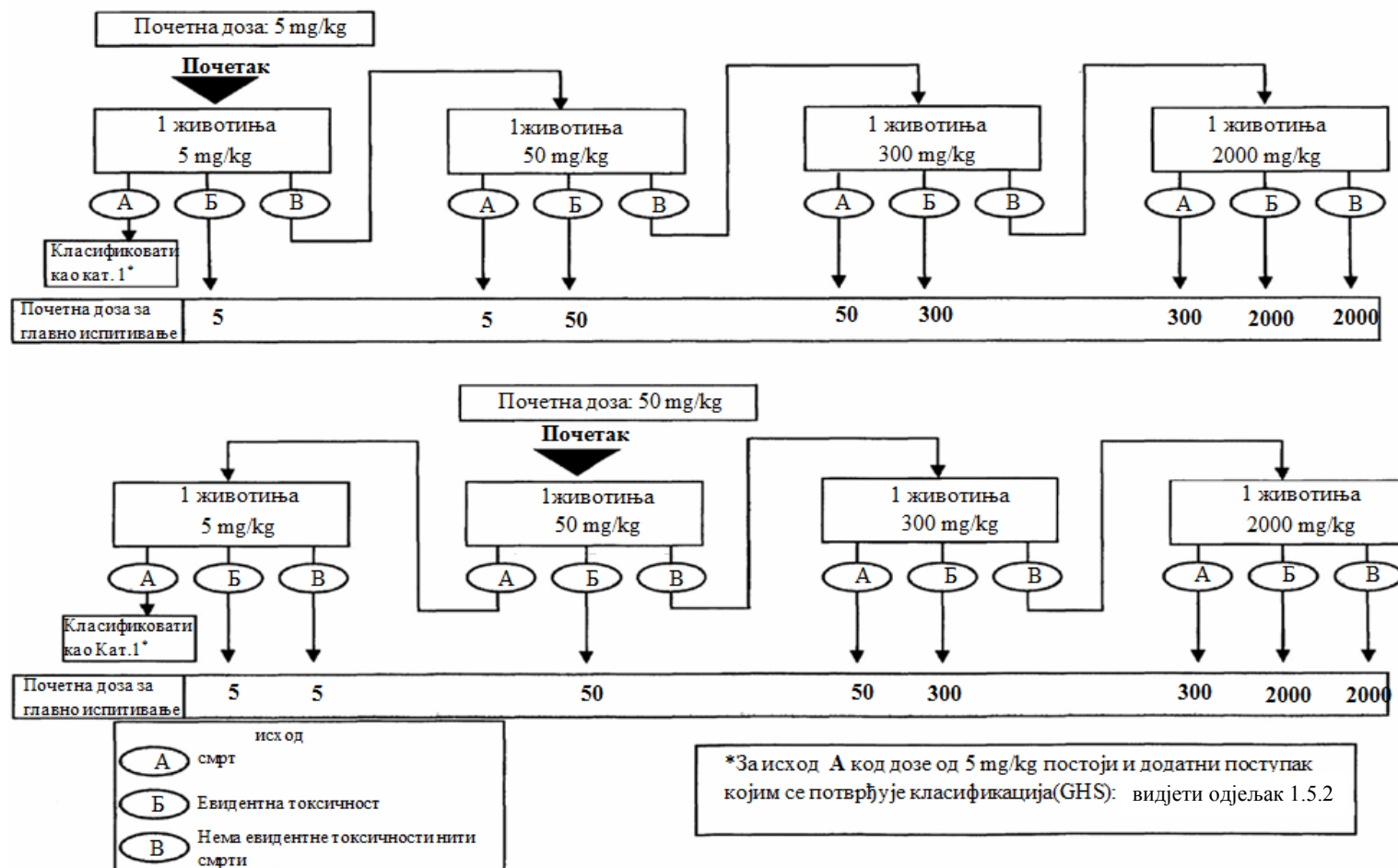
- индивидуалну тјелесну масу животиња на дан примјене дозе испитиване супстанце, затим у недјељним интервалима, и у вријеме угинућа или жртвовања;
 - датум и вријеме смрти, ако до ње дође прије предвиђеног жртвовања;
 - временски ток појаве знакова токсичности, и да ли су знакови били реверзибилни за сваку животињу;
 - налазе постморталних прегледа и хистопатолошки налази за сваку животињу, уколико су доступни.
6. Дискусију и тумачење резултата.
 7. Закључке.

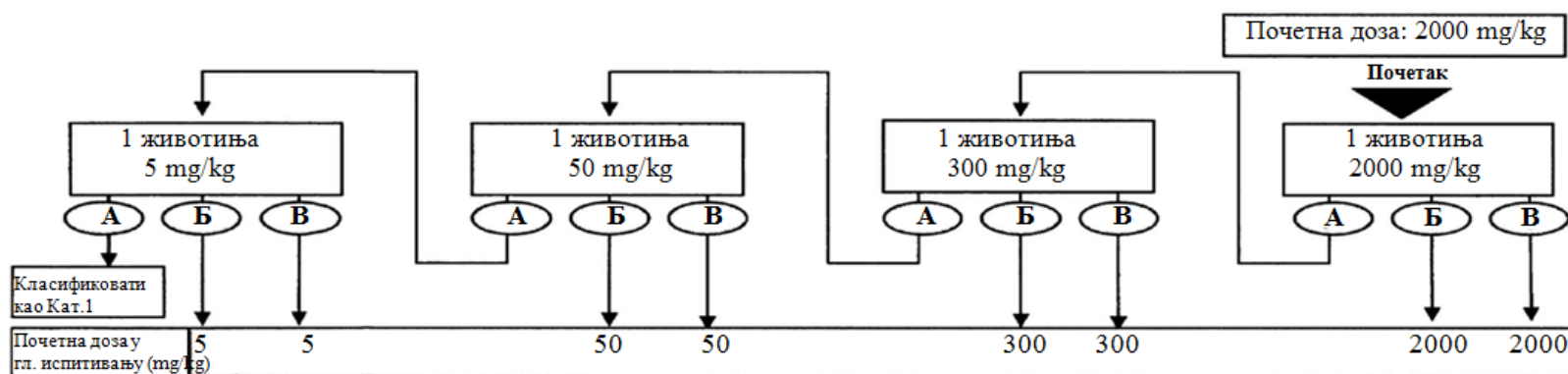
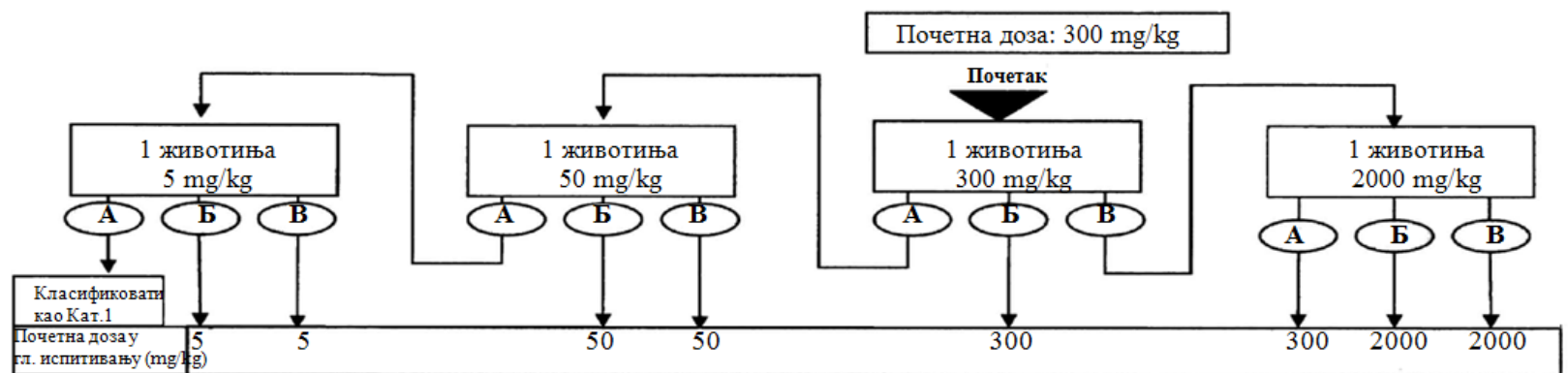
4. ЛИТЕРАТУРА

1. British Toxicology Society Working Party on Toxicity (1984). Special report: a new approach to the classification of substances and preparations on the basis of their acute toxicity. *Human Toxicol.*, 3, 85-92.
2. Van den Heuvel, M.J., Dayan, A.D. and Shillaker, R.O. (1987). Evaluation of the BTS approach to the testing of substances and preparations for their acute toxicity. *Human Toxicol.*, 6, 279-291.
3. Van den Heuvel, M.J., Clark, D.G., Fielder, R.J., Koundakjian, P.P., Oliver, G.J.A., Pelling, D., Tomlinson, N.J. and Walker, A.P. (1990). The international validation of a fixed-dose procedure as an alternative to the classical LD50 test. *Fd. Chem. Toxicol.* 28, 469-482.
4. Whitehead, A. and Curnow, R.N. (1992). Statistical evaluation of the fixed-dose procedure. *Fd. Chem. Toxicol.*, 30, 313-324.
5. Stallard, N. and Whitehead, A. (1995). Reducing numbers in the fixed-dose procedure. *Human Exptl. Toxicol.* 14, 315-323. *Human Exptl. Toxicol.*
6. Stallard, N., Whitehead, A. and Ridgeway, P. (2002). Statistical evaluation of the revised fixed dose procedure. *Hum. Exp. Toxicol.*, 21, 183 -196.
7. OECD (2001). Guidance Document on Acute Oral Toxicity Testing. Environmental Health and Safety Monograph Series on Testing and Assessment N. 24. Paris
8. OECD (2000). Guidance Document on the Recognition, Assessment and Use of Clinical Signs as Humane Endpoints for Experimental Animals Used in Safety Evaluation. Environmental Health and Safety Monograph Series on Testing and Assessment N. 19.
9. OECD (1998). Harmonised Integrated Hazard Classification for Human Health and Environmental Effects of Chemical Substances as endorsed by the 28th Joint Meeting of the Chemicals Committee and the Working Party on Chemicals in November 1998, Part 2, p.11 [<http://webnet1.oecd.org/oecd/pages/home/displaygeneral/0,3380,EN-documents-521-14-no-24-no-0,FF.html>].
10. Lipnick, R.L., Cotruvo, J.A., Hill, R.N., Bruce, R.D., Stitzel, K.A., Walker, A.P., Chu, I., Goddard, M., Segal, L., Springer, J.A. and Myers, R.C. (1995). Comparison of the Up-and-Down, Conventional LD50, and Fixed-Dose Acute Toxicity Procedures. *Fd. Chem. Toxicol.* 33, 223-231.
11. Chan P.K and A.W. Hayes (1994) Chapter 16 Acute Toxicity and Eye Irritation. In: Principles and Methods of Toxicology. 3 rd Edition. A.W. Hayes, Editor. Raven Press, Ltd. New York, USA.

Дио други

ДИЈАГРАМ ТОКА ЗА ПРЕТХОДНО ИСПИТИВАЊЕ

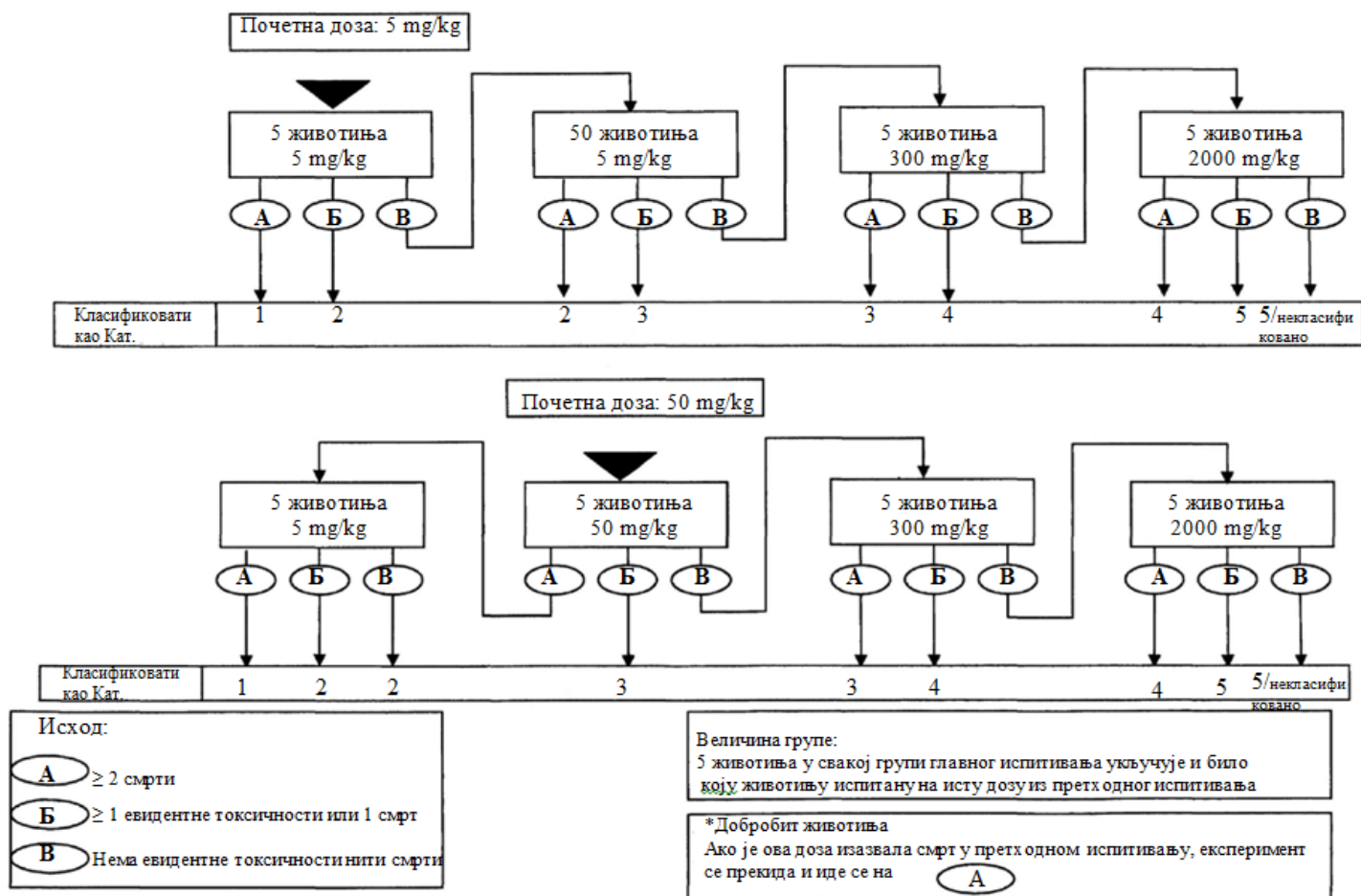
Исход:

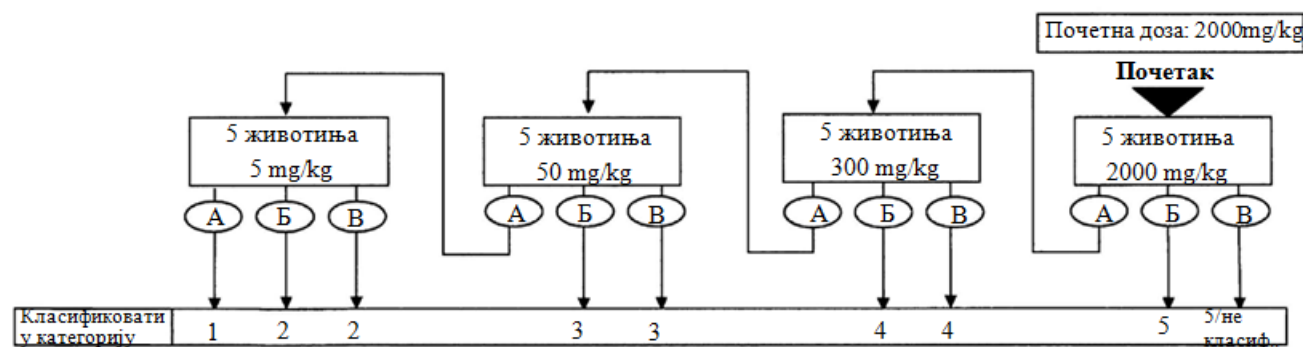
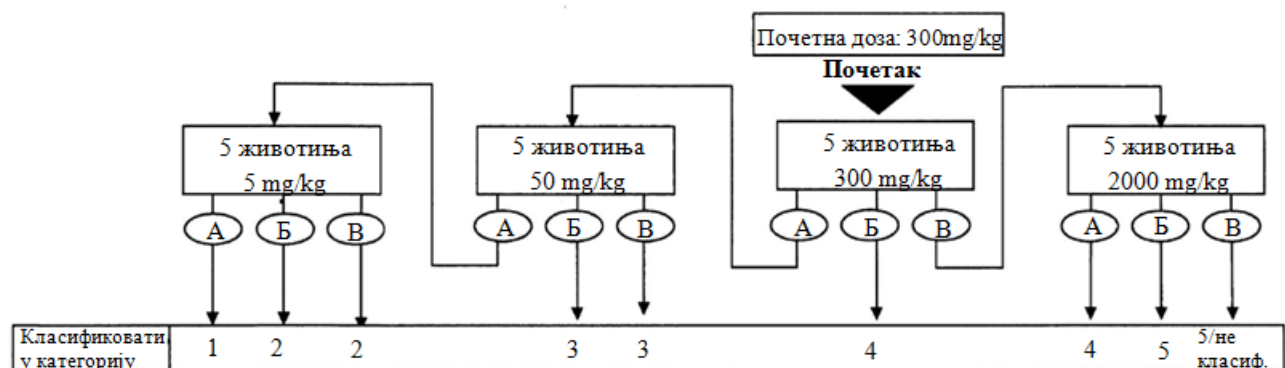
А	Смрт
Б	Евидентна токсичност
В	Нема евидентне токсичности нити

*За исход А код дозе од 5 mg/kg постоји и додатни поступак којим се потврђује класификација(GHS): видјети одјељак 1.5.2

Дио трећи

ДИЈАГРАМ ТОКА ЗА ГЛАВНО ИСПИТИВАЊЕ

Исход	
А	≥ 2 смрти
Б	≥ 1 евидентна токсичност и/или 1 смрт
В	нема евидентне токс. нити смрти

Величина групе:
5 животиња у свакој групи главног испитивања укључује и било коју животињу испитану на исту дозу из претходног испитивања

*Добробит животиња
Ако је ова доза изазвала смрт у претходном испитивању, експ. се прекида и иде се на А

Дио четврти

КРИТЕРИЈУМИ ЗА КЛАСИФИКАЦИЈУ ИСПИТИВАНИХ СУПСТАНЦИ СА
ОЧЕКИВАНИМ ВРИЈЕДНОСТИМА LD₅₀ ИЗНАД 2.000 mg/kg ЗА КОЈЕ НИЈЕ
ПОТРЕБНО ДОДАТНО ИСПИТИВАЊЕ

Критеријум за класификацију у класу опасности акутна токсичност Категорија 5 (по GHS-у) омогућава идентификовање испитиваних супстанци које показују ниску акутну токсичност, али које под одређеним околностима могу да представљају опасност за осјетљиве популације. Ове супстанце имају вриједности LD₅₀ (перорално) и LD₅₀ (дермално) у опсегу доза од 2.000 mg/kg до 5.000 mg/kg или потпуно одговарајућих доза примијењених другим путевима уноса. Испитиване супстанце класификују се у одговарајућу категорију опасности (Категорија 5 по GHS-у) ако је: $2.000 \text{ mg/kg} < LD_{50} < 5.000 \text{ mg/kg}$, у сљедећим случајевима:

а) ако било која од схема испитивања датих у Дијелу трећем ове методе упућује на ову категорију због учесталости смртних случајева,

б) ако постоје поуздани докази да је вриједност LD₅₀ у опсегу вриједности који одговара Категорији 5; или ако друге студије токсичности спроведене на животињама или људима указују на потенцијалне акутне токсичне ефекте на здравље људи,

в) ако се екстраполацијом, процјеном или мјерењем података не установи припадност некој вишој класи опасности, а:

— постоје поуздани подаци који указују на значајне токсичне ефекте код људи или

— уочи се смрт при испитивањима која се врше ради класификације закључно у Категорију 4, пероралном примјеном одговарајуће дозе или

— стручном процјеном се потврде значајни клинички знакови токсичности, при испитивањима која се врше ради класификације закључно у Категорију 4, при чему клинички знакови не укључују пролив, пилоерекцију или запуштени изглед или

— се стручном процјеном потврди постојање значајних акутних токсичних ефеката из других испитивања спроведених на животињама.

ИСПИТИВАЊЕ ДОЗА ИЗНАД 2.000 mg/kg

Изузетно, у случајевима кад то оправдавају специфичне потребе, додатно може да се размотри примјена фиксне дозе од 5.000 mg/kg. Због заштите животиња и њихове добробити не препоручује се испитивање дозе од 5.000 mg/kg. Примјена ове дозе разматра се само у случајевима кад постоји велика вјероватноћа да ће резултати испитивања имати значајан допринос заштити здравља људи или животиња⁹.

Претходно испитивање

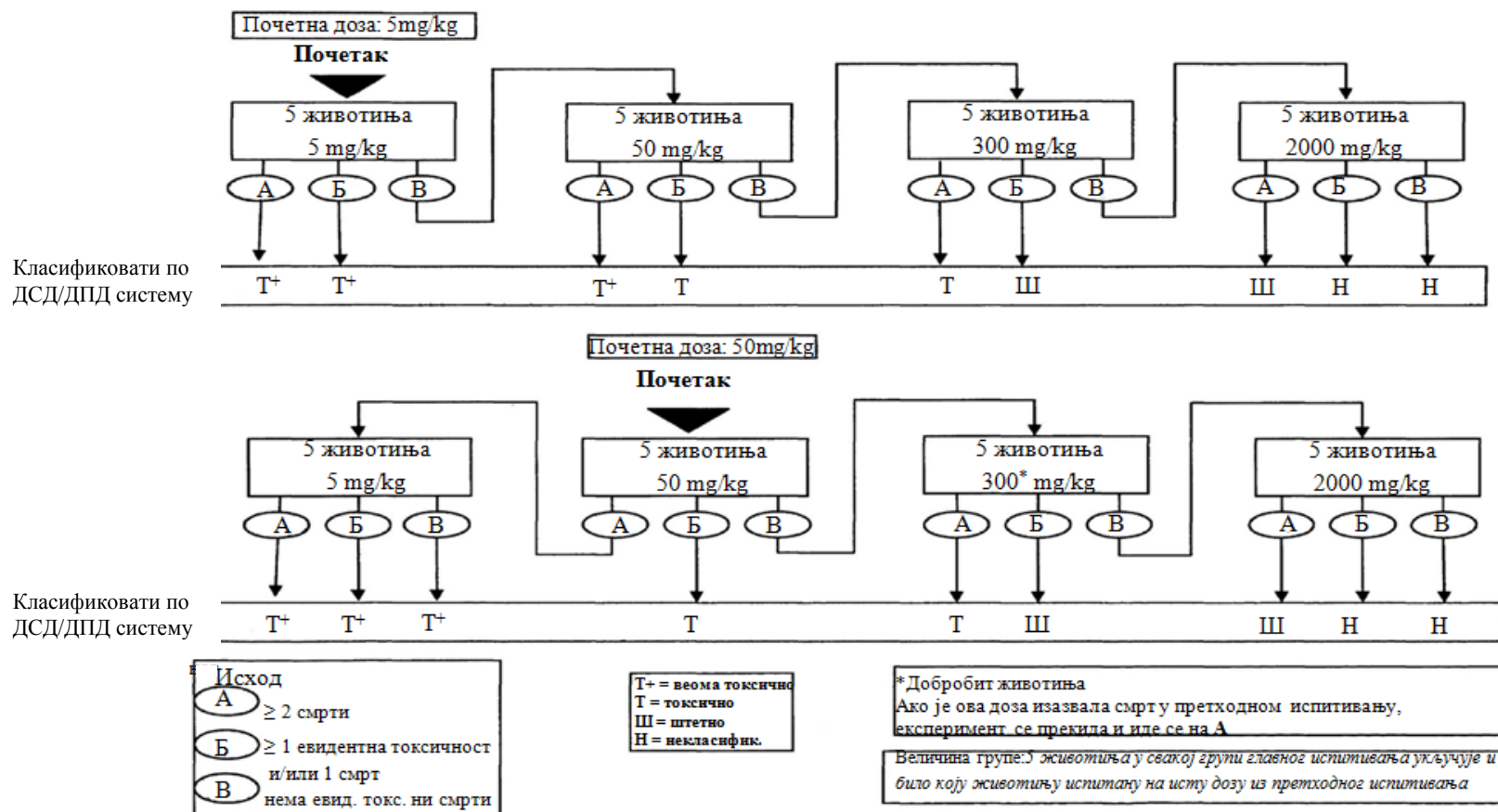
Правила за примјену поступка који се састоји из низа корака који је дат у Дијелу другом ове методе, проширују се на примјену дозе од 5.000 mg/kg. Када се у претходном испитивању користи почетна доза од 5.000 mg/kg, исход А (смрт) захтијева испитивање и друге животиње на примјену дозе од 2.000 mg/kg; исходи Б и В (евидентна токсичност или нема токсичности) дозвољавају примјену дозе од 5.000 mg/kg као почетне дозе у главном испитивању. Ако се не користи почетна доза од 5.000 mg/kg, испитивање се наставља до примјене дозе од 5.000 mg/kg у случају исхода под Б или В при дози од 2.000 mg/kg; ако код примијењене дозе од 5.000 mg/kg дође до исхода А тада се у главном испитивању користи почетна доза од 2.000 mg/kg, а исходи под Б и В налажу почетну дозу од 5.000 mg/kg у главном испитивању.

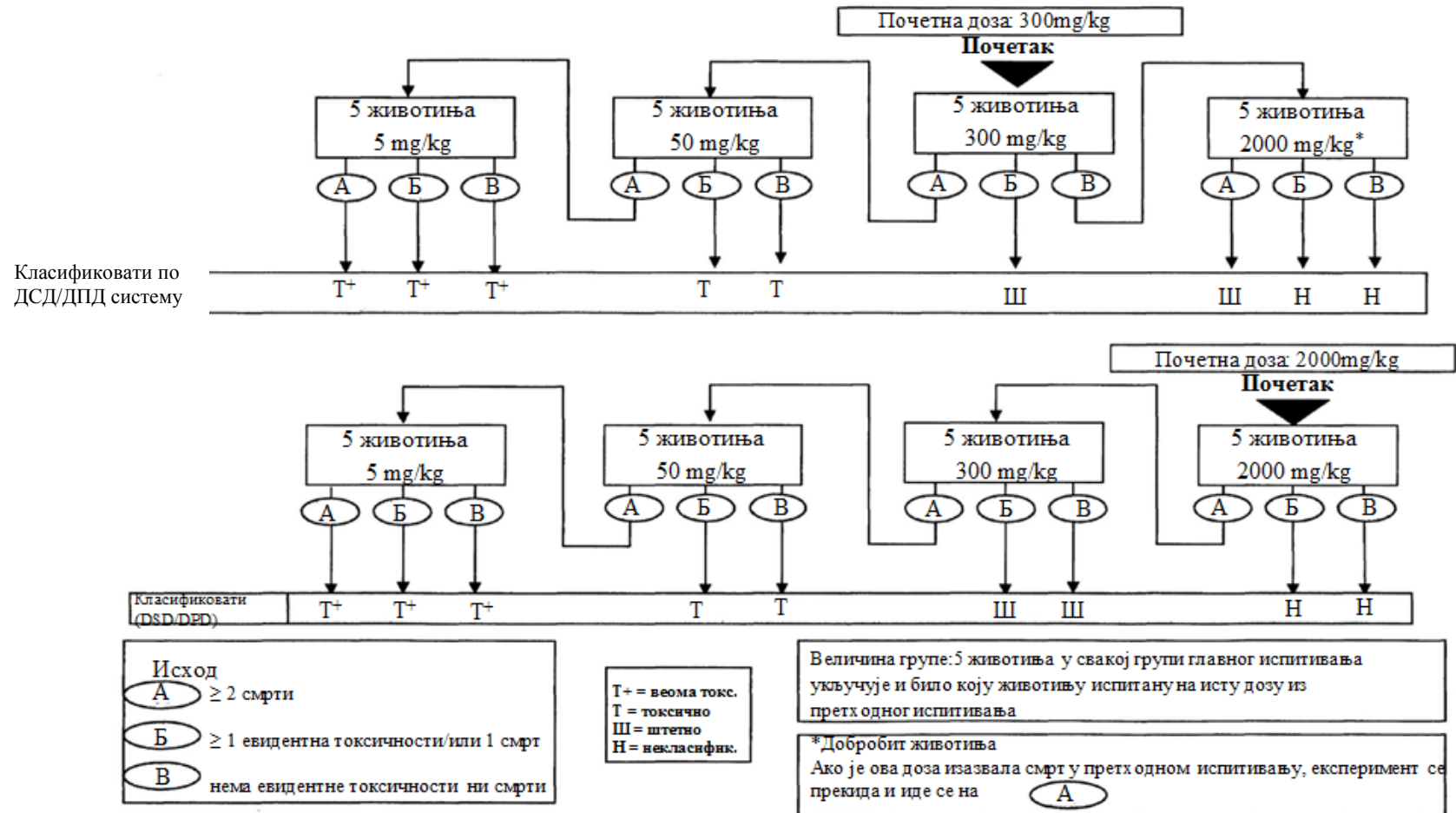
Главно испитивање

Правила за примјену поступка из низа корака који је дат у Дијелу трећем ове методе, проширују се на примјену дозе од 5.000 mg/kg. Када се у главном испитивању користи почетна доза од 5.000 mg/kg, исход А (двје или више смрти) условљава испитивање друге групе животиња примјеном дозе од 2.000 mg/kg; док исход Б (евидентна токсичност и/или једна или мање смрти) или исход В (нема токсичности) доводе до класификације супстанце према GHS-у. Ако се не користи почетна доза од 5.000 mg/kg, у случају исхода В, при дози од 2.000 mg/kg, испитивање се наставља до примјене дозе од 5.000 mg/kg. Исход А код примијењене дозе од 5.000 mg/kg доводи до класификације супстанце у Категорију 5 (према GHS-у). Исходи Б или В доводе до немогућности класификације супстанце.

Дио пети

Метода испитивања В.1 *bis*-Смјернице за класификацију (преузето из литературе⁸)

B.1 tris. АКУТНА ОРАЛНА ТОКСИЧНОСТ – МЕТОДА ОДРЕЂИВАЊА КЛАСЕ АКУТНЕ ТОКСИЧНОСТИ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода испитивања потпуно одговара методи OECD: TG 423 (2001).

1.1. УВОД

Метода одређивања класе акутне токсичности¹ која је дата у овом испитивању је поступак (корак по корак) у коме се у сваком кораку користе по три животиње истог пола. У зависности од смртности односно стања на смрти код животиња, потребно је да се прође просјечно два до четири корака да би се донио закључак о акутној токсичности испитиване супстанце. Овај поступак је репродуктиван (поновљив), користи веома мали број животиња и даје могућност класификације супстанци на сличан начин као и остале методе испитивања акутне токсичности. Метода одређивања класе акутне токсичности заснована је на биометријским евалуацијама^{2,3,4,5} са фиксним дозама које су раздвојене на одговарајући начин како би се омогућило рангирање супстанце за потребе класификације и процјену опасности. Када је ова метода испитивања усвојена, 1996. године, била је у великој мјери валидирана у *in vivo* испитивањима у односу на податке о вриједности LD₅₀ који су добијени из националне⁶ и међународне⁷ литературе.

Упутство за избор најпогодније методе испитивања за одређену сврху може се пронаћи у литератури⁸. Овај документ садржи и додатне информације о извођењу и тумачењу резултата добијених методом испитивања B.1 tris.

Испитиване супстанце не треба примјењивати на животиње у дозама за које је познато да изазивају видљив бол и исцрпљеност услед корозивног или јаког иритативног ефекта. Животиње које су на смрти, које очито трпе јаке болове или показују знакове трајне исцрпљености лишавају се живота на хуман начин, и при тумачењу резултата испитивања узимају се у обзир као и животиње које су угинуле током испитивања. Критеријум за доношење одлуке о лишавању живота болесне или животиње на смрти, као и упутства за препознавање предстојеће и предвидљиве смрти дати су у литератури⁹.

У овој методи испитивања користе се унапријед одређене дозе, а резултати испитивања омогућавају да се супстанца рангира и класификује према Правилнику о класификацији, паковању и обиљежавању хемикалија и одређених производа у складу са глобално хармонизованим системом за класификацију и обиљежавање УН односно GHS¹⁰.

Метода испитивања није намењена израчунавању прецизне вриједности LD₅₀, али омогућава утврђивање дефинисаних опсега доза гдје је леталитет очекиван, јер се и у овој методи као циљни показатељ испитивања још увијек користи смрт одређеног процента животиња. Метода испитивања омогућава одређивање вриједности LD₅₀ само у случају када најмање двије примијењене дозе доводе до леталитета који је виши од 0% а мањи од 100%. Коришћење унапријед одређених доза које су изабране независно од испитиване супстанце, заједно са класификацијом која је јасно повезана са бројем животиња посматраних у различитим околностима, повећава могућност конзистентних извјештаја и поновљивост.

Прије почетка студије морају се узети у обзир сви доступни подаци о испитиваној супстанци. Подаци укључују идентитет и хемијску структуру супстанце, њена физичка и хемијска својства, резултате других *in vivo* или *in vitro* испитивања токсичности, токсиколошке податке структурно сличних супстанци, као и предвиђене начине

коришћења супстанце. Ови подаци су неопходни да би се указало на важност извођења студије за заштиту здравља људи, а помажу и при избору одговарајуће почетне дозе.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Акутна орална токсичност је својство хемикалије да изазове штетне ефекте након примјене појединачне пероралне дозе или неколико пероралних доза у периоду од 24 сата.

Одложена смрт је угинуће животиња које не угину или нису животно угрожене током првих 48 сати, већ до угинућа долази у периоду посматрања од 14 дана.

Доза је количина примјењене испитиване супстанце. Изражава се као маса испитиване супстанце по јединици тјелесне масе експерименталне животиње (mg/kg).

Евидентна токсичност је токсични ефекат код кога се јављају јасни знакови токсичности након примјене испитиване супстанце (за примјере видјети³), који су толико интензивни да би излагање следећој већој фиксној дози код животиња вјероватно довело до јаког бола, стреса, исцрпљености, стања на самрти (критеријуми су приказани у Водичу⁸) или смртог исхода.

GHS је скраћеница за Глобално хармонизован систем за класификацију, обиљежавање и паковање хемикалија УН. Развој овог система је заједнички напор OECD, УН Комисије стручњака за транспорт опасних хемикалија (физичка и хемијска својства) и Међународне организације рада (ILO), а координира га Међуорганизацијски програм за правилно управљање хемикалијама (ИОМС).

Неминовна смрт је очекивана смрт животиње која је на самрти или се њена смрт очекује прије планираног наредног времена посматрања. Симптоми који указују на ово стање код глодара су конвулзије, латерални положај, лежећи положај или тремор (за детаље видјети Водич⁸).

LD₅₀ (средња смртна доза) је статистички одређена појединачна доза супстанце за коју се очекује да изазива смртност код 50 посто испитиваних животиња када се примијени пероралним путем. Вриједност LD₅₀ изражава се у јединици масе испитиване супстанце по јединици тјелесне масе експерименталне животиње (mg/kg).

Гранична доза је горња гранична доза која се користи у испитивању (2.000 mg/kg или 5.000 mg/kg).

Стање на самрти је стање дефинисано као немогућност преживљавања или неминовна смрт животиње, чак и након евентуалног третмана (за детаље видјети Водич⁸).

Предвидљива смрт је стање које карактерише присутност клиничких знакова који указују на неминовну смрт животиње прије завршетка експеримента, на примјер немогућност узимања воде или хране (за детаље видјети Водич⁸).

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Принцип испитивања које је засновано на поступку (корак по корак) уз коришћење минималног броја животиња по кораку, је да се прикупи довољно података о акутној токсичности испитиване супстанце како би се омогућила њена класификација. Супстанца се даје групи експериментних животиња перорално у једној од одређених доза. Супстанца се испитује примјеном поступка (корак по корак), при чему се у сваком кораку користе три животиње истог пола (углавном женке). Изостанак или присуство знакова који упућују на смрт код животиња којима се примјењује доза у једном од корака одређује следећи корак поступка, односно:

- да даља испитивања нису потребна,
- потребу примјене исте дозе на додатне три животиње,

- потребу примјене следеће више или ниже дозе на додатне три животиње.

Детаљи поступка испитивања дати су у Дијелу другом ове методе. Ова метода испитивања омогућава да се донесе закључак о класификацији, при чему се у обзир узима класификација испитиване супстанце у једну од низа класа токсичности које су дефинисане по фиксним LD₅₀ граничним вриједностима.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

1.4.1. Избор животињске врсте

Препоручена врста глодара је пацов, иако се за испитивања користе и друге животињске врсте. Најчешће се користе женке⁹ јер је на основу литературе која се односи на испитивање LD₅₀ уочено да је мала разлика у осјетљивости полова при примјени ове методе. У случајевима у којима је уочена разлика, женке су показале нешто већу осјетљивост¹¹. Ако се у литератури нађу токсиколошки или токсикокинетички подаци за структурно сличне хемикалије који указују на то да су мужјаци осјетљивији на одређену испитивану супстанцу, треба користити мужјаке за испитивање. Кад се испитивање изводи на мужјацима, наводи се оправданост за њихову примјену.

Испитивање се изводи на здравим младим јединкама оних лабораторијских сојева који се уобичајено користе у оваквим испитивањима. Испитивање се врши на женкама које нису раније рађале и које нису гравидне. Свака животиња на почетку експеримента и примјене првих доза испитиване супстанце треба да буде стара између 8 и 12 недеља, а њена тјелесна маса треба да буде у опсегу $\pm 20\%$ од средње вриједности масе претходно дозираних животиња.

1.4.2. Услови смјештаја и исхрана

Температура просторије у којима се држе животиње треба да буде 22 °C (± 3 °C). Релативна влажност ваздуха треба да износи најмање 30%, али не више од 70% (осим кад се просторије чисте), а идеално је влажност ваздуха одржавати између 50% и 60%. Освјетљење треба да буде вјештачко, и то у интервалима од 12 сати свјетла и 12 сати мрака. За исхрану се може примјењивати уобичајена храна за лабораторијске животиње, са слободним приступом води за пиће. Животиње се према примијењеној дози испитиване супстанце могу груписати у кавезе. Број животиња по кавезу не смије ни на који начин да омета процес праћења и посматрања сваке животиње.

1.4.3. Припрема животиња

Животиње се бирају насумце, обиљежавају ради лакшег разликовања, а да би се прилагодили на лабораторијске услове држе се у кавезима најмање пет дана прије почетка експеримента и примјене прве дозе испитиване супстанце.

1.4.4. Припрема доза

Испитиване супстанце примјењују се у константним запреминама, па је неопходно прилагођавање концентрације за припремање различитих доза. При испитивању хемикалије у течном стању, примјена неразблажене испитиване супстанце, односно супстанце која је у смјеси у константној концентрацији, може да буде значајна каснију процјену ризика од те супстанце. Максимална појединачна запремина дозе не смије да се прекорачи. Максимална запремина течности која смије да се примијени зависи и од величине експериментне животиње. Запремина испитиване супстанце која се примјењује

код глодара не смије да прелази 1 ml/100g ТМ животиње, а уколико се примјењује водени раствор може се размотрити и доза од 2 ml/100g ТМ животиње. Кад је ријеч о формулацији и припреми дозе, првенствено се препоручује примјена воденог раствора/суспензије/емулзије, а затим раствора/суспензије/емулзије у уљу (нпр. кукурузном уљу) или раствор у неком другом вехикулуму. За све вехикулуме осим воде, неопходно је знати њихове токсиколошке карактеристике. Дозе се припремају непосредно прије примјене, осим ако се ради о супстанци за коју је познато да је стабилна у раствору током дужег временског периода.

1.5. ПОСТУПАК

1.5.1. Примјена доза

Испитивана супстанца примјењује се у једној дози сондом директно у желудац или интубирањем канилом. У посебним околностима, када једнократна доза није могућа, испитивана супстанца може се примијенити у неколико мањих порција током временског периода који није дужи од 24 сата.

Прије почетка примјене доза испитиване супстанце потребно је изгладнети животиње (нпр. пацовима је потребно ускратити храну али не и воду преко ноћи; мишевима је потребно ускратити храну али не и воду на 3 до 4 сата). Након периода гладовања, потребно је измјерити тјелесну масу животиња и примијенити испитивану супстанцу. Након прве дозе, храна може поновно да се ускрати, и то: код пацова наредних 3 до 4 сата, а код мишева наредна 1 до 2 сата. Када се доза испитиване супстанце примијени у неколико мањих порција у одређеном временском интервалу, може да се укаже потреба за храном и водом уколико се ради о продуженом временском периоду.

1.5.2. Број животиња и дозни нивои

У сваком кораку користе се по три животиње. Дозни ниво који ће се користити као почетна доза је једна од фиксних доза од 5 mg/kg, 50 mg/kg, 300 mg/kg и 2.000 mg/kg ТМ. Почетни дозни ниво је доза која са највећом вјероватноћом треба да изазове смрт код неких од укључених животиња. Дијаграми тока испитивања који су дати у Дијелу другом ове методе, описују поступак који треба да се прати при примјени сваке почетне дозе. У Дијелу осмом ове методе дате су смјернице за класификацију према ДСД/ДПД систему док се не почне са примјеном ГХС/ЦЛП система класификације, у складу са Правилником о класификацији, паковању и обиљежавању хемикалија и одређених производа („Службени гласник Републике Српске“, број 50/10).

Уколико доступни подаци указују да при примјени највише почетне дозе (2.000 mg/kg ТМ) вјероватно неће доћи до смрти животиња, треба обавити испитивање граничне дозе. Кад нема података о испитиваној супстанци, препоручено је, због добробити животиња, да почетна доза буде од 300 mg/kg ТМ.

Временски размак између примјене испитиване супстанце при сваком дозном нивоу одређен је почетком, трајањем и озбиљношћу знакова токсичности. Третман животиња сљедећом дозом треба да се одложи све док се не увјеримо у преживљавање претходно третираних животиња.

Изузетно, и само у случајевима када то оправдавају специфичне потребе, може да се размотри примјена додатног дозног нивоа од 5.000 mg/kg ТМ (видјети Дио седми ове методе). Због добробити животиња, не препоручује се испитивање на животињама ради класификације испитиване супстанце у Категорију 5 (према GHS-у) у опсегу доза од 2.000 mg/kg до 5000 mg/kg, и разматра се само у случајевима када постоји велика вјероватноћа

да ће резултати испитивања имати непосредан значај за заштиту здравља људи, животиња и животне средине.

1.5.3. Испитивање граничне дозе

Испитивање граничне дозе примарно се користи у ситуацијама када истраживач има поуздане податке да је испитивана хемикалија нетоксична, тј. да постаје токсична само изнад прописаних граничних доза. Подаци о токсичности испитиваних хемикалија могу се преузети из завршених испитивања на сличним хемикалијама, ако се узме у обзир идентитет и проценат компонената за које се поуздано зна да су токсиколошки значајне. У случајевима гдје нема података о токсичности или их нема довољно, или када се очекује да ће испитивана хемикалија бити токсична, потребно је испланирати и обавити главно испитивање.

Испитивање граничне дозе, при дозном нивоу од 2.000 mg/kg ТМ, може се спровести на шест животиња (три животиње по кораку) или, изузетно, при дозном нивоу од 5.000 mg/kg ТМ увођењем три животиње по кораку (видјети Дио седми ове методе). Уколико се покаже да је смрт животиња повезана са примјеном испитиване супстанце потребно је да се спроведе даље испитивање и при нижем дозном нивоу .

1.6. ПОСМАТРАЊА

Животиње се посматрају појединачно након примјене прве дозе испитиване супстанце и то најмање једном током првих 30 минута и периодично током слjedeћа 24 сата, уз посебну пажњу и нагласак на прва 4 сата. Посматрања се затим обављају једном дневно, у периоду од укупно 14 дана, осим у случајевима када је животињу потребно искључити из испитивања (ако је пронађена мртва) или је лишити живота на хуман начин имајући у виду добробит животиње. Трајање посматрања не смије да буде строго дефинисано, већ га одређују токсични ефекти, почетак и трајање опоравка, а уколико постоји потреба може и да се продужи. Важни су периоди у којима се појављују и нестају први знаци токсичности, посебно ако се знаци токсичности јављају одложено¹². Сва посматрања систематски се биљеже, а за сваку животињу потребно је водити засебни картон са опажањима.

Ако животиње непрекидно показују знакове токсичности, потребна су додатна посматрања. Потребно је укључити и промјене на кожи и крзну, очима и мукозним мембранама, као и на респираторном, циркулаторном, аутономном и централном нервном систему, промјене соматомоторне активности и промјене понашања. Посебна пажња мора да се обрати на појаву тремора, конвулзија, саливације, пролива, летаргије, поспаности и коме. За дефинисање ових стања користе се принципи и критеријуми који су дати у литератури⁹. Животиње пронађене на самрти или оне које трпе јак бол или стрес, лишавају се живота на хуман начин. Када су животиње лишене живота из хуманих разлога или пронађене мртве, потребно је што прецизније забиљежити вријеме смрти.

1.6.1. Тјелесна маса

Индивидуална тјелесна маса животиња одређује се непосредно прије примјене испитиване супстанце и најмање једном недјељно након тог периода. Биљеже се и израчунавају и промјене у тјелесој маси. На крају испитивања мјери се тјелесна маса преживјелих животиња, а потом се лишавају живота на хуман начин.

1.6.2. Патолошка испитивања

Све испитиване животиње (укључујући и оне које угину за вријеме испитивања или су искључене из испитивања због добробити животиње) потребно је постмортално прегледати. Све значајне патолошке промјене биљеже се за сваку животињу. Микроскопским прегледом органа могу се добити корисни подаци, па је потребно обавити преглед органа који су постморталним прегледом показали значајне патолошке промјене и то код оних животиња које су преживјеле 24 или више сати након прве дозе.

2. ПОДАЦИ

Потребно је прикупити податке за сваку животињу. Сви подаци се табеларно приказују, а за сваку испитивану групу наводи се укупан број животиња у групи, број животиња које су показале знакове токсичности, број животиња које су пронађене мртве или број оних које се лишавају живота на хуман начин током испитивања, вријеме смрти појединачних животиња, опис и временски ток токсичних ефеката и њихову реверзибилност, као и налазе постморталног прегледа.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА

Извјештај садржи:

1. Податке о испитиваној супстанци:

- физичка својства, чистоћа, и када је значајно, физичка и хемијска својства (укључујући изомеризацију);
- идентификационе податке, који укључују и CAS број.

2. Податке о вежикулуму (ако је значајно):

- образложење за избор вежикулума, уколико није вода.

3. Податке о експерименталној животињи:

- врста/сој;
- микробиолошки статус животиње, ако је познат;
- број, старост и пол животиња (укључујући, када је значајно, образложење уколико се користе мужјаци умјесто женки);
- извор, услове смјештаја, исхране, итд.

4. Податке о условима испитивања:

- детаље о формулацији испитиване супстанце, укључујући физичко стање у коме је примијењена формулација;
- детаље о примјени испитиване супстанце који укључују запремине доза и вријеме примјене дозе испитиване супстанце;
- детаље о квалитету хране и воде (укључујући детаље о врсти и извору хране и извору воде);
- образложење за избор почетне дозе.

5. Резултате:

- табеларни приказ резултата и примијењене дозе за сваку животињу (животиње које показују знакове токсичности укључујући смртност, природу, интензитет и трајање токсичних ефеката);
- табеларни приказ тјелесне масе и промјена тјелесне масе;
- индивидуалну тјелесну масу животиња на дан примјене дозе испитиване супстанце, затим у недјељним интервалима, и у вријеме угинућа или жртвовања;

- датум и вријеме смрти, ако до ње дође прије предвиђеног жртвовања;
 - временски дијаграм појаве знакова токсичности, као и да ли су знакови били реверзибилни за сваку животињу;
 - налазе постморталних прегледа и хистопатолошке налазе за сваку животињу, уколико су доступни.
6. Дискусију и тумачење резултата.
7. Закључке.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Roll R., Höfer-Bosse Th. And Kayser D. (1986). New Perspectives in Acute Toxicity Testing of Chemicals. *Toxicol. Lett.*, Suppl. 31, 86.
2. Roll R., Riebschläger M., Mischke U. and Kayser D. (1989). Neue Wege zur Bestimmung der akuten Toxizität von Chemikalien. *Bundesgesundheitsblatt* 32, 336-341.
3. Diener W., Sichha L., Mischke U., Kayser D. and Schlede E. (1994). The Biometric Evaluation of the Acute-Toxic-Class Method (Oral). *Arch. Toxicol.* 68, 559-610.
4. Diener W., Mischke U., Kayser D. and Schlede E. (1995). The Biometric Evaluation of the OECD Modified Version of the Acute-Toxic-Class Method (Oral). *Arch. Toxicol.* 69, 729-734.
5. Diener W., and Schlede E. (1999) Acute Toxicity Class Methods: Alterations to LD/LC50 Tests. *ALTEX* 16, 129-134.
6. Schlede E., Mischke U., Roll R. and Kayser D. (1992). A National Validation Study of the Acute-Toxic- Class Method – An Alternative to the LD50 Test. *Arch. Toxicol.* 66, 455-470.
7. Schlede E., Mischke U., Diener W. and Kayser D. (1994). The International Validation Study of the Acute-Toxic-Class Method (Oral). *Arch. Toxicol.* 69, 659-670.
8. OECD (2001) Guidance Document on Acute Oral Toxicity Testing. Environmental Health and Safety Monograph Series on Testing and Assessment N. 24. Paris.
9. OECD (2000) Guidance Document on the Recognition, Assessment and Use of Clinical Signs as Humane Endpoints for Experimental Animals Used in Safety Evaluation. Environmental Health and Safety Monograph Series on Testing and Assessment N 19.
- 10.) OECD (1998) Harmonized Integrated Hazard Classification System For Human Health And Environmental Effects Of Chemical Substances as endorsed by the 28th Joint Meeting of the Chemicals Committee and the Working Party on Chemicals in November 1998, Part 2, p. 11
[<http://webnet1.oecd.org/oecd/pages/home/displaygeneral/0,3380,EN-documents-521-14-no-24-no-0,FF.html>].
11. Lipnick R L, Cotruvo, J A, Hill R N, Bruce R D, Stitzel K A, Walker A P, Chu I; Goddard M, Segal L, Springer J A and Myers R C (1995) Comparison of the Up and Down, Conventional LD50, and Fixed Dose Acute Toxicity Procedures. *Fd. Chem. Toxicol* 33, 223-231.
12. Chan P.K. and A.W. Hayes. (1994). Chap. 16. Acute Toxicity and Eye Irritancy. Principles and Methods of Toxicology. Third Edition. A.W. Hayes, Editor. Raven Press, Ltd., New York, USA.

Дио други

ПОСТУПЦИ ЗА ПОЧЕТНЕ ДОЗЕ
ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

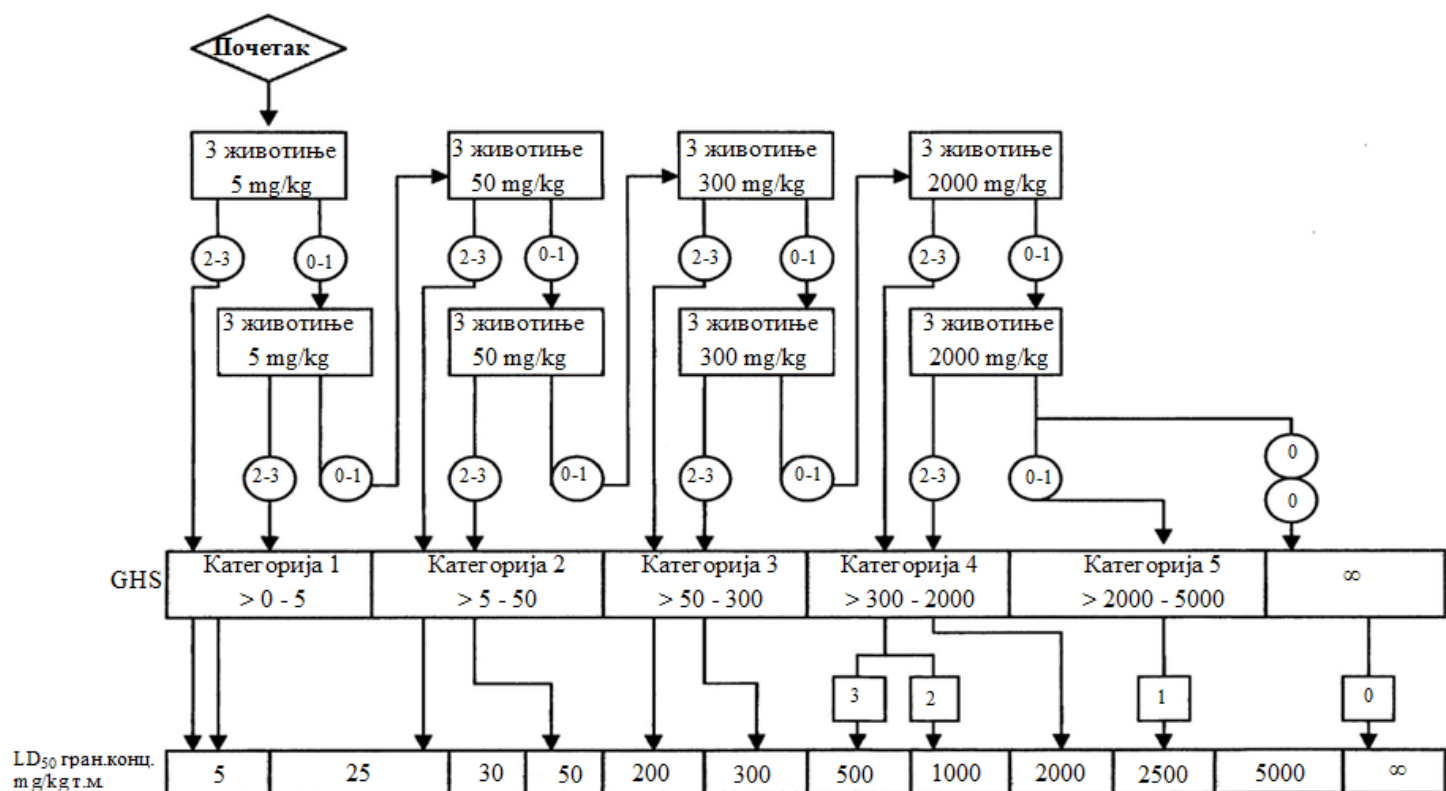
У овом Дијелу дате су схеме испитивања за сваку почетну дозу:

- Дио трећи: Почетна доза је 5 mg/kg ТМ
- Дио четврти: Почетна доза је 50 mg/kg ТМ
- Дио пети: Почетна доза је 300 mg/kg ТМ
- Дио шести: Почетна доза је 2000 mg/kg ТМ

У зависности од броја животиња које су лишене живота на хуман начин поступак испитивања означен је стрелицама.

Дио трећи

Поступак испитивања са почетном дозом од 5 mg/kg тјелесне масе

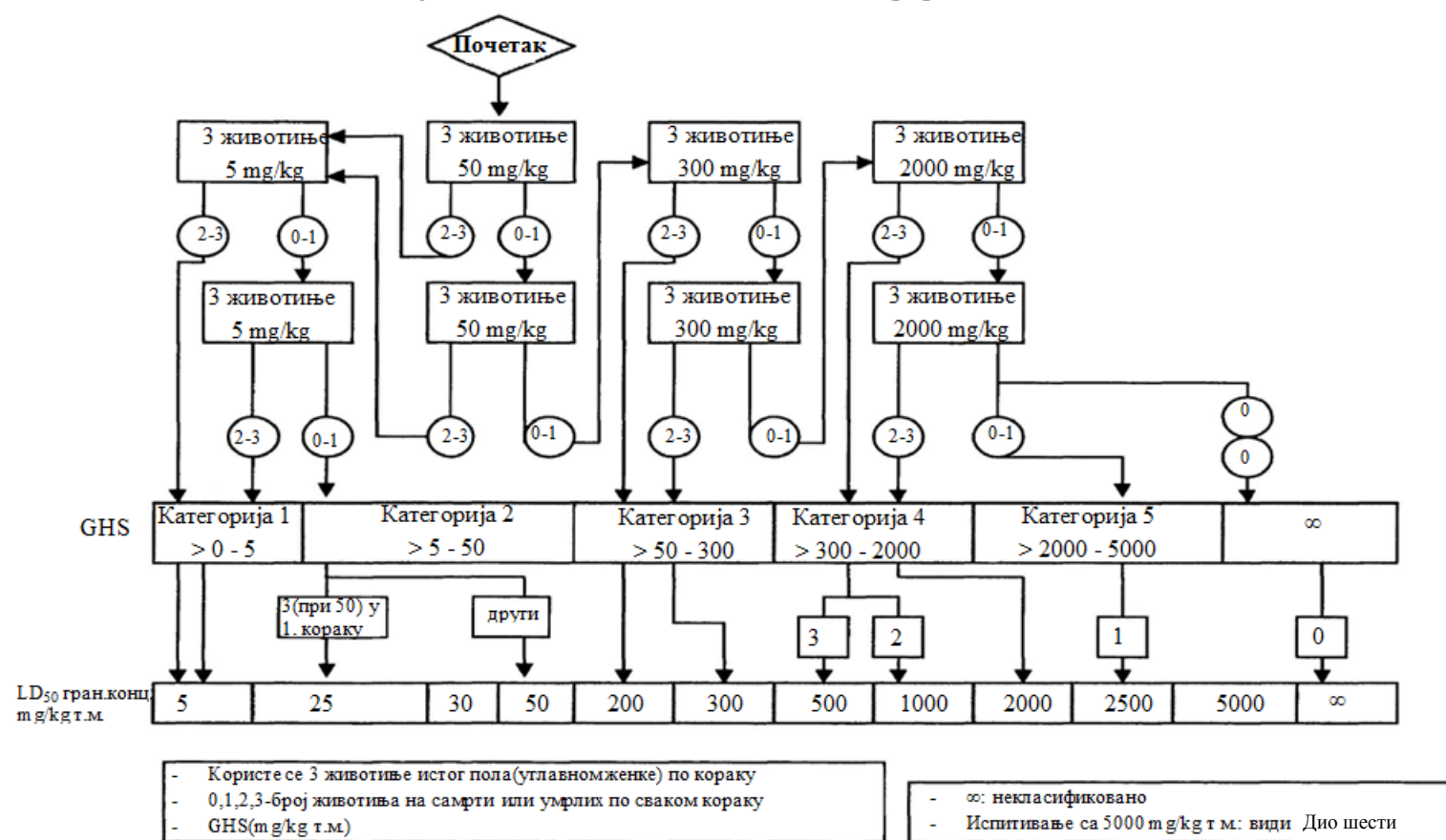

- Користе се 3 животиње истог пола(углавном женке) по кораку
 - 0,1,2,3-број животиња на сафти или умрлих по сваком кораку
 - GHS(mg/kg т.м.)

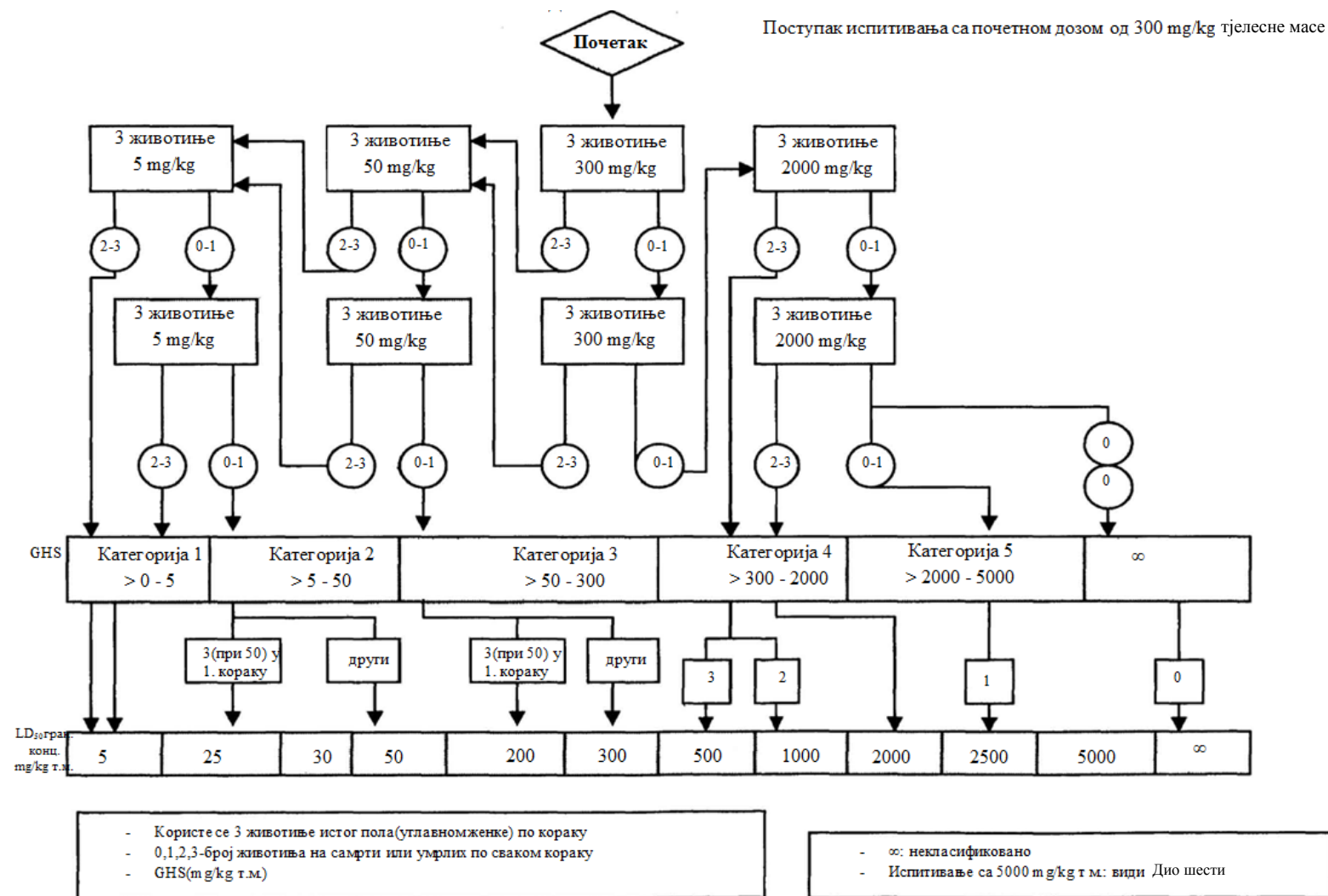
- ∞: неклассификовано
 - Испитивање са 5000 mg/kg т.м.: види Дио шести

Дио четврти

Поступак испитивања са почетном дозом од 50 mg/kg тјелесне масе

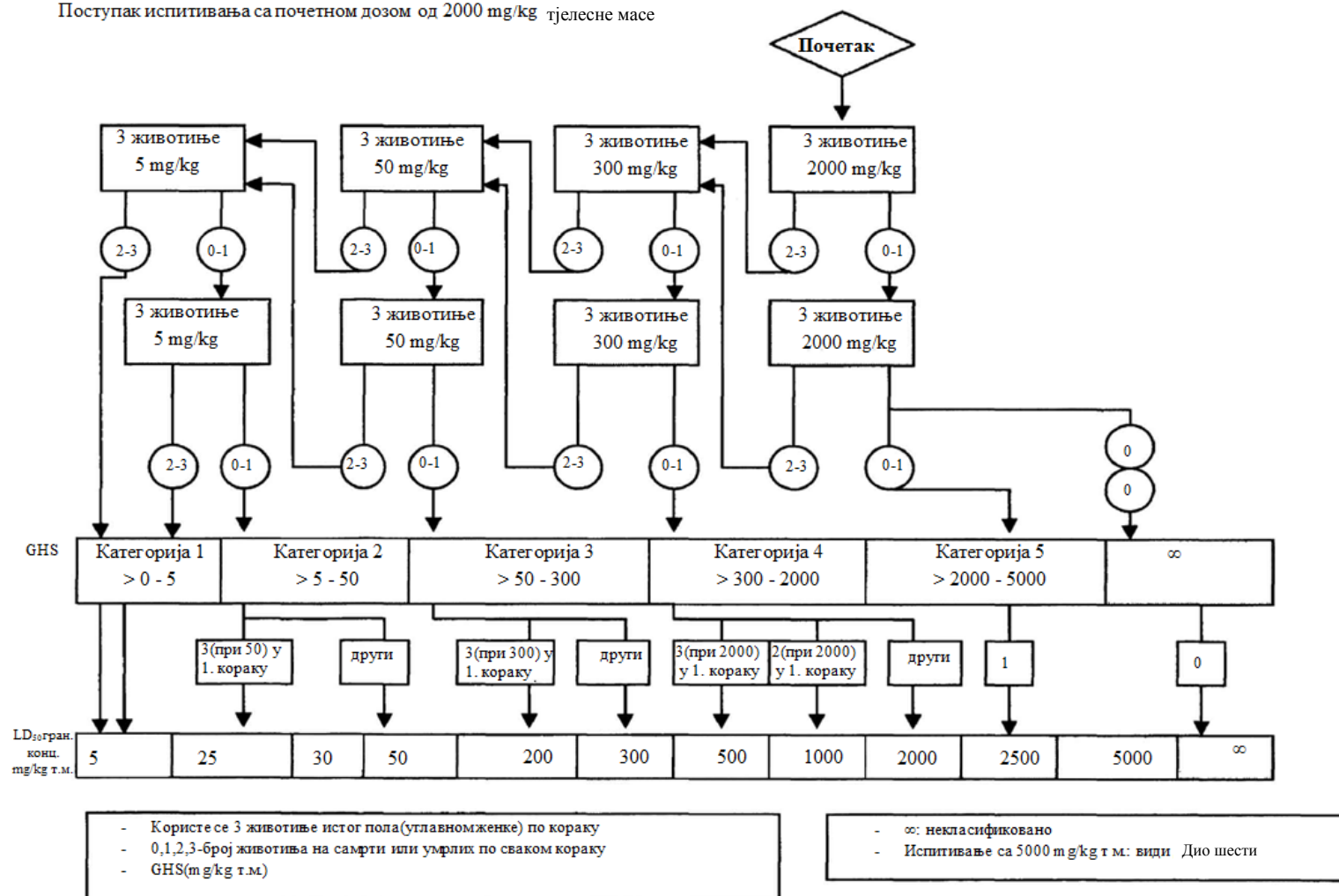

Дио пети

Дио шести

Поступак испитивања са почетном дозом од 2000 mg/kg тјелесне масе

Дио седми

КРИТЕРИЈУМИ ЗА КЛАСИФИКАЦИЈУ ИСПИТИВАНИХ СУПСТАНЦИ СА
ОЧЕКИВАНИМ ВРИЈЕДНОСТИМА LD₅₀ ИЗНАД 2.000 mg/kg ЗА КОЈЕ НИЈЕ
ПОТРЕБНО ДОДАТНО ИСПИТИВАЊЕ

Критеријум за класификацију у класу опасности акутна токсичност Категорија 5 (по GHS-у) омогућава идентификовање испитиваних супстанци које показују ниску акутну токсичност, али које под одређеним околностима могу да представљају опасност за осјетљиве популације. Ове супстанце имају вриједности LD₅₀ (перорално) и LD₅₀ (дермално) у опсегу доза од 2.000 mg/kg до 5.000 mg/kg или потпуно одговарајућих доза примијењених другим путевима уноса. Испитиване супстанце класификују се у одговарајућу категорију опасности (Категорија 5 по) ако је: $2.000 \text{ mg/kg} < LD_{50} < 5.000 \text{ mg/kg}$, у сљедећим случајевима:

а) ако било која од схема испитивања датих у Дијеловима трећем, четвртном, петом и шестом ове методе упућује на ову категорију због учесталости смртних случајева,

б) ако постоје поуздани докази да је вриједност LD₅₀ у опсегу вриједности који одговара категорији 5; или ако друге студије токсичности спроведене на животињама или људима указују на потенцијалне акутне токсичне ефекте на здравље људи,

в) ако се екстраполацијом, процјеном или мјерењем података не установи припадност некој вишој класи опасности, а:

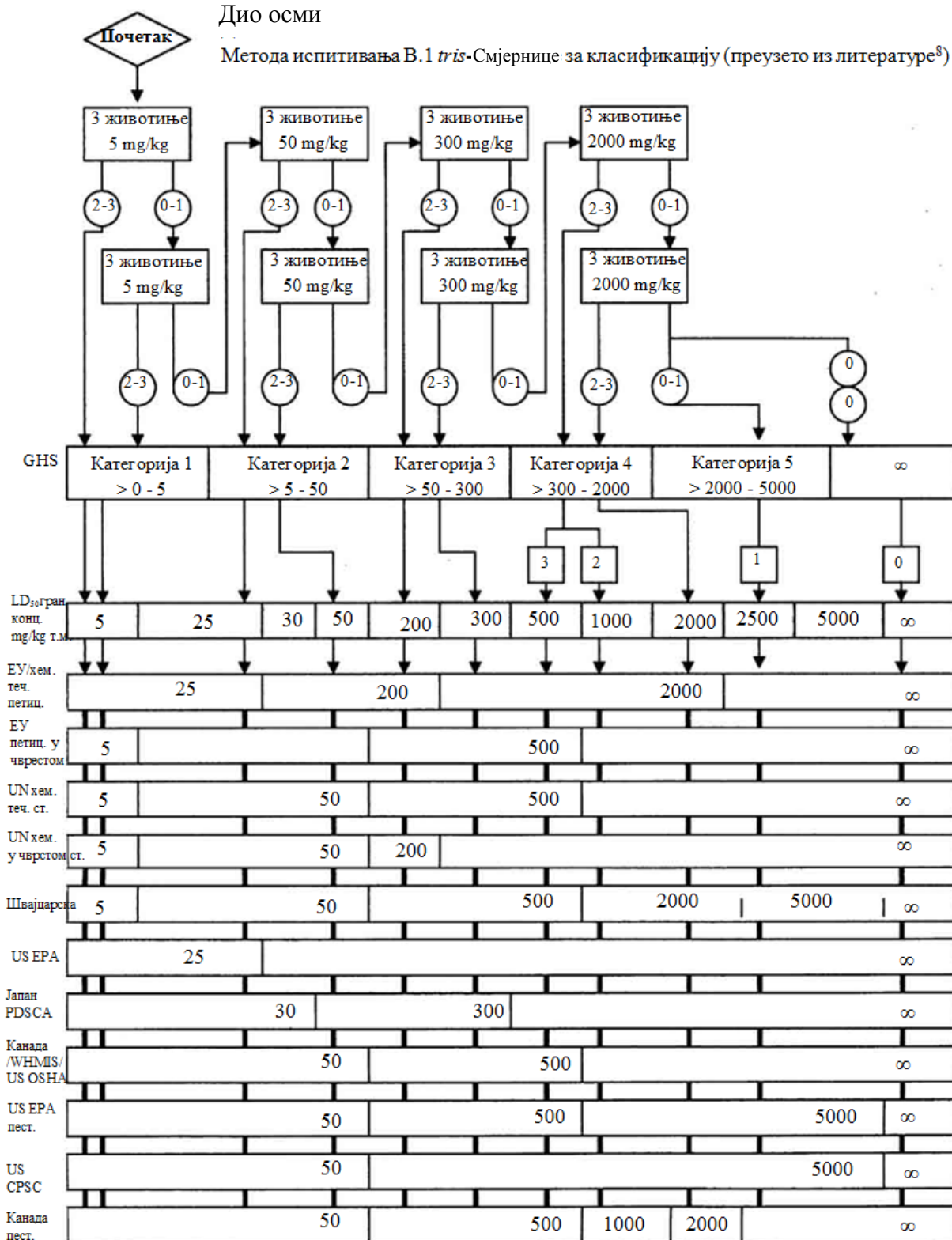
- постоје поуздани подаци који указују на значајне токсичне ефекте код људи или
- се уочи смрт при испитивањима која се врше ради класификације закључно у Категорију 4, пероралном примјеном одговарајуће дозе или
- се стручном процјеном потврде значајни клинички знакови токсичности, при испитивањима која се врше ради класификације закључно у Категорију 4, при чему клинички знакови не укључују пролив, пилоерекцију или запуштени изглед или
- се стручном процјеном потврди постојање значајних акутних токсичних ефеката из других испитивања спроведених на животињама.

ИСПИТИВАЊЕ ДОЗА ИЗНАД 2.000 mg/kg

Због заштите животиња и њихове добробити не препоручује се испитивање дозе од 5.000 mg/kg за класификацију у класу опасности акутна токсичност Категорије 5 (по GHS-у). Примјена ове дозе разматра се само у случајевима кад постоји велика вјероватноћа да ће резултати испитивања имати значајан допринос заштити здравља људи или животиња¹⁰. Даља испитивања са примјеном високих доза се не изводе.

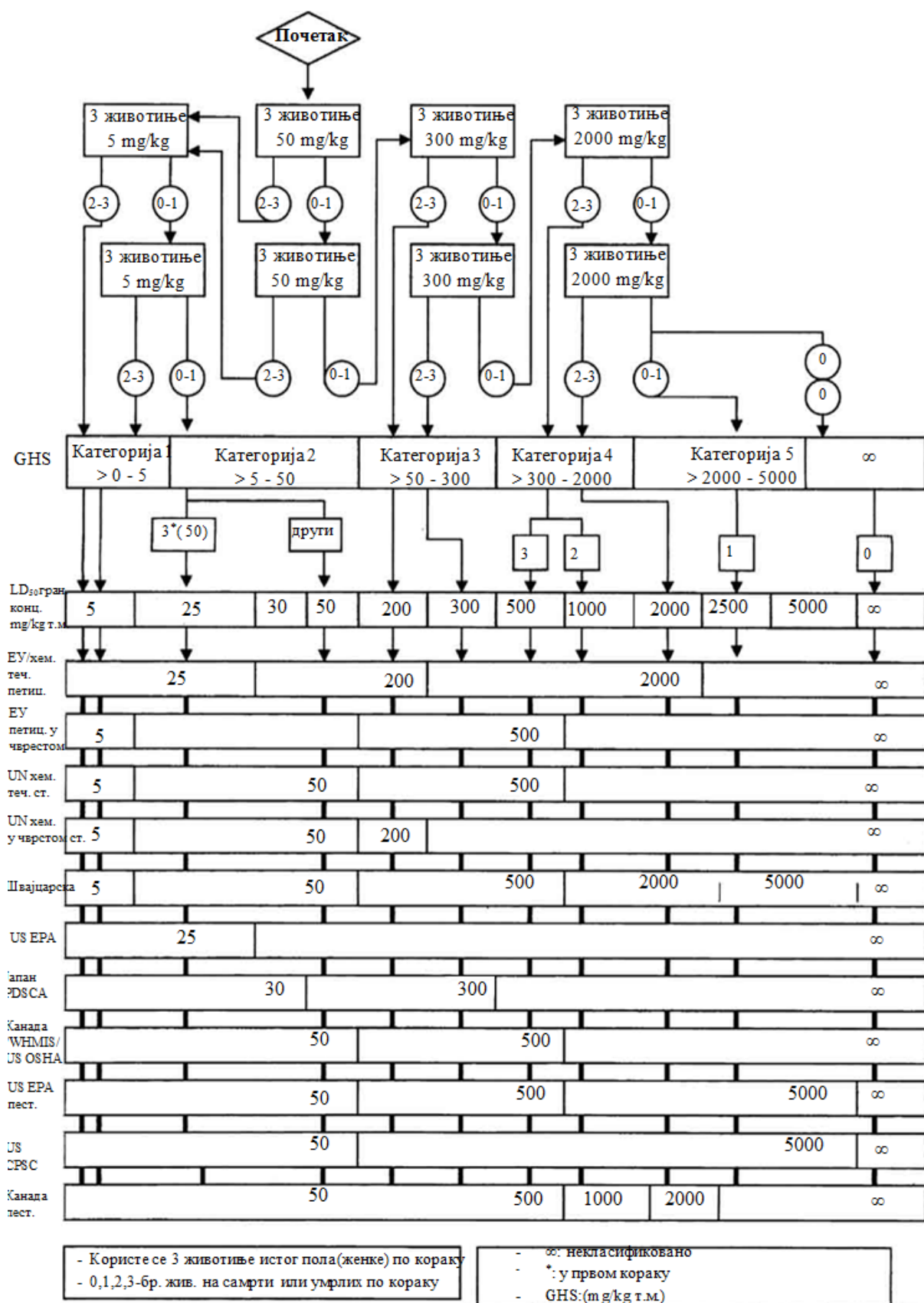
Када се испитује доза од 5.000 mg/kg довољан је само један корак (нпр. три животиње). Ако угине прва животиња којој се примјењује испитивана супстанца, доза се спушта на 2.000 mg/kg према правилима датим у схеми из Дијела другог ове методе. Ако прва животиња преживи, у испитивање се укључују додатне двије животиње. Ако угине само једна од три животиње, претпоставља се да је вриједност LD₅₀ изнад 5.000 mg/kg. Ако угину двије животиње, наставља се примјена испитиване супстанце у дози од 2.000 mg/kg.

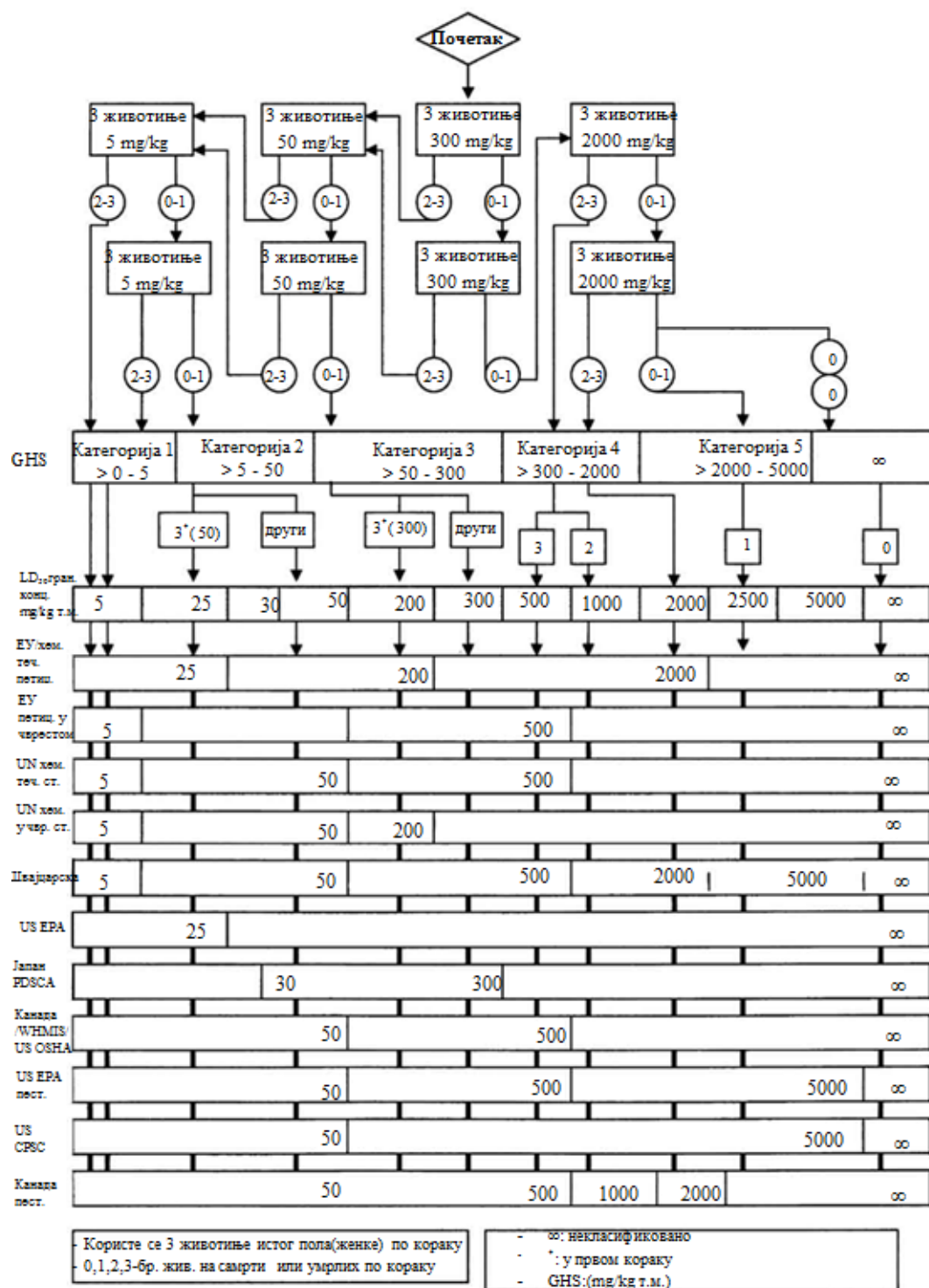
Дио осми

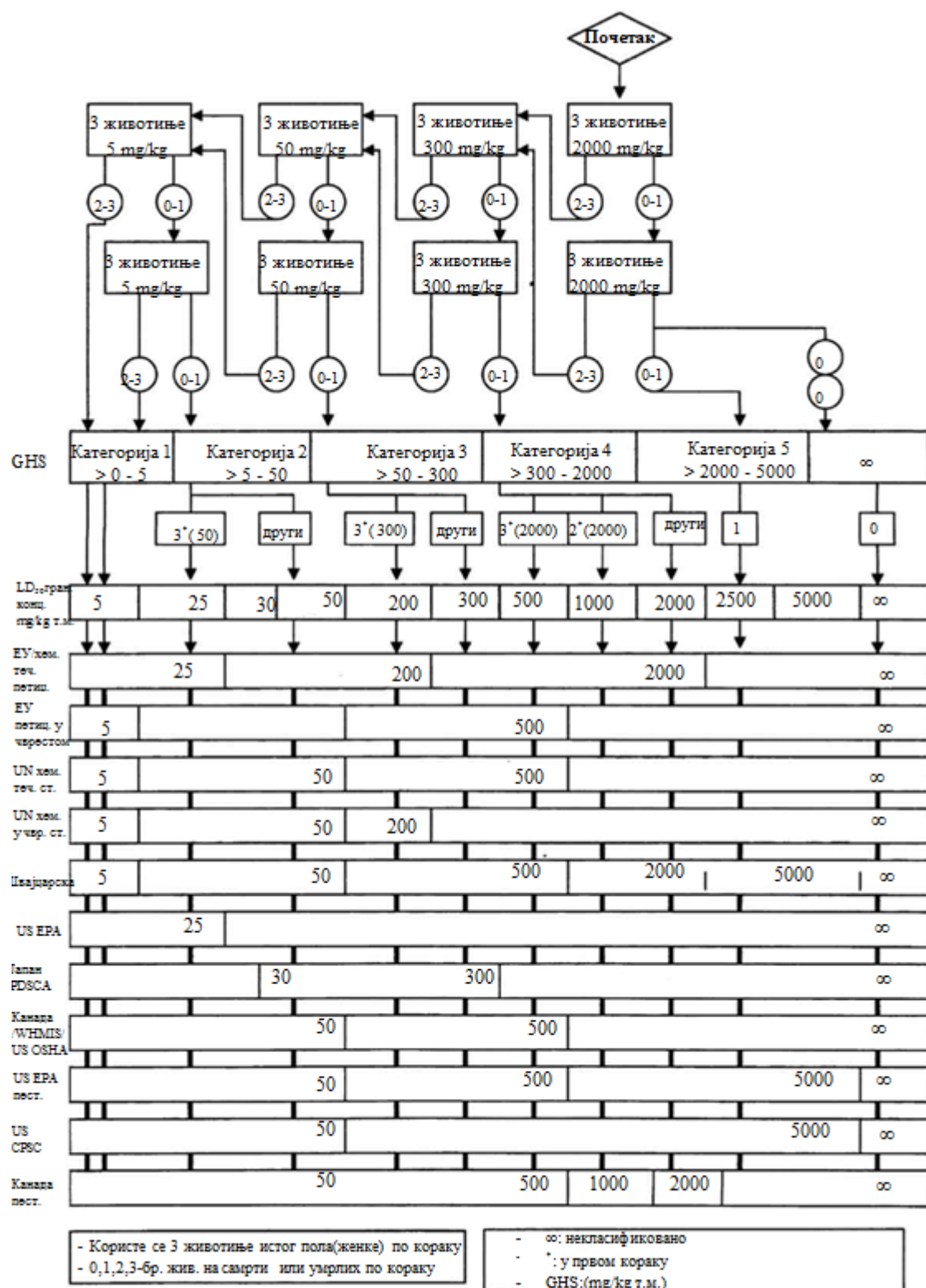
Метода испитивања В.1 *tris*-Смјернице за класификацију (преузето из литературе⁸)

- Користе се 3 животиње истог пола(женке) по кораку
 - 0,1,2,3-бр. жив. на самрти или умрлих по кораку

- ∞: неклаификовано
 - GHS:(mg/kg т.м.)

В.2. АКУТНА ИНХАЛАЦИОНА ТОКСИЧНОСТ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Корисно је имати претходне податке о својствима супстанце као што су: расподјела, величина честица, притисак паре, тачка топљења, тачка кључања, тачка паљења и експлозивност (ако се ради о експлозивној супстанци).

Видјети Општи увод, Дио А.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод, Дио Б.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Неколико група експерименталних животиња излаже се испитиваној супстанци која се примјењује у растућим концентрацијама кроз дефинисани временски период, тако да се на једну групу животиња примјењује једна концентрација. Биљеже се запажања о ефектима примјењених концентрација и смртност код животиња. Оне животиње које угину за вријеме испитивања пост-мортално се прегледају. По завршетку испитивања и преживјеле животиње се жртвују и пост-мортално прегледају.

Оне животиње које показују тешке и трајне знаке токсичности и бола лишавају се живота на хуман начин. Избјегава се примјена испитиване супстанце у концентрацијама за које се поуздано зна да ће код животиња услед корозивног или јаког иритативног својства изазвати значајан бол и патњу.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема

Животиње се чувају у одговарајућим условима смјештаја и исхране према дефинисаном режиму најмање пет дана прије почетка експеримента. Здраве младе животиње насумце се разврставају у претходно дефинисани број група. Није потребно да се животиње подвргну симулираном излагању, осим ако то није посебно наведено у упутству за апаратуру за инхалационо излагање.

Чврсте испитиване супстанце уситњавају се до честица одговарајуће величине.

Када је неопходно, додаје се вехикулум којим се постиже одговарајућа концентрација испитиване супстанце у атмосфери. За додати вехикулум поставља се и контролна група. Одабрани вехикулум и други адитиви који се користе да олакшају примјену испитиване супстанце не смију да изазивају токсичне ефекте. Ако је потребно могу се користити подаци из литературе.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Експерименталне животиње

Ако не постоје контраиндикације, препоручена врста је пацов и то сојеви који се најчешће користе у лабораторијским испитивањима. За оба пола, на почетку испитивања, опсег у коме се креће тјелесна маса животиња не смије да прелази $\pm 20\%$ од средње вриједности.

1.2.2.2. Број и пол

Најмање 10 глодара (пет женки и пет мужјака) користи се за сваку испитивану концентрацију. Испитивање се врши на женкама које нису раније рађале и које нису гравидне.

Напомена: У испитивањима акутне токсичности на животињама вишег реда од глодара, може се размотрити и коришћење мањег броја јединки. Дозе морају пажљиво да се одаберу, уз настојање да се избјегну дозе које су веће од средњих токсичних доза. У оваквим испитивањима не смијеју да се примјењују леталне дозе испитиване супстанце.

1.6.2.3. Концентрације излагања

Користи се најмање три концентрације испитиване супстанце, а њихов избор треба да покрије опсег токсичних ефеката и стопе смртности. Подаци треба да омогуће конструисање криве зависности концентрације и смртности, и гдје је могуће, одређивање вриједности LC_{50} .

1.6.2.4. Испитивање граничне дозе

Ако се пет мужјака и пет женки изложе концентрацији од 20 mg/L гаса или 5 mg/L аеросола или честица у трајању од четири сата (или се изложе максималној могућој концентрацији, када није могуће постићи ову концентрацију због физичких и хемијских својстава укључујући експлозивна својства испитиване супстанце) и при томе током 14 дана не дође до смртних случајева, даља испитивања се обустављају.

1.6.2.5. Вријеме излагања

Вријеме излагања је четири сата.

1.6.2.6. Опрема

Животиње се подвргавају испитивању помоћу опреме која је дизајнирана тако да омогући динамички проток ваздуха са најмање 12 потпуних измјена у једном сату, како би се омогућила одговарајућа концентрација кисеоника и равномјеран распоред у атмосфери. Када се користи комора, она мора да буде довољно пространа за животиње и да омогући максималну изложеност испитиваној супстанци удисањем. Опште правило које обезбјеђује стабилност атмосфере у комори, је да укупна „запремина“ животиња на које се примјењује испитивана супстанца не смије да буде већа од 5% укупне запремине коморе. Могу се користити различити типови комора који омогућавају изложеност читавог тијела, само главе или само оро-назалних отвора животиње. Посљедње двије коморе минимизирају изложеност испитиваној супстанци при другим путевима уноса.

1.6.2.7. Вријеме посматрања

Посматрања се обављају у трајању од најмање 14 дана. Овај временски интервал није фиксно одређен. Њега одређују, између осталог, токсични ефекти, њихова учесталост, као и вријеме трајања опоравка. Вријеме посматрања се, по потреби, може и продужити. Важно је забиљежити вријеме код којег се јаве или нестану први знаци

токсичности, као и вријеме смрти, поготово ако постоји тенденција да вријеме смрти буде одложено.

1.6.3. Поступак

Непосредно прије него што се експериментална животиња изложи испитиваној супстанци мјери се њена тјелесна маса. Животиње се у периоду од четири сата излажу испитиваним концентрацијама у коморама које су претходно уравнотежене. Вријеме потребно за уравнотежење концентрација у комори треба да буде кратко. Температура на којој се обавља испитивање мора да се одржава на $22\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 3\text{ }^{\circ}\text{C}$, а релативна влажност између 30% и 70%. У неким случајевима (нпр. код испитивања аеросола) ово није извдљиво. Одржавањем негативног притиска унутар коморе ($\geq 5\text{ mm}$ воде) спријечиће се цурење испараване супстанце у околну зону. За вријеме излагања испитиваној супстанци животињама не смије да се даје храна и вода. У току експеримента морају да се користе одговарајући системи за одржавање и праћење услова унутар коморе. Систем мора да омогући стабилне услове и њихово успостављање у што краћем временском року. Комора мора да буде дизајнирана на такав начин да омогућава хомогену дистрибуцију атмосфере за вријеме испитивања.

Морају да се раде мјерења и да се прате сљедећи параметри:

а) брзина протока ваздуха (непрекидно);
б) концентрације испитиване супстанце у инхалационој зони најмање три пута током излагања животиња (аеросоли на високим температурама захтијевају и чешће праћење). Током периода излагања испитиваној супстанци, концентрације не смију да варирају више од $\pm 15\%$ од средње вриједности. Код аеросола тешко се постиже овај ниво контроле, па се у том случају толеришу веће разлике у вриједностима. За аеросоле је потребно обавити и анализу величине честица (најмање једанпут у свакој групи животиња);

в) температура и влажност (непрекидно, ако је могуће).

Запажања се биљеже систематично за вријеме и након излагања испитиваној супстанци, и за сваку животињу води се засебан картон. Првог дана запажања се чешће биљеже. Пажљиви клинички преглед животиње потребно је урадити најмање једанпут сваког радног дана, а преостала посматрања биљеже се свакодневно уз предузимање одговарајућих активности којима се на најмању мјеру своди губитак животиња из студије. На уинулим животињама ради се пост-мортални преглед или се оне одлажу на хлађење, а животиње које су изразито слабе или на самрти издвајају се из групе или се жртвују.

Биљеже се промјене на кожи и крзну, очима, мукозним мембранама, респираторном, циркулаторном, аутономном и централном нервном систему, као и соматомоторна активност и начин понашања. Посебну пажњу треба посветити начину дисања, тремору, конвулзијама, саливацији, проливу, летаргији, поспаности и коми код животиња. Вријеме смрти биљежи се што прецизније. Тјелесна маса сваке појединачне животиње одређује се једном недјељно након првобитног излагања испитиваној супстанци, као и у вријеме смрти (жртвовања). Животиње које уину за вријеме испитивања и оне које преживе до самог краја пост-мортално се прегледају са посебном пажњом на промјене у горњем и доњем респираторном тракту. Све значајније патолошке промјене морају се забиљежити. Када је неопходно, узимају се и узорци ткива за хистопатолошка испитивања.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно. За сваку испитивану групу животиња наводи се: број животиња на почетку испитивања, вријеме смрти за сваку животињу, број оних које су

показале знакове токсичности, опис токсичних ефеката и налази пост-морталног прегледа. Када животиње преживе дуже од једног дана израчунавају се и биљеже промјене у њиховој тјелесној маси. Животиње које се лишавају живота на хуман начин, због интензитета изазваног ефекта или бола, наводе се као угинућа изазвана дјеловањем супстанце. Вриједност LC_{50} одређује се примјеном једне од стандардних метода испитивања.

Процјена податка мора да укључи и потенцијалну повезаност између изложености животиње испитиваној супстанци и учесталости појаве и тежине уочених абнормалности. Наводе се и промјене у понашању, клиничке промјене, појава већих оштећења, промјене тјелесне масе, смртност, као и други токсични ефекти.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

3.1. ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи податке о:

1) Експерименталној животињи:

- врста, сој, извор, услови смјештаја, исхрана итд.

2) Условима испитивања:

- опис апаратуре за инхалационо излагање која подразумијева: дизајн, тип, димензије, извор ваздуха, систем за стварање аеросола, методу за кондиционирање ваздуха и начин смјештаја животиња у комори када се користи. Описује се и апаратура за мјерење температуре, влажности, концентрације аеросола и одређивање расподеле величине честица.

3) Излагању испитиваној супстанци:

Ови подаци наводе се табеларно заједно са средњим вриједностима и мјерама одступања (стандардна девијација), а, ако је могуће, укључују и податке о:

- а) брзини протока ваздуха, опреми за инхалацију;
- б) температури и влажности ваздуха;
- в) номиналној концентрацији (укупном садржају испитиване супстанце у опреми за инхалацију, подијељеном са запремином ваздуха);
- г) природи вежикулума, ако је коришћен;
- д) тачној концентрацији супстанце у зони удисања;
- ђ) просјечном аеродинамичком пречнику (The mass median aerodynamic diameter, MMAD) и геометријској стандардној девијацији (The geometric standard deviation, GSD);
- е) времену предвиђеном за постизање равнотеже у комори;
- ж) времену излагања;

4) Резултатима:

- табеларни приказ података подељених према полу и нивоу изложености (број мртвих или жртвованих животиња током трајања испитивања; број животиња које су показале знаке токсичности; број изложених животиња, итд.);
- вријеме смрти за вријеме или након излагања, разлози и критеријуми за усмрђивање животиња на хуман начин;
- сва опажања;
- LC_{50} вриједности за сваки пол одређене на крају периода посматрања (са прописаном методом израчунавања);
- 95% интервал поузданости за LC_{50} вриједности (гдје је могуће);
- крива зависности доза/смртност и нагиб (уколико то омогућава метода одређивања);
- налази пост-морталних прегледа;

- сви хистопатолошки налази;
- образложење резултата (посебну пажњу треба посветити утицају које може имати лишавање живота животиња из хуманих разлога за вријеме испитивања на израчунату вриједност LC_{50});
- тумачење резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА ПОДАТАКА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод, Дио Г.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети општи увод, Дио Д.

В.3. АКУТНА ДЕРМАЛНА ТОКСИЧНОСТ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети општи увод, Дио А.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети општи увод, Дио Б.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца примјењује се на кожу код више група животиња, у растућим дозама, тако да се једној групи животиња примјењује једна доза. Након тога посматрају се ефекти примијењених доза и биљежи број уинулих животиња. Животиње које уину током испитивања пост-мортално се прегледају. На крају испитивања и преживјеле животиње се жртвују и пост-мортално прегледају.

Животиње које показују изразите знакове патње и бола, лишавају се живота на хуман начин. Избјегава се примјена испитиване супстанце у концентрацијама за које се поуздано зна да ће код животиња изазвати знатан бол и патњу услед иритације или корозивног ефекта.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема

Животиње се држе у експерименталним кавезима и хране се по дефинисаном експерименталном режиму најмање пет дана прије почетка испитивања. Здраве младе животиње насумце се дијеле у претходно дефинисани број група. Приближно 24 сата прије почетка испитивања животињама се уклања крзно бријањем дорзалног дијела тијела. Код шишања или бријања крзна потребно је обратити пажњу да се не озлиједи кожа јер би то могло да утиче на њену пермеабилност (пропустљивост). За примјену испитиване супстанце потребно је да се припреми најмање 10% од укупне површине коже животиње. Ако се испитује чврста супстанца, која се по потреби може уситнити до праха, добијени прашак потребно је добро овлажити водом или неким другим вехикулом како би се омогућио добар контакт са кожом. Ако се користи одређени вехикулум, мора се узети у обзир и његов утицај на пенетрацију (продирање) испитиване супстанце кроз кожу. Испитиване супстанце које се већ налазе у течном облику најчешће се користе неразблажене.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Експерименталне животиње

За испитивање најчешће се користе кунџи или пацови. И друге врсте животиња могу да се користе али то захтијева додатно образложење, будући да се препоручују већ устаљене животињске врсте. На почетку испитивања, опсег тјелесне масе животиња за сваки пол не смије да прелази $\pm 20\%$ од одговарајуће средње вриједности.

1.6.2.2. Број и пол

Најмање пет животиња користи се за сваки дозни ниво. Све животиње морају да буду истог пола. Ако се користе женке, испитивање се врши на женкама које нису раније рађале и које нису гравидне. Ако постоје подаци на основу којих је показано да је одређени пол осјетљивији код оваквих испитивања, користи се тај пол.

Напомена: У испитивањима акутне токсичности на животињама вишег реда од глодара, може да се размотри и коришћење мањег броја животиња. Дозе морају пажљиво да се одаберу, и не треба да се користе дозе веће од средње токсичних доза. У оваквим испитивањима избјегавају се леталне дозе испитиване супстанце.

1.6.2.3. Дозни нивои

Користи се најмање три дозе испитиване супстанце, а њихов избор треба да је такав да код испитиване групе животиња изазове читав опсег токсичних ефеката и смртност. Код одређивања примијењених доза, морају се узети у обзир потенцијални иритативни и корозивни ефекти. Води се рачуна и о количини добијених података како би се могла конструисати крива доза/одговор, а гдје је то могуће, одређује се и вриједност LD₅₀.

1.6.2.4. Испитивање граничне дозе

Испитивање граничне дозе при једном дозном нивоу може да се изводи примјеном испитиване супстанце од 2.000 mg/kg ТМ на групи од пет мужјака и пет женки, према поступку који је описан у Методи испитивања B.1 bis., Дио први одјељак 1.5.3. Ако дође до смрти услед примјене наведене дозе испитиване супстанце, мора да се размотри цијела студија.

1.6.2.5. Период посматрања

Период посматрања мора да траје најмање 14 дана. Овај временски период није строго одређен. Њега одређују, између осталог, токсичне реакције, њихова учесталост, као и вријеме трајања опоравка. Вријеме посматрања може да се продужи. Важно је да се забиљежи вријеме појаве или нестанка првих знакови токсичности, као и вријеме смрти, поготово ако се примјети да је вријеме смрти одложено.

1.6.3. Поступак

Животиње се држе у кавезима за појединачно и одвојено држање. Испитивана супстанца примјењује се равномјерно преко површине која износи отприлике 10% од укупне површине коже. За примјену веома токсичних супстанци, изложена површина може да буде и мања, али је у том случају потребно водити рачуна да се примијењени слој равномјерно распореди у што тањем слоју.

Испитивана супстанца држи се у контакту са кожом током 24 сата помоћу порозне газе на коју се наноси, при чему се газа лепљивом траком-фластером прилијепи на кожу животиње. Место примјене додатно се може прекрити како би се осигурало да испитивана супстанца не дође у контакт са устима животиње. Ако је неопходно, на

животињу се могу ставити и додатни штитници којима се спречава перорално уношење испитиване супстанце. Не препоручује се потпуна имобилизација животиње.

Након прописаног времена излагања испитиваној супстанци, уклања се вишак испитиване супстанце или водом гдје је то могуће или неким другим одговарајућим начином за чишћење коже.

Запажања се биљеже систематично. За сваку животињу води се засебни картон. Првог дана запажања се чешће биљеже. Пажљиви клинички преглед животиње потребно је урадити најмање једанпут сваког радног дана, а преостала посматрања биљеже се свакодневно уз предузимање одговарајућих активности којима се на најмању мјеру своди губитак животиња из студије. На угинулим животињама потребно је урадити посмортални преглед или се оне одлажу на хлађење, а животиње које су изразито слабе или на смрти издвајају се из групе или жртвују.

Биљеже се промјене на кожи и крзну, очима, мукозним мембранама, респираторном, циркулаторном, аутономном и централном нервном систему, као и соматомоторна активност и начин понашања. Посебну пажњу треба посветити начину дисања, тремору, конвулзијама, саливацији, проливу, летаргији, поспаности и коми код животиња. Вријеме смрти биљежи се што прецизније. Животиње које угину за вријеме испитивања и оне које остану живе до самог краја пост-мортално се прегледају. Све значајније патолошке промјене морају да се забиљеже. Када постоје индикације, морају се узети и узорци ткива за хистопатолошка испитивања.

Процјена токсичности код супротног пола:

По завршетку студије у којој се користе животиње само једног пола, иста доза испитиване супстанце примјењује се на најмање једну групу од пет животиња супротног пола да би се утврдило да ли супротни пол показује већу осјетљивост при примјени испитиване супстанце. Може се размотрити и коришћење мањег броја животиња, зависно од околности. Када су доступни одговарајући подаци на основу којих је показано да је пол животиња које су одабране у првобитном испитивању значајно осјетљивији на испитивану супстанцу, изоставља се испитивање на животињама супротног пола.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно. За сваку испитивану групу животиња наводи се: број животиња на почетку испитивања, вријеме смрти за сваку животињу, број оних које су показале знакове токсичности, опис токсичних ефеката и налазе пост-морталног прегледа. Индивидуална тјелесна маса животиња мјери се и биљежи непосредно прије примјене испитиване супстанце, затим једном недјељно, и у вријеме смрти. Када животиње преживе дуже од једног дана израчунавају се и биљеже промјене у њиховој тјелесној маси. Животиње које се лишавају живота на хуман начин, због интензитета патње или бола, наводе се као угинућа изазвана дјеловањем супстанце. Вриједност LD₅₀ одређује се једном од стандардних метода испитивања.

Процјена податка мора да укључи и потенцијалну повезаност између изложености животиње испитиваној супстанци и учесталости појаве и тежине уочене абнормалности. Наводе се промјене у понашању, клиничке промјене, појава већих оштећења, промјене тјелесне масе, смртност као и други токсични ефекти.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

3.1. ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи податке о:

1) Експерименталној животињи:

- врста, сој, извор, услови смјештаја, исхрана итд.

2) Условима испитивања:

- начин коришћен за чишћење коже и тип облога; оклузивни или не-оклузивни;
- дозни нивои (концентрација вехикулума, ако је коришћен);
- пол експерименталних животиња;

3) Резултатима:

- табеларни приказ података који су подијељени према полу и дозним нивоима (број угинулих или жртвованих животиња током трајања испитивања; број животиња које су показале знакове токсичности; број изложених животиња, итд.);
- вријеме смрти након излагања, узроци и критеријуми за лишавање живота на хуман начин;
- сва посматрања;
- вриједност LD_{50} за онај пол животиња који је коришћен у испитивању, одређен након 14 дана примјеном прописане методе испитивања;
- 95% интервал поузданости за LD_{50} вриједности (када је могуће);
- крива зависности доза/смртност и нагиб (када метода омогућава њено конструисање);
- налази пост-морталног прегледа;
- хистопатолошки налази;
- образложење резултата (посебна пажња треба да се посвети утицају које лишавање живота на хуман начин за вријеме испитивања може да има на израчунату вриједност LD_{50});
- тумачење резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА ПОДАТАКА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод, Дио Г.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод, Дио Д.

В.4. АКУТНА ТОКСИЧНОСТ: ИРИТАЦИЈА/КОРОЗИВНО ОШТЕЋЕЊЕ КОЖЕ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD TG 404 (2002).

1.1. УВОД

У припреми ажуриране верзије ове методе испитивања, посебна пажња посвећена је могућим побољшањима у односу на добробит животиња, као и процјени свих постојећих података о испитиваној супстанци, са циљем да се избјегну непотребна испитивања на животињама. Метода испитивања заснива се на препоруци да се прије *in vivo* испитивања иритативног или корозивног ефекта супстанце обави анализа квалитета постојећих података. Када нема довољно података, могуће их је добити примјеном испитивања корак по корак¹. Стратегија испитивања укључује и извођење валидираних и прихваћених *in vitro* или *ex vivo* испитивања која су описана у Дијелу трећем ове методе. Када је прихватљиво у иницијалном *in vivo* испитивању, препоручује се сукцесивна (један за другим), а не истовремена, примјена три „patch“ теста на животињу.

У интересу научне заснованости и добробити животиња је да се *in vivo* испитивања започињу тек након анализе квалитета свих доступних података који су релевантни за процјену потенцијала супстанце да изазове иритацију/корозивно оштећење. Такви подаци обухватају: доказе на основу налаза код људи односно из претходно спроведених студија на лабораторијским животињама, доказе о ефектима иритације/корозивног оштећења за једну или више структурно сличних супстанци или смјеша таквих супстанци, податке који указују на јаку киселост или базност испитиване супстанце^{2, 3}, или податке из претходно валидираних и прихваћених *in vitro* или *ex vivo* испитивања^{4, 5, 5a}. Оваква анализа смањиваће потребу за *in vivo* испитивањима иритације/корозивног оштећења коже за оне супстанце за које постоји довољно индиректних доказа на том пољу.

У Дијелу трећем ове методе описана је стратегија испитивања корак по корак која укључује и обављање валидираних и прихваћених *in vitro* или *ex vivo* испитивања иритације/корозивног оштећења коже. Стратегију су развили, као јединствено прихваћену и препоручену, чланови радне групе OECD⁶, а прихваћена је и увршћена у препоручене стратегије испитивања од стране Глобално хармонизованог система за класификацију (у даљем тексту: GHS)⁷. Препоручује се праћење ове стратегије прије предузимања било каквих *in vivo* испитивања. За нове супстанце које још нису биле испитиване за прикупљање података о њиховим иритативним/корозивним ефектима за кожу препоручен је приступ испитивања „корак по корак“. За супстанце које су већ укључене у испитивања, иста стратегија треба да се примијени за употпуњавање података о иритативним/корозивним ефектима за кожу. Уколико се примијени другачија стратегија испитивања или поступка, или се одлучи да се не примијени ова метода испитивања, потребно је објаснити и образложити разлоге овакве одлуке.

Ако се одређивање иритативних/корозивних ефеката испитиване супстанце на кожи не може утврдити на основу анализе квалитета постојећих података, у складу са стратегијом испитивања корак по корак, потребно је размотрити обављање *in vivo* испитивања (видјети Дио трећи ове методе).

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Иритација коже је настанак реверзибилних оштећења коже која прате примјену испитиване супстанце након излагања у трајању од 4 сата.

Корозивно оштећење коже је настанак иреверзибилних оштећења коже односно видљиве некрозе у епидермису и дермису након четворочасовне примјене испитиване супстанце. Корозивно оштећење коже карактерише се према типу изазваног оштећења као: улкус, крварење или кржаве красте и на крају периода посматрања од 14 дана према промјени боје коже условљене перутањем и појави површина са алопецијом и ожиљног ткива. У циљу процјене нејасних оштећења обављају се хистопатолошка испитивања.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца примјењује се у једној дози на кожу експерименталне животиње, а нетретирани дијелови коже служе као контрола. Степен иритативних/корозивних ефекта на кожи читава се и оцењује у претходно утврђеним временским интервалима, при чему се додатно сваки ефекат појединачно описује како би се добила комплетна процјена штетних ефеката. Студија мора довољно дуго да траје, да би могли да се донесу закључци о реверзибилности или иреверзибилности забиљежених штетних ефеката.

Животиње које у било ком дијелу испитивања показују сталне знакове патње или бола, лишавају се живота на хуман начин, а супстанца се процјењује у складу са тим. Критеријуми за доношење одлуке о лишавању живота на хуман начин оних животиња које су на смрти и показују знаке изразите патње, описани су у литератури⁸.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припрема за *in vivo* испитивање

1.4.1.1. Избор животињске врсте

Препоручује се коришћење здравих младих јединки албино кунића. Уколико се користи друга животињска врста, наводе се разлози за ово коришћење.

1.4.1.2. Припрема животиња

Приближно 24 сата прије почетка испитивања животињама се уклања крзно бријањем дорзалног дијела тијела. Код бријања крзна, потребно је обратити пажњу да се не повриједи кожа јер се за испитивање користите искључиво оне животиње чија је кожа неоштећена (интактна).

Неке врсте кунића имају густо крзно на појединим дијеловима коже, зависно од годишњег доба. Испитивање не треба да се врши на овим површинама коже.

1.4.1.3. Услови смјештаја животиња и исхрана

Животиње се смјештају у одговарајући смјештај за појединачно и одвојено држање. Температура смјештајног простора у коме се држе кунићи треба да се одржава на 20 °C (± 3 °C). Релативна влажност ваздуха треба да буде најмање 30% и да не прелази 70% (осим у случајевима када се просторија са животињама чисти). Идеална влажност је између 50% и 60%. Освјетљење мора да буде вјештачко и то у интервалима од 12 сати свјетла и 12 сати мрака. Животиње се хране уобичајеном храном за лабораторијске животиње, са слободним приступом води за пиће.

1.4.2. Поступак

1.4.2.1. Примјена испитиване супстанце

Испитивана супстанца наноси се на малу површину коже (отприлике 6 cm²) и прекрива газом која се фиксира помоћу фластера. У случајевима кад директно наношење није могуће (нпр. код течности или неких паста), испитивана супстанца се прво наноси на газу, а затим се газа поставља на кожу. Облога од газе треба да буде у лаганом контакту с кожом, тако да буде полу затворена (семи-оклузивна) током периода излагања. Ако се испитивана супстанца наноси на облогу, а не директно на кожу, облога мора да се фиксира на кожу тако да се оствари добар контакт и да се супстанца равномерно расподијели по површини коже. Потребно је онемогућити приступ животиње облози, као и инхалацију или довођење у контакт са устима животиње (ингестију) испитиване супстанце.

Испитиване супстанце које се налазе у течном стању, најчешће се користе неразблажене. Ако се испитује чврста супстанца, која се по потреби може уситнити до праха, добијени прашак потребно је добро овлажити у што мањој запремини воде или неком другом вехикулуму како би се омогућио добар контакт са кожом. Ако се користи вехикулум које није вода, могући утицај тог вехикулума на иритацију коже мора да буде сведен на најмању мјеру.

Након излагања, које уобичајено траје четири сата, вишак испитиване супстанце испира се водом или се уклања помоћу одговарајућег средства, без промјене ефеката на кожи и интегритета епидермиса.

1.4.2.2. Дозни ниво

На припремљени дио коже наноси се 0,5 mL течне супстанце или 0,5 g чврсте супстанце или супстанце у облику пасте.

1.4.2.3. Иницијално испитивање

(*in vivo* испитивање иритације/корозивног оштећења коже на једној животињи)

Строга је препорука да се *in vivo* испитивање иницијално изводи само на једној животињи, нарочито ако се сумња да би испитивана супстанца могла да изазове корозивно оштећење коже. Ова препорука је у складу са стратегијом испитивања корак по корак из Дијела трећег ове методе. Када је на основу анализе квалитета података донета стручна процјена да је испитивана супстанца корозивна, нису неопходна даља испитивања на животињама. За већину супстанци за које се сумња да изазивају корозивно оштећење коже не сматрају се неопходним даља *in vivo* испитивања. У случајевима када нема довољно доказа, потребни су додатни подаци, при чему се обављају испитивања граничне дозе коришћењем слједећег приступа: највише три облоге се једна за другом (узастопно) наносе на кожу животиње. Прва облога се уклања након три минута и ако се при томе не уочи јака реакција на кожи, наноси се и друга облога која се уклања након једног сата. Ако уочене промјене у овој фази указују да се излагање испитиваној супстанци може проширити на четири сата, наноси се и трећа облога која се уклања након четири сата, а добијени налаз се оцјењује.

Ако се уочи корозивно оштећење коже након било ког од три узастопна излагања испитиваној супстанци, испитивање се након тог излагања прекида. Ако не дође до појаве оштећења на кожи након што се уклони и задња облога, животињу је потребно посматрати још 14 дана, осим уколико раније дође до појаве корозивног оштећења.

У случајевима када се не очекује да ће испитивана супстанца довести до корозивног оштећења коже, али се претпоставља да ће изазвати иритацију, довољно је примијенити облогу на једну животињу у трајању од четири сата.

1.4.2.4. Испитивање којим се потврђује

(*in vivo* испитивање иритације коже на додатним животињама)

Ако се у иницијалном испитивању не уочи корозивно оштећење, иритација или негативни налаз коже потребно је, ради потврде, спровести испитивање на још двије додатне животиње. На сваку додатну животињу примјењује се једна облога током периода излагања у трајању од четири сата. Ако се у иницијалном испитивању уочи иритација коже, испитивање којим се потврђује изводи се по фазама или истовременим излагањем још двије додатне животиње. У изузетном случају у коме се иницијално испитивање не изводи, двије или три животиње могу се третирати по једном облогом која се уклања након четири сата. Ако се користе двије животиње и код њих дође до идентичних налаза, није неопходно даље испитивање. У супротном, потребно је и трећу животињу укључити у испитивање. Сумњиве (двосмислене) налазе понекад је потребно потврдити испитивањима на додатним животињама.

1.4.2.5. Период посматрања

Период посматрања мора да буде довољно дуг како би се у потпуности одредила реверзибилност уочених ефеката. Експеримент треба да се прекине у било ком тренутку ако животиња показује непрекидне знакове јаког бола или патње. Да би се одредила реверзибилност ефеката, потребно је посматрати животиње након уклањања облоге и то до 14 дана. Ако се реверзибилност уочи прије 14 дана, експеримент се прекида.

1.4.2.6. Клиничка посматрања и оцењивање реакција на кожи

Код свих животиње потребно је испитати знакове еритема или едема на кожи и оцијенити налаз и то након 60 минута, и касније: 24 сата, 48 сати и 72 сата након уклањања облоге. Код иницијалног испитивања на једној животињи, само место испитивања на кожи потребно је прегледати непосредно након уклањања облоге. Реакције на кожи оцјењују се и описују према оцјенама наведеним у Табели. Ако на кожи постоји оштећење које не може да се дефинише као иритација или корозивно оштећење након 72 сата, посматрање се продужава до 14 дана како би се одредила реверзибилност ефеката. Осим посматрања иритације коже, биљеже се и описују и сви локални токсични ефекти, попут сушења коже као и системски штетни ефекти (нпр. клинички знакови токсичности или промјене у тјелесној маси). У случају нејасних налаза обављају се хистопатолошка испитивања.

Оцјењивање налаза коже по својој природи је субјективно. Како би се подстакло да оцјењивање буде усклађено међу различитим лабораторијама, потребно је особље лабораторија адекватно обучити за оцјењивање (видјети Табелу). Доступан је и илустровани водич за оцјењивање иритације коже и других лезија⁹.

2. ПОДАЦИ

2.1. НАВОЂЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Резултати испитивања наводе се табеларно у завршном извјештају. Резултати садрже све податке наведене у одјељку 3.1. ове методе.

2.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Оцјена иритације коже спроводи се у сагласности са природом и тежином оштећења/лезија на кожи, као и са њиховом реверзибилношћу или иререверзибилношћу. Појединачне оцјене саме за себе не указују на иритативно својство испитиване хемикалије, будући да се процјењују и остали ефекти. Појединачне оцјене треба имати у

виду као препоруку, и значајне су само уколико су подржане потпуним описом и процјеном свих уочених ефеката.

Код процјене иритативног одговора потребно је размотрити реверзибилност оштећења на кожи. Испитивана супстанца може се сматрати иритативном када су налази попут алопеције (на ограниченој површини), хиперкератозе, хиперплазије или десквamacије присутни све до краја периода посматрања од 14 дана.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА

Извјештај о испитивању садржи податке о:

1) Разлозима за извођење *in vivo* испитивања:

- анализу квалитета постојећих података, укључујући резултате добијене стратегијом испитивања корак по корак;
- опис релевантних података добијених из претходних испитивања;
- податке из сваког појединачног корака стратегије испитивања;
- опис изведених *in vitro* испитивања, који укључују детаље о поступку и резултате добијене за испитивану/референтну супстанцу;
- анализу квалитета података за извођење *in vivo* студије.

2) Испитиваној супстанци:

- идентификациони подаци (нпр. CAS број; поријекло, степен чистоће, познате нечистоће, број серије);
- физичко стање и физичка и хемијска својства (нпр. рН, испарљивост, растворљивост, стабилност);
- код смјеше: састав и релативни проценти састојака.

3) Вехикулуму:

- идентификација, концентрација (по потреби), запремина која се користи;
- оправданост избора вехикулума.

4) Експерименталним животињама:

- врста/сој, разлог коришћења друге врсте, а не албино кунића;
- број животиња сваког пола;
- тјелесна маса појединачних животиња на почетку и крају испитивања;
- старост на почетку испитивања;
- извор животиња, услови смјештаја, исхрана итд.

5) Условима испитивања:

- начин припреме коже на месту гдје се ставља облога;
- детаљи о коришћеним материјалима за облогу, као и начин наношења облоге;
- детаљи о припреми испитиване супстанце, примјени и уклањању.

6) Резултатима:

- табеларни приказ оцјене налаза иритације/корозивног оштећења коже за сваку животињу при сваком времену посматрања;
- описи свих уочених лезија;
- детаљан опис природе и степена иритације или корозивног оштећења коже, као и хистопатолошки налази;
- опис свих других локалних штетних ефеката (нпр. обезмашћивање коже/сушење) као и системских ефеката.
- тумачење резултата.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Barratt, M.D., Castell, J.V., Chamberlain, M., Combes, R.D., Dearden, J.C., Fentem, J.H., Gerner, I., Giuliani, A., Gray, T.J.B., Livingston, D.J., Provan, W.M., Rutten, F.A.J.J.L., Verhaar, H.J.M., Zbinden, P. (1995) The Integrated Use of Alternative Approaches for Predicting Toxic Hazard. ECVAM Workshop Report 8. ATLA 23, 410 - 429.
2. Young, J.R., How, M.J., Walker, A.P., Worth W.M.H. (1988) Classification as Corrosive or Irritant to Skin of Preparations Containing Acidic or Alkaline Substance Without Testing on Animals. Toxicol. *In vitro*, 2, 19 - 26.
3. Worth, A.P., Fentem, J.H., Balls, M., Botham, P.A., Curren, R.D., Earl, L.K., Esdaile, D.J., Liebsch, M. (1998) Evaluation of the proposed OECD Testing Strategy for skin corrosion. ATLA 26, 709-720.
4. ECETOC (1990) Monograph No. 15, „Skin Irritation“, European Chemical Industry, Ecology and Toxicology Centre, Brussels.
5. Fentem, J.H., Archer, G.E.B., Balls, M., Botham, P.A., Curren, R.D., Earl, L.K., Esdaile, D.J., Holzhtter, H.G. and Liebsch, M. (1998) The ECVAM international validation study on *in vitro* tests for skin corrosivity. 2. Results and evaluation by the Management Team. Toxicology *in vitro* 12, pp.483 – 524.
- 5a. Testing Method B.40 Skin Corrosion.
6. OECD (1996) OECD Test Guidelines Programme: Final Report of the OECD Workshop on Harmonization of Validation and Acceptance Criteria for Alternative Toxicological Test Methods. Held in Solna, Sweden, 22 - 24 January 1996 (<http://www.oecd1.org/ehs/test/background.htm>).
7. OECD (1998) Harmonized Integrated Hazard Classification System for Human Health and Environmental Effects of Chemical Substances, as endorsed by the 28th Joint Meeting of the Chemicals Committee and the Working Party on Chemicals, November 1998 (<http://www.oecd1.org/ehs/Class/HCL6.htm>).
8. OECD (2000). Guidance Document on the Recognition, Assessment and Use of Clinical Signs as Humane Endpoints for Experimental Animals Used in Safety Evaluation. OECD Environmental Health and Safety Publications. Series on Testing and Assessment No. 19 (<http://www.oecd1.org/ehs/test/monos.htm>).
9. EPA (1990). Atlas of Dermal Lesions, (20T-2004). United States Environmental Protection Agency, Office of Pesticides and Toxic Substances, Washington, DC, August 1990. (Доступно на захтјев од секретеријата OECD).

Дио други

Оцјењивање реакција на кожи

Настанак еритема и есхаре

Нема еритема	0
Веома слаб еритем (једва видљив).....	1
Добро дефинисан еритем.....	2
Средње изражен до јак еритем.....	3
Јак еритем (црвенило) уз настанак есхаре која спрјечава оцјену еритема.....	4

Максимална оцјена: 4

Настанак едема

Нема едема.....	0
Веома слаб едем (једва видљив).....	1
Слаб едем (јасно ограничен).....	2
Средње изражен едем (уздигнут приближно 1 mm).....	3
Јак едем (уздигнут изнад 1 mm и проширен и на површину која није била изложена супстанци).....	4

Максимална оцјена: 4

У случају нејасних налаза потребно је обавити хистопатолошка испитивања.

Дио трећи

СТРАТЕГИЈА ИСПИТИВАЊА ИРИТАЦИЈЕ И КОРОЗИВНОГ ОШТЕЋЕЊА КОЖЕ КОРАК ПО КОРАК

1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА

У интересу научне заснованости и због добробити животиња важно је избјегавати непотребно коришћење животиња или испитивања која ће код животиња вјероватно изазвати јак одговор. Прије *in vivo* испитивања иритације/корозивног оштећења потребно је процијенити све постојеће податке који се односе на потенцијал испитиване супстанце да изазове иритацију /корозивно оштећење. Испитивање на лабораторијским животињама може да се избјегне ако постоји довољно података и доказа за класификацију одређене супстанце у односу на потенцијал да изазове иритацију/корозивно оштећење. На основу анализе квалитета података и стратегије испитивања корак по корак смањиће се потреба за *in vivo* испитивањима, нарочито ако се сумња на могућност да ће испитивана супстанца изазвати интензивне реакције на кожи.

Анализа квалитета података користи се за процјену постојећих података о иритацији/корозивном оштећењу коже које изазива испитивана супстанца и да би се утврдило да ли се осим *in vivo* студија на кожи, изводе и додатна испитивања која би допринијела да се боље опише овај потенцијал испитиване супстанце. Када се покаже потреба за додатним испитивањима, за прикупљање нових, релевантних експерименталних податка препоручује се примјена стратегије испитивања корак по корак. За супстанце које претходно нису испитиване, такође је потребно примијенити стратегију испитивања корак по корак за одређивање њених ефеката на кожи. Стратегију испитивања описану у овом Дијелу развили су чланови радне групе OECD¹, а иста је каснија потврђена и проширена у склопу Глобално хармонизованог система за класификацију хемијских супстанци у односу на ефекте по здравље људи и на животну средину, на 28-ом заједничком Симпозијуму хемијске комисије и радне групе за хемију, у новембру 1998. године².

Иако стратегија испитивања корак по корак није саставни дио методе испитивања В.4. која је дата у овом Дијелу, она одражава препоручени приступ за одређивање својстава супстанци на основу иритативних/корозивних ефеката на кожи. Ова метода испитивања представља, са аспекта етике и праксе, најбољи приступ за *in vivo* испитивања иритације/корозивног оштећења на кожи. Метода испитивања служи као упутство за извођење *in vivo* испитивања и збраја факторе које је потребно сагледати прије почетка испитивања на животињама. Стратегија такође даје препоруку за процјену

постојећих података о испитиваној супстанци, као и начин на који је потребно прикупити нове податке за супстанце за које су потребна додатна испитивања или за супстанце за које никаква испитивања нису претходно спроведена. Под одређеним околностима, препоручује се и извођење валидираних и прихваћених *in vitro* или *ex vivo* испитивања иритативних/корозивних ефеката на кожи.

2. ОПИС СТРАТЕГИЈЕ ИСПИТИВАЊА И ПРОЦЈЕНЕ

Прије почетка испитивања, као дио стратегије испитивања корак по корак (видјети Слику), процјењују се сви доступни подаци како би се одредила потреба за *in vivo* испитивањима на кожи. Иако је значајне податке могуће добити процјеном једног параметара (нпр. високи рН), за доношење коначне одлуке о испитивањима морају се размотрити и сви други доступни подаци, као што су штетни ефекти испитиване супстанце или њених аналога. На крају је потребно изнети и објашњење за донијету одлуку. Акценат је на постојећим подацима о испитиваној супстанци добијеним из налаза код људи и испитивања на животињама, и на исходу *in vitro* или *ex vivo* испитивања. Гдје год је могуће треба избјежавати *in vivo* студије корозивних супстанци за које се унапријед зна да су штетне. Фактори који се узимају у обзир у стратегији испитивања укључују:

Процјену постојећих података студија добијених на основу налаза код људи и података из испитивања на животињама (корак 1). Прво се разматрају постојећи подаци на основу налаза код људи нпр. клиничке студије, студије након професионалне изложености, прикази случаја; односно из студија на животињама нпр. подаци из испитивања са једном или поновљеним дозама, будући да се добијају подаци који су директно повезани са ефектима на кожи. Није потребно испитивати *in vivo* супстанце за које се поуздано зна да изазивају иритацију/корозивно оштећење коже, као и оне за које постоје докази да немају такве ефекте.

Анализу односа структуре и активности (у даљем тексту: SAR) (корак 2). Разматрају се резултати испитивања структурно сличних супстанци, ако такве постоје. Када довољно доступних података о структурно сличним супстанцама/смјешама тих супстанци указују на њихов потенцијал за иритацију/корозивни ефекат, може се претпоставити да ће испитивана супстанца у сличним студијама дати сличне налазе. У таквим случајевима, супстанцу није потребно додатно испитивати. Негативни резултати, односно подаци који указују на изостанак оваквих ефеката, из студије на структурно сличним супстанцама или смјешама таквих супстанци, не представљају довољно чврст доказ о нешкодљивости супстанце која је у поступку анализе. Валидирани и прихваћени SAR приступ користи се како би се идентификовао потенцијал за иритативни и корозивни ефекат испитиване супстанце.

Физичка и хемијска својства и хемијску реактивност (корак 3). Супстанце које имају екстремне рН вриједности као $\leq 2,0$ и $\geq 11,5$ могу имати изражене локалне ефекте. Ако је екстремни рН основа за оцјењивање потенцијала супстанце да изазове корозивно оштећење коже, мора се размотрити и њена кисело-базна резерва (или пуферски капацитет)^{3, 4}. Ако пуферски капацитет указује на то да супстанца не изазива корозивно оштећење коже, неопходно је обавити додатна испитивања како би се потврдила ова претпоставка, и то по могућству примјеном валидираних и прихваћених *in vitro* или *ex vivo* испитивања (видјети кораке 5 и 6).

Дермалну токсичност (корак 4). Ако се показало да је хемикалија веома токсична након дермалне примјене, не препоручује се *in vivo* испитивање иритације/корозивног оштећења, будући да ће количина испитиване супстанце која се уобичајено примјењује премашити ону веома токсичну дозу, и довести до угинућа или изразите патње животиња. Нису потребна додатна испитивања ако претходно изведена испитивања на албино кунићима примјеном дозе од 2.000 mg/kg ТМ или веће нису показала никакве штетне

ефекте на кожи. Код процјене акутне дермалне токсичности потребно је имати на уму неколико ствари: на примјер, биљешке о лезијама на кожи могу бити непотпуне. Испитивања и опажања могу бити обављена на другој врсти, а не на кунићима, а друге животињске врсте могу бити да се разликују по осјетљивости одговора. Облик у којем је испитивана супстанца примијењена на кожу можда није одговарајући за одређивање иритације/корозивног оштећења коже (нпр. разблаживање супстанце код испитивања дермалне токсичности⁵). У случајевима када су обављена добро осмишљена испитивања дермалне токсичности на кожи кунића, негативни налази могу да се сматрају довољно чврстим доказом да испитивана супстанца не изазива иритацију/корозивно оштећење коже.

Резултате *in vitro* или *ex vivo* испитивања (кораци 5 и 6). Испитивање на животињама није потребно вршити за супстанце које су показале корозивно или јако иритативно својство у *in vitro* или *ex vivo* испитивањима^{6,7} која су валидирана и прихваћена управо за процјену ових специфичних ефеката, већ се може претпоставити да ће ове супстанце довести до сличних ефеката и *in vivo*.

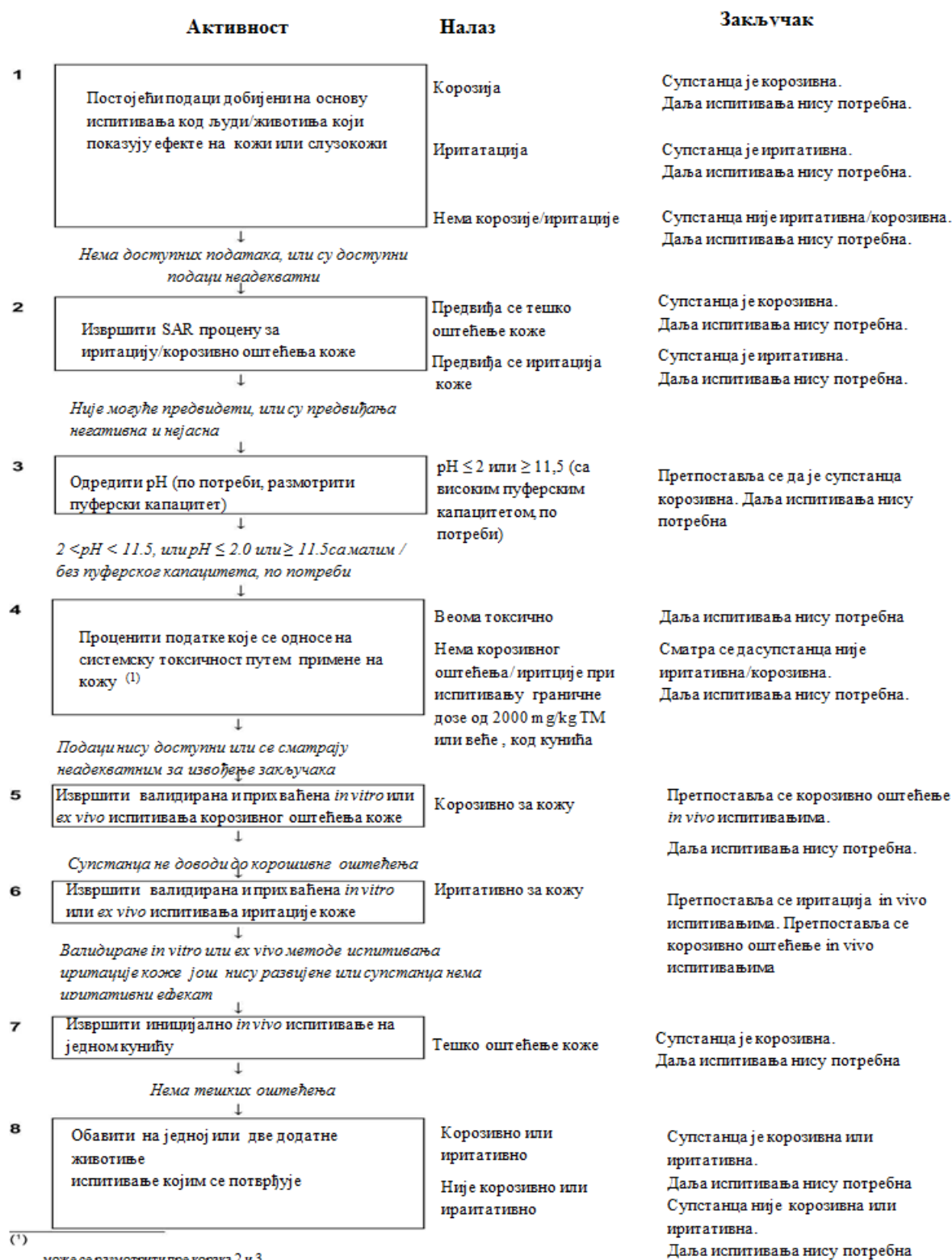
In vivo испитивања на кунићима (кораци 7 и 8). Ако се након процјене квалитета постојећих података ипак донесе одлука да се изводи *in vivo* испитивање, иницијално испитивање треба започети само на једној животињи. Ако на тој животињи супстанца изазове корозивно оштећење коже, обустављају се даља испитивања. Ако не дође до корозивног оштећења коже у иницијалном испитивању, потребно је да се иритативни или негативни налаз додатно потврди на још двије експерименталне животиње и то за вријеме излагања у трајању од четири сата. Ако се уочи ефекат иритације у иницијалном испитивању, може да се обави испитивање којим се потврђује и то корак по корак, или истовременим излагањем двије додатне животиње.

3. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, (1996) Test Guidelines Programme: Final Report on the OECD Workshop on Harmonisation of Validation and Acceptance Criteria for Alternative Toxicological Test Methods. Held on Solna, Sweden, 22-24 January 1996 (<http://www1.oecd.org/ehs/test/background.htm>).
2. OECD, (1998) Harmonised Integrated Hazard Classification System for Human Health and Environmental Effects of Chemical Substances, as endorsed by the 28th Joint Meeting of the Chemicals Committee and the Working Party on Chemicals, November 1998 (<http://www1.oecd.org/ehs/Class/HCL6.htm>).
3. Worth, A.P., Fentem J.H., Balls M., Botham P.A., Curren R.D., Earl L.K., Esdaile D.J., Liebsch M., (1998). An Evaluation of the Proposed OECD Testing Strategy for Skin Corrosion. ATLA 26, p. 709-720.
4. Young, J.R., How, M.J., Walker, A.P., Worth, W.M.H., (1988). Classification as Corrosive or Irritant to Skin of Preparations Containing Acidic or Alkaline Substances, Without Testing on Animals. Toxicology *In vitro*, 2(1), p. 19-26.
5. Patil, S.M., Patrick, E., Maibach, H.I. (1996) Animal, Human, and *In vitro* Test Methods for Predicting Skin Irritation, in: Francis N. Marzulli and Howard I. Maibach (editors): Dermatotoxicology. Fifth Edition ISBN 1-56032-356-6, Chapter 31, p. 411-436.
6. Testing Method B.40.
7. Fentem, J.H., Archer, G.E.B., Balls, M., Botham, P.A., Curren, R.D., Earl, L.K., Esdaile, D.J., Holzhutter, H.G. and Liebsch, M. (1998) The ECVAM international validation study on *in vitro* tests for skin corrosivity. 2. Results and evaluation by the Management Team. Toxicology *In vitro* 12, p. 483-524.

Дио четврти

Испитивање и стратегија процјене за иритацију/корозивно оштећење коже

(¹)

може се размотрити пре корака 2 и 3.

В.5. АКУТНА ТОКСИЧНОСТ: ИРИТАЦИЈА/ТЕШКО ОШТЕЋЕЊЕ ОКА

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 405 (2002).

1.1. УВОД

У припреми ажуриране верзије ове методе испитивања посебна пажња посвећена је могућим побољшањима у односу на добробит животиња, као и на процјену свих постојећих података о испитиваној супстанци, са циљем да се избјегну непотребна испитивања на животињама. Метода испитивања заснива се на препоруци да се прије *in vivo* испитивања акутног иритативног/корозивног оштећења ока обави анализа квалитета постојећих података¹. Када нема довољно података, могуће је добити их примјеном испитивања корак по корак^{2,3}. Стратегија испитивања укључује и обављање валидираних и прихваћених *in vitro* или *ex vivo* испитивања која су описана у Дијелу трећем ове методе. Прије извођења *in vivo* испитивања ока препоручује се коришћење *in vivo* испитивања иритације/корозивног оштећења коже која могу да предвиде иритацију ока.

У интересу научне заснованости и добробити животиња је да се *in vivo* студије започињу након процјене свих доступних података који су релевантни за процјену потенцијала супстанце да изазове иритацију/тешко оштећење ока. Такви подаци произлазе из претходно добијених налаза код људи односно спроведених испитивања на лабораторијским животињама, из доказа о иритацији /корозивном оштећењу једне или више структурно сличних супстанци или смјеша таквих супстанци, али и из података који указују на јаку киселост или базност испитиване супстанце^{4,5}, или из претходно већ валидираних и прихваћених *in vitro* или *ex vivo* испитивања иритације/корозивног оштећења коже^{6,6a}. Студије могу да буду спроведене раније или да настану као резултат анализе квалитета постојећих података.

За неке супстанце анализа може да укаже на потребу за *in vivo* испитивањима потенцијала супстанце за иритацију/тешког оштећења ока. У свим таквим случајевима, прије *in vivo* испитивања ефеката на оку, препоручује се *in vivo* испитивање ефеката на кожи у складу са методом испитивања В.4. која је дата у овом Дијелу⁷. Примјена анализе квалитета постојећих података и студије испитивања корак по корак смањује потребу за *in vivo* испитивањима иритације/тешког оштећења ока за супстанце за које постоје довољно података из других студија. Ако потенцијал супстанце да изазове иритацију/тешко оштећење ока не може да се одреди коришћењем методе испитивања корак по корак чак ни након испитивања иритације/корозивног оштећења коже, приступа се *in vivo* испитивању иритације/тешког оштећења ока.

У Дијелу трећем ове методе описана је стратегија испитивања корак по корак која укључује и обављање валидираних и прихваћених *in vitro* или *ex vivo* испитивања иритације/корозивног оштећења. Стратегију су развили, као јединствено прихваћену и препоручену, чланови радне групе OECD⁸, а иста је прихваћена и уврштена у препоручене стратегије испитивања од стране Глобално хармонизованог система за класификацију (у даљем тексту: GHS)⁹. Ова стратегија се препоручује прије било каквих *in vivo* испитивања. За нове супстанце, испитивање корак по корак је препоручени приступ за добијање научно заснованих података о њиховим иритативним/корозивним ефектима. За супстанце које су већ обухваћене испитивањима, иста стратегија треба да се примијени за употпуњавање података о иритативним/корозивним ефектима на око и

кожу. Примјену другачије стратегије испитивања или поступка, или одлуку да се не примијени ова усвојено испитивање корак по корак, потребно је објаснити и образложити.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Иритација ока је настанак промјена у оку до којих долази након примјене испитиване супстанце на спољашњу површину ока, које су потпуно реверзибилне у периоду од 21 дана након примјене.

Тешко оштећење ока је оштећење ткива ока или озбиљно погоршање вида након примјене испитиване супстанце на спољашњу површину ока, које није потпуно реверзибилно у периоду од 21 дана након примјене.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Супстанца која се испитује примјењује се у једној дози у једно око експерименталне животиње. Нетретирано око служи као контрола. Степен иритације/тешког оштећења ока процјењује се оцјењивањем лезија коњуктиве, рожњаче и дужице, у претходно одређеним временским интервалима. Да би се обезбиједила комплетна процјена ефеката описују се и друге промјене на оку и системски штетни ефекти. Испитивање треба да траје довољно дуго да се процијени реверзибилност или иреверзивбилност ефеката.

Животиње које у било ком дијелу испитивања показују сталне знакове патње односно бола лишавају се живота на хуман начин, а супстанца се процјењује у складу са тим. Критеријуми за доношење одлуке о лишавању живота на хуман начин животиња које су на самрти и показују знаке изразите патње, описани су у литератури¹⁰.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припрема за *in vivo* испитивање

1.4.1.1. Избор животиња

Препоручује се коришћење здравих младих јединки албино кунића. Уколико се користи друга животињска врста, наводе се разлози за то коришћење.

1.4.1.2. Припрема животиња

Код сваке експерименталне животиње која је претходно одабрана за испитивање прегледају се оба ока 24 сата прије почетка испитивања. Животиње код којих је уочена иритација ока, недостатак или већ постојећа повреда рожњаче не користе се за испитивање.

1.4.1.3. Услови смјештаја и исхрана

Животиње се смјештају у одговарајући смјештај за појединачно и одвојено држање. Температура смјештајног простора у коме се држе кунићи треба да се одржава на 20 °C (± 3 °C). Релативна влажност ваздуха треба да буде најмање 30% и да не прелази 70% (осим у случајевима када се просторија са животињама чисти). Идеална влажност је између 50% и 60%. Освјетљење мора да буде вјештачко и то у интервалима од 12 сати свјетла и 12 сати мрака. Животиње се хране уобичајеном храном за лабораторијске животиње, са слободним приступом води за пиће.

1.4.2. Поступак испитивања

1.4.2.1. Примјена испитиване супстанце

Испитивана супстанца примјењује се у конјунктивалну кесу једног ока сваке животиње након што се лагано повуче доњи капак очне јабучице. Капци се затим њежно споје на отприлике једну секунду да би се спријечио губитак супстанце. Друго око, које није третирано супстанцом, служи за контролу.

1.4.2.2. Испирање

Очи животиња најмање 24 сата од примјене не смију да се испирају, осим ако се примјењује чвста супстанца (видјети одјељак 1.4.2.3.2. ове методе) и у случају непосредног корозивног или иритативног ефекта. Након 24 сата од примјене, уколико се процијени да је потребно, око може да се испере.

Не препоручује се коришћење пропратне групе животиња за истраживање утицаја који се јављају након испирања, осим уколико је научно оправдано. Ако је потребно користити пропратну групу животиња, узимају се два кунића. Услови испирања пажљиво се документују, нпр. вријеме испирања, састав и температура течности за испирање; трајање, интензитет и брзина примјене.

1.4.2.3. Дозни нивои

1.4.2.3.1. Испитивање течности

За испитивање течности користи се доза испитиване супстанце у запремини од 0,1 mL. За укапавање супстанце директно у око не смију се користити спрејеви са пумпицом. Течни спреј се истискује и сакупља у бочице прије укапавања 0,1 mL у око.

1.4.2.3.2. Испитивање чврстих супстанци

Када се испитује чврста супстанца, паста, супстанце у облику честица запремина која се користи је 0,1 mL или је то маса која није већа од 100 mg. Испитивана супстанца мора да буде уситњена у фини прах. Количина чврсте супстанце мјери се након што је пажљиво сабијена и стављена у посуду за мјерење. Ако се код првог посматрања које је се обавља један сат након наношења чврсте испитиване супстанце уочи да она није одстрањена из ока животиње помоћу физиолошких механизма, око може се испере физиолошким раствором или дестилованом водом.

1.4.2.3.3. Испитивање аеросола

Препоручује се прикупљање свих спрејева са пумпицом и аеросола прије наношења (укапавања) у око. Изузетак су супстанце у аеросол бочицама под притиском, које се због испаравања не прикупљају унапријед. У тим случајевима око се држи отворено и испитивана супстанца се наноси у једном потезу директно у око у трајању око једне секунде, са удаљености од 10 cm. Ова удаљеност може да варира, у зависности од притиска спреја и његовог састава. Води се рачуна да притисак у спреју не оштети око. У неким случајевима, постоји потреба за проценом могућности за „механичко“ оштећење ока које су изазвале силе спреја.

Процјена дозе испитиване супстанце спреја може се утврдити симулирањем испитивања на следећи начин: супстанца се напрска по папиру за мјерење кроз отвор величине ока кунића. Повећање масе папира приближно је дози која је напрскана у око. Код испарљивих супстанци, доза се може утврдити мјерењем бочице прије и после прскања испитиване супстанце.

1.4.2.4. Иницијално испитивање

(*In vivo* испитивање иритације/тешког оштећења ока на једној животињи)

Препоручује се *in vivo* испитивање на једној животињи као што је описано у стратегији испитивања корак по корак (видјети Део трећи ове методе).

Ако резултати покажу да супстанца изазива тешко оштећење или јаку иритацију ока при коришћењу прописане методе, не спроводе се даља испитивања на оку.

1.4.2.5. Локални анестетици

Локални анестетици могу да се користе зависно од случаја. Ако анализе квалитета постојећих података указују да супстанца може да изазове бол или иницијално испитивање покаже присуство болних реакција, прије наношења испитиване супстанце може да се употреби локални анестетик. Врста, концентрација и доза локалног анестетика бира се пажљиво, да се спријече одступања у реакцији на испитивану супстанцу због његовог коришћења. Контролно око је такође под локалном анестезијом.

1.4.2.6. Испитивање којим се потврђује

(*In vivo* испитивање иритације ока на додатним животињама)

Ако у иницијалном испитивању није уочено тешко оштећење ока, иритација или негативан резултат, оно се потврђује коришћењем највише двије додатне животиње. Уколико се у иницијалном испитивању уочи значајна иритација која указује да може да се понови јак (иреверзибилан) ефекат и у испитивању којим се потврђује, препоручено је да се испитивање којим се потврђује изводи постепено, прво на једној па на другој животињи, прије него да се испитивање изводи на обе животиње истовремено. Ако друга животиња покаже знакове иритације или тешког оштећења ока, испитивање се не наставља. Додатне животиње могу да буду потребне када се утврђују знакови слабе или средње тешке иритације.

1.4.2.7. Период посматрања

Посматрање мора да траје довољно дуго да би се у потпуности утврдио значај и реверзибилност уочених ефеката. Експеримент се обуставља увијек када животиња показује непрекидне знакове бола или патње⁹. Да би се утврдила реверзибилност ефеката, животиње се посматрају 21 дан након примјене супстанце. Ако се прије истека 21-ог дана уочи да су ефекти реверзибилни, експеримент се прекида.

1.4.2.7.1. Клиничка посматрања и оцјењивање реакција на оку

Преглед очију обавља се након 1 сата, 24 сата, 48 сати и 72 сата од примјене супстанце. Животиње се не држе у испитивању након што се добију дефинитивни подаци. Животиње које показују непрекидне знакове јаког бола или патње лишавају се живота на хуман начин без одлагања, а супстанца се процјењује у складу са тим. Животиње које се након примјене испитиване супстанце лишавају живота на хуман начин могу имати следећа оштећења ока: перфорирана рожњача или јака улцерација рожњаче која обухвата стафилом, крв у предњој комори ока, четврти степен замућења рожњаче који траје 48 сати, недостатак рефлекса на свјетлост (оцјена 2 реакције ириса који траје 72 сат, улцерација мембране коњуктиве, некроза коњуктиве или мембране са трепавицама или десквација. Разлог за лишавање живота на хуман начин је што су ове лезије (оштећења) углавном трајне.

Животиње код којих се лезије ока не развију, могу да се третирају тек након трећег дана од примјене. Животиње са slabим до средње тешким оштећењима посматрају се до уочавња јасне лезије или током 21 дан, након чега се испитивање прекида. Посматрања се обављају 7 дана, 14 дана и 21 дан да би се утврдио обим оштећења и њихова реверзибилност или иреверзибилност.

Оцјењивање реакције на оку (коњуктива, рожњача и дужица) мора да буде забиљежено код сваког испитивања (видјети Део други ове методе). Сва друга оштећења ока (панус, пребојеност) и друге промјене морају да се наведу.

Испитивање реакција може да се врши уз коришћење бинокуларне лупе, ручне слит-лампе, биомикроскопа или другог одговарајућег прибора. Након биљежења резултата посматрања након 24 сата, очи додатно могу да буду прегледане флуоресцентном лампом. Оцјењивање налаза на оку по својој природи је субјективно. Како би се подстакло да оцјењивање налаза ока буде усклађено међу различитим лабораторијама, потребно је да се особље лабораторија адекватно обучи за оцјењивање и тумачење резултата.

2. ПОДАЦИ

2.2. ПРОЦЈЕНА РЕЗУЛТАТА

Оцјена иритације ока процјењује се у складу са природом и тежином лезија и њиховом реверзибилношћу или иреверзибилношћу. Појединачне оцјене саме за себе не указују на иритативна својства хемикалије, будући да се процјењују и остали ефекти. Појединачне оцјене треба имати у виду као препоруку и значајне су само уколико су подржане потпуним описом и процјеном свих уочених ефеката.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

3.1. ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА

Извјештај о испитивању садржи податке о:

1) Разлозима за *in vivo* испитивање:

- анализа процјене квалитета постојећих података, укључујући и резултате стратегије испитивања корак по корак
- опис релевантних података добијених из претходних испитивања;
- подаци добијени из сваког корака стратегије испитивања;
- опис *in vitro* изведених испитивања укључујући детаље о поступку и резултате добијене за испитивању/референтну супстанцу;
- опис *in vivo* изведене студије иритације/тешког оштећења ока, укључујући добијене резултате;
- анализа квалитета података за извођење *in vivo* студије.

2) Испитиваној супстанци:

- идентификациони подаци (нпр. CAS број, порекло, чистоћа, познате нечистоће, број серије);
- физичко стање и физичка и хемијска својства (нпр. рН, испарљивост, растворљивост, стабилност, хемијска реакција са водом);
- код смјеша: састав и релативни процјенти састојака;
- ако се користи локални анестетик: идентификација, чистоћа, тип, доза, евентуална интеракција са супстанцом.

3) Вехикулуму:

- идентификација, концентрација (по потреби), запремина која се користи;
- оправданост за избор вехикулума.

4) Експерименталним животињама:

- врста/сој, разлог за коришћење друге врсте а не албино кунића;
- старост сваке животиње на почетку студије;
- број животиња оба пола у испитивању и контролним групама (по потреби);
- тјелесна маса појединачних животиња на почетку и крају испитивања;

- извор животиња, услови смјештаја, исхрана итд.

5) Резултатима:

- опис методе која је коришћена за оцјењивање реакције при сваком времену посматрања (нпр. ручна слит-лампа, биомикроскоп, флуоресцентно свјетло);
- табеларни приказ налаза иритације/кешког оштећења за сваку животињу при сваком времену посматрања до уклањања животиње из испитивања;
- опис степена и природе уочене иритације или тешког оштећења;
- опис других уочених лезија на оку (нпр. васкуларизација, формирање пануса, пребојеност, адхезија);
- опис свих локалних ефеката који нису на оку и систематских штетних ефеката, и хистопатолошки налази уколико их има.
- тумачење резултата.

3.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Резултати студије иритације ока на лабораторијским животињама могу се екстраполирати на људе, и валидни су у ограниченом степену. У многим случајевима албино кунућ показује већу осјетљивост на иритансе или корозиве ока од човека.

Тумачење резултата мора да буде прецизно да би се искључила иритација која је резултат секундарне инфекције.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Barratt, M.D., Castell, J.V., Chamberlain, M., Combes, R.D., Dearden, J.C., Fentem, J.H., Gerner, I., Giuliani, A., Gray, T.J.B., Livingston, D.J., Provan, W.M., Rutten, F.A.J.J.L., Verhaar, H.J.M., Zbinden, P. (1995) The Integrated Use of Alternative Approaches for Predicting Toxic Hazard. ECVAM Workshop Report 8. ATLA 23, p. 410-429.
2. de Silva, O., Cottin, M., Dami, N., Roguet, R., Catroux, P., Toufic, A., Sicard, C., Dossou, K.G., Gerner, I., Schlede, E., Spielmann, H., Gupta, K.C., Hill, R.N., (1997) Evaluation of Eye Irritation Potential: Statistical Analysis and Tier Testing Strategies. Food Chem. Toxicol 35, p. 159-164.
3. Worth A.P. and Fentem J.H., (1999) A general approach for evaluating stepwise testing strategies ATLA 27, p. 161-177
4. Young, J.R., How, M.J., Walker, A.P., Worth W.M.H., (1988) Classification as Corrosive or Irritant to Skin of Preparations Containing Acidic or Alkaline Substance Without Testing on Animals. Toxicology *In vitro*, 2, p. 19-26.
5. Neun, D.J. (1993) Effects of Alkalinity on the Eye Irritation Potential of Solutions Prepared at a Single pH. J. Toxicol. Cut. Ocular Toxicol. 12, p. 227-231.
6. Fentem, J.H., Archer, G.E.B., Balls, M., Botham, P.A., Curren, R.D., Earl, L.K., Edsaille, D.J., Holzhutter, H.G. and Liebsch, M. (1998) The ECVAM international validation study on *in vitro* tests for skin corrosivity. 2. Results and evaluation by the Management Team. Toxicology *In vitro* 12, p. 483-524.
- 6a. Testing Method B.40 Skin Corrosion.
7. Testing method B.4. Acute toxicity: dermal irritation/corrosion.
8. OECD, (1996) OECD Test Guidelines Programme: Final Report of the OECD Workshop on Harmonisation of Validation and Acceptance Criteria for Alternative Toxicological Test Methods. Held in Solna, Sweden, 22-24 January 1996 (<http://www.oecd.org/ehs/test/background.htm>).
9. OECD, (1998) Harmonised Integrated Hazard Classification System for Human Health and Environmental Effects of Chemical Substances, as endorsed by the 28th Joint Meeting of

- the Chemicals Committee and the Working Party on Chemicals, November 1998 (<http://www.oecd.org/ehs/Class/HCL6.htm>).
10. OECD, (2000) Guidance Document on the Recognition, Assessment and Use of Clinical Signs as Humane Endpoints for Experimental Animals Used in Safety Evaluation. OECD Environmental Health and Safety Publications. Series on Testing and Assessment No 19 (<http://www.oecd.org/ehs/test/monos.htm>).

Дио други

Оцјењивање оштећења ока

Рожњача

Замућеност: степен замућености (очитава се налаз са мјеста највеће густине)*

Нема улцерација ни замућења.....	0
Расуте или дифузне површине замућења (осим незнатног губитка нормалног сјаја); дужица јасно видљива	1
Лако распознатљива провидна површина; дужица благо замућена.....	2
Некротична површина; детаљи дужице нису видљиви; величина зјеница се једва распознаје.....	3
Замућење рожњаче; дужица се не распознаје кроз замућење.....	4

Могући максимум: 4

* Биљежи се величина површине замућења рожњаче..

Дужица

Нормална.....	0
Изразито дубока бора, конгестија, отицање, умјерена хиперимија око рожњаче; или надраженост; дужица реагује на свјетлост (спора реакција се сматра ефектом)	1
Крварење, обимна деструкција, изостанак реакције на свјетлост	2

Могући максимум: 2

Коњуктива

Црвенило (односи се на палпебрални и булбарни дио коњуктиве; изузев рожњаче и дужице)

Нормална.....	0
Хиперимија неких капиlara	1
Дифузно црвенило(тамно црвена), појединачни капилари нису јасно видљиви	2
Дифузно црвенило боје меса.....	3

Могући максимум: 3

Хемоза

Отицање (односи се на капке односно трећи капак)

Нормално.....	0
Отицање изнад нормале.....	1
Јасно отицање, са парцијалним увртањем капака.....	2
Отицање, са капцима затвореним на пола.....	3
Отицање, са капцима затвореним више од пола.....	4

Могући максимум: 4

Дио трећи

СТРАТЕГИЈА ИСПИТИВАЊА ИРИТАЦИЈЕ И ТЕШКОГ ОШТЕЋЕЊА ОКА КОРАК ПО КОРАК

1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА

У интересу научне заснованости и због добробити животиња, важно је избјегавати непотребно коришћење животиња или испитивања која ће код животиња вјероватно изазвати јак одговор. Прије *in vivo* испитивања иритације/тешког оштећења ока, потребно је процијенити све постојеће податке који се односе на потенцијал испитиване супстанце да изазове иритацију/тешко оштећење ока. Ако постоји довољно података и доказа за класификацију одређене супстанце у односу на потенцијал да изазове иритацију/тешко оштећење ока, може да се избјегне испитивање на лабораторијским животињама. На основу анализе квалитета података и стратегије испитивања корак по корак смањиће се потреба за *in vivo* испитивањима, нарочито ако се сумња на могућност да ће испитивана супстанца изазвати интензивне реакције.

Анализа квалитета постојећих податка користи се за процјену постојећих података о иритацији/тешком оштећењу ока које изазива испитивана супстанца како би се утврдило да ли је осим *in vivo* испитивања на кожи неопходно обавити и додатна испитивања која доприносе да се боље опише овај потенцијал испитиване супстанце. Када се покаже потреба за додатним испитивањима, за прикупљање нових релевантних експерименталних податка препоручује се примјена стратегије испитивања корак по корак. За супстанце које претходно нису испитиване, такође је потребно примијенити стратегију испитивања корак по корак за одређивање њених ефеката на оку. Стратегију испитивања описану у овом дијелу развили су чланови радне групе OECD¹, а иста је касније потврђена и проширена у склопу Глобално хармонизованог система за класификацију хемијских супстанци у односу на ефекте по здравље људи и на животну средину, на 28-ом заједничком Симпозијуму хемијске комисије и радне групе за хемију, у новембру 1998. године².

Иако ова стратегија испитивања корак по корак није саставни дио методе испитивања В.5. која је дата у овом прилогу, она одражава препоручени приступ за одређивање својстава супстанци на основу иритативних/корозивних ефеката на оку. Са аспекта етике и праксе метода испитивања представља најбољи приступ за *in vivo* испитивања иритације/тешког оштећења на оку. Метода испитивања служи и као упутство за извођење *in vivo* испитивања и збраја факторе које је потребно сагледати прије почетка испитивања на животињама. Стратегија такође даје препоруку за процјену постојећих података о испитиваној супстанци као и начин на који је потребно прикупити

нове податке за супстанце за које су потребна додатна испитивања или за супстанце за које нису претходно спроведена никаква испитивања. Стратегија као прво укључује извођење валидираног и прихваћеног *in vitro* или *ex vivo* испитивања, а затим методу испитивања В.4. која је дата у овом прилогу иритативних/корозивних ефеката на кожи под специфичним условима^{3,4}.

2. ОПИС СТРАТЕГИЈЕ ИСПИТИВАЊА КОРАК ПО КОРАК

Прије почетка испитивања у склопу методе испитивања корак по корак (видјети Слику), потребно је процијенити постојеће податке како би се одредила потреба за *in vivo* испитивањима на оку. Иако је значајне податке могуће добити процјеном једног параметара (нпр. високи рН), за доношење коначне одлуке о испитивањима морају се размотрити и сви други доступни подаци, као што су штетни ефекти испитиване супстанце или њених аналога. На крају је потребно изнијети и објашњење за донијету одлуку. Акценат је на постојећим подацима о испитиваној супстанци добијеним из података на основу налаза код људи и испитивања на животињама, и на исходу *in vitro* или *ex vivo* испитивања. *In vivo* студије корозивних супстанци за које се унапријед зна да су штетне, треба избјегавати гдје год је то могуће. Фактори који се узимају у обзир у стратегији испитивања укључују:

Процјену постојећих података добијених на основу налаза код људи и на испитивања код животиња. (корак 1). Прво се разматрају постојећи подаци на основу налаза код људи, нпр. клиничке студије, студије након професионалне изложености, прикази случаја, односно подаци из студија на оку животиња, будући да се добијају подаци који су директно везани за ефекте на око. Процјењују се доступни подаци из студија у којима су вршена истраживања иритације/корозивног оштећења на основу налаза код људи односно испитивања код животиња. Супстанце за које је познато да изазивају јаку иритацију/ корозивно оштећење ока не смију се уносити у око животиња, као ни супстанце са истим ефектом на кожи, јер је то сигуран показатељ да су иритативни/корозивни и за око. Супстанце за које има довољно доказа да не изазивају иритацију/тешко оштећење ока у претходно изведеним испитивањима, не треба испитивати у *in vivo* студијама ока.

Анализу односа структуре и активности (у даљем тексту: SAR) (корак 2). Разматрају се резултати испитивања структурно сличних супстанци, ако су доступни. Када довољно доступних података о структурно сличним супстанцама/смјешама тих супстанци указују на њихов потенцијал за иритацију/корозивни ефекат на оку, може се претпоставити да ће испитивана супстанца дати сличне налазе. У таквим случајевима супстанцу није потребно додатно испитивати. Негативни резултати, односно подаци који указују на изостанак оваквих ефеката из студије на структурно сличним супстанцама или смјешама таквих супстанци, не представљају довољно чврст доказ о нешкодљивости супстанце која је у поступку испитивања. Валидирани и прихваћени SAR приступ користи се за идентификацију потенцијала за иритативни и корозивни ефекат испитиване супстанце на оку и кожи.

Физичка и хемијска својства и хемијску реактивност (корак 3). Супстанце које имају екстремне рН вриједности као $\leq 2,0$ или $\geq 11,5$ могу имати изражене локалне ефекте. Ако је екстремни рН основа за оцјењивање потенцијала супстанце да изазове тешко оштећење ока, мора се размотрити и њена кисело-базна резерва (или пуферски капацитет)^{5, 6}. Ако пуферски капацитет указује на то да супстанца не изазива тешко оштећење ока, неопходно је обавити додатна испитивања како би се потврдила ова претпоставка, и то ако је могуће примјеном валидираних и прихваћених *in vitro* или *ex vivo* испитивања (видјети кораке 5 и 6).

Разматрање осталих постојећих података (корак 4). У овом кораку процјењују се сви доступни подаци о системској токсичности код дермалног пута примјене. Акутна дермална токсичност испитиване супстанце такође се разматра. Ако се покаже да је испитивана супстанца веома токсична ако се примијени на кожу, не постоји потреба за испитивањем на оку, јер ако је веома токсична након дермалног пута примјене, може се претпоставити да ће изазвати јаку реакцију ако се нанесе у око. Тај податак такође може да буде размотрен у кораку 2 и 3.

Резултате *in vitro* или *ex vivo* испитивања (корак 5 и 6). Испитивање на животињама није потребно вршити за супстанце које су показале корозивно или јако иритативно својство у *in vitro* или *ex vivo* испитивањима^{7,8} која су валидирана и прихваћена управо за процјену иритације/тешког оштећења ока или коже. Може се претпоставити да такве супстанце показују сличне ефекте *in vivo*. Ако не постоје валидирана и прихваћена *in vitro/ex vivo* испитивања, корак 5 и 6 се прескачу и директно се приступа кораку 7.

In vivo процјену иритације или корозивног оштећења коже (корак 7). Када нема довољно доказа за извођење закључне анализе квалитета података о потенцијалу супстанце да изазове иритацију/тешко оштећење ока на основу поменутих студија, прво се процјењује *in vivo* потенцијал иритације/корозивног оштећења коже коришћењем методе испитивања В.4. која је дата у овом Прилогу⁴ и Дијелу трећем датом уз ту методу испитивања⁹. Ако се покаже да супстанца изазива корозивно оштећење или тешку иритацију коже, а не постоје други подаци који доказују супротно, претпоставља се да је супстанца корозивна/иритативна и за око. У том случају нема потребе за извођењем *in vivo* испитивања на оку. Ако супстанца није корозивна/иритативна за кожу, изводи се *in vivo* испитивање на оку.

In vivo испитивање на кунџицама (корак 8 и 9). *In vivo* испитивање на оку започиње иницијалним испитивањем коришћењем једне животиње. Није потребно изводити даље испитивање ако резултати испитивања укажу да је супстанца јак иританс или корозив за око. Ако испитивање не покаже никакве значајне реакције, потребно је, са двије додатне животиње, извести испитивање којим се потврђује (confirmatory test).

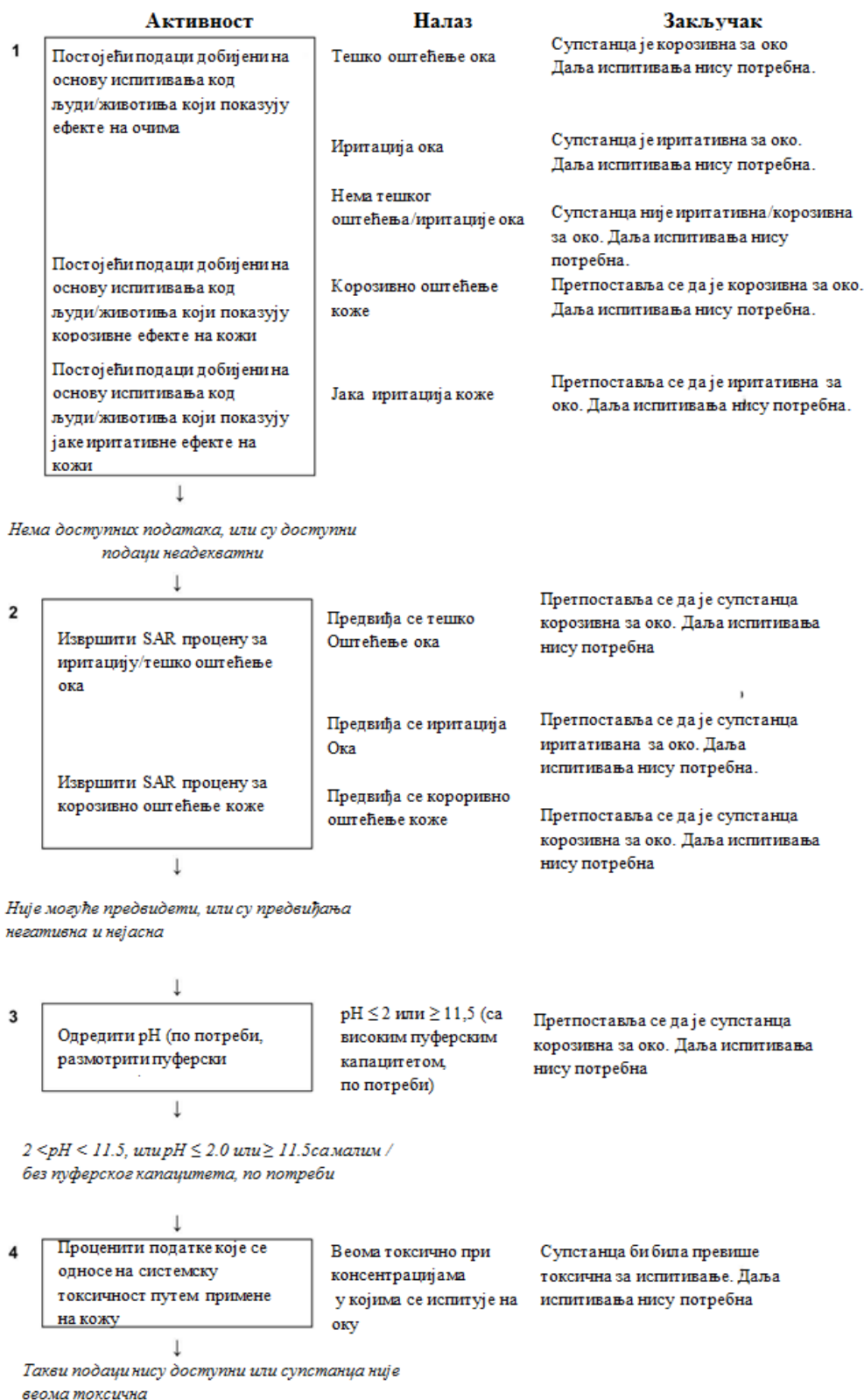
3. ЛИТЕРАТУРА

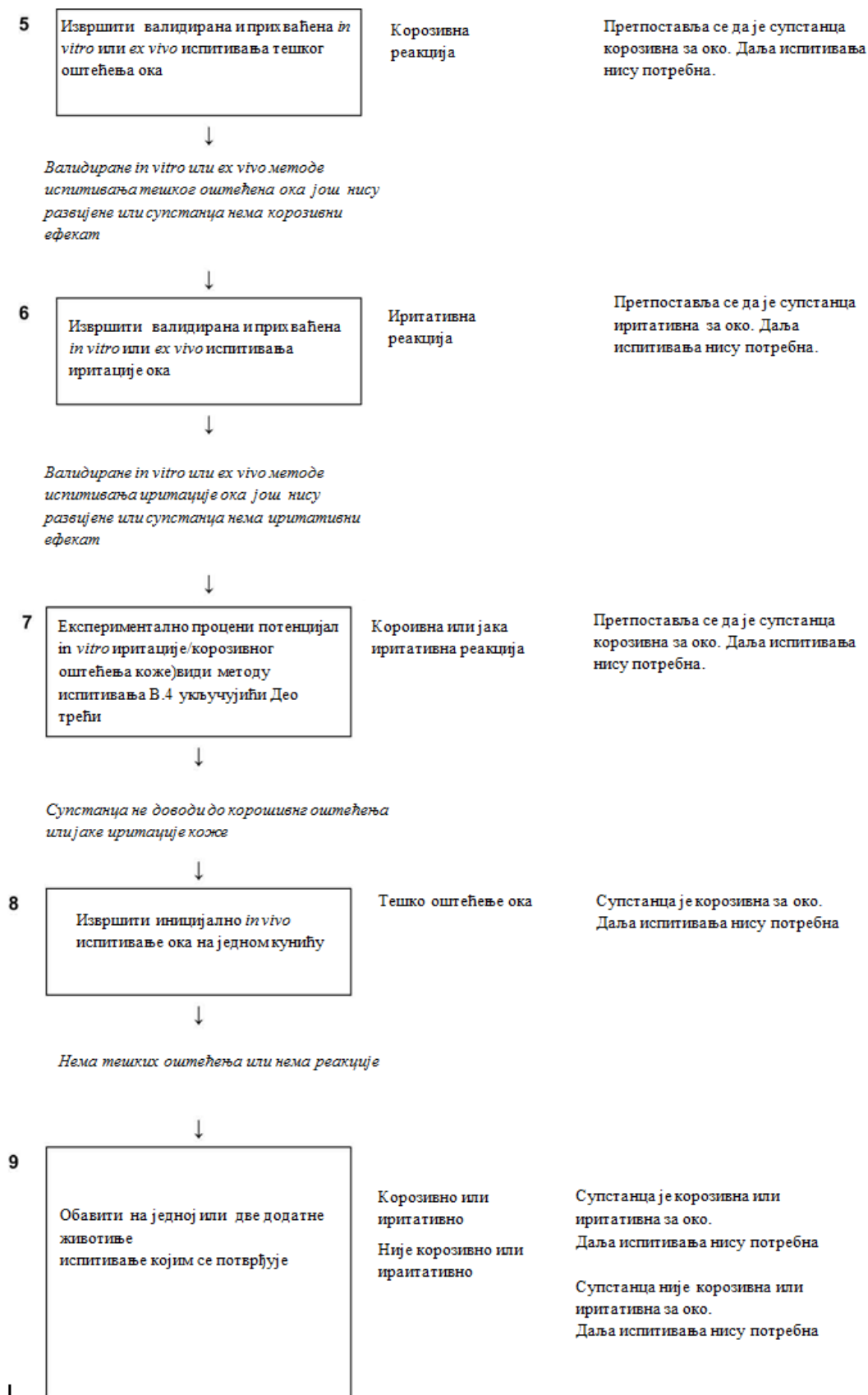
1. OECD, (1996) Test Guidelines Programme: Final Report on the OECD Workshop on Harmonisation of Validation and Acceptance Criteria for Alternative Toxicological Test Methods. Held on Solna, Sweden, 22-24 January 1996 (<http://www1.oecd.org/ehs/test/background.htm>).
2. OECD, (1998) Harmonised Integrated Hazard Classification System for Human Health and Environmental Effects of Chemical Substances, as endorsed by the 28th Joint Meeting of the Chemicals Committee and the Working Party on Chemicals, November 1998 (<http://www1.oecd.org/ehs/Class/HCL6.htm>).
3. Worth, A.P., Fentem J.H., Balls M., Botham P.A., Curren R.D., Earl L.K., Esdaile D.J., Liebsch M., (1998). An Evaluation of the Proposed OECD Testing Strategy for Skin Corrosion. ATLA 26, p. 709-720.
4. Young, J.R., How, M.J., Walker, A.P., Worth, W.M.H., (1988). Classification as Corrosive or Irritant to Skin of Preparations Containing Acidic or Alkaline Substances, Without Testing on Animals. Toxicology *In vitro*, 2(1), p. 19-26.
5. Patil, S.M., Patrick, E., Maibach, H.I. (1996) Animal, Human, and *In vitro* Test Methods for Predicting Skin Irritation, in: Francis N. Marzulli and Howard I. Maibach (editors): Dermatotoxicology. Fifth Edition ISBN 1-56032-356-6, Chapter 31, p. 411-436.
6. Testing Method B.40.

7. Fentem, J.H., Archer, G.E.B., Balls, M., Botham, P.A., Curren, R.D., Earl, L.K., Esdaile, D.J., Holzhutter, H.G. and Liebsch, M. (1998) The ECVAM international validation study on *in vitro* tests for skin corrosivity. 2. Results and evaluation by the Management Team. Toxicology *In vitro* 12, p. 483-524.

Дио четврти

Испитивање и стратегија процјене за иритацију/тешко оштећење коже

В.6. СЕНЗИБИЛИЗАЦИЈА КОЖЕ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Напомене: Осјетљивост и могућност испитивања којим се одређује потенцијал супстанци које изазивају сензибилизацију коже код људи, сматрају се важним у систему класификације на основу токсичности и важни су за јавно здравље.

Не постоји метода испитивања која на одговарајући начин идентификује све супстанце које изазивају преосјетљивост коже људи и која је релевантна за све супстанце.

Чиниоци као што су физичка својства супстанце, укључујући њихову способност продирања у кожу, узимају се у обзир при избору одговарајуће методе испитивања.

Развијене су двије врсте метода испитивања у којима се користе заморци: методе испитивања са адјувансом у којима се алергијска реакција изазива растварањем или суспендовањем испитиване супстанце „Фројндовом комплетном адјувансу“ (у даљем тексту: FCA), и методе испитивања без адјуванса.

Методе испитивања са адјувансом су вјероватно тачније у предвиђању да супстанца код људи изазива сензибилизацију коже, за разлику од метода испитивања које не користе FCA. Због овога се препоручују методе испитивања са адјувансом.

Тест максимизације на заморцима (The Guinea-Pig Maximisation Test, у даљем тексту: GMPT) је опште прихваћен тест са адјувансом. За откривање потенцијала изазивања преосјетљивости неке супстанце може се користити неколико различитих метода испитивања, али се препоручује GMPT метода испитивања са адјувансом.

У случају већине класа хемикалија, експерименталне методе испитивања без адјуванса (предност се даје Buehler тесту) сматрају се мање осјетљивим.

У одређеним случајевима постоји оправдан разлог за примјену Buehler теста у коме се испитивана супстанца примјењује топикално, а не у облику интрадермалне ињекције, као што је случај у GMPT. За коришћење Buehler теста, потребно је дати и научно засновано образложење.

GMPT и Buehler тест дати су у овој методи испитивања. Остале методе испитивања користе се ако су претходно потврђене и ако је њихово коришћење научно оправдано.

Ако се у скрининг тесту добије позитиван резултат, испитивана супстанца се означава као потенцијални узрочник сензибилизације. У том случају не настављају се даља испитивања на заморцима. Ако се у скрининг тесту добије негативан резултат, испитивање на заморцима се спроводи користећи поступке дате у овој методи.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Сензибилизација коже (Алергијски контактни дерматитис) је имунолошки посредована, кожна реакција на одређену супстанцу. Код људи одговор може бити окарактерисан сврабом, црвенилом, отоком, папулама (бубуљицама), везикулама (мјехурићима), булама (пликовима) или њиховом комбинацијом. Код других врста реакције се могу разликовати, и могу се јавити само еритем или едем.

Индукција је експериментално излагање јединке испитиваној супстанци са намјером изазивања реакције преосјетљивости.

Фаза индукције је временски период у трајању од најмање недјељу дана након индукције током којег долази до развоја реакције преосјетљивости.

Провокације јесу поновљено излагање испитиваној супстанци претходно третиране животиње након фазе индукције како би се одредило да ли јединка развија преосјетљивост.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Осјетљивост и поузданост експерименталне методе испитивања која се користи провјерава се сваких шест мјесеци примјеном супстанци за које је познато да имају својство благе до средње сензибилизације коже.

У добро обављеном испитивању, позитиван одговор од најмање 30% код методе испитивања са адјувансом или 15% код методе испитивања без адјуванса очекује се за супстанце које изазивају слабу до умјерену сензибилизацију.

Препоручују се следеће супстанце:

Табела 1.

CAS број	EINECS број	EINECS називи	Уобичајени називи
101-86-0	202-983-3	α -хексилцинамалдехид	α -хексилцинамалдехид
149-30-4	205-736-8	бензотиазол-2-тиол	каптакс
94-09-7	202-303-5	бензокаин	норкаин

Постоје околности у којима се могу користити друге контролне супстанце које задовољавају наведене критеријуме, ако се наведе адекватно оправдање за њихову употребу.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

Испитиване животиње почетно се излажу испитиваној супстанци путем интрадермалних ињекција односно епидермалном примјеном (индукција). Након периода паузе у трајању од 10 до 14 дана (након фазе индукције), током кога може доћи до развоја имунолошког одговора, животиње се излажу другој, поновљеној дози. Степен проузроковане реакције на кожи након провокације код експерименталних животиња пореди се са оном реакцијом код животиња из контролне групе које су биле подвргнуте лажном третману индукције, и које су биле подвргнуте провокацији.

1.5. ОПИС МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

Ако је потребно уклањање испитиване супстанце, она се уклања помоћу воде или одговарајућег растварача тако да се не утиче на налаз на кожи или да се не наруши интегритет епидермиса.

1.5.1. Тест максимизације на заморцима (GMPT)

1.5.1.1. Припрема

Здрави, млади албино заморци држе се ради привикавања најмање пет дана прије почетка испитивања у експерименталним условима. Прије испитивања, случајним одабиром животиња, формирају се групе за третман. Уклањање длаке са коже животиња врши се шишањем, бријањем или хемијском депилацијом, у зависности од примијењене методе испитивања. Пази се да у процедури не дође до оштећења коже. Тјелесна маса животиња мјери се прије почетка испитивања и на крају испитивања.

1.5.1.2. Услови испитивања

1.5.1.2.1. Експерименталне животиње

Користе се уобичајене врсте албино замораца.

1.5.1.2.2. Број и пол

Користе се мужјаци или женке. Ако се користе женке, испитивање се врши на женкама које нису раније рађале и које нису гравидне.

Минимум 10 животиња користи се у третираној групи и најмање 5 животиња у контролној групи. Када се користи мање од 20 третираних и 10 контролних замораца, и када није могуће закључити да ли испитивана супстанца доводи до сензибилизације, препоручује се испитивање на додатним животињама како би се достигао укупан број од најмање 20 третираних и 10 контролних животиња.

1.5.1.2.3. Дозни нивои

Концентрацију испитиване супстанце која се користи за индукцију животиње треба добро да поднесе у смислу системских ефеката, и треба да буде највећа могућа доза које ће довести до слабе или средње изражене иритације коже. Концентрација која се користи за провокацију треба да буде највећа могућа која не доводи до иритације коже. Одговарајуће концентрације најбоље је одредити у пилот испитивању на двије или три животиње, ако други подаци нису доступни. У ову сврху, може се размотрити и коришћење FCA-третираних животиња.

1.5.1.3. Поступак

1.5.1.3.1. Индукција

Дан 0-третирана група:

Три пара интрадермалних ињекција запремине 0,1 mL дају се у подручју раменог региона које је претходно обријано тако да се по једна ињекција примијени са сваке стране тијела.

Ињекција 1: 1:1 смјеша (v/v) FCA/вода или физиолошки раствор.

Ињекција 2: испитивана супстанца у одређеној концентрацији у одговарајућем вехикулуму.

Ињекција 3: испитивана супстанца у одређеној концентрацији припремљена као 1:1 смјеша (v/v) FCA/вода или физиолошки раствор.

У ињекцији 3 супстанце растворљиве у води растварају се у воденој фази прије мијешања са FCA. Супстанце растворљиве у липидној фази или потпуно нерастворне суспендују се у FCA прије мијешања са воденом фазом. Завршна концентрација испитиване супстанце мора бити једнака оној коришћеној у ињекцији 2.

Ињекције 1 и 2 дају се једна поред друге близу главе, док се ињекција 3 даје у ивични дио испитиване површине.

Дан 0-контролна група:

Три пара интрадермалних ињекција запремине 0,1 mL дају се у исто подручје као код третираних животиња.

Ињекција 1: 1:1 смјеша (v/v) FCA/вода или физиолошки раствор.

Ињекција 2: неразређено помоћно средство.

Ињекција 3: 50% m/v формулација вехикулума у 1:1 смјеши (v/v) FCA/вода или физиолошки раствор.

Дан 5-7 –третиране и контролне групе:

Ако испитивана супстанца није иританс, након шишања односно бријања и то отприлике 24 сата прије топикалне примјене, на површину коже наноси се 0,5 mL 10% натријум лаурил сулфата у вазелину, како би се изазвала локална иритација коже.

Дан 6-8 –третирана група:

Са третираног дијела коже поново се уклања длака. На филтер папир величине 2 cm x 4 cm нанесе се у дебелом слоју испитивана супстанца растворена у одговарајућем вехикулуму и држи у контакту са кожом уз помоћ оклузивног завоја наредних 48 сати. Избор вехикулума потребно је образложити. Чврсте супстанце се прије примјене уситне до праха и суспендују у одговарајућем вехикулуму. Течности се могу примијенити и неразблажене.

Дан 6-8 –контролна група:

Са површине коже која се поновно третира уклања се длака. Затим се само вехикулум, без испитиване супстанце, наноси на кожу уз помоћ оклузивног завоја и држи у контакту са кожом наредних 48 сати.

1.5.1.3.2. Провокација

Дан 20-22-третиране и контролне групе:

Са бокова животиња из третираних и контролних група уклања се длака. На један бок сваке животиње наноси се облога добро натопљена испитиваном супстанцом, а на други бок облога натопљена вехикулумом. Облоге се држе у контакту са кожом наредна 24 сата помоћу оклузивног завоја.

1.5.1.3.3. Посматрања и оцјењивање: третиране и контролне групе

Приближно 21 сат након уклањања облога са мјеста провокације, кожа на том мјесту се, по потреби, чисти и поново брија или депилира.

Приближно 3 сата касније (48 сати од почетка провокације) посматрају се реакције на кожи и оцјењују према критеријумима и оцјенама датим у Дијелу другом ове методе.

Приближно 24 сата након прве оцјене (након укупно 72 сата) обавља се и друго посматрање реакција на кожи и биљежи се оцјена.

Препоручује се насумично оцјењивање животиња из третираних и контролних група.

Ако је потребно појаснити резултате добијене након прве провокације, може се обавити и друга провокација, и то након приближно недјељу дана, са одговарајућом новом контролном групом. Друга провокација може се обавити и на животињама из оригиналне контролне групе. Све реакције на кожи као и неуобичајени налази, укључујући системске реакције, који су последица индукције или провокације испитиваном супстанцом биљеже се и оцјењују према Magnusson/Kligman скали (видјети Дио други ове методе). Други поступци, као што су хистопатолошка испитивања, мјерења дебљине коже и слично, могу се обавити како би се разјасниле недовољно јасне реакције.

1.5.2. Buehler тест

1.5.2.1. Припрема

Здрави, млади албино заморци држе се ради привикавања најмање пет дана прије почетка испитивања у експерименталним условима. Прије испитивања, насумичним одабиром, животиње се разврставају у групе за третман. Уклањање длаке са коже животиња врши се шишањем, бријањем или хемијском депилацијом, у зависности од примијењене методе испитивања. Пази се да не дође до оштећења коже. Тјелесна маса животиња мјери се прије почетка испитивања и на крају испитивања.

1.5.2.2. Услови испитивања

1.5.2.2.1. Експерименталне животиње

Користе се већ уобичајене врсте албино замораца.

1.5.2.2.2. Број и пол

Користе се мужјаци или женке. Ако се користе женке, испитивање се врши на женкама које нису раније рађале и које нису gravidне.

Минимум 20 животиња користи се у третираној групи и најмање 10 животиња у контролној групи.

1.5.2.2.3. Дозни нивои

Концентрација испитиване супстанце која се користи при индукцији мора бити највећа могућа која ће проузроковати благу, али не прекомјерну иритацију коже. Концентрација која се користи за провокацију мора бити највећа концентрација која не изазива иритацију коже. Ако је потребно, одговарајућа концентрација може се одредити из пробног испитивања на двије или три животиње.

У случају испитиваних супстанци које су растворљиве у води, најбоље је користити воду или разблажени ненадражујући сурфактант као vehikulum. У случају других испитиваних супстанци за индукцију препоручује се коришћење смјеше 80% етанол/вода, а за провокацију ацетон.

1.5.2.3. Поступак

1.5.2.3.1. Индукција

Дан 0-третирана група:

Са једног бока животиње шишањем се уклања длака. Систем „patch“ теста треба да буде припремљен са испитиваном супстанцом раствореном у одговарајућем vehikulumu (избор vehikuluma потребно је образложити; испитиване супстанце у течном стању могу се примијенити и неразблажене).

„Patch“ систем са испитиваном супстанцом примјењује се на површину коже уз помоћ оклузивног завоја и држи у контакту с кожом наредних 6 сати.

У овој врсти испитивања користи се оклузивни завој, а као облога може послужити округао или квадратни комадић памучне газе, површине 4 cm² - 6 cm². Како би се спријечило да животиња скине облогу, може се на место примјене ставити одговарајућа препрека или додатни завој. У случају коришћења додатног завоја, можда ће бити потребно поновити третман.

Дан 0-контролна група:

Са једног бока животиње брија се кожа. На облогу се наноси само vehikulum које се потом помоћу завоја држи у контакту са кожом наредних 6 сати, као и у случају животиња из испитиване групе.

Дани 6-8 и 13-15 –третиране и контролне групе:

На дане 6-8 и 13-15 примјена испитиване супстанце обавља се на истом мјесту на боку животиње као и на дан 0 (по потреби, длака се поновно уклања).

1.5.2.3.2. Провокација

Дани 27-29-третиране и контролне групе:

Са нетретираног бока животиња из испитиване и контролне групе бријањем се уклања длака. На тако припремљен дио коже ставља се оклузивни завој са облогом на који је претходно нанета одговарајућа количина испитиване супстанце у највећој могућој концентрацији која неће изазвати иритацију коже.

Када је неопходно, оклузивни завој који садржи само vehikulum такође се наноси на кожу нетретираног бока животиња из испитиване и контролне групе. Облоге се држе у контакту с кожом наредних 6 сати.

1.5.2.3.3. Посматрање и степеновање

Приближно 21 сат након уклањања облоге са мјеста провокације уклања се длака

са коже на том месту.

Приближно 3 сата касније (тј. приближно 30 сати након провокације) посматрају се реакције на кожи и оцјењују према критеријумима и оцјенама датим у Дијелу другом ове методе.

Отприлике 24 сата након прве оцјене (приближно 54 сата након провокације) обавља се и друго посматрање реакција на кожи, и биљеже оцјене.

Препоручује се насумично оцјењивање животиња из третираних и контролних група.

Ако је потребно додатно појаснити резултате добијене након прве провокације, обавља се и друга провокација, и то након приближно недјељу дана, са одговарајућом новом контролном групом.

Друга провокација може се обавити и на животињама из оригиналне контролне групе

Све реакције на кожи као и неуобичајени налази, укључујући системске реакције које су последица индукције или провокације испитиваном супстанцом биљеже се и оцјењују према Magnusson/Kligman скали (видјети Дио други ове методе). Други поступци, као што су хистопатолошка испитивања, мјерења дебљине коже и сл., могу се обавити како би се објасниле недовољно јасне реакције.

2. ПОДАЦИ (GPMT и Buehler тест)

Подаци се приказују табеларно. За сваку животињу наводе се уочене реакције на кожи при сваком посматрању.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ (GPMT и Buehler тест)

Ако се скрининг испитивање обавља прије испитивања на заморцима, даје се опис обављеног испитивања или се позива на препоруку (Mouse Ear Swelling Test, MEST) и износе се детаљи поступка заједно са резултатима добијеним у склопу испитивања обављених са испитиваном и референтном супстанцом.

Писање извјештаја (GPMT и Buehler тест)

Извјештај о испитивању садржи:

1. Податке о експерименталним животињама:
 - сој замораца;
 - број, старост и пол животиња;
 - порекло, услове смјештаја, исхране, итд.;
 - тјелесну масу појединачних животиња на почетку испитивања.
2. Податке о условима испитивања:
 - начин припреме коже;
 - детаљан опис припреме фластера и облога;
 - резултате пробног испитивања са закључком о концентрацијама које ће се користити за индукцију и провокацију;
 - детаље припреме испитиване супстанце, њене примјене на кожу и уклањања;
 - образложење за избор вехикулума;
 - концентрације испитиване супстанце и вехикулума за индукцију и провокацију, као и укупну количину примијењене испитиване супстанце у индукцији и провокацији.
3. Резултате:
 - кратак преглед резултата последњег испитивања сензибилизације и

поузданости (видјети одјељак 1.3. ове методе) укључујући податке о испитиваној супстанци, концентрацији и вехикулуму;

- појединачно приказане за сваку животињу укључујући и систем оцењивања;
- опис врсте и степена озбиљности уочених ефеката на кожи;
- све хистопатолошке налазе.

4. Тумачење резултата.

5. Закључке.

4. ЛИТЕРАТУРА

Ова метода испитивања потпуно одговара методи OECD: TG 406.

Дио други

Magnusson/Kligman скала за оцјену реакција услед провокације испитиваном супстанцом „patch“ тестом

0	нема видљивих промјена
1	дискретан или местимичан (нехомоген) еритем
2	средње изражен и раширен еритем
3	изражен еритем и оток

В.7. АКУТНА (ОРАЛНА) ТОКСИЧНОСТ (28 ДАНА) - ПОНОВЉЕНЕ ДОЗЕ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

Испитивана супстанца примјењује се перорално у растућим дозама на неколико различитих група експерименталних животиња. На једну групу животиња примјењује се једна доза током 28 дана. Током примјене испитиване супстанце животиње се посматрају свакодневно како би се забиљежили знакови токсичности. Животиње које угину током испитивања подвргавају се постморталном прегледу, а на крају експеримента и преживјеле животиње се жртвују и подвргавају постморталном прегледу.

Ова метода испитивања ставља већи нагласак на неуролошке ефекте и потребу за пажљивим клиничким посматрањем животиња како би се прикупило што више података. Метода испитивања је развијена како би омогућила идентификацију хемикалија с неуротоксичним потенцијалом, које захтијевају додатна испитивања овог аспекта. Поред тога, метода испитивања може указивати и на имунолошке ефекте испитиване супстанце као и на токсичност по репродукцију.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

1.4.1. Припрема

Здраве младе одрасле јединке насумично се групишу у испитиване и контролну групу. Кавези треба да буду такви да се могући ефекти смјештаја сведу на минимум. Животиње се обиљежавају и држе у кавезима најмање пет дана прије почетка испитивања како би се прилагодиле на лабораторијске услове.

Испитивана супстанца дозира се или путем хране или путем воде за пиће или директно, сондом у желуцац. Метода оралне примјене зависи од циља студије и од физичко-хемијских својстава супстанце.

Када је потребно испитивана супстанца се раствара или суспендује у одговарајућем вехикулуму. Препоручује се, кад год је могуће, примјена воденог раствора/суспензије, а тек затим раствора или емулзије у уљу (нпр. кукурузном уљу) или неком другом средству. Ако се користи вехикулум које није вода, код тумачења резултата узимају се у обзир и потенцијални токсични ефекти тог вехикулума. Потребно је одредити и стабилност испитиване супстанце у вехикулуму.

1.4.2. Услови испитивања

1.4.2.1. Експерименталне животиње

Препоручује се коришћење младих, здравих пацова и то сојева који се најчешће користе у лабораторијским експериментима. Могуће је користити и друге глодаре.

Испитивање се врши на женкама које нису раније рађале и које нису гравидне. Дозирање је најбоље започети одмах након престанка сисања, а у сваком случају прије него што животиње наврше девет недјеља.

На почетку испитивања распон тјелесних маса појединачних животиња не треба да прелази $\pm 20\%$ од средње вриједности за сваки пол.

Када се испитивање са понављеним оралним дозама обавља као претходно за дугорочне студије, животиње истог соја и из истог извора требало би користити у оба испитивања.

1.4.2.2. Број и пол

Најмање 10 животиња (пет женки и пет мужјака) користи се за сваки дозни ниво. Ако се у току експеримента планирају привремена жртвовања, број животиња у експерименту повећава се за број који се планира да се жртвује у току испитивања.

Додатно, пратећа група од 10 животиња (по пет сваког пола) може се излагати високим дозама испитиване супстанце у периоду од 28 дана, како би се 14 дана након третмана забиљежила реверзибилност, постојаност или одложена појава токсичних ефеката. Потребно је укључити и групу од 10 контролних животиња (поново по пет животиња сваког пола).

1.4.2.3. Дозни нивои

Користите се најмање три третиране групе, заједно са истовременом контролном групом. Осим што се животињама у контролним групама не даје испитивана супстанца, поступање са животињама мора бити идентично као са животињама из третираних група. Ако је коришћен вехикулум, контролна група треба да добије вехикулум у највећој коришћеној запремини.

Ако се процјеном постојећих података, за испитивану супстанцу у концентрацији од 1.000 mg/kg ТМ/дан, не очекују никакви ефекти, препоручује се обављање испитивања граничне дозе. Ако не постоје одговарајући подаци за такву процјену, може се спровести испитивање са циљем одређивања доза које ће се примијенити.

Дозе испитиване супстанце бирају се узимајући у обзир токсиколошке или токсикокинетичке податке који већ постоје за испитивану супстанцу или структурно сличне супстанце. Највећа доза бира се тако да изазове токсични ефекат, али не и смрт или тешку патњу животиња. Потом се редом бирају опадајуће концентрације са циљем демонстрирања ефеката везаних за примијењену дозу све док се не дође до дозе без штетног ефекта, тј. „no-observed-adverse-effects-level“ (NOAEL). Дозе се смањују прогресивно за фактор два до четири пута, а додатак четврте испитиване дозе препоручује се умјесто коришћења веома великих интервала (нпр. већих од фактора 10) између доза.

За супстанце које се дозирају путем хране или воде за пиће, важно је претходно провјерити да количина испитиване супстанце додата у оброк не утиче штетно на исхрану или равнотежу воде. Када се испитивана супстанца додаје храни, она се примјењује или у константној концентрацији (ppm) или у константној дози израженој у јединицама по телесној маси животиње. У сваком случају потребно је прописати одабрани начин дозирања. Ако се супстанца примјењује путем сонде у желудац, дозирање се обавља приближно у исто вријеме сваки дан, и подешава се по потреби како би се одржао константан дозни ниво у односу на тјелесну масу животиње.

Када се испитивање са поновљеном дозом обавља као претходно за дуготрајне студије, потребно је у оба испитивања користити сличну исхрану.

1.4.2.4. Испитивање граничне дозе

Ако испитивање дозе од 1.000 mg/kg ТМ/дан, или еквивалентне дозе у случају примјене путем воде за пиће или хране (прерачунато из вриједности за тјелесну масу) не

доводи ни до каквих токсичних ефеката, и ако се токсични ефекти не очекују из података за структурно сличне супстанце, није потребно обавити комплетно испитивање са све три дозе. Испитивање граничне дозе примјењује се у свим случајевима, осим у оним гдје предвиђена изложеност испитиваној супстанци код људи не захтијева примјену веће дозе.

1.4.2.5. Вријеме посматрања

Вријеме посматрања је 28 дана. Животиње из пратеће групе које су предвиђене за накнадна посматрања задржавају се још најмање додатних 14 дана без третмана како би се уочила постојаност токсичних ефеката, одложена појава ефеката или опоравак од истих.

1.4.3. Поступак

Животиње се дозирају са испитиваном супстанцом сваки дан, седам дана у недјељи, током периода од 28 дана, а примјена петодневног режима дозирања мора се додатно образложити. У случају дозирања путем сонде, испитивана супстанца се примјењује у једној дози директно у желудац, након интубирања. Максимална запремина течности који се може у једном дозирању примијенити зависи од величине експерименталне животиње. Запремина не смије да пређе 1 mL/100 g ТМ животиње, изузев у случајевима кад се користе водени раствори и када је дозвољено примијенити 2 mL/100 g ТМ животиње. Варирање запремине испитиване супстанце потребно је минимизирати прилагођавањем концентрације за сваку дозу, како би се обезбиједила примјена истих запремина при свим дозним нивоима.

1.4.3.1. Општа посматрања

Клиничка посматрања животиња обављају се најмање једном дневно, ако је могуће у исто вријеме сваког дана узимајући у обзир очекивано вријеме максималног ефекта након дозирања. Биљежи се и здравствено стање животиња. Најмање два пута дневно води се биљешка о смртности или животињама на самрти. Животиње на самрти или животиње које трпе изразиту патњу и бол уклањају се из даљег испитивања жртвовањем, и подвргавају се постморталном прегледу.

Једанпут прије иницијалног излагања испитиваној супстанци (како би се омогућило поређење унутар групе животиња), и најмање једном недјељно након тога, обављају се детаљна клиничка посматрања свих животиња. Ова посматрања најбоље је обавити изван кавеза у коме се животиња иначе налази, и, ако је могуће, сваки пут у исто вријеме. Налази се пажљиво биљеже и помоћу система оцењивања који је дефинисала лабораторија која врши испитивања. Промјене у условима испитивања треба да буду минималне, а налазе да биљеже објективни посматрачи који нису упућени у детаље испитивања на животињама. Биљеже се промјене на кожи, крзну, очима, слузници, као и појава секрета/излучевина и обиљежја аутономне активности (нпр. сузење, пилоерекција, величина зјенице, неуобичајен начин дисања). Потребно је посматрати и промјене у ходу, држању или промјене узроковане руковањем животињама, као и присутност тоничко-клоничних покрета и стереотипног понашања (нпр. претерано чишћење, ходање у круг) или бизарног понашања (нпр. самоповређивање, ходање уназад).

У четвртој недјељи излагања испитиваној супстанци утврђује се реаговање животиња на спољне надражаје различите природе (нпр. аудиторне, визуелне, проприоцептивне), процјену јачине стиска, и моторну активност. Детаљи о препорученим поступцима дати су у литератури (видјети Општи увод).

Функционална посматрања обављена у четвртој недјељи излагања могу се избјећи кад се испитивање обавља као претходна студија субхроничном (90-дневном) испитивању. У том случају, функционална посматрања могу бити дио овог дуготрајнијег

испитивања. С друге стране, доступност података о функционалним посматрањима изведених из испитивања са понављаним дозама омогућава лакши избор доза за накнадно субхронично испитивање.

Изузетно, функционална посматрања се могу избјећи код оних група животиња које показују знакове токсичности у мјери која значајно омета обављање функционалног испитивања.

1.4.3.2. Тјелесна маса и потрошња хране/воде

Тјелесна маса свих животиња мјери се најмање једном недјељно. Потрошња хране и воде биљежи се најмање једном недјељно. Ако се испитивана супстанца даје путем воде за пиће, мора се водити евиденција о потрошњи воде и то најмање једанпут недјељно.

1.4.3.3. Хематолошка испитивања

На крају испитивања потребно је урадити сљедећа хематолошка испитивања: одредити хематокрит, концентрацију хемоглобина, број еритроцита, број укупних и диференцираних леукоцита, број тромбоцита, као и коагулабилност.

Узорци крви узимају се са одређеног мјеста непосредно прије или за вријеме жртвовања животиња, и чувају под одговарајућим условима.

1.4.3.4. Клиничко-биохемијска испитивања

Клиничко-биохемијска испитивања крви обављају се са циљем испитивања токсичних ефеката у ткивима, посебно у јетри и бубрезима, и то на узорцима крви свих експерименталних животиња непосредно прије или за вријеме њиховог жртвовања (осим оних које су већ пронађене мртве или које су жртвоване у међувремену). Прије узимања узорака крви^{xxxvii} препоручује се ускраћивање хране животињама преко ноћи. Испитивања у плазми или серуму укључују и одређивање натријума, калијума, глукозе, укупног холестерола, урее, креатинина, укупних протеина и албумина, и активности најмање два ензима као индикатора хепатоцелуларних ефеката (као што су: аланин аминотрансфераза, аспартат аминотрансфераза, алкална фосфатаза, гама глутамил трансептидаза и сорбитол дехидрогеназа). Могу се обавити и мјерења активности других ензима (ензими јетре или неког другог порекла) као и жучних киселина што може под одређеним околностима обезбиједити корисне информације.

Необавезно, током посљедње недјеље испитивања, могу се обавити и сљедећи прегледи урина сакупљеног у одређеном времену: одредити изглед, запремину, осмолалност или специфичну густину, рН, протеине, глукозу и присутност крви/крвних ћелија у урину.

Разматра се могућност одређивања серумских маркера који указују на опште оштећење ткива. Ако се сумња да испитивана супстанца дјелује на метаболичке процесе, обављају се и друга одређивања, као што су одређивање концентрације калцијума, фосфора, триглицерида, нивоа специфичних хормона, метхемоглобина, и активност холинестеразе. Сви ови параметри одређују се при испитивању хемикалија из одређених класа, тј. у одређеним случајевима.

Препоручује се флексибилан приступ који зависи од врсте испитиване животиње односно очекиваног ефекта дате супстанце.

^{xxxvii} За одређивање бројних параметара из серума и плазме, а највише за одређивање глукозе, препоручује се гладовање преко ноћи. Главни разлог томе је значајно већа варијација вриједности као последица узимања хране која би могла да маскира суптилне ефекте и отежа тумачење резултата. С друге стране, гладовање преко ноћи може утицати на општи метаболизам животиња и, посебно у случају давања испитиване супстанце путем хране, пореметити дневну изложеност испитиваној супстанци. Ако се усвоји гладовање преко ноћи, клиничко-биохемијска испитивања потребно је обавити након извођења функционалних посматрања у четвртој недјељи испитивања.

Ако не постоје адекватни подаци о контролним вриједностима параметара из претходних испитивања, разматра се потреба за одређивањем хематолошких и клиничко-биохемијских параметара и прије него што се започне са дозирањем испитиване супстанце.

1.4.3.5. Постмортални преглед

Све животиње које се користе у испитивању подвргавају се детаљном постморталном прегледу, која укључује пажљив преглед спољашње површина тијела, укључујући све отворе, лобању, грудну и трбушну дупљу. Јетру, бубреге, надбубрежне жлијезде, тестисе, сјеменике, тимус, слезену, мозак и срце свих животиња потребно је одвојити од околног ткива, и што је прије могуће, влажне измјерити одмах након секције како би се избјегло сушење.

Сљедеће врсте ткива чувају се у медијуму за фиксирање ради накнадног извођења хистопатолошких прегледа: сва видљиво оштећена ткива, мозак (репрезентативне регије, укључујући велики мозак, мали мозак и продужену моздину), кичмена мождина, желудац, танко и дебело цријево (укључујући Пајерове плоче), јетра, бубрези, надбубрежне жлијезде, слезина, срце, тимус, штитна жлијезда, душник, плућа (убризгавањем фиксатора па потом урањањем у исти медијум), полне жлезде, помоћни полни органи (нпр. материца, простата), мокраћна бешика, лимфни чворови (по могућности, један узет са пута уноса испитиване супстанце у организам, и други, удаљен од њега како би се проучили системски ефекти), периферни нерв (n. ischiadicus или n. tibialis), по могућству смјештен уз сам мишић, и исјечак костне сржи (или свјеж аспират костне сржи). Клинички и други налази могу упутити на потребу за испитивањем и других ткива. Чувају се и сви органи који се на основу сазнања о својствима испитиване супстанце сматрају циљним.

1.4.3.6. Хистопатолошка испитивања

Комплетна хистопатолошка испитивања обављају се на сачуваним органима и ткивима свих животиња из контролне групе, и групе изложене високој дози испитиване супстанце. Ако се примјете промјене код животиња на које је примијењена висока доза испитиване супстанце, хистопатолошка испитивања се обављају и на животињама из свих осталих група.

Испитују се све веће (макроскопски видљиве) лезије.

Ако је коришћена помоћна група, хистопатолошкој обради се подвргавају ткива и органи на којима су се код третираних животиња примјетиле неке промјене.

2. ПОДАЦИ

За сваку животињу воде се посебни подаци. Подаци се приказују табеларно гдје се за сваку испитивану групу животиња наводи број животиња на почетку испитивања, број животиња које су угинуле или су жртвоване из хуманих разлога за вријеме испитивања (заједно са временом жртвовања), као и број животиња код којих су пронађени знакови токсичности. Даје се и детаљан опис уочених знакова токсичности, вријеме када су примјећени, њихово вријеме трајања и степен изражености, као и број животиња код којих су примјећене лезије заједно са описом типа лезија и процентом животиња код којих су пронађене.

Када је могуће, сви резултати се анализирају помоћу одговарајуће статистичке методе, коју је најбоље одабрати још у вријеме планирања испитивања.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА

Извјештај о испитивању садржи:

1. Податке о експерименталним животињама:
 - врсту/сој;
 - број, старост и пол животиња;
 - поријекло животиња, услове смјештаја, исхране итд.;
 - индивидуалне тјелесне масе животиња на почетку испитивања, касније у недјељним интервалима и на крају испитивања.
2. Податке о условима испитивања:
 - образложење за избор помоћног средства, ако се не ради о води;
 - разлоге за избор дозе/концентрације испитиване супстанце;
 - детаље о формулацији испитиване супстанце, исхрани, постигнутој концентрацији испитиване супстанце, стабилности и хомогености припремљене формулације;
 - детаље о начину примјене испитиване супстанце;
 - уколико је примјењиво, прерачунавања концентрације испитиване супстанце примијењене храном или путем воде (ppm) на дозу (mg/kg ТМ/дан);
 - детаље о квалитету хране и воде.
3. Резултате:
 - тјелесну масу/промјене у тјелесној маси;
 - конзумирање хране и воде;
 - податке о забиљеженим токсичним ефектима приказане по полу и примијењеној дози испитиване супстанце;
 - податке о природи, тежини и трајању клиничких промјена (да ли су реверзибилне или нису);
 - процјену сензорне активности, јачина стиска и моторне активности;
 - резултате хематолошких испитивања, са релевантним контролним вриједностима;
 - резултате клиничко-биохемијских испитивања са релевантним контролним вриједностима;
 - тјелесну масу прије жртвовања и масу појединачних органа;
 - налазе постморталног прегледа;
 - детаљан опис свих хистопатолошких налаза;
 - податке о апсорпцији;
 - статистичку обраду резултата, тамо гдје је одговарајуће.
4. Тумачење резултата.
5. Закључке.

4. ЛИТЕРАТУРА

Ова метода испитивања оралне токсичности потпуно одговара методи OECD: TG

В.8. АКУТНА (ИНХАЛАЦИОНА) ТОКСИЧНОСТ (28 ДАНА) - ПОНОВЉЕНЕ ДОЗЕ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Корисно је имати претходне податке о својствима испитиване супстанце као што су: расподела величине честица, притисак паре, тачка топљења, тачка кључања, тачка паљења и експлозивност (ако се ради о експлозивној супстанци).

Видјети Општи увод, Дио А.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Види Општи увод, Дио Б .

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

Групе експерименталних животиња дневно се излажу растућим концентрацијама испитиване супстанце током временског периода од 28 дана. Свака група животиња излаже се једној концентрацији. Када је неопходно, користи се и вехикулум који омогућава постизање одговарајуће концентрације испитиване супстанце у атмосфери. За вехикулум се одређује и додатна контролна група. Животиње се посматрају сваки дан током времена излагања испитиваној супстанци како би се уочили знакови токсичности. Животиње које угину за вријеме експеримента подвргавају се постморталном прегледу, а по завршетку експеримента и преживјеле животиње се жртвују и постмортално прегледају.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

1.6.1. Припрема

Животиње се држе у експерименталним условима и хране по дефинисаном експерименталном режиму најмање пет дана прије почетка испитивања. Прије испитивања здраве младе јединке насумце се групишу у претходно дефинисан број експерименталних група. Када је неопходно, додаје се вехикулум који омогућава постизање одговарајуће концентрације испитиване супстанце у атмосфери. Одабрани вехикулум не смије бити токсичан, што може да се потврди наводима постојеће литературе.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Експерименталне животиње

Ако не постоје контраиндикације, препоручује се коришћење пацова и то сојева који се најчешће користе у лабораторијским испитивањима.

На почетку испитивања, распон тјелесних маса појединачних животиња не смије да пређе $\pm 20\%$ од средње вриједности.

1.6.2.2. Број и пол

Најмање 10 глодара (пет женки и пет мужјака) користи се за сваку испитивану концентрацију. Женке морају бити такве да нису раније рађале и да нису гравидне. Ако се у току испитивања планирају превремена жртвовања, број животиња у испитивању повећава се за број који је планиран за жртвовање у току испитивања. Пратећа група од десет животиња (по пет животиња сваког пола) може се излагати високим концентрацијама испитиване супстанце у периоду од 28 дана, како би се 14 дана након третмана забиљежиле реверзибилност, постојаност или временски одложена појава токсичних ефеката. Уколико се обавља ово посматрање, укључује се помоћна група од 10 контролних животиња (по пет сваког пола).

1.6.2.3. Концентрације

Користе се најмање три концентрације испитиване супстанце, заједно са одговарајућим контролама (ако се користи вехикулум, друга контрола садржи вехикулум у највећој датој концентрацији). Осим примјене испитиване супстанце, са животињама у контролним групама поступа се на исти начин као са животињама из испитиваних група. Највећа концентрација испитиване супстанце треба да изазове токсичне ефекте, али без или са минималним бројем уинутих животиња. Најнижа концентрација не треба да изазове токсичне ефекте. Када је могуће предвидјети изложеност испитиваној супстанци код људи, најнижа концентрација примијењена на животиње треба да буде мало виша од ове вриједности. Идеално, средња концентрација испитиване супстанце треба да изазове минималне токсичне ефекте. Ако се користи неколико средњих концентрација, тада њихове вриједности треба да буду правилно размакнуте како би се постигла градијација токсичних ефеката. У групама код којих су примијењене ниске или средње концентрације испитиване супстанце, као и у контролним групама, учесталост смртних случајева код животиња треба да буде ниска како би интерпретација резултата имала смисла.

1.6.2.4. Дужина излагања

Трајање излагања током једног дана је шест сати. Други временски интервали могу се дефинисати по потреби.

1.6.2.5. Опрема

Животиње се подвргавају испитивању помоћу опреме којом се може одржавати константни проток ваздуха са најмање 12 потпуних измјена у једном сату, како би се обезбиједила одговарајућа концентрација кисеоника и равномерно распоређена атмосфера. Када се користи комора, њен дизајн мора да буде довољно простран да минимизира скученост животиња и омогући максималну изложеност испитиваној супстанци удисањем. Као опште правило које обезбјеђује стабилност атмосфере у комори користи се мјера према којој „запремина“ животиња не смије да буде већа од 5% укупне запремине коморе. Користе се различити типови комора који омогућавају изложеност читавог тијела, само главе или само оро-назалних отвора животиње, а ове посљедње двије коморе минимизирају изложеност испитиваној супстанци неким другим путем уноса.

1.6.2.6. Вријеме посматрања

Експерименталне животиње посматрају се сваки дан како би се уочили знакови токсичности и то током трајања читавог експеримента као и за вријеме опоравка. Важно је забиљежити вријеме појаве или нестанка првих знакова тровања, као и вријеме угинућа.

1.6.3. Поступак

Животиње се свакодневно излажу испитиваној супстанци, или пет до седам дана у недјељи, у временском периоду од 28 дана. Животиње из пратећих група које су предвиђене за накнадна праћења задржавају се додатних 14 дана без третмана како би се забиљежила постојаност токсичних ефеката или опоравак.

Температура на којој се обавља испитивање одржава се на $22\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 3\text{ }^{\circ}\text{C}$. Релативна влажност треба да буде између 30% и 70%, али у неким случајевима (нпр. код испитивања аеросола) ово није изводљиво. Одржавањем негативног притиска унутар коморе ($\pm 5\text{ mm}$ воде) спречава се излазак испитиване супстанце у околину. За вријеме излагања испитиваној супстанци животињама се не даје храна и вода.

У току испитивања користи се одговарајући динамични систем са могућношћу контроле концентрације испитиване супстанце. За успостављање одговарајуће концентрације испитиване супстанце, препоручује се обављање пробног испитивања. Комора треба да буде дизајнирана на такав начин да омогућава хомогену дистрибуцију ваздуха за вријеме трајања експеримента. Систем мора да омогући стабилне услове и њихово успостављање у што краћем временском периоду.

Спровode се мјерења и прате следећи параметри:

- а) брзина протока ваздуха (континуирано);
- б) концентрације испитиване супстанце у зони удисања. Током дневних излагања, концентрација испитиване супстанце не смије да варира више од $\pm 15\%$ од средње вриједности. Код аеросола се тешко постиже оваква контрола дозирања, па се у том случају толеришу веће разлике у вриједностима. За вријеме трајања комплетног испитивања, дневне концентрације треба да буду што је могуће стабилније. За аеросоле се обавља и анализа величине честица (најмање једанпут недјељно у свакој групи животиња);
- в) температура и влажност (континуирано, ако је могуће).

Опажања се биљеже систематично за вријеме и након излагања. Свака животиња треба да има посебан картон. Животиње се прате сваки дан, а знакови тровања биљеже се редовно, укључујући вријеме појаве, озбиљност и трајање. Биљеже се промјене на кожи и крзну, очима, слuzници, респираторном, кардиоваскуларном, аутономном и централном нервном систему, као и соматомоторна активност и начин понашања. Једном недјељно одређује се тјелесна маса животиња и прати потрошња хране. Животиње се редовно прате како би се избјегао губитак због канибализма или аутолизе ткива. На крају испитивања обавља се постмортални преглед свих преживјелих животиња из основних (не пратећих) испитиваних група. Животиње које су изразито слабе или на самрти издвајају се из групе и жртвују на хумани начин, а потом се постмортално прегледају.

Следећа испитивања спроводе се на крају експеримента на свим животињама, укључујући и оне из контролне групе:

- 1) хематолошка испитивања, укључујући хематокрит, концентрацију хемоглобина, број еритроцита, број укупних и појединих лоза леукоцита, као и коагулабилност крви;
- 2) клиничко-биохемијска испитивања крви укључујући најмање један параметар који указује на функцију јетре и бубрега: аланин аминотрансфераза (позната и под називом: глутамат пируват трансaminaза), аспартат аминотрансфераза (позната и под називом: глутамат оксалоацетат трансaminaза), азот урее, албумин, креатинин, укупни

билирубин и протеини у серуму.

Друга испитивања која могу бити потребна за адекватну евалуацију токсичности укључују одређивање калцијума, фосфора, хлорида, натријума, калијума, глукозе (у условима гладовања), липида, хормона, ацидо-базну равнотежу метхемоглобин и активност холинестеразе.

Додатне биохемијске анализе обављају се по потреби, како би се детаљније проучили токсични ефекти.

1.6.3.1. Постмортални преглед

Све експерименталне животиње детаљно се постмортално прегледају. Одмах након секције мјере се, још влажни, следећи органи: јетра, бубрези, надбубрежне жлијезде, плућа и тестиси. Органи и ткива (респираторни тракт, јетра, бубрези, слезина, тестиси, надбубрежне жлијезде и срце, као и други органи на којима се примјете промјене у величини) чувају се у одговарајућем медијуму за даља хистопатолошка испитивања. Плућа се ваде нетакнута, мјере и стављају у одговарајући фиксатор како би сачувала све структуре.

1.6.3.2. Хистопатолошка испитивања

У контролним групама и групама изложеним високим концентрацијама испитиване супстанце обављају се хистолошка испитивања изолованих органа и ткива. Органи и ткива који покажу оштећења која се могу приписати високим концентрацијама испитиване супстанце детаљно се испитују и код животиња које су биле изложене нижим концентрацијама. Животиње из пратећих група такође је потребно хистолошки обрадити са посебном пажњом на органима и ткивима која су показала промјене и код животиња из других испитиваних група.

2. ПОДАЦИ

Подаци се приказују табеларно гдје се за сваку испитивану групу животиња наводи број животиња на почетку експеримента, као и број животиња код којих су пронађене промјене.

Сви добијени резултати анализирају се помоћу одговарајуће статистичке методе. Користи се било која прихваћена статистичка метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О РЕЗУЛТАТИМА

3.1. ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА

Извјештај о испитивању садржи:

1. Податке о експерименталним животињама:
 - врсту, сој, порекло, услове чувања, исхране, итд.
2. Податке о условима испитивања:
 - опис коморе или апаратуре укључујући дизајн, тип, димензије, извор ваздуха, систем за распршивање аеросола, методе за кондиционирање ваздуха и начин чувања животиња у комори. Описује се и апаратуру за мјерење температуре, влажности, концентрације аеросола и одређивање расподеле величине честица.
3. Податке о излагању испитиваној супстанци:
 - ови подаци приказују се табеларно у виду средњих вриједности са одступањима (стандардна девијација), а ако је могуће садрже и податке о:
 - а) брзини протока ваздуха кроз отворе у апаратури;

- б) температуре и влажности ваздуха;
 - в) номиналној концентрацији (укупном садржају испитиване супстанце која се уводи кроз отворе у апаратури, подијељеном са запремином ваздуха);
 - г) природи вехикулума, ако је коришћен;
 - д) тачној концентрацији супстанце у зони удисања;
 - ђ) средњем масеном аеродинамичком дијаметру (ММАД) и геометријској стандардној девијацији (ГСД).
4. Податке о налазима о токсичним ефектима представљеним у односу на пол животиња и концентрацију испитиване супстанце.
5. Вријеме угинућа у току експеримента, тј. да ли су животиње преживјеле експеримент.
- 6. Опис токсичних и осталих ефеката; концентрацију без ефекта.
 - 7. Вријеме појаве абнормалности и њихов каснији ток.
 - 8. Податке о исхрани и тјелесној маси.
 - 9. Податке о хематолошким испитивањима и налазима.
 - 10. Резултате клиничко-биохемијских испитивања.
 - 11. Налазе постморталног прегледа.
 - 12. Детаљан опис свих хистопатолошких налаза.
 - 13. Статистичку обраду резултата гдје је могуће.
 - 14. Расправу о резултатима.
 - 15. Тумачење резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ

Видјети Општи увод, Дио Г.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод, Дио Д.

В.9. АКУТНА (ДЕРМАЛНА) ТОКСИЧНОСТ(28 ДАНА) - ПОНОВЉЕНЕ ДОЗЕ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод, Дио А.

1.2. ДЕФИНИЦИЈА

Видјети Општи увод, Дио Б.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

Испитивана супстанца примјењује се свакодневно на кожу животиња подијељених у групе у растућим дозама. На једну групу животиња примјењује се једна доза током периода од 28 дана. Током примјене испитиване супстанце животиње се свакодневно посматрају како би се биљежили знакови токсичности. Животиње које угину током испитивања постмортално прегледају се, а на крају експеримента и преживјеле животиње се жртвују и постмортално прегледају.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

1.6.1. Припрема

Животиње се држе у експерименталним условима и хране по дефинисаном експерименталном режиму најмање пет дана прије почетка испитивања. Прије испитивања, здраве младе животиње насумце се дијеле у испитиване и контролне групе. Непосредно прије почетка испитивања, животињама се уклања крзно са дорзалног дијела тијела. Крзно се може уклонити и бријањем, али је у том случају бријање потребно урадити 24 сата прије испитивања. Шишање и бријање се понављају једном недјељно. Код уклањања крзна, пази се да не дође до оштећења коже. За примјену испитиване супстанце чисти се најмање 10% укупне површине коже животиње. Код процјене површине и димензија коже која се чисти узима се у обзир и тјелесна маса животиње. Ако се испитује чврста супстанца, која се по потреби може уситнити до праха, добијени прашак потребно је добро овлажити водом или неким другим вехикулумом како би се омогућио добар контакт са кожом. Ако се користи неки вехикулум, узима се у обзир и његов утицај на продирање испитиване супстане кроз кожу. Испитиване супстанце које се већ налазе у течном облику, најчешће се користе неразблажене. Испитивана супстанца се примјењује на кожу између пет до седам дана недјељно.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Експерименталне животиње

За овакав тип испитивања најчешће се користе одрасли пацови, кунџи или заморци. Ако се користе друге врсте лабораторијских животиња, даје се образложење за ово коришћење.

На почетку експеримента распон тјелесних маса животиња не смије да прелази $\pm 20\%$ од одговарајуће средње вриједности.

1.6.2.2. Број и пол

Најмање 10 животиња (5 мужјака и 5 женки) са здравом кожом користе се за сваку испитивану дозу. Испитивање се врши на женкама које нису раније рађале и које нису гравидне. Ако се у току експеримента планирају превремена жртвовања, број животиња у експерименту повећава се за број који се планира жртвовати у току испитивања. Пратећа група од 10 животиња (по пет сваког пола) може да се изложи високим концентрацијама испитиване супстанце у периоду од 28 дана, како би се 14 дана након третмана забиљежиле реверзибилност, постојаност или одложена појава токсичних ефеката. Уколико се обавља ово посматрање, укључује се помоћна група од 10 контролних животиња (по пет сваког пола).

1.6.2.3. Дозни нивои

Користе се најмање три дозе испитиване супстанце, заједно са одговарајућим контролама (ако се користи вехикулум, друга контрола се излаже вехикулуму). Вријеме излагања треба да буде најмање шест сати дневно. Испитивана супстанца наноси се на кожу у приближно исто вријеме сваког дана, а нанијета доза се прилагођава (једанпут или два пута недјељно) промјенама тјелесне масе животиње. Осим примјене испитиване супстанце, са животињама у контролним групама поступа се идентично као са животињама из испитиваних група. Ако се користи вехикулум, контролна група животиња дозира се вехикулумом на исти начин као и испитивана група којој је примијењена највећа доза. Највећа доза испитиване супстанце треба да изазове токсичне ефекте код животиња, али без или са минималним бројем уинутих животиња. Најнижа концентрација не треба да изазове токсичне ефекте.

Када је могуће предвидјети изложеност испитиваној супстанци код људи, најнижа концентрација примијењена на животиње треба да буде мало виша од ове вриједности. Идеално, средња концентрација испитиване супстанце треба да изазове минималне токсичне ефекте. Ако се користи неколико средњих концентрација, њихове вриједности треба да буду правилно распоређене како би се постигла градација токсичних ефеката. У групама код којих су примијењене ниске или средње концентрације испитиване супстанце, као и у контролним групама, учесталост смртних случајева код животиња треба да буде ниска како би тумачење резултата имало смисла.

Ако примјена испитиване супстанце изазива тешку иритацију коже, дозе треба смањити, што може утицати на смањење или потпуни нестанак других токсичних ефеката код високих доза. Ако дође до изразитих оштећења коже, препоручује се окончавање испитивања и почетак новог испитивања са нижим концентрацијама испитиване супстанце.

1.6.2.4. Испитивање граничне дозе

Ако претходно испитивање са дозом од 1.000 mg/kg или већом дозом у случајевим када се предвиђа изложеност људи већој дози не резултира токсичним ефектима, наставак испитивања сматра се непотребним.

1.6.2.5. Вријеме посматрања

Експерименталне животиње посматрају се сваког дана како би се уочили знакови токсичности. Биљежи се вријеме појаве или нестанка првих знакова токсичности, као и вријеме угинућа.

1.6.3. Поступак

Животиње се држе у засебним кавезима. У идеалним условима, животиње се третирају седам дана у недјељи, током периода од 28 дана. Животиње из пратећих група које су предвиђене за накнадна праћења задржавају се додатних 14 дана без третмана како би се забиљежила постојаност токсичних ефеката или опоравак. Вријеме излагања треба да буде најмање шест сати дневно.

Испитивана супстанца примјењује се равномерно преко читаве површине која износи отприлике 10% од укупне површине коже. У случају веома токсичних супстанци, изложена површина може бити и мања, али је потребно примијењени слој равномерно распоредити у што је могуће тањем слоју.

Током испитивања испитивана супстанца се држи у контакту са кожом помоћу порозне газе и фластера који не изазива иритацију коже. Место примјене додатно се може прекрити како би се онемогућила ингестија испитиване супстанце. Ако је неопходно, животињи се стављају и додатни штитници којима се спречава директан контакт са третираном кожом, али се не препоручује комплетна имобилизација животиње. Као алтернатива користи се заштитни оковратник.

Након прописаног времена излагања, вишак испитиване супстанце уклања се испирањем водом или помоћу неког другог средства за чишћење коже.

Посматрања се свакодневно систематично биљеже. Биљеже се знакови токсичности, вријеме њихове појаве, степен и трајање; промјене на кожи и крзну, очима, слузокожи, респираторном, кардиоваскуларном, аутономном и централном нервном систему, као и соматомоторна активност и начин понашања. Једном недјељно одређује се тјелесна маса животиња и биљеже опажања везана за потрошњу хране. Редовно се прате животиње како би се избјегао њихов губитак због канибализма или аутолизе ткива. На крају експеримента, постмортално прегледају се све преживјеле животиње из основних (не пратећих) испитиваних група. Животиње које су изразито слабе или на смрти издвајају се из групе и жртвују из хуманих разлога, а потом се постмортално прегледају.

Спроводе се следећа испитивања на крају експеримента на свим животињама укључујући оне из контролне групе:

1. хематолошка испитивања, укључујући хематокрит, концентрацију хемоглобина, број еритроцита, број укупних и појединих лоза леукоцита, као и брзину згрушавања крви;

2. клиничко-биохемијска испитивања крви, укључујући најмање један параметар који указује на функцију јетре и бубрега: аланин аминотрансфераза (позната и под називом: глутамат пируват трансминаза), аспартат аминотрансфераза (позната и под називом: глутамат оксалоацетат трансминаза), азот урее, албумин, креатинин, укупни билирубин и протеини у серуму;

3. друга испитивања која могу бити потребна за адекватну евалуацију токсичности укључујући одређивање калцијума, фосфора, хлорида, натријума, калијума, глукозе (у условима гладовања), липида, хормона, ацидо-базну равнотежу, метхемоглобин и активност холинестеразе;

4. додатне биохемијске анализе обављају се по потреби, како би се детаљније проучили токсични ефекти.

1.6.4. Постмортални преглед

Све експерименталне животиње детаљно се постмортално прегледају. Сљедећи органи мјере се одмах након секције, још влажни: јетра, бубрези, надбубрежне жлијезде, плућа и тестиси. Органи и ткива (респираторни тракт, јетра, бубрези, слезина, тестиси, надбубрежне жлијезде и срце, као и други органи на којима се примјете промјене у величини) чувају се у одговарајућем медијуму за даља хистопатолошка испитивања. Плућа се ваде нетакнута, мјере и стављају у одговарајући фиксатор како би се сачувале све структуре.

1.6.5. Хистопатолошка испитивања

У контролним групама и групама изложеним високим концентрацијама испитиване супстанце праве се хистолошка испитивања изолованих органа и ткива. Органи и ткива који покажу оштећења која се могу приписати високим концентрацијама испитиване супстанце детаљно се испитују и код животиња које су биле изложене нижим концентрацијама. Животиње из пратећих група такође је потребно хистолошки обрадити са посебним пажњом на органе и ткива која су показала промјене и код животиња из других испитиваних група.

2. ПОДАЦИ

Подаци се приказују табеларно гдје се за сваку испитивану групу животиња наводи број животиња на почетку експеримента, као и број животиња код којих су пронађене промјене.

Сви добијени резултати анализирају се одговарајућом статистичком методом. Користи се било која прихваћена статистичка метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

3.1. ПИСАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА

Извјештај о испитивању садржи:

1. Податке о експерименталним животињама:
 - врсту, сој, поријекло, услови смјештаја, исхрана итд.
2. Податке о условима испитивања (укључујући начин примјене, оклузивни или не-оклузивни).
3. Концентрације испитиване супстанце у дозама (концентрација векикулума, ако је коришћен).
4. Податке о дози без штетног ефекта.
5. Податке о токсичним ефектима, сортиране према полу животиња и примијењеној дози испитиване супстанце.
6. Вријеме смрти у току експеримента, тј. да ли су животиње преживјеле цијели експеримент.
7. Опис токсичних или других ефеката.
8. Вријеме опажања било каквих абнормалности, и њихов каснији ток
9. Податке о исхрани и тјелесној маси.
10. Податке о хематолошким испитивањима и налазима.
11. Резултате клиничко-биохемијских испитивања.
12. Налазе постморталног прегледа.
13. Детаљан опис свих хистопатолошких налаза.

14. Статистичку обраду резултата када је могуће.
15. Расправу о резултатима.
16. Тумачење резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ

Видјети Општи увод, Дио Г.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод, Дио Д.

В.10. МУТАГЕНОСТ – *IN VITRO* ИСПИТИВАЊЕ ХРОМОЗОМСКИХ АБЕРАЦИЈА КОД СИСАРА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода испитивања потпуно одговара методи OECD: TG 473, *In vitro* испитивање хромозомских аберација (1997).

1.1. УВОД

Сврха *in vitro* испитивања хромозомских аберација је утврђивање агенаса који узрокују структурну хромозомску аберацију у култури ћелија сисара^{1,2,3}. Постоје двије врсте структурних аберација: хромозомска и хроматидна. Са већином хемијских мутагена изазване аберације су на хроматидама, али може доћи и до аберација на хромозомима. Повећање полипоидности може да укаже на то да хемикалија има потенцијал за изазивање нумеричких аберација. Ова метода није намјењена за мјерење нумеричких аберација и не користи се рутински у те сврхе. Хромозомске мутације и с њима повезани ефекти узрок су многих генетских обољења код људи. Постоје докази да хромозомске мутације и с њима повезани ефекти који изазивају промјене у онкогенима и тумор-супресорским генима соматских ћелија имају улогу у изазивању канцера код људи и експерименталних животиња.

In vitro испитивање хромозомских аберација може да користи: културе утврђених ћелијских линија, ћелијских врста или у првом реду ћелијских култура. Ћелије се бирају на основу способности раста у култури, стабилности кариотипа, хромозомског броја, хромозомске х разноликости и спонтане фреквенције хромозомских аберација.

Испитивања која се обављају *in vitro* захтијевају употребу егзогенног извора метаболичке активације. Овај систем метаболичке активације не може у цјелини да опонаша *in vivo* услове сисара. Води се рачуна да се избјегавају услови који доводе до позитивних резултата, а који не одражавају суштинску мутагеност и који могу да настану услед промјена у рН, осмолалности или услед високог нивоа цитотоксичности^{4,5}.

Ово испитивање користи се за тражење могућих мутагена и карциногена за сисаре. Многе супстанце које су позитивне у овом испитивању, карциногене су за сисаре. Узајамна зависност између овог испитивања и карциногености није беспријекорна. Узајамна зависност зависи од хемијске класе. Све је више доказа да постоје карциногени који се не откривају овим испитивањем јер дјелују механизмима који су другачији од непосредног оштећења ДНК.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Аберација типа хроматида је структурно оштећење хромозома изражено као прекидање појединих хроматида или прекидање и поновно спајање између хроматида.

Аберација типа хромозома је структурно оштећење хромозома изражено као прекидање појединих хроматида или прекидање и поновно спајање хроматида на идентичном месту.

Ендоредупликација је процес код којег након S фазе ДНК репликације језгро не улази у митозу, већ започиње друга S фаза. Резултат процеса су хромозоми са 4, 8, 16 и више хроматида.

„Гар“ (прекид) је ахроматска лезија мања од ширине једне хроматиде и са минималном искривљеношћу хроматида.

Митотски индекс је однос броја ћелија у метафази и укупног броја ћелија које су посматране у популацији ћелија; односно митотски индекс је мјера степена пролиферације те ћелијске популације.

Нумеричка аберација је промјена у броју хромозома у односу на нормалан број карактеристичан за коришћене ћелије.

Полиплоидија је појава када ћелија садржи више од хаплоидног броја хромозома (n), осим када садржи диплоидни број хромозома (тј. $3n$, $4n$, итд.).

Структурна аберација је промјена у структури хромозома која се може открити микроскопским прегледом у метафази ћелијске диобе, а која се запажа у виду делеције и фрагментација, транслокација или инверзија.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Ћелијске културе излажу се испитиваној супстанци уз метаболичку активацију и без ње. Након излагања ћелијских култура испитиваној супстанци, у претходно одређеним интервалима, ћелијске културе се третирају супстанцама које прекидају метафазу (нпр. Colcemid® или колхицин); затим се узимају, боје и микроскопски се анализирају ћелије у метафази, односно испитују се на присутност хромозомских аберација.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Препарати

1.4.1.1. Ћелије

Могу се користити различите ћелијске линије, сојеви или примарне ћелијске културе, укључујући хумане ћелије (нпр. фибробласти кинеског хрчка, хумани или други лимфоцити периферне крви сисара).

1.4.1.2. Медијум (хранљиве подлоге) и услови култивисања

За одржавање култура користе се одговарајуће хранљиве подлоге и услови инкубације (посуде, CO_2 концентрација, температура и влажност). Постојећим ћелијским линијама и сојевима мора се рутински провјерити стабилност у модалном броју хромозома и одсуство контаминације микоплазмом при чему се ћелијске линије и сојеви не користе ако су контаминирани. Треба да буду познати уобичајено вријеме ћелијског циклуса ћелије и услови култивисања који се користе.

1.4.1.3. Припрема култура

Утврђене ћелијске линије и сојеви: ћелије се умножавају од „stock“ култура, засијавају се у подлози при густини која је таква да се у културама не достигне конфлуентност прије времена сакупљања и инкубирају се на температури од $37^\circ C$.

Лимфоцити: пуна крв третирана са антикоагулансом (нпр. хепарином) или издвојени лимфоцити добијени од здраве животиње додају се подлози који садржи митоген (нпр. фитохемаглутинаин) и инкубирају се на температури од $37^\circ C$.

1.4.1.4. Метаболичка активација

Ћелије морају да се изложе испитиваној супстанци у присуству и у одсуству одговарајућег система метаболичке активације. Најчешће коришћени систем је пост-митохондријална фракција са кофактором (C9) припремљена од јетре глодара третираних агенсима који индукују ензиме као што су: Agosclor 1254^{6, 7, 8, 9} или смјеша фенобарбитона и β -нафтофлавона^{10, 11, 12}.

Пост-митохондријалне фракције обично се користе у концентрацијама у опсегу од 1% v/v до 1 0% v/v у коначној подлози. Услови метаболичке активације могу да зависе од класе хемикалије која се испитује. У неким случајевима прикладно је да се користи више од једне концентрације пост-митохондријалне фракције.

Поједина достигнућа, укључујући ћелијске линије добијене генетским инжењерингом код којих се јавља експресија специфичних активирајућих ензима, могу да омогуће потенцијал за ендегену активацију. Избор коришћених ћелијских линија мора да буде научно оправдан (нпр. релевантност изоензима цитохрома P450 за метаболизам испитиване супстанце).

1.4.1.5. Испитивана хемикалија

Испитиване супстанце у чврстом стању, прије третмана ћелија, морају да се растворе или суспендују у одговарајућем растварачу или вехикулуму и, ако је потребно, да се разблаже. Испитиване супстанце у течном стању могу да се додају непосредно у испитивани систем, односно могу да се разблаже прије третмана. Користе се свјежи препарати испитиване супстанце, осим ако подаци о стабилности показују да се препарати могу чувати.

1.4.2. Услови испитивања

1.4.2.1. Вехикулум

Вехикулум треба да буде такав да хемијски не реагује са испитиваном супстанцом и да буде компатибилан са преживљавањем ћелија и S9 активношћу. Ако се користи вехикулум који није општепознат, његова примјена мора да буде образложена подацима који потврђују његову компатибилност. Препоручује се, кад год је могуће, да се у првом реду користе водени вехикулуми. Ако су испитиване супстанце нестабилне у води, органски растварачи која се користе не смију да садрже воду. Вода може да се уклони додавањем молекуларног сита.

1.4.2.2. Концентрације излагања

Критеријуми који морају да се размотре код одређивања највиших концентрација су: цитотоксичност, растворљивост у испитиваном систему и промјене рН или осмолалност.

Цитотоксичност мора да се одреди са и без метаболичке активације у главном експерименту уз коришћење оговарајуће индикације за ћелијски интегритет и раст, као што је степен здруживања, број живих ћелија или митотски индекс. Корисно је да се у претходном експерименту одреди цитотоксичност и растворљивост.

Анализира се најмање три концентрације. Концентрације које изазивају цитотоксичност треба да покрију опсег од максималне до мале токсичности или без токсичности; што обично значи да концентрације треба међусобно да се разликују највише за фактор између 2 и $\sqrt{10}$. У вријеме зрелости највиша концентрација мора да покаже знатно смањење степена здруживања, броја ћелија или митотског индекса (све веће од 50%). Митотски индекс је посредна мјера цитотоксичних/цитостатских ефеката и зависи од времена након третмана. Митотски индекс прихватљив је за суспензије култура код којих би друге мјере токсичности могле да буду компликоване и непрактичне. Податак о кинетици циклуса ћелије као што је просјечно вријеме генерисања (у даљем тексту: AGT) може да се користи као додатни податак. AGT је средња вриједност која не открива увијек постојање субпопулација, и чак и мали пораст просјечног времена генерације могу да буду повезани са врло битним кашњењем у времену оптималне продукције аберација.

За супстанце које су релативно нецитотоксичне, највиша испитивана концентрација треба да буде 5 $\mu\text{L/mL}$, 5 mg/mL или 0,01 M, зависно од тога која концентрација је нижа.

За релативно нерастворне супстанце које нису токсичне при производу концентрација њених јона нижем од производа растворљивости, највиша доза која се користи треба да буде изнад границе растворљивости у коначној подлози на крају третмана. У неким случајевима (нпр. кад се токсичност супстанце појављује само при производу концентрација јона вишим од производа растворљивости), препоручује се да се испитивање обави са више од једне дозе са талогом. Процјена растворљивости на почетку и на крају третмана може да буде од користи, јер се растворљивост може мијењати током излагања у систему испитивања услед присутности ћелија, S9, серума, итд. Талог може да се открије голим оком. Талог не смије да утиче на оцењивање.

1.4.2.3. Позитивне и негативне контроле

Истовремене позитивне и негативне (вехикулум) контроле, са и без метаболичке активације, морају да буду укључене у сваки експеримент. Ако се користи метаболичка активација, позитивне контролне хемикалије морају бити оне које захтијевају активацију, како би дале мутагени одговор.

Код позитивних контрола користи се познати кластоген и нивои изложености код којих се очекује добијање репродуктивног повећања у односу на контролу, што указује на осјетљивост испитиваног система.

Концентрације позитивне контроле треба да покажу јасне ефекте, али да лицу које обавља тумачење резултата не буде одмах познат идентитет кодираних слајдова.

Примјери супстанци за позитивну контролу:

Табела 1.

Услови метаболичке активације	Супстанца	CAS бр.	EINEC бр.
Одсуство егзогене метаболичке активације	Метил метансулфонат	66-27-3	200-625-0
	Етил метансулфонат	62-50-0	200-536-7
	Етил нитрозоуреа	759-73-9	212-072-2
	Митомицин С	50-07-7	200-008-6
	4-Нитрохинолин-N-оксид	56-57-5	200-281-1
Присуство егзогене метаболичке активације	Бензо[а]пирен	50-32-8	200-028-5
	Циклофосфамид	50-18-0	200-015-4
	Циклофосфамид монохидрат	6055-19-2	

За позитивну контролу могу да се користе и друге супстанце. Када је могуће, треба размотрити употребу позитивне контроле која је сродне класе испитиваној хемикалији.

Негативне контроле које се састоје само од вехикулума у подлози за третирање и са којима се поступа на исти начин као и са третираним културама, морају да буду укључене за свако вријеме сакупљања. Користе се и нетретиране контроле, осим ако постоје подаци контроле из ранијих студија који показују да одабрани растварач не изазива никакве штетне нити мутагене ефекте.

1.4.3. Поступак

1.4.3.1. Третман испитиваном супстанцом

Ћелије се током пролиферације третирају испитиваном супстанцом у присуству или одсуству система метаболичке активације. Обрада лимфоцита мора да почне око 48 сати након стимулације митозе.

1.4.3.2.

За сваку концентрацију обично се користе културе у дупликату, а строго се препоручују за негативне контролне културе односно контролне културе вехикулума. Када на основу постојећих података могу да се покажу минималне промјене између култура у дупликату^{13, 14} прихватљиво је коришћење једне културе за сваку концентрацију.

Гасовите или испарљиве супстанце морају се испитати одговарајућим методама, нпр. коришћењем херметички затворених посуда за култивисање^{15, 16}.

1.4.3.3. Вријеме сакупљања културе

У првом експерименту ћелије се излажу испитиваној супстанци 3 до 6 сати са и без метаболичке активације, а узорци се узимају послје приближно 1,5 дужине нормалног ћелијског циклуса након почетка третмана¹². Ако овај протокол да негативне резултате и са и без активације, обавља се додатни експеримент без активације, са непрекидним третманом до узорковања послје приближно 1,5 дужине нормалног ћелијског циклуса. Одређене хемикалије могу се лакше открити код времена третмана/узорковања које је дуже од 1,5 дужине циклуса. Негативни резултати са метаболичком активацијом морају да се потврде у зависности од случаја. У случајевима када се потврда негативних резултата не сматра потребном, даје се образложење.

1.4.3.4. Припрема хромозома

Ћелијске културе третирају се Colcemid®-ом или колхицином обично један до три сата прије сакупљања. Свака ћелијска култура сакупља се и обрађује посебно за припрему хромозома. Припрема хромозома обухвата: третирање ћелија хипотоничним раствором, фиксацију и бојење.

1.4.3.5. Анализа

Сви слајдови, укључујући оне позитивних и негативних контрола, морају да се независно кодирају прије микроскопске анализе. Поступци фиксације често доводе до прекида пропорције метафазних ћелија са губитком хромозома, па процјењивање ћелије треба да садрже број центромера који је једнак модалном броју ± 2 за све врсте ћелија. Најмање 200 добро распоређених метафаза, подједнако подељених између дупликата, мора да се уочи по концентрацији и контроли. Тај број може да буде и мањи ако се уочи велики број аберација.

Иако је сврха испитивања откривање хромозомских аберација, важно је забиљежити и полиплоидију и ендоредупликацију, уколико се уоче.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Експериментална јединица је ћелија. Због овога мора да се процијени проценат ћелија са структурним хромозомским аберацијама. Структурно различите врсте хромозомских аберација морају да се упишу са својим бројевима и учесталостима за експерименталне и контролне културе. Оштећења се уписују одвојено и наводе у извјештају, али генерално нису укључена у укупну учесталост аберација.

Истовремене мјере цитотоксичности за све третиране и негативне контролне културе у главним испитивањима аберација, такође морају да се забиљеже.

Наводе се подаци о свакој појединачној култури. Сви подаци се наводе сажето у табели.

Не постоје захтјеви за потврду јасног позитивног одговора. Двосмислени резултати морају се разјаснити даљим испитивањем, ако је могуће модификацијама експерименталних услова. Потреба за потврђивањем негативних резултата размотрена је одељку 1.4.3.3. ове методе. За извођење даљих експеримената мора се размотрити модификација параметара испитивања за проширење опсега процијењених услова. Параметри испитивања се могу модификовати обухватају опсег концентрације и услове метаболичке активације.

2.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Постоји неколико критеријума за одређивање позитивног резултата, као што је повећање зависно од концентрације или репродукцибилно повећање броја ћелија са хромозомским абериацијама. Прво се разматра биолошка релевантност резултата. Статистичке методе могу да се користе као помоћ у процјени резултата испитивања^{3, 13}. Статистички значај не може да буде једини фактор који одређује позитивни одговор.

Повећање броја полиплоидних ћелија може да укаже на то да испитивана супстанца има потенцијал да инхибира процесе митозе и изазове нумеричке хромозомске абериације. Повећање броја ћелија са ендоредупликованим хромозомима може да укаже на то да испитивана супстанца има потенцијал да инхибира прогресију ћелијског циклуса^{17, 18}.

Испитивана супстанца за коју резултати испитивања не задовољавају горе наведене критеријуме сматра се немутагеном у овом систему.

Иако већина експеримената даје јасне позитивне или негативне резултате, у ретким случајевима добијени подаци не омогућавају доношење коначне процјене активности испитиване супстанце. Резултати могу да остану двосмислени или нејасни без обзира на то колико пута је експеримент поновљен.

Позитивни резултати из *in vitro* испитивања абериације хромозома указују да испитивана супстанца изазива структурне абериације хромозома у култури соматских ћелија сисара. Негативни резултати указују да, под испитиваним условима, испитивана супстанца не изазива абериацију хромозома у култури соматских ћелија сисара.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) Вехикулуму:

- образложење за избор вехикулума;
- растворљивост и стабилност испитиване супстанце у вехикулуму, ако су познати.

2) Ћелијама:

- врста и порекло ћелија;
- кариотипне карактеристике и подесност коришћене врсте ћелија;
- одсуство микоплазме, ако је примјењиво;
- податак о дужини ћелијског циклуса;
- пол даваоца крви, пуна крв или коришћени одвојени лимфоцити, митоген;
- број пролаза, ако је примјењиво;
- методе за одржавање културе ћелије, ако је примјењиво;
- модални број хромозома.

3) Условима испитивања:

- идентитет супстанце која је коришћена за заустављање метафазе, њена концентрација и трајање изложености ћелије;

- аргументација за избор концентрација и број култура, укључујући нпр. податке о цитотоксичности, ограничењу растворљивости, ако су доступни;
- састав подлоге, концентрација CO_2 , ако је примјењиво;
- концентрација испитиване супстанце;
- запремина вежикула и додате испитиване супстанце;
- температура инкубације;
- вријеме инкубације;
- трајање третмана;
- густина ћелија код засијавања, ако је примјењиво;
- врста и састав система метаболичке активације, укључујући критеријуме прихватљивости;
- позитивне и негативне контроле;
- методе припреме слајдова;
- критеријуми за процјену аберације;
- број анализираних метафаза;
- методе за мјерење токсичности;
- критеријуми за сматрање студија позитивним, негативним или двосмисленим.

4) Резултатима:

- знакови токсичности, тј. степен конфлуенције, подаци о ћелијском циклусу, број избројаних ћелија, митотски индекс;
- знакови таложења;
- подаци о рН и осмолалности подлоге за третирање, ако је одређено;
- дефиниција за аберације, укључујући оштећења;
- број ћелија са хромозомским аберацијама и врста аберација хромозома, за сваку третирану и контролну културу посебно;
- промјене у плоидији, ако се виде;
- однос доза-одговор, када је могуће;
- евентуалне статистичке анализе;
- подаци о истовременој негативној (вежикулум) и позитивној контроли;
- подаци из литературе о негативној (вежикулум) и позитивној контроли са опсезима, средњим вриједностима и стандардним девијацијама.

5) Образложењу резултата.

6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Evans, H. J., (1976) Cytological Methods for Detecting Chemical Mutagens. In: Chemical mutagens, Principles and Methods for their Detection, Vol. 4, Hollaender, A. (ed) Plenum Press, New York and London, p. 1-29.
2. Ishidate, M. Jr. and Sofuni, T., (1985). The *In vitro* Chromosomal Aberration Test Using Chinese Hamster Lung (CHL) Fibroblast Cells in Culture. In: Progress in Mutation Research, Vol. 5, Ashby, J. et al., (Eds) Elsevier Science Publishers, Amsterdam-New York-Oxford, p. 427-432.
3. Galloway, S.M., Armstrong, M.J., Reuben, C., Colman, S., Brown, B., Cannon, C., Bloom, A.D., Nakamura, F., Ahmed, M., Duk, S., Rimpo, J., Margolin, G.H., Resnick, MA, Anderson, G. and Zeiger, E., (1978). Chromosome aberration and sister chromatic exchanges in Chinese hamster ovary cells: Evaluation of 108 chemicals. *Environ. Molec. Mutagen* 10 (suppl. 10), p. 1-175.
4. Scott, D., Galloway, S.M., Marshall, R.R., Ishidate, M.Jr., Brusick, D., Ashby, J. and Myhr, B.C., (1991) Genotoxicity under Extreme Culture Conditions. A report from ICPEMC Task Group 9. *Mutation Res*, 257, p. 147-204.

5. Morita, T., Nagaki, T., Fukuda, I. and Okumura, K., (1992). Clastogenicity of low pH to Various Cultured Mammalian Cells. *Mutation Res.*, 268, p. 297-305.
6. Ames, B.N., McCann, J. and Yamasaki, E., (1975). Methods for Detecting Carcinogens and Mutagens with the Salmonella/Mammalian Microsome Mutagenicity Test. *Mutation Res.*, 31, p. 347-364.
7. Maron, D.M. and Ames, B.N., (1983) Revised Methods for the Salmonella Mutagenicity Test. *Mutation Res.*, 113, p. 173-215.
8. Natarajan, A.T., Bates, A.D., van Buul, P.P.W., Meijers, M. and de Vogel, N., (1976) Cytogenetic Effects of Mutagen/Carcinogens after Activation in a Microsomal System *in vitro*, I. Induction of Chromosome Aberrations and Sister Chromatid Exchange by Diethylnitrosamine (DEN) and Dimethylnitrosamine (DMN) in CHO Cells in the Presence of Rat-Liver Microsomes. *Mutation Res.*, 37, p. 83-90.
9. Matsuoka, A., Hayashi, M. and Ishidate, M. Jr., (1979) Chromosomal Aberration Tests on 29 Chemicals Combined with S9 Mix *In vitro*. *Mutation Res.*, 66, p. 277-290.
10. Elliot, B.M., Combes, R.D., Elcombe, C.R., Gatehouse, D.G., Gibson, G.G., Mackay, J.M. and Wolf, R.C., (1992). Report of UK Environmental Mutagen Society Working Party. Alternatives to Aroclor 1254-induced S9 in *In vitro* Genotoxicity Assays. *Mutagenesis*, 7, p. 175-177.
11. Matsushima, T., Sawamura, M., Hara, K. and Sugimura, T., (1976) A Safe Substitute for Polychlorinated Biphenyls as an Inducer of Metabolic Activation Systems. In: de Serres, F.J., Fouts, J.R., Bend, J.R. and Philpot, R.M. (eds) *In vitro* Metabolic Activation in Mutagenesis Testing, Elsevier, North-Holland, p. 85-88.
12. Galloway, S.M., Aardema, M.J., Ishidate, M.Jr., Ivett, J.L., Kirkland, D.J., Morita, T., Mosesso, P., Sofuni, T., (1994) Report from Working Group on *In vitro* Tests for Chromosomal Aberrations. *Mutation Res.*, 312, p. 241-261.
13. Richardson, C., Williams, D.A., Allen, J.A., Amphlett, G., Chanter, D.O. and Phillips, B., (1989) Analysis of Data from *In vitro* Cytogenetic Assays. In: Statistical Evaluation of Mutagenicity Test Data. Kirkland, D.J., (ed) Cambridge University Press, Cambridge, p. 141-154.
14. Soper, K.A. and Galloway, S.M., (1994) Replicate Flasks are not Necessary for *In vitro* Chromosome Aberration Assays in CHO Cells. *Mutation Res.*, 312, p. 139-149.
15. Krahn, D.F., Barsky, F.C. and McCooey, K.T., (1982) CHO/HGPRT Mutation Assay: Evaluation of Gases and Volatile Liquids. In: Tice, R.R., Costa, D.L., Schaich, K.M. (eds). Genotoxic Effects of Airborne Agents. New York, Plenum, p. 91-103.
16. Zamora, P.O., Benson, J.M., Li, A.P. and Brooks, A.L., (1983) Evaluation of an Exposure System Using Cells Grown on Collagen Gels for Detecting Highly Volatile Mutagens in the CHO/HGPRT Mutation Assay. *Environmental Mutagenesis*, 5, p. 795-801.
17. Locke-Huhle, C., (1983) Endoreduplication in Chinese hamster cells during alpha-radiation induced G2 arrest. *Mutation Res.*, 119, p. 403-413.
18. Huang, Y., Change, C. and Trosko, J.E., (1983) Aphidicolin-induced endoreduplication in Chinese hamster cells. *Cancer Res.*, 43, p. 1362-1364.

В.11. МУТАГЕНОСТ – *IN VIVO* ИСПИТИВАЊЕ ХРОМОЗОМСКИХ АБЕРАЦИЈА НА КОСТНОЈ СРЖИ СИСАРА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода испитивања потпуно одговара методи OECD: TG 475, Испитивање хромозомских аберација у костној сржи сисара (1997).

1.1. УВОД

Испитивање хромозомских аберација *in vivo* код сисара користи се за откривање структурних хромозомских аберација које је испитивана супстанца изазвала у ћелијама костне сржи животиња, обично глодара^{1, 2, 3, 4}. Структурне хромозомске аберације могу бити двојаче: хромозомске и хроматидне. Повећање полиплоидности може да укаже на то да хемикалија има потенцијал да изазове нумеричке аберације. Већина хемијских мутагена изазива аберације хроматидног типа, али долази и до аберација хромозомског типа. Хромозомске мутације и са њима повезане појаве узрок су многих генетских болести код људи и постоје значајни докази да су хромозомске мутације и са њима повезане појаве, које изазивају промјене онкогена и тумор-супресорских гена, повезане са раком код људи и у експерименталним системима.

У овој методи испитивања обично се користе глодари. Костна срж представља циљно ткиво овог испитивања, с обзиром да је ријеч о високо прокрвљеном ткиву које садржи популацију ћелија које брзо пролазе кроз циклусе, а које је могуће лако изоловати и обрадити. Друге животињске врсте и циљна ткива нису предмет ове методе испитивања.

Наведено испитивање хромозомских аберација посебно је релевантно за процјену опасности од мутагеног дејства јер омогућава да се узме у обзир метаболизам *in vivo*, фармакокинетичке и процесе репарације ДНК, иако се исти могу разликовати код различитих врста и ткива. *In vivo* испитивање корисно је и за даље истраживање мутагених ефеката откривених приликом *in vitro* испитивања.

Овај облик испитивања не одговара уколико се појаве докази да испитивана супстанца или реактивни метаболит неће доспети до циљног ткива.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Аберација типа хроматида је структурно оштећење хромозома изражено као прекидање појединих хроматида или прекидање и поновно спајање између хроматида.

Аберација типа хромозома је структурно оштећење хромозома изражено као прекидање појединих хроматида или прекидање и поновно спајање хроматида на идентичном месту.

Ендоредупликација је процес код кога након S фазе репликације ДНК једро не улази у митозу него започиње друга S фаза. Резултат су хромозоми са 4, 8, 16 и више хроматида.

„Гар“ (прекид) је ахроматска лезија мања од ширине једне хроматиде и са минималном искривљености хроматида.

Нумеричка аберација је промјена у броју хромозома у односу на нормалан број карактеристичан за ћелије које се користе.

Полиплоидија је појава када ћелија садржи више од хаплоидног броја хромозома (n), осим када садржи диплоидни број (тј. 3n, 4n, итд.).

Структурна аберација је промјена у структури хромозома која се може открити микроскопским прегледом у метафази ћелијске диобе, а која се запажа у виду делеција и фрагментација, транслокација или инверзија.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Животиње се одговарајућим путем излажу испитиваној супстанци и жртвују у одређено вријеме након третирања. Прије жртвовања, животиње се третирају агенсом за заустављање метафазе (нпр. колхицином или Colcemid®-ом). Након тога, припреме се препарати хромозома ћелија костне сржи и анализирају се ћелије у метафази са циљем утврђивања хромозомских аберација.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припреме

1.4.1.1. Избор животињске врсте

Обично се користе пацови, мишеви и кинески хрчци. Могу се користити и друге одговарајуће врсте сисара. Треба да се користе младе, здраве, одрасле животиње сојева који се уобичајено употребљавају. Приликом започињања истраживања одступање у тјелесној маси животиња треба да буде минимално и да не прелази $\pm 20\%$ просјечне тјелесне масе за сваки пол.

1.4.1.2. Услови смјештаја и исхране

Примјењују се општи услови који су наведени у Општем уводу, иако треба да се настоји да се влажност одржи на нивоу од 50% до 60%.

1.4.1.3. Припрема животиња

Здраве одрасле животиње насумично се групишу у контролну и третиране групе. Кавези треба да буду такви да могући ефекти на испитивање буду минимални. Животиње се појединачно означавају. Животиње се аклиматизују на лабораторијске услове најмање пет дана прије почетка испитивања.

1.4.1.4. Припрема доза

Прије третирања животиња испитиваном супстанцом чврсте испитиване супстанце треба да се растворе или суспендују у одговарајућим вехикулумима и, уколико је потребно, да се разблаже. Течне испитиване супстанце могу директно да се примјене или да се разблаже прије примјене. Свјеже препарате испитиване супстанце треба одмах употребити, осим уколико подаци о стабилности не показују да је чување прихватљиво.

1.4.2. Услови испитивања

1.4.2.1. Вехикулум

Вехикулум не смије да изазива токсичне ефекте при дозним нивоима који се примјењују и не смије да постоји сумња да ће хемијски да реагује са испитиваном супстанцом. Уколико се примјењују мање познати вехикулуми, њихово укључивање у испитивање треба образложити подацима који указују на њихову компатибилност. Кад год је могуће, препоручује се примјена воденог раствора.

1.4.2.2. Контроле

Истовремене позитивне и негативне (вехикулум) контроле треба да буду укључене у свако испитивање и за сваки пол. Осим примјене испитиване супстанце, са животињама у контролним групама треба поступати на исти начин као и са животињама у третираним групама.

Позитивне контроле треба да произведу структурне аберације *in vivo* при нивоима изложености за које се очекује да ће дати повећање у односу на позадину која може да се детектује. Позитивне контролне дозе бирају се тако да ефекти буду јасни, али да лицу које читава резултате одмах не открију идентитет шифрираних микроскопских препарата (слајдова). Дозвољено је да се супстанца која је позитивна контрола примијени путем који је различит од пута примјене испитиване супстанце, и да се узоркује само једном. Може се узети у обзир примјена позитивних контрола које припадају истој хемијској класи као и испитивана хемикалија. Примјери супстанци које се користе као позитивне контроле:

Табела 1.

Супстанца	CAS бр.	EINECS бр.
етил метансулфонат	62-50-0	200-536-7
етил нитрозоуреа	759-73-9	212-072-2
митомицин С	50-07-7	200-008-6
циклофосфамид	50-18-0	200-015-4
циклофосфамид монохидрат	6055-19-2	
триетиленмеламин	51-18-3	200-083-5

Негативне контроле, третиране само вехикулумом, са којима се иначе поступа на исти начин као са групама обухваћеним третманом, треба да буду обухваћене сваким узорковањем, осим уколико су доступни подаци о варијабилности у оквиру врсте и у фреквенцији ћелија са хромозомским аберацијама. Уколико се на негативне контроле примјењује једно узорковање, најпримјереније је вријеме првог узорковања. Истовремено се користе и нетретиране контроле (контролни узроци), осим уколико постоје подаци о контролама из ранијих студија или објављени контролни подаци који доказују да одабран вехикулум не изазива штетне или мутагене ефекте.

1.5. ПОСТУПАК

1.5.1. Број и пол животиња

Свака третирана и контролна група мора да обухвати најмање пет животиња истог пола на којима је могуће обавити анализу. Уколико постоје подаци истраживања обављеног на истој врсти и истим путем излагања који доказују да не постоје значајније разлике у токсичности међу половима, довољно је обавити испитивање код само једног пола. У случајевима у којима излагање људи хемикалијама може да буде специфично за одређени пол, као на примјер код неких фармацеутских агенса, испитивање треба обавити на животињама одговарајућег пола.

1.5.2. План третмана

Препоручује се примјена испитиване супстанце у оквиру једног третмана. Испитиване супстанце је могуће давати у облику подијељене дозе, тј. два третмана током истог дана у размаку од највише неколико сати, како би се олакшало давање велике

запремине испитиване супстанце. Остали режими третирања треба да буду научно оправдани.

Узорци се узимају у два наврата након третмана током једног дана. Код глодара прво вријеме узорковања је 1,5 дужина редовног ћелијског циклуса (који износи 12 до 18 сати) након третмана. С обзиром да вријеме које је потребно за унос и метаболизам испитиване супстанце, као и за њен ефекат на динамику ћелијског циклуса, може да утиче на оптимално вријеме потребно за откривање хромозомске аберације, препоручује се и касније узимање узорка: 24 сата након првог узорковања. Уколико се примјењују режими третирања испитиваном супстанцом дужи од једног дана, након посљедњег третмана треба обавити једно узорковање од око 1,5 дужине нормалног ћелијског циклуса.

Прије жртвовања животињама се интраперитонеално убризгава одговарајућа доза агенса за заустављање метафазе (нпр. Colcemid® или колхицин). Животињама се након тога узимају узорци у одговарајућим интервалима. За мишеве наведени интервал износи отприлике 3-5 сати, а за кинеске хрчке интервал је приближно 4 до 5 сати. Ћелије се изолују из костне сржи и анализирају ради откривања хромозомских аберација.

1.5.3. Дозни нивои

Уколико се испитивање обавља са циљем утврђивања опсега доза због тога што нема доступних података, наведено испитивање треба обавити у истој лабораторији, уз коришћење исте врсте, соја, пола и режима третирања као и у главном испитивању⁵. Уколико постоји токсичност, за прво узорковање користе се три дозна нивоа. Наведене дозе треба да обухвате опсег од максималне до ниске токсичности или ниво без токсичности. Приликом наредног узорковања потребно је користити само највишу дозу. Највиша доза се дефинише као доза услед које настају такви знакови токсичности да би виша доза проузроковала угињавање животиња. Супстанце специфичне биолошке активности у малим нетоксичним дозама (попут хормона и митогена) могу бити изузетак за примјену критеријума за избор доза и тада дозе треба процијенити у зависности од случаја. Највиша доза се може дефинисати и као доза која доводи до неких индикација токсичности у костној сржи (нпр. смањење митотског индекса веће од 50%).

1.5.4. Испитивање граничне дозе

Уколико у испитивању са једном дозом од најмање 2.000 mg/kg ТМ у једнократном третману или у два третмана током истог дана не настану никакви приметни токсични ефекти и уколико се на основу података о структурно сродним супстанцама не очекује генотоксичност, није потребно примијенити комплетно испитивање примјеном три дозна нивоа. За испитивања у трајању до 14 дана гранична доза износи 2.000 mg/kg ТМ/дан, а за третмане који трају дуже од 14 дана 1.000 mg/kg ТМ/дан. Очекивана изложеност људи може да укаже на потребу за примјеном више дозе у испитивању граничне дозе.

1.5.5. Примјена доза

Испитивана супстанца обично се примјењује интубацијом и то коришћењем желудачне сонде или одговарајуће интубационе каниле или интраперитонеалном ињекцијом. Могу се примијенити и други путеви излагања уз навођење образложења за ту примјену. Максимална запремина течности коју је могуће дати путем сонде или ињекцијом у једном наврату зависи од величине експерименталне животиње. Запремина не треба да прелази 2 mL/100 g ТМ. Употребу већих запремина потребно је образложити. Изузев у случају иритативних и корозивних супстанци код којих ће се нормално

испољити погоршани ефекти при вишим концентрацијама, одступања у запремини треба да буду минимална подешавањем концентрације, како би се обезбиједила константна запремина при свим нивоима доза.

1.5.6. Хромозомски препарат

Одмах након жртвовања животиње, узима се костна срж која се излаже хипотоничном раствору и фиксира. Ћелије се нанесу на микроскопске плочице и обоје.

1.5.7. Анализа

Као мјера цитотоксичности одређује се митотски индекс у најмање 1.000 ћелија по животињи за све третиране животиње (укључујући позитивне контроле) и нетретиране животиње негативне контролне групе.

Анализи треба подвргнути најмање 100 ћелија сваке животиње. Наведени број се може смањити уколико се уочи велики број абериација. Све препарате (слајдове), укључујући оне позитивне и негативне контроле, потребно је шифровати прије микроскопске анализе. С обзиром да поступци израде препарата често имају за посљедицу промјену пропорције метафаза уз губитак хромозома, ћелије које се броје треба да садрже број центромера једнак броју $2n \pm 2$.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Подаци који се односе на поједине животиње наводе се табеларно. Животиња представља експерименталну јединицу. За сваку животињу потребно је одредити број ћелија које се процјењују, број абериација по ћелији и проценат ћелија са структурним хромозомским абериацијама. Наводе се различите врсте структурних хромозомских абериација заједно са својим бројевима и фреквенцијама, а у односу на третиране и контролне групе. Хромозомски прекиди наводе се одвојено, али се генерално не укључују у укупну учесталост абериација. Уколико не постоје докази о разликама међу половима, податке добијене испитивањем оба пола могуће је сјединити ради статистичке анализе.

2.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Постоји неколико критеријума за утврђивање позитивног резултата, као што је дозно зависно повећање релативног броја ћелија са хромозомским абериацијама или јасно повећање броја ћелија са абериацијама у групи која је примила једну дозу, приликом јединог времена узорковања. Првенствено се узима у обзир биолошки значај резултата. Статистичке методе се могу примијенити као помоћно средство приликом вредновања резултата испитивања⁶. Статистички значај не треба да буде једини фактор за утврђивање позитивне реакције. Двосмислени резултати треба да буду појашњени даљим испитивањем, најбоље модификовањем експерименталних услова.

Повећање полиплоидности може да укаже на то да испитивана супстанца има потенцијал да изазове нумеричке хромозомске абериације. Повећање ендоредупликације (ендомитозе) може да укаже на то да испитивана супстанца има потенцијал да инхибира прогресију ћелијског циклуса^{7,8}.

Испитивана супстанца за коју добијени резултати не задовољавају горе наведене критеријуме, сматра се немутагеном у овом испитивању.

Иако већина експеримената даје јасно позитивне или негативне резултате, у ретким случајевима утврђени подаци не омогућавају доношење коначне одлуке о дјеловању испитиване супстанце. Резултати могу остати двосмислени или под знаком питања, без обзира на број обављених експеримената.

Позитивни резултати испитивања хромозомских аберација *in vivo* указују на то да супстанца узрокује хромозомске аберације у костној сржи испитиване животињске врсте. Негативни резултати указују на то да, под наведеним експерименталним условима, испитивана супстанца не изазива аберације у костној сржи испитиване врсте.

Потребно је размотрити вјероватноћу да испитивана супстанца или њени метаболити доспију у крвоток или, конкретно, до циљног ткива (нпр. системска токсичност).

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) Вехикулуму:

- оправданост избора вехикулума;
- растворљивост и стабилност испитиване супстанце у вехикулуму, уколико су познати.

2) Експерименталним животињама:

- врста/сој;
- број, старост и пол животиња;
- извор/поријекло, смјештај, исхрана, итд.;
- појединачна тјелесна маса животиња на почетку испитивања, укључујући распон тјелесне масе, средњу вриједност и стандардну девијацију за сваку групу.

3) Условима испитивања:

- позитивна и негативна (вехикулум) контрола;
- резултати испитивања за утврђивање распона доза, уколико је обављено;
- образложење за избор дозних нивоа;
- детаљи припреме испитиване супстанце;
- детаљи примјене испитиване супстанце;
- образложење пута примјене;
- методе за потврду чињенице да је испитивана супстанца доспјела у системски крвоток или до циљног ткива, уколико је примјењиво;
- начин прерачунавања концентрације испитиване супстанце у храни/води за пиће (ppm) у дозу (mg/kg ТМ/дан), уколико је примјењиво;
- детаљи о квалитету хране и воде;
- детаљан опис распореда третмана и узорковања;
- методе за мјерење токсичности;
- идентитет супстанце која зауставља метафазу, њена концентрација и трајање третмана;
- методе припремања микроскопских препарата;
- критеријуми за пребројавање аберација;
- број анализираних ћелија по животињи;
- критеријуми за проглашавање испитивања позитивним, негативним или двосмисленим.

4) Резултатима:

- знакови токсичности;
- митотски индекс;
- врста и број аберација, појединачно наведених за сваку животињу;
- укупан број аберација по групи, средња вриједност и стандардна девијација;

- број ћелија са аберацијама по групи, средња вриједност и стандардна девијација;
- промјене у плоидији, уколико су уочене;
- однос доза-одговор, гдје је могуће;
- статистичке анализе, уколико постоје;
- подаци истовремене негативне контроле;
- негативни контролни подаци из литературе са опсезима, средњим вриједностима и стандардним девијацијама;
- истовремени позитивни контролни подаци.

5) Образложењу резултата.

6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Adler, I.D., (1984) Cytogenetic Tests in Mammals. In: Mutagenicity Testing: a Practical Approach. S. Venitt and J.M. Parry (Eds). IRL Press, Oxford, Washington D.C., p. 275-306.
2. Preston, R.J., Dean, B.J., Galloway, S., Holden, H., McFee, A.F. and Shelby, M. (1987). Mammalian *In vivo* Cytogenetic Assays: Analysis of Chromosome Aberrations in Bone Marrow Cells. *Mutation Res.*, 189, p. 157-165.
3. Richold, M., Chandley, A., Ashby, J., Gatehouse, D.G., Bootman, J. and Henderson, L., (1990) *In vivo* Cytogenetic Assays. In: D.J. Kirkland (Ed.) Basic Mutagenicity Tests, UKEMS Recommended Procedures. UKEMS Sub-Committee on Guidelines for Mutagenicity Testing. Report. Part I revised. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, p. 115-141.
4. Tice, R.R., Hayashi, M., MacGregor, J.T., Anderson, D., Blakey, D.H., Holden, H.E., Kirsch-Volders, M., Oleson Jr., F.B., Pacchierotti, F., Preston, R.J., Romagna, F., Shimada, H., Sutou, S. and Vannier, B., (1994) Report from the Working Group on the *In vivo* Mammalian Bone Marrow Chromosomal Aberration Test. *Mutation Res.*, 312, p. 305-312.
5. Fielder, R.J., Allen, J.A., Boobis, A.R., Botham, P.A., Doe, J., Esdaile, D.J., Gatehouse, D.G., Hodson-Walker, G., Morton, D.B., Kirkland, D.J. and Richold, M. (1992). Report of British Toxicology Society/UK Environmental Mutagen Society Working Group: Dose setting in *In vivo* Mutagenicity Assays. *Mutagenesis*, 7, p. 313-319.
6. Lovell, D.P., Anderson, D., Albanese, R., Amphlett, G.E., Clare, G., Ferguson, R., Richold, M., Papworth, D.G. and Savage, J.R.K. (1989). Statistical Analysis of *In vivo* Cytogenetic Assays. In: UKEMS Sub-Committee on Guidelines for Mutagenicity Testing. Report Part III. Statistical Evaluation of Mutagenicity Test Data. D.J. Kirkland, (Ed.) Cambridge University Press, Cambridge. p. 184-232.
7. Locke-Huhle, C., (1983) Endoreduplication in Chinese hamster cells during alpha-radiation induced G2 arrest. *Mutation Res.* 119, p. 403-413.
8. Huang, Y., Change, C. and Trosko, J.E., (1983) Aphidicolin-induced endoreduplication in Chinese hamster cells. *Cancer Res.*, 43, p. 1362-1364.

В.12. МУТАГЕНОСТ – МИКРОНУКЛЕУС ТЕСТ *IN VIVO* НА ЕРИТРОЦИТИМА СИСАРА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода испитивања потпуно одговара методи OECD: TG 474, Микронуклеус тест на еритроцитима сисара (1997).

1.1. УВОД

Микронуклеус тест *in vivo* код сисара користи се за откривање оштећења изазваних испитиваном супстанцом на хромозомима или митотском систему еритробласти, на основу анализе еритроцита из костне сржи и/или ћелија периферне крви животиња, обично глодара.

Сврха микронуклеус теста је идентификација супстанци које изазивају цитогенетска оштећења која за последицу имају формирање микронуклеуса који садржи заостале фрагменте хромозома или читаве хромозоме.

Када се еритроblast костне сржи развије у полихроматски еритроцит, главни нуклеус бива истиснут; сваки настали микронуклеус може да заостане у цитоплазми која иначе нема језгро. Видљивост микронуклеуса у овим ћелијама олакшана је с обзиром да им недостаје главно језгро. Повећање учесталости полихроматских еритроцита са микронуклеусима код третираних животиња показатељ је изазваних хромозомских оштећења.

За наведено испитивање обично се користи костна срж глодара, јер се производња полихроматских еритроцита одвија у том ткиву. Мјера микронуклеусних незрелих (полихроматских) еритроцита у периферној крви једнако је прихватљива код било које врсте код које је доказана неспособност слезине да уклони микронуклеусне еритроците или која је показала одговарајућу осјетљивост на откривање агенса који изазивају структурне или нумеричке хромозомске аберације. Микронуклеусе је могуће разликовати на основу већег броја критеријума. Наведени критеријуми обухватају идентификацију присуства или одсуства кинетохоре или центромере ДНК у микронуклеусима. Учесталост микронуклеусних незрелих (полихроматских) еритроцита представља циљни показатељ испитивања. У случајевима када се животиње непрекидно третирају током четири недјеље или дуже, као крајња тачка испитивања може се користити број зрелих (нормохроматских) еритроцита у периферној крви који садрже микронуклеусе у датом броју зрелих еритроцита.

In vivo микронуклеус тест код сисара посебно је важан за процјену мутагености јер узима у обзир факторе метаболизма *in vivo*, фармакокинетку и процесе репарације ДНК, иако исти могу да се разликују између различитих врста и ткива, као и између различитих генетских показатеља испитивања. *In vivo* испитивање корисно је и за даље истраживање мутагених ефеката откривених у *in vitro* систему.

Ово испитивање не одговара уколико се појаве докази да испитивана супстанца или реактивни метаболит неће стићи до циљног ткива.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Центромера (Кинетохора) је подручје(а) хромозома са којима су током ћелијске диобе повезане нити диобног вретена, а чиме је омогућено уредно кретање кћерки хромозома према половима кћерки ћелија.

Микронуклеуси јесу засебни мали нуклеуси, одвојени од главног једра ћелије, настали током телофазе митозе (мејозе) заостајањем фрагмената хромозома или читавих хромозома.

Нормохроматски еритроцити јесу зрели еритроцити којима недостају рибозоми. Могу се разликовати од незрих полихроматских еритроцита на основу црта карактеристичних за присуство рибозома.

Полихроматски еритроцити јесу незрели еритроцити у прелазној фази развоја који још увијек садрже рибозоме. Могу се разликовати од зрих, нормохроматских еритроцита на основу црта карактеристичних за присуство рибозома.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Животиње се одговарајућим путем излажу испитиваној супстанци. Уколико се користи костна срж, животиње се жртвују у одговарајуће вријеме након третмана, након чега се узима костна срж и израђују и боје препарати^{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7}. Приликом коришћења периферне крви, крв се узима у одговарајуће вријеме након третмана и израђују се препарати размаза крви који се боје^{4, 8, 9, 10}. Код истраживања са периферном крвљу вријеме протекло од послједњег излагања и убирања ћелија треба да буде што краће. Препарати се анализирају како би се утврдило постојање микронуклеуса.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припреме

1.4.1.1. Избор животињске врсте

У случају коришћења костне сржи препоручује се примјена мишева и пацова, иако се могу користити и друге одговарајуће врсте сисара. У случају коришћења периферне крви препоручују се мишеви. Могу се користити и друге одговарајуће врсте сисара под условом да слезина те врсте не уклања еритроците са микронуклеусима или да је врста показала одговарајућу осјетљивост за откривање агенса који изазивају структурне или нумеричке хромозомске аберације. Користе се младе, здраве животиње лабораторијских сојева који се генерално употребљавају. Приликом започињања истраживања одступање у тјелесној маси животиња треба да буде минимално и не веће од $\pm 20\%$ просјечне тјелесне масе сваког пола.

1.4.1.2. Услови чувања и исхране

Примјењују се општи услови дати у Општем уводу, иако се настоји да се влажност одржава на нивоу од 50% до 60%.

1.4.1.3. Припрема животиња

Здраве, одрасле животиње насумично се групишу у контролну и третиране групе. Животиње се појединачно означавају. Животиње треба да се аклиматизују на лабораторијске услове најмање пет дана. Кавези треба да буду такви да се могући утицаји сведу на минимум.

1.4.1.4. Припрема доза

Прије примјене, чврсте испитиване супстанце се растварају или суспендују у одговарајућим вежикулумима и, уколико је потребно, разблажују. Течне испитиване супстанце могу директно да се примјене или да се прије примјене разблаже. Свјеже препарате испитиване супстанце треба одмах употрејибити, осим уколико подаци о стабилности показују да је чување прихватљиво.

1.4.2. Услови испитивања

1.4.2.1. Вехикулум

Вехикулум не смије да изазива токсичне ефекте при дозним нивоима у којима се примјењује и не смије да постоји сумња да ће хемијски да реагује са испитиваном супстанцом. Уколико се примјењују мање познати вехикулуми, њихово укључивање у испитивање треба образложити подацима који указују на њихову компатибилност. Кад год је могуће, препоручује се примјена воденог вехикулума.

1.4.2.2. Контроле

Истовремене позитивне и негативне (вехикулум) контроле треба да буду укључене у свако испитивање и за сваки пол. Осим третирања испитиваном супстанцом, са животињама у контролним групама поступа се на исти начин као и са животињама у третираним групама.

Позитивне контроле треба да изазову стварање микронуклеуса *in vivo* при дозним нивоима за које се очекује да ће довести до уочљивог повећања у односу на негативну контролу. Дозе позитивне контроле бирају се тако да ефекти буду јасни, али да лицу која читава резултате одмах не открију идентитет шифрираних микроскопских препарата (слајдова). Дозвољено је да се позитивна контрола примијени путем који је различит од пута примјене испитиване супстанце, и узорак се узима само једном. Може се узети у обзир примјена позитивних контрола које припадају истој хемијској класи као и испитивана хемикалија. Примјери супстанци које се користе као позитивне контроле:

Табела 1.

Супстанца	CAS бр.	EINECS бр
Етил метансулфонат	62-50-0	200-536-7
N-етил-N-нитрозоуреа	759-73-9	212-072-2
Митомицин C	50-07-7	200-008-6
Циклофосфамид Циклофосфамид монохидрат	50-18-0 6055-19-2	200-015-4
Триетиленмеламин	51-18-3	200-083-5

Негативне контроле, третиране само вехикулумом, са којима се поступа на исти начин као са групама обухваћеним третманом, треба да буду обухваћене сваким узорковањем, осим уколико су доступни подаци контроле из ранијих студија о варијабилности у оквиру врсте и фреквенцији ћелија са микронуклеусима. Уколико се на негативне контроле примјењује једно узорковање, најпримјереније је вријеме првог узорковања. Истовремено се користе и нетретиране контроле (контролни узроци), осим уколико постоје контролни подаци из претходних испитивања или објављени контролни подаци који доказују да одабран вехикулум не изазива штетне или мутагене ефекте.

Када се користи периферна крв може бити прихватљив и узорак узет прије третмана у својству негативне контроле (негативног контролног узорка), али само код краткотрајних истраживања периферне крви (нпр. 1 до 3 третмана), а када се добијени подаци налазе унутар очекиваног опсега с обзиром на ранију контролу.

1.5. ПОСТУПАК

1.5.1. Број и пол животиња

Свака третирана и контролна група мора да обухвати најмање пет животиња истог пола на којима је могуће обавити анализу¹¹. Уколико постоје подаци истраживања обављеног на истој врсти и истим путем излагања који доказују да не постоје значајније разлике међу половима у токсичности, довољно је да се испитивање обави код само једног пола. У случајевима у којима излагање људи хемикалијама може да буде специфично за пол, као на примјер код неких фармацеутских агенаса, испитивање треба обавити са животињама одговарајућег пола.

1.5.2. План третмана

Није могуће препоручити никакав стандардни план третмана (тј. један, два или више третмана у интервалима од 24 сата). Узорци добијени из продужених режима третмана прихватљиви су под условом да је доказан позитиван ефекат или, када је у питању негативно испитивање, под условом да је доказана токсичност или употребијелна гранична доза и да је третирање настављено све до времена узорковања. Испитиване супстанце се могу давати у облику подијељених доза, тј. у облику два третмана током истог дана у размаку од највише неколико сати, како би се олакшало давање велике запремине материјала.

Испитивање се може обавити на два начина:

а) Животиње се једном третирају испитиваном супстанцом. Узорци костне сржи узимају се најмање два пута, почевши најраније 24 сата након третмана, али најкасније 48 сати након третмана, уз примјену одговарајућих интервала између узимања узорака. Узорковање прије истека периода од 24 сата након третмана потребно је образложити. Узорци периферне крви узимају се најмање два пута, почевши најраније 36 сати након третмана, уз примјену одговарајућих интервала након узимања првог узорка, али не дуже од 72 сата након третмана. Уколико се потврди позитивна реакција приликом једног интервала узорковања, није потребно даље узорковање.

б) Уколико се примјењује два или више третмана дневно (нпр. два или више третмана у интервалима од 24 сата), узорке треба узимати једном, између 18 сати и 24 сата након коначног третмана када је у питању костна срж, и једном између 36 сати и 48 сати након коначног третмана у случају периферне крви¹².

Могу се додатно примијенити други интервали узорковања, када је то значајно.

1.5.3. Дозни нивои

Уколико се због недостатка доступних података обавља истраживање са циљем утврђивања опсега доза, наведено истраживање треба да се обави у истој лабораторији, уз коришћење исте врсте, соја, пола и режима испитивања као и у главном истраживању¹³. Уколико постоји токсичност, приликом првог узорковања користе се три дозна нивоа. Наведене дозе треба да обухвате распон од максималне до ниске токсичности или ниво без токсичности. Приликом другог узорковања потребно је употребити само највишу дозу. Највиша доза токсичности дефинише се као доза услед које настају такви знакови токсичности да би виша доза проузроковала угињавање животиња. Супстанце специфичне биолошке активности у малим нетоксичним дозама (попут хормона и митогена) могу бити изузетак од критеријума за избор доза и тада дозе треба да се процијене у зависности од случаја. Највиша доза се може дефинисати и као дозу која

доводи до неких индикација токсичности у костној сржи (нпр. смањење удијела незрелих еритроцита у укупном броју еритроцита у костној сржи или периферној крви).

1.5.4. Испитивање граничне дозе

Уколико у испитивању са једном дозом од најмање 2.000 mg/kg ТМ у једнократном третману или у облику два третмана током истог дана не настану никакви примјетни токсични ефекти и уколико се на основу података о структурно сличним супстанцама не очекује генотоксичност, није потребно примијенити комплетно испитивање примјеном три дозна нивоа. За испитивања која трају до 14 дана гранична доза износи 2.000 mg/kg ТМ/дан, а за испитивања која трају дуже од 14 дана износи 1.000 mg/kg ТМ/дан. Очекивана изложеност људи може да укаже на потребу за примјеном више дозе у испитивању граничне дозе.

1.5.5. Примјена доза

Испитивана супстанца обично се примјењује интубацијом, и то коришћењем желучане сонде или одговарајуће интубационе каниле или интраперитонеалном ињекцијом. Могу се примијенити и остали путеви излагања уз образложење. Максимална запремина течности која се може дати путем сонде или ињекцијом у једном наврату зависи од величине експерименталне животиње. Запремина не треба да прелази 2 mL/100 g ТМ. Употребу већих запремина потребно је образложити. Изузев у случају иританаса и корозива код којих се ефекти испољавају при вишим концентрацијама, одступања у запремини треба да буду минимална подешавањем концентрације, а како би се обезбиједила константна запремина при свим дозним нивоима.

1.5.6. Припремање узорака костане сржи/крви

Ћелије костне сржи обично се добијају из бутне или голеничних костију одмах након жртвовања. Ћелије се изолују из бутне кости и голенице, припремљене и обојене примјеном потврђених метода испитивања. Периферна крв се узима из репне вене или другог одговарајућег крвног суда. Крвне ћелије се одмах суправитално обоје^{8, 9, 10} или се израде препарати у облику размаза који се затим обоје. Примјеном боје која је специфична за ДНК (нпр. акридин оранж¹⁴ или Hoechst 33258 плус пиронин-Y¹⁵) могу се отклонити неки од недостатака везаних за примјену ДНК-неспецифичних боја. Наведена предност не искључује примјену уобичајених боја (нпр. Giemsa). Могу да се примјене и додатни системи (нпр. целулозне плоче за отклањање нуклеусних ћелија¹⁶), под условом да је доказано како наведени системи на одговарајући начин функционишу приликом израде микронуклеусних препарата у лабораторији.

1.5.7. Анализа

Удио незрелих еритроцита у укупном броју еритроцита (незрели плус зрели) утврђује се за сваку животињу пребројавањем укупног броја од најмање 200 еритроцита за костну срж и 1.000 еритроцита за периферну крв¹⁷. Све препарате, укључујући оне позитивне и негативне контроле, потребно је шифрирати прије микроскопске анализе. За сваку животињу најмање 2.000 незрелих еритроцита подвргава се анализи ради утврђивања појаве микронуклеусних незрелих еритроцита. Додатни подаци могу се добити пребројавањем зрелих еритроцита са микронуклеусима. Приликом анализирања микроскопских препарата, удио незрелих еритроцита према укупном броју еритроцита не треба да буде мањи од 20% контролне вриједности. Када се животиње непрекидно

третирају током четири недјеље или дуже, на појаву микронуклеуса може се испитати најмање 2.000 зрих еритроцита по животињи. Системи за аутоматизовану анализу (анализа крвне слике и проточна цитометрија суспензије ћелија) представљају прихватљиве алтернативе мануелном оцјењивању уколико су оправдани и валидирани.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Подаци који се односе на појединачне животиње наводе се табеларно. Животиња представља експерименталну јединицу. За сваку анализирану животињу засебно се наводи: број незрих вреднованих еритроцита, број микронуклеусних незрих еритроцита и укупан број незрих еритроцита. Када се животиње непрекидно третирају током четири недјеље или дуже, потребно је навести и податке о зрим еритроцитима уколико се исти прикупљају. За сваку животињу се наводи однос између броја незрих и укупног броја еритроцита и, уколико је потребно, проценат микронуклеусних еритроцита. Уколико не постоје докази о разликама међу половима, подаци добијени испитивањем оба пола могу се сјединити ради статистичке анализе.

2.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Постоји неколико критеријума за утврђивање позитивног резултата, као што је дозно зависно повећање броја микронуклеусних ћелија или јасно повећање броја микронуклеусних ћелија у групи која је примала једну дозу, приликом једног интервала узорковања. Првенствено се узима у обзир биолошка релевантност резултата. Могу се примијенити статистичке методе као помоћно средство приликом процјене резултата испитивања^{18, 19}. Статистички значај не треба да буде једини фактор за утврђивање позитивне реакције. Двосмислени резултати треба да буду појашњени даљим испитивањем, најбоље модификовањем експерименталних услова.

Испитивана супстанца за коју резултати не задовољавају горе наведене критеријуме, у овом испитивању сматра се немутагеном.

Иако већина експеримената даје јасно позитивне или негативне резултате, у ретким случајевима утврђени подаци не омогућавају доношење коначне одлуке о дјеловању испитиване супстанце. Резултати могу остати двосмислени или под знаком питања, без обзира на број обављених експеримената.

Позитивни резултати микронуклеус теста указују на то да супстанца изазива настајање микронуклеуса који су последица хромозомских оштећења или оштећења митотског система у еритробластима експерименталне врсте животиња. Негативни резултати указују на то да, под експерименталним условима, испитивана супстанца не изазива настанак микронуклеуса у незрим еритроцитима експерименталне врсте животиња.

Потребно је размотрити вјероватноћу да испитивана супстанца или њени метаболити доспију у крвоток или, конкретно, до циљног ткива (нпр. системска токсичност).

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) Вехикулуму:

- оправданост избора вехикулума;

- растворљивост и стабилност испитиване супстанце у вехикулуму, уколико су познати.

2) Експерименталним животињама:

- врста/сој;
- број, старост и пол животиња;
- извор, смјештај, исхрана, итд.;
- појединачна тјелесна маса животиња на почетку испитивања, укључујући распон тјелесне масе, средњу вриједност и стандардну девијацију за сваку групу.

3) Условима испитивања:

- позитивна и негативна (вехикулум) контрола;
- подаци испитивања за утврђивање распона доза, уколико је обављено;
- образложење за избор дозних нивоа;
- детаљи припреме испитиване супстанце
- детаљи примјене испитиване супстанце;
- образложење пута примјене;
- методе за потврду чињенице да је испитивана супстанца доспјела у системски крвоток или до циљног ткива, уколико је примјењиво;
- начин прерачунавања концентрације испитиване супстанце у храни/води за пиће (ppm) у дозу (mg/kg ТМ/дан), уколико је примјењиво;
- детаљи о квалитету хране и воде;
- детаљан опис распореда третмана и узорковања;
- методе припреме микроскопских плочица (слајдова);
- методе мјерења токсичности;
- критеријум за вредновање микронуклеусних незрелих еритроцита;
- број анализираних ћелија по животињи;
- критеријум за сматрање испитивања као позитивног, негативног или двосмисленог.

4) Резултатима:

- знакови токсичности;
- удио незрелих еритроцита према укупном броју еритроцита;
- број микронуклеусних незрелих еритроцита, засебно дат за сваку животињу;
- средња вриједност $\pm$ стандардна девијација броја микронуклеусних незрелих еритроцита по групама;
- однос доза-одговор, гдје је могуће;
- примјењене статистичке анализе и методе;
- подаци негативне контроле из конкурентне студије и раније студије;
- подаци позитивне контроле из конкурентне студије.

4) Образложењу резултата.

5) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Heddle, J.A., (1973) A Rapid *In vivo* Test for Chromosomal Damage, *Mutation Res.*, 18, p. 187-190.
2. Schmid, W., (1975) The Micronucleus Test, *Mutation Res.*, 31, p. 9-15.
3. Heddle, J.A., Salamone, M.F., Hite, M., Kirkhart, B., Mavournin, K., MacGregor, J.G. and Newell, G.W. (1983). The Induction of Micronuclei as a Measure of Genotoxicity. *Mutation Res.*, 123, p. 61-118.
4. Mavournin, K.H., Blakey, D.H., Cimino, M.C., Salamone, M.F. and Heddle, J.A., (1990) The *In vivo* Micronucleus Assay in Mammalian Bone Marrow and Peripheral Blood. A

- report of the U.S. Environmental Protection Agency Gene-Tox Program, *Mutation Res.*, 239, p. 29-80.
5. MacGregor, J.T., Schlegel, R. Choy, W.N., and Wehr, C.M., (1983) Micronuclei in Circulating Erythrocytes: A Rapid Screen for Chromosomal Damage During Routine Toxicity Testing in Mice. In: „Developments in Science and Practice of Toxicology”, Ed. A.W. Hayes, R.C. Schnell and T.S. Miya, Elsevier, Amsterdam, p. 555-558.
 6. MacGregor, J.T., Heddle, J.A. Hite, M., Margolin, G.H., Ramel, C., Salamone, M.F., Tice, R.R., and Wild, D., (1987) Guidelines for the Conduct of Micronucleus Assays in Mammalian Bone Marrow Erythrocytes. *Mutation Res.*, 189, p. 103-112.
 7. MacGregor, J.T., Wehr, C.M., Henika, P.R., and Shelby, M.E., (1990) The *in vivo* Erythrocyte Micronucleus Test: Measurement at Steady State Increases Assay Efficiency and Permits Integration with Toxicity Studies. *Fund. Appl. Toxicol.*, 14, p. 513-522.
 8. Hayashi, M., Morita, T., Kodama, Y., Sofuni, T. and Ishidate, M. Jr., (1990) The Micronucleus Assay with Mouse Peripheral Blood Reticulocytes Using Acridine Orange-Coated Slides. *Mutation Res.*, 245, p. 245-249.
 9. The Collaborative Study Group for the Micronucleus Test, (1992) Micronucleus Test with Mouse Peripheral Blood Erythrocytes by Acridine Orange Supravital Staining: The Summary Report of the 5th Collaborative Study by CSGMT/JEMMS. *MMS. Mutation Res.*, p. 278, 83-98.
 10. The Collaborative Study Group for the Micronucleus Test (CSGMT/JEMMS. MMS: The Mammalian Mutagenesis Study Group of the Environmental Mutagen Society of Japan), (1995) Protocol recommended for the short-term mouse peripheral blood micronucleus test. *Mutagenesis*, 10, p. 153-159.
 11. Hayashi, M., Tice, R.R., MacGregor, J.T., Anderson, D., Blackey, D.H., Kirsch-Volders, M., Oleson, Jr. F. B., Pacchierotti, F., Romagna, F., Shimada, H., Sutou, S. and Vannier, B., (1994) *In vivo* Rodent Erythrocyte Micronucleus Assay. *Mutation Res.*, 312, p. 293-304.
 12. Higashikuni, N. and Sutou, S., (1995) An optimal, generalised sampling time of 30 ± 6 h after double dosing in the mouse peripheral blood micronucleus test. *Mutagenesis*, 10, p. 313-319.
 13. Fielder, R.J., Allen, J.A., Boobis, A.R., Botham, P.A., Doe, J., Esdaile, D.J., Gatehouse, D.G., Hodson-Walker, G., Morton, D.B., Kirkland, D.J. and Rochold, M., (1992) Report of British Toxicology Society/UK Environmental Mutagen Society Working Group: Dose Setting in *In vivo* Mutagenicity Assays. *Mutagenesis*, 7, p. 313-319.
 14. Hayashi, M., Sofuni, T. and Ishidate, M. Jr., (1983) An Application of Acridine Orange Fluorescent Staining to the Micronucleus Test. *Mutation Res.*, 120, p. 241-247.
 15. MacGregor, J.T., Wehr, C.M. and Langlois, R.G., (1983) A Simple Fluorescent Staining Procedure for Micronuclei and RNA in Erythrocytes Using Hoechst 33258 and Pyronin Y. *Mutation Res.*, 120, p. 269-275.
 16. Romagna, F. and Staniforth, C.D., (1989) The automated bone marrow micronucleus test. *Mutation Res.*, 213, p. 91-104.
 17. Gollapudi, B. and McFadden, L.G., (1995) Sample size for the estimation of polychromatic to normochromatic erythrocyte ratio in the bone marrow micronucleus test. *Mutation Res.*, 347, p. 97-99.
 18. Richold, M., Ashby, J., Bootman, J., Chandley, A., Gatehouse, D.G. and Henderson, L., (1990) *In vivo* Cytogenetics Assay. In: D.J. Kirkland (Ed.) Basic Mutagenicity tests. UKEMS Recommended Procedures. UKEMS Sub-Committee on Guidelines for Mutagenicity Testing. Report, Part I, revised. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, p. 115-141.
 19. Lovell, D.P., Anderson, D., Albanese, R., Amphlett, G.E., Clare, G., Ferguson, R., Richold, M., Papworth, D.G. and Savage, J.R.K., (1989) Statistical Analysis of *In vivo* Cytogenetic Assays. In: D.J. Kirkland (Ed.) Statistical Evaluation of Mutagenicity Test Data. UKEMS

Sub-Committee on Guidelines for Mutagenicity Testing. Report, Part III. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, p. 184-232.

В. 13/14. МУТАГЕНОСТ: ИСПИТИВАЊЕ РЕВЕРЗНИХ МУТАЦИЈА НА БАКТЕРИЈАМА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода испитивања потпуно одговара методи OECD: TG 471, Испитивање Бактеријских Реверзних Мутација (1997).

1.1. УВОД

За испитивање бактеријских реверзних мутација користе се сојеви *Salmonella*-e typhimurium и *Escherichia*-e coli којима су неопходне аминокиселине, са циљем откривања тачкастих мутација које обухватају супституцију, адицију и делецију једног или неколико парова база ДНК^{1, 2, 3}. Принцип испитивања бактеријских реверзних мутација је да детектује мутације које доводе до реверзије мутација присутних у испитиваним сојевима и тако обнављају функционалну способност бактерија да синтетишу есенцијалне аминокиселине. Реверзно мутиране бактерије могу се открити на основу њихове способности раста у одсуству аминокиселине која је потребна родитељском испитиваном соју.

Тачкасте мутације су узрок многих генетских обољења код људи и постоје знатни докази да тачкасте мутације у онкогенима и тумор-супресорским генима соматских ћелија учествују у настанку тумора код људи и експерименталних животиња. Испитивање бактеријских реверзних мутација је брзо, јефтино и релативно једноставно за извођење. Многи експериментални сојеви имају неколико особина које их чине осјетљивијим на откривање мутација, укључујући осјетљиве секвенце ДНК на мјестима реверзије, повећану пропустљивост ћелија за веће молекуле и елиминацију система репарације ДНК или појачавања процеса репарације ДНК молекула склоних грешкама. Специфичност експерименталних сојева може да пружи корисне податке о типу мутација које изазивају генотоксични агенси. Доступна је велика база резултата испитивања бактеријских реверзних мутација за велики број различитих структура и развијене су добро утемељене методологије за испитивање хемикалија са различитим физичким и хемијским својствима, укључујући испарљива једињења.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Испитивање реверзне мутације на *Salmonella typhimurium* или на *Escherichia coli* открива мутацију у соју коме је неопходна аминокиселина (хистидин односно триптофан, редом) која производи сој који не зависи од спољашњег извора аминокиселине.

Мутагени који доводе до супституције базног пара (мутагени супституције базног пара) јесу агенси који изазивају промјене база у ДНК. У испитивању реверзних мутација до ове промјене може доћи на месту изворне мутације или на другом месту у бактеријском геному.

Мутагени који доводе до помјерања оквира читања (мутагени помака оквира) јесу агенси који изазивају адицију или делецију једног или више парова база у ДНК, мијењајући тиме оквир читавања РНК.

1.3. ПОЛАЗНА РАЗМАТРАЊА

За испитивање бактеријских реверзних мутација користе се прокариотске ћелије које се од ћелија сисара разликују у карактеристикама као што су: уношење, метаболизам,

хромозомска структура и процеси репарације ДНК. Испитивања која се обављају *in vitro* обично захтијевају употребу егзогеног извора метаболичке активације. Системи за *in vitro* метаболичку активацију не могу потпуно да опонашају *in vivo* услове код сисара. Испитивање не пружа директне податке о мутагеном и карциногеном потенцијалу супстанце код сисара.

Испитивање бактеријских реверзних мутација обично се примјењује као иницијални скрининг за генотоксичну активност и, посебно, као активност која изазива појаву тачкастих мутација. Опсежна база података показала је да многе хемикалије које су у овом испитивању дале позитиван резултат показују мутагено дјеловање и у другим испитивањима. Постоје примјери мутагених агенса који се не могу открити овим испитивањем. Разлози за ове недостатке могу се приписати специфичној природи ефекта који се детектује, разликама у метаболичкој активацији или у биорасположивости. Фактори који повећавају осјетљивост испитивања бактеријских реверзних мутација могу да доведу до прецењивања мутагене активности.

Испитивање бактеријских реверзних мутација можда неће бити прикладно за процјену одређених класа хемикалија, нпр. високо бактерицидних једињења (нпр. одређени антибиотици), као и оних за које се сматра (или је познато) да специфично интерферирају са системом репликације ћелија сисара (нпр. неки инхибитори топоизомеразе и неки аналози нуклеотида). У тим случајевима могу да буду примјеренија испитивања мутација на ћелијама сисара.

Иако је мноштво једињења, која дају позитиван резултат у овом испитивању, карциногено за сисаре, повезаност није апсолутна. Она зависи од класе хемикалије, а постоје и карциногени који се не могу открити овим испитивањем због тога што дјелују посредством других механизма који нису генотоксични или путем механизма који не постоје у ћелијама бактерија.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Суспензије бактеријских ћелија излажу се испитиваној супстанци у присуству и одсуству егзогеног система метаболичке активације. У оквиру методе инкорпорације у подлогу, наведене суспензије мијешају се са надслојем агара и одмах се наносе на минималну количину подлоге. У методи преинкубације смјеша за третман се инкубира, а затим мијеша са надслојем агара прије наношења на минималну количину подлоге. Код обе технике, након два или три дана инкубације, броје се ревертантне колоније и упоређују са бројем спонтаних ревертантних колонија на контролним подлогама са вехикулумом.

Описано је неколико поступака за извођење испитивања бактеријских реверзних мутација. Међу наведеним обично се користи метода инкорпорације у подлогу^{1, 2, 3, 4}, метода преинкубације^{2, 3, 5, 6, 7, 8}, метода флукуације^{9, 10} и метода суспензије¹¹. Описане су и модификације намијењене испитивању гасова или пара¹².

Поступци описани у методи испитивања првенствено се односе на методу инкорпорације у подлогу и методу преинкубације. Обе методе прикладне су за извођење експеримента са и без метаболичке активације. Неке супстанце се могу ефикасније открити примјеном методе преинкубације. Наведене супстанце припадају хемијским класама које укључују алифатичне нитрозамине кратког ланца, двовалентне метале, алдехиде, азо-боје и диазо једињења, пиролизидинске алкалоиде, алил једињења и нитро једињења³. Одређене класе мутагена не могу се увијек детектовати коришћењем стандардних поступака, попут методе инкорпорације у подлогу или методе преинкубације. Наведене класе мутагена сматрају се „посебним случајевима“ и за њихово откривање препоручује се коришћење алтернативних поступака. Могу се идентификовати следећи „посебни случајеви“ (заједно с примјерима поступака који се могу употријебити

за њихово откривање): азо-боје и диазо једињења^{3, 5, 6, 13}, гасови и испарљиве хемикалије^{12, 14, 15, 16} и гликозиди^{17, 18}. Одступање од стандардног поступка треба да буде научно оправдано.

1.5. ОПИС МЕТОДЕ

1.5.1. Припреме

1.5.1.1. Бактерије

Свјеже културе бактерија треба да буду узгојене до касне експоненцијалне или ране стационарне фазе раста (приближно 10^9 ћелија по mL). Културе у касној стационарној фази не треба употребљавати. Потребно је да културе које се користе током експеримента садрже висок титар вијабилних бактерија. Титар се може показати или из кривих раста на основу података контроле из ранијих студија или у сваком испитивању утврђивањем броја вијабилних ћелија експериментом на подлози.

Препоручена температура инкубације износи 37 °C.

Потребно је употрежити најмање пет сојева бактерија. Сојеви треба да обухвате четири соја *S. typhimurium* (TA1535; TA1537 или TA97a или TA97; TA98; и TA100) који су се показали као поуздани и репродуцибилни између лабораторија. Наведена четири соја *S. typhimurium* имају GC парове база на примарном мјесту реверзне мутације и познато је да они можда неће открити одређене оксидујуће мутагене, агенсе који доводе до унакрсног повезивања и хидразине. Овакве супстанце могу се открити помоћу сојева *E. coli* WP2 или *S. typhimurium* TA102¹⁹ који имају AT базни пар на примарном месту реверзне мутације. Препоручена комбинација сојева је:

- *S. typhimurium* TA1535 и
- *S. typhimurium* TA1537 или TA97 или TA97a и
- *S. typhimurium* TA98 и
- *S. typhimurium* TA100 и
- *E. coli* WP2 *uvrA* или *E. coli* WP2 *uvrA* (pKM101) или *S. typhimurium* TA102.

Како би се открили мутагени који доводе до унакрсног повезивања, може бити потребно да се укључи TA102 или додати сој *E. coli* који је вичан у поправци ДНК (нпр. *E. coli* WP2 или *E. coli* WP2 (pKM101)).

Потребно је примијенити прихваћене поступке за припремање „stock“ културе, верификацију маркера и чување. Потреба за аминокиселинама за раст треба да се демонстрира за сваки препарат замрзнуте „stock“ културе (за хистидином за сојеве *S. typhimurium* и триптофаном за сојеве *E. coli*). На сличан начин потребно је провјерити остале фенотипске карактеристике, односно присуство или одсуство плаزمида R-фактора ако је потребно (тј. резистенција на ампицилин код сојева TA98, TA100 и TA97a или TA97, WP2 *uvrA* и WP2 *uvrA* (pKM101) и резистенција на ампицилин + тетрациклин код соја TA102); постојање својствених мутација (тј. *rfa* мутација код *S. typhimurium* путем осјетљивости на кристал-виолет и *uvrA* мутација код *E. coli* или *uvrB* мутација код *S. typhimurium*, путем осјетљивости на ултраљубичасту свјетлост)^{2,3}. Сојеви треба да дају такав број спонтаних ревертантних колонија на подлогама који се налази у оквиру распона учесталости који се очекује на основу података из раније контроле лабораторије и који се по могућству налази унутар распона који се наводи у литератури.

1.5.1.2. Подлога

Примјењује се одговарајући минимални агар (нпр. који садржи Vogel-Bonner-ову минималну подлогу „E” и глукозу) и надслој агара који садржи хистидин и биотин или триптофан који омогућава неколико диоба ћелија^{1,2,9}.

1.5.1.3. Метаболичка активација

Бактерије треба да буду изложене испитиваној супстанци и у присуству и у одсуству система метаболичке активације. Најчешће коришћен систем је постмитохондријална фракција са кофактором (S9) припремљена од јетре глодара третираних агенсима ензимске индукције попут Aroclor-a 1254^{1,2} или комбинације фенобарбитона и β-нафтофлавона^{18,20,21}. Постмитохондријална фракција обично се користи у концентрацијама у распону од 5% v/v до 30% v/v у облику S9-мјешавине. Избор и услови система метаболичке активације могу да зависе од класе хемикалије која се испитује. У неким случајевима може да буде прикладно да се искористи више од једне концентрације постмитохондријалне фракције. За азо-боје и диазо-једињења може да се покаже примјеренијом примјена система редуктивне метаболичке активације^{6,13}.

1.5.1.4. Испитивана супстанца/препарат

Прије третирања бактерија, чврсте испитиване супстанце треба да се растворе или суспендују у одговарајућим вехикулумима и, уколико је потребно, да се разблаже. Течне испитиване супстанце могу се директно додати испитиваним системима и/или се разблажити прије третирања. Свјеже препарате испитиване супстанце треба употребити одмах, осим уколико подаци о стабилности показују да је чување прихватљиво.

Не смије да постоји сумња да вехикулум хемијски реагује са испитиваном супстанцом. Вехикулум треба да буде компатибилан са преживљењем бактерија и S9 активношћу²². Уколико се примјењују мање познати вехикулуми, њихово укључивање у испитивање треба да буде поткријењено подацима који указују на њихову компатибилност. Кад год је могуће, препоручује се водени вехикулум. Приликом испитивања супстанци које су нестабилне у води, органски растварачи који се користе не смију садржати воду.

1.5.2. Услови испитивања

1.5.2.1. Експериментални сојеви

Видјети одјељак 1.5.1.1. ове методе.

1.5.2.2. Концентрација којој се излажу бактерије

Међу критеријима који се узимају у обзир приликом утврђивања највеће количине испитиване супстанце која ће се примijenити је цитотоксичност и растворљивост у коначној смјеси намијењеној за примјену.

Може да буде корисно да се утврди токсичност и растворљивост у прелиминарном експерименту. Цитотоксичност се може открити преко редукције броја ревертантних колонија, бистрењем или смањивањем позадине или степена преживљавања третираних култура. Цитотоксичност неке супстанце може се промијенити услед присуства система метаболичке активације. Нерастворљивост је потребно оцијенити као преципитацију (таложење) у коначној мјешавини под стварним експерименталним условима, а која је видљива голим оком.

Препоручена максимална испитивана концентрација за растворне супстанце које нису цитотоксичне износи 5 mg/подлога или 5 µL/подлога. За супстанце које нису цитотоксичне и које се не растварају при 5 mg/подлога или 5 µL/подлога, једна или више испитиваних концентрација треба да буде нерастворна у коначној смјеси намијењеној за третман. Испитиване супстанце које су циотоксичне већ при нивоима нижим од 5 mg/подлога или 5 µL/подлога треба испитивати све до цитотоксичне концентрације. Преципитат не смије да утиче на оцјењивање (пребројавање).

Потребно је употребити најмање пет различитих концентрација испитиване супстанце (које је могуће анализирати) у интервалима од отприлике половине log (тј. $\sqrt{10}$)

између тачака испитивања у иницијалном експерименту. Мањи интервали могу се показати прикладним приликом испитивања везе између концентрације и одговора. Испитивање концентрација изнад 5 mg/подлога или 5 µL/подлога може да се узме у обзир приликом вредновања супстанце које садрже значајне количине потенцијално мутагених нечистоћа.

1.5.2.3. Позитивне и негативне контроле

Свако испитивање укључује истовремене позитивне и негативне контроле (вехикулум) специфичне за сој, са и без метаболичке активације. Потребно је одабрати концентрације позитивне контроле које ће показати ефикасно обављање сваког есеја.

За есеје са системом метаболичке активације, референтну супстанцу позитивне контроле треба одабрати на основу врсте бактеријских сојева који се користе.

Примјери супстанци одговарајућих позитивних контрола за есеје са метаболичком активацијом:

Табела 1.

CAS бр.	EINECS бр.	Називи
781-43-1	212-308-4	9,10-диметилантрацен
57-97-6	200-359-5	7,12-диметилбензо[а]антрацен
50-32-8	200-028-5	бензо[а]пирен
613-13-8	210-330-9	2-аминоантрацен
50-18-0		циклофосфамид
6055-19-2	200-015-4	циклофосфамид монохидрат

Супстанца која представља одговарајућу позитивну контролу за методу редуктивне метаболичке активације:

Табела 2.

CAS бр.	EINECS бр	Називи
573-58-0	209-358-4	Конго црвено

2-аминоантрацен не треба употребљавати као једини индикатор ефикасности S9-смјеше. Уколико се користи 2-аминоантрацен, сваки лот S9 такође треба да носи обиљежје мутагена који захтијева метаболичку активацију микрозомалним ензимима, нпр. бенз[а]пирен, диметилбензантрацен.

Супстанце дате у Табели 3 примјери су позитивних контрола специфичних за сој за есеје који се спроводе без екзогеног система метаболичке активације:

Табела 3.

CAS бр.	EINECS бр.	Називи	Сој
26628-22-8	247-852-1	Натријум-азид	ТА 1535 и ТА 100
607-57-8	210-138-5	2-нитрофлуорен	ТА 98
90-45-9	201-995-6	9-аминоакридин	ТА 1537, ТА 97 и ТА 97а
17070-45-0	241-129-4	ICR 191	ТА 1537, ТА 97 и ТА 97а
80-15-9	201-254-7	Кумен хидропероксид	ТА 102
50-07-7	200-008-6	митомицин C	WP2 <i>uvrA</i> и ТА102
70-25-7	200-730-1	N-етил-N-нитро-N- нитрозогванидин	WP2, WP2 <i>uvrA</i> и WP2 <i>uvrA</i> (pKM101)

56-57-5	200-281-1	4-нитрохинолин-1-оксид	WP2, WP2uvrA и WP2uvrA (pKM101)
3688-53-7		Фурилфурамид (AF2)	сојеви који садрже плазмид

Могу се користити и друге референтне супстанце као позитивне контроле. Узима се у обзир употреба хемикалије сродне класе као позитивна контрола, када је доступна.

Потребно је укључити негативне контроле које се састоје само од вежикулума, без испитиване супстанце и са којима се поступа на исти начин као и са третираним групама. Потребно је користити нетретиране контроле, осим уколико постоје контролни подаци из ранијих студија који показују да изабрани вежикулум не доводи до штетних или мутагених ефеката.

1.5.3. Поступак

Код методе инкорпорације у подлогу^{1,2,3,4} без метаболичке активације, обично се 0,05 mL или 0,1 mL испитиваних раствора, 0,1 mL свјеже бактеријске културе (која садржи отприлике 10^8 вијабилних ћелија) и 0,5 mL стерилног пуфера помијеша са 2,0 mL надслоја агара. За есеј са метаболичком активацијом, обично се 0,5 mL смјеше за метаболичку активацију, која садржи одговарајућу количину постмитохондријалне фракције (у распону од 5% v/v до 30% v/v у смјеси за метаболичку активацију) мијеша са надслојем агара (2,0 mL) заједно с бактеријама и испитиваном супстанцом/испитиваним раствором. Садржај сваке епрувете измијеша се и прелије преко површине минималне агар хранљиве подлоге. Надслој агара оставља се како би се стврдуо прије инкубације.

Код методе преинкубације^{2,3,5,6} испитивана супстанца/испитиван раствор се преинкубира заједно с испитиваним сојем (који садржи отприлике 10^8 вијабилних ћелија) и стерилним пуфером или системом метаболичке активације (0,5 mL), обично у трајању од 20 минута или дуже, при температури од 30 °C до 37 °C, а прије мијешања са надслојем агара и преливања преко површине минималне агар подлоге. Обично се 0,05 mL или 0,1 mL испитиване супстанце/испитиваног раствора, 0,1 mL бактерија и 0,5 mL S9-смјеше или стерилног пуфера помијеша са 2,0 mL надслоја агара. Епрувете током преинкубационог периода треба снабдијети ваздухом, примјеном уређаја за мућкање.

Потребно је да се примјене по три подлоге за сваки дозни ниво у циљу одговарајуће процјене варијабилности. Прихватљиво је да се примјене по двије подлоге у случајевима када је то научно оправдано. Повремени губитак подлоге не чини нужно есеј неважећим.

Гасовите и испарљиве супстанце потребно је испитивати помоћу одговарајућих метода, нпр. у запечаћеним судовима^{12,14,15,16}.

1.5.4. Инкубација

Све подлоге у одређеном испитивању треба инкубирати на температури од 37 °C током 48 до 72 сата. Након периода инкубације пребројава се број ревертантних колонија по подлози.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Подаци се наводе у облику броја ревертантних колонија по подлози. Наводи се број ревертантних колонија на подлогама негативне (контрола са вежикулумом и

нетретирана контрола, уколико су примијењене) и позитивне контроле. Потребно је навести број и средњу вриједност ревертантних колонија по подлози и стандардну девијацију за испитивану супстанцу и позитивне и негативне (нетретиране и/или вехикулум) контроле.

Не постоји потреба за верификовањем јасно позитивне реакције. Ако се добију двосмислени резултати, треба их разјаснити у даљим испитивањима, најбоље модификовањем експерименталних услова. Негативне резултате потребно је потврдити у зависности од случаја. У случајевима у којима се потврда негативних резултата не сматра неопходном, даје се образложење. У наредним експериментима потребно је размотрити модификацију параметара испитивања с циљем проширења опсега оцјењиваних услова. Параметри испитивања које је могуће модификовати обухватају размак између концентрација, методу третмана (инкорпорација у подлогу или течна преинкубација) и услове метаболичке активације.

2.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Постоји неколико критеријума за утврђивање позитивног резултата, као што је повећање у зависности од концентрације у оквиру испитиваног опсега и/или репродуцибилног повећања броја ревертантних колонија по подлози при једној или више концентрација, код најмање једног соја, са или без система метаболичке активације²³. Првенствено се узима у обзир биолошки значај резултата. Могу да се примјене статистичке методе као помоћ приликом оцењивања резултата испитивања²⁴. Статистички значај не треба да буде једини чинилац помоћу кога се утврђује позитивни одговор.

Испитивана супстанца за коју резултати не задовољавају горе наведене критеријуме сматра се немутагеном у овом испитивању.

Иако већина експеримената даје јасне позитивне или негативне резултате, у ретким случајевима утврђени подаци не омогућавају доношење коначног суда о дјеловању испитиване супстанце. Резултати могу да остану двосмислени или под знаком питања, без обзира колико се пута експеримент понови.

Позитивни резултати испитивања бактеријских реверзних мутација указују на то да супстанца узрокује тачкасте мутације супституцијом базе или помјерањем оквира читања у геному код *Salmonella typhimurium* односно *Escherichia coli*. Негативни резултати указују на то да, под експерименталним условима, испитивана супстанца не изазива мутагене промјене код експериментне врсте.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) Вехикулуму:

- образложење избора вехикулума;
- растворљивост и стабилност испитиване супстанце у вехикулуму, уколико су познати.

2) Сојевима:

- употребељени сојеви;
- број ћелија по култури;
- карактеристике соја.

3) Условима испитивања:

- количина испитиване супстанце по подлози (mg/подлога или µL/подлога) с образложењем за избор дозе и број подлога по концентрацији;
- употребељена подлога;

- тип и састав система метаболичке активације, укључујући критеријуме прихватљивости;
- постуци третмана.

4) Резултатима:

- знакови токсичности;
- знакови преципитације;
- број за појединачне подлоге;
- просјечан број ревертантних колонија по подлози и стандардна девијација;
- однос доза-одговор, ако је могуће;
- статистичке анализе, уколико постоје;
- подаци негативне (вехикулум) и позитивне контроле из конкурентне студије, са опсезима, средњим вриједностима и стандардним девијацијама;
- подаци негативне (вехикулум) и позитивне контроле из раније студије, са опсезима средњим вриједностима и стандардним девијацијама;

5) Образложењу резултата.

6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Ames, B.N., McCann, J. and Yamasaki E., (1975) Methods for Detecting Carcinogens and Mutagens with the Salmonella/Mammalian-Microsome Mutagenicity Test. *Mutation Res.*, 31, p. 347-364.
2. Maron, D.M. and Ames, B.N., (1983) Revised Methods for the Salmonella Mutagenicity Test. *Mutation Res.*, 113, p. 173-215.
3. Gatehouse, D., Haworth, S., Cebula, T., Gocke, E., Kier, L., Matsushima, T., Melcion, C., Nohmi, T., Venitt, S. and Zeiger, E., (1994) Recommendations for the Performance of Bacterial Mutation Assays. *Mutation Res.*, 312, p. 217-233.
4. Kier, L.D., Brusick D.J., Auletta, A.E., Von Halle, E.S., Brown, M.M., Simmon, V.F., Dunkel, V., McCann, J., Mortelmans, K., Prival, M., Rao, T.K. and Ray V., (1986) The Salmonella typhimurium/Mammalian Microsomal Assay: A Report of the U.S. Environmental Protection Agency Gene-Tox Program. *Mutation Res.*, 168, p. 69-240.
5. Yahagi, T., Degawa, M., Seino, Y.Y., Matsushima, T., Nagao, M., Sugimura, T. and Hashimoto, Y., (1975) Mutagenicity of Carcinogen Azo Dyes and their Derivatives, *Cancer Letters*, 1, p. 91-96.
6. Matsushima, M., Sugimura, T., Nagao, M., Yahagi, T., Shirai, A. and Sawamura, M., (1980) Factors Modulating Mutagenicity Microbial Tests. In: *Short-term Test Systems for Detecting Carcinogens*. Ed. Norpoth K.H. and Garner, R.C., Springer, Berlin-Heidelberg-New York. p. 273-285.
7. Gatehouse, D.G., Rowland, I.R., Wilcox, P., Callender, R.D. and Foster, R., (1980) Bacterial Mutation Assays. In: *Basic Mutagenicity Tests: UKEMS Part 1 Revised*. Ed. D.J. Kirkland, Cambridge University Press, p. 13-61.
8. Aeschacher, H.U., Wolleb, U. and Porchet, L., (1987) Liquid Preincubation Mutagenicity Test for Foods. *J. Food Safety*, 8, p. 167-177.
9. Green, M.H.L., Muriel, W.J. and Bridges, B.A., (1976) Use of a simplified fluctuation test to detect low levels of mutagens. *Mutation Res.*, 38, p. 33-42.
10. Hubbard, S.A., Green, M.H.L., Gatehouse, D. and J.W. Bridges (1984) The Fluctuation Test in Bacteria. In: *Handbook of Mutagenicity Test Procedures*. 2nd Edition. Ed. Kilbey, B.J., Legator, M., Nichols, W. And Ramel, C., Elsevier, Amsterdam-New York-Oxford, p. 141-161.

11. Thompson, E.D. and Melampy, P.J., (1981) An Examination of the Quantitative Suspension Assay for Mutagenesis with Strains of *Salmonella typhimurium*. *Environmental Mutagenesis*, 3, p. 453-465.
12. Araki, A., Noguchi, T., Kato, F. and T. Matsushima (1994) Improved Method for Mutagenicity Testing of Gaseous Compounds by Using a Gas Sampling Bag. *Mutation Res.*, 307, p. 335-344.
13. Prival, M.J., Bell, S.J., Mitchell, V.D., Reipert, M.D. and Vaughn, V.L., (1984) Mutagenicity of Benzidine and Benzidine-Congener Dyes and Selected Monoazo Dyes in a Modified *Salmonella* Assay. *Mutation Res.*, 136, p. 33-47.
14. Zeiger, E., Anderson, B.E., Haworth, S., Lawlor, T. and Mortelmans, K., (1992) *Salmonella* Mutagenicity Tests. V. Results from the Testing of 311 Chemicals. *Environ. Mol. Mutagen.*, 19, p. 2-141.
15. Simmon, V., Kauhanen, K. and Tardiff, R.G., (1977) Mutagenic Activity of Chemicals Identified in Drinking Water. In *Progress in Genetic Toxicology*, D. Scott, B. Bridges and F. Sobels (Eds.) Elsevier, Amsterdam, p. 249-258.
16. Hughes, T.J., Simmons, D.M., Monteith, I.G. and Claxton, L.D., (1987) Vaporisation Technique to Measure Mutagenic Activity of Volatile Organic Chemicals in the Ames/*Salmonella* Assay. *Environmental Mutagenesis*, 9, p. 421-441.
17. Matsushima, T., Matsumoto, A., Shirai, M., Sawamura, M., and Sugimura, T., (1979) Mutagenicity of the Naturally Occurring Carcinogen Cycasin and Synthetic Methylazoxy Methane Conjugates in *Salmonella typhimurium*. *Cancer Res.*, 39, p. 3780-3782.
18. Tamura, G., Gold, C., Ferro-Luzzi, A. and Ames, B.N., (1980) Fecalase: A Model for Activation of Dietary Glycosides to Mutagens by Intestinal Flora. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, 77, p. 4961-4965.
19. Wilcox, P., Naidoo, A., Wedd, D.J. and Gatehouse, D.G., (1990) Comparison of *Salmonella typhimurium* TA 102 with *Escherichia coli* WP2 Tester strains. *Mutagenesis*, 5, p. 285-291.
20. Matsushima, T., Sawamura, M., Hara, K. and Sugimura, T., (1976) A Safe Substitute for Polychlorinated Biphenyls as an Inducer or Metabolic Activation Systems. In: „*In vitro* metabolic Activation in Mutagenesis Testing” Eds. F.J. de Serres et al. Elsevier, North Holland, p. 85-88.
21. Elliot, B.M., Combes, R.D., Elcombe, C.R., Gatehouse, D.G., Gibson, G.G., Mackay, J.M. and Wolf, R.C., (1992) Alternatives to Aroclor 1254-induced S9 in *in vitro* Genotoxicity Assays. *Mutagenesis*, 7, p. 175-177.
22. Maron, D., Katzenellenbogen, J. and Ames, B.N., (1981) Compatibility of Organic Solvents with the *Salmonella*/Microsome Test. *Mutation Res.*, p. 88343-350.
23. Claxton, L.D., Allen, J., Auletta, A., Mortelmans, K., Nestmann, E. and Zeiger, E., (1987) Guide for the *Salmonella typhimurium*/Mammalian Microsome Tests for Bacterial Mutagenicity. *Mutation Res.* 189, p. 83-91.
24. Mahon, G.A.T., Green, M.H.L., Middleton, B., Mitchell, I., Robinson, W.D. and Tweats, D.J., (1989) Analysis of Data from Microbial Colony Assays. In: UKEMS Sub-Committee on Guidelines for Mutagenicity Testing. Part II. Statistical Evaluation of Mutagenicity Test Data. Ed. Kirkland, D.J., Cambridge University Press, p. 28-65.

В.15. ИСПИТИВАЊЕ МУТАГЕНОСТИ И СКРИНИНГ ЗА ГЕНСКЕ МУТАЦИЈЕ КАРЦИНОГЕНОСТИ- SACCAROMYCES CEREVISIAE

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Мјерење продукције генских мутација изазваних хемијским агенсима са и без метаболичке активације може да се изводи на више хаплоидних и диплоидних сојева квасца *Saccharomyces cerevisiae*.

Користе се рани системи мутације код хаплоидних сојева, попут мјерења мутације од црвених мутаната зависних од аденина (*ade-1*, *ade-2*) до бијелих мутаната двоструко зависних од аденина и селективни системи попут индукције резистенције на канавнаин и циклохексимид.

Најобимније валидиран систем реверзних мутација укључује примјену хаплоидног соја HV 185-14C који носи окер nonsense мутације *ade 2-1*, *arg 4-17*, *lys 1-1* и *trp 5-48*, које су реверзибилне мутагенинима супституције база који изазивају мутације специфичних локација или мутације окер супресора. HV 185-14C такође носи маркер *his 1-7*, missense мутацију која се реверзно мутира углавном кроз мутације на другој локацији, као и маркер *hom 3-10* кога реверзно мутирају мутагени помака оквира читања.

У диплоидним сојевима *S. cerevisiae* једини сој који има широку примјену је D7 који је хомозиготан за *ilv 1-92*.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КАВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

Растворе испитиваних хемикалија и контроле треба припремити непосредно прије испитивања, уз примјену одговарајућег вехикулума. Када су у питању органска једињења која нису растворна у води, не треба употребљавати раствор јачи од 2% v/v за органске раствараче као што су етанол, ацетон или диметилсулфоксид (DMSO). Коначна концентрација вехикулума не треба у значајној мјери да утиче на ћелијску вијабилност и особине раста.

1.6.1.1. Метаболичка активација

Ћелије треба да буду изложене испитиваним хемикалијама и у присуству и у одсуству одговарајућег екзогеног система метаболичке активације.

Најчешће коришћен систем је постмитохондријална фракција са кофактором припремљена од јетре глодара претходно третираних агенсима ензимске индукције. За метаболичку активацију може бити прихватљива примјена и других врста, ткива, постмитохондријалних фракција или поступака.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Експериментални сојеви

Хаплоидни сој HV 185-14C и диплоидни сој D7 су сојеви који се најчешће примјењују у испитивањима генских мутација. Могу да одговарају и други сојеви.

1.6.2.2. Подлоге

Ради утврђивања преживљавања и броја мутаната користе се одговарајуће подлоге за култивисање.

1.6.2.3. Примјена позитивних и негативних контрола

Потребно је истовремено извести позитивне, нетретиране и контроле вежикулама. За сваки посматрани специфични ефекат мутације примјењују се одговарајуће хемикалије позитивне контроле.

1.6.2.4. Концентрација излагања

Потребно је употрежити најмање пет одговарајуће распоређених концентрација испитиване супстанце. Највиша испитивана концентрација токсичних супстанци не смије да смањи преживљење испод 5% до 10%. Супстанце које су релативно нерастворне у води треба испитати до границе растворљивости, уз примјену одговарајућих поступака. За нетоксичне супстанце које се лако растварају у води горњу границу концентрације треба одредити у зависности од случаја.

1.6.2.5. Услови инкубације

Подлоге се инкубирају од четири до седам дана на температури од 28 °C до 30 °C на тамном мјесту.

1.6.2.6. Фреквенција спонтаних мутација

Потребно је да се користе субкултуре код којих је фреквенца спонтаних мутација у оквиру прихваћеног нормалног опсега.

1.6.2.7. Број репликата

Неопходно је да се примјене најмање три подлоге по концентрацији за есеј прототрофа насталих услед генске мутације и за вијабилност ћелија. У случају експеримента који користе маркере као што је *hprt* 3-10 са ниским стопом мутација, број хранљивих подлога мора да се повећа како би се добили статистички релевантни подаци.

1.6.3. Поступак

Третирање сојева *S. cerevisiae* обично се обавља у поступку испитивања у течной подлози који обухвата ћелије у фази мировања или ћелије у расту. Иницијалне експерименте треба изводити на ћелијама у расту: $1-5 \times 10^7$ ћелија/mL излаже се испитиваној хемикалији до 18 сати на температури од 28 °C до 37 °C уз мијешање. Током

третмана додаје се одговарајућа количина система метаболичке активације када је прикладно. На крају третмана ћелије се центрифугирају, испирају и засијавају на одговарајућу подлогу. Након инкубације, подлоге се оцјењују на преживљавање и индукцију генских мутација.

Уколико је први експеримент негативан, други експеримент се изводи уз примјену ћелија у фази мировања. Уколико је први експеримент позитиван, потврђује се обављањем одговарајућег независног експеримента.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно. Наводи се: број избројаних колонија, број мутаната, преживљавање и учесталост мутација. Све резултате потребно је потврдити у независном експерименту. Подаци се процјењују примјеном одговарајућих статистичких метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- употребијеном соју;
- условима испитивања: фаза мировања или ћелије у расту, састав подлоге, температура инкубације и трајање, систем метаболичке активације;
- условима третирања: нивои излагања, поступак и трајање третмана, температура на којој се изводи, позитивне и негативне контроле;
- броју избројаних колонија, број мутаната, преживљавање и учесталост мутаната, однос доза-одговор, уколико је могуће, статистичку процјену података;
- образложењу резултата,
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.16. МИТОТСКА РЕКОМБИНАЦИЈА - *SACCHAROMYCES CEREVISIAE*

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Митотска рекомбинација код *Saccharomyces cerevisiae* може се открити између гена (или обично између гена и његове центромере), као и унутар гена. Први наведени догађај назива се митотским кросинговером (crossing-over) и ствара реципрочне производе, док други догађај најчешће није реципрочан и назива се конверзијом гена. Кросинговер се обично испитује на основу стварања рецесивних хомозиготних колонија или сектора створених у хетерозиготном соју, док се конверзија гена испитује на основу стварања прототрофних ревертаната који настају у ауксотрофном хетероалелном соју који носи два различита дефектна алела истог гена. Најчешће коришћени сојеви намијењени откривању митотске конверзије гена су: D₄ (хетероалел на *ade 2* и *trp 5*), D₇ (хетероалел на *trp 5*), BZ₃₄ (хетероалел на *arg 4*) и JDI (хетероалел на *his 4* и *trp 5*). Митотски кросинговер који ствара црвене и ружичасте хомозиготне секторе може да се анализира код D₅ или D₇ (чиме се уједно мјери митотска конверзија гена и реверзна мутација на *ilv 1-92*), при чему су оба соја хетероалелна за комплементарне алеле *ade 2*.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема

Раствори испитиваних хемикалија и контролних или референтних једињења припремају се непосредно прије испитивања, уз примјену одговарајућег вехикулума. Када су у питању органска једињења који нису растворљиви у води, не треба употребљавати раствор јачи од 2% v/v органских растварача као што су етанол, ацетон или диметилсулфоксид (DMSO). Коначна концентрација вехикулума не смије у значајној мјери да утиче на ћелијску вијабилност и особине раста ћелија.

1.6.1.1. Метаболичка активација

Ћелије треба да буду изложене испитиваним хемикалијама и у присуству и у одсуству одговарајућег егзогеног система метаболичке активације. Најчешће коришћен систем је постмитохондријална фракција са кофактором, припремљена од јетре глодара

претходно третираних агенсима који индукују ензиме. За метаболичку активацију могу да се примјене и друге врсте, ткива, постмитохондријалне фракције или поступци.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Експериментални сојеви

Најчешће се примјењују сојеви диплоиди D₄, D₅, D₇ и JD1. Могу да се користе и други сојеви.

1.6.2.2. Подлога

За одређивање преживљавања и учесталости митотске рекомбинације користе се одговарајуће подлоге.

1.6.2.3. Употреба позитивних и негативних контрола

Истовремено је потребно изводити позитивне, нетретиране и контроле вехикулума. Примјењују се одговарајуће хемикалије позитивне контроле за сваки специфични показатељ испитивања рекомбинације.

1.6.2.4. Концентрације излагања

Потребно је употребити најмање пет одговарајуће распоређених концентрација испитиване супстанце. Међу факторима који се узимају у обзир налазе се цитотоксичност и растворљивост. Најнижа концентрација не смије да има ефекат на вијабилност ћелија. Највиша испитивана концентрација токсичних хемикалија не смије да смањи преживљење испод 5% до 10%. Хемикалије које су релативно нерастворне у води треба испитивати до њихове границе растворљивости уз примјену одговарајућих поступака. За нетоксичне супстанце које се лако растварају у води горња граница концентрације одређује се у зависности од случаја.

Ћелије могу да се изложе испитиваним хемикалијама у фази мировања или током раста у трајању до 18 сати. За дуготрајне третмане културе треба микроскопски прегледати на формирање спора, чије постојање чини испитивање неважећим.

1.6.2.5. Услови инкубације

Подлоге се инкубирају на тамном месту, од четири до седам дана, на температури од 28 °C до 30 °C. Подлоге које се користе за испитивање црвених и ружичастих хомозиготних сектора који су настали митотским кросинговером треба држати у фрижидеру (на температури око 4°C) током једног до два дана прије оцјењивања, а како би се омогућио развој одговарајућих пигментованих колонија.

1.6.2.6. Учесталости спонтане митотске рекомбинације

Користе се субкултуре са учесталошћу спонтаних мутација митотске рекомбинације у оквиру прихваћеног нормалног опсега.

1.6.2.7. Број репликата

За испитивање прототрофа насталих усљед митотске конверзије гена и за вијабилност ћелија неопходно је примјенити најмање три подлоге по концентрацији. У случају испитивања рецесивних хомозигота које настају митотским кросинговером, потребно је повећати број подлога како би се обезбиједио одговарајући број колонија.

1.6.3. Поступак

Третирање сојева *S. Cerevisiae* обично се обавља поступком у течной подлози који укључује ћелије у фази мировања или ћелије у расту. Претходни експерименти се обављају на ћелијама у расту: $1-5 \times 10^7$ ћелија/mL излаже се испитиваној хемикалији до 18 сати на температури од 28 °C до 37 °C уз мијешање. Током третмана додаје се одговарајућа количина система за метаболичку активацију, када је прикладно.

На крају третмана ћелије се центрифугирају, испирају и засијавају на одговарајуће подлоге за култивисање. Након инкубације, хранљиве подлоге се оцјењују на преживљење и индукцију митотске рекомбинације.

Уколико је први експеримент негативан, треба обавити други експеримент уз примјену ћелија у фази мировања. Уколико је први експеримент позитиван, овај резултат се потврђује у независном експерименту.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно. Наводи се: број избројаних колонија, број рекомбинаната, преживљење и фреквенца рекомбинаната.

Потребно је потврдити резултате у независном експерименту.

Подаци се процјењују примјеном одговарајућих статистичких метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- употребијељеном соју;
- условима испитивања: стационарна фаза или ћелије у расту, састав подлоге, температура инкубације и трајање, систем метаболичке активације;
- условима третирања: концентрација којој су ћелије изложене, поступак и трајање третмана, температура, позитивне и негативне контроле;
- броју избројаних колонија, број рекомбинаната, преживљење и учесталост рекомбинације, однос доза-одговор, уколико је могуће, статистичка процјена података;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.17. МУТАГЕНОСТ – *IN VITRO* ИСПИТИВАЊЕ ГЕНСКЕ МУТАЦИЈЕ НА ЋЕЛИЈАМА СИСАРА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 476, *In vitro* испитивање генских мутација на ћелијама сисара (Mammalian Cell Gene Mutation Test) (1997).

1.1. УВОД

За откривање генских мутација изазваних хемијским супстанцама може се користити испитивање генских мутација на ћелијама сисара *in vitro*. Одговарајуће ћелијске линије обухватају L5178Y ћелије мишјег лимфома, CHO, CHO-AS52 и V79 линије ћелија кинеског хрчка и ТК6 ћелије хуманог лимфобласта¹. У овим ћелијским линијама најчешће посматрани генски показатељи мјере мутацију на тимидин кинази (у даљем тексту: ТК) и хипоксантин-гванин фосфорибозил трансферази (у даљем тексту: HPRT) и трансгену за ксантин-гванин фосфорибозил трансферазу (у даљем тексту: XPRT). Испитивања мутација на ТК, HPRT и XPRT откривају различите спектре генетских појава. Аутозомална локација ТК и XPRT може да омогући откривање генетских појава (нпр. великих делеција), а које нису откривене на HPRT локусу на X-хромозомима^{2,3,4,5,6}.

In vitro испитивање генске мутације на ћелијама сисара могу да се изводе на културама дефинисаних ћелијских линија или ћелијских сојева. Ћелије које се употребљавају бирају се на основу способности раста у култури и стабилности учесталости спонтаних мутација.

Испитивања која се обављају *in vitro* генерално захтијевају примјену егзогенног извора метаболичке активације. Овај систем метаболичке активације не може у потпуности да опонаша *in vivo* услове код сисара. Потребно је да се избјегавају услови који доводе до резултата који не осликавају интринзичну мутагеност. Услед промјена рН, осмолалности или високих нивоа цитотоксичности могу да настану позитивни резултати који не осликавају интринзичну мутагеност⁷.

Наведено испитивање користи се за откривање могућих мутагена и карциногена за сисаре. Многа једињења која дају позитиван резултат у овом испитивању карциногени су за сисаре; међутим, међусобна зависност између овог испитивања и карциногености није беспрекорна. Корелација зависи од класе хемикалије и има све више доказа да постоје карциногени који се не могу открити овим испитивањем због тога што дјелују путем других, негенотоксичних механизма или механизма који не постоје у бактеријским ћелијама⁶.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Напредна директна мутација је генска мутација из родитељског типа у мутирани облик која доводи до измјене или губитка ензимске активности или функције кодираног протеина.

Мутагени супституције базног пара јесу супстанце које доводе до супституције једног или неколико парова база у ДНК.

Мутагени помака оквира јесу супстанце које доводе до адиције или делеције једног или више парова база у молекулу ДНК.

Вријеме експресије фенотипа је временски период током кога непромијењени генски производи бивају одстрањени из новомутираних ћелија.

Фреквенца мутаната је број примећених мутираних ћелија подељен бројем вијабилних ћелија.

Релативни укупни раст је повећање броја ћелија током времена у поређењу с контролном популацијом ћелија. Израчунава се као производ раста у суспензији у односу на вријеме ефикасности клонирања негативне контроле и у односу на негативну контролу.

Релативни раст у суспензији је повећање броја ћелија током периода експресије у односу на негативну контролу.

Вијабилност је ефикасност клонирања третираних ћелија у вријеме засијавања у селективним условима након периода експресије.

Преживљавање је ефикасност клонирања третираних ћелија након што се исте засију на подлогу на крају периода третмана. Преживљавање се обично изражава у односу на преживљење контролне популације ћелија.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Ћелије без тимидин киназе (у даљем тексту: ТК) су због мутације $TK^{+/-} > TK^{-/-}$ отпорне на цитотоксичне ефекте аналога пиримидина трифлуоротимидина (у даљем тексту: TFT). Ћелије с тимидин киназом осјетљиве су на TFT који инхибира ћелијски метаболизам и зауставља даљу диобу ћелија. Због тога мутиране ћелије могу да се размножавају у присуству TFT-а, док нормалне ћелије, које садрже тимидин киназу, не могу. Слично се ћелије без HPRT-а или XPRT-а селекују по отпорности на 6-тиогванин (у даљем тексту: TG) или 8-азагванин (у даљем тексту: AG). Својства испитиване супстанце треба пажљиво размотрити уколико се у било којем испитивању генске мутације у ћелијама сисара испитује аналог базе или једињење сродно селективном агенсу. На примјер, потребно је истражити сваку селективну токсичност на коју се сумња да постоји код испитиване супстанце, а у односу на мутиране и немутирани ћелије. Потребно је потврдити ефикасност селекцијског система/агенса, а када се испитују хемикалије које су структурно сродне селективном агенсу⁸.

Ћелије у суспензији или једнослојној култури излажу се испитиваној супстанци са и без метаболичке активације, током одговарајућег временског периода и субкултивишу се како би се утврдила цитотоксичност и како би се омогућила фенотипска експресија прије селекције мутаната^{9,10,11,12,13}. Цитотоксичност се обично утврђује мјерењем релативне ефикасности клонирања (преживљење) или релативног укупног раста култура након периода третирања. Третиране културе одржавају се у подлози за раст током довољног временског периода, које је карактеристично за сваки изабрани локус и врсту ћелија, а како би се омогућила скоро оптимална фенотипска експресија индукованих мутација. Фреквенца мутаната утврђује се засијавањем познатог броја ћелија у подлози која садржи селективни агенс, како би се детектовале мутиране ћелије, као и у подлози без селективног агенса како би се утврдила ефикасност клонирања (вијабилност). Након одговарајућег времена инкубације колоније се преброје. Фреквенца мутација израчунава се из броја мутираних колонија у селективној подлози и броја колонија у неселективној подлози.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припреме

1.4.1.1. Ћелије

За примјену у овом испитивању на располагању је више врста ћелија, укључујући и суклонове ћелија L5178Y, CHO, CHO-AS52, V79 или TK6. За врсту ћелија које се

користе у овом испитивању треба да је доказана осјетљивост на хемијске мутагене, висока ефикасност клонирања и стабилна учесталост појаве спонтаних мутаната. Потребно је провјерити да ћелије нису контаминирани микоплазмом и уколико су контаминирани не смију се употријебити.

Испитивање треба да буде дизајнирано тако да има унапријед одређену осјетљивост и потенцијал. Број употријебљених ћелија, култура и концентрација испитиване супстанце треба да одсликава наведене дефинисане параметре¹⁴. Најмањи број вијабилних ћелија које преживе третман и број оних које се употребљавају у свакој фази експеримента треба да се заснива на учесталости спонтаних мутација. Препорука је да се употријеби онолики број ћелија који је најмање једнак десетерострукој реципрочној вриједности учесталости спонтаних мутација. Препоручује се примјена најмање 10^6 ћелија. Треба да су доступни одговарајући подаци о ћелијском систему из раније студије како би указали на конзистентност испитивања.

1.4.1.2. Подлоге и услови култивисања

Употребљавају се одговарајуће подлоге и услови инкубације (посуде за културе, температура, концентрација CO_2 и влажност). Подлоге се бирају у зависности од селективног система и врсте ћелија које се употребљавају у испитивању. Посебно је важно изабрати услове култивисања који обезбјеђују оптималан раст ћелија током раздобља експресије и способност формирања колонија мутираних и немутираних ћелија.

1.4.1.3. Припремање култура

Ћелије се размноже из почетних култура, засеју на подлогу и инкубирају на температури од 37 °C. Прије употребе у овом испитивању можда ће из култура бити потребно одстранити већ постојеће мутиране ћелије.

1.4.1.4. Метаболичка активација

Ћелије је потребно изложити испитиваној супстанци и у присуству и у одсуству одговарајућег система метаболичке активације. Најчешће коришћен систем је постмитохондријална фракција са кофактором (S9), припремљена од јетре глодара третираних агенсима који индукују ензиме попут Aroclora 1254^{15,16,17,18} или комбинације фенотарбита и β -нафтофлавона^{19,20}.

Постмитохондријална фракција обично се користи у концентрацијама у распону од 1% v/v до 10% v/v у коначној подлози за испитивање. Избор и стање система метаболичке активације могу да зависе од класе хемикалије која се испитује. У неким случајевима може бити прикладно да се користи више од једне концентрације постмитохондријалне фракције.

Низ развојних промјена, укључујући конструисање генетским инжињерингом ћелијских линија са експресијом специфичних активних ензима, могу да обезбиједе могућност за ендегену активацију. Избор употријебљених ћелијских линија треба да буде научно утемељен (нпр. на основу значаја изоензима цитохрома P450 за метаболизам испитиване супстанце).

1.4.1.5. Испитивана супстанца/препарат

Чврсте испитиване супстанце се растварају или суспендују у одговарајућим растварачима или вежикулумима и, уколико је потребно, разблажују прије третирања ћелија. Течне испитиване супстанце могу директно да се додају експериментним системима односно да се разблаже прије третирања. Свјеже препарате испитиване супстанце треба одмах употријебити, осим уколико подаци о стабилности показују да је чување прихватљиво.

1.4.2. Услови испитивања

1.4.2.1. Вехикулум

Не смије да постоји сумња да ће растварач/вехикулум хемијски да реагује са испитиваном супстанцом. Растварач/вехикулум треба да буде компатибилан са преживљењем ћелија и активношћу S9. Уколико се примјењују растварачи/вехикулуми која нису познати, њихово укључивање у испитивање треба да буде поткријењено подацима који указују на њихову компатибилност. Кад год је могуће, препоручује се да се прво узме у обзир примјена воденог растварача/вехикулума. Приликом испитивања супстанце које су нестабилне у води, органски растварачи који се користе не смију да садрже воду. Вода се може одстранити додавањем молекуларног сита.

1.4.2.2. Концентрације излагања

Међу критеријумима које је потребно узети у обзир приликом утврђивања највише концентрације су: цитотоксичност, растворљивост у испитиваном систему и промјене у рН и осмолалности.

Цитотоксичност је потребно утврдити са и без метаболичке активације у главном експерименту уз примјену одговарајућег показатеља ћелијског интегритета и раста, као што је релативна ефикасности клонирања (преживљавање) или релативни укупни раст. Може да буде корисно да се одреди цитотоксичност и растворљивост у прелиминарном експерименту.

Употребљава се најмање четири концентрације које се могу анализирати. Када постоји цитотоксичност, наведене концентрације треба да обухвате распон од максималне до ниске или без токсичности. Ово најчешће значи да разлика међу нивоима концентрација не треба да буде већа од фактора између 2 и $\sqrt{10}$. Уколико се највиша концентрација темељи на цитотоксичности, тада за последицу треба да има релативно преживљење (релативну ефикасност клонирања) или релативни укупни раст од око 10% до 20% (али не мање од 10%). За релативно нецитотоксичне супстанце највиша испитивана концентрација треба да буде 5 mg/mL 5 μ L/mL, или 0,01 M, у зависности од тога која концентрација је нижа.

Релативно нерастворне супстанце треба испитати до или изнад њихове границе растворљивости у условима култивисања. Доказе нерастворљивости потребно је утврдити у коначној подлози за третирање коме су изложене ћелије. Може да буде корисно да се растворљивост процијени на почетку и на крају третмана, с обзиром да растворљивост може да се промјени током излагања у испитиваном систему, услед присутности ћелија, S9, серума, итд. Нерастворљивост се може открити голим оком. Преципитат не смије да утиче на пребројавање.

1.4.2.3. Контроле

У сваки експеримент треба да буду укључене истовремене позитивне и негативне (растварач или вехикулум) контроле, са и без метаболичке активације. Када се користи метаболичка активација, хемикалија позитивне контроле треба да буде она којој је за мутагени одговор потребна активација.

Примјери супстанци позитивне контроле:

Табела 1.

Стање метаболичке активације	Локус	Супстанца	CAS бр.	EINECS бр.
Нема егзогене метаболичке	HPRT	етил метансулфонат	62-50-0	200-536-7
		етил нитрозоурја	759-73-9	212-072-2

активације	ТК (мале и велике колоније)	метил метансулфонат	66-27-3	200-625-0
	XPRT	етил метансулфонат	62-50-0	200-536-7
		етил нитрозоуреа	759-73-9	212-072-2
Постоји егзогена метаболичка активација	HPRT	3-метилхолантрен	56-49-5	200-276-4
		N-нитрозо-диметиламин (диметил-нитрозамин)	62-75-9	200-549-8
		7,12- диметил бензантрацен	57-97-6	200-359-5
	ТК (мале и велике колоније)	циклофосфамид	50-18-0	200-015-4
		циклофосфамид монохидрат	6055-19-2	
		бензо[a]пирен	50-32-8	200-028-5
		3-метилхолантрен	56-49-5	200-276-5
	XPRT	N-нитрозодиметил амин (при високим концентрацијама S-9)	62-75-9	200-549-8
		бензо[a]пирен	50-32-8	200-028-5

Могу да се примјене и друге одговарајуће референтне супстанце као позитивне контроле, нпр. уколико лабораторија располаже базом података из ранијих студија о 5-бром 2'-дезоксуридину (CAS бр. 59-14-3, EINECS бр. 200-415-9) тада могу да се примјене ове референтне супстанце. Када су доступне класе хемикалија које су вези са позитивном контролом, разматра се њихово коришћење.

Потребно је укључити негативне контроле које се састоје само од растварача или вехикулума у подлози за третирање и са којима је поступано на исти начин као и са групама обухваћеним третманом. Треба користити и нетретиране контроле, осим уколико постоје контролни подаци из претходних испитивања који доказују да одабран растварач не изазива штетне или мутагене ефекте.

1.4.3. Поступак

1.4.3.1. Третирање испитиваном супстанцом

Ћелије у пролиферацији излажу се испитиваној супстанци са и без метаболичке активације. Трајање изложености треба да буде одговарајуће (обично се постиже ефекат са три до шест сати). Вријеме излагања може да се продужи на један или више ћелијских циклуса.

При испитивању сваке концентрације могу да се третирају једна или двије културе. Када се употребљава једна култура, потребно је повећати број концентрација како би се обезбиједио одговарајући број култура за анализу (нпр. најмање осам концентрација које се могу анализирати). Потребно је употријебити дупликат културе негативне контроле (растварача).

Гасовите или испарљиве супстанце испитују се примјеном одговарајућих метода, нпр. у затвореним посудама за културе^{21,22}.

1.4.3.2. Мјерење преживљавања, вијабилности и учесталости мутација

На крају експозиције ћелије се испирају и култивишу како би се одредио ниво преживљења и како би се омогућила експресија мутираног фенотипа. Мјерење цитотоксичности, на основу утврђивања релативне ефикасности клонирања (преживљење) или релативног укупног раста култура, обично се почиње након третмана.

Сваком локусу је потребно одређено минимално вријеме за скоро оптималну експресију фенотипа новоиндукованих мутација (HPRT и XPRT захтијевају најмање 6-8 дана, док су ТК-у потребна најмање два дана). Ћелије се узгајају у подлози са и без селективних агенаса ради утврђивања броја мутаната и ефикасности клонирања, редом. Мјерење вијабилности (која се користи за израчунавање учесталости мутација) започиње на крају времена експресије засијавањем у неселективну подлогу.

Уколико испитивана супстанца приликом испитивања L5178Y TK⁺ да позитиван резултат, колоније треба разврстати по величини (измјерити величину) код најмање једне од испитиваних култура (највиша позитивна концентрација) и код негативних и позитивних контрола. Уколико испитивана супстанца приликом испитивања L5178Y TK⁺ да негативан резултат, колоније је потребно разврстати по величини код негативних и позитивних контрола. Разврставање колонија по величини може да се обави и код испитивања у којима се примјењује TK6TK⁺.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Подаци треба да обухвате цитотоксичност и вијабилност, број колонија и учесталост мутација за третиране и контролне културе. У случају позитивне реакције у експерименту L5178Y TK⁺, колоније се пребројавају према критеријуму великих и малих колонија код најмање једне концентрације испитиване супстанце (највише позитивне концентрације) и код негативне и позитивне контроле. Молекуларна и цитогенетска природа великих и малих колонија мутаната детаљно је истражена^{23, 24}. У експерименту TK⁺, колоније се пребројавају према критеријуму колонија нормалног раста (велике) и колонија успореног раста (мале)²⁵. Мутиране ћелије које су претрпиле најопсежнија генетска оштећења имају продужено вријеме удвостручавања и због тога формирају мале колоније. Опсег наведених оштећења обично се креће од губитка читавог гена до хромозомских аберација које су видљиве у кариотипу. Индукција мутаната с малим колонијама доводи се у везу са хемикалијама које узрокују велике хромозомске аберације²⁶. Мутиране ћелије које су мање погођене расту брзином која је слична родитељским ћелијама и формирају велике колоније.

Наводи се и преживљавање (релативне ефикасности клонирања) или релативни укупни раст. Учесталост мутација треба да буде изражена у облику броја мутираних ћелија у односу на број преживјелих ћелија.

Потребно је навести податке о појединачним културама. Подаци се наводе табеларно.

Не постоји потреба за верификовањем јасно позитивне реакције. Двосмислени резултати се појашњавају даљим испитивањем, тј. најбоље модификовањем експерименталних услова. Негативне резултате потребно је потврдити у зависности од случаја. У случајевима у којима се потврда негативних резултата не сматра неопходном, потребно је навести образложење. За двосмислене или негативне резултате код даљих експеримената који се надовезују на претходне потребно је размотрити модификацију параметара испитивања с циљем проширења опсега вреднованих услова. Параметри испитивања које је могуће модификовати обухватају размак између концентрација и услове метаболичке активације.

2.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Постоји неколико критеријума за утврђивање позитивног резултата, као што је повећање учесталости мутација у зависности од концентрације или репродукбилно.

Првенствено је потребно узети у обзир биолошки значај резултата. Могу да се примјене статистичке методе као помоћ приликом вредновања резултата испитивања. Статистички значај не треба да буде једини критеријум за позитивну реакцију.

Испитивана супстанца за коју резултати не задовољавају горе наведене критеријуме сматра се немутагеном у овом испитивању. Иако већина експеримента даје јасно позитивне или негативне резултате, у ријетким случајевима утврђени подаци онемогућавају доношење коначне одлуке о дјеловању испитиване супстанце. Резултати могу да остану двосмислени или под знаком питања, без обзира колико се пута експеримент понови.

Позитивни резултати *in vitro* испитивања генских мутација у ћелијама сисара указују на то да испитивана супстанца узрокује генске мутације у употријебљеним култивисаним ћелијама сисара. Од највећег значаја је постојање репродуцибилног позитивног одговора зависног од концентрације. Негативни резултати показују да, под експерименталним условима, испитивана супстанца не узрокује генске мутације у употријебљеним култивисаним ћелијама сисара.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) Растварачу/вехикулуму:

- образложење избора растварача/вехикулума;
- растворљивост и стабилност испитиване супстанце у растварачу/вехикулуму, уколико су познати.

2) Ћелијама:

- врста и порекло ћелија;
- број ћелијских култура;
- број пролаза ћелија, уколико је примјењиво;
- методе за одржавање ћелијске културе, уколико је примјењиво;
- одсуство микоплазме.

3) Условима испитивања:

- логичка основа за избор концентрација и број култура, укључујући, податке о цитотоксичности и ограничења због растворљивости, уколико постоје;
- састав подлоге, концентрација CO₂;
- концентрација испитиване супстанце;
- запремина вехикулума и додате испитиване супстанце;
- температура инкубације;
- вријеме инкубације;
- трајање третмана;
- густина ћелија током третмана;
- тип и састав система метаболичке активације, укључујући критеријуме прихватљивости;
- позитивне и негативне контроле;
- дужина периода експресије (укључујући број засијаних ћелија и супкултура и распоред прехрањивања, уколико одговара);
- селективни агенси;
- критеријум за сматрање испитивања позитивним, негативним или двосмисленим;
- методе примијењене за пребројавање вијабилних ћелија и мутираних ћелија;
- дефиниција колонија чија се величина и врста узимају у обзир (укључујући критеријуме за „мале“ и „велике“ колоније, ако одговара).

4) Резултатима:

- знакови токсичности;

- знакови преципитације;
 - подаци о рН и осмолалности током излагања испитиваној супстанци, уколико су утврђени;
 - величина колонија уколико је иста утврђена барем за негативне и позитивне контроле;
 - адекватност лабораторије да открије мутанте малих колонија примјеном система L5178Y TK⁺/-, када је потребно;
 - однос доза - одговор, гдје је могуће;
 - статистичке анализе, уколико постоје;
 - подаци негативне (растварач/вехикулум) и позитивне контроле из конкурентне студије;
 - подаци негативне (растварач/вехикулум) и позитивне контроле из раније студије, са опсезима, средњом вриједности и стандардном девијацијом;
 - учесталост мутаната.
- 5) Образложењу резултата.
- 6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Moore, M.M., DeMarini, D.M., DeSerres, F.J. and Tindall, K.R. (Eds.) (1987). Banbury Report 28: Mammalian Cell Mutagenesis, CoLD Spring Harbor Laboratory, New York.
2. Chu, E.H.Y. and Malling, H.V. (1968). Mammalian Cell Genetics. II. Chemical Induction of Specific Locus Mutations in Chinese Hamster Cells *In vitro*, Proc. Natl. Acad. Sci., USA, 61, 1306-1312.
3. Liber, H.L. and Thilly, W.G. (1982). Mutation Assay at the Thymidine Kinase Locus in Diploid Human Lymphoblasts. Mutation Res., 94, 467-485.
4. Moore, M.M., Harington-Brock, K., Doerr, C.L. and Dearfield, K.L. (1989). Differential Mutant Quantitation at the Mouse Lymphoma TK and CHO HGPRT Loci. Mutagenesis, 4, 394-403.
5. Aaron, C.S. and Stankowski, Jr.L.F. (1989). Comparison of the AS52/XPRT and the CHO/HPRT Assays: Evaluation of Six Drug Candidates. Mutation Res., 223, 121-128.
6. Aaron, C.S., BolcsfoLDi, G., Glatt, H.R., Moore, M., Nishi, Y., Stankowski, Jr.L.F., Theiss, J. And Thompson, E. (1994). Mammalian Cell Gene Mutation Assays Working Group Report. Report of the International Workshop on Standardisation of Genotoxicity Test Procedures. Mutation Res., 312, 235-239.
7. Scott, D., Galloway, S.M., Marshall, R.R., Ishidate, M., Brusick, D., Ashby, J. and Myhr, B.C. (1991). Genotoxicity Under Extreme Culture Conditions. A report from ICPEMC Task Group 9. Mutation Res., 257, 147-204.
8. Clive, D., McCuen, R., Spector, J.F.S., Piper, C. and Mavournin, K.H. (1983). Specific Gene Mutations in L5178Y Cells in Culture. A Report of the U.S. Environmental Protection Agency Gene-Tox Program. Mutation Res., 115, 225-251.
9. Li, A.P., Gupta, R.S., Heflich, R.H. and Wasson, J.S. (1988). A Review and Analysis of the Chinese Hamster Ovary/Hypoxanthine Guanine Phosphoribosyl Transferase System to Determine the Mutagenicity of Chemical Agents: A Report of Phase III of the U.S. Environmental Protection Agency Gene-Tox Program. Mutation Res., 196, 17-36.
10. Li, A.P., Carver, J.H., Choy, W.N., Hsie, A.W., Gupta, R.S., Loveday, K.S., O'Neill, J.P., Riddle, J.C., Stankowski, L.F. Jr. and Yang, L.L. (1987). A Guide for the Performance of the Chinese Hamster Ovary Cell/Hypoxanthine-Guanine Phosphoribosyl Transferase Gene Mutation Assay. Mutation Res., 189, 135-141.

11. Liber, H.L., Yandell, D.W and Little, J.B. (1989). A Comparison of Mutation Induction at the TK and HPRT Loci in Human Lymphoblastoid Cells: Quantitative Differences are Due to an Additional Class of Mutations at the Autosomal TK Locus. *Mutation Res.*, 216, 9-17.
12. Stankowski, L.F. Jr., Tindall, K.R. and Hsie, A.W. (1986). Quantitative and Molecular Analyses of Ethyl Methanosulphonate -and ICR 191- Induced Molecular Analyses of Ethyl Methanosulphonate -and ICR 191- Induced Mutation in AS52 Cells. *Mutation Res.*, 160, 133-147.
13. Turner, N.T., Batson, A.G. and Clive, D. (1984). Procedures for the L5178Y/TK+/- -TK+/- Mouse Lymphoma Cell Mutagenicity Assay. In: Kilbey, B.J. et al (eds.) *Handbook of Mutagenicity Test Procedures*, Elsevier Science Publishers, New York, pp. 239-268.
14. Arlett, C.F., Smith, D.M., Clarke, G.M., Green, M.H.L., Cole, J., McGregor, D.B. and Asquith, J.C. (1989). Mammalian Cell Gene Mutation Assays Based upon Colony Formation. In: *Statistical Evaluation of Mutagenicity Test Data*, Kirkland, D.J., Ed., Cambridge University Press, pp. 66-101.
15. Abbondandolo, A., Bonatti, S., Corti, G., Fiorio, R., Loprieno, N. and Mazzaccaro, A. (1977). Induction of 6-Thioguanine-Resistant Mutants in V79 Chinese Hamster Cells by Mouse-Liver Microsome-Activated Dimethylnitrosamine. *Mutation Res.*, 46, 365-373.
16. Ames, B.N., McCann, J. and Yamasaki, E. (1975). Methods for Detecting Carcinogens and Mutagens with the Salmonella/Mammalian-Microsome Mutagenicity Test. *Mutation Res.*, 31, 347-364.
17. Clive, D., Johnson, K.O., Spector, J.F.S., Batson, A.G. and Brown M.M.M. (1979). Validation and Characterization of the L5178Y/TK+/- Mouse Lymphoma Mutagen Assay System. *Mutat. Res.*, 59, 61-108.
18. Maron, D.M. and Ames, B.N. (1983). Revised Methods for the Salmonella Mutagenicity Test. *Mutation Res.*, 113, 173-215.
19. Elliott, B.M., Combes, R.D., Elcombe, C.R., Gatehouse, D.G., Gibson, G.G., Mackay, J.M. and Wolf, R.C. (1992). Alternatives to Aroclor 1254-Induced S9 in *In vitro* Genotoxicity Assays. *Mutagenesis*, 7, 175-177.
20. Matsushima, T., Sawamura, M., Hara, K. and Sugimura, T. (1976). A Safe Substitute for Polychlorinated Biphenyls as an Inducer of Metabolic Activation Systems. In: *In vitro Metabolic Activation in Mutagenesis Testing*, de Serres, F.J., Fouts, J.R., Bend, J.R. and Philpot, R.M. (eds), Elsevier, North-Holland, pp. 85-88.
21. Krahn, D.F., Barsky, F.C. and McCooley, K.T. (1982). CHO/HGPRT Mutation Assay: Evaluation of Gases and Volatile Liquids. In: Tice, R.R., Costa, D.L., Schaich, K.M. (eds). *Genotoxic Effects of Airborne Agents*. New York, Plenum, pp. 91-103.
22. Zamora, P.O., Benson, J.M., Li, A.P. and Brooks, A.L. (1983). Evaluation of an Exposure System Using Cells Grown on Collagen Gels for Detecting Highly Volatile Mutagens in the CHO/HGPRT Mutation Assay. *Environmental Mutagenesis*, 5, 795-801.
23. Applegate, M.L., Moore, M.M., Broder, C.B., Burrell, A. and Hozier, J.C. (1990). Molecular Dissection of Mutations at the Heterozygous Thymidine Kinase Locus in Mouse Lymphoma Cells. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, 87, 51-55.
24. Moore, M.M., Clive, D., Hozier, J.C., Howard, B.E., Batson, A.G., Turner, N.T. and Sawyer, J. (1985). Analysis of Trifluorothymidine-Resistant (TFTr) Mutants of L5178Y/TK+/- Mouse Lymphoma Cells. *Mutation Res.*, 151, 161-174.
25. Yandell, D.W., Dryja, T.P. and Little, J.B. (1990). Molecular Genetic Analysis of Recessive Mutations at a Heterozygous Autosomal Locus in Human Cells. *Mutation Res.*, 229, 89-102.
26. Moore, M.M. and Doerr, C.L. (1990). Comparison of Chromosome Aberration Frequency and Small- Colony TK-Deficient Mutant Frequency in L5178Y/TK+/- -3.7.2C Mouse Lymphoma Cells. *Mutagenesis*, 5, 609-614.

В.18. ОШТЕЋЕЊЕ И РЕПАРАЦИЈА ДНК – ВАНРЕДНА СИНТЕЗА ДНК – ЋЕЛИЈЕ СИСАРА *IN VITRO*

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивање ванредне синтезе ДНК (у даљем тексту: UDS) мјери синтезу ДНК за репарацију након исјецања и отклањања одсјечка ДНК који садржи регион оштећења који је изазван хемијским и физичким агенсима. Испитивање се заснива на уграђивању тимидина обиљеженог трицијумом (у даљем тексту: $^3\text{H-TdR}$) у ДНК ћелије сисара које се не налазе у S фази ћелијског циклуса. Активно преузимање $^3\text{H-TdR}$ може да се одреди ауторадиографијом или течним сцинтилационим бројањем (у даљем тексту: LSC) ДНК из третираних ћелија. Ћелије сисара у култури, осим уколико се не користе примарни хепатоцити пацова, третирају се испитиваним агенсом са и без егзогеног система метаболичке активације. UDS може да се мјери и у *in vivo* системима.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Препарати

Испитиване хемикалије и контролне или референтне супстанце припремају се у подлози за раст или се растварају или суспендују у одговарајућим вехикулумима и затим се додатно разблажују у подлози за раст за употребу у експерименту. Коначна концентрација вехикулума не смије да утиче на вијабилитет ћелија.

У есеју могу да се користе примарне културе хепатоцита пацова, људских лимфоцита или утврђених ћелијских линија (нпр. људски диплоидни фибробласти).

Ћелије треба изложити испитиваној хемикалији и у присуству и у одсуству одговарајућег система метаболичке активације.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Број култура

Потребно је најмање двије културе ћелија за ауторадиографију и шест култура (или мање уколико је то научно оправдано) за одређивање LSC UDS за сваку експерименталну тачку.

1.6.2.2. Употреба негативних и позитивних контрола

У свако испитивање треба да буду укључене истовремене позитивне и негативне (нетретиране и/или вехикулум) контроле, са и без метаболичке активације.

Примјери позитивних контрола за експеримент са хепатоцитима пацова обухватају 7,12-диметил бензантрацен (7,12-DMBA) или 2-ацетил аминокфлуорен (2-AAF). У случају утврђених ћелијских линија, 4-нитроквинолин-N-оксид (4-NQO) представља примјер позитивне контроле и за ауторадиографске и за LSC есеје који се изводе без метаболичке активације. N-диметил нитрозамин је примјер једињења позитивне контроле када се користе системи метаболичке активације.

1.6.2.3. Концентрације излагања

Треба примијенити вишеструке концентрације испитиване супстанце у распону који одговара за дефинисање одговора. Највиша концентрација треба да изазива одређене цитотоксичне ефекте. Једињења који су релативно нерастворна у води треба испитати до границе растворљивости. У случају хемикалија које су нетоксичне и добро растворне у води, горња испитивана концентрација хемикалије утврђује се у зависности од случаја.

1.6.2.4. Ћелије

Приликом одржавања култура потребно је примијенити одговарајући подлогу за раст, концентрацију CO₂, температуру и влажност. Утврђене ћелијске линије периодично се провјеравају на контаминацију микоплазмом.

1.6.2.5. Метаболичка активација

Систем метаболичке активације не користи се са примарним културама хепатоцита. Одређене ћелијске линије и лимфоцити излажу се испитиваној супстанци и у присуству и у одсуству одговарајућег система метаболичке активације.

1.6.3. Поступак

1.6.3.1. Припрема култура

Утврђене ћелијске линије добијају се из „stock“, култура (нпр. трипсинизацијом или отресањем), засађују се у посуде за култивисање при одговарајућој густини и инкубирају на температури од 37 °C.

Краткотрајне културе хепатоцита пацова утврђују се омогућавањем свјеже издвојеним хепатоцитима да се у одговарајућој подлози причврсте за површину за раст.

Културе људских лимфоцита успостављају се коришћењем одговарајућих метода.

1.6.3.2. Третирање култура испитиваном супстанцом

1.6.3.2.1. Примарни хепатоцити пацова

Свјеже изоловани хепатоцити пацова третирају се испитиваном супстанцом у подлози која садржи ³H-TdR током одговарајућег временског периода. На крају периода третирања, подлогу треба одстранити са ћелија, које се након тога испирају, фиксирају и суше. Слајдове затим треба умочити у ауторадиографску емулзију (може се користити алтернативни танки филм), изложити, развити, обојити и пребројати.

1.6.3.2.2. Утврђене ћелијске линије и лимфоцити

Ауторадиографске технике: ћелијске културе се излажу испитиваној супстанци током одговарајућих временских периода, након чега се третирају са $^3\text{H-TdR}$. Временски периоди се одређују у складу са природом супстанце, активности метаболичких система и врстом ћелија. Како би се открио максимум UDS-а, потребно је додати $^3\text{H-TdR}$, истовремено с испитиваном супстанцом или током неколико минута након излагања испитиваној супстанци. На избор једног од ова два поступка утичу могуће интеракције испитиване супстанце и $^3\text{H-TdR}$. Како би се направила разлика између UDS и семи-конзервативне репликације ДНК, ова друга се може спријечити, нпр. примјеном подлоге без аргинина, ниског садржаја серума или хидроксиуреом у подлози за култивисање.

LSC мјерења UDS-а: прије третирања испитиваном супстанцом потребно је блокирати улазак ћелија у S-фазу на начин како је горе описано. Ћелије се затим излажу испитиваној хемикалији на начин како је описано за ауторадиографију. На крају периода инкубације, ДНК се екстрахује из ћелија и одређује се укупни садржај ДНК и степен инкорпорације $^3\text{H-TdR}$.

Треба напоменути да, у случајевима када се користе људски лимфоцити у горе наведеним техникама, код нестимулисаних култура није потребна супресија семи-конзервативне репликације ДНК.

1.6.3.3. Анализе

1.6.3.3.1. Ауторадиографска одређивања

Приликом одређивања UDS-а у ћелијама у култури не пребројавају се једра у S-фази. Потребно је пребројати најмање 50 ћелија по концентрацији. Слајдове прије пребројавања треба шифровати. На сваком слајду треба пребројати неколико широко раздвојених насумичних поља. Количина инкорпорације $^3\text{H-TdR}$ у цитоплазми одређује се пребројавањем три подручја величине нуклеуса у цитоплазми сваке пребројане ћелије.

1.6.3.3.2. LSC одређивања

За LSC UDS одређивања, за сваку концентрацију, примјењује се одговарајући број култура, као и за контролу.

Све резултате треба потврдити у независном експерименту.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно.

2.1. АУТОРАДИОГРАФСКА ОДРЕЂИВАЊА

Степен инкорпорације $^3\text{H-TdR}$ у цитоплазми и број зрна пронађених у једру ћелије одвојено се наводе.

За описивање расподјеле степена инкорпорације $^3\text{H-TdR}$ у цитоплазми и броја зрна по нуклеусу могу да се користе средње вриједности, медијана и модус.

2.2. LSC ОДРЕЂИВАЊА

За одређивања која се односе на LSC, инкорпорацију $^3\text{H-TdR}$ потребно је изразити као $\text{dpm}/\mu\text{g}$ ДНК. Може се примијенити средња вриједност $\text{dpm}/\mu\text{g}$ ДНК са стандардном девијацијом, а како би се описала расподјела инкорпорације. Подаци се процјењују одговарајућим статистичким методама.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- употребељеним ћелијама, густини и броју пролаза у вријеме третирања, броју култура ћелија;
- методи примијењеној у одржавању ћелијских култура, укључујући подлогу, температуру и концентрацију CO₂;
- испитиваној супстанци, вежикулуму, концентрацији и логичкој основи за избор концентрација примијењених у испитивању;
- детаљима о системима метаболичке активације;
- распореду третмана;
- позитивним и негативним контролама;
- примијењеној ауторадиографској техници;
- поступцима коришћеним за блокирање уласка ћелија у С-фазу;
- поступцима коришћеним за екстракцију ДНК и утврђивање укупног садржаја ДНК у LSC одређивању;
- односу доза/одговор, када је могуће;
- статистичкој процјени;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.19. *IN VITRO* ИСПИТИВАЊЕ ИЗМЈЕНЕ СЕСТРИНСКИХ ХРОМАТИДА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивање измјене сестринских хроматида (у даљем тексту: SCE) је краткотрајно испитивање намијењено откривању међусобних измјена ДНК двије сестринске хроматиде хромозома који се удвостручава. SCE представља измјену производа репликације ДНК на наизглед хомологим мјестима. Поступак размјене вјероватно обухвата прекидање и поновно сједињавање ДНК, иако се мало зна о његовој молекулској основи. Детекција SCE-а захтијева улагање одређеног напора у диференцијално обиљежавање сестринских хроматида, што се може постићи инкорпорацијом бромдиоксиуридина (у даљем тексту: BrdU) у хромозомску ДНК кроз два ћелијска циклуса.

Ћелије сисара *in vitro* излажу се испитиваној хемикалији са и без сисарског егзогеног система метаболичке активације, уколико је сврсисходно и култивишу се током два круга репликације у медијуму који садржи BrdU. Послије обраде инхибитором диобног вретена (нпр. колхицином) да би се акумулирале ћелије у стадијуму митозе који је сличан метафази (с-метафаза) ћелије се скупљају и припремају се хромозомски препарати.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Препарати

У испитивању могу да се користе примарне културе (људски лимфоцити) или одређене ћелијске линије (нпр. ћелије оваријума кинеског хрчка). Ћелијске линије треба провјерити на контаминацију микоплазмом,

Неопходно је да се примијени одговарајући медијум за културе и услови инкубације (нпр. температура, посуде за културе, концентрација CO₂ и влажност).

Испитиване супстанце могу да се припреме у медијуму културе или да се растворе или суспендују у одговарајућим вежикулумима прије третирања ћелија. Коначна концентрација вежикулума у систему културе не смије у знатној мјери да утиче на вијабилитет ћелија или степен раста. Утицај на учесталост SCE-а треба пратити путем контроле растварача.

Ћелије треба да буду изложене испитиваној супстанци у присуству и у одсуству сисарског егзогеног система метаболичке активације. Алтернативно, у случајевима када се користе типови ћелија с интринзичном метаболичком активношћу, обим и природа активности треба да одговарају класи хемикалије која се испитује.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Број култура

За сваку тачку испитивања треба примијенити најмање двије културе.

1.6.2.2. Примјена позитивних и негативних контрола

У сваки експеримент треба да буду укључене позитивне контроле и то примјеном једињења директног дејства, као и једињења које захтијева метаболичку активацију. Потребна је и примјена контроле вехикулума.

Супстанце које се могу примијенити као позитивне контроле:

- једињење директног дјеловања;
- етил-метансулфонат;
- једињење индиректног дјеловања;
- циклофосфамид.

Када је примјерено, у испитивање може да се укључи додатна позитивна контрола исте хемијске класе којој припада и хемикалија која се испитује.

1.6.2.3. Концентрације излагања

Потребно је да се примијени бар три одговарајуће распоређене концентрације испитиване супстанце. Највиша концентрација треба да изазове значајан токсични ефект, али при томе мора да омогући одговарајућу репликацију ћелија. Супстанце које су релативно нерастворљиве у води треба испитати до границе растворљивости уз примјену одговарајућих поступака. У случају супстанци које су слободно растворљиве у води и нису токсичне, горња концентрација испитиване супстанце утврђује се од случаја до случаја.

1.6.3. Поступак

1.6.3.1. Припрема култура

Утврђене ћелијске линије добијају се из постојећих („stock“) култура (нпр. трипсинизацијом или отресањем), засијавају се у посуде за културе на одговарајућој густини и инкубирају на температури од 37 °C. За једнослојне културе потребно је прилагодити број ћелија по посуди, тако да културе у вријеме скупљања не буду конфлуентне много више од 50%. Алтернативно, могу да се примјене ћелије у култури у облику суспензије. Културе људских лимфоцита добијају се из хепаринизираних крви одговарајућим техникама и инкубирају се на температури од 37 °C.

1.6.3.2. Третирање

Ћелије које се налазе у експоненцијалном стадијуму раста излажу се испитиваној супстанци у одговарајућем временском периоду. У већини случајева један до два сата може да буде дјелотворно, али је у одређеним ситуацијама могуће продужити вријеме третирања до два цијела ћелијска циклуса. Ћелије без довољне интринзичне(сопствене) метаболичке активности треба излагати испитиваној хемикалији у присуству и одсуству одговарајућег система метаболичке активације. По завршетку периода излагања са ћелија се испирају остаци испитиване супстанце па се исте култивишу током два круга репликације у присуству BrdU. Као алтернатива може се примијенити поступак током ког

се ћелије истовремено излажу испитиваној хемикалији и BrdU током читавог времена култивисања од два ћелијска циклуса.

Културе људских лимфоцита третирају се док се налазе у полусинхронном стању.

Анализа ћелија обавља се током њихове друге диобе после третмана, како би се обезбиједило да најосјетљивији стадијуми ћелијског циклуса буду изложени хемикалији. Са свим културама којима се додаје BrdU рукује се у мраку или уз пригушену свјетлост инкандесцентних лампи, све до скупљања ћелија, како би се фотолиза ДНК који садржи BrdU свела на најмању мјеру.

1.6.3.3. Скупљање ћелија

Ћелијске културе третирају се инхибитором диобног вретена (нпр. колхицином) један до четири сата прије скупљања. Ћелије сваке културе убирају се и обрађују одвојено за препарате хромозома.

1.6.3.4. Препарати и бојење хромозома

Хромозомски препарати припремају се примјеном стандардних цитогенетских техника. Бојење слајдова, како би се приказали SCE, може да се изведе помоћу неколико техника (нпр. флуоресценција плус Giemsa метода).

1.6.4. Анализа

Број анализираних ћелија треба да се заснива на спонтаној контролној учесталости SCE. Обично се за SCE анализира најмање 25 добро распрострањених метафаза по култури. Слајдови се прије анализе шифрирају. Код људских лимфоцита анализирају се само метафазе које садрже 46 центромера. Код утврђених ћелијских линија анализирају се само метафазе које садрже ± 2 центромере модалног броја. Наводи се да ли се центромерна замјена ознаке вреднује као SCE. Резултати треба да се потврде у независном испитивању.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно. Број SCE за сваку метафазу и број SCE по хромозому за сваку метафазу наводе се одвојено за све третиране и контролне културе.

Подаци се процјењују коришћењем одговарајућих статистичких метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- употребељеним ћелијама, методама одржавања ћелијске културе;
- условима испитивања: састав медијума, концентрација CO₂, концентрација испитиване супстанце, коришћени вехикулум, температура инкубације, вријеме третирања, коришћени инхибитор диобног вретена, његова концентрација и трајање третмана истим, врста коришћеног сисарског система активације, позитивне и негативне контроле;
- броју ћелијских култура по тачки испитивања;
- детаљима технике коришћене за припрему слајдова;
- броју анализираних метафаза (подаци се наводе одвојено за сваку културу);
- просјечном броју SCE по ћелији и по хромозому (подаци се наводе одвојено за сваку културу);

- критеријумима за вредновање SCE;
- логичкој основи за избор дозе;
- односу доза/одговор, ако је примјениво;
- статистичкој процјени;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

B.20. ИСПИТИВАЊЕ РЕЦЕСИВНЕ ЛЕТАЛНОСТИ ВЕЗАНЕ ЗА ПОЛ НА DROSOPHILA-e MELANOGASTER

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивањем рецесивне леталности везане за пол (у даљем тексту: SLRL) код *Drosophila-e melanogaster* открива се појава мутација, укључујући и тачкасте мутације и мале делеције, у приметној лози инсекта. Наведено испитивање је анализа напредне мутације, која је способна за скрининг мутација на око 800 локуса (генских мјеста) на хромозому X; што чини око 80% свих локуса хромозома X. Хромозом X представља приближно једну петину читавог хаплоидног генома.

Мутације у хромозому X *Drosophila-e melanogaster* фенотипски су изражене код мужјака који носе мутирани ген. Кад је мутација летална у хемизиготним условима, о њеном постојању се закључује на основу изостанка једне категорије мушких потомака од двије категорије које нормално изнесе хетерозиготна женка. SLRL испитивање користи наведене чињенице помоћу посебно означених и распоређених хромозома.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

1.6.1.1. Културе соја

Могу се примијенити мужјаци квалитетно дефинисане културе соја дивљег типа и женки културе соја *Muller-5*. Могу се употријебити и остале, добро означене, женске културе соја с вишеструким инвертираним хромозомима X.

1.6.1.2. Испитивана супстанца

Испитиване супстанце треба растворити у води. Супстанце које су нерастворљиве у води могу да се растворе или суспендују у одговарајућем вехикулуму (нпр. смјеси етанола и Твеен-а 60 или 80), а затим прије примјене да се разблаже у води или раствору соли. Диметилсулфоксид (у даљем тексту: ДМСО) треба избјегавати као медијум.

1.6.1.3. Број животиња

Испитивање треба да буде осмишљено тако да има унапријед одређену осјетљивост и снагу. Учесталост спонтаних мутација, која буде примјећена у одговарајућем контролном узорку, у значајној мјери утиче на број третираних хромозома који морају да се анализирају.

1.6.1.4. Пут примјене

Излагање може бити: оралним путем, путем ињекције или излагање гасовима или парам. Испитивана супстанца може се дати и у раствору шећера. Када је неопходно, материја може да се раствори у 0,7% раствору NaCl и да се убризга у грудни кош или абдомен.

1.6.1.5. Примјена позитивних и негативних контрола

Неопходно је укључити негативне (вехикулум) и позитивне контроле. Уколико постоје одговарајући лабораторијски подаци из претходних испитивања, нису потребне истовремене контроле.

1.6.1.6. Нивои излагања

Примјењују се три нивоа излагања. За прелиминарну процјену може да се примијени један ниво излагања испитиваној супстанци, с тим да наведени ниво излагања треба да буде или максимална толерисана концентрација или она концентрација при којој настају неки знаци токсичности. За нетоксичне материје потребно је излагање максимално могућој концентрацији.

1.6.2. Поступак

Мужјаци дивљег типа (стари три до пет дана) третирају се испитиваном супстанцом и појединачно паре с великим бројем невиних женки културе соја Myller-5 или друге културе соја, означеним (вишеструким инвертираним хромозомима X) на одговарајући начин. Женке се замјењују новим невиним женкама свака два до три дана како би се обухватио читав циклус полне ћелије. Потомци наведених женки провјеравају се на постојање леталних ефекта који одговарају ефектима на зрелом сперматозоиду, сперматидима у средњој или касној фази, сперматидима у раној фази, сперматоцитима и сперматогонијима у вријеме третирања испитиваном супстанцом.

Хетерозиготним F₁ женкама, добијенима наведеним укрштањем, допуштено је да се појединачно паре (тј. једна женка по бочици) са својом браћом. У F₂ генерацији свака се култура провјерава на одсуство мужјака дивљег типа. Уколико се догоди да култура потиче од F₁ женке која је носилац смртности у родитељском хромозому X (тј. није примјећен ниједан мужјак с третираном хромозомом), кћери женке с истим генотипом треба обавезно испитати како би се утврдило да ли се смртност понавља у наредној генерацији.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе у таблеарном облику како би се приказао број испитаних хромозома X, број неплодних мужјака и број леталних хромозома при свакој концентрацији излагања и за сваки период парења за сваког третираног мужјака. Неопходно је навести и бројеве група (кластера) различитих величина по сваком мужјаку. Потребно је да се добијени резултати потврде у посебном испитивању.

Приликом процјене испитивања рецесивне леталности везане за пол примјењују се одговарајуће статистичке методе. Груписање рецесивних смртних исхода који потичу од једнога мужјака разматра се и процјењује одговарајућом статистичком методом.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- култури соја: коришћене културе соја или сојеви *Drosophila-e*, старост инсеката, број третираних мужјака, број стерилних мужјака, број утврђених F₂ култура, број F₂ култура без потомства, број хромозома носилаца летала који су примјећени при свакоме стадијуму полне ћелије;
- критеријумима за утврђивање величине третираних група;
- условима испитивања, детаљан опис плана третирања и узорковања, нивое излагања, податке о токсичности, негативне (растварач) и позитивне контроле, зависно од конкретног случаја;
- критеријумима за биљежење леталних мутација;
- односу изложеност/ефекат, гдје је могуће;
- процјени података;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

V.21. IN VITRO ИСПИТИВАЊА ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ЋЕЛИЈА СИСАРА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Културе ћелија сисара могу да се користе за откривање фенотипских промјена *in vitro* изазваних хемијским супстанцама које су повезане с малигном трансформацијом *in vivo*. Међу ћелије које се највише примјењују спадају: СЗН10Т_{1/2}, 3Т3, SHE и ћелије пацова Fischer соја, док се испитивања ослањају на промјене у морфологији ћелије, формирању фокуса или промјене у зависности од причвршћивања у полуврстом агару. Постоје и културе ћелија које се рјеђе користе, а које откривају друге физиолошке или морфолошке промјене у ћелијама послје излагања карциногеним хемикалијама. Ниједна од *in vitro* крајњих тачака испитивања нема утврђену механистичку везу с раком. Неке од култура ћелија могу да детектују промоторе тумора. Цитотоксичност може да се утврди мјерењем ефекта испитиваног материјала на способности формирања колонија (ефикасност клонирања) или степене раста култура. Мјерење цитотоксичности служи да се утврди да је излагање испитиваној хемикалији било токсиколошки релевантно, али не може да се употреби за израчунавање трансформације: учесталости код свих анализа с обзиром да неке од њих могу да укључују продужену инкубацију и/или субкултивисање.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

1.6.1.1. Ћелије

У зависности од врсте испитивања трансформације која се користи, доступне су различите ћелијске линије или примарне ћелије. Испитивач је дужан да се побрине да се код ћелија које се користе у испитивању послје излагања познатим карциногенима покаже одговарајућа промјена у фенотипу, као и да се побрине за то да је испитивање, у лабораторији испитивача, доказаног и документованог квалитета и поузданости.

1.6.1.2. Медијум

Неопходно је да се користи медијум и експериментални услови који одговарају облику испитивања трансформације која се користи.

1.6.1.3. Испитивана супстанца

Испитиване супстанце могу да се припреме у медијуму културе или да се растворе или суспендују у одговарајућим вежикулумима прије третирања ћелија. Коначна концентрација вежикулума у систему културе не смије да утиче на вијабилитет ћелија, степен раста или учесталост трансформација.

1.6.1.4. Метаболичка активација

Ћелије треба да буду изложене испитиваној супстанци у присуству и у одсуству одговарајућег система метаболичке активације. Алтернативно, када се користе типови ћелија са интринзичном(сопственом) метаболичком активношћу, природа активности треба да одговара категорији (класи) хемикалије која се испитује.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Примјена позитивних и негативних контрола

У свако испитивање треба да буду укључене позитивне контроле и то примјеном једињења директног дјеловања, као и једињења које захтијева метаболичку активацију. Неопходно је примијенити и негативне контроле (вежикулума).

Супстанце које се могу примијенити као позитивне контроле су:

а) Хемикалије директног дјеловања:

- етил метансулфонат;
- β пропиолактон.

б) Једињења који захтијевају метаболичку активацију:

- 2- ацетил аминокфлуорен;
- 4-диметиламиноазобензе;
- 7,12-диметилбенз[а]антрацен.

Кад је примјерено, у испитивање се укључује додатна позитивна контрола исте хемијске категорије којој припада и једињење које се испитује.

1.6.2.2. Концентрације излагања

Неопходно је да се примијени неколико концентрација испитиване супстанце. Наведене концентрације треба да изазову токсичне ефекте зависне од концентрације, при чему највиша концентрација узрокује низак степен преживљења, док је преживљење код најниже концентрације слично ономе код негативне контроле. Супстанце које су релативно нерастворљиве у води треба испитати до границе растворљивости, уз примјену одговарајућих поступака. У случају супстанци које су нетоксичне и добро растворљиве у води, горња концентрација испитиване супстанце утврђује се посебно за сваки појединачни случај.

1.6.3. Поступак

Ћелије се излажу испитиваној супстанци током одговарајућег временског периода, у зависности од система који се користи у испитивању. У случају продуженог излагања, може се укључити поновљено дозирање праћено промјеном медијума (и уколико је потребно, свјежом смјешом за метаболичку активацију). Ћелије без довољне интринзичне(сопствене) метаболичке активности треба излагати испитиваној супстанци у присуству и одсуству одговарајућег система метаболичке активације. По завршетку периода излагања са ћелија се испирају остаци испитиване супстанце и исте ћелије се култивишу под условима који су примјерени за појаву трансформисаног фенотипа који се посматра, а послје чега се утврђује инциденца трансформације. Сви резултати потврђују се у оквиру независног испитивања.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно и могу бити различито формулисани зависно од облика испитивања који се користи, на примјер: број подлога, позитивне подлоге или број трансформисаних ћелија. Кад одговара, степен преживљавања се изражава у облику процента од контролних нивоа. Учесталост трансформација изражава се као број трансформаната према броју преживјелих. Подаци се процјењују примјеном одговарајућих статистичких метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- коришћеном типу ћелија, броју ћелијских култура, методама одржавања ћелијских култура;
- условима испитивања: концентрација испитиване супстанце, коришћени медијум, вријеме инкубације, трајање и учесталост третирања, густина ћелија током третмана, врста коришћеног егзогеног система метаболичке активације, позитивне и негативне контроле, детаљан опис фенотипа који се посматра, коришћени селективни систем (зависно од случаја), логичка основа за избор дозе;
- методи коришћеној за пребројавање вијабилних и трансформисаних ћелија;
- статистичкој процјени;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.22. ИСПИТИВАЊЕ ДОМИНАНТНЕ ЛЕТАЛНОСТИ НА ГЛОДАРИМА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Ефекти доминантне леталности за посљедицу имају ембрионалну или феталну смрт. Индукција доминантних летала излагањем хемијској супстанци указује на чињеницу да је супстанца дјеловала на герминативно ткиво испитиване животињске врсте. Општеприхваћено мишљење је да су доминантни летали посљедица хромозомских оштећења (структурних и нумеричких аномалија). У случају третирања женки испитиваном супстанцом, ембрионална смрт може да буде и посљедица токсичних дејстава.

Обично се мужјаци излажу дјеловању испитиваног једињења и потом се паре с нетретираним невиним женкама. Примјеном секвенцијалних интервала парења могуће је одвојено испитати различите стадијуме полних ћелија. Повећање броја мртвих импланта по свакој женки у третираној групи у односу на број мртвих импланта по свакој женки у контролној групи одражава постимплантациони губитак. Предимплантациони губитак може да се процијени на основу броја жутих тијела или поређењем укупнога броја импланта по свакој женки у контролној и третираној групи. Укупан ефект доминантне леталности представља збир пред- и пост- имплантационог губитка. Процјена укупнога ефекта доминантне леталности заснива се на поређењу живих импланта по свакој женки у испитиваној групи и живих импланта по свакој женки у контролној групи. Смањење броја импланта у одређеним временским размацама може бити посљедица убијања ћелија (тј. сперматоцита и/или сперматогонија).

1.5. КРИТЕРИЈУМУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

Када је могуће, испитиване супстанце се растварају или суспендују у изотоничном раствору. Хемикалије нерастворљиве у води могу да се растворе или суспендују у одговарајућим медијумима. Медијум који се користи не смије да интерферира са испитиваном хемикалијом, нити за посљедицу да има токсичне ефекте. Неопходна је употреба свјежих раствора/суспензија испитиване хемикалије.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Пут примјене

Испитивано једињење углавном се примјењује само једном. На основу токсиколошких података може се примијенити план поновљеног третирања. Уобичајени путеви примјене су орална интубација или интраперитонеална ињекција. Могу да одговарају и други путеви примјене.

1.6.2.2. Експерименталне животиње

Као одговарајуће врсте за испитивање препоручују се пацови и мишеви. Здраве и потпуно полно зреле животиње рандомизирају се и додјељују групама које се третирају и контролним групама.

1.6.2.3. Број и пол

Користи се одговарајући број третираних мужјака, узимајући у обзир спонтано варирање биолошких својстава која се вреднују. Изабрани број треба да се заснива на унапријед одређеној осјетљивости детекције и степена значаја. На примјер, у типичном испитивању, број мужјака у свакој групи која прима одређену дозу треба да буде довољан да се обезбиједи између 30 и 50 gravidних женки по сваком интервалу парења.

1.6.2.4. Примјена позитивних и негативних контрола

У сваки експеримент треба укључити истовремене позитивне и негативне (медијум) контроле. Кад постоје прихватљиви резултати позитивне контроле из експеримената који су недавно обављени у истој лабораторији, они се могу користити умјесто истовремене позитивне контроле. Супстанце позитивне контроле треба да се користе у прикладној ниској дози (нпр. MMS, интраперитонеално при 10 mg/kg), а како би се показала осјетљивост испитивања.

1.6.2.5. Дозни нивои

Обично се користе три нивоа доза. Висока доза треба да проузрокује знакове токсичности или смањене плодности третираних животиња. У одређеним случајевима једна висока доза може да буде довољна.

1.6.2.6. Испитивање граничне дозе

Нетоксичне супстанце треба испитати при дози од 5 g/kg у облику једне дозе, или при дози од 1 g/kg/дневно приликом поновљеног дозирања.

1.6.3. Поступак

Постоји неколико планова за извођење поступка. Највише се примјењује дозирање испитиване супстанце у облику једнократне примјене. Могу се примијенити и други планови третирања.

Поједини мужјаци се секвенцијално паре с једном или двије нетретиране невине женке у одговарајућим временским интервалима после третирања испитиваном супстанцом. Женке је потребно оставити заједно с мужјацима током најмање једног еструсног циклуса или док не дође до парења које се утврђује према присутности сперме у вагини или према постојању вагиналног „чепа“.

Број парења после третирања руководи се планом третирања и треба да обезбиједи узорковање свих стадијума полних ћелија после третирања.

Женке се жртвују у другој половини гравидитета и прегледа се садржај материце како би се утврдио број живих и мртвих импланта. Могу се прегледати и јајници како би се утврдио број жутих тијела.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно како би се приказао број мужјака, број гравидних женки и број негравидних женки. Резултати свакога парења, укључујући идентитет сваког мужјака и женке, наводе се појединачно. Потребно је забиљежити недјељу парења за сваку женку, величину дозе коју су примили мужјаци, као и учесталости појаве живих и мртвих импланта.

Израчунавање укупног ефекта доминантне леталности заснива се на поређењу живих импланта по свакој женки у испитиваној групи са живим имплантима по свакој женки у контролној групи. Однос мртвих и живих импланта из третиране групе у поређењу са односом у контролној групи анализира се како би се показао постимплантациони губитак.

Уколико се подаци наводе у облику раних и касних смрти, у табелама то треба јасно да се назначи. Наводи се и предимплантациони губитак, уколико је процијењен. Предимплантациони губитак може се израчунати као разлика између броја жутих тијела и броја импланта или као смањење просјечног броја импланта по материци, а у поређењу са контролним парењима.

Подаци се процијењују примјеном одговарајућих статистичких метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- животињској врсти, соју, старости и тјелесној маси коришћених животиња, броју животиња свакога пола у експерименталним и контролним групама;
- испитиваној супстанци, медијуму, испитаним нивоима доза и логичкој основи за избор доза, негативној и позитивној контроли, токсичности;
- путу и плану примјене;
- распореду парења;
- методама које су коришћене да би се утврдило да је дошло до парења;
- времену жртвовања;
- критеријумима биљежења доминантних летала;
- односу доза/ефекат, ако је примјењиво;
- статистичкој процјени;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.23. ИСПИТИВАЊЕ ХРОМОЗОМСКИХ АБЕРАЦИЈА НА СПЕРМАТОГОНИЈИМА СИСАРА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода потпуно одговара методи OECD: TG 483, Mammalian Spermatogonial Chromosome Aberration Test (1997).

1.1. УВОД

Сврха испитивања хромозомских аберација у сперматогонијама сисара *in vivo* је идентификација супстанци које узрокују структуралне хромозомске аберације у ћелијама сперматогонија сисара^{1,2,3,4,5}. Структуралне аберације могу бити двојаке: хромозомског или хроматидног типа. Већина хемијских мутагена узрокује аберације хроматидног типа, али понекад се појављују и аберације хромозомског типа. Ова метода није намјењена мјерењу нумеричких аберација и обично се не употребљава у ту сврху. Хромозомске мутације и са њима повезане појаве узрок су мноштва генетских обољења код људи.

Ово испитивање мјери хромозомске појаве у приметним ћелијама сперматогонија и од њега се очекује да буде успјешно у предвиђању индуковања наследних мутација у полним ћелијама.

У овом испитивању обично се употребљавају глодари. Наведено цитогенетско испитивање *in vivo* открива хромозомске аберације приликом митозе сперматогонија. Остале циљне ћелије нису предмет ове методе.

Да би се откриле аберације хроматидног типа у ћелијама сперматогонија потребно је испитати прву митотску диобу ћелија после третмана, а прије него што наведене лезије нестану у наредним ћелијским диобама. Додатни подаци о третираним матичним ћелијама сперматогонија могу се добити анализом аберација хромозомског типа код мејотских хромозома приликом дијакинезе-метафазе 1 када третиране ћелије постају сперматоцити.

Сврха овога испитивања *in vivo* је испитати да ли су мутагени соматских ћелија активни и у полним ћелијама. Уз то, ово испитивање на сперматогонијама одговара и за оцјењивање мутагености, због тога што омогућава узимање у обзир фактор метаболизма *in vivo*, фармакокинетику и процеса поправка ДНК.

У тестису се налазе бројне генерације сперматогонија које имају различите нивое осјетљивости на хемијски третман. Откривене аберације представљају збирну реакцију третираних ћелијских популација сперматогонија, при чему преовлађују диференциране ћелије сперматогонија које су бројније. Због физичке и физиолошке баријере Сертолијевих ћелија и баријере између крви и тестиса, различите генерације сперматогонија могу или не морају бити изложене крвотоку, зависно од њиховог положаја у тестисима.

Овај облик испитивања не одговара уколико се појаве докази да испитивана супстанца или реактивни метаболит неће доспети до циљног ткива.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Аберација хроматидног типа је структурално оштећење хромозома које се изражава као цијепање појединих хроматида или цијепање и поновно сједињавање између хроматида.

Аберација хромозомског типа је структурно оштећење хромозома које се изражава као цијепање или цијепање и поновно сједињавање обе хроматиде на идентичном месту.

Хромозомски прекид је ахроматска лезија мања од ширине једне хроматиде с минимумом непоравнатошћу хроматида.

Нумеричка аберација је промјена у броју хромозома која одступа од редовног броја карактеристичног за животиње које се користе.

Полиплоидност је умножак хаплоидног броја хромозома (n) различит од диплоидног броја (тј. $3n$, $4n$, итд.).

Структурна аберација је промјена у структури хромозома која се може открити микроскопским прегледом метафазног стадијума диобе ћелија, а која се запажа у облику делеција, транспозиција или реципрочних транслокација.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Животиње се одговарајућим путем експозиције излажу испитиваној супстанци и жртвују у одговарајуће вријеме после третирања. Прије жртвовања, животиње се третирају супстанцом за заустављање метафазе (нпр. колхицином или Colcemid-om®). После тога, припреме се и обоје хромозомски препарати од полних ћелија и анализирају ћелије у метафази с циљем утврђивања хромозомских аберација.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припреме

1.4.1.1. Избор животињске врсте

Обично се користе кинески хрчци и мишеви мушкога пола. Могу се примијенити и мужјаци друге одговарајуће врсте сисара. Користе се лабораторијски сојеви младих здравих одраслих животиња који се обично користе. На почетку истраживања одступање у тјелесној маси животиња треба да буде минимално и да не премашује $\pm 20\%$ просјечне тјелесне масе.

1.4.1.2. Услови смјештаја и исхране

Примјењују се општи услови који су наведени у Општем уводу, иако влажност треба одржавати на нивоу од 50% до 60%.

1.4.1.3. Припрема животиња

Здрави одрасли мужјаци се, по методи случајног избора, сврставају у контролне и експерименталне групе. Кавези треба да буду распоређени на начин којим ће ефекти који су посљедица положаја кавеза бити сведени на најмању могућу мјеру. Животиње се означавају на јединствен начин. Животиње се аклиматизују на лабораторијске услове најмање пет дана прије почетка испитивања.

1.4.1.4. Припрема доза

Чврсте испитиване супстанце растварају се или суспендују у одговарајућим растварачима или вехикулумима и, уколико је потребно, разређују прије дозирања животиња. Течне испитиване супстанце могу директно да се дозирају или разреде прије дозирања. Треба користити свјеже припремљене препарате испитиване супстанце, осим ако подаци о стабилности указују да је чување прихватљиво.

1.4.2. Услови испитивања

1.4.2.1. Растварач/вехикулум

Растварач/вехикулум не смије да има токсичне ефекте при нивоу доза које се примјењују и не смије да постоји сумња да ће хемијски да реагује са испитиваном супстанцом. Уколико се примјењују мање познати растварачи/вехикулуми, њихово укључивање у испитивање треба оправдати подацима о њиховој компатибилности. Кад год је могуће, препоручује се да се прво размотри примјена воденог растварача/вехикулума.

1.4.2.2. Контроле

Истовремене позитивне и негативне (растварач/вехикулум) контроле треба укључити у свако испитивање. Осим третирања испитиваном супстанцом, са животињама у контролним групама треба поступати на исти начин као са животињама у третираним групама.

Позитивне контроле треба да изазову структурне хромозомске аберације у ћелијама сперматогонија *in vivo* при истим нивоима изложености за које се очекује да ће изазвати примјетно повећање у односу на подлогу.

Позитивне контролне дозе треба одабрати тако да ефекти буду јасни, али да лицу које чита експеримент одмах не открију идентитет шифрираних микроскопских препарата (слајдова). Прихватљиво је да се позитивне контроле примјене путем који је различит од онога код испитиване супстанце и да се узорак узме само једном. Када је могуће узима се у обзир примјена хемикалија позитивне контроле које припадају истој хемијској категорији као и испитивана хемикалија. Примјери супстанци позитивне контроле:

Табела 1.

Супстанца	CAS бр.	EINECS бр.
циклофосфамид	50-18-0	200-015-4
циклофосфамид монохидрат	6055-19-2	
циклохексилламин	108-91-8	203-629-0
митомицин C	50-07-7	200-008-6
мономерни акриламид	79-06-1	201-173-7
триетиленмеламин	51-18-3	200-083-5

Негативне контроле, третиране само растварачем или вехикулумом, иначе третиране на исти начин као групе обухваћене третманом, треба да буду укључене у свако вријеме узорковања, осим уколико се, из прошлих контролних података, могу екстраполирати прихватљиве међу-животињске варијабилности и фреквентност ћелија с хромозомским аберацијама. Истовремено треба користити и нетретиране контроле, осим уколико постоје контролни подаци из прошлих испитивања или објављени контролни подаци који доказују да одабран растварач/вехикулум не изазива штетне или мутагене ефекте.

1.5. ПОСТУПАК

1.5.1. Број животиња

Свака третирана и контролна група мора да обухвата најмање пет мужјака на којима се може обавити анализа.

1.5.2. План третмана

Испитиване супстанце је најбоље давати једном или двапут (тј. у оквиру једног или два третмана). Испитиване супстанце могу да се дају у облику подијељене дозе, тј. у облику два третмана током истог дана у размаку од највише неколико сати, а како би се олакшало давање велике количине материјала. Остали режими дозирања треба да буду научно оправдани.

У највишој дозној групи узорковање се врши два пута после третирања. С обзиром да испитивана супстанца може да утиче на динамику ћелијског циклуса, једно узорковање се обавља раније, око 24 сата после третмана, а друго касније, око 48 сати после третмана. Код осталих доза, различитих од највише дозе, узорке је потребно узети 24 сата или 1,5 дужину ћелијског циклуса после третмана, осим уколико је познато да би друго вријеме узорковања било прикладније за откривање ефеката⁶.

Додатни узорци могу да се узимају и у друго вријеме. Нпр. у случају хемикалија које могу да доведу до заостајање хромозома или ефекте независне од S-фазе, примјереније је да се узорковање обави раније¹.

Примјереност плана поновљеног третирања утврђује се од случаја до случаја. После програма поновљеног третирања, животиње треба жртвовати 24 сата (1,5 дужина ћелијског циклуса) после последњег уноса испитиване супстанце. Кад је потребно, могу се узети и додатни узорци у друго вријеме.

Прије жртвовања животињама се интраперитонеално инјектује одговарајућа доза супстанце за заустављање метафазе (нпр. Colcemid®-а или колхицина). Затим се узимају животињски узорци у одговарајућим интервалима. За мишеве овај интервал износи око 3 до 5 сати; за кинеске хрчке интервал износи око 4 до 5 сати.

1.5.3. Дозни нивои

Уколико се истраживање обавља са циљем утврђивања распона због тога што не постоје одговарајући подаци, наведено истраживање треба да се обави у истој лабораторији, уз коришћење исте врсте, соја, пола и режима третирања који ће бити примијењени у главном истраживању⁷. Уколико постоји токсичност, приликом првог интервала узорковања користе се три нивоа дозирања. Ови нивои дозирања треба да обухвате распон од максималне до минималне токсичности или без токсичности. Приликом каснијег интервала узорковања потребно је употријебити само највишу дозу. Највиша доза се дефинише као доза услед које настају симптоми токсичности такве природе да се очекује да би већи нивои дозирања, засновани на истом режиму дозирања, изазвали смрт.

Супстанце специфичног биолошког дјеловања у малим нетоксичним дозама (као што су хормони и митогена) изузетак су од критеријума за постављање доза, па их треба вредновати од случаја до случаја. Највиша доза се може дефинисати и као доза која доводи до неких индикација токсичности у ћелијама сперматогонија (нпр. смањење односа између митоза сперматогонија у првој и другој мејотској метафази; наведено смањење не смије да буде веће од 50%).

1.5.4. Испитивање граничне дозе

Уколико приликом испитивања једном дозом, на нивоу од најмање 2.000 mg/kg ТМ/дневно у оквиру једног третмана или два третмана током истог дана, не настану никакви примјетни токсични ефекти и уколико се генотоксичност не очекује на основу података о структурно сличним супстанцама, није неопходно цјелокупно испитивање које

примјењује три нивоа дозирања. Очекивана изложеност људи може указати на потребу за примјеном веће дозе током испитивања граничне дозе.

1.5.5. Примјена доза

Испитивана супстанца обично се примјењује интубацијом (присилно храњење), и то коришћењем желудачне цијеви или одговарајуће интубацијске каниле или интраперитонеалном инјекцијом. Остали путеви излагања могу да буду прихватљиви у случајевима у којима се могу оправдати. Максимална запремина течности која може да се да одједном путем цијеви или инјекцијом зависи од величине експерименталне животиње. Запремина не смије да пређе 2 ml/100 g ТМ. Употребу већих запремина потребно је оправдати. Изузев у случају иритабилних и корозивних супстанци које нормално показују погоршане ефекте при вишим концентрацијама, варијабилност експерименталне запремине треба свести на најмању могућу мјеру прилагођавањем концентрације, а како би се осигурала константна запремина при свим нивоима доза.

1.5.6. Хромозомски препарат

Одмах после жртвовања, из једног или оба тестиса узимају се ћелијске суспензије које се излажу хипотоничном раствору и фиксирају. Ћелије се затим нанесу на микроскопска стакла и обоје.

1.5.7. Анализа

За сваку животињу треба анализирати најмање 100 добро видљивих метафаза (тј. најмање 500 метафаза по групи). Наведени број се може смањити када се уочава велики број аберација. Све препарате (слајдове), укључујући оне позитивне и негативне контроле, потребно је независно шифрирати прије микроскопске анализе. С обзиром да поступци фиксирања често за последицу имају оштећење пропорција метафаза уз губитак хромозома, вредноване ћелије због тога треба да садрже број центромера једнак броју $2n \pm 2$.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Подаци који се односе на поједине животиње приказују се табеларно. Животиња представља експерименталну јединицу. За сваку поједину животињу потребно је утврдити број ћелија са структурним хромозомским аберацијама и број хромозомских аберација по ћелији. Наводе се различите врсте структурних хромозомских аберација заједно са њиховим бројевима и фреквенцама, а у односу на третиране и контролне групе. Хромозомски прекиди наводе се одвојено и о њима се извјештава, али се углавном не укључују у укупну фреквенцу аберација.

Уколико се посматрају и митоза и мејоза, потребно је утврдити однос између митоза сперматогонија у првој и другој мејотској метафази као мјерило цитотоксичности за све третиране животиње и животиње негативне контроле на читавом узорку од 100 ћелија у диоби по животињи, да би се утврдили могући цитотоксични ефекти. Уколико се посматра само митоза, потребно је утврдити митотски индекс у најмање 1.000 ћелија за сваку животињу.

2.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Постоји неколико критеријума за утврђивање позитивног резултата, као што је дозно зависно повећање релативног броја ћелија с хромозомским аберацијама или јасно повећање броја ћелија са аберацијама у групи која је примала по једну дозу приликом појединог интервала узорковања. Првенствено се узима у обзир биолошка релевантност резултата. Приликом процјене резултата испитивања могу да се примјене статистичке методе као помоћно средство⁸. Статистички значај не треба да буде једини фактор помоћу којег се утврђује позитиван одговор. Двосмислене резултате треба појаснити даљим испитивањем, најбоље кроз модификацију експерименталних услова.

Испитивана супстанца за коју резултати не задовољавају наведене критеријуме, сматра се немутагеном у овом испитивању.

Иако већина експеримената даје јасно позитивне или негативне резултате, у ретким случајевима утврђени подаци онемогућавају доношење коначне одлуке о дјеловању испитиване супстанце. Резултати могу остати двосмислени или нејасни, без обзира колико је пута експеримент поновљен.

Позитивни резултати испитивања хромозомских аберација у сперматогонијима *in vivo* указују на то да испитивана супстанца узрокује структурне хромозомске аберације у полним ћелијама испитане врсте. Негативни резултати указују на то да, под експерименталним условима, испитивана супстанца не изазива хромозомске аберације у полним ћелијама испитане врсте.

Потребно је размотрити вјероватноћу да ће испитивана супстанца или њени метаболити допријети до циљног ткива.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) Растварачу/вехикулуму:

- оправданост избора вехикулума;
- растворљивост и стабилност испитиване супстанце у растварачу/вехикулуму, уколико је познато.

2) Експерименталним животињама:

- употребијена врста/сој;
- број и старост животиња;
- поријекло, смјештајни услови, исхрана, итд.;
- појединачна тежина животиња на почетку испитивања, укључујући распон тјелесне масе и средњу вриједност и стандардну девијацију за сваку групу.

3) Условима испитивања:

- подаци истраживања за утврђивање распона, уколико је обављено;
- логичка основа за избор нивоа дозирања;
- логичка основа за избор начина примјене испитиване супстанце;
- детаљи припреме испитиване супстанце;
- детаљи примјене испитиване супстанце;
- логичка основа времена жртвовања;
- начин прерачунавања концентрације испитиване супстанце у храни/води за пиће (ppm) у стварну дозу (mg/kg ТМ/дан), уколико је примјењиво на конкретан случај;
- детаљи о квалитету хране и воде;
- детаљан опис распореда третмана и узорковања;
- методе мјерења токсичности;

- идентитет супстанце која зауставља метафазу, њена концентрација и трајање третмана;
- методе припреме микроскопских препарата;
- критеријуми за пребројавање аберација;
- број анализираних ћелија по животињи;
- критеријуми за проглашавање испитивања позитивним, негативним или двосмисленим.

4) Резултатима:

- симптоми токсичности;
- митотски индекс;
- однос између митоза сперматогонија у првој и другој мејотској метафази;
- врста и број аберација, засебно приказаних за сваку животињу;
- укупан број аберација по групи;
- број ћелија са аберацијама по групи;
- однос доза/ефекат, гдје је могуће;
- статистичке анализе, уколико постоје;
- подаци истовремене негативне контроле;
- негативни контролни подаци прошлих истраживања с распонима и средњим вриједностима и стандардним девијацијама;
- подаци истовремене позитивне контроле;
- промјене у плоидности(броју хромозомске структуре ћелије), уколико су примјећене.

5) Образложењу резултата.

6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Adler, I.D. (1986). Clastogenic Potential in Mouse Spermatogonia of Chemical Mutagens Related to their Cell-Cycle Specifications. In: Genetic Toxicology of Environmental Chemicals, Part B: Genetic Effects and Applied Mutagenesis, Ramel, C., Lambert, B. and Magnusson, J. (Eds.) Liss, New York, pp. 477-484.
2. Adler, I.D., (1984). Cytogenetic tests in Mammals. In: Mutagenicity Testing: a Practical Approach. Ed. S. Venitt and J.M. Parry. IRL Press, Oxford, Washington DC, pp. 275-306.
3. Evans, E.P., Breckon, G. and Ford, C.E., (1964). An Air-Drying Method for Meiotic Preparations from Mammalian Testes. Cytogenetics and Cell Genetics, 3, 289-294.
4. Richold, M., Ashby, J., Chandley, A., Gatehouse, D.G. and Henderson, L. (1990). *In vivo* Cytogenetic Assays, In: D.J. Kirkland (Ed.) Basic Mutagenicity Tests, UKEMS Recommended Procedures. UKEMS Subcommittee on Guidelines for Mutagenicity Testing. Report. Part I revised. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, pp. 115-141.
5. Yamamoto, K. and Kikuchi, Y. (1978). A New Method for Preparation of Mammalian Spermatogonial Chromosomes. Mutation Res., 52, 207-209.
6. Adler, I.D., Shelby M.D., Bootman, J., Favor, J., Generoso, W., Pacchierotti, F., Shibuya, T. and Tanaka N.(1994). International Workshop on Standardisation of Genotoxicity Test Procedures. Summary Report of the Working Group on Mammalian Germ Cell Tests. Mutation Res., 312, 313-318.
7. Fielder, R.J., Allen, J.A., Boobis, A.R., Botham, P.A., Doe, J., Esdaile, D.J., Gatehouse, D.G., Hodson-Walker, G., Morton, D.B., Kirkland, D.J. and Richold, M. (1992). Report of British Toxicology Society/UK Environmental Mutagen Society Working group: Dose setting in *In vivo* Mutagenicity Assays. Mutagenesis, 7, 313-319.

8. Lovell, D.P., Anderson, D., Albanese, R., Amphlett, G.E., Clare, G., Ferguson, R., Richold, M., Papworth, D.G. and Savage, J.R.K. (1989). Statistical Analysis of *In vivo* Cytogenetic Assays In: D.J. Kirkland (Ed.) Statistical Evaluation of Mutagenicity Test Data. UKEMS Sub-Committee on Guidelines for Mutagenicity Testing, report, Part III. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, pp. 184-232.

B.24. SPOT TEST НА МИШЕВИМА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Ово је *in vivo* испитивање на мишевима приликом ког се хемикалијама излажу ембриони у развоју. Циљне ћелије у ембрионима у развоју су меланобласти, док су циљни гени они који контролишу пигментацију длаке крзна. Ембриони у развоју су хетерозиготни код низа ових гена који условљавају боју крзна. Мутација или губитак (због низа генетских појава) доминантних алела таквог гена у меланобласту има за последицу експресију рецесивног фенотипа у ћелијама које потом настају, стварајући мрљу другачије боје на крзну добијеног миша. Број потомака с мрљама, мутацијама, преброји се и учесталост њиховог јављања упоређује се с оном која се јавља међу потомцима који настану из ембриона третираних искључиво растварачем. Тест мрље у миша открива претпостављене соматске мутације у феталним ћелијама.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

Када може, испитиване супстанце се растварају или суспендују у изотоничном раствору. Хемикалије које су нерастворљиве у води растварају се или суспендују у одговарајућим вехикулумима. Вехикулум који се користи не смије да интерферира са испитиваном хемикалијом, нити да узрокује токсичне ефекте. Неопходна је примјена свјежих препарата испитиване хемикалије.

1.6.1.1. Експерименталне животиње

Мишеви Т соја (једнобојни без узорка, а/а; чинчила, ружичасте очи, c^{ch} p/ c^{ch} p; смеђи, b/b; благе боје, кратке уши, d se/d se; шарене мрље, s/s) паре се или са НТ сојем (бледа боја, једнобојни без узорка, кратки удови, ра а br/ра а br; нејасно оловносиви, ln fz/ln fz; седефасте ре/ре) или са C57BL (једнобојни без узорка, а/а). Могу се користити и остали одговарајући облици укрштања, као што су NMRI (једнобојни без узрока, а/а; албино, c/c) и DBA (једнобојни без узорка, а/а; смеђи b/b; благе боје d/d) под условом да се добију једнобојни потомци.

1.6.1.2. Број и пол

Третира се довољан број гравидних женки како би се осигурао одговарајући број преживјелих потомака за сваки дозни ниво која се примјењује. Одговарајућа величина узорка регулише се зависно од броја мрља запажених код третираних мишева и распона контролних података. Негативан резултат прихватљив је само када је процјењивање спроведено на најмање 300 потомака женки третираних највишом дозом.

1.6.1.3. Примјена позитивних и негативних контрола (контролних узорака)

Неопходно је да постоје подаци о истовременим контролама мишева који су третирани само медијумом (негативне контроле). Могу се сјединити контролни подаци из претходних истраживања исте лабораторије како би се повећала осјетљивост испитивања, под условом да су наведена испитивања хомогена. Подаци о позитивној контроли који су недавно добијени у истој лабораторији последије третмана хемикалијом која је показала мутагеност овим тестом, треба да буду доступни уколико се не примјети мутагеност испитиване хемикалије.

1.6.1.4. Пут примјене

Уобичајени путеви примјене укључују оралну интубацију или интраперитонеално убризгавање супстанце гравидним женкама. Обављање третмана инхалацијом или другим путевима примјене користи се када то одговара.

1.6.1.5. Дозни нивои

Примјењују се бар два дозна нивоа, укључујући једну код које се јављају симптоми токсичности или смањење величине легла. Код нетоксичних хемикалија потребно је излагање максималној могућој дози.

1.6.2. Поступак

Обавља се један третман током осмог, деветог или десетог дана трудноће, при чему се као први дан броји онај дан када је први пут примјећен вагинални „чеп“. Ови дани одговарају времену од 7,25, 8,25 и 9,25 дана последије зачећа. Могу се примијенити и сукцесивни третмани током наведених дана.

1.6.2.1. Анализа

Потомци се шифрирају и посматрају на постојање мрља између треће и четврте недеље последије рођења. Разликују се три категорије мрља:

а) бијеле мрље унутар 5 mm од средишње вентралне (трбушне) линије за које се претпоставља да су посљедица убијања ћелија (у даљем тексту: WMVS);

б) жуте мрље, налик агути боји, везане уз подручја груди, гениталија, грла, подручја пазуха и препона и на средини чела; за њих се претпоставља да су посљедица погрешне диференцијације (у даљем тексту: MDS);

в) пигментне и бијеле мрље случајно распоређене по крзну за које се претпоставља да су посљедица соматских мутација (у даљем тексту: RS).

Вредновање се обавља у све три категорије, али је само посљедња, RS, од генетске важности. Потешкоће у разликовању MDS и RS могу се ријешити флуоресцентном микроскопијом узорака длаке.

Неопходно је забиљежити очигледне макро морфолошке абнормалности потомака.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе у облику укупног броја вреднованих потомака и броја код кога се појавила једна или више мрља за које се претпоставља да су последица соматске мутације. Подаци о третирању упоређују се са подацима негативне контроле примјеном одговарајућих метода. Подаци се приказују на основи појединих легала.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- сојевима употријебљеним за укрштање;
- броју гравидних женки у експерименталним и контролним групама;
- просјечној величини легла у експерименталним и контролним групама приликом окота и престанка дојења;
- нивоима доза испитиване хемикалије;
- употријебљеном растварачу;
- дану гравидности на који је третман примијењен;
- начину примјене третмана;
- укупном броју вреднованих потомака и броју са WMVS, MDS и RS у експерименталним и контролним групама;
- уочљивим морфолошке абнормалностима;
- односу дозе/ефекат код RS-а када је могуће;
- статистичкој процјени;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.25. НАСЛИЈЕЂЕНА ТРАНСЛОКАЦИЈА КОД МИША

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивање наслијеђене транслокације код миша открива структурне и нумеричке хромозомске промјене у полним ћелијама сисара које се појављују код потомства прве генерације. Врсте откривених хромозомских промјена обухватају реципрочне транслокације и, уколико је укључено потомство женског пола, губитак хромозома Х. Код носилаца транслокација и ХО-женки јавља се смањена плодност која се користи за избор F_1 потомства у сврху цитогенетске анализе. Потпуну стерилност изазивају одређене врсте транслокација (аутозомни ген Х (аутозом) и с-t тип). Транслокације се цитогенетски посматрају у мејотским ћелијама током дијакинезе - метафазе 1 код јединки мужјака, било F_1 мужјака или потомака мушког пола F_1 женки. ХО-женке цитогенетски се идентификују на основу постојања само 39 хромозома током митоза коштане сржи.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

Хемикалије које се испитују растварају се у изотоничном раствору. Уколико су хемикалије нерастворљиве, суспендују се у одговарајућим вехикулумима. Користе се свјеже припремљени раствори испитиване супстанце. Уколико се због лакшег дозирања користи вехикулум, он не смије да интерферира са испитиваним једињењем, нити да узрокује токсичне ефекте.

1.6.1.1. Пут примјене

Путеви примјене обично обухватају оралну интубацију или интраперитонеалне инјекције. Могу да одговарају и други путеви примјене.

1.6.1.2. Експерименталне животиње

Због лакшег размножавања и цитолошке верификације, експерименти се обављају на мишевима. Није потребан никакав специфични мишји сој. Просјечна величина легла соја треба да буде већа од осам и релативно константна.

Користе се здраве и полно зреле животиње.

1.6.1.3. Број животиња

Потребан број животиња зависи од учесталости спонтаних транслокација и најнижег степена индукције потребне за позитиван резултат.

Испитивање се обично обавља анализом мушког F_1 потомства. По свакој дозираној групи потребно је испитати најмање 500 мушких F_1 потомака. Уколико је у испитивање укључено и женско F_1 потомство, потребно је 300 мужјака и 300 женки.

1.6.1.4. Примјена позитивних и негативних контрола

Потребни су одговарајући контролни подаци добијени на основу истовремене контроле и контроле из прошлих испитивања. Кад постоје прихватљиви резултати позитивне контроле из недавно изведених испитивања у истој лабораторији, могу се употребити ови резултати умјесто истовремене позитивне контроле.

1.6.1.5. Дозни нивои

Испитује се једна доза, обично највиша доза која је у вези са изазивањем минималних токсичних ефеката, али без утицаја на репродуктивно понашање или преживљавање. Како би се успоставио однос између дозе и ефекта, потребне су и двије додатне ниже дозе. Код нетоксичних хемикалија потребно је излагање максималној могућој дози.

1.6.2. Поступак

1.6.2.1. Третирање и парење

Постоје два плана третирања. Највише се користи појединачна примјена испитиване супстанце. Испитивана супстанца се може примјењивати седам дана недјељно током периода од 35 дана. Број парења који слиједи после третмана одређен је планом третмана. Треба обезбиједити обављање узорковања у свим третираним стадијумима полних ћелија. На крају периода парења женке се појединачно стављају у кавезе. Када се женке окоте, биљежи се датум, величина легла и пол потомства. Сви мушки потомци се одбијају од сисе, док се сви женски потомци одбацују, осим уколико су обухваћени испитивањем.

1.6.2.2. Испитивање хетерозиготности код транслокације

Користи се једна од двије могуће методе:

- а) Испитивање плодности F_1 потомства и накнадна верификација могућих носилаца транслокације цитогенетском анализом;
- б) Цитогенетска анализа свих мушких F_1 потомака без претходне селекције на основу испитивања плодности.

а) Испитивање плодности

Смањена плодност F_1 јединки може се утврдити праћењем величине легла и/или анализом матичног садржаја женских испитаника.

Неопходно је утврдити критеријуме за одређивање нормалне и смањене плодности за сој мишева који се користи.

Праћење величине легла: F_1 мужјаци, на којима ће бити изведено испитивање, појединачно се затварају у кавезе заједно са женама из истог експеримента или из колоније. Кавези се свакодневно провјеравају, почевши 18 дана после парења. Приликом окота биљежи се величина легла и пол F_2 потомства и легла се после тога одбацују. Уколико се испитује женско F_1 потомство, F_2 потомство из малих легла

задржава се због даљих испитивања. Женски носиоци транслокација провјеравају се цитогенетском анализом транслокације код сваког од њихових мушких потомака. ХО-женке препознају се по промјени односа међу половима њиховог потомства из 1:1 у 1:2 у корист потомака мушкога пола. У секвенцијалном поступку нормалне F_1 животиње елиминишу се из даљег испитивања уколико прво F_2 легло достигне или премаши унапријед одређену нормалну вриједност. У супротном, обавља се посматрање другог или трећег F_2 легла.

F_1 животиње које се не могу класификовати као нормалне послје праћења максимално три F_2 легла, или се даље испитују анализом материчног садржаја женских испитаника или се директно подвргавају цитогенетској анализи.

Анализа материчног садржаја: до смањења величине легла носилаца транслокације долази због смрти ембриона тако да висок број мртвих имплантата упућује на постојање транслокације код животиње која се испитује. Сваки F_1 мужјак на којем се обавља испитивање пари се са двије до три женке. Зачеће се утврђује на основу свакодневних провјера на постојање вагиналних „чепова“ у јутарњим сатима. Женке се жртвују 14 до 16 дана касније и региструју се живи и мртви имплантати у њиховим материцама.

б) Цитогенетска анализа

Препарати садржаја тестиса припремају се техником ваздушног сушења. Носиоци транслокација препознају се по постојању мултивалентних структура при дијакинези – метафази 1 у примарним сперматоцитима. Опажање најмање двије ћелије са мултивалентном асоцијацијом довољан је доказ да је испитана животиња носилац транслокације.

Уколико није обављена ни једна селекција током узгоја, сви F_1 мужјаци се провјеравају цитогенетски. Неопходно је микроскопски открити постојање најмање 25 ћелија у метафази 1 дијакинезе по мужјаку. Непходан је преглед митотских метафаза у сперматогонијима или коштаног сржи F_1 мужјака с малим тестисима и мејотском разградњом прије дијакинезе или F_1 женки за које се сумња да су ХО. Постојање необично дугог и/или кратког хромозома у свакој од десет ћелија доказ је посебне транслокације код мужјака која изазива стерилност (ц-т тип). Неке транслокације аутозома Х које узрокују стерилност мужјака могу се препознати само анализом која примјењује пругање митотских хромозома.

Постојање 39 хромозома у свих 10 митоза доказ је постојања ХО стања код женке.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно.

За сваки период парења, послје парења родитеља, региструје се средња величина легла и однос полова приликом окота и престанка дојења.

За процјену плодности F_1 животиња наводи се средња величина легла свих нормалних парења и појединачне величине легла F_1 носилаца транслокација. За анализу материчног садржаја извјештава се о просјечном броју живих и мртвих имплантата послје нормалних парења и о појединачним бројевима живих и мртвих имплантата за свако парење F_1 носилаца транслокације.

За цитогенетску анализу дијакинезе-метафазе 1 биљежи се број врста мултивалентних структура и укупан број ћелија за сваког носиоца транслокације.

За стерилне F_1 јединке биљежи се укупан број парења и трајање периода парења. Наводи се маса тестиса и детаљи цитогенетске анализе.

За ХО женке биљежи се средња величина легла, однос полова F_1 потомства и резултати цитогенетске анализе.

Кад је могуће, F_1 носиоци транслокације претходно се бирају на основу испитивања плодности и табеле морају да обухватају податке о томе колики број њих су потврђени хетерозиготи транслокације.

Наводе се и подаци негативних и позитивних контрола испитивања.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- мишјем соју, старости животиња, маси третираних животиња;
- броју животиња родитеља сваког пола у експерименталним и контролним групама;
- условима испитивања, детаљан опис третмана, нивоа доза, растварача, распоред парења;
- броју и полу потомака по свакој женки, броју и полу потомака узгојених у сврху анализе транслокације;
- времену и критеријумима анализе транслокације;
- броју и детаљном опису носилаца транслокације, укључујући податке о парењу и податке о матичном садржају, у зависности од конкретног случаја;
- цитогенетским поступцима и детаљима микроскопске анализе, по могућству уз слике;
- статистичкој процјени;
- образложењу резултата;
- тумачење резултата.

3.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.26. СУБХРОНИЧНА ОРАЛНА ТОКСИЧНОСТ ПОНОВЉЕНИХ ДОЗА - СТУДИЈА ОРАЛНЕ ТОКСИЧНОСТИ НА ГЛОДАРИМА, 90 ДАНА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода испитивања субхроничне оралне токсичности потпуно одговара методи OECD: TG 408 (1998).

1.1. УВОД

Приликом вредновања и процјене токсичних својстава хемикалије субхронична орална токсичност може да се одреди примјеном поновљених доза, а након што су, на основу 28-дневних испитивања токсичности, примјеном акутне или поновљених доза, добијени почетни подаци о токсичности. Деведесетодневно испитивање даје податке о могућим опасностима по здравље које ће вјероватно произаћи из понављане дуготрајне изложености током периода сазријевања после престанка дојења и периода раста, поприлично захватајући одрасло доба. Испитивање даје податке о значајнијим токсичним ефектима, назначава циљне органе и могућност кумулације, и може да обезбиједи процјену нивоа експозиције при којем нису примјеђени нежељени ефекти, а који се може примијенити приликом избора нивоа дозе за хронична испитивања, као и за утврђивање критеријума сигурности код излагања људи.

Метода ставља додатни акценат на неуролошке крајње тачке и указује на имунолошке и репродуктивне ефекте. Наглашава се и потреба за пажљивим клиничким праћењем животиња, с циљем прикупљања што веће количине података. Ово испитивање треба да омогући препознавање хемикалија које имају потенцијал узроковања неуротоксичних и имунолошких ефеката, као и ефеката на репродуктивним органима, што може оправдати даља детаљна истраживања.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Доза је количина испитиване супстанце која се примјењује. Доза се изражава као маса (g, mg) или као маса испитиване супстанце по јединици тјелесне масе експерименталне животиње (нпр. mg/kg) или у облику константних концентрација излагања путем исхране (ppm).

Дозирање је општи појам који обухвата дозу, њену учесталост и временско трајање дозирања.

NOAEL је скраћеница за ниво при којем нису примјеђени нежељени ефекти и представља највиши ниво дозе при којој нису примјеђени никакви штетни налази везани за третман.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца примјењује се свакодневно оралним путем у растућим дозама код неколико група експерименталних животиња и то по један дозни ниво по групи током 90 дана. Током периода примјене, животиње се пажљиво посматрају због уочавања симптома токсичности. На животињама које угину или буду жртвоване током испитивања обавља се постмортални преглед, док се, по завршетку испитивања, преживјеле животиње такође жртвују и постмортално прегледају.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припрема животиња

Приликом испитивања неопходно је користити здраве животиње које су се аклиматизовале на лабораторијске услове најмање пет дана и нису биле предмет претходних експерименталних поступака. Експерименталне животиње потребно је окарактерисати као врсту, сој, порекло, пол, тјелесну масу и/или старост. Животиње се случајним избором додјељују контролним групама и групама које се третирају. Кавези треба да буду размјештени на начин којим ће могући ефекти који произлазе из положаја кавеза бити сведени на најмању могућу мјеру. Свакој животињи додјељује се јединствени идентификациони број.

1.4.2. Припрема доза

Испитивана супстанца даје се путем интубационе цијеви или путем хране или воде за пиће. Метода оралне примјене зависи од сврхе испитивања, као и од физичких и хемијских својстава испитиваног материјала.

Када је потребно, испитивана супстанца се раствара или суспендује у одговарајућем вехикулуму. Препоручује се да се, кад год је могуће, узме у обзир примјена воденог раствора/суспензије, послје чега се разматра раствор/емулзија у уљу (нпр. кукурузно уље), а тек послје тога могуће је растварање у осталим вехикулумима. За све вехикулуме, осим воде, морају бити позната токсична својства. Неопходно је утврдити стабилност испитиване супстанце у условима примјене.

1.4.3. Услови испитивања

1.4.3.1. Експерименталне животиње

Најпогоднија животињска врста је пацов, иако се могу примијенити и остале врсте глодара, на примјер мишева. Користе се младе здраве одрасле животиње лабораторијских сојева који се обично употребљавају. Бирају се женке које нису раније рађале и које нису гравидне. Са дозирањем треба започети што је прије могуће послје престанка дојења, а прије него што животиње наврше девет недјеља. Приликом започињања испитивања, одступање у тјелесној маси животиња које се користе треба да буде минимално и не смије да одступа више од $\pm 20\%$ просјечне тјелесне масе сваког пола. Када се истраживање обавља као прелиминарно, прије дуготрајног испитивања хроничне токсичности, у оба испитивања треба употријебити животиње које су истог соја и истог поријекла.

1.4.3.2. Број и пол

Приликом испитивања сваке дозе треба употријебити најмање 20 животиња (десет женки и десет мужјака). Уколико се планира жртвовање у међувремену, број је потребно повећати за број животиња чије се жртвовање планира прије завршетка испитивања. На основу претходног знања о хемикалији или блиском аналогу, потребно је размотрити укључивање додатне пратеће групе од десет животиња (пет по полу) у контролну групу и групу која прима највишу дозу, због праћења реверзибилности или постојаности било ког од токсичних ефеката по истеку периода третирања. Трајање овог периода послје третирања утврђује се у складу са запаженим ефектима.

1.4.3.3. Нивои дозирања

Потребно је користити најмање три нивоа дозе и истовремену контролу, осим у случајевима у којима се обавља испитивање граничне дозе (видјети одјељак 1.4.3.4. ове

методе). Нивои дозе могу да се темеље на резултатима испитивања с поновљеним дозирањем или резултатима испитивања намјењеног утврђивању распона. Узимају се у обзир сви постојећи токсиколошки и токсикокинетички подаци који постоје за испитивану супстанцу или материјал с њом у вези. Највиша доза бира се са циљем да изазове токсичност, али не и смрт или озбиљне тегобе, осим уколико није ограничена физичким и хемијским карактеристикама или биолошким ефектима испитиване супстанце. Опадајући низ доза бира се с циљем да се докажу било какве реакције повезане с дозирањем, као и највиши ниво на коме нису примјећени нежељени ефекти (у даљем тексту: NOAEL) при најнижем нивоу дозе. За успостављање силазних нивоа доза најчешће су оптимални двоструки интервали, па све до четвороструких, док је додавање четврте експерименталне групе препоручљивије од коришћења врло великих интервала између дозирања

Контролна група је она која се не третира или контролна група која се третира само вежикулумом уколико се исти користи приликом давања испитиване супстанце. Изузев третирања испитиваном супстанцом, са животињама у контролној групи поступа се на исти начин као и са експерименталним групама. Уколико се користи вежикулум, контролна група прима вежикулум у највишој запремини која се примјењује. Уколико се испитивана супстанца даје заједно са храном и узрокује смањен унос хране тада се, за разликовање смањеног уноса узрокованог укусом и оног усљед токсиколошких промјена код експерименталног модела, користи паралелно храњена контролна група.

У обзир се узимају сљедећа својства вежикулума и осталих додатака, у зависности од случаја: ефекти на апсорпцију, распоdjелу, метаболизам или задржавање испитиване супстанце; ефекта на хемијска својства испитиване супстанце који могу промјенити њена токсична својства и ефекти на потрошњу хране и воде или стање ухрањености животиња.

1.4.3.4. Испитивање граничне дозе

Уколико због експеримента с једним нивоом дозе, која је најмање једнака 1.000 mg/kg ТМ/дневно, а који се користи у поступцима описаним за ово испитивање, не настану никакви примјетни нежељени ефекти и уколико се токсичност не очекује на основу података о структурно сличним супстанцама, тада се не сматра неопходним цјелокупно испитивање које примјењује три нивоа дозирања. Испитивање граничне дозе није примјењив у случајевима кад изложеност људи указује на потребу за примјеном вишег нивоа дозе.

1.5. ПОСТУПАК

1.5.1. Примјена доза

Животињама се испитивана супстанца даје свакодневно, седам дана недјељно током периода од 90 дана. Било који други режим дозирања, на примјер, пет дана недјељно, потребно је оправдати. Када се испитивана супстанца примјењује путем интубацијске цијеви (присилно храњење), исту је потребно дати у облику једне дозе животињама које користе желудачну цијев или одговарајућу интубацијску канилу. Максимална запремина течности која се може дати одједном зависи од величине експерименталне животиње. Запремина не смије да буде већа од 1 ml/100 g ТМ, осим у случају водених раствора када је могуће примијенити 2 ml/100 g ТМ. Изузев у случају иритативних или корозивних супстанци код којих се неповољни ефекти обично показују при вишим концентрацијама, варијабилност експерименталне запремине треба да буде сведена на најмању могућу мјеру прилагођавањем концентрације, а како би се осигурала константна запремина при свим нивоима доза.

Код супстанци које се примјењују путем хране или воде за пиће важно је осигурати да количине испитиване супстанце о којој је ријеч не ометају редовну исхрану и равнотежу воде. Када се испитивана супстанца даје путем хране, може да се примијени константна прехранбена концентрација (ppm) или константни дозни ниво у односу на тјелесну масу животиње. Алтернатива која се користи мора се да се назначи. У случају супстанце која се даје присилним храњењем (интубацијском цијеви), дозу је потребно дати сваки дан у исто вријеме и по потреби прилагодити како би се одржала константна доза у односу на тјелесну масу животиње. Када се 90-дневно испитивање користи као прелиминарно испитивање дуготрајног испитивања хроничне токсичности, препоручљиво је у оба испитивања примијенити сличан начин исхране.

1.5.2. Посматрања

Праћење треба да траје најмање 90 дана. Животиње у пратећој групи за које се планирају додатна посматрања потребно је, одговарајуће вријеме, држати без третмана, а како би се открила постојаност или опоравак од токсичних ефеката.

Општа клиничка посматрања обављају се најмање једном дневно, најбоље у исто вријеме сваког дана, узимајући у обзир најзначајнији период очекиваних ефеката послје дозирања. Неопходно је забиљежити клиничко стање животиња. Најмање двапут дневно, обично почетком и крајем сваког дана, све животиње се провјеравају на симптоме морбидитета и морталитета.

Најмање једном прије првог излагања (како би се омогућило поређење код истих испитаника) и једном недјељно послје тога, потребно је детаљно клиничко снимање стања свих животиња. Наведена посматрања потребно је обавити изван кавеза у којем животиња иначе борави, најбоље у стандардном окружењу и сваки пут у слично вријеме. Посматрања се пажљиво региструју, најбоље коришћењем система вредновања, изричито дефинисаних од стране лабораторије која обавља испитивање. Неопходно је уложити одређени напор како би се обезбиједило да су одступања у условима посматрања минимална. Симптоми који се биљеже треба да обухватају, али да не буду ограничени на, промјене на кожи, крзну, очима, мукозним мембранама, појави секрета или екскрета и аутономну активност (нпр. сузење, пилоерекција, величина зјеница, необична респираторна структура). Региструју се и промјене у ходу, држању и реакцији на манипулисање, као и постојање клоничких или тоничких покрета, шаблоне у понашању (нпр. претјерано неговање спољашности, поновљено кружење) или необично понашање (нпр. самоозлеђивање, ходање унатраг)¹.

Офталмолошки преглед, коришћењем офталмоскопа или подједнако одговарајуће опреме, потребно је обавити прије примјене испитиване супстанце и по завршетку испитивања, најбоље код свих животиња, али најмање у групама које примају високу дозу и контролним групама. Уколико се примјете промјене на очима, неопходан је преглед свих животиња.

При крају периода излагања, а у сваком случају не раније од једанаесте недјеље, обавља се оцјена сензорне реактивности на подражаје различитих врста¹ (нпр. звучне, визуелне и проприоцептивне подражаје)^{2, 3, 4}, оцјену јачине стиска⁵ и оцјену моторне активности⁶. Даље појединости о поступцима којих се треба придржавати наведене су у литератури. Могу се примијенити и алтернативни поступци различити од оних из литературе.

Могу се изоставити функционална посматрања која се обављају при крају испитивања кад постоје подаци о функционалним посматрањима из других истраживања, а дневна клиничка посматрања нису открила никакве функционалне недостатке.

Изузетно, функционална посматрања могу се изоставити и код група које на други начин показују симптоме токсичности до мјере која би знатно ометала обављање функционалног испитивања.

1.5.2.1. Тјелесна маса и потрошња хране/воде

Све животиње се мјере најмање једном недјељно. Мјерење потрошње хране потребно је обављати најмање једном недјељно. Уколико се испитивана супстанца даје путем воде за пиће, мјери се и потрошњу воде, и то најмање на недјељном нивоу. Потрошња воде може се разматрати и у испитивањима која се односе на исхрану или присилно храњење током којих може доћи до промјене у активности узимања течности.

1.5.2.2. Хематологија и медицинска биохемија

Узорке крви потребно је узети с наведеног извора и чувати под одговарајућим условима, у зависности од конкретног случаја. На крају периода испитивања узорци се прикупљају непосредно прије или у оквиру поступка жртвовања животиња.

На крају периода испитивања, и увијек када су у међувремену прикупљени било какви узорци крви, неопходно је обавити сљедећа хематолошка испитивања: хематокрит, концентрација хемоглобина, број еритроцита, укупни и диференцијални број леукоцита, број тромбоцита и одређивање времена/потенцијала згрушавања крви.

Медицинско-биохемијска одређивања која се изводе у циљу истраживања значајнијих токсичних ефеката у ткивима, односно у циљу истраживања ефеката на бубреге и јетру, потребно је обавити на узорцима крви сваке животиње непосредно прије жртвовања или у оквиру поступка жртвовања животиња (осим код животиња које су умирале и/или су жртвоване). Слично хематолошким испитивањима, може се обавити узорковање у међувремену и у сврху медицинско-биохемијских испитивања. Препоручује се ускраћивање хране животињама током ноћи прије узимања узорка крви.^{xxxviii} Одређивања у плазми или серуму треба да обухвате: натријум, калијум, глукозу, укупни холестерол, уреју, азот из урее у крви (у даљем тексту: BUN), креатинин, укупне протеине и албумин и више од два ензима индикатора хепатоцелуларних ефеката (попут аланин аминотрансферазе, аспартат аминотрансферазе, алкалне фосфатазе, гама глутамил транспептидазе и сорбитол дехидрогеназе). Могу се обавити и мјерења додатних ензима (јетреног или другог поријекла) и жучних киселина, а који, под одређеним околностима, могу дати корисне податке.

Опционо, током посљедње недјеље испитивања прикупљањем запремине урина у ограниченом временском периоду могу се обавити сљедећа одређивања у оквиру анализе урина: изглед, волумен, осмолалност или специфична тежина, рН, протеини, глукоза и крв/крвне ћелије. Потребно је размотрити и испитивања серумских маркера општих оштећења ткива. Остала одређивања која је потребно обавити, уколико су позната својства испитиване супстанце или постоји сумња да утичу на сродне метаболичке профиле, обухватају калцијум, фосфор, вриједност триглицерида на празан желудац, специфичне хормоне, метхемоглобин и холинестеразе. Наведено је потребно идентификовати код хемикалија које припадају одређеним категоријама или у зависности од случаја.

Потребан је флексибилан приступ у зависности од животињске врсте и примјећених односно очекиваних ефеката испитиване супстанце.

^{xxxviii} Код низа мјерења у серуму и плазми, посебно у случају глукозе, препоручује се ускраћивање хране током ноћи. Главни разлог је чињеница да повећана варијабилност, која неизбежно настаје као посљедица узимања хране, може прикрити нешто суптилније ефекте и отежати тумачење. С друге стране, гладовање током ноћи може ометати општи метаболизам животиња и, посебно у студијама које се баве исхраном, нарушити дневно излагање испитиваној супстанци. Уколико се усвоји гладовање током ноћи, медицинско-биохемијска испитивања изводе се послје обављања функционалних испитивања.

Уколико основни подаци ранијих студија не одговарају, разматра се потреба за утврђивањем хематолошких и клиничко биохемијских параметара прије почетка дозирања. Не препоручује се утврђивање ових података прије третмана⁷.

1.5.2.3. Постмортални преглед

Све животиње обухваћене испитивањем подвргавају се детаљном постморталном прегледу који укључује пажљив преглед спољне површине тијела, свих тјелесних отвора и кранијалне, торакалне и абдоминалне шупљине и њихових садржаја. Са јетре, бубрега, надбубрежне жлијезде, тестиса, епидидимиса, утеруса, оваријума, грудне жлијезде, слезине, мозга и срца сваке животиње (осим животиња које су затечене на самрти и/или су интеркурентно жртвоване) потребно је odstrанити сва припадајућа ткива, зависно од случаја, и измјерити њихову масу у влажном стању што је прије могуће послје дисекције како би се избјегло исушивање.

У медијуму за фиксацију који је најпогоднији с обзиром на врсту ткива и хистопатолошко испитивање које слиједи потребно је сачувати следећа ткива: све макро лезије, мозак (репрезентативна подручја, укључујући велики мозак, мали мозак и медулу/мост), кичмену мождину (на три нивоа: цервикалној регији, средини торакалне регије и лумбалној регији), хипофизу, штитну жлијезду, паратиroidну жлијезду, грудну жлијезду, једњак, пљувачне жлијезде, желудац, танко и дебело цријево (укључујући Реуегове плоче), јетру, гуштерачу, бубреге, надбубрежне жлијезде, слезину, срце, душник и плућа (очувана надувавањем фиксиром и затим урањањем), аорту, полне жлијезде, утерус, помоћне полне органе, женске млијечне жлијезде, простату, мокраћну бешику, жучну бешику (миш), лимфне жлијезде (најбоље једна лимфна жлијезда која покрива пут којим се супстанца примјењује и друга која је удаљена од пута којим се супстанца примјењује како би се обухватили системски ефекти), периферне нерве (исхијатични или тибијални нерв) најбоље у близини мишића, узорак коштане сржи (и/или свјежи аспират коштане сржи), кожу и очи (уколико су на њима примјећене промјене током офталмолошких прегледа). Клинички и остали налази могу да укажу на потребу испитивања додатних ткива. Потребно је сачувати и све органе за које постоји вјероватноћа да су циљни органи, а на основу познатих својстава испитиване супстанце.

1.5.2.4. Хистопатологија

Потребно је обављање цјеловите хистопатологије на сачуваним органима и ткивима свих животиња у контролним групама и групама које су примале високе дозе. Наведеним испитивањима обухватају се животиње свих осталих група дозирања, уколико су код групе која је примала високу дозу примјећене промјене везане за третман.

Неопходно је испитити све веће лезије.

Ако се користи пратећа група, хистопатологија се обавља на ткивима и органима на којима је примјећено испољавање ефеката у третираним групама.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе појединачно, табеларно, тако што се наводе: број животиња на почетку испитивања у свакој испитиваној групи, број животиња које су пронађене мртве током испитивања или су жртвоване из хуманих разлога, као и вријеме сваке смрти или хуманог жртвовања, број животиња код којих су се појавили симптоми токсичности, опис примјећених симптома токсичности, укључујући вријеме њиховог наступања, трајање и озбиљност сваког токсичног ефекта, број животиња код којих су се јавиле лезије, врста лезија и процент животиња код којих се појавила свака врста лезија.

Када одговара, нумерички резултати се процјењују помоћу одговарајуће и општеприхваћене статистичке методе. Статистичке методе и подаци који се анализирају бирају се током осмишљавања испитивања.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) Испитиваној супстанци:

- физичка својства, чистоћа и физичка и хемијска својства;
- подаци за идентификацију;
- вежикулум (уколико одговара): разлози за избор вежикулума, уколико није ријеч о води.

2) Врсти животиња које се испитују:

- употрејебљена врста и сој;
- број, старост и пол животиња;
- поријекло, услови смјештаја, исхрана, итд.;
- појединачна тјелесна маса животиња на почетку испитивања.

3) Условима испитивања:

- логичка основа за избор нивоа доза;
- детаљи о припремању испитиване супстанце/припремању хране, постигнута концентрација, стабилност и хомогеност препарата;
- детаљи о начину примјене испитиване супстанце на животињама;
- стварне дозе (mg/kg ТМ/дневно) и фактор прерачунавања концентрације испитиване супстанце у храни/води за пиће (ppm) у стварну дозу, уколико је примјењиво на конкретан случај;
- детаљи о квалитету хране и воде.

4) Резултатима:

- тјелесна маса и промјене у телесној маси;
- потрошња хране и воде, ако је мјеродавно;
- подаци о токсичној реакцији по полу и нивоу дозе, укључујући симптоме токсичности;
- природа, озбиљност и трајање клиничких запажања (било у случају пролазних, било непролазних ефеката);
- резултати офталмолошког прегледа;
- оцјене сензорне активности, јачине стиска и моторних активности (кад је могуће);
- хематолошка испитивања са релевантним основним вриједностима;
- медицинско биохемијска испитивања са релевантним основним вриједностима;
- тјелесна маса по жртвовању, маса органа и однос масе органа/ТМ;
- обдукциони налази;
- детаљан опис свих хистопатолошких налаза;
- подаци о апсорпцији уколико постоје;
- статистичка обрада резултата, када одговара.

5) Образложењу резултата.

6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. IPCS (1986). Principles and Methods for the Assessment of Neurotoxicity Associated with Exposure to Chemicals. Environmental Health Criteria Document No. 60.
2. Tupper, D.E., Wallace, R.B. (1980). Utility of the Neurologic Examination in Rats. Acta Neurobiol. Exp., 40, 999-1003.

3. Gad, S.C. (1982). A Neuromuscular Screen for Use in Industrial Toxicology. *J.Toxicol. Environ. Health*, 9 , 691-704.
4. Moser, V.C., Mc Daniel, K.M., Phillips, P.M. (1991). Rat Strain and Stock Comparisons Using a Functional Observational Battery: Baseline Values and Effects of Amitraz. *Toxicol. Appl. Pharmacol.*, 108, 267-283.
5. Meyer O.A., Tilson H.A., Byrd W.C., Riley M.T. (1979). A Method for the Routine Assesment of Fore- and Hind- limb grip Strength of Rats and Mice. *Neurobehav. Toxivol.*, 1 , 233-236.
6. Crofton K.M., Howard J.L., Moser V.C., Gill M.W., Reiter L.W., Tilson H.A., MacPhail R.C. (1991). Interlaboratory Comparison of Motor Activity Experiments: Implication for Neurotoxicological Assessments. *Neurotoxicol. Teratol.*, 13, 59 9-609.
7. Weingand K., Brown G., Hall R. et al. (1996). „Harmonisation of Animal Clinic Pathology Testing in Toxicity and Safety Studies”, *Fundam. & Appl. Toxicol.*, 29 , 198-201.

В.27. СУБХРОНИЧНА ОРАЛНА ТОКСИЧНОСТ ПОНОВЉЕНИХ ДОЗА – СТУДИЈА ОРАЛНЕ ТОКСИЧНОСТИ НА НЕ-ГЛОДАРИМА, 90 ДАНА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода испитивања субхроничне оралне токсичности потпуно одговара методи OECD: TG 409 (1998).

1.1. УВОД

Приликом вредновања и оцјене токсичних својстава хемикалије могу се одредити субхроничне оралне токсичности примјеном поновљених доза, а након што су, на основу 28-дневних испитивања токсичности, примјеном акутне или поновљених доза, добијени почетни подаци о токсичности. Деведесетодневно испитивање даје податке о могућим опасностима по здравље које вјероватно произилазе из понављане изложености током периода убрзаног раста и уласка у млађе одрасло доба. Испитивање даје податке о значајнијим токсичним ефектима, назначава циљне органе и могућност кумулације, и може да пружи процјену нивоа експозиције при коме нису опажени нежељени ефекти, а који се може примијенити приликом избора нивоа дозе за испитивања у којима се примјењују хроничне дозе, као и приликом утврђивања критеријума безбједности код излагања људи.

Експериментална метода омогућава препознавање штетних ефеката који се јављају код врста које нису глодари приликом излагања хемикалијама. Потребно је ову методу користити искључиво:

- кад ефекти примећени у другим испитивањима указују на потребу за разјашњењем/ карактеризацијом код друге врсте која не припада роду глодара или
- када токсикокинетичка испитивања показују да је коришћење специфичне врсте не-глодара најрелевантнији избор лабораторијске животиње или
- у случајевима кад остали специфични разлози оправдавају употребу одређене врсте не-глодара.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Доза је количина испитиване супстанце која се примјењује. Доза се изражава као маса (g, mg) или као маса испитиване супстанце по јединици тјелесне масе експерименталне животиње (нпр. mg/kg) или у облику константних прехранбених концентрација (ppm).

Дозирање је општи појам који обухвата дозу, њену учесталост и временско трајање дозирања.

NOAEL је скраћеница за ниво на којем нису опажени нежељени ефекти и представља највиши ниво дозе при којој не постоје никакви штетни налази везани за третман.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца примјењује се дневно оралним путем и у прогресивним дозама код неколико група експерименталних животиња, и то један дозни ниво по групи током 90 дана. Током периода примјене животиње се пажљиво посматрају због уочавања симптома токсичности. На животињама које угину или буду жртвоване током испитивања

обавља се постмортални преглед, док се, по закључењу испитивања, преживјеле животиње такође жртвују и постмортално прегледају.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Избор животињске врсте

Најчешће коришћена врста не-глодара је пас који треба да буде одређене пасмине. Често се користи бигл (кратконоги пас зечар). Остале врсте, попут свиња и патуљастих свиња такође се могу користити. Коришћење примата се не препоручује и њихова примјена треба да буде оправдана. Неопходно је користити младе здраве животиње. У случају паса с дозирањем је најбоље започети при старости од 4 до 6 мјесеци и не касније од 9 мјесеци старости. Кад се истраживање обавља као прелиминарно, прије дуготрајног испитивања хроничне токсичности, у оба испитивања треба употребити исту врсту/пасмину животиња.

1.4.2. Припрема животиња

Приликом испитивања обавезно се користе здраве младе животиње које су се аклиматизовале на лабораторијске услове и које нису биле предмет претходних експерименталних поступака. Трајање аклиматизације зависи од одабране експерименталне животињске врсте и њеног порекла. Препоручује се аклиматизација у трајању од најмање пет дана за псе или свиње узгојене у ту сврху, а које припадају колонији животиња трајно смјештеној на локацији испитивања, и најмање двије недјеље за исте животиње уколико потичу из спољашњих извора. Експерименталне животиње се означавају с обзиром на њихову врсту, сој, поријекло, пол, тежину и/или старост. Животиње се насумично додјељују контролним групама и групама које се третирају. Кавези треба да буду размјештени на начин којим ће могући ефекти који произлазе из положаја кавеза бити сведени на најмању могућу мјеру. Свакој животињи се додјељује јединствени идентификациони број.

1.4.3. Припрема доза

Испитивана супстанца се даје путем хране или воде за пиће, присилним храњењем (путем интубацијске цијеви) или у облику капсула. Метода оралне примјене зависи од сврхе испитивања, као и од физичких и хемијских својстава испитиване супстанце.

Када је потребно, испитивана супстанца се раствара или суспендује у одговарајућем медијуму. Препоручује се да се, кад год је могуће, узме у обзир примјена воденог раствора/суспензије, послје чега се разматрају раствори/емулзије у уљу (нпр. кукурузно уље), а тек послје тога могуће растварање у осталим вехикулумима. За све вехикулуме, осим воде, морају бити позната токсична својства. Неопходно је утврдити стабилност испитиване супстанце у условима примјене.

1.5. ПОСТУПАК

1.5.1. Број и пол животиња

Приликом испитивање сваке дозе треба употребити најмање осам животиња (четири женке и четири мужјака). Уколико се у међувремену планира жртвовање, број је потребно повећати за број животиња чије се жртвовање планира прије закључења испитивања. Број животиња на крају испитивања мора одговарати за значајно вредновање

токсичних ефеката. На основу претходног знања о супстанци или њеном блиском аналогу, потребно је узети у обзир укључивање додатне пратеће групе од осам животиња (четири по полу) у контролну групу и групу која прима највишу дозу, а због праћења пролазности (реверзибилности) или постојаности било ког од токсичних ефеката по истеку периода третирања. Трајање овога периода послје третирања утврђује се у складу са опаженим ефектима.

1.5.2. Дозирање

Употребљава се најмање три нивоа дозе и истовремена контрола, осим у случајевима када се обавља испитивање граничне дозе (видјети одјељак 1.5.3. ове методе). Нивои дозе могу се заснивати на резултатима испитивања с поновљеном дозом или на резултатима испитивања намјењеног утврђивању распона. Треба узети у обзир све постојеће токсиколошке и токсикокинетичке податке који постоје за испитивано једињење или сродне материје. Осим уколико није ограничена физичком и хемијском природом или биолошким ефектима испитиване супстанце, највиша доза се бира са циљем да изазове токсичност, али не смрт или озбиљне тегобе. Опадајући низ доза бира се с намјером да се докажу било какве реакције повезане са дозирањем, као и нивоа при коме се не опажају нежељени ефекти (NOAEL) при најнижој дози. Двоструки интервали, па све до четвороструких, најчешће су оптимални за успостављање силазних доза, док је додавање четврте експерименталне групе често препоручљивије од коришћења врло великих интервала између дозирања.

Контролна група је она која се не третира или контролна група која се третира само вехикулумом уколико се исти користи приликом давања испитиване супстанце. Изузев начина третирања испитиваном супстанцом, са животињама у контролној групи потребно је поступати на начин као и са експерименталним групама. Уколико се користи вехикулум, контролна група добија вехикулум у највишој количини која се примјењује. Уколико се испитивана супстанца даје заједно с храном и узрокује смањен унос хране тада, у разликовању смањеног уноса узрокованог укусом или токсиколошким промјенама код експерименталног модела, може бити од користи паралелно храњена контролна група.

Узимају се у обзир сљедећа својства вехикулума и осталих додатака, у зависности од случаја: дјеловање на апсорпцију, расподјелу, метаболизам или задржавање испитиване супстанце; дејство на хемијска својства испитиване супстанце које може промијенити њена токсична својства и дјеловање на потрошњу хране и воде или стање ухрањености животиња.

1.5.3. Испитивање граничне дозе

Уколико приликом испитивања са једним нивоом дозе, која је најмање једнака нивоу од 1.000 mg/kg ТМ/дневно, у експерименту у коме се користе поступци описани за ово испитивање, не настану никакви штетни ефекти и уколико се токсичност не очекује на основу података о структурно сродним супстанцама, не сматра се неопходним цјелокупно испитивање које примјењује три нивоа дозирања. Испитивање граничне дозе се не примјењује само у случајевима када изложеност људи указује на потребу за примјеном веће дозе.

1.5.4. Примјена доза

Испитивана супстанца се животињама даје свакодневно, седам дана недјељно током периода од 90 дана. Било који други режим дозирања, на примјер, пет дана недјељно, потребно је оправдати. Када се испитивана супстанца примјењује путем

интубацијске цијеви (присилно храњење), животињама које користе желудачну цијев или одговарајућу интубациону канилу, потребно је дати у облику једне дозе. Максимална запремина течности која се може дати одједном зависи од величине експерименталне животиње. Неопходно је држати запремину на најнижем могућем нивоу. Изузев у случају иритабилних или корозивних супстанци код којих се обично лошији ефекти показују при вишим концентрацијама, варијабилност експерименталне запремине треба свести на најмању могућу мјеру прилагођавањем концентрације, а како би се осигурала константна запремина при свим нивоима доза.

Код супстанце које се дају путем хране или воде за пиће важно је обезбиједити да количине испитиване супстанце о којој је ријеч не ометају редовну исхрану и равнотежу воде. Кад се испитивана супстанца примјењује храном, може се примијенити константна прехранбена концентрација (ppm) или константна доза у односу на тјелесну масу животиње. Алтернатива која се користи мора се означити. У случају супстанце која се даје присилним храњењем (интубацијском цијеви) или у облику капсула, дозу је потребно дати сваки дан у исто вријеме и по потреби прилагодити како би се одржала константна доза у односу на тјелесну масу животиње. Кад се 90-дневно испитивање користи као прелиминарно испитивање дуготрајног испитивања хроничне токсичности, препоручљиво је у оба испитивања примијенити сличан начин исхране.

1.5.5. Опажања

Посматрање треба да траје најмање 90 дана. Животиње у пратећој групи за које се планирају додатна праћења потребно је, одговарајуће вријеме, држати без третмана, а како би се открила постојаност или опоравак од токсичних ефеката.

Општи клинички преглед треба обављати најмање једном дневно, најбоље у исто вријеме сваког дана, узимајући у обзир најзначајнији период у коме се очекује појава ефеката послје дозирања. Неопходно је забиљежити клиничко стање животиња. Најмање двапут дневно, обично почетком и крајем сваког дана, све животиње се провјеравају на симптоме морбидитета и морталитета.

Најмање једном прије првог излагања (како би се омогућило поређење код истих испитаника) и једном недјељно послје тога, потребно је детаљно клиничко праћење стања свих животиња. Наведена опажања, кад је то практично, потребно је обавити изван кавеза у којем животиња иначе борави, најбоље у стандардном окружењу и сваки пут у слично вријеме. Неопходно је уложити одређени напор како би се гарантовало да су одступања у условима посматрања минимална. Симптоми токсичности пажљиво се региструју, укључујући вријеме њиховог наступања, степен и трајање. Опажања треба да обухватају, али не и да буду ограничена на: промјене на кожи, крзну, очима, мукозним мембранама, настанак секреција и излучевина и аутономну активност (нпр. сузење, пилоерекција – подизање длаке, величина зјеница, необична респираторна структура). Потребно је регистровати и промјене у ходу, држању и реакцији на манипулисање, као и постојање клоничких или тоничких покрета и шаблона у понашању (нпр. претерано неговање спољашности, поновљено кружење) или необично понашање.

Офталмолошки преглед, коришћењем офталмоскопа или одговарајуће опреме, обавља се прије давања испитиване супстанце и послје завршетка испитивања, најбоље код свих животиња или бар у групама које примају високу дозу и у контролним групама. Уколико се примјете промјене на очима, неопходан је преглед свих животиња.

1.5.5.1. Тјелесна маса и потрошња хране/воде

Све животиње се мјере најмање једном недјељно. Мјерење потрошње хране обавља се најмање једном недјељно. Уколико се испитивана супстанца даје заједно са водом за пиће, мјери се и потрошња воде, и то најмање на недјељном нивоу. Потрошња

воде може да се узме у обзир и у испитивањима која се односе на исхрану или присилно храњење током којих може доћи до промјене у активности узимања течности.

1.5.5.2. Хематологија и медицинска биохемија

Узорке крви потребно је узети са наведеног мјеста и чувати у одговарајућим условима, у зависности од конкретног случаја. На крају периода испитивања узорци се прикупљају непосредно прије или приликом поступка жртвовања животиња.

На почетку испитивања, затим у мјесечним интервалима или на средини испитивања и на крају испитивања, обавезно је хематолошко испитивање, укључујући, хематокрит, концентрацију хемоглобина, број еритроцита, укупни и диференцијални број леукоцита, број тромбоцита и мјерење потенцијала згрушавања, попут времена згрушавања, протромбинског времена или тромбопластинског времена.

Одређивања из подручја медицинске биохемије с циљем истраживања значајнијих токсичних ефеката у ткивима, односно ефекта на бубреге и јетру, потребно је обавити на узорцима крви добијеним од сваке животиње на почетку, затим у мјесечним интервалима или на средини испитивања и на крају испитивања. Подручја испитивања која је потребно узети у обзир обухватају равнотежу електролита, метаболизам угљених хидрата и функцију јетаре и бубрега. На избор специфичних испитивања утичу запажања о начину дјеловања испитиване супстанце. Препоручује се гладовање код животиња прије узимања узорака крви током временског периода које одговара појединој животињској врсти. Препоручена одређивања обухватају утврђивање: нивоа калцијума, фосфора, хлорида, натријума, калијума, вриједности глукозе на празан желудац, аланин аминотрансферазе, аспартат аминотрансферазе, орнитин декарбоксилазе, гама глутамил транспептидазе, азота из урее, албумина, креатинина у крви и мјерење укупног билирубина и укупних протеина у серуму.

Анализе мокраће потребно је извести најмање на почетку, затим на средини и на крају испитивања, прикупљањем запремине мокраће у одговарајућем временском периоду. Анализа мокраће обухвата изглед, волумен, осмолалност и специфичну тежину, рН, протеине, глукозу и крв/крвне ћелије. Могу се примијенити и додатни параметри у случајевима кад је потребно проширити испитивање примјећених ефеката.

Потребно је размотрити и испитивања намијењена истраживању серумских маркера општих ткивних оштећења. Остала опажања која могу бити потребна због доношења одговарајуће токсиколошке оцјене обухватају: анализу липида, хормона, ацидо-базне равнотеже, метхемоглобина и инхибиције холинестеразе.

Допуштено је додатно користити анализе медицинске биохемије када је потребно проширити испитивање запажених ефеката. Наведене ефекте је потребно идентификовати код хемикалија које припадају одређеним категоријама опасности или у зависности од конкретног случаја.

Потребан је флексибилан приступ, у зависности од животињске врсте и запажених односно очекиваних ефеката испитиване супстанце.

1.5.5.3. Постмортални преглед (макро-некропсија)

Све животиње обухваћене испитивањем подвргавају се детаљном постморталном прегледу који укључује пажљив преглед спољне површине тијела, свих тјелесних отвора и кранијалне, торакалне и абдоминалне шупљине и њихових садржаја. Са јетаре са жучном кесицом, бубрега, надбубрежне жлијезде, тестиса, епидидимиса, оваријума, утеруса, штитне жлијезде (са паратироидним жлијездама), грудне жлијезде, слезине, мозга и срца сваке животиње (осим животиња које су затечене на умирању и/или су жртвоване) потребно је одстранити сва припадајућа ткива, у зависности од случаја, измјерити њихову тежину у влажном стању што је прије могуће послје дисекције како би се избјегло исушивање.

У медијуму фиксације који је најприкладнији с обзиром на врсту ткива и хистопатолошко испитивање које следи потребно је сачувати сљедећа ткива: све макро лезије, мозак (репрезентативна подручја, укључујући велики мозак, мали мозак и медулу/мост), кичмену мождину (на три нивоа: цервикалној регији, средини торакалне регије и лумбалној регији), хипофизу, очи, штитну жлијезду, паратироидну жлијезду, грудну жлијезду, једњак, плувачне жлијезде, желудац, танко и дебело цријево (укључујући Реуерове плоче), јетра, жучну кесу, панкреас, бубреге, надбубрежне жлијезде, слезину, срце, душник и плућа, аорту, полне жлијезде, утерус, помоћне полне органе, женске млијечне жлијезде, простату, мокраћну бешику, лимфне жлијезде (најбоље једна лимфна жлијезда која покрива пут примјене супстанце и друга која је удаљена од пута којим се супстанца примјењује како би се њоме обухватили системски ефекти), периферне живце (исхијатични или тибијални живац) најбоље у близини мишића, узорак коштане сржи (и/или свјежи аспират коштане сржи) и кожу. Клинички и остали налази могу да укажу на потребу испитивања додатних ткива. Потребно је сачувати и све органе за које постоји вјероватноћа да су циљни органи, а на основу познатих својстава испитиване супстанце.

1.5.5.4. Хистопатологија

Потребно је обавити цјеловиту хистопатологију на сачуваним органима и ткивима, бар свих животиња у контролним групама и групама које су примале високе дозе. Наведеним испитивањима обухватају се животиње свих осталих група дозирања, а уколико код групе која је примала високу дозу буду примјећене промјене везане за третман.

Испитују се све макро-лезије.

Ако се користи пратећа група, хистопатологија се обавља на ткивима и органима за која је закључено да се на њима показују ефекти у третираним групама.

2. ПОДАЦИ

Неопходно је навести податке који се односе на појединачне животиње. Подаци се наводе табеларно и приказују: број животиња на почетку испитивања у свакој експерименталној групи, број животиња које су пронађене мртве током испитивања или су жртвоване из хуманих разлога, као и вријеме сваке смрти или хуманог жртвовања, број животиња код којих су се појавили симптоми токсичности, опис запажених симптома токсичности, укључујући вријеме њиховог наступања, трајање и озбиљност сваког токсичног ефекта, број животиња код којих су се јавиле лезије, врста лезија и проценат животиња код којих се појавила свака поједина врста лезија.

Када је могуће, нумерички резултати се процјењују помоћу одговарајуће и општеприхваћене статистичке методе. Статистичке методе и подаци који се анализирају бирају се током осмишљавања испитивања.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) Испитиваној супстанци:

- физичка својства, чистоћа и физичка и хемијска својства;
- подаци за идентификацију;
- вежикулум (уколико одговара): разлози за избор вежикулума, уколико није ријеч о води.

2) Експерименталној животињској врсти:

- употребљена врста и сој;

- број, старост и пол животиња;
- поријекло, услови смјештаја, исхрана, итд.;
- појединачна тјелесна маса животиња на почетку испитивања.

3) Условима испитивања:

- логичка основа за избор нивоа дозе;
- детаљи о припремању испитиване супстанце/припремању хране, постигнута концентрација, стабилност и хомогеност препарата;
- детаљи о начину примјене испитиване супстанце на животињама;
- стварне дозе (mg/kg ТМ/дневно) и фактор прерачунавања концентрације испитиване супстанце у храни/води за пиће (ppm) у стварну дозу, уколико је примјењиво на конкретан случај;
- детаљи о квалитету хране и воде.

4) Резултатима:

- тјелесна маса и промјене у тјелесној маси;
- потрошња хране и воде, ако је битно;
- подаци о токсичном ефекту по полу и нивоу дозе, укључујући симптоме токсичности;
- својства, тачност и трајање клиничких посматрања (било у случају реверзибилних, било иреверзибилних ефеката);
- офталмолошки преглед;
- хематолошка испитивања с релевантним основним вриједностима;
- медицинско-биохемијска испитивања са релевантним основним вриједностима;
- тјелесна маса по жртвовању, тежине органа и односи тежине органа/ТМ;
- обдукциони налази;
- детаљан опис свих хистопатолошких налаза;
- подаци о апсорпцији уколико постоје;
- статистичка обрада резултата, када одговара.

5) Образложењу резултата.

6) Закључцима.

В.28. СУБХРОНИЧНА ДЕРМАЛНА ТОКСИЧНОСТ - СТУДИЈА ПОНОВЉЕНИХ ДЕРМАЛНИХ ДОЗА НА ГЛОДАРИМА, 90 ДАНА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца се свакодневно и у прогресивним дозама наноси на кожу неколико група експерименталних животиња и то једна доза по групи током 90 дана. Током периода примјене животиње се свакодневно посматрају због уочавања симптома токсичности. На животињама које угину током испитивања обавља се постмортални преглед, док се, по закључењу испитивања, преживјеле животиње такође жртвују и постмортално прегледају.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема

Животиње се држе у условима експерименталног смјештаја и исхране током најмање пет дана прије испитивања. Прије испитивања, здраве и младе животиње се случајним избором бирају и додјељују третираним и контролним групама. С леђног дијела трупа експерименталних животиња непосредно прије испитивања ошиша се крзно. Могуће је бријање, али је потребно обавити га око 24 сата прије испитивања. Шишање или бријање обично је потребно поновити сваке недјеље. Приликом шишања или бријања крзна не треба оштетити кожу. За примјену супстанце која се испитује потребно је уклонити крзно с најмање 10% површине тијела. Приликом одлучивања о величини површине тијела са које је потребно уклонити крзно и о димензијама прекривања супстанцом која се испитује узима се у обзир тјелесна маса животиње. Кад се испитују чврсте супстанце, које се, уколико одговара, могу и пулверизовати, супстанцу која се испитује потребно је довољно навлажити водом или, када је неопходно, одговарајућим вехикулумем, како би се обезбиједио квалитетан контакт с кожом. Течне супстанце које се испитују обично се користе неразблажене. Примјењује се режим свакодневне примјене током периода од пет до седам дана недјељно.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Експерименталне животиње

Употребљавају се одрасли пацови, зечеви или заморци. Могу се употребијети и остале животињске врсте, с тим да је потребно да њихова примјена буде оправдана. Приликом започињања испитивања распон одступања у тјелесној маси треба да буде $\pm 20\%$ просјечне тјелесне масе. Када се испитивање субхроничне дермалне токсичности обавља као прелиминарно, прије дуготрајног испитивања, у оба испитивања треба употребијети животиње исте врсте и истог соја.

1.6.2.2. Број и пол

Приликом испитивања сваког нивоа дозе треба употребијети најмање 20 животиња (десет женки и десет мужјака) здраве коже. Бирају се женке које нису раније рађале и које нису гравидне. Уколико се у међувремену планира жртвовање, број је потребно повећати за број животиња чије се жртвовање планира прије закључења испитивања. Може да се укључи и пратећа група од 20 животиња (10 по полу) код којих се примјењује висок дозни ниво током 90 дана и прати пролазност (реверзибилност), постојаност или одложена појава токсичних ефеката током периода од 28 дана по истеку периода третирања.

1.6.2.3. Дозни нивои

Употребљава се најмање три нивоа дозе на контролном узорку и узорку намијењеном контроли вехикулума, уколико се примјењује вехикулум. Вријеме излагања треба да буде најмање шест сати дневно. Експериментална супстанца се примјењује у исто вријеме сваког дана, а количина супстанце која се примјењује периодично се прилагођава (недјељно или двонедјељно) с циљем одржавања константног нивоа дозе с обзиром на тјелесну масу животиње. Изузев третирања испитиваном супстанцом, са животињама у контролној групи поступа се на исти начин као с испитаницима у експерименталним групама. Када се због лакшег дозирања користи вехикулум, контролна група намијењена контроли вехикулума дозира се на исти начин као и третиране групе и прима количину вехикулума једнаку оној коју прима група с највишим нивоом дозе. Највиши дозни ниво треба да доведе до токсичних ефеката, док смртних посљедица не треба да буде или њихов број треба да буде занемарљив. Најнижи дозни ниво не смије да произведе било какве доказе токсичности. У ситуацијама кад постоји примјењива процјена нивоа изложености људи испитиваној супстанци, најнижи дозни ниво треба да премашује наведени ниво. У идеалном случају, средњи дозни ниво треба да доведе до минималних видљивих токсичних ефеката. Уколико се користи више од једне средње дозе, дозни нивои треба да буду распоређени на начин који за посљедицу има градијент токсичних ефеката. У нижим средњим групама, као и у контролним групама, инциденца смртних посљедица треба да буде ниска, како би се омогућила правилна процјена резултата.

Уколико примјена супстанце која се испитује за посљедицу има озбиљну иритацију коже, потребно је смањити концентрацију, што може довести до смањења или нејављања осталих токсичних ефеката при највишем нивоу дозе. Уколико је кожа тешко оштећена може да буде неопходно да се прекине испитивање и да се организује ново испитивање уз коришћење нижих концентрација.

1.6.2.4. Испитивање граничне дозе

Уколико приликом прелиминарног испитивања са нивоом дозе од 1.000 mg/kg или вишом дозом која је повезана с могућом изложеношћу људи када је иста позната, не настану никакви токсични ефекти, даље испитивање се можда неће сматрати неопходним.

1.6.2.5. Период посматрања

Експерименталне животиње се свакодневно посматрају да би се уочили симптоми токсичности. Неопходно је забиљежити вријеме смрти и вријеме у које су се појавили или нестали симптоми токсичности.

1.6.3. Поступак

Животиње се појединачно смјештају у кавезе. У идеалном случају животиње се испитиваном супстанцом третирају седам дана недјелно, током периода од 90 дана.

Животиње у било којој пратећој групи, за које је планирано накнадно посматрање после завршетка испитивања, држе се без третмана наредних 28 дана како би се открио опоравак од или постојаност токсичних ефеката. Вријеме излагања треба да буде шест сати дневно.

Испитивана супстанца се равномерно наноси на подручје чија величина износи око 10% укупне површине тијела. Кад су у питању високо токсичне супстанце, површинско подручје које се прекрива може бити мање, али је потребно што више наведеног подручја прекрити што тањим и равномернојим слојем.

Током излагања испитивана супстанца се одржава у контакту с кожом помоћу порозног завоја од газе и самољепиве траке која не надражује кожу. Подручје коже на којем се испитивање обавља треба, на одговарајући начин, да буде додатно прекривено, како би се сачувао повој и испитивана супстанца и како би се обезбиједило да животиње не могу да прогутају испитивану супстанцу. Дозвољено је дјелимично имобилисати животиње како би се спријечило гутање испитиване супстанце, али се не препоручује потпуна имобилизација.

По истеку периода излагања потребно је, кад је могуће, уклонити остатке испитиване супстанце коришћењем воде или неке друге одговарајуће методе чишћења коже.

Све животиње се свакодневно прате и биљеже се симптоми токсичности, укључујући вријеме њиховог наступања, степен и трајање. Опажања током боравка животиња у кавезима треба да обухватају: промјене на кожи и крзну, очима, мукозним мембранама, као и праћење респираторног, циркулаторног, аутономног и централног нервног система и соматомоторне активности и образаца понашања. Потребно је мјерити конзумирање хране и тјелесну масу животиња на недјелном нивоу. Неопходно је редовно посматрање животиња како би се обезбиједило да не дође до губитка животиња због канибализма, аутолизе ткива или погрешног смјештања. По завршетку испитивања на свим преживјелим испитаницима у не-пратећим третираним групама обавља се постмортални преглед. Животиње на самрти потребно је уклонити и обдуковати.

На свим животињама, укључујући контролне, обично се обављају следећа испитивања:

а) Офталмолошки преглед, коришћењем офталмоскопа или подједнако погодне опреме потребно је обавити прије излагања испитиваној супстанци и по завршетку испитивања, најбоље код свих животиња, али бар у групама које примају високу дозу и контролним групама. Уколико се запазе промјене на очима, неопходан је преглед свих животиња.

б) Хематолошка испитивања, која укључују хематокрит, концентрацију хемоглобина, број еритроцита, укупни и диференцијални број леукоцита и процјену потенцијала згрушавања, као што је вријеме згрушавања, протромбинско вријеме или тромбопластинско вријеме или броја тромбоцита потребно је обавити на крају периода испитивања.

в) Одређивања у области медицинске биохемије потребно је обавити на крају периода испитивања. Области које се сматрају одговарајућим за сва испитивања

обухватају равнотежу електролита, метаболизам угљених хидрата и функцију јетре и бубрега. На избор специфичних испитивања утичу опажања о начину дјеловања супстанце. Предлаже се утврђивање нивоа калцијума, фосфора, хлорида, натријума, калијума, глукозе на празан желудац (уз примјену периода гладовања које је одговарајуће за одређену животињску врсту), серумске глутамат пируват трансминазе^{xxxix}, серумске глутамат оксалоацетат трансминазе^{xl}, орнитин декарбоксилазе, гама глутамил транспептидазе, азота из урее, албумина, креатинина у крви, укупног билирубина и укупних протеина у серуму.

Остали налази који могу бити потребни због одговарајуће токсиколошке процјене обухватају: анализу липида, хормона, ацидно-базне равнотеже, метхемоглобина и активности холинестеразе. Може се примијенити додатна медицинска биохемија када је то потребно због проширивања истраживања запажених ефеката.

г) Преглед урина није дио уобичајене праксе, него се тражи тек онда када за то постоји индикација на основу очекиване или запажене токсичности.

Уколико основни подаци претходних истраживања не одговарају, потребно је размотрити да ли је неопходно да се прије почетка дозирања утврде параметри хематологије и клиничке биохемије.

1.6.3.1. Постмортални преглед (макро-некропсија)

Све животиње обухваћене испитивањем подвргавају се детаљном постморталном прегледу који укључује преглед спољне површине тијела, свих тјелесних отвора и кранијалне, торакалне и абдоминалне шупљине и њихових садржаја. Јетра, бубрези, надбубрежне жлијезде и тестиси морају се измјерити што је прије могуће послје дисекције како би се избјегло исушивање.

У одговарајућем медијуму због могућег каснијег хистопатолошког испитивања потребно је сачувати сљедеће органе и ткива: све макро лезије, мозак-укључујући дијелове медуле/понса, коре малог мозга и možдane коре, хипофизу, штитину/штитасту жлијезду и ткиво грудне жлијезде, (душник), плућа, срце, аорту, плувачне жлијезде, јетру, слезину, бубреге, надбубрежне жлијезде, панкреас, полне жлијезде, утерус, помоћне полне органе, жучну кесу (уколико постоји), једњак, желудац, дуоденум, танко црево, слијепо цријево, дебело цријево, мокраћну бешику, репрезентативни лимфни чвор (женска млијечна жлијезда), (мускулатуру бедра), периферни живац, (очи), (грудну кост с коштаном сржи), (бедрену кост - укључујући површину зглоба), (кичмену мождину на три нивоа-цервикални, средњеторакални и лумбални) и (ексорбиталне сузне жлијезде). Ткива наведена у заградама прегледају се само уколико на то указују симптоми токсичности или ако су у питању циљни органи.

1.6.3.2. Хистопатолошки преглед

а) Детаљну хистопатологију неопходно је обавити на нормалној и третираној кожи и на органима и ткивима животиња у контролним групама и групама које су третиране високим дозама.

б) Неопходан је преглед свих макро-лезија.

в) Циљни органи у групама које су примале остале дозе треба да буду прегледани.

г) Када се користе пацови, плућа животиња у групама третираним ниским и средњим дозама треба да буду подвргнута хистопатолошком прегледу због проналажења доказа о инфекцији, с обзиром да се тиме долази до правилне оцјене здравственог стања животиња. Може се десити да се даљи хистопатолошки прегледи не обављају рутински на

^{xxxix} Сада познат као серумска аланин аминотрансфераза.

^{xl} Сада познат као серумска аспартат аминотрансфераза

животињама у наведеним групама, али се увијек спроводе на органима на којима постоје докази лезија у високо дозираној групи.

д) Ако се користи пратећа група, хистопатологија се обавља на ткивима и органима за које је утврђено да се на њима показују ефекти у осталим третираним групама.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно и приказују: број животиња на почетку испитивања у свакој експерименталној групи, број животиња код којих су се појавиле лезије, врсту лезија и проценат животиња код којих се појавила свака поједина врста лезија.

Резултати се процјењују помоћу одговарајуће статистичке методе и може се примијенити било која призната статистичка метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- животињској врсти, соју, поријеклу, условима околине, исхрани;
- условима испитивања;
- нивоима доза (укључујући вежикулум уколико се користи) и концентрације;
- токсичном ефекту према полу и дози;
- нивоу на коме нису опажени било какви ефекти, када је то могуће;
- времену смрти током испитивања или податке да ли су животиње преживјеле до усмрћења;
- опису токсичних и осталих ефеката;
- времену запажања сваког патолошког знака и његов каснији ток;
- храни и тјелесној маси;
- офталмолошким налазима;
- примијењеним хематолошким испитивањима и свим резултатима;
- примијењеним испитивањима медицинске биохемије и свим резултатима (укључујући резултате сваког прегледа мокраће);
- налазима обдукције;
- детаљном опису свих хистопатолошких налаза;
- статистичкој обради резултата када је могуће;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.29 СУБХРОНИЧНА ИНХАЛАЦИОНА ТОКСИЧНОСТ - СТУДИЈА ПОНОВЉЕНИХ ИНХАЛАЦИОНИХ ДОЗА НА ГЛОДАРИМА, 90 ДАНА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Неколико група експерименталних животиња излаже се одређено вријеме свакодневно супстанци која се испитује у растућим концентрацијама, при чему се на једну групу примјењује једна концентрација у трајању од 90 дана. Када се користи помоћно средство да би се добиле одговарајуће концентрације испитиване супстанце у атмосфери, користи се и контролна група. За вријеме примјене, животиње се свакодневно посматрају због откривања знакова токсичности. Животиње које за вријеме испитивања угину постмортално се прегледају, а по завршетку испитивања и преживјеле животиње се постмортално прегледају.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

Животиње се држе и хране под експерименталним условима најмање пет дана прије испитивања. Прије испитивања, здраве младе животиње се насумце издвајају и додјељују групама које се третирају и контролним групама. Гдје је потребно, испитиваној супстанци може се додати помоћно средство да би се припремиле одговарајуће концентрације супстанце у атмосфери. Ако се помоћно средство или други додаци користе за олакшавање дозирања мора бити познато да не производе токсичне ефекте. Уколико одговара, могу да се користе подаци из раније студије.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Експерименталне животиње

Уколико не постоје контраиндикације, користе се пацови. Узимају се лабораторијске врсте младих здравих животиња које се уобичајено користе. На почетку студије, распон промјена у тјелесној маси коришћених животиња не смије да прелази $\pm$

20% одговарајуће средње вриједности. Ако се води студија субхроничне инхалације као увод у дугорочну студију, у обе студије користе се исте врсте.

1.6.2.2. Број и пол

За сваку концентрацију излагања користи се најмање 20 животиња (10 женки и 10 мужјака). Узимају се женке које нису раније рађале и које нису гравидне. Ако се планирају жртвовања у току експеримента, број се мора повећати за број животиња које су планиране за жртвовање прије завршетка студије. Пратећа група од 20 животиња (10 животиња по полу) излаже се у трајању од десет дана високој концентрацији и посматра, како би се регистровала реверзибилност, постојаност или закасњела појава токсичних ефеката 28 дана по завршетку третмана.

1.6.2.3. Концентрације

Ако се користи помоћно средство, потребне су најмање три концентрације, с контролом или контролом помоћног средства (које одговара концентрацији помоћног средства на највишем нивоу). Осим третмана експерименталном супстанцом, према животињама у контролној групи мора се поступати на исти начин као с онима у експерименталној групи. Највише концентрације треба да покажу токсичне ефекте, али ни један смртни случај или само неколико смртних случајева. Ако постоји примјењива процјена изложености људи, најнижи ниво примијењен на животињама треба да премашује ту вриједност. У идеалном случају, средња концентрација треба да производи минимално примјетне токсичне ефекте. Ако се користи више од једне средње концентрације, њихове вриједности треба да буду довољно различите да се постигне градијација токсичних ефеката. У групама код којих су примијењене ниске или средње концентрације, као и контролним групама, учесталост смртних случајева код животиња треба да буде ниска, како би процјена резултата имала смисла.

1.6.2.4. Вријеме излагања

Дневно вријеме излагања је шест сати после изједначавања концентрација у коморама, али се могу одредити и други временски интервали када постоје посебни захтјеви.

1.6.2.5. Опрема

Животиње се подвргавају испитивању у инхалационој опреми која је дизајнирана тако да одржава константни проток ваздуха с најмање 12 потпуних измјена у једном сату, како би се обезбиједила одговарајућа концентрација кисеоника и равномјерно распоређена атмосфера експозиције. Тамо гдје се користи комора, њен дизајн мора бити довољно простран да минимализује пренасељеност животиња и максимализује њихову изложеност испитиваној супстанци удисањем. Као опште правило које обезбјеђује стабилност атмосфере у комори, користи се мјера, према којој укупна запремина експерименталних животиња не смије да прелази 5% запремине коморе. Могу се користити различити типови комора који омогућавају изложеност само оро-назалних отвора, главе или читавог тијела, при чему прве двије смањују преузимање испитиване супстанце другим путевима.

1.6.2.6. Вријеме посматрања

Експерименталне животиње посматрају се сваког дана током периода третирања као и за вријеме опоравка како би се уочили знакови токсичности. Важно је регистровати вријеме кад се јаве или нестану први знакови тровања, као и вријеме смрти.

1.6.3. Поступак

Животиње се излажу испитиваној супстанци сваког дана, пет до седам дана недјељно, у периоду од 90 дана. Животиње из пратећих група које су предвиђене за каснија посматрања, држе се још 20 дана без третмана, како би се утврдила постојаност токсичних ефеката или опоравак од истих. Температура на којој се обавља испитивање мора се одржавати на $22\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 3\text{ }^{\circ}\text{C}$. У идеалним условима, релативна влажност треба да буде између 30% и 70%, али у неким случајевима (нпр. испитивања аеросола) то није изводљиво. За вријеме излагања, животињама се не даје вода и храна.

Током експеримента користи се динамички инхалациони систем с одговарајућим системом аналитичке контроле концентрације. Како би се успоставиле одговарајуће концентрације препоручује се обављање пробног испитивања. Треба подесити проток ваздуха тако да се обезбиједи хомогеност услова у комори. Систем мора да омогући да се стабилни услови излагања постижу што је могуће брже.

Обављају се мјерења и прате следећи параметри:

а) брзина протока ваздуха (непрекидно);
б) концентрација испитиване супстанце мјерена у подручју удисања. За вријеме излагања у току једног дана концентрација испитиване супстанце не смије да варира више од $\pm 15\%$ од средње вриједности. Код прашине и аеросола, можда није могуће постићи тај ниво контроле па се толерише шири опсег вриједности. За вријеме трајања читавог експеримента, концентрације из дана у дан морају да се држе константним колико год је изводљиво. За вријеме развоја система врше се анализе величина честица да би се утврдила стабилност концентрација аеросола. Током излагања, анализе се обављају у временским интервалима у којима је то неопходно за одређивање конзистенције расподјеле величина честица;

в) температура и влажност;

г) за вријеме и после излагања, опажања се систематично региструју; за сваку животињу води се посебан записник.

Животиње се посматрају свакодневно, а знакови токсичности се евидентирају, укључујући вријеме њиховог првог јављања, степен и трајање. Региструју се промјене на кожи и крзну, очима, слузницама, респираторном, циркулаторном, аутономном и централном нервном систему, као и соматомоторна активност и начин понашања. Једном недјељно мјере се тјелесна маса животиња и унос хране. Потребно је редовно пратити животиње да би се избјегао њихов губитак због канибализма, аутолизе ткива или друго. На крају периода излагања обавља се постмортални преглед свих преживјелих животиња. Животиње које су на самрти издвајају се и постмортално прегледају, кад се примјети да су јако слабе.

На свим животињама, укључујући и оне из контролне групе, обично се раде следећа испитивања:

а) офталмолошки преглед уз коришћење офталмоскопа или сличног одговарајућег инструмента врши се прије излагања испитиваној супстанци и на крају студије, обично на свим животињама или бар на онима које су биле изложене високој дози и животињама у контролним групама. Ако се открију промјене на очима, потребно је прегледати све животиње;

б) хематолошке анализе, укључујући хематокрит, концентрацију хемоглобина, број еритроцита, укупан и диференцијални број леукоцита и потенцијал згрушавања крви као што је: вријеме згрушавања, протромбинско вријеме, тромбопластинско вријеме или број тромбоцита, врше се на крају периода испитивања;

в) медицинско биохемијска одређивања у крви обављају се на крају периода испитивања. Подручја испитивања која се сматрају важним за све студије су: равнотежа електролита, метаболизам угљених хидрата, функција јетре и бубрега. На избор

специфичних испитивања утичу посматрања механизма дјеловања супстанце. Предложена одређивања су: калцијум, фосфор, хлорид, натријум, калијум, глукоза у условима гладовања (с временом гладовања које је одговарајуће за врсту), серумска глутамат пируват трансaminaза^{XLI}, серумска глутамат оксалоацетат трансaminaза^{XLI}, орнитин дексарбоксилаза, гама глутамил транспептидаза, азот у уреји, албумин, креатинин у крви, укупни билирубин и мјерења укупних протеина у серуму. Друга одређивања која могу да буду потребна за адекватну токсиколошку процјену обухватају: анализе липида, хормона, ацидобазну равнотежу, метхемоглобин и активност холинестеразе. Додатне биохемијске анализе могу се укључити када је потребно проширити испитивање посматраних ефеката;

г) анализа урина није рутински потребна, само ако постоји индикација заснована на очекиваној или примећеној токсичности.

Ако су основни подаци из раније студије недовољни, разматра се одређивање хематолошких и медицинско биохемијских параметара прије почетка дозирања.

1.6.3.1. Постмортални преглед

Све животиње подвргавају се детаљном постморталном прегледу који обухвата преглед спољне површине тијела, свих отвора, лобањске, грудне и трбушне шупљине и њихових садржаја. Одмах после секције, још мокри, мјере се сљедећи органи: јетра, бубрези, жлијезде и тестиси. Мјерење треба спровести што прије после секције, да се органи не би осушили. У прикладном медијуму за евентуални будући хистопатолошки преглед чувају се сљедећи органи и ткива: све велике лезије, плућа – која се морају извадити интактна, мјере се и третирају одговарајућим фиксативом како би се очувале све структуре органа (перфузија с фиксативом сматра се ефикасном процедуром), назофарингеално ткиво, мозак – укључујући дијелове мождине/понс, коре малог мозга (церебеларни кортекс) и моздане коре (церебрални кортекс), хипофизно, тироидно/паратироидни и било које тимусно ткиво, душник, плућа, срце, аорта, плувачне жлијезде, јетра, слезина, бубрези, надбубрежне жлијезде, гуштерача, гонаде, материца (припадајући генитални органи), (кожа), жучна кесица (ако постоји), једњак, желудац, дванаестопалачно цријево, танко цријево, слијепо цријево, дебело цријево, ректум, мокраћна бешика, лимфни чворови (женске млијечне жлијезде), (бедрена мускулатура), периферни живци, (очи), грудна кост са коштаном сржи (фемур, укључујући зглобне површине) и (кичмена мождина у три нивоа – цервикални, средњоторакални и лумбални). Ткива наведена у заградама прегледају се само ако постоје знаци токсичности или ако се ради о циљном органу.

1.6.3.2. Хистопатолошка испитивања

а) Комплетна хистопатолошка посматрања обављају се на респираторном тракту и другим органима и ткивима свих животиња у контролним групама и групама које су биле изложене високим концентрацијама.

б) Све велике лезије морају се прегледати.

в) Морају се прегледати циљни органи у групама које су подвргнуте другим концентрацијама.

г) Хистопатолошки треба прегледати и плућа животиња које су подвргнуте ниским и средњим концентрацијама, јер се на тај начин може објективно утврдити здравствено стање животиња. Даљи хистопатолошки прегледи рутински се не обављају на животињама у тим групама, али се увијек обављају на органима на којима су видљиве лезије у групи подвргнутој високој концентрацији.

^{XLI} Сада позната као серумска аланин аминотрансфераза.

^{XLII} Сада позната као серумска аспартат аминотрансфераза.

д) Кад се користи пратећа група, хистопатолошки се обрађују ткива и органи који показују исте ефекте као и код животиња из других испитаних група.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно, гдје се за сваку испитивану групу животиња наводи број животиња на почетку експеримента, број животиња с лезијама, врсте лезија и проценат животиња код којих су пронађене лезије. Резултати се процјењују одговарајућом статистичком методом. Може се користити било која усвојена статистичка метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи податке о:

- врсти, варијетету, извору, условима околине, исхране;
- експерименталним условима: опис апаратуре за излагање, укључујући дизајн, тип, димензије, извор ваздуха, систем за распршивање аеросола, метода кондиционирања ваздуха, обрада искоришћеног ваздуха и начин чувања животиња у комори. Потребно је описати и апаратуру за мјерење температуре, влажности и када одговара, стабилност концентрација аеросола или величина честица;
- излагању испитиваној супстанци који се приказују табеларно заједно са средњим вриједностима и мјером одступања (нпр. стандардна девијација) и морају да обухвате:
 - а) брзину протока ваздуха кроз инхалациону опрему;
 - б) температуру и влажност ваздуха;
 - в) номиналну концентрацију (укупан садржај испитиване супстанце која се уводи кроз инхалациону опрему, подијељена са запремином ваздуха);
 - г) природу помоћног средства, ако се користило;
 - д) тачне концентрације супстанце у зони удисања;
 - ђ) средње величине честица (када је потребно);
- токсичним ефектима по полу и концентрацији;
- нивоу без ефекта ако је могуће;
- времену смрти у току експеримента или да ли су животиње преживјеле до краја експеримента;
- опису токсичних или других ефеката;
- времену посматрања било каквих абнормалности и њихов каснији ток;
- храњењу и тјелесној маси;
- офталмолошким налазима;
- хематолошким испитивањима која су примијењена и налазима;
- медицинско-биохемијским испитивањима и налазима (укључивши налазе анализе урина);
- налазима обдукције;
- детаљном опису свих хистопатолошких налаза;
- статистичкој обради резултата гдје је могуће;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.30. ИСПИТИВАЊЕ ХРОНИЧНЕ ТОКСИЧНОСТИ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца се обично примјењује седам дана недјељно, одговарајућим путем, код неколико група експерименталних животиња, једна доза по групи, кроз дужи период њиховог животног века. За вријеме и после изложености испитиваној супстанци, експерименталне животиње се посматрају свакодневно, како би се открили знаци токсичности.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

Животиње се држе под експерименталним условима чувања и храњења најмање пет дана прије испитивања. Прије испитивања случајним избором здраве младе животиње се сврставају у третиране и контролне групе.

1.6.2. Услови испитивања

1.6.2.1. Експерименталне животиње

Препоручена врста је пацов. Могу се користити и друге врсте (глодара или других животиња), на основу резултата претходних студија. Испитивању се подвргавају здрави млади примјерци животиња оних лабораторијских врста које се најчешће користе у оваквим експериментима, а примјена дозе започиње у што краћем временском року после одбијања од сисе.

На почетку студије варијације у тјелесној маси коришћених животиња не смију прелазити $\pm 20\%$ средње вриједности. Ако се изводи субхронична орална студија као увод у дугорочну студију, у обе студије користе се исте врсте и варијетети.

1.6.2.2. Број и пол

За сваки дозни ниво и истовремену контролну групу користи се најмање 40 животиња (20 женки и 20 мужјака). Узимају се женке које никад нису рађале и које нису

гравидне. Ако се планирају жртвовања у току експеримента, број се мора повећати за број животиња које су планиране за жртвовање прије завршетка студије.

За врсте које не припадају глодарима прихватљив је мањи број животиња, али најмање четири животиње по полу по групи.

1.6.2.3. Дозни нивои и учесталост излагања

Користе се најмање три нивоа дозе испитиване супстанце заједно с истовременом контролном групом. Највиша доза треба да покаже токсичне ефекте, али без великог броја смртних случајева. Најнижа доза не смије да изазове и покаже токсичност.

Средња доза утврђује се у распону између високих и ниских доза.

Код избора нивоа доза морају се узети у обзир подаци из претходних испитивања и студија токсичности.

Животиње се обично свакодневно излажу испитиваној супстанци. Ако се хемикалија даје у води за пиће или се умијеша у храну, мора увијек бити на располагању.

1.6.2.4. Контроле

Истовремено се користи контролна група које је у сваком погледу идентична експерименталним групама, осим изложености испитиваној супстанци.

У посебним околностима, као што су инхалационе студије које обухватају аеросоле или коришћење емулгатора чија биолошка активност није окарактерисана у оралним студијама, истовремено се користи и негативна контролна група. Негативна контролна група третира се на исти начин као и експерименталне групе, само што се животиње не излажу испитиваној супстанци нити било ком помоћном средству.

1.6.2.5. Пут примјене

Два главна пута примјене су орални и инхалациони. Избор пута примјене зависи од физичких и хемијских карактеристика испитиване супстанце и од могућег пута уноса код људи.

Коришћење дермалног пута представља значајан практични проблем. О хроничној системској токсичности која произлази из перкутане апсорпције може се извести закључак из резултата другог оралног испитивања и знања о степену перкутане апсорпције добијеном из претходних испитивања перкутане токсичности.

1.6.2.6. Студије са пероралним путем примјене

Кад се испитивана супстанца апсорбује из гастроинтестиналног тракта и ако је то пут уноса којим могу бити изложени људи, предлаже се перорални пут примјене, осим ако постоје контраиндикације.

Животиње могу да добијају испитивану супстанцу у храни, растворену у води за пиће или им се може давати у капсулама.

Идеално је дневно дозирање током седам дана недјељно, јер примјена одређене дозе на бази пет дана недјељно може да омогући опоравак или повлачење токсичности у периоду у којем се не примјењује испитивана супстанца и тиме да утиче на резултат и каснију процјену. Са становишта праксе, дозирање на бази пет дана недјељно сматра се прихватљивим.

1.6.2.7. Студије са инхалационим путем примјене

Како студије са инхалационим путем примјене представљају технички проблем који је сложенији од других путева примјене, овдје се детаљније наводи тај начин примјене. Мора се напоменути да интратрахеално уливање може бити добра алтернатива у специфичним ситуацијама.

Дугорочно излагање обично се планира према пројектованој изложености људи. Животиње се дневно излажу шест сати послје изједначења концентрација у комори, пет дана у недјељи (испрекидана изложеност) или, погодној амбијенталној изложености, 22 до 24 сата изложености дневно током седам дана недјељно (непрекидна изложеност) са једним сатом за храњење животиња у слично вријеме сваког дана и за одржавање коморе. У оба случаја животиње се излажу фиксним концентрацијама испитиване супстанце. Највећа разлика између испрекидане и непрекидне изложености је што у првом случају постоји период од 17 до 18 сати током кога се животиње могу опоравити од ефеката свакодневне изложености, са чак и дужим временом опоравка током викенда.

Избор испрекидане или непрекидне изложености зависи од циљева студије и од изложености људи која ће се симулирати. Морају се размотрити одређене техничке тешкоће. На примјер, предности непрекидне изложености која симулира услове животне средине могу се поништити потребом давања воде и храњења за вријеме изложености и потребом за сложенијим (и поузданим) техникама за стварање и посматрање аеросола и паре.

1.6.2.8. Коморе за излагање

Животиње се подвргавају испитивању у инхалационим коморама дизајнираним тако да одржавају динамичан проток ваздуха с најмање 12 измјена ваздуха у једном сату, како би се осигурала одговарајућа концентрација кисеоника и равномјерно распоређена атмосфера. Контролне коморе и коморе за излагање морају бити једнаке у конструкцији и дизајниране тако да обезбјеђују услове излагања који су упоредиви у свим погледима, изузев изложености испитиваној супстанци. Слаби негативни притисак у комори се углавном одржава за спречавање испуштања испитиване супстанце у околну подручје. Коморе морају минимизовати пренасељеност експерименталних животиња. Као опште правило које обезбјеђује стабилност атмосфере у комори, користи се мјера према којој запремина експерименталних животиња не смије прелазити 5% запремине коморе.

Морају се обављати мјерења и пратити следећи параметри:

- а) Проток ваздуха: препоручује се да се брзина протока ваздуха прати непрекидно;
- б) Концентрација: у периоду дневног излагања концентрација испитиване супстанце не смије да варира више од $\pm 15\%$ од средње вриједности;
- в) Температура и влага: за глодаре се температура мора одржавати на $22\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$, а влага у комори на 30% до 70% , осим ако се користи вода за суспендовање испитиване супстанце у атмосферу коморе. Препоручује се да се температура и влага прате непрекидно;
- г) Мјерења величине честица: расподјела величине честица одређује се у атмосфери коморе које садрже течне или чврсте аеросоле. Честице аеросола морају бити такве величине да их експерименталне животиње могу удисати. Узорци ваздуха коморе узимају се у зони дисања животиња. Узорак ваздуха мора бити типичан представник расподјеле честица којима су животиње изложене и мора да обухвата, на гравиметријској бази, сав суспендовани аеросол, чак и ако се много аеросола не може удисати. За вријеме развоја генеришућег система често морају да се обављају анализе величине честица да би се обезбиједила стабилност аеросола, а послје тога се анализе величине честице обављају онолико често колико захтијева вријеме излагања, да би се правилно одредила конзистенција расподјеле честица којима су животиње биле изложене.

1.6.2.9. Трајање испитивања

Период давања треба да буде најмање 12 мјесеци.

1.6.3. Поступак

1.6.3.1. Посматрања

Пажљиво клиничко испитивање мора да се обавља најмање једном дневно. Додатна посматрања обављају се свакодневно уз предузимање одговарајућих мјера како би се губитак животиња за вријеме извођења студије свео на минимум, на примјер постмортални преглед или залеђавање оних животиња које се пронађу мртве и изолација или жртвовање слабих животиња или животиња на самрти. Обављају се пажљива посматрања да би се открио почетак и напредовање токсичних ефеката, као и да би се свео на минимум губитак због болести, аутолизе или канибализма.

Клинички знаци, укључујући неуролошке промјене и промјене на очима, биљеже се за све животиње. Биљеже се и вријеме почетка и напредовање токсичних ефеката, укључујући сумњиве туморе.

Телесне масе биљеже се појединачно за све животиње једном недјељно у првих 13 недјеља периода испитивања, а после тога најмање једном сваке четири недјеље. Узимање хране одређује се недјељно за вријеме првих 13 недјеља студије, а потом у интервалима од око три мјесеца, осим ако здравствено стање или промјене у телесној маси не диктирају другачије.

1.6.3.2. Хематолошки преглед

Хематолошки преглед (нпр. садржај хемоглобина; укупна запремина крвних ћелија; укупан број еритроцита, укупан број леукоцита, тромбоцита или мјерења других параметара коагулације) обавља се после три мјесеца, после шест мјесеци, а после тога у интервалима од око шест мјесеци и по завршетку испитивања из узорак крви свих животиња које нису глодари и узорак крви 10 пацова по полу свих група. Ако је могуће, узорци треба да буду од истих пацова у сваком интервалу. Узимају се и узорци од животиња које нису глодари.

Ако клиничка посматрања дају наговјештај погоршања здравља животиња за вријеме студије, од животиња код којих се наслућује погоршање здравља, узимају се узорци крви и ради се диференцијална крвна слика.

Диференцијална крвна слика ради се код животиња из групе која је подвргнута највишој дози и код контролне групе. Диференцијална крвна слика ради се код животиња које су подвргнуте нешто мањој дози само ако постоји велика разлика између групе са највишом дозом и контролне групе или ако је индикована на основу патолошких налаза.

1.6.3.3. Анализа мокраће

За анализу се узимају узорци мокраће од животиња које нису глодари и од 10 пацова по полу, ако је могуће од истих пацова у једнаким интервалима у којима се обављају и хематолошке анализе. Код појединачних животиња или на збирним („pool“) узорцима по полу и по групи за глодаре одређују се:

- изглед: запремина и густина за појединачне животиње;
- протеини, глукоза, кетони, скривено крварење (семиквантитативно);
- микроскопски преглед седимента (семиквантитативно);
- медицинска биохемија.

У интервалима од око шест мјесеци и на крају испитивања, узимају се узорци крви за медицинско-биохемијска мјерења од свих животиња које нису глодари и 10 пацова по полу свих група, по могућности од истих пацова у сваком интервалу. Узорци за прелиминарна испитивања узимају се од животиња које нису глодари. У плазми тих узорак одређују се:

- концентрација укупних протеина;
- концентрација албумина;

- испитивања функције јетре (као што је активност алкалне фосфатазе, глутаминске пируват трансминазе^{XLIII}, активност глутаминске оксалоацетатне трансминазе^{XLIV}), гама глутамил транспептидазе, орнитин декарбоксилазе;
- метаболизам угљених хидрата, као што је глукоза у крви после гладовања;
- испитивања функције бубрега као што је азот из урее у крви.

1.6.3.4. Постмортални преглед

Постмортални преглед се обавља на свим животињама, укључујући оне које су угинуле за вријеме експеримента или су жртвоване јер су биле на самрти. Прије жртвовања од свих животиња узимају се узорци крви за диференцијалну крвну слику. Чувају се све видљиве лезије, тумори или лезије за које се сумња да су тумори. Треба покушати да се доведу у везу опажене промјене с микроскопским налазима.

Сви органи и ткива чувају се за хистопатолошке прегледе. Ово се обично односи на следеће органе и ткива: мозак^{XLV} (медула и понс, церебеларни кортекс, церебрални кортекс), хипофиза, штитна жлијезда (укључујући паратиороидну жлијезду), тимус, плућа (укључујући трахеју), срце, аорта, плувачне жлијезде, јетра^{IX}, слезина, бубрези^{IX}, надбубрежне жлијезде^{IX}, једњак, желудац, дуоденум, танко црево, слијепо црево, дебело црево, ректум, материца, мокраћна бешика, лимфни чворови, панкреас, полне жлијезде^{IX}, остали генитални органи, код женки млијечне жлијезде, кожа, мускулатура, периферни живци, кичмена мождина (цервикална, торакална, лумбална), грудна кост с коштаном сржи (укључујући зглобове) и очи. За одговарајући хистопатолошки преглед важно је надувавање плућа и мокраћне бешике са фиксативом на оптималан начин да се сачувају та ткива, као и надувавање плућа код инхалационих студија. У посебним студијама, као што су инхалационе студије, прегледа се цјелокупан респираторни тракт, укључујући нос, ждријело и грклан.

Ако су обављени други клинички прегледи, добијени резултати морају бити на располагању прије микроскопског прегледа, јер то може бити смјерница за патолога.

1.6.3.5. Хистопатологија

Све видљиве промјене, нарочито тумори и друге лезије настале у било ком органу, морају да се микроскопски прегледају. Препоручују се следећи поступци:

а) Микроскопски преглед свих сачуваних органа и ткива с комплетним описом свих лезија нађених:

- 1) код свих животиња које су угинуле или су жртвоване за вријеме студије;
- 2) у свим групама које су добијале високу дозу и у контролној групи;

б) Органи или ткива код којих су пронађене абнормалности узроковане или вјероватно узроковане испитиваном супстанцом испитују се и код животиња из група са нижом дозом;

в) Ако резултат испитивања докаже битно скраћење нормалног животног века животиње или ефекте који могу да утичу на токсичну реакцију, наредни нижи дозни ниво испитује се на начин који је горе описан;

г) За исправну процјену значаја промјена које су примјећене код третираних животиња неопходни су подаци о настанку лезија до којих обично долази код врсте животиња које се користе, под истим лабораторијским условима, тј. историјски контролни подаци.

^{XLIII} Сада позната као серумска аланин аминотрансфераза.

^{XLIV} Сада позната као серумска аспартат аминотрансфераза.

^{XLV} Мере се органи од десет животиња по полу по групи за глодаре и животиње које нису глодари, плус тироидна жлијезда (с паратироидним жлијездама) за животиње које нису глодари.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно, гдје се за сваку испитивану групу животиња наводи број животиња на почетку експеримента, број животиња са лезијама и проценат животиња са сваком врстом лезије. Сви добијени резултати анализирају се одговарајућом статистичком методом. Може се користити било која усвојена статистичка метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи податке о:

- врсти, варијетету, извору, условима средине, исхране;
- експерименталним условима: апаратури за излагање испитиваној супстанци укључујући дизајн, врсту, димензије апаратуре, као и извор ваздуха, систем за производњу честица и аеросола, метода за кондиционирање ваздуха, обрада искоришћеног ваздуха и метода чувања животиња у комори. Треба описати опрему за мјерење температуре, влаге и, гдје је могуће, стабилност концентрације аеросола или величину честице;
- излагању испитиваној супстанци: ови подаци се приказују табеларно са средњим вриједностима и мјерама варијабилности (нпр. стандардна девијација) и обухватају податке о:
 - а) брзини протока ваздуха кроз опрему за инхалацију;
 - б) температури и влажности ваздуха;
 - в) номиналној концентрацији (укупном садржају испитиване супстанце која се уводи у опрему за инхалацију, подијељеним са запремином ваздуха);
 - г) природи помоћног средства, ако је коришћен;
 - д) стварним концентрацијама супстанце у зони удисања;
 - ђ) средњој величини честица (гдје је потребно),
- висини дозе (укључујући и помоћно средство, ако се користило) и концентрације;
- токсичној реакцији по полу и дози;
- нивоу без ефекта;
- времену смрти за вријеме студије или да ли су животиње преживјеле до краја експеримента;
- опис токсичних и других ефеката;
- времену када је примјећен сваки знак абнормалности и његов каснији ток;
- храни и тјелесној маси;
- офталмолошким налазима;
- хематолошким испитивања и свим резултатима;
- медицинско биохемијским испитивањима и свим резултатима (укључујући резултате анализе урина);
- налазима обдукције;
- детаљан опис свих хистопатолошких налаза;
- статистичкој процјени резултата, гдје је могуће;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.31. ИСПИТИВАЊЕ ТОКСИЧНОСТИ ПО ПРЕНАТАЛНИ РАСТ И РАЗВОЈ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 414 (2001).

1.1. УВОД

Ова метода за испитивање токсичности по раст и развој намијењена је за добијање општих података о ефектима пренаталног излагања на гравидне експерименталне животиње и на организам током раста и развоја у материци. Ово може да обухвати процјену ефеката на мајку, као и смрт, структуралне абнормалности или измијењен раст плода. Функционални недостаци, иако чине важан дио раста и развоја, нису саставни дио ове методе испитивања. Они се могу испитивати у посебној студији или као додатак овај студији, коришћењем методе испитивања неуротоксичности по раст и развој. Податке о испитивању функционалних недостатака и других ефеката послје рођења, треба потражити у одговарајућем испитивању репродуктивне токсичности на двије генерације и испитивању неуротоксичности по раст и развој.

Ова метода испитивања може захтијевати специфично прилагођавање у појединачним случајевима на основу специфичног знања о нпр. физичким и хемијским или токсиколошким својствима испитиване супстанце. Такво прилагођавање је прихватљиво ако уверљиви научни докази показују да ће се прилагођавањем добити бољи квалитет података. У таквом случају, ови научни докази морају бити пажљиво документовани у извјештају о испитивању.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Токсикологија раста и развоја је студија о штетним ефектима на организам током раста и развоја који се могу појавити као посљедица излагања прије зачећа, током пренаталног раста и развоја или постнатално до времена полног сазријевања. Највеће манифестације токсичности по раст и развој обухватају: 1) смрт организма, 2) структуралне абнормалности, 3) измијењени раст, 4) функционалне недостатке. Токсикологија раста и развоја се раније често називала тератологија.

Штетни ефекат је свака промјена полазног стања повезана са третманом која умањује способност организма да преживи, репродукује се или прилагоди животној средини. У најширем смислу, токсикологија раста и развоја обухвата сваки ефекат који ремети нормалан развој заметка и прије и послје рођења.

Измијењен раст је промјена масе или величине органа или организма потомака.

Алтерације (аномалије) јесу структурне промјене у расту и развоју које обухватају и малформације и варијације²⁸.

Малформација/већа абнормалност је структурна промјена која се сматра штетном за животињу (може бити и смртоносна) и обично је ретка.

Варијација/мања абнормалност је структурна промјена за коју се сматра да има мали или никакав штетан ефект на животињу; може бити пролазна и може се појавити релативно често у контролној популацији.

Заметак је збир деривата оплођеног јајашца у било којој фази раста и развоја од оплодње до рођења, укључујући екстраембрионалне мембране, као и ембрион или плод.

Имплантација (нидација) је припајање бластоциста на епителни слој материце, укључујући његову пенетрацију кроз епител материце и усађивање у ендометријум.

Ембрион је рана или развојна фаза било ког организма, нарочито производа оплођења јајашца који се развија после појаве дугачке осе и до појаве свих већих структура.

Ембриотоксичност је штетност за нормалну структуру, развој, раст и/или способност преживљавања ембриона.

Плод је нерођени потомак у периоду после ембрионалног.

Фетотоксичност је штетност за нормалну структуру, развој, раст и/или способност преживљавања плода.

Побачај је пријевремено избацивање производа зачећа из материце: ембриона или плода који није способан за преживљавање.

Ресорпција је заматак који, после имплантације у материцу, касније умре и ресорбује се или је ресорбован.

Рана ресорпција је доказ о имплантацији без препознатљивог ембриона/плода.

Касна ресорпција је мртви ембрион или плод са спољним дегенеративним промјенама.

NOAEL је скраћеница за највиши ниво дозе или излагања, код кога нису примјећени штетни ефекти повезани са третманом.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Обично се испитивана супстанца даје gravidним животињама најмање од имплантације до једног дана прије дана планираног жртвовања, који мора бити што ближи нормалном дану порођаја без опасности од губитка података који произлазе из прераног порођаја. Експериментална метода није намијењена само за испитивање периода органогенезе (тј. 5-15 дана код глодара и 6-18 дана код кунића), него и за испитивање ефеката од преимплантације, ако одговара, током читавог периода гестације до дана прије царског реза. Мало прије царског реза женке се жртвују, прегледа се садржај материце, а плодови се процјењују према спољним видљивим аномалијама, као и према промјенама на неким ткивима и костуру.

1.5. ОПИС МЕТОДЕ

1.5.1. Избор животињске врсте

Препоручује се да се испитивање обавља на најрелевантнијим врстама и да се користе лабораторијске врсте и варијетети који се обично користе код испитивања токсичности по пренатални раст и развој. Препоручена врста глодара је пацов, а препоручена врста која не припада глодарима је кунић. Када се користе животиње других врста треба навести разлог за ово коришћење.

1.5.2. Услови смјештаја и исхрана

Температура експерименталне собе гдје се држе животиње треба да буде 22 °C ($\pm$ 3 °C) за глодаре, а 18 °C ($\pm$ 3 °C) за куниће. Релативна влажност ваздуха треба да износи најмање 30% али не више од 70% осим кад се просторије чисте. Најбоље је одржавати влажност ваздуха између 50% и 60%. Освјетљење треба да буде вјештачко и то у интервалима 12 сати свјетла и 12 сати мрака. За храњење се могу примјењивати устаљене

лабораторијске дијете са неограниченим количинама воде за пиће. Поступак парења треба изводити у кавезима који су одговарајући за ту сврху. Парене животиње препоручљиво је држати појединачно у кавезу, али је прихватљиво и чување у малим групама.

1.5.3. Припрема животиња

Користе се здраве животиње које су се током најмање пет дана привикле на лабораторијске услове и које раније нису биле подвргнуте експерименталним поступцима. Експерименталне животиње се означавају према врсти, варијетету, извору, полу, тјелесној маси и/или старости. Животиње свих експерименталних група треба да буду једнаке тјелесне масе и старости, колико год је изводљиво. За сваки дозни ниво користе се младе одрасле женке које нису раније рађале. Женке се паре с мужјацима исте врсте и варијетета, а парење између брата и сестре треба избјегавати. За глодаре је нулти дан гестације дан кад се опази вагинални чеп и/или сперма. За куниће је нулти дан обично дан коитуса или вјештачке оплодње, уколико се користи ова техника. Парене женке додељују се случајним избором контролним групама или групама које се третирају. Кавези морају бити постављени тако да се појава могућих ефеката због положаја кавеза сведе на минимум. Свакој животињи се додељује јединствени идентификациони број. Парене женке се случајним избором додјељују контролним групама или групама које се третирају, а ако су се женке париле у гомили, животиње из сваке гомиле подједнако се расподјељују по групама. Женке које је оплодио исти мужјак се расподјељују по групама.

1.6. ПОСТУПАК

1.6.1. Број и пол животиња

Свака третирана и контролна група мора да садржи довољан број женки, тако да се на постморталном прегледу нађе око 20 женки са имплантима. Групе са мање од 16 животиња са имплантима могу да буду неодговарајуће. Студија се не одбацује обавезно због морталитета мајки, ако се обезбиједи да морталитет не прелази приближно 10%.

1.6.2. Припрема доза

Ако се за лакше дозирање користи помоћно средство или други адитив, морају се узети у обзир сљедеће карактеристике: ефекти на апсорпцију, расподјелу, метаболизам и задржавање или излучивање испитиване супстанце; ефекти на хемијска својства испитиване супстанце која могу измјенити њене токсиколошке карактеристике; ефекти на потрошњу хране или воде или исхрањеност животиња. Помоћно средство не смије да буде токсично по раст и развој, нити смије да има ефекте на репродукцију.

1.6.3. Дозирање

Обично се испитивана супстанца даје свакодневно од имплантације (нпр. пети дан после парења) до дана прије планираног царског реза. Ако прелиминарне студије, када су доступне, не упућују на високу опасност од преимплантационог губитка, третман се може продужити толико да обухвати читав период гестације, од парења до дана прије планираног жртвовања. Добро је познато да неодговарајућа манипулација или стрес током трудноће могу да узрокују пренатални губитак. Ради чувања од пренаталног губитка због фактора који нису у вези са третманом, треба избјегавати непотребну манипулацију скотним животињама, као и стрес због спољашњих фактора као што је бука.

Користе се најмање три нивоа дозе и истовремена контрола. Здраве животиње додјељују се контролним групама и групама које се третирају случајним избором. Дозни нивои треба довољно да се разликују како би произвеле градијент токсичних ефеката. Осим ако не постоји ограничење због физичке/хемијске природе или биолошких својстава испитиване супстанце, највиша доза се одређује с циљем да изазове одређену токсичност по раст и развој и/или по мајку (клинички знаци или смањење тјелесне масе), али не смрт или тешку патњу. Најмање један средњи дозни ниво треба да произведе минималне примјетне токсичне ефекте. Најнижи дозни ниво не смије да изазове никакав доказ токсичности нити по мајку нити по раст и развој. Опадајући низ нивоа доза мора да се избере у циљу доказивања неке реакције која је зависна од дозирања и нивоа при коме није опажен штетни ефекат (NOAEL). За одређивање опадајућих нивоа доза обично су оптимални двоструки до четвороструки интервали, а често се препоручује четврта експериментална група умјесто примјене врло великих интервала између доза (нпр. више од фактора 10). Иако је циљ утврђивање NOAEL-а мајке, могу се прихватити и студије које не утврђују овај ниво¹.

Дозни нивои бирају се узимајући у обзир све постојеће податке о токсичности, као и додатне податке о метаболизму и токсикокинези испитиване супстанце или сродних материјала. Ови подаци помажу и код доказивања адекватности режима дозирања.

Користе се и истовремену контролну групу. Ова група мора да буде привидно третирана контролна група или контролна група за помоћно средство, ако се оно користи приликом примјене испитиване супстанце. Свим групама даје се иста запремина или испитиване супстанце или помоћног средства. Са животињама у контролним групама мора се поступати на исти начин као са онима у експерименталним групама. Контролне групе помоћног средства морају да добију помоћну материју у највећој количини која се користи (као код група које се третирају најнижим концентрацијама).

1.6.4. Испитивање граничне дозе

Ако испитивање на једном нивоу дозе од најмање 1.000 mg/kg ТМ/дан примијењене орално уз коришћење поступака описаних у овој студији не произведе примјетну токсичност код gravidних животиња или код њиховог потомства и ако се ефекат на основу постојећих података (нпр. из једињења која су структурно и/или метаболички слична) не очекује, није потребна потпуна студија уз коришћење три нивоа дозе. Очекивана изложеност људи може да укаже на потребу да се у испитивању граничне дозе користи виша орална доза. За друге врсте примјене, као што су инхалација или дермална примјена, физичка и хемијска својства испитиване супстанце често могу индиковати и ограничити ниво излагања који се максимално може постићи (на примјер дермална апликација не смије да узрокује изражену локалну токсичност).

1.6.5. Примјена доза

Испитивана супстанца или помоћно средство обично се даје орално интубацијом. Ако се користи други пут примјене, лице која обавља испитивање мора да оправда и образложи свој избор и вјероватно су неопходне одговарајуће измјене^{2, 3, 4}. Испитивана супстанца се примјењује у приближно исто вријеме сваког дана.

Доза за појединачне животиње треба да се заснива на посљедњој одређеној индивидуалној тјелесној маси. Потребан је опрез код прилагођавања дозе током посљедњег триместра трудноће. Приликом избора дозе користе се постојећи подаци како би се спријечила прекомјерна токсичност по мајку. Ако се региструје прекомјерна токсичност код третираних (gravidних) женки, те животиње морају хумано да се жртвују. Ако неколико gravidних животиња покаже знаке прекомјерне токсичности, треба

размотрити завршетак (жртвовање) те дозне групе. Ако се супстанца примјењује оралном сондом, препоручује се да се животињама даје у једној дози употребом желудачне цијеви или одговарајуће интубационе каниле. Максимална запремина течности коју је дозвољено дати одједном зависи од величине експерименталне животиње. Запремина не смије бити већа од 1 ml/100 g ТМ, осим у случају водених раствора гдје се може користити 2 ml/100 g ТМ. Ако се као помоћно средство користи кукурузно уље запремина не смије да буде већа од 0,4 ml/100 g ТМ. Варијабилност у запремини која се испитује треба да се сведе на минимум прилагођавањем концентрација како би се обезбиједила стална запремина код свих дозних нивоа.

1.6.6. Посматрање (гравидних) женки

Клиничка посматрања обављају се и биљеже најмање једном дневно, ако је могуће у исто вријеме сваког дана, узимајући у обзир главни период током кога се јављају предвиђени ефекти послје примјене дозе. Биљеже се стања животиња, укључујући смртност, стање пред смрт, битне промјене понашања и сви знаци очигледне токсичности.

1.6.7. Тјелесна маса и потрошња хране

Животиње се мјере: нултог дана гестације и најкасније трећег дана гестације ако је парене животиње набавио спољни узгајивач; првог дана дозирања; најмање свака три дана током периода дозирања и на дан планираног жртвовања.

Потрошња хране биљежи се свака три дана и треба да се подудара са данима одређивања тјелесне масе.

1.6.8. Постмортални преглед

Женке се жртвују један дан прије очекиваног дана порођаја. Женке које показују знаке побачаја или превременог порођаја треба да се жртвују и подвргну детаљном макроскопском прегледу прије планираног жртвовања.

За вријеме жртвовања или у случају смрти током студије, женка се макроскопски прегледа у циљу откривања било које структуралне абнормалности или патолошке промјене. Процјена женки за вријеме царског реза и каснија анализа плода обавља се обично без познавања података о третираној групи како би се грешке свеле на минимум.

1.6.9. Преглед садржаја материце

Одмах по жртвовању или што прије након смрти, узимају се материце и провјерава стање трудноће животиња. Материце које нису гравидне потребно је даље прегледати (нпр. бојењем амонијум сулфидом за глодаре и Salewski бојењем или одговарајућом алтернативном методом за кунџе) како би се потврдило да не постоји трудноћа⁵.

Треба измјерити масу гравидне материце са цервиксом. Код животиња које су нађене мртве током студије не мјере се масе гравидних материца.

За гравидне животиње мора се одредити број жутих тијела.

Садржаји материца прегледају се како би се утврдио број смрти ембриона или плода и плодова који су способни за живот. Треба да се опише степен ресорпције како би се процијенило релативно вријеме смрти заметка (видјети одјељак 1.2. ове методе).

1.6.10. Преглед плода

Одређује се пол и тјелесна маса сваког плода. Сваки плод се прегледа како би се утврдиле спољашње промјене⁶.

Плодови се прегледају на измјене костура и меких ткива (нпр. варијације и малформације или аномалије)^{7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24}. Категоризација феталних промјена се препоручује, али није обавезна. Ако се обави категоризација, треба јасно навести критеријуме за одређивање сваке категорије. Посебна пажња мора да се обрати на репродуктивни тракт који се прегледа на знакове измјењеног раста и развоја.

За глодаре, око једне половине сваког окота припрема се и прегледа промјене на костуру. Преостале животиње из окота припремају се и прегледају на промјене у меким ткивима коришћењем прихваћених или одговарајућих метода серијске секције или пажљиве технике сецирања.

Код животиња које нису глодари, нпр. кунџа, сви плодови се прегледају на промјене у меким ткивима и костуру. Тијела тих плодова процјењују се пажљивим сецирањем и тражењем промјена на меким ткивима, што може да обухвати поступке за даљу процјену интерне кардијалне структуре²⁵. Главе једне половине плодова прегледане на тај начин треба уклонити и обрадити за процјену промјена на меким ткивима (укључујући очи, мозак, назалне шупљине и језик) коришћењем стандардних метода серијске секције²⁶ или неке подједнако осјетљиве методе. Тијела тих плодова и преостали недирнути плодови обрађују се и прегледају на промјене на костуру, користећи исте методе као што је описано за глодаре.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Подаци се наводе појединачно за женке, као и за њихове потомке и приказују табеларно. Подаци се наводе за сваку експерименталну групу и генерацију и то: број животиња на почетку испитивања, број животиња које су нађене мртве за вријеме испитивања или су жртвоване из хуманих разлога, вријеме сваке смрти или хуманог жртвовања, број гравидних женки, број животиња које показују знакове токсичности, опис знакова уочене токсичности, укључујући вријеме појаве, трајања и тежине сваког токсичног ефекта, врсте примјећених појава које ембриона/плода и све релевантне податке о окоту.

Нумерички подаци се процјењују одговарајућом статистичком методом, уз узимање окота као јединице за анализу података. Користи се општеприхваћена статистичка метода. Статистичке методе треба изабрати приликом планирања испитивања и оне се морају оправдати. У извјештају о испитивању наводе се и подаци о животињама које нису преживјеле до планираног жртвовања. Ако је релевантно ови подаци се могу укључити у средње вриједности за групе. Релевантност података добијених од таквих животиња, па и укључивање или искључење из средњих вриједности групе, треба да се оправда и процјени на индивидуалној основи.

2.2. ПРОЦЈЕНА РЕЗУЛТАТА

Налази испитивања токсичности по пренатални раст и развој процјењују се у смислу примјећених ефеката. Процјена обухвата:

- резултате испитивања мајке и ембриона/плода, укључујући процјену односа или њихово одсуство, између излагања животиња испитиваној супстанци и учесталости и озбиљности свих налаза;

- критеријуме коришћене за категоризацију спољног изгледа плода, промјена меког ткива и костура, ако је обављена категоризација;

- кад одговара, контролне податке из раније студије како би се побољшало тумачење резултата испитивања;

- нумеричке вриједности коришћене за израчунавање свих процената или индекса;

- одговарајућу статистичку анализу налаза испитивања, гдје одговара, која мора да обухвати податке о методи анализе, тако да независни аналитичар/статистичар може да реевалуира и реконструише анализу.

У свакој студији која показује одсуство било каквих токсичних ефеката треба размотрити даља истраживања како би се утврдила апсорпција и биорасположивост испитиване супстанце.

2.3. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Испитивање токсичности по пренатални раст и развој даје податке о ефектима понављаног излагања супстанци током гравидитета на женке и на интраутерини развој њихових потомака. Резултати испитивања тумаче се у вези са налазима из субхроничне, репродуктивне, токсикокинетичке и других студија. Како је нагласак стављен и на општу токсичност у смислу токсичности по мајку и на показатеље токсичности по раст и развој, резултати испитивања дозвољавају у одређеној мјери разликовање између ефеката на раст и развој до којих долази у одсуству опште токсичности и оних ефеката који су индуковани само при нивома који су токсични и за гравидне животиње²⁷.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању садржи податке о:

1) Испитиваној супстанци:

- физичка својства и, гдје је неопходно, физичка и хемијска својства;
- идентификација укључујући CAS број ако је познат/утврђен;
- чистоћу.

2) Помоћном средству (ако се користи):

- оправдање за избор помоћног средства, ако се не ради о води.

3) Експерименталним животињама:

- коришћена врста и варијетет;
- број и старост животиња;
- извор, услови смјештаја, дијета итд.;
- индивидуалне тјелесне масе животиња на почетку испитивања.

4) Експерименталним условима:

- образложење за избор нивоа дозе;
- појединости о формулацији испитиване супстанце/припрема хране, постигнута концентрација, стабилност и хомогеност препарата;
- појединости о примјени испитиване супстанце;
- конверзија концентрације испитиване супстанце у храни/води за пиће (ppm) до стварне дозе (mg/kg ТМ/дан), ако је примјењиво;
- услови животне средине;
- подаци о квалитету хране и воде.

5) Резултатима:

- подаци о токсичној реакцији код мајке, укључују, али нису ограничени на:
- број животиња на почетку испитивања, број преживјелих животиња, број гравидних женки и број побачаја и број животиња које су се пријевремено окотиле;

- датум смрти током студије или да ли су животиње преживјеле до жртвовања;
- податке о животињама које нису преживјеле до планираног жртвовања, али их не треба укључити у статистичко поређење између група;
- датум уочавања сваког абнормалног клиничког знака и каснији ток;
- тјелесна маса, промјене тјелесне масе и маса гравидне материце, укључујући, по избору, промјену тјелесне масе кориговане за тежину гравидне материце;
- потрошња хране и, ако је мјерена, потрошња воде;
- налази обдукције, укључујући тежину материце;
- NOAEL вриједности за ефекте на мајку и раст и развој.

6) Крајњим показатељима ефекта на раст и развој по дози за окот са имплантима, укључујући:

- број жутих тијела;
- број имплантација, број и проценат живих и мртвих плодова и ресорпција;
- број и проценат пред- и постимплантационих губитака.

7) Крајњим показатељима ефекта на раст и развој по дози за окоте са живим плодовима, укључујући:

- број и проценат живих потомака;
- однос полова;
- тјелесна маса, најбоље по полу и са комбинованим половима;
- малформације спољног изгледа, меких ткива и костура и друге релевантне промјене;
- критеријуми за категоризацију, ако одговара;
- укупан број и проценат плодова и окота са спољашњим промјенама, промјенама меког ткива или костура, као и врста и инциденца индивидуалних анормалија и других релевантних промјена.

8) Образложењу резултата.

9) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Kavlock R.J. et al. (1996) A Simulation Study of the Influence of Study Design on the Estimation of Benchmark Doses for Developmental Toxicity. *Risk Analysis* 16; 399-410.
2. Kimmel, C.A. and Francis, E.Z. (1990) Proceedings of the Workshop on the Acceptability and Interpretation of Dermal Developmental Toxicity Studies. *Fundamental and Applied Toxicology* 14; 386-398.
3. Wong, B.A., et al. (1997) Developing Specialized Inhalation Exposure Systems to Address Toxicological Problems. *CIIT Activities* 17; 1-8.
4. US Environmental Protection Agency (1985) Subpart E-Specific Organ/Tissue Toxicity, 40 CFR 798.4350: Inhalation Developmental Toxicity Study.
5. Salewski, E. (1964) Faerbermethode zum Makroskopischen Nachweis von Implantations Stellen am Uterus der Ratte. *Naunyn-Schmeidebergs Archiv für Pharmakologie und Experimentelle Pathologie* 247:367.
6. Edwards, J.A. (1968) The external Development of the Rabbit and Rat Embryo. In *Advances in Teratology*. D.H.M. Woolam (ed.) Vol. 3. Academic Press, NY.
7. Inouye, M. (1976) Differential Staining of Cartilage and Bone in Fetal Mouse Skeleton by Alcian Blue and Alizarin Red S. *Congenital Anomalies* 16; 171-173.
8. Igarashi, E. et al. (1992) Frequency Of Spontaneous Axial Skeletal Variations Detected by the Double Staining Technique for Ossified and Cartilaginous Skeleton in Rat Foetuses. *Congenital Anomalies* 32; :381-391.
9. Kimmel, C.A. et al. (1993) Skeletal Development Following Heat Exposure in the Rat. *Teratology* 47:229-242.

10. Marr, M.C. et al. (1988) Comparison of Single and Double Staining for Evaluation of Skeletal Development: The Effects of Ethylene Glycol (EG) in CD Rats. *Teratology* 37; 476.
11. Barrow, M.V. and Taylor, W.J. (1969) A Rapid Method for Detecting Malformations in Rat Foetuses. *Journal of Morphology* 127:291-306.
12. Fritz, H. (1974) Prenatal Ossification in Rabbits ss Indicative of Foetal Maturity. *Teratology* 11; 313-320.
13. Gibson, J.P. et al. (1966) Use of the Rabbit in Teratogenicity Studies. *Toxicology and Applied Pharmacology* 9; :398-408.
14. Kimmel, C.A. and Wilson, J.G. (1973) Skeletal Deviation in Rats: Malformations or Variations *Teratology* 8; 309-316.
15. Marr, M.C. et al. (1992) Developmental Stages of the CD (Sprague-Dawley) Rat Skeleton after Maternal Exposure to Ethylene Glycol. *Teratology* 46; 169-181.
16. Monie, I.W. et al. (1965) Dissection Procedures for Rat Foetuses Permitting Alizarin Red Staining of Skeleton and Histological Study of Viscera. *Supplement to Teratology Workshop Manual*, pp. 163-173.
17. Spark, C. and Dawson, A.B. (1928) The Order and Time of appearance of Centers of Ossification in the Fore and Hind Limbs of the Albino Rat, with Special Reference to the Possible Influence of the Sex Factor. *American Journal of Anatomy* 41; 411-445.
18. Staples, R.E. and Schnell, V.L. (1964) Refinements in Rapid Clearing Technique in the KOH-Alizarin Red S Method for Fetal Bone. *Stain Technology* 39; 61-63.
19. Strong, R.M. (1928) The Order Time and Rate of Ossification of the Albino Rat (*Mus Norvegicus Albinus*) Skeleton. *American Journal of Anatomy* 36; 313-355.
20. Stuckhardt, J.L. and Poppe, S.M. (1984) Fresh Visceral Examination of Rat and Rabbit Foetuses Used in Teratogenicity Testing. *Teratogenesis, Carcinogenesis, and Mutagenesis* 4; 181-188.
21. Walker, D.G. and Wirtschafter, Z.T. (1957) *The Genesis of the Rat Skeleton*. Thomas, Springfield, IL.
22. Wilson, J.G. (1965) Embryological Considerations in Teratology. In *Teratology: Principles and Techniques*, Wilson J.G. and Warkany J. (eds). University of Chicago, Chicago, IL, pp 251-277.
23. Wilson, J.G. and Fraser, F.C. (eds). (1977) *Handbook of Teratology*, Vol. 4. Plenum, NY.
24. Varnagy, L. (1980) Use of Recent Fetal Bone Staining Techniques in the Evaluation of Pesticide Teratogenicity. *Acta Vet. Acad. Sci. Hung.* 28; 233-239.
25. Staples, R.E. (1974) Detection of visceral Alterations in Mammalian Foetuses. *Teratology* 9; 37-38.
26. Van Julsingha, E.B. and C.G. Bennett (1977) A Dissecting Procedure for the Detection of Anomalies in the Rabbit Foetal Head. In: *Methods in Prenatal Toxicology* Neubert, D., Merker, H.J. and Kwasigroch, T.E. (eds.). University of Chicago, Chicago, IL, pp. 126-144.
27. US Environmental Protection Agency (1991) Guidelines for Developmental Toxicity Risk Assessment. *Federal Register* 56; 63798-63826.
28. Wise, D.L. et al. (1997) Terminology of Developmental Abnormalities in Common Laboratory Mammals (Version 1) *Teratology* 55; 249-292.

В.32. ИСПИТИВАЊЕ КАРЦИНОГЕНОСТИ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Обично се испитивана супстанца примјењује одговарајућим путем седам дана недјељно код неколико група експерименталних животиња, једна доза по групи, током већег дијела њиховог животног века. За вријеме и послје излагања испитиваној супстанци експерименталне животиње се свакодневно посматрају како би се открили знакови токсичности, нарочито развој тумора.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

Експерименталне животиње држе се под експерименталним условима чувања и храњења најмање пет дана прије испитивања. Здраве младе животиње прије испитивања се случајним избором распоређују у третиране и контролне групе.

1.6.1. Припреме

1.6.1.1. Експерименталне животиње

На основу резултата претходних студија могу се користити различите врсте животиња (глодари или други). Испитивању се подвргавају здрави млади примјерци животиња лабораторијских врста које се најчешће користе у оваквим експериментима, а давање дозе започиње у што краћем временском року послје одбијања од сисе.

Варијације у тјелесној маси коришћених животиња на почетку студије не смију бити веће од $\pm 20\%$ средње вриједности. Ако се изводи субхронична орална студија као увод у дугорочну студију у обе студије треба користити исте врсте и сојеве животиња.

1.6.1.2. Број и пол

За глодаре користи се најмање 100 животиња (50 женки и 50 мужјака) за сваки дозни ниво и истовремену контролну групу. Узимају се женке које нису раније рађале и које нису гравидне. Ако се планирају жртвовања у току експеримента број животиња се мора повећати за број животиња које су планиране за жртвовање прије завршетка испитивања.

1.6.1.3. Дозни нивои и учесталост излагања

Користе се најмање три дозе испитиване супстанце уз истовремену контролу. Највиша доза треба да покаже знаке минималне токсичности, као што је благо смањење добијања на тјелесној маси (мање од 10%), без битне промјене нормалног животног вијека због ефеката, осим кад се ради о туморима.

Најнижа доза не смије да утиче на нормални раст, развој и дужину живота животиња нити да да било какву назнаку токсичности. Најнижа доза не смије да буде нижа од 10% од високе дозе.

Средња доза утврђује се у средини распона између високих и ниских доза. Код избора висине доза морају се узети у обзир подаци из претходних испитивања токсичности и студија.

Животиње се обично свакодневно излажу испитиваној супстанци. Ако се хемикалија даје у води за пиће или се умијеша у храну, мора непрекидно да буде на располагању.

1.6.1.4. Контроле

Истовремено се користи контролна група која је у сваком погледу иста као експерименталне групе, осим излагања испитиваној супстанци.

У посебним околностима као што су инхалационе студије које укључују аеросоле или коришћење емулгатора чија биолошка активност није окарактерисана у оралним студијама, истовремено се користи и додатна контролна група која се не излаже помоћном средству.

1.6.1.5. Пут примјене

Три главна пута примјене су: перорални, дермални и инхалациони. Избор пута примјене зависи од физичких и хемијских карактеристика испитиване супстанце и могућег пута излагања код људи.

1.6.1.6. Студије са пероралним путем примјене

Кад се испитивана супстанца апсорбује из гастроинтестиналног тракта и ако је то пут којим људи могу бити изложени, предлаже се перорални начин примјене, осим ако постоје контраиндикације. Животиње могу да добију испитивану супстанцу у храни, растворену у води за пиће или им се може давати у капсулама.

Идеално је дневно дозирање током седам дана недјељно, јер примјена дозе на бази пет дана недјељно може да омогући опоравак или повлачење токсичности у периоду у коме се не примјењује испитивана супстанца и тиме да утиче на резултат и каснију процјену. Дозирање на бази пет дана недјељно сматра се прихватљивим.

1.6.1.7. Студије са дермалним путем примјене

Кутано излагање премазивањем коже може се изабрати да симулира главни пут излагања људи и као систем-модел за изазивање лезија на кожи.

1.6.1.8. Студије са инхалационим путем примјене

Како студије са инхалационим путем примјене представљају технички проблем који је сложенији од других начина примјене, овде се детаљније наводи тај начин давања. Добра алтернатива у специфичним случајевима може бити интратрахеално укапавање.

Дуготрајна излагања се осмишљавају по пројектованој изложености људи, па се животиње дневно излажу шест сати после изједначења концентрација у комори, пет дана у недјељи (испрекидана изложеност) или, код евентуалне амбијенталне изложености, 22 до 24 сата изложености током седам дана недјељно (непрекидна изложеност) са око

једним сатом дневно за храњење животиња у слично вријеме и за одржавање коморе. У оба случаја животиње се излажу фиксним концентрацијама испитиване супстанце.

Главна разлика између испекидане и непрекидне изложености је у томе што у првом случају постоји период од 17 до 18 сати током кога се животиње могу опоравити од ефеката појединачне дневне изложености, са чак и дужим временом опоравка током викенда.

Избор испекидане или непрекидне изложености зависи од циљева испитивања и од симулиране изложености људи. Морају се размотрити одређени технички проблеми. На примјер, предности непрекидне изложености за симулирање услова животне средине могу да дјелују супротно због потребе давања воде и храњења за вријеме изложености и потребе за сложенијим (и поузданим) техникама за стварање и праћење аеросола и паре.

1.6.1.9. Коморе за излагање

Животиње се подвргавају испитивању у инхалационим коморама дизајнираним тако да одржавају динамичан проток ваздуха с најмање 12 измјена ваздуха у једном сату како би се обезбиједио одговарајући садржај кисеоника и равномерно распоређена атмосфера. Контролне коморе и коморе за излагање морају да буду једнаке у конструкцији и дизајниране тако да обезбјеђују услове излагања који су упоредиви у свим погледима, изузев изложености испитиваној супстанци. У комори се одржава благи негативни притисак због спрјечавања испуштања испитиване супстанце у окружење. Коморе морају да смање на минимум пренасељеност експерименталних животиња. Како би се обезбиједила стабилност атмосфере у комори, правило је да укупна „запремина“ експерименталних животиња не смије да прелази 5% запремине коморе.

Морају се обављати мјерења и пратити сљедећи параметри:

а) Проток ваздуха: препоручује се да се брзина протока ваздуха кроз комору непрестано прати;

б) Концентрација: у периоду дневног излагања концентрација испитиване супстанце не смије да варира за више од $\pm 15\%$ од средње вриједности. Током цијелог испитивања концентрације из дана у дан морају да се одржавају што је могуће сталнијим;

в) Температура и влага: за глодаре се температура мора одржавати на $22\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$, а влага у комори на 30% до 70% , осим ако се користи вода за суспендовање испитиване супстанце у атмосферу коморе. Препоручује се да се температура и влажност непрестано прате;

г) Мјерења величине честица: расподјела величине честица одређује се у атмосфери коморе која садржи течне или чврсте аеросоле. Честице аеросола морају бити такве величине да их експерименталне животиње могу удисати. Узорци атмосфере коморе узимају се у зони дисања животиња. Узорак ваздуха мора бити репрезентативан за расподјелу честица којима су животиње изложене и мора да обухвата, на гравиметријској бази, сав суспендовани аеросол, чак и ако се не може удисати много аеросола. За вријеме развоја генеришућег система, често морају да се обављају анализе величине честица, како би се обезбиједила стабилност аеросола, а послје тога онолико често колико је потребно током излагања, како би се правилно одредила расподјела честица којима су животиње биле изложене.

1.6.1.10. Трајање испитивања

Трајање испитивања карциногености обухвата већи дио животног вијека експерименталних животиња. Испитивање се завршава послје 18 мјесеци за мишеве и хрчке, а послје 24 мјесеца за пацове. За одређене врсте животиња с дужим животним вијеком и/или ниском стопом спонтане појаве тумора испитивање треба завршити послје 24 мјесеца за мишеве и хрчке, а послје 30 мјесеци за пацове. Алтернативно је прихватљив завршетак такве продужене студије када број преживјелих животиња с

најнижом дозом или контролна група достигне 25%. Код завршетка испитивања у коме је видљива разлика између полова, сваки пол мора посебно да се разматра. Ако због видљиве токсичности превремено угине само група изложена високој дози, то не мора да буде разлог за завршетак испитивања, под условом да токсичне манифестације не узрокују проблеме у осталим групама. Како би се прихватио негативан резултат, највише 10% животиња од било које групе може да се изгуби због аутолизе, канибализма или проблема услед манипулације, а преживљавање у свим групама треба да буде веће од 50% после 18 мјесеци за мишеве и хрчке, а после 24 мјесеца за пацове.

1.6.2. Поступак

1.6.2.1. Посматрања

Дневна посматрања животиња у кавезу треба да обухвате промјене на кожи и крзну, очима и слузницама, као и респираторном, циркулаторном систему и аутономном и централном нервном систему, соматомоторну активност и модел понашања.

Неопходно је редовно посматрати животиње како би се обезбиједило, колико је могуће, да се животиње не изгубе из студије због канибализма, аутолизе ткива или стављања на погрешно мјесто. Када се примјете животиње на самрти, треба их изоловати и обдуковати.

Клинички знаци и морталитет морају да се забиљеже за све животиње. Посебна пажња мора се обратити на развој тумора: потребно је забиљежити вријеме појаве; локацију, димензије, изглед и раст сваког голим оком видљивог тумора или тумора који се палпира.

Мјерења потрошње хране (и воде, ако се испитивана супстанца даје у води за пиће) обављају се једном недјељно током првих 13 недјеља испитивања, а потом у интервалима од око три мјесеца, осим ако здравствено стање или промјене тјелесне масе не захтијевају другачије.

Тјелесна маса се биљежи појединачно за све животиње једном недјељно током првих 13 недјеља испитивања, а после тога најмање на сваке четири недјеље.

1.6.2.2. Клиничка испитивања

1.6.2.2.1. Хематологија

Ако се посматрањем животиња у кавезима примјети погоршање здравља током студије, за све животиње код којих је примјеђено погоршање треба да се уради диференцијална крвна слика.

Послије 12 мјесеци, 18 мјесеци и прије жртвовања, од животиња се узима узорак крви. Диференцијална крвна слика ради се у узорцима животиња из групе којој је давана висока доза и животиња у контролним групама. Ако ти подаци, нарочито они добијени прије жртвовања или подаци патолошког прегледа, укажу на потребу израде диференцијалне крвне слике, иста треба да се уради и у групи с наредном нижом дозом.

1.6.2.2.2. Постмортални преглед

Постмортални преглед се изводи на свим животињама, укључујући оне које су угинуле за вријеме експеримента или су жртвоване јер су нађене на самрти. Чувају се све видљиве лезије, тумори или лезије за које се сумња да су тумори.

У одговарајућем медијуму за евентуални каснији хистопатолошки преглед чувају се сљедећи органи и ткива: мозак (укључујући дијелове продужене мождине/понса, коре малог мозга, коре великог мозга), хипофиза, тироидна/паратироидна жлијезда, тимусна ткива, душник и плућа, срце, аорта, плувачне жлијезде, јетра, слезина, бубрези, надбубрежне жлијезде, гуштерача, полне жлијезде, материца, остали генитални органи, кожа, једњак, желудац, дванаестопалачно цријево, танко цријево, слијепо цријево, дебело

пријево, ректум, мокраћна бешика, репрезентативан лимфни чвор, женске млијечне жлијезде, мускулатура бедра, периферни живци, грудна кост са костном сржи, фемур (укључујући зглоб), кичмена мождина на три нивоа (цервикална, средње-торакална и лумбална) и очи.

Инфлација (надување) плућа и мокраћне бешике с фиксативом је оптималан начин да се сачувају та ткива. Инфлација плућа код инхалационих студија је суштинска за одговарајући хистопатолошки преглед. Код инхалационих студија треба да се сачува читав респираторни тракт, укључујући носну шупљину, ждријело и грклан.

1.6.2.2.3. Хистопатологија

а) Комплетна хистопатолошка испитивања треба да се обаве на органима и ткивима свих животиња које су угинуле или су жртвоване током испитивања и у контролној групи и групи којој је давана висока доза.

б) У свим групама микроскопски се прегледају сви тумори видљиви голим оком или лезије за које се сумња да би могли бити тумори.

в) Ако постоји значајна разлика у инциденци неопластичких лезија у групи којој је давана висока доза и у контролној групи, хистопатолошки прегледи на тим органима или ткивима изводе се и у другим групама.

г) Ако је преживљавање у групи којој је давана висока доза битно мање него у контролној групи, обавља се комплетно испитивање групе наредне ниже дозе.

д) Ако у групи којој је давана висока доза постоји доказ о изазивању токсичних или других ефеката који су могли утицати на неопластичну реакцију, обавља се комплетно испитивање животиња у групи с наредном нижом дозом.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно, гдје се за сваку испитивану групу животиња наводи: број животиња на почетку експеримента, број животиња с туморима откривеним током експеримента, вријеме откривања и број животиња код којих је нађен тумор после жртвовања. Сви добијени резултати анализирају се одговарајућом статистичком методом. Може се користити било која усвојена статистичка метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи податке о:

- 1) Врсти, соју, извору, условима средине, исхрани;
- 2) Експерименталним условима: опис апаратуре за излагање (укључујући дизајн, врсту, димензије апаратуре, као и извор ваздуха, систем за генерисање партикулата и аеросола, метода за кондиционирање ваздуха, обрада искоришћеног ваздуха и метода чувања животиња у експерименталној комори, ако се користи. Треба описати опрему за мјерење температуре, влажности и, када одговара, стабилност концентрације аеросола или величину честица).
- 3) Излагању:
 - ови подаци се приказују табеларно са средњим вриједностима и мјером варијабилности (нпр. стандардна девијација) и треба да обухвате податке о:
 - а) брзини протока ваздуха кроз опрему за инхалацију;
 - б) температури и влажности ваздуха;
 - в) номиналној концентрацији (укупном садржају испитиване супстанце која се уводи кроз опрему за инхалацију, подијељеном са запремином ваздуха);

- г) природи помоћног средства, ако је коришћено;
 - д) концентрацији супстанце у зони удисања;
 - ђ) средњој величини честица (гдје је потребно),
 - нивоима дозе (укључујући помоћно средство, ако је коришћено) и концентрације;
 - о инцидентима тумора по полу, дози и врсти тумора;
 - времену смрти током испитивања или да ли су животиње преживјеле до жтровоања;
 - о токсичном одговору по полу и дози;
 - опис токсичних или других ефеката;
 - времену када је примјећен сваки знак абнормалности и њеном каснијем току;
 - храни и тјелесној маси;
 - изведеним хематолошким испитивањима и свим резултатима истих;
 - налазима обдукције;
 - детаљан опис свих хистопатолошких налаза;
 - статистичкој обради резултата с описом коришћене методе.
- 4) Образложењу резултата.
- 5) Тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.33. КОМБИНОВАНО ИСПИТИВАЊЕ ХРОНИЧНЕ ТОКСИЧНОСТИ/КАРЦИНОГЕНОСТИ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Циљ комбинованог испитивања хроничне токсичности карциногености је одређивање хроничних и карциногених ефеката супстанце код сисара после продужене изложености.

У ту сврху у испитивање карциногености треба додатно укључити најмање једну пратећу групу и контролну пратећу групу. Доза која се користи код пратеће групе са високом дозом може да буде већа од оне која се користи код групе са високом дозом у испитивању карциногености. Животиње се у испитивању карциногености прегледају како би се уочила општа токсичност, као и карциногени одговор. Животиње из третиране пратеће групе прегледају се на општу токсичност.

Испитиваном супстанцом више група експерименталних животиња третира се седам дана недељно, одговарајућим путем, једном дозом по групи и то током највећег дијела њиховог живота. За вријеме и после излагања испитиваној супстанци, експерименталне животиње се свакодневно посматрају ради откривања знакова токсичности и развоја тумора.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

Животиње се држе под експерименталним условима смјештаја и исхране најмање пет дана прије испитивања. Прије испитивања здраве младе животиње се случајним избором додјељују групама за третирање и контролним групама.

1.6.1. Припреме

1.6.1.1. Експерименталне животиње

Најпогоднија врста је пацов. На основу резултата претходних испитивања могу се користити и друге врсте (глодарске или не). Треба користити младе и здраве животиње уобичајено коришћених лабораторијских линија. Са дозирањем треба да се почне што је могуће прије након одбијања од сисе.

На почетку испитивања варијација у тјелесној маси животиња не треба да буде већа од $\pm 20\%$ средње вриједности. Када се прије дугорочног испитивања изводи испитивање субхроничне оралне токсичности у оба испитивања морају да се користе исте врсте и сојеви/линије животиња.

1.6.1.2. Број и пол

За глодаре је потребно користити најмање 100 животиња (50 женки и 50 мужјака) за сваки дозни ниво и истовремену контролну групу. Користе се женке које нису раније рађале и које нису гравидне. Уколико се планира жртвовање у току испитивања, потребно је повећати број животиња за онолико колико ће бити жртвовано прије завршетка испитивања.

Третирана пратећа група или групе за одређивање патологије различите од тумора морају обухватати по 20 животиња сваког пола, док контролна пратећа група треба да обухвата по 10 животиња сваког пола.

1.6.1.3. Дозни нивои и учесталост излагања

У сврху испитивања карциногености потребно је користити најмање три нивоа доза поред истовремене контролне групе. Највећи дозни ниво треба да изазове знаке минималне токсичности, као што је мало успорење добијања на тјелесној маси (мање од 10%), а да се при томе нормални животни вијек не мијења битно услед узрока који су другачији од појаве тумора.

Најмањи дозни ниво не треба да ремети нормални раст, развој и животни вијек животиње, нити треба да ствара икакве назнаке токсичности. Овај ниво не треба да буде нижи од 10% високе дозе.

Средњу дозу треба установити на око половине распона између високе и ниске дозе.

Дозни нивои се бирају узимајући у обзир податке из претходних испитивања и студија токсичности.

У сврху испитивања хроничне токсичности у испитивање се укључују додатне пратеће групе - третиране и истовремена контролна група. Висока доза код третираних пратећих животиња треба да изазове дефинитивне знаке токсичности.

Учесталост излагања је свакодневно. Ако се хемикалија даје у води за пиће или је умијешана у храну, потребно је да вода и храна буду стално доступне животињама.

1.6.1.4. Контроле

Користи се истовремену групу која је у сваком погледу идентична третираним групама, осим по излагању испитиваној супстанци.

У посебним околностима, као што је испитивање инхалационе токсичности која укључује аеросоле или употреба емулгатора без окарактерисаног биолошког дејства у студијама оралне токсичности потребно је користити додатну контролну групу која није изложена растварачу.

1.6.1.5. Пут примјене

Три главна пута примјене су: перорални, дермални и инхалациони. Избор пута примјене зависи од физичких и хемијских карактеристика испитиване супстанце и од могућег пута излагања код људи.

1.6.1.6. Испитивања перорално

Када се испитивана супстанца апсорбује из гастроинтестиналног тракта, а то је и пут уноса којим могу бити изложени људи, уколико не постоје контраиндикације најбоље је примијенити перорални пут примјене. Животиње испитивану супстанцу могу да

добиају путем хране, растворену у води за пиће или у облику капсуле. У идеалном случају треба да се користи дневно дозирање седам дана у недјељи, јер дозирање на бази пет дана недјељно може да омогући опоравак или повлачење токсичности у периоду без дозирања, што може да утиче на резултат и процјену. На основу разматрања практичности, дозирање на бази пет дана недјељно сматра се прихватљивим.

1.6.1.7. Испитивања дермалним путем примјене

За симулацију у случају када је главни пут изложености људи преко коже и као модел за изазивање повреда коже, може се изабрати излагање премазивањем коже.

1.6.1.8. Испитивања инхалационим путем примјене

Испитивања инхалационим путем примјене представљају сложенији технички проблем од других путева примјене, те се из тог разлога дају детаљнија упутства о том начину. У посебним случајевима интратрахијална инстилција може да представља оправдану алтернативу.

Дуготрајна излагања се планирају према пројектованом излагању људи тако што се после уравнотежења концентрација у комори животиње дневно излажу по шест сати, пет дана у недјељи (повремено излагање) или, у односу на могуће излагање у животној средини, 22 до 24 сата дневно седам дана недјељно (непрекидно излагање), са једним сатом дневно (у приближно исто вријеме) за храњење животиња и за одржавање комора. У оба случаја животиње су изложене фиксним концентрацијама испитиване супстанце. Главна разлика између повременог и непрекидног излагања је да у првом случају постоји период од 17 до 18 сати током ког се животиње могу опоравити од ефекта дневног излагања, уз још дужи период опоравка током викенда.

Избор повременог или непрекидног излагања зависи од циљева испитивања и од симулираног излагања људи. У обзир се морају узети одређене техничке потешкоће. На примјер, предности непрекидног излагања за симулацију услова животне средине могу бити смањене због потребе појења и храњења за вријеме излагања и због потребе за компликованијим (и поузданијим) техникама производње аеросола и пара, као и због праћења.

1.6.1.9. Коморе за инхалационо излагање

Животиње се испитују у коморама за инхалационо излагање које су пројектоване да подржавају динамички проток од најмање 12 промјена ваздуха на сат како би се обезбиједио адекватан садржај кисеоника и равномјерно распоређена атмосфера излагања. Контролне коморе и коморе за излагање морају да буду идентичне конструкције и дизајна, како би се обезбиједили услови излагања који се у свим аспектима могу упоредити, осим у погледу излагања испитиваним супстанцама. У унутрашњости коморе обично се одржава негативни притисак због спречавања испуштања испитиване супстанце у околни простор. Коморе треба да су такве да се гомилање експерименталних животиња сведе на минимум. Опште је правило да, због стабилности атмосфере у комори, укупна запремина животиња не смије да прелази 5% запремине коморе.

Мјере се и прате следећи параметри:

а) Проток ваздуха: проток ваздуха кроз комору треба непрекидно контролисати;
б) Концентрација: током дневне изложености концентрација не смије да одступа више од $\pm 15\%$ од средње вриједности. За вријеме укупног трајања испитивања, концентрације из дана у дан треба одржавати што је могуће стабилнијим;

в) Температура и влажност: за глодаре температуру треба одржавати на $22\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$, а влажност у комори на 30% до 70%, осим у случају када се употребљава вода за

суспендовање испитиване супстанце у атмосферу коморе. Препоручује се непрекидно праћење температуре и влажности;

г) Мјерења величине честица: расподјела величине честица треба да се одреди у атмосфери коморе када она укључује течне или чврсте аеросоле. Честице аеросола треба да буду величине коју експериментална животиња може да удише. Узорци атмосфере из комора треба да се узимају у зони удисања. Узорак ваздуха треба да буде репрезентативан за расподјелу честица којима су животиње изложене и треба да пружи гравиметријски податак о укупном аеросолу, чак и онда када се већи дио аеросола не удише. Анализе величине честица треба да се обављају често током развијања генераторског система како би се обезбиједила стабилност аеросола, а потом онолико често колико је потребно да се адекватно утврди конзистенција расподјеле честица којима су животиње изложене.

1.6.1.10. Трајање испитивања

Трајање дијела испитивања карциногености подразумева највећи дио нормалног животног века експерименталних животиња. Завршетак испитивања у случају мишева и хрчака треба да буде у 18 мјесеци старости, а за пацове 24 мјесеца. Код одређених сојева животиња које имају дужи животни вијек и/или нижу стопу спонтане појаве тумора, завршетак испитивања а треба да буде 24 мјесеца за мишеве и хрчке, а 30 мјесеци за пацове. Алтернативно се може прихватити завршетак таквог продуженог испитивања када број преживјелих у групи са најнижом дозом или контролној групи достигне 25%. Ако се приликом завршетка испитивања уоче знатне разлике међу половима, сваки пол треба одвојено разматрати. Кад због очигледне токсичности прије времена угине само група која је примала високу дозу, испитивање не треба прекидати уколико токсичност не узрокује проблеме у другим групама. Да би се прихватио негативни резултат испитивања, не смије бити изгубљено више од 10% животиња у свакој групи због аутолизе, канибализма или поступања, а преживљавање код свих група не смије да буде мање од 50% после 18 мјесеци за мишеве и хрчке, а после 24 мјесеца за пацове.

Пратеће групе од 20 дозираних животиња по полу и 10 прикључених контролних животиња по полу које се користе за испитивање хроничне токсичности треба да се на испитивању задрже најмање 12 мјесеци. Те животиње треба да буду жртвоване због испитивања патологије која је у вези са испитиваном супстанцом, а која није додатно закомпликована геронтолошким промјенама.

1.6.2. Поступак

1.6.2.1. Посматрања

Животиње у кавезима свакодневно се посматрају у погледу промјена на кожи и крзну, очима и слузницама, као и дисајном, циркулаторном, аутономном и централном нервном систему, промјена соматомоторних активности и модела понашања.

На животињама у испитиваним пратећим групама треба у одговарајућим интервалима обављати клиничке прегледе.

Редовно посматрање животиња потребно је због обезбјеђивања, колико је могуће, да не дође до губитка испитиваних животиња због канибализма, аутолизе ткива или грешком. Животиње на самрти треба одмах одвојити и извршити обдукцију.

За све животиње потребно је забиљежити клиничке знаке, укључујући и неуролошке и промјене на оку и угинућа. Посебна пажња се мора посветити развоју тумора: времену настанка, месту, димензијама, изгледу и прогресији сваког видљивог и опипљивог тумора. Потребно је забиљежити и вријеме настанка и прогресију токсичних ефеката.

Недјељно се мјери потрошња хране (и воде, кад се испитивана супстанца даје путем воде за пиће) током првих 13 недјеља испитивања, а после тога у интервалима од

око три мјесеца, осим ако здравствено стање или промјене тјелесне масе не захтијевају другачије.

Тјелесна маса се биљежи индивидуално за све животиње, једном недјељно током првих 13 недјеља периода испитивања, а после тога најмање једном у сваке четири недјеље.

1.6.2.2. Клинички прегледи

1.6.2.2.1. Хематологија

Хематолошки преглед (тј. садржај хемоглобина, укупна запремина ћелија, укупан број црвених крвних ћелија, укупан број бијелих крвних ћелија, крвних плочица или други параметри коагулабилности) треба обављати после три мјесеца, после шест мјесеци, а после тога у интервалима од око шест мјесеци и на завршетку испитивања на узорцима крви узетих од 10 пацова по полу из свих група. Ако је могуће, у сваком интервалу се узимају узорци од истих пацова.

Уколико се током посматрања утврди погоршање здравственог стања животиња, потребно је урадити диференцијалну крвну слику одговарајућих животиња.

Диференцијална крвна слика врши се на узорцима животиња из групе с највећом дозом и контролне групе. Диференцијална крвна слика врши се на следећој нижој групи/групама само ако се утврде значајне разлике између највише групе и контроле или ако је индиковано због патолошких налаза.

1.6.2.2.2. Анализа мокраће

За анализу се узимају узорци мокраће од 10 пацова сваког пола из свих група, ако је могуће од истих пацова, у истим интервалима као и хематолошки прегледи.

За сваку поједину животињу или на „pool“ узорку по полу по групи глодара одређује се:

- изглед: запремина и густина по појединој животињи;
- протеини, глукоза, кетон, окултна крв (семи-квантитативно);
- микроскопски преглед седимената (семи-квантитативно).

1.6.2.2.3. Медицинска биохемија

У интервалима од око шест мјесеци и на завршетку испитивања узимају се узорци крви од свих животиња које нису глодари за биохемијска мјерења и 10 узорака од пацова по полу из свих група, ако је могуће увијек од истих животиња. Потребно је узети претходне узорке од животиња које нису глодари. У плазми ових узорака одређује се:

- концентрација укупних протеина;
- концентрација албумина;
- испитивања функције јетре (као што су активност алкалне фосфатазе, активност глутамат пируват трансaminaзе^{XLVI} и активност глутамат оксалоацетат трансaminaзе^{XLVII}), гама глутамил транспептидаза, орнитин декарбоксилаза;
- метаболизам угљених хидрата, као што је глукоза у крви после гладовања;
- испитивања функције бубрега као што је азот у уреји у крви (у даљем тексту: BUN).

1.6.2.2.4. Постмортални преглед

Комплетну одукцију треба извести на свим животињама, укључујући и оне које су угинуле током испитивања или које су жртвоване јер су нађене на самрти. Прије жртвовања потребно је од свих животиња узети узорке крви за различите анализе. Сви

^{XLVI} позната као серумска аланин аминотрансфераза

^{XLVII} позната као серумска аспартат аминотрансфераза

видљиви тумори и озљеде за које се сумња да су тумори морају бити сачувани. Потребно је предузети све мјере за повезивање уочених промјена с микроскопским налазима.

Сви органи и ткива морају се сачувати за хистопатолошке прегледе. То подразумева сљедеће органе и ткива: мозак^{XLVIII} (медула/понс, кора малог мозга, кора великог мозга); хипофиза, тироида (укључујући паратириоиду), тимус, плућа (укључујући трахеју), срце, аорту, плувачне жлијезде, јетру^{XII}, слезину, бубреге^{XII}, надбубрежне жлијезде^{XII}, једњак, желудац, дуоденум, јејенум, илеум, слијепи цријево, колон, ректум, мокраћна бешика, лимфни чворови, панкреас, полне жлијезде^{XII}, помоћни генитални органи; женска млијечна жлијезда, кожа, мускулатура, периферни живци, кичма (цервикална, торакална, лумбална), стернум са коштаном сржи и фемур (са зглобом) и очи.

Иако инфлација (надувавање) плућа и мокраћне бешике помоћу фиксатива представља оптимални начин за конзервирање тих ткива, у испитивањима инхалационе токсичности надувавање плућа је неопходно за одговарајући хистопатолошки преглед. Код специфичних испитивања, као што су испитивања инхалационе токсичности, потребно је прегледати цио респираторни тракт, укључујући и нос, ждријело и грклан.

Уколико се обављају друга клиничка испитивања, добијени подаци треба да буду доступни прије микроскопског прегледа, јер патологу могу дати значајне смјернице.

1.6.2.2.5. Хистопатологија

За дио испитивања хроничне токсичности:

Потребно је детаљно прегледати све сачуване органе свих животиња из пратеће групе високе дозе и из контролне групе. Ако се патолошки налаз узорка из пратеће групе високе дозе може повезати с испитиваном супстанцом, циљни органи свих животиња из осталих третираних пратећих група морају се на крају испитивања подвргнути потпуном и детаљном хистолошком прегледу, као и они из погођених група из дијела испитивања карциногености.

За дио испитивања карциногености:

а) На органима и ткивима свих животиња које су угинуле или биле жртвоване током испитивања, као и свих животиња из контролне групе и групе високе дозе потребно је обавити потпуни хистопатолошки преглед;

б) Сви тумори видљиви голим оком или промјене за које се сумња да су тумори нађене код свих група и на било ком органу морају бити прегледани микроскопски;

в) Уколико постоји значајна разлика у учесталости појаве неопластичних промјена код групе високог дозног нивоа и контролне групе, потребно је обавити хистопатолошки преглед на одређеном органу или ткиву у другим групама;

г) Ако је преживљавање код групе високог дозног нивоа знатно мање него у контролној групи, потребно је детаљно прегледати сљедећу групу са нижим нивоом дозе;

д) Ако код групе високог дозног нивоа постоји доказ о узроковању токсичности или о другим ефектима који могу да утичу на неопластичну реакцију, потребно је детаљно прегледати групу сљедећег нижег дозног нивоа.

2. ПОДАЦИ

Подаци се неводе табеларно и за сваку испитивану групу наводи се: број животиња на почетку испитивања, број животиња код којих су се појавили тумори или токсични ефекти утврђених током испитивања, вријеме откривања и број животиња код којих су тумори установљени по жртвовању. Резултати се процјењују одговарајућом статистичком методом. Може се примijenити било која призната статистичка метода.

^{XLVIII} Мора се измјерити маса органа (узетим од по 10 животиња по полу по групи глодара)

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи податке о:

- 1) Врсти, соју, извору, условима средине, исхрани.
- 2) Условима испитивања: опис апаратуре за инхалационо излагање (укључујући дизајн, тип, димензије, извор ваздуха, систем генерисања честица и аеросола, начин климатизовања ваздуха, третман искорићеног ваздуха и метода смјештаја животиња у експерименталним коморама, ако се примјењују. Треба описати уређај за мјерење температуре, влажности и, када одговара, стабилности концентрације аеросола и величине честица).
- 3) Излагању:
 - ови подаци се наводе у облику табеле у којој се приказују средње вриједности и мјера одступња (тј. стандардна девијација) и укључују:
 - а) податке о протоку ваздуха кроз опрему за инхалацију;
 - б) температуру и влажност ваздуха;
 - в) номиналне концентрације (укупна количине испитиване супстанце додате у опрему за инхалацију, подјељена са запремином ваздуха);
 - г) природу растварача, ако је коришћен;
 - д) концентрацију у зони удисања;
 - ђ) средњу величину честица (гдје је примјењиво);
 - дозним нивоима (укључујући растварач, ако се користи) и концентрације;
 - учесталости појаве тумора по полу, дози и типу тумора;
 - времену смрти током испитивања или да ли су животиње преживјеле до краја, укључујући пратећу групу;
 - токсичној реакцији по полу и дози;
 - опис токсичних или других ефеката;
 - времену уочавања свког знака абнормалности и њен даљи ток;
 - офталмолошким налазима;
 - храни и тјелесној маси;
 - примијењеним хематолошким испитивањима и свим резултатима;
 - примијењеним медицинско-биохемијским испитивањима и свим резултатима (укључујући и анализу урина);
 - обдукционим налазима;
 - детаљан опис свих хистопатолошких налаза;
 - статистичкој обради резултата са описом примијењених метода.
- 4) Образложењу резултата.
- 5) Тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.34. ИСПИТИВАЊЕ ТОКСИЧНОСТИ ПО РЕПРОДУКЦИЈУ НА ЈЕДНОЈ ГЕНЕРАЦИЈИ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца примјењује се у растућим дозама у групама мужјака и женки. Мужјацима се даје супстанца током раста и током најмање једног сперматогеног циклуса (око 56 дана код миша, а 70 дана код пацова) како би се изазвали штетни ефекти супстанце која се испитује на сперматогенезу.

Женке родитељске (Р) генерације треба доzirати током најмање два комплетна циклуса „еструса“ како би се изазвали штетни ефекти испитиване супстанце по „еструс“. Послије тога се животиње паре. Испитивана супстанца се примјењује код оба пола током периода парења, а послјје тога само женкама током гравидитета и током периода дојења.

За примјену инхалационим путем метода захтијева модификацију.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

Прије испитивања здраве младе животиње се случајним избором распоређују у третиране и контролне групе. Животиње се држе у условима експерименталног смјештаја и исхране најмање пет дана прије испитивања.

Препоручује се да се испитивана супстанца даје у храни или води за пиће. Прихватају се и други путеви примјене. Током одговарајућег експерименталног периода свим животињама се даје супстанцу на исти начин. Ако се употребљава растварач или адитиви да би се олакшало дозирање, они не смију да изазивају токсични ефекат.

Дозирање треба да буде седам дана недјељно.

1.6.1.1. Експерименталне животиње

1.6.1.1.1. Избор врсте

Препоручене врсте су пацови или мишеви. Користе се здраве животиње које раније нису биле подвргнуте испитивањима. Не треба користити сојеве за које се зна да

су слабо плодни. Експерименталне животиње треба окарактерисати по врсти, соју, полу, тјелесној маси и/или старости.

За адекватну процјену плодности потребно је посматрати и мужјаке и женке. Када испитивање започне ниједна експериментална животиња, било из третиране или из контролне групе, не смије да буде у фази сисања.

1.6.1.2. Број и пол

Свака експериментална и контролна група мора да има довољан број животиња како би се добило око 20 гравидних женки непосредно прије или близу окота.

Циљ је да се произведе довољно трудноћа и потомства како би се обезбиједила сврсисходна процјена потенцијала супстанце да утиче на плодност, гравидитет и мајчинско понашање у Р генерацији животиња, и одојчад, раст и разво F_1 потомака од зачећа до одбијања од сисе.

1.6.1.3. Услови испитивања

Треба обезбиједити слободан приступ храни и води. Уочи коћења, гравидне женке треба смјестити у посебне кавезе за коћење или узгој и треба им дати материјал за гнезђење.

1.6.1.4. Дозни нивои

Користе се најмање три третиране групе и контролну групу. Ако се за примјену испитиване супстанце употребљава растварач, контролна група треба да прима највећу коришћену запремину растварача. Уколико испитивана супстанца узрокује смањено узимање или искоришћеност хране, неопходно је користити додатну контролну групу која би се хранила. У идеалном случају, осим ако постоји ограничење физичко/хемијске природе или биолошки ефекти испитиване супстанце, највиши дозни ниво треба да изазива токсичност, али не смртност код животиња родитеља (Р). Средња доза треба да изазива минималне токсичне ефекте који би се могли приписати испитиваној супстанци, а ниска доза не треба да изазива никакве примјетне штетне ефекте код родитеља или потомака. Када се даје присилним храњењем или као капсула, доза која се даје свакој животињи мора се одредити према њеној телесној маси и подешавати сваке недјеље према промјенама тјелесне масе. Дозе за гравидне женке могу се одређивати према тјелесној маси нултог или шестог дана гравидитета, ако је пожељно.

1.6.1.5. Испитивање граничне дозе

У случају супстанце са ниском токсичношћу, ако дозни ниво од најмање 1.000 mg/kg не производи никакав доказ интерференције са репродукцијом, испитивања при другим дозним нивоима нису неопходна. Ако прелиминарно испитивање при високом дозном нивоу са јасним доказом токсичности по мајку не покаже штетне ефекте на плодност, нису неопходна испитивања других дозних нивоа.

1.6.2. Извођење испитивања

1.6.2.1. Експериментални распореди

Дневно дозирање родитељских (Р) мужјака треба почети кад су стари око пет до девет недјеља, а након што су одбијени од сисе и аклиматизовани најмање пет дана. Код пацова дозирање се наставља 10 недеља прије периода парења (код мишева осам недјеља). Мужјаке треба жртвовати и прегледати или на крају периода парења или се, алтернативно, мужјаци могу задржати на експерименталној исхрани за могућу продукцију другог легла и усмртити и прегледати негдје прије краја студије. Дозирање родитељских (Р) женки треба почети после најмање пет дана аклиматизације и

наставити најмање двије недјеље прије парења. Дневно дозирање Р женки наставља се током периода парења од три недјеље, гравидитета и до одбијања од сиса F₁ потомака. Потребно је размотрити модификацију распореда дозирања на основу других података о испитиваној супстанци, као што су подаци о индукцији метаболизма или биоакумулацији.

1.6.2.2. Поступак парења

У испитивању репродуктивне токсичности примјењује се парење 1:1 (један мужјак с једном женком) или 1:2 (један мужјак с двије женке).

Код поступка парења 1:1, једна женка се смјешта с истим мужјаком до појаве гравидитета или послје истека периода од три недјеље. Сваког јутра женка се прегледа на присутност сперме или вагиналног чепа. Нулти дан гравидитета дефинише се као дан када је утврђена присутност сперме или вагиналног чепа.

Парове који не успију да се спаре треба процијенити како би се утврдио узрок неплодности.

Тај поступак може да укључи процедуре као што су додатна могућност парења са другим плодним мужјацима или женкама, микроскопски преглед репродуктивних органа и испитивања циклуса „еструса“ или сперматогенезе.

1.6.2.3. Величине легла

Животињама које су примале супстанцу током испитивања плодности дозвољава се нормално коћење и подизање младих до стадијума одбијања од сисе, без стандардизације легла.

Тамо гдје се примјењује стандардизација препоручује се сљедећа процедура: између првог и четвртог дана послје рођења величина легла се може подесити одстрањивањем прекобројних младунаца селекцијом како би се постигло, што је приближније могуће, величина од четири мужјака и четири женке по леглу. Ако број мужјака или женки не допушта селекцију од четири младунца сваког пола по леглу, прихватљиво је и дјелимично састављање (нпр. пет мужјака и три женке). Прилагођавање се не обавља у леглима с мање од осам младих.

1.6.2.4. Посматрања

Током периода испитивања потребно је бар једном дневно посматрати сваку животињу. Промјене понашања, знаци тешког или продуженог коћења и сви знаци токсичности, укључујући и морталитет, морају бити забиљежени. За вријеме периода пред парење и периода парења потребно је дневно обављати мјерење потрошње хране. Послије коћења и за вријеме дојења мјерење потрошње хране (и воде, ако се испитивана супстанца даје у води за пиће) треба обављати истог дана кад и мјерење масе легла. Тјелесна маса Р мужјака и женки треба да се мјери првог дана дозирања, а послје тога једном недјељно. Ова запажања треба навести за сваку одраслу животињу појединачно.

Трајање гестације рачуна се од нултог дана гравидитета. Свако легло треба прегледати што је могуће прије по порођају, како би се утврдио број и пол младих, мртворођених, живих младих и присутност већих аномалија.

Мртворођене и младунце који су жртвовани четвртог дана треба сачувати и испитати како би се утврдили могући дефекти. Живи младунци се пребројавају и мјери се маса легла јутро послје рођења и четвртог и седмог дана, а послје тога једном недјељно, све до завршетка студије, када се животиње мјере појединачно. Биљеже се физичке или абнормалности у понашању код женки или младунаца.

1.6.2.5. Патологија

1.6.2.5.1. Постмортални преглед

У вријеме жртвовања или смрти током испитивања животиње Р генерације треба макроскопски прегледати како би се утврдиле структурне абнормалности или патолошке промјене, с посебно посвећеном пажњом на преглед органа репродуктивног система. Мртве или умируће младунце треба прегледати како би се уочили дефекти.

1.6.2.5.2. Хистопатологија

Јајници, утерус, цервикс, вагина, тестиси, епидидимиси, сјемене кесице, простата, коагулишућа жлијезда, хипофиза и циљни орган(и) свих Р животиња треба да се сачувају за микроскопски преглед. У случају да се ти органи не прегледају у испитивањима других дозних нивоа, потребно их је микроскопски прегледати код свих животиња изложених високим дозама и код контролних животиња и оних које су угинуле током студије када је изводљиво.

Органе који показују абнормалности код тих животиња треба прегледати и код свих других Р животиња. Том приликом потребно је извршити микроскопски преглед свих ткива која показују веће патолошке промјене. Као што је препоручено код поступка парења, репродуктивни органи животиња код којих постоји сумња на неплодност морају се подвргнути микроскопском прегледу.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно, тако да се за сваку испитивану групу наводи: број животиња на почетку испитивања, број плодних мужјака, број гравидних женки, типови промјена и проценат животиња које показују сваки тип промјене.

Када је могуће, нумерички резултати се оцјењују помоћу одговарајуће статистичке методе. Може се примијенити било која прихваћена статистичка метода.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи податке о:

- врсти/соју;
- токсичном одговору по полу и дози, укључујући плодност, гестацију и виабилитет;
- времену смрти током студије или да ли су животиње преживјеле до тренутка предвиђеног жртвовања или завршетка испитивања;
- табели са подацима о тјелесној маси сваког легла, средња вриједност: маса младунаца и појединачна тјелесна маса младунаца на крају испитивања;
- токсичним или другим ефектима на репродукцију, потомке или постнатални раст;
- дану утврђивања сваког абнормалног знака и његовог даљег тока;
- телесној маси Р животиња;
- налазима обдукције;
- детаљан опис свих микроскопских налаза;
- статистичкој обради резултата, гдје је могуће;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.35. ИСПИТИВАЊЕ ТОКСИЧНОСТИ ПО РЕПРОДУКЦИЈУ НА ДВИЈЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 416 (2001).

1.1. УВОД

Ова метода испитивања репродукције на двије генерације намењена је да обезбиједи опште податке у вези ефеката испитиване супстанце на интегритет и учинак мушких и женских репродуктивних система, укључујући функцију полних жлијезда, еструс циклус, парење, зачеће, гестацију, порођај, лактацију и одбијање од сисе и раст и развој потомства. Студија може да пружи и податке о ефектима испитиване супстанце на неонатални морбидитет, морталитет и прелиминарне податке о пренаталној и постнаталној токсичности по раст и развој и да усмјери будућа испитивања. Поред проучавања раста и развоја F₁ генерације, ова експериментална метода се предвиђа и за процјену интегритета и способности мушких и женских репродуктивних система, као и раста и развоја F₂ генерације. За додатне податке о токсичности по раст и развој и функционалним недостацима, у овај протокол могу се укључити додатни сегменти испитивања, консултујући методе за токсичност по раст и развој и/или неуротоксични ефекти за раст и развој неуротоксичност у периоду раста и развоја, ако одговара, или се ови ефекти могу проучавати у посебним студијама, користећи одговарајуће експерименталне методе.

1.2. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца се даје у растућим дозама мушким и женским јединкама у групама. Мужјацима Р генерације дају се дозе за вријеме раста и током бар једног цијелог циклуса сперматогенезе (приближно 56 дана код мишева и 70 дана код пацова) како би се изазвали сви штетни ефекти на сперматогенезу. Ефекти на сперму се одређују бројним параметрима сперме (нпр. морфологија и покретљивост сперматозоида) и припремом ткива и детаљном хистопатологијом. Уколико постоје подаци о сперматогенези из претходне студије која је трајала довољно дуго и у којој је примијењено поновљено дозирање, нпр. 90-дневна студија, мужјаке Р генерације није потребно укључити у процјену. Препоручује се да узорци или дигитални снимци спреме Р генерације буду сачувани како би се омогућила каснија процјена. Женке Р генерације треба доzirати током раста и током неколико еструс циклуса како би се уочили било какви штетни ефекти испитиване супстанце на нормалност еструс циклуса. Испитивана супстанца се даје родитељским (Р) животињама за вријеме парења, за вријеме гравидитета који су уследили и током одбијања од сисе њиховог F₁ потомства. По одбијању од сисе наставља се са давањем супстанце F₁ потомству током њиховог раста до одраслог доба, парења и продукције F₂ генерације, све док F₂ генерација не буде одбијена од сисе.

Обављају се клиничка опажања и патолошки прегледи на свим животињама како би се утврдили знакови токсичности са посебним нагласком на ефекте на интегритет и способност мушких и женских репродуктивних система и раст и развој потомства.

1.3. ОПИС МЕТОДЕ

1.3.1. Избор животињских врста

Препоручена врста за испитивање је пацов. Уколико се користе друге врсте, треба дати оправдање, а неопходне су и одговарајуће измјене методе. Не треба користити сојеве са слабом плодношћу или оне са познатом високом учесталошћу појаве недостатака у расту и развоју. На почетку студије варијација у тјелесној маси животиња које се користе мора бити минимална и не смије да прелази 20% средње тјелесне масе за сваки пол.

1.3.2. Услови смјештаја и исхране

Температура у експерименталној просторији за животиње треба да буде 22 °C (± 3 °C). Релативна влажност мора да буде најмање 30%, и по могућности да не прелази 70%, осим за вријеме чишћења просторије. Идеална влажност треба да буде 50% до 60%. Освјетљење треба да буде вјештачко, уз измјену 12 сати свјетла и 12 сати мрака. За храњење се може користити уобичајена лабораторијска исхрана уз неограничену количину воде за пиће. Избор исхране може да буде под утицајем потребе да се обезбиједи одговарајућа мјешавина испитиване супстанце која се примјењује овом методом.

Животиње могу бити смјештене појединачно или у кавезима у малим групама истог пола. Парeње се обавља у одговарајућим кавезима. Послије доказане копулације, спарене женке треба смјестити појединачно у кавезе за порођај или материнство. Спарени пацови могу се држати у малим групама и одвојени један или два дана прије кођења. Спареним животињама треба обезбиједити одређени одговарајући материјал за гнежђење непосредно прије порођаја.

1.3.3. Припрема животиња

Користе се здраве младе животиње које су се аклиматизовале на лабораторијске услове током најмање пет дана и које нису биле подвргнуте претходним експерименталним поступцима. Експерименталне животиње треба окарактерисати према врсти, соју, извору, полу, тјелесној маси и/или старости. Како би се избјегло парење сродних животиња мора бити познато било које сродство међу животињама. Животиње се случајним избором разврставају у контролне или третиране групе (препоручује се стратификација по тјелесној маси). Кавезе треба распоредити тако да се смање могући ефекти распореда кавеза. Свакој животињи треба приписати јединствени идентификациони број. За Р генерацију ово се ради прије почетка дозирања. За F₁ генерацију ово се ради приликом одбијања од сисе за животиње које су одабране за парење. Подаци о леглу из ког потиче животиња чувају се за све изабране F₁ животиње. Појединачна идентификација младунаца одмах послје рођења препоручује се приликом индивидуалног мјерења младунаца или приликом разматрања било каквог функционалног испитивања.

Родитељске (Р) животиње треба да буду старе око пет до девет недјеља на почетку дозирања. Животиње свих експерименталних група треба да буду, колико је изводљиво, уједначене тјелесне масе и старости.

1.4. ПОСТУПАК

1.4.1. Број и пол животиња

Свака експериментална и контролна група мора да има довољан број животиња како би се добило не мање од 20 гравидних женки на порођају или пред порођај. За супстанце које узрокују нежељене ефекте током третмана (нпр. стерилност, изражена токсичност при висооким дозама), ово није могуће. Циљ је да се добије довољно трудноћа како би се обезбиједила значајна оцјена потенцијала супстанце да утиче на плодност, трудноћу и материнско понашање, сисање, раст и развој F_1 потомства од зачећа до зрелости, као и на раст и развој њиховог потомства (F_2) до одбијања од сисе. Ако се не постигне жељени број гравидних животиња (односно 20) студија се не сматра обавезно неодговарајућом и треба је процијенити од случаја до случаја.

1.4.2. Припрема доза

Препоручује се да се испитивана супстанца даје перорално (путем хране, воде за пиће или сондом), осим уколико се неки други пут примјене (нпр. дермално или инхалационо) не сматра прикладнијим.

Када је потребно, испитивана супстанца се раствара или суспендује у одговарајућем вехикулуму. Препоручује се да се, када год је могуће, користи водени раствор/суспензија, а затим да се размотри раствор/емулзија у уљу (нпр. кукурузно уље) и затим раствор у неком другом вехикулуму. За вехикулуме који нису вода морају бити познате токсичне карактеристике. Потребно је одредити стабилност испитиване супстанце у вехикулуму.

1.4.3. Дозирање

Користи се најмање три дозна нивоа и истовремена контрола. Осим уколико није ограничена физичком и хемијском природом или биолошким ефектима испитиване супстанце, треба одабрати највећи дозни ниво са циљем да се изазове токсичност али не смрт или тешка патња. У случају неочекиване смртности, студија са стопом смртности од мање од 10% код родитељских (P) животиња још увијек је прихватљива. Опадајући низ дозних нивоа треба одабрати тако да се покаже било какав ефекат повезан са дозирањем и нивоом доза при којима се не примјећују штетни ефекти (NOAEL). Често су оптимални двоструки до четвороструких интервала за постављање опадајућих дозних нивоа, а додатак четврте експерименталне групе је често прихватљивији од коришћења врло великих интервала (нпр. више од фактора 10) између дозирања. За студије исхране интервали доза не смију бити већи од троструких. Нивое доза треба одабрати узимајући у обзир било које постојеће податке о токсичности, посебно резултате из студија с поновљеним дозирањем. Треба узети у обзир било које расположиве податке о метаболизму и кинетици испитиваног једињења или сличних материјала. Ови подаци помажу у показивању адекватности режима дозирања.

Контролна група треба да буде нетретирана група или група са вехикулумом уколико се он користи за примјену испитиване супстанце. Осим третмана са испитиваном супстанцом, животиње у контролним групама треба третирати на идентичан начин као и јединке из третираних група испитивања. Уколико се користи вехикулум, контролна група добија вехикулум у највећој запремини која се користи. Уколико се испитивана супстанца даје путем хране и узрокује смањено узимање или искористљивост хране, коришћење контролне групе за унос хране може се сматрати неопходним. Алтернативно, подаци из контролисаних студија намијењених за оцјењивање ефеката смањене

потрошње хране на репродуктивне параметре могу се користити умјесто истовремене контролне групе за унос хране.

Треба узети у обзир сљедеће карактеристике вехикулума и других адитива: ефекти на апсорпцију, расподелу, метаболизам или задржавање испитиване супстанце; ефекте на хемијске особине испитиване супстанце које могу измијенити њена токсична својства и ефекте на потрошњу хране или воде, или на нутритивни статус животиња.

1.4.4. Испитивање граничне дозе

Уколико се у оралној студији при једном дозном нивоу од најмање 1.000 mg/kg ТМ/дан или, за примјену путем хране или воде одговарајући проценат који се користи у поступку описаном у овој студији, не узрокује уочљиве токсичне ефекте код родитељских животиња или њиховог потомства, и ако се токсичност не може очекивати на основу података из структурно и/или метаболички сличних једињења, није неопходна цијела студија уз коришћење неколико дозних нивоа. Примјењује се испитивање граничне дозе, осим у случају кад изложеност људи указује на потребу за коришћењем виших нивоа оралне дозе. За друге начине примјене као што су инхалација и дермална примјена, физичка и хемијска својства испитиване супстанце, као што су растворљивост, често могу указати на границу највећег остварљивог нивоа излагања.

1.4.5. Примјена доза

Животиње се дозирају испитиваном супстанцом седам дана у недјељи. Препоручује се орална примјена (храна, пиће или сонда). Уколико се користи неки други пут примјене, то треба оправдати и учинити потребне измјене. Све животиње морају бити дозиране на исти начин током одговарајућег периода испитивања. Кад се испитивана супстанца примјењује сондом, примјена се обавља путем трбушне цијеви. Запремина примијењене течности не смије прећи 1 ml/kg ТМ (0,4 ml/100 g ТМ највише за кукурузно уље), осим у случају водених раствора гдје се може користити 2 ml/100 g ТМ. Осим код иритабилних и корозивних супстанци које показују лошије ефекте у већим концентрацијама, варијабилност запремине која се примјењује треба минимализовати прилагођавањем концентрације како би се обезбиједила константна запремина при свим дозним нивоима. Код присилног храњења младунци примају експерименталну супстанцу кроз млијеко, све док се не могу директно доzirати послје одбијања од сисе. Када се супстанца примјењује путем хране или воде за пиће, младунци додатно примају испитивану супстанцу чим почну самостално да се хране за вријеме посљедње недеље периода лактације.

Код супстанце која се даје путем хране или воде за пиће, важно је обезбиједити да количина примијењене испитиване супстанце не утиче на баланс нормалне исхране или воде. Кад се испитивана супстанца даје путем хране, може се користити стална прехранбена концентрација (ppm) или стални дозни ниво према тјелесној маси животиње. Алтернативне методе морају бити образложене. Уколико се супстанца даје присилно, доза треба да буде примијењена у слично вријеме сваког дана и прилагођена најмање недјељно како би се одржао константни дозни ниво у односу на тјелесну масу животиње. Податке о плаценталној расподели треба узети у обзир приликом прилагођавања присилне дозе засноване на тјелесној маси.

1.4.6. Експериментални распореди

Дневно дозирање родитељских (Р) мужјака и женки треба започети кад су стари пет до девет недјеља. Дневно дозирање F₁ мужјака и женки започиње по одбијању од

сисе. Треба имати на уму да у случају примјене испитиване супстанце путем хране или воде за пиће, директно излагање F_1 младунаца испитиваној супстанци може започети већ за вријеме периода лактације. За оба пола (Р и F_1), дозирање треба наставити најмање 10 недјеља прије периода парења. Дозирање се наставља за оба пола за вријеме двонедјељног периода парења. Мушке јединке треба хумано жртвовати и прегледати када више не буду потребне за оцјењивање репродуктивних ефеката. За родитељске (Р) женке, дозирање треба наставити током трудноће и све до одбијања од сисе F_1 потомака. Треба узети у обзир модификације у распореду дозирања на основу расположивих података о испитиваној супстанци, укључујући постојеће податке о токсичности, индукцији метаболизма или биоакумулацији. Доза за сваку животињу треба да буде заснована на најскоријим мјерењима тјелесне масе. Треба обратити пажњу приликом прилагођавања дозе током последњег тромјесечја трудноће.

Третирање Р и F_1 мужјака и женки наставља се до жртвовања. Све Р и F_1 одрасле мужјаке и женке треба хумано жртвовати када више нису потребни за процјену репродуктивних ефеката. F_1 потомство које није одабрано за парење и читаво F_2 потомство треба хумано жртвовати после одбијања од сисе.

1.4.7. Поступак парења

1.4.7.1. Родитељско (Р) парење

За свако парење сваку женку треба смјестити са једним мужјаком из истог дозног нивоа (1:1 парење) све док не дође до копулације или док не протекну двије недјеље. Женке се сваки дан прегледају на присутност сперме или вагиналног чепа. Нулти дан трудноће дефинише се као дан кад се пронађе сперма или вагинални чеп. У случају да парење није успјешно, може се размотрити поновно парење женки са доказаним мужјацима из исте групе. Парови морају бити јасно назначени у подацима. Парење сродних јединки треба избјегавати.

1.4.7.2. F_1 парење

За парење F_1 потомства изабере се најмање један мужјак и једна женка при одбијању од сисе из сваког легла за парење са другим младунцима из истог дозног нивоа али из другог легла, како би се произвела F_2 генерација. Избор младунаца из сваког легла мора бити случајан уколико се не уоче значајне разлике у тјелесној маси или изгледу између јединки у леглу. У случају да се такве разлике уоче, бирају се најбољи представници сваког легла. Ово се најбоље обавља на основу тјелесне масе али може бити погодније да се обави на основу изгледа. F_1 потомство не треба парити све док не достигне пуну сексуалну зрелост.

Парови без потомака прегледају се како би се утврдио узрок неплодности. То може укључивати поступке као што су: додатне прилике за парење са другим доказаним јединкама, микроскопски преглед репродуктивних органа и испитивање еструс циклуса или сперматогенезе.

1.4.7.3. Друго парење

У неким случајевима, као што су промјене у величини легла повезане са третманом или уочавање сумњивог ефекта за вријеме првог парења, препоручује се да се Р или F_1 одрасле јединке поново паре како би се произвело друго легло. Препоручује се да се поновно паре мужјаци или женке које нису произвеле потомство с доказаним приплодним животињама супротног пола. Уколико се сматра да је друго легло неопходно у било којој генерацији, животиње треба поновно парити приближно једну недјељу после одбијања од сисе претходног легла.

1.4.7.4. Величина легла

Животињама треба омогућити да имају нормална легла и да одгајају своје потомство до одбијања од сисе. Стандардизација величине легла није обавезна. Ако се изводи стандардизација, коришћену методу треба детаљно описати.

1.5. ПОСМАТРАЊА

1.5.1. Клиничка посматрања

Сваког дана треба обављати општа клиничка посматрања, а у случају присилног храњења његов временски распоред треба да узме у обзир предвиђено вријеме за појаву максималних ефеката послје дозирања. Промјене у понашању, знаци тешког или дуготрајног коћења и сви знаци токсичности морају се забиљежити. Детаљнији преглед сваке животиње треба обавити најмање једном недјељно и најбоље га је обављати приликом мјерења тјелесне масе животиња. Два пута дневно, а током викенда једном дневно, кад одговара, све животиње треба прегледати на морбидитет и смртност.

1.5.2. Тјелесна маса и конзумирање, хране/воде родитељских животиња

Тјелесна маса родитељских животиња (Р и F₁) мјери се првог дана дозирања и најмање једном недјељно послје тога. Тјелесна маса родитељских женки (Р и F₁) мјери се најмање нултог, седмог, четрнаестог, двадесетог или двадесет првог дана гестације, као и за вријеме лактације у исте дане када се мјери маса легла и на дан кад се животиње жртвују. Ова опажања треба навести појединачно за сваку одраслу животињу. Прије парења и у периоду гестације потрошња хране се мјери најмање једном недјељно. Унос воде мјери се најмање једном недјељно уколико се испитивана супстанца примјењује путем воде.

1.5.3. Еструс циклус

Дужина и нормалност еструс циклуса оцјењују се за Р и F₁ женке вагиналним брисевима прије парења и по избору за вријеме парења, док се не пронађу докази парења. Код добијања вагиналних/цервикалних ћелија, треба пазити како би се избјегло надраживање (прекидање, пертурбација, поремећај) слузнице и потом изазивање лажне трудноће¹.

1.5.4. Параметри сперме

За све Р и F₁ мужјаке приликом жртвовања биљежи се маса тестиса и епидидимиса и по један од органа се чува за хистопатолошки преглед (видјети одјелке 1.5.7. и 1.5.8.1. ове методе). Од подскупа од најмање десет мужјака из сваке групе Р и F₁ мужјака преостали тестиси и епидидимиси се користе за пребројавање сперматиди отпорних на хомогенизацију и резерве сперматозоида каудалног дијела епидидимиса. Из исте подгрупе мужјака сперматозоиде из кауде епидидимиса или vas deferens-а треба прикупити због оцјењивања њихове мобилности и морфологије. Уколико се уоче ефекти у вези са третманом или када постоје докази о томе из других студија о могућим ефектима на сперматогенезу, оцјењивање сперматозоида треба обавити код свих мужјака у свакој дозној групи. У противном се бројање може ограничити на Р и F₁ мужјаке из контролне и високодозне групе.

Потребно је избројати укупни број сперматиди тестиса отпорних на хомогенизацију и сперматозоида каудалног дијела епидидимиса^{2,3}. Каудалне резерве

сперматозоида могу се извести из концентрације и запремине сперме у суспензији коришћеној за комплетирање квалитативних оцјењивања и броја сперматозоида добијеног каснијим мљењем и/или хомогенизациом преосталог каудалног ткива. Бројање треба обавити на одабраној подгрупи мужјака из свих дозних група одмах након жртвовања животиња, осим ако се не направе видео или дигитални снимци или ако се примјерци не замрзну и анализирају касније. У тим случајевима контролне и групе великих доза могу се прве анализирати. Уколико се не уоче ефекти у вези са третманом (нпр. ефекти на број сперматозоида, покретљивост или морфологију), преостале групе није потребно анализирати. Када се такви ефекти уоче у групи високе дозе, онда се морају оцијенити и групе нижих доза.

Покретљивост епидидималних (или ductus deferens) сперматозоида треба оцијенити или снимити одмах након жртвовања. Сперму се прибавља уз минималну штету и разблажује за анализу покретљивости коришћењем прихватљивих метода⁴. Проценат прогресивно покретљивих сперматозоида одређује се субјективно или објективно. Када се обавља компјутерска анализа покретљивости^{5,6,7,8,9,10} извођење прогресивне покретљивости се ослања на кориснички дефинисане граничне вриједности за просјечну брзину и правац путање или на линеарни индекс. Уколико су узорци снимљени¹¹ или уколико постоје слике забиљежене на другачији начин у тренутку обдукције, може се обавити каснија анализа Р и F₁ мужјака само из контролне и групе с високом дозом, осим уколико се не уоче ефекти везани за третман. У том случају се морају анализирати и групе нижих доза. Уколико нема видео или дигиталног записа сви узорци у свим третираним групама морају се анализирати при постморталном прегледу.

Треба урадити морфолошку анализу узорка сперматозоида из епидидимидиса (или vas deferens-a). Сперматозоиде (најмање 200 по узорку) треба анализирати као фиксирани, мокри препарат¹² и класификовати као нормалне или абнормалне. Примјери морфолошке абнормалности сперматозоида укључују фузију, изоловане главе и деформисане главе и/или репове. Оцјењивање се обавља на одабраној подгрупи мужјака свих дозних група, било одмах након жртвовања животиња или касније на основу видео или дигиталних снимака. Једном фиксирани размази могу се читати и касније. У тим случајевима могу се прво анализирати контролне и групе високих доза.

Уколико се не уоче ефекти у вези са третманом (нпр. ефекти на морфологију сперматозоида), преостале групе није потребно анализирати. Када се такви ефекти уоче код групе високе дозе, онда и групе нижих доза морају да се оцјењују.

Уколико је било који од горе наведених параметара за оцјењивање сперме већ испитан као дио студије системске токсичности која траје најмање 90 дана, такве анализе није неопходно поновљати у студији на двије генерације. Препоручује се да се сачувају узорци или дигитални снимци сперме Р генерације, како би се по потреби омогућила каснија анализа.

1.5.5. Потомство

Свако легло треба прегледати што је могуће прије након кођења (дан лактације 0) како би се установио број и пол младунаца, мртворођени, живорођени и присутност већих аномалија. Младунце који су пронађени мртви на дан 0, уколико нису мацерирани, треба прегледати како би се открили могући дефекти и узрок смрти и треба их сачувати. Живе младунце треба пребројати и измјерити тјелесну масу сваког појединачно, по рођењу (дан лактације 0) или на дан 1 и данима који су редовно предвиђени за мјерење тјелесне масе, нпр. дани 4, 7, 14. и 21. дан лактације. Биљеже се физичке или аномалије у понашању уочене на мајкама или потомству.

Физички развој потомства биљежи се прије свега према добијању на тјелесној маси. Други физички параметри (нпр. отварање уха и ока, избијање зуба, раст длаке) могу

дати додатне податке, али је ове податке најбоље оцјењивати у контексту података о полном сазријевању (нпр. старост и тјелесна маса приликом отварања вагине или балано-препуцијалне сепарације)¹³. Функционална испитивања (нпр. моторике, сензорне функције, онтогеног рефлекса) F₁ потомства прије и/или после одбијања од сисе, посебно она везана уз полно сазријевање препоручују се уколико нису укључена у посебне студије. Старост приликом сазријевања вагине и препуцијалне сепарације треба утврдити за F₁ младунце који се одбијају од сисе, а који су одабрани за парење. Аногенитално растојање треба измјерити нултог постнаталног дана код F₂ младунаца уколико је изазвано алтерацијама у односу полова у F₁ или времену полног сазријевања.

Функционална посматрања могу да се изоставе код група које на други начин показују јасне знаке штетних ефеката (нпр. значајно смањење у добијању на тјелесној маси, итд.). Уколико се раде функционална истраживања, не треба их изводити на младунцима који су одабрани за парење.

1.5.6. Постмортални преглед

Приликом закључивања или смрти и току студије, све родитељске животиње (P и F₁), све младунце са спољним абнормалностима или клиничким знацима, као и једно случајно одабрано младунче по полу по леглу из F₁ и F₂ генерације, треба макроскопски прегледати како би се уочиле било какве структурне абнормалности или патолошке промјене. Треба посветити посебну пажњу органима репродуктивног система. Хумано жртвоване младунце нађене на самрти и мртву младунчад, када нису мацерирана, треба испитати на могуће дефекте и/или узрок смрти и сачувати.

Материце свих женки које су једном рађале треба прегледати на присуство и број имплантационих мјеста на начин који не компромитује хистопатолошко оцењивање.

1.5.7. Мјерење масе органа

Приликом закључивања утврђује се тјелесна маса и маса сљедећих органа за све P и F₁ родитељске животиње (парни органи се мјере индивидуално):

- материца, јајници;
- тестиси, епидидимидис (укупно и кауда);
- простата;
- сјемене кесице са коагулационим жлијездама и њихове течности и простата (као једна јединица);
- мозак, јетра, бубрези, слезина, хипофиза, тироидна и адреналне жлијезде и познати циљни органи.

Утврђује се терминална тјелесна маса за F₁ и F₂ младунце који су одабрани за обдукцију. Мјере се сљедећи органи од једног случајно одабраног младунца по полу по леглу (видјети одјељак 1.5.6. ове методе): мозак, слезина и тимус.

Резултате обдукције и мјерења масе органа треба процијенити у контексту са запажањима из других студија са поновљеним дозама, када је изводљиво.

1.5.8. Хистопатолошка испитивања

1.5.8.1. Родитељске животиње

Сљедећи органи и ткива родитељских (P и F₁) животиња или репрезентативни узорци истих се фиксирају и чувају у одговарајућем медијуму за хистопатолошку анализу:

- вагина, материца са цервиксом и јајници (сачувани у одговарајућем фиксативу);

- један тестис (сачуван у Bouin -овом или сличном фиксативу), један епидидимис, сјемене кесице, простата и коагулациона жлијезда;
- претходно идентификовани циљни органи од свих Р и F₁ животиња одабраних за парење.

Потпуна хистопатолошка испитивања горе наведених сачуваних органа треба обавити за све јединке из групе којој је давана висока доза и контролне групе Р и F₁ животиња изабраних за парење. Испитивање јајника Р животиња је опционално. Органи који показују промјене везане за третман треба испитати у групама ниске и средње дозе како би се помогло одређивање NOAEL. Репродуктивне органе животиња у групама с ниским и средње високим дозама за које се сумња на смањену плодност, нпр. оних које се нису париле, које нису зачеле, изнијеле или родиле здраво потомство или на чији је еструс циклус, број сперматозоида, мобилност или морфологију било утицаја, треба подвргнути хистопатолошком оцјењивању. Треба испитати сва већа оштећења као што су атрофија или тумори.

Треба обавити детаљни хистопатолошки преглед тестиса (нпр. коришћењем Bouinovog фиксатива, учвршћивањем парафином и попречним пресецима дебљине 4 μ m до 5 μ m) како би се идентификовали ефекти везани за третман као што су задржане сперматиде, слојеви или типови герминативних ћелија који недостају, дивовске ћелије са више једара или отпадање сперматогених ћелија у лумен¹⁴. Преглед интактног епидидимиса треба да укључује преглед главе, тијела и репа што се може постићи анализом уздужних пресека. Епидидимис треба прегледати на инфилтрацију леукоцита, промјене у преовлађујућим типовима ћелија, ненормалне типове ћелија и фагоцитозу сперматозоида. Бојење PAS-ом и хематоксилином може се користити за преглед мушких репродуктивних органа.

Постлактациони јајник треба да садржи примордијалне и растуће фоликуле као и велика жута тијела лактације. Хистопатолошки преглед треба да открије квалитативно смањење популације примордијалних фоликула. Треба да се обави квантитативна анализа примордијалних фоликула за F₁ женке; број животиња, избор пресека јајника и величина узорка пресека треба да буду статистички одговарајући за поступак оцјењивања који се користи. Преглед треба да укључи пребројавање примордијалних фоликула који могу бити комбиновани са малим растућим фоликулама због поређења третираних и контролних јајника^{15, 16, 17, 18, 19}.

1.5.8.2. Младунци одбијени од сисања

Изузетно, ненормално ткиво и циљани органи свих младунаца са спољним абнормалностима или клиничким знацима, као и они органи од случајно одабраног младунаца по полу по леглу из обе F₁ и F₂ генерације, који нису одабрани за парење биће фиксирани и чувани у одговарајућем медијуму за хистопатолошки преглед. Пуна хистопатолошка карактеризација сачуваног ткива обавља се уз посебан нагласак на органе репродуктивног система.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Подаци се наводе појединачно и табеларно. Наводе се подаци за сваку експерименталну групу и сваку генерацију и то: број животиња на почетку испитивања, број животиња које су пронађене мртве за вријеме испитивања или жртвоване из хуманих разлога, вријеме било које смрти или хуманог жртвовања, број плодних животиња, број gravidних женки, број животиња које показују знаке токсичности, опис уочених знакова токсичности, укључујући, вријеме настанка, трајање и озбиљност токсичних ефеката,

типове запажања код родитеља и потомства, типове хистопатолошких промјена и све релевантне податке о леглу.

Нумеричке резултате треба оцјенити одговарајућом општеприхваћеном статистичком методом. Статистичке методе треба одабрати приликом конципирања студије и треба их оправдати. Статистички модели доза-одговор могу бити корисни за анализу података. Извјештај треба да укључи довољно података о методи анализе и о примијењеном компјутерском програму како би независни оцјењивач/статистичар могао поновно да процијени и реконструише анализу.

2.2. ОЦЕЊИВАЊЕ РЕЗУЛТАТА

Налази ове студије токсичности по репродукцију на двије генерације треба да се оцјене у смислу уочених ефеката укључујући обдукционе и микроскопске налазе. Оцјењивање укључује везу или непостојање везе између дозе испитиване супстанце и присуства или одсуства појаве и озбиљности абнормалности, укључујући већа оштећења, идентификоване циљне органе, ефект на плодност, клиничке абнормалности, ефект на репродукцију и на легла, промјене тјелесне масе, ефекте на смртност и све друге токсичне ефекте. Приликом оцјењивања резултата испитивања треба узети у обзир физичка и хемијска својства испитиване супстанце и када су доступни токсикокинетичке податке.

Правилно изведено испитивање токсичности по репродукцију треба да обезбиједи задовољавајућу процјену нивоа без ефекта и разумевање штетних ефеката на репродукцију, рађање, лактацију, постнатални раст и развој, укључујући раст и полни развој.

2.3. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Испитивање токсичности по репродукцију на двије генерације даје податке о ефектима поновљеног излагања супстанци за вријеме свих фаза репродуктивног циклуса. Студија даје податке о репродуктивним параметрима и о развоју, расту, сазријевању и преживљавању потомства. Резултати студије тумаче се заједно са налазима субхроничких студија, испитивања пренаталног раста и развоја, токсикокинетичких и других расположивих студија. Резултати ове студије могу се користити у процјени потребе за даљим испитивањем хемикалије. Екстраполација резултата студије на човека је прихватљива до одређеног степена. Најбоље је да се користе за обезбјеђивање података о нивоу без ефекта и за дозвољено излагање људи^{20, 21, 22, 23}.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

1) Испитиваној супстанци:

- физичка природа и, ако је релевантно, физичка и хемијска својства;
- идентификациони подаци;
- чистоћа.

2) Вехикулуму (ако одговара):

- оправдање за избор вехикулума ако није у питању вода.

3) Експерименталним животињама:

- коришћена врста/сој;
- број, старост и пол животиња;
- извор, услови смјештаја, исхрана, материјал за гнежђење, итд.;
- индивидуална тежина животиња на почетку испитивања;

4) Условима испитивања:

- образложење избора нивоа дозе;
- детаљи о испитиваној супстанци формулација/припрема хране, постигнуте концентрације;
- стабилност и хомогеност препарата;
- детаљи о примјени испитиване супстанце;
- прерачунавање из концентрације испитиване супстанце у храни/води за пиће (ppm) до постигнуте дозе (mg/kg тјелесна маса/дан), ако је примјењиво;
- подаци о квалитету хране и воде.

5) Резултатима:

- потрошња хране и воде, ако је доступно, искоришћење хране (добиање на тјелесној маси по граму конзумиране хране) и потрошња испитиваног материјала за Р и F₁ животиње, осим за период кохабитације и за посљедњу трећину периода лактације;
- подаци о апсорпцији (ако су доступни);
- подаци о тјелесној маси за Р и F₁ животиње које су изабране за парење;
- подаци о маси легла и младунаца;
- тјелесна маса при жртвовању и апсолутна и релативна маса органа за родитељске животиње;
- природа, озбиљност и трајање клиничких запажања (било да су реверзибилни или не);
- вријеме смрти током студије или да ли су животиње преживјеле до жртвовања;
- подаци о токсичким реакцијама по полу и дози, укључујући индексе парења, плодности, гестације, рођења, одрживости и лактације; извјештај треба навести бројеве коришћене за израчунавање ових индекса;
- токсични и други ефекти на репродукцију, потомство, постнатални раст, итд.;
- налази обдукције;
- детаљан опис свих хистопатолошких налаза;
- број Р и F₁ животиња са нормалним циклусом и трајање циклуса;
- укупни број сперматозоида кауде епидидимис, проценат прогресивно покретљивих сперматозоида, проценат морфолошки нормалних сперматозоида и проценат сперматозоида са сваком идентификованом абнормалношћу;
- вријеме до парења, укључујући број дана до парења;
- трајање гестације;
- број имплантација, жутих тијела, величина легла;
- број живорођених и пост-имплантациони губитак;
- број младунаца са већим видљивим абнормалностима, уколико је одређен треба навести број кржљаваца;
- подаци о физичким обиљежјима код младунаца и други подаци о постнаталном расту и развоју; проучена физичка обиљежја морају бити оправдана;
- подаци о функционалним запажањима код младунаца и одраслих јединки, ако је примјењиво;
- статистичка анализа резултата, кад одговара.

6) Образложењу резултата.

7) Закључцима, укључујући NOAEL вриједности за ефекте на мајку и потомство.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Sadleir, R.M.F.S. (1979). Cycles and Seasons, In: Reproduction in Mammals: I. Germ Cells and Fertilization, C.R. Auston and R.V. Short (eds.), Cambridge, New York.

2. Gray, L.E. et al., (1989). A Dose-Response Analysis of Methoxychlor-Induced Alterations of Reproductive Development and Function in the Rat. *Fundamental and Applied Toxicology* 12:92-108.
3. Robb, G.W. et al., (1978). Daily Sperm Production and Epididymal Sperm Reserves of Pubertal and Adult Rats. *Journal of Reproduction and Fertility* 54:103-107.
4. Klinefelter, G.R. et al., (1991). The Method of Sperm Collection Significantly Influences Sperm Motion Parameters Following Ethane Dimethanesulfonate Administration in the Rat. *Reproductive Toxicology* 5:39-44.
5. Seed, J. et al. (1996). Methods for Assessing Sperm Motility, Morphology, and Counts in the Rat, Rabbit, and Dog: a Consensus Report. *Reproductive Toxicology* 10(3):237-244.
6. Chapin, R.E. et al., (1992). Methods for Assessing Rat Sperm Motility. *Reproductive Toxicology* 6:267-273.
7. Klinefelter, G.R. et al., (1992). Direct Effects of Ethane Dimethanesulphonate on Epididymal Function in Adult Rats: an *In vitro* Demonstration. *Journal of Andrology* 13:409-421.
8. Slott, V.L. et al., (1991). Rat Sperm Motility Analysis: Methodologic Considerations. *Reproductive Toxicology* 5:449-458.
9. Slott, V.L. and Perreault, S.D., (1993). Computer-Assisted Sperm Analysis of Rodent Epididymal Sperm Motility Using the Hamilton-Thorn Motility Analyzer. In: *Methods in Toxicology, Part A*, Academic, Orlando, Florida. pp. 319-333.
10. Toth, G.P. et al. (1989). The Automated Analysis of Rat Sperm Motility Following Subchronic Epichlorhydrin Administration: Methodologic and Statistical Considerations. *Journal of Andrology* 10: 401-415.
11. Working, P.K. and M. Hurtt, (1987). Computerized Videomicrographic Analysis of Rat Sperm Motility. *Journal of Andrology* 8:330-337.
12. Linder, R.E. et al., (1992). Endpoints of Spermatotoxicity in the Rat After Short Duration Exposures to Fourteen Reproductive Toxicants. *Reproductive Toxicology* 6:491-505.
13. Korenbrot, C.C. et al., (1977). Preputial Separation as an External Sign of Pubertal Development in the Male Rat. *Biological Reproduction* 17:298-303.
14. Russell, L.D. et al., (1990). *Histological and Histopathological Evaluation of the Testis*, Cache River Press, Clearwater, Florida.
15. Heindel, J.J. and R.E. Chapin, (eds.) (1993). *Part B. Female Reproductive Systems*, *Methods in Toxicology*, Academic, Orlando, Florida.
16. Heindel, J.J. et al., (1989). Histological Assessment of Ovarian Follicle Number in Mice As a Screen of Ovarian Toxicity. In: *Growth Factors and the Ovary*, A.N. Hirshfield (ed.), Plenum, New York, pp. 421-426.
17. Manson, J.M. and Y.J. Kang, (1989). Test Methods for Assessing Female Reproductive and Developmental Toxicology. In: *Principles and Methods of Toxicology*, A.W. Hayes (ed.), Raven, New York.
18. Smith, B.J. et al., (1991). Comparison of Random and Serial Sections in Assessment of Ovarian Toxicity. *Reproductive Toxicology* 5:379-383.
19. Heindel, J.J. (1999). Oocyte Quantitation and Ovarian Histology. In: *An Evaluation and Interpretation of Reproductive Endpoints for Human Health Risk Assessment*, G. Daston, and C.A. Kimmel, (eds.), ILSI Press, Washington, DC.
20. Thomas, J. A. (1991). Toxic Responses of the Reproductive System. In: *Casarett and Doull's Toxicology*, M.O. Amdur, J. Doull, and C.D. Klaassen (eds.), Pergamon, New York.
21. Zenick, H. and E.D. Clegg, (1989). Assessment of Male Reproductive Toxicity: A Risk Assessment Approach. In: *Principles and Methods of Toxicology*, A.W. Hayes (ed.), Raven Press, New York.

22. Palmer, A.K. (1981). In: Developmental Toxicology, Kimmel, C.A. and J. Buelke-Sam (eds.), Raven Press, New York.
23. Palmer, A.K. (1978). In Handbook of Teratology, Vol. 4, J.G. Wilson and F.C. Fraser (eds.), Plenum Press, New York.

В.36. ТОКСИКОКИНЕТИКА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Видјети Општи увод.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Нису прописане.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Супстанца која се испитује примјењује се одговарајућим путем. Зависно од сврхе студије, супстанца може да се даје као појединачна или у поновљеној дози током одређеног периода, једној или више група експерименталних животиња. Послије тога, зависно од типа испитивања одређује се супстанца и/или метаболити у тјелесним течностима, ткивима и/или екскретима.

Студија може да се обави са „необиљеженим“ или „обиљеженим“ облицима супстанце која се испитује. Кад се користи ознака, она треба да се налази у супстанци на таквом мјесту да се обезбиједи што је могуће више података о судбини једињења.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Нису прописани.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

Здраве младе одрасле животиње аклиматизују се на лабораторијске услове најмање пет дана прије обављања испитивања. Прије испитивања животиње се случајним избором сврставају у групе за третирање. У посебним случајевима могу се користити и врло младе, гравидне или претходно третиране животиње.

1.6.2. Експериментални услови

1.6.2.1. Експерименталне животиње

Токсикокинетичка испитивања могу да се изводе на једној или више одговарајућих животињских врста. Узимају се у обзир врсте које су коришћене и које ће се користити у другим студијама токсичности исте испитиване супстанце. Кад се у испитивању користе глодари, варијација тјелесне масе не смије да прелази $\pm 20\%$ средње тјелесне масе.

1.6.2.2. Број и пол

На почетку, за испитивања апсорпције и излучивања, треба користити четири животиње у свакој дозној групи. Није обавезан избор једног одређеног пола, али под одређеним условима потребно је испитивање оба пола. Уколико постоје разлике у одговору између полова, потребно је испитати по четири животиње сваког пола. У случају испитивања са врстама које нису глодари, може да се користи мањи број животиња. Када се испитује расподјела у ткивима, на почетку, приликом одређивања величине групе, узима се у обзир број животиња које ће се жртвовати у свакој временској инстанци (тачки) и број временских инстанци који се испитује.

Код испитивања метаболизма величина групе зависи од потреба студије. Код испитивања вишеструких доза или вишеструких временских инстанци, величина групе зависи од броја временских тачака и од планираних жртвовања, али не смије да буде мања од двије животиње. Величина групе треба да буде довољна да обезбиједи прихватљиву карактеризацију ресорпције, платоа и елиминације (ако одговара) супстанце која се испитује и/или метаболита.

1.6.2.3. Дозни нивои

У случају примјене појединачне дозе користе се најмање два нивоа доза: ниска доза без токсичног ефекта и висока доза при којој се могу појавити промјене у токсикокинетичким параметрима или при којој се јављају токсични ефекти.

У случају примјене поновљеног дозирања обично је довољна ниска доза, али под одређеним условима висока доза може да буде неопходна.

1.6.2.4. Пут примјене

У токсикокинетичким студијама треба користити исти пут и, када одговара, исти векикулум као што се користи или ће бити коришћен у другим студијама токсичности. Испитивана супстанца се даје групама експерименталних животиња орално присилним давањем или у храни, наноси се на кожу или примјењује инхалацијом током одређених временских периода. Интравенска примјена испитиване супстанце може да буде корисна за утврђење релативне апсорпције када се супстанца примјењује другим путевима. Одмах након интравенског давања супстанце добијају се корисни подаци о начину расподјеле.

Мора се узети у обзир могућност интерференције векикула са испитиваном супстанцом. Потребно је посветити пажњу разликама у апсорпцији између примјене испитиване супстанце присилним давањем и у храни и потребе за тачним (прецизним) одређивањем дозе, посебно кад се супстанца даје путем хране.

1.6.2.5. Период посматрања

Све животиње се морају свакодневно посматрати. Свакодневно се биљеже знаци токсичности и други релевантни клинички знаци, укључујући вријеме њиховог наступања, степен и трајање.

1.6.3. Поступак

Послије мјерења тјелесне масе, животињама се одговарајућим путем примјењује супстанца која се испитује. Ако је релевантно, животиње се стављају на гладовање прије примјене супстанце која се испитује.

1.6.3.1. Апсорпција

Брзина и степен апсорпције примијењене супстанце могу се одредити коришћењем различитих метода, са и без референтних група^{XLIX}, на примјер:

- одређивањем количине испитиване супстанце и/или метаболита у екскретима, као што су урин, жуч, столица, издахнути ваздух и у остацима мртвих животиња;
- поређењем биолошких реакција (тј. студије акутне токсичности) између третираних група и контролних и/или референтних група;
- упоређењем количине супстанце која је излучена путем бубрега и/или метаболита код третираних и референтних група;
- одређивањем површине испод криве концентрација у плазми/вријеме између супстанце и/или метаболита и поређењу са подацима добијеним од референтне групе.

1.6.3.2. Расподјела

Постоје два приступа, од којих се један или оба могу користити за анализу облика расподјеле:

- корисни квалитативни подаци добијају се коришћењем ауторадиографских техника на цијелом телу;
- квантитативни подаци добијају се жртвовањем животиња у различито вријеме после експозиције и одређивања концентрације и количине испитиване супстанце и/или метаболита у ткивима и органима.

1.6.3.3. Излучивање

Код испитивања излучивања скупљају се мокраћа, столица и издахнути ваздух, а у неким случајевима и жуч. Количину испитиване супстанце и/или метаболита у тим излучевинама треба мјерити више пута после излагања или док се око 95% примијењене дозе не излучи или током седам дана (уколико излучивање 95% дозе траје дуже).

У посебним случајевима треба узети у обзир излучивање испитиване супстанце у млијеку експерименталних животиња које доје.

1.6.3.4. Метаболизам

Погодним техникама анализирају се биолошки узорци да би се утврдио степен и тип метаболизма. Уколико је потребно дати одговоре на питања која су произашла из претходних токсиколошких студија, потребно је разјаснити структуру метаболита и предложити одговарајуће метаболичке путеве. Корисно је обавити *in vitro* испитивање како би се добили подаци о метаболичким путевима.

Додатни подаци о односу метаболизма и токсичности могу се добити биохемијским студијама, као што је одређивање ефеката на системе ензима који учествују у метаболизму, смањење ендогених непротеинских сулфидрилних једињења и везивање супстанце за макромолекуле.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно, у складу са типом изведене студије, а гдје је потребно, даје се и графичка презентација. За сваку експерименталну групу наводи се средња вриједност и статистичке варијације мјерења у односу на вријеме, дозирање, ткива и органе, када одговара. Потребно је одредити степен апсорпције и количину и брзине излучивања одговарајућим методама. Када се обављају испитивања метаболизма, наводи се структура утврђених метаболита и могући метаболички пут.

^{XLIX} У овој методи референтна група је она код које је супстанца која се испитује примијењена другим путем који омогућује потпуну биорасположивост дозе.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

У складу са типом изведеног испитивања, извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи податке о:

- врсти, соју, извору, условима средине, исхрани;
- карактеризацији обиљежених материјала, ако су употријебљени;
- нивоима доза и интервалима давања;
- путу примјене и, ако је коришћен, о вехикулуму;
- токсичним и другим уоченим ефектима;
- методи одређивања испитиване супстанце и/или метаболита у биолошким узорцима, укључујући издахнути ваздух;
- табеле мјерења по полу, дози, режиму, времену, ткивима и органима;
- приказ степена апсорпције и излучивања током времена;
- методи за карактеризацију и идентификацију метаболита у биолошким узорцима;
- методи биолошких мјерења у вези са метаболизмом;
- предложеним путевима метаболизма;
- образложењу резултата;
- тумачењу резултата.

3.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Видјети Општи увод.

4. ЛИТЕРАТУРА

Видјети Општи увод.

В.37. ОДЛОЖЕНА НЕУРОТОКСИЧНОСТ ОРГАНОФОСФОРНИХ СУПСТАНЦИ ПОСЛИЈЕ АКУТНОГ ИЗЛАГАЊА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

У процјени и евалуацији токсичних ефеката супстанци важно је узети у обзир потенцијал посебних група супстанци да узрокују специфичне врсте неуротоксичности које не морају да буду откривене у другим студијама токсичности. Уочено је да одређене органофосфорне супстанце узрокују одложену неуротоксичност и треба их сматрати кандидатима за оцјењивање.

За идентификацију супстанци које могу да узрокују одложену полинеуропатију могу се примијенити *in vitro* скрининг тестови. Негативни резултати *in vitro* студија не дају доказе да испитивана супстанца није неуротоксична.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Органофосфорне супстанце укључују нејонизоване органофосфорне естре, тиоестере или анхидриде органофосфорне, органофосфорасте или органофосфамидне киселине или сличне тиофосфорној, тиофосфорастој или тиофосфамидној киселини или друге супстанце које могу да узрокују одложену неуротоксичност која се понекад јавља код ових група супстанци.

Одложена неуротоксичност је синдром који се повезује са продуженим одложеним наступањем атаксије, дисталне аксонопатије у кичменој мождини и периферним живцима и инхибицијом и старењем циљне естеразе неуропатије (у даљем тексту: NTE) у нервном ткиву.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце могу да се испитују са позитивном контролном групом као средство које показује да се под лабораторијским условима одговор испитиваних животињских врста није значајно промјенио.

Примјер широко коришћене неуротоксичне супстанце је три-о-толил фосфат (CAS 78-30-8, EINECS 201-103-5, CAS номенклатура: трис (2-метилфенил)естар фосфорне киселине, такође познат као трис-о-крезилфосфат.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца примјењује се орално у једној дози домаћим кокошкама које су заштићене од акутних холинергичких ефеката, када одговара. Животиње се посматрају 21 дан како би се уочиле абнормалности у понашању, атаксија и парализа. На кокошкама насумично изабраним из сваке групе изводе се биохемијска мјерења, посебно NTE, обично 24 и 48 сата после дозирања. Двадесет и један дан после излагања преостале кокошке се жртвују и изводе се хистопатолошки преглед одабраних нервних ткива.

1.5. ОПИС МЕТОДЕ

1.5.1. Припреме

Здраве младе кокошке без вирусних болести које могу да интерферирају, које не примају лекове и без абнормалности треба случајним избором уврстити у третиране и контролне групе и аклиматизовати на лабораторијске услове најмање пет дана прије почетка студије.

Користе се кавези или затворени простори који су довољно велики за слободно кретање и лако посматрање хода.

Дозирање испитиване супстанце обично је оралним путем присилним храњењем, гел капсулама или сличном методом. Течности се дају неразблажене или растворене у одговарајућем вехикулуму као што је кукурузно уље. Чврсте супстанце ако је могуће треба растворити, јер велике дозе чврстих супстанци у гел капсулама не могу ефикасно да се апсорбују. За вехикулуме различите од воде морају бити познате токсичне карактеристике, а уколико нису познате, исте треба одредити прије испитивања.

1.5.2. Услови испитивања

1.5.2.1. Експерименталне животиње

Препоручује се млада одрасла домаћа кокошка (*Gallus gallus domesticus*), стара 8 до 12 мјесеци. Користе се врсте и сојеве стандардне величине. Кокошке се гаје у условима који им омогућавају слободно кретање.

1.5.2.2. Број и пол

Поред третиране групе треба користити контролну групу вехикулума и групу позитивне контроле. Са контролном групом вехикулума треба поступати исто као и са третираном групом, осим што се изоставља примјена испитиване супстанце.

Треба користити довољан број кокошки у свакој групи како би се омогућило жртвовање најмање шест птица за биохемијска одређивања (по три у свакој од двије временске тачке) и да шест птица може да преживи 21-дневни период праћења послје третмана за патологију.

Група позитивне контроле може да се води истовремено или то може да буде недавна контролна група из раније студије. Она треба да садржи најмање шест кокошки третираних с познатим неуротоксикантом са одложеним дејством: три кокошки за биохемију и три за патологију. Препоручљиво је периодично ажурирање података из раније студије. Нове податке позитивне контроле треба развити кад лабораторија која изводи испитивање промијени неки основни елемент (нпр. сој, храна, услови смјештаја).

1.5.2.3. Дозни нивои

Обавља се прелиминарна студија уз коришћење одговарајућег броја кокошки и група дозних нивоа како би се утврдио ниво који ће се користити у главној студији. Одређена смртност је неопходна у овој прелиминарној студији како би се дефинисала адекватна доза за главну студију. Може се користити атропин или други заштитни агенс за који се зна да не утиче на одложене неуротоксичне ефекте да би се спријечила смрт због акутних холинергичких ефеката. Могу се користити различите експерименталне методе како би се процијенила максимална доза испитиваних супстанци која не изазива смрт (видјети методу В.1бис која је дата у овом прилогу). Ранији подаци о кокошки или други токсиколошки подаци такође могу бити корисни у избору дозе.

Дозни ниво испитиване супстанце у главној студији треба да буде највећи могући узимајући у обзир резултате студије прелиминарног избора дозе и горњу границу дозе од

2.000 mg/kg ТМ. Било која смртност до које може доћи не треба да омета преживљавање довољног броја животиња за биохемијска (шест) и хистолошка (шест) испитивања послје 21 дана. Користе се атропин или други заштитни агенс за који се зна да не утиче на одложене неуротоксичне ефекте како би се спријечила смрт усљед акутних холинергичких ефеката.

1.5.2.4. Испитивање граничне дозе

Уколико испитивање при дозном нивоу од најмање 2.000 mg/kg ТМ/дан, коришћењем поступака описаних у овој студији, не покаже никакве токсичне ефекте и уколико се токсичност не очекује на основу података о структурно сличним супстанцама, није неопходна студија која користи веће дозе. Испитивање граничне дозе се не примјењује када људско излагање указује на потребу за коришћењем вишег нивоа дозе.

1.5.2.5. Период посматрања

Период посматрања треба да траје 21 дан.

1.5.3. Поступак

Послије примјене заштитног агенса како би се спријечила смрт због акутних холинергичких ефеката, испитивана супстанца даје се у једној дози.

1.5.3.1. Општа посматрања

Посматрања се започињу омах по излагању. Све кокошке треба пажљиво прегледати неколико пута током прва два дана, а послје тога најмање једном дневно у периоду од 21 дан или до предвиђеног жртвовања. Биљеже се све знаци токсичности, укључујући вријеме настанка, врсту, озбиљност и трајање абнормалности понашања. Атаксија се мјери ординалном скалом за оцјењивање која се састоји од најмање четири нивоа, а парализу треба регистровати. Најмање два пута недјељно кокошке одабране за патолошка испитивања треба извадити из кавеза и изложити присилној моторичкој активности одређени период, као што је пењање по мердевинама, како би се запазили минимални токсични ефекти. Животиње на самрти и животиње које трпе озбиљан стрес или бол треба уклонити када се ове појаве примјете, хумано их жртвовати и постмортално прегледати.

1.5.3.2. Тјелесна маса

Прије примјене испитиване супстанце мјери се тјелесна маса свим кокошкама, а послје тога најмање једном недјељно.

1.5.3.3. Биохемијска испитивања

Шест случајно изабраних кокошки из сваке третиране и контролне групе вехикулума и три кокошке из групе позитивне контроле (кад се таква група истовремено води) треба да буду жртвоване у неколико дана послје дозирања. Осим тога, треба припремити и испитати мозак и лумбалну кичмену мождину на инхибицију активности циљне естеразе неуропатије. Може да буде корисно да се припреми и испита ткиво ишијадишног нерва на инхибицију активности циљне естеразе неуропатије. Обично, три птице из контролне и сваке третиране групе жртвују се послје 24 сата и три птице послје 48 сати, при чему три кокошке из групе позитивне контроле треба усмртити послје 24 сата. Уколико опажање клиничких знакова интоксикације (ово често може бити процијењено посматрањем тренутка наступа холинергичких знакова) показује да се токсични агенс дистрибуира врло полако, може бити пожељно узорковати ткиво из три птице у оба наврата између 24 сата и 72 сата послје дозирања.

Анализа ацетилхолинестеразе (у даљем тексту: АChE) може да се обави на тим узорцима, ако се то сматра одговарајућим. Може да се догоди *in vivo* спонтана реактивација АChE и да доведе до подцјењивања потентности супстанце као АChE инхибитора.

1.5.3.4. Постмортални преглед

Постмортални преглед свих животиња (планирано жртвованих или жртвованих на самрти) треба да укључи посматрање изгледа мозга и кичмене мождине.

1.5.3.5. Хистопатолошка испитивања

Нервно ткиво животиња које преживе период посматрања и које се не користи за биохемијске студије треба подвргнути микроскопском прегледу. Ткива треба фиксирати *in situ*, коришћењем техника перфузије. Пресједи треба да укључе мали мозак (средњи лонгитудинални ниво), продужену мождину, кичмену мождину и периферне живце. Пресјеке кичмене мождине треба узети из горњег цервикалног сегмента, средње торакалоне и лумбо-сакралне регије. Треба узети пресијеке дисталне регије тибјалног живца и његових грана до гастрокнемијусног мишића и скијатичног живца. Пресјеке треба обојити одговарајућим мијелин и аксон-специфичним бојама.

2. ПОДАЦИ

Негативни резултати ефеката изабраних за посматрање у овој методи (биохемијска, хистопатолошка испитивања и посматрање понашања) не захтијевају даље испитивање одложене неуротоксичности. Двосмислени или неувјерљиви резултати за ове ефекте могу захтијевати даље оцјењивање.

Наводе се појединачни подаци. Сви подаци наводе се табеларно. За сваку експерименталну групу наводи се: број животиња на почетку испитивања, број животиња које показују оштећења, бихевиоралне или биохемијске ефекте, типови и озбиљност тих оштећења или ефеката и проценат животиња које показују сваки тип и озбиљност оштећења или ефекта.

Налазе ове студије треба оцијенити у смислу инциденце, озбиљности и корелације бихевиоралних, биохемијских и хистопатолошких ефеката и других опажених ефеката у третираним и контролним групама.

Нумеричке резултате треба оцијенити одговарајућим и прихваћеним статистичким методама. Статистичке методе треба одабрати приликом осмишљавања студије.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

1) Експерименталним животињама:

- коришћени сој;
- број и старост животиња;
- извор, услови смјештаја, итд.;
- индивидуалне тјелесне масе животиња на почетку испитивања.

2) Условима испитивања:

- детаљи о препарату испитиване супстанце, стабилност и хомогеност, кад одговара;
- оправдање избора вехикулума;
- детаљи о примјени испитиване супстанце;
- детаљи о квалитету хране и воде;
- образложење избора дозе;

- спецификација примијењених доза укључујући детаље о вехикулуму, запремини и физичком облику примијењеног материјала;
- идентитет и детаљи о примјени сваког заштитног агенса.

3) Резултатима:

- подаци о тјелесној маси;
- подаци о токсичном одговору по групи, укључујући морталитет;
- природа, озбиљност и трајање клиничких запажања (било да су реверзибилни или не);
- детаљан опис биохемијских метода и налаза;
- налази обдукције;
- детаљан опис свих хистопатолошких налаза;
- статистичка обрада резултата, када одговара.

4) Образложењу резултата.

5) Закључцима.

В.38. ИСПИТИВАЊЕ ОДЛОЖЕНЕ НЕУРОТОКСИЧНОСТИ ОРГАНОФОСФОРНИХ СУПСТАНЦИ - ПОНОВЉЕНЕ ДОЗЕ, 28 ДАНА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

У процјени и евалуацији токсичних ефеката супстанци важно је узети у обзир потенцијал посебних група супстанци да узрокују специфичне врсте неуротоксичности које не морају да буду откривене у другим студијама токсичности. Уочено је да одређене оргаофосфорне супстанце узрокују одложену неуротоксичност и треба их сматрати кандидатима за оцјењивање.

За идентификацију супстанци које могу да узрокују одложену полинеуропатију могу се примијенити *in vitro* скрининг тестови. Негативни резултати *in vitro* студија не дају доказе да испитивана супстанца није неуротоксична.

Ово 28-дневно испитивање одложене неуротоксичности даје податке о могућим ризицима по здравље који могу произаћи из поновљеног излагања током ограниченог временског периода. Испитивање обезбјеђује податке о дози-ефекту и може дати процјену дозе без ефекта која може да буде корисна при утврђивању критеријума безбиједности за експозицију.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Оргаофосфорне супстанце укључују нејонизоване оргаофосфорне естре, тиоестере или анхидриде оргаофосфорне, оргаофосфорасте или оргаофосфамидне киселине или сличне тиофосфорној, тиофосфорастој или тиофосфамидној киселини или друге супстанце које могу да узрокују одложену неуротоксичност која се понекад јавља код ових група супстанци.

Одложена неуротоксичност је синдром који се повезује са продуженим одложеним наступањем атаксије, дисталне аксонопатије у кичменој мождини и периферним живцима и инхибицијом и старењем циљне естеразе неуропатије (у даљем тексту: NTE) у нервном ткиву.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Дневне дозе испитиване супстанце примјењују се орално домаћим кокошкама током 28 дана. Животиње се најмање једном дневно посматрају због абнормалности у понашању, атаксије и парализе и то до 14 дана послје задње дозе. Обављају се биохемијска мјерења, посебно NTE на случајно одабраним кокошкама из сваке групе, обично 24 и 48 сата послје послједње дозе. Двије недјеље послје задње дозе преостале кокошке се жртвују и обавнавља се хистопатолошки преглед одабраних нервних ткива.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припреме

Најмање пет дана прије почетка студије здраве младе кокошке без вирусних болести које могу да интерферирају, које не примају лекове и без абнормалности треба случајним избором да се уврсте у третиране и контролне групе и да се аклиматизују на лабораторијске услове.

Користе се кавези или затворени простори који су довољно велики за слободно кретање и лако посматрање хода.

Дозирање испитиване супстанце је оралним путем седам дана у недјељи присилним храњењем, гел капсулама или сличном методом. Течности се дају неразблажене или растворене у одговарајућем вехикулуму као што је кукурузно уље. Чврсте супстанце ако је могуће треба растворити, јер велике дозе чврстих супстанци у гел капсулама не могу ефикасно да се апсорбују. За вехикулуме различите од воде морају да буду познате токсичне карактеристике, а уколико нису познате, исте треба одредити прије испитивања.

1.4.2. Услови испитивања

1.4.2.1. Експерименталне животиње

Препоручује се млада одрасла домаћа кокошка (*Gallus gallus domesticus*), стара 8 до 12 мјесеци. Користе се врсте и сојеви стандардне величине. Кокошке се гаје у условима који им омогућавају слободно кретање.

1.4.2.2. Број и пол

Користе се најмање три третиране групе и контролна група у вехикулума. Са контролном групом вехикулума поступа се исто као и са третираном групом, осим што се изоставља примјена испитиване супстанце.

Користи се довољан број кокошки у свакој групи како би се омогућило жртвовање најмање шест птица за биохемијска одређивања (по три у свакој од двије временске тачке) и да шест птица може да преживи 14-дневни период праћења послје третмана за патолошка испитивања.

1.4.2.3. Дозни нивои

Дозне нивое треба одабрати узимајући у обзир резултате акутног испитивања одложене неуротоксичности и постојеће податке о токсичности или кинетици који су доступни за испитивану супстанцу. Највиши дозни ниво одређује се са циљем изазивања токсичних ефеката, најбоље одложене неуротоксичности, али не смрти нити очигледне патње. Затим се бира опадајући низ нивоа доза како би се показао било који одговор повезан са дозирањем и непостојање штетних ефеката при најнижем дозном нивоу.

1.4.2.4. Испитивање граничне дозе

Уколико испитивање при дозном нивоу од најмање 1.000 mg/kg ТМ/дан, коришћењем поступака описаних у овој студији, не покаже никакве токсичне ефекте и уколико се токсичност не очекује на основу података о структурно сличним супстанцама, није неопходна студија која користи веће дозе. Испитивање граничне дозе се не примјењује када излагање људи указује на потребу за коришћењем вишег нивоа дозе.

1.4.2.5. Период посматрања

Све животиње треба посматрати најмање једном дневно током периода излагања и 14 дана послје тога, све до планираног жртвовања.

1.4.3. Поступак

Животиње се дозирају испитиваном супстанцом седам дана у недјељи кроз период од 28 дана.

1.4.3.1. Општа посматрања

Посматрања треба започети омах по излагању. Све кокошке се пажљиво прегледају најмање једном дневно у периоду од 28 дана третмана и 14 дана послје дозирања или до планираног жртвовања. Биљеже се сви знакови токсичности, укључујући вријеме настанка, врсту, озбиљност и трајање. Посматрања треба да укључе, али не и да буду ограничена на, абнормалности у понашању. Атаксија се мјери ординалном скалом за оцјењивање која се састоји од најмање четири нивоа. Треба регистровати парализу. Најмање два пута недјељно кокошке одабране за патолошка испитивања треба извадити из кавеза и изложити присилној моторичкој активности одређени период, као што је пењање по мердевинама, како би се запазили минимални токсични ефекти. Животиње на самрти и животиње које трпе озбиљан стрес или бол треба уклонити када се примјете ове појаве, хумано их жртвовати и постмортално прегледати.

1.4.3.2. Тјелесна маса

Свим кокошкама се мјери тјелесна маса прије примјене испитиване супстанце и најмање једном недјељно послје тога.

1.4.3.3. Биохемијска испитивања

Шест случајно одабраних кокошака из сваке третиране и контролне групе вехикулума треба жртвовати неколико дана након посљедње дозе. Треба припремити и испитати мозак и лумбалну кичмену мождину на инхибицију активности циљне естеразе неуропатије. Може бити корисно припремити и испитати ткиво ишијадичног нерва на инхибицију активности циљне естеразе неуропатије. Три птице из контролне и сваке третиране групе жртвују се послје 24 сата и три птице 48 сати послје задњег дозирања. Уколико подаци из акутне студије или других студија (нпр. токсикокинетике) указују да су друге временске тачке послје задњег дозирања погодније, треба примијенити те тачке, а образложење треба документовати.

Анализа ацетилхолинестеразе (у даљем тексту: AChE) може се обавити на тим узорцима, ако се то сматра одговарајућим. Може се догодити *in vivo* спонтана реактивација AChE и довести до подцењивања потентности супстанце као AChE инхибитора.

1.4.3.4. Постмортални преглед

Постмортални преглед свих животиња (планирано жртвованих или жртвованих на самрти) укључује посматрање изгледа мозга и кичмене мождине.

1.4.3.5. Хистопатолошка испитивања

Нервно ткиво животиња које преживе период посматрања и које се не користи за биохемијска испитивања треба подвргнути микроскопском прегледу. Ткива треба фиксирати *in situ*, коришћењем техника перфузије. Пресјеци треба да укључе мали мозак (средњи лонгитудинални ниво), продужену мождину, кичмену мождину и периферне живце. Пресјеке кичмене мождине треба узети из горњег цервикалног сегмента, средње торакалоне и лумбо-сакралне регије. Треба узети пресјеке дисталне регије тибијалног живца и његових грана до гастрокнемијусног мишића и скијатичног живца. Пресјеке треба обојити одговарајућим мијелин и аксон-специфичним бојама. Треба извести микроскопски преглед на очуваним ткивима свих животиња у контролној и третираној групи којој је давана висока доза. Када постоје докази за ефекте код групе високе дозе, треба обавити микроскопски преглед код кокошки из група средње и ниже дозе.

2. ПОДАЦИ

Негативни резултати ефеката изабраних за посматрање у овој методи (биохемијска, хистопатолошка испитивања и посматрање понашања) обично не захтијевају даље испитивање одложене неуротоксичности. Двосмислени или неуверљиви резултати за ове ефекте могу захтијевати даље оцјењивање.

Подаци се наводе појединачно и то табеларно. За сваку експерименталну групу наводи се: број животиња на почетку испитивања, број животиња које показују оштећења, бихевиоралне или биохемијске ефекте, типови и озбиљност тих оштећења или ефеката и проценат животиња које показују сваки тип и озбиљност оштећења или ефекта.

Налази ове студије оцјењују се у смислу инциденце, озбиљности и корелације бихевиоралних, биохемијских и хистопатолошких ефеката и других опажених ефеката у третираним и контролним групама.

Нумерички резултати оцјењују се одговарајућим и прихваћеним статистичким методама. Статистичке методе се бирају приликом осмишљавања студије.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

1) Експерименталним животињама:

- коришћени сој;
- број и старост животиња;
- извор, услови смјештаја, итд.;
- индивидуалне тјелесне масе животиња на почетку испитивања.

2) Условима испитивања:

- детаљи о препарату испитиване супстанце, стабилност и хомогеност, кад одговара;
- оправдање избора вехикулума;
- детаљи о примјени испитиване супстанце;
- детаљи о квалитету хране и воде;
- образложење избора дозе;
- спецификација примијењених доза укључујући детаље о вехикулуму, запремини и физичком облику примијењеног материјала;
- оправдање избора других временских тачака за биохемијска одређивања, уколико вријеме није 24 сата и 48 сати.

3) Резултатима:

- подаци о тјелесној маси;
- подаци о токсичном одговору по групи, укључујући морталитет;
- доза без штетног дејства;
- природа, озбиљност и трајање клиничких запажања (било да су реверзибилни или не);
- детаљан опис биохемијских метода и налаза;
- налази обдукције;
- детаљан опис свих хистопатолошких налаза;
- статистичка обрада резултата, кад одговара.

4) Образложењу резултата.

5) Закључцима.

В.39. ИСПИТИВАЊЕ ВАНРЕДНЕ СИНТЕЗЕ ДНК (UDS) НА ЋЕЛИЈАМА ЈЕТРЕ СИСАРА *IN VIVO*

1. МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 486, Unscheduled DNK Synthesis (UDS) Test with Mammalian Liver Cells *In vivo* (1997).

1.1. УВОД

Сврха испитивања ванредне синтезе ДНК (у даљем тексту: UDS) на ћелијама јетре сисара *in vivo* је идентификација испитиваних супстанци које узрокују поправку ДНК у ћелијама јетре третираних животиња^{1,2,3,4}.

Ово *in vivo* испитивање даје методу за истраживање генотоксичних ефеката хемикалија у јетри. Крајњи ефекат који се мјери је индикативан за оштећење ДНК и каснију поправку у ћелијама јетре. Јетра је обично главно мјесто метаболизма апсорбованих супстанци, па је то одговарајуће место за мјерење оштећења ДНК *in vivo*.

Није прикладно користити ово испитивање уколико постоје докази да испитивана супстанца неће доспети у циљно ткиво.

Крајњи ефекат UDS мјери се одређивањем преузимања означених нуклеозида у ћелије које не пролазе кроз редовну (у s-фази) ДНК синтезу. Техника која се највише користи је одређивање преузимања тимидина означеног трицијумом (у даљем тексту: ³H-TdR) ауторадиографијом. Јетре пацова се највише користе за *in vivo* UDS испитивања. Могу се користити и друга ткива осим јетре, али нису предмет ове методе.

Детекција UDS ефекта зависи од броја ДНК база које су уклоњене и замијењене на месту оштећења. UDS испитивање је посебно користан за детектовање „дугачке поправке“ (20 до 30 база) изазваног супстанцом. Обрнуто „кратка поправка“ (1 до 3 базе) детектује се с много мањом осјетљивошћу. Мутагени догађаји могу настати због непоправљених, погрешно поправљених или погрешно репликованих оштећења ДНК. Обим UDS реакције не даје индикације поузданости процеса опоравка. Могуће је да мутаген реагује са ДНК, али да се оштећење ДНК не поправи кроз процес поправке изрезивањем. Недостатак специфичних података о мутагеној активности које даје UDS испитивање компензује се потенцијалном осјетљивошћу овог крајњег ефекта од интереса, будући да се прати цјелокупни геном.

Видјети Општи увод.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Ћелије у поправци јесу виша нето нуклеарна зрна од подешене вриједности која се оправдава у лабораторији која врши испитивање.

Нето нуклеарна зрна (net nuclear grains, у даљем тексту: NNG) је квантитативна мјера за UDS активност ћелија у ауторадиографским UDS испитивањима, обрачуната одузимањем просјечног броја цитоплазматских зрнаца у дијеловима цитоплазме еквивалентним нуклеусу (у даљем тексту: CG) од броја нуклеарних зрнаца (у даљем тексту: NG), односно: $NNG = NG - CG$. NNG број се добија за појединачне ћелије, а затим се збраја за ћелије у култури, у паралелним културама, итд.

Ванредна синтеза ДНК (у даљем тексту: UDS) је синтеза ради поправке ДНК после уклањања и одстрањивања низа ДНК који садржи подручје оштећења које је узроковано хемијском супстанцом или физичким агенсом.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

UDS испитивање на ћелијама јетре сисара *in vivo* указује на синтезу ради поправке ДНК после уклањања и одстрањивања низа ДНК који садржи подручје оштећења које је узроковано хемијском супстанцом или физичким агенсом. Испитивање се обично заснива на уграђивању $^3\text{H-TdR}$ у ДНК ћелија јетре које имају ниску фреквенцију ћелија у S-фази ћелијског циклуса. Преузимање $^3\text{H-TdR}$ одређује се ауторадиографијом, будући да ова техника није осјетљива на интерференције из ћелија у S-фази као што је то нпр. употреба течног сцинтилацијског бројања.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припреме

1.4.1.1. Избор животињске врсте

Обично се користе пацови, мада може да се користи било која врста сисара. Уобичајено се користе сојеви младих здравих одраслих животиња. На почетку студије варијација у тјелесној маси животиња треба да буде минимална и да не прелази $\pm 20\%$ средње тјелесне масе за сваки пол.

1.4.1.2. Услови смјештаја и исхране

Примјењују се општи услови наведени у Општем уводу, мада влажност ваздуха треба да буде између 50% и 60%.

1.4.1.3. Припрема животиња

Здраве младе одрасле животиње распоређују се случајним избором у контролну и третиране групе. Кавезе треба распоредити тако да се минимализују могући ефекти положаја кавеза. Животиње се идентификују појединачно и држе у кавезима најмање пет дана прије почетка студије како би се омогућила аклиматизација на лабораторијске услове.

1.4.1.4. Испитивана супстанца/препарат

Прије дозирања животиња чврсте испитиване супстанце се растварају или суспендују у одговарајућим растварачима или вехикулумима и, уколико је потребно, разблажују. Течне испитиване супстанце могу да се дозирају директно или разблажене прије дозирања. Примјењују се свјежи препарати испитиване супстанце осим уколико подаци о стабилности не указују на прихватљивост чувања.

1.4.2. Услови испитивања

1.4.2.1. Растварач/вехикулум

Растварач/вехикулум не смије да узрокује токсичне ефекте при коришћеним дозним нивоима и не смије да се сумња на хемијске реакције са испитиваном супстанцом. Уколико се користе растварачи/вехикулуми који нису добро познати, њихово укључивање треба подупријети подацима о њиховој компатибилности. Препоручује се да се, кад год је могуће, прво размотри примјена воденог растварача/вехикулума.

1.4.2.2. Контроле

Истовремене позитивне и негативне контроле (растварач/вехикулум) треба укључити у сваки дио експеримента који се независно изводи. Осим третмана

испитиваном супстанцом, са животињама у контролној групи треба поступати исто као и са животињама у третираним групама.

Позитивне контроле треба да буду супстанце за које је познато да производе UDS када се примјене при нивоима изложености за које се очекује да дају уочљиво повећање у односу на позадину. Позитивне контроле које захтијевају метаболичку активацију треба користити у дозама које изазивају умјерени ефекат⁴. Дозе се могу одабрати тако да су ефекти јасни али не откривају тренутно идентитет кодираних слајдова онемо који чита. Примјери супстанци које се могу користити као позитивне контроле:

Табела 1.

Вријеме узорковања	Супстанца	CAS бр.	EINECS бр
Рано узорковање (2 до 4 сата)	<i>N</i> -нитрозодиметиламин	62-75-9	200-249-8
Касно узорковања (12 до 16 сати)	<i>N</i> -2-флуоренилацетамид (2-AAF)	53-96-3	200-188-6

Могу се користити и друге одговарајуће супстанце као позитивне контролне. Прихватљиво је да се позитивна контрола примијени другачијим путем од испитиване супстанце.

1.5. ПОСТУПАК

1.5.1. Број и пол животиња

Користи се одговарајући број животиња како би се узеле у обзир природне биолошке варијације у ефекту испитивања. Број животиња мора да буде најмање три животиње по групи које се могу анализирати. Тамо гдје је акумулирана значајна историјска база података потребне су само једна или двије животиње за истовремене негативне и позитивне контролне групе.

Уколико у вријеме студије постоје расположиви подаци из студија за исте врсте и коришћење истог пута излагања које показују да не постоје битне разлике у токсичности међу половима, довољно је испитивање на само једном полу, превасходно на мужјацима. Ако је људско излагање хемикалијама специфично за пол, као што је то нпр. с неким фармацеутским агенсима, испитивање треба обавити на животињама одговарајућег пола.

1.5.2. Распоред третмана

Испитиване супстанце се обично примјењују као један третман.

1.5.3. Дозни нивои

Уобичајено се користе најмање два дозна нивоа. Највиша доза се дефинише као доза која узрокује знакове токсичности који су такви да би се за више нивое доза, засноване на истом режиму дозирања, очекивало да узрокују смртност. Нижа доза треба да буде 50% до 25% више дозе.

Супстанце са специфичним биолошким активностима при ниским нетоксичним дозама (као што су хормони и митогени) могу да буду изузеци од критеријума за одређивање доза и оцјењују се од случаја до случаја. Уколико се обавља студија налажења распона, јер нису расположиви одговарајући подаци, треба је изводити у истој

лабораторији уз коришћење исте врсте, соја, пола и режима третирања као и у главној студији.

Највиша доза се може дефинисати и као доза која производи одређене индикације токсичности у јетри (нпр. пикнотички нуклеуси).

1.5.4. Испитивање граничне дозе

Уколико испитивање коришћењем дозе од најмање 2.000 mg/kg ТМ примијењене у једном третману или у два третмана истог дана не покаже токсичне ефекте и уколико генотоксичност није очекивана на основу података из структурно сличних супстанци, није неопходна потпуна студија. Очекивано излагање људи може да укаже на потребу за коришћењем вишег нивоа дозе у испитивању граничне дозе.

1.5.5. Примјена доза

Испитивана супстанца се примјењује помоћу гастричне цијеви или прикладним инструментом за интубацију. Други путеви излагања могу бити прихватљиви ако се могу оправдати. Не препоручује се интраперитонеални начин, будући да јетра може да се изложи испитиваној супстанци директно, а не преко циркулационог система. Максимална запремина течности која може присилно да се примијени или убризга одједном зависи од величине експерименталне животиње. Ова запремина не смије да прелази 2 ml/100g ТМ. Коришћење већих запремина мора бити оправдано. Осим код иритабилних или корозивних супстанци које уобичајено показују лошије ефекте при вишим концентрацијама, варијабилност у испитиваној запремини мора да буде минимализована прилагођавањем концентрације како би се обезбиједила стална запремина при свим нивоима доза.

1.5.6. Припрема ћелија јетре

Ћелије јетре припремају се од третираних животиња обично 12 до 16 сати после дозирања. Углавном је неопходно додатно раније вријеме узорковања (обично 2 до 4 сата после третмана), осим уколико постоји јасан позитивни ефекат унутар 12 до 16 сати. Алтернативно вријеме узорковања може се користити кад је то оправдано на основу токсикокинетичких података.

Краткотрајне културе ћелија јетре сисара обично се добијају перфузијом јетре *in situ* колагеназом и омогућавањем свјеже одвојеним ћелијама јетре да се причврсте на прикладну подлогу. Ћелије јетре животиња негативне контроле треба да имају вијабилитет⁵ од најмање 50%.

1.5.7. Одређивање UDS

Свјеже изоловане ћелије јетре сисара инкубирају се са медијумом који садржи ³H-TdR током одговарајућег временског периода, нпр. 3 до 8 сати. На крају периода инкубације медијум се уклања од ћелија које се тада могу инкубирати са медијумом који садржи вишак неозначеног тимидина како би се избјегла неуграђена радиоактивност („хладна потрага“). Ћелије се затим испирају, фиксирају и суше. Хладна потрага није неопходна за продужена времена инкубације. Слајдови се потапају у ауторадиографску емулзију, излажу у мраку (нпр. у фрижидеру 7 до 14 дана), развијају, боје и изложена сребрна зрна се пребројавају. Од сваке животиње припрема се два до три слајда.

1.5.8. Анализа

Препарати слајдова треба да садрже довољно ћелија нормалне морфологије како би се омогућило значајно оцјењивање UDS. Препарати се микроскопски испитују на знаке очигледне цитотоксичности (нпр. пикноза, смањен ниво радио означавања).

Слајдови се кодирају прије пребројавања зрнаца. Обично се добије 100 ћелија од сваке животиње у најмање два слајда. Мање од 100 ћелија по животињи, се образлаже. Не пребројавају за нуклеуси S-фазе, већ се биљежи размјера S-фазе.

Количина уграђених $^3\text{H-TdR}$ у једру и цитоплазми морфолошки нормалних ћелија, доказана таложењем (deposition) сребрних зрнаца, утврђује се одговарајућим методама.

Број зрнаца се одређује по једру (нуклеарна зрнаца, у даљем тексту: NG) и једру-еквивалентним подручјима по цитоплазми (цитоплазматска зрнаца, у даљем тексту: CG). Број CG се мјери узимањем највише означеног подручја цитоплазме или узимањем просјека два или три броја цитоплазматских зрнаца у поређењу са једром. Друге методе пребројавања (нпр. бројавање цијелих ћелија) могу се користити ако је то оправдано⁶.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Наводе се подаци о појединачним слајдовима и животињама. Сви подаци се наводе табеларно. Нето нуклеарна зрнаца (у даљем тексту: NNG) се израчунавају за сваку ћелију, за сваку животињу и сваку дозу и вријеме, и то одузимањем броја CG од броја NG. Уколико се броје „ћелије у опоравку“, критеријуми за дефинисање „ћелија у опоравку“ треба образложити и заснивати их на подацима негативне контроле раније или конкурентне студије. Нумерички резултати могу бити оцијењени статистичким методама. Уколико се користе статистичке методе, бирају се и оправдавају прије извођења студије.

2.2. ПРОЦЈЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Критеријуми за позитивне одговоре укључују:

а) NNG вриједности изнад претходно задатог прага, а што је оправдано на основу лабораторијских историјских података или

б) NNG вриједности које су значајно веће него истовремена контрола.

Критеријуми за негативне одговоре укључују:

а) NNG вриједности у оквиру/испод историјског прага контроле или

б) NNG вриједности које нису значајно веће од истовремене контроле.

Потребно је размотрити биолошку релевантност података, односно параметре као што су међуживотињска варијација, однос доза-одговор, а треба узети у обзир и цитотоксичност. При оцјењивању резултата испитивања могу се користити статистичке методе. Статистички значај не треба да буде једини одређујући фактор за позитивни одговор.

Већина експеримената даје јасно позитивне или негативне резултате, у ријетким случајевима подаци онемогућују дефинитивну оцјену о активности испитиване супстанце. Резултати могу остати двосмислени или сумњиви без обзира на број понављања експеримента.

Позитивни резултат UDS испитивања на ћелијама јетре сисара *in vivo* указује да испитивана супстанца узрокује оштећење ДНК у ћелијама јетре сисара *in vivo* које се може поправити ванредном синтезом ДНК *in vitro*. Негативни резултат указује да, под условима испитивања, испитивана супстанца не узрокује оштећења ДНК која су уочљива овим испитивањем.

Треба продискутовати вјероватноћу да испитивана супстанца доспије у системску циркулацију или специфично у циљано ткиво (нпр. системска токсичност).

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

1) Растварачу/вехикулуму:

- оправдање за избор вехикулума;
- растворљивост и стабилност испитиване супстанце у растварачу/вехикулуму, уколико је познато.

2) Експерименталним животињама:

- коришћена врста/сој;
- број, старост и пол животиња;
- извор, услови смјештаја, исхрана, итд.;
- индивидуална тјелесна маса животиња на почетку испитивања, укључујући распон тјелесне масе, средњу вриједност и стандардну девијацију за сваку групу.

3) Условима испитивања:

- позитивне и негативне контроле вехикулума/растварача;
- подаци из студије тражења распона, уколико је обављена;
- образложење избора нивоа доза;
- детаљи о препарату испитиване супстанце;
- детаљи о примјени испитиване супстанце;
- образложење пута примјене;
- методе провјере да је испитивани агенс доспео до системске циркулације или циљног ткива, уколико је примјењиво;
- конверзија из концентрације испитиване супстанце у храни/води за пиће (ppm) до стварне дозе (mg/kg тјелесна маса/дан), уколико је примјењиво;
- детаљи о квалитету хране и воде;
- детаљан опис третмана и узорковања;
- методе мјерења токсичности;
- методе припреме ћелија јетре и култура;
- коришћена ауторадиографска техника;
- број припремљених слајдова и број пребројаних ћелија;
- критеријуми оцјењивања;
- критеријуми да је испитивање позитивно, негативно или двосмислено.

4) Резултатима:

- индивидуални слајд, средње вриједности по животињи и групи за нуклеарна зрнца, цитоплазматска зрнца, инето нуклеарна зрнца;
- однос доза-ефекат, уколико је доступан;
- статистичка оцјена, уколико постоји;
- знаци токсичности;
- подаци о истовременој негативној (растварач/вехикулум) и позитивној контроли;
- историјски подаци о негативној (растварач/вехикулум) и позитивној контроли с распонем, средњом вриједношћу и стандардним девијацијама;
- број „ћелија у поправци“ ако је утврђен;
- број ћелија S-фазе ако је утврђен;
- вијабилитет ћелија.

5) Образложењу резултата.

6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Ashby, J., Lefevre, P.A., Burlinson, B. and Penman, M.G. (1985). An Assessment of the *In vivo* Rat Hepatocyte DNK Repair Assay. *Mutation Res.*, 156, 1-18.
2. Butterworth, B.E., Ashby, J., Bermudez, E., Casciano, D., Mirsalis, J., Probst, G. and Williams, G. (1987). A Protocol and Guide for the *In vivo* Rat Hepatocyte DNA-Repair Assay. *Mutation Res.* 189, 123-133.
3. Kennelly, J.C., Waters, R., Ashby, J., Lefevre, P.A., Burlinson, B., Benford, D.J., Dean, S.W. and Mitchell, I. de G. (1993). *In vivo* Rat Liver UDS Assay. In: Kirkland D.J. and Fox M., (Eds) Supplementary Mutagenicity Tests: UKEM Recommended Procedures. UKEMS Subcommittee on Guidelines for Mutagenicity Testing. Report. Part II revised. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, pp. 52-77.
4. Madle, S., Dean, S.W., Andrae, U., Brambilla, G., Burlinson, B., Doolittle, D.J., Furihata, C., Hertner, T., McQueen, C.A. and Mori, H. (1993). Recommendations for the Performance of UDS Tests *In vitro* and *In vivo*. *Mutation Res.*, 312, 263-285.
5. Fautz, R., Hussain, B., Efstathiou, E. and Hechenberger-Freudl, C. (1993). Assessment of the Relation Between the Initial Viability and the Attachment of Freshly Isolated Rat Hepatocytes Used for the *In vivo/In vitro* DNK Repair Assay (UDS). *Mutation Res.*, 291, 21-27.
6. Mirsalis, J.C., Tyson, C.K. and Butterworth, B.E. (1982). Detection of Genotoxic Carcinogens in the *In vivo/In vitro* Hepatocyte DNK Repair Assay. *Environ. Mutagen*, 4, 553-562.

В.40. *IN VITRO* ИСПИТИВАЊЕ КОРОЗИВНОГ ОШТЕЋЕЊА КОЖЕ: ИСПИТИВАЊЕ ТРАНСКУТАНОГ ЕЛЕКТРИЧНОГ ОТПОРА (ТЕР)

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 430 (2004).

1.1. УВОД

Корозивно оштећење коже односи се на стварање иреверзибилног оштећења ткива у кожи по наношењу материјала који се испитује (као што је дефинисано у GHS)¹. Ова метода обезбјеђује процедуру којом се процјена корозивности не изводи на живим животињама.

Процјена корозивности за кожу укључује употребу лабораторијских животиња². Забринутост због бола и патње животиња које су укључене у овај поступак наводи се у ревизији методе В.4. која је дата у овом прилогу, а која дозвољава одређивање корозивног оштећења коже употребом алтернативних, *in vitro* метода, да би се избјегли бол и патња животиња.

Први корак ка дефинисању алтернативних испитивања који се могу користити за испитивање корозивности за кожу у регулаторне сврхе било је извођење превалидационих студија³. Потом је изведена^{6,7,8} формална валидација студија *in vitro* метода за процјену корозивног оштећења коже^{4,5}. Исход ових студија и друга објављена литература довели су до препоруке да се сљедећа испитивања могу користити за процјену *in vivo* корозивности за кожу^{9,10,11}: испитивање са моделом хумане коже (видјети методу В.40 bis која је дата у овом прилогу) и испитивање транскутаног електричног отпора (ова метода).

Студија валидације и друге објављене студије потврђују да је испитивање транскутаног електричног отпора (ТЕР) коже пацова^{12,13} могуће поуздано направити разлику између познатих корозива за кожу и некорозива^{5,9}.

Испитивање које се описује у овој методи омогућава идентификацију корозивних хемијских супстанци и смјеша. То даље омогућава идентификацију супстанци и смјеша које нису корозивне када је то покртријељено одређивањем тежине доказа коришћењем (на основу) постојећих информација (нпр. рН, однос структура-активност, хумани или животињски подаци)^{1,2,11,14}. То не даје податак о иритацији коже, нити дозвољава субкласификацију корозивне супстанце као што је то дозвољено у GHS¹.

За потпуну процјену локалних ефеката на кожи послије једнократног излагања путем коже, препоручује се да се прати сљедећа стратегија испитивања као што је додато у испитивању методи В.4.² која је дата у овом прилогу и као што је дато у GHS¹. Ова стратегија испитивања укључује извођење *in vitro* испитивање за корозивно оштећење коже (као што је описано у овој методи) и иритације коже прије разматрања испитивања на живим животињама.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Корозивно оштећење *in vivo* је настанак иреверзибилних оштећења коже односно видљиве некрозе у епидермису и дермису након четворочасовне примјене испитиване супстанце. Корозивно оштећење коже карактерише се према типу изазваног оштећења као: улкус, крварење или кржаве красте и на крају периода посматрања од 14 дана према промјени боје коже условљене перутањем и појави површина са алопечијом и ожилног ткива. У циљу процјене нејасних оштећења обављају се хистопатолошка испитивања.

Транскутани електрични отпор (у даљем тексту: TER) је мјера електричне импеданце коже, као вриједност отпора у кило омима. Једноставна и снажна метода процјене функције баријере снимањем проласка јона кроз кожу помоћу апаратуре Wheatstone bridge.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Табела 1. Референтне хемикалије

Назив	EINECS број	CAS број	
1,2-диаминопропан	201-155-9	78-90-0	јако корозивно
акрилна киселина	201-177-9	79-10-7	јако корозивно
2-терц-бутилфенол	201-807-2	88-18-6	корозивно
Калијум-хидроксид (10%)	215-181-3	1310-58-3	корозивно
сумпорна киселина (10%)	231-639-5	7664-93-9	корозивно
октанска киселина (каприлна киселина)	204-677-5	124-07-02	корозивно
4-амино-1,2,4-триазол	209-533-5	584-13-4	није корозивно
еугенол	202-589-1	97-53-0	није корозивно
Фенетил-бромид	203-130-8	103-63-9	није корозивно
тетрахлоретилен	204-825-9	27-18-4	није корозивно
изостеаринска киселина	250-178-0	30399-84-9	није корозивно
4-(метилтио)-бензалдехид	222-365-7	3446-89-7	није корозивно

Већина наведених хемикалија преузета је са списка хемикалија изабраних за међународну студију валидације ECVAM⁴. Њихов избор се базира на следећим критеријумима:

- а) једнак број корозивних и некорозивних супстанци;
- б) комерцијално доступне супстанце које покривају већину релевантних хемијских класа;
- в) обухватање јако корозивних као и мање корозивних супстанци како би се омогућило разликовање на основу корозивног потенцијала;
- г) избор хемикалија којима се може руковати у лабораторији без постављања других озбиљних опасности осим корозивности.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Хемикалија која се испитује примјењује се до 24 сата на епидермалне површине дискова коже у систему за испитивање који се састоји од двије коморе у коме дискови коже функционишу као преграда између комора. Дискови коже су узети од хумано усмрћених пацова старости 28 до 30 дана. Корозивни материјали се идентификују према њиховом својству да продукују губитак интегритета и заштитне функције stratum corneum-а, што се мјери као смањење TER испод граничног нивоа¹². За TER пацова, гранична вриједност од 5 kΩ изабрана је на основу опсежних података за широк опсег хемикалија гдје је велика већина вриједности била или јасно доста изнад (често >10 kΩ или доста испод (често <3 kΩ) ове вриједности¹². Материјали који нису корозивни код животиња али јесу или нису иритабилни не снижавају TER испод ове граничне вриједности. Корићење других препарата коже или друге опреме може да измијени граничну вриједност и захтијева даљу валидацију. Корак везивања боје укључен је у

поступак испитивања за потврду позитивних резултата TER укључујући вриједности приближне $5\text{ k}\Omega$

Корак везивања боје одређује да ли је повећање у пропустљивости јона последица физичког оштећења stratum corneum-а. Метода испитивања TER која користи кожу пацова указује на *in vivo* корозивност на кунићима која се процјењује у методи испитивања В.4. која је дата у овом прилогу². Треба напоменути да је *in vivo* испитивање на кунићима висио конзервативан у погледу на корозивност и иритабилност за кожу у поређењу са „patch“ тестом на хуманој кожи¹⁵.

1.5. ОПИС МЕТОДЕ

1.5.1. Животиње

Користе се пацови јер је осјетљивост њихове коже на хемикалије у овој методи претходно приказана¹⁰. Старост (у тренутку узимања коже) и сој пацова су веома важни како би се обезбиједило да су фоликули длаке у фази мировања прије него што почне раст крзна одраслих.

Длака на леђима и боку младих, приближно 22 дана старих мужјака или женки пацова (изведених од Wistar или сличног соја) пажљиво се уклони помоћу малих маказа. Онда се животиње перу пажљивим брисањем, док се ограничени дио потапа у раствор антибиотика (који садржи, нпр. стрептомицин, пеницилин, хлорамфеникол и амфотерицин, у концентрацијама које имају ефекат инхибиције раста бактерија). Животиње се перу антибиотцима поново трећег и четвртог дана после првог прања и користе се током три дана после другог прања, када се stratum corneum опоравио од одстрањивања длаке.

1.5.2. Припрема дискова коже

Животиње се хумано жртвују када су 28 до 30 дана стари. Ово доба је критично. Дорзално-латерална кожа сваке животиње уклони се и скине се прекомјерна субкутана масноћа пажљивим гуљењем са коже. Дискови коже пречника од око 20 mm се уклоне. Кожа се може чувати прије него што се дискови употребе када је показано да су подаци позитивне и негативне контроле једнаки онима који се добију са свјежом кожом.

Сваки диск коже се поставља преко једног од крајева политетрафлуороетиленске (у даљем тексту: ПТФЕ) цијеви, обезбјеђујући да је епидермална површина у контакту са цијеви. Гумени „О“ прстен ставља се на крај цијеви како би држао кожу на мјесту и вишак ткива се одстрањује. Димензије цијеви и „О“ прстена приказане су на Слици 2. Гумени „О“ прстен се тада пажљиво печати за крај ПТФЕ цијеви вазелином. Цијев се подупире опружном подлошком унутар рецепторске коморе која садржи раствор магнезијум сулфата (154 mM) (Слика 1). Диск коже треба да је потпуно уроњен у раствор MgSO_4 . Чак 10 до 15 дискова коже може се добити од једне коже пацова.

Прије него што почне испитивање, мјери се електрични отпор два диска коже као поступак контроле квалитета за сваку кожу животиње. Оба диска треба да дају вриједност отпора већу од $10\text{ k}\Omega$ како би се преостали дискови користили у испитивању. Уколико је вриједност отпора мања од $10\text{ k}\Omega$, преостали дискови те коже треба да буду одбачени.

1.5.3. Примјена испитиваних и контролних супстанци

Течне испитиване супстанце ($150\text{ }\mu\text{L}$) равномерно се наносе на епидермалну површину унутар цијеви. Приликом испитивања чврстих материјала, наноси се довољна количина чврсте материје уједначено на диск тако да читава површина епидермиса буде

покривена. Преко чврсте материје додаје се дејонизована вода (150 μL) и цијев се благо продрмља. Како би се постигао максималан контакт с кожом, чврсте материје је можда потребно загријати до температуре од 30 $^{\circ}\text{C}$ да би се отопиле или је потребно омекшати испитивану супстанцу или је уситнити да се направи зрнасти материјал или прах.

Три диска коже користе се за сваку испитивану и контролну супстанцу. Испитиване супстанце се примјењују 24 сата при температури од 20 $^{\circ}\text{C}$ до 23 $^{\circ}\text{C}$. Испитивана супстанца се уклања прањем под млазом воде температуре до 30 $^{\circ}\text{C}$ све док се више супстанце не може одстранити.

1.5.4. TER мјерења

Импеданца коже се мјери тако што се мјери TER нисковолтажним уређајем с наизмјеничном струјом Wheatstone databridge¹³. Опште карактеристике моста су радни напон 1-3 Volt-a, наизмјенична струја од 50 Hz до 1.000 Hz синусног или четвртастог облика и опсег мјерења од најмање 0,1 k Ω до 30 k Ω . „Databridge“ који је коришћен у студији валидације гдје је мјерио индуктивност, капацитивност и отпор до вриједности од редом 2.000 H, 2.000 μF и 2 M Ω , при фреквенцијама од 100 Hz или 1 kHz користећи редне или паралелне вриједности. У сврху TER корозивности, мјерења у испитивању се снимају у отпору, при фреквенци од 100 Hz и коришћенјем редних вриједности. Прије мјерења електричног отпора површински напон коже се смањује додавањем довољне запремине 70% етанола да покрије епидерм. Послије неколико сијекунди етанол се уклања из цијеви и ткиво се тада хидрира додавањем раствора 3 mL раствора магнезијум сулфата (154 mM). „Databridge“ електроде се постављају на обе стране дискова коже како би се измјерио отпор у k Ω /диск коже (Слика 1). Димензије електрода и дужина електрода која је изложена испод штипаљки приказане су на Слици 2. Штипаљка која је закачена на унутрашњу электроду отворена је на врху ПТФЕ цијеви током мјерења отпора како би се обезбиједило да је дужина електроде која је уроњена у раствор MgSO₄ стална. Спољна електрода се налази унутар рецепторске коморе тако да налаже на дно коморе. Размак између опружне подлошке и дна ПТФЕ цијеви одржава се константним (Слика 2), будући да овај размак утиче на добијене вриједности отпора. Због тога, размак између унутрашње електроде и диска коже треба да буде константан и минималан (1 mm до 2 mm).

Уколико је измјерена вриједност отпора већа од 20 k Ω , то може бити због тога што остаци испитиване супстанце прекривају епидермалну поврину диска коже. Може се покушати са даљим одстрањивањем овог слоја, нпр. зачепљивањем ПТФЕ цијеви палцем у рукавици и протресањем приближно 10 секунди. Раствор магнезијум сулфата се одстрањује и мјерење отпора се понавља са свјежим магнезијум сулфатом.

Својства и димензије апаратуре за испитивање и поступка испитивања који се користе могу да утичу на добијене вриједности TER. Гранична вриједност од 5 k Ω је изведена из података добијених са специфичном апаратуром и поступком који су описани у овој методи. Другачија гранична вриједност и вриједности контроле могу се примијенити уколико су услови испитивања измијењени или се користи другачија апаратура. Због тога је неопходно калибрисати ову методологију и вриједности граничног отпора испитивањем серије референтних стандарда који су изабрани од хемикалија корићених у студији валидације^{4, 5} или од хемијских класа сличних хемикалија која се испитује. Група одговарајућих референтних хемикалија дата је у Табели 1.

1.5.5. Методе везивања боје

Експозиција одређеним материјалима који нису корозивни може да има за посљедицу смањење отпора испод границе од 5 k Ω дозвољавајући пролазак јона кроз stratum corneum тако смањујући електрични отпор⁵. На примјер, неутралне органске и

хемикалије које имају површински активне особине (укључујући детергенте, емулгаторе и друге сурфактанте) могу да уклоне липиде коже чинећи баријеру више пропустљивом за јоне. Ако су TER вриједности испитиване супстанце мање од или приближно 5 k Ω у одсуству видљивог оштећења, процјена продирања боје треба да се изведе на контролним и третираним ткивима да би се одредило да ли су добијене TER вриједности резултат повећане пропустљивости коже или корозивно оштећење коже^{3, 5}. У другом случају када постоји прекид у stratum corneum-у, боја сулфородамин Б, када се нанесе на површину коже брзо продира и боји потпорно ткиво. Ова одређена боја је стабилна према широком опсегу хемикалија и на резултате не утиче процес екстракције који је описан испод.

1.5.5.1. Наношење и уклањање сулфородамин Б боје

Послије процјене TER, магнезијум сулфат се одрстањује из цијеви и кожа се пажљиво прегледа како би се уочило оштећење. Уколико нема видљивог већег оштећења, боја сулфородамин Б (Acid Red 52; C.I. 45100; EINECS број 222-529-8; CAS број 3520-42-1), 150 μ L 10% (w/v) раствор у дестилованој води наноси се на епидермалну површину сваког диска коже на два сата. Дискови коже се тада испирају са водом са чесме при највише собној температури приближно 10 секунди како би се одстранила сва прекомјерна/невезана боја. Сваки диск коже пажљиво се уклони са ПТФЕ цијеви и ставља у бочицу (нпр. 20 mL стаклена сцинтилациона бочица) која садржи дејонизовану воду (8 mL). Бочице се лагано мијешају пет минута како би се одстранила додатна неvezана боја. Овај поступак испирања се затим понавља, послје чега се дискови коже уклањају и стављају у бочице које садже 5mL 30% (w/v) натријум додецилсулфата (SDS) у дестилованој води и инкубирају се преко ноћи на 60 °C.

Послије инкубације сваки диск коже се одстрањује и баца, а преостали раствор се центрифугира осам минута при 21 °C (релативна центрифугална сила је око 175 $\times$ g). Узорак од 1 mL супернатанта се разблажује 1 у 5 (v/v) (тј. 1 mL + 4 mL) са 30% (w/v) SDS у дестиловној води. Оптичка густина (у даљем тексту: OD) раствора мјери се на 565 nm.

1.5.5.2. Израчунавање садржаја боје

Садржај боје сулфородамин Б по диску израчунава се из OD вриједности⁵ (коефицијент моларне естинкције боје сулфородамин Б при 565 nm = 8,7 $\times$ 10⁴; молекуларна маса = 580). Садржај боје сулфородамин Б одређује се за сваки диск коже коришћењем одговарајуће калибрационе криве и затим се израчунава средња вриједност садржаја боје за репликате.

2. ПОДАЦИ

Вриједности отпора (k Ω) и средње вриједности садржаја боје (μ g/диск), када то одговара, за испитивани материјал, као и за позитивне и негативне контроле треба да буду наведене табеларно (појединачни подаци испитивања и средње вриједности $\pm$ S.D.), укључујући податке за поновљене експерименте, средње вриједности и појединачне вриједности.

2.1. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Средње вриједности TER прихватају се ако су вриједности истовремене позитивне и негативне контроле у прихватљивим оквирима за методу у лабораторији која врши испитивање. Прихватљиви опсези отпора за методологију и апаратуру које су описане дати су у следећој табели:

Табела 1.

контрола	супстанца	опсег отпора (kΩ)
позитивна	10М хлороводонична киселина	0,5 - 1,0
негативна	дестилована вода	10 - 25

Резултати средње вриједности садржаја боје прихватају се под условом да се вриједности истовремене контроле налазе у оквиру прихватљивих опсега за методу. Предложени прихватљиви опсези садржаја боје за контролне супстанце за методологију и апаратуру које су описани су:

Табела 2.

контрола	супстанца	опсег садржаја боје (μg/диск)
позитивна	10М хлороводонична киселина	40 – 100
негативна	дестилована вода	15 – 35

Супстанца која се испитује не сматра се корозивном за кожу:

а) ако је средња вриједност TER добијена за испитивану супстанцу већа од 5 kΩ или

б) ако је средња вриједност TER мања или једнака 5 kΩ и
– диск коже не показује видљиво оштећење и
– средња вриједност садржаја боје диска је далеко испод средњег садржаја боје диска истовремене позитивне контроле, 10М HCl.

Испитивана супстанца се сматра корозивном за кожу:

а) ако је средња вриједност TER мања или једнака 5 kΩ и диск коже је видљиво оштећен или

б) ако је средња вриједност TER мања или једнака 5 kΩ и
– диск коже не показује видљиво оштећење, али
– средња вриједност садржаја боје диска је већа или једнака средњој вриједности садржаја боје диска истовремене позитивне контроле, 10М HCl.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању садржи податке о:

1) Испитиваним и контролним супстанцама:

- хемијско име као што је IUPAC или CAS име и CAS број, ако је познато;
- чистоћа и састав супстанце или смјеше (у тежинским процентима) и физичка природа;
- физичке и хемијске особине као што су физичко стање, рН, стабилност, растворљивост у води, оно што је релевантно за извођење студије;
- третман испитиване/контролне супстанце прије испитивања, ако је примјењиво (нпр. загријавање, уситњавање);
- стабилност, ако је позната.

2) Експерименталним животињама:

- коришћен сој и пол;
- старост животиња у тренутку када се користе као донорске животиње;
- извор, услови смјештаја, исхрана, итд.;
- детаљи припремања коже.

3) Условима испитивања:

- калибрационе криве за апаратуру на којој се врши испитивање;

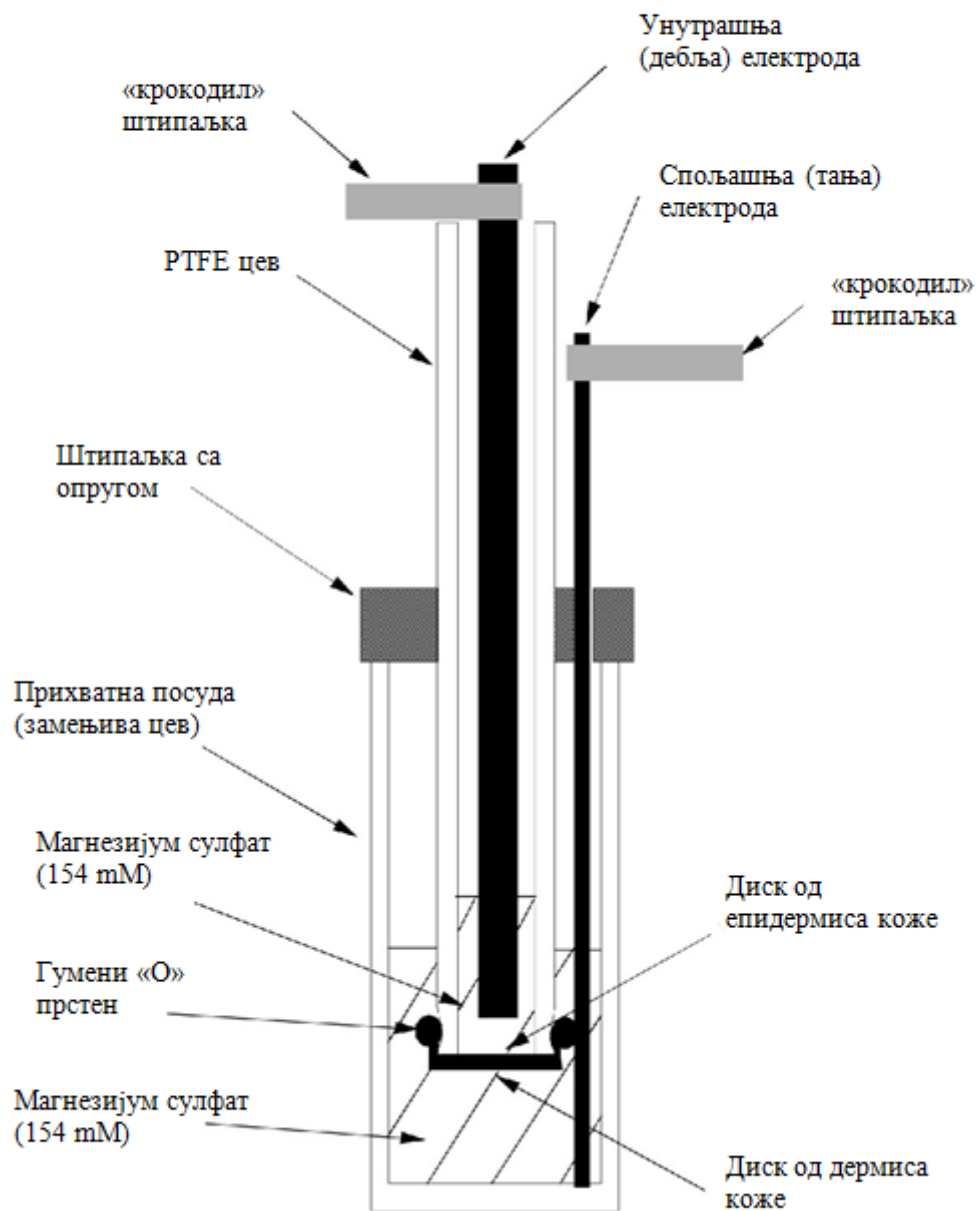
- калибрационе криве за извођење испитивања везивања боје;
 - детаљи поступка испитивања који се користи за мјерења TER;
 - детаљи поступка испитивања који се користи за процјену везивања боје, ако одговара;
 - опис сваке измјене поступка испитивања;
 - опис коришћених критеријума за оцјењивање.
- 4) Резултатима:
- у табели дати подаци испитивања TER и везивања боје (ако је одговарајуће) за сваку појединачну животињу и узорак коже;
 - опис сваког примећеног ефекта.
- 5) Образложењу резултата.
- 6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

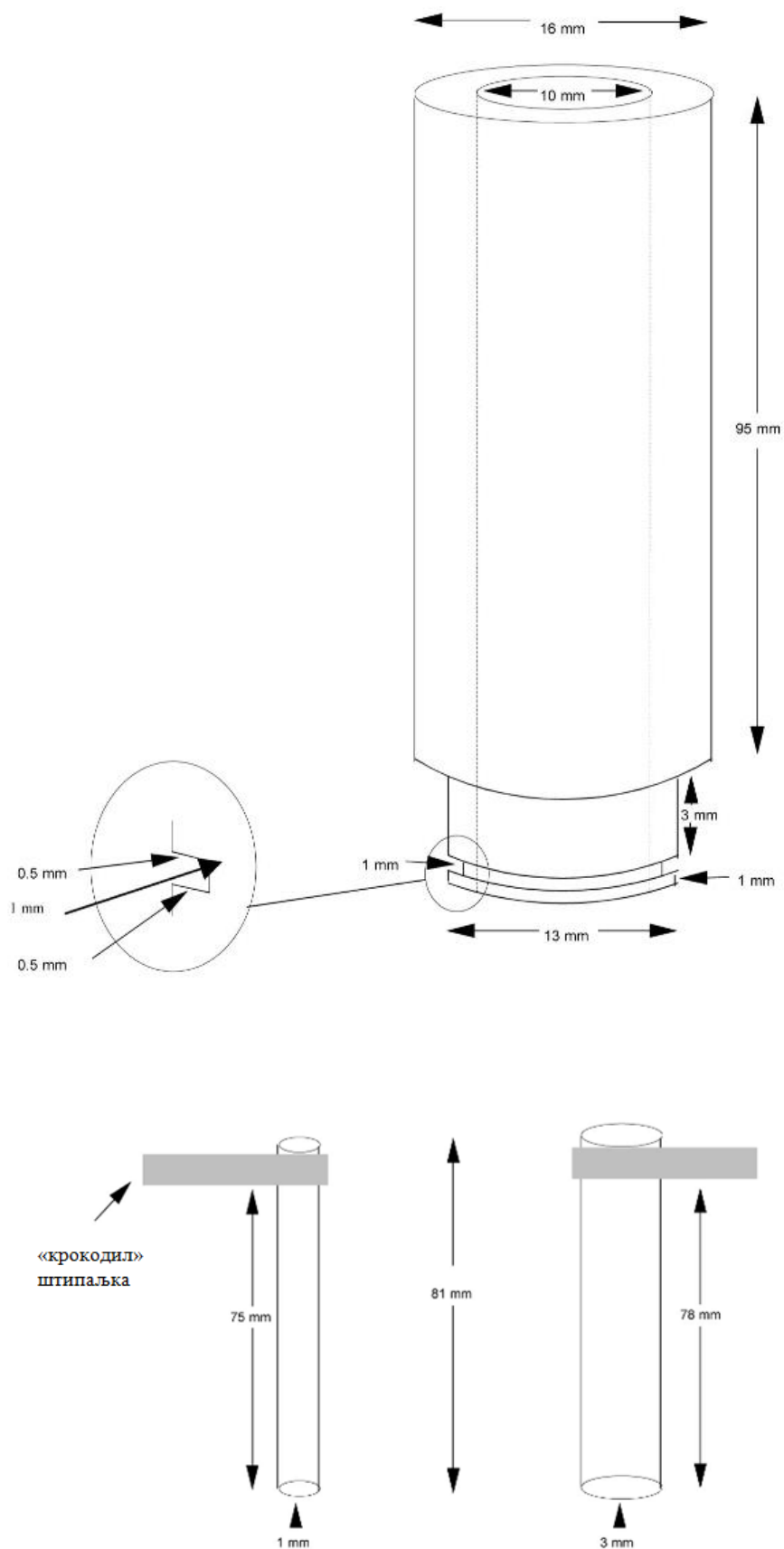
1. OECD, (2001) Harmonised Integrated Classification System for Human Health and Environmental Hazards of Chemical Substances and Mixtures. OECD Series on Testing and Assessment Number 33. ENV/JM/MONO(2001)6, Paris.
[http://www.olis.oecd.org/olis/2001doc.nsf/LinkTo/env-jm-mono\(2001\)6](http://www.olis.oecd.org/olis/2001doc.nsf/LinkTo/env-jm-mono(2001)6).
2. Testing Method B.4. Acute Toxicity: Dermal Irritation/Corrosion.
3. Botham, P.A., Chamberlain, M., Barratt, M.D., Curren, R.D., Esdaile, D.J., Gardner, J.R., Gordon, V.C., Hildebrand, B., Lewis, R.W., Liebsch, M., Logemann, P., Osborne, R., Poncet, M., Regnier, J.F., Steiling, W., Walker, A.P., and Balls, M., (1995) A prevalidation study on *in vitro* skin corrosivity testing. The report and recommendations of ECVAM Workshop 6. ATLA 23, p. 219-255.
4. Barratt, M.D., Brantom, P.G., Fentem, J.H., Gerner, I., Walker, A.P., and Worth, A.P. (1998). The ECVAM international validation study on *in vitro* tests for skin corrosivity. 1. Selection and distribution of the test chemicals. Toxicology. *In vitro* 12, p. 471-482.
5. Fentem, J.H., Archer, G.E.B., Balls, M., Botham, P.A., Curren, R.D., Earl, L.K., Esdaile, D.J., Holzhütter, H.- G., and Liebsch, M., (1998) The ECVAM international validation study on *in vitro* tests for skin corrosivity. 2. Results and evaluation by the Management Team. Toxicology. *In vitro* 12, p. 483- 524.
6. OECD, (1996) Final Report of the OECD Workshop on Harmonisation of Validation and Acceptance Criteria for Alternative Toxicological Test Methods, p. 62.
7. Balls, M., Blaauw, B.J., Fentem, J.H., Bruner, L., Combes, R.D., Ekwall, B., Fielder, R.J., Guillouzo, A., Lewis, R.W., Lovell, D.P., Reinhardt, C.A., Repetto, G., Sladowski, D., Spielmann, H., and Zucco, F., (1995) Practical aspects of the validation of toxicity test procedures. The report and recommendations of ECVAM workshops. ATLA 23, p. 129-147.
8. CCVAM, (Interagency Coordinating Committee on the Validation of Alternative Methods), (1997) Validation and Regulatory Acceptance of Toxicological Test Methods. NIH Publication No 97-3981. National Institute of Environmental Health Sciences, Research Triangle Park, NC, USA. <http://iccvam.niehs.nih.gov/docs/guidelines/validate.pdf>.
9. ECVAM, (1998) ECVAM News & Views. ATLA 26, 275-280.
10. ICCVAM (Interagency Coordinating Committee on the Validation of Alternative Methods), (2002) ICCVAM evaluation of EpiDerm™, EPISKINTM (EPI-200), and the Rat Skin Transcutaneous Electrical Resistance (TER) assay: *In vitro* test methods for assessing dermal corrosivity potential of chemicals. NIH Publication No 02-4502. National Toxicology Program Interagency Center for the Evaluation of Alternative Toxicological Methods, National Institute of Environmental Health Sciences, Research Triangle Park, NC, USA. http://iccvam.niehs.nih.gov/methods/epidocs/epis_brd.pdf.

11. OECD (2002) Extended Expert Consultation Meeting on The *In vitro* Skin Corrosion Test Guideline Proposal, Berlin, 1st–2nd November 2001, Secretariat's Final Summary Report, 27th March 2002, OECD ENV/EHS, available upon request from the Secretariat.
12. Oliver, G.J.A., Pemberton, M.A., and Rhodes, C., (1986) An *in vitro* skin corrosivity test – modifications and validation. *Fd. Chem. Toxicol.* 24, 507-512.
13. Botham, P.A., Hall, T.J., Dennett, R., McCall, J.C., Basketter, D.A., Whittle, E., Cheeseman, M., Esdaile, D.J., and Gardner, J., (1992) The skin corrosivity test *in vitro*: results of an interlaboratory trial. *Toxic. In vitro* 6, p. 191-194.
14. Worth A.P., Fentem J.H., Balls, M., Botham, P.A., Curren, R.D., Earl, L.K., Esdaile D.J., Liebsch, M., (1998) An Evaluation of the Proposed OECD Testing Strategy for Skin Corrosion. *ATLA* 26, p. 709-720
15. Basketter, D.A., Chamberlain, M., Griffiths, H.A., Rowson, M., Whittle, E., York, M., (1997) The classification of skin irritants by human patch test. *Fd. Chem. Toxicol.* 35, p. 845-852.
16. Oliver G.J.A, Pemberton M.A and Rhodes C., (1988) An *In vitro* model for identifying skin-corrosive chemicals. I. Initial Validation. *Toxicology In vitro.* 2, p. 7-17.

Слика 1: Апаратура за испитивање коже пацова ТЕР огледом

Слика 2: Димензије политетрафлуороетиленске (ПФТЕ) и рецепторске цијеви и електрода које се користе

Критични фактори апаратуре која је приказана:

- унутрашњи промјер ПТФЕ цијеви;
- дужина електроде у односу на ПТФЕ цијев и рецепторску цијев, тако да електрода не дотиче диск коже и да је стандардна дужина електроде у контакту са раствором магнезијум сулфата;
- количина раствора магнезијум сулфата у рецепторској цијеви треба да да дубину течности, у односу на ниво у ПТФЕ цијев, као што је приказано на Слици 1;
- диск коже треба да буде довољно добро причвршћен за ПТФЕ цијев, тако да електрични отпор буде права мјера својстава коже.

B.40. BIS. *IN VITRO* КОРОЗИВНО ОШТЕЋЕЊЕ КОЖЕ: ИСПИТИВАЊЕ НА МОДЕЛУ ХУМАНЕ КОЖЕ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 431 (2004).

1.1. УВОД

Корозивно оштећење коже односи се на стварање иреверзибилног оштећења ткива у кожи по наношењу материјала који се испитује (као што је дефинисано у GHS)¹. Ова метода испитивања не захтијева употребу живих животиња или животињског ткива за процјену корозивности за кожу.

Процјена корозивности за кожу укључује употребу лабораторијских животиња². Забринутост због бола и патње животиња које су укључене у овај поступак помиње се у ревизији методе В.4. која је дата у овом прилогу и која дозвољава одређивање корозивног оштећења коже употребом алтернативних, *in vitro* метода, да би се избјегли бол и патња животиња.

Први корак ка дефинисању алтернативних испитивања који се могу користити за испитивање корозивности за кожу у регулаторне сврхе било је извођење превалидационих студија³. Потом је изведена^{6,7,8} формална валидација студија *in vitro* метода за процјену корозивног оштећења коже^{4,5}. Исход ових студија и друга објављена литература⁹ довели су до препоруке да се слједећа испитивања могу користити за процјену *in vivo* корозивности за кожу^{10, 11, 12, 13}: испитивање са моделом хумане коже (ова метода) и испитивање транскутаног електричног отпора (видјети методу В.40. која је дата у овом прилогу).

Студије валидације потврђују да је испитивањима а који укључују моделе хумане коже^{3,4,5,9} могуће поуздано направити разлику између познатих корозивних и некорозивних супстанци за кожу. Поступак испитивања може да обезбиједи назнаку разлике између јаких и мање јаких корозива за кожу.

Испитивање које се описује у овој методи омогућава идентификацију корозивних хемијских супстанци и смјеша. То даље омогућава идентификацију супстанци и смјеша које нису корозивне када је то поткријепљено одређивањем тежине доказа коришћењем (на основу) постојећих података (нпр. рН, однос структура-активност, хумани и/или животињски подаци)^{1,2,13,14}. То обично не даје одговарајуће податке о иритацији коже, нити дозвољава субкласификацију корозивне супстанце као што је то дозвољено у GHS¹.

За потпуну процјену локалних ефеката на кожи после једнократног излагања путем коже, препоручује се да се прати слједећа стратегија испитивања као што је дато у методи испитивања В.4. која је дата у овом прилогу² и као што је дато у GHS¹. Ова стратегија испитивања укључује извођење *in vitro* испитивања за корозивно оштећење коже (као што је описано у овој методи) и иритације коже прије разматрања испитивања на живим животињама.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Корозивно оштећење *in vivo* је настанак иреверзибилних оштећења коже односно видљиве некрозе у епидермису и дермису након четворочасовне примјене испитиване супстанце. Корозивно оштећење коже карактерише се према типу изазваног оштећења као: улкус, крварење или кржаве красте и на крају периода посматрања од 14 дана према промјени боје коже условљене перутањем и појави површина са алопедијом и ожиљног ткива. У циљу процјене нејасних оштећења обављају се хистопатолошка испитивања..

Вијабилност ћелија је параметар који мјери укупну активност ћелијске популације (нпр. способност ћелијске митохондријалне дехидрогеназе да смањи виталну боју МТТ), која, у зависности од циљног показатеља испитивања који се мјери и коришћеног дизајна испитивања корелира са укупним бројем и/или виталности ћелија.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Табела 1: Референтне хемикалије

Назив	EINECS број	CAS број	
1,2-диаминопропан	201-155-9	78-90-0	јако корозивно
акрилна киселина	201-177-9	79-10-7	јако корозивно
2-терц-бутилфенол	201-807-2	88-18-6	корозивно
калијум-хидроксид (10%)	215-181-3	1310-58-3	корозивно
сумпорна киселина (10%)	231-639-5	7664-93-9	корозивно
октанска киселина (каприлна киселина)	204-677-5	124-07-02	корозивно
4-амино-1,2,4-триазол	209-533-5	584-13-4	није корозивно
еугенол	202-589-1	97-53-0	није корозивно
фенетил-бромид	203-130-8	103-63-9	није корозивно
тетрахлороетилен	204-825-9	27-18-4	није корозивно
изостеаринска киселина	250-178-0	30399-84-9	није корозивно
4-(метилтио)-бензалдехид	222-365-7	3446-89-7	није корозивно

Већина наведених хемикалија преузето је са списка хемикалија изабраних за међународну студију валидације ECVAM⁴. Њихов избор се базира на следећим критеријумима:

- а) једнак број корозивних и некорозивних супстанци;
- б) комерцијално доступне супстанце које покривају већину релевантних хемијских класа;
- в) обухватање јако корозивних као и мање корозивних супстанци како би се омогућило разликовање на основу корозивног потенцијала;
- г) избор хемикалија којима се може руковати у лабораторији без постављања других озбиљних опасности осим корозивности.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивани материјал наноси се површински на тродимензионални модел људске коже, који се састоји најмање од реконструисаног епидермиса са функционалним stratum corneum-ом. Корозивни материјали се идентификују по њиховој способности да изазову смањење вијабилности ћелија (као што је одређено нпр. коришћењем есеја смањења МТТ¹⁵) испод дефинисаних граница при одређеним периодима излагања. Принцип испитивања модела хумане коже заснива се на хипотези да корозивне хемикалије могу да продру кроз stratum corneum дифузијом или ерозијом и довољно су цитотоксичне да узрокују одумирање потпорних слојева ћелија.

1.4.1. Поступак

1.4.1.1. Модели људске коже

Модели људске коже могу бити састављени или добијени комерцијално (нпр. модели EpiDermTM and EPISKINTM)^{16,17,18,19} или могу бити развијени или састављени у лабораторији која врши испитивање^{20,21}. Употреба хумане коже је предмет националних и међународних етичких разматрања и услова. Сваки нови модел треба да буде валидиран (најмање у обиму који је описан у одјелку 1.4.1.1.2. ове методе). Модели хумане коже који се користе за ово испитивање мора задовољавати сљедеће:

1.4.1.1.1. Општи услови за модел

Хумани кератиноцити треба да се користе за израду епителијума. Испод функционалног stratum corneum-а треба да буде присутно више слојева вијабилних епителијалних ћелија. Модел коже може да има слој са стромалном компонентом. Stratum corneum треба да је вишеслојан са неопходним липидним профилем да ствара функционалну баријеру са снагом да пружи отпор брзом продирању цитотоксичних маркера. Својства састава модела треба да спријече пролазак материјала око stratum corneum-а до вијабилног ткива. Пролазак испитиваних хемикалија око stratum corneum-а доводи до лошег моделовања експозиције коже. Модел коже треба да буде без контаминације бактеријама (укључујући микоплазму) или гљивицама.

1.4.1.1.2. Услови за функционални модел

Величина вијабилности обично се квантификује употребом МТТ или друге виталне боје која се метаболички трансформише. У овим случајевима оптичка густина (у даљем тексту: OD) екстраховане (растворене) боје из негативног контролног ткива треба да је најмање 20 пута већа од OD самог екстракционог растварача (за општи преглед видјети литературу²²). Негативно контролно ткиво треба да буде стабилно у култури (обезбјеђујући слична мјерења вијабилности) у трајању периода испитиваног излагања. Stratum corneum треба да буде довољно отпоран да се одупре брзом продирању одређених хемикалија – цитотоксичних маркера (тј. 1% Triton X-100). Ово својство може да буде процијењено временом експозиције које је потребно да се смањи вијабилност ћелија за 50% (ET₅₀) (нпр. за моделе EpiDermTM и EPISKINTM оно је > 2 сата). Ово ткиво треба да прикаже репродуктивност током времена и најбоље између лабораторија. Сем тога, оно треба да може да предвиди корозивни потенцијал референтне хемикалије (видјети Табелу 1) када се користи у изабраном протоколу испитивања.

1.4.1.2. Примјена испитиваних и контролних супстанци

Два реплика(копије) ткива користе се за сваки третман (вријеме излагања), укључујући контроле. За течне материјале, довољно испитиване супстанце мора се нанијети тако да уједначено прекрије површину коже: треба користити најмање 25 $\mu\text{L}/\text{cm}^2$. За чврсте материјале, довољно испитиване супстанце мора се нанијети уједначено да покрије кожу и треба је навлажити са дејонизованом или дестилованом водом како би се омогућио добар контакт са кожом. Када је прикладно, чврсте супстанце треба уситнити у прах прије примјене. Метода примјене треба да одговараћа за испитивану супстанцу (видјети литературу⁵). На крају периода излагања, испитивани материјал се мора пажљиво опрати са површине коже са одговарајућом пуфером или 0,9% NaCl.

Истовремене позитивне и негативне контроле треба користити за сваку студију како би се обезбиједила адекватна перформанса експерименталног модела. Предложене супстанце за позитивну контролу су глацијална сирћетна киселина или 8N KOH. Предложене негативне контроле су 0,9% NaCl или вода.

1.4.1.3. Мјерења вијабилности ћелија

Само квантитативне, валидоване методе могу се користити за мјерење вијабилности ћелија. Мјера вијабилности мора да буде компатибилна са употребом тродимензионалне конструкције ткива. Неспецифично везивање боје не смије да интерферира са мјерењем вијабилитета. Боје које се везују за протеин и оне које не подлијежу метаболичкој трансформацији (нпр. neutral red) зато нису погодне. Најчешће коришћено испитивање је смањење МТТ (3-(4,5-диметилтиазол-2-ил)-2,5-дифенилтетразолијум бромид, Тиазол плаво: EINECS број 206-069-5, CAS број 298-93-1)), за који је показано да даје тачне и репродуктивне резултате⁵, али могу се користити и друга испитивања. Узорак коже се ставља у раствор МТТ одговарајуће концентрације (нпр. 0,3 – 1 mg/mL) на одговарајућој инкубационој температури током три сата. Исталожени плави производ формазан се затим екстрахује употребом растварача (изопропанола) и мјери се концентрација формазана се мјери одређивањем OD на таласној дужини између 540 nm и 595 nm.

Хемијско дејство испитиваног материјала на виталну боју може да личи на метаболизам ћелије водећи до погрешне процјене вијабилности. Ово се дешава када такав испитивани материјал није потпуно уклоњен са коже испирањем⁹. Ако испитивани материјал директно дјелује на виталну боју, додатне контроле треба користити како би се детектовала и кориговала интерференција испитиване супстанце са мјерењем вијабилитета^{9,23}.

2. ПОДАЦИ

За свако ткиво наводе се OD вриједности и израчунати проценти вијабилности ћелија за сваки испитивани материјал, позитивне и негативне контроле, укључујући податке од репликата поновљених експеримената како одговара, средње и појединачне вриједности.

2.1. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Добијене OD вриједности за сваки испитивани узорак могу се користити за израчунавање процента вијабилитета у односу на негативну контролу, која је 100%. Гранична вриједност процента вијабилитета која прави разлику између корозивних и некорозивних материјала (или разлику између различитих класа корзива) или статистичка процедура која се користи да се оцјене резултати и идентификују корозивни материјали, морају се јасно дефинисати и документовати и приказати да су одговарајући. Ове граничне вриједности утврђују се за вријеме оптимизације испитивања, испитују се током превалидационе фазе и потврђују у валидационој студији. Као примјер предвиђање корозивности која је у вези са моделом EpiDerm™ је⁹:

Испитивана супстанца се сматра корозивном за кожу:

- а) ако је вијабилност после три минута излагања мања од 50% или
- б) ако је вијабилност после три минута излагања већа или једнака 50% и вијабилност после једног сата изложености мања од 15%.

Испитивана супстанца се не сматра корозивном за кожу:

- а) ако је вијабилност после три минута изложености већа или једнака 50% и вијабилност после 1 сата излагања већа или једнака 15%.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

- 1) Испитиваним и контролним супстанцама:

- хемијско име као што је IUPAC или CAS име и CAS број, ако је познато;
 - чистоћа и састав супстанце или смјеше (у тежинским процентима);
 - физичке и хемијске особине као што су физичко стање, рН, стабилност, растворљивост у води, оно што је релевантно за извођење студије;
 - третман испитиване/контролне супстанце прије испитивања, ако је примјењиво (нпр. загријавање, уситњавање);
 - стабилност, ако је позната.
- 2) Оправдању модела коже и коришћеног поступка.
- 3) Условима испитивања:
- коришћен систем ћелија;
 - податке о калибрацији за уређај за мјерење који се користи за мјерење вијабилности ћелија (нпр. спектрофотометар);
 - сви подаци на које се ослањало за специфични модел коже укључујући његову валидацију;
 - детаљи поступка испитивања;
 - коришћене дозе;
 - опис модификације поступка испитивања;
 - референце према историјским подацима за модел;
 - опис коришћених критеријума за оцјењивање.
- 4) Резултатима:
- подаци појединачних испитиваних узорака у табели;
 - опис других примјећених ефеката.
- 5) Образложењу резултата.
- 6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD (2001) Harmonised Integrated Classification System for Human Health and Environmental Hazards of Chemical Substances and Mixtures. OECD Series on Testing and Assessment Number 33. ENV/JM/MONO(2001)6, Paris.
[http://www.olis.oecd.org/olis/2001doc.nsf/LinkTo/env-jm-mono\(2001\)6](http://www.olis.oecd.org/olis/2001doc.nsf/LinkTo/env-jm-mono(2001)6).
2. Testing Method B.4. Acute Toxicity: Dermal Irritation/Corrosion.
3. Botham, P.A., Chamberlain, M., Barratt, M.D., Curren, R.D., Esdaile, D.J., Gardner, J.R., Gordon, V.C., Hildebrand, B., Lewis, R.W., Liebsch, M., Logemann, P., Osborne, R., Ponc, M., Regnier, J.F., Steiling, W., Walker, A.P., and Balls, M., (1995) A prevalidation study on *in vitro* skin corrosivity testing. The report recommendations of ECVAM Workshop 6 ATLA 23, p. 219-255.
4. Barratt, M.D., Brantom, P.G., Fentem, J.H., Gerner, I., Walker, A.P., and Worth, A.P. (1998). The ECVAM international validation study on *in vitro* tests for skin corrosivity. 1. Selection and distribution of the test chemicals. Toxicology *In vitro* 12, p. 471-482.
5. Fentem, J.H., Archer, G.E.B., Balls, M., Botham, P.A., Curren, R.D., Earl, L.K., Esdaile, D.J., Holzhutter, H.G. and Liebsch, M., (1998) The ECVAM international validation study on *in vitro* tests for skin corrosivity. 2. Results and evaluation by the Management Team. Toxicology *In vitro* 12, p. 483-524.
6. OECD, (1996) Final Report of the OECD Workshop on Harmonisation of Validation and Acceptance Criteria for Alternative Toxicological Test Methods, p. 62.
7. Balls, M., Blaauboer, B.J., Fentem, J.H., Bruner, L., Combes, R.D., Ekwall, B., Fielder, R.J., Guillouzo, A., Lewis, R.W., Lovell, D.P., Reinhardt, C.A., Repetto, G., Sladowski, D., Spielmann, H., and Zucco, F., (1995) Practical aspects of the validation of toxicity test procedures. Test report and recommendations of ECVAM workshops. ATLA 23, p. 129-147.

8. ICCVAM (Interagency Coordinating Committee on the Validation of Alternative Methods), (1997) Validation and Regulatory Acceptance of Toxicological Test Methods. NIH Publication No 97-3981. National Institute of Environmental Health Sciences, Research Triangle Park, NC, USA. <http://iccvam.niehs.nih.gov/docs/guidelines/validate.pdf>.
9. Liebsch, M., Traue, D., Barrabas, C., Spielmann, H., Uphill, P., Wilkins, S., McPherson, J.P., Wiemann, C., Kaufmann, T., Remmele, M. and Holzhutter, H.G., (2000) The ECVAM prevalidation study on the use of EpiDerm for skin Corrosivity testing. ATLA 28, p. 371-401.
10. ECVAM, (1998) ECVAM News & Views. ATLA 26, p. 275-280.
11. ECVAM, (2000) ECVAM News & Views. ATLA 28, p. 365-67.
12. ICCVAM (Interagency Coordinating Committee on the Validation of Alternative Methods), (2002) ICCVAM evaluation of EpiDermTM, EPISKINTM (EPI-200), and the Rat Skin Transcutaneous Electrical Resistance (TER) assay: *In vitro* test methods for assessing dermal corrosivity potential of chemicals. NIH Publication No 02-4502. National Toxicology Program Interagency Center for the Evaluation of Alternative Toxicological Methods, National Institute of Environmental Health Sciences, Research Triangle Park, NC, USA. http://iccvam.niehs.nih.gov/methods/epiddocs/epis_brd.pdf.
13. OECD, (2002) Extended Expert Consultation Meeting on The *In vitro* Skin Corrosion Test Guideline Proposal, Berlin, 1st–2nd November 2001, Secretariat's Final Summary Report, 27th March 2002, OECD ENV/EHS, available upon request from the Secretariat
14. Worth, A.P., Fentem, J.H., Balls, M., Botham, P.A., Curren, R.D., Earl, L.K., Esdaile, D.J., Liebsch, M., (1998) An Evaluation of the Proposed OECD Testing Strategy for Skin Corrosion. ATLA 26, p. 709-720.
15. Mosmann, T., (1983) Rapid colorimetric assay for cellular growth and survival: application to proliferation and cytotoxicity assays. J.Immunol. Meth. 65, p. 55-63.
16. Cannon, C.L., Neal, P.J., Southee, J.A., Kubilus, J., and Klausner, M., 1994. New epidermal model for dermal irritancy testing. Toxicology *In vitro* 8, p. 889-891.
17. Ponc, M., Boelsma, E., Weerheim, A., Mulder, A., Boutwstra, J., and Mommaas, M., 2000. Lipid and ultrastructural characterisation of reconstructed skin models. International Journal of Pharmaceutics. 203, p. 211-225.
18. Tinois, E., Gaetani, Q., Gayraud, B., Dupont, D., Rougier, A., Pouradier, D.X., (1994) The Episkin model: Successful reconstruction of human epidermis *in vitro*. In *In vitro* Skin Toxicology. Edited by A Rougier, AM Goldberg and HI Maibach, p. 133-140
19. Tinois E, Tiollier J, Gaucherand M, Dumas H, Tardy M, Thivolet J (1991). *In vitro* and post-transplantation differentiation of human keratinocytes grown on the human type IV collagen film of a bilayered dermal substitute. Experimental Cell Research 193, p. 310-319
20. Parentau, N.L., Bilbo, P., Molte, C.J., Mason, V.S., and Rosenberg, H., (1992) The organotypic culture of human skin keratinocytes and fibroblasts to achieve form and function. Cytotechnology 9, p. 163-171.
21. Wilkins, L.M., Watson, S.R., Prosky, S.J., Meunier, S.F., Parentau, N.L., (1994) Development of a bilayered living skin construct for clinical applications. Biotechnology and Bioengineering 43/8, p. 747-756.
22. Marshall, N.J., Goodwin, C.J., Holt, S.J., (1995) A critical assessment of the use of microculture tetrazolium assays to measure cell growth and function. Growth Regulation 5, p. 69-84.
23. Fentem, J.H., Briggs, D., Chesne', C., Elliot, G.R., Harbell, J.W., Heylings, J.R., Portes, P., Rouget, R., and van de Sandt, J.J.M., and Botham, P.A., (2001) A prevalidation study on *in vitro* tests for acute skin irritation: results and evaluation by the Management Team. Toxicology *In vitro* 15, p. 57-93.

B.41. IN VITRO 3T3 NRU ИСПИТИВАЊЕ ФОТОТОКСИЧНОСТИ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 432 (2004).

1.1. УВОД

Фототоксичност се дефинише као токсична реакција на супстанцу примијењену на организам која је или изазвана или појачана (јасна при нижим дозним нивоима) послије накнадног излагања свјетлости или која је узрокована зрачењем коже послије системске примјене супстанце.

In vitro 3T3 NRU испитивање фототоксичности се користи за идентификовање фототоксичног потенцијала испитиване супстанце који је изазван побуђеном хемикалијом послије експозиције свјетлу. Испитивање оцјењује фото-цитотоксичност релативним смањењем у вијабилности ћелија које су изложене хемикалији у присуству свјетлости у односу на одсуство свјетлости. Супстанце које су идентификоване овим испитивањем су вјероватно фототоксичне *in vivo* по системској примјени и дистрибуцији у кожу или послије површинске примјене (локалне примјене на кожу).

Многе врсте хемикалија су пријављене да изазивају фототоксичне ефекте^{1,2,3,4}. Њихова заједничка особина је њихова способност да апсорбују свјетлосну енергију у опсегу сунчеве свјетлости. Према првом закону фотохемије (закон Grotthaus-Draper), фотореакција захтијева довољну апсорпцију квантума свјетлости. Због тога, прије разматрања биолошког испитивања, треба одредити UV/vis апсорпциони спектар испитиване супстанце¹. Предложено је да ако је моларни екстинкциони/апсорпциони коефицијент мањи од $10 \text{ litre} \times \text{mol}^{-1} \times \text{cm}^{-1}$ онда супстанца вјероватно није фотореактивна. Такву хемикалију није неопходно испитивати *in vitro* 3T3 NRU испитивањем фототоксичности или било којим другим испитивањем за штетне фотохемијске ефекте^{1,5}. Видјети Дио други ове методе.

Поузданост и релевантност *in vitro* 3T3 NRU испитивања фототоксичности је недавно евалуирана^{6,7,8,9}. *In vitro* 3T3 NRU тест фототоксичности се показао предвидивим за акутне фототоксичне ефекте код животиња и људи *in vivo*. Тест није дизајниран да предвиди друге штетне ефекте који би се могли појавити из комбинованог дејства хемикалије и свјетлости, нпр. не односи се на фотогенотоксичност, фотоалергију или фотокарциногеност, нити дозвољава процјену потенцијала фототоксичности. Тест није дизајниран да се односи на индиректне механизме фототоксичности, ефекте метаболита испитиване супстанце или ефекте смјеша.

Како је употреба метаболичких система општи захтјев за све *in vitro* тестове за предвиђање генотоксичности и карциногеног потенцијала, до сада, у случају фототоксикологије, постоје само ријетки примјери када је потребна метаболичка трансформација за хемикалију да би се понашала као фотоотров *in vivo* или *in vitro*. Због тога се не сматра неопходним нити научно оправданим за овај тест да се изводи са системом метаболичке активације.

¹ Према OECD TG 101

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Зрачење је интензитет упадног ултравиолетног (у даљем тексту: UV) или видљивог свјетла на површини, мјерен у W/m^2 или mW/cm^2 .

Доза свјетлости је количина (која је једнака производу интензитета и времена) UV или видљивог упадног зрачења на површини, изражен у џулима ($= W \times s$) по јединици површине, нпр. J/m^2 или J/cm^2 .

Таласне дужине UV свјетлости јесу ознаке које је препоручила CIE (Commission Internationale de L'Eclairage), и то су: UVA (315 nm до 400 nm), UVB (280 nm до 315 nm) и UVC (100 nm до 280 nm). Друге ознаке су такође у употреби: подјела између UVB и UVA се често ставља на 320 nm, а UVA може бити подијељена у UV-A1 и UV-A2 с подјелом направљеном на око 340 nm

Виабилитет ћелија је параметар који мјери укупну активност ћелијске популације (нпр. упијање виталне боје Neutral Red у ћелијске лизозоме), која у зависности од циљног показатеља испитивања који се мјери и коришћеног дизајна испитивања корелира са укупним бројем и/или виталности ћелија

Релативни виабилитет ћелија је ћелијски виабилитет изражен у односу на негативне (растварач) контроле које су прошле цијели експериментални поступак (+Irr или -Irr), али нису третиране са испитиваном хемикалијом.

Фотоиритациони фактор (у даљем тексту: PIF) је фактор изведен упоређивањем двије подједнако ефикасне цитотоксичне концентрације (IC_{50}) испитиване хемикалије добијене у одсуству (-Irr) и у присуству (+Irr) нецитотоксичног зрачења са UVA/vis свјетлошћу.

IC_{50} је концентрација испитиване хемикалије која смањује виабилност ћелија за 50%.

Средњи фотоефекат (у даљем тексту: MPE) је мјера изведена из математичке анализе кривих концентрација одговор добијених у одсуству (-Irr) и у присуству (+Irr) зрачења са UVA/vis свјетлошћу које није цитотоксично.

Фототоксичност је акутна токсична реакција која је изазвана послје првог излагања коже одређеним хемикалијама и накнадном излагању свјетлу или која је слично изазвана зрачењем коже послје системске примјене хемикалије.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

In vitro 3T3 NRU тест фототоксичности заснован је на поређењу цитотоксичности хемикалије, када се испитује у присуству и одсуству излагања нецитотоксичној дози симулиране сунчеве свјетлости. Цитотоксичност је у овом тесту изражена као смањење преузимања виталне боје, Neutral Red. Зависно од концентрације, када се мјери 24 сата послје третмана испитиваном хемикалијом и зрачења¹⁰. NR је слаба катјонска боја која лако продире кроз мембране ћелија не-дифузијом, акумулирајући се интрацелуларно у лизосомима. Промјене у површини осјетљиве лизосомалне мембране води до лизосомалне непостојаности и других промјена које постепено постају иреверзибилне. Такве промјене које су настале дејством ксенобиотика имају за последицу смањење преузимања и везивања NR. На овај начин се може направити разлика између виабилних, оштећених или мртвих ћелија, што је основа овог испитивања.

Balb/c 3T3 ћелије се одржавају у култури 24 сата да би се формирали монослојеви. Двије посуде са 96 базенчића по испитиваној хемикалији се пре-инкубирају са осам различитих концентрација испитиване супстанце у трајању од 1 сата. Потом се једна од двије посуде излаже највишој дози не-цитотоксичног зрачења док се друга посуда држи у мраку. Затим се у обе посуде медијум третмана замијени медијумом за култивисање и послје следећих 24 сата инкубације одређује се виабилитет ћелија преузимањем Neutral

Red боје. Виабилитет ћелија се изражава као проценат од нетретираних контрола растварача и рачуна се за сваку испитивану концентрацију. Како би се предвидио потенцијал фототоксичности, пореде се концентрационе реакције добијене у присуству и у одсуству зрачења, обично при нивоу IC₅₀, тј. при концентрацији која смањује виабилитет ћелија до 50% у поређењу са нетретираним контролама.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Припреме

1.4.1.1. Ћелије

Перманентна ћелијска линија мишјих фибробласта, Balb/c 3T3, клон 31, било из Колекције култура америчког типа (American Type Culture Collection, ATCC), Manassas, VA, USA или из Европске Колекције ћелијских култура (The European Collection of Cell Cultures, ECACC, Salisbury, Wiltshire, UK) коришћена је у студији валидације и зато се препоручује да се набаве из добро квалификованих депоа ћелија. Уз исти поступак испитивања могу се користити друге ћелије или ћелијске линије ако су услови култивисања прилагођени специфичним потребама ћелија, али се мора показати еквивалентност.

Ћелије треба редовно провјеравати на одсуство контаминације микопласмом и користити једино ако ниједна микоплазма није пронађена¹¹.

Важно је да се редовно провјерава осјетљивост ћелија на UV према поступцима контроле квалитета које су описане у овој методи. Због тога што се UVA осјетљивост ћелија може повећати с бројем пролаза, треба користити Balb/c 3T3 ћелије најнижег броја пролаза који се може добити, најбоље мање од 100 (видјети одјељак 1.4.2.2.2. ове методе и Дио трећи ове методе).

1.4.1.2. Медијум и услови култивисања

Одговарајући медијум за култивисање и услови култивације треба да се користе за рутинске пролазе ћелија и током поступка испитивања, нпр. за ћелије Balb/c 3T3 они су DMEM (Dulbecco's Modified Eagle's Medium) коме је додато 10% серума новорођеног говечета, 4 mM глутамин, пеницилин (100 IU) и стрептомицин (100 µg/mL), и влажна инкубација на 37 °C, 5% - 7,5% CO₂ у зависности од пуфера (видјети одјељак 1.4.1.4. други пасус ове методе). Нарочито је важно да услови култивисања ћелија обезбиједе да вријеме циклуса ћелија буде у оквиру нормалног историјског опсега ћелија или ћелијских линија које се користе.

1.4.1.3. Припремање култура

Ћелије из замрзнутих „stock“ култура засију се у медијум за култивисање при одговарајућој густини и субкултивишу најмање једном прије употребе у *in vitro* 3T3 NRU тесту фототоксичности.

Ћелије које се користе за тест фототоксичности посију се у медијум за култивисање при одговарајућој густини тако да културе не достигну нагомилавање до краја теста, тј. када је виабилитет ћелија одређен 48 сати после засијавања ћелија. За ћелије Balb/c 3T3 које расту у посудама од 96 базенчића, препоручена густина засијавања ћелија је 1×10^4 ћелија по базенчићу.

За сваку испитивану супстанцу ћелије се засију индентично у двије одвојене посуде са 96 базенчића, који затим истовремено пролазе поступак испитивања под идентичним условима култивације осим за временски период када се једна посуда излаже зрачењу (+Irr) а друга се држи у мраку (-Irr).

1.4.1.4. Припрема испитиване супстанце

Испитиване супстанце се морају припремити свјеже, одмах прије употребе осим уколико подаци показују њихову стабилност при чувању. Препоручује се да се цјелокупна припрема хемикалија и иницијални третман ћелија изведе под свјетлосним условима који би избјегли фотоактивацију или деградацију испитиване супстанце испитиване супстанце прије зрачења.

Испитиване хемикалије треба растворити у пуферованим растворима соли, нпр. Earle's Balanced Salt Solution (EBSS) или другом физиолошки избалансираном пуферском раствору који не смије да садржи протеинске састојке, састојке који апсорбују свјетлост (нпр. рН-индикаторке боје или витамини) како би се избјегла интерференција током зрачења. Како се током зрачења ћелије држе око 50 минута ван CO₂ инкубатора, мора се водити рачуна да се избјегне алкализација. Ако се користе слаби пуфери као EBSS, ово се може постићи инкубирањем ћелија при 7,5% CO₂. Ако се ћелије инкубирају при само 5% CO₂, треба изабрати јачи пуфер.

Испитиване хемикалије ограничене растворљивости у води треба растворити у одговарајућем растварачу. Ако се користи растварач, он мора да буде присутан у константној запремини у свим културама, тј. у негативној контроли (контроли растварача) као и у свим концентрацијама испитиване супстанце и да не буде токсичан при тим концентрацијама. Концентрације испитиване супстанце треба изабрати тако да се избјегне таложење или мутноћа раствора.

Препоручени растварачи су диметилсулфоксид (у даљем тексту: DMSO) и етанол (у даљем тексту: ЕТОН). Могу одговарати и други раствори ниске цитотоксичности. Прије употребе све раствараче треба процијенити према специфичним особинама, нпр. реакција са испитиваном супстанцом, гушење фототоксичног ефекта, особине дејонизације радикала и/или хемијска стабилност у растварачу.

Мијешање на вортексу и/или загријавање до одговарајућих температура може да се користи како би се помогло растварање уколико ово не би имало утицаја на стабилност испитиване супстанце.

1.4.1.5. Услови зрачења

1.4.1.5.1. Извор свјетлости

Избор одговарајућег извора свјетлости и филтера је критичан фактор у испитивању фототоксичности. Свјетлост UVA и видљиве области обично се доводи у везу са фототоксичним одговорима *in vivo*^{3,12}, док је генерално UVB од мањег значаја али је високо цитотоксична. Цитотоксичност се повећава 1.000 пута како таласна дужина иде од 313 nm до 280 nm¹³. Критеријуми за избор одговарајућег извора свјетлости морају да укључе захтјев да свјетлосни извор емитује таласне дужине које апсорбује испитивана супстанца (апсорпциони спектар) и да доза свјетлости (која се може постићи у разумном времену излагања) треба да буде довољна за детекцију познатих фотоцитотоксичних хемикалија. Таласне дужине и дозе које се користе не треба да прекомјерно штете испитиваном систему, нпр. ослобађање топлоте (инфрацрвена област).

Симулација сунчеве свјетлости са соларним симулаторима сматра се оптималним вјештачким извором свјетлости. Расподјела снаге зрачења филтрираног соларног симулатора треба да буде приближна дневној свјетлости спољашњег простора која је дата у литератури¹⁴. Ксенонски лук и (допирани) жива-метал халогени лук се користе као соларни симулатори¹⁵. Друга има предност емитовања мање топлоте и што је јефтинија слагање са сунчевом свјетлошћу је мање идеална у поређењу са ксенонским луковима. Због тога што сви соларни симулатори емитују значајне количине UVB оне треба да се одговарајуће филтрирају да би се пригушиле UVB таласне дужине високе цитотоксичности. Због тога што пластични материјали за култивисање ћелија садрже UV стабилизаторе спектар би требало мјерити кроз исти тип поклопца посуде са 96 базенчића

као онај који ће се користити у тесту. Независно од мјера предузетих да би се пригушили дијелови спектра филтрирањем или неизбјежним филтерским ефектима опреме, спектар забиљежен испод ових филтера не треба да одступа од стандардизоване спољашње дневне свјетлости¹⁴. Примјер дистрибуције спектралног зрачења филтрираног соларног симулатора коришћеног у студији валидације *in vitro* 3T3 NRU теста фототоксичности је дат у литератури^{8,16}. Видјети Дио трећи Слика 1. ове методе.

1.4.1.5.2. Дозирање

Интензитет свјетлости (зрачења) треба редовно провјеравати прије сваког теста фототоксичности користећи одговарајући UV-метар широког опсега. Интензитет треба мјерити преко истог типа поклопца посуде са 96 базенчића као што ће се користити у тесту. UV-метар мора да буде калибрисан према извору. Треба провјерити карактеристике UV-метра и у ову сврху препоручује се употреба другог, референтног UV-метра исте врсте и иста калибрација. Идеално, при већим интервалима треба користити спектрометријски метар за мјерење спектралног зрачења филтрираног извора свјетлости и провјерити калибрацију UV-метра широког опсега.

Доза од 5 J/cm² (као што је мјерена у UVA опсегу) је одређена да не буде цитотоксична за ћелије Balb/c 3T3 и довољно јака да побуди хемикалије да изазову фототоксичну реакцију^{6, 7} нпр. да постигне 5 J/cm² током временског периода од 50 минута зрачење је било подешено на 1,7 mW/cm². Видјети Дио трећи Слика 2. ове методе. Уколико се користи друга ћелијска линија или други свјетлосни извор, доза зрачења можда треба да се калибрише тако да начин дозирања може да буде изабран да није штетан за ћелије али да је довољан да побуди стандардне фотоотрове. Вријеме излагања свјетлости се рачуна на следећи начин:

$$t(\text{min}) = \frac{\text{доза зрачења (J / cm}^2\text{)} \times 1000}{\text{зрачење (mW / cm}^2\text{)} \times 60} \quad (1 \text{ J} = 1 \text{ Wsec})$$

1.4.2. Експериментални услови

1.4.2.1. Концентрације испитиване супстанце

Опсежи концентрација испитиване хемикалије у присуству (+Irr) или у одсуству (-Irr) свјетлости треба да буду адекватно одређени у експериментима који су осмишљени за налажење опсега. Било би корисно прво процијенити растворљивост и на 60 минута (или које вријеме ће се користити) јер растворљивост може да се промијени током времена или за вријеме трајања експозиције. Да би се избјегла токсичност која је узрокована неодговарајућим условима култивисања или високом киселошћу или алкалности хемикалије, рН ћелијских култура са додатом испитиваном супстанцом треба да буде у опсегу 6,5 до 7,8.

Највиша концентрација испитиване супстанце треба да буде у оквиру физиолошких услова испитивања, нпр. треба да се избјегне осмотски или рН стрес. У зависности од испитиване хемикалије, можда је неопходно размотрити друге физикохемијске особине као ограничавајуће факторе за највишу испитивану концентрацију. За релативно нерастворне супстанце које нису токсичне при концентрацијама до тачке засићења треба испитати највишу концентрацију која се може постићи.

Треба да се избјегне таложење испитиване хемикалије при било којој испитиваној концентрацији. Максимална концентрација испитиване супстанце не треба да прелази 1.000 µg/mL; осмолалност не треба да прелази 10 mmol/L. Треба да се користи серија геометријских разблажења осам концентрација испитиване супстанце са константним фактором разблажења (видјети одјељак 2.1. други пасус ове методе).

Уколико постоје подаци (из експеримента налажења опсега) да испитивана супстанца није цитотоксична до границе концентрације у експерименту у мраку (-Irr), али је високо токсична када је озрачена (+Irr), опсег концентрација који се бира за (+Irr) експеримент може да се разликује од оног изабраног за (-Irr) експеримент да би испунио захтјев адекватности квалитета података.

1.4.2.2. Контроле

1.4.2.2.1. Осјетљивост ћелија на зрачење, успостављање историјских података

Ћелије треба провјеравати редовно (приближно сваког петог пролаза) на осјетљивост према извору свјетлости процјеном њихове виабилности по експозицији растућим дозама зрачења. У овој процјени треба да се користи неколико доза зрачења, укључујући нивое значајно веће од оних који се користе у 3T3 NRU тесту фототоксичности. Ове дозе се најлакше квантификују мјерењима UV дијелова извора свјетлости. Ћелије се засаде при густини која се користи у *in vitro* 3T3 NRU тесту фототоксичности и зраче се сљедећег дана. Онда се одређује виабилитет ћелија дан касније коришћењем преузимања Neutral Red боје. Треба показати да је настала највећа нецитотоксична доза (нпр. у студији валидације: 5 J/cm² (UVA)) била довољна да исправно класификује референтну хемикалију (Табела 1).

1.4.2.2.2. Осјетљивост на зрачење, провјера текућег теста

Испитивање задовољава критеријуме квалитета ако озрачене негативне контроле/контроле растварача покажу виабилитет већи од 80% у поређењу са неозраченом негативном контролом/контролом растварача.

1.4.2.2.3. Способност раста контрола растварача

Апсолутна оптичка густина (OD_{540 NRU}) боје Neutral Red екстраховане из контроле растварача указује на то да ли је 1×10^4 ћелија које су засијане по базенчићу показало раст са нормалним временом удвостручавања током два дана теста. Испитивање задовољава критеријуме прихватања ако је средња вриједност OD_{540 NRU} нетретираних контрола $\geq 0,4$ (тј. приближно 20 пута већа од подлоге апсорбације растварача).

1.4.2.2.4. Позитивна контрола

Позната фототоксична хемикалија треба да се тестира истовремено са сваким *in vitro* 3T3 NRU тестом фототоксичности. Препоручује се хлорпромазин (у даљем тексту: CPZ). За CPZ који се тестира са стандардним поступком у *in vitro* 3T3 NRU тесту фототоксичности, одређени су критеријуми за прихватање теста: озрачен CPZ (+Irr): IC₅₀=0,1 до 2,0 µg/ml, неозрачен CPZ (-Irr): IC₅₀ = 7,0 до 90,0 µg/mL. Фото иритациони фактор (Photo Irritation Factor, PIF) треба да буде > 6. Треба пратити историјске карактеристике позитивне контроле.

Могу да се користе друге фототоксичне хемикалије, које одговарају за хемијску класу или карактеристике растворљивости хемикалије која се процјењује, као истовремена позитивна контрола умјесто хлорпромазина.

1.4.3. Поступак испитивања^{6,7,8,16,17}

1.4.3.1. Први дан

Раздијелити 100 µL медијума за култивисање у периферне базенчиће посуде са 96 базенчића за микротитрацију ткивних култура (= слијепе пробе). У преостале базенчиће, раздијелити 100 µL суспензије ћелија од 1×10^5 ћелија/mL у медијуму за култивисање (= 1×10^4 ћелија/базенчић). Двије посуде треба припремити за сваку серију појединачних концентрација испитиване супстанце и за контролу растварача и композитивну контролу.

Инкубирати ћелије 24 сата (видјети одјељак 1.4.1.2. ове методе) док не формирају полуконфлуентан монослој. Овај период инкубације дозвољава опоравак ћелија, адхеренцију и експоненцијални раст.

1.4.3.2. Други дан

Послије инкубације декантовати медијум културе од ћелија и испрати пажљиво са 150 μL пуферованог раствора који је коришћен за инкубацију. Додати 100 μL пуфера који садржи одговарајућу концентрацију испитиване супстанце или растварача (контрола растварача). Примиијенити осам различитих концентрација испитиване хемикалије. Инкубитари ћелије са испитиваном супстанцом у мраку 60 минута (видјети одјељак 1.4.1.2. и одјељак 1.4.1.4. други пасус ове методе).

Од двије посуде припремљене за сваку серију концентрација испитиване супстанце и контрола, једна се изабере, обично насумично, за одређивање цитотоксичности (-Irr) (т.ј. контролна посуда) и једна (третирана посуда) за одређивање фототоксичности (+Irr).

За извођење +Irr експозиције, озрачити ћелије на собној температури 50 минута преко поклопца посуде са 96 базенчића са највишом дозом зрачења која није цитотоксична (видјети Дио трећи ове методе). Држати неозрачене посуде (-Irr) на собној температури у мрачној кутији 50 минута (= вријеме излагања свјетлости).

Декантовати испитивани раствор и пажљиво испрати два пута са 150 μL пуферског раствора који је коришћен за инкубацију, али који не садржи испитивани материјал. Замијенити пуфер са медијумом за култивацију и инкубирати (видјети одјељак 1.4.1.2. ове методе) преко ноћи (18 до 22 сата).

1.4.3.3. Трећи дан

1.4.3.3.1. Мокроскопска процјена

Ћелије треба прегледати на раст, морфологију и интегритет монослоја користећи фазно контрасни микроскоп. Биљеже се промјене у морфологији ћелија и ефекти на ћелијски раст.

1.4.3.3.2. Тест преузимања боје Neutral Red

Испрати ћелије са 150 μL претходно загријаног пуфера. Уклонити раствор за испирање њежним лупкањем. Додати 100 μL раствора Neutral Red (у даљем тексту: NR) (3-амино-7-диметиламино-2-метилфеназин хидрохлорид, EINECS број 209-035-8; CAS број 553-24-2; C.I. 50040) концентрације 50 $\mu\text{g/mL}$ у медијум без серума¹⁶ и инкубирати као што је описано у одјељку 1.4.1.2. ове методе током три сата. Послије инкубације, уклонити NR медијум и испрати ћелије са 150 μL пуфера. Декантовати и уклонити вишак пуфера упијањем или центрифугирањем.

Додати тачно 150 μL раствора за одстрањивање NR (свјеже припремљен 49 дијелова воде + 50 дијелова етанола + 1 дио сирћетне киселине).

Мијешати посуду за микротитрацију њежно на мјешалици 10 минута док се NR не екстрахује из ћелија и формира хомогени раствор.

Измјерити оптичку густину екстракта NR на 540 nm на спектрофотометру према слијепој проби. Сачувати податке у документу одговарајућег електронског формата за даљу анализу.

2. ПОДАЦИ

2.1. КВАЛИТЕТ И КВАНТИТЕТ ПОДАТАКА

Подаци испитивања треба да омогуће значајну анализу концентрације-одговора добијене у присуству и у одсуству зрачења и, ако је могуће, концентрацију испитиване хемикалије при којој је виабилност ћелија смањена на 50% (IC_{50}). Уколико се пронађе цитотоксичност и опсег концентрација и одсјечак појединачних концентрација треба да буду постављени тако да омогуће подешавање криве према експерименталним подацима.

За јасно позитивне и за јасно негативне резултате (видјети одјељак 2.3. први пасус ове методе), може да буде довољан примарни експеримент који је подржан једним или са више прелиминарних испитивања налажења опсега.

Двосмислени, гранични или нејасни резултати треба да буду разјашњени даљим испитивањима (видјети одјељак 2.4. други пасус ове методе). У таквим случајевима треба размотрити измјену експерименталних услова. Експериментални услови који се могу измјенити укључују опсег концентрација или размак између концентрација, вријеме пре-инкубације и вријеме излагања зрачењу. Краће вријеме излагања може да буде погодно за хемикалије нестабилне у води.

2.2. ПРОЦЈЕНА РЕЗУЛТАТА

Да би се омогућила оцјена резултата, може се рачунати фото-иритациони фактор (Photo-Irritation-Factor, PIF) или средњи фото-ефекат (Mean Photo Effect, MPE).

За израчунавање мјера фототоксичности (видјети испод) потребно је апроксимовати скуп појединачних вриједности концентрација-одговор помоћу одговарајуће непрекидне (модел) криве концентрација – одговор. Подешавање криве према подацима обично се изводи не-линеарном регресивном методом¹⁸. Да би се процијенио утицај варијабилности података на подешавање криве, препоручује се поступак bootstrap.

Фото-иритациони фактор (у даљем тексту: PIF) израчунава се употребом формуле:

$$PIF = \frac{IC_{50}(-Irr)}{IC_{50}(+Irr)}$$

Ако се IC_{50} у присуству и у одсуству свјетлости не може израчунати, PIF се не може одредити за испитивани материјал. Средњи фото-ефекат (у даљем тексту: MPE) одређује се на основу упоређивања завршених концентрација-одговор кривих.

$$MPE = \frac{\sum_{i=1}^n w_i PE_{c_i}}{\sum_{i=1}^n w_i}$$

Фото-ефекат PE_c при било којој концентрацији C се дефинише као производ одговора ефекта RE_c и дозе ефекта DE_c тј. $PE_c = RE_c \times DE_c$. Одговор ефекта RE_c је разлика између одговора примјећеног у одсуству и у присуству свјетлости, тј. $RE_c = R_c(-Irr) - R_c(+Irr)$. Доза-ефекат се даје као:

$$DE_c = \left| \frac{C/C^* - 1}{C/C^* + 1} \right|$$

При чему C^* је равнотежна концентрација, односно концентрација при којој је $+Irr$ одговор једнак $-Irr$ одговору при концентрацији C . Ако се C^* не може одредити зато што су вриједности одговора $+Irr$ криве систематски више или ниже него $R_c(-Irr)$, дозни ефекат је 1. Фактори w_i су дати по највишој вриједности одговора, тј. $w_i = \text{MAX} \{R_i(+Irr), R_i(-Irr)\}$. Концентрација C_i се бира тако да исти број тачака припадне сваком концентрационом интервалу који су дефинисани са вриједности концентрације при којој најмање једна или двије криве и даље показују вриједност одговора од најмање 10%. Ако је ова максимална концентрација виша од највише концентрације која је коришћена у $+Irr$ експерименту, онда се резидуални дио $+Irr$ криве подешава да је вриједност одговора „0“. У зависности од тога да ли је MPE вриједност већа од одређене cut-off вриједности ($MPE_c = 0,15$) или није, хемикалија се класификује као фототоксична.

Софтверски пакет за израчунавање PIF и MPE је доступан²⁰.

2.3. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

На основу студије валидације⁸, испитивана супстанца са $PIF < 2$ или са $MPE < 0,1$ предвиђа: „није фототоксично“. Ако је $PIF > 2$ и < 5 или ако је $MPE > 0,1$ и $< 0,15$ предвиђа: „вјероватна фототоксичност“; и ако је $PIF > 5$ или $MPE > 0,15$ предвиђа: „фототоксичност“.

За лабораторије које уводе овај тест, треба испитати референтне материјале набројане у Табели 1. прије испитивања испитиване супстанце за процјену фототоксичности. Вриједности PIF и MPE треба да буду приближне вриједностима поменутим у Табели 1.

Табела 1.

Хемијски назив	EINECS број	CAS број	PIF	MPE	Апсорпциони максимум	Растварач ^{LI} (1)
амиодарон HCL	243-293-2	[19774-82-4]	> 3,25	0,2-0,54	242 nm 300 nm	етанол
хлорпромазин HCL	200-701-3	[69-09-0]	> 14,4	0,33-0,63	309 nm	етанол
норфлоксацин	274-614-4	[70458-96-7]	> 71,6	0,34-0,90	316 nm	ацетонитрил
антрацен	204-371-1	[120-12-7]	> 18,5	0,19-0,81	356 nm	ацетонитрил
Протопорфирин IX, динатријум	256-815-9	[50865-01-5]	> 45,3	0,54-0,74	402 nm	етанол
L-хистидин		[7006-35-1]		0,05-0,10	211 nm	вода
хексахлорофен	200-733-8	[70-30-4]	1,1-1,7	0,00-0,05	299 nm 317 nm	етанол
Натријум-лаурил сулфат	205-788-1	[151-21-3]	1,0-1,9	0,00-0,05	Нема апсорпције	вода

^{LI} Растварач који се користи за мјерење апсорбанције.

2.4. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Фототоксични ефекти се уочавају само при највишим испитиваним концентрацијама (нарочито за испитиване хемикалије које су растворне у води). Додатна разматрања могу бити неопходна за процјену хазарда. Ово може укључити податке о апсорпцији коже и о акумулацији хемикалије у кожи и/или податке из других тестова, нпр. испитивање хемикалије на *in vitro* животињској или људској кожи или моделима коже.

Ако није показана токсичност (+Irr и -Irr) и ако је слаба растворљивост била ограничавајући фактор за концентрације које могу бити испитане, може се довести у питање компатибилност испитиване супстанце са тестом и треба размотрити потврдно тестирање употребом нпр. другог модела.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) Испитиваној супстанци:

- подаци о идентификацији, уобичајени генерички називи и IUPAC и CAS бројеви, ако су познати;
- физичка природа и чистоћа;
- физичке и хемијске особине релевантне за извођење студије;
- UV/vis апсорпциони спектар;
- стабилност и фотостабилност, ако је позната.

2) Растварачу:

- оправдање за избор растварача;
- растворљивост испитиване хемикалије у растварачу;
- проценат присуства растварача у медијуму за третман.

3) Ћелијама:

- врста и извор ћелија;
- одсуство микоплазме;
- број ћелијских пролаза, ако је познат;
- осјетљивост ћелија на зрачење, одређена опремом за зрачење која се користи у *in vitro* 3T3 NRU тесту фототоксичности.

4) Условима испитивања¹; инкубацији прије и после третмана:

- врста и састав медијума за култивисање;
- услови инкубације (концентрација CO₂; температура; влажност);
- трајање инкубације (предтретман, пост-третман).

5) Условима испитивања²; третману хемикалијом:

- основа за избор концентрација испитиване хемикалије које су коришћене у присуству и у одсуству зрачења;
- у случају ограничене растворљивости испитиване хемикалије и одсуства цитотоксичности: основа за највишу испитивану концентрацију;
- врста састава медијума за третирање (пуферовани раствор соли);
- трајање хемијског третмана.

6) Условима испитивања³; зрачењу:

- основа за избор извора свјетлости који је коришћен;
- произвођач и врста извора свјетлости и радиометра;
- карактеристике спектралног зрачења извора свјетлости;
- трансмисионе и апсорпционе карактеристике коришћених филтера;
- карактеристике радиометра и појединости о калибрацији;
- размак свјетлосног извора од испитиваног система;

- UVA зрачење при овом размаку, изражено у mW/cm^2 ;
 - трајање излагања UV/vis свјетлости;
 - UVA доза (зрачење $\times$ вријеме), изражена у J/cm^2 ;
 - температура ћелијских култура током зрачења и ћелијских култура које се истовремено држе у мраку.
- 7) Условима испитивања⁴; Neutral Red тесту виабилности:
- састав Neutral Red медијума за третирање;
 - трајање инкубације са Neutral Red;
 - услови инкубације (концентрација CO_2 ; температура; влажност);
 - услови екстракције Neutral Red (екстракција; трајање);
 - таласна дужина која је коришћена за спектрофотометријско читање оптичке густине Neutral Red;
 - друга таласна дужина (референтна), ако је коришћена;
 - садржај слијепе пробе спектрофотометра, ако је коришћена.
- 8) Резултатима:
- виабилност ћелија добијена из сваке концентрације испитиване хемикалије, изражена у проценту виабилности од средње вриједности истовремене контроле растварача;
 - криве концентрација-одговор (концентрација испитиване супстанце према релативној виабилности ћелија) добијене у истовременим +Irr и -Irr испитивањима;
 - анализа кривих концентрација-одговор: ако је могуће, израчунавање IC_{50} (+Irr) и IC_{50} (-Irr);
 - упоређивање двије криве концентрација-одговор добијене у присуству и у одсуству зрачења, било рачунањем фото-иритационог фактора (PIF), било рачунањем средњег фото-ефекта (MPE);
 - критеријуми за прихватање теста; истовремена контрола растварача;
 - апсолутна виабилност (оптичка густина екстракта Neutral Red) озрачених и неозрачених ћелија;
 - историјски подаци негативне и контроле растварача; средње вриједности и стандардне девијације;
 - критеријуми за прихватање теста; истовремена позитивна контрола;
 - IC_{50} (+Irr) и IC_{50} (-Irr) и PIF/MPE хемикалије која је коришћена као позитивна контрола;
 - историјски подаци о хемикалији која је коришћена као позитивна контрола: IC_{50} (+Irr) и IC_{50} (-Irr) и PIF/MPE; средње вриједности и стандардне девијације.
- 9) Образложењу резултата.
- 10) Закључцима.

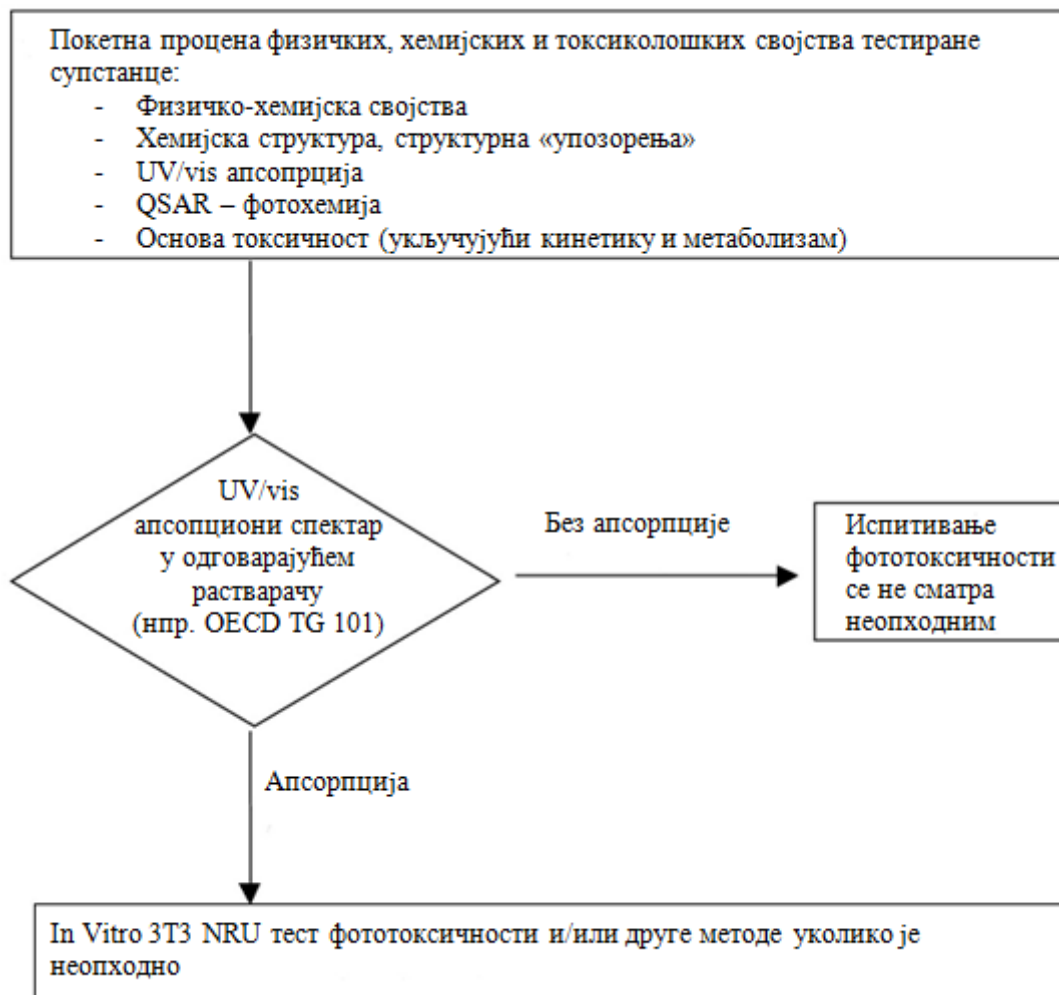
4. ЛИТЕРАТУРА

1. Lovell W.W., (1993) A scheme for *in vitro* screening of substances for photoallergenic potential. *Toxicology In vitro* 7, p. 95-102.
2. Santamaria, L. and Prino, G., (1972) List of the photodynamic substances. In 'Research Progress in Organic, Biological and Medicinal Chemistry' Vol. 3 part 1. North Holland Publishing Co. Amsterdam. p. XI-XXXV.
3. Spielmann, H., Lovell, W.W., Hölzle, E., Johnson, B.E., Maurer, T., Miranda, M.A., Pape, W.J.W., Sapor, O., and Sladowski, D., (1994) *In vitro* phototoxicity testing: The report and recommendations of ECVAM Workshop 2. *ATLA*, 22, p. 314-348.
4. Spikes, J.D., (1989) Photosensitisation. In 'The science of Photobiology' Edited by K.C. Smith. Plenum Press, New York. 2nd edition, p. 79-110.

5. OECD, (1997) Environmental Health and Safety Publications, Series on Testing and Assessment No 7 'Guidance Document On Direct Phototransformation Of Chemicals In Water' Environment Directorate, OECD, Paris.
6. Spielmann, H., Balls, M., Döring, B., Holzhütter, H.G., Kalweit, S., Klecak, G., L'Eplattenier, H., Liebsch, M., Lovell, W.W., Maurer, T., Moldenhauer, F. Moore, L., Pape, W., Pfannenbecker, U., Potthast, J., De Silva, O., Steiling, W., and Willshaw, A., (1994) EEC/COLIPA project on *in vitro* phototoxicity testing: First results obtained with a Balb/c 3T3 cell phototoxicity assay. *Toxic. In vitro* 8, p. 793-796.
7. Anon, (1998) Statement on the scientific validity of the 3T3 NRU PT test (an *in vitro* test for phototoxicity), European Commission, Joint Research Centre: ECVAM and DGXI/E/2, 3 November 1997, ATLA, 26, p. 7-8.
8. Spielmann, H., Balls, M., Dupuis, J., Pape, W.J.W., Pechovitch, G. De Silva, O., Holzhütter, H.G., Clothier, R., Desolle, P., Gerberick, F., Liebsch, M., Lovell, W.W., Maurer, T., Pfannenbecker, U., Potthast, J. M., Csato, M., Sladowski, D., Steiling, W., and Brantom, P., (1998) The international EU/COLIPA *In vitro* phototoxicity validation study: results of phase II (blind trial), part 1: the 3T3 NRU phototoxicity test. *Toxicology In vitro* 12, p. 305-327.
9. OECD, (2002) Extended Expert Consultation Meeting on The *In vitro* 3T3 NRU Phototoxicity Test Guideline Proposal, Berlin, 30th-31th October 2001, Secretariat's Final Summary Report, 15th March 2002, OECD ENV/EHS, available upon request from the Secretariat.
10. Borenfreund, E., and Puerner, J.A., (1985) Toxicity determination *in vitro* by morphological alterations and neutral red absorption. *Toxicology Lett.*, 24, p. 119-124.
11. Hay, R.J., (1988) The seed stock concept and quality control for cell lines. *Analytical Biochemistry* 171, p. 225-237.
12. Lambert L.A, Warner W.G., and Kornhauser A., (1996) Animal models for phototoxicity testing. In 'Dermatotoxicology', edited by F.N. Marzulli and H.I. Maibach. Taylor & Francis, Washington DC. 5th Edition, p. 515-530.
13. Tyrrell R.M., Pidoux M., (1987) Action spectra for human skin cells: estimates of the relative cytotoxicity of the middle ultraviolet, near ultraviolet and violet regions of sunlight on epidermal keratinocytes. *Cancer Res.*, 47, p. 1825-1829.
14. ISO 10977., (1993) Photography — Processed photographic colour films and paper prints — Methods for measuring image stability.
15. Sunscreen Testing (UV.B) TECHNICALREPORT, CIE, International Commission on Illumination, Publication No 90, Vienna, 1993, ISBN 3 900 734 275
16. ZEBET/ECVAM/COLIPA — Standard Operating Procedure: *In vitro* 3T3 NRU Phototoxicity Test. Final Version, 7 September, 1998. p. 18.
17. Spielmann, H., Balls, M., Dupuis, J., Pape, W.J.W., De Silva, O., Holzhütter, H.G., Gerberick, F., Liebsch, M., Lovell, W.W., and Pfannenbecker, U., (1998) A study on UV filter chemicals from Annex VII of the European Union Directive 76/768/EEC, in the *in vitro* 3T3 NRU phototoxicity test. ATLA 26, p. 679-708.
18. Holzhütter, H.G., and Quedenau, J., (1995) Mathematical modeling of cellular responses to external signals. *J. Biol. Systems* 3, p. 127-138.
19. Holzhütter, H.G., (1997) A general measure of *in vitro* phototoxicity derived from pairs of dose-response curves and its use for predicting the *in vivo* phototoxicity of chemicals. ATLA, 25, p. 445-462.
20. http://www.oecd.org/document/55/0,2340,en_2649_34377_2349687_1_1_1_1,00.html

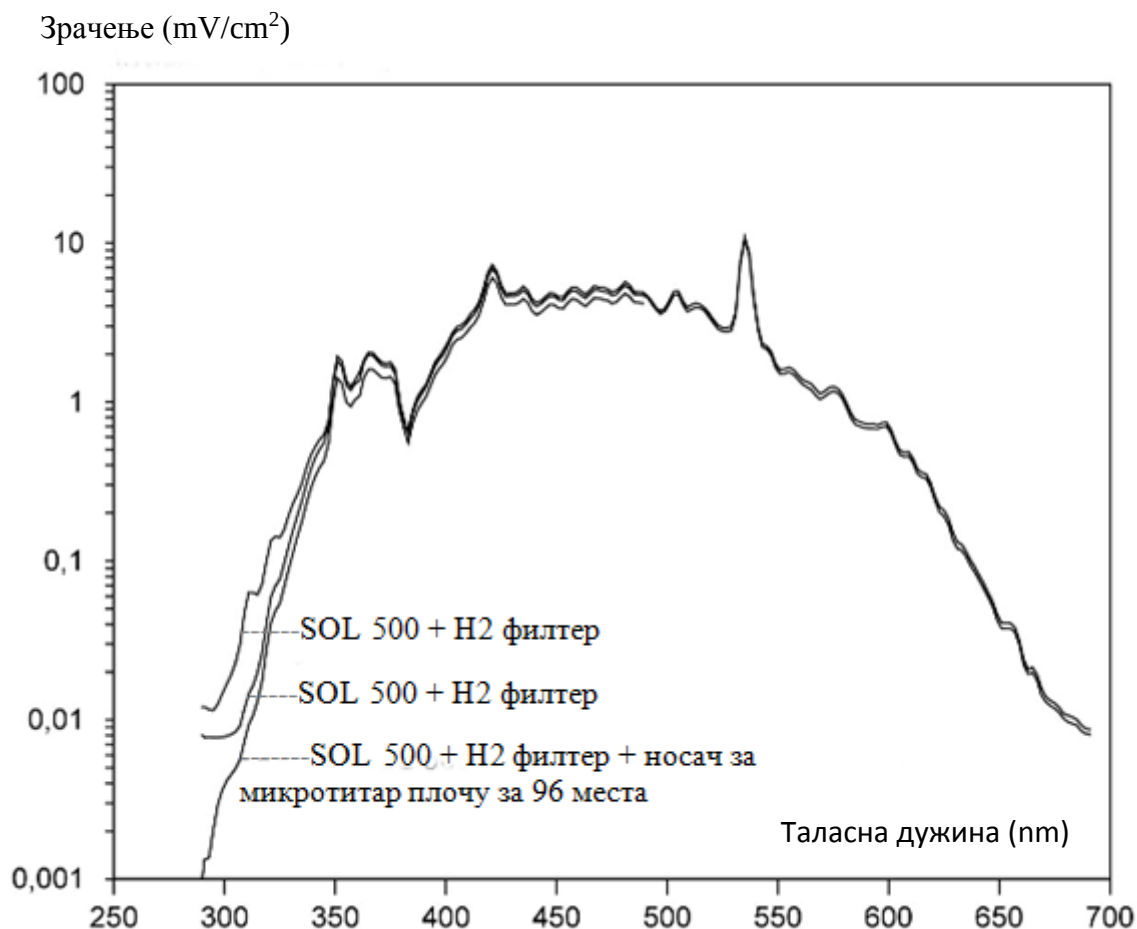
Дио други

УЛОГА 3Т3 NRU РТ У ПРИСТУПУ КОРАК ПО КОРАК ЗА ИСПИТИВАЊЕ
ФОТОТОКСИЧНОСТИ ХЕМИКАЛИЈА

Дио трећи

Слика 1: Расподјела спектралне моћи филтрираног соларног симулатора

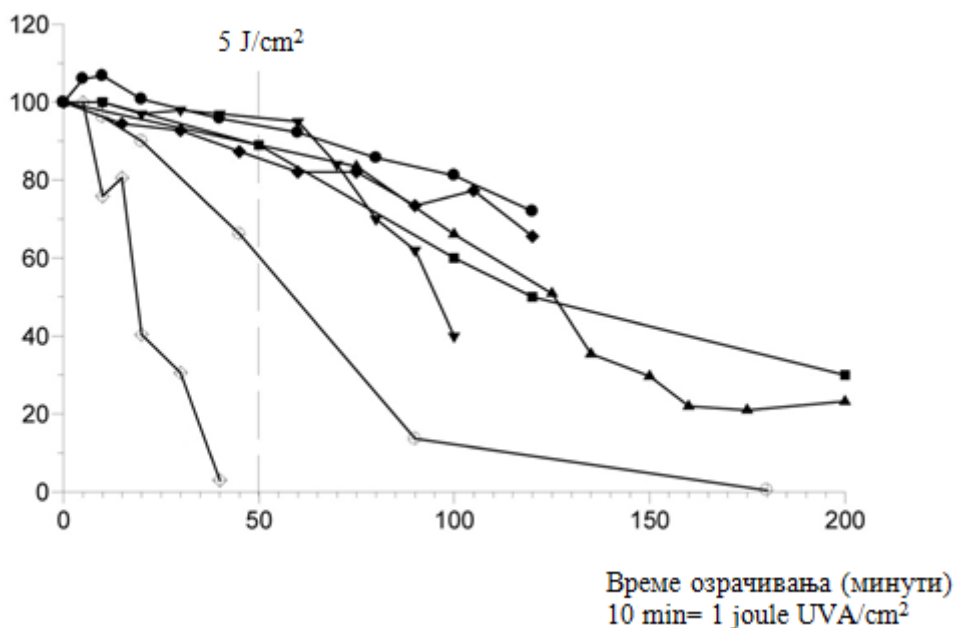

(видјети одјељак 1.4.1.5, други пасус ове методе)

Слика 1. даје примјер прихватљиве расподеле спектралног зрачења филтрираног соларног симулатора. Он је од пуњеног метал халофеног извора који је коришћен у проби валидације 3T3 NRU PT^{6,8,17}. Приказани су ефекат два различита филтера и додатни ефекат филтрирања поклопца посуде са 96 базенчића. Филтер H2 је коришћен само са тест системима који могу да толеришу већу количину UVB (тест модела коже и тест фото-хемоллизе еритроцита). У 3T3 NRU PT коришћен је H1 филтер. Слика показује да је додатни ефекат филтрирања поклопца посуде углавном уочен у опсегу UVB, али и даље остављајући довољно UVB спектар зрачења да се побуде хемикалије које типично апсорбују UVB опсег, као што је амјодарон (видјети Табелу 1.).

Слика 2: Осјетљивост на зрачење Balb/c 3Т3 ћелија (измјерено у опсегу UVA)

Вијабилност ћелија (% преузимања Neutral Red од стране контрола у мраку)

(видјети одјелјак 1.4.1.5.2. други пасус и одјелјке 1.4.2.2.1. и 1.4.2.2.2. ове методе)

Осјетљивост Balb/c 3Т3 ћелија на зрачење са соларним симулатором који је коришћен у проби валидације 3Т3 NRU теста фототоксичности, мјерена у UVA опсегу. Слика показује резултате добијене у седам различитих лабораторија у превалидационој студији¹. Због тога што су обе криве са отвореним знаковима добијене са остарелим ћелијама (велики број пролаза), оне су морале да буду замијењене новим са задебљаним ознакама које показују прихватљиву толеранцију на зрачење, које су добијене на новим ћелијама. Из ових података изведена је највиша доза зрачења која није токсична, од 5 J/cm². Хоризонтална испрекидана линија додатно показује максимално прихватљив ефекат зрачења дат у одјелјку 1.4.2.2. ове методе.

В.42. СЕНЗИБИЛИЗАЦИЈА КОЖЕ: ТЕСТ ЛОКАЛНИХ ЛИМФНИХ ЧВОРОВА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова експериментална метода потпуно одговара методи OECD: TG 429 (2002).

1.1. УВОД

Тест локалних лимфних чворова (Local Lymph Node Assay, у даљем тексту: LLNA) је у довољној мјери провјерен и прихваћен да се оправда његово прихватање као нове методе^{1,2,3}. Ово је друга метода за оцјењивање потенцијала хемикалије да изазове сензибилизацију коже код животиња. Друга метода (В.6. која је дата у овом прилогу) користи заморце, прије свега тест максимизације и Buehlerov тест⁴.

LLNA даје алтернативну методу за идентификацију хемикалија које изазивају сензибилизацију коже и за потврђивање да хемикалије немају значајан потенцијал да узрокују сензибилизацију коже. Ово не значи да LLNA треба увијек користити умјесто испитивања на заморцима, већ прије да је овај тест једнако добар и да може бити примијењен као алтернатива у којој позитивни и негативни резултати углавном не захтијевају даљу потврду.

LLNA пружа одређене предности у односу на научни напредак и добробит животиња. Тест проучава фазу индукције сензибилизације коже и даје квантитативне податке погодне за процјену односа доза-одговор. Детаљи валидације LLNA и преглед рада у вези с тим су објављени^{5,6,7,8}. Треба имати у виду да су благи/умјерени сензибилизатори који су препоручени као погодне супстанце за позитивну контролу за тестове на заморцима, такође погодни за коришћење у LLNA^{6,8,9}.

LLNA је *in vivo* метода и не елиминише коришћење животиња у оцјењивању активности контактне сензибилизације. Она има потенцијал да смањи број животиња који је потребан за ову сврху. LLNA нуди значајно побољшање у начину на који се животиње користе за тестирање контактне сензибилизације. LLNA се заснива на разматрању имунолошких појава које су стимулисане хемикалијама за вријеме индукционе фазе сензибилизације. За разлику од испитивања на заморцима, LLNA не захтијева примјену оспораваних дермалних реакција преосјетљивости. Ова метода не захтијева коришћење адјуванса, као што је случај код теста максимизације на заморцима. Због тога LLNA смањује стрес код животиња. Упркос предностима ове методе у односу на традиционалне тестове на заморцима, постоје одређена ограничења која могу захтијевати традиционална испитивања на заморцима (нпр. лажно негативни резултати LLNA са неким металима, лажно позитивни резултати са неким иритансима коже)¹⁰.

Видјети Општи увод.

1.2. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Основни принцип у LLNA је да сензибилишуће супстанце доводе до примарне пролиферације лимфоцита у лимфном чвору који дренира мјесто примјене хемикалије. Ова пролиферација је пропорционална примијењеној дози (и потенцији алергена) и представља једноставно средство за добијање објективне, квантитативне мјере сензибилизације. LLNA процјењује ову пролиферацију као однос доза-одговор у којем се пролиферација у испитиваним групама упоређује са оном код контрола третираних растварачем. Однос пролиферације у третираним групама према онима у контролама растварача, названа „индекс стимулације“, одређује се и мора да буде најмање три, прије него што се испитивана супстанца даље оцјењује као потенцијално сензибилишућа за кожу. Овде описане методе заснивају се на коришћењу радиоактивног обиљежавања како

би се измјерила пролиферација ћелија. Други показатељи испитивања за оцјењивање пролиферације могу се примијенити уколико постоји оправдање и одговарајућа научна подршка, укључујући потпуне наводе и опис методологије.

1.3. ОПИС МЕТОДЕ

1.3.1. Припреме

1.3.1.1. Услови смјештаја и исхране

Животиње треба да буду смјештене појединачно. Температура просторија за експерименталне животиње треба да буде 22 °C (± 3 °C). Релативна влажност треба да буде најмање 30% и да не прелази 70% осим за вријеме чишћења просторија. Циљна влажност треба да буде 50% до 60%. Свјетло треба да буде вјештачко са секвенцама од 12 сати свјетла и 12 сати мрака. Може да се користи конвенционална лабораторијска исхрана уз слободан приступ води за пиће.

1.3.1.2. Припрема животиња

Животиње се бирају насумце и означавају да би се омогућила идентификација јединки (али не означавањем ушију на било који начин) и држе се у кавезима најмање пет дана прије почетка дозирања како би се аклиматизовале на лабораторијске услове. Прије почетка третмана све животиње се прегледају да се утврди да немају видљивих лезија на кожи.

1.3.2. Услови испитивања

1.3.2.1. Експерименталне животиње

За овај тест користи се миш. Испитивање се изводи на младим одраслим женскама мишева соја СВА/Са или СВА/Ј, које нису раније рађале и нису гравидне. На почетку студије животиње треба да буду између 8 и 12 недјеља старе и варијација у тјелесној маси животиња треба да буде минимална и не смије да прелази 20% просјечне тјелесне масе. Други сојеви и мужјаци могу се користити када се прикупи довољно података да се покаже да не постоје значајне разлике у LLNA одговору између одређених сојева и/или полова.

1.3.2.2. Провјера поузданости

Позитивне контроле се користе како би се показале одговарајуће особине теста и компетентност лабораторије да успјешно обави студију. Позитивна контрола треба да доведе до позитивног LLNA одговора при нивоу експозиције за који се очекује да да повећање индекса стимулације (SI) > 3 у односу на негативну контролну групу. Доза позитивне контроле треба да буде одабрана тако да индукција буде јасна али не прекомјерна. Пожељно је примијенити супстанце: хексил цинамин алдехид (CAS број 101-86-0, EINECS број 202-983-3) и меркаптобензотиазол (CAS број 149-30-4, EINECS број 205-736-8). Могу постојати околности у којима се, уз довољно оправдање, могу користити друге контролне супстанце које задовољавају горе наведене критеријуме. Група позитивне контроле може бити потребна у сваком тесту, могу постојати ситуације у којима ће лабораторије имати историјске податке позитивне контроле који показују конзистентност задовољавајућег ефекта током шестомјесечног или дужег периода. У тим случајевима може бити погодно рјеђе тестирање с позитивним контролама у периодима краћим од 6 мјесеци. Мада позитивна контролна супстанца треба да буде испитиана у већини случајева за које је познато да изазива конзистентан одговор (нпр. ацетон: маслиново уље), може доћи до неких прописаних ситуација у којима ће бити потребно тестирање

нестандардног вехикулума (клинички/хемијски релевантна формулација). У таквим ситуацијама треба испитати могућу интеракцију позитивне контроле са овим неконвенционалним вехикулумом.

1.3.2.3. Број животиња, дозни нивои и избор вехикулума.

Испитивање се врши на најмање четири животиње по дозној групи, са најмање три концентрације испитиване супстанце, плус група негативне контроле која се третира само вехикулумом за испитивану супстанцу и, ако одговара, позитивна контрола. У случајевима у којима треба прикупити податке о појединачним животињама, користи се најмање пет животиња по дозној групи. Осим у случају одсуства третмана испитиваном супстанцом, са животињама у контролној групи треба поступати на исти начин као и са животињама у третираним групама.

Избор дозе и вехикулума треба да буде заснован на препорукама из литературе¹. Дозе се бирају из низа концентрација: 100%, 50%, 25%, 10%, 5%, 2.5%, 1%, 0.5%, итд. Када су доступни, треба размотрити постојеће податке о акутној токсичности и иритацији коже приликом избора три узастопне концентрације тако да највећа концентрација максимизује излагање уз избјегавање системске токсичности и прекомјерне локалне иритације коже^{2, 11}.

Вехикулум се бира на основу максимизације испитиваних концентрација и растворљивости уз прављење раствора/суспензије која одговара за примјену испитиване супстанце. Препоручени вехикулуми (наведени од више ка мање одговарајућим) су ацетон/маслиново уље (4:1 v/v), диметилформамид, метил етил кетон, пропилен гликол и диметил сулфоксид^{2,10}, али се могу користити и други уз задовољавајуће научно образложење. У одређеним ситуацијама може да буде неопходно да се користи клинички релевантни растварач или комерцијална формулација у којој се испитивана супстанца ставља на тржиште као додатна контрола. Посебну пажњу треба посветити да се обезбиједи да се хидрофилни материјали инкорпорирају у систем вехикулума, који влажи кожу и не скида се тренутно. Избјегавају се потпуно водени вехикулуми.

1.3.3. Поступак испитивања

1.3.3.1. Експериментални распоред

Експериментални распоред студије:

Дан 1:

Појединачно се идентификују животиње и биљежи се тјелесна маса сваке животиње. Започиње се апликацију 25 μ л одговарајућег раствора испитиване супстанце, самог вехикулума или позитивне контроле (како је одговарајуће) на полеђину сваког уха.

Дани 2 и 3:

Понавља се поступак апликације који је примијењен дана 1.

Дани 4 и 5:

Без третмана.

Дан 6:

Биљежи се тјелесна маса сваке животиње. Убригава се 250 μ л раствора соли са фосфатним пуфером (у даљем тексту: PBS) која садржи 20 μ Ci (7.4e + 8 Bq) 3H -метил тимидина свим испитиваним и контролним мишевима путем репне вене. Алтернативно се убризгава 250 μ л PBS који садржи 2 μ Ci (7.4e + 7 Bq) 125I јододиоксиуридина и 10-5 M флуородиоксиуридина свим мишевима путем репне вене.

Послије пет сати животиње се жртвују. Исијеку се ушни дренажни лимфни чворови сваког уха и сакупљају у PBS за сваку експерименталну групу (приступ збирне третиране групе). Алтернативно се могу исјећи парови лимфних чворова појединачних

животиња и ставити у PBS за сваку животињу (индивидуални приступ). Детаљи и дијаграми идентификације чворова и дисекције дати су у литератури¹⁰.

1.3.3.2. Припрема суспензија ћелија

Једна суспензија ћелија лимфних чворова (у даљем тексту: LNC) од збирних третираних група или обострано од појединачних животиња припрема се њежним механичким раздавањем кроз газу од нерђајућег челика мрежице 200 μm . Ћелије лимфног чвора два пута се испирају с преосталим PBS и таложе са 5% трихлорсирћетном киселином (у даљем тексту: TCA) на 4 °C током 18 сати². Зрнца се поновно суспендују у 1 ml TCA и преносе у сцинтилацијске бочице које садрже 10 ml сцинтилационе течности за ³H-бројање или се директно преносе у епрувете за гама бројење за ¹²⁵I-пребројавање.

1.3.3.3. Одређивање пролиферације ћелија (инкорпорирана радиоактивност)

Инкорпорирање ³H-метил тимидина се мјери β -сцинтилационим бројањем као распадање по минути (у даљем тексту: DPM). Инкорпорирање ¹²⁵I-јододиоксиуридина се мјери ¹²⁵I-бројањем и изражава као DPM. Зависно од приступа, додавање се изражава као DPM/третирана група (приступ збирне третиране групе) или DPM/животиња (индивидуални приступ).

1.3.3.4. Запажања

1.3.3.4.1. Клиничка запажања

Животиње треба пажљиво прегледати једном дневно због клиничких знакова, било локалне иритације на мјесту апликације или због системске токсичности. Сва запажања се систематично биљеже у појединачним документима који се воде за сваку животињу.

1.3.3.4.2. Тјелесна маса

Како је наведено у одјелку 1.3.3.1. ове методе, индивидуалне тјелесне масе животиња треба измјерити на почетку испитивања и приликом планираног жртвовања животиња.

1.3.4. Израчунавање резултата

Резултати су изражени као индекс стимулације (у даљем тексту: SI). Када се користи приступ збирне третиране групе, SI се добија дјелењем збирне радиоактивне инкорпорације за сваку третирану групу са инкорпорацијом збирне групе контроле вехикулума. На овај начин се добија средњи SI. Приликом коришћења индивидуалног приступа, SI се добија дијелењем средње DPM/животиња унутар сваке групе испитиване супстанце и групе позитивне контроле средњом DPM/животиња за контролну групу растварача/вехикулума. Средњи SI за контроле третиране вехикулумом је тада 1.

Коришћење индивидуалног приступа за израчунавање SI омогућава статистичку анализу података. Приликом избора одговарајуће методе статистичке анализе истраживач треба да води рачуна о могућим неједнакостима варијанси и другим релевантним проблемима који могу да захтијевају трансформацију података или непараметарске статистичке анализе. Адекватни приступ за интерпретацију података је да се оцијене сви индивидуални подаци третираних и контрола вехикулума и да се из њих изведе најбоља крива доза-одговор, узимајући у обзир границе поузданости^{8,12,13}. Истраживач треба да води рачуна о могућим „неподобним“ реакцијама код појединих животиња унутар групе које могу захтијевати коришћење алтернативне мјере одговора (нпр. медиана, а не средња вриједност) или елиминацију неподобних резултата.

Процес доношења одлука у погледу позитивног одговора укључује индекс стимулације ≥ 3 заједно са разматрањем односа доза-одговор и, када одговара, статистички значај^{3,6,8,12,14}.

Уколико је неопходно разјаснити добијене резултате, треба размотрити разна својства испитиване супстанце, укључујући и то да ли има структурне сличности са супстанцама за које је познато да су сензибилишуће за кожу, да ли узрокује прекомјерну иритацију коже и природу опаженог односа дозе и одговора. Ова и друга питања детаљно су разматрана на другом мјесту⁷.

2. ПОДАЦИ

Подаци се наводе табеларно. Наводе се средње и појединачне DPM вриједности и индекси стимулације за сваку дозну групу (укључујући контролу вехикулума).

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, уколико је могуће, садржи податке о:

1) Испитиваној супстанци:

- идентификациони подаци (нпр. CAS број, уколико је доступан; извор; чистоћу; познате нечистоће; број серије);
- физичку природу и физичка и хемијска својства (нпр. испарљивост, стабилност, растворљивост);
- у случају смјеше, састав и релативна заступљеност (проценат) састојака.

2) Вехикулуму:

- идентификациони подаци (чистоћа; концентрација, гдје одговара; коришћена запремина);
- оправдање за избор вехикулума.

3) Експерименталним животињама:

- сој коришћених мишева;
- микробиолошки статус животиња, када је познат;
- број, старост и пол животиња;
- извор животиња, услови смјештаја, исхрана, итд.

4) Условима испитивања:

- детаљи о припреми испитиване супстанце и примјени;
- оправдање за избор дозе, укључујући резултате студије распона, уколико је обављена; коришћен вехикулум и концентрације испитивне супстанце и укупна количина примијењене супстанце;
- детаљи о квалитету хране и воде (укључујући врсту исхране/извор, извор воде).

5) Контроли поузданости:

- сажетак резултата задње провјере поузданости укључујући податке о супстанци, концентрацији и коришћеном вехикулуму;
- подаци о истовременој и/или историјској позитивној и негативној контроли за лабораторију која врши испитивање.

6) Резултатима:

- појединачна тјелесна маса животиња на почетку дозирања и у вријеме планираног жртвовања;
- табела средњих (приступ збирне третиране групе) и индивидуалних (индивидуални приступ) DPM вриједности као и распон вриједности за оба приступа и стимулациони индекси за сваку дозну групу (укључујући контролу вехикулума);
- статистичка анализа, кад то одговара;

- вријеме појаве и знаци токсичности, укључујући иритацију коже на мјесту примјене, уколико их има, за сваку животињу.

7) Образложењу резултата:

- кратак коментар резултата, анализа односа доза-одговор и статистичке анализе, када одговара, са закључком да ли треба да се испитивана супстанца сматра сензибилишућом за кожу.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Kimber, I. and Basketter, D.A. (1992). The murine local lymph node assay; collaborative studies and new directions: A commentary. *Food and Chemical Toxicology* 30, 165-169.
2. Kimber, I., Derman, R.J., Scholes E.W, and Basketter, D.A. (1994). The local lymph node assay: developments and applications. *Toxicology*, 93, 13-31.
3. Kimber, I., Hilton, J., Dearman, R.J., Gerberick, G.F., Ryan, C.A., Basketter, D.A., Lea, L., House, R.V., Ladies, G.S., Loveless, S.E., Hastings, K.L. (1998). Assessment of the skin sensitisation potential of topical medicaments using the local lymph node assay: An interlaboratory exercise. *Journal of Toxicology and Environmental Health*, 53, 563-79.
4. Testing Method B.6.
5. Chamberlain, M. and Basketter, D.A. (1996). The local lymph node assay: status of validation. *Food and Chemical Toxicology*, 34, 999-1002.
6. Basketter, D.A., Gerberick, G.F., Kimber, I. and Loveless, S.E (1996). The local lymph node assay- A viable alternative to currently accepted skin sensitisation tests. *Food and Chemical Toxicology*, 34, 985- 997.
7. Basketter, D.A., Gerberick, G.F. and Kimber, I. (1998). Strategies for identifying false positive responses in predictive sensitisation tests. *Food and Chemical Toxicology*. 36, 327-33.
8. Van Och, F.M.M, Slob, W., De Jong, W.H., Vandebriel, R.J., Van Loveren, H. (2000). A quantitative method for assessing the sensitising potency of low molecular weight chemicals using a local lymph node assay: employment of a regression method that includes determination of uncertainty margins. *Toxicology*, 146, 49-59.
9. Dearman, R.J., Hilton, J., Evans, P., Harvey, P., Basketter, D.A. and Kimber, I. (1998). Temporal stability of local lymph node assay responses to hexyl cinnamic aldehyde. *Journal of Applied Toxicology*, 18, 281-4.
10. National Institute of Environmental Health Sciences (1999). The Murine Local Lymph Node Assay: A Test Method for Assessing the Allergic Contact Dermatitis Potential of Chemicals/Compounds: The Results of an Independent Peer Review Evaluation Coordinated by the Interagency Coordinating Committee on the Validation of Alternative Methods (ICCVAM) and the National Toxicology Program Center for the Evaluation of Alternative Toxicological Methods (NICETAM). NIH Publication No: 99-4494, Research Triangle Park, N.C. (<http://iccvam.niehs.nih.gov>).
11. Testing method B.4.
12. Basketter, D.A., Selbie, E., Scholes, E.W. Lees, D. Kimber, I. and Botham, P.A. (1993) Results with OECD recommended positive control podraživačs in the maximisation, Buehler and local lymph node assays. *Food and Chemical Toxicology*, 31, 63-67.
13. Basketter D.A., Lea L.J., Dickens A., Briggs D., Pate I., Dearman R.J., Kimber I. (1999). A comparison of statistical approaches to the derivation of EC3 values from local lymph node assay dose responses. *J. Appl. Toxicology*, 19, 261-266.
14. Basketter DA, Blaikie L, Derman RJ, Kimber I, Ryan CA, Gerberick GF, Harvey P, Evans P, White IR and Rycroft RTG (2000). Use of local lymph node assay for the estimation of relative contact allergenic potency. *Contact Dermatitis* 42, 344-48.

В.43. СТУДИЈА НЕУРОТОКСИЧНОСТИ КОД ГЛОДАРА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 424 (1997).

Ова метода испитивања је осмишљена за добијање података потребних за потврду или даљу карактеризацију потенцијалне неуротоксичности хемикалија код одраслих животиња. Може се комбиновати са постојећим методама испитивања за студије токсичности поновљене дозе или обављати као посебна студија. Препоручује се консултација OECD водича¹ око помоћи при осмишљавању студије засноване на овој методи испитивања. Наведено је посебно важно код разматрања модификација опажања и поступака испитивања као што се препоручује за рутинску примјену ове методе. Припремљен је документ са смјерницама како би омогућио избор других поступака испитивања за употребу у посебним околностима.

Процјена развојне неуротоксичности није предмет ове методе.

1.1. УВОД

У процјени и евалуацији токсичних карактеристика хемикалија важно је узети у обзир потенцијал за неуротоксичне ефекте. Метода за системску токсичност, поновљена доза већ укључује посматрања која се односе на потенцијалну неуротоксичност. Ова метода испитивања може се користити при осмишљавању студије за добијање даљих података о или за потврду неуротоксичних ефеката опажених у студијама за системске токсичност, поновљена доза. Разматрање потенцијалне неуротоксичности одређених група хемикалија може указати на то да се оне могу одговарајуће оцијенити овом методом без претходних индикација потенцијалне неуротоксичности из студија системске токсичности, поновљена доза. Таква разматрања нпр. укључују:

- посматрање неуролошких знакова или неуропатолошких лезија у студијама токсичности различитих од оних из студија системску токсичност, поновљена доза или
- структурну везу или друге податке који их повезују са познатим неуротоксикантима.

Може да буде и других случајева у којима је коришћење ове методе испитивања прикладно (за детаље видјети литературу¹).

Ова метода је развијена да се прилагоди да задовољи посебне потребе за потврдом специфичне хистопатолошке и бихевиоралне неуротоксичности хемикалије, као и да обезбиједи карактеризацију и квантификацију неуротоксичних реакција.

У прошлости се неуротоксичност изједначавала са неуропатијом укључујући неуропатолошке лезије или неурлошке дисфункције као што су напади, парализа или тремор. Иако је неуропатија важна манифестација неуротоксичности, јасно је да постоје многи други знаци токсичности за нервни систем (нпр. губитак моторне координације, дефицити чула, дисфункције учења и памћења) који се не морају осликавати у неуропатији или другим врстама студија.

Ова метода испитивања неуротоксичности је осмишљена да детектује главне неуробихевиоралне и неуропатолошке ефекте код одраслих глодара. Бихевиорални ефекти, чак и одсутству морфолошких промјена, могу да одржавају штетни утицај на организам, али нису све бихевиоралне промјене специфичне за нервни систем. Због тога, било које промјене које су опажене треба оцијенити у вези са корелативним хистопатолошким, хематолошким или биохемијским подацима као и са подацима о другим типовима системске токсичности. Испитивање које се обавља у овој методи је усмјерено на давање карактеризације и квантификације неуротоксичних ефеката што

укључује специфичне хистопатолошке и бихевиоралне поступке који могу бити надаље подржани електрофизиолошким и/или биохемијским истраживањима^{1, 2, 3, 4}.

Неуротоксиканти могу да дјелују на бројна циљна мјеста у оквиру нервног система и путем различитих механизма. Ниједан систем испитивања не може у потпуности да процијени неуротоксични потенцијал свих супстанци, па може бити корисно искористити друга *in vivo* или *in vitro* испитивања која су специфична за тип опажене или предвиђене неуротоксичности.

Ова метода испитивања може да се користи заједно са смјерницама датим у OECD водичу¹ како би се осмислиле студије чија је намјера да даље карактеришу или повећају осјетљивост квантификације односа доза-одговор како би боље оцијенили дозу без штетног ефекта или потврдили познату или вјероватну опасност од хемикалије. Могу се осмислити студије које идентификују и оцјењују неуротоксични механизам (механизме) или поткрепљују већ расположиве податке коришћењем поступака неуробихевиоралне и неуропатолошке опсервације. Такве студије не треба да копирају податке који би били генерисани коришћењем стандардних поступака препоручених у овој методи. Подаци су већ доступни и нису неопходни за тумачење резултата студије.

Ова метода испитивања неуротоксичности, кад се примјењује сама или у комбинацији, даје резултате који могу:

- да идентификују да ли је нервни систем трајно или реверзибилно под утицајем испитиване хемикалије;
- да допринесу карактеризацији промјена нервног система које се повезују са излагањем хемикалији и разумијевању релевантног механизма;
- да одреде односе доза-одговор и вријеме-одговор како би се процијенила доза без штетног ефекта (која се може користити при успостављању безбједносних критеријума за хемикалију).

Ова експериментална метода користи оралну примјену испитиване супстанце. Други путеви примјене (нпр. дермални или инхалациони) могу бити прикладнији и могу захтијевати модификацију препоручених поступака. Разматрања о избору пута примјене зависе од профила људског излагања и расположивих токсиколошких или кинетичких информација.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Штетни ефекат је било која промјена у односу на основно стање која је повезана са третманом и која умањује способност организма да преживи, размножава се или се прилагоди животної средини.

Доза је количина примијењене испитиване супстанце. Доза се изражава као маса (g, mg) или као маса испитиване супстанце по јединици масе експерименталне животиње (нпр. mg/kg) или као константна концентрација у храни (ppm).

Дозирање је општи појам који се састоји од дозе, њене фреквенције и трајања дозирања.

Неуротоксичност је штетна промјена у структури или функцији нервног система која је послједица излагања хемијском, биолошком или физичком агенсу.

Неуротоксикант је било која хемикалија, биолошки или физички агенс који има потенцијал да узрокује неуротоксичност.

NOAEL је скраћеница за дозу без штетног ефекта (no-observed-adverse effect level) и представља највиши ниво дозе при коме нису опажени штетни ефекти повезани са третманом.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца се примјењује оралним путем у распону доза на неколико група лабораторијских глодара. Обично су потребне поновљене дозе и режим дозирања може бити 28 дана, субхронично (90 дана) или хронично (1 година или дуже). Поступци описани у овој експерименталној методи могу се користити и у студији акутне неуротоксичности. Испитивање на животињама врши се како би се омогућила детекција или карактеризација бихевиоралних и/или неуролошких абнормалности. Распон понашања на које утичу неуротоксиканти процјењује се током периода посматрања. На крају испитивања, подгрупа животиња оба пола из сваке групе узоркује се *in situ* и припремају се и испитују пресеци мозга, кичмене мождине и периферних нерава.

Током извођења студије као самосталне студије за скрининг неуротоксичности или за карактеризацију неуротоксичних ефеката, животиње у свакој групи које се не користе за узорковање и каснија хистопатолошка испитивања (видјети Табелу 1.) могу бити коришћене за специфичне неуробихевиоралне, неуропатолошке, неурохемијске или електрофизиолошке поступке који могу замијенити податке добијене стандардним испитивањима које захтијева ова метода¹. Ови додатни поступци могу бити посебно корисни када емпијска посматрања или очекивани ефекти указују на специфичну врсту или циљно мјесто неуротоксичности хемикалије. Преостале животиње се могу користити за процјене као што су оне која захтијевају методе испитивања за студије токсичности, поновљена доза код глодара.

Кад се поступци из ове методе испитивања комбинују са онима из других метода, потребан је довољан број животиња како би се задовољили захтијеви за посматрања из обе студије.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Избор животињске врсте

Препоручена врста глодара је пацов, мада се уз оправдање могу користити и друге врсте. Треба користити уобичајене лабораторијске сојеве здравих младих одраслих животиње. Користе се женке које нису раније рађале и које нису трудне. Дозирање уобичајено треба почети што је раније могуће после одбијања од сисе, најбоље не касније него што животиње наврше шест недјеља и у сваком случају прије него животиње наврше девет недјеља. Када се ова студија комбинује са другим студијама, ова старост се може прилагодити. На почетку студије варијација у тјелесној маси животиња не смије да прелази $\pm 20\%$ средње масе за сваки пол. Када се обавља краткорочна студија поновљене дозе као прелиминарна дугорочној студији, у обе студије треба користити животиње истог соја и из истог извора.

1.4.2. Услови смјештаја и исхране

Температура просторија за експерименталне животиње треба да буде 22 °C (± 3 °C). Релативна влажност треба да буде најмање 30% и да не прелази 70% осим за вријеме чишћења просторија. Циљна влажност треба да буде 50% до 60%. Свјетло треба да буде вјештачко са секвенцама од 12 сати свјетла и 12 сати мрака. Буку треба смањити на минимум. Може се користити конвенционална лабораторијска исхрана уз неограничене количине воде за пиће.

Избор исхране може бити условљен потребом да се обезбиједи одговарајућа смјеша испитиване супстанце која се примјењује овом методом. Животиње се смјештају појединачно или се држе у малим групама истог пола.

1.4.3. Припрема животиња

Здраве младе животиње се случајним избором распоређују у групе. Кавезе треба распоредити на начин да се сведу на минимум могући ефекти због њиховог распореда. Животиње се јединствено идентификују и држе у кавезима најмање пет дана прије почетка испитивања како би се аклиматизовале на лабораторијске услове.

1.4.4. Пут примјене и припрема доза

Ова метода испитивања посебно се односи на оралну примјену испитиване супстанце. Орална примјена може бити путем присилног храњења, путем хране, воде за пиће или капсулама. Други путеви примјене (нпр. дермални или инхалациони) могу се користити али захтијевају модификацију препоручених поступака. Разматрања о избору пута примјене зависе од профила излагања људи и расположивих токсиколошких или кинетичких података. Треба назначити објашњење за избор пута примјене као и модификације поступака ове методе испитивања.

Кад је неопходно, испитивана супстанца се може растворити или суспендовати у одговарајућем вехикулуму. Препоручује се коришћење воденог раствора/суспензије као први избор, затим разматрање примјене раствора/суспензије у уљу (нпр. кукурузно уље) и затим могући раствори/суспензије у другом вехикулуму. Токсичне карактеристике вехикулума морају бити познате. Треба размотрити и сљедеће карактеристике вехикулума: ефекти вехикулума на апсорпцију, расподелу, метаболизам или задржавање испитиване супстанце који могу измјенити њене токсичне карактеристике; као и ефекте уноса хране или воде или нутритивни статус животиња.

1.5. ПОСТУПЦИ

1.5.1. Број и пол животиња

Када се студија изводи као посебна студија, треба користити најмање 20 животиња (10 женки и 10 мужјака) у свакој дозној и контролној групи за оцјењивања детаљних клиничких и функционалних опажања. Од најмање пет мужјака и пет женки одабраних од тих 10 мужјака и 10 женки, треба узети узорке *in situ* и исте користити за детаљну неурохистопатологију на крају студије. У случајевима када се на знакове неуротоксичних ефеката посматра само ограничен број животиња у датој дозној групи, треба размотрити да се те животиње укључе међу оне одабране за узорковање. Када се студија обавља у комбинацији са студијом токсичности са поновљеном дозом, треба користити одговарајући број животиња како би се задовољили циљеви обе студије. Минимални број животиња по групи за разне комбинације испитивања је приказан у Табели 1. Уколико се планирају жртвовања током испитивања или уколико се планирају групе за опоравак за посматрање реверзибилности, перзистенције или одложене појаве токсичних ефеката после третмана или када се разматрају додатна посматрања, број животиња мора бити повећан како би се обезбиједило да буде доступан довољан број животиња потребних за посматрање и хистопатологију.

1.5.2. Третирана и контролна група

Треба користити најмање три дозне и једну контролну групу, али уколико се из процјене других података не очекују ефекти при поновљеној дози од 1.000 mg/kg тјелесна маса/дан, може се обавити испитивање граничне дозе. Уколико нема расположивих одговарајућих података, може се извести студија тражења распона као помоћ при одређивању доза које би се користиле. Осим третирања испитиваном супстанцом, са

животињама у контролној групи треба поступати исто као са онима из испитиване групе. Уколико се при примјени испитиване супстанце користи вежикулум, контролна група треба да прими вежикулум у највећој запремини која се користи.

1.5.3. Провјера поузданости

Лабораторија која обавља студију треба да наведе податке којима доказује своју могућност да изведе испитивање и осјетљивост коришћених поступака. Такви подаци треба да пруже доказе о могућности детекције и квантификације, како одговара, промјенама у различитим показатељима испитивања препорученим за посматрање, као што су аутономни знаци, сензорска реактивност, снага хватања и моторна активност. Подаци о хемикалијама који узрокују различите врсте неуротоксичних ефеката и који се могу користити као супстанце позитивне контроле налазе се у литератури^{2,3,4,5,6,7,8,9}. Историјски подаци могу се користити уколико кључни аспекти експерименталних поступака остану исти. Периодично ажурирање историјских података се препоручује. Нови подаци који показују непрекидну осјетљивост поступака треба да буду развијени када се промијени неки кључни елемент извођења испитивања или поступка од стране лабораторије.

1.5.4. Избор доза

Нивое доза треба изабрати узимајући у обзир било коју раније уочену токсичност и расположиве кинетичке податке за испитивано једињење или сличне материјале. Највишу дозу треба изабрати са циљем изазивања неуротоксичних ефеката или јасних системских токсичних ефеката. Потом треба изабрати опадајући низ дозних нивоа са циљем доказивања било ког одговора који је у вези са дозом и NOAEL при најнижем дозном нивоу. Дозе треба одредити тако да примарни токсични ефекти на нервни систем могу да се разликују од ефеката који се повезују са системском токсичношћу. Два до три интервала су често оптимум и поред четврте испитиване групе, често се препоручује да се користе врло велики интервали (нпр. више од фактора 10) између доза. Када постоји добра процјена људске изложености, то такође треба узети у обзир.

1.5.5. Испитивање граничне дозе

Уколико студија коришћењем једне дозе од најмање 1.000 mg/kg ТМ/дан, коришћењем описаних поступака, не покаже никакве неуротоксичне ефекте, и ако се токсичност не може очекивати на основу података о структурно сличним једињењима, студија у којој би се користиле три дозе не мора се сматрати неопходном. Очекивана изложеност људи може индиковати потребу за коришћењем веће оралне дозе у испитивању граничне дозе. За друге путеве примјене као што су инхалација или дермална примјена, физичка и хемијска својства испитиване супстанце често могу диктирати максимални ниво излагања. За извођење студије акутне оралне токсичности, доза за испитивање граничне дозе треба да буде најмање 2.000 mg/kg.

1.5.6. Примјена доза

Животиње се свакодневно дозирају испитиваном супстанцом, седам дана недјељно, током периода од најмање 28 дана. Коришћење петодневног режима дозирања или краћег излагања треба да буде оправдано. Кад се испитивана супстанца примјењује присилним храњењем, исто треба учинити у једној дози коришћењем трбушне цијеви или одговарајућом интубационом канулом. Максимална запремина течности који може бити

примијењена зависи од величине експерименталне животиње. Запремина не смије да прелази 1 ml/100 g ТМ. Ипак, у случају водених раствора може се узети у обзир коришћење до 2 ml/100 g ТМ. Осим код иритативних и корозивних супстанци које ће уобичајено показати интензивније ефекте при вишим концентрацијама, варијабилност у испитиваној запремини треба минимизирати подешавањем концентрације како би се осигурао константна запремина при свим нивоима дозе.

За супстанце које се примјењују путем хране или воде за пиће, важно је осигурати да количине испитиване супстанце не ометају нормалну прехрану или равнотежу воде. Када се испитивана супстанца примјењује у храни било као константна прехранбена концентрација (ppm) или када се користи константи дозни ниво у смислу тјелесне масе животиња, алтернативу треба назначити. За супстанце које се примјењују присилним храњењем, доза се примјењује у слично вријеме сваког дана и прилагођена је како би се задржао константан дозни ниво у смислу тјелесне масе животиње. Када се користи испитивање са поновљеном дозом као претходно испитивање за дугорочну студију, онда у обе студије треба користити сличну прехрану. За студије акутне токсичности ако није могуће дати једну дозу, доза се може давати у мањим дијеловима током периода који не прелазе 24 сата.

1.6. ПОСМАТРАЊА

1.6.1. Учесталост посматрања и испитивања

Код студија са поновљеном дозом, период посматрања треба да покрије период дозирања. Код студија акутне токсичности, треба посматрати 14-дневни период после третмана. Код животиња у пратећим групама које се држе без излагања за вријеме после третмана, посматрања треба да покрију и овај период.

Посматрања треба обављати довољно често како би се повећала вјероватност детекције било којих бихевиоралних и/или неуролошких абнормалности. Посматрања треба обављати по могућству у исто вријеме сваког дана узимајући у обзир период у коме се очекује појава ефеката после дозирања. Фреквенција клиничких посматрања и функционалних тестова је дата у Табели 2. Уколико кинетички или други подаци који су добијени у претходним студијама указују на потребу посматрања у другачијим периодима, треба усвојити алтернативни распоред како би се прикупио максималан број информација. Треба дати објашњење за промјену распореда.

1.6.1.1. Посматрања општег здравственог стања и морталитета/морбидитета

Здравствено стање свих животиња треба пажљиво посматрати најмање једном дневно, а два пута дневно посматрају се морталитет и морбидитет.

1.6.1.2. Детаљна клиничка посматрања

На животињама које су изабране за ту сврху обављају се детаљна клиничка опажања (видјети Табелу 1.) једном прије првог излагања (како би се омогућила упређивања код једне јединке) и у различитим интервалима у зависности од трајања студије (видјети Табелу 2.). Детаљна клиничка посматрања на пратећим групама треба обавити на крају периода опоравка. Детаљна клиничка опажања се обављају изван кавеза у стандардној арили. Опажања се пажљиво биљеже коришћењем система оцјењивања који укључује критеријуме или скале за сваку мјеру. Лабораторија јасно дефинише критеријуме или скале. Треба уложити напор како би се обезбиједило да варијације у условима испитивања буду минималне (не систематично повезане са третманом) и да посматрања обављају обучени посматрачи који нису упознати са третманом.

Препоручљиво је структурирано обављати посматрања по добро дефинисаним критеријумима (укључујући дефиницију „нормалног распона“) и систематично их примијенити на сваку животињу у сваком периоду посматрања. „Нормални распон“ треба адекватно да се документује. Биљеже се сви уочени знакови. Кад год је могуће треба забиљежити и величину уочених знакова. Клиничка опажања треба да укључују, али не и да буду ограничена на, промјене на кожи, крзну, очима, слузницама, појава секрета и екскрета и аутономне активности (нпр. лакримација, пилоерекција, величина зенице, необичан начин дисања и/или дисање на уста, било које необичне знакове уринирања или дефекације и безбојни урин).

Биљеже се и било који неуобичајени ефекти у погледу положаја тијела, нивоа активности, (нпр. повећано или смањено истраживање стандардне арене) и координације покрета. Промјене у држању (нпр. клађење, атаксија), ставу (нпр. погрбљеност) и реакцији на поступање, смјештање или други стимулуси околине као и присуство клоничних или тоничних покрета, конвулзија или тремора, стереотипа (нпр. претјерано тимарење, необични покрети главе, понављајуће кретње у круг) или чудно понашање (нпр. грижење или претјерано лизање, самосакаћење, ход уназад, вокализација) или агресија такође се биљеже.

1.6.1.3. Функционална испитивања

Слично детаљним клиничким посматрањима, функционална испитивања такође треба обављати прије излагања, као и често после тога, на свим животињама које су изабране за ту сврху (видјети Табелу 1.). Учесталост функционалних испитивања такође зависи од трајања студије (видјети Табелу 2.). Поред периода посматрања из Табеле 2, треба обављати функционална испитивања на пратећим групама све до усмрћења. Функционална испитивања треба да укључују сензорну реактивност на стимулусе разних врста (нпр. звучни, визуелни и проприоцептивни стимулуси^{5, 6, 7} оцјењивање снаге стиска⁸ и оцјењивање моторне активности⁹). Моторну активност треба мјерити аутоматском справом којом је могуће детектовати смањену и повећану активност. Уколико се користи други дефинисани систем, он мора бити квантитативан и његова осјетљивост и поузданост треба показати. Сваки уређај треба тестирати како би се осигурала поузданост током времена и конзистентност између уређаја. Више детаља о поступцима који се могу пратити налази се у литератури. Уколико нема података (нпр. структура - активност, епидемиолошки подаци, друге студије токсичности) који би указивали на потенцијалне неуротоксичне ефекте, разматра се укључивање специјализованијих тестова сензорне или моторне функције или учења и памћења како би се детаљније проучили ти могући ефекти. Више података о специјализованим тестовима дато је у литератури¹.

Изузетно, животиње које показују знакове токсичности у обиму који значајно омета функционално испитивање могу бити изостављене из тог испитивања. Треба дати оправдање за искључивање тих животиња из функционалног испитивања.

1.6.2. Тјелесна маса и потрошња хране/воде

За студије које трају до 90 дана све животиње треба мјерити најмање једном недјељно и треба измјерити потрошњу хране (потрошњу воде када се испитивана супстанца уноси тим путем) такође најмање једном недјељно. За дугорочне студије све животиње треба мјерити најмање једном недјељно првих 13 недеља, а потом најмање једном на сваке 4 недјеље. Треба мјерити потрошњу хране (потрошњу воде када се испитивана супстанца уноси тим путем) такође најмање једном недјељно током првих 13 недеља, а касније у приближно тромјесечним интервалима осим уколико здравствено стање или промјена тјелесне масе не налажу другачије.

1.6.3. Офталмолошка испитивања

За студије које трају дуже од 28 дана треба обавити офталмолошки преглед уз коришћење офталмоскопа или сличног одговарајућег инструмента, прије примјене испитиване супстанце и по завршетку студије, најбоље на свим животињама, али најмање на онима из група високе дозе и из контролне групе.

Уколико се примјете промјене у очима или уколико клинички знаци указују на потребу, треба прегледати све животиње. Код дугорочних студија офталмолошки преглед треба обављати у 13. недјељи. Офталмолошки прегледи се не морају обављати уколико су ови подаци већ доступни из других студија сличног трајања и сличних дозних нивоа.

1.6.4. Хематолошка и медицинско-биохемијска испитивања

Када се изводи студија неуротоксичности у комбинацији са студијом системске токсичности са поновљеном дозом, треба урадити хематолошка испитивања и медицинско-биохемијска одређивања како је изложено у методи испитивања системске токсичности. Прикупљање узорака треба обавити тако да било који потенцијални ефекти на неуропатологију буду сведени на минимум.

1.6.5. Хистопатолошка испитивања

Неуропатолошки преглед треба да буде осмишљен тако да допуни и прошири опажања из *in vivo* фазе студије. Ткива најмање 5 животиња/пол/група (видјети Табелу 1. и следећи пасус овог одељка) треба фиксирати *in situ*, коришћењем општепризнатих техника перфузије и фиксације (видјети литературу³, и литературу⁴). Било које уочљиве промјене треба забиљежити. Кад се студија изводи као самостална студија за провјеру неуротоксичности или за карактеризацију неуротоксичних ефеката, преостале животиње могу бити коришћене било за специфичне неуробихевиоралне^{10,11}, неуропатолошке^{10,11,12,13}, неурохемијске^{10,11,14,15} или електрофизиолошке^{10,11,16,17} поступке као допуна поступцима и испитивањима који су овде описани или за повећање броја јединки прегледаних за хистопатологију. Ови додатни поступци су од посебне користи кад емпиријска опажања или очекивани ефекти указују на специфични тип или циљно мјесто неуротоксичности^{2,3}. Алтернативно, преостале животиње могу да се подвргну рутинском патолошком оцјењивању како је описано у методи за студије са поновљеном дозом.

Општи поступак бојења као што је хематоксилин и еозин (у даљем тексту: Н&Е) треба обавити за све узроке ткива у парафину и треба извести микроскопски преглед. Уколико се уоче знаци периферне неуропатије или ако се на исте сумња, потребно је испитати узорке периферног нервног ткива у пластици. Клинички знаци такође могу назначити додатна мјеста за испитивање или коришћење посебних поступака бојења. Упутсво о додатним мјестима дато је у литератури^{3, 4}. Одговарајуће специјалне боје за показивање специфичних типова патолошких промјена могу бити од помоћи¹⁸.

На репрезентативним пресјецима централног и периферног нервног система треба извршити хистолошки преглед (видјети у литератури³ и литератури⁴). Испитивана подручја обично укључују: предњи мозак, средиште церебрума, укључујући пресјек кроз хипокампус, средњи мозак, церебелум, понс, продужена мождина, око са оптичким нервом и ретином, кичмену мождину и цервикална и лумбална задебљања, дорзални корен ганглиа, дорзална и вентрална влакна коренова, проксимални ишијасни нерв, проксимални тибијални нерв (у кољену) и гране тибијалног нерва за мишић листа. Пресјечи кичмене мождине и периферних нерава треба да укључе и попречне или трансверзалне и уздужне пресјеке. Треба обратити пажњу на васкулатуру нервног

система. Узорак скелетног мишића, посебно мишића листа, такође треба прегледати. Посебну пажњу треба обратити на мјеста са целуларном или фибрознам структуром и узорак CNS и PNS за који се зна да је посебно погођен неуротоксикантима.

Смјернице о неуропатолошким промјенама које типично произилазе из излагања токсиканту дате су у литератури^{3,4}. Препоручује се постепено испитивање узорака ткива у коме се пресеци групе високе дозе прве упоређују са онима из контролне групе. Уколико се не уоче неуропатолошке промјене у узорцима из ових група, даља анализа није потребна. Уколико се уоче неуропатолошке промјене у групи високе дозе, узорак сваког потенцијално погођеног ткива из средњих и нижих дозних група треба кодирати и редом испитати.

Уколико се пронађу било какве неуропатолошке промјене у квалитативној анализи, треба обавити друго испитивање на свим подручјима нервног система који показују такве промјене. Пресеке из свих дозних група свих потенцијално захваћених регија треба кодирати и испитати насумце без познавања кода. Фреквенца и озбиљност сваке лезије треба да буду забиљежене. Пошто се оцјене све регије из свих група код се може дешифровати и може се обавити статистичка анализа како би се оцијенио однос доза-одговор. Примјере различитих степена озбиљности сваке лезије треба описати. Неуропатолошки налази треба да се оцијене у контексту бихејвиоралних посматрања и мјерења, као и других података из претходних и истовремених студија системске токсичности испитиване супстанце.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Наводе се појединачни подаци. Сви подаци се наводе табеларно. За сваку испитивану или контролну групу наводе се: број животиња на почетку испитивања, број животиња које су пронађене мртве за вријеме испитивања или усмрћене из хуманих разлога, као и вријеме смрти или хуманог жртвовања, број који показује знакове токсичности, опис знакова токсичности који су уочени, укључујући вријеме настанка, трајање, врсту и озбиљност било којих токсичних ефеката, број животиња које показују лезије, укључујући врсту и озбиљност лезије (лезија).

2.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Налази студије се процјењују у погледу инциденце, озбиљности и корелације неуробихевиоралних и неуропатолошких ефеката (неурохемијских или електрофизиолошких ефеката такође, уколико су укључена додатна испитивања) или било којих других уочених штетних ефеката. Када је могуће, нумерички резултати се процјењују одговарајућом општеприхваћеном статистичком методом. Статистичке методе се бирају приликом осмишљавања студије.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

- 1) Испитиваној супстанци:
 - физичка природа (укључујући изомерију, чистоћу и физичка и хемијска својства);
 - идентификациони подаци.
- 2) Вехикулуму (ако одговара):
 - оправдање за избор вехикулума.
- 3) Експерименталним животињама:

- коришћена врста/сој;
- број, старост и пол животиња;
- извор, услови смјештаја, аклиматизација, исхрана, итд;
- појединачне масе животиња на почетку испитивања.

4) Условима испитивања:

- детаљи о формулацији испитиване супстанце/припрема исхране, постигнута концентрација, стабилност и хомогеност препарата;
- спецификација примијењених доза, укључујући детаље о вежикулуму, запремини и физичком облику примијењеног материјала;
- детаљи о примјени испитиване супстанце;
- образложење за изабране нивое доза;
- образложење за пут примјене и трајање излагања;
- конверзија концентрације испитиване супстанце (ppm) из исхране/воде за пиће у стварну дозу (mg/kg тјелесна маса / дан), уколико је примјењиво;
- детаљи о квалитету хране и воде.

5) Поступцима испитивања и посматрања:

- детаљи о сврставању животиња сваке групе у подгрупе за перфузију;
- детаљи о систему бодовања, укључујући критеријуме и скале за свако мјерење у детаљним клиничким посматрањима;
- детаљи о функционалним испитивањима за сензорну реактивност на стимулусе различитих врста (нпр. звучни, визуелни и проприоцептивни), за оцјењивање снаге стиска, за оцјењивање моторне активности (укључујући детаље о аутоматским справама за детекцију активности), и другим коришћеним поступцима;
- детаљи о офталмолошким прегледима и ако одговара хематолошким испитивањима и медицинско-биохемијским испитивањима са релевантним основним вриједностима;
- детаљи специфичних неуробихевиоралних, неуропатолошких, неурохемијских или електрофизиолошких поступака.

6) Резултатима:

- тјелесна маса/промјене тјелесне масе, укључујући тјелесну масу при жртвовању;
- потрошња хране и воде, уколико је примјењиво;
- подаци о токсичним ефектима по полу и дозном нивоу, укључујући знаке токсичности или смртност;
- природа, озбиљност и трајање (вријеме настанка и каснији ток) детаљних клиничких налаза (пролазних или не);
- детаљан опис свих резултата функционалних испитивања;
- налази обдукције;
- детаљан опис свих специфичних неуробихевиоралних, неуропатолошких, неурохемијских или електрофизиолошких налаза, уколико је примјењиво;
- подаци о апсорпцији и метаболизму, уколико су доступни;
- статистичка обрада резултата, кад је примјењиво.

7) Образложењу резултата:

- податке о ефекту дозе;
- однос других токсичних ефеката до закључка о неуротоксичном потенцијалу испитиване супстанце;
- доза без штетног ефекта (NOAEL).

8) Закључку:

- препоручује специфичан извјештај о цјелокупној неуротоксичности испитиване хемикалије.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD Guidance Document on Neurotoxicity Testing Strategies and Test Methods. OECD, Paris, InPreparation.
2. Test Guideline for a Developmental Neurotoxicity Study, OECD Guidelines for the Testing of Chemicals. In preparation.
3. World Health Organisation (WHO) (1986) Environmental Health Criteria document 60: Principles and Methods for the Assessment of Neurotoxicity associated with Exposure to Chemicals.
4. Spencer, P.S. and Schaumburg, H.H. (1980) Experimental and Clinical Neurotoxicology. Eds. Spencer, P.S. and Schaumburg, H.H. eds. Williams and Wilkins, Baltimore/London.
5. Tupper, D.E. and Wallace, R.B., (1980) Utility of the Neurological Examination in Rats. *Acta Neurobiol. Exp.*, 40, p. 999-1003.
6. Gad, S.C., (1982) A Neuromuscular Screen for Use in Industrial Toxicology. *J. Toxicol. Environ. Health*, 9, p. 691-704.
7. Moser, V.C., McDaniel, K.M. and Phillips, P.M., (1991) Rat Strain and Stock Comparisons Using a Functional Observational Battery: Baseline Values and Effects of amitraz. *Toxic. Appl. Pharmacol.*, 108, p. 267-283.
8. Meyer, O.A., Tilson, H.A., Byrd, W.C. and Riley, M.T., (1979) A Method for the Routine Assessment of Fore- and Hind- limb Grip Strength of Rats and Mice. *Neurobehav. Toxicol.*, 1, p. 233-236.
9. Crofton, K.M., Haward, J.L., Moser, V.C., Gill, M.W., Reirer, L.W., Tilson, H.A. and MacPhail, R.C. (1991) Interlaboratory Comparison of Motor Activity Experiments: Implication for Neurotoxicological Assessments. *Neurotoxicol. Teratol.*, 13, p. 599-609.
10. Tilson, H.A., and Mitchell, C.L. eds., (1992) Neurotoxicology Target Organ Toxicology Series. Raven Press, New York.
11. Chang, L.W., ed., (1995) Principles of Neurotoxicology. Marcel Dekker, New York.
12. Broxup, B., (1991) Neuopathology as a screen for Neurotoxicity Assessment. *J. Amer. Coll. Toxicol.*, 10, p. 689-695.
13. Moser, V.C., Anthony, D.C., Sette, W.F. and MacPhail, R.C., (1992) Comparison of Subchronic Neurotoxicity of 2-Hydroxyethyl Acrylate and Acrylamide in Rats. *Fund. Appl. Toxicol.*, 18, p. 343-352.
14. O'Callaghan, J.P. (1988). Neurotypic and Gliotypic Proteins as Biochemical Markers of Neurotoxicity. *Eurotoxicol. Teratol.*, 10, p. 445-452.
15. O'Callaghan J.P. and Miller, D.B., (1988) Acute Exposure of the Neonatal Rat to Triethyltin Results in Persistent Changes in Neurotypic and Gliotypic Proteins. *J. Pharmacol. Exp. Ther.*, 244, p. 368-378. L 142/428 EN Official Journal of the European Union 31.5.2008
16. Fox, D.A., Lowndes, H.E. and Birkamper, G.G., (1982) Electrophysiological Techniques in Neurotoxicology. In: *Nervous System Toxicology*. Mitchell, C.L. ed. Raven Press, New York, p. 299-335.
17. Johnson, B.L., (1980) Electrophysiological Methods in neurotoxicity Testing. In: *Experimental and Clinical Neurotoxicology*. Spencer, P.S. and Schaumburg, H.H. eds., Williams and Wilkins Co., Baltimore/ London, p. 726-742.
18. Bancroft, J.D. and Steven A., (1990) Theory and Practice of Histological Techniques. Chapter 17, Neuopathological Techniques. Lowe, James and Cox, Gordon eds. Churchill Livingstone.

Табела 1.: Минимални број животиња по групи када се студија неуротоксичности изводи одвојено или у комбинацији с другим студијама

	СТУДИЈА НЕУРОТОКСИЧНОСТИ СПРОВЕДЕНА КАО			
	Посебна студија	Комбинована са 28-дневном студијом	Комбинована са 90-дневном студијом	Комбинована са студијом хроничне токсичности
Укупан број животиња по групи	10 мужјака и 10 женки	10 мужјака и 10 женки	15 мужјака и 15 Женки	25 мужјака и 25 женки
Број животиња одабраних за функционална испитивања укључујући детаљно клиничко посматрање	10 мужјака и 10 женки	10 мужјака и 10 женки	10 мужјака и 10 женки	10 мужјака и 10 женки
Број животиња одабран за узорковање <i>in situ</i> и неурохистопатологију	5 мужјака и 5 женки	5 мужјака и 5 женки	5 мужјака и 5 женки	5 мужјака и 5 женки
Број животиња одабран за посматрања токсичности поновљене дозе/субхроничне/хроничне, хематологију, медицинску биохемију, хистопатологију, итд. како је назначено у Водичу		5 мужјака и 5 женки ^{LI}	10 мужјака ^{XVI} 10 женки ^{XVI}	20 мужјака ^{XVI} 20 женки ^{XVI}
Додатна посматрања, када је одговарајуће	5 мужјака и 5 женки			

Табела 2.: Фреквенца клиничког посматрања и функционалних испитивања

Врста посматрања		Трајање студије			
		Актутно	28-дана	90-дана	Хронично
Код свих животиња	Опште здравствено стање	дневно	дневно	Дневно	Дневно
	Морталитет /морбидитет	Два пута дневно	Два пута дневно	Два пута дневно	Два пута дневно
Код животиња одабраних за функционална посматрања	Детаљна клиничка посматрања	- прије првог излагања - 8 сати после дозирања у очекивано вријеме највећег ефекта - на дан 7 и 14 после дозирања	- прије првог излагања - после тога једном недељно	- прије првог излагања - једном за вријеме прве или друге недеље излагања - после тога мјесечно	- прије првог излагања - једном на крају првог мјесеца излагања - после тога свака три мјесеца
	Функционална испитивања	- прије првог излагања - 8 сати после дозирања у очекивано вријеме највећег ефекта - на дан 7 и 14 после дозирања	- прије првог излагања - за вријеме четврте недеље третмана што је могуће ближе крају периода излагања	- прије првог излагања - једном за вријеме прве или друге недеље излагања - после тога мјесечно	- прије првог излагања - једном на крају првог мјесеца излагања - после тога свака три мјесеца

^{LI} Укључује пет животиња одабраних за функционална испитивања и детаљно клиничко посматрање као дио студије неуротоксичности.

В.44. АПСОРПЦИЈА ПРЕКО КОЖЕ: *IN VIVO* МЕТОДА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 427 (2004).

1.1. УВОД

Експозиција многим хемикалијама се дешава углавном путем коже док се већина студија изводи на лабораторијским животињама пероралном примјеном. *In vivo* испитивање перкутане апсорпције наведено у овој смијерници обезбјеђује везу која је неопходна за екстраполацију из студија оралне токсичности када се ради процјена безбједности послје дермалне експозиције.

Супстанца мора да прође велики број слојева ћелија коже прије него што доспе у циркулацију. За већину супстанци слој који ограничава брзину пролаза кроз кожу је *stratum corneum* који се састоји од мртвих ћелија. Пермеабилност кроз кожу зависи како од липофилности хемикалије тако и од дебљине спољашњег слоја епидермиса, као и од фактора као што су молекулска маса и концентрација супстанце. Углавном је кожа пацова и зечева пермеабилнија од људске, док је пермеабилност коже заморчића и мајмуна сличнија људској.

Методе за мјерење перкутане апсорпције могу да се подијеле у двије категорије: *in vivo* и *in vitro*. *In vivo* метода може да обезбиједи добре податке о апсорпцији кроз кожу код различитих врста.

Недавно су развијене *in vitro* методе. Оне користе транспорт кроз цио или дјелимични слој животињске или људске коже у резервоар са течностима. *In vitro* метода се описује у посебној методи испитивања¹. Препоручује се да се користи OECD водич² као помоћ у избору одговарајуће методе испитивања апсорпције кроз кожу за дату ситуацију с обзиром да се у овом водичу налазе детаљи о погодности како *in vitro* тако и *in vivo* метода.

In vivo метода описана у овој методи омогућује одређивање пенетрације испитиване супстанце кроз кожу у системски одјељак. Ова техника се широко користи током више година^{3,4,5,6,7}. Иако у многим случајевима *in vitro* студије перкутане апсорпције могу да буду погодне, постоје многе ситуације у којима само *in vivo* студије могу да обезбиједи неопходне податке.

Предност *in vivo* методе је да користи физиолошки и метаболички интактан систем, користи врсте уобичајене за многе студије токсичности и може да се модификује за примјену на другим врстама. Недостаци су коришћење живих животиња, потреба за коришћењем радиоактивно обиљеженог материјала да би се добили поуздани резултати, тешкоће у одређивању ране фазе апсорпције и разлике у пермеабилности коже врста која се најчешће користи (пацова) и коже човјека.

Животињска кожа је углавном пермеабилнија и због тога на основу ових испитивања може да се проецијени апсорпција кроз кожу човека^{6,8,9}. Кауситичне/корозивне супстанце не треба испитивати на живим животињама.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Неапсорбована доза представља дозу која је испрана са површине коже послје експозиције и дио који је присутан на неоклузивном покривачу, укључујући и дозу за коју је показано да је испарила са коже током испитивања.

Апсорбована доза (*in vivo*) обухвата дозу која се налази у урину, у испирку кавеза, фецесу, издахнутом ваздуху (ако је мјерено), крви, ткивима (ако су сакупљана) и у лешу животиње после уклањања дијела коже на коју је примijeњена супстанца.

Апсорбабилна доза представља дозу у или на кожи после испирања.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца (пожељно је да буде радиоактивно обиљежена) примјењује се на ошишану кожу животиња у једном или више дозних нивоа у облику репрезентативних препарата у употреби. Испитивани препарати се могу оставити у контакту са кожом одређено вријеме под одговарајућим покривачем (не-оклузивни, семи-оклузивни или оклузивни) да би се спријечила ингестија испитиваног препарата. На крају експозиције покривач се уклања и кожа чисти одговарајућим средством за чишћење, покривач и материјал за чишћење се чувају за анализу, а на кожу се наноси нови покривач. Животиње се смјештају у појединачне метаболичке кавезе и екскрети и издахнути ваздух се скупљају за анализу, прије, током и после периода експозиције. Сакупљање издахнутог ваздуха може да се изостави ако постоји довољно података да је формирање испраљивих радиоактивних метаболита минимално или се уопште не јавља. Свака студија обично укључује неколико група животиња које ће бити изложене испитиваном препарату. Једна група ће бити жртвована на крају периода експозиције. Потом ће друге групе бити жртвоване у планираним интервалима². На крају периода сакупљања узорака, остатак животиња се жртвује, сакупља се крв за анализу, уклања се и чува за анализу дио коже на коју је испитивана супстанца примijeњена, а лешеве се анализирају за сваки неизлучени материјал. Узорци се анализирају на одговарајуће начине и одређује се степен перкутане апсорпције^{6,8,9}.

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Избор животињске врсте

Обично се користи пацов, али сојеви без длаке и врсте које имају брзине апсорпције сличније оној код људи могу такође да се користе^{3,6,7,8,9}. Укључују се младе, одрасле и здраве животиње истог пола (обично мушког пола) уобичајених лабораторијских сојева. На почетку студије одступање у тјелесној маси животиње не треба да буде веће од $\pm 20\%$ од просјечне масе. На примјер, мужјаци пацова од 200 g до 250 g, посебно на горњој половини овог распона.

1.4.2. Број и пол животиња

Група од најмање четири животиње истог пола треба да се користи за сваки испитивани препарат и свако планирано вријеме жртвовања. Свака група животиња ће бити жртвована после различитих временских интервала, нпр. на крају периода експозиције (обично 6 или 24 сата) и у наредним приликама (нпр. 48 и 72 сата). Ако постоје подаци који показују суштинске разлике у дермалној токсичности између мужјака и женки, треба користити осјетљивији пол. Ако не постоје такви подаци, може да се користи било који од полова.

1.4.3. Услови смјештаја и исхране

Температура у простору за чување експерименталних животиња треба да буде 22 °C (± 3 °C). Релативна влажност треба да буде најмање 30% и да не премашује 70% осим

за вријеме чишћења простора. Циљна влажност треба да буде 50% до 60%. Освјетљење треба да буде вјештачко са периодом свјетлости од 12 сати и периодом мрака од 12 сати.

За исхрану може да се користи уобичајена храна за експерименталне животиње, која треба да буде слободно доступна животињама уз неограничен приступ води за пиће. За вријеме студије, а по могућству и за вријеме аклиматизације, животиње се смјештају у појединачне метаболичке кавезе. С обзиром да просипање хране и воде могу да компромитују резултате, вјероватноћа за овакве догађаје треба да се минимализује.

1.4.4. Припрема животиња

Животиње се означавају да би могле да се појединачно идентификују и чувају се у кавезима најмање пет дана прије почетка студије да би се аклиматизовале на лабораторијске услове.

Послије аклиматизације и приближно 24 сата прије дозирања, регион рамена и леђа сваке животиње се ошиша. Пропустљивост оштећене коже је различита од оне код интактне коже и због тога се избјегава абразија коже. Послије шишања и приближно 24 сата прије примјене испитиване супстанце на кожу (видјети одјељак 1.4.7. ове методе), површина коже треба да се обрише ацетоном да би се уклонио себум. Додатно прање сапунима и водом се не препоручује због тога што резидуе сапуна могу да промовишу апсорпцију испитиване супстанце. Површина коже мора да буде довољно велика да обезбједи поуздано израчунавање апсорбоване количине испитиване хемикалије по cm^2 коже, пожељно је најмање 10 cm^2 . Ова површина је практична за пацове од 200 g до 250 g ТМ. Послије припреме животиње се враћају у метаболичке кавезе.

1.4.5. Испитивана супстанца

Испитивана супстанца је ентитет чија пенетрационе карактеристике треба да се испитају. Идеално, испитивана супстанца треба да буде радиоактивно обиљежена.

1.4.6. Испитивани препарат

Препарат испитиване супстанце (нпр. чиста, разблажена хемикалија или формулисани материјал који садржи испитивану хемикалију која се примјењује на кожу) треба да буде исти (или реални сурогат) као онај којем ће бити изложени људи или друга циљна врста. Свако одступање од препарата у употреби мора бити оправдано. Када је неопходно, испитивна супстанца се раствара или суспендује у одговарајућем вехикулуму. За вехикулуме који нису вода треба познавати апсорпционе карактеристике и могуће интеракције са испитиваном супстанцом.

1.4.7. Примјена на кожу

На кожи се дефинише одређени дио површине за апликацију. Позната количина испитиваног препарата се равномјерно наноси на то мјесто. Ова количина обично треба да имитира могућу експозицију код људи, типично 1 mg/cm^2 до 5 mg/cm^2 за чврсте или до $10 \text{ } \mu\text{l/cm}^2$ за течности. Све друге количине треба да се оправдају условима очекиване примјене, циљевима студије или физичким својствима испитиваног препарата. Послије апликације, третирано место мора да буде заштићено од лизања. Примјер типичне справе дат је на Слици 1. Обично се место примјене заштити неоклузивним покривачем (нпр. покривач од пермеабилне најлонске газе). За дужу примјену мјесто примјене треба да буде покривено. У случају испаравања полуиспарљивих испитиваних супстанци, долази до неприхватљивог смањења ресоверу вриједности за испитивану супстанцу (видјети

одјељак 1.4.10. први пасус ове методе), неопходно је да се испарена супстанца ухвати филтером од медицинског угља који покрива справу за примјену (видјети Сliku 1). Важно је да ни једна справа не оштећује кожу, нити да апсорбује, нити да реагује са испитиваним препаратом. Животиње се враћају у појединачне метаболичке кавезе да би се сакупљали екскрети.

1.4.8. Трајање експозиције и узорковање

Трајање експозиције је временски интервал између примјене и уклањања прањем испитиваног препарата са коже. Треба да се користи одговарајући период експозиције (обично 6 или 24 сата), што се заснива на очекиваној дужини експозиције код људи. Послије периода експозиције, животиње се задржавају у метаболичким кавезима све до унапријед планираног жртвовања. Животиње се посматрају у редовним интервалима током студије да би се утврдили знаци токсичних/абнормалних одговора. На крају периода експозиције, третирану кожу треба прегледати да би се провјерило да ли постоје видљиви знаци иритације.

Метаболички кавези треба да омогуће одвојено сакупљање урина и фецеса током студије. Они треба да обезбиједје и сакупљање ^{14}C -угљендиоксида и испарљивих ^{14}C -угљеникових једињења која треба да се анализирају када су произведена у довољној количини (више од 5%). Урин, фецес и течност за хватање (нпр. ^{14}C -угљендиоксида и испарљивих ^{14}C -угљеникових једињења) треба појединачно сакупљати од сваке групе у свако вријеме узимања узорака. Ако постоји довољно података да се формира мало или нимало испарљивог, радиоактивног метаболита, могу да се користе отворени кавези.

Екскрети се сакупљају за вријеме периода експозиције и до 24 сата после иницијалног контакта са кожом, а потом свакодневно до краја испитивања. Мада су три интервала сакупљања екскрета обично довољна, предвиђена намјена испитиваног препарата или постојећи кинетички подаци могу да укажу на то да је за студију погодније да се укључи додатно вријеме и интервали.

На крају периода експозиције, заштитна направа се уклања са сваке животиње и одвојено задржава за анализу. Третирана кожа свих животиња треба да се опере најмање три пута одговарајућим средством за чишћење користећи погодне убрусе. То мора да се чини пажљиво да би се избјегла контаминација других дијелова тијела животиње. Средство за чишћење мора да буде дио уобичајене хигијенске праксе, нпр. водени раствор сапуна. На крају кожа треба да се осуши. Сви убруси и испирци морају да се сачувају за анализу. Прије враћања у кавезе, треба да се примјени нов покривач да би се заштитило третирано мјесто код животиња које су предвиђене за касније испитивање.

1.4.9. Поступци жртвовања

За сваку групу, појединачне животиње се жртвују у предвиђено вријеме и крв се сакупља за анализу. Заштитна направа или покривач треба да се уклоне за анализу. Кожа са мјеста апликације и сличног дијела недозираних, ошишаних коже треба да се уклони од сваке животиње за одвојену анализу. Место примјене може да се раздијели да би се одвојио *stratum corneum* од епидермиса како би се добио податак о диспозицији испитиване хемикалије. Одређивање ове расподеле током времена, после периода експозиције треба да укаже на судбину испитиване хемикалије у *stratum corneum*. Да би се олакшало раздјељивање коже (послије завршеног прања коже и жртвовања животиње), сви заштитни покривачи се уклањају. Кожа мјеста апликације са прстеном околне коже се одваја од пацова и причвршћује иглама за подлогу. Парче адхезивне траке се примјењује на површину коже уз благи притисак, а потом се трака уклања заједно са дијелом *stratum corneum*. Затим се примјењују нови комади адхезивне траке све док се

трака више не лијепи за површину коже, када је сав stratum corneum уклоњен. За сваку животињу сви дијелови адхезивне траке могу да се чувају у једном контејнеру коме је додат ткивни дигестант да би се солубилизовао stratum corneum. Сва потенцијално циљна ткива могу да се уклоне за посебна мјерења прије него што се остаци анализирају за апсорбовану лешну дозу. Лешеви појединачних животиња треба да се сачувају за анализу. Обично је довољна анализа укупног садржаја. Циљни органи могу да се уклоне за одвојене анализе (ако су на то указале друге студије). Урин који се налази у мокраћној бешици при жртвовању, треба да се дода у претходно сакупљен урин. Послије скупљања екскрета из метаболичких кавеза у вријеме жртвовања животиња, кавези и уређаји за сакупљање треба да се оперу одговарајућим растварачем. Други дијелови опреме који могу бити контаминирани такође треба да се анализирају.

1.4.10. Анализе

У свим студијама треба постићи одговарајућу recovery вриједност (нпр. средњу вриједност од $100\% \pm 10\%$ радиоактивности). Recovery вриједности ван ових морају се оправдати. Количина примијењене дозе у сваком узорку треба да се аализира одговарајућим валидованим поступцима.

Статистичка разматрања треба да укључе мјеру варијације за понављања за сваку примјену.

2. ПОДАЦИ

Сљедећа мјерења треба да се изврше за сваку животињу, за свако вријеме узорковања, за испитану хемикалију и/или метаболите (уз појединачне податке, подаци груписани према времену узорковања треба да се прикажу као средње вриједности):

- количина удружена са заштитним направама;
- количина која може да се уклони са коже;
- количина у/на кожи која не може да се испере са коже;
- количина у узорцима крви;
- количина у екскретима и издахнутом ваздуху (ако је примјењиво);
- количина која остане у лешу или у органима који су уклоњени за одвојену анализу.

Количина испитиване супстанце и/или метаболита у екскретима, издахнутом ваздуху, крви и лешу омогућава одређивање укупне апсорбоване количине у свакој временској инстанци. Може се израчунати и количина испитиване хемикалије која је апсорбована по cm^2 изложене коже за вријеме периода експозиције.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи захтјеве предвиђене у протоколу, укључујући оправданост система за испитивање који је коришћен, а мора да садржи и податке о:

1) Испитиваној супстанци:

- подаци за идентификацију (нпр. CAS број ако је доступан, извор, чистоћа (радиохемијска чистоћа), познате нечистоће, број серије);
- физичка својства, физичка и хемијска својства (нпр. рН, испарљивост, растворљивост, стабилност, молекулска маса и log Pow).

2) Испитиваном препаратом:

- формулација и оправданост примјене;

- детаљи о испитиваном препарату, примјењена количина, постигнута концентрација, вежикулум, стабилност и хомогеност.

3) Експерименталним животињама:

- коришћена врста/сој;
- број, старост и пол животиња;
- извор животиња, смјештај, исхрана и итд.;
- индивидуалне тјелесне масе животиња на почетку теста.

4) Условима испитивања:

- детаљи примјене испитиваног препарата (мјесто примјене, аналитичке методе, оклузија/неоклузија, запемина, екстракција, детекција);
- детаљи о квалитету хране и воде.

5) Резултатима:

- сви знаци токсичности;
- табеларни подаци о апсорпцији (изражени као брзина, количина или проценат);
- укупни ресоверу у експерименту;
- тумачење резултата, поређење са расположивим резултатима перкутане апсорпције испитиваног једињења.

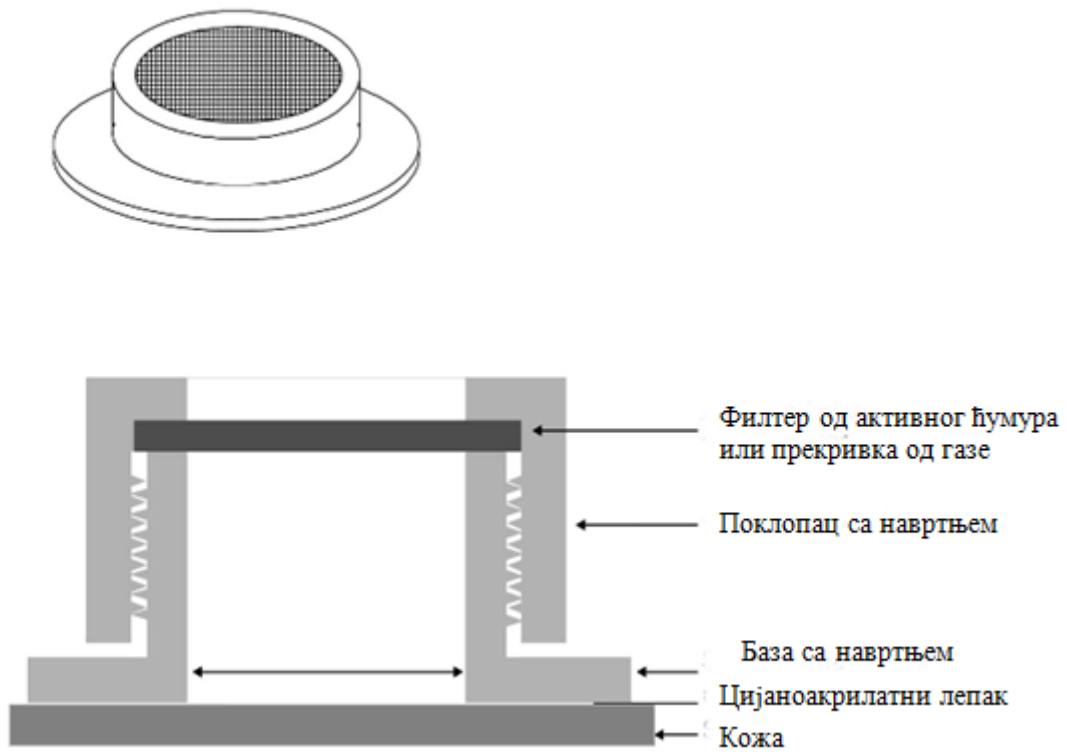
6) Образложењу резултата.

7) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Testing Method B.45. Skin Absorption: *In vitro* Method.
2. OECD (2002). Guidance Document for the Conduct of Skin Absorption Studies. OECD, Paris.
3. ECETOC, (1993) Percutaneous Absorption. European Centre for Ecotoxicology and Toxicology of Chemicals, Monograph No 20.
4. Zendzian R.P. (1989) Skin Penetration Method suggested for Environmental Protection Agency Requirements. J. Am. Coll. Toxicol. 8(5), p. 829-835.
5. Kemppainen, B.W., Reifenrath WG (1990) Methods for skin absorption. CRC Press Boca Raton, FL, USA.
6. EPA, (1992) Dermal Exposure Assessment: Principles and Applications. Exposure Assessment Group, Office of Health and Environmental Assessment.
7. EPA, (1998) Health Effects Test Guidelines, OPPTS 870-7600, Dermal Penetration. Office of Prevention, Pesticides and Toxic Substances.
8. Bronaugh, R.L., Wester, R.C., Bucks, D., Maibach H.I. and Sarason, R., (1990) *In vivo* percutaneous absorption of fragrance ingredients in rhesus monkeys and humans. *Fd. Chem. Toxic.* 28, p. 369-373.
9. Feldman, R.J. and Maibach, H.I., (1970) Absorption of some organic compounds through the skin in man. *J. Invest Dermatol.* 54, p. 399-404.

Слика 1: Примјер дизајна типичне направе која се користи да одреди и заштити место дермалне примјене за вријеме *in vivo* студија перкутане апсорпције.

B.45. АПСОРПСИЈА ПРЕКО КОЖЕ: *IN VITRO* МЕТОДА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Ова метода потпуно одговара методи OECD: TG 428 (2004).

1.1. УВОД

Ова метода је намијењена да обезбиједи податке о апсорпцији испитиване супстанце која је примјењена на одсјечак коже. Она може да се комбинује са *in vivo* методом за апсорпцију кроз кожу¹ или да се изводи одвојено. Препоручује се да се користи OECD водич за извођење испитивања апсорпције кроз кожу² као помоћ у дизајнирању студије засноване на овој методи. Водич је припремљен да олакша избор одговарајућих *in vitro* поступака за коришћење у специфичним околностима, да би се обезбиједила поузданост резултата добијених овом методом.

Методе за мјерење апсорпције кроз кожу и дермалног транспорта могу да се подијеле у двије категорије: *in vivo* и *in vitro*. *In vivo* методе могу да обезбиједо добар фармакокинетички податак о апсорпцији кроз кожу код различитих врста животиња. *In vivo* метода је описана у посебној методи¹. *In vitro* методе се годинама користе за мјерење апсорпције кроз кожу. Мада формалне валидационе студије *in vitro* метода које се налазе у овој методи испитивања нису изведене, OECD експерти су се сложили 1999 године да постоји довољно евалуираних података који оправдавају *in vitro* методу³. Даљи подаци који потврђују ово, укључујући и значајан број поређења *in vivo* и *in vitro* метода наведени су у водичу². Постоје бројне монографије које разматрају ову тему и обезбјеђују детаљну позадину примјене *in vitro* методе^{4,5,6,7,8,9,10,11,12}. *In vitro* методе мјере дифузију хемикалија у и кроз кожу до резервоара течности и могу да користе неживу кожу за мјерење дифузије или свјежу, метаболички активну кожу за истовремено мјерење дифузије и метаболизма коже. Ове методе су посебно погодне као скрининг за поређење транспорта хемикалија у и кроз кожу из различитих формулација и могу да обезбиједо корисне моделе за процјену перкутане апсорпције код људи.

In vitro метода није примјењива у свим ситуацијама и за све класе хемикалија. Могуће је користити *in vitro* методу испитивања за иницијалну квалитативну евалуацију пенетрације кроз кожу. У одређеним случајевима може бити неопходно да се ово испрати подацима добијеним у *in vivo* испитивањима. Водич² треба консултовати за разјашњење ситуација у којима би *in vitro* метода била погодна. Додатни детаљни подаци обезбијеђени су у документу³.

Ова метода приказује опште принципе за мјерење дермалне апсорпције и транспорта испитиване супстанце уз употребу исјечка коже. Може да се користи кожа многих врста сисара укључујући и људску. Карактеристика пермеабилности коже се задржава и после исјецања зато што је главна дифузиона баријера мртви *stratum corneum*, а активни транспорт хемикалија кроз кожу није до сада идентификован. За кожу је показано да може да метаболише неке хемикалије током перкутане апсорпције⁶, али овај процес није ограничавајући у смислу апсорбоване дозе, мада може да утиче на природу материјала који улази у циркулацију.

3.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Неапсорбована доза је доза која је испрана са површине коже после експозиције и дио који је присутан на неоклузивном покривачу, укључујући и дозу за коју је показано да је испарила са коже током експозиције.

Апсорбована доза (*in vivo*) је количина испитиване супстанце која је доспјела у пријемну течност или системску циркулацију током наведеног временског периода.

Апсорбабилна доза је доза на или у кожи после испирања.

3.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Испитивана супстанца, најбоље радиоактивно обиљежена, примјењује се на површину узорка коже која раздваја двије коморе дифузионе ћелије. Хемикалија остаје на кожи одређено вријеме са кожом под одређеним условима, прије уклањања одговарајућим поступком чишћења. Узорци пријемне течности се узимају у одређеним временским инстанцама током експеримента и анализирају се на испитивану хемикалију и/или метаболите.

Када се користе метаболички активни системи, могу да се анализирају метаболити испитиване хемикалије помоћу одговарајућих метода. На крају експеримента квантификује се дистрибуција испитиване хемикалије и њених метаболита када то одговара.

Користећи одговарајуће услове, који су описани у овој методи и у водичу², апсорпција испитиване супстанце током датог периода се мјери анализом пријемне течности и третиране коже. Испитивана супстанца која остаје у кожи треба да се сматра апсорбованом, осим ако може да се покаже да апсорпција може да се одреди само из вриједности у пријемној течности. Анализа других компоненти (материјал испран са коже и онај који је остао у слојевима коже) омогућује даљу евалуацију података, укључујући укупну диспозицију супстанце и *recovery* у процентима.

Да би показали могућности и поузданост тест система у лабораторији у којој се изводи испитивање, резултати за релевантне референтне хемикалије треба да буду доступни и да буду у складу са подацима датим у литератури за методу која се користи. Овај захтјев може да се испуни испитивањем одговарајуће референтне супстанце (пожељно је да липофилност буде блиска липофилности испитиване супстанце), истовремено са испитиваном супстанцом или обезбјеђивањем одговарајућих историјских података о већем броју референтних супстанци различите липофилности (нпр. кофеин, бензоева киселина и тестостерон).

1.4. ОПИС МЕТОДЕ

1.4.1. Дифузиона ћелија

Дифузиона ћелија се састоји од донорске коморе и пријемне коморе између којих се поставља кожа (примјер типичног дизајна је дат на Слици 1.). Ћелије треба да обезбиједје добро заптивање око коже, омогуће једноставно узорковање и добро мјешање пријемног раствора у контакту са доњом страном коже као и добру контролу температуре ћелије и њеног садржаја. Статичне и проточне дифузионе ћелије су једнако прихватљиве.

Обично се донорске ћелије остављају неоклудирани за вријеме експозиције одређеној дози испитиваног препарата. За неодређене апликације и поједина сценарија за одређене дозе, донорске коморе могу да се оклудирају.

1.4.2. Пријемна течност

Препоручује се коришћење физиолошки погодне пријемне течности, мада могу да се користе и друге под условом да је то оправдано. Наводи се прецизни састав пријемне течности. Одговарајућа растворљивост испитиване хемикалије у пријемној течности треба да се покаже тако да течност не представља баријеру за апсорпцију. Уз то, пријемна

течност не треба да утиче на интегритет препарата коже. У проточном систему брзина протока не смије да утиче на дифузију испитиване супстанце у пријемну течност. У статичном ћелијском систему, пријемна течност треба да се непрекидно мијеша и редовно узоркује. Ако се испитује метаболизам, пријемна течност треба да обезбјеђује да кожа остане жива током цјелокупног експеримента.

1.4.3. Препарати коже

Може да се користи кожа од људи или животиња. Познато је да коришћење људске коже је предмет националних и интернационалних етичких разматрања и услова. Мада је жива кожа боља, нежива кожа може да се користи под условом да може да се покаже интегритет коже. Прихватљиве су епидермалне мембране (ензимски, топлотно или хемијски одвојене), или одвојени слојеви коже (обично дебљине 200-400 μm) припремљени са дерматомом. Пуна дебљина коже може да се користи али прекомјерна дебљина (приближно више од 1 mm) треба да се избјегава сем у случају специфичног захтијева да се одреди испитивана хемикалија у слојевима коже. Избор врсте, анатомског мјеста и техника припреме мора бити оправдана. Потребни су прихватљиви подаци од најмање четири понављања по испитиваном препарату.

1.4.4. Интегритет препарата коже

Суштинско је да се кожа добро припреми. Неодговарајуће руковање може да има за послједицу оштећење stratus corneum и због тога интегритет припремљене коже мора да се провјери. Када се испитује метаболизам коже, свјеж исјечак коже треба да се користи што је прије могуће у условима за које се зна да одржавају метаболизам коже. Као опште правило, свјеж исјечак коже треба да се користи у оквиру 24 сата, али прихватљив период чувања може да варира зависно од ензимског система који је укључен у метаболизам и температуре чувања¹³. Када се препарати коже чувају прије употребе, мора да постоји доказ да је функција баријере очувана.

1.4.5. Испитивана супстанца

Испитивана супстанца је ентитет чији пенетрационе карактеристике треба да се испитају. Идеално, испитивана супстанца треба да буде радиоактивно обиљежена.

1.4.6. Испитивани препарат

Препарат испитиване супстанце (нпр. чиста, разблажена или формулисани материјал који садржи испитивану хемикалију која се примјењује на кожу), треба да буде једнак (или реална замена), као онај којем ће бити експонирани људи или друга могућа циљна врста. Свака варијација од препарата у употреби мора бити оправдана.

1.4.7. Концентрације испитиване супстанце и формулације

Обично више од једне концентрације испитиване супстанце користи се одражавајући горњу или потенцијалну експозицију људи. Треба размотрити испитивање различитих типичних формулација.

1.4.8. Примјена на кожу

У уобичајеним условима људске експозиције хемикалијама срећу се одређене дозе. Количина која се примјењује треба да имитира могућу експозицију код људи, типично 1 mg/cm² до 5 mg/cm² коже за чврсте или 10 µl/cm² за течности.

Количине треба да се оправдају очекиваним условима примјене, циљевима студије или физичким својствима испитиваног препарата. На примјер, примјене на површину коже могу бити неодређене у случајевима гдје се наносе велике запремине по јединици површине.

1.4.9. Температура

На пасивну дифузију хемикалија (и апсорпцију кроз кожу) утиче температура. Дифузиону комору и кожу треба одржавати на константној температури која је блиска температури коже од 32 °C ± 1 °C. Различити дизајн ћелија има различите услове воденог купатила или температурног блока за обезбјеђивање одржавања температуре пријемника и коже у физиолошким границама. Влажност треба да буде између 30% и 70%.

1.4.10. Трајање експозиције и узорковање

Експозиција коже испитиваном препарату може бити током цијелокупног експеримента или краћег периода (тј. да би се имитирала специфична врста експозиције људи). Кожа треба да буде испрана од вишка испитиваног препарата одговарајућим средством за чишћење, а испирак скупљен за анализу. Поступак уклањања испитиваног препарата зависи од очекиваног услова код примјене и треба да буде оправдана. Период узорковања од 24 сата је уобичајен да би се обезбиједила адекватна карактеризација профила апсорпције. С обзиром да се интегритет коже после 24 сата нарушава, времена узорковања не треба да буду дужа од 24 сата. За испитиване супстанце које продиру у кожу брзо, ово можда није неопходно, али за супстанце које продиру споро може да буде потребно дуже вријеме. Учесталост узимања узорака пријемне течности обезбјеђује графичко приказивање апсорпционог профила испитиване супстанце.

1.4.11. Завршни поступци

Сви дијелови испитиваног система треба да се анализирају и да се одреди recovery. Ово укључује донорску комору, испирак површине коже, препарат коже и пријемну течност/комору. У неким случајевима кожа може да се раздвоји на изложени дио и дио коже испод ћелијског обода и на stratum corneum, епидермис и дермис ради засебних анализа.

1.4.12. Анализа

У свим студијама треба постићи одговарајући recovery (нпр. 100% ± 10% радиоактивности и свако одступање треба да буде оправдано). Количина испитиване супстанце у пријемној течности, препарату коже, испицима површине коже и испирак апаратуре треба да се анализира коришћењем одговарајуће технике.

2. ПОДАЦИ

Наводе се: анализа пријемне течности, дистрибуција испитиване хемикалије у тест систему и апсорпциони профил у времену. Када се користе услови одређене дозе, треба

да се израчуна: количина испрана са коже, количина здружена са кожом (и у различитим слојевима коже, ако се анализира) и количина присутна у пријемној течности (брзина, и количина или проценат од примијењене дозе). Апсорпција кроз кожу може понекад да се изрази коришћењем података добијених само анализом пријемне течности. Када испитивана супстанца остане у кожи на крају студије, може да буде потребно да се та количина укључи у укупну апсорбовану количину (видјети литературу³). Када се у експозицији користе услови неодређене дозе, подаци ће омогућити израчунавање константе пермеабилности (у даљем тексту: Кр). Под овим условима, проценат који је апсорбован није релевантан.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању садржи захтјеве наведене у протоколу укључујући оправданост система за тестирање који је коришћен, а садржи и податке о:

1) Испитиваној супстанци:

- физичка својства, физичка и хемијска својства (најмање молекулска маса и log Pow), чистоћа (радиохемијска чистоћа);
- подаци о идентификацији (нпр. број серије);
- растворљивост у пријемној течности.

2) Испитиваном препарату:

- формулација и оправданост примјене;
- хомогеност.

3) Условима испитивања:

- извори и предио коже, метод припреме, услови чувања прије употребе, претретман (чишћење, третман антибиотикима, итд.), мјерења интегритета коже, метаболички статус, оправданост употребе;
- дизајн ћелије, састав пријемне течности, брзина протока пријемне течности или времена узорковања и поступци;
- детаљи примјене испитиваног препарата и квантификација примијењене дозе;
- трајање експозиције;
- детаљи уклањања испитиваног препарата са коже, тј. испирање коже;
- детаљи анализе коже и техника фракционисања које су коришћене да покажу дистрибуцију у кожи;
- поступци за прање ћелија и опреме;
- методе за анализу, технике екстракције, лимити детекције и валидација аналитичке методе.

4) Резултатима:

- укупан ресорбу експеримента (примијењена доза = испирци коже + кожа + пријемна течност + испирци ћелија);
- табелирање индивидуалних ресорбу вриједности ћелија за сваки компартман;
- апсорпциони профил;
- табелирани подаци о апсорпцији (изражени као брзина, количина или проценат).

5) Образложењу резултата.

6) Закључцима.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Testing Method B.44. Skin Absorption: *In vivo* Method.
2. OECD, (2002) Guidance Document for the Conduct of Skin Absorption Studies. OECD, Paris.

3. OECD, (2000) Report of the Meeting of the OECD Extended Steering Committee for Percutaneous Absorption Testing, Annex 1 to ENV/JM/TG(2000)5. OECD, Paris.
4. Kemppainen B.W. and Reifenrath W.G., (1990) Methods for skin absorption. CRC Press, Boca Raton.
5. Bronaugh R.L. and Collier, S.W., (1991) Protocol for *In vitro* Percutaneous Absorption Studies, in *In vitro* Percutaneous Absorption: Principles, Fundamentals and Applications, RL Bronaugh and HI Maibach, Eds., CRC Press, Boca Raton, p. 237-241.
6. Bronaugh R.L. and Maibach H.I., (1991) *In vitro* Percutaneous Absorption: Principles, Fundamentals and Applications. CRC Press, Boca Raton.
7. European Centre for Ecotoxicology and Toxicology of Chemicals, (1993) Monograph No 20, Percutaneous Absorption, ECETOC, Brussels.
8. Diembeck W, Beck H, Benech-Kieffer F, Courtellemont P, Dupuis J, Lovell W, Paye M, Spengler J, Steiling W., (1999) Test Guidelines for *In vitro* Assessment of Dermal Absorption and Percutaneous Penetration of Cosmetic Ingredients, *Fd Chem Tox*, 37, p. 191-205.
9. Recommended Protocol for *In vitro* Percutaneous Absorption Rate Studies (1996). US Federal Register, Vol. 61, No 65.
10. Howes, D., Guy, R., Hadgraft, J., Heylings, J.R. et al. (1996). Methods for assessing Percutaneous absorption. ECVAM Workshop Report ATLA 24, 81 R10.
11. Schaefer, H. and Redelmeier, T.E., (1996). Skin barrier: principles of percutaneous absorption. Karger, Basel. (12) Roberts, M.S. and Walters, K.A., (1998). Dermal absorption and toxicity assessment. Marcel Dekker, New York.
13. Jewell, C., Heylings, J.R., Clowes, H.M. and Williams, F.M. (2000). Percutaneous absorption and metabolism of dinitrochlorobenzene *in vitro*. *Arch Toxicol* 74, p. 356-365.

Слика 1: Примјер типичног дизајна стичке дифузионе ћелије за *in vitro* студије перкутане апсорпције.

МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА СВОЈСТАВА ХЕМИКАЛИЈА КОЈА УТИЧУ НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

С.1. АКУТНА ТОКСИЧНОСТ ПО РИБЕ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Сврха ове методе је да се за испитивану супстанцу утврди летална акутна токсичност по слатководне рибе. У испитивању се користи систем (статички, полу-статички или проточни) који је најприкладнији за константно одржавање испитиваних концентрација супстанце у води. Избор је олакшан када се располаже подацима о растворљивости у води, напону паре, хемијској стабилности, константама дисоцијације и биоразградљивости супстанце.

Додатне податке (нпр. подаци о структурној формули, степену чистоће, врсти и проценту значајних нечистоћа, присуству и количини адитива, коефицијент расподеле у систему *n*-октанол/вода) треба узети у обзир при планирању испитивања и при тумачењу добијених резултата.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Акутна токсичност је видљиви штетан ефекат који настаје у организму услед излагања супстанци у току кратког временског периода (дани). У испитивању, акутна токсичност изражава се као средња летална концентрација (у даљем тексту: LC_{50}), односно концентрација супстанце у води која доводи до смрти 50% јединки испитиване групе риба, које су непрекидно изложене у току унапријед назначеног временског периода.

Све концентрације супстанце које се испитују морају бити изражене у јединицама масе по запремини (mg/l) или у масеним концентрацијама (mg/kg).

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

На основу резултата испитивања са референтном супстанцом може да се утврди да ли је у лабораторијским условима испитивања дошло до значајне промјене осјетљивости врсте на којој се врши испитивање.

За ову методу испитивања нису прописане референтне супстанце.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

ПРЕЛИМИНАРНО испитивање супстанце врши се за концентрацију од 100 mg/l, како би се утврдило да је вриједност LC_{50} виша од ове концентрације.

Испитивање траје 96 сати. У току овог времена рибе се излажу испитиваној супстанци која се додаје у воду у опсегу концентрација. На најмање свака 24 сата, биљежи се смртност риба и притом се, кад год је могуће, израчунава вриједност LC_{50} .

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Критеријуми квалитета примјењују се на читаву методу испитивања, укључујући и прелиминарно испитивање.

На крају испитивања смртност у контролним групама не смије да прелази 10% (или више од једне рибе у контролној групи са мање од 10 јединки).

У току читавог испитивања концентрација раствореног кисеоника у води мора да буде виша од 60% засићења.

У току трајања испитивања, концентрације испитиване супстанце треба одржавати у границама од 80% од почетних концентрација.

За супстанце које се лако растварају у испитиваном медијуму и образују стабилне растворе, односно растворе који у знатној мјери не испаравају, не распадају се, не подлијежу хидролизи или се не адсорбују, може се узети да је почетна концентрација једнака номиналној концентрацији. Све вријеме трајања испитивања морају бити задовољени критеријуми квалитета и концентрације супстанце одржане у оквиру прописаних вриједности, за шта се прилажу докази.

За супстанце које су слабо растворљиве у испитиваном медију, или имају способност образовања стабилних емулзија, или дисперзија, или нису стабилне у воденим растворима, за почетну концентрацију обавезно се узима вриједност концентрације која је измјерена у раствору (или ако не постоји техничка могућност, концентрација измјерена у воденом стубу) на почетку испитивања. Концентрација супстанце се одређује након периода стабилизације и то прије увођења риба у систем за испитивање.

У току самог испитивања морају се спроводити додатна мјерења како би се потврдиле стварне концентрације излагања, као и испуњавање критеријума квалитета.

Вриједност рН не треба да варира завише од 1.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

У испитивању се користе три различита система:

1) статичан:

– у току испитивања нема протока испитиваног раствора (раствори се не обнављају у коморама за испитивање);

2) полу-статичан:

– испитивани раствор не протиче, али се у коморама за испитивање раствори редовно обнављају у дужим временским интервалима (нпр. на свака 24 сата).

3) проточни:

– испитивани раствор се стално обнавља, чиме се објезбеђује стална концентрација раствора и спречава нагомилавање контаминената у коморама за испитивање.

1.6.1. Реагенси

1.6.1.1. Раствори испитиване супстанце

За припрему основних раствора у концентрацијама предвиђеним за испитивање употребљава се дејонизована вода или обична вода у складу са спецификацијом из одељка 1.6.1.2. ове методе.

Концентрације које су одређене за испитивање припремају се разблаживањем основног раствора. Ако се испитују високе концентрације, супстанца се може одмах растворити у води која се користи за разблаживање.

Супстанце се испитују док се не достигне граница растворљивости. За неке

супстанце, нпр. оне супстанце које имају ниску растворљивост у води, или високу вриједност коефицијента расподеле у систему *n*-октанол/вода (у даљем тексту: P_{ow}), или оне супстанце које прије образују стабилне дисперзије него праве водене растворе, прихватљиво је да се изврши испитивање концентрације супстанце која је изнад границе растворљивости, како би потврдили да је постигнута концентрација максималне растворљивости, односно стабилна концентрација. Треба имати у виду да ова концентрација на неки други начин не омета систем за испитивање (нпр. образовањем површинског слоја који спрјечава оксигенацију воде, итд.)

Ултразвучна дисперзија, органски растварачи, емулгатори или дисперзиона средства могу се употријебити за припрему основног раствора супстанце чија је растворљивост у води ниска или да би се поспјешила дисперзија у испитиваном медијуму. У случају да се користе, све испитиване концентрације морају да садрже исту количину помоћних супстанци. Истој концентрацији помоћних супстанци, која се користи у серијама испитивања, излажу се и рибе у додатној контролној групи. Концентрацију помоћних супстанци у испитиваном медијуму треба свести на минимум и она ни у ком случају не смије премашити вриједност од 100 mg/l.

Испитивање се изводи без подешавања рН вриједности. Ако се утврди да је дошло до значајне промјене рН вриједности, прилажу се резултати добијени у поновљеном испитивању за које је рН вриједност претходно била подешена. рН вриједност основног раствора се подешава према рН вриједности воде за разблаживање, осим ако не постоји конкретан разлог да се тако не уради. У ту сврху првенствено се користе HCl и NaOH. Подешавање рН вриједности се врши на начин којим се неће у значајнијој мјери промијенити концентрација испитиване супстанце. У извјештају о испитивању треба навести уколико усљед подешавања рН вриједности дође до било какве хемијске реакције или преципитације испитиване супстанце.

1.6.1.2. Вода за гајење и разблаживање

За ову намјену користи се питка вода (из извора који није загађен потенцијално штетним концентрацијама хлора, тешких метала или других супстанци), квалитетна природна вода или реконституисана вода (видјети Део други ове методе). Укупна тврдоћа воде треба да буде између 10 mg/l CaCO₃ и 250 mg/l CaCO₃, а рН вриједност између 6,0 и 8,5.

1.6.2. Опрема

Опрема за испитивање садржи:

- аутоматски систем за разблаживање (у испитивању са проточним системом);
- оксиметар;
- инструмент за одређивање тврдоће воде;
- одговарајућу апаратуру за контролу температуре;
- рН метар.

Сва опрема мора бити израђена од хемијски инертног материјала.

1.6.3. Рибе

Рибе које се користе у испитивању морају бити здраве и без видљивих деформација.

Врста рибе се бира на основу практичних критеријума: доступност врсте у току читаве године, једноставност одржавања, прикладност за обављање испитивања, релативна осјетљивост на хемикалије итд. Узимају се у обзир економски, биолошки и еколошки фактори који могу да утичу на коначан исход испитивања. Код избора

прикладне врсте риба треба узети у обзир и могућност поређења резултата и усклађеност између различитих лабораторија у свијету (видјети у литератури¹).

Списак врста риба које се препоручују за испитивање дат је у Дијелу трећем ове методе. Најчешће се користе зебрица и калифорнијска пастрмка.

1.6.3.1. Чување

Рибе морају бити из истог легла, а јединке по могућности сличне величине и старости. Риба се најмање 12 дана држи под сљедећим условима:

- 1) увођење риба:
 - сходно систему у ком се врши испитивање (рециркулацијски или проточни) и врсти рибе;
- 2) вода:
 - видјети одјељак 1.6.1.2. ове методе;
- 3) свјетлост:
 - 12 до 16 сати освјетљења дневно;
- 4) концентрације раствореног кисеоника:
 - најмање 80% засићења;
- 5) исхрана:
 - три пута недјељно или једном дневно, са паузом од 24 сата прије почетка испитивања.

1.6.3.2. Смртност

Након периода стабилизације од 48 сати, биљежи се смртност риба примјеном сљедећих критеријума:

- 1) ако је смртност у првих 7 дана виша од 10% укупне популације, читава популација се одбацује;
- 2) ако је смртност између 5% и 10% укупне популације, популација се чува додатних 7 дана. Ако не дође до додатних угинућа, популација се прихвата, у супротном, ако се забиљежи још које угинуће, популација се одбацује;
- 3) ако је смртност нижа од 5% укупне популације, популација се прихвата.

1.6.4. Адаптација

Вода у којој се гаје рибе и вода која се користи у испитивању морају имати исти квалитет и температурни режим и то најмање седам дана прије почетка испитивања.

1.6.5. Поступак испитивања

У прелиминарном испитивању одређује се тачан опсег концентрација за испитивање.

Заједно са читавом серијом испитиваних концентрација, користи се и једна контрола у коју се не додаје испитивана супстанца, а по потреби и једна контрола са помоћном супстанцом.

У зависности од хемијских и физичких својстава испитиване супстанце, бира се одговарајући систем за испитивање: статички, полу-статички или проточни, како би се задржали критеријуми квалитета.

Рибе се излажу испитиваној супстанци на сљедећи начин:

- 1) 96 сати траје излагање;
- 2) најмање по 7 јединки риба за сваку испитивану концентрацију;
- 3) коморе за испитивање морају бити одговарајуће запремине за задати насад;
- 4) насад:

- максимални насад је 1 g/l за статични и полу-статични систем, а за проточни систем насад може бити и већи;

5) испитиване концентрације:

- најмање пет концентрација које се разликују за фактор не већи од 2,2 и одабраних тако да покривају читав опсег смртности од 0% до 100%;

6) вода:

- видјети одјељак 1.6.1.2;

7) свјетлост:

- 12 до 16 сати освјетљења дневно;

8) температура:

- мора бити одговарајућа за врсту (видјети Дио трећи ове методе), али унутар $\pm 1^{\circ}\text{C}$ за било који систем за испитивање;

9) концентрације раствореног кисеоника:

- не мања од 60% засићења при одабраној температури;

10) исхрана:

- храна се не даје.

Рибе се провјеравају након прва 2 до 4 сата, а касније у интервалима од 24 сата. Рибе се сматрају мртвим, ако додиривањем уске површине испред леђног пераја не дође до било какве реакције и ако се не виде покрети дисања. Мртве рибе се уклањају одмах по опажању, а смртност се стално биљежи. Биљеже се и видљиве абнормалности (нпр. губитак равнотеже, промјене у начину пливања, поремећај респираторних функција, пигментације и сл.).

Свакодневно се мјере рН вриједност, концентрација раствореног кисеоника и температура.

Гранично испитивање

Уз помоћ поступака описаних у овој методи, може се извести гранично испитивање са концентрацијом од 100 mg/l, како би се показало да је LC_{50} већа од ове концентрације.

Ако је природа супстанце таква да се не може постићи концентрација од 100 mg/l, гранично испитивање треба да се изведе са концентрацијом која је једнака растворљивости супстанце (или са максималном концентрацијом која формира стабилну дисперзију) у медијуму (видјети одјељак 1.6.1.1. ове методе).

Гранично испитивање се изводи са 7 до 10 риба и са истим бројем риба у контроли. (На основу биномне теореме предвиђа се да је у групи од 10 риба са нултом стопом смртности, са 99,9% интервалом повјерења, вриједност LC_{50} виша од концентрације која се користила у граничном испитивању. Ако у групи од 7, 8 или 9 риба нема смртности, тада је најмање са 99% интервалом повјерења, LC_{50} виша од концентрације која се користила).

Ако дође до угинућа, мора се извести потпуно испитивање. Биљеже се и сублетални ефекти.

2. ПОДАЦИ И ПРОЦЈЕНА

За сваки временски интервал у ком се биљеже опажања (након 24, 48, 72 и 96 сати), на логаритамском папиру графички се представља проценат смртности у функцији концентрације, за свако препоручено вријеме излагања.

Примјеном стандардних поступака, када је то могуће, за сваки временски интервал опажања одређује се вриједност LC_{50} и интервал повјерања ($p = 0,05$). Ове вриједности се заокружују на једну или највише двије децимале.

У случајевима када је нагиб криве концентрација/проценат превелик да би

омогућио тачно израчунавање вриједности LC_{50} , довољно је графички процијенити вриједности.

Када двије узастопне концентрације, у опсегу фактора 2,2 дају само 0% или 100% смртност, ове двије вриједности довољне су за одређивање опсега у ком ће се наћи вриједности LC_{50} .

Ако се установи да се стабилност или хомогеност испитиване супстанце не може одржавати, ово се опажање мора забиљежити са посебним освртом на ту чињеницу код тумачења резултата.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај, по могућности, садржи сљедеће податке:

- врста рибе која се испитује (латински назив врсте, сој, добављач, претходни третман, величина и број риба за сваку испитивану концентрацију супстанце);
- поријекло воде за разблаживање и њена основна хемијска својства (pH, тврдоћа, температура);
- поступак припреме основног раствора и испитиваних концентрација (у случају супстанци које имају ниску растворљивост у води);
- концентрација сваке помоћне супстанце;
- списак свих испитиваних концентрација и све доступне информације о стабилности испитиване супстанце у раствору;
- опис коришћених метода и добијених резултата (у случају хемијске анализе);
- резултати граничног испитивања (у случају да је изведено);
- разлози избора и детаљи о коришћеном систему за испитивање (нпр. статични, полу-статични, проточни, да ли се врши аерација, начин увођења риба, итд);
- опис опреме коришћене у испитивању;
- режим освјетљења;
- концентрације раствореног кисеоника, pH вриједност и температура испитиваних раствора на сваких 24 сата;
- докази да су испуњени критеријуми квалитета;
- таблица која показује укупну смртност при свакој концентрацији испитиване супстанце и контроле (заједно са контролом помоћне супстанце, ако је потребно) на крају сваког временског интервала;
- крива дозне зависности процента смртности од испитиване концентрације на крају испитивања;
- ако је могуће, вриједности LC_{50} на крају сваког временског интервала (са 95% интервалом поверења);
- статистичке методе коришћене за одређивање LC_{50} вриједности;
- (у случају да је коришћена референтна супстанца) упоредни резултати испитивања;
- највиша испитивана концентрација која није довела до угинућа рибе за вријеме трајања испитивања;
- најнижа испитивана тест концентрација која је довела до 100% смртности за вријеме трајање испитивања.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 203, Decision of the Council C(81) 30 final and updates.

2. AFNOR — Determination of the acute toxicity of a substance to *Brachydanio rerio*— Static and Flow Through methods — NFT 90-303 June 1985.
3. AFNOR- Determination of the acute toxicity of a substance to *Salmo gairdneri* — Static and Flow Through methods — NFT 90-305 June 1985.
4. ISO 7346/1,/2 and/3 — Water Quality — Determination of the acute lethal toxicity of substances to a fresh water fish (*Brachydanio rerio* Hamilton-Buchanan-Teleostei, Cyprinidae). Part 1: Static method. Part 2: Semi-static method. Part 3: Flow-through method.
5. Eidgenössisches Department des Innern, Schweiz: Richtlinien für Probenahme und Normung von Wasseruntersuchungsmethoden -Part II 1974.
6. DIN Testverfahren mit Wasserorganismen, 38 412 (11) und 1 (15).
7. JIS K 0102, Acute toxicity test for fish.
8. NEN 6506- Water -Bepaling van de akute toxiciteit met behulp van *Poecilia reticulata*, 1980.
9. Environmental Protection Agency, Methods for the acute toxicity tests with fish, macroinvertebrates and amphibians. The Committee on Methods for Toxicity Tests with Aquatic Organisms, Ecological Research Series EPA-660-75-009, 1975.
10. Environmental Protection Agency, Environmental monitoring and support laboratory, Office of Research and Development, EPA-600/4-78-012, January 1978.
11. Environmental Protection Agency, Toxic Substance Control, Part IV, 16 March 1979.
12. Standard methods for the examination of water and wastewater, fourteen edition, APHA-AWWAWPCF, 1975.
13. Commission of the European Communities, Inter-laboratory test programme concerning the study of the ecotoxicity of a chemical substance with respect to the fish. EEC Study D.8368, 22 March 1979.
14. Verfahrensvorschlag des Umweltbundesamtes zum akuten Fisch-Test. Rudolph, P. und Boje, R. Okotoxikologie, Grundlagen für die okotoxikologische Bewertung von Umweltchemikalien nach dem Chemikaliengesetz, ecomed 1986.
15. Litchfield, J. T. and Wilcoxon, F., A simplified method for evaluating dose effects experiments, J. Pharm, tExp. Therap., 1949, vol. 96,99.
16. Finney, D.J. Statistical Methods in Biological Assay. Griffin, Weycombe, U.K., 1978.
17. Sprague, J.B. Measurement of pollutant toxicity to fish. Bioassay methods for acute toxicity. Water Res., 1969, vol. 3,793-821.
18. Sprague, J.B. Measurement of pollutant toxicity to fish. II Utilising and applying bioassay results. Water Res. 1970, vol. 4, 3-32.
19. Stephan, C.E. Methods for calculating an LC₅₀. In Aquatic Toxicology and Hazard Evaluation (edited by F.I. Mayer and J.L. Hamelink). American Society for Testing and Materials, ASTM STP 634, 1977, 65-84.
20. Stephan, C.E., Busch, K.A., Smith, R., Burke, J. and Andrews, R.W. A computer program for calculating an LC₅₀. US EPA.

Дио други

РЕКОНСТИТУИСАНА ВОДА

Примјер прикладног извора воде за разблаживање

Све хемикалије морају бити аналитичке чистоће.

Вода мора бити квалитетна дестилована вода или дејонизована вода са електричном проводљивошћу мањом од 5 $\mu\text{S}/\text{cm}$.

Опрема за дестилацију воде не смије да садржи бакарне дијелове.

Основни раствори

Растворити 11,76 g $\text{CaCl}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ (калцијум-хлорид дихидрат) и допунити водом до запремине од 1 L.

Растворити 4,93 g $\text{MgSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ (магнезијум-сулфат хептахидрат) и допунити водом до запремине од 1 L.

Растворити 2,59 g NaHCO_3 (натријум-хидрогенкарбонат) и допунити водом до запремине од 1 L.

Растворити 0,23 g KCl (калијум-хлорид) и допунити водом до запремине од 1 L.

Реконституисана вода за разблаживање

Помијешати по 25 ml сваког основног раствора и допунити водом до запремине од 1 L. Аерисати све док се концентрација раствореног кисеоника не изједначи са концентрацијом кисеоника у засићеном ваздуху.

Вриједност рН подесити на $7,8 \pm 0,2$.

Ако је потребно, рН се подешава додавањем NaOH (натријум хидроксида) или HCl (хлороводоничне киселине).

Овако припремљена вода за разблаживање остави се да стоји око 12 сати и даље се не аерише.

Збир Ca и Mg јона у овом раствору износи 2,5 mol/l. Однос Ca и Mg јона износи 4:1, а Na и K јона износи 10:1. Укупан алкалитет раствора износи 0,8 mmol/l.

Измјене у поступку припреме воде за разблаживање не смију да утичу на састав или својства воде.

Дио трећи

ВРСТЕ РИБА КОЈЕ СЕ ПРЕПОРУЧУЈУ ЗА ИСПИТИВАЊЕ

Препоручена врста	Препоручени температурни опсег ($^{\circ}\text{C}$)	Препоручена укупна дужина тест јединке (cm)
<i>Brachydanio rerio</i> (Teleostei, Cyprinidae) (Hamilton -Buchanan), зебрица	20 до 24	$3,0 \pm 0,5$
<i>Pimephales promelas</i> (Teleostei, Cyprinidae) (Rafinesque)	20 до 24	$5,0 \pm 2,5$
<i>Cyprinus carpio</i> (Teleostei, Cyprinidae) (Linnaeus 1758), шаран	20 до 24	$6,0 \pm 2,0$
<i>Oryzias latipes</i> (Teleostei, Poeciliidae) Cyprinodontidae (Tomminck and Schlege 1850)	20 до 24	$3,0 \pm 1,0$
<i>Poecilia reticulata</i> (Teleostei, Poeciliidae) (Peters 1859), гупи	20 до 24	$3,0 \pm 1,0$
<i>Lepomis macrochirus</i> (Teleostei, Centrarchidae) (Rafinesque Linnaeus 1758)	20 до 24	$5,0 \pm 2,0$
<i>Onchorhynchus mykiss</i> (Teleostei, Salmonidae) (Walbaum 1988), калифорнијска пастрмка	12 до 17	$6,0 \pm 2,0$
<i>Leuciscus idus</i> (Teleostei, Cyprinidae) (Linnaeus 1758), јаз	20 до 24	$6,0 \pm 2,0$

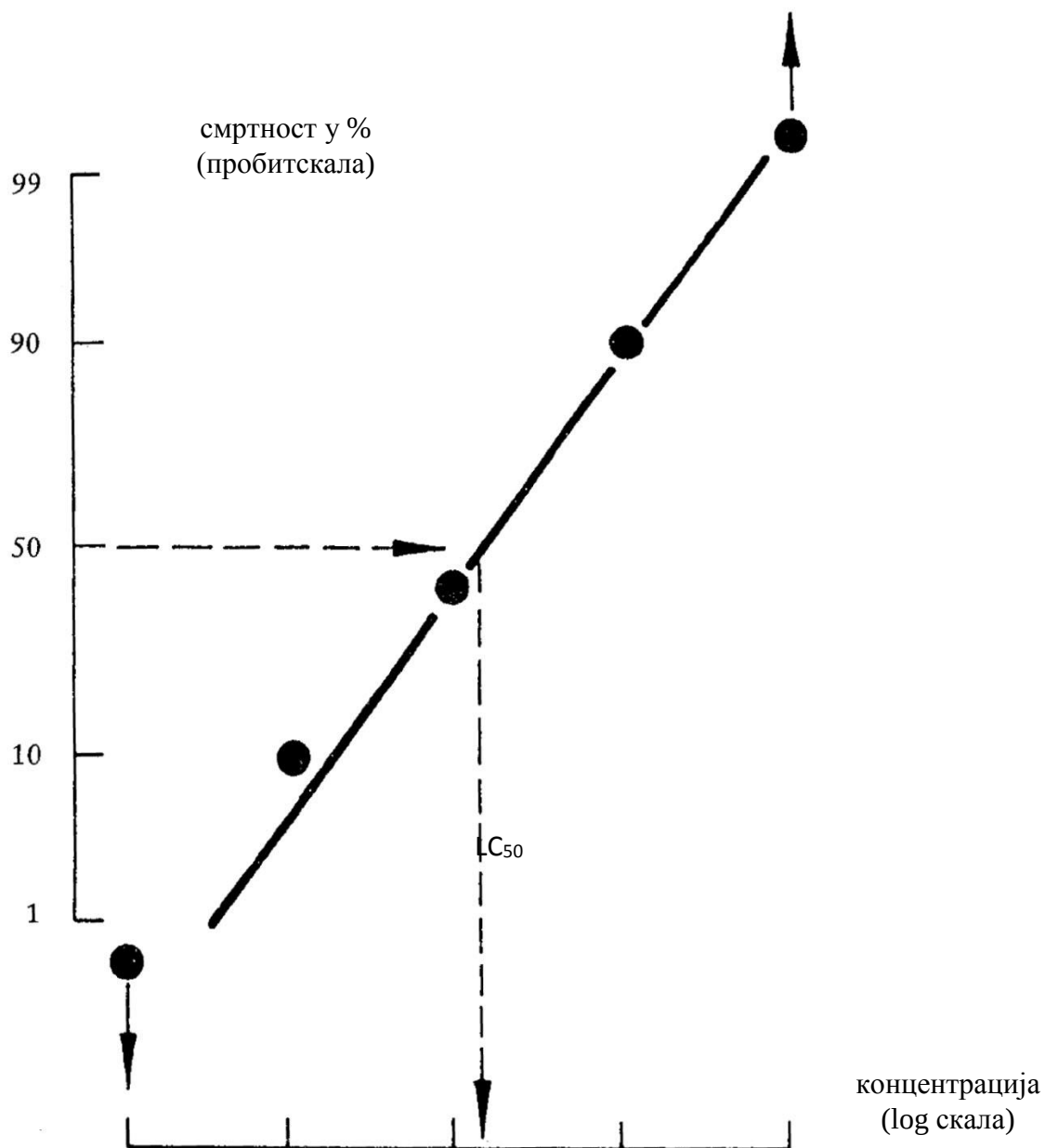
НАБАВЉАЊЕ РИБА

Наведене врсте риба лако се размножавају и узгајају. У многим дијеловима свијета ове врсте риба могу се набавити у току цијеле године. Како су наведене врсте погодне и за узгајање у лабораторијским условима, здравствено стање и поријекло јединки које се користе за испитивање је, уз контролу присуства паразита и болести, увијек познато.

Дио четврти

ПРИМЈЕР ЗАВИСНОСТИ КОНЦЕНТРАЦИЈЕ ОД ПРОЦЕНТА СМРТНОСТИ,

Примјер одређивања LC_{50} уз помоћ логаритамског папира

С.2. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА АКУТНЕ ТОКСИЧНОСТИ: ИМОБИЛИЗАЦИЈА *Daphnia* sp.

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 202 (2004) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Метода описује испитивање акутне токсичности које служи за процјену ефекта супстанци на дафније. Постојеће методе испитивања коришћене су у највећој могућој мјери^{1,2,3}.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

У овој методи испитивања користе се следеће дефиниције:

Ефективна концентрација (EC₅₀) јесте концентрација супстанце за коју је процијењено да доводи до имобилизације 50% јединки популације које су изложене дејству супстанце у току унапријед дефинисаног периода. Дозвољено је коришћење друге дефиниције уз објашњење и навођење литературног извора.

Имобилисане животиње јесу животиње које не запливају 15 секунди након што је раствор у посуди за испитивање лагано узбуркан (чак и у случају да и даље покрећу антене).

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Младе дафније (неонате), старости до 24 сата на почетку испитивања, непрекидно се излажу испитиваној супстанци у серији концентрација у току 48 сати. Број имобилисаних јединки биљежи се на свака 24 и 48 сати, а вриједности се пореде са вриједностима у контролној групи. Анализом резултата израчунава се EC₅₀ након 48 сата (видјети дефиниције из одељка 1.2. ове методе). Израчунавање EC₅₀ након 24 сата није обавезно.

1.4. ПОДАЦИ О ИСПИТИВАНОЈ СУПСТАНЦИ

Потребно је имати податке о растворљивости у води и напону паре испитиване супстанце. Треба да буде доступна и поуздана аналитичка метода за квантификацију супстанце у испитиваном раствору са подацима о ефикасности и границама детекције. Од користи су и подаци о структурној формули, чистоћи супстанце, стабилности у води и на свјетлу, коефицијент расподеле у систему *n*-октанол/вода (P_{ow}) и резултати испитивања биоразградљивости (видјети методу С.4. која је дата у овом прилогу).

Напомена: Смјернице за извођење испитивања на супстанцама са физичким и хемијским својствима која их чине тешким за испитивање могу се наћи у упутству⁴.

1.5. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Ефективна концентрација (EC₅₀) референтне супстанце одређује се да би се потврдила поузданост услова испитивања. За ову намјену препоручује се употреба

токсичних супстанци^{LIII} које су коришћене у међулабораторијским испитивањима^{1, 5}. Испитивања са референтном супстанцом изводе се једном мјесечно, а најмање два пута годишње.

1.6. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Да би испитивање било прихваћено, морају се задовољити следећи критеријуми квалитета:

У посудама за испитивање у којима су контролне групе (укључујући и групе које садрже растварач), проценат имобилисаних дафнија на крају испитивања не смије бити већи од 10%.

У посудама за испитивање, укључујући и посуде у којима су контролне групе, концентрација раствореног кисеоника на крају испитивања мора бити ≥ 3 mg/l.

Напомена: Да би се задовољио први критеријум, у контролним групама проценат имобилисаних дафнија не смије бити већи од 10%. Поред тога, не смије бити више од 10% јединки које показују било какве знаке болести или стреса, попут губљења боје, или неко друго несвојствено понашање.

1.7. ОПИС МЕТОДЕ

1.7.1. Опрема

Посуде за испитивање и остала опрема која долази у додир са испитиваним раствором треба да буде од стакла или неког другог хемијски инертног материјала. Најчешће се као посуде за испитивање користе епрувете или чаше. Прије сваке употребе посуде морају бити опране стандардним поступком за прање лабораторијског посуђа. Испаравање воде и упадање прашине у раствор током испитивања, треба предуприједити поклапањем посуда, али тако да поклопац не пријања у потпуности. Лако испарљиве супстанце треба испитивати у добро затвореним посудама, које су напуњене до врха испитиваним раствором, довољно велике запремине да се избјегне да кисеоник недостаје или пад концентрације раствореног кисеоника испод критеријума квалитета (видјети одјељак 1.6. и први пасус одјељка 1.8.3. ове методе).

Неопходна је и следећа опрема (сва или само поједини апарати):

- оксиметар (са микро-кисеоничном електродом или нека друга опрема погодна за мјерење концентрације кисеоника у малој запремини узорка);
- рН метар;
- погодна опрема за контролу температуре;
- опрема за одређивање концентрације укупног органског угљеника (у даљем тексту: ТОС);
- опрема за одређивање хемијске потрошње кисеоника (у даљем тексту: ХПК);
- опрема за одређивање тврдоће воде, итд.

1.7.2. Испитивани организам

За испитивање се користи врста *Daphnia magna* Straus, а погодне суи остале врсте рода *Daphnia* (нпр. *Daphnia pulex*). На почетку испитивања, јединке (неонате) морају бити млађе од 24 сата, а да би се смањила варијабилност, изричито се

^{LIII} На основу резултата међулабораторијских испитивања и Техничке исправке ISO 6341 стандарда, опсег EC₅₀ за калијум-дихромат (K₂Cr₂O₇) износи 0,6 mg/l до 1,7 mg/l.

препоручује да се не узимају из првог легла адулта. Поријекло јединки мора бити из здравог легла (у ком јединке не показују било какве знаке стреса попут високе смртности, присуства мужјака, појаве зимских јаја (*ephippia*), кашњења у добијању легла, обезбојене јединке, итд). Све јединке које се користе у конкретном испитивању треба да потичу из легла које је установљено из једног матичног легла. Матична легла се гаје у условима који су у погледу свјетлосног и температурног режима и медијума слични оним у току испитивања. У случају да је медијум за гајење дафнија другачији од оног који се користи у испитивању, уводи се аклиматизациони период. Адултне јединке, од којих ће се добити неонате које се користе у испитивању, пребацују се у медијум за разблаживање најмање 48 сати прије почетка испитивања и држе, до самог почетка испитивања, на температури на којој ће се изводити испитивање.

1.7.3. Вода за гајење и разблаживање

Природна вода (површинска или подземна), реконституисана вода или дехлорисана водоводна вода представљају погодну воду за гајење дафнија и воду за разблаживање испитиваног раствора, под условом да дафније у њима преживљавају у току узгоја, аклиматизационог периода и у току испитивања, не показујући знаке стреса. Било која вода која задовољава својства прихватљиве воде за разблаживање (видјети Дио други ове методе) погодна је за испитивање. Квалитет воде мора бити уједначен у току цијелог испитивања. Реконституисана вода се припрема тако што се у дејонизовану или дестиловану воду додаје тачна количина потребних састојака познате аналитичке чистоће. Примјери реконституисане воде могу се наћи у литератури^{1, 6} и у Дијелу трећем ове методе. Важно је напоменути да медијуме који садрже хелатизирајуће супстанце, попут медијума М4 и М7 (видјети Дио трећи ове методе), не треба користити када се испитују супстанце које садрже метале. Вриједност рН треба да буде у опсегу од 6 до 9. За испитивање са врстом *Daphnia magna* препоручује се тврдоћа воде од 140 mg/l CaCO₃ до 250 mg/l CaCO₃, док је за друге врсте рода *Daphnia* погоднија нижа тврдоћа воде. Вода за разблаживање се аерише прије коришћења у испитивању, да би концентрација раствореног кисеоника достигла засићење.

Ако се користи природна вода, параметре квалитета треба мјерити најмање два пута годишње или кад год се посумња да је дошло до значајних промјена карактеристика (видјети претходни пасус и Дио други ове методе). Треба измјерити и садржај тешких метала (нпр. Cu, Pb, Zn, Hg, Cd, Ni). Ако се користи дехлорисана водоводна вода, пожељно је свакодневно мјерити садржај хлора. Ако се користи површинска или подземна вода, треба измјерити електропроводљивост и ТОС или ХПК.

1.7.4. Испитивани раствори

Испитивани раствори изабраних концентрација најчешће се праве разблаживањем основног раствора. Због тога се основни раствор добија директним растварањем испитиване супстанце у води за разблаживање. Треба, у највећој могућој мјери, избјегавати употребу растварача, емулзификатора и дисперзионих средстава. У неким случајевима ове помоћне супстанце су неопходне како би се успјешно направио концентровани основни раствор. Употреба растварача, емулзификатора и дисперзионих средстава описана је у литератури⁴. Концентрација испитиване супстанце у раствору не смије да пређе границу растворљивости супстанце у води за разблаживање.

Испитивање треба извести без подешавања рН вриједности. Ако дође да значајније промјене рН вриједности, препоручује се понављање испитивања уз

подешавање рН вриједности на вриједност коју је вода за разблаживање имала прије растварања испитиване супстанце. Подешавање рН вриједности изводи се тако да се концентрација испитиване супстанце у основном раствору значајније не промјени, као и да се избјегне било каква хемијска реакција или преципитација испитиване супстанце. За подешавање рН вриједности углавном се користе раствори HCl и NaOH.

1.8. ПОСТУПАК

1.8.1. Услови

1.8.1.1. Испитиване и контролне групе

Посуде за испитивање пуне се одговарајућим запреминама воде за разблаживање и испитиваним растворима. Запремински однос ваздух/вода треба да буде једнак у свим испитиваним и контролним групама. Након тога се дафније уносе у посуде за испитивање. У испитивању се за сваку концентрацију, као и контролну групу, користи најмање по 20 јединки, подијељених у 4 групе (понављања) од по 5 јединки. Запремина раствора мора бити довољна да обезбиједи минимум 2 ml раствора по јединки, односно, минимална запремина по посуди за испитивање мора да буде 10 ml. Испитивање се одвија у полу-статичним (уз комплетно периодично обнављање испитиваног раствора) или у проточним системима, ако концентрације испитиване супстанца нису стабилне.

У сваком испитивању, обавезно је поставити по једну контролну групу (4 посуде са по 5 јединки) искључиво са водом коришћеном за разблаживање. Уколико је коришћена и помоћна супстанца при прављењу раствора, поставља се и додатна контролна група са помоћном супстанцом раствореном у води за разблаживање.

1.8.1.2. Одређивање концентрације

Када нису доступни подаци о токсичности испитиване супстанце, а у циљу одређивања опсега испитиваних концентрација, изводи се прелиминарно испитивање. Прелиминарно испитивање се изводи у широком опсегу концентрација испитиване супстанце, па је довољно поставити по 5 јединки по контролној и испитivanoј групи (без понављања). Дужина прелиминарног испитивања може бити 48 сати, али ако се потребни подаци добију у краћем року, испитивање се може прекинути након 24 сата.

Прелиминарно испитивање се поставља у 5 испитиваних концентрација, у геометријској серији са фактором од минимум 2,2. Образложење је неопходно ако се користи мање од 5 различитих испитиваних концентрација. У прелиминарном огледу, излагање дафнија највишој примијењеној концентрацији треба да доведе до 100% имобилизације, док излагање најнижој изабраној концентрацији не треба да доведе до значајнијег одговора.

1.8.1.3. Услови у току испитивања

Температура на којој се изводе испитивања за процјену акутне токсичности треба да буде у опсегу од 18 °C до 22 °C, а у току једног испитивања акутне токсичности, изабрана температура не смије да варира више од ± 1 °C. Препоручује се свјетлосни режим од 16 сати свјетла и 8 сати мрака, али је код фотонестабилних супстанци дозвољено да се цијело испитивање изведе у мраку.

У току испитивања, није дозвољена аерација раствора у посудама. Испитивање треба извести без подешавања рН вриједности. Животиње се не хране у току трајања испитивања.

1.8.1.4. Дужина испитивања

Испитивање траје 48 сати.

1.8.2. Посматрани одговор

Свака посуда се провјерава након 24 и 48 сати од почетка испитивања (видјети дефиниције из одјелка 1.2. ове методе). Поред имобилизације јединки, прати се и биљежи свако неуобичајено понашање или појава.

1.8.3. Мјерења

Концентрација раствореног кисеоника и рН вриједност мјере се на почетку и на крају испитивања у контролној и у испитиваној групи у којој је примијењена највиша концентрација испитиване супстанце. Концентрација раствореног кисеоника у контролним групама мора задовољавати критеријуме квалитета (видјети одјелак 1.6. ове методе). Ни у једном испитивању рН вриједност не треба да варира за више од 1,5. Температура се обично прати у посудама из контролних група или у просторији у којој је постављен оглед. Препорука је да се температура непрекидно прати, а најмање на почетку и на крају испитивања.

Концентрације супстанце треба измјерити у групама са најнижом и највишом концентрацијом, на почетку и на крају испитивања⁴. Препоручује се да се резултати тумаче на основу измјерених концентрација. Ако се докаже да се концентрација испитиване супстанце не мијења у односу на номиналну или почетно измјерену за више од $\pm 20\%$, резултати се могу исказати на основу номиналних или почетно измјерених вриједности.

1.9. ГРАНИЧНА СТУДИЈА

Уз помоћ поступака описаних у овој методи, може се извести гранична студија са концентрацијом испитиване супстанце од 100 mg/l или са вриједношћу концентрације растворљивости супстанце у медијуму (увијек се бира нижа од ове двије вриједности) како би се показало да је LC_{50} виша од ове концентрације. Гранична студија се изводи са 20 јединки дафније, подијељених у 4 групе од по 5 јединки по посуди и са истим бројем и распоредом јединки у контролној групи. Ако дође до имобилизације јединки у испитиваној групи, обавезно се изводи потпуно испитивање. Мора се забиљежити свако неуобичајено понашање јединки.

2. ПОДАЦИ

Сви подаци добијени испитивањем акутне токсичности наводе се табеларно. За сваку испитивану и контролну групу наводи се број јединки на почетку испитивања и број имобилисаних јединки за сваки посматрани интервал.

Проценат имобилисаних јединки након 24 и 48 сати графички се приказује у функцији испитиваних концентрација. Подаци се анализирају примјереном статистичком методом (нпр. пробит анализа), израчунава се нагиб криве и EC_{50} са 95% интервалима поверења ($p = 0,05$).

Уколико за добијене резултате стандардне методе за израчунавање EC_{50} нису примјениве, за апроксимацију EC_{50} узима се геометријска средина између двије испитиване концентрације – највише испитиване концентрације која није довела до имобилизације и најниже испитиване концентрације која је довела до имобилизације 100% јединки у испитиваној групи.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) испитиваној супстанци:

- физичка и најважнија физичка и хемијска својства;
- подаци о хемијским својствима, укључујући чистоћу супстанце;

2) испитиваној врсти:

- подаци о поријеклу и врсти дафнија, добављач (ако је познат), услови лабораторијског гајења културе (укључујући порекло, количине и врсту хране, динамику исхране);

3) условима у току испитивања:

- опис посуда: тип посуде, запремина раствора, број јединки по посуди, број посуда по испитиваној концентрацији (групи);
- начин припреме основног и испитиваног раствор, укључујући и податке о употреби помоћне супстанце (врста и концентрације);
- опис воде коришћене за разблаживање; порекло и основне својства (pH, тврдоћа, однос Ca/Mg, однос Na/K, алкалитет, електропроводљивост...), састав реконституисане воде (ако је коришћена);
- услови инкубације: температура, интензитет свјетла и свјетлосни режим, концентрација кисеоника, pH вриједност, итд;

4) резултатима:

- број и проценат имобилисаних јединки или јединки које су показале знаке стреса (укључујући атипично понашање) у контролним и свим испитиваним групама, у тренутку посматрања, као и опис уоченог одговора;
- резултате и датум испитивања са референтом супстанцом, ако су доступни;
- номиналне концентрације испитиване супстанце и резултате свих мјерења концентрације испитиване супстанце у посудама, ефикасност аналитичке методе коришћене за мјерења и границе детекције;
- резултате свих мјерења основних физичко-хемијских параметара у току испитивања (pH, концентрација раствореног кисеоника);
- вриједност EC₅₀ након 48 сати за имобилизацију као посматрани параметар са интервалом повјерења и графички приказ регресионог модела коришћеног за израчунавање EC₅₀ вриједности; нагиб криве дозне зависности и стандардна грешка, статистичке методе коришћене за израчунавање EC₅₀ вриједности (ови подаци се прилажу и уколико су израчунати за резултате добијене након периода од 24 сата);
- објашњење за свако одступање од методе и да ли је одступање утицало на резултате испитивања.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. ISO 6341. (1996). Water quality – Determination of the inhibition of the mobility of *Daphnia magna* Straus (Cladocera, Crustacea) – Acute toxicity test. Third edition, 1996.
2. EPA OPPTS 850.1010. (1996). Ecological Effects Test Guidelines – Aquatic Invertebrate Acute Toxicity Test, Freshwater Daphnids.
3. Environment Canada. (1996) Biological test method. Acute Lethality Test Using *Daphnia spp.* EPS 1/RM/11. Environment Canada, Ottawa, Ontario, Canada.
4. Guidance Document on Aquatic Toxicity Testing of Difficult Substances and Mixtures. OECD Environmental Health and Safety Publication. Series on Testing and Assessment. No 23. Paris 2000.

5. Commission of the European Communities. Study D8369. (1979). Inter-laboratory Test Programme concerning the study of the ecotoxicity of a chemical substance with respect to *Daphnia*.
6. OECD Guidelines for the Testing of Chemicals. Guideline 211: *Daphnia magna* Reproduction Test, adopted September 1998.
7. Stephan C.E. (1977). Methods for calculating an LC₅₀. In Aquatic Toxicology and Hazard Evaluation (edited by F.I. Mayer and J.L. Hamelink). ASTM STP 634 – American Society for Testing and Materials. p. 65-84
8. Finney D.J. (1978). Statistical Methods in Biological Assay. 3rd ed. London. Griffin, Weycombe, UK.

Дио други

ХЕМИЈСКЕ ОСОБИНЕ ПРИХВАТЉИВЕ ВОДЕ ЗА РАЗБЛАЖИВАЊЕ

Супстанца	Концентрација
Суспендоване материје	< 20 mg/l
Укупни органски угљеник	< 2 mg/l
Нејонизован амонијак	< 1 µg/l
Резидуални хлор	< 10 µg/l
Укупни оргонофосфорни пестициди	< 50 ng/l
Укупни оргонохлорни пестициди плус полихлоровани бифенили	< 50 ng/l
Укупни органски хлор	< 25 ng/l

Дио трећи

ПРИМЈЕРИ РЕКОНСТИТУИСАНЕ ВОДЕ
ISO ВОДА ЗА ИСПИТИВАЊЕ¹

Основни раствори (појединачне супстанце)		Запремине основних раствора које треба додати и допунити до 1 L воде ^{II} ради припреме реконституисане воде
Супстанца	Конц. супстанце у води ^{LIV}	
Калцијум-хлорид $\text{CaCl}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$	11,76 g/l	25 ml
Магнезијум-сулфат $\text{MgSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$	4,93 g/l	25 ml
Натријум-бикарбонат NaHCO_3	2,59 g/l	25 ml
Калцијум-хлорид KCl	0,23 g/l	25 ml

ЕЛАНДТ М4 И М7 МЕДИЈУМ

Адаптација на Еландт М4 и М7 медијум

Лабораторије су имале потешкоће код директног пребацивања дафнија у Еландт М4 и М7 медијум. Бољи успјех се постиже постепеном аклиматизацијом, на примјер премијештање дафнија из сопственог у 30% Еландт, па у 60% Еландт па тек онда у 100% Еландт. Може бити потребно и до мјесец дана аклиматизационог периода.

Припрема
Микронутријенти

Посебни основни раствори (I) појединих микронутријената припремају се коришћењем воде прихватљиве чистоће, нпр. дејонизоване, дестиловане или воде добијене реверзном осмозом. Од овако припремљених основних раствора, прави се сљедећи основни раствор (II), који садржи све потребне микроелементе.

^{LIV} вода прихватљиве чистоће, нпр. дејонизована, дестилована или вода добијена реверзном осмозом, са електричном проводљивошћу испод 10 $\mu\text{S}/\text{cm}$

Основни раствор (I): микронутријенти (појединачне супстанце)	Количина која се додаје у воду (mg/l)	Концентрација (у односу на М4)	За припрему комбинованог основног раствора (II), додати следеће запремине основних раствора (I) и допунити до 1L воде*	
			М4	М7
H ₃ BO ₃	57.190	20.000 пута	1	0,25
MnCl ₂ ·4H ₂ O	7.210	20.000 пута	1	0,25
LiCl	6.120	20.000 пута	1	0,25
RbCl	1.420	20.000 пута	1	0,25
SrCl ₂ ·6H ₂ O	3.040	20.000 пута	1	0,25
NaBr	320	20.000 пута	1	0,25
Na ₂ MoO ₄ ·2H ₂ O	1.260	20.000 пута	1	0,25
CuCl ₂	335	20.000 пута	1	0,25
ZnCl ₂	260	20.000 пута	1	1
CoCl ₂ ·6H ₂ O	200	20.000 пута	1	1
KJ	65	20.000 пута	1	1
Na ₂ SeO ₃	43,8	20.000 пута	1	1
NH ₄ VO ₃	11,5	20.000 пута	1	1
Na ₂ EDTA·2H ₂ O	5.000	2.000 пута	-	-
FeSO ₄ ·7H ₂ O	1.991	2.000 пута	-	-

Na₂EDTA и FeSO₄ припремају се појединачно, помијешају и одмах аутоклавирају, што чини:

2 L раствора Fe – EDTA		1.000 пута	20	5
------------------------	--	------------	----	---

Припрема Еландт М4 и М7 медијума

М4 и М7 медијуми припремају се коришћењем основног раствора (II), макронутријената и витамина, на следећи начин:

	Количина која се додаје у воду (mg/l)	Концентрација (у односу на М4)	Количина основног раствора (II) која се додаје при припреми медијума (mg/l)	
			М4	М7
Основни раствор (II) (комбиновани микронутријенти)		20 пута	50	50
Основни раствори макронутријената (појединачне супстанце)				
CaCl ₂ ·2H ₂ O	293.800	1.000 пута	1,0	1,0
MgSO ₄ ·7H ₂ O	246.600	2.000 пута	0,5	0,5
KCl	58.000	10.000 пута	0,1	0,1
NaHCO ₃	64.800	1.000 пута	1,0	1,0
Na ₂ SiO ₃ ·9H ₂ O	50.000	5.000 пута	0,2	0,2
NaNO ₃	2.740	10.000 пута	0,1	1,0
KH ₂ PO ₄	1.430	10.000 пута	0,1	1,0
K ₂ HPO ₄	1.840	10.000 пута	0,1	1,0
Комбиновани витамински раствор			0,1	0,1

Комбиновани витамински раствор припрема се тако што се 3 витамина додају у воду на следећи начин:

Тиамин-хидрохлорид	750	10.000 пута		
Цианокобаламин (Б12)	10	10.000 пута		
Биотин	7,5	10.000 пута		

Комбиновани витамински раствор се чува у замрзивачу, у малим порцијама. Витамински раствор се додаје у медијум непосредно прије употребе.

Напомена: Да се избјегне таложење соли при припреми медијума, поједини раствори се разблажују у 500 ml до 800 ml дејонизоване воде и допуне до 1 L.

Напомена: Рецептūra за М4 је први пут објављена у „Elendt, B. P. (1990). Selenium deficiency in crustacea; an ultrastructural approach to antennal damage in *Daphnia magna* Straus. *Protoptasma*, 154, 25-33“.

С.3. ИСПИТИВАЊЕ АКУТНЕ ИНХИБИЦИЈЕ РАСТА АЛГИ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Циљ ове методе испитивања је процјена ефекта супстанце на раст једноћелијских зелених алги. Релативно брза испитивања (у току 72 сата) могу дати процјену ефекта на неколико генерација. Ова метода може да се адаптира за испитивање неколико врста једноћелијских алги, али се у том случају у извјештају о испитивању мора навести детаљан опис примјењеног поступка.

Најлакша примјена ове методе је код испитивања супстанци које су добро растворљиве у води и које су стабилне у воденим растворима у условима дефинисаним за ову методу.

Метода се примјењује за испитивање супстанци које директно не ометају мјерење раста алги.

Прије почетка испитивања пожељно је имати, у што је већој мјери могуће, податке о растворљивости супстанце у води, напону паре, хемијској стабилности, константама дисоцијације и биоразградљивости супстанце.

Додатни подаци (нпр. структурна формула, степен чистоће, врста и проценат значајних нечистоћа, присуство и количина адитива, као и коефицијент расподјеле у систему *n*-октанол/вода) узимају се у обзир при планирању испитивања и при тумачењу резултата.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Густина ћелија је број ћелија по милилитру.

Раст је повећање густине ћелија у току трајања испитивања.

Степен раста је повећање густине ћелија у јединици времена.

Ефективна концентрација (у даљем тексту: EC_{50}) у овој методи је концентрација испитиване супстанце која доводи до смањења раста од 50% ($E_{bC_{50}}$) или степена раста ($E_{rC_{50}}$) у односу на контролу;

Концентрација без уоченог ефекта (*No Observed Effect Concentration*, у даљем тексту: $NOEC$) у овој методи је највиша концентрација испитиване супстанце при којој није уочена значајна инхибиција раста у односу на контролу.

Све концентрације испитиване супстанце изражене су у mg/l . Концентрације се могу изразити и у mg/kg .

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтна супстанца се може испитивати како би се показало да се у лабораторијским условима дефинисаним за дату методу осјетљивост врсте која се користи у испитивању није значајно промијенила.

Ако се испитује референтна супстанца, резултати се наводе у извјештају о испитивању. Калијум-дихромат се може користити као референтна супстанца, мада његова боја може да утиче на квалитет и интензитет свјетлости која је доступна алгама, као и на спектрофотометријска мјерења уколико се користе у испитивању. Калијум-дихромат се користи у међулабораторијским испитивањима (видјети литературу³ и Дио трећи ове методе).

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Гранична студија се може извести са испитиваном супстанцом у концентрацији од 100 mg/l да би се показало да је вриједност EC_{50} већа од ове концентрације.

Културе изабране врсте зелених алги у експоненцијалној фази раста су изложене испитиваној супстанци у опсегу концентрација у току неколико генерација у унапријед дефинисаним условима.

Раствори испитиване супстанце који су инокулирани са културама алги инкубирају се 72 сата. У току овог периода мјери се густина ћелија у сваком раствору, најмање на свака 24 сата. Инхибиција раста одређује се у односу на контролу.

1.5. КРИТЕРИЈУМ КВАЛИТЕТА

Критеријум квалитета се примјењује на граничну студију као и на коначно испитивање.

Густина ћелија у контроли треба да се повећа најмање за фактор 16 након 3 дана.

Концентрације испитиване супстанце морају се одржавати на 80% вриједности од почетних концентрација у току цијелог периода трајања испитивања.

За оне супстанце које се добро растварају у медијуму који се користи у испитивању и образују стабилне растворе, односно растворе супстанце који неће у великој мјери испаравати, дисосовати, хидролизovati или се адсорбовати, почетна концентрација се може сматрати еквивалентном номиналној концентрацији. Морају се приложити докази да су концентрације биле константне у току трајања читавог испитивања и да су задовољени критеријуми квалитета

За супстанце које су слабо растворљиве у медијуму који се користи у испитивању или за супстанце које образују стабилне емулзије или дисперзије или за супстанце које нису стабилне у воденим растворима за почетну концентрацију се узима вриједност концентрације измјерене у раствору на почетку испитивања. Концентрација се поново мјери након периода стабилизације.

У било ком од наведених случајева, концентрације испитиване супстанце се морају мјерити у току испитивања како би се утврдила тачна концентрација супстанце којој су изложени организми коришћени у испитивању, односно да су задовољени критеријуми квалитета.

Потврђено је да значајне количине испитиване супстанце могу бити уграђене у алгалну биомасу у току трајања испитивања. У циљу утврђивања да ли су задовољени критеријума квалитета, мора се узети у обзир количина испитиване супстанце уграђене у алгалну биомасу, као и количина испитиване супстанце у раствору (или, ако технички није могуће извести, количина супстанце измјерена у воденом стубу). Мјерење концентрације испитиване супстанце у алгалној биомаси може представљати значајан технички проблем, те испитивање супстанце у највишој концентрацији без присуства алги и мјерење концентрације испитиване супстанце у медијуму који се користи у испитивању (или кад то није могуће, у воденом стубу) на почетку и на крају испитивања служи као показатељ да ли су задовољени критеријуми квалитета

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Реагенси

1.6.1.1. Испитивани раствори

Основни раствори жељене концентрације припремају се растварањем испитиване супстанце у дејонизованој води или води према спецификацији из одјељка

1.6.1.2. ове методе.

Изабране концентрације испитиване супстанце припремају се додавањем одговарајућих аликвота у предкултуре алги (видјети Дио други ове методе).

Супстанце се најчешће испитују само до границе растворљивости. За неке супстанце, нпр. супстанце које су слабо растворљиве у води, или имају висок коефицијент расподеле у систему *n*-октанол/вода (P_{ow}), или супстанце које образују стабилне дисперзије, а не праве водене растворе, могуће је испробати и концентрације изнад границе растворљивости за супстанцу, како би били сигурни да је постигнута максимална растворљивост и концентрација испитиване супстанце које је стабилна у воденом раствору. Важно је да ова концентрација на други начин не омета испитивање (нпр. образовањем филма на површини воде који спрјечава оксигенацију воде, итд).

Приликом припреме основног раствора супстанци слабо растворљивих у води или ради боље дисперзије испитиване супстанце директно у медијуму који се користи у испитивању, могу се користити ултразвучна дисперзија, органски растварачи, емулгатори или дисперзiona средства. Ако се користе ове помоћне супстанце, сви раствори испитиване супстанце, као и додатна контрола, морају да садрже исту количину помоћних супстанци. Употребу помоћних супстанци треба свести на минимум и ни у којем случају не смију да прелазе концентрацију од 100 mg/l медијума.

Испитивање се изводи без подешавања рН вриједности. Ако дође до значајније промјене рН вриједности, препоручује се понављање испитивања уз подешавање рН вриједности и биљежење нових резултата. У том случају, рН вриједност основног раствора мора се подесити на рН вриједност воде која се користи за разблаживање, осим у случајевима када постоје специфичне контраиндикације за овај поступак. Најчешће се за подешавање рН вриједности препоручују раствори HCl и NaOH. Подешавање рН вриједности мора да се изведе тако да се концентрација испитиване супстанце у основном раствору значајније не промијени. Ако у процедури дође до било какве хемијске реакције или физичког таложења испитиване супстанце, важно је забиљежити ова опажања.

1.6.1.2. Медијум који се користи у испитивању

Вода за припрему медијума мора бити дестилована вода високог квалитета или дејонизована вода електропроводљивости ниже од 5 μ S/cm. Опрема за дестилацију воде не смије бити од бакра.

Припрема медијума

Припремају се четири основна раствора, према упутствима датим у Табели. Основни раствори се стерилишу мембранском филтрацијом или аутоклавирањем и складиште се у мраку на температури од 4 °C. Основни раствор број 4 може се стерилисати само мембранском филтрацијом. Сви основни раствори разблажују се да би се постигле коначне концентрације нутријената у финалним растворима испитиване супстанце.

Табела:

Нутријенти	Концентрација у основном раствору	Концентрација у финалном раствору
Основни раствор 1: макро нутријенти		
NH ₄ Cl	1,5 g/l	15 mg/l
MgCl ₂ ·6H ₂ O	1,2 g/l	12 mg/l
CaCl ₂ ·2H ₂ O	1,8 g/l	18 mg/l
MgSO ₄ ·7H ₂ O	1,5 g/l	15 mg/l
KH ₂ PO ₄	0,16 g/l	1,6 mg/l
Основни раствор 2: Fe -EDTA		
FeCl ₃ ·6H ₂ O	80 mg/l	0,08 mg/l
Na ₂ EDTA·2H ₂ O	100 mg/l	0,1 mg/l
Основни раствор 3: микронутријенти		
H ₃ BO ₃	185 mg/l	0,185 mg/l
MnCl ₂ ·4H ₂ O	415 mg/l	0,415 mg/l
ZnCl ₂	3 mg/l	3 · 10 ⁻³ mg/l
CoCl ₂ ·6H ₂ O	1,5 mg/l	1,5 · 10 ⁻³ mg/l
CuCl ₂ ·2H ₂ O	0,01 mg/l	10 ⁻⁵ mg/l
Na ₂ MoO ₄ ·2H ₂ O	7 mg/l	7 · 10 ⁻³ mg/l
Основни раствор 4:		
NaHCO ₃	50 g/l	50 mg/l

Након стабилизације са ваздухом, pH вриједност медијума је око 8.

1.6.2. Опрема

У опрему за испитивање спада:

- уобичајена лабораторијска опрема;
- посуде одговарајуће запремине (нпр. конусне посуде од 250 ml су погодне кад је количина раствора испитиване супстанце 100 ml). Све посуде које се користе у испитивању морају бити направљене од истог материјала и бити истих димензија;
- соба или комора за узгајање у којој се температура може одржавати у опсегу од 21 °C до 25 °C са одступањем од ± 2 °C и гдје се може обезбиједити непрекидно, уједначено освјетљење у спектралном опсегу од 400 nm до 700 nm. Ако су алге у контролној групи достигле препоручени степен раста, може се претпоставити да су услови за раст, укључујући и интензитет свјетлости, прихватљиви.

Препоручена је употреба свјетлости усмјерене на средњи ниво висине раствора испитиване супстанце у посудама, интензитета од 60 μE/m²s до 120 μE/m²s (35 foton/m²s до 70 × 1.018 foton/m²s) кад се мјери у подручју од 400 nm до 700 nm користећи одговарајући рецептор. За инструменте који мјере свјетлост у луксима еквивалентни прихватљив опсег је од 6.000 lux до 10.000 lux.

Жељени интензитет свјетлости може се постићи употребом 4 до 7

флуоресцентних лампи, универзалног бијелог типа, од 30 W (температуре боје од просјечно 4300 K), на удаљености од 0,35 m од алгалних култура.

Густина алгалних ћелија мјери се директним бројањем живих ћелија; нпр. употребом микроскопа са комором за бројање. Остали поступци (фотометрија, турбидиметрија, итд) могу да се користе уколико се покажу довољно осјетљивим и ако доказано постоји добра корелација са густином ћелија.

1.6.3. Испитивани организми

Препоручују се врсте зелених алги које се карактеришу брзим растом и које су погодне за узгајање и испитивање. Препоручују се врсте *Selenastrum capricornutum* (нпр. ATCC^{LV} 22662 или CCAP^{LVI} 278/4) и *Scenedesmus subspicatus* (нпр. 86.81 SAG^{LVI}).

Уколико се испитују друге врсте зелених алги, у извјештају о испитивању се наводи коришћена врста и сој.

1.6.4. Процедура испитивања

Опсег концентрација испитиване супстанце одређује се на основу резултата прелиминарног испитивања.

Двије мјере раста (биомаса и степен раста) могу дати потпуно различите резултате као мјеру инхибиције раста. Користе се оба параметра у прелиминарном испитивању да би се обезбиједило да испитивање концентрација у геометријском низу омогућава процјену обе вриједности E_bC_{50} и E_rC_{50} .

Почетна густина алгалних ћелија

Препоручује се да почетна густина алгалних ћелија буде приближно 104 ћелија/ml за *Selenastrum capricornutum* и *Scenedesmus subspicatus*. Уколико се у испитивању користе друге врсте, треба упоредити добијене биомасе.

Концентрације испитиване супстанце

За потребе испитивања користи се најмање 5 концентрација у геометријском низу са фактором не мањим од 2,2. Најнижа примијењена концентрација испитиване супстанце не треба да изазива уочљив ефекат на раст алги. Инхибиција раста услед примјене највише концентрације испитиване супстанце треба да износи најмање 50% (а пожељно 100%) у односу на контролу.

Понављања и контрола

Испитивање укључује три понављања за сваку концентрацију испитиване супстанце. Морају се укључити и три контроле групе без испитиване супстанце, и, уколико је релевантно, додатне три контролне групе за испитивање помоћних супстанци. Уколико је оправдано, испитивање се може извести са повећаним бројем концентрација и мањим бројем понављања за сваку концентрацију испитиване супстанце.

Извођење испитивања

Раствори испитиване супстанце жељених концентрација који су инокулирани жељеном количином инокулума алги припремају се додавањем аликвота основних раствора испитиване супстанце у одговарајућу количину предкултуре алги (видјети

^{LV}American Type Culture Collection (USA)

^{LVI}Culture Centre of Algae and Protozoa (UK)

^{LVII}Collection of algal culture (Gottingen, F.R.G.)

Дио други ове методе).

Посуде за узгајање са растворима испитиване супстанце инокулираним алгалним ћелијама стављају се у апаратуру за узгајање. Алгалне ћелије се одржавају у суспензији мућкањем, мијешањем или аерацијом, да се обезбиједи размјена гасова и смањи варирање вриједности рН у испитиваним растворима. Културе се чувају на температури од 21 °C до 25 °C, са одступањима од ± 2 °C.

Густина ћелија у свакој посуди одређује се најмање након 24, 48 и 72 сата од почетка испитивања. Филтрирани медијум који садржи одговарајућу концентрацију испитиване супстанце користи се као слијеп проба уколико се густина ћелија не одређује директним мјерењем.

Вриједност рН мјери се на почетку испитивања и након 72 сата.

У току испитивања рН вриједност у контролном третману не смије да варира за више од 1,5.

Испитивање испарљивих супстанци

Не постоји опште прихваћен начин за испитивање испарљивих супстанци. Када је познато да је супстанца испарљива, могу се користити затворене посуде са повећаним вршним дијелом. Вјероватноћа недостатка CO₂ мора се узети у обзир када се израчунава величина вршног дијела затворених посуда. Варијанте ове методе дате су у литератури⁴.

Пожељно је одредити количину супстанце у раствору која није испарила. Саветује се опрез приликом тумачења резултата испитивања са испарљивим супстанцама коришћењем затворених система.

Гранична студија

Користећи поступке описане у овој методи, гранична студија се може извести у концентрацији од 100 mg испитиване супстанце по литри медијума да би се доказало да је вриједност EC₅₀ већа од ове концентрације.

Ако су својства испитиване супстанце такве да се не може достићи концентрација од 100 mg/l у медијуму, гранична студија се изводи у концентрацији једнакој растворљивости супстанце (или максималној концентрацији која формира стабилну дисперзију) у медијуму (видјети спецификације из одељка 1.6.1.1. ове методе).

Граничну студију треба урадити најмање у три понављања, са истим бројем контрола. Двије мјере раста (биомаса и степен раста) треба користити у граничној студији.

Уколико је граничном студијом утврђена средња вриједност инхибиције од 25% или више, било у погледу биомасе или степена раста у односу на контролну, треба урадити коначно испитивање.

2. ПОДАЦИ И ПРОЦЕНА

Измјерена густина алгалних ћелија у културама алги у испитиваним и контролним групама приказује се у виду табела заједно са концентрацијама испитиване супстанце и временима мјерења. Средње вриједности густине алгалних ћелија за сваку од концентрација испитиване супстанце и за контроле приказују се графички у функцији времена (0 до 72 сата) за добијање криве раста.

За одређивање дозне зависности могу се користити следећа два приступа. Неке супстанце могу стимулисати раст у нижим концентрацијама. Узимају се у обзир само подаци за концентрације испитиване супстанце при којима је утврђен проценат инхибиција у опсегу од 0% до 100%.

2.1. ПОРЕЂЕЊЕ ПОВРШИНА ИСПОД КРИВЕ РАСТА

Површина ограничена кривом раста и хоризонталном линијом $N = N_0$ може се израчунати према формули:

$$A = \frac{N_1 - N_0}{2} \times t_1 + \frac{N_1 + N_2 - 2N_0}{2} \times (t_2 - t_1) + \dots + \frac{N_{n-1} + N_n - 2N_0}{2} \times (t_n - t_{n-1})$$

при чему:

- A је површина;
- N_0 је број ћелија/ml у времену t_0 (почетак испитивања);
- N_1 је измјерен број ћелија/ml у времену t_1 ;
- N_n је измјерен број ћелија/ml у времену;
- t_1 је вријеме првог мјерења након почетка испитивања;
- t_n је вријеме n -тог мјерења након почетка испитивања;
- n је укупан број мјерења након почетка испитивања.

Проценат инхибиције раста ћелија за сваку концентрацију испитиване супстанце (I_A) израчунава се према формули:

$$I_A = \frac{A_c - A_t}{A_c} \times 100$$

при чему:

A_c је површина ограничена кривом раста за контролу и хоризонталном линијом $N = N_0$;

A_t је површина ограничена кривом раста за дату концентрацију t и хоризонталном линијом $N = N_0$.

I_A вриједности уносе се на семилогаритамски папир или на семилогаритамски пробит папир у односу на одговарајуће концентрације испитиване супстанце. Ако се I_A вриједности уносе на пробит папир, тачке се линеаризују, произвољно или компјутерски.

Вриједност EC_{50} процјењује се графички читавањем концентрације која одговара 50% инхибиције ($I_A = 50\%$). За прецизно дефинисање ове EC_{50} вриједности у односу на овакав начин процјене, препоручено је користити симбол E_bC_{50} . Важно је да се E_bC_{50} наводи за одговарајући временски период трајања испитивања.

2.2. ПОРЕЂЕЊЕ СТЕПЕНА РАСТА

Просјечан специфичан степен раста (μ) за културе у експоненцијалној фази раста израчунава се према формули:

$$\mu = \frac{\ln N_n - \ln N_0}{t_n - t_0}$$

при чему t_0 је вријеме почетка испитивања.

Просјечна вриједност специфичног степена раста се може одредити и из нагиба регресионе праве која се добија плотовањем вриједности $\ln N$ у функцији времена.

Проценат инхибиције специфичног степена раста за сваку концентрацију испитиване супстанце ($I_{\mu t}$) израчунава се по формули:

$$I_{\mu} = \frac{\mu_c - \mu_t}{\mu_c} \times 100$$

при чему:

μ_c је просјечна вриједност специфичног степена раста у контроли;

μ_t је просјечна вриједности специфичног степена раста за дату концентрацију испитиване супстанце (t).

Проценат смањења просјечне вриједности специфичног степена раста за сваку концентрацију у односу на вриједности за контролу (t) приказује се графички у функцији логаритмоване вриједности концентрације. Вриједност EC_{50} може се прочитати са графика. Да би се прецизно дефинисала ова EC_{50} вриједност у односу на овакав начин процјене, препоручено је користити симбол E_rC_{50} . Вријеме мјерења мора бити означено, нпр. ако су вриједности узете за нулто вријеме и 72. сат, означава се са E_rC_{50} (0-72h).

Напомена: специфичан степен раста је логаритамски термин и мале промјене у степену раста могу довести до великих промјена у биомаси. Вриједности E_bC и E_rC нису нумерички упоредиве.

2.3. ИЗРАЧУНАВАЊЕ NOEC ВРИЈЕДНОСТИ

NOEC се процјењује примјеном одговарајућих статистичких поступака (нпр. анализа варијансе или Дунетов тест), користећи вриједности за површине испод криве раста A за појединачна понављања (видјети одјељак 2.1. ове методе) или вриједности специфичне стопе раста μ (видјети одјељак 2.2. ове методе).

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи податке о:

1) испитиваној супстанци:

– подаци о хемијској идентификацији;

2) организмима који су коришћени у испитивању:

– поријекло, лабораторијска култура, број соја, метода узгајања;

3) условима у којима је испитивање извођено:

– датум почетка и краја испитивања, као и трајање испитивања;

– температура;

– састав медијума;

– опрема за узгајање;

– рН вриједност раствора испитиване супстанце на почетку и на крају испитивања (ставити додатне напомене уколико су утврђене промјене рН вриједности за више од 1,5 подиока);

– помоћне супстанце и методе коришћене за растварање испитиване супстанце, као и концентрација помоћних супстанци;

– интензитет и квалитет свјетлости;

– концентрације испитиване супстанце (измјерене или номиналне);

4) резултатима:

– густина алгалних ћелија за сваку посуду за свако мјерење, као и метода мјерења густине ћелија;

– средње вриједности густине алгалних ћелија;

– криве раста;

– графичко представљање дозне зависности;

- ЕС вриједности и методе процјене;
- NOEC;
- други уочени одговори.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 201, Decision of the Council C(81) 30 Final.
2. Umweltbundesamt, Berlin, 1984, Verfahrensvorschlag 'Hemmung der Zellvermehrung bei der Grünalge *Scenedesmus subspicatus*', in: Rudolph/Boje: Ekotoxikologie, ecomed, Landsberg, 1986.
3. ISO 8692 – Water quality – Fresh water algal growth inhibition test with *Scenedesmus subspicatus* and *Selenastrum capricornutum*.
4. S.Galassi and M.Vighi – Chemosphere, 1981, vol.10, 1123-1126.

Дио други

ПРИМЈЕР ПРОЦЕДУРЕ ЗА УЗГАЈАЊЕ АЛГАЛНИХ КУЛТУРА

Опште напомене

Циљ ове процедуре је обезбјеђивање алгалних култура у оптималном стању за потребе токсиколошких испитивања.

Користе се одговарајуће методе да би се спријечила контаминација алгалних култура са бактеријама (ISO 4833). Неопходно је користити чисте алгалне културе, мада се могу користити и „мјешовите“ културе.

Потребни су стерилни услови како би се спријечила контаминација бактеријама или алгама. Контаминирани алгалне културе се одбацују.

Процедура за узгајање алгалних култура

Припрема раствора нутријената (медијума)

Медијум се може припремити разблаживањем концентрованих основних раствора нутријената. За чврсте медијуме додаје се 0,8% агара. Медијум мора бити стерилан. Стерилизацијом у аутоклаву може доћи до губитка NH_3 .

Матична алгална култура

Матичне алгалне културе су мање културе алги које се редовно преносе у свјеж медијум и представљају иницијални материјал за испитивање. Ако се културе не користе редовно пребацују се на чврсти агар.

Ове културе се премјештају у свјежи медијум најмање свака два мјесеца.

Матичне алгалне културе узгајају се у конусним посудама у одговарајућем медијуму (количине око 100 ml). Ако се алгалне културе инкубирају при сталном освјетљењу на температури од 20 °C, једном седмично се преносе у свјеж медијум.

За вријеме преношења стерилним пипетама мања количина „старе“ културе преноси се у посуду са свјежим медијумом, тако да је код брзорастућих врста алги почетна концентрација у свјежем медијуму око 100 пута мања него у „старој“ култури.

Степен раста за дату врсту алги може се одредити из криве раста. Уколико се одреди крива раста за дату врсту, могуће је процијенити при којој густини је пожељно пренијети алгалну културу у свјеж медијум док је још увијек у експоненцијалној фази раста.

Пред-култура

Мања количина алги из пред-култура користи се за инокулацију раствора

испитиване сусптанце. Пред-култура се инкубира у условима идентичним условима у испитивању и користи се док је у фази експоненцијалног раста уобичајено након периода инкубације од три дана. Алгалне културе се одбацују уколико садрже деформисане и абнормалне ћелије.

Дио трећи

Резултати упоредног испитивања (16 лабораторија) инхибиције раста алги *Scenedesmus subspicatus* и *Selenastrum capricornutum* у свјежој води^{LVIII} са калијум-дихроматом:

	Средње вриједности (mg/l)	Интервал повјерења (mg/l)
E _r C ₅₀ (0-72h)	0,84	0,60 до 1,03
E _b C ₅₀ (0-72h)	0,53	0,20 до 0,75

С.4. ОДРЕЂИВАЊЕ БРЗЕ БИОРАЗГРАДЉИВОСТИ

Дио први

1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА

1.1. УВОД

За тријажу хемикалија према брзој биоразградљивости у аеробном воденом медијуму користе се следеће методе испитивања:

1. Нестајање DOC (Метода С.4-А);
2. Модификована OECD тријажа – Нестајање DOC (Метода С.4-В);
3. Развијање CO₂ (Модификовани Стурм тест) (Метода С.4-С);
4. Манометријска респирометрија (Метода С.4-Д);
5. Испитивање у затвореној боци (Метода С.4-Е);
6. МПТ испитивање (Метода С.4-Ф).

Општа и заједничка разматрања свих шест метода дата су у одјелку 1. У одјелку 2. до 7. дати су посебни детаљи за поједине методе. Прилози садрже дефиниције, формуле и упутства.

Међулабораторијско поређење, спроведено 1988. године од стране OECD, показало је да методе дају постојане резултате. Зависно од физичких својстава испитиване хемикалије, приоритет има једна или друга метода.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Растворени кисеоник (*Dissolved Oxygen*, у даљем тексту: DO) је концентрација кисеоника раствореног у узорку воде, изражава се у mg/l.

Биохемијска потрошња кисеоника (у даљем тексту: БПК) је количина кисеоника коју утроше микроорганизми при разградњи испитиваног једињења, изражава се у грамима. БПК се такође изражава као грам потрошеног кисеоника по граму испитиваног једињења (видјети Методу С.5. која је дата у овом прилогу).

Хемијска потрошња кисеоника (у даљем тексту: ХПК) је количина кисеоника потрошеног у току оксидације испитиваног једињења са врућим, киселим бихроматом; даје мјеру количине присутне супстанце која оксидише. Изражава се у грамима, и као грам кисеоника потрошеног по граму испитиваног једињења.

Растворени органски угљеник (*Dissolved Organic Carbon*, у даљем тексту: DOC) је органски угљеник присутан у раствору или онај који пролази кроз 0,45 μ филтер или остаје у супернатанту након центрифугирања на 40.000 m/s² ($\pm$ 4000 g) у току 15 минута.

Теоретска потрошња кисеоника (*Theoretical Oxygen Demand*, у даљем тексту: ThOD) је укупна количина кисеоника (у mg) потребна да се хемикалија потпуно оксидише. Израчунава се из молекулске формуле (видјети одјелак 2.2) и такође се изражава у mg потребног кисеоника по mg испитиваног једињења.

Теоретски угљен-диоксид (*Theoretical Carbon Dioxide*, у даљем тексту: Th CO₂) је израчуната количина CO₂ (у mg), која настаје из познатог или измјереног садржаја угљеника у испитиваном једињењу, када се оно у потпуности минерализује; такође се изражава у mg угљен-диоксида по mg испитиваног једињења.

Укупни органски угљеник (*Total Organic Carbon*, у даљем тексту: TOC) узорка је сума органског угљеника у раствору и оног у суспензији.

IC (*Inorganic Carbon*) је неоргански угљеник.

Укупни угљеник (*Total Carbon*, у даљем тексту: TC) је сума органског и неорганског угљеника присутног у узорку.

MITI (*Ministry Of International Trade And Industry, Japan*) је Министарство међународне трговине и индустрије Јапана.

Примарна биоразградња је промјена у хемијској структури супстанце изазвана биолошким дјеловањем, која доводи до губитка специфичног својства те супстанце.

Потпуна биоразградња (аеробна) је ниво разградње који се постиже када испитивано једињење у потпуности искористе микроорганизми, при чему настају угљен-диоксид, вода, минералне соли и нове ћелијске структуре (биомасе).

Брзо биоразградљива супстанца је арбитрарна класификација хемикалија које су прошле одређене специфичне скрининг тестове за потпуну биоразградљивост. Ови тестови су толико стриктни да се сматра да се таква једињења брзо и потпуно биоразграђују у воденој животној средини при аеробним условима.

Инхерентно биоразградљива супстанца је класификација хемикалија за које, на основу испитивања биоразградљивости, постоји недвосмислен доказ да подлијежу биоразградњи (примарној или потпуној).

Уклоњивост је подложност једињења уклањању путем биолошког пречишћавања отпадних вода, без негативног утицаја на уобичајени процес обраде отпадних вода. Брзо биоразградљива једињења се могу уклонити, али не и сва инхерентно биоразградљива једињења. Процесу уклањања могу допринијети и абиотички процеси.

Вријеме кашњења је вријеме од инокулације, у испитивању нестанка, па до момента када разградња достигне ниво од најмање 10%. Вријеме кашњења веома често варира и тешко се репродукује.

Вријеме разградње наступа након времена кашњења и траје до момента када се достигне 90% од максималног нивоа разградње.

Десетодневни период је период од 10 дана који наступа одмах пошто се достигне ниво разградње од 10%.

1.3. ИЗБОР ОДГОВАРАЈУЋЕ МЕТОДЕ

За избор најприкладније методе, неопходни су подаци о растворљивости, напону паре и адсорпционим својствима хемикалије. Треба познавати хемијску структуру или формулу да би се израчунале теоретске вриједности, односно треба провјерити измјерене вриједности параметара, нпр. ThOD, ThCO₂, DOC, TOC и ХПК (видјети Дио други ове методе).

Хемикалије чија растворљивост није нижа од 100 mg/l могу се испитивати свим методама ако нису испарљиве и ако се не адсорбују. За оне хемикалије које су слабо растворљиве у води, испарљиве или се адсорбују, погодне методе су назначене у Табели 1. Могући начини поступања са хемикалијама које су слабо растворљиве у води и које су испарљиве описан је у Дијелу трећем ове методе. Средње испарљиве хемикалије могу се испитати помоћу методе Нестајање DOC (Метода C.4-A), ако у испитиваним посудама (које треба да буду адекватно запушене) има довољно простора за гас. У овом случају, обавезно се поставља абиотичка контрола како би се узео у обзир и било какав физички губитак.

Табела 1: Примјењивост метода испитивања

Метода испитивања	Аналитичка метода	Прикладност за супстанце:		
		које су слабо растворљиве	које су испарљиве	које се адсорбују
Нестајање DOC (Метода С.4-А)	Растворени органски угљеник	–	–	+/-
Модификована OECD тријажа –Нестајање DOC (Метода С.4-В)	Растворени органски угљеник	–	–	+/-
Развијање CO ₂ (Метода С.4-С)	Респирометрија: развијање CO ₂	+	–	+
Манометријска респирометрија (Метода С.4-Д)	Ман. респирометрија: потрошња кисеоника	+	+/-	+
Испитивање у затвореној боци (Метода С.4-Е)	Респирометрија: растворени кисеоник	+/-	+	+
МИТ Испитивање (Метода С.4-Ф)	Респирометрија: потрошња кисеоника	+	+/-	+

За тумачење добијених резултата неопходни су подаци о степену чистоће или релативном удјелу главних састојака испитиваног материјала, посебно кад су вриједности резултата ниске или граничне.

Подаци о токсичном дејству испитиване хемикалије на бактерије (видјети Дио четврти ове методе) могу бити врло корисни при избору прикладних концентрација за испитивање. Наведени подаци могу бити од суштинске важности за исправно тумачење ниских вриједности биоразградње.

1.4. РЕФЕРЕНТЕ СУПСТАНЦЕ

За провјеру поступка испитују се референтне хемикалије које испуњавају критеријуме брзе биоразградљивости и то тако што се упоредо са испитиваним поставе и посуде са референтном супстанцом.

Подесне хемикалије су анилин (свјеже дестилован), натријум ацетат и натријум бензоат. Референтне хемикалије разграђују се примјеном ових метода чак и кад намјерно није додат никакав инокулум.

Сугерисано је да треба тражити референтну хемикалију која је брзо биоразградљива, али захтијева додавање инокулума. Предложен је калијум хидроген-фталат, али је неопходно да се прибави још доказа за ову супстанцу прије него што се она прихвати као референтна супстанца.

У респирометријским испитивањима, једињења који садрже азот могу утицати на потрошњу кисеоника услед нитрификације (видјети Дио други и пети ове методе).

1.5. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Раствор или суспензија испитиване супстанце у минералној подлози инокулише се и инкубира у аеробним условима у мраку или под дифузним освјетљењем. Количина DOC у испитиваном раствору која је поријеклом из инокулума мора да буде што нижа у поређењу са количином DOC из испитиване супстанце. Рачуна се и на ендегену активност инокулума. Упоредо се поставља слијепа проба са инокулумом, али без испитиване супстанце, иако се ендегена активност ћелија у присуству супстанце не поклапа са оном у ендегеној контроли. Упоредо се испитује и референтна супстанца, како би се провјерило извођење самог поступка.

Након разградње слиједи одређивање параметара попут DOC, продукција CO₂ и потрошња кисеоника, а мјерења се спроводе у довољно честим временским интервалима како би се омогућило утврђивање почетка и краја биоразградње. Мјерење се спроводи континуирано аутоматским респирометрима. DOC се понекад мјери упоредо са неким другим параметром, и то на почетку или на крају испитивања. Процјена примарне разградње испитиване супстанце, као и утврђивање концентрација међупроизвода који могу настати, може се утврдити помоћу специфичне хемијске анализе (обавезно у MITI испитивању).

Испитивање обично траје 28 дана. Испитивање се може завршити и прије истека 28 дана, односно чим крива биоразградње достигне плато у најмање три одређивања. Испитивање се може продужити после 28 дана када се по кривој може видјети да је биоразградња започела, али плато није достигнут 28. дана.

1.6. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

1.6.1. Поновљивост

Због природе биоразградње и мијешаних популација бактерија које се користе као инокулуми, испитивање се мора спроводити најмање у дубликату.

Што је већа почетна концентрација микроорганизама која се првобитно додаје у испитивану подлогу, то је мање одступање између реплика. Међулабораторијска испитивања су показала да могу постојати велика одступања међу резултатима добијених у различитим лабораторијама, мада се добро слагање обично постиже са лако биоразградљивим једињењима.

1.6.2. Прихватљивост испитивања

Испитивање се сматра валидним уколико на крају испитивања или на крају 10-дневног периода, зависно од случаја, разлика између крајњих вриједности, добијених при достизању платоа разградње испитиване супстанце у поновљеним испитивањима, износи мање од 20% и ако је проценат разградње референтне супстанце достигао ниво за брзу биоразградљивост од 14 дана.

Ако ни један од ових услова није испуњен, испитивање се мора поновити. Услед искључивости методе, ниске вриједности нужно не значе да испитивана супстанца није биоразградљива у условима животне средине, али указују да је потребно још рада да се установи биоразградљивост.

Ако се у испитивању токсичности, које укључује и испитивану супстанцу и референтну хемикалију, деси мање од 35% разградње (на основу DOC) или мање од 25% (на основу ThOD или ThCO₂) у року од 14 дана, за испитивану хемикалију се може претпоставити да је инхибиторна (видјети Дио четврти ове методе). Серије испитивања морају се поновити, по могућности коришћењем ниже концентрације испитиване

хемикалије, односно више концентрације инокулума, али не више од 30 mg/l чврсте фазе.

1.7. ОПШТЕ ПРОЦЕДУРЕ И ПРЕПАРАТИ

Општи услови који се примјењују у испитивањима наведени су у Табели 2. Опрема и други услови испитивања специфични за сваку поједину методу испитивања наведени су у код описа конкретне методе.

Табела 2: Услови у току испитивања

Тест	Нестајање DOC	Развијање CO ₂	Манометријска респирометрија	Модиф. OECD скрининг тест	Испитивање у затвореној боци	MITI Испитивање (I)
Концентрација испитиване супстанце као mg/l	10-40	10-20	100	10-40	2-10	100
mg DOC/l						
mg ThOD/l			50-100		5-10	
Концентрација инокулума (у ћелијама/l, приближно)	≤ 30 mg/l SS или ≤ 100 ml ефлуента/l (10 ⁷ -10 ⁸)			0,5 ml сијекунд. ефлуента/l (10 ⁵)	≤ 5 ml ефлуента/l (10 ⁴ -10 ⁶)	30 mg/l SS (10 ⁷ -10 ⁸)
Концентрација елемената у минералној подлози (mg/l)						
P	116				11,6	29
N	1,3				0,13	1,3
Na	86				8,6	17,2
K	122				12,2	36,5
Mg	2,2				2,2	6,6
Ca	9,9				9,9	29,7
Fe	0,05-0,1				0,05-0,1	0,15
pH	7,4 ± 0,2					најбоље 7,0
Температура	22 °C ± 2 °C					25 °C ± 1°C
SS – суспендоване чврсте материје						

1.7.1. Вода за разблаживање

Користи се дејонизована или дестилована вода, која не садржи токсичне супстанце (нпр. јоне Cu^{2+}) у инхибиторним концентрацијама. Вода не смије садржати више од 10% органског угљеника који је унијет са испитиваним материјалом. Висока чистоћа воде за разблаживање неопходна је да се елиминишу високе вриједности у слијепим пробама. Контаминација може настати због природно присутних нечистоћа, као и због смола јонских измјењивача и производа разградње поријеклом од бактерија и алги. У свакој испитиваној серији користи се вода из истог контејнера, претходно провјерена помоћу DOC анализе. Таква провјера није неопходна за испитивање у затвореној боци, али вода мора имати малу потрошњу кисеоника.

1.7.2. Основни раствори минералних материја

Да би се припремили испитивани раствори, припремају се основни раствори минералних материја у одговарајућим концентрацијама. Могу се користити следећи основни раствори (са различитим факторима разблажења) за методе: нестајање DOC, модификовани OECD скрининг тест, развијање CO_2 , манометријска респирометрија и испитивање у затвореној боци.

Фактори разблажења и припрема минералне подлоге специфична за МПТ испитивање дати су у конкретној методи испитивања.

Основни раствори

Помоћу реагенаса аналитичке чистоће припремају се основни раствори:

1. растворити у води и допунити до 1 L (pH раствора мора бити 7,4):
 - 8,50 g KH_2PO_4 (калијум-дихидрогенфосфат);
 - 21,75 g K_2HPO_4 (дикалијум-хидрогенфосфат);
 - 33,40 g $\text{Na}_2\text{HPO}_4 \times 2\text{H}_2\text{O}$ (динатријум-хидрогенфосфат дихидрат);
 - 0,50 g NH_4Cl (амонијум-хлорид);
2. растворити у води и допунити до 1 L:
 - 27,50 g CaCl_2 (калцијум-хлорид, безводни) или
 - 36,40 g $\text{CaCl}_2 \times 2\text{H}_2\text{O}$ (калцијум-хлорид дихидрат);
3. растворити у води и допунити до 1 L:
 - 22,50 g $\text{MgSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$ (магнезијум-сулфат хептахидрат);
4. растворити у води и допунити до 1 L:
 - 0,25 g $\text{FeCl}_3 \times 6\text{H}_2\text{O}$ (гвожђе(III)-хлорид хексахидрат).

Напомена: За избјегавање припреме овог раствора непосредно прије употребе, додаје се једна капљица концентроване HCl или 0,4 g/l натријумове соли EDTA (етилендиаминтетра сирћетна киселина).

1.7.3. Основни раствори хемикалија

У зависности од потребе, раствори се од 1 g до 10 g испитиване или референтне хемикалије у дејонизованој води и допуни до 1 L након што растворљивост премаши вриједност 1 g/l. У супротном, основни раствори се припремају у минералној подлози или се хемикалија додаје директно у минералну подлогу. За поступање са слабије растворљивим хемикалијама, видјети Дио трећи ове методе. У МПТ испитивању (Метода C.4-F) не дозвољава се употреба растварача ни емулгатора.

1.7.4. Инокулуми

Инокулум може да потиче из разних извора, као што су: активни муљ, отпадна вода (дехлорисана), површинске воде и земљиште или из смјеше ових извора. Ако се у испитивањима нестајања DOC , развијања CO_2 и манометријској респирометрији користи активни муљ, муљ се мора узети из постројења за пречишћавање отпадних вода или из уређаја лабораторијског типа, који прима претежно отпадну воду из домаћинства. Показало се да је расипање резултата веће кад се користе инокулуми из других извора. За модификовани OECD скрининг тест и испитивање у затвореној боци, потребан је разређенији инокулум без фоликула муља, па се узима секундарни ефлуент из постројења за пречишћавање комуналних отпадних вода или уређаја лабораторијског типа. За МІТІ испитивање, инокулум се изводи из мијешаних извора и дат је уконкретној методи испитивања.

1.7.4.1. Инокулум из активног муља

Свјеж узорак активног муља узима се из аерационог базена постројења за пречишћавање отпадних вода или уређаја лабораторијског типа у којем се претежно обрађује комунална отпадна вода. Веће грубе честице по потреби се уклањају помоћу филтрације кроз фино сито, а муљ се након тога чува у аеробним условима.

Алтернативно, након уклањања већих честица, муљ се таложи или центрифугира (нпр. на 100 g у току 10 минута). Супернатант се баца. Муљ се може испрати у минералној подлози. Концентровани муљ се суспендује у минералној подлози да се добије концентрација од 3 g до 5 g суспендованих материја по литру и аерација се спроводи до употребе.

Муљ се узима из конвенционалног уређаја који исправно ради. Муљ треба испрати уколико се узима из великог уређаја за пречишћавање или се сматра да садржи инхибиторе. Након што се темељно промијеша, ресуспендовани муљ се таложи или центрифугира, супернатант се баца, а испрани муљ се поновно ресуспендује у новој запремини минералне подлоге. Поступак се понавља све док се из муља не одстрани вишак супстрата или инхибитора.

Након што се постигне потпуна ресуспензија или са необрађеним муљем, узима се узорак непосредно прије одређивања суве масе суспендованих материја.

Сљедећа алтернатива је хомогенизација активног муља (од 3 g/l до 5 g/l суспендованих материја). Муљ се мијеша у механичкој мјешалици у току 2 минута умјереном брзином. Промјешани муљ се таложи 30 минута или дуже, по потреби, а течни дио који се користи као инокулум декантује се на 10 ml минералне подлоге.

1.7.4.2. Остали извори инокулума

Инокулум може да се узме из секундарног ефлуента из постројења за пречишћавање или уређаја лабораторијског типа који прима углавном отпадне воде из домаћинства. Узме се свјежи узорак и чува у аеробним условима у току транспорта. Узорак се таложи у току 1 сата или филтрира кроз груби филтер папир, а ефлуент или филтрат се декантује и чува у аеробним условима до употребе. Може се користити до 100 ml ове врсте инокулума по литру подлоге.

Извор инокулума могу да буду и површинске воде. У том случају узима се узорак одговарајуће површинске воде, нпр. из ријеке или језера, и чува у аеробним условима до употребе. По потреби, инокулум се концентрише филтрирањем или центрифугирањем.

1.7.5. Прекондиционирање инокулума

Инокулуми се могу прекондиционирати за испитиване услове, али се не могу преадаптирати за испитивану хемикалију. Прекондиционирање се састоји од аерације активног муља у минералној подлози или сијекундарном ефлуенту у току 5 до 7 дана на испитиваној температури. Прекондиционирање некада побољшава прецизност поступка испитивања, јер смањује вриједности слијепе пробе. Сматра се да није потребно прекондиционирати МПТ инокулум.

1.7.6. Абиотичка контрола

По потреби се провјерава могућа абиотичка разградња испитиване супстанце одређивањем уклањања DOC, потрошње кисеоника и развијања угљен-диоксида у стерилним контролама које не садрже инокулум. Стерилизација се врши филтрацијом кроз мембрану промјера од 0,2 μm до 0,45 μm или додавањем одговарајуће токсичне супстанце у одговарајућој концентрацији. Ако се користи мембранска филтрација, узорци се узимају асептички да се одржи стерилност. Тестови који мјере биоразградњу као уклањање DOC, посебно са инокулумима активног муља, треба да садрже и абиотичку контролу, која је инокулисана и отрована, осим у случају кад се претходно искључила адсорпција испитиване хемикалије.

1.7.7. Број посуда за испитивање

Број посуда у типичном начину испитивања дат је у појединачном испитивању. Могу се користити следеће врсте посуда:

- 1) испитивана суспензија:
 - садржи испитивану супстанцу и инокулум;
- 2) слијепа проба са инокулумом:
 - садржи само инокулум;
- 3) контрола поступка:
 - садржи референтну супстанцу и инокулум;
- 4) стерилна абиотичка контрола:
 - садржи испитивану супстанцу (видјети одјелак 1.7.6. ове методе);
- 5) контрола адсорпције:
 - садржи испитивану супстанцу, инокулум и средство за стерилизацију;
- 6) контрола токсичности:
 - садржи испитивану супстанцу, референтну супстанцу и инокулум.

Одређивање у испитиваној суспензији и слијепој проби са инокулумом обавезно се раде упоредо. Савјетује се да се и одређивања у осталим посудама раде упоредо.

Упоредо одређивање некада није могуће. Води се рачуна да се узме довољно узорака и изврши довољно мјерења да се може процијенити проценат уклањања након десетодневног периода.

1.8. ПОДАЦИ И ПРОЦЈЕНА

Кад се израчунава проценат разградње (Dt) користе се средње вриједности двоструких мјерења параметара у посуди за испитивање и слијепој проби са инокулумом. Формуле за израчунавање дате су у појединим методама испитивања. Ток разградње приказује се графички и показује се десетодневни период. Израчунава се и приказује проценат уклањања који је постигнут на крају десетодневног периода и вриједност на платоу или на крају испитивања, у зависности шта је примјереније.

У респирометријским испитивањима једињења која садрже азот могу утицати на потрошњу кисеоника због нитрификације (видјети Дио други и пети ове методе).

1.8.1. Разградња мјерена помоћу одређивања DOC

Проценат разградње (D_t) у тренутку узимања узорка израчунава се посебно за сваку посуду која садржи испитивану супстанцу помоћу средњих вриједности DOC из два мјерења да би се могла процијенити прихватљивост испитивања (видјети одјељак 1.6.2. ове методе). Проценат разградње се израчунава према једначини:

$$D_t = \left(1 - \frac{C_t - C_{bt}}{C_0 - C_{b0}} \right) \times 100$$

при чему:

D_t је проценат разградње у времену t ;

C_0 је средња почетна концентрација DOC у инокулисаној подлози која садржи испитивану супстанцу (у mg DOC/l);

C_t је средња концентрација DOC у инокулисаној подлози која садржи испитивану супстанцу у времену t (у mg DOC/l);

C_{b0} је средња почетна концентрација DOC у минералној подлози инокулисаној слијепом пробом (у mg DOC/l);

C_{bt} је средња концентрација DOC у минералној подлози инокулисаном слијепом пробом у времену t (у mg DOC/l).

Све концентрације мјере се експериментално.

1.8.2. Разградња која се мјери помоћу специфичне анализе

Примарна биоразградња, кад постоје подаци за специфичну анализу, израчунава се према формули:

$$D_t = \left(1 - \frac{S_b - S_a}{S_b} \right) \times 100$$

при чему:

D_t је проценат разградње у времену t које уобичајено износи 28 дана;

S_a је остатак испитиване супстанце у инокулисаној подлози на крају испитивања (mg);

S_b је остатак испитиване супстанце у слијепој проби са водом/подлогом којој је додата само испитивана супстанца (mg).

1.8.3. Абиотичка разградња

Проценат абиотичке разградње, кад се користи абиотичка стерилна контрола, израчуна се помоћу формули:

$$\% \text{ абиотичке разградње} = \frac{C_{s(0)} - C_{s(t)}}{C_{s(0)}} \times 100$$

при чему:

$C_{s(0)}$ је DOC концентрација у стерилној контроли на дан 0;

$C_{s(t)}$ је DOC концентрација у стерилној контроли на дан t .

1.9. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању садржи податке о:

- испитиваним и референтним хемикалијама и њиховим чистоћама;
- условима у току испитивања;
- инокулуму: природа и место/мјеста узимања узорка, концентрација и свака обрада прекондиционирањем;
- удјелу и природи индустријског отпада присутног у отпадној води (ако је познато);
- дужини испитивања и температуре;
- у случају слабо растворљивих испитиваних хемикалија, податке о припреми уколико је било,
- примијењеној методи испитивања (морају се дати научни разлози и објашњења за сваку измјену у поступку);
- обрасцу за унос података;
- свакој примјењеној појави инхибиције;
- свакој примјењеној абиотичкој разградњи;
- специфичним хемијским анализама, ако постоје;
- аналитичким подацима о међупроизводима, ако постоје;
- графичким приказима процента разградње у времену за одређену испитивану и референтну супстанцу; фаза одгоде, фаза разградње, десетодневни период и нагиб морају бити јасно означени (видјети одјељак 1.2. ове методе). Ако је испитивање задовољило критеријуме прихватљивости, средње вриједности процента разградње у посудама које садрже испитивану супстанцу могу се употријебити за израду графичког приказа;
- проценту уклањања након десетодневног периода, као и на платоу или на крају испитивања.

2. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА НЕСТАЈАЊЕ DOC (МЕТОДА C.4-A)

2.1. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Измјерена запремина инокулисане минералне подлоге која садржи познату концентрацију испитиване супстанце (10 mg DOC/l до 40 mg DOC/l) као једини номинални извор органског угљеника аерише се у мраку или под дифузним освјетљењем на температури од (22 ± 2) °C.

Након разградње следи DOC анализа у честим временским интервалима у току периода од 28 дана. Степен биоразградње израчунава се приказивањем концентрације уклоњеног DOC (коригован за онај DOC у контроли са инокулисаном слијепом пробом) као процента од концентрације присутне на почетку. Степен примарне биоразградње може се израчунати и из допунске хемијске анализе спроведене на почетку и на крају инкубације.

2.2. ОПИС МЕТОДЕ

2.2.1. Опрема

Опрема за испитивање садржи:

- ерленмајер судове 250 ml до 2 L, у зависности од запремине потребне за DOC анализу;
- мјешалицу у коју се могу причврстити ерленмајер судови (са или без аутоматске контроле температуре или се користе при константној собној температури), довољне снаге да одржи аеробне услове у свим посудама;

- уређај за филтрирање, са одговарајућим мембранама;
- DOC анализатор;
- уређај за одређивање раствореног кисеоника;
- центрифугу.

2.2.2. Припрема минералне подлоге

За припрему основног раствора видјети одјељак 1.8.2. ове методе.

Помијеша се 10 ml основног раствора 1. са 800 ml воде за разблаживање, дода се 1 ml основних раствора 2. до 4. и допуни се до 1 L водом за разблаживање.

2.2.3. Припрема и прекондиционирање инокулума

Инокулум се може узети из разних врста извора: активног муља, комуналног ефлуента, површинских вода, земљишта или смјеше истих.

Видјети одјељке 1.7.4, 1.7.4.1, 1.7.4.2. и 1.7.5. ове методе.

2.2.4. Припрема посуда за испитивање

Улије се 800 ml минералне подлоге у дволитарске ерленмајер судове и додају се довољне запремине основних раствора испитиваних и референтних супстанци у одвојене судове тако да се добије концентрација хемијског еквивалента 10 mgDOC/l до 40 mg DOC/l. Провјере се рН вриједности и доведу, по потреби, до 7,4. Активни муљ или други извори инокулума (видјети одјељак 1.7.4. ове методе) инокулирају се у обичне судове тако да се добије коначна концентрација до највише 30 mg/l суспендованих материја. Припреме се и контроле инокулума у минералној подлози, али без испитиване или референтне хемикалије.

По потреби, једна посуда се користи за провјеру могућег инхибиторног ефекта испитиване хемикалије инокулацијом раствора који садржи, у минералној подлози, сличне концентрације како испитиване, тако и референтне хемикалије.

Ако је потребно постави се још један стерилан обичан суд да се помоћу неинокулисаног раствора хемикалије провјери да ли се хемикалија абиотички разграђује (видјети одјељак 1.7.6. ове методе).

Ако се сумња да се испитивана хемикалија значајно адсорбује на стакло, муљ, и др. направи се прелиминарна процјена да се одреди вјероватни опсег адсорпције и тако погодност методе испитивања за дате хемикалије (видјети Табелу 1). Постави се обичан суд који садржи испитивану супстанцу, инокулум и средство за стерилизацију.

Запремина у свим обичним судовима се допуни до 1 L минералном подлогом и након мијешања, узима се узорак из сваког обичног суда да се одреди почетна концентрација DOC (видјети одјељак 2.4. ове методе). Отвори обичних судова се покрију, нпр. алуминијском фолијом, али тако да се омогући слободна размјена ваздуха између обичног суда и околне атмосфере. Затим се посуда стави на мјешалицу да би се започело испитивање.

2.2.5. Број обичних судова у типичном испитивању

- испитивана суспензија: обични судови бр. 1 и 2;
- слијепа проба са инокулумом: обични судови бр. 3 и 4;
- контрола поступка: обичан суд број 5.

Препоручено и по потреби:

- стерилна абиотичка контрола: обичан суд број 6;

- контрола адсорпције: обичан суд број 7;
 - контрола токсичности: обичан суд број 8.
- Видјети одјељак 1.7.7. ове методе.

2.2.6. Поступак

Током испитивања, концентрације DOC у сваком обичном суду одређују се у дупликату у познатим временским интервалима, довољно често да се може одредити почетак десетодневног периода и проценат уклањања на крају десетодневног периода. Узима се само минимална запремина испитиване суспензије потребна за свако одређивање.

Прије узимања узорка губитак настао испаравањем из тиквица по потреби се надокнађује додавањем воде за разблаживање (видјети одјељак 1.8.1. ове методе) у одговарајућој количини. Прије узимања узорка, подлога за културу темељно се промијеша и осигура се да материјал који прилеже уз зидове посуде буде растворен и суспендован. Филтрира се кроз мембране или центрифугира (видјети одјељак 2.4. ове методе) одмах након узимања узорка. Филтрирани или центрифугирани узорци анализирају се истог дана; у супротном, чувају се највише 48 сати на температури од 2 °C до 4 °C или на температури испод -18 °C у току дужег периода.

2.3. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

2.3.1. Обрада резултата

Израчуна се проценат разградње у времену t како је описано у одјељку 1.8.1. ове методе (одређивање DOC) и, по избору, у одјељку 1.8.2. ове методе (специфична анализа).

Резултати се записују на обрасцима за унос података.

2.3.2. Прихватљивост резултата

Видјети одјељак 1.6.2. ове методе.

2.3.3. Извјештај

Видјети одјељак 1.9. ове методе.

2.4. ОБРАСЦИ ЗА УНОС ПОДАТАКА

Примјер обрасца за унос података:
МЕТОДА ИСПИТИВАЊА НЕСТАЈАЊА DOC

1. ЛАБОРАТОРИЈА

2. ДАТУМ ПОЧЕТКА ИСПИТИВАЊА

3. ИСПИТИВАНА СУПСТАНЦА

Хемијски назив:

Концентрација основног раствора: ... mg/l као хемикалија

Почетна концентрација у подлози, до/према: ... mg/l као хемикалија

4. ИНОКУЛУМ

Извор:

Сprovedена обрада:

Прекондиционирање, ако је спроведено:

Концентрација суспендованих материја у реакционој смјеси: ... mg/l

5. ОДРЕЂИВАЊЕ УГЉЕНИКА

Анализатор угљеника:

	Нормалан суд број:		DOC након n дана (mg/l)				
			0	n ₁	n ₂	n ₃	n _x
Испитивана супстанца плус инокулум	1	a ₁					
		a ₂					
		a, средња C _{a(t)}					
	2	b ₁					
		b ₂					
		b, средња C _{b(t)}					
Слијепа проба са инокулумом без испитиване супстанце	3	C ₁					
		C ₂					
		C, средња C _{c(t)}					
	4	d ₁					
		d ₂					
		d, средња C _{d(t)}					
	$C_{bl(t)} = \frac{C_{c(0)} - C_{d(t)}}{2}$						

6. ПРОЦЈЕНА НЕОБРАЂЕНИХ ПОДАТАКА

Обичан суд број:		% разградње након n дана				
		0	n ₁	n ₂	n ₃	n _x
1	$D_1 = \left(1 - \frac{C_{a(t)} - C_{bl(t)}}{C_{a(0)} - C_{bl(0)}}\right) \times 100$	0				
2	$D_2 = \left(1 - \frac{C_{b(t)} - C_{bl(t)}}{C_{b(0)} - C_{bl(0)}}\right) \times 100$	0				
Средња вриједност*	$D = \frac{(D_1 - D_2)}{2}$	0				

* не смије се користити средња вриједност ако између D₁ и D₂ постоји значајна разлика

Напомена: За референтне хемијске контроле и контроле токсичности могу се користити слични обрасци.

7. АБИОТИЧКА КОНТРОЛА (по избору)

	Вријеме (у данима)	
	0	t
DOC концентрација (mg/l) у стерилној контроли	$C_{s(0)}$	$C_{s(t)}$

$$\% \text{ абиотичке разградње} = \frac{C_{s(0)} - C_{s(t)}}{C_{s(0)}} \times 100$$

8. СПЕЦИФИЧНА ХЕМИЈСКА АНАЛИЗА (по избору)

	резидуална количина испитиване супстанце на крају испитивања (mg/l)	% примарне разградње
Стерилна контрола	S_b	
Инокулисана испитивана подлога	S_a	$\frac{S_b - S_a}{S_b} \times 100$

3. МОДИФИКОВАНИ OECD СКРИНИНГ ТЕСТ (МЕТОДА C.4-B)

3.1. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Измјерена запремина минералне подлоге која садржи познату концентрацију испитиване супстанце (10 mg DOC/l до 40 mg DOC/l) као једини номинални извор органског угљеника инокулира се са 0,5 ml ефлуента по литру медијума. Смјеша се аерише у мраку или под дифузним освјетљењем на $22 \text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2 \text{ }^{\circ}\text{C}$.

Након разградње следи DOC анализа у честим размацима у току 28 дана. Степен биоразградње израчунава се приказивањем концентрације уклоњеног DOC (коригованог за онај у контроли коју представља инокулисана слијеп проба) као проценат од концентрације присутне на почетку. Степен примарне биоразградње може се израчунати и из додатне хемијске анализе која се ради на почетку и на крају инкубације.

3.2. ОПИС МЕТОДЕ

3.2.1. Опрема

Опрема за испитивање садржи:

- ерленмајер судове запремине од 250 ml до 2 L, у зависности од запремине потребне за DOC анализу;
- мјешалицу (у коју се могу причврстити ерленмајер судови са аутоматском контролом температуре или без, ако се користе при константној собној температури) довољне снаге да одржи аеробне услове у свим посудама;
- уређај за филтрирање, са одговарајућим мембранама;
- DOC анализатор;
- уређај за одређивање раствореног кисеоника;
- центрифугу.

3.2.2. Припрема минералне подлоге

За припрему основног раствора, видјети одјељак 1.7.2. ове методе.

Помијешати 10 ml основног раствора 1. са 80 ml воде за разблаживање, додати 1 ml основног раствора 2. до 4. и допунити водом за разблаживање до укупне запремине од 1 L.

У овом поступку се користи само 0,5 ml/l ефлуента као инокулум, па би подлогу требало обогатити елементима у траговима и факторима раста. То се постиже додатком 1 ml сваког од сљедећих раствора по литру готове подлоге:

1. Раствор елемената у траговима:

- 39,9 mg $\text{MnSO}_4 \times 4\text{H}_2\text{O}$ (манган-сулфат тетрахидрат);
- 57,2 mg H_3BO_3 (борна киселина);
- 42,8 mg $\text{ZnSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$ (цинк-сулфат хептахидрат);
- 34,7 mg $(\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24}$ (амонијум хептамолибдат);
- 100,0 mg FeCl_3 и EDTA (хелат гвожђа).

Растворити у води за разблаживање и допунити водом до укупно 1.000ml.

2. Раствор витамина:

- екстракт квасца 15,0 mg.

Растворити екстракт квасца у 100 ml воде. Стерилисати филтрацијом кроз мембрану од 0,2 μ или припремити непосредно пред употребу.

3.2.3. Припрема и прекондиционирање инокулума

Инокулум се узима из секундарног ефлуента из постројења за пречишћавање или уређаја лабораторијског типа који прима претежно отпадну воду из домаћинства. Видјети одјељке 1.7.4.2. и 1.7.5. ове методе.

Користи се 0,5 ml по литру минералног медијума.

3.2.4. Припрема обичних судова

Сипа се 800 ml минералне подлоге у дволитарске ерленмајер судове и дода се довољно велика запремина основних раствора испитиване и референтне супстанце у одвојене обичне судове да се добије концентрација хемијског еквивалента 10 mg DOC/l до 40 mg DOC/l. Провјери се рН вриједност и по потреби доведе на 7,4. Излазни ефлуент инокулише се у обичне судове у концентрацији од 0,5 ml по литру (видјети одјељак 1.7.4.2. ове методе). Припреме се и контроле инокулума у минералној подлози, али без испитиване или референтне хемикалије.

По потреби, користи се једна посуда да се провјери могући инхибиторни ефекат испитиване хемикалије инокулацијом раствора који садржи, у минералној подлози, сличне концентрације и испитиване и референтне хемикалије.

Ако је потребно, постави се још један стерилан обичан суд да се помоћу неинокулисаног раствора хемикалије провјери да ли се испитивана хемикалија разграђује абиотички (видјети одјељак 1.8.6. ове методе).

Ако се сумња да се испитивана хемикалија значајно адсорбује на стакло, муљ, итд. ради се прелиминарна процјена да се одреди вјероватни опсег адсорпције и тиме погодност методе за испитивање те хемикалије (видјети Табелу 1). Постави се обичан суд који садржи испитивану супстанцу, инокулум и средство за стерилизацију.

У све обичне судове додаје се минерална подлога до запремине од 1 L. Након мијешања, узима се узорак из сваког појединог обичног суда да се одреди почетна концентрација DOC (видјети одјељак 2.4. ове методе). Покрију се отвори обичних судова, нпр. са алуминијском фолијом, али тако да се омогући размјена ваздуха између

обичног суда и околне атмосфере. Затим се посуде стављају на мјешалицу и започиње се са испитивањем.

3.2.5. Број обичних судова у типичном испитивању

Редни број обичних судова:

- испитивана суспензија: обични судови бр. 1 и 2;
- слијепа проба са инокулумом: обични судови бр. 3 и 4;
- контрола поступка: обичан суд број 5.

Препоручено и по потреби:

- стерилна абиотичка контрола: обичан суд број 6;
- контрола адсорпције: обичан суд број 7;
- контрола токсичности: обичан суд број 8.

Видјети одјељак 1.7.7. ове методе.

3.2.6. Поступак

Током читавог испитивања, концентрације DOC одређују се у сваком обичном суду у дупликату у познатим временским интервалима, довољно често да се може одредити почетак десетодневног периода и проценат уклањања на крају десетодневног периода. Узима се само минимална запремина испитиване суспензије потребне за свако одређивање.

Прије узимања узорка запремина која се изгубила испаравањем из тиквица надокнађује се по потреби додавањем воде за разблаживање (видјети одјељак 1.7.1. ове методе) у одговарајућој количини. Прије узимања узорка, подлога се темељно промијеша и пази се да материјал који прилеже уз зидове посуде буде растворен или суспендован. Одмах након узимања, узорак се мембрански филтрира или центрифугира (видјети одјељак 2.4. ове методе). Филтрирани или центрифугирани узорци анализирају се истог дана; у супротном, чувају се на 2 °C до 4 °C у току највише 48 сати или на температури мањој од -18 °C у току дужег периода.

3.3. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

3.3.1. Обрада резултата

Израчуна се проценат разградње у времену t како је дато у одјељку 1.8.1. ове методе (DOC одређивање) и по избору, у одјељку 1.8.2. ове методе (специфична анализа).

Резултати се записују на обрасцима за унос података.

3.3.2. Прихватљивост резултата

Видјети одјељак 1.6.2. ове методе.

3.3.3. Извјештај

Видјети одјељак 1.9. ове методе.

3.4. ОБРАСЦИ ЗА УНОС ПОДАТАКА

Примјер обрасца за унос података:

МОДИФИКОВАНА OECD ТРИЈАЖА

1. ЛАБОРАТОРИЈА

2. ДАТУМ ПОЧЕТКА ИСПИТИВАЊА

3. ИСПИТИВАНА СУПСТАНЦА

Хемијски назив:

Концентрација основног раствора: ... mg/l као хемикалија

Иницијална концентрација у подлози, до: ... mg/l као хемикалија

4. ИНОКУЛУМ

Извор:

Обављена обрада:

Прекондиционирање, ако је обављено:

Концентрација суспендованих материја у реакционој смјеси: ... mg/l

5. ОДРЕЂИВАЊЕ УГЉЕНИКА

Анализатор угљеника:

	Нормалан суд број:		DOC након n дана (mg/l)				
			0	n ₁	n ₂	n ₃	n _x
Испитивана супстанца плус инокулум	1	a ₁					
		a ₂					
		a, средња C _{a(t)}					
	2	b ₁					
		b ₂					
		b, средња C _{b(t)}					
Слијепа проба са инокулумом без испитиване супстанце	3	C ₁					
		C ₂					
		C, средња C _{c(t)}					
	4	d ₁					
		d ₂					
		d, средња C _{d(t)}					
	$C_{bl(t)} = \frac{C_{c(t)} - C_{d(t)}}{2}$						

6. ПРОЦЕНА НЕОБРАЂЕНИХ ПОДАТАКА

Нормалан суд број		% разградње након n дана				
		0	n ₁	n ₂	n ₃	n _x
1	$D_1 = \left(1 - \frac{C_{a(t)} - C_{bl(t)}}{C_{a(0)} - C_{bl(0)}}\right) \times 100$	0				
2	$D_2 = \left(1 - \frac{C_{b(t)} - C_{bl(t)}}{C_{b(0)} - C_{bl(0)}}\right) \times 100$	0				
Средња вриједност (*)	$D = \frac{(D_1 - D_2)}{2}$	0				
(*) не смије се користити средња вриједност ако између D ₁ и D ₂ постоји значајна разлика						

Напомена: За референтне хемијске контроле и контроле токсичности могу се користити слични обрасци.

7. АБИОТИЧКА КОНТРОЛА (по избору)

	Вријеме (у данима)	
	0	t
DOC концентрација (mg/l) у стерилној контроли	C _{s(0)}	C _{s(t)}

$$\% \text{ абиотичке разградње} = \frac{C_{s(0)} - C_{s(t)}}{C_{s(0)}} \times 100$$

8. СПЕЦИФИЧНА ХЕМИЈСКА АНАЛИЗА (по избору)

	резидуална количина испитиване супстанце на крају испитивања (mg/l)	% примарне разградње
Стерилна контрола	S _b	
Инокулисана испитивана подлога	S _a	$\frac{S_b - S_a}{S_b} \times 100$

4. МЕТОДА РАЗВИЈАЊА CO₂ (МЕТОДА C.4-C)

4.1. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Измјерена запремина инокулисане минералне подлоге која садржи познату концентрацију испитиване хемикалије (10 mg до 20 mg DOC или TOC/l) као једини номинални извор органског угљеника аерише се проласком ваздуха без угљен-диоксида при контролисаној брзини у мраку или под дифузним освјетљењем. Разградња се прати у току 28 дана одређивањем произведеног угљен-диоксида, који се хвата баријум или натријум хидроксидом и мјери титрацијом резидуалног хидроксида или као неоргански угљеник. Количина угљен-диоксида произведена из испитиване хемикалије (кориговано за ону количину изведену из слијепе пробе са инокулумом)

изражава се као проценат ThCO_2 . Степен биоразградње може се израчунати из додатне DOC анализе која се обавља на почетку и на крају инкубације.

4.2. ОПИС МЕТОДЕ

4.2.1. Опрема

Опрема за испитивање садржи:

- обичне судове, од 2 L до 5 L, сваки опремљен са цјевчицом за ваздух која досеже скоро до дна посуде и отвором;
- магнетне мјешалице, ако се испитују слабо растворљиве хемикалије;
- боце за апсорпцију гасова;
- уређај за контролу и мјерење протока ваздуха;
- опрему за уклањање угљен-диоксида, тј. за припрему ваздуха који не садржи угљен-диоксид; алтернативно се може користити смјеша кисеоника без CO_2 и азота без CO_2 , из гасних цилиндара, у правој пропорцији (20% O_2 : 80% N_2);
- уређај за одређивање угљен-диоксида, или титриметријски или помоћу неког типа анализатора неорганског угљеника;
- уређај за мембранску филтрацију (није обавезан);
- DOC анализатор (није обавезан).

4.2.2. Припрема минералне подлоге

За припрему основног раствора видјети одјељак 1.8.2. ове методе.

Помијеша се 10 ml основног раствора 1. са 800 ml воде за разблаживање, дода се 1 ml основног раствора 2. до 4. и допуни водом за разблаживање до укупно 1 L.

4.2.3. Припрема и прекондиционирање инокулума

Инокулум се може узети из разних извора: активног муља; ефлуената отпадне воде; површинских вода, земљишта или из смјеше истих.

Видјети одјељке 1.7.4, 1.7.4.1, 1.7.4.2. и 1.7.5. ове методе.

4.2.4. Припрема обичних судова

Као примјер, доле наведене запремине и тежине показују вриједности које се користе за петолитарске обичне судове које садрже 3 L суспензије. Ако се користе мање запремине, вриједности се морају прилагодити, с тим да се створени угљен-диоксид мора тачно мјерити.

У сваки петолитарски обичан суд сипа се 2.400 ml минералне подлоге. Дода се одговарајућа запремина припремљеног активног муља (видјети одјељак 1.7.4.1. и 1.7.5. ове методе) тако да се у коначној инокулисаној мјешавини од 3 L добије концентрација суспендованих материја од највише 30 mg/l. Алтернативно, прво се може разриједити припремљени муљ да се формира суспензија од 500 mg/l до 1000 mg/l у минералној подлози прије додавања узорка – тако да се добије концентрација од 30 mg/l. Поступак обезбјеђује већу прецизност. Могу се користити и остали извори инокулума (видјети одјељак 1.7.4.2. ове методе).

Инокулиране смјеше аеришу се ваздухом који не садржи CO_2 у току ноћи, да се систем прочисти од угљен-диоксида.

Испитивани материјал и референтна супстанца додају се одвојено, као познате запремине основних раствора, у обичним судовима у дупликату, тако да финалне

концентрације, којима су допринијеле додате хемикалије, буду од 10 mg до 20 mg DOC или ТОС/Л.У неке обичне судове не додају се хемикалије и оне служе као контрола инокулума. Слабо растворљиве испитиване супстанце додају се директно у обичне судове на бази тежине или запремине, као што је описано у Дијелу трећем ове методе.

По потреби, један обичан суд се користи за провјеру могућег инхибиторног ефекта испитиване хемикалије тако што се додају и испитивана и референтна хемикалија у истим концентрацијама у којима су присутне у другим обичним судовима.

По потреби, један стерилан обичан суд користи се како би се употребом неинокулисаног раствора хемикалије провјерило да ли се испитивана хемикалија разграђује абиотички (видјети одјељак 1.8.6. ове методе). Стерилише се додавањем токсичне супстанце у одговарајућој концентрацији.

Суспензија се у свим обичним судовима допуни до запремине од 3 L додавањем минералне подлоге претходно аерисане ваздухом који не садржи CO₂. По избору, могу се извући узорци за анализу DOC (видјети Дио други ове методе), односно узорци за специфичну анализу. Апсорпционе боце спајају се са отворима за ваздух на обичним судовима.

Ако се користи баријум-хидроксид, споје се три апсорпционе боце, од којих свака садржи 100 ml раствора баријум-хидроксида од 0,0125 M, у серији са сваким петолитарским обичним судом. Наведени раствор не смије да садржи исталожени сулфат ни карбонат и његова јачина мора да се одреди непосредно прије употребе. Ако се користи натријум хидроксид, спајају се двије клопке, од којих друга има улогу контроле, да се покаже да се сав угљен-диоксид апсорбовао у првој. Погодне су апсорпционе боце са гуменим чепом. У сваку боцу се дода по 200 ml 0,05 M натријум-хидроксида, што је довољно да се апсорбује укупна количина угљен-диоксида која се развије кад испитивана хемикалија буде потпуно разграђена. Раствор натријум-хидроксида, чак и кад је свјеже припремљен, садржи трагове карбоната, што се коригује одузимањем вриједности карбоната у слиједој проби.

4.2.5. Број обичних судова у типичном испитивању

Редни број обичних судова:

- испитивана суспензија: обични судови бр. 1 и 2;
- слијепа проба са инокулумом: обични судови бр. 3 и 4;
- контрола поступка: обичан суд број 5.

Препоручено и по потреби:

- стерилна абиотичка контрола: обичан суд број 6;
- контрола адсорпције: обичан суд број 7;
- контрола токсичности: обичан суд број 8.

Видјети одјељак 1.7.7. ове методе.

4.2.6. Поступак

Испитивање започиње пропуштањем мјехурића ваздуха који не садржи CO₂ кроз суспензије брзином од 30 ml/min до 100 ml/min. Периодично се узимају узорци апсорбента угљен диоксида за анализу садржаја CO₂. Током првих 10 дана препоручује се да се анализа уради сваки други или трећи дан, а затим сваки пети дан све до 28. дана, тако да се може идентификовати десетодневни период.

Двадесет осмог дана, узимају се узорци (по избору) за DOC, односно за специфичну анализу, мјери се рН суспензије и додаје 1 ml концентроване хлороводичне киселине у сваки обичан суд. Преко ноћи обични судови се аеришу да се

извуче угљен-диоксид присутан у испитиваним суспензијама. Двадесет деветог дана ради се последња анализа створеног угљен-диоксида.

На дане мјерења CO_2 , одваја се апсорбер са баријум хидроксидом који је најближи обичном суду и хидроксидни раствор се титрира са 0,05 М НСl, при чему се фенолфталеин користи као индикатор. Преостали апсорбери се помичу за једно мјесто ближе обичном суду и поставља се нови апсорбер који садржи 100 ml свјежег 0,0125 М баријум хидроксида на најдаљи крај серије. Титрације се раде по потреби, нпр. кад се види велика преципитација у првој клопци, а прије него постане видљива у другој, или најмање једном недјељно. Алтернативно се може, са NaOH као апсорбентом, пипетом извући мали узорак (у зависности од карактеристика употријебљеног анализатора угљеника) раствора натријум хидроксида у апсорберу ближем обичном суду. Узорак се инјектира директно у IC дио анализатора угљеника за анализу насталог угљен-диоксида.

Садржај друге клопке анализира се на крају испитивања, ради корекције за евентуални пренијети угљен-диоксид.

4.3. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

4.3.1. Обрада резултата

Кад се иститрира, количина CO_2 ухваћеног у апсорберу изражава се помоћу формуле:

$$\text{mgCO}_2 = (100 \times C_B - 0.5 \times V \times C_A) \times 44$$

при чему:

V је запремина НСl употријебљене за титрацију 100 ml у апсорберу (ml);

C_B је концентрација раствора баријум хидроксида (М);

C_A је концентрација раствора хлороводичне киселине (М).

Ако C_B износи 0,0125 М и C_A износи 0,05 М, титрација за 100 ml баријум хидроксида је 50 ml, а масу CO_2 даје израз:

$$\frac{0,05}{2} \times 44 \times \text{ml титриране НСl} = 1,1 \times \text{ml НСl}$$

У овом случају, за превођење запремине иститроване НСl у mg произведеног CO_2 примјењује се фактор 1,1.

Израчунају се масе CO_2 произведеног из чистог инокулума и инокулума са испитиваном хемикалијом помоћу одговарајућих титрацијских вриједности, а добијена разлика је маса CO_2 произведеног само из испитиване хемикалије.

На примјер, ако сам инокулум даје титрацију од 48 ml, а инокулум са испитиваном хемикалијом даје 45 ml:

CO_2 из улума са испитиваном хемикалијом = $1,1 \times (50 - 45) = 5,5 \text{ mg}$

Маса CO_2 произведеног из испитиване хемикалије износи 3,3 mg.

Проценат биоразградње израчунава се формулом:

$$\% \text{ разградње} = \frac{\text{mg произведеног } \text{CO}_2 \times 100}{\text{ThCO}_2 \times \text{mg додате испитиване хемикалије}}$$

или формулом:

$$\% \text{ разградње} = \frac{\text{mg произведен ог } \text{CO}_2 \times 100}{\text{mg ТО додатог приликом испитивања} \times 3.67}$$

уз 3,67 као фактор конверзије (44/12) за угљеник у угљен-диоксид.

Да би се добио проценат разградње након било ког временског интервала, дода се проценат вриједности ThCO_2 израчунате за сваки поједини дан, до времена на који се радило мјерење.

За апсорбере од натријум хидроксида, израчуна се количина произведеног угљен-диоксида, изражена као IC (mg), множењем концентрације IC у апсорбенту са запремином апсорбента.

Проценат разградње израчунава се формулом:

$$\% \text{ThCO}_2 = \frac{(\text{mg IC обичног суда} - \text{mg IC слијепе пробе})}{(\text{MG TOC додат као испитивана хемикалија})}$$

Уклањање DOC (по избору) се израчуна на начин из одјељка 1.8. ове методе. Резултати се записују у обрасцима за унос података.

4.3.2. Прихватљивост резултата

Садржај IC у суспензији испитиване хемикалије у минералној подлози на почетку испитивања мора да износи мање од 5% TC, а укупно развијени CO_2 у слијепој проби са инокулумом на крају испитивања не смије нормално да премашу 40 mg/l подлоге. Ако се добију вриједности изнад 70 mg CO_2 /l, подаци и испитивана техника се морају критички испитати.

Видјети одјељак 1.6.2. ове методе.

4.3.3. Извјештај

Видјети одјељак 1.9. ове методе.

4.4. ОБРАСЦИ ЗА УНОС ПОДАТАКА

Примјер обрасца за унос података:

МЕТОДА ИСПИТИВАЊА РАЗВИЈАЊА CO_2

1. ЛАБОРАТОРИЈА

2. ДАТУМ ПОЧЕТКА ИСПИТИВАЊА

3. ИСПИТИВАНА СУПСТАНЦА

Хемијски назив:

Концентрација основног раствора: ... mg/l као хемикалија

Почетна концентрација у подлози: ... mg/l као хемикалија

Укупни C додат у обичну посуду : ... mg C

ThCO_2 : ... mg CO_2

4. ИНОКУЛУМ

Извор:

Сprovedена обрада:

Прекондиционирање, ако је спроведено:

Концентрација суспендованих материја у реакционој смјеси: ... mg/l

Вријеме (дани)	Развијени CO ₂ Тест (mg)		Развијени CO ₂ Слијепа проба (mg)		Кумулативни развијени CO ₂ (mg) (тест минус средња вриједност слијепе пробе)		Th CO ₂ $\frac{\text{кумулативн и CO}_2}{\text{ThCO}_2} \times 100$		
	1 2	средња вриједност	3 4	средња вриједност	1	2	1	2	средња вриједнос т
0									
n ₁									
n ₂									
n ₃									
28									

Напомена: Слични формати могу се користити за референтне хемијске контроле и контроле токсичности.

6. АНАЛИЗА УГЉЕНИКА (ПО ИЗБОРУ)

Анализатор угљеника

Вријеме (у данима)	Слијепа проба (mg/l)	Тест хемикалија (mg/l)
0	C _{b(0)}	C ₀
28 (*)	C _{b(t)}	C _t
(*) или на крају инкубације		

$$\% \text{ уклоњеног DOC} = \left(1 - \frac{C_t - C_{bt}}{C_0 - C_{b0}} \right) \times 100$$

7. АБИОТИЧКА РАЗГРАДЊА (по избору)

$$\% \text{ абиотичке разградње} = \frac{\text{CO}_2 \text{ настао у обичној посуди након 28 дана [mg]}}{\text{ThCO}_2 \text{ [mg]}} \times 100$$

5. МАНОМЕТРИЈСКА РЕСПИРОМЕТРИЈА (МЕТОДА C.4-D)

5.1. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Одмјерена запремина инокулисане минералне подлоге, која садржи познату

концентрацију испитиване хемикалије (100 mg/l испитиване супстанце, да се добије најмање 50 mg ThOD/l до 100 mg ThOD/l) као једини номинални извор органског угљеника, мијеша се у затвореном обичном суду на сталној температури (± 1 °C или мање) не дуже од 28 дана. Потрошња кисеоника одређује се или помоћу мјерења количине кисеоника (произведеног електролизом) потребног да се одржи константна запремина гаса у обичном суду респирометра или из промјена у запремини или притиску (или комбинацијом ова два начина) у опреми. Развијени угљен-диоксид апсорбује се у раствору калијум хидроксида или другог погодног апсорбента. Количина кисеоника коју потроши испитивана хемикалија (кориговано за потрошњу инокулума из слијепе пробе, ради се упоредо) изражава се као проценат ThOD или ХПК. По избору, примарна биоразградња може се израчунати из додатне специфичне анализе урађене на почетку и на крају инкубације, а крајња биоразградња помоћу DOC анализе.

5.2. ОПИС МЕТОДЕ

5.2.1. Опрема

Опрема за испитивање садржи:

- погодни респирометар;
- контролу температуре, која се одржава унутар ± 1 °C или мање;
- систем за мембранску филтрацију (није обавезан);
- анализатор угљеника (није обавезан).

5.2.2. Припрема минералне подлоге

За припрему основног раствора, видјети одјељак 1.7.2. ове методе.

Помијеша се 10 ml основног раствора 1 са 800 ml воде за разблаживање, дода се 1 ml основног раствора 2 до 4 и допуни до запремине од 1 L са водом за разблаживање.

5.2.3. Припрема и прекондиционирање инокулума

Инокулум се може узети из разних врста извора: активираниог муља, ефлуента отпадних вода, површинских вода и земљишта или смјеше истих.

Видјети одјељке 1.7.4, 1.7.4.1, 1.7.4.2. и 1.7.5. ове методе.

5.2.4. Припрема обичног суда

Раствори испитиваних и референтних хемикалија припремају се у одвојеним серијама, у минералној подлози еквивалентно концентрацији обично од 100 mg хемикалије/l (дајући најмање 50 mg ThOD/l до 100 mg ThOD/l), помоћу основних раствора.

ThOD се израчунава на основу награвљених соли амонијака, осим у случају кад се очекује нитрификација. Тада се израчунавање базира на стварању нитрата (видјети одјељак 2.2. ове методе).

Одредите се рН вриједности и по потреби сведу на вриједности од $7,4 \pm 0,2$.

Слабо растворљиве супстанце морају се додати у каснијој фази.

Ако се одређује токсичност испитиване хемикалије, припрема се још један раствор у минералној подлози која садржи и испитивану и референтну хемикалију у истим концентрацијама као и појединачни раствори.

Ако се мора мјерити физичко-хемијска потрошња кисеоника, припрема се

раствор испитиване хемикалије у концентрацији обично од 100 mg ThOD/l која је претходно била стерилисана додатком одговарајуће токсичне супстанце (видјети одјељак 1.7.6. ове методе).

Потребна запремина сваког од раствора испитиване и референтне хемикалије сипа се у најмање два обична суда. У остале обичне судове додаје се само минерална подлога (за контролу инокулума) и по потреби, помијешани раствори испитиване/референтне супстанце и стерилни раствор.

Ако је испитивана супстанца слабо растворљива, у овој фази се она додаје директно на основу масе или запремине, или се обрађује на начин из одјељка 3. ове методе. У одјељке CO₂ апсорбера додају се калијум-хидроксид, зрна натријум и калцијум-хидроксида (креч) или други апсорбенци.

5.2.5. Број обичних судова у типичном испитивању

Редни број обичних судова:

- испитивана суспензија: обични судови бр. 1 и 2;
- слијепа проба са инокулумом: обични судови бр. 3 и 4;
- контрола поступка: обичан суд број 5.

Препоручено и по потреби:

- стерилна контрола: обичан суд број 6;
- контрола токсичности: обичан суд број 7.

Видјети одјељак 1.7.7. ове методе.

5.2.6. Поступак

Након што се у посудама постигне жељена температура, у одговарајуће посуде се инокулише припремљени активни муљ или инокулум из другог извора да се добије концентрација суспендованих материја не већа од 30 mg/l. Састави се опрема, покрене мјешалица, провјери се изолација ваздуха и започне са мјерењем потрошње кисеоника. Обично није потребан додатни опрез осим што се морају радити обавезна читавања и свакодневно провјеравати да је температура тачна и да мјешалица ради.

Потрошња кисеоника израчунава се из читавања обављених у редовним и честим интервалима, помоћу поступака које је дао произвођач опреме. На крају инкубације, обично од 28 дана, измјери се рН вриједност садржаја обичних судова, посебно ако је потрошња кисеоника ниска или већа од ThODNH₄ (за једињења која садрже азот).

По потреби се узимају узорци из респирометријских обичних судова, на почетку и на крају, за анализу DOC или специфичне хемикалије (видјети одјељак 2.4. ове методе). Кад се први пут узимају узорци, мора се знати запремина тест суспензије која је преостала у обичном суду. Кад тест супстанца која садржи азот троши кисеоник, одређује се пораст концентрације нитрита или нитрата у току 28 дана и израчуна се корекција за кисеоник потрошен у нитрификацији (видјети Дио пети ове методе).

5.3. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

5.3.1. Обрада резултата

Кисеоник (mg) који је потрошила испитивана хемикалија у одређеном временском периоду (коригован за онај помоћу контроле слијепе пробе са инокулумом у истом временском периоду) подијели се са масом употребљене испитиване хемикалије. Тиме се добије БПК изражен као mg кисеоника по mg испитиване

хемикалије, то јест:

$$\begin{aligned} \text{БПК} &= \frac{\text{mg потрошња } O_2 \text{ испитиване хемикалије} - \text{mg потрошња } O_2 \text{ слепе пробе}}{\text{mg испитиване хемикалије у обичном суду}} \\ &= \text{mg } O_2 \text{ по mg испитиване хемикалије} \end{aligned}$$

Проценат биоразградње израчунава се помоћу једначине:

$$\% \text{ разградње} = \% \text{ThOD} = \frac{\text{БПК}(\text{mg } O_2 / \text{mg испитиване хемикалије})}{\text{ThOD}(\text{mg } O_2 / \text{mg испитиване хемикалије})} \times 100$$

или једначине:

$$\% \text{ ХПК} = \frac{\text{БПК}(\text{mg } O_2 / \text{mg испитиване хемикалије})}{\text{ХПК}(\text{mg } O_2 / \text{mg испитиване хемикалије})} \times 100$$

Мора се истаћи да ова два поступка не дају обавезно исте вриједности. Предност се даје првом поступку.

За испитивање супстанци које садрже азот, користи се одговарајући ThOD (NH_4 или NO_3) у зависности од тога шта се зна или шта се очекује у вези са појавом нитрификације (видјети одјељак 2.2. ове методе). Ако наступи нитрификација, али не буде потпуна, израчуна се корекција за кисеоник потрошен у нитрификацији из промјена у концентрацији нитрита и нитрата (видјети Дио пети ове методе).

Кад се раде опциона одређивања органског угљеника, односно специфичне хемикалије, проценат разградње се израчунава на начин из одјељка 1.8. ове методе.

Резултати се записују у обрасце за унос података.

5.3.2. Прихватљивост резултата

Потрошња кисеоника слијепе пробе са инокулумом нормално износи 20 mg/ IO_2 до 30 mg/l O_2 и не смије бити већа од 60 mg/l у 28 дана. Ако су вриједности веће од 60 mg/l, треба критички провјерити податке и испитиване технике. Ако рН вриједност излази изван опсега од 6 до 8,5 и потрошња кисеоника испитиване хемикалије је мања од 60% кисеоника, испитивање се мора поновити са нижим концентрацијама испитиване хемикалије.

Видјети одјељак 1.6.2. ове методе.

5.3.3. Извјештај

Видјети одјељак 1.9. ове методе.

5.4. ОБРАСЦИ ЗА УНОС ПОДАТАКА

Примјер обрасца за унос података:

МАНОМЕТРИЈСКА РЕСПИРОМЕТРИЈА

1. ЛАБОРАТОРИЈА

2. ДАТУМ ПОЧЕТКА ИСПИТИВАЊА

3. ИСПИТИВАНА СУПСТАНЦА

Хемијски назив:

Концентрација основног раствора: ... mg/l

Почетна концентрација у подлози, C_0 : ... mg/l

Запремина у обичном суду (V): ... ml

ThOD или ХПК: ... mg O_2 /... mg испитиване супстанце (NH_4 или NO_3)

4. ИНОКУЛУМ

Извор:

Сprovedена обрада:

Прекондиционирање, ако је обављено:

Концентрација суспендованих материја у реакционој смјеси: ... mg/l

5. ПОТРОШЊА КИСЕОНИКА: БИОРАЗГРАДЉИВОСТ

Вријеме (у данима)		Вријеме (у данима)											
		0		7		14			21			28	
Потрошња O_2 (mg) испитивана хемикалија	1												
	2												
	а, средња вриједност												
Потрошња O_2 (mg) Слијепа проба	3												
	4												
	б, средња вриједност												
Кориговани БПК	$(a_1 - b_m)$												
	$(a_2 - b_m)$												
БПК по mg тест хемикалије	$\frac{(a_1 - b)}{C_0 V}$												
	$\frac{(a_2 - b)}{C_0 V}$												
% разградње $\frac{БПК}{ThOD} \times 100$	$D_1(a_1)$												
	$D_2(a_2)$												
	средња вриједност (*)												
V – запремина подлоге у обичном суду (*) не смије се рачунати средња вриједност ако постоји велика разлика између D_1 и D_2													

Напомена: Слични обрасци могу се користити за референтну хемикалију и контролу токсичности.

6. КОРЕКЦИЈА ЗБОГ НИТРИФИКАЦИЈЕ (видјети Дио пети ове методе)

Дан	0	28	разлика
(I) Концентрација нитрата (mg N/L)			(N)
(II) Еквивалент кисеоника ($4,57 \times N \times V$) (mg)	—	—	
(III) Концентрација нитрита (mg N/L)			(N)
(IV) Еквивалент кисеоника ($3,43 \times N \times V$) (mg)	—	—	
(II+IV) Укупни еквивалент кисеоника	—	—	

7. АНАЛИЗА УГЉЕНИКА (по избору)

Анализатор угљеника:

Вријеме (у данима)	Слијепа проба (mg/l)	Тест хемикалија (mg/l)
0	C_{b10}	C_0
28 (*)	C_{b1t}	C_t
(*) или на крају инкубације		

$$\% \text{ уклоњеног DOC} = \left(1 - \frac{C_t - C_{b1t}}{C_0 - C_{b10}} \right) \times 100$$

8. СПЕЦИФИЧНА ХЕМИКАЛИЈА (по избору)

S_b = концентрација у физичко-хемијској (стерилној) контроли 28. дана

S_a = концентрација у инокулисаном обичном суду 28. дана

$$\% \text{ биоразградње} = \frac{S_b - S_a}{S_b} \times 100$$

При чему:

S_b је концентрација у физичко-хемијској (стерилној) контроли 28. дана;

S_a је концентрација у инокулисаном обичном суду 28. дана

9. АБИОТИЧКА РАЗГРАДЊА (по избору)

$$\text{потрошња } O_2 \text{ по мг испитиване хемикалије} = \frac{a \times 100}{C_0 V}$$

(видјети одјељак 1. и 3.)

$$\% \text{ абиотичке разградње} = \frac{a \times 100}{C_0 V \times ThOD}$$

При чему a је потрошња кисеоника у стерилном обичном суду након 28 дана, (mg).

6. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА У ЗАТВОРЕНОЈ БОЦИ (МЕТОДА С.4-Е)

6.1. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Раствор испитиване хемикалије у минералној подлози, обично 2 mg/l до 5 mg/l,

инокулише се са релативно малим бројем микроорганизама из мјешане популације и чува у потпуно пуним, затвореним боцама у мраку на сталној температури. Након разградње слиједи анализа раствореног кисеоника у току 28 дана. Количина кисеоника коју веже испитивана хемикалија, коригована за кисеоник који је потрошила упоредна слијепа проба са инокулумом, изражава се као проценат ThOD или ХПК.

6.2. ОПИС МЕТОДЕ

6.2.1. Опрема

Опрема за испитивање садржи:

- БПК боце са стакленим затварачима, нпр. 250 ml до 300 ml;
- водено купатило или инкубатор, за чување боца на сталној температури (± 1 °C или мање) без свјетла;
- велике стаклене боце (од 2 L до 5 L) за припрему подлоге и за пуњење БПК боца;
- кисеоничну электроду и мјерни инструмент или опрему и реагенсе за Винклерову титрацију (*Winkler titration*).

6.2.2. Припрема минералне подлоге

За припрему основног раствора, видјети одјељак 1.7.2. ове методе.

Помијеша се 1 (један) ml основног раствора 1 до 4 и допуни до запремине од 1 L са водом за разблаживање.

6.2.3. Припрема инокулума

Инокулум се нормално добија из секундарних отпадних вода постројења за пречишћавање или уређаја лабораторијског типа који прима углавном отпадну воду из домаћинства. Алтернативни извор инокулума су површинске воде. Обично се користи једна капљица (од 0,05 ml до 5,0 ml филтрата по литру подлоге). Да би се пронашла оптимална запремина за одређену отпадну воду, понекад ће бити потребно више покушаја (видјети одјељке 1.7.4.2. и 1.7.5. ове методе).

6.2.4. Припрема обичних судова

Минерална подлога се темељно аерише у току најмање 20 минута. Свака испитивана серија поставља се са минералном подлогом добијеном из исте серије. Подлога је спремна за употребу након што одстоји 20 сати, на испитиваној температури. Одреди се концентрација раствореног кисеоника због контроле. Вриједност концентрације мора да износи око 9 mg/l на 20 °C. Приликом преноса и пуњења подлоге засићене ваздухом не смију се створити мјехурићи, што се постиже помоћу сифона.

Припреме се паралелно групе БПК боца за одређивање испитиване и референтне хемикалије у упоредним серијама. Прикупи се довољан број БПК боца, укључујући слијепе пробе са инокулумом, да се потрошња кисеоника може мјерити најмање у дупликату у жељеним интервалима, нпр. након 0, 7, 14, 21 и 28 дана. Да би се идентификовао десетодневни период, може бити потребно више боца.

Велике боце се пуне потпуно аерисаном минералном подлогом до једне трећине запремине. Затим се сипа довољно основног раствора испитиване хемикалије и референтне хемикалије у одвојене велике боце, тако да коначна концентрација

хемикалије не буде већа од 10 mg/l. У подлогу са слијепом пробом као контролном у наредној великој боци не додају се никакве хемикалије.

Да би се осигурало да активност инокулума не буде ограничена, концентрација раствореног кисеоника не смије пасти испод 0,5 mg/l у БПК боцама. Ово ограничава концентрацију испитиване хемикалије на око 2 mg/l. За слабо разградљива једињења и она са ниским ThOD, може се употребити 5 mg/l до 10 mg/l. У неким случајевима, препоручљиво је поставити упоредне серије испитиване хемикалије у двије различите концентрације, нпр. од 2 mg/l до 5 mg/l. ThOD се рачуна на основу наглађених амонијевих соли, али ако се очекује или се зна да постоји нитрификација, израчунава се на основу створених нитрата (ThODNO₃: видјети одјељак 2.2. ове методе). Ако нитрификација није потпуна, иако постоји, ради се корекција за промјене у концентрацији нитрита и нитрата, одређена анализом (видјети Дио пети ове методе).

Ако се одређује токсичност испитиване хемикалије (у случају, нпр. да је претходно утврђена ниска вриједност биоразградљивости), потребан је још један низ боца.

Припреми се још једна велика боца и напуни аерисаном минералном подлогом (до отприлике једне трећине запремине боце) па се у боцу додају испитивана и референтна хемикалија у коначним концентрацијама које су исте као и концентрације у другим великим боцама.

Ови раствори се инокулишу у велике боце које садрже секундарни ефлуент (једна капљица или 0,05 ml/l до 5,0 ml/l) или други извор, као што је речна вода (видјети одјељак 1.7.4.2. ове методе). На крају се припремају раствори са аерисаном минералном подлогом помоћу гумене цијеви која досеже до дна боце, да би се постигло одговарајуће мијешање подлоге и раствора.

6.2.5. Број обичних судова у типичном испитивању

У типичном испитивању користи се:

- најмање 10 боца које садрже испитивану хемикалију и инокулум (испитивана суспензија);
- најмање 10 боца које садрже само инокулум (слијепа проба са инокулумом);
- најмање 10 боца које садрже референтну хемикалију и инокулум (контрола поступка);
- и по потреби, 6 боца које садрже испитивану хемикалију, референтну хемикалију и инокулум (контрола токсичности). Да би се десетодневни период могао са сигурношћу идентификовати, потребно је намање двоструко више боца.

6.2.6. Поступак

Појединачни припремљени раствори из доње четвртине (не са дна) одговарајуће велике боце одмах се расподијеле помоћу цијеви у одговарајући низ БПК боца, тако да све БПК боце буду потпуно пуне. Њежним куцкањем по зиду боце уклоне се могући мјехурићи ваздуха. Одмах се у нултом времену ради анализа раствореног кисеоника у БПК боцама помоћу Винклерове методе или електрода. Садржај боца може се сачувати за каснију анализу Винклеровом методом додавањем манган(II)-сулфата и натријум-хидроксида (први Винклеров реагенс). Боце се чувају добро затворене, јер је присутан кисеоник фиксиран у облику смеђег манган(III)-хидроксида, у мраку на температури од 10 °C до 20 °C не дуже од 24 сата прије наставка са преосталим корацима Винклерове методе. Затварачем се затворе преостали дупликати боца (пази се да у боцама не остану мјехурићи ваздуха) и инкубирају се на 20 °C у мраку. Уз сваку серију мора да постоји потпуно упоредна серија за одређивање подлоге инокулиране слијепом пробом. За

потребе анализе узимају се најмање по двије боце из исте серије због анализе раствореног кисеоника у одређеним временским интервалима (најмање једанпут недјељно) у току 28 дана инкубације.

Недјељни узорци треба да омогуће предвиђање процента уклањања у раздобљу од 14 дана. Узимање узорака свака 3 до 4 дана треба да омогући идентификацију раздобља од 10 дана, за што је потребно двоструко више боца.

За испитиване супстанце које садрже азот, морају се направити корекције за потрошњу кисеоника због могуће нитрификације. Прво се користи метода O_2 -електроде да би се одредила концентрација раствореног кисеоника, а затим се извлачи узорак из БПК боце за анализу на нитрате и нитрите. Из повећања у концентрацији нитрата и нитрита, израчуна се потрошени кисеоник (видјети Дио пети ове методе).

6.3. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

6.3.1. Обрада резултата

Прво се израчуна БПК након сваког временског интервала тако што се одузме вриједност пада кисеоника ($mg\ O_2/l$) из слијепе пробе са инокулумом од оне коју је показала испитивана хемикалија. Кориговани пад кисеоника подијели се са концентрацијом (mg/l) испитиване хемикалије, да се добије специфични БПК као mg кисеоника по mg испитиване хемикалије. Израчуна се проценат биолошке разградљивости дијељењем специфичног БПК са специфичним ThOD (израчунати у складу са одјељком 2.2. ове методе) или ХПК (одређено анализом, видјети одјељак 2.3. ове методе), па је:

$$БПК = \frac{mg\ потрошња\ O_2\ испитиване\ хемикалије - mg\ потрошња\ O_2\ слијепе\ пробе}{mg\ испитиване\ хемикалије\ у\ обичном\ суду}$$

$$= mg\ O_2\ по\ mg\ испитиване\ хемикалије$$

$$\% \text{ разградње} = \frac{БПК\ (mg\ O_2 / mg\ испитиване\ хемикалије)}{ThOD(mg\ O_2 / mg\ испитиване\ хемикалије)} \times 100$$

или:

$$\% \text{ разградње} = \frac{БПК(mg\ O_2 / mg\ испитиване\ хемикалије)}{ХПК(mg\ O_2 / mg\ испитиване\ хемикалије)} \times 100$$

Ова два поступка не дају обавезно исте вриједности. Предност се даје првом поступку.

За испитиване супстанце које садрже азот, користи се одговарајући ThOD (NH_4 или NO_3) према ономе што се зна или очекује у погледу појаве нитрификације (видјети одјељак 2.2. ове методе). Ако је нитрификација присутна, али није потпуна, израчуна се корекција за кисеоник потрошен нитрификацијом из промјена у концентрацији нитрита и нитрата (видјети Дио пети ове методе).

6.3.2. Прихватљивост резултата

Пад кисеоника у слијепој проби са инокулумом не смије да буде виши од 1,5 mg

раствореног кисеоника по литру након 28 дана. Вриједности веће од ове захтијевају провјеру експерименталних техника. Резидуална концентрација кисеоника у испитиваним боцама не смије да се спусти на вриједности ниже од 0,5 mg/l ни у једном тренутку. Тако ниски нивои кисеоника прихватљиви су само ако се поступком који се користи за одређивање раствореног кисеоника могу тачно мјерити такве концентрације.

Видјети одјељак 1.6.2. ове методе.

6.3.3. Извјештај

Видјети одјељак 1.9. ове методе.

6.4. ОБРАЗАЦ ЗА УНОС ПОДАТАКА

Примјер обрасца за унос података:
МЕТОДА ИСПИТИВАЊА У ЗАТВОРЕНОЈ БОЦИ

1. ЛАБОРАТОРИЈА

2. ДАТУМ ПОЧЕТКА ИСПИТИВАЊА

3. ИСПИТИВАНА СУПСТАНЦА

Хемијски назив:

Концентрација основног раствора: ... mg/l

Почетна концентрација у боци: ... mg/l

ThOD или ХПК: ... mg O₂ /... mg испитиване супстанце

4. ИНОКУЛУМ

Извор:

Обављена обрада:

Прекондиционирање, ако га је било:

Концентрација у реакционој смјеси: ... mg/l

5. ОДРЕЂИВАЊЕ DO

Поступак: Винклер/електрода

Анализе обичних судова

Вријеме инкубације (у данима)			DO (mg/l)			
			0	n ₁	n ₂	
Слијепа проба (без хемикалије)	1	C ₁				
	2	C ₂				
Средња вриједност	$m_b = \frac{C_1 + C_2}{2}$					
Испитивана хемикалија	1	a ₁				
	2	a ₂				
Средња вриједност	$m_t = \frac{a_1 + a_2}{2}$					

Напомена: Сличан образац може се користити за референтно једињење и контролу токсичности.

6. КОРЕКЦИЈА ЗБОГ НИТРИФИКАЦИЈЕ (видјети Дио пети ове методе)

Вријеме инкубације (у данима)	0	n ₁	n ₂	n ₃
(I) Концентрација нитрата (mg N/l)				
(II) Промјена у концентрацији нитрата (mg N/l)	—			
(III) Еквивалент кисеоника (mg/l)	—			
(IV) Концентрација нитрита (mg N/l)				
(V) Промјена у концентрацији нитрита (mg N/l)	—			
(VI) Еквивалент кисеоника (mg/l)	—			
(III+VI) Укупни еквивалент кисеоника (mg/l)	—			

7. ПАД КОНЦЕНТРАЦИЈЕ РАСТВОРЕНОГ КИСЕОНИКА (DO): ПРОЦЕНАТ РАЗГРАДЊЕ

	Пад након n дана (mg/l)			
	n ₁	n ₂	n ₃	
ОБИЧАН СУД 1: (mt ₀ – mt _x) – (mb ₀ – mb _x)				
ОБИЧАН СУД 2: (mt ₀ – mt _x) – (mb ₀ – mb _x)				
ОБИЧАН СУД 1: $\% D_1 = \frac{[(m_{t_0} - m_{t_x}) - (m_{b_0} - m_{b_x})] \times 100}{\text{конц. испит.} \times \text{ThOD хемикалије}}$				
ОБИЧАН СУД 2: $\% D_2 = \frac{[(m_{t_0} - m_{t_x}) - (m_{b_0} - m_{b_x})] \times 100}{\text{конц. испит.} \times \text{ThOD хемикалије}}$				
средња вриједност $\% D^* = \frac{D_1 + D_2}{2}$				
(*) Средња вриједност се не користи ако су постојале велике разлике између два мјерења.				

При чему:

mt₀ је вриједност у обичном суду у времену 0;

mt_x је вриједност у обичном суду у времену x;

mb₀ је средња вриједност слијепе пробе у времену 0;

mb_x је средња вриједност слијепе пробе у времену x.

Мора се примијенити корекција због нитрификације утачки 6 (III + VI).

8. ПАД КОНЦЕНТРАЦИЈЕ РАСТВОРЕНОГ КИСЕОНИКА (DO) СЛИЈЕПЕ ПРОБЕ

Потрошња кисеоника слијепе пробе: (mb₀ – mb₂₈) mg/l. Ова потрошња је важна за прихватљивост испитивања и мора бити нижа од 1,5 mg/l.

7. МІТІ ІСПІТИВАЊЕ (МЕТОДА С.4-F)

7.1. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Кисеоник који потроше мијешани раствор или суспензија, испитивана хемикалија у минералној подлози, инокулисана са специјално узгојеним, неприлагођеним микроорганизмима, мјери се аутоматски у току 28 дана у замраченом затвореном респирометру на температури од $25\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 1\text{ }^{\circ}\text{C}$. Угљен-диоксид који се развије апсорбује креч. Биоразградљивост се изражава као проценат потрошње кисеоника (коригован за потрошњу кисеоника слијепе пробе) теоретске потрошње (у даљем тексту: ThOD). Проценат примарне биолошке разградљивости израчунава се из додатне специфичне хемијске анализе урађене на почетку и крају инкубације и опционо, DOC анализом.

7.2. ОПИС МЕТОДЕ

7.2.1. Опрема

Опрема за испитивање садржи:

- аутоматски електролитски БПК мјерач или респирометар обично опремљен са 6 боца, свака запремине од 300 ml и са посудима које садрже апсорбент за угљен-диоксид;
- сталну собну температуру, односно водено купатило температуре $25\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 1\text{ }^{\circ}\text{C}$ или мање;
- систем за мембранску филтрацију (није обавезан);
- уређај за анализу угљеника (није обавезан).

7.2.2. Припрема минералне подлоге

Припреме се сљедећи основни раствори, помоћу аналитичких реагенса и воде (видјети одјељак 1.7.1. ове методе):

1. растворити у води и допунити до 1 L (pH раствора мора бити 7,2):
 - 8,50 g KH_2PO_4 (калијум-дихидрогенфосфат);
 - 21,75 g K_2HPO_4 (дикалијум-хидрогенфосфат);
 - 44,60 g $\text{Na}_2\text{HPO}_4 \times 12\text{H}_2\text{O}$ (динатријум-хидрогенфосфат додекахидрат);
 - 1,70 g NH_4Cl (амонијум-хлорид);
2. растворити у води и допунити до 1 L:
 - 22,50 g $\text{MgSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$ (магнезијум-сулфат хептахидрат);
3. растворити у води и допунити до 1 L:
 - 27,50 g CaCl_2 (калцијум-хлорид, безводни);
4. растворити у води и допунити до 1 L:
 - 0,25 g $\text{FeCl}_3 \times 6\text{H}_2\text{O}$ (гвожђе(III)-хлорид хексахидрат).

Узме се 3 ml основног раствора 1, 2, 3. и 4. и допуни до 1 L.

7.2.3. Припрема инокулума

Узму се свјежи узорци из најмање 10 различитих мјеста, углавном у подручјима у којима се користе и у која се испуштају разне хемикалије. Са локација, као што су постројења за пречишћавање отпадне воде из домаћинства, за обраду индустријске отпадних вода, ријека, језера, мора, прикупи се 11 узорака муља, површинског

земљишта, воде, итд. и све заједно темељно се промијеша. Након уклањања плутајућих материја и након слијегања, супернатант се сведе на рН (7 ± 1) помоћу натријум хидроксида и фосфорне киселине.

Користи се одговарајућа запремина филтрираног супернатанта да се напуни посуда за пуњење и извлачење активног муља, а течност се аерише у току отприлике $23\frac{1}{2}$ сата. Тридесет минута након аерације, баци се око једне трећине укупне запремине супернатанта и исталоженом материјалу дода једнака запремина раствора (рН 7) који садржи 0,1% глукозе, пептона и калијум ортофосфата и поново аерише. Овај поступак се понавља једанпут дневно. Јединицом за муљ мора се управљати у складу са добром праксом: отпадна вода мора бити бистра, температура се мора одржавати на $25\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$, рН треба да буде 7 ± 1 , муљ се мора добро таложити, аерација мора бити довољно добра тако да смјеша буде стално у аеробним условима, морају бити присутне протозое, а активност муља се мора испитати помоћу референтних супстанци најмање једном у три мјесеца. Муљ мора да се обрађује на овакав начин најмање мјесец дана прије него што се може искористити као инокулум, али не дуже од четири мјесеца. Након тога, узима се узорак из најмање 10 мјеста у редовним размацима, једном свака три мјесеца.

Да би се одржала иста активност свјежег и старог муља, филтрирани супернатант активног муља који се користи помијеша се са једнаком запремином филтрираног супернатанта свјеже смјеше прикупљене са 10 различитих извора и тако комбинована течност одржава се у култури, како је описано. Муљ се користи као инокулум 18 до 24 сата након што је јединица напуњена.

7.2.4. Припрема обичних судова

Припреми се 6 обичних судова:

- 100 mg/l испитиване хемикалија у води за разблаживање: обичан суд бр. 1;
- 100 mg/l испитивана хемикалија у минералној подлози: обичан суд бр. 2,3 и 4;
- 100 mg/l референтне хемикалије (нпр. анилин) у минералној подлози: обичан суд бр. 5;
- само минерална подлога: обичан суд бр. 6.

Слабо растворљива испитивана хемикалија додаје се директно на бази масе или запремине или на начин како је описано у Дијелу трећем ове методе, осим што се не користе ни растварачи ни емулгатори. У све обичне судове дода се апсорбенс CO_2 у понуђеним специјалним посудицама. У обичним судовима бр. 2, 3 и 4 рН вриједност се сведе на 7,0.

7.2.5. Извођење

Малом запремином инокулума инокулирају се обични судови бр. 2, 3 и 4 (испитивана суспензија), број 5 (контрола активности) и број 6 (слијепа проба са инокулумом) да се добије концентрација од 30 mg/l суспендованих материја. Инокулум се не додаје у тиквицу број 1, која служи као абиотичка контрола. Повеже се опрема и провјери да нема дотока ваздуха, покрену се мјешалице и започне са мјерењем потрошње кисеоника у мраку. Свакодневно се провјерава температура, рад мјешалице и кулометријски уређај за записивање потрошње кисеоника и записује се свака промјена у боји садржаја обичних судова. Потрошња кисеоника у шест обичних судова читава се директно одговарајућим поступком, нпр. из записа шесто-каналног читача који производи БПК криву. На крају инкубације, обично након 28 дана, мјери се рН садржаја обичних судова и одређује концентрација резидуалне испитиване хемикалије

и сваке концентрације која настане у међувремену, а у случају супстанци растворљивих у води, и концентрација DOC (видјети одјељак 2.4. ове методе). Посебна пажња се мора посветити непостојаним хемијским супстанцама. Ако се очекује нитрификација иако је могуће треба одредити концентрацију нитрата и нитрита.

7.3. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

7.3.1. Обрада резултата

Потрошња кисеоника (mg) испитиване хемикалије у току одређеног времена, коригована за вриједност потрошње кисеоника у контролној слијепој проби са инокулумом за то исто вријеме, подијели се са масом употријебљене испитиване хемикалије. Ово даје БПК изражен као mg кисеоника/mg испитиване хемикалије, односно:

$$БПК = \frac{mg \text{ потрошња } O_2 \text{ испитиване хемикалије} - mg \text{ потрошња } O_2 \text{ слијепе пробе}}{mg \text{ испитиване хемикалије у обичном суду}}$$

Проценат биоразградње се затим израчунава према формули:

$$\% \text{ биоразградње} = \%ThOD = \frac{БПК \text{ (mg } O_2 / \text{mg испитиване хемикалије)}}{ThOD \text{ (mg } O_2 / \text{mg испитиване хемикалије)}} \times 100$$

За смјеше, израчуна се ThOD из елементарне анализе, као за једноставна једињења. Користи се одговарајућа ThOD (ThODNH₄ или ThODNO₃) у зависности од тога да ли нитрификација не постоји или је непотпуна (видјети одјељак 2.2. ове методе). Ако нитрификација постоји, чак и само дјелимична, ради се корекција за кисеоник потрошен нитрификацијом који се израчуна из промјена у концентрацијама нитрита и нитрата (видјети Дио пети ове методе).

Проценат примарне биоразградње израчунава се на основу губитка почетне хемикалије (видјети одјељак 1.8.2. ове методе):

$$D_t = \frac{S_b - S_a}{S_b} \times 100$$

Ако се приликом мјерења физичко-хемијског уклањања изгубио дио испитиване хемикалије у обичном суду број 1, то се мора навести, а за израчунавање процента биоразградње користи се концентрација испитиване хемикалије (S_b) у овом обичном суду након 28 дана.

Кад се одреди DOC (опционо), проценат потпуне биоразградње рачуна се према формули:

$$D_t = \left(1 - \frac{C_t - C_{bt}}{C_0 - C_{b0}} \right) \times 100$$

Као што је описано у одјељку 1.8.1. ове методе ако постоји губитак DOC у обичном суду 1, мјерењем физичко-хемијског уклањања, за израчунавање процента биоразградње користи се концентрација DOC у овом обичном суду.

Резултати се уписују у обрасце за унос података.

7.3.2. Прихватљивост резултата

Потрошња кисеоника у слијепој проби са инокулумом обично је 20 mg/lO₂ до 30 mg/l O₂ и не смије да буде већа од 60 mg/l O₂ у 28 дана. Вриједности веће од 60 mg/lO₂ захтијевају критичко преиспитивање података и процедура испитивања. Ако рН вриједност излази изван опсега од 6 до 8,5 и потрошња кисеоника испитиване хемикалије је мања од 60%, испитивање мора да се понови уз ниже концентрације испитиване хемикалије.

Видјети одјељак 1.7.2. ове методе.

Ако проценат разградње анинила добијен из потрошње кисеоника не прелази 40% након 7 дана и 65% након 14 дана, резултати испитивања нису прихватљиви.

7.3.3. Извјештај

Видјети одјељак 1.9. ове методе.

7.4. ОБРАЗАЦ ЗА УНОС ПОДАТАКА

Примјер обрасца за унос података:

МЕТОДА ИСПИТИВАЊА: МПТ (I)

1. ЛАБОРАТОРИЈА

2. ДАТУМ ПОЧЕТКА ИСПИТИВАЊА

3. ИСПИТИВАНА СУПСТАНЦА

Хемијски назив:

Концентрација основног раствора: ... mg/l као хемикалија

Почетна концентрација у подлози, C₀: ... mg/l као хемикалија

Запремина реакционе смјеше, V: ... ml

ThOD: ... mg/l O₂

4. ИНОКУЛУМ

Мјеста узимања узорка муља:

1) ..., 6) ...

2) ..., 7) ...

3) ..., 8) ...

4) ..., 9) ...

5) ..., 10) ...

Концентрација суспендованих материја у активном муљу након аклиматизације са синтетичком отпадном водом = ... mg/l

Запремина активног муља по литру готове подлоге = ... ml

Концентрација муља у готовој подлози = ... mg/l

5. ПОТРОШЊА КИСЕОНИКА: БИОРАЗГРАДЉИВОСТ

Врста употребљеног респирометра:

		Вријеме (у данима)				
		0	7	14	21	28
O ₂ потрошња (mg) испитиване хемикалије	a ₁					
	a ₂					
	a ₃					

O ₂ потрошња (mg) слијепе пробе	b						
Коригована БПК (mg)	(a ₁ – b) (a ₂ – b) (a ₃ – b)						
БПК по mg испитиване хемикалије	$\frac{a - b}{C_0 V}$	Обичан суд 1					
		Обичан суд 2					
		Обичан суд 3					
% разградње $\frac{\text{БПК}}{\text{ThOD}} \times 100$		1					
		2					
		3					
		Средња вриједност*					
(*) Средња вриједност се не смије користити ако постоје знатне разлике између два мјерења.							

Напомена: Слични обрасци могу се користити за референтну супстанцу.

6. АНАЛИЗА УГЉЕНИКА (није обавезно)

Анализатор угљеника

Обичан суд	DOC				% уклоњеног DOC	Средња вриједност
	измјерено		кориговано			
Вода + испитивана супстанца	a				—	—
Муљ + испитивана супстанца	b ₁		b ₁ -c			
Муљ + испитивана супстанца	b ₂		b ₂ -c			
Муљ + испитивана супстанца	b ₃		b ₃ -c			
Контрола слијепом пробом	c		—		—	—

$$\% \text{ уклоњеног DOC} = \frac{a_1 - (b - c)}{a} \times 100$$

7. ПОДАЦИ СПЕЦИФИЧНЕ ХЕМИЈСКЕ АНАЛИЗЕ

	Резидуална количина испитиване супстанце на крају испитивања (mg/l)	% разградње
Испитивање слијепе пробе са водом	S_b	
Инокулисана испитивана подлога	S_{a_1}	
	S_{a_2}	
	S_{a_3}	

$$\% \text{ разградње} = \frac{S_b - S_a}{S_b} \times 100$$

Израчунава се проценат разградње за обичне судове a_1 , a_2 и a_3 .

8. НАПОМЕНЕ

Ако је могуће треба приложити БПК криву у функцији времена.

Дио други

ИЗРАЧУНАВАЊЕ И ОДРЕЂИВАЊЕ ОДГОВАРАЈУЋИХ УКУПНИХ ПАРАМЕТАРА

У зависности од изабране методе испитивања, захтијевају се одређени збирни параметри. Овај дио описује поступак добијања њихових вриједности. Употреба ових параметара дата је у појединим методама испитивања.

1. САДРЖАЈ УГЉЕНИКА

Садржај угљеника израчунава се из познатог састава елемената или елемената одређених анализом испитиване супстанце.

2. ТЕОРИЈСКА ПОТРОШЊА КИСЕОНИКА (ThOD)

Теоријска потрошња кисеоника (у даљем тексту: ThOD) може се израчунати ако је састав елемената познат или одређен анализом елемената. То је за једињење:

без нитрификације,

$$ThOD_{NH_4} = \frac{16(2c + 1/2(h - cl - 3n) + 3s + 5/2p + 1/2na - o)}{MW} \left[\frac{mg}{mg} \right]$$

или са нитрификацијом

$$ThOD_{NO_3} = \frac{16(2c + 1/2(h - cl) + 5/2n + 3s + 5/2p + 1/2na - o)}{MW} \left[\frac{mg}{mg} \right]$$

3. ХЕМИЈСКА ПОТРОШЊА КИСЕОНИКА (ХПК)

Хемијска потрошња кисеоника (у даљем тексту: ХПК) одређује се према Методи С.6. која је дата у овом прилогу.

4. РАСТВОРЕНИ ОРГАНСКИ УГЉЕНИК (DOC)

Растворени органски угљеник (у даљем тексту: DOC) је органски угљеник било које хемикалије или смјеше у води који пролази кроз филтер промјера 0,45 μ .

Извуку се узорци из посуда за испитивање и одмах филтрирају у филтрацијском уређају који користи одговарајући мембрански филтер. Првих 20 ml (количина се може смањити кад се користе мали филтери) филтрата се бацају. Запремине од 10 ml до 20 ml или мање, ако се инјектирају (запремина зависи од количине која је потребна за анализатор угљеника) задржавају се због анализе угљеника. Концентрација DOC одређује се помоћу анализатора органског угљеника који може тачно да измјери концентрацију угљеника која је једнака или нижа од 10% почетне концентрације DOC коришћене у испитивању.

Филтрирани узорци који се не могу анализирати истог дана могу да се сачувају у фрижидеру на температури од 2 °C до 4 °C у току 48 сата или на температури испод -18 °C у току дужег периода.

Напомене:

Мембрански филтери су често импрегнирани површински активним материјама за хидрофилизацију. Зато филтер може саржати до неколико mg раствореног органског угљеника који утиче на одређивање биоразградљивости. Површински активне материје и друга ратворљива органска једињења уклањају се из филтера кувањем филтера у дејонизованој води три пута по сат времена. Филтери се могу чувати у води недјељу дана. Ако се користе једнократна пуњења филтера, свако пуњење се мора провјерити да би се потврдило да не отпушта растворљиви органски угљеник.

Мембрански филтер, зависно од типа, може услед адсорпције задржати тест супстанцу. Пожељно је провјерити да ли филтер задржава испитивану хемикалију.

Центрифугирање на 40.000 m/s² (4.000 g) у току 15 минута може се користити умјесто филтрације за разликовање TOC од DOC. Поступак није поуздан при почетним концентрацијама мањим од 10 mg DOC/l, с обзиром на то дали су или нису уклоњене све бактерије или се угљеник као дио бактеријске плазме поновно растворио.

ЛИТЕРАТУРА

1. Standard Methods for the Examination of Water and Wastewater, 12th ed, Am. Pub. Hlth. Ass., Am. Wat. Poll. COntrol Fed., Oxygen Demand, 1965, P 65.
2. Wagner, R., Von Wasser, 1976, vol. 46, 139.
3. DIN-Entwurf 38 409 Teil 41 Deutsche Einheitsverfahren zur Wasser-, Abwasser- und Schlammuntersuchung, Summarische Wirkungs- und Stoffkenngrößen (Gruppe H). Bestimmung des Chemischen Sauerstoffbedarfs (CSB) (H 41), Normenausschuß Wasserwesen (NAW) in DIN Deutsches Institut für Normung e. V.
4. Gerike, P., The biodegradability testing of poorly water soluble COmpounds. Chemosphere, 1984, vol 13 (1), 169.

Дио трећи

ПРОЦЈЕНА БИОЛОШКЕ РАЗГРАДЉИВОСТИ СЛАБО РАСТВОРЉИВИХ СУПСТАНЦИ

У испитивању биоразградње слабо растворљивих супстанци, посебну пажњу треба посветити сљедећим аспектима:

Док су хомогене течности ретко проблем за узимање узорака, препоручује се да чврсте супстанце буду хомогенизоване одговарајућим средствима како би се избјегле грешке услед нехомогености. Посебно се мора пазити кад су потребни репрезентативни узорци од неколико милиграма из смјеше хемикалија или супстанци са великом количином нечистоћа.

Током испитивања могу се користити различити облици мијешања. Хемикалија се мора мијешати тек толико да остане диспергована. Пегријавање, прекомјерно стварање пене и претјеране вучне силе морају се избјегавати.

Може се користити емулгатор који омогућава стабилну дисперзију хемикалије. Емулгатор не смије да буде токсичан за бактерије и не смије да буде биоразградљив или да узрокује стварање пене у испитиваним условима.

На раствараче се примјењују исти критеријуми као и на емулгаторе.

Не препоручује се коришћење чврстих носача за испитиване чврсте супстанце, али они могу бити погодни само за супстанце.

Кад се користе помоћне супстанце као што су емулгатори, растварачи и носачи, мора се испитати посуда са слијепом пробом која садржи те помоћне супстанце.

За испитивање биоразградљивости слабо растворљивих једињења може се користити било који од три респирометријска испитивања: CO₂, БПК, МПТ.

ЛИТЕРАТУРА

1. de Morsier, A. et al., Biodegradation tests for poorly soluble COmpounds. Chemosphere, 1987, vol. 16, 833.
2. Gerike, P, The Biodegradability testing of poorly water soluble COmpounds. Chemosphere, 1984, vol. 13, 169.

Дио четврти

ПРОЦЈЕНА БИОРАЗГРАДЉИВОСТИ ХЕМИКАЛИЈА ЗА КОЈЕ СЕ СУМЊА ДА СУ ТОКСИЧНЕ ЗА ИНОКУЛУМ

Кад се испитивана хемикалија подвргне испитивању биоразградљивости и покаже се да није брзо биоразградљива, препоручује се сљедећи поступак за утврђивање разлика између инхибиције и инерције¹:

За испитивања токсичности и биоразградње, треба користити сличне или идентичне инокулуме.

Да би се испитивањем брзе биоразградљивости процјенила токсичност хемикалије, примјењује се један или комбинација поступака за утврђивање инхибиције степена респирације муља (испитивање инхибиције респирације активног муља, видјети у литератури²), БПК, односно поступака за утврђивање инхибиције раста.

Ако се мора избјећи инхибиција изазвана токсичношћу, препоручује се да концентрације испитиване супстанце која се користи у испитивању брзе биолошке разградљивости буду мање од 1/10 ЕС₅₀ вриједности (или мање од ЕС₂₀ вриједности) која се добије испитивањем токсичности. Једињења са ЕС₅₀ вриједношћу већом од

300 mg/l највјероватније немају токсичне ефекте у испитивању брзе биоразградљивости.

EC₅₀ вриједности мање од 20 mg/l вјероватно представљају озбиљне проблеме за даље тестове. Морају се користити ниске испитиване концентрације, због чега се мора користити строга и осјетљива метода испитивања у затвореној боци или материјал означен изотопом угљеника C¹⁴. Алтернативно, ако се ради са аклиматизованим инокулумом, могу се користити више концентрације испитиване супстанце. У том случају, губи се специфични критеријум методе испитивања брзе биолошке разградљивости.

ЛИТЕРАТУРА

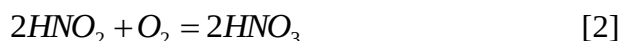
1. Reynolds, L. et al., Evaluation of the toxicity of substances to be assessed for biodegradability. Chemosphere, 1987, vol. 16, 2259.
2. Directive 87/302/EEC.

Дио пети

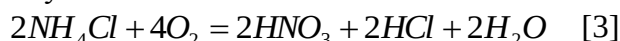
КОРЕКЦИЈА ПОТРОШЊЕ КИСЕОНИКА ЗБОГ УТИЦАЈА НИТРИФИКАЦИЈЕ

Грешке због пропуста да се урачуна нитрификација у процјену биоразградљивости испитиване супстанце која не садржи N на основу потрошње кисеоника су маргиналне (не веће од 5%), чак и ако је појава оксидације амонијачног азота у подлози врло неправилна, као између посуда за испитивање и посуда са слијепом пробом. Кад испитиване супстанце садрже N, могу се јавити озбиљне грешке.

Ако је дошло до нитрификације, али она није потпуна, опажена потрошња кисеоника реакционе смјеше може се кориговати за количину кисеоника потрошеног у оксидацији амонијака на нитрите и нитрате, ако се промјене у концентрацији у току инкубације нитрита и нитрата одређују помоћу једначина:

Укупно:

Из једначине [1] види се да 28 g азота из амонијум хлорида (NH₄Cl) потроши 96 g кисеоника у току оксидације до нитрита, односно фактор је 3,43 (96/28). На исти начин, из једначине (3) види се да 28 g азота потроши 128 g кисеоника у току оксидације до нитрата, односно фактор је 4,57 (128/28).

С обзиром да су реакције секвенцијалне, а за њих су заслужне различите бактеријске врсте, концентрација нитрита се може повећати или смањити. Дакле:

$$\text{O}_2 \text{ потрошен у стварању нитрата} = 4,57 \times \text{повећање концентрац ије нитрата} \quad [4]$$

и

$$\text{O}_2 \text{ потрошен у стварању нитрита} = 3,43 \times \text{повећање концентрац ије нитрата} \quad [5]$$

и

$$\text{губитак O}_2 \text{ због губљења нитрита} = -3,43 \times \text{смањење концентрац ије нитрата} \quad [6]$$

тако да је:

$$\text{O}_2 \text{ потрошња због нитрификац ије} = \pm 3,43 \times \text{промена конц. нитрита} + 4,57 \times$$

повећање концентрације нитрата [7]
и стога је:

O_2 потрошња због SO_2 оксидације = укупна опажена потрошња због нитрификације [8]

Алтернативно, ако се одређује само укупни оксидовани N, може се прихватити да је потрошња кисеоника због нитрификације, као прва апроксимација, 4,57 пута повећање у оксидованом N.

Коригована вриједност за потрошњу кисеоника због C оксидације се онда пореди са $ThODNH_3$, као што је израчунато у Дијелу другом ове методе.

С.5. РАЗГРАДЊА – БИОХЕМИЈСКА ПОТРОШЊА КИСЕОНИКА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Циљ ове методе је мјерење биохемијске потрошње кисеоника (у даљем тексту: БПК) за чврсте и течне органске супстанце.

Подаци добијени у овом испитивању односе се на једињења растворљива у води. Могу се испитивати и једињења која су испарљива, као и једињења која су слабо растворљива у води.

Метода се може примијенити само за оне органске супстанце које не дјелују инхибиторно на бактерије у концентрацијама које се користе у испитивању. Ако испитивана супстанца није растворљива у изабраним концентрацијама, додатне мјере (као што је ултразвучна дисперзија) могу се користити како би се постигла добра дисперзија испитиване супстанце.

Подаци о токсичности испитиване супстанце могу да буду корисни при тумачењу резултата испитивања гдје су добијене мале вриједности за БПК, а помажу и у избору одговарајућих концентрација за испитивање дате супстанце.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Биохемијска потрошња кисеоника (БПК) је маса раствореног кисеоника потребна за процес биохемијске оксидације у специфичној запремини раствора испитиване супстанце под условима дефинисаним за ово испитивање.

Резултати се изражавају у грамима као g БПК/g испитиване супстанце.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Пожељно је користити адекватне референтне супстанце да би се провјерила активност инокулума.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Унапријед одређена количина испитиване супстанце, која је растворена или диспергована у добро аерисаном медијуму, инокулира се са микроорганизмима и инкубира на тачно одређеној константној температури у одсуству свјетлости.

БПК се одређује као разлика садржаја раствореног кисеоника на почетку и на крају испитивања. Испитивање треба да траје најмање пет дана, али не дуже од 28 дана.

Као слијепу пробу користити резултате напоредног испитивања без присуства испитиване супстанце.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Одређивање БПК не може да се сматра валидном мјером биоразградљивости испитиване супстанце. Ово испитивање се може посматрати само као скрининг тест.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

Прелиминарни раствор или дисперзија припремају се тако да се постигне одговарајућа концентрација БПК компатибилна са методом која се користи. БПК се

затим одређује примјеном било које одговарајуће стандардизоване методе.

2. ПОДАЦИ И ПРОЦЈЕНА

БПК за прелиминарни раствор испитиване супстанце израчунава се према изабраној стандардизованој методи и изражава се у грамима БПК по граму испитиване супстанце.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

У извјештају о испитивању наводи се која метода је коришћена у испитивању.

Вриједност БПК представља средњу вриједност за најмање три валидна мјерења.

Морају се навести и сви подаци и напомене релевантне за тумачење резултата, а посебно подаци који су у вези са нечистоћама, физичким својствима, токсичним ефектом и саставом испитиване супстанце.

У извјештају се мора навести и употреба адитива који се користе ради спречавања биолошке нитрификације.

4. ЛИТЕРАТУРА

Листа стандардизованих метода:

1. NF T 90-103: Determination of the biochemical oxygen demand.
2. NBN 407: Biochemical oxygen demand.
3. NEN 32355.4: Bepaling van het biochemisch zuurstofverbruik (BZV).
4. The determination of biochemical oxygen demand, Methods for the examination of water and associated materials, HMSO, London.
5. ISO 5815: Determination of biochemical oxygen demand after n days.

С.6. РАЗГРАДЊА – ХЕМИЈСКА ПОТРОШЊА КИСЕОНИКА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Циљ ове методе је мјерење хемијске потрошње кисеоника (у даљем тексту: ХПК) за чврсте и течне органске супстанце, у тачно дефинисаним лабораторијским условима.

Познавање хемијске формуле супстанце корисно је за извођење методе испитивања као и за тумачење добијених резултата (нпр. соли халогених елемената, органске соли гвожђа, органохлорна једињења).

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Хемијска потрошња кисеоника (ХПК) је мјера способности неке супстанце да буде оксидована, а изражава се као еквивалентна количина кисеоника оксидујућег средства која је потребна за оксидацију супстанце у тачно дефинисаним лабораторијским условима.

Резултат се изражава у грамима, као g ХПК/g испитиване супстанце.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце не морају да се користе у свим случајевима приликом тестирања нових супстанци. Референтне супстанце служе првенствено за периодичну калибрацију методе и омогућавају поређење резултата уколико се примјењује нека друга метода.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Унапријед одређена количина испитиване супстанце која је растворена или диспергована у води, се оксидује са калијум дихроматом у медијуму закисељеном са сумпорном киселином и са сребро-сулфатом као катализатором, под рефлуксом у току 2 сата. Преостали дихромат се одређује титрацијом помоћу стандардизованог гвожђе-амонијум сулфата.

У случају да испитиване супстанце садрже хлор, треба додати живу-сулфат^{LIX} да би се смањила интерференција хлорида.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Због арбитрарног начина одређивања, ХПК је „индикатор способности оксидовања“, па се ова метода користи као практичан поступак за одређивање садржаја органске материје.

Хлориди могу да утичу на ово испитивање. Неорганска редукујућа или оксидујућа средства такође могу да утичу на одређивање ХПК.

Нека циклична једињења и многе испарљиве супстанце (нпр. ниже масне киселине) не могу се потпуно оксидовати примјеном поступка описаног у овој методи.

^{LIX} Након употребе, раствори које садрже живине соли морају се третирати да би се избјегло испуштање живе у животну средину

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

Припреми се прелиминарни раствор или дисперзија испитиване супстанце да се добије ХПК између 250 mg/l и 600 mg/l.

Напомене:

У случају да се ради о слабо растворљивим супстанцама или супстанцама које се не могу дисперговати, може се одмјерити количина прашкасте супстанце или супстанце у течном облику која одговара количини од 5 mg ХПК и ставити у посуду са водом.

ХПК се често, и нарочито у случају слабо растворљивих супстанци, погодно одређује модификацијом поступка, односно у затвореном систему са изједначавањем притиска¹. Примјеном ове модификоване методе, супстанце за које нису прикладне конвенционалне методе, као нпр. сирћетна киселина, могу се успјешно квантификовати. У случају пиридина ова метода није примјењива.

Уколико се концентрација калијум дихромата, као што је препоручено у литератури¹, повећа на 0,25 N (0,0416 M), олакшано је директно мјерење 5 mg до 10 mg супстанце, што је неопходно за одређивање ХПК за слабо растворљиве супстанце².

У осталим случајевима, ХПК се одређује примјеном било које одговарајуће домаће или међународне стандардизоване методе испитивања.

2. ПОДАЦИ И ПРОЦЈЕНА

ХПК у посуди израчунава се према изабраном нормализованом поступку и претвара се у граме ХПК по граму испитиване супстанце.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

У извјештају о испитивању наводи се која метода је коришћена при испитивању.

ХПК представља средњу вриједност најмање три мјерења. Сви подаци и напомене мјеродавне за тумачење резултата морају бити наведене, нарочито оне које се односе на присуство нечистоћа и својства испитиване супстанце (ако су позната), која би могла утицати на резултате.

Наводи се и да ли је коришћен живин сулфат у циљу смањења утицаја хлорида.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. NBN T 91-201 Determination of the chemical oxygen demand.
2. ISBN O 11 7512494 Chemical oxygen demand (dichromate value) of polluted and waste waters.
3. NF T 90-101 Determination of the chemical oxygen demand.
4. DS 217 = water analysis Determination of the chemical oxygen demand.
5. DIN 38409-H-41 Determination of the chemical oxygen demand (COD) within the range above 15 mg per litre.
6. NEN 3235 5.3 Bepaling van het chemisch zuurstofverbruik.
ISO 6060 Water quality: chemical oxygen demand dichromate methods.

С.7. РАЗГРАДЊА – АБИОТИЧКА РАЗГРАДЊА: ХИДРОЛИЗА КАО ФУНКЦИЈА рН

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 111 (2004) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Хемикалије могу доспијети у површинске воде директним уношењем, распршивањем, изливањем, дренажом или као последица одлагања отпада из индустрије, домаћинства и пољопривреде, из отпадних вода или атмосфере. Доспијеле хемикалије у површинским водама могу бити трансформисане хемијски (нпр. хидролиза, оксидација), фотохемијски, односно микробиолошки. Ова метода описује лабораторијску методу испитивања за процјену абиотичке хидролитичке трансформације хемикалија у воденим системима при вриједностима рН које су уобичајено карактеристичне (рН 4-9) и базира се на упутствима^{1,2,3,4,5,6,7}.

Експерименти се изводе у циљу одређивања:

- 1) степена хидролизе испитиване супстанце у функцији рН и
- 2) природе/начина и степена образовања и смањења продуката хидролизе којима организми могу бити изложени.

Ови експерименти могу да буду обавезни за хемикалије које се директно примјењују на површинске воде или за хемикалије за које постоји велики степен вјероватноће да ће доспијети у животну средину неким од путева уноса наведеним у овом одјељку.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

У свим испитивањима користе се мјерне јединице које су обухваћене Међународним системом јединица (SI).

Испитивана супстанца је било која супстанца, односно полазна супстанца или одговарајући продукт хидролизе.

Продукти трансформације јесу све супстанце које настају као продукт у реакцијама биотичке или абиотичке трансформације.

Продукти хидролизе јесу све супстанце које настају као продукти хидролитичке трансформације испитиване супстанце.

Хидролиза је реакција испитиване супстанце (у даљем тексту: RX) са водом, са замјеном X групе са ОН групом:

Стопа којом се концентрација RX смањује у поједностављеном поступку представља се формулама:

стопа = $k[H_2O][RX]$, за реакције другог реда или

стопа = $k[RX]$, за реакције првог реда,

у зависности од корака којим се одређује стопа.

С обзиром на то да је вода присутна у знатно већој количини у односу на испитивану супстанцу, овај тип реакције се уобичајено описује као реакција псеудо-првог реда у којој је забиљежена константа дата односом:

$$k_{obs} = k[H_2O] \quad [2]$$

и може бити одређена изразом^{LX}:

$$k_{obs} = \frac{1}{t} \ln \frac{C_0}{C_t} \quad [3]$$

при чему:

t је вријеме;

C₀, C_t јесу концентрације RX у времену 0 и t.

Јединица мјере ове константе је (вријеме)⁻¹.

Полувријеме реакције је вријеме потребно за реакцију 50% RX које се одређује формулом:

$$t_{0.5} = \frac{\ln 2}{k_{obs}} \quad [4]$$

Вријеме полуживота (t_{0,5}) је вријеме потребно за 50% хидролизу испитиване супстанце када се хидролиза може описати кинетиком првог реда. Ова вриједност је независна од концентрације.

Вријеме нестајања 50 (у даљем тексту: DT₅₀) је временски период у оквиру којег се концентрација испитиване супстанце смањи за 50%. Разликује се од параметра t_{0,5} када се хидролиза не може описати као кинетика првог реда.

ПРОЦЈЕНА k НА РАЗЛИЧИТИМ ТЕМПЕРАТУРАМА

Када су познате константе степена хидролизе за двије температуре, константе степена за друге температуре могу се израчунати Архениусовом једначином:

$$k = A \times e^{-\frac{E}{R \times T}} \text{ или } \ln k = \ln A - \frac{E}{R \times T}$$

Графички приказ односа lnk према 1/T даје праву са нагибом – E/R, при чему:

K је константа степена хидролизе, мјерена на различитим температурама;

E је енергија активације (kJ/mol);

T је апсолутна температура (T);

R је гасна константа (8,314 J/mol.K).

Енергија активације израчунава се регресионом анализом једначином:

^{LX}Уколико се на графичком приказу лог-трансформисаних података у функцији времена не уочава линеарна повезаност (у складу са константом првог реда), употреба једначине [3] није адекватна за одређивање константе степена хидролизе испитиване супстанце.

$$E = R \times \frac{\ln k_2 - \ln k_1}{\left(\frac{1}{T_1} - \frac{1}{T_2} \right)}$$

при чему је $T_2 > T_1$.

1.3. ПРИМЈЕНА МЕТОДЕ

Метода се примјењује за хемијске супстанце (обиљежене или необиљежене) за које постоји довољно прецизна и осјетљива аналитичка метода. Метода може да се примијени и за супстанце које нису или су у мањој мјери испарљиве уколико су растворљиве у води. Методу не треба примјењивати за хемикалије које су у воденим растворима лако испарљиве (нпр. фумиганти, органски растварачи) и које не могу да образују стабилне растворе у испитиваним условима прописаним за ову методу. Ова метода није прикладна за супстанце слабо растворљиве у води.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Стерилни водени раствори пуфера различитих рН вриједности (рН 4, 7 и 9) у којима је растворена испитивана супстанца инкубирају се у мраку у контролисаним лабораторијским условима (на константној температури). Након одговарајућег времена, пуферски раствори се анализирају на испитивану супстанцу и на продукте хидролизе. Уколико се испитују обиљежене супстанце (нпр. C^{14}), може се лакше успоставити масени биланс.

Ова метода испитивања изводи се као етапни приступ који једат у Дијелу другом ове методе. Избор наредне етапе испитивања одређен је резултатима претходне етапе.

1.5. ПОДАЦИ О ИСПИТИВАНОЈ СУПСТАНЦИ

Необиљежене или обиљежене супстанце могу се користити за мјерење степена хидролизе. Предност за проучавање путева хидролизе и за успостављање масеног баланса даје се обиљеним супстанцама. У специјалним случајевима обиљежавање супстанци није неопходно. Препоручује се обиљежавање супстанци са C^{14} , али се могу употребљавати и други изотопи као што су C^{13} , N^{15} , H^3 . Колико је год могуће, потребно је обиљезити најстабилнији дио молекула. На примјер, уколико испитивана супстанца садржи један прстен, обиљежавање овог прстена је обавезно; уколико супстанца садржи два или више прстена, потребно је извести додатне експерименте да би се процијенила судбина сваког појединачног прстена који је обиљежен да би се добили подаци о образовању продуката хидролизе. Проценат чистоће супстанце треба да буде најмање 95%.

Прије извођења испитивања, потребно је о испитиваној супстанци имати податке:

- растворљивост у води (видјети Методу А.6. која је дата у овом правилнику);
- растворљивост у органским растварачима;
- напон паре (видјети Методу А.4. која је дата у овом правилнику) и Хенријева константа;
- подиони коефицијент *n*-октанол/вода (видјети Методу А.8. која је дата у овом правилнику);
- константна дисоцијације pK_a (видјети у литератури⁹);

– степен директне и индиректне фототрансформације у води, уколико је потребно.

Треба да буду познати и подаци о аналитичким методама за квантификацију испитиване супстанце и уколико је релевантно, подаци о методама за идентификацију и квантификацију продуката хидролизе у воденим растворима (видјети одјељак 1.7.2. ове методе).

1.6. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце, када је могуће, треба да се користе за идентификацију и квантификацију продуката хидролизе примјеном спектроскопских и хроматографских метода или неке друге довољно осјетљиве методе.

1.7. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

1.7.1. Ефикасност примијењене аналитичке методе

Анализа пуферских раствора или њихових екстраката непосредно након додавања испитиване супстанце у најмање два понављања даје прве индиције о ефикасности аналитичке методе и уједначености примјене изабраног поступка за испитивану супстанцу. Ефикасност за даље фазе експеримента одређује се на основу разлике масе (када се користи обиљежени материјал). Проценат ефикасности треба да износи од 90% до 110% за обиљежене и необиљежене хемикалије⁷. У случају да постоје техничке потешкоће да се задовољи овај критеријум, ефикасност од 70% је прихватљива за необиљежене хемикалије, уз додатно објашњење.

1.7.2. Поновљивост и осјетљивост аналитичке методе

Поновљивост аналитичке методе којом се квантификује испитивана супстанца и касније продукти хидролизе може се провјерити анализом пуферског раствора (или њихових екстраката) у два понављања након што се образују продукти хидролизе у довољним количинама за квантификацију.

Аналитичка метода треба да је довољно осјетљива за квантификацију до највише 10% од почетне концентрације супстанце. Уколико је релевантно, аналитичка метода треба да буде довољно осјетљива и за квантификацију било којих продуката хидролизе који представљају 10% или више (у било ком времену у периоду испитивања) од примијењене концентрације, до 25% или мање од највише концентрације.

1.7.3. Интервали повјерења за кинетичке податке о хидролизи

Интервали повјерења се израчунавају за све коефицијенте регресионе праве, константе, вријеме полуживота и било које друге кинетичке параметре (нпр. DT₅₀).

1.8. ОПИС МЕТОДЕ

1.8.1. Опрема и инструменти

Експериментисе изводе у стакленим посудама (нпр. епруветама, тиквицама) у мраку и у стерилним условима, уколико је неопходно, осим уколико прелиминарни подаци (као што је подиони коефицијент *n*-октанол/вода) указују на то да супстанца пријања за стаклене површине. У тим случајевима, може се разматрати употреба других материјала (као што је тефлон). Проблем пријањања (адхезије) на стакло може

се ријешити и:

- одређивањем масе испитиване супстанце и продуката хидролизе који су сорбовани на зидове посуде;
- употребом ултразвучних купатила;
- спирањем са зидова посуде са растварачем при сваком узимању узорка за анализу;
- коришћењем формулисаних производа;
- употребом додатних растварача за увођење испитиване супстанце у систем, додатни растварач не смије да утиче на хидролизу супстанце.

Водена купатила са мјешалицом или инкубатори са терморегулацијом потребни су за инкубацију раствора различитих концентрација испитиване супстанце.

Потребна је стандардна лабораторијска опрема која садржи:

- рН-метар;
 - инструменте за аналитичка мјерења као што су GC, HPLC, TLC укључујући и одговарајуће системе за детекцију супстанци обиљежених или необиљежених радиоизотопима или метода инверзног разблажења изотопа;
 - инструменте за идентификацију (нпр. MS, GC-MS, HPLC-MS, NMR, итд);
 - течни сцинтилаторски бројач;
 - сепарационе левкове за течност-течну екстракцију;
 - опрему за концентровање раствора и екстракта (нпр. ротирајући евапоратор);
 - опрему за одржавање температуре (нпр. водено купатило).
- Хемијски реагенси укључују:
- органске раствараче, аналитичке чистоте, као што је хексан, дихлорометан, итд;
 - течност за сцинтилаторски бројач;
 - пуферски раствори (видјети одјељак 1.8.3. ове методе).

Све стаклене посуде, редестилована вода и пуферски раствори који се користе морају да буду стерилни.

1.8.2. Увођење испитиване супстанце

Испитивана супстанца се уводи у пуферски систем у облику воденог раствора (видјети Дио четврти ове методе). Употреба малих количина раствора који се добро мијешају са водом (као што је ацетонитрил, ацетон, етанол) дозвољена је за увођење и дистрибуцију испитиване супстанце, али количина не треба да буде већа од 1% v/v. У случају да се разматра употреба веће количине растварача (нпр. код слабо растворљивих супстанци), ово се може дозволити само ако се докаже да растварач нема утицај на хидролизу испитиване супстанце.

За рутинску употребу не препоручују се формулисани производи, јер се не може искључити могућност да састојци формулације утичу на процес хидролизе. За слабо растворљиве супстанце или за супстанце које пријањају на стаклене површине (видјети одјељак 1.8.1. ове методе) употреба формулисаних производа може да буде одговарајућа алтернатива.

Испитује се само једна концентрација испитиване супстанце. Концентрација не смије да прелази 0,01 М или половину концентрације засићеног раствора.

1.8.3. Пуферски раствори

Ова метода испитивања изводи се при вриједностима рН од 4, 7 и 9. За потребе

овог испитивања, пуферски раствори се припремају са хемикалијама аналитичке чистоће и редестилованом водом. Неки од пуферских система који се користе дати су у Дијелу трећем ове методе. Пуферски систем може да утиче на хидролизу и уколико се уоче промјене користи се други пуферски систем.

Вриједности рН сваког пуферског раствора треба провјеравати са калибрисаним рН-метром са прецизношћу најмање 0,1 у дефинисаним температурним условима.

1.8.4. Услови испитивања

1.8.4.1. Температура

Испитивања хидролизе треба изводити на константној температури. Ради екстраполације резултата, неопходно је одржавати температуру са минималним варирањем $\pm 0,5$ °C.

Прелиминарно испитивање (Етапа 1) изводи се на температури од 50 °C уколико се не располаже подацима о начину хидролизе супстанце. Наредне етапе кинетичких испитивања изводе се на најмање три различите температуре (укључујући и испитивање на температури од 50 °C) осим ако је прелиминарним испитивањем (Етапа 1) доказано да супстанца не подлијеже хидролизи. Препоручени температурни опсег је 10 °C до 70 °C (пожељно је да се најмање једно испитивање изведе на температури мањој од 25 °C) који обухвата не само температуру од 25 °C за коју се подноси извјештај о испитивању, већ и већину вриједности температура забиљежених у природним условима.

1.8.4.2. Освјетљење и кисеоник

За испитивање хидролизе потребно је изабрати одговарајућу методу за минимизирање фотолитичких ефеката. Предузимају се одговарајуће мјере за спријечавање оксидације (нпр. удубавањем хелијума, азота или аргона 5 минута прије припреме раствора).

1.8.4.3. Трајање испитивања

Прелиминарно испитивање (Етапа 1) треба да траје 5 дана. Наредне етапе испитивања трају све док се 90% испитиване супстанце не хидролизује или 30 дана, зависно од тога који услов се прије испуни.

1.8.5. Извођење испитивања

1.8.5.1. Прелиминарно испитивање (Етапа 1)

Прелиминарно испитивање се изводи на температури од 50 °C $\pm 0,5$ °C при вриједностима рН од 4, 7 и 9. Уколико испитивана супстанца хидролизује мање од 10% у току периода од 5 дана, ($t_{0,5\ 25^\circ\text{C}} > 1$ године) за ту супстанцу се сматра да не подлијеже хидролизи и није потребно даље испитивање. Ако је за супстанцу доказано да подлијеже хидролизи на амбијенталној температури^{LXI} није неопходно прелиминарно испитивање. Аналитичка метода мора да буде довољно прецизна и осјетљива да се може детектовати 10% редукције почетне концентрације испитиване супстанце.

1.8.5.2. Хидролиза нестабилних супстанци (Етапа 2)

Сљедећа етапа испитивања изводи се при рН вриједностима при којима је дата испитивана супстанца нестабилна, а што је доказано прелиминарним испитивањем.

^{LXI}Ови подаци могу да потичу од других извора као што су: подаци о хидролизи структурно сличних једињења из литературе или других прелиминарних, семи-квантитативних испитивања хидролизе са испитиваном супстанцом у фазама развијања методе.

Пуферски раствори испитиване супстанце темперирају се на изабраној температури. За испитивање кинетике првог реда, сваки раствор испитиване супстанце треба да се анализира у одређеним временским интервалима што омогућава добијање најмање шест правилно распоређених вриједности у опсегу од 10% до 90% хидролизе испитиване супстанце. По један узорак супстанце узима се за мјерење у шест временских интервала (уколико је испитивање постављено у најмање два понављања у одвојеним посудама) и изузима из испитивања (добија се сет података од најмање дванаест вриједности). Није адекватно постављање испитивања само са јединственим узорком из кога ће се узимати појединачне аликвоте за мјерења у временским интервалима, јер не омогућава анализу варијабилности података и може да доведе до контаминације раствора испитиване супстанце. Испитивања којима се утврђује да су експериментални услови стерилни изводе се на крају завршних етапа, односно након хидролизе 90% испитиване супстанце или након 30 дана. Ако се не уочава разградња (трансформација) супстанце, није неопходно изводити ова испитивања.

1.8.5.3. Идентификација продуката хидролизе (Етапа 3)

Све важније продукте хидролизе, односно оне продукте који представљају најмање 10% примијењене дозе испитиване супстанце треба идентификовати одговарајућим аналитичким методама.

1.8.5.4. Додатна испитивања

За испитивање супстанци који не подлијежу хидролизи могу бити неопходна додатна испитивања која се изводе при различитим вриједностима рН од 4, 7 и 9.

На примјер, код проучавања физиолошких процеса може бити потребно изводити испитивање у киселој средини (нпр. рН 1,2) при температурним условима који су физиолошки релевантни (37 °C).

2. ПОДАЦИ

Количина испитиване супстанце и продуката хидролизе изражава се у процентима у односу на примијењену почетну концентрацију испитиване супстанце, и када је прикладно, у mg/l за сваки временски интервал мјерења и при свим рН вриједностима и температурама. Када се у испитивању користе обиљежене супстанце масени баланс се изражава у процентима у односу на примијењену почетну концентрацију.

Резултати испитивања представљају се графички: лог-трансформисани подаци за концентрацију испитиване супстанце у функцији времена. Треба идентификовати све важније продукте хидролизе, односно продукте који представљају најмање 10% примијењене дозе испитиване супстанце. Податке за концентрацију продуката хидролизе треба трансформисати у лог-трансформисане податке (идентично као и за испитивану супстанцу) да би се уочио степен образовања и смањења продуката хидролизе.

2.1. ОБРАДА ПОДАТАКА

Прецизније израчунавање вриједности полуживота или вриједности DT_{50} постиже се примјеном одговарајућих кинетичких модела. Вриједности полуживота, односно вриједности DT_{50} (укључујући и интервале повјерења) приказују се за сваку рН вриједност и температуру са описом коришћеног модела, степеном кинетике и коефицијента корелације (r^2). Ове рачунице могу се примијенити за

продукте хидролизе.

Када се испитивања изводе на различитим температурама, константе хидролизе псеудо-првог реда (k_{obs}) треба описати у функцији температуре. Израчунавања морају да се заснивају на рашчлањивању вриједности k_{obs} на вриједности константе за хидролизу у киселој, неутралној и базној средини (k_H , $k_{neutral}$ и k_{OH}) и Архениусовој једначини:

$$k_{obs} = k_H [H^+] + k_{neutral} + k_{OH} [OH^-] = \sum_{i=H, neutral, OH} A_i e^{-B_i/T}$$

при чему:

A_i и B_i јесу вриједности константе за одсјечак и константе за нагиб регресионе праве добијене регресионом анализом вриједности $\ln k_i$ у функцији реципрочних вриједности за апсолутну температуру изражених у Келвинима (Т).

Преко Архениусове једначине која изражава везу између константи за хидролизу у киселој, неутралној и базној средини, могу се израчунати вриједности константе кинетике псеудо-првог реда, а самим тим и вриједности полуживота за различите температуре за које није могуће директно експериментално одређивање константи.

2.2 ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Већина реакција хидролизе одиграва се по кинетици првог реда, те је вријеме полуживота независно од концентрације (видјети једначину 4 у Дијелу другом ове методе). Ово дозвољава екстраполацију резултата добијених у лабораторијским експериментима одређених за концентрације од 10^{-2} М до 10^{-3} М на услове у животној средини ($\leq 10^{-6}$).

Примјере добре корелације између степена хидролизе измјерених у испитивањима у чистој и у амбијенталној води за сет хемикалије, уз услов да се мјере рН вриједност и температура, дали су Мабеј и Мил¹.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) испитиваној супстанци:

- уобичајни назив, хемијски назив, CAS број, структурна формула (са назначеном позицијом молекула који је обиљежен радиоизотопом) и релевантна физичка и хемијска својства (видјети одјељак 1.5. ове методе);
- степен чистоће супстанце;
- степен чистоће ознаке и означене супстанце, као и моларна активност (гдје је прикладно);
- пуферски раствори;
- вријеме и начин припреме;
- пуферски раствори и вода који се користе у испитивању;
- моларна концентрација и рН вриједности пуферских раствора;

2) условима испитивања:

- датум извођења испитивања;
- количина испитиване супстанце;
- начин увођења испитиване супстанце у раствор пуфера и врста растварача (као и количина);

- запремина пуферских раствора који се инкубирају (пуферски раствор у који је растворена испитивана супстанца);
- опис система за инкубацију;
- рН вриједност и температура;
- вријеме узимања узорка за анализу;
- начин екстракције;
- методе за квантификацију и идентификацију испитиване супстанце и продуката хидролизе у пуферским растворима;
- број понављања;

3) Резултатима:

- поновљивост и осјетљивост примијењених аналитичких метода;
- ефикасност (критеријуми за валидност испитивања дати су у одјелку 1.7.1. ове методе);
- подаци за појединачна понављања и њихове средње вриједности изражени у табелама;
- масени баланс у току и на крају испитивања (кад се користе обиљежене супстанце);
- резултати прелиминарног испитивања;
- тумачење резултата;
- сви оригинални (сирови) подаци и графици.

Када је одређен степен хидролизе у извјештају о испитивању наводе се:

- графички приказ концентрација испитиване супстанце у функцији времена, када је могуће и за продукте хидролизе за сваку рН вриједност и температуру;
- резултати Архенијусове једначине за температуру 20 °C/25 °C са рН вриједностима, константе ($x-1$ или $\text{дан}-1$), вријеме полуживота или DT_{50} , температуре (°C) укључујући и интервале повјерења и коефицијенте корелације (p_2);
- предложени пут хидролизе.

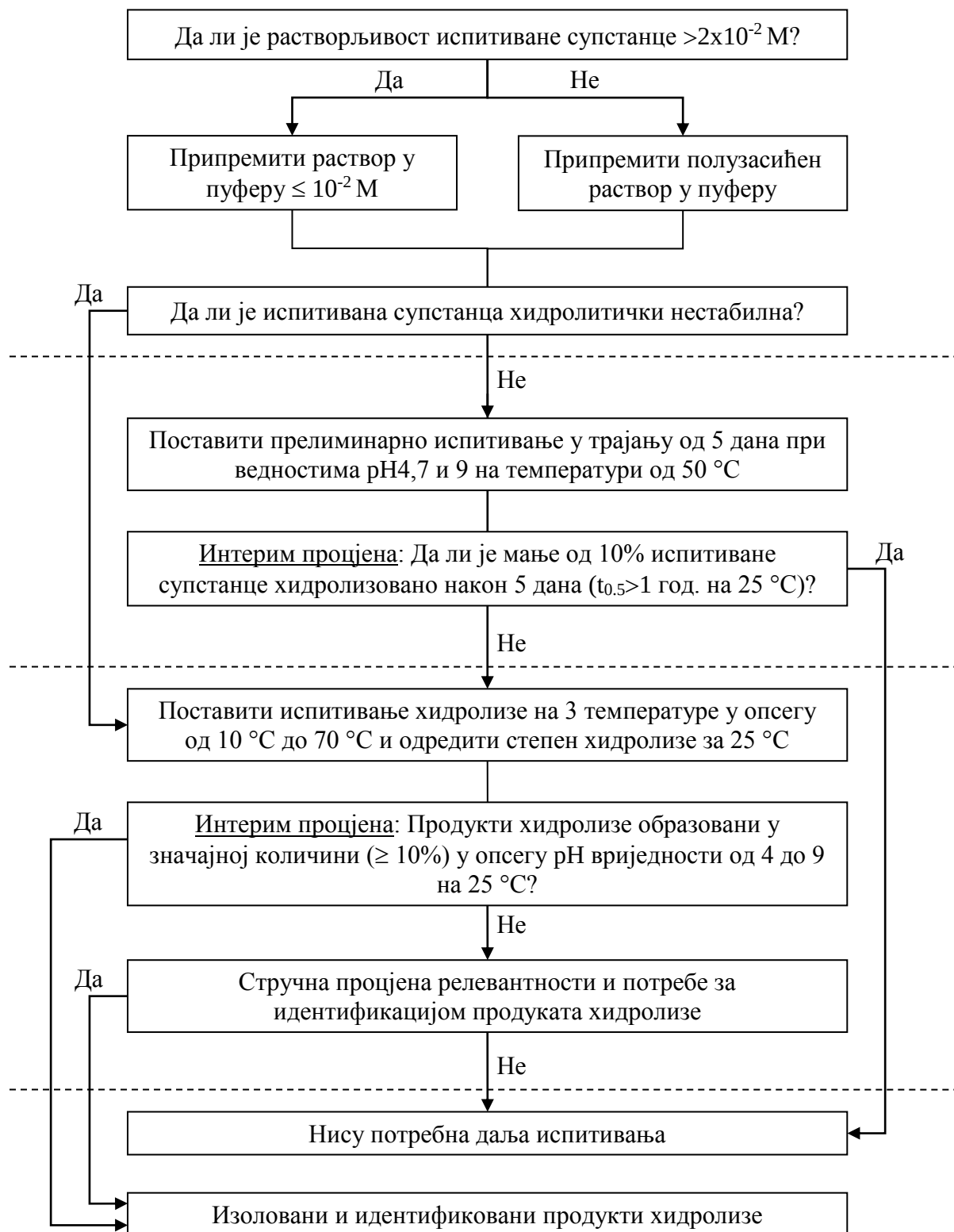
4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, (1981) Hydrolysis as a Function of pH. OECD Guideline for Testing of Chemicals No 111, adopted 12 May 1981.
2. US-Environmental Protection Agency, (1982) 40 CFR 796.3500, Hydrolysis as a Function of pH at 25 oC. Pesticide Assessment Guidelines, Subdivision N. Chemistry: Environmental Fate.
3. Agriculture Canada, (1987) Environmental Chemistry and Fate Guidelines for registration of pesticides in Canada.
4. European Union (EU), (1995) Commission Directive 95/36/EC amending COuncil Directive 91/414/EEC COncerning the placing of plant protection products on the market. Annex V: Fate and Behaviour in the Environment.
5. Dutch COmmission for Registration of Pesticides, (1991) Application for registration of a pesticide. Section G: Behaviour of the product and its metabolites in soil, water and air.
6. BBA, (1980) Merkblatt No 55, Teil I und II: Prüfung des Verhaltens von Pflanzenbehandlungsmitteln im Wasser (October 1980).
7. SETAC, (1995) Procedures for Assessing the Environmental Fate and ECOtoxicity of Pesticides. Mark R. Lynch, Ed.
8. OECD, (2000) Guidance document on aquatic toxicity testing of difficult substances and mixtures, OECD Environmental Health and Safety Publications Series on Testing and Assessment No 23.

9. OECD, (1993) Guidelines for the Testing of Chemicals. Paris. OECD (1994-2000): Addenda 6-11 to Guidelines for the Testing of Chemicals.
10. Nelson, H, Laskowski D, Thermes S, and Hendley P., (1997) ReCOmmended changes in pesticide fate study guidelines for improving input to COmputer models. (Text version of oral presentation at the 14th Annual Meeting of the Society of Environmental ToxiCOlogy and Chemistry, Dallas TX, November 1993).
11. Mabey, W. and Mill, T., (1978) Critical review of hydrolysis of organic COmpounds in water under environmental COnditions. J. Phys. Chem. Ref. Data 7, p. 383-415.

Дио други.

ШЕМА ЕТАПНОГ ИСПИТИВАЊА ХИДРОЛИЗЕ

Дио трећи

ПУФЕРСКИ СИСТЕМИ

Пуферске смјеше према Кларку и Лубсу:

Састав	pH ⁶²
0,2 N HCl анд 0,2 N KCl на 20 °C	
47,5 ml HCl + 25 ml KCl, растворити од 100 ml	1,0
32,25 ml HCl + 25 ml KCl, растворити до 100 ml	1,2
20,75 ml HCl + 25 ml KCl, растворити до 100 ml	1,4
13,15 ml HCl + 25 ml KCl, растворити до 100 ml	1,6
8,3 ml HCl + 25 ml KCl, растворити до 100 ml	1,8
5,3 ml HCl + 25 ml KCl, растворити до 100 ml	2,0
3,35 ml HCl + 25 ml KCl, растворити до 100 ml	2,2
0,1 M калијум бифталат + 0,1 N HCl на 20 °C	
46,70 ml 0,1 N HCl + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	2,2
39,60 ml 0,1 N HCl + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	2,4
32,95 ml 0,1 N HCl + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	2,6
26,42 ml 0,1 N HCl + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	2,8
20,32 ml 0,1 N HCl + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	3,0
14,70 ml 0,1 N HCl + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	3,2
9,90 ml 0,1 N HCl + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	3,4
5,97 ml 0,1 N HCl + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	3,6
2,63 ml 0,1 N HCl + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	3,8
0,1 M калијум бифталат + 0,1 N NaOH на 20 °C	
0,40 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	4,0
3,70 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	4,2
7,50 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	4,4

⁶²Вриједности pH дате у овој табели израчунате су Соренсеновим стандарним једначинама (1909). Одговарајуће pH вриједности су за 0,04 pH јединица веће од вриједности датих у табели.

12,15 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	4,6
17,70 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	4,8
23,85 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	5,0
29,95 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	5,2
35,45 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	5,4
39,85 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	5,6
43,00 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	5,8
45,45 ml 0,1 N NaOH + 50 ml бифталата, допунити до 100 ml	6,0
0,1 М монокалијум фосфат + 0,1 N NaOH на 20 °C	
5,70 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	6,0
8,60 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	6,2
12,60 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	6,4
17,80 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	6,6
23,45 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	6,8
29,63 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	7,0
35,00 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	7,2
39,50 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	7,4
42,80 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	7,6
45,20 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	7,8
46,80 ml 0,1 N NaOH + 50 ml фосфата, допунити до 100 ml	8,0
0,1 М H ₃ BO ₃ у 0,1 М KCl + 0,1 N NaOH на 20 °C	
2,61 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	7,8
3,97 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	8,0
5,90 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	8,2
8,50 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	8,4
12,00 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	8,6
16,30 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	8,8

21,30 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	9,0
26,70 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	9,2
32,00 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	9,4
36,85 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	9,6
40,80 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	9,8
43,90 ml 0,1 N NaOH + 50 ml борне кис, допунити до 100 ml	10,0

Цитратни пуфери према Колтхофу и Влишховеру:

Састав	pH
0,1 М монокалијум цитрат и 0,1 N HCl на 18 °C (*)	
49,7 ml 0,1 N HCl + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	2,2
43,4 ml 0,1 N HCl + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	2,4
36,8 ml 0,1 N HCl + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	2,6
30,2 ml 0,1 N HCl + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	2,8
23,6 ml 0,1 N HCl + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	3,0
17,2 ml 0,1 N HCl + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	3,2
10,7 ml 0,1 N HCl + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	3,4
4,2 ml 0,1 N HCl + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	3,6
0,1 М монокалијум цитрат и 0,1 N NaOH на 18 °C ⁶³	
2,0 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	3,8
9,0 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	4,0
16,3 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	4,2
23,7 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	4,4
31,5 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	4,6
39,2 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	4,8
46,7 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	5,0
54,2 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	5,2

⁶³Додати мали кристал тинола или сличне супстанце да се спријечи раст плијесни.

61,0 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	5,4
68,0 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	5,6
74,4 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	5,8
81,2 ml 0,1 N NaOH + 50 ml цитрата, допунити до 100 ml	6,0

Боратне смјеше према Соренсену:

Састав		Соренсен, рН на 18 °C	Валбум, рН на		
боракс (ml)	HCl/NaOH (ml)		10 °C	40 °C	70 °C
0,05 М боракс + 0,1 N HCl					
5,25	4,75	7,62	7,64	7,55	7,47
5,50	4,50	7,94	7,98	7,86	7,76
5,75	4,25	8,14	8,17	8,06	7,95
6,00	4,00	8,29	8,32	8,19	8,08
6,50	3,50	8,51	8,54	8,40	8,28
7,00	3,00	8,08	8,72	8,56.	8,40
7,50	2,50	8,80	8,84	8,67	8,50
8,00	2,00	8,91	8,96	8,77	8,59
8,50	1,50	9,01	9,06	8,86	8,67
9,00	1,00	9,09	9,14	8,94	8,74
9,50.	0,50	9,17	9,22	9,01	8,80
10,00	0,00	9,24	9,30	9,08	8,86
0,05 М боракс + 0,1 N NaOH					
10,0	0,0	9,24	9,30	9,08	8,86
9,0	1,0	9,36	9,42	9,18	8,94
8,0	2,0	9,5	9,57	9,30	9,02
7,0	3,0	9,68	9.76	9,44	9,12
6,0	4,0	9,97	10,06	9,67	9,28

Фосфатне смјеше према Соренсену:

Састав	pH
0,0667 М монокалијум фосфат + 0,0667 М динатријум фосфат на 20 °C	
99,2 ml KH_2PO_4 + 0,8 ml Na_2HPO_4	5,0
98,4 ml KH_2PO_4 + 1,6 ml Na_2HPO_4	5,2
97,3 ml KH_2PO_4 + 2,7 ml Na_2HPO_4	5,4
95,5 ml KH_2PO_4 + 4,5 ml Na_2HPO_4	5,6
92,8 ml KH_2PO_4 + 7,2 ml Na_2HPO_4	5,8
88,9 ml KH_2PO_4 + 11,1 ml Na_2HPO_4	6,0
83,0 ml KH_2PO_4 + 17,0 ml Na_2HPO_4	6,2
75,4 ml KH_2PO_4 + 24,6 ml Na_2HPO_4	6,4
65,3 ml KH_2PO_4 + 34,7 ml Na_2HPO_4	6,6
53,4 ml KH_2PO_4 + 46,6 ml Na_2HPO_4	6,8
41,3 ml KH_2PO_4 + 58,7 ml Na_2HPO_4	7,0
29,6 ml KH_2PO_4 + 70,4 ml Na_2HPO_4	7,2
19,7 ml KH_2PO_4 + 80,3 ml Na_2HPO_4	7,4
12,8 ml KH_2PO_4 + 87,2 ml Na_2HPO_4	7,6
7,4 ml KH_2PO_4 + 92,6 ml Na_2HPO_4	7,8
3,7 ml KH_2PO_4 + 96,3 ml Na_2HPO_4	8,0

С.8. ТОКСИЧНОСТ ЗА КИШНЕ ГЛИСТЕ: МЕТОДА ИСПИТИВАЊА СА ВЈЕШТАЧКИМ ЗЕМЉИШТЕМ

Дио први

1.МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

У овој лабораторијској методи испитивања, испитивана супстанца додаје се у вјештачко земљиште у које се смјештају кишне глисте. Након 14 дана (или по избору након 7 дана) испитује се летално дејство супстанце на кишне глисте. Ово испитивање представља поступак којим се у релативно кратком року може стећи увид у дејство хемикалија на кишне глисте, код дермалног и оралног уноса супстанце.

1.2. ДЕФИНИЦИЈА

LC₅₀ је концентрација супстанце која изазива смрт 50% испитиваних јединки у току унапред утврђеног периода излагања.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтна супстанца се користи повремено као средство којим се показује да није дошло до значајних промјена осјетљивости тест система.

Као референтна супстанца препоручује се хлорацетамид аналитичке чистоће.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Земљиште је промјенљив медијум, те се за ову методу користи прецизно дефинисано вјештачко земљиште које садржи иловачу. Одрасле јединке кишних глиста врсте *Eisenia foetida* (види биљешку у Дијелу другом ове методе) држе се у дефинисаном вјештачком земљишту третираном различитим концентрацијама испитиване супстанце. Четрнаест дана (може и 7 дана) након почетка испитивања, садржај посуде из сваке испитиване групе истресе се у плитку лабораторијску кадицу и преброје се преживјеле кишне глисте.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Метода је осмишљена тако да је максимално поновљива, с обзиром на земљишни супстрат и испитиване организме. Да би испитивање било прихваћено, смртност у контролама не смије премашити 10% на крају испитивања.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Материјал

1.6.1.1. Земљишни супстрат

Као основни испитивани супстрат користи се тачно дефинисано вјештачко земљиште.

Основни супстрат (процијенти на бази суве масе) садржи:

- 10% тресета (вриједности рН што је могуће ближе 5,5 до 6,0, без видљивих

остатака биљака, ситно мљевен);

- 20% каолинска глина са по могућности више од 50% каолина;
- око 69% индустријског кварцног пијеска (претежно ситни пијесак са више од 50% честица величине 0,05 mm до 0,2 mm). Ако се супстанца не може довољно добро дисперговати у води, треба оставити 10 g по сандуку да би се касније помијешало са испитиваном супстанцом;

- око 1% калцијум карбоната (CaCO_3), спрашеног, хемијски чистог, додаје се за корекцију рН вриједности на $6,0 \pm 0,5$.

Испитивани супстрат садржи:

- основни супстрат,
- испитивану супстанцу и
- дејонизовану воду.

Садржај воде износи око 25% до 42% суве масе основног супстрата. Садржај воде у супстрату одређује се сушењем узорка до сталне тежине на температури од 105 °C. Кључни критеријум је да вјештачко земљиште мора бити овлажено до тачке у којој нема задржавања воде. Током мијешања мора се пазити да се добије равномјерна расподела испитиване супстанце и супстрата. Мора се описати начин на који се испитивана супстанца додаје у супстрат.

Контролни супстрат садржи:

- основни супстрат и
- воду.

Ако се користи адитив, додатна контрола мора да садржи исту количину адитива.

1.6.1.2. Експерименталне посуде

Стаклена посуда запремине око 1 L (прописно покривена пластичним поклопцем, сахатним стаклом или пластичном фолијом са отворима за вентилацију) напуњена испитиваним и контролним супстратом у количини еквивалентној 500 g суве масе супстрата.

1.6.2. Услови у току испитивања

Експерименталне посуде треба држати у клима коморама на температури од 20 °C $\pm$ 2 °C са сталним освјетљењем. Интензитет свјетла треба да буде између 400 lux и 800 lux.

Испитивање траје 14 дана, али се смртност мора процијенити и 7 дана након почетка испитивања.

1.6.3. Поступак методе испитивања

Испитиване концентрације

Концентрације испитиване супстанце изражавају се као маса супстанце по сувој маси супстрата (mg/kg).

Прелиминарна студије за утврђивање опсега концентрација

Опсег концентрација које доводе до смртности од 0% до 100% може се одредити студијом за утврђивање опсега да би се добила информација о опсегу концентрација које ће се користити у дефинитивном испитивању.

Супстанца се испитује у сљедећим концентрацијама: 1.000 mg; 100 mg; 10 mg; 1 mg и 0,1 mg супстанце по килограму супстрата (сува маса).

Ако се ради коначно испитивање, по једна испитивана група од по 10 глиста по концентрацији и једна група по контроли, могу бити довољне за студију утврђивања опсега концентрација.

Коначно испитивање

Резултати студије за утврђивање опсега концентрација користе се за избор најмање 5 концентрација у геометријском низу са фактором не већим од 1,8. Изабране концентрације обухватају опсег смртности од 0% до 100%.

Испитивање серија концентрација треба да омогући што прецизнију процјену вриједности LC_{50} и одговарајућих интервала повјерења.

У дефинитивном испитивању користе се најмање четири испитиване групе од по 10 глиста по концентрацији и контроли. Резултати третмана приказују се као средња вриједност из 4 групе са стандардном девијацијом.

Кад двије узастопне концентрације, при фактору од 1,8 резултирају 0% и 100% смртношћу, те двије вриједности су довољне да покажу опсег у којем се налази LC_{50} .

Мјешавина основног испитиваног супстрата и испитиване супстанце

Испитивани супстрат кад год је могуће припрема се изузимајући воду, без и једног додатног агенса. Непосредно прије почетка испитивања, емулзија или дисперзија испитиване супстанце у дејонизованој води или другом растварачу мијеша се са основним испитиваним супстратом или се равномјерно распрши по супстрату помоћу хроматографског или сличног распршивача за фино распршивање.

Ако није растворљива у води, испитивана супстанца може се растворити у најмањој могућој запремини одговарајућег органског растварача (нпр. хексана, ацетона или хлороформа). Само средства која брзо испаравају могу се користити за растварање, дисперзију или емулговање испитиване супстанце. Испитивана супстанца се мора прије употребе провјетрити. Количина воде која испари мора се надокнадити. Контрола мора да садржи исту количину сваког употребијеног додатног средства.

Ако испитивана супстанца није растворљива или се не може дисперговати или емулговати у органским растварачима, 10 g мјешавине ситно самљевеног кварцног пијеска и количина испитиване супстанце потребна за третман 500 g суве масе вјештачког земљишта помијеша се са 490 g суве масе испитиване супстанце.

У свакој групи, у сваку посуду ставља се влажан испитивани супстрат у количини еквивалентној 500 g суве масе, а затим се на површину супстрата ставља по 10 кишних глиста по посуди. Глисте су претходно аклиматизоване у току 24 сата у слично влажном, основном супстрату, а затим брзо испране. Прије стављања у испитивани супстрат, сувишна вода са глиста упије се филтер папиром.

Експерименталне посуде покрију се перфорираним пластичним поклопцима, сахатним стаклом или фолијом, да би се спријечило сушење супстрата. Посуде се држе 14 дана у условима прописаним методом.

Смртност се процјењује 14 (опционо 7) дана након почетка. Супстрат се проспе у плитак стаклени суд од нерђајућег челика. Кишне глисте се прегледају и одреди се број преживјелих глиста. Кишне глисте сматрају се мртвим ако не одговарају на њежан механички надражај на предњем крају.

Када се смртност процјењује након 7 дана, посуда се поновно напуни супстратом и преживјеле глисте се врате на површину истог испитиваног супстрата.

1.6.4. Испитивани организми

Испитивани организми су одрасле јединке *Eisenia foetida* (видјети Дио други ове методе), старе најмање два мјесеца са клителумом, пуне тежине између 300 mg и 600 mg (за поступак узгајања видјети Дио други ове методе).

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА И ПРОЦЈЕНА РЕЗУЛТАТА

Концентрација испитиване супстанце наводи се у односу на одговарајуће проценте мртвих кишних глиста.

Кад су подаци добри, вриједност LC_{50} са интервалима повјерења ($p = 0,05$) може се одредити помоћу стандардних метода (видјети у литератури⁴). LC_{50} се изражава у mg испитиване супстанце по килограму испитиваног супстрата (сува маса).

У случајевима када је нагиб криве дозне зависности превише стрм да би се могла израчунати LC_{50} , довољна је графичка процјена те вриједности.

Кад двије узастопне концентрације при фактору од 1,8 доводе само до 0% и 100% смртности, те двије вриједности су довољне да покажу опсег у којем се налази LC_{50} .

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи:

- изјаву да је испитивање изведено у складу са наведеним критеријима квалитета;
- податак које је испитивање изведено (прелиминарна студија за утврђивање опсега концентрација или дефинитивно испитивање);
- тачан опис услова у току испитивања или изјаву да је испитивање било изведено у складу са поступком (мора се навести свако одступање);
- тачан опис начина на који је испитивана супстанца умијешана у основни супстрат;
- податке о испитиваним организмима (врста, старост, средња вриједност и опсег тежине, услови држања и узгајања, снабдјевач);
- податак о методи коришћеној за одређивање LC_{50} ;
- резултате испитивања, укључујући све употријебљене податке;
- опис примјећених симптома или промјена у понашању испитиваних организама;
- смртност у контролама;
- LC_{50} или највишу испитивану концентрацију без смртности и најнижу испитивану концентрацију са смртношћу од 100%, 14 дана (и по избору 7 дана) од почетка испитивања;
- графички приказ криве концентрација/одговор;
- резултате добијене са референтном супстанцом (у вези са овим испитивањем или из претходних испитивања контроле квалитета).

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 207, Decision of the Council C(81)30 final.
2. Edwards, C. A. and Lofty, J. R., 1977, Biology of Earthworms, Chapman and Hall, London, p. 331.
3. Bouche. M. B., 1972, Lombriciens de France, ECOlogie et Systematique, Institut National de la Recherche Agronomique, p. 671.
4. Litchfield, J. T. and Wilcoxon, F., A simplified method of evaluation dose effect experiments. I. Pharm. Exp. Therap., vol. 96, 1949, p. 99.
5. Commission of the European Communities, Development of a standardised laboratory method for assessing the toxicity of chemical substances to earthworms, Report EUR 8714 EN, 1983.
6. Umweltbundesamt/Biologische Bundesanstalt für land- und Forstwirtschaft, Berlin, 1984,

Verfahrensvorschlag ‘Toxizitätstest am Regenwurm *Eisenia foetida* in künstlichem Boden’,
in: Rudolph/Boje, Ökotoxikologie, ecomed, Landsberg, 1986.

Дио други

УЗГАЈАЊЕ И ЧУВАЊЕ ГЛИСТА ПРИЈЕ ИСПИТИВАЊА

За узгајање животиња, 30 до 50 одраслих глиста стави се у сандук за узгајање са свјежим супстратом из кога се изваде након 14 дана. Глисте се могу употријебити за узгајање даљих одгајивачких група. Кишне глисте које се излегу из кокона користе се у испитивањима кад одрасту (у преписаним условима након два до три мјесеца).

УСЛОВИ ДРЖАЊА И УЗГОЈА

Услови за држање и узгој животиња су:

Клима комора: температура $20\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$ по могућности са сталним освјетљењем (интензитета 400 lux до 800 lux).

Сандуци за узгој: погодни плитки сандуци запремине од 10 L до 20 L.

Супстрат: *Eisenia foetida* може се узгајати у екскременту различитих животиња. Као супстрат се препоручује мјешавина тресета (50% запремине) и кравље или коњске балеге (50% запремине). Супстрат мора да има вриједност рН око 6 до 7 (регулише се калцијум карбонатом) и ниску јонску проводљивост (мање од 6 mhos или 0,5% концентрације соли). Супстрат треба да буде влажан, али не превише мокар.

Уз описани поступак могу се успјешно користити и друге процедуре.

Напомена: Постоје два типа глиста *Eisenia foetida* које су таксономи раздвојили у двије врсте (Vouche, 1972). Морфолошки су сличне, али једна врста (*Eisenia foetida foetida*) има на сегментима типичне попречне пруге или прстенове, док их друга врста (*Eisenia foetida andrei*) нема, односно има црвенкасте шаре. Кад год је могуће, треба користити врсти *Eisenia foetida andrei*. Остале врсте могу се користити ако је на располагању потребна методологија.

С.9. БИОРАЗГРАДЊА – ZAHN-WELLENS МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Циљ ове методе је процјена могућности потпуне биоразградљивости добро растворљивих, неиспарљивих органских супстанци на које дјелују микроорганизми у релативно високим концентрацијама у испитивању у статичким условима.

Приликом тумачења резултата мора се узети у обзир могућност физичко-хемијске адсорпције на суспендоване материје (видјети одјељак 3.2. ове методе).

За концентрације испитиване супстанце узимају се концентрације које кореспондирају вриједностима за концентрацију раствореног органског угљеника (у даљем тексту: ДОС) у опсегу од 50 mg/l до 400 mg/l или вриједностима за хемијску потрошњу кисеоника (у даљем тексту: ХПК) у опсегу од 100 mg/l до 1000 mg/l. Испитивање овако релативно високих концентрација повећава аналитичку поузданост. Једињења са токсичним својствима могу успорити и инхибирати процес разградње.

У овој методи, ДОС или ХПК користи се за процјену потпуне биоразградљивости испитиване супстанце.

Упоредно извођење специфичних аналитичких метода може дати процјену примарне биоразградљивости супстанци (нестанак полазне супстанце).

Метода се може примијенити само за органске супстанце које, при концентрацијама које се користе у испитивању:

- јесу растворљиве у води у условима дефинисаним овом методом;
- имају незнатан напон паре у условима дефинисаним овом методом;
- не дјелују инхибиторно на бактерије;
- које се адсорбују се унутар система само у ограниченој мјери;
- не образују пјену.

Подаци о пропорционалном удјелу главних састојака испитиване супстанце корисни су при тумачењу добијених резултата, нарочито у случајевима гдје су вриједности добијених резултата ниске или екстремне.

Подаци о токсичности испитиване супстанце на микроорганизме пожељни су за тумачење ниских добијених вриједности и приликом избора одговарајућих концентрација за потребе испитивања.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Степен разградње који се достигне на крају испитивања описује се као биоразградљивост у *Zahn-Wellens* испитивању:

$$D_t = \left[1 - \frac{C_t - C_B}{C_A - C_{BA}} \right] \times 100$$

при чему:

D_t је проценат биоразградње (%) у времену T ;

C_A је ДОС (или ХПК) вриједност измјерена у испитиваној смјеси 3 сата након почетка испитивања (mg/l);

C_t су ДОС или ХПК вриједности измјерене у испитиваној смјеси у времену t (mg/l);

C_B су ДОС или ХПК вриједности измјерене у контроли у времену t (mg/l);

C_{BA} су ДОС или ХПК вриједности измјерене у контроли, три сата након почетка испитивања (mg/l).

Степен разградње изражава се у процентима без децимала.

Проценат разградње је проценат смањења вриједности DOC (или ХПК) за дату супстанцу.

Разлика између вриједности измјерене након три сата и израчунате вриједности, или по могућности измјерене почетне вриједности, може дати користан податак о елиминацији супстанце (видјети одјељак 3.2. ове методе).

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Коришћење референтних супстанци може бити од користи када се испитују нове супстанце. Још увијек се не могу препоручити одређене референтне супстанце.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Активни муљ, неоргански нутријенти и испитивана супстанца у воденом раствору као једини извор угљеника сједињују се, стављају у стаклену посуду запремине један до четири литра са мјешалицом и аератором. Ова смјеша се мијеша и аерише на температури од 20 °C до 25 °C под дифузним освјетљењем или у мрачној комори у току 28 дана. Процес разградње прати се одређивањем вриједности DOC (или ХПК) у филтрату смјеше са једнодневном или одговарајућом редовном динамиком. Однос вриједности DOC (или ХПК) измјерене након сваког временског интервала и вриједности DOC (или ХПК) измјерене три сата након почетка испитивања изражава се као проценат биоразградње и служи као мјера степена разградње у датом времену. Ова вриједност се графички приказује у функцији времена како би се добила крива биолошке разградње.

Кад се користи специфична аналитичка метода, могу се мјерити промјене у концентрацији полазне супстанце до којих долази услед биоразградње (примарна биоразградљивост).

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Поновљивост методе испитивања је доказана интеркалибрацијским испитивањима.

Осјетљивост методе је у великој мјери одређена варијабилношћу резултата слијепе пробе и у мањој мјери, прецизношћу одређивања концентрације раствореног органског угљеника и количини растворене испитиване супстанце

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припреме

1.6.1.1. Реагенси

Вода: вода за пиће са садржајем органског угљеника < 5 mg/l. Збирна концентрација јона калцијума и магнезијума не смије бити већа од 2,7 mmol/l; у супротном, потребно је направити одговарајуће разблаживање са дејонизованом или дестилованом водом.

Сумпорна киселина, аналитичке чистоће: 50 g/l.

Раствор натријум-хидроксида, аналитичке чистоће: 40 g/l.

Раствор неорганских нутријената (растворити у 1 L дејонизоване воде):

- NH₄Cl (амонијум-хлорид), аналитичке чистоће: 38,5 g;
- NaH₂PO₄ × 2H₂O (натријум дихидрогенфосфат), аналитичке чистоће: 33,4 g;
- KH₂PO₄ (калијум-хидрогенфосфат), аналитичке чистоће: 8,5 g;

- K_2HPO_4 (дикалијум-хидрогенфосфат), аналитичке чистоће: 21,75 g.
- Смјеша служи као раствор нутријената и као пуферски раствор.

1.6.1.2. Опрема

Опрема за испитивање садржи:

- стаклене посуде запремине од 1 L до 4 L (нпр. цилиндричне посуде);
- мјешалицу са стакленом или металном лопатицом на одговарајућој осовини (лопатица се мора ротирати на 5 cm до 10 cm изнад дна посуде). Може се користити и магнетна мјешалица са магнетом за мијешање 7 cm до 10 cm;
- стаклену цјевчицу са унутрашњим пречником 2 mm до 4 mm за аерацију. Отвор цјевчице треба да буде постављен на око 1 cm изнад дна посуде;
- центрифугу (око 3.550 g);
- рН-метар;
- оксиметар;
- филтер папир;
- уређај за мембранску филтрацију;
- мембранске филтере, промјера пора 0,45 μ m. Мембрански филтери су погодни уколико је онемогућено ослабаћање угљеника из филтер папира или адсорбовање испитиване супстанце у току филтрације;
- аналитичку опрему за одређивање садржаја органског угљеника и хемијске потрошње кисеоника.

1.6.1.3. Припрема инокулума

Активни муљ из постројења за биолошку обраду испира се (у више понављања) центрифугирањем или таложењем у води која се користи за потребе испитивања.

Активни муљ мора бити у одговарајућем стању. Такав муљ може се добити из постројења за обраду отпадних вода која исправно раде. Да би се добило што више различитих врста или сојева бактерија, пожељно је мијешање инокулума из различитих извора (нпр. из различитих постројења за обраду, из екстракта земљишта, из воде из река итд). Мјешавина инокулума даље се третира на наведени начин.

За провјеру активности активног муља видјети одјељак „Функционална контрола“ из ове методе.

1.6.1.4. Припрема испитиваних раствора

У посуду додати: 500 ml воде која се користи за потребе испитивања, 2,5 ml/l раствора неорганских нутријената и активни муљ у количини која кореспондира 0,2 до 1,0 g суве материје/l у крајњој смјеси. Додати довољну количину основног раствора испитиване супстанце тако да се успостави вриједност DOC 50 mg/l до 400 mg/l у крајњој смјеси. Кореспондирајуће вриједности за ХПК су 100 mg/l до 1.000 mg/l. Допунити посуду са водом која се користи за потребе испитивања до запремине 1 L или 4 L (у зависности од запремине посуде). Запремина раствора зависи од броја узорака потребних за одређивање вриједности DOC или ХПК, као и запремина узорака потребних за аналитичка мјерења.

Запремина од 2 L може се сматрати задовољавајућом. За сваку концентрацију испитиване супстанце паралелно се постави минимум једна контрола, која садржи само активни муљ и раствор неорганских нутријената у једнакој запремини воде као у осталим посудама.

1.6.2. Извођење испитивања

Раствори испитиване супстанце мијешају се на магнетној мјешалици или мјешалици са лопатицом под дифузним освјетљењем или у мрачној комори на температури 20 °C до 25 °C. Аерација се обавља помоћу компримованог ваздуха који се пречишћава помоћу стаклене вуне и помоћу шприц-боце уколико се укаже потреба. Мора се онемогућити таложење муља и пад концентрација кисеоника испод 2 mg/l.

Вриједност рН мора да се провјерава у једнаким временским интервалима (нпр. дневно) и да се по потреби подеси на рН вриједности од 7 или 8.

Губици услед испаравања надокнађују се додавањем потребне количине дејонизоване или дестиловане воде непосредно прије сваког узимања узорка. Пожељно је прије почетка испитивања означити ниво течности у посуди. Нове ознаке нивоа течности стављају се на посуду након сваког узимања узорка (без аерацијског сувог мијешања). Први узорци се увијек узимају три сата након почетка испитивања да би се одредило да ли се испитивана супстанца адсорбује на активни муљ.

Разградња испитиване супстанце прати се одређивањем вриједности DOC које се ради свакодневно или у одређеним редовним временским интервалима. Узорци из експерименталних посуда и контролних посуда филтрирају се кроз пажљиво опран филтер папир. Првих 5 ml филтрата раствора се одбацује. Активни муљ који је тешко филтрирати може се претходно уклонити центрифугирањем 10 минута. Одређивање вриједности DOC или ХПК ради се најмање у два понављања. Испитивање се изводи у трајању до 28 дана.

Напомена: Филтрати који остају замућени даље се филтрирају кроз мембранске филтере. Мембрански филтери не смију отпуштати или адсорбовати ниједну врсту органског материјала.

Контрола активног муља

Упоредо са сваком серијом концентрација испитиване супстанце поставља се паралелно испитивање да би се провјерила активност активног муља. За ову намјену се диетиленгликол показао корисним.

Адаптација

Уколико се мјерења обављају у релативно кратким интервалима (нпр. свакодневно), адаптираност се може јасно уочити из криве разградње (видјети Слику 2). Испитивање не треба започети непосредно пред викенд.

Ако адаптираност наступи на крају периода, испитивање се може продужити све док се не заврши разградња.

Напомена: Ако је потребно знати више о понашању адаптираног муља, исти активни муљ се још једном третира истом испитиваном супстанцом у складу са поступком:

Искључити мјешалицу и аератор и оставити да се активни муљ исталожи. Одстранити супернатант, напунити посуду до 2 L запремине са водом, мијешати 15 минута и поновно оставити муљ да се исталожи. Након што се супернатант поновно одстрани, исталожени муљ се поново третира истом испитиваном супстанцом у складу са одјелцима 1.6.1.4. и 1.6.2. ове методе. Активни муљ се може исталожити и центрифугирањем.

Адаптирани муљ може да се мијеша са свјежим муљем до концентрације 0,2 g до 1 g суве тежине/l.

Опрема за аналитичка мјерења

Узорци се филтрирају кроз пажљиво опрани филтер папир (за прање се користи дејонизована вода).

Филтрати који остају замућени филтрирају се кроз мембранске филтере промјера 0,45 μm .

Вриједност DOC одређује се у два понављања у филтратима узорка (првих 5 ml се одбацује) помоћу ТОС инструмента. Ако се филтрат не може анализирати истог дана, мора се чувати у фрижидеру до сљедећег дана. Не препоручује се чување материјала дуже вријеме.

ХПК се одређује у филтратима узорка према поступку описаном у литератури².

2. ПОДАЦИ И ПРОЦЕНА

Вриједност DOC, односно ХПК се одређује најмање у два понављања у узорцима у складу са смјерницама датим у одјелку 1.6.2. Разградња у времену t израчунава се према формули (са дефиницијама) датим у одјелку 1.2.

Степен разградње који се достигне на крају испитивања се описује као „биоразградљивост у Zahn-Wellens испитивању“.

Напомена: Ако се потпуна разградња достигне прије краја испитивања и ако се овај резултат потврди и у другом наврату наредног дана, испитивање се може прекинути.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи:

- почетну концентрацију испитиване супстанце;
- све остале податке и резултате испитивања супстанце, референтне супстанце(уколико је коришћена) и слијепе пробе;
- концентрацију испитиване супстанце након три сата;
- биоразградњу(крива са описом);
- датум и мјесто гдје су узети организми који су коришћени у испитивању, ниво адаптираности актиног муља, коришћене концентрације, итд;
- научно утемељене разлоге за евентуалне промјене у извођењу испитивања.

3.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Постепено смањење вриједности DOC (ХПК) које се региструје у току неколико дана или седмица је показатељ да је испитивана супстанца биоразградљива.

На испитивање може да утиче физичко-хемијска адсорпција. То је случај када се у току прва три сата испитивања, региструје потпуно или дјелимично смањење вриједности DOC (ХПК), а разлика у нивоу течности између испитиване групе и контролне групе остаје незнатна.

Потребно је извести додатна испитивања за разграничавање процеса биоразградње (или парцијалне биоразградње) од процеса адсорпције. Најпоузданији начин да се то уради је да се у поставци испитивања (најбоље респирометријско испитивање), као инокулум употребе супернатант или муљ.

Супстанце су потенцијано биоразградљиве, ако се у испитивању региструје значајно смањење вриједности DOC (ХПК) које није последица адсорпције. Дјелимично смањење вриједности DOC (ХПК), које није последица адсорпције, указује на то да је испитивана супстанца биоразградљива у одређеној мјери. Незнатно или нулта вриједност смањења DOC (ХПК) може бити последица инхибиторног дјеловања испитиване супстанце на микроорганизме, што се примјећује по замућењу супернатанта. У том

случају испитивање треба поновити са нижим концентрацијама испитиване супстанце.

Прецизнији резултати добијају се употребом најподесније аналитичке методе. Кадасе у испитивању користи обиљежавање изотопом C^{14} , образовање $C^{14}O_2$ потврђује да је дошло до биоразградње испитиване супстанце.

Кад су резултати приказани у смислу примарне биоразградње, по могућности, треба објаснити промјену хемијске структуре која узрокује смањење количине полазне супстанце.

Потврда аналитичке методе мора се приказати заједно са одговором добијеним са слијепом пробом (само медијум, без активног муља).

4.ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 302 B, Decision of the COuncil C(81) 30 final.
2. Annex V C.9 Degradation: Chemical Oxygen Demand, COmmission Directive 84/449/EEC, (OJ L 251,19.9.1984, p. 1).

Дио други

ПРИМЈЕР ПРОЦЈЕНЕ

Органско једињење: 4-етоксибензоева киселина

Теоријска концентрација: 600 mg/l

Теоријска DOC вриједност: 390 mg/l

Инокулум постројење за обраду отпадне воде из домаћинства

Концентрација: 1 g/l суве материје

Адаптираност: није адаптиран

Испитивање: одређивање DOC вриједности

Количина узорка: 3 ml

Контролна супстанца: диетиленгликол

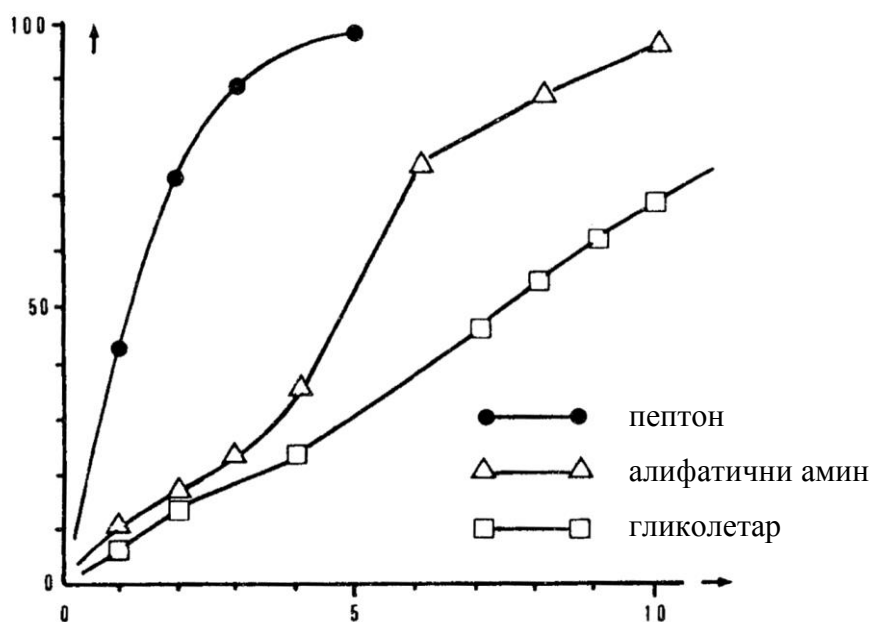
Токсичност једињења: Нема токсичног ефекта у концентрацији испод 1.000 mg/l

Примијењено испитивање: тест ферментације

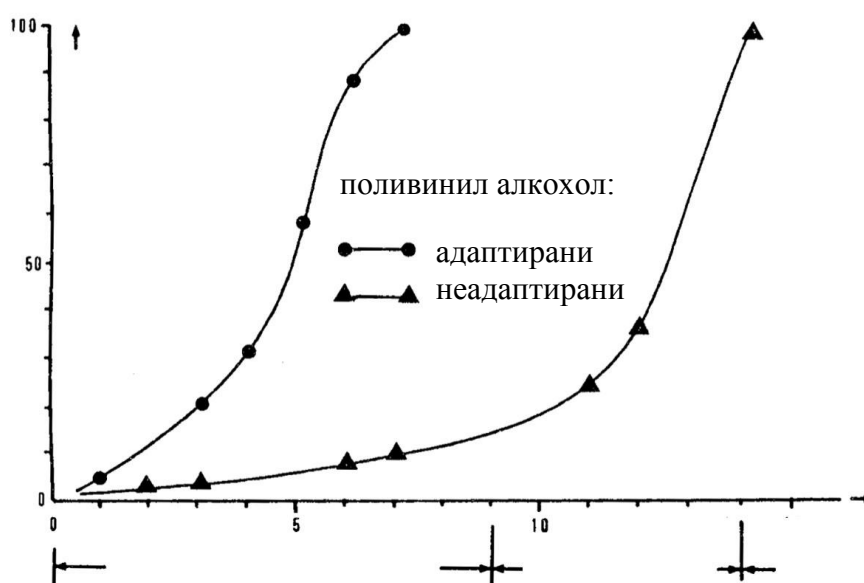
Трајање испитивања	Контролна супстанца				Испитивана супстанца		
	Слијепа проба DOC (1) (mg/l)	DOC (1) (mg/l)	DOC нето (mg/l)	Разградња (%)	DOC (1) (mg/l)	DOC нето (mg/l)	Разградња (%)
0	-	-	300,0	-	-	390,0	-
3 сата	4,0	298,0	294,0	2	371,6	367,6	6
1 дан	6,1	288,3	282,2	6	373,3	367,2	6
2 дана	5,0	281,2	276,2	8	360,0	355,0	9
5 дана	6,3	270,5	264,2	12	193,8	187,5	52
6 дана	7,4	253,3	245,9	18	143,9	136,5	65
7 дана	11,3	212,5	201,2	33	104,5	93,2	76

8 дана	7,8	142,5	134,7	55	58,9	51,1	87
9 дана	7,0	35,0	28,0	91	18,1	11,1	97
10 дана	18,0	37,0	19,0	94	20,0	2,0	99
(1) Средња вриједност од три мјерења							

Слика 1: Примјер криве биоразградње

Слика 2: Примјер адаптације активног муља

С.10. БИОРАЗГРАДЉА – ИСПИТИВАЊЕ СИМУЛАЦИЈЕ АКТИВНОГ МУЉА

1.МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

1.1.1. Опште напомене

Метода се примјењује само на органске супстанце у концентрацијама које се користе у испитивању:

- растворљиве у води за припрему раствора;
- имају незнатан напон паре у условима дефинисаним овом методом;
- не дјелују инхибиторно на бактерије.

Подаци о процентуалном удијелу главних састојака испитиване супстанце корисни су за тумачење добијених резултата, посебно у случајевима гдје су вриједности добијених резултата ниске или екстремне.

Пожељно је имати податке о токсичности испитиване супстанце за тумачење ниских добијених вриједности и приликом избора одговарајућих концентрација за потребе испитивања.

1.1.2. Одређивање потпуне биоразградљивости (DOC/ХПК анализа)

Циљ методе је одређивање потпуне биолошке разградљивости што је одређено уклањањем испитиване супстанце и њених метаболита из система који симулира постројење са активним муљем, при концентрацији која одговара вриједности $> 12 \text{ mg DOC/l}$ (или приближно 40 mg ХПК/l). Оптималном вриједношћу сматра се 20 mg DOC/l (DOC је концентрација раствореног органског угљеника, ХПК је хемијска потрошња кисеоника).

Мора се утврдити садржај органског угљеника (или ХПК) испитиваног материјала.

1.1.3. Одређивање примарне биоразградљивости (специфична анализа)

Циљ ове методе је одређивање примарне биоразградљивости испитиване супстанце у систему који симулира постројење са активним муљем, при концентрацији испитиване супстанце од приближно 20 mg/l , помоћу специфичне аналитичке методе (нижа или виша концентрација испитиване супстанце може се користити уколико је могуће примјенити изабрану аналитичку методу и уколико испитивана супстанца у датим концентрацијама не испољава токсично дејство). Ова анализа омогућава процјену примарне биоразградљивости испитиване супстанце (нестанак полазне хемијске супстанце).

Циљ методе није одређивање минерализације испитиване супстанце.

Морабитидоступна одговарајућа аналитичка метода за одабрану испитивану супстанцу.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

1.2.1. DOC/ХПК анализа

Степен уклањања испитиване супстанце се израчунава формулом:

$$DR = \frac{T - (E - E_o)}{T} \times 100\% \quad (1(a))$$

при чему:

DR је степен уклањања испитиване супстанце изражен у процентима DOC (или ХПК) након унапријед одређеног ретенционог периода;

T је концентрација испитиване супстанце у инфлуенту изражена у mg DOC/l (или у mg НПК/l);

E је концентрација DOC (или ХПК) у ефлуенту изражена у mg DOC/l (или у mg НПК/l);

E_o је концентрација DOC (или ХПК) у ефлуенту у контроли изражена у mg DOC/l (или у mg НПК/l).

Разградња је проценат смањења DOC (или ХПК) испитиване супстанце након унапријед одређеног ретенционог периода

1.2.2. Специфична анализа

Проценат уклањања испитиване супстанце из водене фазе (R_w) након унапријед одређеног времена ретенције израчунава се формулом:

$$R_w = \frac{C_I - C_o}{C_I} \times 100\% \quad (1(b))$$

при чему:

C_I је концентрација испитиване супстанце у инфлуенту система (изражена у mg/l, одређено специфичном анализом);

C_o је концентрација испитиване супстанце у ефлуенту система (изражена у mg/l, одређено специфичном анализом).

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце за ову методу испитивања нису одређене.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

За одређивање потпуне биоразградљивости, упоредо се изводе два испитивања у два система (ОЕСД потврдно испитивање или испитивање са порозним посудама). Испитивана супстанца додаје се инфлуенту једног система (синтетичка отпадна вода или комунална отпадна вода), док се у други систем уводи само инфлуент. За одређивање примарне биоразградње специфичном анализом у инфлуенту и ефлуенту, користи се само један систем.

DOC (или ХПК) концентрације мјере се у ефлуенту или се концентрација испитиване супстанце одређује специфичним анализама.

DOC из испитиваног материјала се не мјери, већ се само наведе.

Кад се одређују вриједности DOC (или ХПК) сматра се да разлика између средње вриједности концентрација у ефлуенту у контроли и ефлуенту у третману потиче од неразграђене испитиване супстанце

Кад се изводе специфичне анализе, мјери се промјена у концентрацији полазне супстанце (примарна биоразградљивост).

Системи могу да се поставе као системи спојених јединица, уз процедуру трансинокулације.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Почетна концентрација испитиване супстанце зависи од врсте примијењене анализе и њених ограничења.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

1.6.1. Припрема

1.6.1.1. Опрема

Потребно је располагати са пар система истог типа, осим кад се изводе специфичне анализе. Користе се два типа система:

OECD потврдно испитивање

Опрема (видјети Дио други ове методе) се састоји од spremника (A) за синтетичке отпадне воде, пумпе за дозирање (B), аератора (C), сепаратора (D), пумпе за рецикулацију активног муља (E) и колектора за третирани ефлуент (F).

Посуде (A) и (F) морају бити од стакла или погодног пластичног материјала, запремине најмање 24 L. Пумпа за дозирање (B) мора да обезбиједи сталан доток синтетичких отпадних вода у аератор. Може се користити било који погодни систем ако су обезбјеђени константан доток и концентрација. Током нормалног рада система отвор сепаратора (D) је позициониран тако да аератор може да прими запремину од 3 L испитиване смјеше. Перфорирани дифузер ваздуха (G) је постављен у аератор (C) на средини конусног дна. Количина ваздуха која се удубава у аератор прати се помоћу мјерача протока.

Пумпа за рецикулацију активног муља (E) постављена је тако да се активни муљ из сепаратора непрекидно рециркулише у посуду за аерацију (C).

„Порозна посуда“

Порозна посуда је направљена од плоча порозног полиетилена (2 mm дебљине, максимални промер поре је 95 μm), које су обликоване у цилиндричне пречника 14 cm са конусном базом под углом од 45° (Дио други Слике 1 и 2). Порозна посуда налази се у непропусној посуди од одговарајуће пластике, пречника 15 cm, са отвором на висини од 17,2 cm на цилиндричном дијелу, који одређује запремину (3 L) у лонцу. Чврсти потпорни прстен, направљен од одговарајуће пластике, постављен је око врха унутрашње посуде, тако да између унутрашње и спољашње посуде постоји простор од 0,5 cm.

Порозна посуда се може поставити у водено купатило. У основи унутрашње посуде су постављени дифузери који обезбјеђују доток ваздуха.

Посуде (A) и (E) морају бити од стакла или одговарајуће пластике, запремине најмање 24 L. Пумпа за рецикулацију активног муља (B) мора да омогући стални ток синтетичке отпадне воде у аератор. Може се користити било који погодан систем ако су обезбјеђени сталан доток и концентрација.

Треба имати резервне унутрашње порозне посуде уколико у току рада система дође до запушења. Запушене посуде потапају се у раствор хипохлорита, а затим се темељно исперу водом из чесме.

1.6.1.2. Филтрација

Користи се опрема за мембранску филтрацију и мембрански филтери промјера 0,45 μm . Мора се водити рачуна да се угљеник не ослобађа из мембранских филтера и да се испитивана супстанца не адсорбује у току филтрације.

1.6.1.3. Отпадна вода

Користити се погодна синтетичка или комунална отпадна вода.

Примјер синтетичке отпадне воде

У једном литру воде из чесме ратвори се:

- 160 mg пептона,
- 10 mg месног екстракта,
- 30 mg урее,
- 7 mg NaCl,
- 4 mg $\text{CaCl}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$,
- 2 mg $\text{MgSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ и
- 28 mg K_2HPO_4 .

Комунална отпадна вода

Узима се отпадна вода која се прелива из примарног таложника из постројења која доминантно прерађују комуналне отпадне воде.

1.6.1.4. Основни раствор испитиване супстанце

Основни раствор испитиване супстанце, нпр. 1%, припрема се прије извођења испитивања. Концентрација испитиване супстанце мора бити дефинисана, како би се додала одговарајућа запремина основног раствора у отпадну воду или директно у систем.

1.6.1.5. Инокулум

Напомена: Кад се користи комунална отпадна вода, не користи се инокулум са ниском концентрацијом бактерија, али може да се користи активни муљ.

Могу се користити разни инокулуми. У овој методи дата су три примјера погодних инокулума: инокулум из секундарног ефлуента, композитни и инокулум активног муља.

Инокулум из секундарног ефлуента

Инокулум се узима из сијекундарног ефлуента задовољавајућег квалитета прикупљеног из постројења за обраду доминантно комуналних отпадних вода. Током периода од узимања ефлуента до његове употребе, ефлуент мора да се чува у аеробним условима. За припрему инокулума, узорак ефлуента се филтрира кроз груби филтер, а првих 200 ml се баца. Филтрат се чува у аеробним условима до употребе. Инокулум се мора употријебити исти дан по узимању узорка секундарног ефлуента. За инокулацију се користи најмање 3 ml ефлуента.

Композитни инокулум

За припрему композитног инокулума користе се три парцијална инокулума:

4) инокулум из секундарног ефлуента;

5) инокулум из земљишта:

– 100 g баштенског земљишта (плодног, не стерилног) суспендује се у 1.000 ml нехлорисане воде за пиће. (Земљиште са изузетно великим удјелом глине, пијеска или хумуса није погодно.) Након мијешања, суспензија се остави 30 минута да се исталожи. Супернатант се филтрира кроз груби филтер папир, а првих 200 ml се баца. Филтрат се аерише одмах све до употребе. Инокулум се мора употријебити исти дан по узорковању;

6) инокулум из површинске воде:

– дио за композитни инокулум узима се из мезо-сапробне површинске воде.

Узорци се филтрирају кроз груби папир, а првих 200 ml се баца. Филтрат се чува у

аеробним условима све до употребе. Инокулум се мора употријебити исти дан по узорковању.

Композитни инокулум се узима из мјешавине три парцијална инокулума тако што се једнаке запремине сједине и добро промијешају. За инокулацију се употребљава најмање 3 ml.

Инокулум активног муља

Узима се највише 3 L активног муља (садржај суспендованих материја до 2,5 g/l) узетог из аерационог базена постројења за обраду доминантно комуналних отпадних вода.

1.6.2. Поступак

Испитивање се изводи на собној температури, која се мора одржавати између 18 °C и 25 °C.

Испитивање се може извести и на нижим температурама (до 10 °C). Ако се супстанца разграђује, не треба настављати испитивање. Ако се супстанца не разграђује, испитивање се мора обавити на сталној температури између 18 °C и 25 °C.

1.6.2.1. Период стабилизације: образовање муља/стабилизацијасистема

Период раста/стабилизације муља је период у току којег концентрација суспендованих материја активног муља као и рад система достиже стабилно стање у условима дефинисаним овом методом.

Период стабилизације је период који траје од тренутка увођења испитиване супстанце у систем до тренутка кад процес уклањања супстанце достигне плато, (релативно константну вриједност). Овај период не смије бити дужи од шест седмица.

Период евалуације траје три седмице и то од тренутка кад уклањање испитиване супстанце досегне релативно сталну и најчешће високу вриједност. За оне супстанце које се у првих шест седмица слабо или уопште биолошки не разграде, за период евалуације се узимају наредне три седмице.

На почетку се инокулум помијешан са инфлуентом уводи у системе потребне за једно испитивање.

Затим се укључује аератор (у случају кад се користи систем OECD потврдног испитивања), а укључи се и пумпа за рецикулацију (Е) активног муља) и пумпа за дозирање (В).

Инфлуент без испитиване супстанце мора проћи кроз аератор (С) брзином 1 литар на сат или 0,5 литара на сат, што омогућава ретенционо вријеме од 3 сата односно 6 сати.

Степен аерације треба намјестити тако да се онемогући таложење садржаја у посуди (С), док садржај раствореног кисеоника мора да буде најмање 2 mg/l.

Стварање пјене мора се онемогућити одговарајућим средствима, али само уколико не дјелују инхибиторно на активни муљ.

Муљ који се накупи при врху аератора (С) (у случају система OECD потврдног испитивања при дну сепаратора (D) и у систему за рецикулацију) мора се стругањем или на неки други одговарајући начин вратити у суспензију најмање једном дневно, сваки дан.

Ако се муљ не таложи, може се повећати његова густина додавањем 2 ml 5% раствора гвожђе-хлорида. Овај поступак се по потреби понавља.

Ефлуент се прикупља у посуди (Е или F) у току 20 до 24 сата, а узорак се узима након темељног мијешања. Посуда (Е или F) мора се пажљиво очистити.

Да би се надгледала и контролисала ефикасност поступка, мјере се хемијска

потрошња кисеоника (ХПК) или растворени органски угљеник (DOC) у филтрату накупљеног ефлуента најмање два пута седмично, као и у филтрату инфлуента (користећи мембране промјера 0,45 μm , а првих $\approx 20\text{ ml}$ филтрата се баца).

Кад се успостави приближно уједначена дневна разградња, смањење DOC или ХПК треба да буде уједначено.

Садржај суве материје активног муља (g/l) у аератору одређује се двапут седмично. Системи могу радити на један од два начина:

1) садржај суве материје у активном муљу одређује се двапут седмично, па уколико га има више од 2,5 g/l вишак активног муља се одбацује, или

2) свакодневно се испушта 500 ml испитиване смјеше из сваке посуде да се добије средње вријеме ретенције муља од 6 дана.

Када су измјерени и процијењени параметри два система довољно стабилни (ефикасност уклањања DOC или ХПК, муљ, концентрација, таложење муља, замућеност ефлуента, итд.), испитивана супстанца може се додати инфлуенту који улази у један од система, како је описано у одјељку 1.6.2.2. ове методе.

Алтернативно, испитивана супстанца се може додати на почетку периода раста муља (видјети одјељак 1.6.2.1. ове методе), нарочито кад се муљ додаје као инокулум.

1.6.2.2. Процедура испитивања

У периоду стабилизације одржавају се константни услови рада система. Одговарајућа количина раствора испитиване супстанце (око 1%) додаје се у инфлуент који улази у систем, тако да се добије жељена концентрација испитиване супстанце (10 mg до 20 mg DOC/l или 40 mg ХПК/l) у инфлуенту. То се може постићи свакодневним мијешањем основног раствора испитиване супстанце са инфлуентом или помоћу секундарне пумпе. Жељена концентрација може се постићи постепено. Уколико испитивана супстанца не испољава токсично дејство на активни муљ, може се тестирати и виша концентрација.

У систему који служи као контрола уводи се само инфлуент без испитиване супстанце. Одговарајуће запремине ефлуента узимају се за анализу и филтрирају кроз мембранске филтере (0,45 μm). Првих (отприлике) 20 ml филтрата се баца.

Филтрирани узорци морају се анализирати истог дана; у супротном морају се сачувати погодном методом, нпр. коришћењем 0,05 ml 1% раствора живе-хлорида (HgCl_2) на сваких 10 ml филтрата или чувањем на температури од 2 $^{\circ}\text{C}$ до 4 $^{\circ}\text{C}$, највише 24 сата или на температури нижој од -18 $^{\circ}\text{C}$ у току дужег времена.

Период стабилизације, уз додатак испитиване супстанце, не смије трајати дуже од 6 седмица и период евалуације не смије бити краћи од 3 седмице, односно за израчунавање коначног резултата треба имати око 14 до 20 резултата мјерења.

Извођење са спојеним системима

Спојени системи раде тако да једном дневно између два система долази до размјене 1,5 L испитиване смјеше (укључујући муљ) из аератора за активни муљ. У случају да испитивана супстанца подлеже адсорпцији, узима се 1,5 L течног супернатанта из таложника једног система и пресица у посуде са активним муљем другог система.

1.6.2.3. Анализа

У циљу праћења особина супстанце врше се двије врсте анализа: DOC и ХПК.

Концентрације DOC одређују се у два понављања помоћу анализатора угљеника, односно вриједности ХПК према литератури².

Специфична анализа

Концентрације испитиване супстанце одређују се одговарајућим аналитичким поступком. Уколико је могуће, треба одредити и количину супстанце која се адсорбује на активни муљ.

2. ПОДАЦИ И ПРОЦЈЕНА

2.1. СПОЈЕНИ СИСТЕМИ

Кад се користе спојени системи, дневни степен уклањања (у даљем тексту: DR) израчунава се на начин описан у одељку 1.2.1. ове методе. DR се формулом (2) коригује на DR_c због преноса испитиване супстанце на описани начин за средње вријеме ретенције од 3 сата или формулом (3) за средње вријеме ретенције од 6 сати.

$$DR_c = \frac{4}{3} DR - \frac{100}{3} \quad (2)$$

$$DR_c = \frac{8}{7} DR - \frac{100}{7} \quad (3)$$

Израчунава се средња вриједност и стандардне девијације за серију вриједности DR_c према једначини (4):

$$S_{DR_c} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\overline{DR_c} - DR_{c_i})^2}{n-1}} \quad (4)$$

при чему:

S_{DR_c} је стандардна девијација за низ DR_c вриједности;

$\overline{DR_c}$ = средња вриједност DR_c;

n је број одређивања.

Екстремне вриједности у низу вриједности DR_c одбацују се одговарајућим статистичким поступком, нпр. Налимовим поступком⁶, уз ниво вјероватноће од 95%, па се средња вриједност и стандардна девијација поново израчунавају за скуп података DR_c без екстремних вриједности.

Конечан резултат израчунава се према једначини (5):

$$DR_c = \overline{DR_c} \pm \frac{t_{n-1; \alpha^s}}{\sqrt{n}} DR_c \quad (5)$$

при чему:

$t_{n-1; \alpha}$ је табеларна вриједност t за n вриједност парова E и E_0 и статистичка поузданост P ($P = 1 - \alpha$) и тиме је P на 95%¹.

Резултат се изражава као средња вриједност са 95% интервалима повјерења, стандардним девијацијама и бројем података у скупу података DR_c без екстремних вриједности, те бројем екстремних података, нпр:

DR_c = 98,6 ± 2,3% уклоњеног DOC;

s је 4,65% уклоњеног DOC;

n је 18;

x је број екстремних вриједности.

2.2. ОДВОЈЕНИ СИСТЕМИ

Рад система се може провјерити помоћу следећег израза:

$$\text{проценат уклањања } COD \text{ или } DOC = \frac{COD \text{ или } DOC \text{ инфлуента} - COD \text{ или } DOC \text{ ефлуента}}{COD \text{ или } DOC \text{ инфлуента}} \times 100$$

Ове вриједности за дневно уклањање DOC или ХПК могу се приказати графички да би се уочило постојање неког тренда, нпр. аклиматизације.

2.2.1. Одређивање ХПК/DOC

Како се израчунава DR дато је у одјељку 1.2.1.

Израчуна се средња вриједност за серије вриједности DR. Уз то се рачуна и стандардна девијација према следећем изразу:

$$S_{DR} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\overline{DR} - DR_i)^2}{n-1}} \quad (6)$$

гдје су:

$\overline{S_{DR}}$ = стандардна девијација серије DR_i вриједности,

$\overline{DR}$ = средња вриједност DR_i вриједности,

n = број одређивања.

Екстремне вриједности у низу вриједности DR_c се одбацују одговарајућим статистичким поступком, нпр. Налимовим поступком⁶, уз ниво вјероватноће од 95%, па се средња вриједност и стандардна девијација поново израчунавају за скуп података DR_c без екстремних вриједности.

Коначан резултат се затим израчуна према формули (7) као:

$$DR = \overline{DR} \pm \frac{t_{n-1; \alpha}}{\sqrt{n}} DR \quad (7)$$

гдје су:

$t_{n-1; \alpha}$ – табеларна вриједност t за n вриједност парова E и E₀ и статистичка поузданост P (P = 1 – α) чиме је P постављен на 95%¹.

Резултат се изражава као средња вриједност са 95% интервалима повјерења, стандардним девијацијама и бројем података у скупу DR без екстремних вриједности, те бројем екстремних вриједности, нпр:

DR = (98,6 ± 2,3)% уклоњеног DOC;

c = (4,65)% уклоњеног DOC;

n = 18;

x = број одступајућих вриједности.

2.2.2. Примјена специфичне анализе

Како се израчунава проценат уклањања испитиване супстанце из водене фазе (R_w) дато је у одјељку 1.2.2.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај, по могућности, треба да садржи сљедеће:

- образац дат у Дијелу 3, са описаним условима у испитивању;
- одабрани систем (ОЕСД потврдно испитивање или „порозна посуда“);
- одабрани начин рада, спојени систем или неки други;
- врсту отпадних вода: синтетичке или комуналне отпадне воде (у случају комуналне отпадне воде навести датум и место узорковања);
- врсту инокулума, са датумом и мјестом узорковања;
- опис примијењеног аналитичког поступка, уколико су се обављале специфичне анализе;
- графички приказ вриједности уклањања ХПК или DOC у функцији времена, укључујући период стабилизације и период евалуације;
- ефикасност аналитичке методе за одређивања садржаја испитиване супстанце преко вриједности ХПК или DOC за основни раствор испитиване супстанце;
- уколико су рађене специфичне анализе, графички приказ вриједности процента уклањања испитиване супстанце из водене фазе у функцији времена (период стабилизације и период евалуације);
- средња вриједност и стандардна девијација уклањања DOC или ХПК испитиване супстанце израчунавају се из података за период евалуације, односно кад постоји равномјерно уклањање испитиване супстанце или период устаљеног рада јединица система;
- графички приказ концентрације активног муља у функцији времена;
- све напомене у вези са активним муљем (одбацивање сувишка муља, појаве агрегације, FeCl_3 итд);
- концентрације испитиване супстанце коришћене у испитивању;
- сви резултати у вези са активним муљем;
- сви подаци и резултати испитивања у вези са испитиваном и референтним супстанцама, ако су коришћене;
- научно оправдани разлози за евентуалне измјене поступка испитивања.

3.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Низак степен уклањања испитиване супстанце из водене фазе може бити послједица инхибиторног дјеловања испитиване супстанце на микроорганизме активног муља. Ово се, такође, може доказати опажањем лизе ћелија микроорганизама и губитка муља, што даје замућени супернатант, као и смањења ефикасности рада постројења у уклањању ХПК (или DOC).

Понекад може имати утицаја физичко-хемијска адсорпција. Разлике између биолошког дјеловања на молекул и физичко-хемијске адсорпције се могу открити анализом муља након одговарајуће десорпције.

Додатна испитивања су потребна уколико се желе разлучити процеси биолошке разградње (или дјелимичне биолошке разградње) од адсорпције.

То се може урадити на неколико начина, али најбоље је користити супернатант за инокулум у базичном испитивању (најбоље респирометријско испитивање).

Ако се примјети висок степен уклањања DOC или ХПК, онда је то послједица биоразградње. При нижем степену уклањања, процес биоразградње не може се разликовати од процеса елиминације. На примјер, ако једињење растворљиво у води

показује висок степен адсорпције од 98%, а дневна стопа потрошње муља већа је за 10%, могућа је елиминација до 40%; при вишку стопе потрошње муља од 30%, елиминација због адсорпције на сувишак муља и уклањања заједно са тим сувишком муља може нарасти и на 65%⁴.

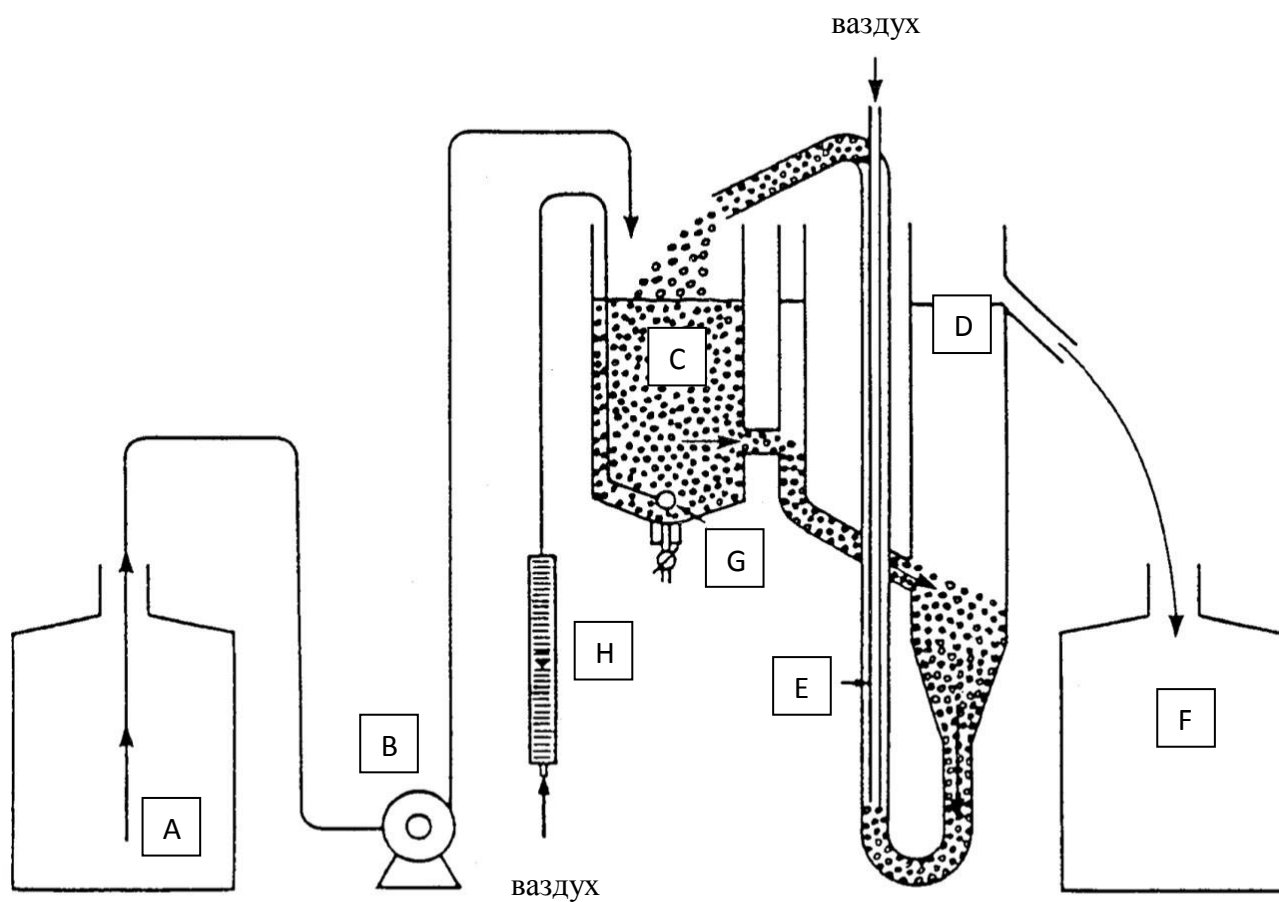
Кад се изводе специфичне анализе, треба обратити пажњу на однос структуре супстанце и врсте анализа које се раде. У овом случају, уочени феномен не може се протумачити као минерализација супстанце.

4.ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 303 A, Decision of the Council C(81) 30 final.
2. Annex V C9 Degradation Test — Chemical Oxygen Demand, Commission Directive 84/449/EEC, (OJ L251, 19.9.1984, p. 1).31.5.2008 EN Official Journal of the European Union L 142/553
3. Painter, H. A., King, E. F., WRC Porous-Pot method for assessing biodegradability, Technical Report TR70, June 1978, Water Research Centre, United Kingdom.
4. Wierich, P., Gerike, P., The fate of soluble, recalcitrant, and adsorbing Compounds in activated sludgeplants, Ecotoxicology and Environmental Safety, vol. 5, No 2, June 1981, p. 161-171.
5. Council Directives 82/242/EEC and 82/243/EEC, (OJ, No L 109, 22.4.1982, p. 1), amending Council Directives 73/404/EEC and 73/405/EEC on biodegradability of detergents, (OJ L 347, 17.12.1973, p.51).
6. Streuli, H., Fehlerhafte Interpretation und Anwendung von Ausreßertests, insbesondere bei Ringversuchenzur Überprüfung analytisch-chemischer Untersuchungsmethoden, Fresenius-Zeitschrift fürAnalytische Chemie, 303 (1980), p. 406-408.

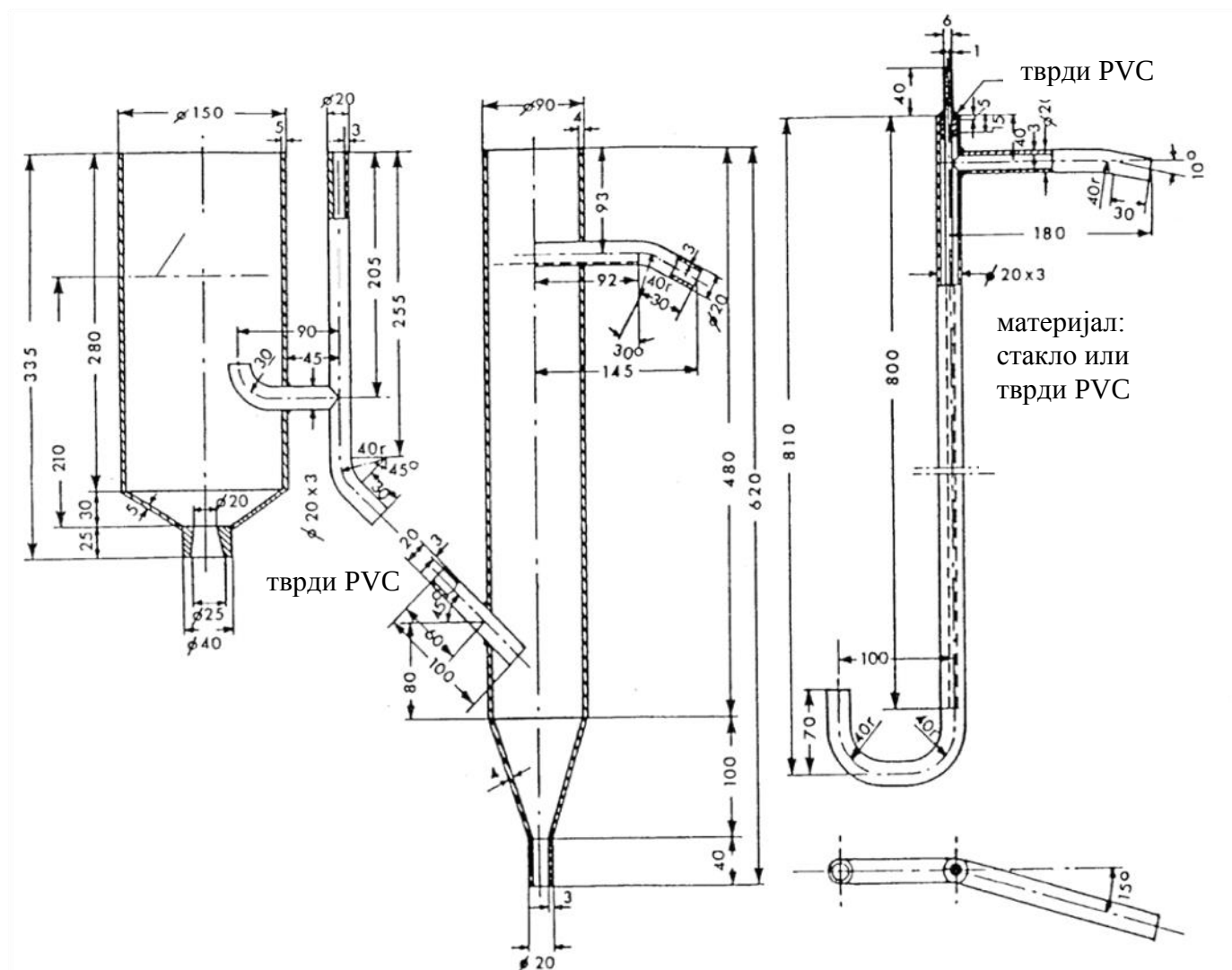
Дио други

Слика 1.

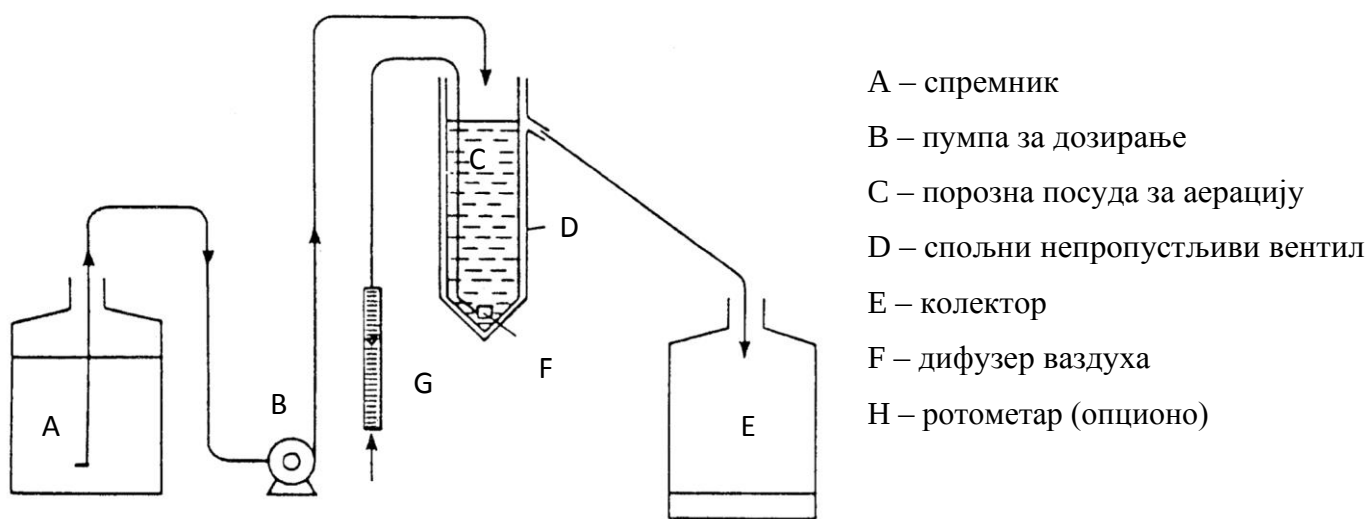
- A – спрежник
- B – пумпа за дозирање
- C – аератор
- D – таложник
- E – пумпа за рецикулацију муља
- F – колектор
- G – дифузер ваздуха
- H – мјерач протока ваздуха

Слика 2.

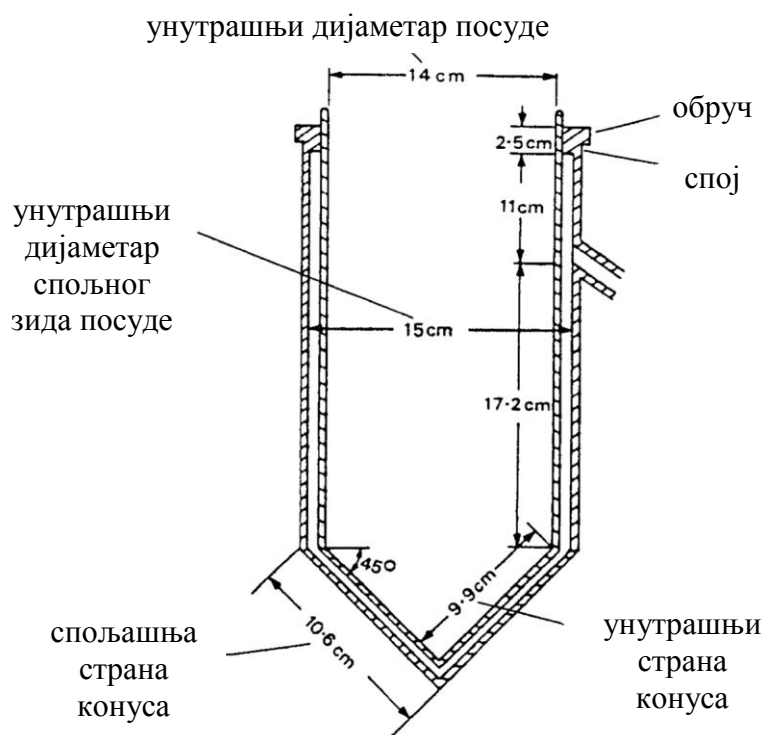

Дио трећи

Слика 1. Опрема која се користи за процјену биоразградљивости

Слика 2. Схема тролитарске порозне посуде за аерацију

Дио четврти

УСЛОВИ У ИСПИТИВАЊУ СИМУЛАЦИЈЕ АКТИВНОГ МУЉА

Уписати за сваку групу

Опрема – врста система

OECD потврдно испитивање

„порозна посуда“

Начин извођења испитивања

појединачни

спојени системи

не-спојени системи

Трансинокулација

не

активни муљ

супернатант

Средње ретенционо вријеме

3 сата

6 сати

Отпадна вода

комунална отпадна вода

синтетичка отпадна вода

Инокулум

сијекундарни ефлуент

комполит

активни муљ

Увођење испитиване супстанце

на почетку испитивања

постепено увођење

након стабилизације активног муља

Анализе

специфичне анализе

одређивање ХПК

одређивање DOC

С.11. БИОРАЗГРАДЊА – ИСПИТИВАЊЕ ИНХИБИЦИЈЕ РЕСПИРАЦИЈЕ АКТИВНОГ МУЉА

1.МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Овом методом процјењује се ефекат испитиване супстанце (при различитим концентрацијама) на микроорганизме мјерењем брзине респирације у унапријед дефинисаним условима.

Циљ методе је да се омогући брз скрининг тест којим се идентификују супстанце које могу да имају негативан утицај на постројења за аеробно микробиолошко пречишћавање отпадних вода и да се предложи смјернице за избор концентрација испитиване супстанце за потребе испитивања биоразградљивости.

ПРЕЛИМИНАРНА СТУДИЈА може да се ради прије дефинитивног испитивања. Ова студија даје податке о опсегу концентрација које се користе у дефинитивном испитивању.

У поступак испитивања укључене су двије контроле без испитиване супстанце: једна која се поставља на почетку и друга на крају, тј. након поставке свих серија концентрација испитиване супстанце. Свака култура активног муља треба да се провјери испитивањем са референтном супстанцом.

Метода се најлакше примјењује на супстанце које, због своје растворљивости у води и ниске испарљивости, образују стабилне водене растворе.

За супстанце које су слабо растворљиве у медијуму који се користи за потребе овог испитивања није увијек могуће одредити вриједност EC_{50} .

Резултати који се заснивају на потрошњи кисеоника могу довести до погрешних закључака у случају кад испитивана супстанца може да заустави оксидативну фосфорилацију.

За извођење испитивања пожељно је имати сљедеће податке о испитиваној супстанци:

- растворљивост у води;
- напон паре;
- структурна формула;
- степен чистоће испитиване супстанце.

Препорука: Активни муљ може да садржи потенцијално патогене организме, па је при раду са активним муљем потребан опрез.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Брзина респирације је потрошња кисеоника микроорганизама активног муља, која се изражава као $mg\ O_2$ по mg муља по сату.

За израчунавање инхибиторног ефекта испитиване супстанце при одређеној концентрацији, брзина респирације изражава се као проценат средње вриједности брзине респирације у двије контроле:

$$\left(1 - \frac{2R_s}{R_{C1} + R_{C2}}\right) \times 100 = \% \text{ инхибиције}$$

при чему:

R_c је брзина потрошње кисеоника при датој концентрацији испитиване

супстанце;

R_{c1} је брзина потрошње кисеоника у контроли 1;

R_{c2} је брзина потрошње кисеоника у контроли 2.

У овој методи EC_{50} је концентрација испитиване супстанце при којој брзина респирације износи 50% у односу на брзине респирације у контроли под условима дефинисаним за ову методу.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Као референтна супстанца препоручује се 3,5-дихлорофенол, супстанца која је позната као инхибитор респирације. За провјеру осјетљивости треба одредити EC_{50} вриједност за ову супстанцу за сваку културу активног муља.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Брзина респирације активног муља помијешаног са стандардном количином синтетичке отпадне воде мјери се након контакта од 30 минута, три сата или у оба времена. Брзина респирације истог активног муља мјери се након излагања различитим концентрацијама испитиване супстанце у идентичним условима. Инхибиторни ефекат испитиване супстанце при одређеној концентрацији изражава се као проценат средње вриједности брзине респирације у односу на двије контроле. Вриједност EC_{50} израчунава се из резултата за серију концентрација испитиване супстанце.

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Резултати испитивања су валидни ако:

- вриједности брзине респирације у контроли се разликују мање од 15%;
- EC_{50} (30 минута, односно 3 сата) за 3,5-дихлорофенол се налази унутар прихваћеног опсега од 5 до 30 mg/l.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. РЕАГЕНСИ

1.6.1.1. Испитивани раствори

На почетку испитивања припреме се свјежи раствори испитиване супстанце из основног раствора. Основни раствор испитиване супстанце од 0,5 g/l је одговарајући уколико се испитивања изводе према упутствима датим у овој методи.

1.6.1.2. Раствор референтне супстанце

Раствор 3,5-дихлорофенола може се припремити, тако што се, нпр. раствори 0,5 g 3,5-дихлорофенола у 10 ml 1M NaOH, допуни до отприлике 30 ml са дестилиованом водом, дода уз мијешање 0,5M H_2SO_4 све док се дође до преципитације – потребно око 8 ml 0,5M H_2SO_4 – и на крају допуни до једног L са дестилованом водом. Вриједност pH треба да буде између 7 и 8.

1.6.1.3. Синтетичке отпадне воде

Синтетичка отпадна вода се припрема растварањем следећих количина супстанци у 1 L воде:

- 16 g пептона;
- 11 g мјесног екстракта;

- 3 g урее;
- 0,7 g NaCl;
- 0,4 g $\text{CaCl}_2 \times 2\text{H}_2\text{O}$;
- 0,2 g $\text{MgSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$;
- 2,8 g K_2HPO_4 .

Напомена 1: Ова синтетичка отпадна вода је 100 пута концентрованија од отпадне воде описане у литератури⁹, уз додатак дикалијум хидроген фосфата.

Напомена 2: Ако се припремљени медијум не користи одмах, мора се чувати у мраку на температури од 0 °C до 4 °C, не дуже од једне седмице у условима који обезбјеђују његову стабилност. Медијум се прије складиштења може и стерилизовати, или се пептон и мјесни екстракт могу додати непосредно прије извођења испитивања. Прије употребе, медијум се мора темељно промијешати и прилагодити вриједност рН.

1.6.2. Опрема

Апаратура за мјерење: прецизна поставка испитивања није од пресудне важности. Треба да постоји довољан слободан простор при врху посуде (headspace) и сонда треба чврсто да пријања уз врат посуде за мјерење.

Потребна је уобичајена лабораторијска опрема, а поготово:

- апаратура за мјерење;
- аератор;
- рН-електрода и опрема за мјерење;
- O_2 -електрода.

1.6.3. Припрема инокулума

Активни муљ из постројења за обраду доминантно комуналних отпадних вода користи се као микробиолошки инокулум за потребе овог испитивања.

Уколико је потребно, по повратку у лабораторију, грубе честице се могу уклонити краткотрајним таложењем, нпр. 15 минута, а затим се декантује горњи слој са ситнијим честицама и користи се за потребе испитивања. Муљ се може промијешати миксером у трајању од неколико секунди.

Постоји сумња да је присутан материјал који дјелује инхибиторно, те се активни муљ мора испрати водом из чесме или изотоничним раствором. Након центрифугирања, супернатант се декантује (овај поступак се понавља три пута).

Мала количина муља се измјери и осуши. Из овог резултата може се израчунати количина влажног муља који мора бити суспендован у води да би се добио активни муљ са концентрацијом чврстих суспендованих материја у опсегу од 2 g/l до 4 g/l. Овај ниво одговара концентрацији између 0,8 g/l и 1,6 g/l у медијуму уколико се испитивање изводи према смјерницама.

Ако се муљ не може употрејебити истог дана, додаје се 50 ml синтетичке отпадне воде у сваки литар активног муља припремљеног на претходно описан начин. Затим се активни муљ аерише преко ноћи на температури од $(20 \pm 2)^\circ\text{C}$ и аерише се све до испитивања. Прије извођења испитивања, мора се провјерити рН вриједност и уколико је потребно, подесити на 6 до 8 рН јединица. Концентрација суспендованих чврстих честица у течной смјеси одређује се на начин описан у претходном параграфу.

Уколико се користи иста култура активног муља за испитивања наредних дана (максимално четири дана), мора се додати на 50 ml синтетичке отпадне воде по литру активног муља на крају дана.

1.6.4. Извођење испитивања

Трајање/контактновријеме: 30 минута, односно 3 сата (непрекидна аерација)

Вода: вода за пиће (дехлорисана по потреби)

Снабдевање ваздухом: чист ваздух без масноћа, доток 0,5 L/min до 1 L/min

Апаратура за мјерење: боце са равним дном, попут боца за одређивање БПК

Оксиметар: одговарајућа електрода за кисеоник, са писачем

Раствор нутријената: синтетичка отпадна вода

Испитивана супстанца: свјеже припремљен раствор супстанце на почетку испитивања

Референтна супстанца: нпр. 3,5-дихлорофенол (испитују се најмање три концентрације)

Контроле: инокулиран узорак без испитиване супстанце

Температура: 20 °C ± 2 °C

За испитивање супстанце и референтне супстанце, у трајању од 3 сата, предлага се следећи поступак:

- користи се неколико посуда (нпр. једнолитарске посуде);
- испитује се најмање пет концентрација испитиване супстанце, у геометријској серији са фактором повећања 3,2;
- у нултом времену (t_0) 16 ml синтетичке отпадне воде раствори се са водом до 300 ml, дода се 200 ml микробиолошког инокулума и добијена смјеша (500 ml) се пресица у прву посуду (прва контрола, K_1);
- посуде се непрекидно аеришу да би се обезбиједила концентрација раствореног кисеоника изнад 2,5 mg/l и да би непосредно прије мјерења брзине респирације, концентрација раствореног кисеоника била 6,5 mg/l;
- у времену t_{15} (15 минута је арбитрарни, али погодан интервал) понови се описани поступак, с тим да се у 16 ml синтетичке отпадне воде дода 100 ml основног раствора испитиване супстанце, допуни са водом до 300 ml и потом дода микробиолошки инокулум до коначне запремине од 500 ml. Добијена смјеша се пресица у другу посуду и аерише на исти начин. Поступак се понавља сваких 15 минута са различитим запреминама основног раствора испитиване супстанце, како би се добио сет посуда које садрже различите концентрације испитиване супстанце. На крају се припрема друга контрола (K_2);
- након три сата биљежи се рН вриједност, а добро промијешани садржај из прве посуде пресица се у уређај за мјерење брзине респирације у току највише 10 минута;
- мјерење се понавља са садржајем сваке посуде у интервалима од 15 минута, како би вријеме контакта у свакој посуди износило 3 сата;
- референтна супстанца се на исти начин испитује на свакој шаржи микробиолошког инокулума;
- примјењује се другачији режим (нпр. више од једног оксиметра) у случају да се мјерења врше након 30 минута;
- ако се мјери хемијска потрошња кисеоника, неопходно је припремити додатне посуде које садрже испитивану супстанцу, синтетичке отпадне воде и обичну воду, али не и активни муљ. Потрошња кисеоника мјери се и биљежи након аерације, тј. контактнoг времена.

2. ПОДАЦИ И ПРОЦЈЕНА

Брзина респирације израчунава се са криве између отприлике 6,5 mg/l O₂ и 2,5

mg/l O₂ или у току десетоминутног периода кад је брзина респирације ниска. Дио криве респирације из које се мјери брзина респирације треба да буде линеаран.

Ако се вриједности брзина респирације у двије контроле разликују за више од 15% или EC₅₀ (30 минута, односно три сата) за референтну супстанцу није у оквиру прихваћеног опсега (5 mg/l до 30 mg/l за 3,5-дихлорофенол), испитивање није валидно и мора се поновити.

Проценат инхибиције израчунава се за сваку концентрацију испитиване супстанце (видјети одјељак 1.2. ове методе). Вриједности процента инхибиције за сваку концентрацију испитиване супстанце представљају се графички у функцији концентрација на логаритмаском (или лог-пробит) папиру и читава се EC₅₀ вриједност.

Интервали повјерења од 95% за EC₅₀ вриједности могу се одредити помоћу стандардних поступака.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању треба да садржи сљедеће податке:

1) Испитивана супстанца:

– подаци о хемијској идентификацији;

2) Систем:

– извор;
– концентрација;
– предобрада активног муља (ако је рађена);

3) Услови испитивања:

– рН смјеше прије мјерења респирације;
– температура;
– трајање испитивања;
– референтна супстанца и израчуната вриједност EC₅₀;
– абиотичка потрошња кисеоника (уколико постоји);

4) Резултати:

– сви резултати мјерења;
– крива инхибиције и поступак за израчунавање EC₅₀;
– EC₅₀ и по могућности 95% интервали повјерења, EC₂₀ и EC₈₀;
– сва опажања и могућа одступања од ове методе испитивања која могу да утичу на резултат.

3.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

EC₅₀ вриједност се сматра само показатељем потенцијалног негативног дјеловања испитиване супстанце на процес обраде отпадне воде активним муљем или на микроорганизме из отпадне воде, с обзиром на то да се сложене интеракције које се догађају у животној средини не могу вјерно симулирати у лабораторијским условима. Резултати испитивања са супстанцом која може имати инхибиторни ефекат на процес оксидације амонијака могу дати атипичне криве инхибиције. Стога се ови резултати и овакве криве морају тумачити са опрезом.

4.ЛИТЕРАТУРА

1. International Standard ISO 8192-1986.
2. Broecker, B., Zahn, R., Water Research 11,1977, p. 165.
3. Brown, D., Hitz, H. R., Schaefer, L., Chemosphere 10, 1981, p. 245.
4. ETAD (ECOLOGical and TOX.icological Association of Dyestuffs Manufacturing Industries), Recommended Method No 103, also described by:
5. Robra, B., Wasserl Abwasser 117, 1976, p. 80.
6. Schefer, W., Textilveredlung 6,1977, p. 247.
7. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 209, Decision of the Council C(84) 30 final.
8. OECD, June 11, 1976, Technical Report, 'Proposed method for the determination of the biodegradability of surfactants used in synthetic detergents'.

С.12. БИОРАЗГРАДЊА – МОДИФИКОВАНА SCAS МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

1.1. УВОД

Циљ ове методе је процјена могућности потпуне биоразградљивости неиспарљивих, органских материја добро растворљивих у води, ако су изложене релативно високим концентрацијама микроорганизама у току дужег временског периода. Животна активност микроорганизама одржава се у току тог периода свакодневним додавањем талогa комуналне отпадне воде за прехрану. (Током викенда, отпадна вода може се чувати на температури од 4 °C. Може се користити и синтетичка отпадна вода OECD потврдног испитивања.)

Приликом тумачења резултата мора се узети у обзир могућност физичко-хемијске адсорпције на суспендоване материје. (видјети одјељак 3.2. ове методе).

Због дугог времена задржавања течне фазе (36 сати) и дисконтинуалног додавања нутријената, метода не симулира услове какви постоје у постројењу за пречишћавање отпадних вода. Резултати испитивања са различитим супстанцама показују да ова метода има велики потенцијал биоразградљивости.

Услови у овом испитивању изразито су повољни за избор, односно адаптацију микроорганизама способних да разграде испитивано једињење. (Поступак се може користити и за производњу аклиматизованих инокулума за коришћење у другим испитивањима.)

Помоћу ове методе, потпуна биоразградљивост испитиваних супстанци процјењује се на основу измјерене концентрације раствореног органског угљеника. DOC је боље одредити након закисељавања и чишћења него га израчунати као разлику $C_{\text{укупни}} - C_{\text{аноргански}}$.

Истовремено коришћење специфичног аналитичког поступка може да омогући процјену примарне биоразградљивости супстанци (нестанак почетне хемијске структуре).

Поступак се може примијенити само на органске супстанце које су, у концентрацији примијењеној у испитивању:

- растворљиве у води (најмање 20 mg/lDOC);
- имају занемарљив напон пара;
- немају инхибиторни ефекат на бактерије;
- не адсорбују се у значајној мјери унутар тест система;
- не губе се стварањем пјене из тест раствора.

Мора се утврдити садржај органског угљеника у испитиваном материјалу.

Подаци о релативном удјелу главних састојака испитиваног материјала корисни су при тумачењу добијених резултата, посебно у случајевима кад су добијене вриједности ниске или граничне.

Подаци о токсичности супстанци за микроорганизме могу бити корисни у тумачењу ниских вриједности и избору одговарајуће испитиване концентрације.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И ЈЕДИНИЦЕ МЈЕРЕ

C_T је концентрација испитиване супстанце изражена као органски угљеник присутан у или додат талогу отпадне воде на почетку периода аерације (mg/l).

C_t је концентрација раствореног органског угљеника у течном супернатанту из испитиване групе на крају периода аерације (mg/l).

C_c је концентрација раствореног органског угљеника у течном супернатанту из

контроле на крају периода аерације (mg/l).

У овој методи биоразградљивост је нестанак органског угљеника. Биоразградљивост се може изразити као:

Проценат разградњеоне количине супстанце која се свакодневно додаје – D_{da} (*degradation/daily addition*) рачуна се према формули:

$$D_{da} = \frac{C_T - (C_T - C_c)}{C_T} \times 100$$

Проценат разградњеоне количине супстанце која је присутна на почетку сваког дана – D_{ssd} (*degradation/substance start of day*) рачуна се према формули:

$$D_{ssd} = \frac{2C_T + C_{ti} - C_{ci} - 3C_{t(i+1)} + 3C_{c(i+1)}}{2C_T + C_{ti} - C_{ci}} \times 100 \quad [2(a)]$$

$$\approx \frac{2C_T - 2(C_t - C_c)}{2C_T + (C_t - C_c)} \times 100 \quad [2(b)]$$

Показатељи i и $(i + 1)$ односе се на дан мјерења.

Једначина 2(а) препоручује се ако DOC у излазној води (ефлуенту) варира свакодневно, док се једначина 2(б) може користити кад DOC излазне воде има релативно сталне вриједности.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце могу бити од користи када се испитује нова супстанца. За ову методу није препоручена нека одређена референтна супстанца.

Подаци о неколико једињења процијењених у међулабораторијском испитивању (ringtest) понуђени су (видјети Дио други ове методе) у циљу повремене калибрације поступка и да се омогући поређење резултата добијених неким другим поступком.

1.4. НАЧЕЛО МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

Активни муљ из постројења за обраду отпадних вода ставља се у јединицу за полуконтинуалну обраду активног муља (у даљем тексту: SCAS). Додају се испитивана супстанца и талог комуналне отпадне воде. Ова мјешавина се аерише у току 23 сата. Аерација се након тога прекида, мјешавина се оставља да се исталожи муљ, а течни супренатант се уклони.

Преостали талог се мијеша са наредном количином испитиваног једињења и отпадне воде у аерационој комори и поступак се понавља на исти начин.

Биоразградљивост се утврђује одређивањем количине раствореног органског угљеника у течном супернатанту. Ова вриједност се пореди са вриједношћу измјереном у течној фази из контроле, у коју је додат само талог отпадне воде.

Када се користи специфични аналитички поступак, могу се мјерити промјене у концентрацији изворног молекула изазване биоразградњом (примарна биоразградња).

1.5. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

Поновљивост методе која се базира на уклањању раствореног органског угљеника није утврђена (кад се узме у обзир примарна биоразградљивост, добију се

прецизни подаци за материјале који се добро разграђују).

Осјетљивост поступка зависи од варијабилности слијепе пробе и у мањој мјери од прецизности одређивања раствореног органског угљеника и концентрацији тест једињења у течной фази на почетку сваког циклуса.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Припрема

Потребан је довољан број чистих јединица за аерацију, алтернативно се може користити оригинална SCAS тест јединица запремине 1,5 L и цијеви за довод ваздуха (Слика 1) за сваку тест супстанцу и контроле. Компримовани ваздух прочишћен кроз вату који се доводи у тест јединице не смије да садржи органски угљеник и треба претходно да буде засићен водом да се смање губици испаравањем.

Узорак течне мјешавине, која садржи од 1 g до 4 g суспендованих материја по литру, добија се из постројења за обраду активног муља које обрађује претежно комуналну отпадну воду. За сваку аерациону јединицу потребно је око 150 mg течне мјешавине.

Основни раствори испитиване супстанце припремају се у дестилованој води. Најчешће је потребна концентрација од 400 mg/l као органски угљеник, што даје концентрацију испитиване супстанце од 20 mg/l угљеника на почетку сваког циклуса аерације, ако не долази до биолошке разградње.

Могу се користити и више концентрације ако не узрокују токсичан ефекат на микроорганизме.

У основном раствору мјери се садржај органског угљеника.

1.6.2. Услови испитивања

Испитивање се изводи на температури од 20 °C до 25 °C.

Користи се висока концентрација аеробних микроорганизама (највише 1 g/l до 4 g/l суспендованих материја), а дјелотворан период задржавања је 36 сати. Материјал који садржи угљеник у највећој мјери се оксидује у хранљивој подлози од отпадних вода, обично унутар осам сати након почетка сваког циклуса аерације. Након тога, муљ дише ендогено за вријеме преосталог периода аерације, у току којег је испитивано једињење једини расположиви супстрат, осим у случају да се и оно брзо разграђује. Ове особине, у комбинацији са дневном реинкулацијом кад се као подлога користи комунална отпадна вода, обезбјеђују повољне услове за аклиматизацију и за високи степен биолошке разградње.

1.6.3. Поступак

Узима се узорак течне мјешавине из уређаја лабораторијског типа или погодног постројења за обраду активног муља из претежно комуналне отпадне воде и чува у аеробним условима до коришћења у лабораторији. Свака аерациона јединица као и контролна јединица пуне се са по 150 mg течне мјешавине (ако се користи оригинална SCAS тест јединица, та се запремина множи са 10) и започиње се са аерацијом. Након 23 сата, аерација се прекида и муљ се оставља 45 минута да се исталожи. Наизмјенично се отварају славине сваке посуде и извлачи се по 100 mg течног супернатанта. Узорак исталожене комуналне отпадне воде узима се непосредно прије употребе, а 100 mg се додаје муљу који је преостао у свакој аерационој јединици. Поново се започиње са аерацијом. У овој фази не додаје се испитивани материјал, а у јединице се свакодневно

додаје комунална отпадна вода све док се након таложења не добије супернатант у облику бистре течности. За то је обично потребно двије недјеље, а до краја тог периода растворени органски угљеник у течном супернатанту на крају сваког аерационог циклуса приближава се константној вриједности.

На крају овог периода, поједини исталожени муљеви се помијешају и у сваку јединицу се дода по 50 mg овако припремљеног композита.

У контролне јединице додаје се по 95 mg исталожене отпадне воде и 5 mg воде, а у испитиване јединице 95 mg исталожене отпадне воде и 5 mg одговарајућег основног раствора испитиваног једињења (400 mg/l). Поново се започиње са аерацијом која траје 23 сата. Муљ се затим остави 45 минута да се слегне, извуче се супернатант и анализира се садржај раствореног органског угљеника.

Описани поступак понавља се свакодневно у току трајања испитивања.

Прије таложења, потребно је очистити честице које су се накупиле на зидовима јединица изнад нивоа течности. За чишћење сваке јединице мора се користити посебна стругалица или четка да се спријечи међусобна контаминација.

У идеалном случају, растворени органски угљеник у течном супернатанту одређује се сваког дана, али анализе могу бити и ређе. Течности се прије анализе филтрирају кроз испране мембранске филтере од 0,45 μm или се центрифугирају. Одговарајући мембрански филтери су они који не отпуштају угљеник нити апсорбују супстанце у току филтрације. Температура узорка за вријеме центрифугирања не смије бити већа од 40 °C.

Дужина испитивања за једињења која се слабо или уопште биолошки не разграђују није одређена, али на основу искуства, треба да буде најмање 12, а највише 26 недеља.

2. ПОДАЦИ И ПРОЦЕНА

Вредности раствореног органског угљеника у течном супернатанту испитиваних и контролних јединица графички се приказују у функцији времена.

Кад се постигне биолошка разградња, ниво те разградње у испитиваним јединицама приближава се нивоу разградње у контролним јединицама. Кад се разлика између два нивоа у три узастопна мјерења устали, број даљих мјерења треба да буде довољан да омогући статистичку обраду података и израчунавање процената биолошке разградње (D_{da} или D_{ssd} , видјети одјељак 1.2. ове методе).

3. ИЗВЈЕШТАЈ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању, ако је могуће, садржи:

- све податке о врсти отпадне воде, типу употребе јединице и резултатима који се тичу испитиване супстанце, референтне супстанце – ако је коришћена, и слијепе пробе;
- температуру;
- криву уклањања са описом, начин израчунавања (видјети одјељак 1.2. ове методе);
- датум и мјесто гдје су узети узорци активног муља и отпадне воде, статус адаптације, концентрација, итд;
- научно утемељене разлоге за могуће измјене испитног поступка;
- потпис и датум.

3.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Супстанца која се мора испитати овом методом није биолошки лако разградљива, те се до уклањања DOC изазваног једино биолошком разградњом долази постепено у току више дана или недјеља, осим у случају кад нагло наступи аклиматизација на шта указује нагли нестанак након неколико недјеља.

Физичко-хемијска адсорпција је некада важна, што се види из потпуног или дјелимичног уклањања додатог DOC на почетку испитивања. Оно што се догоди након тога зависи од фактора као што је степен адсорпције и концентрација суспендованих материја у одбаченом ефлуенту. Обично се почетно ниска разлика између концентрације DOC у контролним и испитиваним течним супернатантима поступно повећава и затим се задржава на новој вриједности до краја испитивања, осим у случају аклиматизације.

Ако се биоразградљивост (или дјелимична биоразградљивост) жели разликовати од адсорпције, потребно је спровести додатна испитивања. Најбоље је за ово користити течни супернатант или муљ као инокулум у основном експерименту (најбоље је урадити респиromетријско испитивање).

Кад се у овом испитивању добије висок степен уклањања DOC без адсорпције, испитивана супстанца се сматра потенцијално биоразградљивом. Дјелимично неадсорптивно уклањање указује на дјелимичну биоразградљивост испитиване супстанце.

Ако је уклањање DOC ниско или до њега не долази, узрок може бити инхибиторно дејство испитиване супстанце на микроорганизме. То се може открити лизом и губитком муља, што даје замућен супернатант. Испитивање треба поновити помоћу нижих концентрација испитиване супстанце.

Употреба посебног аналитичког поступка или испитиване супстанце обиљежене изотопом угљеника C^{14} може повећати осјетљивост.

Ако се користе испитивана једињења означена са C^{14} , проналазак C^{14} потврђује да је дошло до биоразградње.

Кад се резултати приказују на основу примарне биоразградње, треба дати објашњење о промјени хемијске структуре која доводи до губитка одговора изворне испитиване супстанце.

Валидација аналитичког поступка мора се дати заједно са одговором добијеним на испитној подлози која је служила као слијепа проба.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD, Paris, 1981, Test Guideline 302 A, Decision of the Council C(81) 30 final.

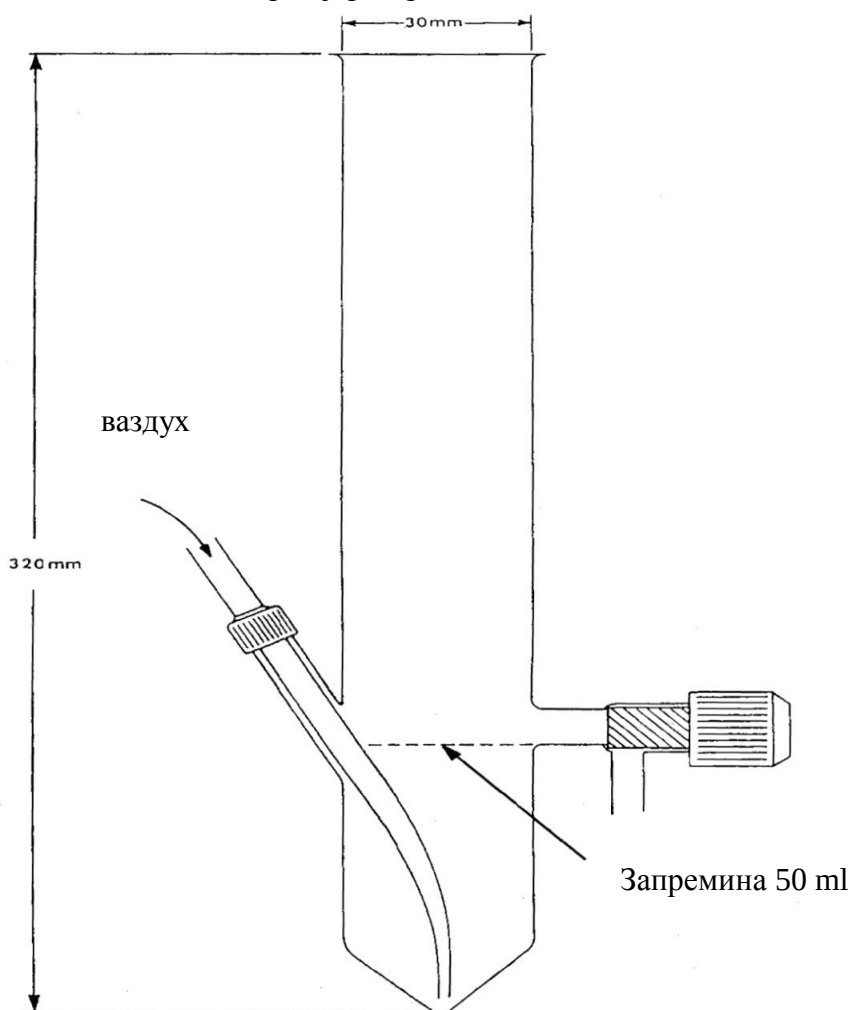
Дио други

SCAS метода испитивања: примјер резултата

Супстанца	СТ (mg/l)	$C_t - C_c$ (mg/l)	Проценат биоразградње – D_{da}	Дужина испитивања (бр. дана)
4-ацетил аминокбензен сулфонат	17,2	2,0	85	40
тетрапропилен бензен сулфонат	17,3	8,4	51,4	40
4-нитрофенол	16,9	0,8	95,3	40
Диетилен гликол	16,5	0,2	98,8	40
анилин	16,9	1,7	95,9	40
циклопентан тетракарбоксилат	17,9	3,2	81,1	120

Дио трећи

Слика 1: Примјер опреме за испитивање

С.13. БИОКОНЦЕНТРАЦИЈА: ИСПИТИВАЊЕ НА РИБАМА У ПРОТОЧНОМ СИСТЕМУ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 305 (1996) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Овом методом испитивања одређује се потенцијал биоконцентрације испитиване супстанце у рибама када се оне држе у проточном систему. Иако је проточни систем најпогоднији, испитивање се може извести и у полу-статичном систему под условом да су задовољени критеријуми квалитета.

У методи су дате прецизне инструкције за извођење испитивања, али се дозвољавају модификације поступка испитивања у зависности од лабораторијских услова, односно особина испитиване супстанци. Метода је намијењена за испитивање стабилних органских супстанци са вриједностима $\log P_{ow}$ између 1,5 и 6,0¹, али се могу испитивати и суперлипофилне супстанце (које имају вриједност $\log P_{ow} > 6,0$). Прелиминарна процјена фактора биоконцентрације (bioconcentration factor, у даљем тексту: BCF), који се понекад означава са K_B , за такве суперлипофилне супстанце је већа од вриједности фактора биоконцентрације у равнотежном стању (*steady-state bioconcentration factor*, у даљем тексту: BCF_{ss}) до којих се долази извођењем лабораторијских испитивања. Прелиминарне процјене фактора биоконцентрације за органске супстанце са високим вриједностима $\log P_{ow}$ чак до 9,0 могу се добити помоћу једначине². Параметри који одређују биоконцентрациони потенцијал укључују константу брзине уноса (k_1), константу брзине елиминације (k_2) и фактор биоконцентрације у равнотежном стању BCF_{ss} .

Испитивање са обиљеженим испитиваним супстанцама може олакшати анализу узорака воде и узорака ткива рибе, али може и помоћи у планирању сљедећих корака – да ли је потребно идентификовати и квантификовати продукте разградње. Уколико се мјере укупни радиоактивни резидијуми (нпр. сагоријевањем или растварањем ткива), BCF се односи на полазну супстанцу, преостале метаболите, као и асимилирани угљеник. Фактори биоконцентрације који се базирају на укупним радиоактивним резидијумима не могу се директно поредити са факторима биоконцентрације који су добијени специфичним хемијским анализама само за полазну супстанцу.

Поступци чишћења могу се искористити у испитивањима са радиообиљеженим супстанцама да би се одредила вриједност BCF за полазну супстанцу, а по потреби се могу окарактерисати и главни метаболити. Могуће је комбиновати студије проучавања метаболизма риба и испитивања биоконцентрације путем анализе и идентификације резидуума у ткивима.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И ЈЕДИНИЦЕ МЈЕРЕ

Биоконцентрација/биоакумулација је повећање концентрације испитиване супстанце у или на организму (или одређеним ткивима) у односу на концентрацију испитиване супстанце у одговарајућем медијуму.

Фактор биоконцентрације (BCF или K_B) је однос концентрације испитиване супстанце у или на риби, или одређеним ткивима рибе (C_f се изражава у $\mu\text{g/g}$ (ppm)) и концентрације те супстанце у окружујућем медијуму (C_w се изражава у $\mu\text{g/ml}$ (ppm)), у

било комтренту фази уноса током испитивања акумулације супстанце.

Фактор биоконцентрације у равнотежном стању (BCF_{ss} или K_B) се не мијења значајно у току дужег временског периода. Концентрација испитиване супстанце у медијуму у току овог периода је стална.

Плато или равнотежно стање се уочава код графичког приказа концентрације испитиване супстанце у риби (C_f) у функцији времена као равна линија паралелна са x -осом. Равнотежним стањем се сматра када се резултати три узастопна мјерења концентрације испитиване супстанце C_f у узорцима узетим у интервалима од најмање два дана међусобно разликују до $\pm 20\%$ и кад не постоје значајне разлике између три периода узорковања. Кад се анализирају здружени узорци потребно је урадити најмање четири узастопне анализе. За испитиване супстанце које споро усвајају, погоднији су интервали од седам дана.

Фактор биоконцентрације који се израчунава директно преко вриједности константи брзине уноса и елиминације (k_1/k_2) је кинетички фактор биоконцентрације (у даљем тексту: BCF_K).

Коефицијент расподеле у систему n -октанол/вода (P_{ow}) је однос вриједности за растворљивост хемијске супстанце у n -октанолу и вриједности за растворљивост у води у равнотежном стању (Метода А.8. која је дата у овом правилнику). Логаритам од P_{ow} користи се као индикатор биоконцентрационог потенцијала хемијске супстанце у акватичним организмима.

Фаза изложености или уноса је вријеме у току којег је риба изложена испитиваној супстанци.

Константа брзине уноса (k_1) је нумеричка вриједност којом се дефинише степен пораста концентрације испитиване супстанце у/на риби (или одређеним ткивима рибе) кад је риба изложена датој супстанци (k_1 се изражава у дан^{-1}).

Фаза пост-изложености или фаза елиминације је период у коме долази до смањења (или потпуне елиминације) испитиване супстанце из јединки (рибе) (или одређеног ткива те рибе), а наступа након премјештања јединки из медијума у чист медијум (тј. медијум који не садржи испитивану супстанцу).

Константа брзине елиминације (k_2) је нумаричка вриједност којом се дефинише степен смањења концентрације испитиване супстанце у јединци (риба) (или одређеним ткивима те рибе) након трансфера јединки из медијума у чист медијум (k_2 се изражава као дан^{-1}).

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

Испитивање се састоји из двије фазе: фазе изложености (уноса) и фазе пост-изложености (елиминације). Током фазе уноса, појединачне групе риба исте врсте изложене су испитиваној супстанци у најмање двије концентрације. Рибе се затим преносе у чист медијум и наступа фаза елиминације. Фаза елиминације је неопходна, осим уколико је унос испитиване супстанце у току фазе уноса био незнатан (нпр. BCF мањи од 10). Концентрација испитиване супстанце у или на риби (или одређеним ткивима рибе) се прати у току обе фазе испитивања. Уз двије концентрације испитиване супстанце (двије испитиване групе), поставља се и контрола са јединкама риба у условима идентичним онима у испитиваним групама, осим што код контроле јединке нису изложене испитиваној супстанци. На тај начин се уочени негативни ефекти у испитиваним групама могу приписати искључиво дјеловању испитиване супстанце.

Фаза уноса треба да траје 28 дана, осим у случају кад се равнотежно стање успостави раније. Трајање фазе уноса и вријеме до постизања равнотежног стања може се предвидјети помоћу једначине из Дијела трећег ове методе. Након тога започиње

фаза елиминације: јединке риба се премјештају у други чисти акваријум са истим медијумом, али без испитиване супстанце. Кад је могуће, BCF треба израчунати и као BCF_{ss} , тј. као однос концентрације супстанце у риби (C_f) и њене концентрације у води (C_w) при уоченом равнотежном стању и као BCF_K , тј. однос вриједности константи брзине уноса (k_1) и елиминације (k_2), уколико се процес може описати као кинетика првог реда. Уколико се процес не може описати као кинетика првог реда, морају се употребити сложенији модели (видјети Дио шести ове методе).

Ако се равнотежно стање не постигне у року од 28 дана, фаза уноса мора се продужити до тренутка успостављања равнотеже или највише до 60 дана, када се започиње са фазом елиминације.

Вриједности за константу брзине уноса, константу брзине елиминације (губитка) (или више константи, кад су укључени сложенији модели), фактор биоконцентрације и гдје је то могуће, интервали повјерења за сваки од ових параметара израчунавају се из модела који најбоље описује измјерене концентрације испитиване супстанце у риби и води.

BCF се изражава у функцији укупне свјеже тежине рибе. У посебним случајевима могу се користити одређена ткива или органи (нпр. мишићи, јетра) ако је риба довољно велика или се може подијелити у јестиве (филети) и нејестиве дијелове (унутрашњи органи). За многе органске супстанце постоји јасна веза између биоконцентрационог потенцијала и липофилности, те постоји и одговарајући однос између садржаја липида у јединкама рибе и уочене биоконцентрације тих супстанци. Да се смањи овај извор варијабилности резултата испитивања за супстанце са израженом липофилношћу (односно са $\log P_{ow} > 3$), биоконцентрацију треба изразити у односу на укупну тежину јединке и у односу на садржај липида у организму.

Кад је могуће, садржај липида треба одредити на истом биолошком материјалу у којем се мјери концентрација испитиване супстанце.

1.4. ПОДАЦИ О ИСПИТИВАНОЈ СУПСТАНЦИ

Прије извођења испитивања биоконцентрације, треба имати сљедеће податке о испитиваној супстанци:

- растворљивост у води;
- коефицијент расподеле у системун-октанол/вода, P_{ow} (означава се и са K_{ow} , одређује се HPLC методом описаном у Методи А.8);
- хидролиза;
- фототрансформација у води под природним или вјештачким освјетљењем и у условима освјетљења који су дефинисани овом методом³;
- површински напон (односно за супстанце гдје се $\log P_{ow}$ не може одредити);
- напон паре;
- брза биолошка разградљивост (ако је одговарајуће).

Остали потребни подаци укључују токсичност испитиване супстанце за изабрану врсту рибе која се користи у испитивању, по могућности асимптотска LC_{50} (односно независна од времена). На располагању треба имати одговарајућу аналитичку методу познате тачности, прецизности и осјетљивости за квантификацију испитиване супстанце у растворима и у биолошком материјалу, као и податке о припреми и чувању узорка. Мора бити познат лимит детекције испитиване супстанце како у води, тако и у рибљим ткивима. Ако се користи испитивана супстанца обиљежена са изотопом угљеника C^{14} , треба знати и проценат радиоактивности који се приписује нечистоћама.

1.5. ВАЛИДНОСТ ИСПИТИВАЊА

Да би се испитивање сматрало валидним морају се задовољити услови:

- варирање температуре мање од ± 2 °C;
- сатурација кисеоника већа од 60%;
- концентрација испитиване супстанце у посудама (акваријумима) одржава се унутар $\pm 20\%$ средње вриједности измјерене у току фазе уноса;
- смртност или други штетни ефекти/болести уочени код јединки у контроли и испитиваним групама мора бити мања од 10% на крају испитивања. Кад је испитивање продужено на неколико седмица или мјесеци, смртност или други штетни ефекти у контроли и испитиваним групама треба да буду мањи од 5% мјесечно и да не премашују укупно 30% у току трајања цијелог испитивања.

1.6. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Испитавање референтних супстанци за које се располаже подацима о биоконцентрационом потенцијалу може бити корисно за провјеру процедуре испитивања. Нису препоручене одређене референтне супстанце.

1.7. ОПИС МЕТОДЕ

1.7.1. Опрема

Сваки дио опреме мора бити направљен од инертног материјала који не утиче штетно на јединке које се користе у испитивању. Могу се користити стандардни правоугаони или цилиндрични акваријуми, направљени од хемијски инертног материјала и одговарајуће запремине који одговара динамици насада. Употребу меких пластичних цијеви треба свести на најмању могућу мјеру. Предност се даје тефлону, нерђајућем челику, односно стакленим цијевима. Искуство је показало да за супстанце са високим коефицијентима адсорпције, као што су синтетички пиретроиди, треба користити силанизирано стакло. Опрема се, у овом случају, након употребе мора бацити.

1.7.2. Вода

Уобичајено се користи обична вода, која мора да се добије из неконтаминираног извора са уједначеним квалитетом. Квалитет воде за разблаживање мора бити такав да за вријеме трајања периода аклиматизације и периода испитивања омогући преживљавање одабране врсте риба и да не изазива негативне промјене у изгледу и понашању јединки. У идеалном случају, треба показати да изабрана врста рибе може да преживи, расте и размножава се у води за разблаживање (нпр. у лабораторијској култури или у току испитивања токсичности). У опису квалитета воде треба навести рН вриједност, тврдоћу, укупне суспендоване материје, укупан органски угљеник. Пожељно је навести и садржај амонијака, нитрита и алкалитет, а за морске врсте и салинитет. Параметри потребни за оптималан раст и развој риба потпуно су познати и у Дијелу другом ове методе дате су препоручене максималне концентрације сета параметара за слатку и морску воду која се користи у испитивању.

Током трајања испитивања, вода мора бити уједначеног квалитета. Вриједност рН треба да буде између 6,0 и 8,5 и у току испитивања мора се одржавати унутар опсега од $\pm 0,5$. Да би се осигурало да вода за разблаживање неће утицати на резултате испитивања (нпр. комплексирањем испитиване супстанце) или да неће штетно утицати

на јединке одабране врсте риба, потребно је периодично узимати узорке воде за анализу. Треба измјерити концентрације тешких метала (нпр. Cu, Pb, Zn, Hg, Cd, Ni), главних аниона и катјона (нпр. Cu, Mg, Na, K, Cl, SO₄), пестицида (нпр. укупне органофосфорне и укупне органохлорне пестициде), укупног органског угљеника и суспендованих материја, нпр. на свака три мјесеца ако се зна да је вода за разблаживање релативно уједначеног квалитета. Ако се утврди да је квалитет воде уједначен у току најмање годину дана, провјера квалитета може бити рјеђа, а интервали дужи (нпр. сваких 6 мјесеци).

Садржај природних материја као и укупни органски угљеник (у даљем тексту: ТОС) у води за разблаживање треба да буде што мањи да би се избјегла адсорпција испитиване супстанце на органску материју што може смањити биодоступност супстанце⁴. Максимална прихватљива вриједност за суспендоване материје је 5 mg/l (суве материје, не пролази филтер од 0,45 µm) и за укупни органски угљеник 2 mg/l (видјети Дио други ове методе). Вода се, по потреби, филтрира прије употребе. Екскрети јединки, као и остаци хране доприносе укупном садржају органског угљеника, па их треба свести на минималну мјеру. Током читавог периода испитивања, концентрација органског угљеника у акваријуму не треба да буде већа од концентрације органског угљеника која потиче од испитиване супстанце. Концентрација растварача, уколико се користи у испитивању, не смије да буде већа од 10 mg/l (± 20%).

1.7.3. Испитивани раствори

Основни раствор испитиване супстанце припрема се у одговарајућој концентрацији. Основни раствор се припрема мијешањем или мућкањем испитиване супстанце у води за разблаживање. Не препоручаје се употреба растварача или дисперзионих средстава. Некада је неопходна употреба ових средстава ради добијања основних раствора испитиване супстанце жељене концентрације. Растварачи који се могу користити су етанол, метанол, етиленгликол монометил етер, етиленгликол диметил етер, диметилформаид и триетилен гликол. Дисперзиона средства која се могу користити су Cremophor RH40, Tween 80, метилцелулоза 0,01% и HCO-40. Мјере опреза треба узети у обзир кад се користе брзо биолошки разграђива дисперзиона средства, јер могу проузроковати проблеме са растом бактерија у испитивању у проточним условима. Испитивана супстанца може се означити радиоактивним изотопом и треба да буде највишег степена чистоће (по могућности > 98%).

За испитивање у проточним условима потребан је систем са диспензором и дилутером раствора испитиване супстанце (нпр. пумпа са мјерачем, систем за пропорционално разблаживање, систем за засићење) да би се у акваријумима одржавала константна концентрација те супстанце. Пожељно је да се најмање пет пута у току дана измијени цјелокупна запремина акваријума. Предност се даје испитивању у проточним условима, али у случајевима гдје то није могуће (нпр. кад постоје штетни ефекти на организме које се користе у испитивању) може се изводити и испитивање у семи-статичким условима, ако су задовољени критеријуми валидности. Проток основног раствора испитиване супстанце и воде за разблаживање провјерава се 48 сати прије почетка и затим најмање једанпут дневно у току испитивања. Ова провјера укључује одређивање протока у сваком акваријуму и проток не смије да варира више од 20% у једном акваријуму, као и између акваријума.

1.7.4. Одабир врста за потребе испитивања

Критеријуми за избор врсте риба су да су лако доступне, да се могу добити у

одговарајућим величинама и да се могу на задовољавајући начин узгајати у лабораторији. Други критеријуми за избор врсте укључују њену комерцијалну, рекреациону и еколошку важност, као и могућност поређења осјетљивости са другим врстама, претходну успешну употребу у испитивањима, итд.

Препоручене врсте за потребе ове методе наведене су Дијелу другом ове методе. Могу се користити и друге врсте, али у том случају треба модификовати методу испитивања како би се обезбиједили погодни услови. У извјештају се мора дати објашњење за избор врсте и методе испитивања.

1.7.5. Гајење риба

Аклиматизација матичног јата риба траје најмање двије седмице у води при температурном режиму и режиму исхране дефинисаним за само испитивање.

Након периода аклиматизације од 48 сати, уочава се смртност и примјењују слjedeћи критеријуми:

- ако је смртност већа од 10% популације у седам дана, цијело матично јато се одбацује;
- ако је смртност између 5% и 10% популације у седам дана, матично јато се аклиматизује још седам дана;
- ако је смртност мања од 5% популације у седам дана, матично јато се прихвата;
- ако је смртност изнад 5% у наредних 5 дана, цијело јато се одбацује.

Треба водити рачуна да јединке рибе које се користе у испитивању немају видљивих болести и абнормалности. Свака обољела јединка искључује се из испитивања. Јединке се не смију лијечити двије седмице прије почетка испитивања, као нити за вријеме самог испитивања.

1.8. ИЗВОЂЕЊЕ ИСПИТИВАЊА

1.8.1. Прелиминарно испитивање

Пожељно је извести прелиминарно испитивање како би се поставили оптимални услови за коначно испитивање, нпр. избор испитиваних концентрација супстанце, трајање фаза уноса и елиминације.

1.8.2. Услови изложености

1.8.2.1. Трајање фазе уноса

Трајања фазе уноса може се предвидјети на основу искуства (нпр. из претходног испитивања, или резултата испитивања са супстанцом сличног потенцијала за акумулацију) или одређених емпиријских односа на основу познавања или растворљивости у води или коефицијента распоdjеле у систему *n*-октанол/вода за испитивану супстанцу (видјети Дио четврти ове методе).

Фаза уноса треба да траје 28 дана, осим у случају кад се може уочити да се равнотежно стање успоставило и раније. Ако се равнотежно стање не достигне до краја 28. дана, фазу уноса треба продужити до достизања равнотежног стања или до 60 дана, зависно од тога који услов се прије испуни.

1.8.2.2. Трајање фазе елиминације

Половина времена колико траје фаза уноса је довољно дуг период да наступи задовољавајуће смањење садржаја испитиване супстанце у организму јединке од нпр. 95% (за објашњење процјене видјети Дио четврти ове методе). Ако је вријеме да се

постигне 95% смањења непрактично дуго и премашује нпр. двоструку дужину трајања нормалног трајања фазе уноса (тј. више од 56 дана) може се користити краћи период (односно док концентрација испитиване супстанце не достигне вриједност мање од 10% равнотежне концентрације). За одређивање константи брзине елиминације супстанци код којих су процеси уноса и елиминације сложенији не представљају кинетику првог реда, треба продужити трајање фазе елиминације. Тај период може бити одређен временом у току којег концентрација испитиване супстанце у риби остаје изнад лимита детекције.

1.8.2.3. Број јединки риба

Број јединки риба за сваку испитивану концентрацију треба да буде довољан да обезбиједи најмање четири јединке рибе по узорковању. За прецизнија статистичка одређивања, потребно је имати на располагању већи број јединки риба.

Уколико се у испитивању користе одрасле јединке риба, у извјештају треба навести да ли се ради о мужјаку или женки или се користе јединке оба пола. Ако се користе јединке оба пола, треба потврдити да разлике у садржају липида између мужјака и женки прије почетка излагања испитиваној супстанци нису значајне. Може бити неопходно да се обједине узорци за све јединке мушког и за све јединке женског пола.

За свако испитивање бирају се јединке приближно исте тежине, тако да тежина најмањих примјерака није мања од двије трећине тежине највећих примјерака. Све јединке треба да буду истог узраста и да потичу из истог матичног јата. Примјеђено је да тежина и узраст јединки риба имају значајан утицај на вриједност BCF^1 , па се ови подаци морају навести у извјештају. Препоручује се да се прије испитивања из матичног јата узме неколико јединки риба и измјери њихова тежина како би се процијенила средња тежина јединки матичног јата.

1.8.2.4. Насад

Велика количина воде у односу на тежину јединки риба користи се како би се смањила редукција вриједности C_w проузрокована додавањем јединки рибе на почетку испитивања и да би се избјегло смањење концентрације раствореног кисеоника. Важно је да режим насада јединки рибе одговара врсти рибе која се користи у испитивању. Препоручује се режим насада од 0,1 g до 1,0 g рибе (свјеже масе) по литру воде на дан. Повећан унос се користи ако се покаже да се тражена концентрација испитиване супстанце може одржати унутар граница од $\pm 20\%$ и да сатурација кисеоника не пада испод 60%.

У избору одговарајућег режима уноса, узима се у обзир природно станиште дате врсте риба. На примјер, риба која живи при дну може за исту запремину воде захтијевати већу површину дна у акваријуму у односу на пелагијске врсте.

1.8.2.5. Исхрана

Током периода аклиматизације и периода трајања испитивања, рибе се хране одговарајућом храном познатог садржаја липида и укупних беланчевина, у количини довољној да их одржи здравима и са сталном тјелесном тежином. Рибе се хране сваки дан у току читавог периода аклиматизације и у току трајања испитивања у количини од приближно 1% до 2% тјелесне тежине дневно. Овакав режим одржава садржај липида код већине рибљих врста на релативно уједначеном нивоу у току испитивања. Количина хране мора се прерачунати, нпр. једном седмично, како би се одржала уједначена тјелесна тежина и уједначен садржај липида. За овај прерачун, тежина јединки у сваком акваријуму одређује се на основу тежине јединки рибе које су претходни пут узете за узорковање из тог акваријуму. Не мјери се тежина преосталих

јединки у акваријуму.

Храна која није поједена и екскременти свакодневно се испуштају из акваријума након храњења (30 минута до 1 сат). Акваријуми се одржавају чистим, у што већој могућој мјери, у току читавог трајања испитивања, тако да се концентрација органске материје одржава на што нижем нивоу, с обзиром на то да присуство органског угљеника може ограничити биодоступност испитиване супстанце¹.

Многе врсте рибље хране направљене су од рибљих прерађевина, те треба анализирати садржај те хране на присуство испитиване супстанце. Било би добро анализирати пестициде и тешке метале у храни.

1.8.2.6. Свјетлост и температура

Фотопериод уобичајено траје 12 до 16 сати, а температура (± 2 °C) треба да одговара врсти риба која се користи у испитивању (видјети Дио трећи ове методе). Врста и својства освјетљења треба да буду познати. Потребан је опрез због могуће трансформације испитиване супстанце под утицајем свјетлости при датим условима освјетљења дефинисаним за ову методу. Користи се одговарајуће освјетљење и избјегава излагање рибе вјештачком свјетлу. У неким случајевима пожељно је користити одговарајући филтер за блокирање UV зрачења таласне дужине испод 290 nm.

1.8.2.7. Концентрације испитиване супстанце

Испитивање се одвија у проточном систему и испитују се најмање двије концентрације испитиване супстанце. Виша или највиша концентрација испитиване супстанце обично је 1% акутне асимптотске вриједности LC_{50} те супстанце и мора да буде најмање десет пута виша од лимита детекције примијењеног аналитичког поступка.

Највиша испитивана концентрација супстанце може да се одреди дијелењем $96\text{ h } LC_{50}$ вриједности за акутну токсичност са одговарајућом ACR^{LXIV} вриједношћу (ACR неких хемикалија секреће у распону од 3 до 100). Уколико је могуће, у испитивању се користи једна или више других концентрација које се од највише испитиване концентрације разликују за фактор 10. Ако то није могуће, због критеријума од 1% LC_{50} и лимита детекције аналитичке методе, може да се употреби мањи фактор или се разматра испитивање супстанце која је обиљежена радиоактивним изотопом угљеника – C^{14} . Ниједна концентрација не треба да буде једнака максималној растворљивости испитиване супстанце.

Када се користи растварач, његова концентрација не треба да буде већа од 0,1 ml/l и треба да буде иста у свим третманима. Растварач заједно са испитиваном супстанцом доприноси укупном садржају органског угљеника у медијуму и треба да буде познат његов удио у укупном садржају органског угљеника. Употребу растварача треба свести на најмању могућу мјеру.

1.8.2.8. Контроле

У испитивању је потребно имати једну контролну групу са јединкама рибе само у чистом медијуму или, уколико је релевантно, додатну контролну групу са растварачем, по условом да је претходно утврђено да дати растварач не испољава ефекат на јединке. У супротном, морају се поставити обе контролне групе

^{LXIV} Однос акутне и хроничне токсичности (acute/chronic toxicity ratio) је фактор који служи за процјену хроничне токсичности неке хемикалије на основу података о њеној акутној токсичности и обрнуто.

1.8.3. Учесталост мјерења квалитета воде

Током испитивања у свим акваријумима треба мјерити: растворени кисеоник, ТОС, рН вриједност и температуру акваријумима. Укупна тврдоћа и салинитет, уколико су релевантни, мјере се у контролама и у једном акваријуму са вишом (или највишом) концентрацијом. Растворени кисеоник и салинитет, уколико је релевантно, мјере се најмање три пута: на почетку, око средине и на крају фазе уноса и једном седмично у току фазе елиминације. ТОС се мјери на почетку испитивања (24 сата и 48 сати прије почетка фазе уноса) прије уноса рибе и најмање једанпут седмично у току фазе уноса и елиминације. Температура се мјери свакодневно. Вриједност рН се мјери на почетку и на крају сваке фазе, а тврдоћа једанпут у току испитивања. Пожељно је непрекидно мјерити температуру најмање у једном акваријуму.

1.8.4. Узорковање и анализирање рибе и воде

1.8.4.1. Распоред узорковања рибе и воде

Узорак воде из комора за испитивање, ради одређивања концентрације испитиване супстанце, узима се прије уноса рибе и у току фазе уноса и елиминације. Вода се узима кад и риба и то прије њеног храњења. Током фазе уноса, мјере се концентрације испитиване супстанце да би се потврдило да су задовољени критеријуми квалитета.

Јединке риба узоркују се најмање пет пута у току фазе уноса и најмање четири пута у току фазе елиминације. У неким случајевима је тешко израчунати довољно прецизну процјену BCF вриједности на основу овог броја узорака, нарочито кад се ради о процесу уноса и елиминације који се не понаша по моделу кинетике првог реда, па узорковање треба обављати чешће у току обе фазе (видјети Дио пети ове методе). Додатни узорци чувају се и анализирају само ако се резултати првог круга анализа покажу неодговарајућима за израчунавање BCF са жељеном прецизношћу.

Примјер прихватљивог распореда узимања узорака дат је у Дијелу четвртном ове методе. Други распореди могу се одредити помоћу других претпостављених вриједности K_{ow} за израчунавање трајања изложености у коме долази до 95% уноса.

Узорковање се наставља у току фазе уноса све док се не успостави равнотежно стање или у току 28 дана, зависно од тога који се услов прије испуни. Ако се равнотежно стање не постигне у току 28 дана, узорковање се наставља све до постизања равнотежног стања или до 60 дана, зависно од тога који услов се прије испуни. Прије почетка фазе елиминације, јединке риба се преносе у акваријуме са чистим медијумом.

1.8.4.2. Узимање и припрема узорака

Узорци воде за анализу узимају се нпр. испуштањем воде кроз инертне цијеви постављене на средини акваријума. Филтрација ни центрифугирање не одвајају увијек фракције испитиване супстанце које нису биодоступне од фракција које јесу биодоступне (важи нарочито за суперлипофилне хемикалије односно оне хемикалије чији је $\log P_{ow} > 5$)^{1,5}. Није увијек потребно радити филтрирање или центрифугирање узорака. Умјесто тога, потребно је коморе за испитивање држати што чистијим, а у току фазе уноса и фазе елиминације мора се пратити садржај укупног органског угљеника.

При сваком узорковању одговарајући број јединки риба (обично најмање четири) уклања се из коморе за испитивање. Узорковане јединке брзо се испирају водом, обришу од сувишне течности, тренутно убијају на најхуманији начин и измјере.

Пожељно је анализирати узорке воде и јединки риба одмах после узорковања, чиме се избјегава разградња или други начини губитка и омогућава израчунавање

брзина уноса и елиминације у току испитивања. Брзом анализом се омогућава правовремено одређивање тачке постизања равнотежног стања.

Ако се анализа не обави одмах, узорци се чувају на одговарајући начин. Прије почетка испитивања потребно је имати податке о одговарајућим начинима складиштења за испитивану супстанцу, нпр. замрзавање, чување на температури од 4 °C, трајање складиштења, екстракција, итд.

1.8.4.3. Квалитет аналитичког поступка

Метода испитивања зависи од тачности, прецизности и осјетљивости примијењене аналитичке методе за дату испитивану супстанцу, па је неопходно испитивањем провјерити да ли су прецизност и поновљивост хемијске анализе, као и ефикасност аналитичког поступка за испитивану супстанцу у води и риби, задовољавајући за одређени аналитички поступак. Мора се анализирати и вода за разблаживање на присуство дате испитиване супстанце.

По потреби се коригују вриједности C_w и C_f добијене из испитивања и то помоћу вриједности ефикасности аналитичке технике и вриједности фона у контроли. Потребно је пажљиво руковати узорцима рибе и воде тако да се у највећој могућој мјери онемогући контаминација и губици (на примјер губици који могу настати услед адсорпције на опрему за узорковање).

1.8.4.4. Анализа узорака рибе

Ако се у испитивању користе обиљежене супстанце, може се анализирати укупни радио обиљежени материјал (односно полазна супстанца и њени метаболити), или узорци могу бити пречишћени тако да се полазна супстанца може анализирати посебно. Главни метаболити могу се окарактерисати у равнотежном стању или на крају фазе уноса, зависно од тога који услов се прије испуни. Ако је BCF у смислу укупних радиоактивних резидијума $\pm 1.000\%$, саветује се (за одређене категорије хемикалија, као што су пестициди чврсто препоручује) да се идентификују и квантификују продукти разградње који чине $\pm 10\%$ укупних резидијума у ткиву рибе у равнотежном стању. Ако се идентификују и квантификују продукти разградње који чине $\pm 10\%$ укупних радиоактивних резидијума у рибљем ткиву, препоручује се и идентификација и квантификација продукта разградње у медијуму.

Концентрација испитиване супстанце треба да се мјери у свакој јединки рибе која је претходно измјерена. Ако то није могуће, концентрација испитиване супстанце може се одредити у обједињеном узорку, али такво одређивање смањује број статистичких поступака који се могу примијенити на дате податке. Ако се узимају у обзир специфични статистички поступак и статистичка снага, у испитивање се мора укључити одговарајући број јединки риба да би се задовољили критеријуми за жељени поступак анализе обједињених узорака и за статистички значај испитивања^{6,7}.

BCF се изражава у функцији укупне свјеже масе, а за високо липофилне супстанце и у функцији садржаја липида. Садржај липида у рибама одређује се при сваком узимању узорака, уколико је то могуће. За одређивање садржаја липида морају се користити одговарајуће методе (видјети Дио четврти^{8, 2} ове методе). Као стандардна метода препоручује се техника екстракције хлороформ/метанол⁹. Различите методе дају различите вриједности¹⁰, па је важно детаљно описати примијењену методу. Анализа садржаја липида по могућности се спроводи у истом екстракту у којем се мјери и концентрација испитиване супстанце, с обзиром на то да се липиди често морају уклонити из екстракта да би се екстракт могао анализирати методом хроматографије. Садржај липида у риби (у mg/kg мокре тежине) на крају испитивања не смије да се разликује за више од $\pm 25\%$ у односу на садржај на почетку испитивања. Мора се навести и проценат суве материје ткива да би се омогућила конверзија вриједности

концентрације липида у функцији свјеже масе у концентрацију липида у функцији суве масе.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Крива уноса за испитивану супстанцу добија се графичким приказом концентрације испитиване супстанце у или на риби (или одређеним ткивима) у фази уноса у функцији времена. Ако је крива достигла плато, односно ако је постала приближно паралелна са х-осом, BCF_{SS} се израчунава формулом:

$$BCF_{SS} = \frac{C_f \text{ као равнотежно стање (средња вредност)}}{C_w \text{ као равнотежно стање (средња вредност)}}$$

Кад се не достигне равнотежно стање, могуће је израчунати BCF_{SS} који је довољно прецизан за процјену ризика из равнотежног стања као 80% ($1,6/k_2$) или 95% ($3,0/k_2$) еквилибријума.

Одређује се и BCF_K као однос k_1/k_2 , двије константе кинетике првог реда. Константа брзине елиминације (k_2) обично се одређује из криве елиминације (односно графичког приказа смањења концентрације испитиване супстанце у риби у функцији времена). Затим се израчунава константа брзине уноса (k_1) с обзиром на k_2 и вриједност C_f која се одређује из криве уноса (видјети Дио шести ове методе). Најбољи поступак за одређивање вриједности BCF_K и константи k_1 и k_2 је употребом рачунара коришћењем метода за процјену нелинеарних параметара¹¹. Може се користити и графички метод за израчунавање k_1 и k_2 . Ако крива елиминације очигледно није крива кинетике првог реда, морају се употријебити сложенији модели (видјети литературу у Дијелу четвртом ове методе) и потражити савјет статистичара.

2.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Треба бити опрезан приликом тумачења резултата испитивања када се измјерене концентрације испитиване супстанце налазе близу лимита детекције примијењене аналитичке методе.

Јасно дефинисане криве уноса и елиминације су индикатори доброг квалитета података. Разлика између вриједности константи уноса/елиминације за двије примијењене концентрације испитиване супстанце треба да буду мање од 20%. У извјештају о испитивању наводе се и објашњавају опажене значајне разлике у брзинама уноса/елиминације за двије примијењене концентрације испитиване супстанце. Уобичајено, интервали повјерења за вриједности BCF из добро осмишљеног и изведеног испитивања износе око $\pm 20\%$.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај мора да садржи сљедеће податке:

1) испитивана супстанца:

- физичка природа и уколико је релевантно, физичке и хемијске особине;
- подаци о хемијској идентификацији (укључујући садржај органског угљеника, уколико је прикладно);
- уколико се испитују обиљежене супстанце, тачан положај радиоактивно

обилежених атома и проценат радиоактивности повезан са нечистоћама;

2) врсте које се користе у испитивању:

- латински назив, сој, поријекло, претходни третмани (уколико их је било), аклиматизација, узраст, величина јединки, итд.

3) услови испитивања:

- примијењени услови испитивања (нпр. проточни или семи-статички);
- тип и својства примијењеног освјетљења и трајање фотопериода;
- поставка испитивања (нпр. број и величина акваријума, динамика измјене медијума у акваријумима, број понављања, број једники риба по понављању, број концентрација испитиване супстанце, дужина трајања фаза уноса и елиминације, учесталост узимања узорака рибе и воде);
- поступак припреме основних раствора и учесталост измјене (уколико се користи растварач за повећање растворљивости испитиване супстанце, мора се навести који растварач, његова концентрација и допринос садржају укупном органског угљеника у медијуму);
- номиналне концентрације испитиване супстанце, средње вриједности и стандардне девијације концентрација измјерених у акваријумима и поступак којим су одређене;
- извор воде за разблаживање, опис сваке претходне обраде, резултати било ког испитивања који потврђује да јединке рибе могу да живе у тој води, као и особине воде: рН вриједност, тврдоћа, температура, концентрација раствореног кисеоника, резидијуми хлора (уколико је мјерено), укупни органски угљеник, суспендоване материје, салинитет медијума (уколико је примјерено) и резултати свих мјерења која су урађена у току испитивања;
- квалитет воде у акваријумима, рН вриједност, тврдоћа, ТОС, температура и концентрација раствореног кисеоника;
- детаљни подаци о храњењу (нпр, врста хране, поријекло, састав – по могућности, бар садржај липида и протеина, количина хране и учесталост храњења);
- подаци о обради узорака рибе и воде, укључујући детаље о припреми, чувању, екстракцији и аналитичким методама (и прецизност) примијењеним на испитиваној супстанци и садржај липида уколико је мјерен).

4) резултати:

- резултати сваког прелиминарног испитивања;
- смртност у контролним и у свим испитиваним групама, као и свако уочено абнормално понашање;
- садржај липида у јединкама рибе (уколико је одређивано у току испитивања);
- криве (укључујући све податке мјерења) које показују унос и елиминацију испитиване супстанце из рибе и вријеме до успостављања равнотежног стања;
- C_f и C_w (са стандардном девијацијом и интервалима повјерења, уколико је примјерено) за сва узорковања (C_f изражен у $\mu\text{g/g}$ мокре тежине (ppm) цијеле рибе или одређених ткива рибе, нпр. липида, и C_w у mg/g (ppm). C_w вриједности за контролу (вриједност фона се такође мора навести);
- BCF_{ss} , односно BCF_k , уколико је примјењиво, 95% интервали повјерења за константе брзина уноса и елиминације (све изражене у односу на цијелу рибу, и укупни садржај липида уколико је измјерен, рибе или одређених ткива рибе), интервала повјерења и стандардне девијације (уколико се располаже тим подацима) и поступци израчунавања/анализе података за сваку концентрацију испитиване супстанце;
- ако су коришћене обилежене супстанце и уколико је захтијевано, може се

приказати акумулација свих детектованих метаболита;

- сва необична опажања у току испитивања, сва одступања од овде описаних поступака и све остале релевантне информације;

Резултати испод лимита детекције не користе се за израчунавање константи брзина.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. Connell D.W. (1988) Bioaccumulation behaviour of persistent chemicals with aquatic organisms. Rev. Environ. Contam. Toxicol. 102, p. 117-156.
2. Bintein S., Devillers J. and Karcher W. (1993) Nonlinear dependence of fish bioconcentration on *n*-octanol/water partition coefficient. SAR and QSAR in Environmental Research, 1, p. 29-390.
3. OECD, Paris (1996) Direct Phototransformation of chemicals in water. Environmental Health and Safety Guidance Document Series on Testing and Assessment of Chemicals. No 3.
4. Kristensen P. (1991) BioConcentration in fish: Comparison of bioconcentration factors derived from OECD and ASTM testing methods; influence of particulate organic matter to the bioavailability of chemicals. Water Quality Institute, Denmark.
5. US EPA 822-R-94-002 (1994) Great Lake Water Quality Initiative Technical Support Document for the Procedure to Determine Bioaccumulation Factors. July 1994.
6. US FDA, (Food and Drug Administration) Revision. Pesticide analytical manual, 1, 5600 Fisher's Lane, Rockville, MD 20852, July 1975.
7. US EPA (1974). Section 5, A(1) Analysis of Human or Animal Adipose Tissue, in Analysis of Pesticide Residues in Human and Environmental Samples, Thompson J.F. (ed.) Research Triangle Park, N.C. 27711.
8. Compaan H. (1980) in 'The determination of the possible effects of chemicals and wastes on the aquatic environment: degradation, toxicity, bioaccumulation' Ch. 2.3, Part II. Government Publishing Office, The Hague, The Netherlands.
9. Gardner et al, (1995) Limn. & Oceanogr. 30, p. 1099-1105.
10. Randall R.C., Lee H., Ozretich R.J., Lake J.L. and Pruell R.J. (1991). Evaluation of selected lipid methods for normalising pollutant bioaccumulation. Envir. Toxicol. Chem. 10, p. 1431-1436.
11. CEC, Bioconcentration of chemical substances in fish: the flow-through method-Ring Test Programme, 1984 to 1985. Final report March 1987. Authors: P. Kristensen and N. Nyholm.
12. 12.ASTM E-1022-84 (Reapproved 1988) Standard

Дио други

Хемијске особине одговарајуће воде за разблаживање

	Параметар	Гранична концентрација
1	Суспендове материје	5 mg/l
2	Укупни органски угљеник	2 mg/l
3	Нејонизовани амонијак	1 µg/l
4	Резидијуми хлора	10 µg/l
5	Укупни оргонофосфорни пестициди	50 ng/l

6	Укупни органохлорни пестициди плус РСВ	50 ng/l
7	Укупни органски хлор	25 ng/l
8	Алуминијум	1 µg/l
9	Арсен	1 µg/l
10	Хром	1 µg/l
11	Кобалт	1 µg/l
12	Бакар	1 µg/l
13	Гвожђе	1 µg/l
14	Олово	1 µg/l
15	Никл	1 µg/l
16	Цинк	1 µg/l
17	Кадмијум	100 ng/l
18	Жива	100 ng/l
19	Сребро	100 ng/l

Дио трећи

Препоручене врсте риба за испитивања

	Препоручене врсте	Препоручени опсег температура (°C)	Препоручена укупна дужина јединки (cm)
1	<i>Danio rerio</i> ^{LXV} (Teleostei, Cyprinidae) (Hamilton-Buchanan), зебрица	20 – 25	3,0 ± 0,5
2	<i>Pimephales promelas</i> (Teleostei, Cyprinidae) (Rafinesque)	20 – 25	5,0 ± 2,0
3	<i>Cyprinus carpio</i> (Teleostei, Cyprinidae) (Linnaeus), шаран	20 – 25	5,0 ± 3,0
4	<i>Oryzias latipes</i> (Teleostei, Poeciliidae) (Temminck and Schlegel)	20 – 25	4,0 ± 1,0
5	<i>Poecilia reticulata</i> (Teleostei, Poeciliidae) (Peters), гупи	20 – 25	3,0 ± 1,0
6	<i>Lepomis macrochirus</i> (Teleostei, Centrarchidae) (Rafinesque)	20 – 25	5,0 ± 2,0
7	<i>Oncorhynchus mykiss</i> (Teleostei, Salmonidae) (Walbaum), калифорнијска пастрмка	13 – 17	8,0 ± 4,0

^{LXV}Meyer A., Orti G. (1993) Proc. Royal Society of London, Series B., Vol. 252, p. 231

8	<i>Gasterosteus aculeatus</i> (Teleostei, Gasterosteidae) (Linnaeus) кољушка	18 – 20	3,0 ± 1,0
---	--	---------	-----------

Различите естуарске и морске врсте риба које се користе у другим земљама су: *Leiostomus xanthurus*, *Cyprinodon variegatus*, *Menidia beryllina*, *Cymatogaster aggregata*, *Parophrys vetulus*, *Leptocottus armatus*, *Gasterosteus aculeatus*, *Dicentrarchus labrax* и *Alburnus alburnus*.

ПРИКУПЉАЊЕ

Наведене врсте риба лако се размножавају и узгајају. У многим дијеловима свијета ове врсте риба могу се набавити у току цијеле године. Како су наведене врсте погодне и за узгајање у лабораторијским условима, здравствено стање и поријекло јединки које се користе за испитивање је, уз контролу присуства паразита и болести, увијек познато.

Дио четврти

ПРЕДВИЂАЊЕ ТРАЈАЊА ФАЗА УНОСА И ЕЛИМИНАЦИЈЕ

1. ПРЕДВИЂАЊЕ ТРАЈАЊА ФАЗЕ УНОСА

Прије извођења испитивања, процјена k_2 и процјена времена потребног да се успостави равнотежно стање може се добити из емпиријских односа између вриједности k_2 и коефицијента расподеле у систему *n*-октанол/вода (P_{ow}) или k_2 и растворљивости у води испитиване супстанце (s).

Процјена k_2 (дан⁻¹) може се добити, нпр. из следеће емпиријске једначине¹:

$$\log_{10} k_2 = 0.414 \log_{10}(P_{ow}) + 1.47 \times (r^2 = 0.95) \quad (\text{једначина 1})$$

За остале једначине видјети у литератури².

Ако подиони коефицијент (P_{ow}) није познат, може се направити процјена³ на основу познавања растворљивости испитиване супстанце у води користећи једначину:

$$\log_{10} P_{ow} = 0.862 \log_{10}(s) + 0.710 \times (r^2 = 0.994) \quad (\text{једначина 2})$$

при чему s је растворљивост (mol/l): ($n=36$)

Ови односи важе само за супстанце са вриједностима $\log P_{ow}$ између 2 и 6,5⁴.

Вријеме потребно да се постигне одређени проценат равнотежног стања може се добити из опште кинетичке једначине која описује унос и елиминацију (кинетика првог реда):

$$\frac{dC_f}{dt} = k_1 \times C_w - k_2 \times C_f$$

или ако је вриједност C_w константна:

$$C_f = \frac{k_1}{k_2} \times C_w (1 - e^{-k_2 t}) \quad (\text{једначина 3})$$

Кад се приближава достигање равнотежног стања ($t \rightarrow \infty$), једначина 3 може се свести^{5, 6} на:

$$C_f = \frac{k_1}{k_2} \times C_w \quad \text{или} \quad \frac{C_f}{C_w} = \frac{k_1}{k_2} = BCF$$

Онда се из израза $k_1/k_2 \times C_w$ може одредити концентрација испитиване супстанце у риби при равнотежном стању ($C_{f,c}$).

Једначина 3 може се претворити у:

$$C_f = C_{f,s} \times (1 - e^{-k_2 t}) \quad \text{или} \quad \frac{C_f}{C_{f,s}} = 1 - e^{-k_2 t} \quad (\text{једначина 4})$$

Примјеном једначине 4, вријеме да се достигне одређени проценат равнотежног стања може се предвидјети кад се k_2 претходно одреди користећи једначине 1 или 2.

Као смјерница, статистички оптимално трајање фазе уноса за добијање статистички прихватљивих података (BCF_K) је период потребан да крива која представља лог-трансформисане податке за концентрацију испитиване супстанце у функцији времена достигне средњу тачку, или $1,6/k_2$, или 80% равнотежног стања, али не више од $3,0/k_2$ или 95% равнотежног стања⁷.

Вријеме потребно да се достигне 80% равнотежног стања је (једначина 4):

$$0,80 = 1 - e^{-k_2 t_{80}} \quad \text{или} \quad t_{80} = \frac{1,6}{k_2} \quad (\text{једначина 5})$$

Слично томе, вријеме потребно за достигање 95% равнотежног стања је:

$$t_{95} = \frac{3,0}{k_2} \quad (\text{једначина 6})$$

На примјер, трајање фазе уноса (t_p) за испитивану супстанцу са $\log(P_{ow}) = 4$ било би (примјеном једначина 1, 5 и 6):

$$\log_{10} k_2 = -0,414(4) + 1,47 \quad k_2 = 0,652 \text{ дана}^{-1}$$

$$t_p(80\%) = 1,6/0,652 \text{ односно } 2,45 \text{ дана (59 сати)}$$

или

$$t_p(95\%) = 3,0/0,652 \text{ односно } 4,6 \text{ дана (110 сати)}$$

Слично томе, за испитивану супстанцу са $s = 10^{-5} \text{ mol/L}$ ($\log(s) = -5,0$), трајање фазе уноса било би (примјеном једначина 1,2,5,6):

$$\log_{10}(P_{ow}) = -0,862(-5,0) + 0,710 = 5,02$$

$$\log_{10} k_2 = -0,414(5,02) + 1,47$$

$$k_2 = 0,246 \text{ дана}^{-1}$$

$$t_p(80\%) = 1,6/0,246 \text{ односно } 6,5 \text{ дана (156 сати)}$$

или

$$t_p(95\%) = 3,0/0,246 \text{ односно } 12,2 \text{ дана (293 сата)}$$

Алтернативно томе, израз:

$$teq = 6,54 \times 10^3 P_{ow} + 55,31 (сати)$$

може се користити да се израчуна вријеме потребно за достизање ефективног равнотежног стања⁴.

2. ПРЕДВИЂАЊЕ ТРАЈАЊА ФАЗЕ ЕЛИМИНАЦИЈЕ

Предвиђање времена потребног да се смањи концентрација испитиване супстанце у организму који се користи у овој методи до одређеног процента почетне концентрације може се добити и из опште једначине која описује унос и елиминацију (кинетика првог реда)^{1, 8}.

За фазу елиминације, претпоставља се да је вриједност C_w нула. Једначина се може редуковати на:

$$\frac{dC_f}{dt} = -k_2 C_f \quad \text{или} \quad C_f = C_{f,o} \times e^{-k_2 t}$$

при чему $C_{f,0}$ је концентрација на почетку периода елиминације. Елиминација од 50% постиже се у времену t_{50} :

$$\frac{C_f}{C_{f,o}} = \frac{1}{2} = e^{-k_2 t_{50}} \quad \text{или} \quad t_{50} = \frac{0,693}{k_2}$$

Слично томе, 95% елиминација постиже се при:

$$t_{95} = \frac{3,0}{k_2}$$

Ако се користи 80% уноса за први период ($1,6/k_2$) и 95% губитка у фази елиминације ($3,0/k_2$), онда фаза елиминације траје приближно два пута дуже од фазе уноса.

Ове процјене се заснивају на претпоставци да се процеси уноса и елиминације могу описати као кинетика првог реда. Уколико се не понашају по моделу кинетике првог реда, морају се користити сложенији модели¹.

ЛИТЕРАТУРА

1. Spacie A. and Hamelink J.L. (1982) Alternative models for describing the bioCONcentration of organics in fish. Environ. ToxiCOL. and Chem. 1, pp 309-320.
2. Kristensen P. (1991) BioCONcentration in fish: COMparison of BCF's derived from OECD and ASTM testing methods; influence of particulate matter to the bioavailability of chemicals. Danish Water Quality Institute.
3. Chiou C.T. and Schmedding D.W. (1982) Partitioning of organic COMpounds in octanol-water systems. Environ. Sci. Technol. 16 (1), pp 4-10.
4. Hawker D.W. and CONnell D.W. (1988) Influence of partition COefficient of lipophilic COMpounds on bioCONcentration kinetics with fish. Wat. Res. 22 (6), pp 701-707.
5. Branson D.R., Blau G.E., Alexander H.C. and Neely W.B. (1975) Transactions of the American Fisheries Society, 104 (4), pp 785-792.

6. Ernst W. (1985) Accumulation in Aquatic organisms. In: Appraisal of tests to predict the environmental behaviour of chemicals. Ed. by Sheehman P., Korte F., Klein W. and Bourdeau P.H. Part 4.4 pp 243-255. SCOPE, 1985, John Wiley & Sons Ltd. N.Y.
7. Reilly P.M., Bajramovic R., Blau G.E., Branson D.R. and Sauerhoff M.W. (1977) Guidelines for the optimal design of experiments to estimate parameters in first order kinetic models, Can. J. Chem. Eng. 55, pp 614-622.
8. Könnemann H. and Van Leeuwen K. (1980) ToxicoKinetics in fish: Accumulation and Elimination of six Chlorobenzenes by Guppies. Chemosphere, 9, pp 3-19.

Дио пети

Примјер узорковања за испитивање биоконцентрације за супстанце са $\log P_{ow} = 4$

Узорковање риба	Распоред узимања узорака		Број узорака воде	Број јединки риба по узорку
	Најмања потребна учесталост (у данима)	Додатно узимање узорака		
Фаза уноса	-10		2^{LXVI} 2	додати 45-80 риба
1.	0,3	0,4	2 (2)	4 (4)
2.	0,6	0,9	2 (2)	4 (4)
3.	1,2	1,7	2 (2)	4 (4)
4.	2,4	3,3	2 (2)	4 (4)
5.	4,7		2	6
Фаза елиминације				Пренос јединки у акваријум са чистим медијумом
6.	5,0	5,3		4 (4)
7.	5,9	7,0		4 (4)
8.	9,3	11,2		4 (4)
9.	14,0	17,5		6 (4)

Напомена: Претходна процјена k_2 за $\log P_{ow}$ од 4,0 је 0,652 дана⁻¹. Укупно

^{LXVI} Узорак воде након минимално три замјене комплетне запремине акваријума. Вриједности у заградама су број узорака (воде, риба) који ће се узети уколико је потребно додатно узорковање.

трајање испитивања постављено је на $3 \times \text{ур} = 3 \times 4,6$ дана, односно 14 дана. За процјену „ур“ видјети Дио четврти ове методе.

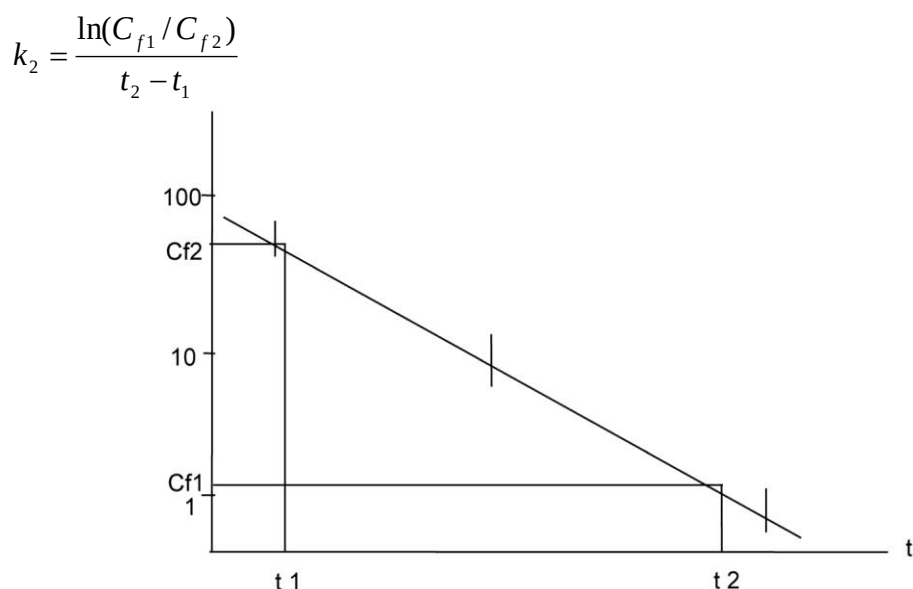
Дио шести

Одабир модела

Већина података добијених из испитивања биоконцентрације може се добро описати помоћу једноставног двопараметарског модела, што се види из линеаризоване криве за вриједности концентрација испитиване супстанце у риби у току фазе елиминације, кад се графички прикаже на семи-логаритамском папиру. (када се ова крива не може линеаризовати, морају се употребити сложенији модели¹).

Графички поступак за одређивање константе брзине елиминације (губитка) k_2

Концентрација испитиване супстанце измјерена у сваком узорку рибе графички се приказује у функцији времена узимања узорка на семи-логаритамском папиру. Нагиб те праве је k_2 .

Напомена: Одступања од праве линије могу указивати на то да се процес елиминације понаша по моделу који је сложенији од кинетике првог реда.

Графички поступак може се примијенити за одређивање константе брзине елиминације када дати процес одступа од модела кинетике првог реда.

Графички поступак за одређивање константе брзине уноса k_1

Кад је позната вриједност k_2 , k_1 се израчунава на следећи начин:

$$k_1 = \frac{C_f k_2}{C_w \times (1 - e^{-k_2 t})} \quad (\text{једначина 1})$$

Вриједност C_f читава се из средње тачке платоа криве уноса која се добија кад се лог-трансформисани подаци за концентрацију графички прикажу у функцији времена.

Компјутерски поступак за израчунавање константи брзина уноса и елиминације
(губитка)

Најбољи начин одређивања фактора биоконцентрације и константе брзина k_1 и k_2 је да се користе рачунар и метода процјене нелинеарних параметара. Овакви компјутерски програми израчунавају вриједности за k_1 и k_2 на основу низа података о концентрацијама испитиване супстанце и сљедећег модела:

$$C_f = C_w \cdot \frac{k_1}{k_2} \times (1 - e^{-k_2 t}) \quad 0 < t < t_c \text{ [једначина 2]}$$

$$C_f = C_w \cdot \frac{k_1}{k_2} \times (e^{-k_2(t-t_c)} - e^{-k_2 t}) \quad t > t_c \quad [\text{једначина 3}]$$

при чему t_c је вријеме на крају фазе уноса.

Овакав приступ омогућава одређивање стандардне девијације за k_1 и k_2 .

У већини случајева k_2 се може процијенити из криве елиминације са релативно високом прецизношћу, па с обзиром на то да постоји јака корелација између параметара k_1 и k_2 , ако се процјењују истовремено, саветује се да се прво израчуна k_2 само из података из фазе елиминације, а након тога да се израчуна k_1 из података из фазе уноса помоћу нелинеарне регресионе анализе.

С.14. ИСПИТИВАЊЕ РАСТА РИБЉЕ МЛАЋИ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 215 (2000) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Метода испитивања осмишљена је за процјену ефекта на раст након продуженог излагања рибље млађи хемикалијама. Базира се на методи, која је развијена и испитана међулабораторијским испитивањем^{1,2}, за процјену ефекта хемикалија на раст рибље млађи калифорнијске пастрмке у проточним условима. Могу се користити и друге добро описане врсте. Постоје искуства са испитивањем раста врсте *Daniorerio*^{LXVII} (зебрица)^{3,4} и *Oryziaslatipes*^{5,6,7}.

Видјети и општи увод Прилога 3.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Најнижа концентрација која доводи до значајних ефеката (у даљем тексту: LOEC) је најнижа концентрација испитиване супстанце при којој је опажен значајан утицај (при $p < 0,05$) у поређењу са контролом. Све испитиване концентрације изнад LOEC морају имати штетне ефекте једнаке или веће од оних опажених при LOEC.

Концентрација која не доводи до значајног ефекта (у даљем тексту: NOEC) је концентрација непосредно испод LOEC.

ЕС_x у овој методи испитивања је концентрација испитиване супстанце која доводи до x% промјене у брзини раста рибе у поређењу са контролама.

Насад је свјежа маса риба по запремини воде.

Густина насада је број јединки риба по запремини воде.

Специфична брзина раста поједине рибе је брзина раста јединке у односу на њену почетну тежину.

Просјечна специфична брзина раста по комори за испитивање је средња брзина раста популације риба у акваријуму у једном третману (концентрацији).

Псеудоспецифична брзина раста је појединачна брзина раста у поређењу са средњом вриједношћу почетне тежине популације риба у акваријуму.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Рибља млађ у експоненцијалној фази раста се након мјерења ставља у коморе за испитивање и излаже опсегу сублеталних концентрација испитиване супстанце растворене у води по могућности у проточним условима, или уколико то није могуће, у одговарајућим полу-статичном систему (уз потпуно периодично обнављање испитиваног медијума). Испитивање траје 28 дана. Риба се свакодневно храни. Количина хране одређује се на основу почетне тежине рибе и може се прорачунати након 14 дана. Риба се поновно мјери на крају испитивања. Ефекти на стопу раста анализирају се помоћу регресионог модела да би се процијенила концентрација која је довела до x% промјене у стопи раста, тј. ЕС_x (нпр. ЕС₁₀, ЕС₂₀, или ЕС₃₀). Алтернативно,

^{LXVII}Meyer, A., Bierman, C.H. and Orti, G. (1993). The phylogenetic position of the zebrafish (*Danio rerio*), a model system in developmental biology: an invitation to the comparative method. Proc. R. Soc. Lond. B. 252, 231-236.

подаци се могу поредити са контролним вриједностима да би се одредила најнижа концентрација која доводи до значајног ефекта, а затим и концентрација која не доводи до значајног ефекта.

1.4. ПОДАЦИ О ИСПИТИВАНОЈ СУПСТАНЦИ

Треба имати податке о акутној токсичности (види методу испитивања С.1) из испитивања урађеном, по могућности, на истој врсти риба. То значи да је позната растворљивост у води и напон паре испитиване супстанце и да постоји поуздани аналитички поступак за квантификацију супстанце у раствору са познатом и документованом прецизношћу и границом детекције.

Корисни подаци су и структурне формуле, чистоћа супстанце, стабилност у води и на свјетлу, pK_a , P_{ow} и резултати испитивања брзе биоразградљивости (види методу испитивања С.4).

1.5. ПРИХВАТЉИВОСТ ИСПИТИВАЊА

Да би испитивање било прихватљиво, треба да се задовоље сљедећи услови:

- смртност у контролама не смије премашити 10% на крају испитивања
- пораст средње тежине риба из контролне групе мора бити довољан да омогући детекцију минималне варијације стопе раста која се сматра значајном. Резултати међулабораторијског испитивања² са калифорнијском пастрмком показали су да се у току 28 дана средња вриједност тежине рибе у контролама мора повећати најмање за половину (односно 50%) средње вриједности њихове почетне тежине; нпр. 1 g/риба (= 100%), коначна тежина након 28 дана: > 1,5 g/риба (> 150%);
- концентрација раствореног кисеоника мора бити најмање 60% вриједности засићења ваздуха (*air saturation value*, у даљем тексту: ASV) у току читавог испитивања;
- температура воде у испитиваним акваријумима не смије међусобно да се разликује за више од ± 1 °C у било ком тренутку у току испитивања и треба да се одржава унутар опсега ± 2 °C у оквиру препорученог опсега температуре за испитивану врсту (видјети Дио други ове методе).
-

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Опрема

У овој методи испитивања користи се уобичајена лабораторијска опрема, а поготово:

- оксиметар и рН-метар;
- опрема за одређивање тврдоће воде и алкалитета;
- одговарајућа опрема за контролу температуре и по могућности континуирани надзор;
- коморе за испитивање од хемијски инертног материјала и погодног капацитета сходно препорученом насаду и густини насада (видјети одјељак 1.8.5. и Дио други ове методе);
- прецизна вага (тачност $\pm 0,5\%$).

1.6.2. Вода

У испитивању се може користити свака вода у којој испитивана врста показује задовољавајуће преживљавање и раст у дужем временском периоду. Вода мора да буде сталног квалитета у току читавог трајања испитивања. Вриједност рН воде треба да буде унутар опсега од 6,5 до 8,5 и у току сваког конкретного испитивања да буде унутар опсега од $\pm 0,5$ рН јединица. Препоручује се тврдоћа изнад 140 mg/l CaCO₃). Да би се предуприједио прекомјеран утицај воде за разблаживање на резултате испитивања (нпр. комплексирањем испитиване супстанце), треба узимати узорке за анализу у одређеним интервалима. Садржај тешких метала (нпр. Cu, Pb, Zn, Hg, Cd и Ni), главних анјона и катјона (нпр. Ca, Mg, Na, K, Cl и SO₄), пестицида (укупни органофосфорни и органохлорни пестициди) укупног органског угљеника и суспендованих материја треба одредити свака три мјесеца ако се зна да је вода за разблаживање релативно сталног квалитета. Ако је вода показала константан квалитет у току претходних годину дана, анализе могу да се раде ређе, а интервали могу бити дужи (сваких 6 мјесеци). Неке прихватљиве хемијске особине воде за разблаживање наведене су у Дијелу другом ове методе.

1.6.3. Раствори испитиваних супстанци

Раствори одабраних концентрација тест супстанце припремају се разблаживањем основног раствора.

Основни раствор би, по могућности, требало припремити једноставним мијешањем или мућкањем испитиване супстанце у води механичким путем (нпр. мијешањем или ултразвучно). За припрему одговарајућег концентрованог основног раствора могу се користити колоне засићења (колоне растворљивости).

У неким случајевима је потребно коришћење растварача или дисперзионог средства (средства за повећање растворљивости) да би се припремио основни раствор одговарајуће концентрације. У погодне раствараче убрајају се ацетон, етанол, метанол, диметилсулфоксид, диметилформамид и триетиленгликол. Погодна средства за дисперзију су Cremophor RH40, Tween 80, метилцелулоза 0,01% и HCO-40. Потребан је опрез при коришћењу лако биоразградљивих средстава (нпр. ацетона), односно високо испарљивих једињења, јер могу створити проблеме са повећањем броја бактерија у проточним условима. Ако се користи средство за повећање растворљивости, оно не смије имати значајне ефекте на раст риба ни видљиве штетне ефекте на рибљу млађ, што се може утврдити контролним третманом у коме се рибе излажу само дејству растварача.

Код испитивања у проточним условима потребан је систем који континуирано отпушта и разријеђује основни раствор испитиване супстанце (нпр. мјерна пумпа, систем за пропорционално разблаживање, систем за регулацију засићења) да би се у испитиване акваријуме доставила серија различитих концентрација. Током испитивања, проток основних раствора и воде за разблаживање мора се провјеравати у одређеним интервалима, по могућности сваког дана, и не смије варирати више од 10% у току читавог испитивања. Резултати међулабораторијског испитивања² показали су да је 6 L по граму рибе на дан прихватљива учесталост уклањања воде за калифорнијску пастрмку у току испитивања (видјети дио 1.8.2.2).

Код испитивања у полу-статичном систему (са комплетним периодичним обнављањем медијума), учесталост обнављања медијума зависи од стабилности испитиване супстанце, али се препоручује дневно обнављање. Ако прелиминарна испитивања стабилности (видјети одјељак 1.4) покажу да концентрација испитиване супстанце није стална (односно налази се изван опсега 80% до 120% номиналне

концентрације или пада испод 80% измјерене почетне концентрације) у току периода обнове, испитивање би требало урадити у проточном систему.

1.6.4. Избор врсте за испитивање

За испитивање се препоручује калифорнијска пастрмка, јер је на овој врсти^{1,2} добијено највише података у међулабораторијским испитивањима. Могу се користити и друге добро описане врсте, али се у том случају поступак испитивања мора прилагодити да би се створили погодни услови испитивања. Постоје искуства са испитивањем раста врсте *Daniorerio* (зебрица)^{3,4} и *Oryziaslatipes*^{5,6,7}. Када се у испитивању користе друге врсте, мора се навести разлог за њихов избор, као и за избор методе испитивања.

1.6.5. Узгој рибе

Јединке се бирају из популације риба из истог узгоја, по могућности из истог мреста и узгајају најмање двије недјеље прије испитивања у условима сличним онима који се користе у испитивању, првенствено у погледу квалитета воде и освјетљења. Риба се мора хранити минималним оброцима који износе 2% тјелесне тежине дневно, а ако је могуће 4% тјелесне тежине дневно у току цијелог периода узгоја и испитивања.

Након 48 сати привикавања, записује се колика је смртност и примјењују се критеријуми:

- ако је смртност изнад 10% популације у року од 7 дана, читава серија се одбацује;
- ако је смртност између 5% и 10% популације, риба се аклиматизује додатних 7 дана;
- ако је смртност већа од 5% у току слједећих 7 дана, читава серија се одбацује;
- ако је смртност мања од 5% популације у 7 дана, прихвата се читава серија.

Двије недјеље прије, као ни у току испитивања риба се не смије лијечити од болести.

1.7. ПОСТАВКА ИСПИТИВАЊА

„Поставка испитивања“ односи се на избор броја и размака у серији испитиваних концентрација, број акваријума са сваком поједином концентрацијом и број риба по акваријуму. У идеалном случају, испитивана поставка се бира на основу:

- циља испитивања;
- статистичке анализе која ће се користити;
- расположивости и цене испитивањалних ресурса.

У опису циља испитивања треба прецизирати статистичку снагу при којој треба одредити минималну статистички значајну разлику изабраног параметра (нпр. брзина раста) или захтијевану прецизност при процјени EC_x (нпр. са $x = 10, 20$ или 30 , по могућности не мањи од 10). Без тога се не може тачно препоручити обим испитивања.

Поступак испитивања који је оптималан (јер најбоље искоришћава ресурсе) при примјени једне методе статистичке анализе, није нужно оптималан за другу врсту статистичке анализе. Препоручени поступак испитивања за процјену LOEC/NOEC није исти као поступак који се препоручује за регресиону анализу.

У већини случајева, регресиона анализа има предност над анализом варијансе⁸. Кад се не може пронаћи одговарајући регресијски модел ($p^2 < 0,9$) користи се NOEC/LOEC.

1.7.1. Поставка испитивања за регресиону анализу

При поставци испитивања чији ће резултати бити анализирани регресионим моделима морају се узети у обзир сљедећи важни аспекти:

- ефективна концентрација (нпр. $EC_{10,20,30}$) и опсег концентрација у ком се јавља ефекат испитиване супстанце који нас занима мора да се налази унутар опсега концентрација које се примјењују у испитивању. Највећа прецизност којом се може процијенити ефективна концентрација постиже се кад се ефективна концентрација налази у средини опсега концентрација које се користе у испитивању. Прелиминарно испитивање у циљу одређивања опсега концентрација може помоћи у избору одговарајуће серије испитиваних концентрација;

- поставља се најмање једна контролна и пет додатних комора за испитивање са различитим концентрацијама да би се омогућило задовољавајуће статистичко моделовање. У случајевима кад се користи средство за повећање растворљивости, уз серију акваријума са испитиваном супстанцом потребно је поставити једну контролу која садржи средство за повећање растворљивости у највишој тест концентрацији (видјети одјељке 1.8.3. и 1.8.4. ове методе);

- могу се користити одговарајући геометријске или логаритамске серије⁹ (видјети Дио четврти ове методе). Предност се даје логаритамској расподјели концентрација испитиване супстанце;

- ако је на располагању више од шест комора за испитивање, додатне се користе за понављање, или се расподјељују унутар опсега концентрација испитиване супстанце, како би разлика између појединих концентрација била мања. Обе мјере су подједнако добре.

1.7.2. Поставка испитивања за процјену NOEC/LOEC помоћу анализе варијансе (ANOVA)

За сваку испитивану концентрацију, ако је могуће, треба поставити по двијекоморе за испитивање са истом концентрацијом испитиване супстанце, а статистичка анализа се ради на нивоу коморе¹⁰. Ако се не користе понављања (реплике), не смије постојати никаква варијабилност између комора за испитивање осим варијабилности на нивоу јединки. Искуство је показало¹¹ да је у конкретном случају варијабилност између комора била врло мала у поређењу са варијабилношћу унутар комора (тј. између јединки у једнојкомори), па је статистичка анализа која се ради на нивоу јединке у тесту релативно прихватљива алтернатива.

Обично се користи најмање пет тест концентрација у геометријској серији са фактором који по могућности није већи од 3,2.

Када се изводи испитивање у дупликату, број реплика контролне групе, самим тим и број риба, треба да буде двоструко већи од броја који се користи за сваку испитивану концентрацију, а које треба да буду исте величине^{12, 13, 14}. Кад нема реплика, број јединки у контролној групи треба да буде исти као и број јединки за сваку испитивану концентрацију.

Ако се анализа варијансе (Analysis of Variance, у даљем тексту: ANOVA) ради на нивоу коморе, а не на бази јединке, што повлачи означавање појединих риба или употребу псеудо специфичних брзина раста (видјети одјељак 2.1.2. ове методе), треба поставити довољан број дупликата комора да би се омогућило одређивање стандардне девијације између комора унутар испитиване концентрације. То значи да степени слободе¹⁰ за грешку у анализи варијансе треба да износе најмање 5. Ако се поставе само дупликати контрола, постоји опасност од помака варијабилности грешке, јер се она може повећавати како се повећава средња вриједност брзине раста. С обзиром на

то да ће се брзина раста највјероватније смањивати са повећањем концентрације, постоји могућност да се варијабилност прецијени.

1.8. ПОСТУПАК

1.8.1. Одабир и мјерење испитиваних јединки риба

Важно је свести на минимум варијације у тежини рибе на почетку испитивања. Одговарајући опсег величине за различите врсте риба препоручене за употребу у овој методи испитивања наведени су у Дијелу другом ове методе. За читаву серију јединки риба употребљених у испитивању, тежина јединки на почетку испитивања у идеалном случају треба да буде унутар опсега од $\pm 10\%$ аритметичке средине тежине и ни у ком случају не смије да премаши 25% . Препоручује се мјерење подузорка јединки риба прије испитивања да би се процијенила средња тежина.

Популација рибе из истог узгоја намењена за испитивање не смије се хранити 24 сата прије испитивања. Јединке се затим бирају случајним избором. Примјеном опште анестезије (нпр. водени раствор 100 mg/l трикаин-метан сулфоната (MS 222) неутралисаног додатком два дијела натријум-бикарбоната на један дио MS 222), свака јединка се измјери и одреди јој се свјежа маса (риба се претходно обрише да се уклони сувишна вода) са тачношћу која је наведена у Дијелу другом ове методе. Рибе чија се тјелесна тежина налази унутар одабраног опсега задрже се и затим насумично распоређују у коморе за испитивање. Записује се укупна свјежа маса риба у свакој комори. Употреба анестетика као и манипулација рибом (укључујући брисање и мјерење) може проузроковати стрес и озљеде рибље млађи, посебно код врста риба које су мале величине. Рибљом млађи се мора руковати пажљиво да би се избјегао стрес и повреда животиња укључених у испитивање.

Риба се поновно мјери 28. дана испитивања (видјети одјељак 1.8.6. ове методе). Ако се сматра да је неопходно прерачунати количину хране, риба се може поновно мјерити и 14. дана испитивања (видјети одјељак 1.8.2.3. ове методе). За одређивање промјене у величини рибе према којој ће се прилагодити оброци хране могу се користити и други поступци, као што је фотографска метода.

1.8.2. Услови излагања

1.8.2.1. Дужина

Испитивање траје ≥ 28 дана.

1.8.2.2. Насад и густина насада

Важно је да насад и густина насада одговарају врсти риба која се користи у испитивању (видјети Дио други ове методе). Ако је густина насада превисока, наступиће стрес због пренасељености, који може проузроковати смањене брзине раста и створити могућност за развој болести. Ако је густина насада прениска, може изазвати територијално понашање у риба, које може да утиче на раст. Насад треба да буде довољно низак да се концентрација раствореног кисеоника може одржавати без аерације на нивоу од најмање $60\% \text{ ASV}$. Међулабораторијско испитивање показало је да прихватљива густина насада за калифорнијску пастрмку износи 16 јединки од 3 g до 5 g на запремину од 40 литара . Препоручена учесталост уклањања воде у току испитивања је 6 L по граму рибе на дан.

1.8.2.3. Исхрана

Риба се храни одговарајућом врстом хране (видјети Дио други ове методе) и

задовољавајућом количином хране која омогућава прихватљиву брзину раста. Не смије доћи до раста микроорганизама и замућивања воде. За калифорнијску пастрмку, брзина од 4% њихове тјелесне тежине по дану вјероватно ће задовољити ове услове^{2, 15, 16, 17}. Дневни оброк може да се подијели у два једнака дијела и да се да рибама у два obroка дневно, у размаку од најмање 5 сати. Оброк се базира на почетној укупној тежини рибе у појединачном акваријуму. Ако се риба поновно мјери 14. дана, оброк се прерачунава. Храну рибама треба ускратити 24 сата прије мјерења.

Непоједена храна и фекални садржај морају се свакодневно уклањати из акваријума пажљивим чишћењем дна сваког акваријума и то помоћу усисавања.

1.8.2.4. Свјетлост и температура

Свјетлосни режим и температура воде морају одговарати врсти рибе која се користи у испитивању (видјети Дио други ове методе).

1.8.3. Концентрације испитиване супстанце

Обично је потребно пет различитих концентрација испитиване супстанце без обзира на испитивану поставку (видјети одјељак 1.7.2. ове методе). Претходно познавање токсичности испитиване супстанце (нпр. из испитивања акутне токсичности, односно из прелиминарног испитивања за одређивање опсега концентрација) може да помогне у избору одговарајућих услова испитивања. Ако се испитивање обавља у мање од пет концентрација, наводи се објашњење. Највиша концентрација тест супстанце не смије да буде већа од границе растворљивости супстанце у води.

Кад се користи средство за повећање растворљивости као помоћ у припреми основног раствора, коначна концентрација тог средства не смије да буде већа од 0,1 ml/l и треба ако је могуће да буде иста у свим коморама за испитивање (видјети одјељак 1.6.3. ове методе). Треба избјежавати употребу таквих средстава кад год је могуће.

1.8.4. Контроле

Број контрола са водом за разблаживање зависи од испитиване поставке (видјети одјељак 1.7. до 1.7.2. ове методе). Ако се користи средство за повећање растворљивости, мора се поставити онолико контрола са средством за повећање растворљивости колико има контрола са водом за разблаживање.

1.8.5. Учесталост аналитичких одређивања и мјерења

Током испитивања, концентрације испитиване супстанце одређују се у регуларним интервалима.

У проточном систему, проток разблаживача и токсични основни раствори морају се контролисати у одређеним интервалима, ако је могуће сваког дана. Не смију да варирају више од 10% у току читавог испитивања. Гдје се очекиване концентрације испитиване супстанце налазе унутар $\pm 20\%$ номиналних вриједности (тј. унутар опсега 80% до 120%, видјети одјељке 1.6.2. и 1.6.3. ове методе), препоручује се да се анализирају најмање највиша и најнижа концентрација на почетку испитивања и након тога у недељним интервалима. У случајевима када се не очекује да ће концентрација остати унутар $\pm 20\%$ номиналне (на основу података о стабилности тест супстанце), морају се анализирати све испитиване концентрације, али према истом распореду.

У полустатичном систему (са потпуним периодичним обнављањем медијума) у

којима се очекује да ће концентрација испитиване супстанце остати унутар $\pm 20\%$ номиналне вриједности, препоручује се да се анализирају барем највиша и најнижа концентрација непосредно након припреме и непосредно прије обнављања на почетку испитивања, а након тога једном недјељно. У случајевима када се не очекује да ће концентрација испитиване супстанце бити унутар $\pm 20\%$ номиналне, све концентрације морају се анализирати по истом поступку и распореду какви се користе за стабилније материје.

Препоручује се да се резултати базирају на измјереним концентрацијама. Ако је доказано да се концентрација испитиване супстанце у раствору одржавала унутар $\pm 20\%$ номиналне или измјерене почетне концентрације у току читавог трајања испитивања, резултати се могу базирати на номиналним или измјереним вриједностима.

Узорци можда морају да се филтрирају (нпр. коришћењем величине пора од 0,45 μm) или центрифугирају. Препоручује се центрифугирање. Ако се испитивани материјал не адсорбује на филтере, филтрација може д буде прихватљив поступак.

Растворени кисеоник, рН и температура морају се мјерити у свим коморама у току испитивања. Укупна тврдоћа, алкалитет и салинитет (уколико је релевантан) морају се мјерити у контролама и једнојкомориза испитивање са највишом концентрацијом. Растворени кисеоник и салинитет (уколико је релевантан) мјере се најмање три пута (на почетку, средини и крају испитивања). Код испитивања у полустатичким условима, препоручује се чешће мјерење раствореног кисеоника, по могућности прије и након сваког обнављања воде или најмање једном недјељно. Вриједност рН се мјери на почетку и крају сваког обнављања воде у испитиваној поставци са статичким обнављањем и најмање једном недјељно у проточним условима. Тврдоћа и алкалитет се мјере једном у току сваког испитивања. Температура се, ако је могуће, непрекидно прати у најмање једној комори.

1.8.6. Опажања

Прати се тежина риба. На крају испитивања, сва преживјела риба мора се измјерити и мора се одредити свјежа маса (након брисања сувишне воде) изражено за цијелу групу риба по комори или за јединку. Мјерење риба по групама из појединачних комора има предност над мјерењем појединачних јединки, јер овај други начин захтијева да риба буде појединачно означена. У случају мјерења тежине поједине рибе да би се одредила специфична стопа раста рибе, одабрана техника означавања не смије да изазове стрес код испитиваних јединки (погодна алтернатива хладном жигосању је коришћење танког пецарошког канапа у боји).

Риба се у току трајања испитивања мора свакодневно прегледати, а све спољашње абнормалности (као што су крварење, промјена боје) и абнормално понашање морају се забиљежити. Биљежи се и смртност, а мртву рибу што прије треба уклонити из комора. Мртва риба се не замјењује живом, јер су насад и густина насада довољне да промјена у броју јединки у комори неће имати никакве ефекте на раст. Количину хране треба прилагодити.

2. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Препоручљиво је укључити статистичара у процес избора испитиване поставке и анализу података, с обзиром да су овом методом испитивања допуштене значајне варијације у извођењу, нпр. у броју комора, испитиваних концентрација, риба, итд. С

обзиром на опције које стоје на располагању у смислу испитиване поставке, овде се не дају посебне смјернице у погледу статистичких поступака.

Брзине раста се не израчунавају за коморе у којима је смртност већа од 10%. Стопа смртности наводи се за све испитиване концентрације.

Било који поступак да се користи за анализу података, увијек се одређује посебна брзина раста r између времена t_1 и времена t_2 . Може се дефинисати на неколико начина, у зависности од тога да ли је риба била појединачно означена или се тражи просјек по комори.

$$r_1 = \frac{\log_e w_2 - \log_e w_1}{t_2 - t_1} \times 100$$

$$r_2 = \frac{\log_e w_2 - \log_e w_1}{t_2 - t_1} \times 100$$

$$r_3 = \frac{\log_e w_2 - \log_e w_1}{t_2 - t_1} \times 100$$

при чему:

- r_1 је специфична брзина раста поједине рибе;
- r_2 је просјечна брзина раста специфична за комору;
- r_3 је „псеудо“ специфична брзина раста;
- w_1 и w_2 јесу тежине одређене рибе у времену t_1 односно времену t_2 ;
- $\log_e w_1$ је логаритам тежине поједине рибе на почетку испитивања;
- $\log_e w_2$ је логаритам тежине поједине рибе на крају испитивања;
- $\log_e w_1$ је просјек логаритмских вриједности w_1 за рибу у комори на почетку испитивања;
- $\log_e w_2$ је просјек логаритмских вриједности w_2 за рибу у комори на крају испитивања;
- t_1 и t_2 јесу вријеме (дани) на почетку и крају испитиваног периода.
- r_1 , r_2 и r_3 могу се израчунати за период од 0 до 28 дана и, уколико је примјерено (тј. кад се радило мјерење 14. дана) за периоде од 0 до 14 и од 14 до 28 дана.

2.1.1. Регресиона анализа резултата (моделовање одговора на концентрацију)

Овом методом анализе утврђује се погодан математички однос између специфичне брзине раста и концентрације, што омогућава процјену EC_x , тј. сваке тражене EC вриједности. Помоћу овог поступка, није потребно израчунавати r за сваку поједину рибу (r_1), већ се анализа може базирати на просјеку комора за испитивањег (r_2). Предност се даје другом поступку, који више одговара и у случају употребе најмањих врста.

Просјек специфичне брзине раста за комору (r_2) мора графички да се прикаже у односу на концентрацију, да би се утврдила дозна зависност.

Да би се изразио однос између r_2 и концентрације, мора се изабрати одговарајући модел, а избор одређеног модела мора се аргументовати на одговарајући начин.

Ако се број преживјелих јединки риба разликује од једне до друге коморе, модел се мора адаптирати, тако да се пондирањем превазиђе проблем неједнаке величине група.

Поступак адаптације на модел мора омогућити процјену, нпр. EC_{20} и њеног расипања (стандардне грешке или интервала повјерења). График адаптације на модел треба да се прикаже у односу на податке, тако да се може видјети да је адаптација на

модел била примјерена^{8,18,19,20}.

2.1.2. Анализа резултата за процјену LOEC

Ако су у испитивању коришћени дупликати комора за сваку испитивану концентрацију, процјена LOEC се може базирати на ANOVA просјечне специфичне стопе раста риба по комори (видјети одјељак 2.1. ове методе). Након ове анализе може следити одговарајући поступак^{12,13,14,21} поређења просјечног r за сваку концентрацију са просјечним r за контроле, да се идентификује најнижа концентрација при којој постоји значајна разлика на нивоу вјероватноће од 0,05. Ако нису задовољене потребне претпоставке за параметарску статистику – ненормална дистрибуција или хетерогена варијанса, прије ANOVA подаци се могу трансформисати да би се хомогенизовале варијансе или се може урадити пондирана ANOVA.

Ако у испитивању нису коришћени дупликати комора за сваку концентрацију, ANOVA на бази података за цјелукомору неће бити осјетљива или је неће бити могуће урадити. Компромис је да се уради ANOVA на „псеудо“ специфичним стопама раста r_3 за појединачне јединке риба.

Просјечни r_3 за сваку концентрацију може се затим поредити са просјечним r_3 за сваку контролу. LOEC се може идентификовати као и раније. Мора се истаћи да овај поступак не трпи, нити спријечава, варијабилност између комора, осим варијабилности која постоји због варијабилности између појединих јединки риба. Искуство је показало⁸ да је варијабилност између комора врло мала у поређењу са варијабилношћу између јединки. Ако се појединачне јединке риба не укључе у анализу, мора се описати поступак идентификације екстремних вриједности и оправдати његова употреба.

2.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Резултати се тумаче са опрезом кад се измјерене токсичне концентрације у растворима налазе близу границе детекције примијењеног аналитичког поступка, или кад се у полустатичном систему за испитивање смањи концентрација испитиване супстанце између свјеже припремљеног раствора и прије обнављања.

2.3. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању садржи сљедеће податке:

1) испитивана супстанца:

- природа супстанце и релевантна физичка и хемијска својства;
- подаци о хемијској идентификацији, укључујући чистоћу и аналитички поступак за квантификацију испитиване супстанце уколико је примјењиво.

2) испитивана врста:

- латински назив, ако је могуће: сој, величина, добављач, претходна обрада (ако је рађена) итд.

3) услови испитивања:

- примијењени поступак (нпр. статички, полустатички, проточни и др.);
- испитивана поставка (нпр. број акваријума, концентрације и дупликати, број риба по комори);
- поступак припеме основног раствора и учесталост обнављања (мора се навести ако се користило средство за повећање растворљивости и његова концентрација);
- номиналне концентрације тест супстанце, средња вриједност измјерених вриједности и њихове стандардне девијације у коморама и метода којом су

добијене, као и доказ да се мјерења односе на концентрације испитиване супстанце у правом раствору;

- својства воде за разблаживање: рН, тврдоћа, алкалитет, температура, концентрација раствореног кисеоника, ниво резидуалног хлора (уколико је мјерен), укупни органски угљеник, суспендоване честице, салинитет медијума (уколико је мјерен) и сва друга обављена мјерења;
- квалитет воде у коморама (рН, тврдоћа, температура и концентрација раствореног кисеоника);
- детаљне податке о исхрани (нпр. врста, поријекло и количина хране, ако и динамика исхране).

4) резултати:

- доказ да су контроле задовољиле критеријуме прихватљивости што се тиче преживљења и подаци о смртности при свакој појединој концентрацији тест супстанце;
- коришћене статистичке аналитичке технике, статистика утемељена на дупликатима мјерења или на јединки, обрада података и оправдање за примијењене технике;
- подаци наведени у табели о тежини појединачних риба и средњој тежини риба нултог, 14. (уколико се тежина мјерила 14. дана) и 28. дана просјечне вриједности по акваријуму или псеудоспецифичне брзине раста (уколико је примјерено) за период од 0. до 28. дана и ако је могуће од 0. до 14. као и од 14. до 28. дана;
- резултати статистичке анализе (тј. регресионе анализе или ANOVA) ако је могуће дати табеларно или у графичком облику и LOEC ($p = 0,05$) и NOEC или EC_x са, кад је могуће, стандардним грешкама (уколико је примјерено);
- појава свих необичних реакција риба и сваког видљивог ефекта који узрокује испитивана супстанца.

3. ЛИТЕРАТУРА

1. Solbe J.F. de LG (1987) Environmental Effects of Chemicals (CFM 9350 SLD). Report on a UK Ring Test of a Method for Studying the Effects of Chemicals on the Growth rate of Fish. WRc Report No PRD1388-M/2.
2. Ashley S., Mallett M.J. and Grandy N.J., (1990) EEC Ring Test of a Method for Determining the Effects of Chemicals on the Growth Rate of Fish. Final Report to the Commission of the European Communities. WRc Report No EEC 2600-M.
3. Crossland N.O. (1985) A method to evaluate effects of toxic chemicals on fish growth. Chemosphere, 14, p. 1855-1870.
4. Nagel R., Bresh H., Caspers N., Hansen P.D., Market M., Munk R., Scholz N. and Höfte B.B., (1991) Effect of 3,4-dichloroaniline on the early life stages of the Zebrafish (*Brachydanio rerio*): results of a comparative laboratory study. Ecotox. Environ. Safety, 21, p. 157-164.
5. Yamamoto, Tokio., (1975) Series of stock cultures in biological field. Medaka (killifish) biology and strains. Keigaku Publish. Tokio, Japan.
6. Holcombe, G.W., Benoit D.A., Hammermeister, D.E., Leonard, E.N. and Johnson, R.D., (1995) Acute and long-term effects of nine chemicals on the Japanese medaka (*Oryzias latipes*). Arch. Environ. Contam. Toxicol. 28, p. 287-297.
7. Benoit, D.A., Holcombe, G.W. and Spehar, R.L., (1991) Guidelines for Conducting early life toxicity tests with Japanese medaka (*Oryzias latipes*). Ecological Research Series EPA-600/3-91-063. U.S. Environmental Protection Agency, Duluth, Minnesota.
8. Stephan C.E. and Rogers J.W., (1985) Advantages of using regression analysis to

- calculate results of chronic toxicity tests. *Aquatic Toxicology and Hazard Assessment: Eighth Symposium*, ASTM STP 891, R C Bahner and D J Hansen, Eds., American Society for Testing and Materials, Philadelphia, p. 328-338.
9. Environment Canada, (1992) Biological test method: toxicity tests using early life stages of salmonid fish (rainbow trout, Coho salmon, or Atlantic salmon). Conservation and Protection, Ontario, Report EPS 1/RM/28, p. 81.
 10. Cox D.R., (1958) Planning of experiments. Wiley Edt.
 11. Pack S., (1991) Statistical issues Concerning the design of tests for determining the effects of chemicals on the growth rate of fish. Room Document 4, OECD Ad Hoc Meeting of Experts on Aquatic Toxicology, WRC Medmenham, UK, 10-12 December 1991.
 12. Dunnett C.W., (1955) A Multiple Comparisons Procedure for Comparing Several Treatments with a Control, *J. Amer. Statist. Assoc.*, 50, p. 1096-1121.
 13. Dunnett C.W., (1964) New tables for multiple Comparisons with a Control. *Biometrics*, 20, p. 482-491.
 14. Williams D.A., (1971) A test for differences between treatment means when several dose levels are compared with a zero dose Control. *Biometrics* 27, p. 103-117.
 15. Johnston, W.L., Atkinson, J.L., Glanville N.T., (1994) A technique using sequential feedings of different coloured food to determine food intake by individual rainbow trout, *Oncorhynchus mykiss*: effect of feeding level. *Aquaculture* 120, p. 123-133.
 16. Quinton, J. C. and Blake, R.W., (1990) The effect of feed cycling and ration level on the compensatory growth response in rainbow trout, *Oncorhynchus mykiss*. *Journal of Fish Biology*, 37, p. 33-41.
 17. Post, G., (1987) Nutrition and Nutritional Diseases of Fish. Chapter IX in *Textbook of Fish Health*. T.F.H. Publications, Inc. Neptune City, New Jersey, USA. p. 288.
 18. Bruce, R.D. and Versteeg D.J., (1992) A statistical procedure for modelling continuous toxicity data. *Environ. Toxicol. Chem.* 11, p. 1485-1494.
 19. DeGraeve, G.M., Cooney, J.M., Pollock, T.L., Reichenbach, J.H., Dean, Marcus, M.D. and McIntyre, D.O., (1989) Precision of EPA seven-day fathead minnow larval survival and growth test; intra and interlaboratory study. report EA-6189 (American Petroleum Institute Publication, No 4468). Electric Power Research Institute, Palo alto, CA.
 20. Norbert-King T.J., (1988) An interpolation estimate for chronic toxicity: the IC_p approach. USEnvironmental Protection Agency. Environmental Research Lab., Duluth, Minnesota. Tech. Rep. No 05-88 of National Effluent Toxicity Assessment Center. Sept. 1988. p. 12.
 21. Williams D.A., (1972) The comparison of several dose levels with a zero dose control. *Biometrics* 28, p. 510-531.

Дио други

Врсте риба препоручене за испитивање и погодни услови испитивања

Врста	Препоручени опсег температуре (°C)	Фото- период (h)	Препоручени опсег за почетну тежину рибе (g)	Тражена прецизност мјерења	Насад Стопа оптерећења (g/l)	Густина насада (по литри)	Храна - дужина испитивања (у данима)
Препоручене врсте:							
<i>Oncorhynchus mykiss</i> (калифорнијска пастрмка)	12,5-16,0	12-16	1-5	до најближих 100 mg	1,2-2,0	4	сува ≥ 28 храна за млађ салмонида
Остале добро описане врсте:							
<i>Danio rerio</i> (зебрица)	21-25	12-16	0,050-0,100	до најближих 1 mg	0,2-1,0	5-10	жива храна ≥ 28 (<i>Brachionus</i> <i>Artemia</i>)
<i>Oryzias latipes</i>	21-25	12-16	0,050-0,100	до најближих 1 mg	0,2-1,0	5-20	жива храна ≥ 28 (<i>Brachionus</i> <i>Artemia</i>)

Дио трећи

ХЕМИЈСКЕ ОСОБИНЕ ВОДЕ ЗА РАЗБЛАЖИВАЊЕ ПРИХВАТЉИВОГ
КВАЛИТЕТА

СУПСТАНЦА	КОНЦЕНТРАЦИЈА
Честице	< 20 mg/l
Укупни органски угљеник	< 2 mg/l
Нејонизовани амонијак	< 1 µg/l
Резидуални хлор	< 10 µg/l
Укупни органофосфатни пестициди	< 50 ng/l
Укупни органохлорни пестициди плус полихлоровани бифенили	< 50 ng/l
Укупни органски хлор	< 25 ng/l

Дио четврти

ЛОГАРИТАМСКИ НИЗОВИ КОНЦЕНТРАЦИЈА КОЈЕ СУ ПОГОДНЕ ЗА
ИСПИТИВАЊЕ ТОКСИЧНОСТИ⁹

Колона (Број концентрација између 100 и 10 или између 10 и 1) ^{LXVIII}						
1	2	3	4	5	6	7
100	100	100	100	100	100	100
32	46	56	63	68	72	75
10	22	32	40	46	52	56
3,2	10	18	25	32	37	42
1,0	4,6	10	16	22	27	32
	2,2	5,6	10	15	19	24
	1,0	3,2	6,3	10	14	18
		1,8	4,0	6,8	10	13
		1,0	2,5	4,6	7,2	10
			1,6	3,2	5,2	7,5
			1,0	2,2	3,7	5,6
				1,5	2,7	4,2
				1,0	1,9	3,2
					1,4	2,4
					1,0	1,8
						1,3
						1,0

^{LXVIII} Низ од пет (или више) узастопних концентрација може се изабрати из једне од колони у табели. Средња тачка између двије концентрација у n -тој колони проналазе се у колони $2n + 1$. Наведене вриједности су концентрације изражене у запреминским или масеним процентима (mg/l или $\mu\text{g/l}$). Вриједности се могу множити или дијелити за фактор 10, по потреби. Колона 1 може се користити ако постоји значајна несигурност у вези са нивоом токсичности.

C.15. РИБЕ: МЕТОДА ИСПИТИВАЊА КРАТКОРОЧНЕ ТОКСИЧНОСТИ НА ЕМБРИОНАЛНОМ И ЛАРВАЛНОМ СТАДИЈУМУ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 212 (1998) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Метода испитивања краткорочне токсичности на ембрионе и ларве риба је краткорочни тест у оквиру ког се испитиваној супстанци излажу различити развојни стадијуми рибе, од тек оплођеног јајета па све до стадијума на истеку фазе храњења путем жуманчане кесе. У методи којом се испитује токсичност на ембрионални и ларвени стадијум храна се не додаје па се испитивање треба окончати у фази док се ларве још хране путем жуманчане кесе.

Намјена методе је одређивање леталних и у извјесној мјери, сублеталних ефеката хемикалија на специфичне развојне стадијуме и испитиване врсте. Метода испитивања пружа корисне податке који могу:

1. представљати спону између испитивања леталног и сублеталног дејства,
2. бити коришћена као скрининг тест у оквиру испитивања токсичности у цијелој раној фази живота или у оквиру испитивања хроничне токсичности и
3. бити коришћена за испитивање врста чије технике узгоја нису довољно унапредовале да би омогућиле студије раздобља промјене из ендогеног у егзогени начин исхране.

Прецизну процјену хроничне токсичности хемикалије на испитивану врсту могу дати искључиво испитивања која обухватају све фазе животног циклуса рибе. Свако скраћивање излагања, које није обухватило све фазе животног циклуса, може смањити осјетљивост методе испитивања и потцијенити хроничну токсичност хемикалије. Очекује се да ће испитивање на ембрионалном и ларвалном стадијуму бити мање осјетљиво од испитивања токсичности у цијелој раној фази живота, посебно ако се испитује токсичност изразито липофилних хемикалија ($\log P_{ow} > 4$) и хемикалија специфичног токсичног дејства. Код хемикалија неспецифичног, наркотичког дјеловања, очекује се да разлике у осјетљивости буду мање¹.

Прије објављивања овог испитивања, највише искустава у испитивању токсичности на ембрионални и ларвални стадијум сакупљено је на слатководној риби *Danio rerio* Hamilton-Buchanan (Teleostei, Cyprinidae) – тзв. зебрица. Смијернице за испитивања ове врсте рибе дате су у Дијелу другом ове методе. Могу се користити и друге добро проучене врсте (Табела 1).

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Најнижа ефективна концентрација (Lowest Observed Effect Concentration, у даљем тексту: LOEC) је најнижа концентрација испитиване супстанце при којој је уочено да супстанца, у поређењу са контролном групом, изазива значајно дејство (код $p < 0,05$). Све концентрације више од LOEC морају у току испитивања имати штетно дејство једнако оном или веће од оног уоченог при LOEC.

Концентрација која не доводи до уочљивог ефекта (No Observed Effect Concentration, у даљем тексту: NOEC) је концентрација испитиване супстанце непосредно испод LOEC.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Ембриони и ларве риба излажу се серији концентрација испитиване супстанце растворене у води. У оквиру испитиване поставке, могућ је избор семистатичких или проточних услова. Избор зависи од природе испитиване супстанце. Испитивање започиње постављањем оплођених јаја у коморе за испитивање, а завршава се непосредно прије него жуманчана кеса било које ларве, у било којој од испитиваних комора, буде у потпуности апсорбована, односно прије него што се у контролној групи уочи смртност услед изгладњивања. Процењују се летални и сублетални ефекти, који се затим пореде са вриједностима у контроли, да би се одредила најнижа ефективна концентрација а тиме и концентрација која не доводи до уочљивог ефекта. Резултати се могу анализирати и помоћу регресионог модела, да би се процијенила концентрација испитиване супстанце која доводи до одређеног процентуалног ефекта (LC/EC_x , при чему је x проценат ефекта).

1.4. ПОДАЦИ О ИСПИТИВАНОЈ СУПСТАНЦИ

На располагању треба имати резултате испитивања акутне токсичности (видјети Методу С.1. која је дата у овом прилогу), ако је могуће на истој врсти која је изабрана за испитивање. Резултати могу бити од помоћи при избору прикладног опсега концентрација испитиване супстанце за методу испитивања на раним стадијумима развоја. Потребно је познавати растворљивост испитиване супстанце у води (укључујући и растворљивост у води која се користи за испитивање) и напон пара испитиване супстанце. Потребно је и поуздана аналитичка метода којом се може одредити количина испитиване супстанце у растворима о чијој тачности и граници детекције постоје доступни подаци.

У податке о испитиваној супстанци који су од користи при успостављању услова испитивања у којима се обавља испитивање, спадају структурна формула испитиване супстанце, подаци о хемијској чистоћи, фотостабилности, стабилности у испитиваним условима, pK_a , P_{ow} и резултати испитивања биоразградљивости (видјети Методу С.4. која је дата у овом прилогу).

1.5. ПРИХВАТЉИВОСТ ИСПИТИВАЊА

Да би испитивање било прихватљиво, примјењују се следећи услови:

- укупно преживљавање оплођених јаја у контролним групама и гдје је релевантно, у посудама за испитивање пуњеним само растварачем, мора бити веће или једнако границама дефинисаним у Дијелу трећем и четвртном ове методе;
- у току цијелог испитивања, концентрација раствореног кисеоника мора износити између 60% и 100% вриједности засићења ваздуха (ASV);
- у току цијелог испитивања, температура воде у појединим коморама или узастопним данима не смије ни у ком сату међусобно да се разликује за више од $\pm 1,5$ °C и мора се кретати у температурном опсегу специфицираном за ту испитивану врсту (видјети Дио трећи и четврти ове методе).

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Коморе за испитивање

Може се користити било каква стаклена посуда или посуда од хемијски инертног материјала. Димензије посуда морају бити довољно велике да испитивање

буде изведено у складу са препорученим вриједностима насада (видјети одјељак 1.7.1.2. ове методе). Посуде за испитивање распоређују се по принципу случајног распореда. Ако у лабораторији постоје системски ефекти који се могу контролисати блоком системом, случајни распоред у блоковима (гдје је сваки третман смјештен у по један блок) има предност над потпуно насумичним распоредом. Ако се ради у блоковима, систем се узима у обзир код анализе података. Испитиване коморе треба заштитити од нежељеног узнемиравања.

1.6.2. Избор врсте рибе

Препоручене врсте риба наведене су у Табели 1А. Могуће је коришћење других врста (примјери су наведени у Табели 1Б), али се у том случају процедура модификује, да би се обезбиједили задовољавајући испитивани услови. Ако се користе друге врсте мора се дати објашњење за избор врсте и опис испитиване методе.

1.6.3. Одржавање лабораторијске популације риба

Детаљи о одржавању лабораторијске популације риба у задовољавајућим условима могу се наћи у методи OECD TG 210⁶⁹ и литератури^{2,3,4,5,6}.

1.6.4. Поступање са ембрионима и ларвама

Унутар главне посуде за испитивање, ембриони и ларве могу бити изложени испитиваној супстанци у мањим посудама мрежастих зидова који омогућавају несметан проток испитиваног раствора кроз посуду. Уједначен проток кроз ове мале посуде може се постићи тако што се оне окаче о механичку руку, намјештену тако да посуде помиче горе-доле, држећи организме непрекидно уроњене у медијум. Може се употребити и сифонски систем. Оплођена јаја салмонидних риба могу бити подупрта на шипкама или мрежама чија су окца довољно велика да ларве, након што се излегу, могу да пропадну кроз њих. У семистатичким условима, у којима је обезбијеђено свакодневно обнављање раствора, за уклањање ембриона и ларви прикладно је употребити Пастерове пипете (видјети одјељак 1.6.6. ове методе).

Када се за задржавање јаја унутар главне посуде користе решетке или мреже, оне се морају уклонити чим се ларве излегу, са изузетком мрежа које су и даље потребне за спријечавање бежања ларви. Ако постоји потреба за премјештањем ларви, оне не би смјеле бити изложене ваздуху, нити се за пуштање рибе из посудница за јаја смију користити мрежице (ова мјера опреза може бити сувишна ако се ради о некој мање осјетљивој врсти рибе, нпр. шарану). Погодан моменат за премјештање ларви варира од врсте до врсте, а сам премјештај није увијек нужен. Ако се испитивање одвија у семистатичким условима, могу се користити лабораторијске чаше или плитке посуде, по потреби опремљене мрежицом подигнутом изнад дна посуде. Премјештање ембриона или ларви није неопходно ако је запремина ових посуда довољна да задовољи постављене захтјеве у погледу насада (видјети одјељак 1.7.1.2. ове методе).

1.6.5. Вода

Свака вода чија хемијска својства одговарају својствима прихватљиве воде за разблаживање, (наведено у Дијелу петом ове методе) и у којој јединке испитиване

⁶⁹OECD, Paris, 1992, Test Guideline 210, „Fish, Early -life Stage Toxicity Test“

врсте у контролним групама преживљавају барем у мјери како је описано у Дијелу трећем и четвртом ове методе, прикладна је за испитивање. Квалитет воде мора остати непромијењен у току цијелог испитивања. Вриједност рН треба одржавати у опсегу од $\pm 0,5$. Како би се осигурало да вода која се користи за разблаживање не утиче прекомјерно на резултате испитивања (нпр. комплексирањем испитиване супстанце) или негативно не утиче на понашање матичног јата, узорке воде повремено треба анализирати. Ако се зна да се квалитет воде коришћене за разблаживање битно не мијења, свака три мјесеца треба измјерити концентрацију тешких метала (нпр. Cu, Pb, Zn, Hg, Cd и Ni), главних анјона и катјона (нпр. Ca, Mg, Na, K, Cl и CO₄), пестицида (нпр. укупне органофосфорне и органохлорне пестициде), укупну концентрацију органског угљеника и у води суспендованих материја. Ако се покаже да је квалитет воде константан у току периода од најмање годину дана, анализе ових показатеља не морају бити тако честе, па се размаци између двије анализе могу продужити (на сваких шест мјесеци).

1.6.6. Раствори испитиване супстанце

Раствори испитиване супстанце изабране концентрације припремају се разблаживањем основног раствора.

Основни раствор се припрема тако што се испитивана супстанца једноставно механички промијеша са водом за разблаживање или протресе у њој (мијешањем и помоћу ултразвука). Одговарајућа концентрација основног раствора може се обезбиједити употребом колона засићења (колона растворљивости). Употребу растварача или дисперзионих средстава (агенса који олакшавају растварање) треба избежавати кад год је могуће. Припремање основног раствора одговарајуће концентрације у неким случајевима изискује употребу ових једињења. У одговарајуће раствараче спадају: ацетон, етанол, метанол, диметилформамид и триетиленгликол. У одговарајућа дисперзиона средства спадају: Cremophor RH40, Tween 80, метилцелулоза 0,01% и HCO-40. При употреби биоразградљивих агенаса (нпр. ацетона), односно лакоиспарљивих једињења потребно је предузети одређене мјере опреза, јер код испитивања у проточним условима могу изазвати проблеме у смислу бактеријске надградње. Ако се користи средство које олакшава растворљивост, оно не смије имати никаквих значајних ефеката на преживљавање, нити видљивих нежељених ефеката на ране развојне облике риба контролне групе, изложене само растварачу.

Ако се испитивање обавља у полу-статичном систему, обнављање испитиваног раствора може да се ради на два начина: испитивани раствор се припрема у чистим посудама, а преживјела јаја и ларве у малој запремини старог раствора нежно премјештају у нове посуде, избегавајући притом приступ ваздуха, или се испитивани организми задрже у посудама, а промијени одређени дио (најмање три четвртине) раствора. Учесталост обнављања медијума зависи од стабилности испитиване супстанце, али се препоручује да буде свакодневно. Ако се према резултатима скрининг теста (видјети одјељак 1.4. ове методе) покаже да концентрација испитиване супстанце у току периода између обнављања није стабилна (тј. излази из опсега од 80% до 120% номиналних вриједности, односно пада испод 80% првобитно измјерене концентрације), нужно је размотрити могућност испитивања у проточним условима. У току обнављања раствора треба пазити да се избегне стресогено дејство на ларве.

За испитивања која се изводе у проточним условима неопходан је систем који ће непрекидно распршивати и разблаживати основни раствор испитиване супстанце (нпр. мјерна пумпа, пропорционални разблаживач, систем за засићење) како би испитивана супстанца стизала у испитиване коморе у серији концентрација. Током трајања испитивања, проток основног раствора и воде за разблаживање повремено треба

провјерити, ако је могуће свакодневно, а проток у току цијелог трајања испитивања не смије да варира за више од 10%. Као одговарајући показао се 24-сатни проток еквивалентан укупној запремини минимум пет комора² за испитивање.

1.7. ПРОЦЕДУРА

Корисни подаци о испитивању токсичности на ембрионима и ларвама су доступни у литератури^{7,8,9}.

1.7.1. Услови излагања

1.7.1.1. Трајање

Испитивање треба започети у првих 30 минута након оплодње јаја. Ембриони се у испитивани раствор урањају прије него што наступи цепање бластодиска, односно што прије након тога, али у сваком случају прије почетка стадијума гастрале. Ако се користе јаја набављена од комерцијалног добављача, може се догодити да са испитивањем није могуће започети одмах након оплодње. Како одлагање почетка испитивања може значајно да наруши осјетљивост методе, испитивање треба започети најдаље осам сати од оплодње. Ларве се у току периода излагања не хране, па испитивање треба окончати непосредно прије него што жуманчана кеса било које ларве, у било којој од испитивањалних комора, буде у потпуности апсорбована, односно прије него што ларве у контролним групама угину од изгладнелости. Трајање испитивања зависи од врсте рибе. Неке препоручене дужине трајања испитивања наведене су у Дијелу трећем и четвртом ове методе.

1.7.1.2. Насад

На почетку испитивања број оплођених јаја мора да задовољи статистичке захтјеве. Јаја треба насумице распоредити између третмана. Свакој концентрацији испитиване супстанце треба изложити најмање 30 оплођених јаја, колико је могуће једнако расподјељених у најмање три реплике (код неких врста риба тешко је добити једнаке серије). Насад (биомаса по запремини раствора) мора бити довољно ниска да се концентрација раствореног кисеоника може без аерације одржавати на минимум 60% ASV. Код испитивања у проточним условима, препоручује се да насад у 24 сата не прелази 0,5 g/l, односно да ни у ком тренутку не прелази 5 g/l раствора².

1.7.1.3. Освјетљење и температура

Фотопериод и температура раствора морају бити одговарајући за сваку испитивану врсту (видјети Дио трећи и четврти ове методе). За праћење температуре може бити прикладна употреба додатне посуде за испитивање.

1.7.2. Концентрације испитиване супстанце

Уобичајено је да се испитивање обавља у серији од пет концентрација испитиване супстанце у растућем низу, који се међусобно разликују за константно исти фактор, не већи од 3,2. При избору опсега испитиваних концентрација треба узети у обзир криву зависности LC₅₀ и времена излагања, добијену испитивањем акутне токсичности. У неким случајевима, нпр. код испитивања намијењених одређивању горње граничне концентрације, испитивање се може обавити у мање од пет концентрација или у серији ужег опсега. Ако се испитивање обавља у мање од пет концентрација испитиване супстанце, потребно је навести објашњење. Концентрације супстанце које прелазе 96 h LC₅₀, односно 100 mg/l (зависно од тога која је од

наведених вриједности нижа) не треба да се испитују. Супстанце не треба испитивати у концентрацијама које прелазе границу њихове растворљивости у медијуму.

Ако се за припрему испитиваног раствора користи средство које олакшава растварање (видјети одјељак 1.6.6. ове методе), његова крајња концентрација мора у свим посудама да буде једнака и не смије прећи 0,1 ml/l.

1.7.3. Контролне групе

Уз серију концентрација испитиване супстанце, мора се поставити и једна контролна група (у потребном броју понављања) у којој се налази само вода за разблаживање и уколико је у конкретном случају релевантно, једна (у потребном броју понављања) контролна група у којој медијум садржи и средство за лакше растварање испитиване супстанце.

1.7.4. Учесталост аналитичких одређивања и мјерења

Концентрације испитиване супстанце одређују се у правилним временским размацима, током испитивања.

Ако се испитивања изводе у полу-статичким условима, у којима се очекује да ће се концентрација испитиване супстанце задржати унутар $\pm 20\%$ номиналних вриједности, односно у опсегу од 80% до 120% (видјети одјељке 1.4. и 1.6.6. ове методе), барем се три пута у правилним временским размацима анализирају узорци највише и најниже концентрације, тако што се прве анализе раде непосредно након припреме раствора, а затим и одмах након њиховог обнављања. Значи да је потребно анализирати узорак истог раствора –свјеже припремљен и приликом обнављања.

У испитивањима код којих се на основу података о стабилности супстанце не очекује да ће се њена концентрација задржати унутар $\pm 20\%$ номиналне вриједности, неопходно је анализирати растворе свих концентрација непосредно након припреме и приликом њиховог обнављања, придржавајући се описаног режима контроле (анализа се обавља у најмање 3 наврата у правилним временским размацима). Концентрацију испитиване супстанце прије обнављања у сваком раствору неопходно је одредити у једној од реплика, у размаку не дужем од седам дана. Препоручује се да се резултати испитивања базирају на измјереним концентрацијама. Али, ако постоје докази да се испитивана концентрација на задовољавајући начин одржава унутар $\pm 20\%$ номиналне или измјерене првобитне концентрације, резултати се могу базирати на номиналним или првобитно измјереним вриједностима.

Ако се испитивање изводи у проточним условима, прикладан је режим узимања узорка за анализу сличан режиму описаном за семистатичке услове (али у овом случају мјерење „стarih“ раствора није примјењиво). Ако испитивање траје дуже од седам дана, препоручљиво је да се повећа број узорака узетих у току прве недјеље (обавити три серије мјерења) да би се осигурало да испитиване концентрације и даље буду стабилне.

Узорци ће можда морати да се центрифугирају или филтрирају (помоћу 0,45 μm филтера). Али, ако ни у једном од два поменута начина припреме узорака није могуће раздвојити биодоступну фракцију испитиване супстанце од бионедоступне, узорци се не морају подвргнути овим поступцима.

Током испитивања, у свим посудама треба мјерити растворени кисеоник, рН и температуру. У контролним посудама и посуди у којој је концентрација испитиване супстанце највиша, неопходно је измјерити укупну тврдоћу раствора и салинитет, уколико је мјеродаван, најмање три пута (на почетку, средином и на крају испитивања). Ако се испитивање изводи у семистатичким условима, препоручује се да се растворени

кисеоник мјери чешће, ако је могуће прије и након сваког обнављања воде, односно минимум једном недјељно. При испитивању у условима статичког обнављања, рН вриједност треба мјерити на почетку и на крају сваког обнављања воде, а при испитивању у проточним условима најмање једном недјељно. Тврдоћу раствора треба измјерити једном у току испитивања. Температуру треба мјерити свакодневно, а препоручљиво је да се у најмање једној од посуда прати непрекидно.

1.7.5. Запажања

1.7.5.1. Развојни стадијум ембриона

На почетку излагања испитиваној супстанци, ембрионални стадијум (тј. стадијум гаструле) треба потврдити што је прецизније могуће. То се постиже помоћу репрезентативног узорка, адекватно сачуваних и очишћених јаја. Опис и илустрације развојних стадијума дати су у литератури⁽²⁾⁽⁵⁾⁽¹⁰⁾⁽¹¹⁾.

1.7.5.2. Изваљивање из јаја и преживљавање

Запажања која се односе на изваљивање из јаја и преживљавање, записују се најмање једном дневно. На почетку испитивања пожељно је да се запажања обаве и чешће (у току прва три сата на сваких 30 минута), јер у неким случајевима (нпр. када се јављају акутни токсични ефекти), времена преживљавања могу бити од веће важности него број угинулих примјерака. Угинуле ембрионе и ларве треба уклонити одмах по опажању, јер се могу врло брзо распасти. При одстрањивању угинулих примјерака, посебну пажњу треба посветити томе да се не ударе или физички оштете јаја/ларве у непосредној близини, које су посебно њежне и осјетљиве. Критеријуми за проглашавање смрти варирају у зависности од стадијума животног циклуса:

- за јаја – примјетан губитак прозирности и промјена боје узроковани згрушавањем, односно преципитацијом бјеланчевина, што условљава бијели, непрозиран изглед, нарочито у раним развојним стадијумима;
- за ембрионе – одсуство кретања тијела и/или пулса, односно промјена боје и непрозиран изглед врста чији су ембриони у редовним околностима прозирни;
- за ларве – непокретност и/или одсуство покретадисања и/или одсуство пулса и/или бијело непрозирно обојен централни нервни систем и/или изостанак реакције на механички надражај.

1.7.5.3. Патолошки изглед

Број ларви патолошког облика тијела, односно боје, као и стадијум апсорпције у ком се налази жуманчана кеса, морају се забиљежити у адекватним временским размацима зависно од дужине испитивања и природе патолошке промјене која се описује. Патолошки облици ембриона и ларви јављају се и природно, а њихова заступљеност у контролној групи (групама) неких врста може бити реда величине неколико процената. Животиње патолошких обиљежја из посуде за испитивање треба уклонити тек кад угину.

1.7.5.4. Патолошко понашање

Патолошке промјене, нпр. хипервентилацију, некоординисано пливање и атипично мировање, треба забиљежити у адекватним временским размацима у зависности од дужине испитивања. Иако их је тешко квантификовати, ови ефекти када се опазе могу помоћи у тумачењу резултата смртности, тј. дати податке о начину токсичног дејства испитиване супстанце.

1.7.5.5. Дужина

На крају испитивања, препоручљиво је измјерити дужину сваке јединке. Могуће је мјерити стандардну, попречну или укупну дужину. Ако репно пераје иструне или еродира, мора се измјерити стандардна дужина. У добро спроведеном испитивању, коефицијент варијације дужине реплика углавном треба да износи $\pm 20\%$.

1.7.5.6. Тежина

На крају испитивања може се измјерити тежина сваке јединке. Предност се даје сувој маси (риба сушена 24 сата на температури од 60 °C) у односу на свјежу (површина рибљег тијела осуши се упијањем). У добро обављеном испитивању, коефицијент варијације тежине реплика мора износити $\pm 20\%$.

Ова запажања ће резултирати неким или свим наведеним подацима који се могу анализирати статистички:

- кумулативна смртност;
- број здравих ларви у појединој реплици забиљежен на крају испитивања;
- вријеме протекло до почетка, односно до окончања изваљивања (тј. вријеме које је у свакој реплици било потребно да се излегне 90% ларви);
- број ларви који се дневно изваљивао;
- дужина (и тежина) преживјелих животиња на крају испитивања;
- број ларви патолошког облика или изгледа;
- број ларви патолошког понашања.

2. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Препоручује се да у испитивану поставку и анализу буде укључен статистичар, јер ова метода омогућава знатне варијације у испитиваној поставци, нпр. у броју употријебљених испитиваних посуда, броју испитиваних концентрација, почетном броју оплођених јаја и мјерним показатељима. С обзиром на број опција које при поставци ове методе испитивања стоје на располагању, овде нису наведене специфичне смјернице за статистичку обраду резултата.

Ако треба одредити LOEC/NOEC, неопходно је анализирати варијације унутар сваког од сетова реплика, и то употребом анализе варијанце (ANOVA) или поступцима који користе таблице контингенције. При вишеструком поређењу резултата добијених при излагању појединим концентрацијама испитиване супстанце и резултата добијених у контролним групама, може бити корисна Дунетова метода^{12, 13}. На располагању су и друге корисне методе^{14, 15}. Величина ефекта која се може детектовати помоћу ANOVA или других поступака статистичке обраде (тј. статистичка снага), мора бити израчуната и наведена. За статистичку анализу путем ANOVA нису прикладна сва запажања наведена у одјелку 1.7.5.6. ове методе. На примјер, кумулативна смртност и број здравих ларви у појединој реплици, забиљежени на крају испитивања, могу се анализирати пробит методама.

Ако се одређује LC/EC_x, адекватну криву (као што је логистичка) треба прилагодити значајним подацима користећи статистичке методепопут метода најмањих квадрата или метода нелинеарних најмањих квадрата. Криву (криве) треба параметарски прилагодити на начин да се LC/EC_x од интереса и њена стандардна грешка могу директно утврдити. Ово ће значајно олакшати израчунавање интервала повјерења око вриједности LC/EC_x. Ако не постоје добри разлози за давање предности другачијим нивоима повјерења, интервал повјерења који је потребно навести је двострани 95%-ни. Поступак прилагођавања криве треба осигурати на начин на који ће

се процијенити статистички значај неприлагођености. За прилагођавање кривих могу се користити графичке методе. Регресиона анализа је погодна за анализу свих запажања набројених у одјељку 1.7.5.6. ове методе.

2.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Када се измјерене концентрације испитиване супстанце налазе у концентрацијама блиским граници детекције аналитичке методе, резултате треба тумачити опрезно. Треба пазити и код тумачења резултата добијених при излагању испитиваних модела концентрацијама које прелазе растворљивост испитиване супстанце у води.

2.3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке:

1) испитивана супстанца:

- физичка природа и релевантна физичка и хемијска својства;
- подаци од значаја за хемијску идентификацију супстанце као што су њена хемијска чистоћа и гдје је примјерено, аналитичка метода којом се може квантификовати испитивана супстанца.

2) испитивана врста:

- латински назив, сој, број родитељских јединки риба (тј. колико је женки употребљено да би се у свакој од реплика обезбиједио потребан број јаја), извор и метода сакупљања оплођених јаја, као и руковање њима.

3) услови испитивања:

- примијењена процедура испитивања (нпр. полу-статични или проточни систем, вријеме протекло од оплодње до почетка испитивања, насад, итд);
- фотопериод;
- испитивана поставка (нпр. број испитиваних посуда и реплика, број ембриона у свакој од реплика);
- метода припреме основних раствора и учесталост њиховог обнављања (концентрација растварача се користи);
- номиналне концентрације испитиване супстанце, измјерене вриједности, њихове аритметичке средине и стандардна девијација, метода којом су добијене, и уколико је испитивана супстанца у води растворљива у концентрацијама нижим од испитиваних докази да се мјерења односе на концентрације испитиване супстанце у раствору;
- карактеристике воде за разблаживање (pH, тврдоћа, температура, концентрација раствореног кисеоника, нивои резидуалног хлора, уколико су измјерени, укупни органски угљеник, концентрација суспендованих материја, салинитет испитиваног медијума, уколико је измјерен) и резултати било којих других мјерења;
- квалитет воде у посудама за испитивање (pH, тврдоћа, температура и концентрација раствореног кисеоника);

4) резултати:

- резултати свих претходно обављених студија о стабилности испитиване супстанце;
- докази да је стопа преживљавања у контролним групама задовољила стандард прихватљивости за испитивану врсту (видјети дио трећи и четврти ове методе);

- подаци о смртности/преживљавању у ембрионалном и ларвалном стадијуму, и укупна смртност/укупно преживљавање;
- број дана до изваљивања и број изваљених ларви;
- подаци о дужини (и тежини);
- учесталост и опис патолошких морфолошких облика, ако их је било;
- учесталост и опис ефеката испитиване супстанце на понашање испитиваног модела, уколико је таквих било;
- статистичка анализа и обрада података;
- за испитивања чији су резултати анализирани помоћу ANOVA, за сваки од утврђених одговора испитиваног модела на излагање испитиваној супстанци, најнижа концентрација испитиване супстанце при којој се на нивоу значаја од $p = 0,05$ јавља LOEC, односно не јавља статистички значајан ефекат NOEC, укључујући и опис примјењених статистичких поступака и назнаку величине ефекта који се могао детектовати;
- ако су резултати испитивања анализирани регресионим техникама, LC/EC_n и интервали повјерења као и графички приказ прилагођеног модела коришћеног при израчунавању;
- објашњење било каквог одступања од ове методе испитивања.

3. ЛИТЕРАТУРА

1. Kristensen P., (1990) Evaluation of the Sensitivity of Short Term Fish Early Life Stage Tests in Relation to other FELS Test Methods. Final report to the Commission of the European Communities, p. 60. June 1990.
2. ASTM (1988) Standard Guide for Conducting Early Life-Stage Toxicity Tests with Fishes. American Society for Testing and Materials. E 1241-88. p. 26
3. Brauhn J.L. and Schoettger R.A., (1975) Acquisition and Culture of Research Fish: Rainbow trout, Fathead minnows, Channel Catfish and Bluegills. p. 54, Ecological Research Series, EPA-660/3-75-011, Duluth, Minnesota.
4. Brungs W.A. and Jones B.R., (1977) Temperature Criteria for Freshwater Fish: Protocol and Procedures p. 128, Ecological Research Series EPA-600/3-77-061, Duluth, Minnesota.
5. Laale H.W., (1977) The Biology and Use of the Zebrafish (*Brachydanio rerio*) in Fisheries Research. A Literature Review. J. Biol. 10, p. 121-173.
6. Legault R. (1958) A Technique for Controlling the Time of Daily Spawning and Collecting Eggs of the Zebrafish, *Brachydanio rerio* (Hamilton-Buchanan) Copeia, 4, p. 328-330.
7. Dave G., Damgaard B., Grande M., Martelin J.E., Rosander B. and Viktor T., (1987) Ring Test of an Embryo-larval Toxicity Test with Zebrafish (*Brachydanio rerio*) Using Chromium and Zinc as Toxicants. Environmental Toxicology and Chemistry, 6, p. 61-71.
8. Birge J.W., Black J.A. and Westerman A.G., (1985) Short-term Fish and Amphibian Embryo-larval Tests for Determining the Effects of Toxicant Stress on Early Life Stages and Estimating Chronic Values for Single Compounds and Complex Effluents. Environmental Toxicology and Chemistry 4, p. 807-821.
9. Van Leeuwen C.J., Espeldoorn A. and Mol F. (1986) Aquatic Toxicological Aspects of Dithiocarbamates and Related Compounds. III. Embryolarval Studies with Rainbow Trout (*Salmo gairdneri*). J. Aquatic Toxicology, 9, p. 129-145.
10. Kirchen R.V. and W. R. West (1969) Teleostean Development. Carolina Tips 32(4): 1-4. Carolina Biological Supply Company.
11. Kirchen R.V. and W. R. West (1976) The Japanese Medaka. Its care and Development. Carolina Biological Supply Company, North Carolina. p. 36.

12. Dunnett C.W., (1955) A Multiple Comparisons Procedure for Comparing Several Treatments with Control. J. Amer. Statist. Assoc., 50, p. 1096-1121.
13. Dunnett C.W. (1964) New Tables for Multiple Comparisons with a Control. Biometrics, 20, p. 482-491.
14. Mc Clave J.T., Sullivan J.H. and Pearson J.G., (1980) Statistical Analysis of Fish Chronic Toxicity Test Data. Proceedings of 4th Aquatic Toxicology Symposium, ASTM, Philadelphia.
15. Van Leeuwen C.J., Adema D.M.M. and Hermes J., (1990) Quantitative Structure-Activity Relationships for Fish Early Life Stage Toxicity. Aquatic Toxicology, 16, p. 321-334.
16. Environment Canada., (1992) Toxicity Tests Using Early Life Stages of Salmonid Fish (Rainbow Trout, Coho Salmon or Atlantic Salmon). Biological Test Method Series. Report EPS 1/RM/28, December 1992, p. 81.
17. Dave G. and Xiu R., (1991) Toxicity of Mercury, Nickel, Lead and Cobalt to Embryos and Larvae of Zebrafish, *Brachydanio rerio*. Arch. of Environmental Contamination and Toxicology, 21, p. 126-134.
18. Meyer A., Bierman C.H. and Orti G., (1993) The phylogenetic position of the Zebrafish (*Danio rerio*), a model system in developmental biology — an invitation to the comparative methods. Proc. Royal Society of London, Series B, 252: 231-236.
19. Ghillebaert F., Chaillou C., Deschamps F. and Roubaud P., (1995) Toxic Effects, at Three pH Levels, of Two Reference Molecules on Common Carp Embryo. Ecotoxicology and Environmental Safety 32, p. 19-28.
20. US EPA, (1991) Guidelines for Culturing the Japanese Medaka, *Oryzias latipes*. EPA report EPA/600/3-91/064, Dec. 1991, EPA, Duluth.
21. US EPA, (1991) Guidelines for Conducting Early Life Stage Toxicity Tests with Japanese Medaka, (*Oryzias latipes*). EPA report EPA/600/3-91/063, Dec. 1991, EPA, Duluth.
22. De Graeve G.M., Cooney J.D., McIntyre D.O., Poccocic T.L., Reichenbach N.G., Dean J.H. and Marcus M.D., (1991) Validity in the performance of the seven-day Fathead minnow (*Pimephales promelas*) larval survival and growth test: an intra- and interlaboratory study. Environ. Tox. Chem. 10, p. 1189-1203.
23. Calow P., (1993) Handbook of Ecotoxicology, Blackwells, Oxford. Vol. 1, chapter 10: Methods for spawning, culturing and conducting toxicity tests with Early Life stages of Estuarine and Marine fish.
24. Balon E.K., (1985) Early life history of fishes: New developmental, ecological and evolutionary perspectives, Junk Publ., Dordrecht, p. 280.
25. Blaxter J.H.S., (1988) Pattern and variety in development, In: W.S. Hoar and D.J. Randall Eds., Fish Physiology, vol. XIA, Academic press, p. 1-58.

Табела 1а: Препоручене врсте риба за методу испитивања

СЛАТКОВОДНЕ
<i>Oncorhynchus mykiss</i> ^{9, 16} (пастрмка)
<i>Danio rerio</i> ^{7, 17, 18} (зебрица)
<i>Cyprinus caprio</i> ^{8, 19} (шаран)
<i>Oryzias latipes</i> ^{20, 21}
<i>Pimephales promelas</i> ^{8, 22}

Табела 1б: Остале добро проучене врсте које се могу користити

СЛАТКОВОДНА	МОРСКЕ
<i>Carassius auratus</i> (сребрни караш/ бабушка)	<i>Menidia peninsulae</i> ^{23, 24, 25} <i>Clupea harengus</i> ⁵ (харинга)
<i>Lepomis macrochirus</i> ⁸ (сунчаница)	<i>Gadus morhua</i> ^{24, 25} (бакалар)
	<i>Cyprinodon variegatus</i> ^{23, 24, 25} (бјелица)

Дио други

УПУТСТВО ЗА ИСПИТИВАЊЕ ТОКСИЧНОСТИ НА ЕМБРИОНИМА И ЛАРВАМА *Brachydanio rerio* (зебрица)

УВОД

Зебрица потиче са индијске обале (Коромандел), гдје насељава брзаке. Ријеч је о обичној акваријумској риби из породице шарана, а подаци о поступцима држања и узгоја могу се наћи у стандардним приручницима о тропским рибама. Биологија ове рибе и њена употреба у истраживањима из домена рибарства, дата је у литератури¹.

Примјерци ове рибе ријетко су дужи од 45 mm. Тијело им је цилиндричног облика, са 7 до 9 тамноплавих уздужних сребрнкастих пруга које се протежу до репног и аналног пераја. Дорзална страна им је маслинасто-зелене боје. Мужјаци су виткији од женки. Женке су сребрнкастије, а абдомен им је растегнут, нарочито прије мријеста.

Одрасле рибе подносе велике флукуације температуре, рН и тврдоће воде. Међутим, да би се добила здрава риба која производи квалитетна јаја, потребно је обезбиједити оптималне услове.

Током мреста, мужјак прати женку и насрће на њу, а јаја буду оплођена чим се избаце. Јаја, која су прозирна и нељепљива, падају на дно, на ком их родитељи могу појести. На мријест утиче свјетлост. Уколико је јутарње свјетло адекватно, риба се мријести у раним јутарњим сатима, у зору.

Женка у размаку од по недјељу дана може произвести серије од неколико стотина јаја.

УСЛОВИ КОЈЕ ТРЕБА ОБЕЗБИЈЕДИТИ РОДИТЕЉСКОЈ ПОПУЛАЦИЈИ, РЕПРОДУКЦИЈА И РАНИ РАЗВОЈНИ СТАДИЈУМИ

Изабере се одговарајући број здравих јединки и држе се у одговарајућој води (видјети Дио пети ове методе) најмање 2 недјеље прије мријеста. Групи риба треба дозволити да се размножава најмање једном прије него што ће се јаја користити у испитивању. Густина популације у току овог периода не смије да прелази 1 грам рибе по литри. Редовна измјена воде или употреба система за пречишћавање воде обезбјеђује већу густину. Температуру у акваријумима треба одржавати на $(25 \pm 2)^{\circ}\text{C}$. Рибама треба давати разноврсну исхрану која се може састојати од. погодне комерцијалне суве хране, живих новоизлеглих ларви артемија, хирономида, дафнија, енхитрада.

Поступци који су у пракси обезбјеђивали серије здравих, оплођених јаја, која су коришћена за испитивања су:

У комору за испитивањеса 50 L воде за разблаживање смјешта се осам женки и 16 мужјака, заштити од директног свјетла и остави да уз што мање ометања тамо

бораве најмање 48 сати. Дан прије почетка испитивања на дно коморе се у послеподневним сатима поставља посуда за мријест. Посуда се састоји од оквира (од плексигласа или неког другог прикладног материјала), висине 5 cm до 7 cm, на чији је врх причвршћена груба мрежица промјера окаца 2 mm до 5 mm, а на дно се причврсти фина мрежица окаца од 10 μ m до 30 μ m. На грубу мрежицу смјештену на оквир причврсти се „дрвеће за мријест“ направљено од расплетеног најлонског ужета. Након што се риба 12 сати остави у мраку, упали се пригушено свјетло које стимулише мријест. Два до четири сата након мријеста, посуда за мријест се склони и покупе се јаја. Посуда за мријест спријечава рибе да поједу јаја, а истовремено омогућава да се она лако сакупе. Прије мријеста из којег ће се јаја користити у испитивањима, родитељска група риба мора да има најмање један мријест из кога се јаја не користе у испитивању.

Најмање двије недјеље прије планираног мријеста, 5 до 10 мужјака и женки држе се појединачно. Након 5 до 10 дана, трбуси женки се растежу, а њихове гениталне папиле постају видљиве. Мужјаци немају папиле. Мријест се обавља у за то намјењеним коморама, опремљеним лажно-мрежастим дном (како је описано). Комора се напуни водом за разблаживање, тако да висина воденог стуба изнад мрежице износи 5 cm до 10 cm. Дан прије планираног мријеста, у комору се смијешта једна женка и два мужјака. Температура воде се поступно повећава до вриједности која је за један степен виша од температуре на коју су се рибе аклиматизовале. Комора се остави у мраку, без узнемиравања. Ујутро се упали пригушено свјетло, што стимулише мријест. Након 2 до 4 сата рибе се уклоне, а јаја покупе. Ако постоји потреба за серијама јаја већим од оних које се могу добити од једне женке, истовремено се може поставити већи број таквих комора. Биљежењем успјешности репродукције појединих женки прије почетка испитивања (величине и квалитета серије њихових јаја), за приплод се могу одабрати женке чија је репродукција најуспешнија.

Јаја се у посуде за испитивање преносе помоћу стаклених пипета (унутрашњег промјера не мањег од 4 mm), које имају гумену пумпицу. Количина воде у којој се јаја преносе мора бити што је могуће мања. Јаја су тежа од воде па лако исцуре из цјевчице. Потребно је предузети мјере којима се спријечава да јаја (и ларве) дођу у додир са ваздухом. Узорци серија се прегледају микроскопски, како би се увјерило да у почетним развојним стадијумима нема неправилности. Дезинфекција јаја није дозвољена.

Стопа смртности јаја највиша је у прва 24 сата након оплодње. Током овог раздобља често се уочава стопа смртности од 5% до 40%. Јаја дегенеришу због неуспјешне оплодње или развојних мана. Чини се да квалитет серије јаја зависи од женке, јер док неке женке досљедно производе квалитетна јаја, код других се то никада неће догодити. Брзина развоја и изваљивања ларви варира од серије до серије. Стопа преживљавања успјешно оплођених јаја и ларви је висока, обично изнад 90%. При температури од 25 °C ларве се изваљују из јаја 3 до 5 дана након оплодње, а жуманчана кеса се апсорбује отприлике 13 дана након оплодње.

Добро је истражен ембрионални развој². Због прозирности јаја и ларви које су се из њих извалиле, прати се развој јединки и уочавају патолошки развојни облици. Отприлике четири сата након мријеста, неоплођена јаја могу се разликовати од оплођених³. Да би се извршило овај преглед, јаја и ларве се стављају у посуде мале запремине и прегледају под микроскопом.

Услови под којим се обавља испитивање раних развојних облика набројани су у Дијелу трећем ове методе. Оптимална тврдоћа воде која се користи за разблаживање је 250 mg CaCO₃/l, арН вриједност 7,8.

ИЗРАЧУНАВАЊЕ И СТАТИСТИКА

Предлаже се двостепени приступ. Прво се статистички анализирају подаци о смртности, патолошком развоју и времену потребном да се ларве извале. Затим се, код риба изложених концентрацијама испитиване супстанце при којима нису уочени никакви нежељени ефекти ни на један од ових показатеља, статистички вреднује дужина тијела. Ово је препоручљив приступ јер токсична супстанца може селективно летално да дјелује на мање јединке, одложи вријеме изваљивања и изазове макроскопски видљиве патолошке облике, доводећи до одступања при мјерењу дужине тијела. При свакој концентрацији мјери се угрубо исти број јединки, чиме се обезбјеђује ваљаност статистичке обраде резултата испитивања.

ОДРЕЂИВАЊЕ LC_{50} И EC_{50}

Проценат преживјелих ембриона и ларви рачуна се и коригује у односу на смртност забиљежену у контролним групама, у складу са Аботовом једначином⁴:

$$P = 100 - \left(\frac{C - P'}{C} \times 100 \right)$$

при чему:

P је кориговани проценат преживљавања;

P' је проценат преживљавања уочен при тест концентрацији;

C је проценат преживљавања у контролним групама.

Ако постоји могућност, LC_{50} се одређује прикладном методом на крају испитивања.

Ако је у статистичку анализу EC_{50} потребно укључити и морфолошке абнормалности, смјернице и упутство дати су у литератури⁵.

ОДРЕЂИВАЊЕ LOEC И NOEC

Циљ испитивања токсичности на ембрионима и ларвама је поређење дијеловања концентрација испитиване супстанце већих од нуле са контролним групама, односно циљ методе је одредити LOEC. Због тога треба примијенити поступке вишеструког поређења^{6,7,8,9,10}.

ЛИТЕРАТУРА

1. Laale H.W., (1977) The Biology and Use of the Zebrafish (*Brachydanio rerio*) in Fisheries Research. A Literature Review. J. Fish Biol. 10, p. 121-173.
2. Hisaoka K.K. and Battle H.I., (1958). The Normal Development Stages of the Zebrafish *Brachydanio rerio* (Hamilton-Buchanan) J. Morph., 102, p. 311.
3. Nagel R., (1986). Untersuchungen zur Eiproduktion beim Zebrafärbling (*Brachydanio rerio* Hamilton-Buchanan). Journal of Applied Ichthyology, 2, p. 173-181.
4. Finney D.J., (1971). Probit Analysis, 3rd ed., Cambridge University Press, Great Britain, p. 1-333.
5. Stephan C.E., (1982). Increasing the Usefulness of Acute Toxicity Tests. Aquatic Toxicology and Hazard Assessment: Fifth Conference, ASTM STP 766, J.G. Pearson, R.B. Foster and W.E. Bishop, Eds., American Society for Testing and Materials, p. 69-81.
6. Dunnett C.W. (1955). A Multiple Comparisons Procedure for Comparing Several

- Treatments with a Control. J. Amer. Statist. Assoc., 50, p. 1096-1121.
7. Dunnett C.W., (1964) New Tables for Multiple Comparisons with a Control. Biometrics, 20, p. 482-491.
 8. Williams D.A., (1971). A Test for Differences Between Treatment Means when Several Dose Levels are Compared with a Zero Dose Control. Biometrics, 27, p. 103-117.
 9. Williams D.A., (1972). The Comparison of Several Dose Levels with a Zero Dose Control. Biometrics 28, p. 519-531.
 10. Sokal R.R. and Rohlf F.J., (1981). Biometry, the Principles and Practice of Statistics in Biological Research, W.H. Freeman and Co., San Francisco.

Дио трећи

Услови испитивања, трајање испитивања и критеријуми оцјене преживљавања за врсте које су препоручене за ову методу испитивања

ВРСТЕ	ТЕМПЕРАТУРА (°C)	САЛИНИТЕТ (0/00)	ФОТОПЕРИОД (САТИ)	ДУЖИНА ТРАЈАЊА СТАДИЈУМА (ДАНИ)		ТИПИЧНА ДУЖИНА ИСПИТИВАЊА	ПРЕЖИВЉАВАЊЕ У КОНТРОЛНИМ ГРУПАМА, (МИНИМУМ %)	
				ЕМБРИОНИ	ЛАРВЕ		УСПЈЕШНО ИЗВАЉИВАЊЕ	ПОСЛИЈЕ ИЗВАЉИВАЊА
Слатководне								
<i>Brachydanio rerio</i> (зебрица)	25 ± 1	—	12-16	3-5	8-10	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 5 дана после изваљивања (8 до 10 дана)	80	90
<i>Oncorhynchus mykiss</i> (пастрмка)	10 ± 1 ^{LXX} 12 ± 1 ^{LXXI}	—	0 ^{LXXII}	30-35	25-30	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 20 дана после изваљивања (50 до 55 дана)	66	70
<i>Cyprinus carpio</i> (шаран)	21 – 25	—	12-16	5	> 4	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 4 дана после изваљивања (8 до 9 дана)	80	75
<i>Oryzias latipes</i>	24 ± 1 ^{XV} 23 ± 1 ^{XVI}	—	12-16	8-11	4-8	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 5 дана после изваљивања (13 до 16 дана)	80	80
<i>Pimephales promelas</i>	25 ± 2	—	16	4-5	5	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 4 дана после изваљивања(8 до 9 дана)	60	70

^{XV} За ембрионе^{XVI} За ларве^{XVII} Ембриони и ларве до једне недеље након изваљивања држе се у мраку, осим када се прегледају. Од тада се примјењује режим смањеног освјетљења.

Дио четврти

Услови под којима се врши испитивање, дужина испитивања и критеријуми оцјене преживљавања за друге добро проучене врсте

ВРСТЕ	ТЕМПЕРАТУРА (°C)	САЛИНИТЕТ (0/00)	ФОТОПЕРИОД (САТИ)	ДУЖИНА ТРАЈАЊА СТАДИЈУМА (ДАНИ)		ТИПИЧНА ДУЖИНА ИСПИТИВАЊА	ПРЕЖИВЉАВАЊЕ У КОНТРОЛНИМ ГРУПАМА (МИНИМУМ %)	
				ЕМБРИОНИ	ЛАРВЕ		УСПЕШНО ИЗВАЉИВАЊЕ	ПОСЛИЈЕ ИЗВАЉИВАЊА
СЛАТКОВОДНЕ								
<i>Carassius auratu</i>	24 ± 1	—	—	3-4	> 4	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 4 дана послије изваљивања (7 дана)	—	80
<i>Leopomis macrochirus</i>	21 ± 1	—	16	3	> 4	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 4 дана послије изваљивања (7 дана)	—	75
МОРСКЕ								
<i>Menidia peninsulae</i>	22-25	15-22	12	1,5	> 4	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 5 дана послије изваљивања (6 до 7 дана)	80	60
<i>Clupea harengus</i>	10 ± 1	8-15	12	20-25	4-8	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 3 дана послије изваљивања (23 до 27 дана)	60	80

<i>Gadus morhua</i>	5 ± 1	5-30	12	14-16	5	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 3 дана послије изваљивања(18 дана)	60	80
<i>Cyprinodon variegatus</i>	25 ± 1	15-30	12	—	—	одмах по оплодњи (рана фаза гастреле) до 4/7 дана послије изваљивања(28 дана)	> 75	80

Дио пети

Хемијска својства воде прихватљиве за разблаживање

СУПСТАНЦА	КОНЦЕНТРАЦИЈЕ
Честице	< 20 mg/l
Укупни органски угљеник	< 2 mg/l
Нејонизовани амонијак	< 1 µg/l
Резидуални хлор	< 10 µg/l
Укупни орғанофосфорни пестициди	< 50 ng/l
Укупни орғанохлорни пестициди и полихлоровани бифенили	< 50 ng/l
Укупни органски хлор	< 25 ng/l

С.16. ПЧЕЛЕ – ИСПИТИВАЊЕ АКУТНЕ ОРАЛНЕ ТОКСИЧНОСТИ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 213 (1998) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Ова метода испитивања токсичности је лабораторијска метода дизајнирана за процјену акутне оралне токсичности средстава за заштиту биља и других хемикалија на одрасле пчеле-радилице.

Поступак процјене и вредновања токсичних особина супстанци може захтијевати утврђивање акутне оралне токсичности код пчела, нпр. у случајевима када је вјероватно да ће пчеле бити изложене датој хемикалији. Испитивање акутне оралне токсичности изводи се да би се утврдила својствена токсичност пестицида и других хемикалија на пчеле. Резултати овог испитивања користе се за утврђивање потребе за даљим вредновањем. Метода је посебно погодна код етапних програма за процјену хазарда који пестициди представљају за пчеле, на основу хијерархијског редосљеда, од лабораторијских испитивања токсичности, до полутеренских и теренских испитивања¹. Пестициди се могу испитивати као активне супстанце (у даљем тексту: а.с) или као формулисани производи.

Осјетљивост пчела и прецизност поступка испитивања мора се потврдити примјеном стандардних токсичних супстанци.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Акутна орална токсичност јесу штетне посљедице које се јављају најкасније 96 сати након оралне примјене једнократне дозе испитиване супстанце.

Доза је количина конзумиране испитиване супстанце и изражава се као маса (μg) испитиване супстанце по јединки ($\mu\text{g}/\text{пчела}$). Права доза за сваку пчелу не може се израчунати с обзиром на то да се пчеле хране колективно, али се може израчунати просјечна доза (у потпуности конзумирана испитивана супстанца по броју јединки - пчела у једном кавезу).

Орална LD₅₀ (средња летална доза) је статистички изведена једнократна доза супстанце која може изазвати смрт 50% животиња кад се примјењује орално. Вриједност LD₅₀ изражава се у (μg) испитиване супстанце по пчели. Ако се испитује дејство пестицида, испитивана супстанца може бити активна супстанца или формулисани производ који садржи једну или више активних супстанци.

Смртност је случај када је јединка потпуно непомична и сматра се уинулом.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Одрасле пчеле радилице (*Apis mellifera*) излажу се серији доза испитиване супстанце, распршене у раствору сахарозе. Пчелама се након примјене једнократне дозе даје иста храна, али без испитиване супстанце. Смртност се биљежи свакодневно у току најмање 48 сати и пореди са контролним вриједностима. Уколико између 24 и 48 сата стопа смртности расте, док у контролној групи и даље остаје на прихватљивом нивоу, односно $< 10\%$, примјерено је продужити трајање испитивања до највише 96 сати. Резултати испитивања се анализирају да би се израчунала вриједност LD₅₀ након 24 и 48 сати, а у случају да је испитивање продужено и након 72 и 96 сати.

1.4. КРИТЕРИЈУМИ ПРИХВАТЉИВОСТИ ИСПИТИВАЊА

Да би испитивање било прихваћено, морају бити задовољени следећи услови:

- просјечна смртност за укупни број контролних група не смије прелазити 10% на крају испитивања;
- LD₅₀ стандарда токсичности мора се налазити у одређеном опсегу.

1.5. ОПИС МЕТОДЕ

1.5.1. Сакупљање пчела

Користе се младе одрасле пчеле радилице истог рода, односно пчеле једнаке старости, стања ухрањености итд. Пчеле треба набавити из адекватно храњених, здравих колонија, без забиљежених болести, колико је могуће, устројених по хијерархијском принципу матице, познатог педигреа и физиолошког статуса. Могу се сакупити оног јутра када се планира почетак испитивања или претходно вече, па их до сутрадан држати у експерименталним условима. Прикладне су пчеле сакупљене са оквира на којима нема јаја. Сакупљање пчела у рано прољеће или касну јесен треба избјегавати, јер је њихова физиологија у то вријеме промијењена. Ако се испитивање мора извести у рано прољеће или касну јесен, пчеле се могу излијећи у инкубатору и отхранили недјељу дана „пчелињим хљебом“ (поленом сакупљеним из саћа) и раствором сахарозе. Пчеле третиране хемијским супстанцама (антибиотици, производи за уништавање *Varroa* гриња) није дозвољено користити за испитивање токсичности четири недјеље након завршетка посљедњег третмана.

1.5.2. Услови смјештаја и исхране

Користе се кавези који се лако чисте и добро провјетравају. Могу бити од било ког прикладног материјала, нпр. нерђајућег челика, жичане мреже, пластике, а могу се користити и дрвени кавези за једнократну употребу итд. Препоручују се групе од 10 пчела по кавезу. Величина кавеза мора бити примјерена броју пчела, како би им се пружио одговарајући простор.

Пчеле треба држати у тамној лабораторији на температури од (25 ± 2) °C. Релативну влажност, која уобичајено износи око 50% до 70%, треба биљежити у току трајања цијелог испитивања. Поступци руковања, укључујући третман и биљежење запажања, могу се обављати на дневном свјетлу. Као храна користи се водени раствор сахарозе, крајње концентрације од 500 g/l (50% односа тежине и запремине, w/v). Након што су дате дозе, храну треба давати неограничено (*ad libitum*). Систем храњења треба да омогући праћење уноса хране за сваки кавез (видјети одјељак 1.6.3.1. ове методе). Може се користити и стаклена цјевчица (дужине око 50 mm, ширине 10 mm, са отвореним крајем који се сужава до промјера од око 2 mm).

1.5.3. Припрема пчела

Пчеле сакупљене случајним распоредом смјештају се у кавезе који се налазе у лабораторији, такође по случајном распореду. Пчеле се могу изгладнити до 2 сата прије почетка испитивања. Препоручује се да се пчеле не хране прије третмана да би на почетку испитивања свим јединкама цревни садржај био исти. Пчеле на умору прије почетка испитивања треба одбацити и замијенити их здравим.

1.5.4. Припрема доза

Ако испитивана супстанца спада у једињења која се могу мијешати са водом, може се директно распршити у 50-постотни раствор сахарозе. Ако су у питању комерцијални производ и супстанце слабо растворљиве у води, могу се употријебити носачи као што су органски растварачи, емулгатори или дисперзиона средства ниске токсичности за пчеле (нпр. ацетон, диметилформаид, диметилсулфоксид). Концентрација носача зависи од растворљивости испитиване супстанце и у свим групама, у свим концентрацијама мора да буде иста. Сматра се да је одговарајућа концентрација носача 1% и не треба је прекорачити.

Потребно је припремити адекватне контролне растворе који садрже носач (растварач или дисперзионо средство). Користе се двије одвојене контролне групе са воденим раствором и са раствором сахарозе у коју је додат носач и то у концентрацији примијењеној у испитиваним растворима.

1.6. ПОСТУПАК

1.6.1. Испитиване и контролне групе

Број доза и број понављања мора задовољити статистичке захтјеве у погледу одређивања LD₅₀ у интервалима повјерења од 95%. Обично се испитивање ради са 5 доза у геометријској серији, са фактором не већим од 2,2 тако да буде обухваћен опсег потребан за одређивање LD₅₀. Фактор разблажења и број концентрација за дозирање морају се одредити према нагибу криве токсичности (доза према смртности), водећи рачуна о захтјевима статистичке методе одабране за анализу резултата. Прелиминарна студија у циљу утврђивања опсега концентрација омогућује правилан избор испитиваних концентрација.

Најмање три групе по 10 пчела у сваком кавезу морају се изложити свакој испитиваној дози. У сваком испитивању мора се обезбиједити најмање три контролне групе са по 10 пчела по кавезу. Потребно је укључити и додатне контролне групе ако се користе носачи (видјети одјељак 1.5.4. ове методе).

1.6.2. Стандард токсичности

У испитиване серије мора се укључити и студија токсичности стандарда. Да би се обухватила очекивана вриједност LD₅₀, потребно је одабрати најмање три дозе стандардна. Најмање три групе по 10 пчела у сваком кавезу морају се изложити свакој дози стандарда. Као стандард токсичности обично се користи диметоат, чија се LD₅₀ након 24 сата пероралне примјене креће у опсегу од 0,10 µg до 0,35 µg а.с./пчели². Прихватљиви су и други стандарди токсичности, под условом да се располаже довољном количином података о очекиваној дозној зависности (нпр. паратион).

1.6.3. Излагање

1.6.3.1. Примјена доза

Свакој од испитиваних група пчела мора се обезбиједити 100 µl до 200 µl 50%-ног воденог раствора сахарозе који садржи одређену концентрацију испитиване супстанце. Ако се испитују слабо растворљива, нетоксична или једињења која се у комерцијалном производу налазе у ниским концентрацијама, мора се примјенити већа запремина, јер њихов удио у раствору сахарозе мора бити већи. Неопходно је пратити количину третиране хране коју је конзумирала свака од испитиваних група. Када

испитиване јединке поједу третирану храну (обично у току 3 до 4 сата), хранилицу треба уклонити из кавеза и замијенити је другом која садржи само раствор сахарозе. Раствор сахарозе пчелама се ставља на располагање *ad libitum*. Код неких једињења у вишим концентрацијама, пчеле третирану храну могу одбијати, што доводи до тога да поједу мало хране или је не поједу уопште. Након највише 6 сати хранилица са остацима третиране хране мора се замијенити нетретираном раствором сахарозе. Потребно је процијенити колико је третиране хране конзумирано (нпр. мјерењем односа запремине или масе остатака третиране хране).

1.6.3.2. Дужина испитивања

Препоручује се да, након што се испитивани раствор замијени нетретираним раствором сахарозе, испитивање траје 48 сати. Ако се региструје раст смртности након прва 24 сата за више од 10%, испитивање се мора се продужити до највише 96 сати, под условом да смртност у контролним групама не прелази 10%.

1.6.4. Запажања

Смртност се биљежи 4 сата након почетка испитивања, затим након 24 сата и 48 сати (након примјене дозе). Уколико се укаже потреба да се испитивање продужи, даље процијене треба вршити у 24-сатним интервалима, најдуже до укупно 96 сати, под условом да смртност у контролним групама не прелази 10%.

Потребно је утврдити количину хране коју је свака група пчела конзумирала. Поређење брзине конзумације третиране и нетретиране хране унутар одређеног шестосатног раздобља може дати податке о укусу третиране хране.

Потребно је забиљежити све појаве неуобичајеног понашања током испитивања.

1.6.5. Гранична студија

У неким случајевима (нпр. када се очекује да је испитивана супстанца нетоксична) може да се постави гранична студија, употребом 100 μg а.с./пчели, да би се показало да LD_{50} прелази ову вриједност. Треба користити исти поступак, укључујући три испитиване групе (реплике) које ће се изложити дози, релевантне контролне групе, процјену конзумиране количине третиране хране и употребу стандарда токсичности. Уколико дође до угинућа пчела, испитивање је неопходно извести у цјелости, а биљеже се и сублетални ефекти (видјети одјељак 1.6.4. ове методе).

2. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

2.1. ПОДАЦИ

Подаци се приказују у табеларној форми. За сваку испитивану групу, било да је у питању контролна или група стандардне токсичности, наводи се број испитиваних јединки, смртност у сваком изабраном тренутку опажања, као број пчела са нежељеним промјенама у понашању. Подаци о смртности се анализирају погодним статистичким методама (нпр. пробит-анализом, лутајућом средњом вриједношћу, биномном вјероватноћом)^{3,4}. Потребно је графички приказати криве дозне зависности за сваки препоручени сат посматрања, израчунати нагиб криве и средњу леталну дозу (LD_{50}) са 95% интервалом поверења. Исправке везане за смртност у контролној групи се могу урадити помоћу Аботове корекције^{4,5}. Ако третирана храна није у потпуности конзумирана, потребно је одредити дозу испитиване супстанце коју је заиста конзумирала свака група. LD_{50} треба изразити у μg испитиване супстанце по пчели.

2.2. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке:

1) испитивана супстанца:

- физичке особине и релевантна физичка и хемијска својства (нпр. постојаност у води, напон паре);
- подаци од значаја за хемијску идентификацију супстанце, укључујући структурну формулу, чистоћу (нпр. ако се ради о пестицидима, генерички назив и концентрацију активних супстанци).

2) испитивана врста:

- латински назив, род, приближна старост (у недјељама), метода прикупљања, датум прикупљања;
- подаци о колонијама из којих су сакупљене пчеле, укључујући здравствено стање у тим колонијама, постојање било какве болести одраслих примјерака, било какав претходни третман, итд.

3) услови у току испитивања:

- температура и релативна влажност у лабораторији;
- услови смјештаја испитиваних јединки, укључујући врсту, величину кавеза и материјал од којег су направљени;
- методе припреме основног и испитиваних раствора (уколико се користи носач, мора се навести врста и концентрација);
- поставка испитивања, нпр. број коришћених концентрација и број контрола (број кавеза репликата и број пчела по кавезу за сваку концентрацију и контролу);
- датум испитивања.

4) резултати:

- резултати прелиминарног испитивања за одређивање опсега доза, ако је рађено;
- необрађени подаци – смртност у свакој од испитиваних концентрација, у сваком сату опажања;
- графички приказ криве дозне зависности на крају испитивања;
- вриједности LD₅₀, са 95% интервалом повјерења, у сваком од препоручених момената опажања, за испитивану супстанцу и токсични стандард;
- статистичке методе коришћене за одређивање LD₅₀;
- смртност у контролама;
- други примећени или измјерени биолошки одговори и било какво неуобичајено понашање пчела (укључујући одбијање хране третиране испитиваном дозом), брзина потрошње хране у третираним и нетретираним групама;
- било какво одступање од поступка овде описане методе испитивања и било какви други важни подаци.

3. ЛИТЕРАТУРА

1. EPPO/Council of Europe (1993) Decision-Making Scheme for the Environmental Risk Assessment of Plant Protection Products — Honeybees. EPPO bulletin, vol. 23, N.1, 151-165. March 1993. 31.5.2008 EN Official Journal of the European Union L 142/621
2. Gough, H. J., McIndoe, E.C., Lewis, G.B., (1994) The use of dimethoate as a reference compound in laboratory acute toxicity tests on honeybees (*Apis mellifera* L.) 1981-1992. Journal of Apicultural Research, 22, p. 119-125.

3. Litchfield, J.T. and Wilcoxon, F., (1949) A simplified method of evaluating dose-effect experiments. Jour. Pharmacol. and Exper. Ther., 96, p. 99-113.
4. Finney, D.J., (1971) Probit Analysis. 3rd ed., Cambridge, London and New-York.
5. Abbott, W.S., (1925) A method for computing the effectiveness of an insecticide. Jour. Econ. Entomol., 18, p. 265-267.

С.17. ПЧЕЛЕ – ИСПИТИВАЊЕ АКУТНЕ КОНТАКТНЕ ТОКСИЧНОСТИ

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 214 (1998) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Ово испитивање токсичности је лабораторијска метода дизајнирана за процјену акутне контактне токсичности средстава за заштиту биља и других хемикалија на одрасле пчеле-радилице.

Поступак процјене и вредновања токсичних особина супстанци може захтијевати утврђивање акутне контактне токсичности код пчела, нпр. у случајевима када је вјероватно да ће пчеле бити изложене датој хемикалији. Испитивање акутне контактне токсичности изводи се да би се утврдила својствена токсичност пестицида и других хемикалија на пчеле. Резултати овог испитивања користе се за утврђивање потребе за даљим поступањем. Ова метода је посебно погодна код етапних програма за процјену опасности коју пестициди представљају за пчеле, на основу хијерархијског редослиједа, од лабораторијских испитивања токсичности, до полутеренских и теренских испитивања¹. Пестициди се могу испитивати као активне супстанце (у даљем тексту: а.с.) или као формулисани производи.

Осјетљивост пчела и прецизност поступка испитивања мора се потврдити примјеном стандардних токсичних супстанци.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Акутна контактна токсичност јесу штетне посљедице које се јављају најкасније 96 сати након контактне примјене једнократне дозе испитиване супстанце

Доза је количина примијењене испитиване супстанце. Доза се изражава као маса (mg) испитиване супстанце по јединки (μg /пчеле).

Контактна LD₅₀ (средња летална доза) је статистички изведена једнократна доза супстанце која може изазвати смрт 50% животиња које дођу у контакт са њом. Вриједност LD₅₀ изражава се у (mg) испитиване супстанце по пчели. Ако се испитује дејство пестицида, испитивана супстанца може бити активна супстанца или формулисани производ који садржи једну или више активних супстанци.

Смртност је случај када је јединка потупно непомична и сматра се угиномом.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Одрасле пчеле радилице (*Apis mellifera*) излажу се серији доза испитиване супстанце, растворене у одговарајућем носачу, директним наношењем (капљица) на грудни кош. Испитивање траје 48 сати. Уколико између 24 и 48 сата стопа смртности расте, а у контролној групи и даље остаје на прихватљивом нивоу, тј. $< 10\%$, примјерено је продужити трајање испитивања до највише 96 сати. Смртност се биљежи свакодневно у току најмање 48 сати и пореди са контролним вриједностима. Резултати испитивања се анализирају, да би се се израчунала вриједност LD₅₀ након 24 и 48 сати, а у случају да је испитивање продужено и након 72 сата и 96 сати.

1.4. КРИТЕРИЈУМИ ПРИХВАТЉИВОСТИ ИСПИТИВАЊА

Да би испитивање било прихваћено, морају бити задовољени следећи услови:

- просјечна смртност у контролној групи не смије прелазити 10% на крају испитивања;
- LD₅₀ стандарда токсичности мора се налазити у одређеном опсегу.

1.5. ОПИС МЕТОДЕ

1.5.1. Сакупљање пчела

Користе се младе одрасле пчеле радилице истог рода, тј. пчеле једнаке старости, стања ухрањености итд. Пчеле се набављају из адекватно храњених, здравих колонија, без забиљежених болести, колико је могуће, устројених по хијерархијском принципу матице, познатог педигреа и физиолошког статуса. Могу се сакупити оног јутра када се планира почетак испитивања, или претходно вече, па се до сутрадан држе у условима који ће владати у току испитивања. Прикладне су пчеле сакупљене са оквира на којима нема јаја. Сакупљање пчела у рано прољеће или касну јесен треба избјегавати, јер је њихова физиологија у то вријеме промијењена. Ако се испитивање мора извести у рано прољеће или касну јесен, пчеле се могу излијећи у инкубатору и отхранили недјељу дана „пчелињим хлебом“ (поленом сакупљеним из саћа) и раствором сахарозе. Пчеле третиране хемијским супстанцама (антибиотици, производи за уништавање *Varroa* гриња) није дозвољено користити за испитивање токсичности четири недјеље након завршетка посљедњег третмана.

1.5.2. Услови смјештаја и исхране

Користе се кавези који се лако чисте и добро провјетравају. Могу бити од било ког прикладног материјала, нпр. нерђајућег челика, жичане мреже, пластике, а могу се користити и дрвени кавези за једнократну употребу, итд. Препоручују се групе од 10 пчела по кавезу. Величина кавеза мора бити примјерена броју пчела, како би им се пружио одговарајући простор.

Пчеле треба држати у тамној лабораторији на температури од $(25 \pm 2)^{\circ}\text{C}$. Релативну влажност, која уобичајено износи око 50% до 70%, треба биљежити у току трајања цијелог испитивања. Поступци руковања, укључујући третман и биљежење запажања, могу се обављати на дневном свјетлу. Као храна се користи водени раствор сахарозе, крајње концентрације од 500 g/l (50% односа тежине и запремине, w/v). Након што су дате дозе, храну треба давати неограничено (*ad libitum*), користећи хранилицу за пчеле. За ту намјену се може користити и стаклена цјевчица (дужине око 50 mm, ширине 10 mm, са отвореним крајем који се сужава до промјера од око 2 mm).

1.5.3. Припрема пчела

Да би се омогућило наношење испитиване супстанце, сакупљене пчеле се могу анестезирати угљен-диоксидом или азотом. Количину употребијеног анестетика и трајање анестезије треба свести на најмању могућу мјеру. Пчеле на умору прије почетка испитивања треба одбацити и замијенити здравим.

1.5.4. Припрема доза

Испитивану супстанцу треба примијенити као раствор у носачу, тј. растворену у органском растварачу или води, уз средство које осигурава влажност. Када је ријеч о органском растварачу, предност се даје ацетону, али се могу употребити и други, по пчеле нетоксични органски растварачи (нпр. диметилформамид, диметилсулфоксид).

Раствори се могу лакше нанијети ако се припреме у благом раствору комерцијалног средства које осигурава влажност (Agral, Cittowett, Lubrol, Triton, Tween). Реч је о комерцијалним производима диспергованим у води и високополарним органским супстанцама које се нерастварају у органским растварачима,

Потребно је припремити и погодне контролне растворе, тј. код испитивања гдје се за растварање испитиване супстанце користи растварач или дисперзионо средство, треба користити двије одвојене контролне групе, једну третирану водом и другу третирану растварачем/дисперзионим средством.

1.6. ПОСТУПАК

1.6.1. Испитиване и контролне групе

Број испитиваних доза и њихових реплика мора задовољити статистичке захтјеве у погледу одређивања LD₅₀ у интервалима повјерења од 95%. Обично се испитивање поставља са пет доза испитиване супстанце, у геометријској серији, са фактором не већим од 2,2 тако да буде обухваћен опсег потребан за одређивање LD₅₀. Фактор разблажења и број концентрација за дозирање морају се одредити према нагибу криве токсичности (доза према смртности), водећи рачуна о захтјевима статистичке методе одабране за анализу резултата. Прелиминарна студија у циљу утврђивања опсега испитиваних концентрација омогућује правиан избор испитиваних концентрација.

Минимално три групе реплика, свака по десет пчела, треба изложити дозама испитиване супстанце.

У сваком испитивању мора се обезбиједити најмање три контролне групе са по 10 пчела. Ако је коришћен неки органски растварач или средство које осигурава влажност, потребно је укључити још три додатне контролне серије са по 10 пчела у свакој од њих, које ће се третирати само растварачем, односно само агенсом који осигурава влажност.

1.6.2. Стандард токсичности

У испитиване серије мора се укључити и испитивање токсичности стандарда. Да би се обухватила очекивана вриједност LD₅₀, потребно је одабрати најмање три дозе стандарда. Најмање три групе по 10 пчела у сваком кавезу морају се изложити свакој дози стандарда. Као стандард токсичности обично се користи диметоат, чија се LD₅₀ након 24 сата пероралне примјене креће у опсегу од 0,10 mg до 0,35 mg а.с./пчели². Користе се и други стандарди токсичности, под условом да се располаже довољном количином података о очекиваној дозној зависности (нпр. паратион).

1.6.3. Излагање

1.6.3.1. Примјена доза

Анестезиране пчеле, свака индивидуа појединачно, третирају се испитиваном супстанцом. Пчеле се групишу случајним распоредом у испитиване и контролне групе и третирају различитим дозама испитиване супстанце. По 1 ml раствора који садржи испитивану супстанцу у датој концентрацији потребно је нанијети микроапликатором на дорзалну страну торакса сваке јединке. Ако за то постоји оправдање, могу се употријебити и друге запремине испитиване супстанце. Након наношења испитиване супстанце, пчеле се стављају у кавезе и обезбиједи им се раставор сахарозе.

1.6.3.2. Дужина испитивања

Препоручује се да испитивање траје 48 сати. Уколико смртност између 24 и 48 сата настави да расте за више од 10%, испитивање се мора продужити до највише 96 сати, под условом да смртност у контролним групама не прелази 10%.

1.6.4. Запажања

Смртност се биљежи 4 сата након примјене испитиване супстанце, па након 24 сата и 48 сати. Уколико се укаже потреба да се испитивање продужи, наредне процјене треба обавити у 24-сатним интервалима, најдуже до укупно 96 сати, под условом да смртност у контролним групама не прелази 10%.

Потребно је забиљежити све појаве неуобичајеног понашања током испитивања.

1.6.5. Гранична студија

У неким случајевима (нпр. када се очекује да је испитивана супстанца нетоксична) може се урадити гранична студија употребом 100 mg а.с./пчели да би се показало да LD₅₀ прелази ову вриједност. Треба користити исти поступак, укључујући три испитиване групе (реплике) које се излажу дози, релевантне контролне групе, процјену конзумиране количине третиране хране и употребу стандарда токсичности. Уколико дође до угинућа пчела, испитивање је неопходно извести у цјелости. Ако се уоче сублетални ефекти (видјети одјелјак 1.6.4. ове методе) треба их забиљежити.

2. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

2.1. ПОДАЦИ

Подаци се приказују у табеларној форми. За сваку испитивану групу, било да је у питању контролна или група стандардне токсичности, наводи се број испитиваних јединки, смртност у сваком изабраном тренутку опажања, као број пчела са нежељеним промјенама у понашању. Подаци о смртности се анализирају погодним статистичким методама (нпр. пробит-анализом, лутајућом средњом вриједношћу, биномном вјероватноћом)^{3, 4}. Потребно је графички приказати криве дозне зависности за сваки препоручени сат посматрања, израчунати нагиб криве и средњу леталну дозу (LD₅₀) са 95% интервалом повјерења. Исправке везане за смртност у контролној групи се могу урадити помоћу Аботове корекције^{4,5}. Ако третирана храна није у потпуности конзумирана, потребно је одредити дозу испитиване супстанце коју је заиста конзумирала свака група. LD₅₀ треба изразити у µg испитиване супстанце по пчели.

2.2. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке о:

1) испитивана супстанца:

- физичке особине и релевантна физичка и хемијска својства (нпр. постојаност у води, напон паре);
- подаци од значаја за хемијску идентификацију супстанце, укључујући структурну формулу, чистоћу (нпр. ако се ради о пестицидима, генерички назив и концентрацију активних супстанци).

2) испитивана врста:

- латински назив, род, приближна старост (у недељама), метода прикупљања, датум прикупљања;

- подаци о колонијама из којих су сакупљене пчеле, укључујући здравствено стање колонија, присуство болести код одраслих примјерака, било какав претходни третман, итд.

3) услови током испитивања:

- температура и релативна влажност у лабораторији;
- услови смјештаја испитиваних јединки, укључујући врсту, величину кавеза и материјал од којег су направљени;
- методе примјене испитиване супстанце, нпр. коришћен растварач-носач, примијењена запремина раствора, коришћени анестетици;
- поставка испитивања, нпр. број коришћених концентрација и број контрола (број кавеза репликата и број пчела по кавезу за сваку концентрацију и контролу);
- датум испитивања.

4) резултати:

- резултати прелиминарног испитивања за одређивање опсега доза, ако је рађена;
- необрађени подаци – смртност у свакој од испитиваних концентрација, у сваком сату опажања;
- графички приказ криве дозне зависности на крају испитивања
- вриједности LD₅₀, са 95% интервалом повјерења, у сваком од препоручених момената опажања, за испитивану супстанцу и токсични стандард;
- статистичке методе коришћене за одређивање LD₅₀;
- смртност у контролама;
- други биолошки одговори и било какво неуобичајено понашање пчела;
- било какво одступање од поступка овде описане методе испитивања и други битни подаци.

3. LITERATURA

1. EPPO/Council of Europe (1993) Decision-Making Scheme for the Environmental Risk Assessment of Plant Protection Products — Honeybees. EPPO bulletin, vol. 23, N.1, p. 151-165. March, 1993.
2. Gough, H. J., McIndoe, E.C., Lewis, G.B., (1994) The use of dimethoate as a reference compound in laboratory acute toxicity tests on honeybees (*Apis mellifera* L.), 1981-1992. Journal of Apicultural Research 22, p. 119-125.
3. Litchfield, J.T. and Wilcoxon, F., (1949) A simplified method of evaluating dose-effect experiments. Jour. Pharmacol. and Exper. Ther., 96, p. 99-113.
4. Finney, D.J., (1971) Probit Analysis. 3rd ed., Cambridge, London and New-York.
5. Abbott, W.S., (1925) A method for computing the effectiveness of an insecticide. Jour. Econ. Entomol., 18, p. 265-267.

С.18. АДОРПЦИЈА /ДЕСОРПЦИЈА ПОМОЋУ МЕТОДЕ РАВНОТЕЖЕНОГ СТАЊА

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 106 упутству испитивања, у дијелу који се односи на утврђивање адсорпције/десорпције на честице земљишта помоћу методе равнотежног стања^{LXXIII}.

1.1. УВОД

Метода испитивања узима у обзир међулабораторијско поређење и радионицу на тему избора земљишта за развој методе испитивања адсорпције^{1,2,3,4}, као и постојеће смјернице на националном нивоу^{5,6,7,8,9,10,11}.

Студије адсорпције/десорпције корисне су као извор кључних података о кретању хемикалија и њиховој расподјели у земљишту, води и ваздуху као дијеловима биосфере^{12,13,14,15,16,17,18,19,20,21}. Подаци се могу употријебити за предвиђање и утврђивање, нпр. доступности хемикалије за разградњу^{22,23}, њене трансформације и уноса у организме²⁴, испирања и процеђивања кроз различите профиле земљишта^{16,18,19,21,25,26,27,28}, испаравања из земљишта^{21,29,30} и отицања са земљишних површина у воде^{18,31,32}. Подаци о адсорпцији могу се користити за поређење и моделовање^{19,33,34,35}.

Расподјела хемикалије између чврсте и течне фазе сложен је процес, који зависи од бројних различитих фактора: хемијске природе супстанце^{12,36,37,38,39,40} карактеристика земљишта^{4,12,13,14,41,42,43,44,45,46,47,48,49} и климатских фактора као што су падавине, температура, сунчева свјетлост и ветар. Због тога се бројне појаве и механизми укључени у процес адсорпције хемикалија у земљишту не могу у потпуности дефинисати поједностављеним лабораторијским моделом, какав представља ова метода. Иако овај покушај не може покрити све случајеве који се у природи могу догодити, он пружа вриједне податке о еколошком значају процеса адсорпције хемикалије.

Видјети Општи увод.

1.2. ОБЛАСТ ПРИМЈЕНЕ

Метода се користи за процјену понашања хемикалије у различитим земљиштима, у смислу њене адсорпције/десорпције на честице земљишта. Циљ је добијање сорпционе вриједности која се може користити за предвиђање расподјеле супстанце у различитим еколошким условима. Досадашњим истраживањима утврђено је да су равнотежни адсорпциони коефицијенти хемикалије у различитим типовима земљишта у функцији карактеристика земљишта (нпр. садржај органског угљеника, иловаче, текстура и рН вриједност земљишта). Да би се у најширем смислу обухватиле све интеракције одређене супстанце и различитих типова земљишта природног поријекла, за испитивање се користе различити типови узорака земљишта.

У оквиру ове методе, адсорпција представља процес везивања хемикалије за површине земљишта. Њоме се не могу утврдити разлике између различитих процеса адсорпције (физичка и хемијска адсорпција), нити процеси попут површински

^{LXXIII}Determination of Soil Adsorption/Desorption, using a Batch Equilibrium Method (2000)

катализиране разградње, масивне адсорпције и хемијске реакције.

Адсорпција на колоидне честице (пречника $< 0,2 \mu\text{m}$) које ствара земљиште није узета у обзир.

Својства земљишта за која се сматра да су најважнија за адсорпцију су:

- садржај органског угљеника у земљишту^{3,4,12,13,14,41,43,44,45,46,47,48},
- садржај иловаче у земљишту и текстура земљишта^{3,4,41,42,43,44,45,46,47,48} и
- рН вриједност једињења подложних јонизацији^{3,4,42}.

Друга својства земљишта која могу имати утицаја на адсорпцију/десорпцију одређене супстанце су:

- ефективни капацитет измјене катјона (Effective Cation Exchange Capacity, у даљем тексту: ЕСЕС);
- садржај аморфног гвожђа и алуминијумових оксида, поготово у вулканским и тропским земљиштима⁴ и
- специфична површина земљишта⁴⁹.

Метода испитивања је осмишљена тако да омогући вредновање адсорпције хемикалије на различите врсте земљишта, у односу на садржај угљеника, иловаче, текстуру, као и рН вриједност.

Испитивање обухвата три етапе:

1) прва етапа је прелиминарна студија којом се утврђује:

- однос земљишта и раствора;
- вријеме потребно за достизање равнотежног стања адсорпције;
- количина испитиване супстанце која се адсорбовала у тренутку достизања равнотежног стања;
- адсорпција испитиване супстанце на површине посуда и стабилност испитиване супстанце за вријеме трајања испитивања;

2) друга етапа је скрининг тест:

- адсорпција се проучава на пет различитих врста земљишта (помоћу кинетике адсорпције при једној јединој концентрацији и одређивањем коефицијента расподеле K_d и K_{oc});

3) трећа етапа:

- одређивање Фројндлихових адсорпционих изотерми ради утврђивања утицаја концентрације на степен адсорпције на честице земљишта (студија десорпција на основу кинетике десорпције/Фројндлихове десорпционе изотерме – видјети Дио други ове методе).

1.3. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Симбол	Дефиниција	Јединица
A_{t_i}	проценат адсорпције у времену t_i	%
A_{eq}	проценат адсорпције код равнотежног стања адсорпције	%
$m_s^{ads}(t_i)$	маса испитиване супстанце адсорбоване на земљиште у времену t_i	μg
$m_s^{ads}(\Delta t_i)$	маса испитиване супстанце адсорбоване на земљиште у временском интервалу Δt_i	mg

$m_s^{ads}(eq)$	маса испитиване супстанце адсорбоване на земљиште у равнотежном стању адсорпције	mg
m_0	маса испитиване супстанце у испитиваној посуди на почетку испитивања адсорпције	mg
$m_m^{ads}(t_i)$	маса испитиване супстанце измјерена у аликвотима(v_a^A) у тачки времена t_i	mg
$m_{aq}^{ads}(eq)$	маса супстанце у раствору при равнотежном стању адсорпције	mg
$m_{земљишта}$	количина земљишне фазе, изражена као сува маса земљишта	g
C_{st}	масена концентрација основног раствора супстанце	mg/cm ³
C_0	почетна масена концентрација испитиваног раствора у додиру са земљиштем	mg/cm ³
$C_{aq}^{ads}(t_i)$	масена концентрација супстанце у течной фази у времену t_i у којем се обавља анализа	mg/cm ³
$C_s^{ads}(eq)$	садржај супстанце адсорбоване на земљиште при равнотежном стању адсорпције	mg/g
$C_{aq}^{ads}(eq)$	масена концентрација супстанце у течной фази при равнотежном стању адсорпције	mg/cm ³
V_0	почетна запремина течне фазе у додиру са земљиштем за вријеме испитивања адсорпције	cm ³
v_a^A	запремина аликвота у којима се мјери испитивана супстанца	cm ³
K_d	коефицијент расподеле адсорпције	cm ³ /g
K_{oc}	нормализован коефицијент адсорпције органског угљеника	cm ³ /g
K_{om}	нормализован коефицијент расподеле органске материје	cm ³ /g
K_F^{ads}	Фројндлихова адсорпциона константа	μg ^{1-1/n} (cm ³) ^{1/n} g ⁻¹
1/n	Фројндлихов експонент	/
D_{t_i}	проценат десорпције у времену t_i	%
$D_{\Delta t_i}$	проценат десорпције у временском интервалу Δt_i	%
K_{des}	очигледна привидна десорпциона константа	cm ³ /g
K_F^{des}	Фројндлихова десорпциона константа	μg ^{1-1/n} (cm ³) ^{1/n} g ⁻¹

$m_{aq}^{des}(t_i)$	маса испитиване супстанце десорбоване из земљишта у времену t_i	μg
$m_m^{des}(\Delta t_i)$	маса испитиване супстанце десорбоване из земљишта за вријеме Δt_i	μg
$m_m^{des}(eq)$	маса супстанце аналитички одређена у течной фази при равнотежном стању десорпције	μg
$m_{aq}^{des}(eq)$	укупна маса испитиване супстанце десорбована при равнотежном стању десорпције	μg
$m_s^{des}(\Delta t_i)$	маса супстанце која остаје адсорбована на земљишту након временског интервала Δt_i	μg
m_{aq}^A	маса остатка супстанце након достизања равнотежног стања адсорпције због непотпуне замјене запремине	μg
$C_s^{des}(eq)$	садржај испитиване супстанце који је остао адсорбован на земљиште код равнотежног стања десорпције	$\mu g/cm$
$C_{aq}^{des}(eq)$	масена концентрација испитиване супстанце у течной фази при равнотежном стању десорпције	$\mu g/cm^3$
V_T	укупна запремина течне фазе у додиру са земљиштем у току кинетике десорпције, урађена редном методом	cm^3
V_R	запремина супернатанта уклоњеног из епрувете (након успостављеног равнотежног стања адсорпције) и замјењеног истом запремином 0,01 М раствора $CaCl_2$	cm^3
V_a^D	запремина аликвота узетих у аналитичке сврхе у времену(i), у току студија кинетике десорпције урађене редном методом	cm^3
V_r^i	запремина раствора узетог из i -те епрувете за мјерење испитиване супстанце, у студијама кинетике десорпције (паралелна метода)	cm^3
V_r^F	запремина раствора узетог из епрувете за мјерење испитиване супстанце, у тренутку успостављања равнотежног стања десорпције	cm^3
MB	масени баланс	%
m_E	укупна маса испитиване супстанце екстрахована из земљишта и са зидова посуде за испитивање у двије етапе	μg
V_{rec}	запремина супернатанта узетог након успостављања равнотеже адсорпције	cm^3
P_{ow}	коэффициент расподеле у систему n -октанол/вода	/

pK _a	константа дисоцијације	/
S _w	растворљивост у води	g/l

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Позната запремина раствора испитиване супстанце необиљежене или обиљежене радиоизотопом и заступљене у 0,01 М раствору CaCl₂ у познатим концентрацијама, додаје се узорцима земљишта познате суве масе, претходно уравнотеженим у 0,01 М раствору CaCl₂. Смјеша се довољно дуго протреса. Суспензија земљишта се затим одвоји центрифугирањем и ако се жели, филтрацијом, а затим се течна фаза подвргава анализи. Количина испитиване супстанце адсорбована на узорак земљишта, израчунава се као разлика између количине испитиване супстанце која се првобитно налазила у раствору и количине која је остала на крају испитивања (индиректна метода).

Могуће је и да се адсорбована количина испитиване супстанце одреди директно, анализом земљишта (директна метода). Овај поступак, који укључује постепену екстракцију земљишта одговарајућим растварачем, препоручује се у случајевима када се разлика у концентрацији испитиване супстанце у раствору не може тачно одредити. Примјери оваквих случајева су: адсорпција испитиване супстанце на површину испитиваних посуда, нестабилност испитиване супстанце у времену потребном да се спроведе испитивање, слаба адсорпција која резултира незнатном промјеном концентрације испитиване супстанце у раствору, или јака адсорпција, која резултира тако ниском концентрацијом испитиване супстанце у раствору да се не може тачно одредити. Ако се испитивана супстанца обиљежи радиоизотопом, екстракцију земљишта могуће је избјећи анализом чврсте фазе, сагоријевањем и бројањем помоћу течног сцинтилационог бројача. Бројање течним сцинтилационим бројачем неспецифична је техника којом се не могу разликовати почетне супстанце од продуката трансформације; па је треба користити искључиво уколико је испитивана хемикалија стабилна у току студије.

1.5. ПОДАЦИ О ИСПИТИВАНОЈ СУПСТАНЦИ

Хемијски реагенси морају бити аналитичке чистоће. Препоручује се употреба необиљежене испитиване супстанце познатог састава и ако је могуће, хемијске чистоће од најмање 95%, или употреба радиоизотопом обиљежене испитиване супстанце познатог састава и радиолошке чистоће. Ако се користе краткоживећи радиоизотопи, потребно је учинити корекције с обзиром на њихово вријеме полураспада.

Прије извођења испитивања адсорпције/десорпције треба да буду доступни сљедећи подаци о испитиваној супстанци:

- растворљивост у води (видјети Методу А.6. која је дата у овом правилнику);
- напон паре испитиване супстанце (видјети Методу А.4. која је дата у овом правилнику), односно Хенријева константа;
- абиотичка разградња, односно хидролиза као функција рН вриједности (видјети Методу С.7. која је дата у овом прилогу);
- коефицијент расподеле у систему *n*-октанол/вода (видјети Методу А.8. која је дата у овом правилнику);
- брза биоразградљивост (видјети Методу С.4. која је дата у овом прилогу), односно аеробна и анаеробна трансформација у земљишту;
- pK_a супстанци подложних јонизацији;

– директна фотолиза у води (тј. UV-vis апсорпциони спектар у води, квантни допринос) и фоторазградња на земљишту.

1.6. ПРИМЈЕЊИВОСТ МЕТОДЕ

Метода испитивања је примјењива за испитивање хемијских супстанци за које је доступна аналитичка метода задовољавајуће тачности. Важан параметар, који може утицати на поузданост резултата, посебно ако се користи индиректна метода, је стабилност испитиване супстанце у времену потребном да се испитивање изведе. Као предуслов за извођење оваквог испитивања треба провјерити стабилност испитиване супстанце у прелиминарној студији. Ако се примјети да је дошло до трансформације испитиване супстанце у времену потребном да се испитивање изврши, препоручује се да се главно испитивање изведе тако да се анализира и чврста и течна фаза.

Тешкоће се могу јавити ако се овом методом испитују супстанце слабо растворљиве у води (S_w од 10 g/l до 4 g/l), као и супстанце високог набоја и то због тога што се концентрације оваквих супстанци у течной фази не могу довољно тачно аналитички измјерити. У оваквим случајевима треба предузети додатне кораке. Упутство о томе како ријешити овакве проблеме дато је у овој методи.

Ако се испитују испарљиве супстанце, потребно је предузети мјере опреза како би се у току студије избјегли губици.

1.7. ОПИС МЕТОДЕ

1.7.1. Апаратура и хемијски реагенси

Опрема за испитивање садржи стандардну лабораторијску апаратуру, а посебно:

- 1) кивете, односно посуде у којима ће се извести испитивање и које морају да:
 - стају директно у центрифугу како би се грешке настале приликом руковања и преношења узорака свеле на минимум;
 - буду од инертног материјала, чиме се адсорпција испитиване супстанце на њихове површине своди на најмању могућу мјеру;
- 2) уређај за мијешање
 - додатни вибрациони уређај (*shaker* или *Vortex*) или еквивалентна опрема (за вријеме протресања у уређају земљиште мора остати суспендовано);
- 3) центрифугу
 - по могућности велике брзине (нпр. силе центрифугирања $> 3000 g$), термостатирана, способна да из воденог раствора уклони честице пречника већег од 0,2 μm . Током протресања и центрифугирања посуде за испитивање морају бити затворене, да би се избјегло испаравање и губитак воде. Потребно је употријебити деактивирани чепове (нпр. навојни чепови од тefлона) како би се адсорпција на чепове свела на минимум;
- 4) уређај за филтрацију (опционо)
 - филтери промјера 0,2 μm , стерилни, за једнократну употребу. Посебну пажњу треба посветити избору материјала за филтере, како би се избјегли губици испитиване супстанце на њима. За слабо растворљиве испитиване супстанце не препоручује се употреба филтера од органског материјала;
- 5) аналитички уређаји
 - прикладни за мјерење концентрације испитиване хемикалије;
- 6) лабораторијска сушница
 - у стању да одржава температуру (термостат) од 103 °C до 110 °C.

1.7.2. Карактеризација и избор земљишта

Земљиште се мора окарактерисати са три параметра за које се сматра да су у великој мјери одговорни за адсорпцијски капацитет: садржајем органског азота, иловаче, текстуром земљишта и рН вриједношћу. Како је раније напоменуто (видјети одјељак 1.2. ове методе), на адсорпцију/десорпцију одређене супстанце могу утицати и друга физичка и хемијска својства, која у оваквим случајевима треба узети у обзир.

Методе карактеризације земљишта од изузетне су важности и могу имати значајан утицај на резултате. Препорука је да се рН земљишта мора измјерити у 0,01 М раствору CaCl_2 (раствор који се користи при испитивању адсорпције/десорпције) у складу са одговарајућом ISO методом (ISO-10390-1). Остала релевантна својства земљишта препоручљиво је одредити у складу са стандардним методама (нпр. ISO „Приручник за анализу земљишта“). Ово омогућава да анализа података о адсорпцији у земљишту буде базирана на параметрима квалитета земљишта стандардизованим на међународном нивоу. Нека упутства и смјернице у погледу постојећих стандардних метода анализе земљишта наведени су у литератури⁵⁰⁻⁵². Ради калибрације метода испитивања земљишта препоручљиво је користити референтна земљишта.

Смјернице у погледу избора различитих типова земљишта за испитивање адсорпције/десорпције, дате су у Табели 1. Седам одабраних типова земљишта покрива врсте земљишта са којима се сусреће у географским подручјима умјереног климатског појаса. Ако се испитују супстанце подложне јонизацији, одабрани типови земљишта морају покривати широк опсег рН вриједности, како би се могла вредновати адсорпција јонизованог и нејонизованог облика супстанце. Смјернице у погледу тога колико различитих типова земљишта се користи у различитим фазама испитивања, дате су у одјељку 1.9. ове методе.

Ако се предност даје другим врстама земљишта, треба их ближе означити истим параметрима као и земљишта наведена у Табели 1, чак и ако у потпуности не задовољавају критеријуме. Варијабилност њихових својстава мора бити једнака.

Табела 1: Смјернице у погледу избора узорака земљишта за испитивање адсорпције/десорпције

Тип земљишта	рН опсег (у 0,01 М CaCl_2)	Садржај органског угљеника (%)	Садржај глине (%)	Текстура земљишта ^{LXXIV}
1	4,5-5,5	1,0-2,0	65-80	глина
2	> 7,5	3,5-5,0	20-40	глиновита иловача
3	5,5-7,0	1,5-3,0	15-25	муљевита иловача
4	4,0-5,5	3,0-4,0	15-30	иловача
5	< 4,0 - 6,0 ^{LXXV}	< 0,5-1,5 ^{LXXVI}	< 10-15 ^{LXXVI}	иловачасти песак

^{LXXIV}Према FAO и US систему⁸⁵.

^{LXXV}Промјенљиве би требале показивати вриједности унутар датог опсега. Ако се појаве потешкоће у налажењу одговарајућег земљишног материјала, прихватљиве су вриједности испод наведеног минимума.

^{LXXVI}Земљишта са удјелом органског угљеника мањим од 0,3 % могу сметати у корелацији између садржаја органске материје и адсорпције. Због тога се препоручује употреба земљишта са садржајем органског угљеника од 0,3 %.

6	> 7,0	< 0,5-1,0 ^{XVII, XVIII}	40-65	глиновита иловача/ глина
7	< 4,5	> 10	< 10	песак / иловачасти песак

1.7.3. Сакупљање ичување узорака земљишта

1.7.3.1. Сакупљање

Не препоручује се употреба посебне технике ни алата за узимање узорка земљишта. Техника зависи од циља студије.

Треба узети у обзир:

- да је потребно располагати детаљним подацима о теренском локалитету. Ово укључује локацију, биљни покривач, третмане пестицидима, односно ђубривима, биолошке додатке и случајно загађење. У погледу описа локалитета са кога се узимају узорци, потребно је придржавати се препорука садржаних у ISO-стандарду за узимање узорака земљишта (ISO 10381-6);

- да се локалитет са којег се узимају узорци мора дефинисати помоћу UTM мреже (*Universal Transversal Mercator-Projection/European Horizontal Datum*), или географских координата. Ово може омогућити да се узорак земљишта убудуће поново узме са истог локалитета, или може помоћи да се земљиште дефинише у различитим класификационим системима, коришћеним у различитим земљама. Узорке земљишта треба прикупљати искључиво из хоризонта А, на дубини до највише 20 cm. Поготово ако се ради о земљишту типа бр. 7. Ако у земљишту као интегрални дио постоји слој O_h , узорак треба узети и из овог хоризонта.

Узорке тла треба превести у контејнерима и под температурним условима који обезбеђују да се првобитна својства земљишта неће значајно промијенити.

1.7.3.2. Складиштење

Предност се даје употреби узорака земљишта непосредно узетих са терена. Само у случају када то није могуће, узорци земљишта могу се складиштити на амбијенталној температури, с тим да се мора спријечити исушивање на ваздуху. Препорука у погледу ограничења трајања складиштења нема, али се узорци земљишта складиштени дуже од три године морају прије употребе поново анализирати, како би се утврдио садржај угљеника, рН и СЕС.

1.7.3.3. Руковање узорцима земљишта и њихова припрема за испитивање

Узорке земљишта треба осушити на ваздуху, на амбијенталној температури (по могућности између 20 °C и 25 °C). Узорке земљишта треба њежно растрести, примјеном најмање могуће силе, да се што је мање могуће промијени изворна текстура земљишта. Узорци земљишта се просијавају до честица величине ≤ 2 mm. Код процеса просијавања, потребно је придржавати се препорука садржаних у ISO стандарду за узимање узорака земљишта (BAS ISO 10381-6). Препоручује се да се узорци пажљиво хомогенизују, јер то побољшава поновљивост резултата. Садржај влаге у сваком типу земљишта одређује се у три аликвота, сушењем на 105 °C довољно дуго док значајне промјене у тежини више нема (око 12 сати). У свим израчунавањима појам масе земљишта односи се на у сушилици постигнуту суву масу, тј. на тежину земљишта кориговану у односу на садржај влаге.

1.7.4. Припрема испитиване супстанце за наношење на земљиште

Испитивана супстанца се раствори у 0,01 М раствору CaCl_2 у дестилованој или дејонизованој води. Да би се центрифугирање побољшало, а измјена катјона свела на најмању могућу мјеру, раствор CaCl_2 се користи као течна фаза растварача. Концентрација основног раствора мора бити по могућности три реда величине већа од границе детекције употребљене аналитичке методе. Овакав праг обезбјеђује тачност мјерења методологијом уобичајеном за ову методу испитивања. Концентрација основног раствора мора бити нижа од растворљивости испитиване супстанце у води.

Основни раствор по могућности треба припремити непосредно прије наношења на узорке земљишта и чувати затворен у мраку на температури од 4 °С. Трајање складиштења зависи од стабилности испитиване супстанце и њене концентрације у раствору.

Само код тешко растворљивих супстанци ($S_w < 10^{-4} \text{ g/l}$) може се указати потреба за употребом адекватног средства које олакшава растварање испитиване супстанце. Ово средство:

1. мора да се мијеша са водом, као што је то случај код метанола или ацетонитрила,
2. његова концентрација не смије да прелази 1% укупне запремине основног раствора, а удио мора бити мањи од онога у раствору испитиване супстанце која долази у додир са земљиштем (по могућности мањи 0,1%) и
3. не смије да буде сурфактант, нити да подлијеже солволитичким реакцијама са испитиваном хемикалијом.

У извјештају треба навести и оправдати употребу средства које олакшава растварање.

Друга могућност, која стоји на располагању када су у питању тешко растворљиве супстанце, је да се у систем за испитивање супстанца дода режимом пулсације. Испитивана супстанца се раствори у органском растварачу, а потом се аликвот тог раствора дода у систем земљишта и 0,01 М раствор CaCl_2 у дестилованој или дејонизованој води. Удио органског растварача у течной фази треба одржавати што је могуће мањим, у уобичајеним околностима не вишим од 0,1%. Проблем који се при оваквом начину рада може јавити је немогућност да се при сљедећем додавању поновно дода иста запремина. Овакво додавање испитиване супстанце из органског раствора може довести до додатне грешке, због тога што се може десити да концентрације испитиване супстанце и додатног растварача у свим испитивањима не буду исте.

1.8. ПРЕДУСЛОВИ ЗА ПРИМЈЕНУ МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА АДСОРПЦИЈЕ/ДЕСОРПЦИЈЕ

1.8.1. Аналитичка метода

У кључне параметре који могу утицати на тачност мјерења адсорпције спадају: тачност аналитичке методе употребљене за анализу раствора и за анализу адсорбоване фазе; стабилност и хемијска чистоћа испитиване супстанце; постизање адсорпционе равнотеже; величина промјена у концентрацији раствора, однос земљишта и раствора, као и промјене у структури земљишта до којих је дошло у току процеса достизања равнотеже^{35,59,60,61,62}. Примјери у којима се дају подаци о тачности, наведени су у Дијелу другом ове методе.

Поузданост употребљене аналитичке методе мора се провјерити у опсегу концентрација за који је вјероватно да ће бити примијењен у испитивању. Лице које

изводи испитивање треба да има слободу да развије адекватну методу, задовољавајуће тачности, прецизности, поновљивости, граница детекције и ефикасности. Смјернице како извести овакво испитивање наведене су у овој методи.

Адекватна запремина 0,01 М раствора CaCl_2 , нпр. 100 cm^3 , протресе се у току 4 сата са нешто земљишта, нпр. 20 g земљишта високе моћи адсорпције, тј. високог садржаја угљеника и иловаче. у зависности од аналитичких потреба, ове тежине и запремине могу варирати, али примјерену исходишну тачку чини однос земљишта и раствора од 1:5. Смјеша се центрифугира, а течна фаза се може и филтрирати. Како би се постигло да номинална концентрација испитиване супстанце буде унутар опсега концентрација за који је вјероватно да ће у току испитивања бити актуелан, у течну фазу се додаје извјесна запремина основног раствора испитиване супстанце. Ова запремина не смије прелазити 10% коначне запремине течне фазе, како би промјена природе раствора којом се располаже прије постизања равнотежног стања, била што мања. Након тога раствор се анализира.

Да би се провјерило да ли у аналитичкој методи постоје артефакти, као и за ефекте матрикса узрокованог земљишта, потребно је испитати и један контролни узорак, који се састоји од система земљишта и раствора CaCl_2 (без испитиване супстанце).

У аналитичке методе које се могу употријебити за мјерења сорпције, спадају гасно-течна хроматографија (*gas-liquid chromatography*, у даљем тексту: GLC), течна хроматографија високих перформанси (*high-performance liquid chromatography*, у даљем тексту: HPLC), спектрометрија (нпр. GC/масена спектрометрија, HPLC/масена спектрометрија) и бројање помоћу течних сцинтилационих бројача (код испитивања супстанци обележеним радиоизотопом). Независно од аналитичке методе која се употријеби, задовољавајућа ефикасност аналитичке технике треба да буде између 90% и 110% номиналне вриједности. Да би детекција и вредновање могли усљедити након расподјеле, границе детекције употријебљене аналитичке методе морају да буду најмање два реда величине ниже од номиналне концентрације испитиване супстанце.

Својства и границе детекције аналитичке методе одабране за проучавање адсорпције имају важну улогу у дефинисању испитивањалних услова, као и у цјелокупној поставци. Ова метода слиједи општи ток испитивања и даје препоруке и смјернице за алтернативна рјешења којима се прибегава у случајевима када аналитичка метода и опремљеност лабораторије могу наметнути извјесна ограничења.

1.8.2. Избор оптималног односа земљиште/раствор

Избор односа земљишта и раствора примјерених за изучавање сорпције зависи од коефицијента расподјеле K_d , као и од тога који се релативни степен адсорпције жели постићи. Собзиром на облик једначине адсорпције и дomet аналитичке методологије, при одређивању концентрације хемикалије у раствору, статистичку тачност мјерења одређује промјена те концентрације. Стога је у рутинској пракси корисно успоставити неколико фиксних односа, при којима је проценат адсорпције виши од 20%, а по могућности и виши од 50%⁶², при чему треба пазити да се концентрација испитиване супстанце у течној фази одржава довољно високом да се може тачно измјерити. Ово је нарочито важно у случају када се адсорпција збива у високим процентима.

Практичан приступ избору доброг односа земљиште/вода утемељен је на утврђивању K_d вриједности прелиминарним студијама или утврђеним техникама (видјети Дио четврти ове методе). Адекватан однос може се одабрати на основу криве на којој је, за фиксне проценте адсорпције, однос земљишта и раствора приказан у односу на K_d (Слика 1). Ова крива се базира на претпоставци да је једначина

адсорпције линеарна^{LXXVII}. Примјењив однос се добија преправком једначине [4] од K_d , у облик једначине[1]:

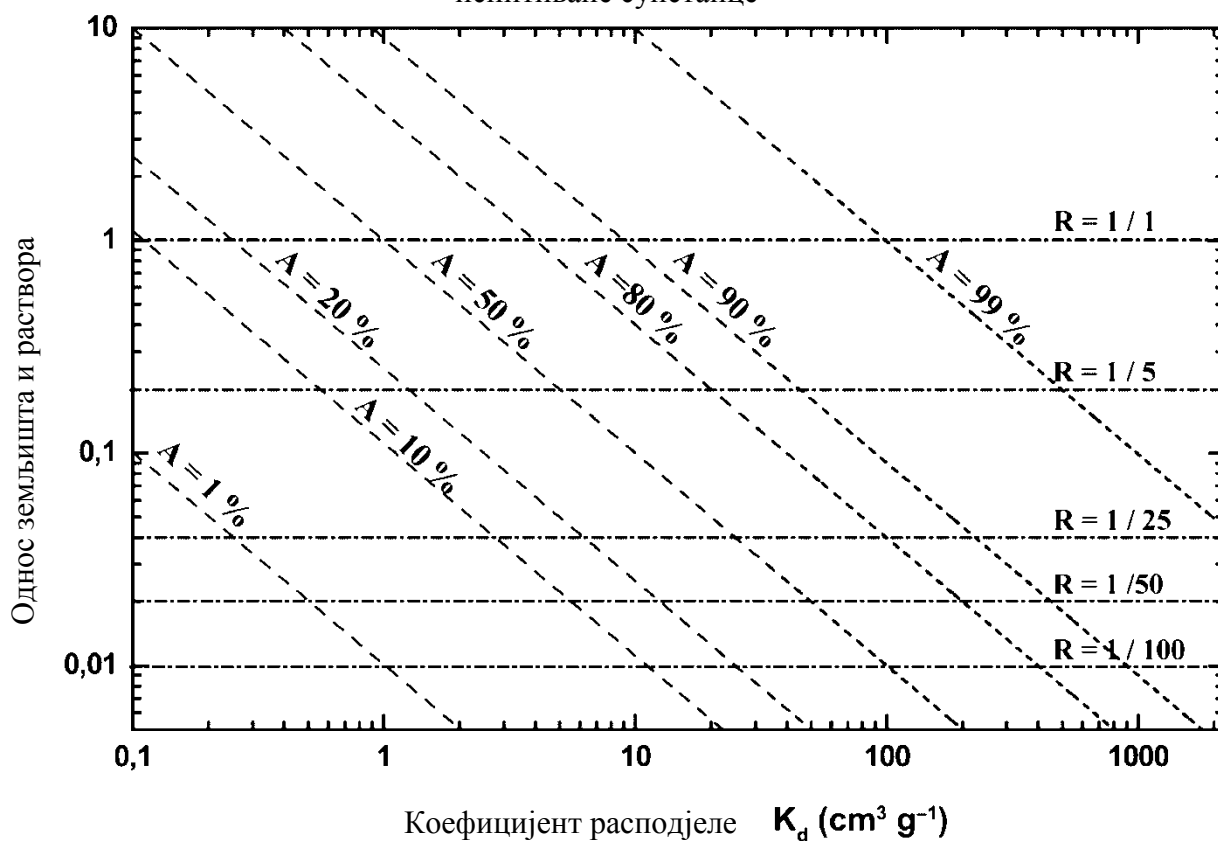
$$\frac{V_0}{m_{\text{земљишта}}} = \left(\frac{m_0}{m_s^{\text{ads}}(eq)} - 1 \right) K_d \quad [1]$$

или у њеном логаритамском облику, уз претпоставку да је $R = \frac{m_{\text{земљишта}}}{V_0}$ и

$$\frac{A_{eq} \%}{100} = \frac{m_s^{\text{ads}}(eq)}{m_0};$$

$$\log R = -\log K_d + \log \left[\frac{(A_{eq} \% / 100)}{(1 - A_{eq} \% / 100)} \right] \quad [2]$$

Слика 1: Однос земљишта и раствора и K_d при различитим процентима адсорпције испитиване супстанце

Потребни односи количина земљишта и раствора приказани су на Слици 1 као функција K_d , и то при различитим нивоима адсорпције. На примјер, при односу земљишта и раствора од 1:5 и вриједности K_d од 20, адсорбовање се приближно 80% испитиване супстанце. Да би се при истом K_d добила адсорпција од 50%, потребно је употребити однос од 1:25. Овај приступ избору погодних односа земљишта и раствора истраживачу омогућује флексибилност потребну да задовољи захтјеве испитивања.

LXXVII $C_s^{\text{ads}}(eq) = K_d \times C_{aq}^{\text{ads}}(eq)$

Проблем који је теже рјешив односи се на ситуацију када се хемикалија изузетно добро или незнатно адсорбује. Кад је адсорпција слаба, препоручује се употреба односа земљишта и раствора од 1:1, иако када су у питању неке изразито органске врсте земљишта, добијање житког, густог раствора може изискивати и мање размјере. Пажњу треба усмјерити на то да изабраном аналитичком методологијом буде могуће измјерити мале промјене у концентрацији раствора. У супротном би мјерење адсорпције било нетачно. Како би у раствору остала значајна количина хемикалије, при врло високим коефицијентима расподеле (K_d) однос земљишта и раствора може доћи и до 1:100. Треба обезбиједити добро мијешање земљишта и раствора и да се систему остави одговарајуће вријеме да се уравнотежи. Алтернативни приступ томе како се носити са оваквим екстремним случајевима, за које нема одговарајуће методологије, је да се вриједност K_d предвиди примјеном техника процјене базираним, нпр. на вриједностима K_{ow} (видјети Дио четврти ове методе). Ово може бити корисно ако се испитују незнатно адсорбоване/поларне хемикалије, чији је $K_{ow} < 20$ као и липофилне/високо-сорптивне хемикалије чија K_{ow} износи > 104 .

1.9. ИЗВОЂЕЊЕ МЕТОДЕ

1.9.1. Услови испитивања

Испитивања се изводе на амбијенталној температури, ако је могуће константној, у опсегу између 20 °C и 25 °C.

Услови под којима се центрифугира морају да омогуће да се из раствора одстрани честице веће од 0,2 μm . Ова доња гранична вриједност изабрана је циљано, јер одговара пречнику најмање честице која се сматра чврстом и представља границу између чврстих и колоидних честица. Смјернице о томе како одредити услове под којима ће се центрифугирати дати су у Дијелу петом ове методе.

Ако расположива опрема за центрифугирање не може гарантовати одстрањивање честица већих од 0,2 μm , може се примијенити комбинација центрифугирања и филтрације. Да би се избјегли губици испитиване супстанце било које врсте, ови филтри морају бити од прикладног инертног материјала. Потребно је доказати да у току филтрације није дошло ни до каквих губитака испитиване супстанце.

1.9.2. Етапа 1: прелиминарна студија

Циљ прелиминарне студије већ је наведен у одјелку 1.2. ове методе. Смјернице о постављању оваког испитивања наведене су у овој методи.

1.9.2.1. Избор оптималних односа количина земљишта и раствора

Користе се двије врсте земљишта и три односа количина земљишта и раствора (шест експеримената). Једна врста земљишта има висок садржај органског угљеника и низак садржај иловаче, а друга низак садржај органског угљеника и висок садржај иловаче. Сугерише се употреба следећих односа:

- 50 g земљишта и 50 cm^3 воденог раствора испитиване супстанце (однос 1/1),
- 10 g земљишта и 50 cm^3 воденог раствора испитиване супстанце (однос 1/5),
- 2 g земљишта и 50 cm^3 воденог раствора испитиване супстанце (однос 1/25).

Најмања количина земљишта на којој се експеримент може извести зависи од опремљености лабораторије и ефикасности примијењених аналитичких метода. Да би се испитивањем добили поуздани резултати, препоручује се употреба 1 g, а по могућности и 2 g узорка земљишта.

Да би се провјерила стабилност испитиване супстанце у раствору CaCl_2 и могућа адсорпција на површине посуде за испитивање, један контролни узорак, у ком се налази само испитивана супстанца у 0,01 М раствору CaCl_2 (без земљишта) подвргава се истим поступцима као и испитивани системи.

Истој испитиваној процедури подвргава се и по једна слијепа проба за сваки узорак земљишта, коју чини иста количина земљишта и 0,01 М раствора CaCl_2 (али без испитиване супстанце), укупне запремине од 50 cm^3 . Током анализе, овај узорак служи као основна контрола која омогућава откривање интерферентних супстанци, или загађених земљишта.

Сва испитивања, укључујући и она који се обављају на контролама и слијепим пробама, треба поставити најмање у дупликату. Укупан број узорака које треба припремити за студију може се израчунати према методологији која се примјењује.

Методe које се примјењују у оквиру прелиминарне студије начелно су истовјетне методама које се примјењују у главној студији, а изузеци од тог правила су наведени.

Узорци земљишта, ваздушно осушени, уравнотежују се тако што се дан прије почетка испитивања, у току ноћи (12 сати) протресу заједно са најмање 45 cm^3 0,01 М раствора CaCl_2 . Потом се додаје извјесна запремина основног раствора, како би се добила крајња запремина од 50 cm^3 . Ова запремина додатог основног раствора:

1. не смије прелазити 10% крајње запремине течне фазе од 50 cm^3 , како би се природа раствора прије уравнотежења што мање промијенила и
2. треба по могућности постићи да првобитна концентрација испитиване супстанце која се налази у додиру са земљиштем (C_0) буде за најмање два реда величине виша од границе детекције употребљене аналитичке методе.

Овакав праг обезбјеђује тачна мјерења чак и у случајевима јаке адсорпције (> 90%), али и накнадно одређивање адсорпционих изотерми. Препоручује се и да, уколико је изводљиво, почетна концентрација испитиване супстанце (C_0) не пређе половину вриједности њене граничне растворљивости.

У овој методи дат је примјер како се израчунава концентрација основног раствора (C_{st}). Граница детекције од 0,01 $\mu\text{g}/\text{cm}^3$ и адсорпција од 90% се претпостављају, па почетна концентрација испитиване супстанце која је у додиру са земљиштем мора износити 1 $\mu\text{g}/\text{cm}^3$ (да за два реда величине прелази границу детекције аналитичке методе). Уз претпоставку да је додата највиша препоручена запремина основног раствора, тј. 5 cm^3 до 45 cm^3 0,01 М уравнотеженог раствора CaCl_2 (= 10% основног раствора, додате у водену фазу до укупне запремине од 50 cm^3), концентрација основног раствора мора износити 10 $\mu\text{g}/\text{cm}^3$ јер тако прелази границу детекције аналитичке методе за три реда величине.

Вриједност рН течне фазе мора се измјерити прије и након додира са земљиштем, јер је рН вриједност значајна у цјелокупном процесу адсорпције, посебно супстанци подложних јонизацији.

Смјеша се протресе док се не постигне адсорпциона равнотежа. Вријеме потребно да се у земљиштима постигне равнотежа изразито је варијабилно и зависи од хемикалије и земљишта. Углавном је довољан период од 24 сата⁷⁷. У оквиру прелиминарног испитивања, узорци се кроз период мијешања од 48 сати могу прикупити редно (нпр. 4-ти, 8-ми, 24. и 48. сат). временски распоред обављања анализе мора се размотрити флексибилно, поштујући радно вријеме и радни распоред лабораторије.

Анализа испитиване супстанце у течној фази може се обавити на два могућа начина – паралелном и редном методом. Паралелна метода са испитиваног гледишта је дуготрајнија и заморнија, а математичка обрада добијених резултата је једноставнија (видјети Дио шести ове методе). Избор методологије која се примјењује препушта се

лицу које изводи испитивање, а које при доношењу одлуке морати узети у обзир опремљеност доступне лабораторије и ресурсе који су јој стављени на располагање.

1. Паралелна метода – припреме се узорци међусобно истог количинског односа земљишта и раствора, у броју који одговара броју временских интервала у којима се жели проучити кинетика адсорпције. Након центрифугирања и филтрације, течна фаза прве кивете изнова се прикупља у мјери у којој је то могуће и измјери, нпр. након 4 сата, течна фаза друге кивете након 8 сата, треће кивете након 24 сата, итд.

2. Редна метода – за сваки количински однос земљишта и раствора припремају се највише два узорка. У дефинисаним временским размацама, смјеша се центрифугира да би се фазе раздвојиле. Мањи аликвот течне фазе одмах се анализира на присуство испитиване супстанце. Испитивање се наставља са почетном смјешом. Ако се након центрифугирања примјењује филтрација, лабораторија мора бити адекватно опремљена за поступак филтрације мањих течних аликвота. Да се однос земљишта и раствора не би значајно промијенио и да би се у току испитивања умањила маса растворене супстанце подложна адсорпцији, препоручује се да запремина узетих аликвота не прелази 1% запремине раствора.

Проценат адсорпције A_{t_i} у свакој од временских тачака (t_i) рачуна се на основу почетне номиналне концентрације и концентрације измјерене у вријеме узимања узорка (t_i), кориговане на вриједност слијепе пробе. Криве на којима је A_{t_i} приказан у функцији времена (видјети Сliku 1 у Дијелу шестом ове методе) цртају се да би се утврдило вријеме у ком је постигнут плато равнотежног стања^{LXXVIII}. Уз то се рачуна и вриједност K_d у тренутку достизања равнотежног стања. На основите вриједности се из криве приказане на Слици 1. изаберу адекватни количински односи земљишта и раствора са циљем да проценат адсорпције пређе 20%, а по могућности достигне > 50%⁶¹. Све примјењиве једначине и сва начела која важе за цртање кривих, дати су у одјелу 2. ове методе, као и у Дијелу шестом ове методе.

1.9.2.2. Одређивање тренутка у ком је постигнуто равнотежно стање адсорпције и количина супстанце која се адсорбовала у тренутку постизања равнотежног стања

Криве A_{t_i} или C_{aq}^{ads} у функцији времена омогућавају утврђивање чињенице да је постигнуто равнотежно стање адсорпције, као и количине испитиване супстанце која се адсорбовала у тренутку постизања равнотежног стања. Примјери кривих приказани су на Сликама 1. и 2. које су дате у Дијелу шестом ове методе.

Ако се при експериментисању са одређеном врстом земљишта не дође до платоа, већ се биљежи сигуран пораст адсорпције, разлог могу бити фактори који ситуацију чине сложенем, а то су биоразградљивост, односно спора дифузија. Чињеница да је дошло до биоразградљивости може се потврдити понављањем испитивања на стерилисаном узорку земљишта. Ако се ни у том случају не достигне плато, лице које изводи испитивање мора тражити друге појаве, потенцијално укључене у специфична истраживања која спроводи. То се може урадити одређеним модификацијама испитиваних услова (температуре, трајања протресања, количинског односа земљишта и раствора). Лицу које изводи испитивање препушта се одлука хоће ли наставити испитивање, упркос могућности да не успије да постигне равнотежно стање.

^{LXXVIII} Криве на којима је концентрација испитиване супстанце у воденој фази (C_{aq}^{ads}) приказана у функцији времена, могу бити коришћене и за процјену достизања равнотежног стања (видјети Сliku 2. у Дијелу шестом ове методе).

1.9.2.3. Адсорпција на површину посуде за испитивање и стабилност испитиване супстанце

Неки подаци о адсорпцији испитиване супстанце на површину посуде за испитивање, као и о њеној стабилности, могу се добити анализом контролних узорака. Ако се уочи осиромашење садржаја испитиване супстанце веће од стандардне грешке аналитичке методе, могуће је да је то повезано са абиотичком разградњом, односно адсорпцијом на површину посуде за испитивање. Разликовање ове двије појаве постиже се темељним прањем зидова посуде познатом запремином прикладног растварача и анализирањем раствора за прање на присуство испитиване супстанце. Ако се не уочи да је на површини посуде за испитивање дошло до адсорпције, овакво осиромашење указује на абиотичку нестабилност испитиване супстанце. Ако је дошло до адсорпције, постојеће посуде за испитивање је потребно замијенити онима од другачијег материјала. Подаци о адсорпцији добијени овим испитивањем не могу се са сигурношћу екстраполирати на методу која се тиче количинског односа земљишта и раствора. На ову адсорпцију утиче присуство земљишта.

Додатни подаци о стабилности испитиване супстанце могу се добити одређивањем првобитног масеног баланса, праћеног у току времена. То значи да се течна фаза, екстракти земљишта и зидови посуде за испитивање анализирају на присутност испитиване супстанце. Разлика у маси додате испитиване хемикалије и збира њених хемијских маса у течной фази, екстрактима земљишта и зидовима посуде за испитивање, једнака је разграђеној, односно упареној, односно неекстрахованој маси супстанце. Да би се одредио масени баланс у току испитивања је потребно постићи равнотежно стање адсорпције.

Масени баланс се одређује на земљиштима и за онај количински однос земљишта и раствора који у одређеном типу земљишта доводи до осиромашења садржаја испитиване супстанце за више од 20%, по могућности > 50% у равнотежном стању. Када се испитивање, усмјерено на проналажење најповољнијег количинског односа земљишта и раствора који је потребно употријебити у главном испитивању, након 48 сати заврши анализом посљедњег узорка течне фазе, фазе се дијеле центрифугирањем и по потреби филтрацијом. Течна фаза се поново сакупља у мјери у којој је то могуће, а затим се земљишту додаје адекватан екстракциони растварач (коефицијента екстракције од најмање 95%), којим се из тла екстрахује испитивана супстанца. Препоручују се најмање двије узастопне екстракције. Затим се одреди количина испитиване супстанце у екстрактима добијеним из земљишта и посуде за испитивање и израчуна масени баланс (једначина 10 у одјељку 2. ове методе). Ако количина испитиване супстанце износи мање од 90%, сматра се да ће испитивана супстанца, у току трајања испитивања, бити нестабилна. Истраживања могу да се наставе водећи рачуна о нестабилности испитиване супстанце у овом случају се у оквиру главне студије препоручује анализа обе фазе.

1.9.3. Етапа 2: кинетика адсорпције при јединој концентрацији испитиване супстанце

Користи се пет типова земљишта, изабраних из Табеле 1. Постоји предност у укључивању неких или свих врста земљишта коришћених у оквиру прелиминарне студије у ових пет типова. Земљишта коришћена већ у прелиминарној студији није потребно поново испитивати у етапи 2.

Вријеме потребно да дође до равнотежног стања, количински однос земљишта и раствора, тежина узорка земљишта, запремина течне фазе која је у додиру са земљиштем и концентрација испитиване супстанце у раствору бира се на основу резултата прелиминарне студије. Анализу ако је могуће треба урадити након 2, 4, 6 или 8 сати (ако је могуће и након 10 сати), као и након 24 сата контакта испитиване

супстанце и земљишта. Ако резултати испитивања усмјереног на проналажење погодног односа земљишта и раствора покажу да је потребно дуже вријеме да испитивана хемикалија достигне равнотежно стање, вријеме протресања се може продужити на највише 48 сати. При разматрању и састављању временског распореда анализа, могућа је и одређена флексибилност.

Да би се омогућило утврђивање варијансе резултата, сваки експеримент (један узорак земљишта и један раствора) постави се најмање у дупликату. У оквиру сваког испитивања, анализира се и једна слијепа проба. Слијепа проба се састоји од земљишта и 0,01 М раствора CaCl_2 , без испитиване супстанце, при чему су тежина земљишта и запремина раствора заступљени у њој, идентични онима употребљеним у испитиваном узорку. Контролни узорак који се састоји искључиво од испитиване супстанце у 0,01 М раствору CaCl_2 (без земљишта), подвргава се идентичном поступку испитивања, чиме се спречавају неочекивани обрти.

Проценат адсорпције рачуна се за сваку од временских тачака A_{t_i} , односно временски интервал $A_{\Delta t_i}$ (према потреби), а на кривој се приказује у функцији времена. Рачунају се и коефицијент расподјеле (K_d) у равнотежном стању, као и (за неполарне органске хемикалије) адсорпциони коефицијент нормализован на садржај органског угљеника (K_{oc}).

Резултати испитивања кинетике адсорпције

Линеарна K_d вриједност тачно описује сорпционо понашање у земљишту^{35,78} и представља израз инхерентне покретљивости хемикалија у земљишту. На примјер, хемикалије код којих је $K_d \leq 1 \text{ cm}^3/\text{g}$ сматрају се квалитативно покретљивим. На сличан начин развијена је шема класификације покретљивости базирана на K_{oc} вриједностима¹⁶. Постоје и шеме класификације у односу на процјеђивање кроз земљиште, базиране на односу између K_{oc} и DT_{50} ^{32,79}.

Према резултатима студија у оквиру којих је анализирана грешка⁶¹, K_d вриједности ниже од $0,3 \text{ cm}^3/\text{g}$ не могу се тачно утврдити на основу опадања концентрације испитиване супстанце у течной фази, чак и кад се (што се тачности тиче) примијени најпогоднији количински однос земљишта и раствора, тј. 1:1. У овом случају се препоручује анализа обе фазе: земљишта и раствора.

Студију адсорпционог понашања хемикалије у земљишту и њене могуће покретљивости треба наставити одређивањем Фројндлихових адсорпционих изотерми за ове испитиване системе, за које је могуће тачно одредити K_d , ако се слиједи досљедно испитивани протокол ове методе испитивања. Тачно одређивање истог могуће је ако вриједност која се добије множењем K_d са односом земљишта и раствора износи $> 0,3$ у случају када су мјерења заснована на опадању концентрације у течной фази (дакле на индиректној методи) или у случају када се анализирају обе фазе (директном методом) и када вриједност износи $> 0,1$ ⁶¹.

1.9.4. Етапа 3: Адсорпционе изотерме и кинетика десорпције/десорпцијске изотерме

1.9.4.1. Адсорпционе изотерме

Користи се пет концентрација испитиване супстанце, по могућности таквих да покривају два реда величине. При избору ових концентрација потребно је водити рачуна о растворљивости испитиване супстанце у води и њеним крајњим концентрацијама које се у течной фази биљеже у тренутку постизања равнотежног стања. Количински однос земљишта и раствора за вријеме цијелог трајања студије мора се одржавати непромијењеним. Испитивање адсорпције обавља се, како је описано, са разликом што се у временском раздобљу потребном да се достигне равнотежно стање, претходно одређено у Етапи 2 испитивања, течна фаза анализира

само једном. У раствору се одређују равнотежне концентрације, а количина адсорбоване супстанце израчунава се из осиромашења садржаја испитиване супстанце у раствору, тј. опадања концентрације испитиване супстанце у њој, или директним методом. Адсорбована маса испитиване супстанце по јединици масе земљишта графички се приказује као функција равнотежне концентрације испитиване супстанце (видјети одјељак 1.2. ове методе).

Резултати испитивања којим се одређују адсорпционе изотерме

Међу до сада предложеним математичким моделима који описују процес адсорпције, најчешће се користи Фројндлихова изотерма. Детаљи у вези тумачења и значаја адсорпционих модела могу се наћи у литетатури^{41,45,80,81,82}.

Напомена: поређење вриједности K_f (Фројндлихов адсорпциона константа) различитих супстанци могуће је само ако су изражене у истим јединицама мјере⁸³.

1.9.4.2. Кинетика десорпције

Циљ ове методе испитивања је да се истражи да ли се хемикалија реверзибилно или иреверзибилно адсорбује на честице земљишта. Ово је важан податак, јер је процес десорпције значајан за понашање хемикалије у природном земљишту. Ако се унесу у базу података, подаци о десорпцији корисни су при компјутерском моделовању у оквиру симулације процјеђивања растворене хемикалије из земљишта. Ако се жели извести студија десорпције, препоручује се да се студија дата у овој методи спроведе на сваком систему за који се у претходном испитивању кинетике адсорпције могло тачно одредити K_d .

Слично као и у студији о кинетици адсорпције, испитивање кинетике десорпције могуће је извести на два начина – паралелном и редном методом. Избор методологије која ће се примијенити у току студије, препушта се лицу које изводи испитивања, које ће при доношењу одлуке водити рачуна о опремљености доступне лабораторије и средствима која су на располагању.

1. Паралелна метода – за сваку врсту земљишта која је изабрана за студију десорпције, припремају се узорци идентичног количинског односа земљишта и раствора и то у броју који одговара броју временских интервала у којима се проучава кинетика десорпције. Тај број интервала мора бити идентичан броју употријебљеном у студији у којој се изучавала кинетика адсорпције. Да би се систему омогућило да достигне тачку равнотежног стања десорпције, укупно трајање испитивања може се и продужити на примјерен начин. У сваком испитивању (један узорак земљишта, један раствора) поставља се и једна слијепа проба. Слијепа проба се састоји од земљишта и 0,01 М раствора CaCl_2 у коме нема испитиване супстанце, при чему су тежина земљишта и запремина раствора идентични онима у испитиваном узорку. За контролни узорак испитивана супстанца се у 0,01 М раствору CaCl_2 (без земљишта) испитује по истом поступку. Све смјеше земљишта и раствора протресају се довољно дуго док се не достигне равнотежно стање адсорпције (како је то раније утврђено у Етапи 2). Фазе се потом дијеле центрифугирањем, а течне фазе се уклањају колико је могуће. Уклоњена запремина раствора надомешта се једнаком запремином 0,01 М раствора CaCl_2 у коме нема испитиване супстанце, а нове смјеше поново се протресају. Течна фаза из прве кивете изнова се прикупља у највећој могућој мјери и потом измјери након 2 сата, течна фаза из друге кивете након 4 сата, течна фаза из треће кивете након 6 сати, док се не достигне равнотежно стање десорпције.

2. Редна метода – по завршетку студије којом се изучавала кинетика адсорпције, смјеша се центрифугира, а течна фаза уклања колико је могуће. Уклоњена запремина раствора надомијешта се са 0,01 М раствора CaCl_2 , без испитиване супстанце. Нова смјеша се протреса док се не достигне равнотежно стање десорпције. За то вријеме се

смјеша у дефинисаним временским интервалима поново центрифугира, да се раздвоје фазе. Мањи аликвот течне фазе потом се анализира на присуство испитиване супстанце. Испитивање се даље наставља са изворном смјешом. Запремина сваког појединог аликвота мора износити мање од 1% укупне запремине. Да би се количински однос земљишта и раствора одржао непромијењеним, смјеси се додаје стално иста количина свјежег 0,01 М раствора CaCl_2 и наставља се протресање док не наступи други временски интервал.

Проценат десорпције, према потребама студије, рачуна се за сваку временску тачку (D_{t_i}), односно временски интервал ($D_{\Delta t_i}$), а на кривој се приказује у функцији времена. Рачуна се и коефицијент десорпције K_d у тренутку достизања равнотежног стања. Све једначине, примјениве у ову сврху, наведене су у одјељку 2. ове методе као и у Дијелу шестом ове методе.

Резултати испитивања којим се изучава кинетика десорпције

Уобичајене криве које приказују проценат десорпције D_t и проценат адсорпције A_t у функцији времена, омогућавају утврђивање реверзибилности процеса адсорпције. Ако се достигне равнотежно стање десорпције за вријеме чак двоструко дужи од онога које је било потребно да се достигне равнотежно стање адсорпције, а укупна десорпција прелази 75% укупно адсорбоване количине испитиване супстанце, адсорпција се сматра реверзибилном.

1.9.4.3. Десорпционе изотерме

Фројндлихове десорпционе изотерме одређују се на истим типовима земљишта на којима су се испитивањем одређивале и адсорпционе изотерме. Испитивање десорпције спроводи се на начин описан у одјељку 1.9.4.2. ове методе, са једином разликом што се течна фаза анализира само једанпут, у тренутку када се достигне равнотежно стање десорпције. Израчунава се количина десорбоване испитиване супстанце. Садржај испитиване супстанце који је у тренутку достизања равнотежног стања десорпције остао адсорбован на земљиште, графички се приказује као функција равнотежне концентрације испитиване супстанце у раствору (видјети одјељак 2. ове методе и Дио шести ове методе).

2. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

Подаци добијени анализом приказују се у облику табела (видјети Дио седми ове методе). Наводе се резултати појединачних мјерења и израчунате просјечне вриједности. Прилажу се графички прикази адсорпционих изотерми. Израчунавања се врше на начин описан у овој методи.

За потребе ове методе, узима се да тежина 1 cm^3 воденог раствора износи 1 g. Количински однос земљишта и раствора може се приказати у јединицама тежинског односа, или односа тежине и запремине истим графиканом.

2.1. АДСОРПЦИЈА

Адсорпција (у даљем тексту: A_{t_i}) је проценат супстанце адсорбоване на честице земљишта, у односу на количину која је у датим испитиваним условима постојала на почетку испитивања. Уколико је испитивана супстанца постојана и не адсорбује се у значајној мјери на зидове посуде, A_{t_i} се рачуна за сваку временску тачку t_i према формули:

$$A_{t_i} = \frac{m_s^{ads}(t_i)}{m_0} \times 100[\%] \quad [3]$$

при чему:

A_{t_i} је проценат адсорпције у тачки времена t_i (%);

$m_s^{ads}(t_i)$ је маса (μg) испитиване супстанце адсорбоване на земљиште у времену t_i ;

m_0 је маса (μg) испитиване супстанце у испитиваној посуди на почетку испитивања.

Израчунавање процента адсорпције A_{t_i} у околностима када се примјењује паралелна, односно редна метода, дато је у Дијелу шестом ове методе.

Коефицијент расподеле (K_d) је однос између садржаја супстанце у чврстој фази и њене масене концентрације у течной фази, забиљежен у тренутку у ком је, у датим испитиваним условима, достигнута тачка равнотежног стања адсорпције.

$$K_d = \frac{C_s^{ads}(eq)}{C_{aq}^{ads}(eq)} = \frac{m_s^{ads}(eq)}{m_{aq}^{ads}(eq)} \times \frac{V_0}{m_{земљишта}} [cm^3/g] \quad [4]$$

при чему:

$C_s^{ads}(eq)$ је садржај ($\mu\text{g/g}$) супстанце адсорбоване на земљиште у тренутку достизања равнотежног стања адсорпције;

$C_{aq}^{ads}(eq)$ је масена концентрација ($\mu\text{g/cm}^3$) супстанце у течной фази у сату достизања равнотежног стања адсорпције. Ова концентрација одређена је аналитички, узимајући у обзир вриједности забиљежене анализом слијепих проба;

$m_s^{ads}(eq)$ је маса супстанце адсорбована на земљиште у тренутку достизања равнотежног стања адсорпције (μg);

$m_{aq}^{ads}(eq)$ је маса супстанце у раствору у тренутку постизања равнотежног стања адсорпције (μg);

$m_{земљишта}$ је количина (g) чврсте фазе, исказана као сува маса земљишта;

V_0 је почетна запремина (cm^3) течне фазе која се налази у додиру са земљиштем.

Однос између A_{eq} и K_d дат је формулом:

$$K_d = \frac{A_{eq}}{100 - A_{eq}} \times \frac{V_0}{m_{земљишта}} [cm^3/g] \quad [5]$$

при чему:

A_{eq} је проценат (%) адсорпције у тренутку достизања равнотежног стања.

Коефицијент адсорпције нормализован на садржај органског угљеника K_{oc} повезује коефицијент расподеле K_d са садржајем органског угљеника у узорку земљишта:

$$K_{oc} = K_d \times \frac{100}{\%OC} [cm^3/g] \quad [6]$$

при чему % OC је проценат органског угљеника у узорку земљишта (g/g).

Коефицијент K_{oc} је апсолутни број који ближе описује расподелу, нарочито неполарних органских хемикалија, између органског угљеника у земљишту или

седимента и воде. Адсорпција ових хемикалија корелира се са садржајем органског угљеника у чврстом сорбенсу⁷. Вриједности K_{oc} зависе од специфичних параметара земљишних фракција, које се, због разлика у поријеклу, начину настанка, итд. значајно разликују по свом сорптивном капацитету.

2.1.1. Адсорпционе изотерме

Једначина Фројндлихових адсорпционих изотерми повезује количину адсорбоване испитиване супстанце са њеном концентрацијом у раствору у тренутку достигања равнотежног стања (једначина [8]).

Подаци се обрађују у одјељку 2.1. ове методе, а за сваку од испитиваних посуда израчуна се садржај испитиване супстанце која се адсорбовала на земљиште по завршетку студије адсорпције $C_s^{ads}(eq)$, на другим местима ознака x/m . Сматра се да је равнотежно стање постигнуто и да $C_s^{ads}(eq)$ представља равнотежну вриједност:

$$C_s^{ads}(eq) = \frac{m_s^{ads}(eq)}{m_{земљишта}} = \frac{[C_0 - C_{aq}^{ads}(eq)] \times V_0}{m_{земљишта}} [\mu g/g] \quad [7]$$

Фројндлихова једначина адсорпције дата је у једначини [8]:

$$C_s^{ads}(eq) = K_F^{ads} \times C_{aq}^{ads}(eq)^{1/n} [\mu g/g] \quad [8]$$

или у линеарном облику:

$$\log C_s^{ads}(eq) = \log K_F^{ads} + 1/n \times \log C_{aq}^{ads}(eq) \quad [9]$$

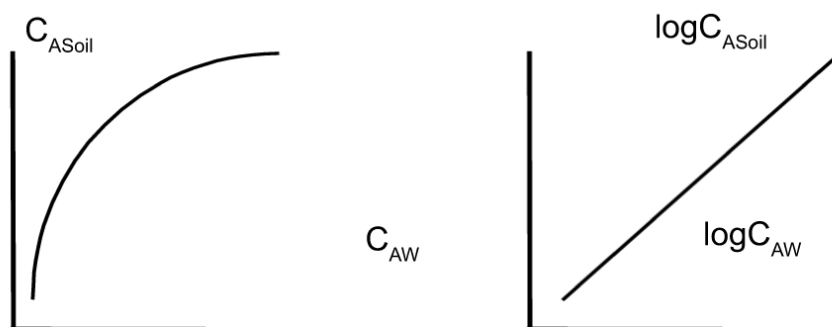
при чему:

K_F^{ads} је Фројндлихова константа адсорпције; његова димензија је cm^3/g само ако је $1/n = 1$; у свим другим случајевима нагиб $1/n$ уводи у димензију $K_F^{ads} (\mu g^{1-1/n} (cm^3)^{1/n} g^{-1})$;

n је константа регресије; $1/n$ је углавном унутар опсега 0,7 до 1,0 и сугерише да су подаци о адсорпцији често благо нелинеарни.

Једначине [8] и [9] графички се приказују, а вриједности K_F^{ads} и $1/n$ рачунају се помоћу регресионе анализе, употребом једначине [9]. Рачуна се и коефицијент корелације логаритамске једначине r^2 . Примјер таквих кривих дат је на слици 2.

Слика 2. Фројндлихова крива адсорпције, нормална и апроксимирана на линеарну

2.1.2. Масени баланс

Масени баланс (*mass balance*, у даљем тексту: MB) је проценат супстанце који се може аналитички детектовати, а остаје након испитивања адсорпције, у односу на номиналну количину супстанце на почетку испитивања.

Ако се растварач може у потпуности помијешати са водом, обрада података је другачија. Ако се растварач мијеша у потпуности са водом, у циљу одређивања количине супстанце која се накнадно може екстраховати растварачем може се примијенити начин обраде података из одјељка 2.2. ове методе. Ако се растварач не мијеша потпуно са водом, потребно је одредити количину супстанце која се накнадно може детектовати.

MB се при адсорпцији рачуна на сљедећи начин – подразумева се да назив (m_E) одговара збиру маса испитиване хемикалије, екстраховане из земљишта и са површине посуде за испитивање помоћу органског растварача:

$$MB = \frac{(V_{rec} \times C_{aq}^{ads}(eq) + m_E) \times 100}{V_0 \times C_0} [\%] \quad [10]$$

при чему:

MB је масени баланс (%);

m_E је укупна маса (μg) испитиване супстанце екстрахована из земљишта и са зидова посуде за испитивање у два корака;

C_0 је почетна масена концентрација испитиване супстанце која се налази у додиру са земљиштем ($\mu g/cm^3$);

V_{rec} је запремина (cm^3) супернатанта након достизања равнотежног стања адсорпције.

2.2. ДЕСОРПЦИЈА

Десорпција (у даљем тексту: D) је проценат испитиване супстанце који се десорбовао, у односу на количину супстанце која се, у датим испитиваним условима, раније адсорбовала:

$$D_{t_i} = \frac{m_{aq}^{des}(t_i)}{m_s^{ads}(eq)} \times 100 [\%] \quad [11]$$

при чему:

D_{t_i} је проценат десорпције у тачки времена t_i (%);

$m_{aq}^{des}(t_i)$ је маса (μg) испитиване супстанце десорбована из земљишта у тачки времена t_i ;

$m_{aq}^{ads}(eq)$ је маса (μg) испитиване супстанце адсорбована на земљиште у тренутку достизања равнотежног стања адсорпције.

Начин израчунавања постотка десорпције D_{t_i} , ако се користе паралелно, односно редна метода, дати су у Дијелу шестом ове методе.

У датим испитиваним условима видљиви коефицијент десорпције (K_{des}) је однос садржаја супстанце који је остао у чврстој фази и масене концентрације десорбоване супстанце у воденом раствору, у тренутку када се достигне равнотежно стање десорпције:

$$K_{des} = \frac{m_s^{ads}(eq) - m_{aq}^{des}(eq) \times V_T}{m_{aq}^{des}(eq) m_{земљишта}} [cm^3/g] \quad [12]$$

при чему:

K_{des} је коефицијент десорпције (cm^3/g);

$m_{aq}^{des}(eq)$ је укупна маса (μg) испитиване супстанце десорбована из земљишта у тренутку достизањаравнотежног стања десорпције;

V_T је укупна запремина течне фазе који се у току испитивања кинетике десорпције налази у додиру са земљиштем (cm^3).

Смјернице за израчунавање $m_{aq}^{des}(aq)$ дате су у одјелку 2.2. и у Дијелу шестом ове методе.

Напомена: Уколико је испитивање адсорпције које претходи овом испитивању изведено паралелном методом, сматра се да је запремина V_T у једначини [12] једнака V_0 .

2.2.1. Десорпционе изотерме

Фројндлихова једначина десорпционих изотерми ставља садржај испитиване супстанце који је остао адсорбован на земљиште у однос са концентрацијом испитиване супстанце у раствору у тренутку достизањаравнотежног стања десорпције (једначина [16]).

За сваку од кивета у којима се налази испитивани узорак, садржај супстанце који је у тренутку достизања равнотежног стања десорпције остао адсорбован на земљиште рачуна се на сљедећи начин:

$$C_s^{des}(eq) = \frac{m_s^{ads}(eq) - m_{aq}^{des}(eq)}{m_{земљишта}} [\mu g/g] \quad [13]$$

$m_{aq}^{des}(eq)$ се дефинише као:

$$m_{aq}^{des}(eq) = m_m^{des}(eq) \times \frac{V_0}{V_r^F} - m_{aq}^A [\mu g] \quad [14]$$

при чему:

$C_s^{des}(eq)$ је садржај ($\mu g/g$) испитиване супстанце који је у тренутку достизања равнотежног стања десорпције остао адсорбован на земљиште;

$m_m^{des}(eq)$ је маса (μg) супстанце, одређена у течној фази у тренутку достизања равнотежног стања десорпције аналитичким путем;

m_{aq}^A је маса (μg) испитиване супстанце која је због непотпуне замјене запремине остала након достизања равнотежног стања адсорпције;

$m_{aq}^{des}(eq)$ је маса (μg) супстанце у раствору у тренутку достизања равнотежног стања адсорпције;

$$m_{aq}^A = m_{aq}^{ads}(eq) \times \left(\frac{V_0 - V_R}{V_0} \right) \quad [15]$$

V_r^F је запремина раствора узета из посуде за испитивање у циљу мјерења у

тренутку достизања равнотежног стања десорпције (cm^3);

V_R је запремина супернатанта одстрањеног из посуде за испитивање након постизања равнотежног стања адсорпције и замијењена истом запремином 0,01 M раствора CaCl_2 (cm^3).

Фројндлихова једначина десорпције:

$$C_s^{\text{des}}(\text{eq}) = K_F^{\text{des}} \times C_{\text{aq}}^{\text{des}}(\text{eq})^{1/n} [\mu\text{g/g}] \quad [16]$$

или у линеарном облику:

$$\log C_s^{\text{des}}(\text{eq}) = \log K_F^{\text{des}} + 1/n \times \log C_{\text{aq}}^{\text{des}}(\text{eq}) \quad [17]$$

при чему:

K_F^{des} је Фројндлихова константа десорпције;

n је константа регресије;

$C_{\text{aq}}^{\text{des}}(\text{eq})$ је масена концентрација ($\mu\text{g}/\text{cm}^3$) супстанце у течной фази у тренутку достизања равнотежног стања десорпције.

Једначине [16] и [17] могу се приказати графички, а вриједности K и $1/n$ се рачунају регресионом анализом, коришћењем једначине [17].

Напомена: Уколико Фројндлихов експонент адсорпције, односно десорпције, $1/n$, износи 1, Фројндлихова адсорпциона, односно десорпциона константа везивања (K_F^{ads} , односно K_F^{des}) биће једнака константама равнотеже адсорпције, односно десорпције (K_d , односно K_{des}), а криве C_s у односу на C_{aq} биће линеарне. Ако ови експоненти не износе 1, криве C_s у односу на C_{aq} неће бити линеарне, а константе адсорпције, односно десорпције варираће дуж изотерми.

2.2.2. Извјештај

Извјештај о испитивању садржи:

- 1) потпуну идентификацију употреједљених узорака земљишта, укључујући:
 - географске одреднице локације (географску ширину и дужину),
 - датум узимања узорака,
 - употреједљену врсту земљишта (нпр. пољопривредно земљиште, шума, итд),
 - дубину са које је узет узорак,
 - садржај песка/муља/иловаче,
 - рН вриједност (у 0,01 M раствору CaCl_2),
 - садржај органског угљеника,
 - садржај органске материје,
 - садржај азота,
 - количински однос угљеника и азота (C/N),
 - капацитет катјонске измјене (mmol/kg);
 - све податке који се односе на прикупљање и складиштење узорака земљишта;
- 2) све податке релевантне за тумачење адсорпције/десорпције испитиване супстанце:
 - литературуу којој се наводе методе употреједљене за одређивање сваког од показатеља,
 - податке о испитиваној супстанци на за то примјерен начин,
 - температуру при којој се испитивање одвијало,
 - услове под којима су узорци центрифугирани,

- аналитички поступак употријебљен за анализу испитиване супстанце,
 - образложење у ком се аргументују разлози због којих је при припреми основног раствора испитиване супстанце употријебљено средство које олакшава растварање и
 - уколико је то релевантно, појашњења корекција калкулација;
- 3) податке у складу са обрасцем (датим у Делуседмом ове методе) и графичке приказе;
- 4) све податке и запажања који доприносе тумачењу резултата испитивања.

3. ЛИТЕРАТУРА

1. Kukowski H. and Brümmer G., (1987) Investigations on the Adsorption and Desorption of Selected Chemicals in Soils. UBA Report 106 02 045, Part II.
2. Fränzle O., Kuhnt G. and Vetter L., (1987) Selection of Representative Soils in the EC-Territory. UBA Report 106 02 045, Part I.
3. Kuhnt G. and Muntau H. (Eds.) EURO-Soils: Identification, Collection, Treatment, Characterisation. Special Publication No 1.94.60, Joint Research Centre. European Commission, ISPRA, December 1994.
4. OECD Test Guidelines Programme, Final Report of the OECD Workshop on Selection of Soils/Sediments, Belgirate, Italy, 18-20 January 1995 (June 1995).
5. US-Environment Protection Agency: Pesticide Assessment Guidelines, Subdivision N, Chemistry: Environmental Fate, Series 163-1, Leaching and Adsorption/Desorption Studies, Addendum 6 on Data Reporting, 540/09-88-096, Date: 1/1988.
6. US-Environment Protection Agency: Prevention, Pesticides and Toxic Substances, OPPTS Harmonized Test Guidelines, Series 835-Fate, Transport and Transformation Test Guidelines, OPPTS No: 835.1220 Sediment and Soil Adsorption/Desorption Isotherm. EPA No: 712-C-96-048, April 1996.
7. ASTM Standards, E 1195-85, Standard Test Method for Determining a Sorption Constant (K_{oc}) for an Organic Chemical in Soil and Sediments.
8. Agriculture Canada: Environmental Chemistry and Fate. Guidelines for registration of pesticides in Canada, 15 July 1987.
9. Netherlands Commission Registration Pesticides (1995): Application for registration of a pesticide. Section G. Behaviour of the product and its metabolites in soil, water and air.
10. Danish National Agency of Environmental Protection (October 1988): Criteria for registration of pesticides as especially dangerous to health or especially harmful to the environment.
11. BBA (1990) Guidelines for the Official Testing of Plant Protection Products, Biological Research Centre for Agriculture and Forestry, Braunschweig, Germany.
12. Calvet R., (1989) 'Evaluation of adsorption coefficients and the prediction of the mobilities of pesticides in soils', in Methodological Aspects of the Study of Pesticide Behaviour in Soil (ed. P. Jamet), INRA, Paris, (Review).
13. Calvet R., (1980) 'Adsorption-Desorption Phenomena' in Interactions between herbicides and the soil. (R.J. Hance ed.), Academic Press, London, p. 83-122.
14. Hasset J.J., and Banwart W.L., (1989), 'The sorption of nonpolar organics by soils and sediments' in Reactions and Movement of Organic Chemicals in Soils. Soil Science Society of America (S.S.S.A), Special Publication No 22, p. 31-44.
15. van Genuchten M. Th., Davidson J.M., and Wierenga P.J., (1974) 'An evaluation of kinetic and equilibrium equations for the prediction of pesticide movement through porous media'. Soil Sci. Soc. Am. Proc., Vol.38(1), p. 29-35.
16. McCall P.J., Laskowski D.A., Swann R.L., and Dishburger H.J., (1981) 'Measurement

- of sorption coefficients of organic chemicals and their use, in environmental fate analysis', in Test Protocols for Environmental Fate and Movement of Toxicants. Proceedings of AOAC Symposium, AOAC, Washington DC.
17. Lambert S.M., Porter P.E., and Schiefferrstein R.H., (1965) 'Movement and sorption of chemicals applied to the soil'. Weeds, 13, p. 185-190.
 18. Rhodes R.C., Belasco I.J., and Pease H.L., (1970) 'Determination of mobility and adsorption of agrochemicals in soils'. J. Agric. Food Chem., 18, p. 524-528.
 19. Russell M.H., (1995), 'Recommended approaches to assess pesticide mobility in soil' in Environmental Behavior of Agrochemicals (ed. T.R. Roberts and P.C. Kearney). John Wiley & Sons Ltd.
 20. Esser H.O., Hemingway R.J., Klein W., Sharp D.B., Vonk J.W. and Holland P.T., (1988) 'Recommended approach to the evaluation of the environmental behavior of pesticides', IUPAC Reports on Pesticides(24). Pure Appl. Chem., 60, p. 901-932.
 21. Guth J.A., Burkhard N., and D.O. Eberle, (1976) 'Experimental models for studying the persistence of pesticides in soils'. Proc. BCPC Symposium: Persistence of Insecticides and Herbicides, p. 137-157, BCPC, Surrey, UK.
 22. Furminge C.G.L., and Osgerby J.M., (1967) 'Persistence of herbicides in soil'. J. Sci. Food Agric., 18, p. 269-273.
 23. Burkhard N., and Guth J.A., (1981) 'Chemical hydrolysis of 2-Chloro-4,6-bis(alkylamino)-1,3,5-triazine herbicides and their breakdown in soil under the influence of adsorption'. Pestic. Sci. 12, p. 45-52.
 24. Guth J.A., Gerber H.R., and Schlaepfer T., (1977) 'Effect of adsorption, movement and persistence on the biological availability of soil-applied pesticides'. Proc. Br. Crop Prot. Conf., 3, p. 961-971.
 25. Osgerby J.M., (1973) 'Process affecting herbicide action in soil'. Pestic. Sci., 4, p. 247-258.
 26. Guth J.A., (1972) 'Adsorptions- und Einwascheverhalten von Pflanzenschutzmitteln in Bűden'. Schr. Reihe Ver. Wass. -Boden-Lufthyg. Berlin-Dahlem, Heft 37, p. 143-154.
 27. Hamaker J.W., (1975) 'The interpretation of soil leaching experiments', in Environmental Dynamics of Pesticides (eds R. Haque and V.H. freed), p. 135-172, Plenum Press, NY.
 28. Helling C.S., (1971) 'Pesticide mobility in soils'. Soil Sci. Soc. Amer. Proc., 35, p. 732-210.
 29. Hamaker J.W., (1972) 'Diffusion and volatilization' in Organic chemicals in the soil environment (C.A.I. Goring and J.W. Hamaker eds), Vol. I, p. 49-143.
 30. Burkhard N. and Guth J.A., (1981) 'Rate of volatilisation of pesticides from soil surfaces; Comparison of calculated results with those determined in a laboratory model system'. Pestic. Sci. 12, p. 37-44.
 31. Cohen S.Z., Creeger S.M., Carsel R.F., and Enfield C.G., (1984) 'Potential pesticide contamination of groundwater from agricultural uses', in Treatment and Disposal of Pesticide Wastes, p. 297-325, Acs Symp. Ser. 259, American Chemical Society, Washington, DC.
 32. Gustafson D.I., (1989) 'Groundwater ubiquity score: a simple method for assessing pesticide leachability'. J. Environ. Toxic. Chem., 8(4), p. 339-357.
 33. Leistra M., and Dekkers W.A., (1976) 'Computed effects of adsorption kinetics on pesticide movement in soils'. J. of Soil Sci., 28, p. 340-350.
 34. Bromilov R.H., and Leistra M., (1980) 'Measured and simulated behavior of aldicarb and its oxydation products in fallow soils'. Pest. Sci., 11, p. 389-395.
 35. Green R.E., and Karickhoff S.W., (1990) 'Sorption estimates for modeling', in Pesticides in the Soil Environment: Process, Impacts and Modeling (ed. H.H. Cheng). Soil Sci. Soc. Am., Book Series No 2, p. 80-101,

36. Lambert S.M., (1967) 'Functional relationship between sorption in soil and chemical structure'. J. Agri.Food Chem., 15, p. 572-576.
37. Hance R.J., (1969) 'An empirical relationship between chemical structure and the sorption of some herbicides by soils'. J. Agri. Food Chem., 17, p. 667-668.
38. Briggs G.G. (1969) 'Molecular structure of herbicides and their sorption by soils'. Nature, 223, p. 1288.
39. Briggs G.G. (1981) 'Theoretical and experimental relationships between soil adsorption, octanol-water partition coefficients, water solubilities, bioconcentration factors, and the parachor'. J. Agric. Food Chem., 29, p. 1050-1059.
40. Sabljic A., (1984) 'Predictions of the nature and strength of soil sorption of organic pollutants by molecular topology'. J. Agric. Food Chem., 32, p. 243-246.
41. Bailey G.W., and White J.L., (1970) 'Factors influencing the adsorption, desorption, and movement of pesticides in soil'. Residue Rev., 32, p. 29-92.
42. Bailey G.W., J.L. White and Y. Rothberg., (1968) 'Adsorption of organic herbicides by montmorillonite: Role of pH and chemical character of adsorbate'. Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 32, p. 222-234.
43. Karickhoff S.W., (1981) 'Semi-empirical estimation of sorption of hydrophobic pollutants on natural sediments and soils'. Chemosphere 10, p. 833-846.
44. Paya-Perez A., Riaz M. and Larsen B., (1989) 'Soil Sorption of 6 Chlorobenzenes and 20 PCB Congeners'. Environ. Toxicol. Safety 21, p. 1-17.
45. Hamaker J.W., and Thompson J.M., (1972) 'Adsorption in organic chemicals' in Organic Chemicals in the Soil Environment (Goring C.A.I. and Hamaker J.W., eds), Vol I and II, Marcel Dekker, Inc., New York, NY, 1972, p. 49-143.
46. Deli J., and Warren G.F., 1971 'Adsorption, desorption and leaching of diphenamid in soils'. Weed Sci. 19, p. 67-69.
47. Chu-Huang Wu, Buehring N., Davinson J.M. and Santelmann, (1975) 'Napropamide Adsorption, desorption and Movement in soils'. Weed Science, Vol. 23, p. 454-457.
48. Haues M.H.B., Stacey M., and Thompson J.M., (1968) 'Adsorption of s-triazine herbicides by soil organic preparations' in Isotopes and Radiation in Soil Organic Studies, p. 75, International Atomic Energy Agency, Vienna.
49. Pionke H.B., and Deangelis R.J., (1980) 'Methods for distributing pesticide loss in field run-off between the solution and adsorbed phase', CREAMS, in A Field Scale Model for Chemicals, Run-off and Erosion from Agricultural Management Systems, Chapter 19, Vol. III: Supporting Documentation, USDA Conservation Research report.
50. ISO Standard Compendium Environment: Soil Quality — General aspects; chemical and physical methods of analysis; biological methods of analysis. First Edition (1994).
51. Scheffer F., and Schachtschabel, Lehrbuch der Bodenkunde, F. Enke Verlag, Stuttgart (1982) 11th edition.
52. Black, Evans D.D., White J.L., Ensminger L.E., and Clark F.E., eds. 'Methods of Soil Analysis', Vol 1 and 2, American Society of Agronomy, Madison, WI, 1982.
53. ISO/DIS 10381-1 Soil Quality — Sampling — Part 1: Guidance on the design of sampling programmes.
54. ISO/DIS 10381-2 Soil Quality — Sampling — Part 2: Guidance on sampling techniques.
55. ISO/DIS 10381-3 Soil Quality — Sampling — Part 3: Guidance on safety of sampling.
56. ISO/DIS 10381-4 Soil Quality — Sampling — Part 4: Guidance on the investigation of natural and cultivated soils.
57. ISO/DIS 10381-5 Soil Quality — Sampling — Part 5: Guidance on the investigation of soil contamination of urban and industrial sites.
58. ISO 10381-6, 1993: Soil Quality — Sampling — Part 6: Guidance on the collection, handling and storage of soil for the assessment of aerobic microbial processes in the

- laboratory.
59. Green R.E., and Yamane V.K., (1970) 'Precision in pesticide adsorption measurements'. *Soil Sci. Am.Proc.*, 34, 353-354.
 60. Grover R., and Hance R.J. (1970) 'Effect of ratio of soil to water on adsorption of linuron and atrazine'. *Soil Sci.*, p. 109-138.
 61. Boesten, J.J.T.I, 'Influence of soil/liquid ratio on the experimental error of sorption coefficients in pesticide/soil system'. *Pest. Sci.* 1990, 30, p. 31-41.
 62. Boesten, J.J.T.I. 'Influence of soil/liquid ratio on the experimental error of sorption coefficients in relation to OECD guideline 106' *Proceedings of 5th international workshop on environmental behaviour of pesticides and regulatory aspects*, Brussels, 26-29 April 1994.
 63. Bastide J., Cantier J.M., et Coste C., (1980) 'Comportement de substances herbicides dans le sol en fonction de leur structure chimique'. *Weed Res.* 21, p. 227-231.
 64. Brown D.S., and Flagg E.W., (1981) 'Empirical prediction of organic pollutants sorption in natural sediments'. *J. Environ.Qual.*, 10(3), p. 382-386.
 65. (65) Chiou C.T., Porter P.E., and Schmedding D.W., (1983) 'Partition equilibria of non-ionic organic compounds between soil organic matter and water'. *Environ. Sci. Technol.*, 17(4), p. 227-231.
 66. Gerstl Z., and Mingelgrin U., (1984) 'Sorption of organic substances by soils and sediments'. *J. Environm.Sci. Health*, B19 (3), p. 297-312.
 67. Vowles P.D., and Mantoura R.F.C., (1987), 'Sediment-water partition coefficient and HPLC retention factors of aromatic hydrocarbons'. *Chemosphere*, 16(1), p. 109-116.
 68. Lyman W.J. , Reehl W.F. and Rosenblatt D.H. (1990) *Handbook of Chemical Property Estimation Methods. Environmental Behaviour of Organic Compounds*. American Chemical Society, Washington DC.
 69. Keniga E.E., and Goring, C.A.I. (1980) 'Relationship between water solubility, soil sorption, octanol-water partitioning and concentration of chemicals in the biota' in *Aquatic Toxicology* (eds J.G. Eaton, et al.), p.78-115, ASTM STP 707, Philadelphia.
 70. Chiou C.T., Peters L.J., and Freed V.H., (1979) 'A physical concept of soil-water equilibria for non-ionic organic compounds'. *Science*, Vol. 206, p. 831-832.
 71. Hassett J.J., Banwart W.I., Wood S.G., and Means J.C., (1981) 'Sorption of/-Naphtol: implications concerning the limits of hydrophobic sorption'. *Soil Sci. Soc. Am. J.* 45, p. 38-42.
 72. Karickhoff S.W., (1981), 'Semi-empirical estimation of sorption of hydrophobic pollutants on natural sediments and soils'. *Chemosphere*, Vol. 10(8), p. 833-846.
 73. Moreale A., van Bladel R., (1981) 'Adsorption de 13 herbicides et insecticides par le sol. Relations solubilité — réactivité. *Revue de l'Agric.*, 34 (4), p. 319-322.
 74. Müller M., Kördel W. (1996) 'Comparison of screening methods for the determination/estimation of adsorption coefficients on soil'. *Chemosphere*, 32(12), p. 2493-2504.
 75. Kördel W., Kotthoff G., Müller M. (1995) 'HPLC — screening method for the determination of the adsorption coefficient on soil — results of a ring test'. *Chemosphere* 30 (7), p. 1373-1384.
 76. Kördel W., Stutte J., Kotthoff G. (1993), 'HPLC — screening method for the determination of the adsorption coefficient on soil — comparison of different stationary phases. *Chemosphere* 27 (12), p.2341-2352.
 77. Hance, R.J., (1967), 'The speed of Attainment of Sorption Equilibria in Some Systems Involving Herbicides'. *Weed Research*, Vol. 7, p. 29-36.
 78. Koskinen W.C., and Harper S.S., (1990), 'The retention processes: mechanisms' in *Pesticides in the Soil Environment: Processes, Impacts and Modelling* (ed. H.H. Cheng). *Soil Sci. Soc. Am. Book Series*, No 2, Madison, Wisconsin.

79. Cohen S.Z., Creeger S.M., Carsel R.F., and Enfield C.G. (1984), 'Potential pesticide contamination of groundwater from agricultural uses', in *Treatment and Disposal of Pesticide Wastes*, p. 297-325, ACS Symp. Ser. 259, American Chemical Society, Washington, DC.
80. Giles C.H., (1970) 'Interpretation and use of sorption isotherms' in *Sorption and Transport Processes in Soils*. S.C.I. Monograph No. 37, p. 14-32.
81. Giles, C.H.; McEwan J.H.; Nakhwa, S.N. and Smith, D, (1960) 'Studies in adsorption: XI. A system of classification of solution adsorption isotherms and its use in the diagnosis of adsorption mechanisms and in measurements of pesticides surface areas of soils'. *J. Chem. Soc.*, p. 3973-93.
82. Calvet R., Tercé M., and Arvien J.C., (1980) 'Adsorption des pesticides par les sols et leurs constituants: 3. Caractéristiques générales de l'adsorption'. *Ann. Agron.* 31, p. 239-251.
83. Bedbur E., (1996) 'Anomalies in the Freundlich equation', *Proc. COST 66 Workshop, Pesticides in soil and the environment*, 13-15 May 1996, Stratford-upon-Avon, U.K.
84. Guth, J.A., (1985) 'Adsorption/desorption', in *Joint International Symposium, Physicochemical Properties and their Role in Environmental Hazard Assessment*, July 1-3, Canterbury, UK.
85. Soil Texture Classification (US and FAO systems): *Weed Science*, 33, Suppl. 1 (1985) and *Soil Sci. Soc. Amer. Proc.* 26, p. 305 (1962).

Дио трећи

УТИЦАЈ ПРЕЦИЗНОСТИ АНАЛИТИЧКЕ МЕТОДЕ И ПРОМЈЕНА
КОНЦЕНТРАЦИЈЕ НА ПРЕЦИЗНОСТ РЕЗУЛТАТА АДСОРПЦИЈЕ

Из сљедеће табеле⁸⁴ јасно је да када је разлика између почетне масе ($m_0 = 110 \mu\text{g}$) и масе у равнотежном стању ($m_{\text{aq}}^{\text{ads}}(\text{eq}) = 100 \mu\text{g}$) испитиване супстанце у раствору веома мала, грешка од 5% код мјерења концентрације при равнотежном стању резултира грешком од 50% код израчунавања масе супстанце адсорбоване на земљишту ($m_{\text{aq}}^{\text{ads}}(\text{eq})$) и 52,4% код израчунавања K_d .

Количина земљишта $m_{\text{земљишта}} = 10 \text{ g}$

Запремина раствора $V_0 = 100 \text{ cm}^3$

	$m_{\text{aq}}^{\text{ads}}(\text{eq})$ (mg)	$C_{\text{aq}}^{\text{ads}}(\text{eq})$ (mg/cm ³)	R	$m_{\text{aq}}^{\text{ads}}(\text{eq})^{\text{XXI}}$ (mg)	$C_{\text{aq}}^{\text{ads}}(\text{eq})^{\text{XXI}}$ (mg/cm ³)	R^{XXI}	K_d^{LXXIX}	R'
за A = 9%								
$m_0 = 110 \mu\text{g}$ или $C_0 = 1,100 \mu\text{g/cm}^3$	100	1,000	права вриједност	10	1,00	права вриједност	1	
	101	1,010	1%	9	0,90	10%	0,891	10,9%
	105	1,050	5%	5	0,50	50%	0,476	52,4%
	109	1,090	9%	1	0,10	90%	0,092	90,8%
за A = 55%								
$m_0 = 110 \mu\text{g}$ или $C_0 = 1,100 \mu\text{g/cm}^3$	50,0	0,500	права вриједност	60,0	6,00	права вриједност	12,00	
	50,5	0,505	1%	59,5	5,95	0,8%	11,78	1,8%
	52,5	0,525	5%	57,5	5,75	4,0%	10,95	8,8%
	55,0	0,550	10%	55,0	5,50	8,3%	10,00	16,7%
за A = 99%								
$m_0 = 110 \mu\text{g}$ или $C_0 = 1,100 \mu\text{g/cm}^3$	1,100	0,011	права вриједност	108,9	10,89	права вриједност	990	
	1,111	0,01111	1%	108,889	10,8889	0,01%	980	1,0%
	1,155	0,01155	5%	108,845	10,8845	0,05%	942	4,8%
	1,21	0,0121	10%	108,790	10,8790	0,10%	899	9,2%

При чему:

$m_s^{\text{ads}}(\text{eq})$ је маса испитиване супстанце у земљишној фази у равнотежном стању μg ;

$$LXXIX \quad m_s^{\text{ads}} = m_0 - m_{\text{aq}}^{\text{ads}}(\text{eq}), C_s^{\text{ads}}(\text{eq}) = \frac{[C_0 - C_s^{\text{ads}}(\text{eq})] \times V_0}{m_{\text{земљишта}}} \times K_d = \frac{m_s^{\text{ads}}(\text{eq})}{m_{\text{aq}}^{\text{ads}}(\text{eq})} \times \frac{V_0}{m_{\text{земљишта}}}$$

- $m_{aq}^{ads}(eq)$ је маса испитиване супстанце у течној фази у равнотежном стању μg ;
 $C_s^{ads}(eq)$ је садржај испитиване супстанце у земљишној фази у равнотежном стању $\mu g/g$;
 $C_{aq}(eq)$ је масена концентрација испитиване супстанце у течној фази у равнотежном стању $\mu g/cm^3$;
 R је аналитичка грешка код одређивања $m_{aq}^{ads}(eq)$;
 R' је израчуната грешка због аналитичке грешке R .

Дио четврти

ТЕХНИКЕ ПРОЦЈЕНЕ K_d

Технике утврђивања омогућавају предвиђање K_d базирано на корелацијама са нпр. вриједностима $K_{ow}^{12,39,63-68}$, подацима о растворљивости испитиване супстанце у води^{12,19,21,39,68-73}, односно подацима о поларитету, изведеним из података добијених анализом реверзне фазе помоћу HPLC⁷⁴⁻⁷⁶. Како је приказано у Табелама 1. и 2, из ових једначина се израчунава K_{oc} или K_{om} , а потом, индиректно, K_d из једначина:

$$K_{oc} = K_d \times \frac{100}{\%OC} [cm^3/g] \quad K_{om} = \frac{K_d}{1.724} \times \frac{100}{\%OC} [cm^3/g]$$

Концепт ових корелација се базира на двије претпоставке:

1. органска материја у земљишту доминантно контролише адсорпцију супстанце и
 2. интеракције су углавном неполарне.
- Као резултат ове корелације:
1. нису или су само у мањој мјери примјењиве на поларне супстанце и
 2. нису примјењиве у случајевима када је садржај органске материје у земљишту веома низак¹².

Задовољавајуће корелације пронађене су између P_{ow} и адсорпције¹⁹, али исто се не може тврдити за однос између растворљивости у води и адсорпције^{19, 21}. Студије су контрадикторне.

Примјери корелација између коефицијента адсорпције и коефицијента расподеле у систему *n*-октанол/вода, као и растворљивости у води дати су у Табелама 1 и 2.

Табела 1: Примјери корелације између коефицијента дистрибуције адсорпције и коефицијента расподеле у систему *n*-октанол/вода (остали примјери дати су у литератури^{12,68})

Супстанца	Корелација	Аутори
Супституисане урее	$\log K_{om} = 0,69 + 0,52 \log P_{ow}$	Briggs (1981) ³⁹
Ароматична хлороване супстанце	$\log K_{oc} = -0,779 + 0,904 \log P_{ow}$	Chiou et al. (1983) ⁶⁵
Различити пестициди	$\log K_{om} = 4,4 + 0,72 \log P_{ow}$	Gerstl и Mingelgrin(1984) ⁶⁶
Ароматични угљоводоници	$\log K_{oc} = -2,53 + 1,15 \log P_{ow}$	Vowles и Mantoura (1987) ⁶⁷

Табела 2: Примјери корелације између коефицијента дистрибуције адсорпције и растворљивости у води (остали примјери дати су у литератури)

Супстанца	Корелација	Аутори
Различити пестициди	$\log K_{om} = 3,8 - 0,561 \log S_w$	Gerstl и Mingelgrin(1984) ⁶⁶
Алифатичне, ароматичне хлороване супстанце	$\log K_{om} = (4,040 \pm 0,038) - (0,557 \pm 0,012) \log S_w$	Chiou et al. (1979) ⁷⁰
α -нафтол	$\log K_{oc} = 4,273 - 0,686 \log S_w$	Hasset et al. (1981) ⁷¹
Цикличне, ароматичне, алифатичне супстанце	$\log K_{oc} = -1,405 - 0,921 \log S_w - 0,00953 (\text{mp} - 25)$	Karickhoff (1981) ⁷²
Различита једињења	$\log K_{om} = 2,75 - 0,45 \log S_w$	Moreale van Blade (1982) ⁷³

Дио пети

ИЗРАЧУНАВАЊА ЗА ДЕФИНИСАЊЕ УСЛОВА ЦЕНТРИФУГИРАЊА

1. Трајање центрифугирања дато је следећом формулом, уз претпоставку о сферним честицама:

$$t = \frac{9}{2} \left[\frac{\eta}{\omega^2 r_p^2 (\rho_s - \rho_{aq})} \right] \ln \frac{R_b}{R_t} \quad [1]$$

при чему:

ω је ротациона брзина ($= 2 \pi \text{ rpm}/60$), (rad/s);

rpm јесу обртаји у минути;

η је вискозитет раствора, (g/s cm⁻¹);

r_p је пречник честице, (cm);

ρ_s је густина земљишта, (g/cm³);

ρ_{aq} је густина раствора, (g/cm³);

R_t је удаљеност од центра ротора центрифуге до врха раствора у кивети, (cm);

R_b је удаљеност од центра ротора центрифуге до дна раствора у кивети, (cm);

$R_b - R_t$ је висина стуба смјеше земљиште/раствор у кивети, (cm).

Због поједностављења параметри су описани у јединицама које нису SI јединице (g, cm).

Општеприхваћено је да се израчунато вријеме дуплира да би се обезбиједило комплетно раздвајање.

2. Једначина [1] може се поједноставити ако се узме у обзир да су вискозитет (η) и густина (ρ_{aq}) раствора једнаке вискозитету и густини воде на 25 °C; следи $\eta = 8,95 \times 10^{-3} \text{ g/scm}^{-1}$ и $\rho_{aq} = 1,0 \text{ g/cm}^3$.

Вријеме центрифугирања је:

$$t = \frac{3,7}{(\text{rpm})^2 \times r_p^2 (\rho_s - 1)} \ln \frac{R_b}{R_t} \quad [2]$$

3. Из једначине [2] постаје јасно да су за дефинисање услова центрифугирања, тј. њеног трајања (t) и брзине (rpm), потребних за раздвајање честица специфичне величине (у нашем случају пречника $0,1 \mu m$), важна два параметра:

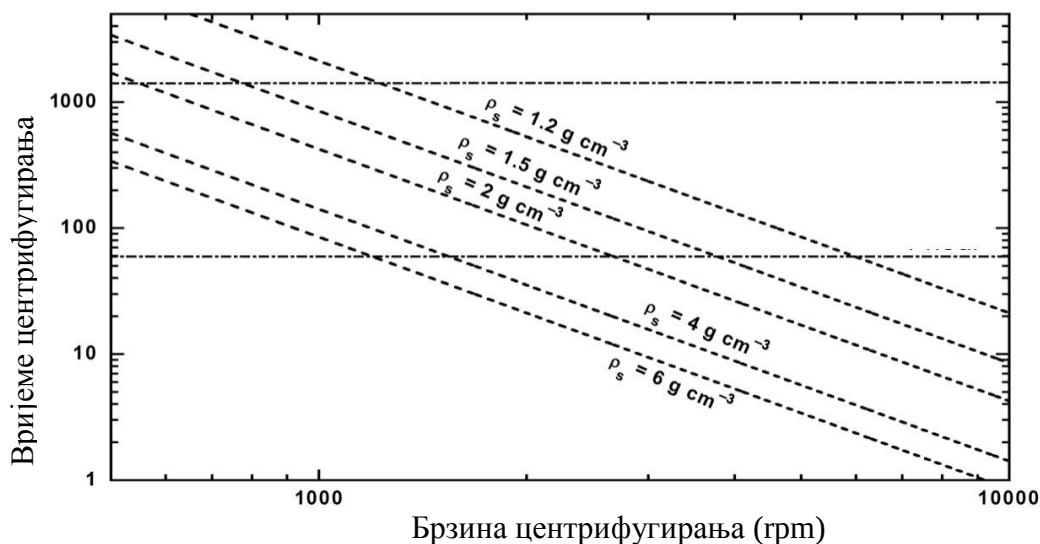
- густина земљишта и
- висина стуба смјеше у кивети за центрифугирање ($R_b - R_t$), тј. удаљеност од врха нивоа раствора до дна кивете на којој се честица протеже; ако је запремина фиксна, висина стуба смјеше у кивети ће очигледно зависити од квадрата њеног пречника.

Слика 1 приказује варијације у дужини трајања центрифугирања (t) у односу на брзину центрифугирања (rpm), при различитим густинама земљишта (ρ_s) (Слика 1а) и различитим висинама стуба смјеше у киветама за центрифугирање (Слика 1б). Из Сlike 1а слиједи да је утицај густине земљишта очигледан. На примјер, при класичном центрифугирању узорка земљишта густине $1,2 g cm^{-3}$, брзином од 3.000 обртаја у минути, центрифугирање траје приближно 240 минута, док центрифугирање земљишта густине $2,0 g cm^{-3}$ траје свега 50 минута. На сличан начин, из Сlike 1б слиједи да ако висина стуба смјеше у кивети износи $10 cm$, класично центрифугирање брзином од 3.000 обртаја у минути траје приближно 50 минута, а ако та висина износи $1 cm$, само 7 минута. Важно је наћи оптималан однос између центрифугирања које изискује најмању могућу висину стуба смјеше у кивети и једноставне лабораторијске обраде у тренутку када лице које изводи испитивања мора, након центрифугирања, раздијелити фазе.

4. када се дефинишу испитивани услови под којима ће се раздијелити чврста фаза (земљиште) од течне фазе (раствор), важно је узети у обзир могућност постојања треће, „псеудо–фазе“, колоида. Ове честице, мање од $0,2 \mu m$, могу имати важан утицај на цјелокупни механизам адсорпције супстанце у суспензији земљишта. Ако се центрифугира на описани начин, колоиди се задржавају у течној фази и анализирани заједно са њом. Овим се подаци о њиховом утицају губе.

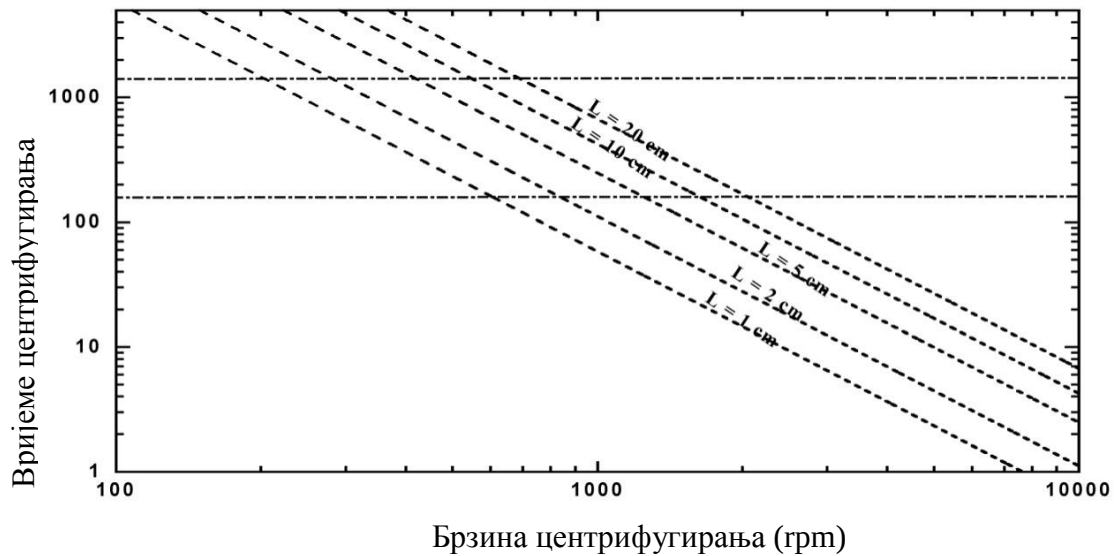
Ако лабораторија која изводи студију располаже опремом која омогућује ултрацентрифугирање или ултрафилтрацију, адсорпција/десорпција се може проучавати детаљније, што укључује и могућност добијања података о адсорпцији испитиване супстанце на колоиде. У овом случају, у циљу раздјеливања три фазе (земљишта, колоида и раствора) потребно је извршити ултрацентрифугирање брзином од 60.000 окретаја/мин, односно ултрафилтрацију филтром порозности од 100000 Далтона. У складу са тим, да би се анализи на присуство супстанце подвргле све три фазе, потребно је адекватно промијенити и протокол методе испитивања.

Слика 1а.

Варијације времена центрифугирања (t) у односу на брзину центрифуге (rpm) за земљишта различите густине (ρ_s). $R_t = 10$ cm, $R_b - R_t = 10$ cm, $\eta = 8,95 \times 10^{-3}$ g/scm $^{-1}$ и $\rho_{aq} = 1,0$ g/cm 3 на 25 °C.

Слика 1б.

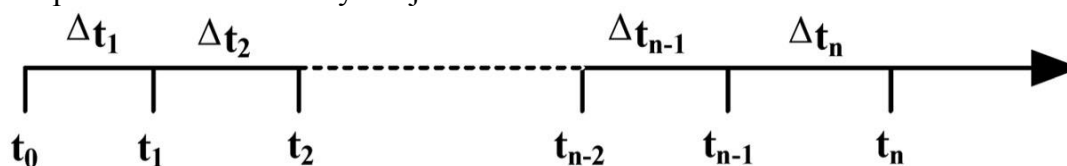

Варијације времена центрифугирања (t) у односу на брзину центрифуге (rpm) за различите висине стуба смјеше у кивети ($R_b - R_t$) = L ; $R_t = 10$ cm, $\eta = 8,95 \times 10^{-3}$ g/s cm $^{-1}$, $\rho_{aq} = 1,0$ g/cm 3 на 25 °C и $\rho_s = 2,0$ g/cm 3 .

Дио шести

ИЗРАЧУНАВАЊЕ АДСОРПЦИЈЕ А (%) И ДЕСОРПЦИЈЕ D (%)

Временска скала поступка је:

За сва израчунавања подразумева се да је испитивана супстанца стабилна и да се не адсорбује значајно на зидове посуде.

АДСОРПЦИЈА А (%)

Паралелна метода

Проценат адсорпције рачуна се за сваку испитивану посуду у којој се налази испитивани узорак (i), и то у свакој од временских тачака (t_i), према једначини:

$$A_{ti} = \frac{m_s^{\text{ads}}(t_i) \times 100}{m_0} [\%] \quad [1]$$

Услови из ове једначине могу се израчунати на следећи начин:

$$m_0 = C_0 \times V_0 [\mu\text{g}] \quad [2]$$

$$m_s^{\text{ads}}(t_i) = m_0 - C_{\text{aq}}^{\text{ads}}(t_i) \times V_0 [\mu\text{g}] \quad [3]$$

при чему:

A_{ti} је проценат адсорпције (%) у тачки времена t_i ;

$m_s^{\text{ads}}(t_i)$ је маса (μg) испитиване супстанце у земљишту у времену t_i када је анализа обављена;

m_0 је маса (μg) испитиване супстанце у испитиваној посуди са испитиваном узорком, на почетку испитивања;

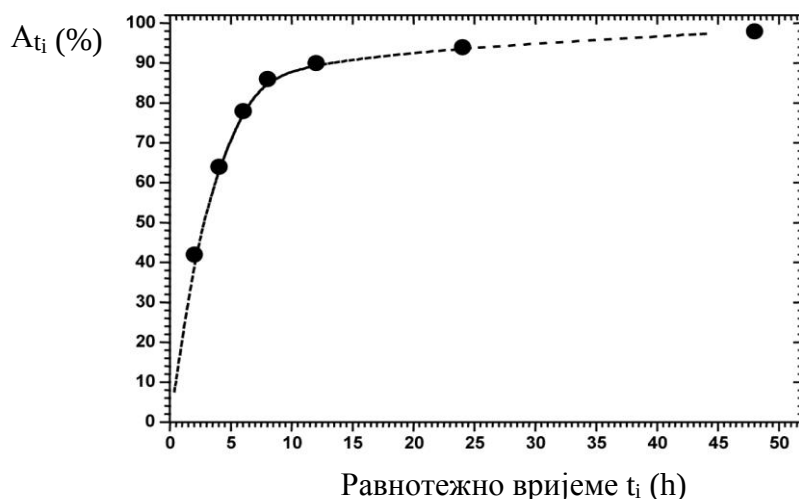
C_0 је почетна масена концентрација ($\mu\text{g}/\text{cm}^3$) испитиваног раствора која се налази у додиру са земљиштем;

$C_s^{\text{ads}}(t_i)$ је масена концентрација испитиване супстанце у течной фази у времену t_i у ком је рађена анализа (mg/cm^3); ова концентрација одређена је аналитички узимајући у обзир вриједности добијене у слијепим пробама;

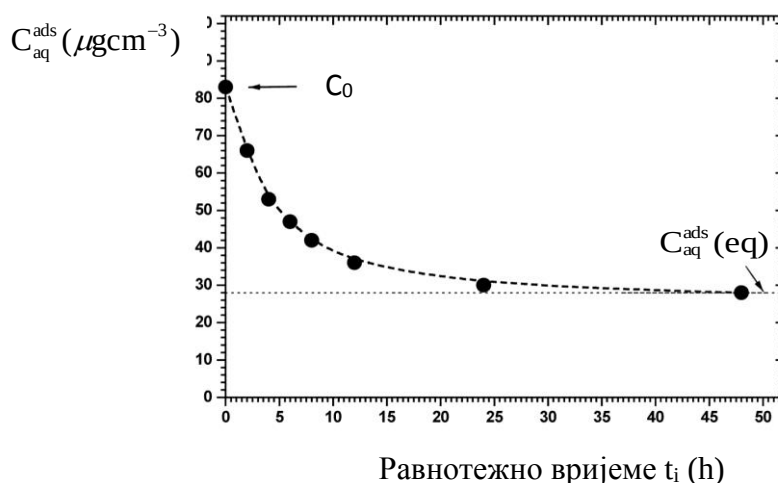
V_0 је почетна запремина испитиваном раствора који се налази у додиру са земљиштем (cm^3).

Вриједности процента адсорпције A_{ti} или $C_s^{\text{ads}}(t_i)$ графички су приказани у функцији времена, па се одређује вријеме потребно да се достигне равнотежно стање адсорпције. Примјери кривих дати су на Слици 1, односно Слици 2.

Слика 1. Графички приказ равнотежног стања адсорпције

Слика 2. Масене концентрације испитиване супстанце у течной фази (C_{aq}) у функцији времена

Редна метода

Сљедеће једначине узимају у обзир да се адсорпција прати мјерењем испитиване супстанце у малим аликвотима течне фазе у дефинисаним временским интервалима.

Током сваког временског интервала количина супстанце која се адсорбује на земљиште рачуна се као:

- за први интервал времена $\Delta t_1 = t_1 - t_0$

$$m_s^{ads}(\Delta t_1) = m_0 - m_m^{ads}(t_1) \times \left(\frac{V_0}{V_a^A} \right) \quad [4]$$

- за други временски интервал $\Delta t_2 = t_2 - t_1$

$$m_s^{ads}(\Delta t_2) = m_m^{ads}(t_1) \times \left(\frac{V_0}{V_a^A} \right) - m_m^{ads}(t_2) \times \left(\frac{V_0 - V_a^A}{V_a^A} \right) \quad [5]$$

- за трећи временски интервал $\Delta t_3 = t_3 - t_2$

$$m_s^{ads}(\Delta t_3) = m_m^{ads}(t_2) \times \left(\frac{V_0 - v_a^A}{v_a^A} \right) - m_m^{ads}(t_3) \times \left(\frac{V_0 - 2 \times v_a^A}{v_a^A} \right) \quad [6]$$

– за n -ти интервал $\Delta t_n = t_n - t_{n-1}$

$$m_s^{ads}(\Delta t_n) = m_m^{ads}(t_{n-1}) \times \left(\frac{V_0 - (n-2) \times v_a^A}{v_a^A} \right) - m_m^{ads}(t_n) \times \left(\frac{V_0 - (n-1) \times v_a^A}{v_a^A} \right) \quad [7]$$

Проценат адсорпције у сваком временском интервалу $A_{\Delta t_i}$ рачуна се према формули:

$$A_{t_i} = \frac{m_s^{ads}(\Delta t_i)}{m_0} \times 100[\%] \quad [8]$$

Док се проценат адсорпције (A_{t_i}) у тачки времена t_i рачуна формулом:

$$A_{t_i} = \frac{\sum_{j=\Delta t_1}^{\Delta t_i} m_s^{ads}(j)}{m_0} \times 100[\%] \quad [9]$$

Вриједности адсорпције A_{t_i} или $A_{\Delta t_i}$ (у зависности од потреба студије) графички се приказују у функцији времена, а одређује се вријеме након достизања равнотежног стања адсорпције.

У тренутку достизања равнотежног стања t_{eq} :

– маса испитиване супстанце адсорбована на земљиште је:

$$m_s^{ads}(eq) = \sum_{\Delta t_i=1}^n m_s^{ads}(\Delta t_i) \quad [10]$$

– маса испитиване супстанце у раствору је:

$$m_{aq}^{ads}(eq) = m_0 - \sum_{\Delta t_i=1}^n m_s^{ads}(\Delta t_i) \quad [11]$$

– проценат адсорпције у равнотежном стању је:

$$A_{eq} = \frac{m_s^{ads}(eq)}{m_0} \times 100[\%] \quad [12]$$

при чему наведени параметри:

$m_s^{ads}(\Delta t_1), m_s^{ads}(\Delta t_2) \dots m_s^{ads}(\Delta t_n)$ јесу маса (μg) супстанце адсорбоване на земљиште у току временских интервала $\Delta t_1, \Delta t_2 \dots \Delta t_n$;

$m_m^{ads}(t_1), m_m^{ads}(t_2) \dots m_m^{ads}(t_n)$ јесу маса (μg) супстанце измјерена у аликвоту v_a^A у тачкама времена $t_1, t_2 \dots t_n$;

$m_s^{\text{ads}}(\text{eq})$ је маса супстанце адсорбована на земљиште у равнотежном стању адсорпције (μg);

$m_{\text{aq}}^{\text{ads}}(\text{eq})$ је маса супстанце у раствору у равнотежном стању адсорпције (μg);

V_a^A је запремина аликвота у коме је мјерена испитиване супстанца (cm^3);

$A_{\Delta t_i}$ је проценат адсорпције у временском интервалу Δt_i (%);

A_{eq} је проценат адсорпције у равнотежном стању адсорпције (%).

ДЕСОРПЦИЈА D (%)

Почетно вријеме (t_0) испитивања кинетике десорпције, сматра се за тренутак (након постизања равнотежног стања адсорпције) у ком је највећа запремина раствора испитиване супстанце замијењена једнаком запремином 0,01 M раствора CaCl_2 .

Паралелна метода

У времену t_i маса испитиване супстанце у течној фази мјери се из i -те кивете (V_r^i), а десорбована маса рачуна се формулом:

$$m_{\text{aq}}^{\text{des}}(t_1) = m_{\text{m}}^{\text{des}}(t_1) \times \left(\frac{V_0}{V_r^i} \right) - m_{\text{aq}}^A \quad [13]$$

У тренутку достизања равнотежног стања десорпције $t_i = t_{\text{eq}}$, па је $m_{\text{aq}}^{\text{des}}(t_1) = m_{\text{aq}}^{\text{des}}(\text{eq})$.

Маса испитиване супстанце десорбована у току временског интервала (Δt_i) је:

$$m_{\text{aq}}^{\text{des}}(\Delta t_i) = m_{\text{aq}}^{\text{des}}(t_i) - \sum_{j=1}^{i-1} m_{\text{aq}}^{\text{des}}(j) \quad [14]$$

Проценат десорпције се рачуна:

– у тачки времена t_i из формуле:

$$D_{t_i} = \frac{m_{\text{aq}}^{\text{des}}(t_i)}{m_s^{\text{ads}}(\text{eq})} \times 100[\%] \quad [15]$$

– у току временског интервала (Δt_i) из формуле:

$$D_{\Delta t_i} = \frac{m_{\text{aq}}^{\text{des}}(\Delta t_i)}{m_s^{\text{ads}}(\text{eq})} \times 100[\%] \quad [16]$$

при чему:

D_{t_i} је проценат (%) десорпције у тачки времена t_i ;

$D_{\Delta t_i}$ је проценат (%) десорпције који одговара временском интервалу Δt_i ;

$m_{\text{aq}}^{\text{des}}(t_i)$ је маса (μg) испитиване супстанце десорбована у тачки времена t_i ;

$m_{\text{aq}}^{\text{des}}(\Delta t_i)$ је маса (μg) испитиване супстанце десорбована у току временског интервала Δt_i

$m_{\text{m}}^{\text{des}}(t_i)$ је маса (μg) испитиване супстанце аналитички измјерена у тачки

времена t_i у раствору запремине v_r^i која је узета за анализу;

m_{aq}^A је маса (μg) испитиване супстанце која преостаје након достизања равнотежног стања адсорпције због некомплетне измјене запремине;

$$m_{aq}^A = m_{aq}^{ads}(eq) \times \left(\frac{V_0 - V_R}{V_0} \right) \quad [17]$$

$m_{aq}^{ads}(eq)$ је маса (μg) испитиване супстанце у раствору у тренутку достизања равнотежног стања адсорпције;

V_R је запремина супернатанта уклоњена након постизања равнотежног стања адсорпције и замијењена истом запремином 0,01 М раствора CaCl_2 (cm^3);

v_r^i је запремина (cm^3) раствора узетог из i -текивете за мјерење испитиване супстанце, у експерименту кинетике десорпције.

Вриједности десорпције D_{t_i} и $D_{\Delta t_i}$ (у складу са потребама студије) графички се приказују у функцији времена и одређује се вријеме након којег се достиже равнотежно стање десорпције.

Редна метода

Једначине дате у овом одељку узимају у обзир да је протокол испитивања адсорпције који је претходио овоме, подразумевао мјерење испитиване супстанце у малим аликвотима (v_r^i) течне фазе (видјети у одјељку 1.9. ове методе). Подразумијева се да је:

1. запремина супернатанта, уклоњеног из епрувете након испитивања којим се проучавала кинетика адсорпције, замијењен једнаком запремином 0,01 М раствора CaCl_2 (V_R) и да је

2. укупна запремина течне фазе која је у додиру са земљиштем (V_T) у току испитивања којим се проучава кинетика десорпције остала непромијењена и дата формулом:

$$V_T = V_0 - \sum_{i=1}^n v_a^A(i) \quad [18]$$

У тренутку t_i :

– маса испитиване супстанце мјери се у малим аликвотима (v_a^D), а десорбована маса се рачуна примјеном формуле:

$$m_{aq}^{des}(t_i) = m_m^{des}(t_i) \times \left(\frac{V_T}{v_a^D} \right) - m_{aq}^A \times \left(\frac{V_T - (i-1) \times v_a^D}{V_T} \right) \quad [19]$$

– у моменту достизања равнотежног стања десорпције $t_i = t_{eq}$, па је $m_{aq}^{des}(t_1) = m_{aq}^{des}(eq)$;

– проценат десорпције D_t рачуна се из сљедеће формуле:

$$D_{t_1} = \frac{m_{aq}^{des}(t_1)}{m_s^{ads}(eq)} \times 100[\%] \quad [20]$$

У временском интервалу (Δt_i):

– за први временски интервал $\Delta t_1 = t_1 - t_0$, количина десорбоване супстанце је:

$$m_{aq}^{des}(\Delta t_1) = m_m^{des}(t_1) \times \left(\frac{V_T}{V_a^D} \right) - m_{aq}^A \quad \text{и} \quad m_s^{des}(t_1) = m_s^{aq}(eq) - m_{aq}^{des}(\Delta t_1) \quad [21]$$

– за други временски интервал $\Delta t_2 = t_2 - t_1$, количина десорбоване супстанце је:

$$m_{aq}^{des}(\Delta t_2) = m_m^{des}(t_2) \times \left(\frac{V_T}{V_a^D} \right) - m_{aq}^{des}(\Delta t_1) \times \left(\frac{V_T - v_a^D}{V_T} \right) - m_{aq}^A \times \left(\frac{V_T - v_a^D}{V_T} \right) \quad \text{и}$$

$$m_s^{des}(t_2) = m_s^{ads}(eq) - [m_{aq}^{des}(\Delta t_1) + m_{aq}^{des}(\Delta t_2)] \quad [22]$$

– за n -ти временски интервал $\Delta t_n = t_n - t_{n-1}$, количина десорбоване супстанце је:

$$m_{aq}^{des}(\Delta t_n) = \left[m_m^{des}(t_n) \times \left(\frac{V_T}{V_a^D} \right) - m_{aq}^A \times \left(\frac{V_T - (n-1) \times v_a^D}{V_T} \right) - \sum_{i=1, n \neq 1}^{n-1} \left(\frac{V_T - (n-i) \times v_a^D}{V_a^A} \times m_{aq}^{des}(\Delta t_i) \right) \right] \quad \text{и}$$

$$m_s^{des}(t_n) = m_s^{ads}(eq) - \sum_{i=1, n \neq 1}^n m_{aq}^{des}(\Delta t_i) \quad [23]$$

На крају, проценат десорпције у сваком временском интервалу $D_{\Delta t_i}$ се рачуна помоћу следеће формуле:

$$D_{\Delta t_i} = \frac{m_{aq}^{des}(\Delta t_i)}{m_s^{ads}(eq)} \times 100[\%] \quad [24]$$

Проценат десорпције у времену t_i је:

$$D_{t_i} = \frac{\sum_{j=\Delta t_1}^{\Delta t_i} m_{aq}^{des}(j)}{m_s^{ads}(eq)} \times 100 = \frac{m_{aq}^{des}(t_i)}{m_s^{ads}(eq)} \times 100[\%] \quad [25]$$

при чему наведени параметри:

$m_s^{des}(\Delta t_1), m_s^{des}(\Delta t_2) \dots m_s^{des}(\Delta t_n)$ јесу маса (μg) супстанце која остаје адсорбована на земљишту након временских интервала $\Delta t_1, \Delta t_2 \dots \Delta t_n$;

$m_{aq}^{des}(\Delta t_1), m_{aq}^{des}(\Delta t_2) \dots m_{aq}^{des}(\Delta t_n)$ јесу маса (μg) испитиване супстанце десорбована у току временских интервала $\Delta t_1, \Delta t_2 \dots \Delta t_n$;

$m_m^{des}(t_1), m_m^{des}(t_2) \dots m_m^{des}(t_n)$ јесу маса (μg) супстанце измјерена у аликвотима у тачкама времена $t_1, t_2 \dots t_n$;

V_T је укупна запремина течне фазе у контакту са земљиштем у току испитивања кинетике десорпције изведеног редном методом (cm^3);

m_{aq}^A је маса (μg) испитиване супстанце која остаје након достизања равнотежног стања адсорпције због некомплетне измјене запремине;

$$m_{aq}^A = \left(\frac{\left(V_0 - \sum_{i=1}^n v_a^A(i) \right) - V_R}{V_0 - \sum_{i=1}^n v_a^A(i)} \right) \times m_{aq}^{ads}(eq) \quad [26]$$

V_R је запремина супернатанта уклоњена из епрувете након постизања равнотежног стања адсорпције и замијењена истом запремином 0,01 М раствора $CaCl_2$ (cm^3);

v_a^D је запремина (cm^3) аликуота узетог из i -те епрувете за анализу у току испитивања кинетике десорпције изведеног редном методом;

$$v_a^D \leq 0,02 \times V_T \quad [27]$$

Дио седми

АДСОРПЦИЈА – ДЕСОРПЦИЈА У ЗЕМЉИШТУ: ФОРМУЛАРИ ЗА ИЗВЈЕШТАЈ

Испитивана супстанца:

Испитивано земљиште:

Садржај суве масе земљишта (105 °C, 12 сати):..... %

Температура:..... °C

ПРИКЛАДНОСТ АНАЛИТИЧКЕ МЕТОДЕ

Тежина земљишта	g	
Земљиште: сува маса	g	
Запремина $CaCl_2$ сол.	cm^3	
Номинална концентрација финалног раствор	$\mu g/cm^3$	
Аналитичка концентрација финалног раствор	$\mu g/cm^3$	

Принцип коришћене аналитичке методе:

Калибрација аналитичке методе:

Испитивана супстанца:

Испитивано земљиште:

Садржај суве масе земљишта (105 °C, 12 сати):..... %

Температура:..... °C

Праћена аналитичка методологија: Индиректна ☐ Паралелна ☐ Редна ☐
 Директна ☐

Метода испитивања адсорпције: испитивани узорци

	Симбол	Јединица мјере	Вријеме достизања равнотежног стања	Вријеме достизања равнотежног стања	Вријеме достизања равнотежног стања	Вријеме достизања равнотежног стања

Епрувета бр.										
Тежина земљишта	—	g								
Земљиште: сува маса	$m_{\text{земљишта}}$	g								
Запремина воде у изваганом земљишту (израчуната)	V_{ws}	cm^3								
Запремина 0,01 М CaCl_2 раствора за равнотежу земљишта		cm^3								
Запремина основног раствора		cm^3								
Укупна запремина течне фазе у додиру са земљиштем	V_0	cm^3								
Почетна концентра- ција испитивано г раствора	C_0	$\mu\text{g}/\text{cm}^3$								
Маса испитиване супстанце на почетку испитивања	m_0	μg								
Након мијешања и центрифугирања										
ИНДИРЕКТНА МЕТОДА										
Паралелна метода										

Концентрација испитиване супстанце у течної фази (укључујући и слијепу пробу)	$C_{aq}^{ads}(t_i)$	$\mu g/cm_3$								
Редна метода										
Измјерена маса испитиване супстанце у аликвотима V_a^A	$m_m^{ads}(t_i)$	μg								
ДИРЕКТНА МЕТОДА										
Маса испитиване супстанце адсорбоване на земљиште	$m_s^{ads}(t_i)$	μg								
Израчунавање адсорпције										
Адсорпција	A_{t_i}	%								
	$A_{\Delta t_i}$	%								
Средња вриједност										
Константа адсорпције	K_d	cm^3/g								
Средња вриједност										
Константа адсорпције	K_{oc}	cm^3/g								
Средња вриједност										

Испитивана супстанца:

Испитивано земљиште:

Садржај суве масе земљишта (105 °C, 12 сати):.....%

Температура:..... °C

Метода испитивања адсорпције: слијепе пробе и контролни узорци

	Симбол	Јединица мјере	Слијепа проба	Слијепа проба	Контрола
Епрувета бр.					
Тежина земљишта		g			0 0
Садржај воде у измјереном земљишту (израчунато)		cm^3			

Додата запремина 0,01 М раствора CaCl_2		cm^3						
Додата запремина основног раствора испитиване супстанце		cm^3	0	0				
Укупна запремина течне фазе (израчунато)		cm^3					—	—
Почетна концентрација испитиване супстанце у течной фази		cm^3						
Након мијешања и центрифугирања								
Концентрација у течној фази		$\mu\text{g}/\text{cm}^3$						

Напомена: Ако је потребно додати колоне.

Испитивана супстанца:

Испитивано земљиште:

Садржај суве масе земљишта (105 °C, 12 сати):.....%

Температура:..... °C

Масени баланс

	Симбол	Јединица мјере				
Епрувета бр.						
Тежина земљишта	—	g				
Земљиште: сува маса	$m_{\text{земљишта}}$	g				
Запремина воде у одмјереном земљишту (израчунато)	V_{ws}	ml				
Запремина 0,01 М раствора CaCl_2 за уравнотежење земљишта		ml				
Запремина основног раствора		cm^3				
Укупна запремина течне фазе у контакту са земљиштем	V_0	cm^3				

Почетна концентрација испитиваног раствора	C_0	$\mu\text{g}/\text{cm}^3$				
Вријеме достигања равнотежног стања	—	h				
Након мијешања и центрифугирања						
Концентрација испитиване супстанце у течной фази у тренутку достигања равнотежног стања укључујући корекцију за слијепу пробу	$C_{\text{aq}}^{\text{ads}} (\text{eq})$	$\mu\text{g}/\text{cm}^3$				
Вријеме достигања равнотежног стања	t_{eq}	h				
Прво разблаживање са растварачем						
Уклоњена запремина течне фазе	V_{rec}	cm^3				
Додата запремина растварача	ΔV	cm^3				
Прва екстракција растварачем						
Сигнал анализиран у растварачу	S_{E1}	вар.				
Концентрација испитиване супстанце у растварачу	C_{E1}	$\mu\text{g}/\text{cm}^3$				
Маса супстанце екстраховане из земљишта и са зидова Испитивањалних посуда	m_{E1}	μg				
Друго разблаживање са растварачем						
Уклоњена запремина течне фазе	ΔV_s	cm^3				
Додата запремина растварача	$\Delta V'$	cm^3				
Друга екстракција растварачем						
Сигнал анализиран у растварачу	S_{E2}	вар.				
Концентрација испитиване супстанце у растварачу	C_{E2}	$\mu\text{g}/\text{cm}^3$				
Маса супстанце екстраховане из земљишта и са зидова Испитивањалних посуда	m_{E2}	μg				
Укупна маса испитиване супстанце екстрахована у два корака	m_{E}	μg				

Масени баланс	МВ	%				

Испитивана супстанца:

Испитивано земљиште:

Садржај суве масе земљишта (105 °C, 12 сати):.....%

Температура:..... °C

Адсорпционе изотерме

	Симбол	Јединица мјере						
Епрувета бр.								
Тежина земљишта	—	g						
Земљиште: сува маса	E	g						
Садржај воде у измјереном земљишту (израчунато)	V _{ws}	cm ³						
Додата запремина 0,01 М раствора CaCl ₂		cm ³						
Додата запремина основног раствора испитиване супстанце		cm ³	0	0				
Укупна запремина течне фазе (израчунато)	V ₀	cm ³						
Концентрација раствора	C ₀	cm ³						
Вријеме за достизање равнотежног стања	—	h						

Након мијешања и центрифугирања

Концентрација супстанце у течной фази укључујући и корекцију на слијепу пробу	C _{aq} ^{ads} (eq)	µg/cm ³						
Температура		°C						
Адсорбована маса по јединици земљишта	C _s ^{ads} (eq)	µg/cm ³						

Регресиона анализа:

Вриједност K_F^{ads} :

Вриједност $1/n$:

Регресиони коефицијент r^2 :

Испитивана супстанца:

Испитивано земљиште:

Садржај суве масе земљишта (105 °C, 12 сати):.....%

Температура:..... °C

Праћена аналитичка методологија: Индиректна ☐ Паралелна ☐ Редна ☐

Испитивање десорпције

	Симбол	Јединица мјере	Временски интервал	Временски интервал	Временски интервал	Временски интервал
Епрувета бр. (из адсорционог корака)						
Маса супстанце адсорбована на земљиште у тренутку достизања равнотежног стања	$m_s^{ads}(eq)$	μg				
Уклоњена запремина течне фазе, замијењена 0,01 M раствором $CaCl_2$	V_R	cm^3				
Укупна запремина течне фазе у контакту са земљиштем	PM SM V_0 V_T	cm^3 cm^3				
Маса испитиване супстанце заостала након достизања равнотежног стања адсорпције услед некомплетне измјене запремине	m_{aq}^A	μg				

Кинетика десорпције						
Измјерена маса супстанце десрбована у времену t_i		$m_m^{\text{des}}(t_i)$	μg			
Запремина раствора узетог из кивете (и) за мјерење испитиване супстанце	PM	v_r^i	cm^3			
	SM	v_a^D	cm^3			
Маса супстанце десорбоване са земљишта у времену t_i (израчунато)		$m_{\text{aq}}^{\text{des}}(t_i)$	μg			
Маса супстанце десорбоване са земљишта у временском интервалу Δt_i (израчунато)		$m_{\text{aq}}^{\text{des}}(\Delta t_i)$	μg			
Проценат десорпције						
Десорпција у времену t_i		D_{t_i}	%			
Десорпција у временском интервалу Δt_i		$D_{\Delta t_i}$	%			
Привидни коефицијент десорпције		K_{des}				

PM: паралелна метода

SM: редна метода

С.19. ОДРЕЂИВАЊЕ КОЕФИЦИЈЕНТА АДСОРПЦИЈЕ (K_{oc}) НА ЗЕМЉИШТУ И ОТПАДНОМ МУЉУ УПОТРЕБОМ ТЕЧНЕ ХРОМАТОГРАФИЈЕ ВИСОКИХ ПЕРФОРМАНСИ (HPLC)

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG121 (2000) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Адсорпционо понашање супстанци у земљишту, односно отпадним муљевима, описују параметри који се одређују методом испитивања С.18. која је дата у овом прилогу. Важан параметар је адсорпциони коефицијент који се дефинише као однос између концентрације супстанце у земљишту/муљу и концентрације супстанце у воденој фази у равнотежном стању адсорпције. Коефицијент адсорпције нормализован на садржај органског угљеника у земљишту (у даљем тексту: K_{oc}) користан је показатељ капацитета везивања хемикалије за органску материју земљишта односно отпадног муља и омогућује међусобно поређење различитих хемикалија. Овај параметар се може утврдити путем корелација са растворљивошћу супстанце у води и њеним коефицијентом расподеле у систему *n*-октанол/вода^{1,2,3,4,5,6,7}.

За утврђивање коефицијента адсорпције у земљишту и отпадном муљу, користи се течна хроматографија високих перформанси (у даљем тексту: HPLC⁸). Ове процјене су поузданије од оних добијених QSAR израчунавањима⁹. Као метода која служи за процјену, она не може у потпуности да замијени студије равнотежног стања из методе С.18. која је дата у овом прилогу. Утврђени K_{oc} може бити од користи при избору адекватних параметара за испитивање адсорпције/десорпције према методи С.18. Примјеном једначине [3] (видјети одјељак 1.2. ове методе) израчунава се коефицијент расподеле, односно Фројндлихова константа адсорпције.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Коефицијент расподеле (у даљем тексту: K_d) је однос између равнотежних концентрација (C) испитиване супстанце, растворене у двофазном систему који се састоји од сорбенса (земљиште или отпадни муљ) и водене фазе. Уколико се концентрације у обе фазе исказу као тежински однос, ова вриједност је број без јединице мјере. Ако се концентрација у воденој фази исказује као однос тежине и запремине, јединице у којима ће бити исказан K_d су ml/g. K_d може варирати у зависности од сорпцијских својстава и зависи од концентрације.

$$K_d = \frac{C_{\text{земљишта}}}{C_{\text{aq}}} \text{ или } \frac{C_{\text{муља}}}{C_{\text{aq}}} \quad [1]$$

при чему:

$C_{\text{земљишта}}$ је концентрација ($\mu\text{g/g}$) испитиване супстанце у земљишту у тренутку достизања равнотежног стања;

$C_{\text{муља}}$ је концентрација ($\mu\text{g/g}$) испитиване супстанце у муљу у тренутку достизања равнотежног стања;

C_{aq} је концентрација ($\mu\text{g/g}$, $\mu\text{g/ml}$) испитиване супстанце у воденој фази у

тренутку достизања равнотежног стања.

Фројндлихова константа адсорпције (у даљем тексту: K_f) је концентрација испитиване супстанце у земљишту, односно отпадном муљу (x/m) у тренутку када равнотежна концентрација C_{aq} у воденој фази износи један. K_f се изражава у $\mu\text{g/g}$ сорбенса. У зависности од својстава сорбенса, његова вриједност може варирати.

$$\log \frac{x}{m} = \log K_f + \frac{1}{n} \log C_{aq} \quad [2]$$

При чему:

x/m је количина испитиване супстанце x (μg), адсорбоване на количину сорбенса m (g) у тренутку достизања равнотежног стања;

$1/n$ је нагиб Фројндлихове адсорпционе изотерме;

C_{aq} је концентрација ($\mu\text{g/g}$) испитиване супстанце у воденој фази у тренутку достизања равнотежног стања.

$$\text{At } C_{aq} = 1; \quad \log K_f = \log \frac{x}{m}$$

Коефицијент адсорпције (у даљем тексту: K_{oc}) је нормализован K_d , односно K_f , на садржај органског угљеника (f_{oc}) у сорбенсу. K_{oc} је, посебно у случају нејонизованих хемикалија, приближни показатељ обима адсорпције између супстанце и сорбенса и омогућава међусобно поређење различитих хемикалија. У зависности од величине K_d и K_f , K_{oc} може бити број без јединице мјере или може бити исказан у ml/g или у $\mu\text{g/g}$ органске материје.

$$K_{oc} = \frac{K_d}{f_{oc}} [\text{без јединице мере или у } \text{ml/g}], \text{ односно, } K_{oc} = \frac{K_f}{f_{oc}} [\mu\text{g/g}] \quad [3]$$

Однос између K_{oc} и K_d није увијек линеаран, па вриједности K_{oc} могу варирати од земљишта до земљишта, али је њихова варијабилност знатно мања у поређењу са варијабилношћу вриједности K_d , односно K_f . K_{oc} се изводи дедукцијом из фактора капацитета (k') употребом калибрационе криве у којој је $\log k'$ исказан у односу на $\log K_{oc}$ изабраних референтних једињења.

$$k' = \frac{t_R - t_0}{t_0} \quad [4]$$

при чему:

t_R је вријеме (минути) задржавања или ретенционо вријеме испитиване и референтне супстанце, које се биљежи при HPLC;

t_0 је HPLC „мртво вријеме“ у минутима (видјети одјељак 1.8.2. ове методе).

K_{ow} је коефицијент расподеле у систему n -октанол/вода, однос између концентрација супстанце растворене у n -октанолу и оне растворене у води. Ова вриједност исказује се као број без јединице мјере.

$$P_{ow} = \frac{C_{\text{октанол}}}{C_{\text{aq}}} (= K_{ow}) \quad (5)$$

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Прије употребе ове методе неопходно је познавати структурну формулу, чистоћу и константу дисоцијације (ако је примјерено) испитиване супстанце. Корисно је располагати и подацима о растворљивости, подионом коефицијенту октанол-вода и својствима хидролизе испитиване супстанце.

Да би измјерени подаци о ретенционом времену испитиване супстанце, добијени примјеном HPLC, корелирали са адсорпционим коефицијентом K_{oc} , треба израдити калибрациону криву у којој је $\log K_{oc}$ исказан у односу на $\log k'$. Потребно је употребити најмање шест референтних тачака, од којих најмање једну изнад и једну испод очекиване вриједности испитиване супстанце. Тачност методе значајно се повећава уколико се користи референтна супстанца која је по структури блиска испитиваној супстанци. Ако такви подаци нису доступни, избор примјерених калибрационих супстанци представља одговорност лица које изводи испитивање. У том случају је потребно изабрати опште примјењив сет супстанци. Супстанце и вриједности K_{oc} које се овом приликом могу употребити користе се и у испитивању отпадног муља, адате су у Табели 1. из Дијела првог ове методе. Остале, које се користе у испитивању земљишта дате су у Табели 3. из Дијела првог ове методе. Избор других калибрационих супстанци треба образложити.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

HPLC се изводи на аналитичким колонама које се пакују заједно са тржишно доступном цијанопропилном чврстом фазом, која садржи липофилне и поларне групе. За ове намјене користи се умјерено поларна стационарна фаза чију основу чини силикагел:

– O – Si

силикагел

– CH₂ – CH₂ – CH₂

неполарни дио

– CN

поларни дио

Принцип методе сличан је начелу на ком се заснива и метода испитивања А.8. која је дата у овом правилнику (подиони коефицијент, HPLC метода испитивања). Док пролази кроз колону заједно са мобилном фазом, испитивана супстанца остварује интеракцију са стационарном фазом. Као резултат расподјеле између мобилне и стационарне фазе, испитивана супстанца се задржава, тј. њен пролаз кроз колону се успорава. Двојаки састав стационарне фазе, тј. постојање поларних и неполарних група, омогућује интеракцију поларних и неполарних група молекула, сличну оној која се збива при интеракцији са органском материјом у околностима када матрикс чини земљиште, односно отпадни муљ. Ово омогућава успостављање односа између времена ретенције на колони и коефицијента адсорпције на органску материју.

Вриједност рН има значајан утицај на адсорпционо понашање супстанци, поготово поларних. Ако се ради о пољопривредним земљиштима, односно отпадном муљу са постројења за обраду комуналних отпадних вода, рН се најчешће креће између 5,5 и 7,5 јединица. Ако се ради о супстанцама подложним јонизацији, неопходно је испитати и њихов јонизовани и нејонизовани облик у адекватним пуферима, али само у случају када ће се при рН 5,5 до 7,5 дисосовати барем 10% испитиване супстанце.

Како се при вредновању користи искључиво однос између ретенције на HPLC колони и коефицијента адсорпције, није потребно примијенити било какву квантитативну аналитичку методу, али треба одредити ретенционо вријеме. Уколико је

на располагању прикладан сет референтних супстанци и ако се испитивање може извести у стандардним испитиваним условима, ова метода представља брз и ефикасан начин одређивања коефицијента адсорпције K_{oc} .

1.5. ПРИМЈЕЊИВОСТ МЕТОДЕ

HPLC метода је примјењива на хемијске супстанце (обиљежене и необиљежене) за које је доступан адекватан систем детекције (нпр. спектрофотометар, детектор радиоактивности) и које су у току трајања испитивања довољно стабилне. Метода може бити корисна за испитивање хемикалија које је тешко проучавати у другим испитиваним системима (нпр. испарљиве супстанце; супстанце које у води нису растворљиве у концентрацији која би била аналитички мјерљива; супстанце које имају велики афинитет за површине инкубационих система). Метода се може употријебити за испитивање смјеша које при елуацији стварају нерастворне везе. У овом случају је неопходно навести горње и доње граничне вриједности $\log K_{oc}$ једињења која чине испитивану смјешу.

При тумачењу резултата добијених HPLC методом, проблеме могу причињавати различите нечистоће, али докле год се испитивана супстанца може јасно и недвосмислено аналитички одредити и од њих одвојити, ови проблеми нису од већег значаја.

Метода је вреднована за супстанце дате у Дијелу другом Табела 1 ове методе, а била је примијењена и при испитивању низа других хемикалија, које спадају у сљедеће хемијске групе:

- ароматични амини (нпр. трифлуралин, 4-клороанилин, 3,5-динитроанилин, 4-метиланилин, *n*-метиланилин, 1-нафтиламин);
- ароматичне естере карбоксилне киселине (нпр. метилестер бензоеве киселине, етилестер 3,5-динитробензоеве киселине);
- ароматичне угљоводике (нпр. толуен, ксилен, етилбензен, нитробензен);
- естре арилоксифеноксипропионске киселине (нпр. диклофоп-метил, феноксапроп-етил, феноксапроп-*P*-етил);
- фунгициде из група бензимидазола и имидазола (нпр. карбендазим, фуберидазол, триазоксид);
- амиде карбоксилне киселине (нпр. 2-хлоробензамид, *N,N*-диметилбензамид, 3,5-динитробензамид, *n*-метилбензамид, 2-нитробензамид, 3-нитробензамид);
- хлороване угљоводике (нпр. ендосулфан, DDT, хексаклоробензен, квинтозен, 1,2,3-триклоробензен);
- органофосфатне инсектициде (нпр. азинфос-метил, дисулфотон, фенамифос, изофенфос, пиразофос, сулпрофос, триазофос);
- феноле (нпр. фенол, 2-нитрофенол, 4-нитрофенол, пентаклорофенол, 2,4,6-триклорофенол, 1-нафтол);
- деривате фенилуреје (нпр. изопротурон, монолинурон, пенсикурон);
- пигментне боје (нпр. *Acid Yellow* 219, *Basic Blue* 41, *Direct Red* 81);
- полиароматичне угљоводике (нпр. аценафтен, нафтаген);
- 1,3,5-триазинске хербициде (нпр. прометрн, пропазин, симазин, тербутрин);
- деривате триазола (нпр. тебуконазол, триадимефон, традименол, триапентенол).

Метода се не може примијенити за испитивање супстанци које реагују са ефлуентом или са стационарном фазом. Није примјењива ни за испитивање супстанци које улазе у интеракцију са неорганским састојцима на специфичан начин (нпр. комплексирање са минералима из глине). Метода може бити неадекватна за

површински активне супстанце, неорганска једињења и умјерене или јаке органске киселине и базе. Њоме је могуће одредити $\log K_{oc}$ вриједности које се крећу у опсегу од 1,5 до 5,0. Супстанце подложне јонизацији морају се мјерити помоћу пуферисане мобилне фазе, али треба предузети мјере опреза како не би дошло до преципитације компоненти пуфера или испитиване супстанце.

1.6. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

1.6.1. Тачност

У нормалним условима коефицијент адсорпције испитиване супстанце може се одредити до унутар $\pm 0,5 \log$ јединице вриједности утврђене методом равнотежног стања (видјети Дио други Табела 1 ове методе). Тачност се може повећати употребом референтних супстанци структурно блиских испитиваној супстанци.

1.6.2. Поновљивост

Одређивања треба обављати најмање у дупликату. Вриједности $\log K_{oc}$ изведене из појединачних мјерења не смију варирати за више од $0,25 \log$ јединица.

1.6.3. Обновљивост

Искуства стечена примјеном ове методе, говоре у прилог њене ваљаности. Испитивање HPLC методе испитивања, којом је обухваћено 48 супстанци (већином пестицида) о чијем K_{oc} на земљиштима постоје поуздани подаци, резултирало је коефицијентом корелације од $R = 0,95^{10,11}$.

Да би се ова метода унаприједила и вредновала урађено је међулабораторијско поређење у којем је учествовало 11 лабораторија¹². Резултати су дати у Дијелу другом Табела 2 ове методе.

1.7. ОПИС МЕТОДЕ

1.7.1. Прелиминарно утврђивање коефицијента адсорпције

Код нејонизованих супстанци као показатељи обима адсорпције могу послужити подиони коефицијент октанол-вода R_{ow} ($= K_{ow}$) и до одређене мјере растворљивост у води. Ови параметри се могу користити и за прелиминарно проналажење опсега концентрација испитиване супстанце. За неколико група хемикалија објављено је низ корисних корелација^{1,2,3,4,5,6,7}.

1.7.2. Апаратура

Потребно је имати течни хроматограф на који је прикључена непулсирајућа пумпа и погодан уређај за детекцију. Препоручује се употреба вентила за убризгавање са ињекцијском петљом. Употребљавају се на тржишту доступне цијанопропилне колоне са подлогом од силикагела (нпр. *Hypersil* и *Zorbax CN*). Између система за убризгавање и аналитичке колоне може се поставити заштитна колона од истог материјала. Колоне различитих добављача могу знатно варирати у ефикасности раздвајања. Треба тежити да се достигну сљедећи фактори капацитета k' : $\log k' > 0,0$ за $\log K_{oc} = 3,0$ и $\log k' > -0,4$ за $\log K_{oc} = 2,0$ када се као мобилна фаза користи метанол/вода у односу од 55% према 45%.

1.7.3. Мобилне фазе

Испитано је неколико мобилних фаза и препоручују се:

- 1) метанол/вода (55/45% запреминских %);
- 2) метанол/0,01 М цитратни пуфер рН 6,0 (55/45% v/v).

За припремање растварача за елуацију користе се метанол HPLC чистоће и дестилована вода или цитратни пуфер. Прије употребе из смјеше се одстрањује гас. Елуација треба да буде изократична. Ако није примјерено употријебити смјеше метанола и воде, може се покушати са другим смјешама органског растварача/воде, нпр. смјешама етанола/воде или ацетонитрила/воде. За једињења подложна јонизацији препоручује се употреба пуфера како би се стабилизовала рН вриједност. Треба предузети мјере опреза како би се избјегла преципитација соли и пропадање колоне који се могу јавити при употреби неких смјеша органске фазе и пуфера.

При извођењу ове методе не смију се користити адитиви као што су реагенси на бази јонских парова, с обзиром на њихов могући утицај на сорпцијска својства стационарне фазе. Овакве промјене стационарне фазе могу бити иреверзибилне, па се испитивања у којима се користе адитиви обавезно обављају на одвојеним колонама.

1.7.4. Растворљиве супстанце

Испитиване супстанце и референтне супстанце треба растворити у мобилној фази.

1.8. ИЗВОЂЕЊЕ МЕТОДЕ

1.8.1. Испитивани услови

Током мјерења треба биљежити температуру. Препоручује се коришћење уређаја у коме је температура одјељка са колонама контролисана, како би се гарантовало да су услови под којима су обављени калибрација, утврђивање природе испитиване супстанце и њено мјерење у току трајања цијелог испитивања били непромијењени.

1.8.2. Одређивање „мртвог времена“ t_0

За одређивање „мртвог времена“ t_0 (када вршна вриједност испитиване супстанце достигне и активира детектор) могу се користити двије методе (видјети одјељак 1.2. ове методе).

1.8.2.1. Одређивање „мртвог времена“ t_0 хомологним серијама

Доказано је да примјена овог поступка резултира поузданим и стандардизованим t_0 вриједностима (видјети методу А.8: коефицијент расподеле у систему *n*-октанол/вода; HPLC метода испитивања која је дата у овом прилогу).

1.8.2.2. Одређивање „мртвог времена“ t_0 инертним супстанцама које колона не задржава

Ова техника утемељена је на убризгавању раствора формамида, уреје или натријум нитрата. Мјерења треба обавити најмање у дуплику.

1.8.3. Одређивање ретенционих времена t_R

Референтне супстанце треба изабрати на начин описан у одјелјку 1.3. ове методе. Могу се убризгати као стандардна смјеша, како би се утврдило њихово ретенционо вријеме, под условом да је потврђено да на ретенционо вријеме ни једног од референтних стандарда не утиче присутност осталих. Калибрацију треба обављати у правилним временским размацама, најмање два пута дневно, како би се узеле у обзир неочекиване промјене у ефикасности колоне. У циљу постизања најбољих резултата и превенције отклона у ретенционим временима, калибрација се врши прије и након убризгавања испитиване супстанце. Испитиване супстанце се убризгавају засебно у најмањим могућим количинама (како би се избјегло преоптерећење колоне), а потом се одређују њихова ретенциона времена.

Да би мјерења била поузданија, одређивања се обављају најмање у дупликату. Вриједности $\log K_{oc}$ изведене из појединачних мјерења не смију варирати за више од 0,25 $\log$ јединица.

1.8.4. Процјена

Фактори капацитета k' рачунају се из „мртвог времена“ и ретенционих времена t_R изабраних референтних супстанци, у складу са једначином 4 (видјети одјелјак 1.2. ове методе). Подаци о $\log k'$ референтних супстанци се потом графички приказују у односу на вриједности њихове $\log K_{oc}$, добијене методом равнотежног стања наведене у Дијелу другом Табеле 1. и 3. ове методе. Потом се користећи криву за одређивање вриједности $\log K_{oc}$ супстанце употреби вриједност $\log k'$. Уколико конкретни резултати покажу да се $\log K_{oc}$ испитиване супстанце налази изван калибрационог опсега, испитивање треба поновити користећи друге примјереније референтне супстанце.

2. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи:

- идентитет испитиване и референтних супстанци и њихове хемијске чистоће и уколико је од значаја вриједности pK_a ;
- опис опреме и услова испитивања, тј. врсте и величине аналитичке (и заштитне) колоне, начина детекције, мобилне фазе (однос састојака и pH), температурног опсега у току мјерења;
- „мртво вријеме“ и метода којом је одређивано;
- количине испитиване и референтних супстанци убризганих у колону;
- ретенциона времена референтних састојака коришћених за калибрацију;
- детаљи о прилагођеној регресионој правој ($\log k'$ према $\log K_{oc}$) и графички приказ регресионе праве;
- просјечне податке о ретенцији и процијењен $d \log K_{oc}$ вриједности испитиваних једињења;
- хроматограми.

3. ЛИТЕРАТУРА

1. W.J. Lyman, W.F. Reehl, D.H. Rosenblatt (ed), (1990) Handbook of chemical property estimation methods, chapt. 4, McGraw-Hill, New York.
2. J. Hodson, N.A. Williams, (1988) The estimation of the adsorption coefficient (K_{oc}) for soils by HPLC. Chemosphere, 17, p. 167.

3. G.G. Briggs, (1981) Theoretical and experimental relationships between soil adsorption, octanol-water partition coefficients, water solubilities, bioconcentration factors, and the parachor. J. Agric. Food Chem., 29, p. 1050-1059.
4. C.T. Chiou, P.E. Porter, D.W. Schmedding, (1983) Partition equilibria of nonionic organic compounds between soil organic matter and water. Environ. Sci. Technol., 17, p. 227-231.
5. Z. Gerstl, U. Mingelgrin (1984) Sorption of organic substances by soils and sediment. J. Environm. Sci. Health, B19, p. 297-312.
6. C.T. Chiou, L.J. Peters, V. H. Freed, (1979) A physical concept of soil water equilibria for nonionic organic compounds, Science, 106, p. 831-832.
7. S.W. Karickhoff, (1981) Semi-empirical estimation of sorption of hydrophobic pollutants on natural sediments and soils. Chemosphere, 10, p. 833-846.
8. W. Kördel, D. Hennecke, M. Herrmann, (1997) Application of the HPLC-screening method for the determination of the adsorption coefficient on sewage sludges. Chemosphere, 35(1/2), p. 121-128.
9. M. Mueller, W. Kördel (1996) Comparison of screening methods for the estimation of adsorption coefficients on soil. Chemosphere, 32(12), p. 2493-2504.
10. W. Kördel, J. Stutte, G. Kotthoff (1993) HPLC-screening method for the determination of the adsorption coefficient in soil-comparison of different stationary phases, Chemosphere, 27(12), p. 2341-2352.
11. B. von Oepen, W. Kördel, W. Klein (1991) Sorption of nonpolar and polar compounds to soils: Processes, measurements and experience with the applicability of the modified OECD Guideline 106, Chemosphere, 22, p. 285-304.
12. W. Kördel, G. Kotthoff, J. Müller (1995) HPLC-screening method for the determination of the adsorption coefficient on soil-results of a ring test. Chemosphere, 30(7), p. 1373-1384.

Део други

Табела 1: Поређење K_{oc} вриједности за земљишта и канализациони муљ и вриједности добијене HPLC методом^{80,81}

Референтна супстанца	CAS бр.	$\log K_{oc}$ отпадне воде	$\log K_{oc}$	Δ	$\log K_{oc}$ земљишта	$\log K_{oc}$ HPLC	Δ
Атразин	1912-24-9	1,66	2,14	0,48	1,81	2,20	0,39
Линурон	330-55-2	2,43	2,96	0,53	2,59	2,89	0,30
Фентион	55-38-9	3,75	3,58	0,17	3,31	3,40	0,09
Монурон	150-68-5	1,46	2,21	0,75	1,99	2,26	0,27
Фенантрен	85-01-8	4,35	3,72	0,63	4,09	3,52	0,57

⁸⁰W. Kördel, D. Hennecke, M. Herrmann (1997). Application of the HPLC-screening method for the determination of the adsorption coefficient on sewage sludges. Chemosphere, 35(1/2), 121-128.

⁸¹W. Kördel, D. Hennecke, C. Franke (1997). Determination of the adsorption-coefficients of organic substances on sewage sludges. Chemosphere, 35 (1/2), 107-119.

Фенилестер бензоеве киселине	93-99-2	3,26	3,03	0,23	2,87	2,94	0,07
Бензамид	55-21-0	1,60	1,00	0,60	1,26	1,25	0,01
4-Нитробензамид	619-80-7	1,52	1,49	0,03	1,93	1,66	0,27
Ацетанилид	103-84-4	1,52	1,53	0,01	1,26	1,69	0,08
Анилин	62-53-3	1,74	1,47	0,27	2,07	1,64	0,43
2,5-Диклоранилин	95-82-9	2,45	2,59	0,14	2,55	2,58	0,03

Табела 2: Резултати међулабораторијског поређења (11 лабораторија) обављеног у циљу побољшања и валидације HPLC-методе⁸²

Референтна супстанца	CAS-бр.	log K _{oc}	K _{oc}	log K _{oc}
		(OECD 106)	(HPLC -метода)	
Атразин	1912-24-9	1,81	78 ± 16	1,89
Монурон	150-68-5	1,99	100 ± 8	2,00
Триапентенол	77608-88-3	2,37	292 ± 58	2,47
Линурон	330-55-2	2,59	465 ± 62	2,67
Фентион	55-38-9	3,31	2062 ± 648	3,31

Табела 3: Препоручене референтне супстанце за HPLC методу на основу података о адсорпцији у земљишту

Референтна супстанца	CAS-бр.	log K _{oc} средње вриједности методе равнотежног стања	Бр. података о K _{oc}	log S.D.	Извор
ацетанилид	103-84-4	1,25	4	0,48	⁸³
фенол	108-95-2	1,32	4	0,70	XXV
2-нитробензамид	610-15-1	1,45	3	0,90	⁸⁴
N,N-диметилбензамид	611-74-5	1,52	2	0,45	XXV
4-метилбензамид	619-55-6	1,78	3	1,76	XXV
метилбензоат	93-58-3	1,80	4	1,08	XXV
атразин	1912-24-9	1,81	3	1,08	⁸⁵

⁸²W. Kördel, G. Kotthoff, J. Müller (1995). HPLC-screening method for the determination of the adsorption coefficient on soil-results of a ring test. Chemosphere, 30(7), 1373-1384.⁸³W. Kördel, J. Müller (1994). Bestimmung des Adsorptionskoeffizienten organischer Chemikalien mit der HPLC.UBA R & D Report No.106 01 044 (1994).⁸⁴ B.V. Oepen, W. Kördel, W. Klein., (1991) Chemosphere, 22, p. 285-304.

изопротурон	34123-59-6	1,86	5	1,53	XXVII
3-нитробензамид	645-09-0	1,95	3	1,31	XXVI
анилин	62-53-3	2,07	4	1,73	XXV
3,5-динитробензамид	121-81-3	2,31	3	1,27	XXV
карбендазим	10605-21-7	2,35	3	1,37	XXVII
триадименол	55219-65-3	2,40	3	1,85	XXVII
триазоксид	72459-58-6	2,44	3	1,66	XXVII
триазофос	24017-47-8	2,55	3	1,78	XXVII
линурон	330-55-2	2,59	3	1,97	XXVII
нафтаген	91-20-3	2,75	4	2,20	XXV
ендосулфан-диол	2157-19-9	3,02	5	2,29	XXVII
метиокарб	2032-65-7	3,10	4	2,39	XXVII
Acid Yellow 219	63405-85-6	3,16	4	2,83	XXV
1,2,3-трихлоробензен	87-61-6	3,16	4	1,40	XXV
γ -HCH	58-89-9	3,23	5	2,94	XXV
фентион	55-38-9	3,31	3	2,49	XXVII
Direct Red 81	2610-11-9	3,43	4	2,68	XXV
пиразофос	13457-18-6	3,65	3	2,70	XXVII
α -ендосулфан	959-98-8	4,09	5	3,74	XXVII
диклофоп-метил	51338-27-3	4,20	3	3,77	XXVII
фенантрен	85-01-8	4,09	4	3,83	XXV
Basic Blue 41(смјеша)	26850-47-5 12270-13-2	4,89	4	4,46	XXV
DDT	50-29-3	5,63	1	—	XXVI

⁸⁵Податке доставља индустрија.

С.20. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА ТОКСИЧНОСТИ ПО РЕПРОДУКЦИЈУ ВРСТЕ *Daphnia magna*

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 211 (1998) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Основни циљ методе испитивања је процјена утицаја хемикалија на репродукцију *Daphnia magna*.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ И МЈЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Испитиване јединке јесу женке дафније које су на почетку испитивања у стадијуму неонате и код којих се испитује способност стварања потомства.

Потомство јесу младе дафније настале партеногенезом испитиваних јединки у току трајања испитивања.

Најнижа ефективна концентрација (*Lowest Observed Effect Concentration*, у даљем тексту: LOEC) је најнижа концентрација испитиване супстанце која доводи до статистички значајних промјена на нивоу размножавања и преживљавања испитиваног организма (при $p < 0,05$) у поређењу са контролом унутар наведеног периода изложености. Све испитиване концентрације изнад LOEC имају штетан утицај, једнак или већи од оних примјеђених код LOEC. Када се не могу задовољити ова два услова, мора се дати детаљно објашњење на који је начин изабрана LOEC (а тиме и NOEC) .

Концентрација без уоченог ефекта (*No Observed Effect Concentration*, у даљем тексту: NOEC) је највиша испитивана концентрација, а прва испод LOEC, која у поређењу са контролом не доводи до статистички значајне промјене ($p < 0,05$) посматраног параметра унутар наведеног периода изложености.

ЕС_x је концентрација испитиване супстанце растворене у води која резултира са x посто смањења репродукције *Daphnia magna* унутар назначеног периода изложености.

Стварна брзина раста је мјера раста популације која обједињује способност размножавања и смртност специфичну за одређену старост. Ако је популација у равнотежном стању стварна брзина раста биће нула. За растуће популације стварна брзина раста биће позитивна, а за популацију која се смањује биће негативна и довешће до њеног изумирања.

Граница детекције је најнижа концентрација која се може детектовати, али не и квантификовати.

Граница одређивања је најнижа концентрација која се може квантитативно одредити.

Морталитет животиња је случајкада се јединка сматра уинулом јер је непокретна, тј. када не може да заплива, или када нема видљивих покрета екстремитета или постабдомена ни 15 секунди након пажљивог протресања посуде за испитивање.⁸⁶

⁸⁶ Употреба других дефиниција се образлаже уз наводе одговарајуће литературе.

1.3. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Младе женке дафнија (испитиване јединке – неонате) старе мање од 24 сата на почетку испитивања, излажу се испитиваној супстанци која се додаје у воду у одређеном опсегу концентрација. Дужина испитивања је 21 дан. На крају испитивања одређује се укупан број преживјелог потомства које је добијено партеногенезом јединки које су преживјеле испитивање. Не броји се потомство испитиваних јединки које су у угинуле у току студије. То значи да се не броји потомство испитиваних јединки које су, у међувремену, угинуле. Способност размножавања испитиваних јединки се може изразити и на друге начине (нпр. као живо потомство по испитиваној јединки на одређени дан, од првог дана кад се уоче први потомци), али би се о њима требало извијестити заједно са укупним бројем потомства по живој испитиваној јединки на крају испитивања. Способност размножавања животиња изложених испитиваној супстанци пореди се са контролама да би се одредили LOEC и NOEC. Подаци се анализирају помоћу регресионог модела како би се одредила концентрација која доводи до смањења способности репродукције за $x\%$ (тј. EC₅₀, EC₂₀ или EC₁₀).

Морају се навести и подаци о преживљавању испитиваних јединки и о времену потребном за стварање прве генерације потомака. Могу се утврдити и остала дејства испитиване супстанце на параметре као што су раст (дужина) и ако је могуће стварна брзина раста.

1.4. ПОДАЦИ О ИСПИТИВАНОЈ СУПСТАНЦИ

Треба имати резултате испитивања акутне токсичности (видјети Део други методе С.2. овог прилога) изведеног са врстом *Daphnia magna*. Резултат може бити користан при избору одговарајућег опсега испитиваних концентрација код испитивања токсичности по репродукцију. Растворљивост у води и напон пара испитиване супстанце треба да буду познати и треба да буде доступна поуздана аналитичка метода за квантификацију супстанце у растворима са назначеним вриједностима ефикасности аналитичке методе и границе одређивања.

Међу податке о испитиваној супстанци који би могли бити корисни у одређивању испитиваних услова убрајају се структурна формула, чистоћа супстанце, стабилност на свјетлу, стабилност у условима испитивања, pK_a , P_{ow} и резултати испитивања биоразградљивости (видјети методу С.4. која је дата у овом прилогу).

1.5. ПРИХВАТЉИВОСТ МЕТОДЕ

Да би испитивање било прихватљиво, морају се задовољити сљедећи критеријуми квалитета у контролама:

- смртност испитиваних јединки (женке дафнија) не прелази 20% на крају испитивања;
- просјечан број живих потомака по испитиваној јединки на крају испитивања мора бити ≥ 60 .

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Апаратура

Посуде за испитивање и остала апаратура која долази у контакт са испитиваним растворима мора бити искључиво од стакла или другог хемијски инертног материјала. Посуде за испитивање су најчешће стаклене чаше.

Додатно требају:

- оксиметар (с микроелектродама или другом прикладном опремом за мјерење раствореног кисеоника у узорцима мале запремине);
- адекватна опрема за контролу температуре;
- рН метар;
- опрема за одређивање тврдоће воде;
- опрема за одређивање ТОС у води или опрема за одређивање ХПК;
- адекватна апаратура за контролу свјетлосног режима и мјерење јачине свјетлости.

1.6.2. Испитивани организми

Врста које се користи у методи испитивања је *Daphnia magna* Straus. Друге врсте рода *Daphnia* се могу користити ако задовољавају критеријуме прихватљивости (за коришћење врста рода *Daphnia* мјеродаван критеријум прихватљивости је способност размножавања у контролним условима који вреди за врсте рода *Daphnia*). Ако се користе друге врсте рода *Daphnia* то мора бити јасно дефинисано и њихова употреба оправдана.

Најбоље је да се клон одреди генотипизацијом. Истраживања¹ су показала да репродуктивни потенцијал Клона А³ конзистентно одговара критеријуму прихватљивости средње вриједности од ≥ 60 неоната по преживјелој јединки, узгајаној у условима описаним у овој методи. Прихватљиви су додуше и други клонови, под условом да култура дафнија задовољава критеријуме прихватљивости.

На почетку испитивања, животиње морају бити старе мање од 24 сата (тзв. неонате) и не би смјеле бити прва генерација потомства. Морају потицати из здраве матичне линије (односно без знакова стреса као што су висока смртност, присуство мужјака и зимских јаја (*ephippia*), кашњење у појави прве генерације потомства, депигментисане животиње, итд). Матична линија животиња се мора одржавати у константним лабораторијским условима (свјетло, температура, медијум, исхрана и број јединки по јединици запремине) који су слични онима у испитивању. Ако се медијум са културом дафнија који се користи у испитивању разликује од рутинске културе дафнија, пожељно је омогућити период аклиматизације прије испитивања од обично 3 недјеље (колико је потребно да се добије једна генерација животиња) да би се избјегао стрес за испитиваних јединки.

1.6.3. Медијум

Препоручује се употреба потпуно дефинисаног медијума. Тиме се избјегава употреба адитива (нпр. морска трава, екстракт земљишта, итд.) које је тешко окарактерисати и унапређује се међулабораторијска стандардизација. Еландт медијуми М4 и М7 (видјети Дио други ове методе) сматрају се прикладнима у ове сврхе. Прихватљиви су и други медијуми^{5,6} под условом да се покаже да култура дафнија задовољава критеријуме прихватљивости испитивања.

Ако се користе медијуми са недефинисаним адитивима, те адитиве треба навести и у извјештају о испитивању изнијети податке о саставу медијума, поготово с обзиром на садржај угљеника, јер то може утицати на храну којом се животиње хране. Препоручује се да се одреди ТОС, односно ХПК у медијуму матичне линије и да се процијени њихов удио у ТОС/ХПК медијума у којем ће се извести. Препоручује се да садржај ТОС у медијуму (прије додавања алги) буде мањи од 3 mg/l².

При испитивању супстанци које садрже метале, важно је имати на уму да састав медијума (нпр. тврдоћа, наградња хелата) може утицати на процјену токсичности

испитиване супстанце. Пожељно је да медијум буде потпуно дефинисан. За сада се од сасвим дефинисаних медијума прикладних за одржавање врсте *Daphnia magna* у дуготрајној култури, зна само за Еландт медијуме М4 и М7. Оба медијума садрже хелатизирајуће једињење EDTA. Показало се² да је „привидна токсичност“ кадмијума генерално нижа када се у испитивању токсичности по репродукцију користе медијуми М4 или М7 умјесто медијума који не садрже EDTA. Стога се коришћење М4 ни М7 не препоручује за испитивање супстанци које садрже метале, а треба избјежавати и остале медијуме за које се зна да садрже хелатизирајућа једињења. За испитивање супстанци које садрже метале било би препоручљиво користити алтернативне медијуме, попут, нпр. тврде воде реконституисане према ASTM⁷, која не садржи EDTA и којој се додаје екстракт морских алги⁸. Та комбинација тврде воде припремљене према ASTM и екстракта морских алги прикладна је и за одржавање врсте *Daphnia magna*² у дуготрајној култури, премда још увијек има слабу хелатизирајућу активност због органских састојака додатог екстракта морских алги.

На почетку и у току испитивања концентрација раствореног кисеоника мора бити изнад 3 mg/l. Вриједност рН треба да буде у опсегу од 6 до 9 и у нормалним околностима не смије да колеба за више од 1,5 јединице ни у једном тесту. Препоручује се тврдоћа већа од 140 mg/l (као CaCO₃). Тестови изведени при тој или већим концентрацијама показали су да је способност размножавања у складу са критеријумима прихватљивости^{9,10}.

1.6.4. Тест раствори

Тест раствори изабраних концентрација припремају се разблаживањем основног раствора. Основне растворе треба припремати растварањем супстанце у тест медију.

У неким случајевима може се указати потреба за коришћењем органских растварача или дисперзионих средстава, како би се припремио основни раствор жељене концентрације. Употребу наведених материјала треба, уколико је могуће, избјежавати. Прикладни растварачи су: ацетон, етанол, метанол, диметилформамид и триетиленгликол. Прикладна дисперзиона средства су: *Cremophor* RH40, 0,01% метилцелулоза и HCO-40. Концентрација испитиване супстанце у раствору не смије да буде већа од граничне растворљивости те супстанце у медијуму.

Растварачи се користе за припрему основног раствора који ће моћи прецизно да се дозира. При препорученим концентрацијама растварача у коначном медијуму ($\leq 0,1$ ml/l) наведени растварачи не дјелују токсично и не повећавају растворљивост испитиване супстанце у води.

Дисперзиона средства могу омогућити прецизно дозирање и дисперзију. При препорученим концентрацијама у коначном, медијуму ($\leq 0,1$ ml/l) наведена дисперзиона средства не дјелују токсично и не повећавају растворљивост испитиване супстанце у води.

1.7. ПОСТАВКА ИСПИТИВАЊА

Третмани (концентрације) распоређују се по посудама за испитивање по случајном распореду. У супротном, могуће је добити необјективне резултате који се погрешно могу приписати разликама у концентрацији испитиване супстанце. Ако се експериментални поступци изводе у сталном редослиједу од ниже према вишој концентрацији, могућа је појава одређених временски зависних ефеката попут замора лица које врши испитивање или неке друге грешке, што може довести до привидног појачања ефекта испитиване супстанце у третманима са вишим концентрацијама. Ако постоји могућност да резултати испитивања зависе од почетних услова или услова

околине, нпр. од мјеста у лабораторији, треба размотрити могућност испитивања у блок–систему.

1.8. ПОСТУПАК

1.8.1. Услови при излагању

1.8.1.1. Дужина испитивања

Испитивање траје 21 дан.

1.8.1.2. Густина насада испитиваних јединки

Испитиване јединке држе се одвојено, по једна у свакој испитиваној посуди, у 50 ml до 100 ml медијума у свакој посуди. Понекад су потребне веће запремине, да би се задовољили захтјеви аналитичког поступка који се користи за одређивање концентрације испитиване супстанце, а допуштено је и обједињавање узорака из више посуда за испитивање истог третмана потребних за хемијску анализу. Ако се користе запремине веће од 100 ml, дозвољено је повећати количину хране која се даје дафнијама да би се обезбиједила адекватна доступност хране и да би се задовољили критеријуми квалитета. Код испитивања у проточним условима, поставка може, због техничких разлога, бити и другачија (нпр. четири групе по 10 јединки, у испитиваним посудама у већој запремини), али све измјене у поставци треба навести у извјештају.

1.8.1.3. Број јединки

За испитивања у полу-статичном систему, потребно је најмање 10 јединки по третману (концентрацији) постављених појединачно у испитиваној посуди и исто толико у контролном третману.

Код испитивања у проточним условима показала се задовољавајућом поставка са 40 јединки подијељених у четири групе по 10 јединки за сваки третман (концентрацију испитиване супстанце)¹. Може се радити и са мањим бројем животиња, али се препоручује најмање 20 животиња по концентрацији, подијељених у двије или више паралелних група (реплика, копија) са једнаким бројем животиња у свакој групи (нпр. по четири реплике са по пет дафнија у свакој). При поставци са више од једне дафније по посуди за испитивање, није могуће репродукцију изразити као укупни број живих потомака по испитиваној јединки преживјелој до краја испитивања, ако јединка угине прије краја испитивања. У таквим случајевима репродукцију треба изразити као укупни број живих потомака добијен од испитиваних јединки присутних са почетка испитивања.

1.8.1.4. Исхрана

При поставци у полу-статичном систему, јединке је пожељно хранити сваки дан, а најмање три пута недјељно (тј. при промјени медијума). Ако се одступи од оваквог режима исхране (нпр. код поставке у проточним условима), то треба навести у извјештају о испитивању.

Током трајања испитивања, испитиване јединке треба хранити живим алгама једне или више врста: врсте рода *Chlorella*, *Selenastrum capricornutum* (сада *Pseudokirchneriella subcapitata*)¹¹ и *Scenedesmus subspicatus*. Количину хране треба одредити према количини органског угљеника (C) потребног свакој испитиваној јединки. Истраживања¹² су показала да је за одржавање врсте *Daphnia magna* довољна концентрација од 0,1 до 0,2 g/C/јединки/дан, да би се добио број потомака потребан у складу са критеријума за прихватљивост резултата испитивања. Храну треба давати или у сталној количини у току трајања испитивања или по жељи, на почетку давати

мање количине, а потом у току испитивања како испитиване јединке расту количину постепено повећавати. Количина хране мора се кретати у препорученом опсегу од 0,1 до 0,2 g/C/индивидуе/дан.

Ако се за израчунавање количине потребне хране користе алтернативни показатељи, као што је број алгалних ћелија или апсорбанца (ради лакше процјене, јер је мјерење садржаја угљеника захтијевна дуготрајна метода), свака лабораторија треба да направи сопствени номограм процјене садржаја угљеника у алгама на основу алтернативних показатеља (за препоруке о изради номограма видјети Део трећи ове методе). Номограми се провјеравају најмање једном годишње или чешће, ако су се промијенили услови у културама алги. Апсорбанција се показала бољим алтернативним показатељем садржаја угљеника него број ћелија¹³.

Дафније треба хранити концентрованој суспензијом алги, како би количина медијума за алгалне културе која ће се додати медијуму свела на минимум. Суспензија алги се може направити центрифугирањем и поновним ресуспендирањем у дестилованој води, дејонизованој води или у медију за гајење дафнија.

1.8.1.5. Свјетлосни режим

16 сати свјетла јачине која не прелази 15–20 $\mu\text{E}/\text{m}^2\text{s}^{-1}$.

1.8.1.6. Температура

Температура медијума у којем се изводи испитивање мора бити у опсегу од 18 °C до 22 °C. Без обзира на врсту испитивања, температура унутар опсега не смије да варира за више од 2 °C (треба нпр. да је 18 °C до 20 °C, 19 °C до 21 °C или 20 °C до 22 °C). Може се показати прикладним припремити додатну посуду за испитивање са медијумом за праћење температуре.

1.8.1.7. Аерација

Посуде за испитивање не смију се аерисати у току испитивања.

1.8.2. Концентрација испитиване супстанце

Уобичајено је да се испитивање изводи у најмање 5 концентрација испитиване супстанце у геометријској серији концентрација, распоређеним са фактором не већим од 3,2 и у потребном броју понављања (реплика) по третману (видјети одјељак 1.8.1.3. ове методе). Ако се испитивање изводи са мање од пет концентрација, треба образложити разлоге. Супстанце не треба испитивати у концентрацијама вишим од њихове растворљивости у медијуму.

При одређивању опсега концентрација треба водити рачуна о сљедећем:

- ако је циљ добијање вриједности LOEC/NOEC, најнижа испитивана концентрација мора бити довољно ниска, тако да фекундидет при тој концентрацији не буде статистички значајно нижи од оне у контролама. У случају другачијег одговора, испитивање треба поновити са сниженом најнижом испитиваном концентрацијом;

- ако је циљ добијање вриједности LOEC/NOEC, највиша испитивана концентрација мора бити довољно висока, тако да фекундитет при тој концентрацији буде статистички значајно нижи него у контролним условима. У случају другачијег одговора, испитивање треба поновити са вишом највишом испитиваном концентрацијом;

- ако се одређује EC_{50} , ефективна концентрација која утиче на способност размножавања, препоручуљиво је примијенити довољан опсег концентрација, како би се EC_{50} одредила са задовољавајућим интервалима повјерења. Ако се одређује EC_{50} , ефективна концентрација за способност размножавања, препоручуљиво је да највиша

примијењена концентрација буде већа од EC_{50} . У супротном ће, иако ће EC_{50} моћи да се одреди, интервал повјерења за EC_{50} бити веома широк и можда неће бити могуће на задовољавајући начин оцијенити адекватност изабраног модела;

– треба настојати да се у серију испитиваних концентрација не укључи ниједна која има статистички значајно дејство на преживљавање одраслих животиња, јер би се тиме промијенила природа испитивања; то више не би било само испитивање токсичности по репродукцију, већ комбиновано испитивање токсичности по репродукцију и смртност, па би и статистичка анализа добијених резултата морала бити много сложенија.

Претходно познавање токсичности испитиване супстанце (нпр. резултати испитивања акутне токсичности, односно резултати прелиминарног испитивања постављеног у циљу одређивања опсега испитиваних концентрација) могу помоћи при одабиру адекватне серије адекватног опсега испитиваних концентрација.

У случајевима када се за припрему испитиваних раствора користи растварач или дисперзионо средство (видјети одјељак 1.6.4), његова финална концентрација у испитиваним посудама не смије бити већа од 0,1 ml/l и мора бити једнака у свим посудама.

1.8.3. Контроле

При сваком испитивању треба поставити једну контролу са медијумом и уколико је потребно, једну серију контрола са растварачем или дисперзионим средством. Када се користи растварач или дисперзионо средство, његова концентрација у контролном медијуму мора бити једнака оној у испитиваним посудама са испитиваном супстанцом. Треба припремити потребан број реплика (паралелних узорака, копија) (видјети одјељак 1.8.1.3).

При добро изведеном испитивању, коефицијент варијације броја живих потомака добијених од испитиваних јединки у контролним групама треба да износи $\leq 25\%$, и то треба навести у извјештају о испитивању када се испитивање изводи са по једном јединком у свакој испитиваној посуди.

1.8.4. Промјена испитиваног медијума

Динамика промјене испитиваног медијума зависи од стабилности супстанце која се испитује, али медијум треба мијењати најмање три пута недељно. Ако прелиминарно испитивање стабилности (видјети одјељак 1.4. ове методе) покаже да концентрација испитиване супстанце није стабилна, тј. да је изван номиналног опсега од 80% до 120% или да износи мање од 80% почетне концентрације у току најдуже периода у коме се мијења медијум – три дана, треба размотрити могућност чешће промјене медијума, или испитивање у проточним условима.

Када се медијум мијења у току испитивања у семистатичким условима, треба припремити још једну серију посуда за испитивање и у њих пребацити испитиване јединке, нпр. помоћу стаклених пипета адекватног промјера. Треба пазити да се притом у нову посуду са дафнијом пребаци што мање медијума.

1.8.5. Посматрање

Резултате посматрања треба биљежити у одговарајуће обрасце (за примјере видјети Део четврти и пети ове методе). Ако су потребна и друга мјерења (видјети одјељак 1.3. и 1.8.8. ове методе), може се показати потребним и додатно проматрање.

1.8.6. Потомство

Потомство сваке испитиване јединке треба, по могућности, свакодневно одвајати и бројати, од појаве прве генерације потомака, како би се избјегло да потомство троши храну намијењену родитељским јединкама. За потребе ове методе броје се само живи потомци, но може се биљежити и присуство абортираних јаја и угинулих потомака.

1.8.7. Морталитет

Смртност међу испитиваним јединкама прати се свакодневно или најмање онолико често колико се броје и добијени потомци.

1.8.8. Остали параметри

Иако је ова метода намијењена првенствено процјени дејства супстанци на репродукциони потенцијал, њоме се могу одређивати квантитативно и други ефекти, у довољној мјери да то омогући статистичку анализу. Пожељно је пратити раст, јер се тиме добија податак о могућим сублеталним ефектима који може бити кориснији од самог мјерења способности репродукције. Препоручује се и мјерење дужине испитиваних јединки (тј. дужине тијела без аналног наставка) на крају испитивања. Међу остале показатеље који се могу мјерити или израчунати убрајају се вријеме потребно за појаву прве генерације потомака (и идућих генерација), број и величина легла по животињи, број одбачених легла, присутност мужјака или ефипија, као и стварна стопа раста популације.

1.8.9. Учесталост аналитичких одређивања и мјерења

Концентрацију кисеоника, температуру, тврдоћу и рН вриједност треба мјерити најмање једном недјељно, у свјежем и старом медијуму и то у контролама и у медијуму са највишом концентрацијом испитиване супстанце.

Током испитивања се у правилним временским интервалима мјери и концентрација испитиване супстанце.

При испитивању у полу-статичном систему, код којих се очекује да концентрације испитиване супстанце не варирају за више од $\pm 20\%$ од номиналних вриједности (тј. да се крећу у опсегу 80% до 120% – видјети одјељак 1.4 и 1.8.4), препоручује се да се анализирају барем највиша и најнижа испитивана концентрација и то при припреми свјежег медијума и једном недјељно у току испитивања, промјени медијума (тј. анализу треба обавити у узорку исте концентрације, при припреми те концентрације и при промјени медијума). Та одређивања треба понављати у интервалима од најмање једном недјељно.

При испитивањима код којих се очекује да концентрације испитиване супстанце варирају за више $\pm 20\%$ од номиналних вриједности, неопходно је анализирати све испитиване концентрације, при њиховој припреми и при промјени медијума. Код испитивања код којих мјерење почетне концентрације испитиване супстанце покаже да она није унутар опсега од $\pm 20\%$ номиналне вриједности, али има довољно доказа да се те почетне концентрације могу понављати и да су стабилне (тј. да се крећу у опсегу 80% до 120% од почетних), хемијска одређивања у 2. и 3. недјељи испитивања могу да се ограниче на провјеру најниже и највише концентрације. У сваком случају, концентрацију испитиване супстанце прије промјене медијума треба провјерити само у једној од реплика (паралелних узорака) за сваку од концентрација.

Ако се испитивање спроводи у проточном систему, примјерен је сличан режим узимања узорка као и у полу-статичном систему (осим што се у том случају не може мјерити концентрација супстанце у ранијим узорцима). Од користи је да се повећа број узорака узетих у току прве недеље испитивања, односно да се обављају три комплета мјерења како би се осигурало да концентрације остану стабилне. При испитивањима у проточном систему треба свакодневно провјеравати брзину протока медијума и испитиване супстанце.

Ако се докаже да се концентрација испитиване супстанце у току испитивања одржава унутар задовољавајућег опсега од $\pm 20\%$ од номиналне вриједности или вриједности измјерене на почетку испитивања, резултати се могу заснивати на номиналној или на измјереној почетној вриједности. Ако одступања од номиналне или почетне измјерене вриједности прелазе $\pm 20\%$, резултате треба изразити у терминима средње вриједности у функцији времена (видјети Дио шести ове методе).

2. ПОДАЦИ И ИЗВЈЕШТАЈ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Циљ ове методе испитивања је одређивање утицаја испитиване супстанце на укупни број живих потомака добијених по живој испитиваној јединки на крају испитивања. Укупни број живих потомака по испитиваној јединки треба израчунати за сваку посуду за испитивање (тј. за сваку реплику или паралелни узорак). Узорак у којем је испитивана јединка у току испитивања угинула или се покаже да је испитивана јединка била мужјак, треба искључити из анализе. У том случају ће се анализа заснивати на смањеном броју реплика.

Када се, у склопу процјене утицаја хемикалије на способност репродукције одређује LOEC, а тиме и NOEC, потребно је израчунати средњу вриједност репродукције за све реплике при одређеној концентрацији, као и резидуалну стандардну девијацију, што се може учинити анализом варијансе (у даљем тексту: ANOVA). Средња вриједност добијена за сваку концентрацију мора се поредити са средњом вриједношћу контролног третмана, служећи се адекватном, статистичком методом за вишеструка поређења. Испитивања која у ову сврху могу бити од користи дата су у литератури^{14,15,16,17}. Неопходно је провјерити да ли вреди ANOVA претпоставка о хомогености варијансе. Препоручује се да се то учини графички, а не формалним израчунавањем статистичке значајности¹⁸. Алтернативно, може послужити и Бартлетов тест. Ако претпоставка не вреди, тада прије извођења ANOVA треба размотрити могућност трансформације података ради хомогенизовања варијансе или умјесто ANOVA извести пондирану ANOVA. Треба израчунати и навести и осјетљивост ANOVA (најмању статистички значајну разлику).

За одређивање EC₅₀ из добијених резултата треба израчунати одговарајућу криву, нпр. логистичку криву, служећи се адекватном статистичком методом, нпр. методом најмањих квадрата. Крива се може параметризовати, тако да се EC₅₀ и њена стандардна грешка могу директно одредити. Тиме се знатно олакшава израчунавање интервала повјерења за EC₅₀. Треба навести двострани 95-постотни интервал повјерења, осим ако не постоје добри разлози да се предност да неком другом нивоу поузданости. Поступак уклапања криве треба да обезбиједи и начин за оцјену статистичког значаја изостанка подударности са кривом. То се може учинити графички или дијелењем остатка суме квадрата у категорију „недостатак подударности“ (*lack of fit*) и у категорију „компоненте чисте грешке“ (*pure error components*) и тестом статистичког значаја за недостатак подударности. Будући да у третманима са високим фекундитетом постоји тенденција веће варијансе у броју потомства него у третманима

са ниским фекундитетом, па треба размотрити и могућност пондирања добијених вриједности, како би се уважила различитост варијанси између третмана (видјети у литератури¹⁸).

При анализи података добијених у међулабораторијској провјери², логистичка крива је израчуната помоћу сљедећег модела, иако се могу користити и други адекватни модели:

$$Y = \frac{c}{1 + \left(\frac{x}{x_0} \right)^b}$$

при чему:

Y је укупни број потомака по живој родитељској животињи на крају испитивања (израчунато за сваку испитивану посуду);

x је концентрација испитиване супстанце;

c је очекивани број потомака када је $x = 0$;

x_0 је EC₅₀ у популацији;

b је нагиб криве.

Овај модел је највјероватније прикладан за већи број ситуација, али има и ситуација за које неће одговарати. Зато треба провјерити ваљаност модела, као што је горе наведено. У неким случајевима могао би да одговара хормезис модел у ком ниске концентрације имају појачано дејство.

Могу се процијенити и друге ефективне концентрације, нпр. EC₁₀ или EC₂₀, иакоу том случају предност треба дати другачијој параметризацији модела од оне која се користила за процјену EC₅₀.

2.2. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке:

1) испитивана супстанца:

- природа супстанце и мјеродавна физичко-хемијска својства,
- подаци о идентификацији хемикалије, укључујући чистоћу;

2) испитивана врста:

- клон (генотипизиран или не), добављач или извор (ако је познат) и услови гајења културе. Ако се не користи врста *Daphnia magna*, наводи се образложење;

3) услови испитивања:

- коришћени поступак (нпр. семистатични или проточни систем, запремина, број дафнија по литри),
- фотопериод и јачина свјетла,
- поставка испитивања (нпр. број реплика, број родитељских јединки по реплици),
- детаљи о коришћеном медију за гајење културе,
- подаци о органском материјалу, ако је коришћен, укључујући податке о саставу, извору, методи припреме, ТОС/ХПК основног раствора, вриједности ТОС/ХПК измјерене у медијуму,
- детаљне податке о исхрани, укључујући количину хране у mg/C/Дафнија/дан) и режим (нпр. врста хране – ако је реч о алгама, навести тачно име врсте и ако је познато, навести сој и услове гајења у култури),

- методе припреме основних раствора и динамику измјене (треба навести растварач или дисперзионо средство, ако је коришћено);
- 4) резултати:
 - резултати било каквих прелиминарних студија о стабилности испитиване супстанце,
 - номинална концентрација и резултати свих мјерења концентрације испитиване супстанце у испитиваним посудама (видјети примјер обрасца у Дијелу петом ове методе), подаци о ефикасности аналитичке методе и границама детекције,
 - квалитет воде у испитиваним посудама, тј. подаци о рН, температури и концентрацији раствореног кисеоника, подаци о ТОС, односно ХПК и тврдоћи (видјети примјер обрасца у Дијелу четвртом ове методе);
 - потпуни подаци о потомству добијеном од сваке родитељске јединке (видјети примјер обрасца у Дијелу четвртом ове методе);
 - број угинулих родитељских јединки и дан када су угинуле (видјети примјер обрасца у Дијелу четвртом ове методе);
 - коефицијент варијације фекундитета у контролним групама (заснива сена укупном броју живих потомака по живој родитељској јединки на крају испитивања);
 - графички приказ зависности укупног броја живих потомака по живој родитељској јединки (за сваку реплику) на крају испитивања насупрот концентрацији испитиване супстанце;
 - LOEC по репродукцију, укључујући опис примијењених статистичких поступака и назнака о најнижој статистички значајној разлици која се може детектовати, као и ако је примјењиво, податак о највишој испитиваној концентрацији која не доводи до NOEC. Навести и податак о LOEC/NOEC за смртност родитељских јединки;
 - гдје је прикладно, навести ЕС_х за репродукцију, интервале повјерења и графички приказ модела употрејебљеног за њихово израчунавање, нагиб криве дозне зависности и његову стандардну грешку;
 - остали уочени биолошки ефекти и мјерења – навести податке о свим осталим биолошким ефектима који су уочени или измјерени (нпр. раст родитељских јединки), укључујући одговарајуће образложење;
 - образложење за свако одступање од методе испитивања.

3. ЛИТЕРАТУРА

1. OECD Test Guideline Programme, Report of the Workshop on the *Daphnia magna* Pilot Ring Test, Sheffield University, UK, 20-21 March 1993.
2. OECD Environmental Health and Safety Publications. Series on Testing and Assessment No6. Report of the Final Ring Test of the *Daphnia magna* Reproduction Test Paris. 1997.
3. Baird D.J., Barber J., Bradley M.C., Soares A.M.V.M. and Calow P. (1991) A comparative study of genotype sensitivity to acute toxic stress using clones of *Daphnia magna* Strauss. *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 21, p. 257-265.
4. Elendt B.P., (1990) Selenium deficiency in Crustacea; An ultrastructural approach to antennal damage in *Daphnia magna* Straus. *Protoplasma*, 154, p. 25-33.
5. EPA (1993) Methods for Measuring the Acute Toxicity of Effluents and Receiving Waters to Freshwater and Marine Organisms. (Fourth ed.). EPA/600/4-90/027F. C. I. Weber (ed), USEPA, Cincinnati, Ohio.

6. Vigano L., (1991) Suitability of commercially available spring waters as standard medium for culturing *Daphnia magna*. Bull. Environ. Contam. Toxicol., 47, p. 775-782.
7. ASTM (1988) Standard Guide for Conducting Acute Toxicity Tests with Fishes, Macroinvertebrates and Amphibians. E729-88a. American Society for Testing and Materials, Philadelphia P.A. p. 20.
8. Baird D.J., Soares A.M.V.M., Girling A., Barber J., Bradley M.C. and Calow P., (1989) The long term maintenance of *Daphnia magna* Straus for use in ecotoxicological tests; problems and prospects. In: Proceedings of the 1st European Conference on Ecotoxicology. Copenhagen 1988 (H.Løkke, H. Tyle & F. Bro-Rasmussen. Eds.) p. 144-148.
9. Parkhurst B.R., Forte J.L. and Wright G.P., (1981) Reproducibility of a life-cycle toxicity test with *Daphnia magna*. Bull. Environ. Contam. and Toxicol., 26, p. 1-8.
10. Cowgill U.M. and Milazzo D.P., (1990) The sensitivity of two cladocerans to water quality variables: salinity and hardness. Arch. Hydrobiol., 120(2), p. 185-196.
11. Korshikov (1990) *Pseudokirchneriella subcapitata* Hindak, F-1990. Biologice Prace, 36, p. 209.
12. Sims I.R., Watson S. and Holmes D., (1993) Toward a standard *Daphnia juvenile* production test. Environmental Toxicology and Chemistry, 12, p. 2053-2058.
13. Sims I., (1993) Measuring the growth of phytoplankton: the relationship between total organic carbon with three commonly used parameters of algal growth. Arch. Hydrobiol., 128, 459-466.
14. Dunnett C.W., (1955) A multiple comparisons procedure for comparing several treatments with a control. J. Amer. Statist. Assoc., 50, p. 1096-1121.
15. Dunnett C.W., (1964) New tables for multiple comparisons with a control. Biometrics, 20, p. 482-491.
16. Williams D.A., (1971) A test for differences between treatment means when several dose levels are compared with a zero dose control. Biometrics 27, p. 103-117.
17. Williams D.A., (1972) The comparison of several dose levels with a zero dose control. Biometrics, 28, p. 510-531.
18. Draper N.R. and Smith H., (1981) Applied Regression Analysis, second edition, Wiley, N.Y.
19. Brain P. and Cousens R., (1989) An equation to describe dose responses where there is stimulation of growth at low doses. Weed Research, 29, p. 93-96.
20. Wilson E.O. and Bossert, W.H., (1971) A Primer of Population Biology. Sinauer Associates Inc. Publishers.

Дио други

ПРИПРЕМА ПОТПУНО ДЕФИНИСАНИХ МЕДИЈУМА ЕЛАНДТ М7 И М4

Аклиматизација на медијуме Еландт М7 и М4

Неке лабораторије су имале потешкоћа при директном премијештању дафнија у медијуме М4¹ и М7. Одређен успјех је постигнут поступном аклиматизацијом, односно премијештањем животиња из природног медијума у 30%, потом 60% и на крају 100% Еландт. Аклиматизациони период може потрајати и мјесец дана.

ПРИПРЕМА

Елементи у траговима

Прво се припремају одвојени основни раствори (I) сваког појединог елемената у траговима у води одговарајуће чистоће, нпр. дејонизованој, дестилованој или водом

добитијеном реверзном осмозом. Из тих различитих основних раствора (II) припрема се један раствор (II) који садржи све елементе у траговима (комбиновани раствор), нпр.:

Основни раствори I (појединачне супстанце)	Количина која се додаје у воду (mg/l)	Концентрација (у поређењу са медијумом M4) пута	За припремање комбинованог раствора II - додати следећу количину основног раствора I у воду (ml/l)	
			M 4	M 7
H ₃ BO ₃	57.190	20.000	1,0	0,25
MnCl ₂ × 4H ₂ O	7.210	20.000	1,0	0,25
LiCl	6.120	20.000	1,0	0,25
RbCl	1.420	20.000	1,0	0,25
SrCl ₂ × 6H ₂ O	3.040	20.000	1,0	0,25
NaBr	320	20.000	1,0	0,25
Na ₂ MoO ₄ × 2H ₂ O	1.260	20.000	1,0	0,25
CuCl ₂ × 2H ₂ O	335	20.000	1,0	0,25
ZnCl ₂	260	20.000	1,0	1,0
CoCl ₂ × 6H ₂ O	200	20.000	1,0	1,0
KI	65	20.000	1,0	1,0
Na ₂ SeO ₃	43,8	20.000	1,0	1,0
NH ₄ VO ₃	11,5	20.000	1,0	1,0
Na ₂ EDTA × 2H ₂ O	5.000	2.000	—	—
FeSO ₄ × 7H ₂ O	1.991	2.000	—	—
Раствори Na ₂ EDTA и FeSO ₄ се припремају одвојено, споје и одмах аутоклавирају. То даје:				
21 Fe-EDTA Раствор		1.000 пута	20,0	5,0

Медијуми М4 и М7

Медијуми М4 и М7 припремају се од раствора II, макронутријената и витаминима на следећи начин:

	Количина која се додаје у воду (mg/l)	Концентрација (у поређењу са медијумом М4) пута	За припремање комбинованог раствора II - додати следећу количину основног раствора I у воду (ml/L)	
			М 4	М 7
Комбиновани раствор II Елементи у траговима		20	50	50
Основни раствор са макронутријентима (појединачне супстанца)				
$\text{CaCl}_2 \times 2\text{H}_2\text{O}$	293.800	1.000	1,0	1,0
$\text{MgSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$	246.600	2.000	0,5	0,5
KCl	58.000	10.000	0,1	0,1
NaHCO_3	64.800	1.000	1,0	1,0
$\text{Na}_2\text{SiO}_3 \times 9\text{H}_2\text{O}$	50.000	5.000	0,2	0,2
NaNO_3	2.740	10.000	0,1	0,1
KH_2PO_4	1.430	10.000	0,1	0,1
K_2HPO_4	1.840	10.000	0,1	0,1
Комбиновани раствор са витаминима	—	10.000	0,1	0,1
Комбиновани раствор са витаминима се припрема додавањем 3 витамина у 1 литру воде како је приказано доле:				
Тиамин хидрохлорид	750	10.000	—	—
Цијанкобаламин (B12)	10	10.000	—	—
Биотин	7,5	10.000	—	—
Комбиновани раствор са витаминима се чува замрзнут у малим порцијама. Витамини се додају медијуму непосредно прије употребе. <i>Напомена 1:</i> Да би се приликом припреме комплетног медија избјегло таложење соли, аликвоте основних раствора треба додати у око 500 до 800 ml дејонизоване воде и потом допунити до 1 L. <i>Напомена 2:</i> Рецептūra за припрему медијума М4 први пут је објављена у „Elendt, B.P. (1990). Selenium deficiency in crustacea; an ultrastructural approach to antennal damage in <i>Daphnia magna</i> Straus. Protoplasma, 154, p. 25-33.“				

Дио трећи

АНАЛИЗА УКУПНОГ ОРГАНСКОГ УГЉЕНИКА (ТОС) И ИЗРАДА НОМОГРАМА
ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ САДРЖАЈА ТОС У ХРАНИ ОД АЛГИ

Садржај угљеника у храни од алги у нормалним околностима не одређује се директно, већ на основу поређења (тј. номограма), мјерењем сурогат показатеља попут броја алгалних ћелија или апсорбанце свјетла.

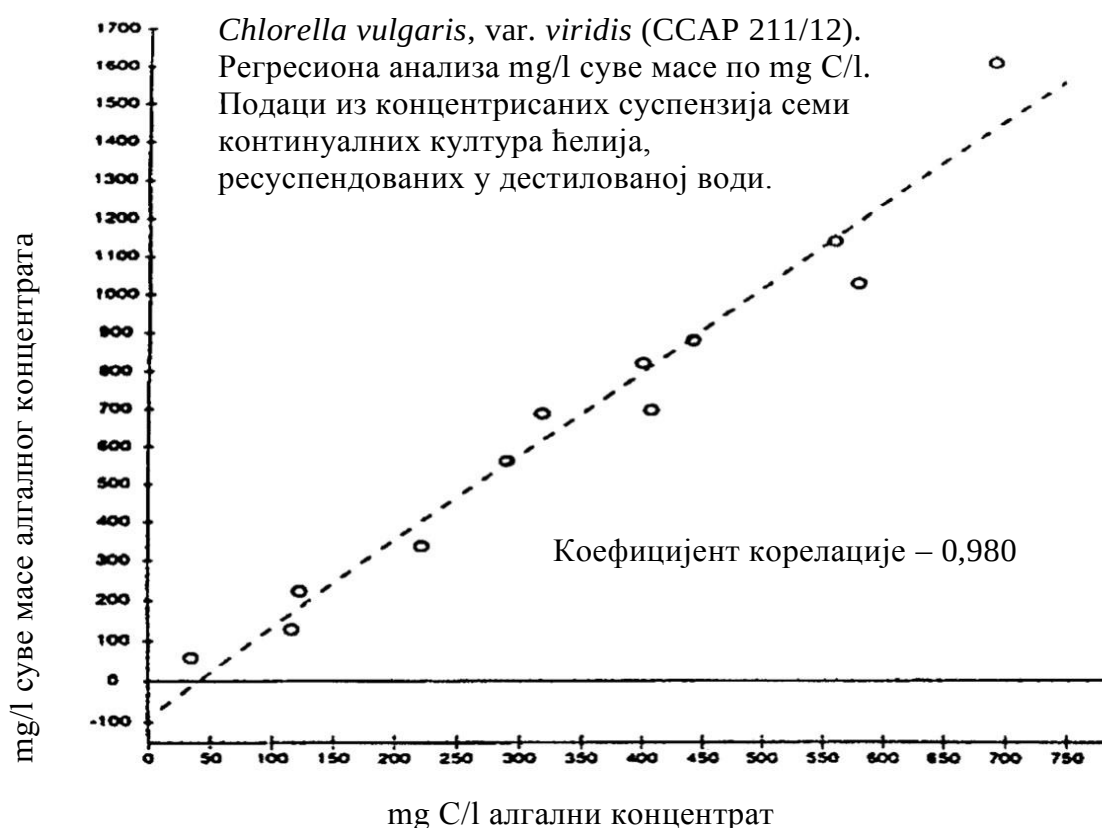
ТОС треба мјерити методом оксидације при високој температури⁸⁷, а не UV или персулфатном методом.

За израду номограма, алге треба центрифугирањем одвојити од хранљиве подлоге и потом ресуспендовати у дестилованој води. У сваком узорку треба, у трипликату, измјерити сурогат показатељ и концентрацију ТОС. Као слијеп проба узима се дестилована вода. Одређује се и концентрација ТОС у дестилованој води, која се затим одузме од концентрације ТОС добијене из узорака алги.

Номограм мора бити линеаран у опсегу предвиђених концентрација угљеника. У наставку су дати примјери.

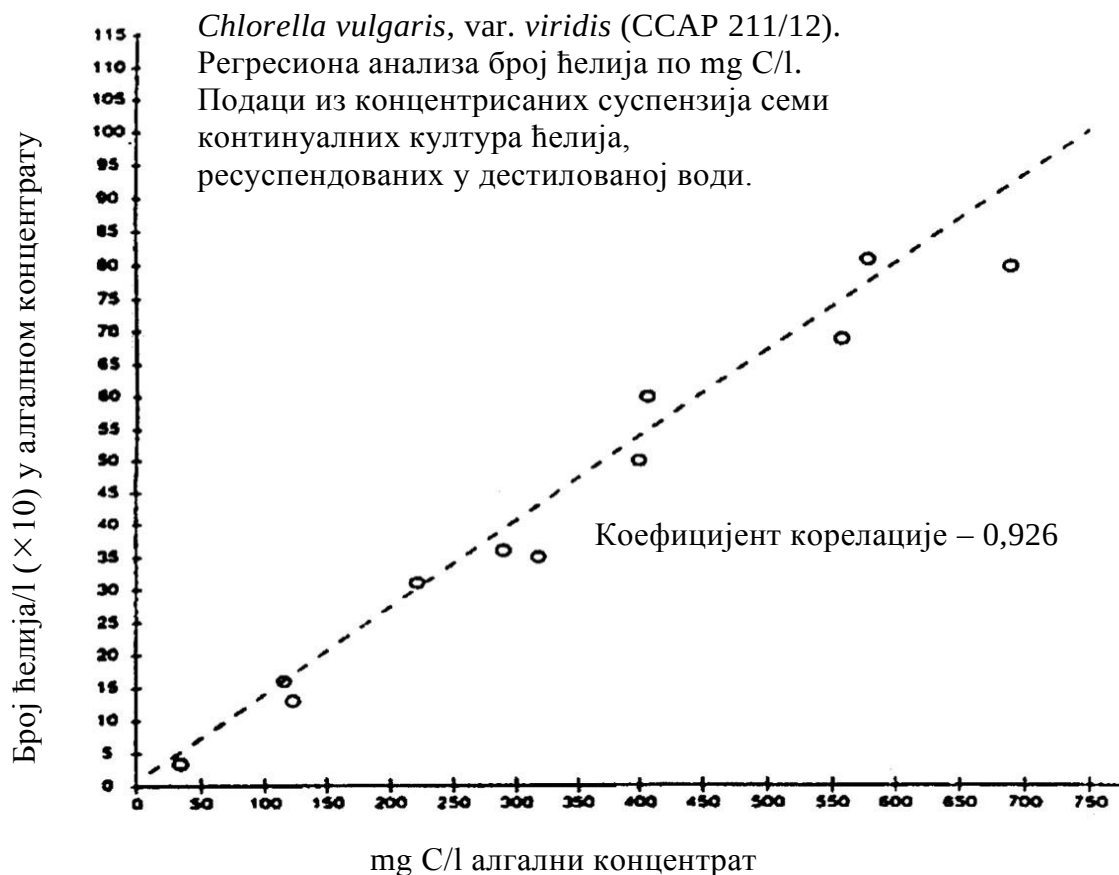
Напомена 1: Примјери се не смију користити за прерачунавање – свака лабораторија мора да изради сопствени номограм.

Слика 1:

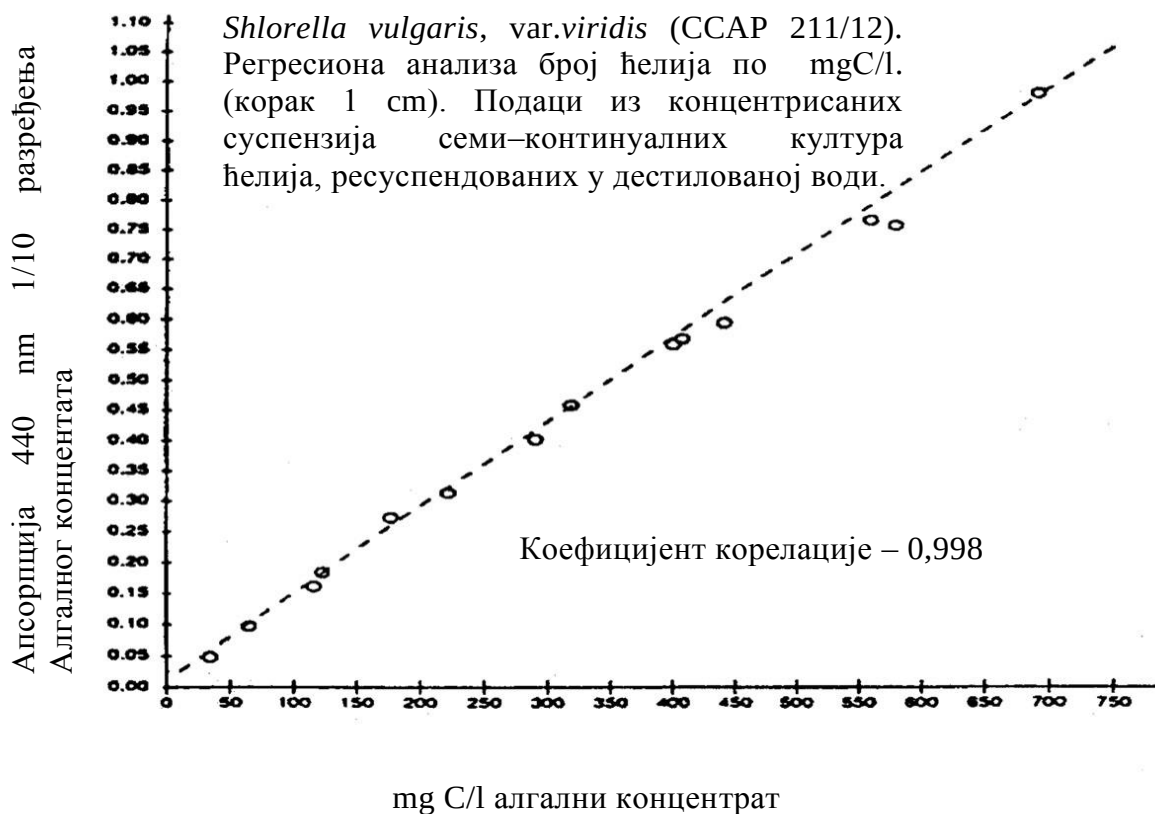

⁸⁷The Instrumental Determination of Total Organic Carbon, Total Oxygen Demand and Related Determinands
1979, HMSO 1980; 49 High Holborn, London WC1V 6HB

Слика 2:

Слика 3:

Дио четврти

ПРИМЈЕР ОБРАСЦА СА ПОДАЦИМА О ПРОМЈЕНИ МЕДИЈУМА, ПРАЋЕЊУ ФИЗИЧКО-ХЕМИЈСКИХ СВОЈСТАВА, ИСХРАНИ, РАЗМНОЖАВАЊУ ДАФНИЈА И СМРТНОСТИ ОДРАСЛИХ ЈЕДИНКИ

Експеримент бр: Датум почетка: Клон: Медијум: Врста хране: Испитивана супстанца: Номинална конц.:

Дан	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21		
Промјена медијума																								
pH ^{LXXXVIII}																							2. мјерење	
																							1. мјерење	
O ₂ mg/l ^{XXVIII}																							2. мјерење	
																							1. мјерење	
Температура(°C) ^{XXVII}																							2. мјерење	
																							1. мјерење	
Храна дата (штикларати)																								
Број живих потомака ^{LXXXIX}																								Укупно
Посуда 1																								

^{LXXXVIII} Назначити која посуда се користи за тестирање.

^{LXXXIX} Навести смртност одраслих јединки као „М“ у одговарајуће поље.

2																							
3																							
4																							
5																							
6																							
7																							
8																							
9																							
10																							
																							Укупно
Кумулативна смртност одраслих јединки ^{XC}																							

^{XC} Навести одбачена легла као „о.л.“ у одговарајућа поља

Дио пети

ПРИМЈЕР ОБРАСЦА СА ПОДАЦИМА О РЕЗУЛТАТИМА ХЕМИЈСКИХ АНАЛИЗА

Измјерене концентрације

Номинална концентрација	Узорак 1. седмице		Узорак 2. седмице		Узорак 3. седмице	
	Ново	Старо	Ново	Старо	Ново	Старо

Измјерене концентрације као проценат номиналне

Номинална концентрација	Узорак 1. седмице		Узорак 2. седмице		Узорак 3. седмице	
	Ново	Старо	Ново	Старо	Ново	Старо

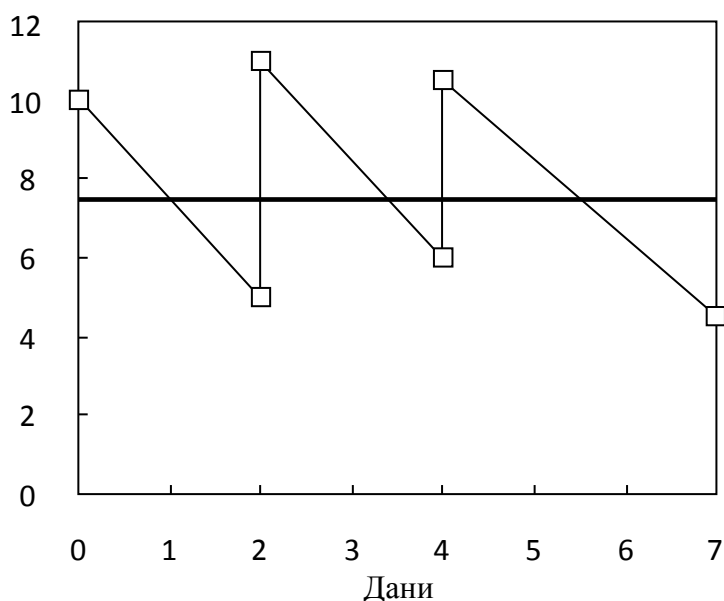
Дио шести

ИЗРАЧУНАВАЊЕ СРЕДЊЕ ВРИЈЕДНОСТИ КОНЦЕНТРАЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ВРЕМЕНА

Тежинска средња вриједност у функцији времена

Ако се узме да се концентрација испитиване супстанце може смањити између двије промјене медијума, важно је одредити која ће концентрација представљати опсег концентрација којима је родитељска јединка била изложена. Избор се базира на биолошким и статистичким показатељима. На примјер, ако се закључи да на способност размножавања највише утиче највиша концентрација испитиване супстанце, онда се највиша концентрација и узима. Ако се закључи да су важнији ефекти који се акумулирају или да је важније дугорочно дјеловање, онда је мјеродавнија просјечна концентрација. У том случају примјереније је служити се тежинском средњом вриједношћу концентрације у функцији времена, јер се тако узимају у обзир и колебања концентрације која се збивају у току времена.

Слика 1: Примјер тежинске средње вриједности

Слика 1 приказује (поједностављен) примјер испитивања које траје 7 дана са просјечном промјеном медијума нултог, 2. и 4. дана:

- танка цик-цак црта приказује концентрацију у било којој временској тачки. Претпоставка је да се смањење концентрације збива по експоненцијалном обрасцу.
- шест уцртаних тачака представљају концентрације измјерене на почетку и на крају сваког раздобља промјене медијума.
- пуна дебела црта показује положај тежинске средње вриједности у функцији времена.

Тежинска средња вриједност у функцији времена рачуна се тако да се узме да је површина испод криве средње вриједности у току времена једнака површини испод криве концентрације. Начин рачунања у горњем примјеру приказан је у Табели 1.

Табела 1: Израчунавање тежинске средње вриједности у функцији времена

Број промјена медијума	Дани	Conc ₀	Conc ₁	ln(Conc ₀)	ln(Conc ₁)	Површина
1	2	10,000	4,493	2,303	1,503	13,767
2	2	11,000	6,037	2,398	1,798	16,544
3	3	10,000	4,066	2,303	1,403	19,781
Укупни дани: 7					Укупна површина	50,091
					Тежинска средња вриједност	7,156

Дани означавају број дана у раздобљу једне промјене медијума.

Conc_0 је концентрација измјерена на почетку сваког раздобља промјене медијума.

Conc_1 је концентрација измјерена на крају сваког раздобља промјене медијума.

$\ln(\text{Conc}_0)$ је природни логаритам Conc_0 .

$\ln(\text{Conc}_1)$ је природни логаритам Conc_1 .

Површина је површина испод експоненцијалне криве за свако раздобље промјене медијума, а рачуна се:

$$\text{Површина} = \frac{\text{Conc}_0 - \text{Conc}_1}{\ln(\text{Conc}_0) - \ln(\text{Conc}_1)} \times \text{Дани}$$

Тежинска средња вриједност је укупна површина подијељена укупним данима.

За испитивање токсичности по репродукцију дафније табела треба да обухвати 21 дан испитивања.

Ако се мјерења обављају само на почетку и на крају раздобља промјене медијума, није могуће потврдити да је процес смањивања концентрације испитиване супстанце заправо експоненцијалан. Ако крива изгледа другачије, мијења се и вриједност површине. Експоненцијални образац смањивања концентрације испитиване супстанце није неприхватљив и то је вјероватно најупотребљивија крива у недостатку других података.

Неопходан је опрез ако се хемијском анализом на крају раздобља промјене медијума испитивана супстанца не нађе. Осим ако је могуће мјерити којом брзином супстанца нестаје из раствора, нема начина да се добије веродостојна површина испод криве, те је у том случају заправо немогуће добити смислену средњу вриједност у функцији времена.

C.21. ЗЕМЉИШНИ МИКРООРГАНИЗМИ: ИСПИТИВАЊЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ АЗОТА

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 216 (2000) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Ова метода испитивања описује лабораторијску методу за процјену дугорочних ефеката хемикалија на процес микробиолошке трансформације азота у земљишту, при једнократном излагању. Метода се базира на препорукама Европске и Медитеранске Организације за заштиту биља¹. Узете су у обзир и смјернице Њемачког државног института за биологију², Америчке агенције за заштиту животне средине³, SETAC⁴ и Међународне организације за стандардизацију⁵. На OECD радионици на тему избора земљишта/сидимента⁶ постигнут је договор о броју и типу земљишта за потребе овог испитивања. Препоруке за сакупљање, руковање и складиштење узорака земљишта базирају се на ISO стандарду⁷ и препорукама са радионице. У процјени и евалуацији токсичних својстава испитиване супстанце, у неким случајевима је потребно одредити њихов утицај на активност земљишних микроорганизама. Рецимо када су потребни подаци о могућем негативном дјеловању средстава за заштиту биља на земљишну микрофлору, или када се очекује изложеност земљишних микроорганизама другим хемикалијама. Испитивање трансформације азота служи за процјену ефеката таквих хемикалија на земљишне микроорганизме. Ако се испитују агрохемикалије (средства за заштиту биља, ђубрива, хемикалије у шумарству) изводи се и испитивање трансформације угљеника упоредо са испитивањем трансформације азота. Ако се испитују хемикалије које се не користе у пољопривредне сврхе, испитивање трансформације азота је довољно. Уколико се вриједност ЕС₅₀ добијена из испитивања трансформације азота за дате хемикалије налази у опсегу ЕС₅₀ вриједности које су утврђене за комерцијално доступне инхибиторе нитрификације (нпр. нитрапирин), може се извести испитивање трансформације угљеника да би се добило више података.

Земљиште се састоји од живе и неживе компоненте које егзистирају у комплексним и хетерогеним смјешама. Микроорганизми играју важну улогу у разградњи и трансформацији органске материје. У плодним земљиштима, велики број врста микроорганизама доприноси различитим аспектима плодности земљишта. Било какав дугорочни утицај на ове биохемијске процесе може потенцијално утицати на процесе кружења нутријената, што може утицати на плодност земљишта. Трансформација угљеника и азота одвија се у свим типовима плодних земљишта. Иако се микробиолошке заједнице разликују од земљишта до земљишта, путеви трансформације нутријената су у основи исти.

Ова метода испитивања служи за процјену дугорочних негативних ефеката супстанци на процес трансформације азота у аеробним површинским слојевима земљишта. Метода омогућава и процјену ефекта супстанце на трансформацију угљеника од стране земљишних микроорганизама. Образовање нитрата се догађа након прекидања хемијске везе угљеник-азот. Ако су забиљежене исте брзине образовања нитрата у третманима и у контроли, може се претпоставити да не постоји негативан утицај на главне путеве разградње угљеника. Супстрат за потребе испитивања (храниво од луцерке у праху) има повољан однос угљеник/азот (обично између 12/1 и 16/1). Захваљујући томе, довољна количина угљеника је на располагању микроорганизмима у току испитивања, а уколико се испоји негативно дејство хемикалија на микробну заједницу, могу се опоравити у периоду од 100 дана.

Испитивања на којима се заснива ова метода примарно су била осмишљена за супстанце за које се може процијенити у којој количини доспијевају у земљиште. То је нпр. случај са средствима за заштиту биља за које је познат режим примјене. Кад је ријеч о агрохемикалијама довољно је испитивање двије дозе које одговарају очекиваном или предвиђеном режиму примјене у пољу. Агрохемикалије се могу испитивати као активни састојци или као формулације. Испитивање није ограничено само на агрохемикалије. Промјеном количине испитиване супстанце примијењене на земљиште и начина на који се подаци евалуирају могу се испитивати и хемикалије за које није познато у којој количини доспијевају до земљишта. За хемикалије које нису агрохемикалије, одређује се серија концентрација и испитује њихов ефекат на трансформацију азота. Подаци из ових испитивања користе се за добијање криве дозне зависности и за процјену EC_x вриједности, гдје је x унапријед дефинисани проценат ефекта.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Трансформација азота је потпуна микробиолошка разградња органске материје која садржи азот, преко процеса стварања амонијака и нитрита до образовања нитрата.

Ефективна концентрација (у даљем тексту: EC_x) је концентрација испитиване супстанце у земљишту за коју се процјењује инхибиција трансформације азота у нитрате за унапријед дефинисан проценат x .

Средња ефективна концентрација (у даљем тексту: EC_{50}) је концентрација испитиване супстанце у земљишту за коју се процјењује 50% инхибиција трансформације азота у нитрате.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

За ову методу испитивања нису прописане референтне супстанце.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Просијано земљиште обогађује се биљним хранивом у праху и затим се третира са испитиваном супстанцом или остави нетретирано (контрола). Ако се испитују агрохемикалије, препоручује се испитивање минимално двије концентрације испитиване супстанце и оне треба да буду одређене у односу на највећу концентрацију очекивану на њивама. Након 0, 7, 14 и 28 дана инкубације, узорци земљишта за испитивану и контролну групу се екстрахују са одговарајућим растварачем и одређује се количина азота у екстрактима. Брзина образовања азота у испитиваним групама пореди се са брзином образовања у контролним групама и израчунава се проценат одступања у односу на контролу. Сва испитивања трају најмање 28 дана. Ако је 28. дана разлика између испитиваних и контролних група једнака или већа од 25%, испитивање се продужује до максимално 100 дана. Ако се испитују хемикалије које нису агрохемикалије, испитивана супстанца се додаје узорцима земљишта у серији концентрација и мјери се количина образованог азота у испитиваним и контролних групама након 28 дана инкубације. Резултати испитивања са више концентрација испитиване супстанце анализирају се регресионом анализом и израчунавају се EC_x вриједности (нпр. EC_{50} , EC_{25} , односно EC_{10}).

1.5. ВАЛИДНОСТ ИСПИТИВАЊА

Процјене резултата добијених испитивањем агрохемикалија базирају се на релативно малим разликама (нпр. просјечна вриједност $\pm 25\%$) између концентрација нитрата у испитиваним и контролних групама, па велики проценат варијације резултата у контролним групама може довести до погрешних резултата. Варијација у контроли треба да буде мања од $\pm 15\%$.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Опрема

Користе се посуде направљене од хемијски инертног материјала. Посуде треба да буду одговарајуће запремине у складу са процедуром за инкубацију земљишта, нпр. инкубација јединственог узорка или у серији појединачних узорака земљишта (видјети одјелјак 1.7.1.2. ове методе). Треба предузети мјере за смањење губитка воде и обезбиједити несметану размјену гасова у току испитивања (нпр. посуде се могу прекрити перфорираном полиетиленском фолијом). При испитивању испарљивих супстанци користе се посуде које се могу херметички затворити. Запремина посуда треба да буде четири пута већа од запремине самог узорка земљишта

Поред стандардне лабораторијске апаратуре користе се:

- мјешалица (механички уређај или друга одговарајућа опрема);
- центрифуга (3.000 g) или уређај за филтрацију (филтер папир без нитрата);
- уређај за анализу нитрата одговарајуће осјетљивости и поновљивости мјерења.

1.6.2. Избор и број врста земљишта

Користи се једна врста земљишта. Препоручена својства земљишта су:

- садржај пијеска не мањи од 50% и не већи од 75%;
- рН вриједност 5,5 до 7,5;
- садржај органског угљеника 0,5% до 1,5%;
- најмање 1% укупног садржаја органског угљеника у земљишту потиче из микробиолошке биомасе^{8,9} коју треба измјерити.

У већини случајева овакав састав земљишта одликују најлошија својства, с обзиром на то да је адсорпција испитиване супстанце минимална, а њена биодоступност максимална. Према томе, испитивања са другим типовима земљишта нису неопходна. Ипак у одређеним случајевима, нпр. када се очекује највиша примјена испитиване супстанце на посебним типовима земљишта попут киселих шумских земљишта, или су у питању хемикалије са електростатичким набојем, постоји потреба за додатним испитивањем и других врста земљишта.

1.6.3. Сакупљање и складиштење узорака земљишта

1.6.3.1. Сакупљање

Потребно је располагати детаљним подацима о локалитету са ког су узети узорци земљишта за потребе испитивања. Подаци укључују тачну локацију узорковања, биљни покривач, датуме примјене средстава за заштиту биља, третмане са органским и неорганским ђубривима, употребу биолошких материјала или контаминације услед несрећног случаја. Мјесто изабрано за узимање узорака земљишта треба да омогући дуготрајну употребу. Погодни локалитети за узорковање

су трајни пашњаци, њиве под једногодишњим житарицама (осим кукуруза), или густо засијане, нађубрене површине. Изабрани локалитет не смије бити третиран никаквим органским ђубривом најмање шест мјесеци. Употреба минералних ђубрива је прихватљива само у количини потребној за нормалан раст и развој биља, а узорци земљишта се могу узимати најмање три мјесеца након примјене ђубрива. Треба избјежавати испитивање земљишта третираног ђубривима са познатим биоцидним ефектима, нпр. калцијум-цијанамидом.

Узорковање треба избјежавати у току или непосредно након дугих периода суше (дужих од 30 дана), или задржавања воде. За преорана земљишта треба узимати узорке са дубине од 0 cm до 20 cm. За травњаке (пашњаке) или друга земљишта која нису дуже вријеме орана (најмање једну сезону), максимална дубина узорковања може бити нешто виша од 20 cm, нпр. до 25 cm).

Узорке земљишта треба транспортовати у одговарајућим посудама и температурним условима који омогућавају непромјењивост својства земљишта у току транспорта.

1.6.3.2. Складиштење

Пожељно је испитивати узорке земљишта непосредно након узорковања. Уколико се узорци не могу одмах испитивати, складиште се у мраку на температури од $4\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$, максимум три мјесеца. У току складиштења морају се обезбиједити аеробни услови. Ако се узорци земљишта узимају са мјеста гдје је земљиште смрзнуто најмање три мјесеца у току године, може се размотрити складиштење узорка на температури од $-18\text{ }^{\circ}\text{C}$ до $-22\text{ }^{\circ}\text{C}$. Микробиолошка биомаса складиштених узорака земљишта мјери се прије почетка сваког испитивања, а садржај угљеника у биомаси треба да буде најмање 1% укупног органског угљеника у земљишту (видјети одјељак 1.6.2. ове методе).

1.6.4. Руковање и припрема узорака земљишта за испитивање

1.6.4.1. Прединкубација

Ако су узорци земљишта складиштени (видјети одјељак 1.6.3.2. ове методе), препоручује се прединкубација у трајању од 2 до 28 дана. Температура и садржај влаге у узорцима у току прединкубације треба да буду приближни захтјевима испитивања (видјети одјељак 1.6.4.2. и 1.7.1.3. ове методе).

1.6.4.2. Физичка и хемијска својства

Узорци земљишта се ручно чисте од великих предмета (нпр. камење, дијелови биљака, итд) и мокро просијавају без сувишног сушења на честице величине мање или једнаке од 2 mm. Садржај влаге у узорку земљишта треба подесити дестилованом или дејонизованом водом на вриједност између 40% и 60% максималног капацитета задржавања воде.

1.6.4.3. Обогаћивање органским супстратом

Земљиште треба обогатити одговарајућим органским супстратом, нпр. хранивом од луцерке у праху (главни састојак: *Medicago sativa*) са односом C/N између 12/1 и 16/1. Препоручен однос луцерке и земљишта је 5 g луцерке по килограму земљишта (суве тежине).

1.6.5. Припрема испитиване супстанце за испитивање на узорцима земљишта

Испитивана супстанца се обично примјењује уз употребу носача. Носач може

бити вода (за супстанце растворљиве у води) или инертни материјал попут финог кварцног пијеска (величина честица: 0,1 mm до 0,5 mm). Треба избјегавати употребу течних носача, осим воде (нпр. органски растварачи као ацетон, хлороформ) с обзиром на то да дјелују негативно на микрофлору. Уколико се користи пијесак као носач, може се прекрити са испитиваном супстанцом раствореном или суспендованом у одговарајући растварач. У таквим случајевима, растварач треба уклонити испаравањем прије мијешања са земљиштем. За оптималну дистрибуцију испитиване супстанце у земљишту, препоручује се однос од 10 g пијеска по килограму земљишта (суве тежине). Контролни узорци се третирају само са еквивалентном количином воде, односно кварцног пијеска.

Код испитивања испарљивих супстанци треба избјегавати губитке у току испитивања и омогућити њену хомогену расподелу у земљишту (нпр. испитивану супстанцу инјектирати у земљиште на неколико мјеста).

1.6.6. Концентрације испитиване супстанце

Ако се испитују агрохемикалије, треба користити најмање двије концентрације испитиване супстанце. Нижа концентрација треба да одговара најмање максималној количини испитиване супстанце за коју се очекује да ће доспјети до земљишта у реалним условима, док виша концентрација треба да буде умножак ниже концентрације. Концентрације испитиване супстанце додате узорцима земљишта израчунавају се уз претпоставку да је она равномјерно расподељена до дубине од 5 cm и да је густина земљишта 1,5. За агрохемикалије које се примјењују директно на земљиште, или за хемикалије за које се може предвидјети количина која доспијева до земљишта, препоручене концентрације за испитивање су максимална предвидљива концентрација у животној средини (*Predictable Environmental Concentration*, у даљем тексту: PEC) и концентрације пет пута веће од вриједности PEC. Супстанце које ће бити примијењене на земљиште више пута у једној сезони треба испитивати у концентрацијама добијеним множењем вриједности PEC са максималним бројем предвиђених примјена. Ипак, виша концентрација не смије бити већа од десетоструке вриједности највеће примијењене концентрације по појединачној примјени. Ако се испитују хемикалије које нису агрохемикалије. Користи се геометријска серија од најмање пет концентрација испитиване супстанце. Концентрације испитиване супстанце би требале покривати опсег потребан за одређивање EC_x вриједности.

1.7. ИЗВОЂЕЊЕ ИСПИТИВАЊА

1.7.1. Услови изложеност

1.7.1.1. Испитиване и контролне групе

Уколико се испитују агрохемикалије, земљишта се дијели у три узорка једнаке тежине. Два узорка се мијешају са носачем који садржи испитивану супстанцу, а трећи са носачем без испитиване супстанце (контрола). Препоручују се минимално три понављања за сваки узорак, са и без испитиване супстанце. Ако се испитују хемикалије које нису агрохемикалије, земљиште се дијели у шест узорака једнаке тежине. Пет узорака се мијеша са носачем који садржи испитивану супстанцу, а шести са носачем без испитиване супстанце. Препоручају се три понављања по сваком узорку, са и без испитиване супстанце. Треба омогућити хомогену расподелу супстанце у испитиваним узорцима земљишта. Током мијешања треба избјегавати пресовање или гњечење земљишта.

1.7.1.2. Инкубација узорака земљишта

Разликују се два начина инкубација узорака земљишта зависно од тога да ли су у питању јединствени узорци сваког испитиваног и сваког контролног узорка земљишта или серије појединачних подузорака једнаке величине за испитивање и за контролне узорке земљишта. У случају испарљивих супстанци испитивање, ипак, треба извести само са серијама појединачних подузорака. Када се земљиште инкубира као један јединствени узорак, припремају се велике количине земљишта за испитивање и контролне групе и по потреби узимају се подузорци и анализирају. Количина иницијално припремљених узорака за испитивање и контролне групе зависи од величине подузорака, броја понављања и предвиђеног максималног броја узорковања. Земљишта инкубирана као јединствени узорак треба добро промијешати прије узимања подузорака. Када се узорци инкубирају у серији појединачних подузорака земљишта, основни узорак за испитивање и контролне узорке дијели се на тражени број подузорака и они се користе по потреби. У испитивањима гдје се може очекивати више од два узорковања, треба обезбиједити довољан број подузорака који може да буде довољан за сва понављања и свако узорковање. Треба урадити најмање три понављања по концентрацији испитиване супстанце и инкубирати у аеробним условима (видјети одјељак 1.7.1.1. ове методе). Током свих испитивања, треба користити адекватне посуде које онемогућавају развијање анаеробних услова. У случају испарљивих супстанци, испитивање се изводи само са серијом појединачних подузорака.

1.7.1.3. Услови и трајање испитивања

Испитивање се врши у мраку на температури $20\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$. Садржај влаге у узорцима земљишта треба одржавати између 40% и 60% максималног капацитета задржавања воде у земљишту (видјети одјељак 1.6.4.2. ове методе) са одступањима од $\pm 5\%$. По потреби, може се додавати дестилована, дејонизована вода.

Минимално трајање испитивања је 28 дана. Ако се испитују агрохемикалије, упоређују се брзине стварања нитрата у испитиваним групама у односу на контролу. Ако се 28. дана ове вриједности разликују за више од 25% испитивање се наставља док се не постигне разлика $\leq 25\%$ или максимално до 100 дана, зависно који услов се прије испуни. Ако се испитују хемикалије које нису агрохемикалије, испитивање се прекида након 28 дана. Тада се одређују количине нитрата у испитиваним и контролним узорцима земљишта и израчунава EC_x вриједност.

1.7.2. Узорковање и анализа земљишта

1.7.2.1. Шема узорковања земљишта

Уколико се испитују агрохемикалије, одређује се садржај нитрата у узорцима земљишта на почетку испитивања, 7, 14. и 28. дана. Ако је потребно продужити испитивање, треба обавити додатна мјерења сваких 14 дана након 28. дана.

Ако се испитују супстанце које нису агрохемикалије, испитује се најмање пет концентрација испитиване супстанце и садржај нитрата се одређује у узорцима земљишта на почетку (дан 0) и на крају периода излагања (28. дан). Уколико се покаже потребним додатно мјерење се може обавити средином тог периода, нпр. седмог дана. Подаци добијени 28. дана користе се у одређивању EC_x вриједности за дату хемикалију. Подаци добијени из контролних узорака на почетку испитивања могу се користити и у процјењивању садржаја нитрата у земљишту.

1.7.2.2. Анализа узорака земљишта

Количина образованог азота у сваком понављању за узорке земљишта испитиване и контролне групе одређује се при сваком времену узорковања. Нитрати се

екстрахују из земљишта мијешањем узорака са одговарајућим екстракционим средствима, нпр. 0,1 М раствор калијум хлорида. Препоручује се однос од 5 ml раствора KCl по граму суве тежине еквивалента земљишта. Да би екстракција била оптимална, посуде са земљиштем и екстракционим средством не треба да буду напуњене више од половине. Смјеше се мијешају на 150 rpm 60 минута. Смјеше се центрифугирају или филтрирају и у супернатанту се одређује садржај нитрата. Супернатант се може прије анализе чувати до шест мјесеци на $-20\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 5\text{ }^{\circ}\text{C}$.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Ако се испитују агрохемикалије, биљежи се количина образованог азота у сваком подзоруку земљишта, а средње вриједности свих подзорака за контролну и испитивану групу треба приказати табеларно. Брзина трансформације азота одређује се одговарајућим и општеприхватљивим статистичким методама (F-тест, ниво значаја 5%). Количина образованог азота изражава се у mg азота/kg суве тежине земљишта/дан. Брзина стварања азота у свакој испитиваној групи пореди се са контролном групом и рачуна се проценат одступања од контроле.

Ако се испитују хемикалије које нису агрохемикалије, одређују се количине образованог азота у сваком подзоруку и прави се крива дозне зависности за процјену EC_x вриједности. Количине азота (нпр. mg азота/kg суве тежине земљишта) у испитиваним групама након 28 дана пореде се са количином азота насталом у контроли. Из тих података се рачуна проценат инхибиције за сваку концентрацију испитиване супстанце. Вриједности процената инхибиције приказују се графички у функцији концентрација испитиване супстанце, а за одређивање EC_x вриједности користе се статистичке процедуре. Интервали повјерења ($p = 0,95$) за израчунате EC_x одређују се и путем стандардних процедура^{10,11,12}.

Супстанце које садрже високе количине азота доприносе количини азота која настаје у току испитивања. Ако се те супстанце испитују у вишој концентрацији (хемикалије за које се очекује да ће се примјењивати у више наврата), у испитивање се морају укључити одговарајуће контроле (нпр. земљиште са испитиваном супстанцом, али без биљног хранива). Подаци из тих контрола морају се узети у обзир при рачунању EC_x вриједности.

2.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Када се процјењују резултати испитивања са агрохемикалијама и кад је разлика у брзини стварања азота између прве испитиване групе у серији (максимална предвиђена концентрација) и контроле $\leq 25\%$ у било којем времену узорковања након 28. дана, за дате хемикалије се може оцијенити да немају дугорочни утицај на трансформацију азота у земљишту. Када се процјењују резултати добијени испитивањем супстанци које нису агрохемикалије, користе се EC_{50} , EC_{25} , односно EC_{10} вриједности.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи:

- 1) потпуну идентификацију коришћеног земљишта, укључујући:
 - географске одреднице мјеста (географска ширина и дужина);
 - податке о историји мјеста (нпр. биљни покривач, третмани средствима за

- заштиту биља, третмани ђубривима, акцидентне контаминације итд);
- употреба земљишта (нпр. пољопривредно земљиште, шума итд);
 - дубина узорковања (cm);
 - садржај песка/муља/глине (% суве тежине);
 - рН вриједности (у води);
 - садржај органског угљеника (% суве тежине);
 - садржај азота (% суве тежине);
 - почетна концентрација азота (mg азота/kg суве тежине);
 - јонско измјењивачки капацитет (mmol/kg);
 - почетна биомаса микроорганизама у процентима у односу на укупан органски угљеник;
 - референце свих метода коришћених за одређивање сваког параметра;
 - сви подаци у вези са сакупљањем и складиштењем узорака земљишта;
 - детаљи о прединкубацији, ако постоје.
- 2) Податке о испитиваној супстанци:
- физичке особине и гдје је битно, физичко-хемијске особине;
 - подаци за хемијску идентификацију, гдје је битно, укључујући структурну формулу, степен чистоће (нпр. за средства за заштиту биља, проценат активног састојка), садржај азота.
- 3) супстрат:
- поријекло супстрата;
 - састав (нпр. хранива са луцерком);
 - садржај угљеника, азота (% суве тежине);
 - величина сита (mm).
- 4) услови испитивања:
- опис начина обогаћивања земљишта органским супстратом;
 - број концентрација испитиване супстанце и гдје је прикладно, оправдање за одабир датих концентрација;
 - опис увођења испитиване супстанце у земљиште;
 - температура инкубације;
 - садржај влаге у земљишту на почетку и у току испитивања;
 - коришћена метода инкубације земљишта (нпр. као јединствени узорак или као серија појединачних подузорака);
 - број понављања;
 - број узорковања;
 - метода коришћена за екстракцију азота из земљишта;
- 5) резултати:
- процедуре и опрема за аналитичко одређивање азота;
 - табеларни подаци укључујући појединачне и средње вриједности за мјерење азота;
 - варијанса у контролним и испитиваним групама;
 - објашњене корекција у израчунавању, уколико је битно;
 - проценат разлике брзине стварања азота при сваком времену узорковања, или, ако је прикладно, EC_{50} са 95% интервалима повјерења, друге EC_x вриједности (нпр. EC_{25} или EC_{10}) са интервалима поузданости и график криве дозне зависности;
 - статистичка обрада резултата;
 - све додатне податке и опажања потребне за тумачење резултата.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. EPPO, (1994) Decision-Making Scheme for the Environmental Risk Assessment of Plant Protection Chemicals. Chapter 7: Soil Microflora. EPPO Bulletin 24: 1-16, 1994.
2. BBA, (1990) Effects on the Activity of the Soil Microflora. BBA Guidelines for the Official Testing of Plant Protection Products, VI, 1-1 (2nd eds., 1990).
3. EPA (1987) Soil Microbial Community Toxicity Test. EPA 40 CFR Part 797.3700. Toxic Substances Control Act Test Guidelines; Proposed rule. September 28, 1987.
4. SETAC-Europe, (1995) Procedures for assessing the environmental fate and ecotoxicity of pesticides, Ed.M.R. Lynch, Pub. SETAC-Europe, Brussels.
5. ISO/DIS 14238 (1995) Soil Quality — Determination of Nitrogen Mineralisation and Nitrification in Soils and the Influence of Chemicals on these Processes. Technical Committee ISO/TC 190/SC 4: Soil Quality — Biological Methods.
6. OECD, (1995) Final Report of the OECD Workshop on Selection of Soils/Sediments, Belgirate, Italy, 18-20 January 1995.
7. ISO 10381-6 (1993) Soil quality — Sampling. Guidance on the collection, handling and storage of soil for the assessment of aerobic microbial processes in the laboratory.
8. ISO 14240-1, (1997) Soil quality — Determination of soil microbial biomass — Part 1: Substrate induced respiration method.
9. ISO 14240-2, (1997) Soil quality — Determination of soil microbial biomass — Part 2: Fumigation extraction method.
10. Litchfield, J.T. and Wilcoxon F., (1949) A simplified method of evaluating dose-effect experiments. Jour.Pharmacol. and Exper. Ther., 96, p. 99-113.
11. Finney, D.J., (1971) Probit Analysis. 3rd ed., Cambridge, London and New-York.
12. Finney, D.J., (1978) Statistical Methods in biological Assay. Griffin, Weycombe, UK.

C.22. ЗЕМЉИШНИ МИКРООРГАНИЗМИ: ИСПИТИВАЊЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ УГЉЕНИКА

Метода се заснива на OECD TG 217 (2000) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Ова метода испитивања описује лабораторијски поступак за процјену дугорочних потенцијалних ефеката средстава за заштиту биља и по могућности, других хемикалија на активност трансформације угљеника од стране земљишних микроорганизама при једнократном излагању. Метода се базира на препорукама Европске и Медитеранске Организације за заштиту биља (*European and Mediterranean Plant Protection Organization*)¹. Узете су у обзир и друге смјернице, укључујући смјернице Њемачког државног института за биологију (*Biologische Bundesanstalt*)², Америчке агенције за заштиту животне средине (*US Environmental Protection Agency*)³ и SETAC⁴. На OECD радионици на тему избора земљишта/седимента⁵ постигнут је договор о броју и типу земљишта за потребе овог испитивања. Препоруке за сакупљање, руковање и складиштење узорака земљишта темеље се на ISO стандарду⁶ и препорукама радионице.

У процјени и евалуацији токсичних ефеката испитиване супстанце, утврђивање ефекта на активност земљишних микроорганизама може бити неопходно, нпр. када се траже подаци о могућем негативном дјеловању средстава за заштиту биља на земљишну микрофлору или када се очекује изложеност земљишних микроорганизама другим хемикалијама које не спадају у средства за заштиту биља. Испитивање трансформације угљеника изводи се у циљу процјене ефекта хемикалија на земљишну микрофлору. Ако се испитују агрохемикалије (нпр. средства за заштиту биља, ђубрива, хемикалије у шумарству), изводи се и испитивање трансформације угљеника и трансформације азота. Ако се испитују друге хемикалије, испитивање трансформације азота је довољно. Уколико се вриједност ЕС₅₀ добијена из испитивања трансформације азота за дате хемикалије налази у опсегу ЕС₅₀ вриједности које су утврђене за комерцијално доступне инхибиторе нитрификације (нпр. нитрапурин), може се извести испитивање трансформације угљеника да би се добило више података.

Земљиште се састоји од живе и неживе компоненте које егзистирају у комплексним и хетерогеним смјешама. Микроорганизми играју важну улогу у разградњи и трансформацији органске материје. У плодним земљиштима са великим бројем врста, микроорганизама доприносе различитим аспектима плодности земљишта. Било какав дугорочни утицај на биохемијске процесе може потенцијално одразити на процесе кружења нутријената, а ово опет на плодност земљишта. Трансформација угљеника и азота одвија се у свим типовима плодних земљишта. Иако се микробиолошке заједнице разликују од земљишта до земљишта, путеви трансформације нутријената су у основи исти.

Ова метода испитивања служи за процјену дугорочних негативних ефеката супстанци на процес трансформације угљеника у аеробним површинским слојевима земљишта. Метода је довољно осјетљива да детектује промјене у величини и активности микробних заједница које су одговорне за трансформацију угљеника с обзиром на то да су овим испитивањем те заједнице изложене стресу услед излагања хемикалијама и стресу због смањене количине угљеника. За потребе испитивања користи се песковито земљиште са ниским садржајем органске материје. Земљиште се третира са испитиваном супстанцом и инкубира у условима који омогућавају брз микробиолошки метаболизам. У оваквим условима извори расположивог угљеника у земљишту брзо се исцрпљују. Смањење количине расположивог угљеника на крају

доводи до нестанка микроорганизама или наступа фаза дорманције, односно спорулације. Ако испитивање траје више од 28 дана, послједице ових реакција могу се мјерити у контроли (нетретирано земљиште) као прогресиван губитак метаболички активне микробиолошке биомасе⁷. Ако на биомасу микроорганизама са смањеном количином расположивог угљеника у земљишту, у условима дефинисаним за ову методу, дјелује испитивана супстанца, опоравак можда није могућ. У већини случајева негативни утицаји узроковани испитиваном супстанцом у било ком моменту испитивања, трају до краја испитивања.

Испитивања на којима се заснива ова метода примарно су била осмишљена за супстанце за које се може процијенити у којој количини могу доспијети у земљиште. То је случај код средстава за заштиту биља са познатим режимом примјене. За агрохемикалије, довољно је испитивање двије дозе које одговарају очекиваном или предвиђеном режиму примјене у пољу. Агрохемикалије се могу испитивати као активни састојци или као формулације. Испитивање није ограничено само на хемикалије за које се могу предвидјети њихове концентрације у животној средини. Промјеном количине испитиване супстанце примијењене на земљиште и начина на који се подаци процјењују, испитивање се може користити и за хемикалије за које се не зна у којој количини доспевају до земљишта. За хемикалије које нису агрохемикалије, одређује се серија концентрација и испитује њихов ефекат на трансформацију угљеника. Подаци из ових испитивања користе се за добијање криве дозне зависности и за процјену EC_x вриједности, гдје је x унапријед дефинисан проценат ефекта.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Трансформација угљеника је микробиолошка разградња органске материје у угљен-диоксид.

Ефективна концентрација (у даљем тексту: EC_x) је концентрација испитиване супстанце у земљишту за коју се процјењује инхибиција трансформације угљеника у угљен-диоксид за унапријед дефинисан проценат инхибиције x .

Средња ефективна концентрација (у даљем тексту: EC_{50}) је концентрација испитиване супстанце у земљишту за коју се процјењује 50% инхибиција трансформације угљеника у угљен-диоксид.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

За ову методу испитивања нису одређене референтне супстанце.

1.4. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Просијано земљиште се третира испитиваном супстанцом или се остави нетретирано (контрола). Ако се испитују агрохемикалије, препоручује се испитивање најмање двије концентрације испитиване супстанце и оне треба да буду одређене у односу на највећу концентрацију која ће се примијенити. Након 0, 7, 14 и 28 дана инкубације, узорци земљишта испитиване и контролне групе мијешају се са глукозом и мјери се брзина глукозом индуковане респирације за наредних 12 сати. Брзина респирације изражава се као ослобођени угљен-диоксид (mg угљен-диоксида/ kg сувог земљишта/h) или као утрошени кисеоник (mg кисеоника/ kg земљишта/h). Средња вриједност брзине респирације у испитиваним групама пореди се са брзином у контролним групама и израчунава се проценат смањења у односу на контролу. Сва испитивања се изводе у трајању најмање 28 дана.

Ако су 28. дана разлике у брзини респирације између испитиваних и контролних

група $\geq 25\%$, мјерења се настављају на сваких 14 дана у трајању највише до 100 дана. Ако су у питању супстанце које нису агрохемикалије, испитују се и додатне концентрације те супстанце (не само двије) и мјери се глукозом индукована брзина респирације (нпр. средња вриједност ослобођеног угљен-диоксида или утрошеног кисеоника) након 28 дана. Резултати испитивања серије концентрација анализирају се коришћењем регресионих модела и израчунавају се EC_x вриједности (нпр. EC_{50} , EC_{25} , односно EC_{10}).

1.5. ВАЛИДНОСТ ИСПИТИВАЊА

Процјене резултата добијених испитивањем агрохемикалија базирају се на релативно малим разликама (просјечна вриједност $\pm 25\%$) између ослобођеног угљен-диоксида или утрошеног кисеоника у испитиваним и контролним групама, па велики проценат варијације у контролним групама може узроковати погрешан резултат. Варијанса у контроли треба да буде мања од $\pm 15\%$.

1.6. ОПИС МЕТОДЕ

1.6.1. Опрема

Користе се посуде направљене од хемијски инертног материјала. Посуде треба да буду одговарајуће запремине у складу са поступком за инкубацију земљишта, нпр. инкубација јединственог узорка или у серији појединачних подузорака земљишта (видјети одјељак 1.7.1.2. ове методе). Треба предузети мјере за смањење губитка воде и обезбиједити несметану размјену гасова у току испитивања (посуде се могу прекрити перфорираном полиетиленском фолијом). Када се испитују испарљиве супстанце, треба користити затворене посуде које се могу херметички затворити. Запремина посуда треба да буде четири пута већа од запремине самог узорка земљишта.

За одређивање глукозом индуковане респирације, потребни су системи за инкубацију и инструменти за мјерење продукције угљен-диоксида или потрошње кисеоника. Примјери таквих система и инструмената су у литератури^{8,9,10,11}.

1.6.2. Избор и број врста земљишта

Користи се једна врста земљишта. Препоручена својства земљишта су:

- садржај пијеска не мањи од 50% и не већи од 75%;
- рН вриједност 5,5 до 7,5;
- садржај органског угљеника 0,5% до 1,5%;
- најмање 1% укупног садржаја органског угљеника у земљишту потиче из микробиолошке биомасе^{8,9} коју треба измјерити.

У већини случајева овакав састав земљишта одликују најлошија својства, с обзиром на то да је адсорпција испитиване супстанце минимална, а њена биодоступност максимална. Према томе, испитивања са другим типовима земљишта нису неопходна. Ипак у одређеним случајевима, нпр. када се очекује највиша примјена испитиване супстанце на посебним типовима земљишта попут киселих шумских земљишта, или су у питању хемикалије са електростатичким набојем, постоји потреба за додатним испитивањем и других врста земљишта.

1.6.3. Сакупљање и складиштење узорака земљишта

1.6.3.1. Сакупљање

Потребно је располагати детаљним подацима о локалитету са ког су узети узорци земљишта за потребе испитивања. Подаци укључују тачну локацију узорковања, биљни покривач, датуме примјене средстава за заштиту биља, третмане са органским и неорганским ђубривима, употребу биолошких материјала или контаминације услед несрећног случаја. Место изабрано за узимање узорака земљишта треба да омогући дуготрајну употребу. Погодни локалитети за узорковање су трајни пашњаци, њиве под једногодишњим житарицама (осим кукуруза), или густо засијане, нађубрене површине. Изабрани локалитет не смије бити третиран никаквим органским ђубривом најмање шест мјесеци. Употреба минералних ђубрива је прихватљива само у количини потребној за нормалан раст и развој биља, а узорци земљишта се могу узимати најмање три мјесеца након примјене ђубрива. Треба избјегавати испитивање земљишта третираног ђубривима са познатим биоцидним ефектима, нпр. калцијум-цијанамидом.

Узорковање треба избјегавати у току или непосредно након дугих периода суше (дужих од 30 дана), или задржавања воде. За преорана земљишта треба узимати узорке са дубине од 0 cm до 20 cm. За травњаке (пашњаке) или друга земљишта која нису дуже вријеме орана (најмање једну сезону), максимална дубина узорковања може бити нешто виша од 20 cm, нпр. до 25 cm).

Узорке земљишта треба транспортовати у одговарајућим посудама и температурним условима који омогућавају непромјењивост својства земљишта у току транспорта.

1.6.3.2. Складиштење

Пожељно је испитивати узорке земљишта непосредно након узорковања. Уколико се узорци не могу одмах испитивати, складиште се у мраку на температури од $4\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$, максимум три мјесеца. У току складиштења морају се обезбиједити аеробни услови. Ако се узорци земљишта узимају са мјеста гдје је земљиште смрзнуто најмање три мјесеца у току године, може се размотрити складиштење узорка на температури од $-18\text{ }^{\circ}\text{C}$. Микробиолошка биомаса складиштених узорака земљишта мјери се прије почетка сваког испитивања, а садржај угљеника у биомаси треба да буде најмање 1% укупног органског угљеника у земљишту (видјети одјељак 1.6.2. ове методе).

1.6.4. Руковање и припрема узорака земљишта за испитивање

1.6.4.1. Преинкубација

Ако су узорци земљишта складиштени (видјети одјељак 1.6.3.2. ове методе), препоручује се преинкубација у трајању од 2 до 28 дана. Температура и садржај влаге у узорцима у току преинкубације треба да буду приближни захтјевима испитивања (видјети одјељак 1.6.4.2. и 1.7.1.3. ове методе).

1.6.4.2. Физичка и хемијска својства

Узорци земљишта се ручно чисте од великих предмета (нпр. камење, дијелови биљака, итд.) и мокро просијавају без сувишног сушења на честице величине мање или једнаке од 2 mm. Садржај влаге у узорку земљишта треба подесити дестилованом или дејонизованом водом на вриједност између 40% и 60% максималног капацитета задржавања воде.

1.6.5. Припрема испитиване супстанце за испитивање на узорцима земљишта

Испитивана супстанца се обично примјењује уз употребу носача. Носач може бити вода (за супстанце растворљиве у води) или инертни материјал попут финог кварцног пијеска (величина честица: 0,1 mm до 0,5 mm). Треба избјежавати употребу течних носача, осим воде (нпр. органски растварачи као ацетон, хлороформ) с обзиром на то да дјелују негативно на микрофлору. Уколико се користи пијесак као носач, може се прекрити са испитиваном супстанцом раствореном или суспендованом у одговарајући растварач. У таквим случајевима, растварач треба уклонити испаравањем прије мијешања са земљиштем. За оптималну дистрибуцију испитиване супстанце у земљишту, препоручује се однос од 10 g пијеска по килограму земљишта (суве тежине). Контролни узорци се третирају само са еквивалентном количином воде, односно кварцног пијеска.

Код испитивања испарљивих супстанци треба избјежавати губитке у току испитивања и омогућити њену хомогену расподелу у земљишту (нпр. испитивану супстанцу инјектирати у земљиште на неколико мјеста).

1.6.6. Концентрације испитиване супстанце

Ако се испитују средства за заштиту биља или друге хемикалије са предвидљивим концентрацијама у животној средини треба користити најмање двије концентрације испитиване супстанце. Нижа концентрација треба да одговара најмање максималној количини испитиване супстанце за коју се очекује да ће доспјети до земљишта у реалним условима, док виша концентрација треба да буде умножак ниже концентрације. Концентрације испитиване супстанце додате узорцима земљишта израчунавају се уз претпоставку да је она равномјерно расподијељена до дубине од 5 cm и да је густина земљишта 1,5. За агрохемикалије које се примјењују директно на земљиште, или за хемикалије за које се може предвидјети количина која доспијева до земљишта, препоручене концентрације за испитивање су РЕС и концентрације пет пута веће од вриједности РЕС. Супстанце које ће бити примијењене на земљиште више пута у једној сезони треба испитивати у концентрацијама добијеним множењем вриједности РЕС са максималним бројем предвиђених примјена. Ипак, виша концентрација не смије бити већа од десетоструке вриједности највеће примијењене концентрације по појединачној примјени.

Ако се испитују хемикалије које нису агрохемикалије. Користи се геометријска серија од најмање пет концентрација испитиване супстанце. Концентрације испитиване супстанце би требале покривати опсег потребан за одређивање ЕС_x вриједности.

1.7. ИЗВОЂЕЊЕ ИСПИТИВАЊА

1.7.1. Услови изложености

1.7.1.1. Испитивањалне и контролне групе

Уколико се испитују агрохемикалије, земљишта се дијели у три узорка једнаке тежине. Два узорка се мијешају са носачем који садржи испитивану супстанцу, а трећи са носачем без испитиване супстанце (контрола). Препоручују се минимално три понављања за сваки узорак, са и без испитиване супстанце. Ако се испитују хемикалије које нису агрохемикалије, земљиште се дијели у шест узорака једнаке тежине. Пет узорака се мијеша са носачем који садржи испитивану супстанцу, а шести са носачем без испитиване супстанце. Препоручају се три понављања по сваком узорку, са и без испитиване супстанце. Треба омогућити хомогену расподелу

супстанце у испитиваним узорцима земљишта. Током мијешања треба избјегавати пресовање или гњечење земљишта.

1.7.1.2. Инкубација узорака земљишта

Разликују се два начина инкубација узорака земљишта зависно од тога да ли су у питању јединствени узорци сваког испитиваног и сваког контролног узорка земљишта или серије појединачних подузорака једнаке величине за испитиване и за контролне узорке земљишта. У случају испарљивих супстанци испитивање, ипак, треба извести само са серијама појединачних подузорака. Када се земљиште инкубира као један јединствени узорак, припремају се велике количине земљишта за испитиване и контролне групе и по потреби узимају се подузорци и анализирају. Количина иницијално припремљених узорака за експериментлане и контролне групе зависи од величине подузорака, броја понављања и предвиђеног максималног броја узорковања. Земљишта инкубирана као јединствени узорак треба добро промијешати прије узимања подузорака. Када се узорци инкубирају у серији појединачних подузорака земљишта, основни узорак за испитиване и контролне узорке дијели се на тражени број подузорака и они се користе по потреби. У испитивањима гдје се може очекивати више од два узорковања, треба обезбиједити довољан број подузорака који може да буде довољан за сва понављања и свако узорковање. Треба урадити најмање три понављања по концентрацији испитиване супстанце и инкубирати у аеробним условима (видјети одјељак 1.7.1.1. ове методе). Током свих испитивања, треба користити адекватне посуде које онемогућавају развијање анаеробних услова. У случају испарљивих супстанци, испитивање се изводи само са серијом појединачних подузорака.

1.7.1.3. Услови и трајање испитивања

Испитивање се врши у мраку на температури $20\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$. Садржај влаге у узорцима земљишта треба одржавати између 40% и 60% максималног капацитета задржавања воде у земљишту (видјети одјељак 1.6.4.2. ове методе) са одступањима од $\pm 5\%$. По потреби, може се додавати дестилована, дејонизована вода.

Минимално трајање испитивања је 28 дана. Ако се испитују агрохемикалије, пореде се количине насталог угљен-диоксида и утрошеног кисеоника у испитиваним групама у односу на контролу. Ако се 28. дана ове вриједности разликују за више од 25% испитивање се наставља док се не постигне разлика $\leq 25\%$ или максимално до 100 дана, зависно који услов се прије испуни. Ако се испитују хемикалије које нису агрохемикалије, испитивање се прекида након 28 дана. Тада се одређују количине насталог угљен-диоксида и утрошеног кисеоника у испитиваним и контролним узорцима земљишта и израчунава EC_x вриједност.

1.7.2. Узорковање и анализа земљишта

1.7.2.1. Шема узорковања земљишта

Уколико се испитују агрохемикалије, одређује се брзина глукозом индуковане респирације у узорцима земљишта на почетку испитивања, 7, 14. и 28. дана. Ако је потребно продужити испитивање, треба обавити додатна мјерења сваких 14 дана након 28. дана.

Ако се испитују супстанце које нису агрохемикалије, испитује се најмање пет концентрација испитиване супстанце и одређује се брзина глукозом индуковане брзине респирације у узорцима земљишта на почетку (дан 0) и на крају периода излагања (28. дан). Уколико се покаже потребним додатно мјерење се може обавити средином тог периода, нпр. седмог дана. Подаци добијени 28. дана користе се у одређивању EC_x вриједности за дату хемикалију. Подаци добијени из контролних узорака на почетку

испитивања могу користити у одређивању иницијалних количина метаболички активне микробиолошке биомасе у земљишту¹².

1.7.2.2. Мјерење глукозом индуковане брзине респирације

Глукозом индукована брзина респирације у сваком понављању за узорке земљишта испитиване и контролне групе одређује се при сваком времену узорковања. Узорци земљишта се мијешају са довољном количином глукозе да се изазове максимални респираторни одговор. Количина глукозе потребна за изазивање максималног респираторног одговора за дато земљиште може се одредити у прелиминарном испитивању испитујући серију концентрација глукозе¹⁴. За песковита земљишта са садржајем органског угљеника 0,5% до 1,5%, обично је довољно 2.000 mg до 4.000 mg глукозе по килограму суве тежине земљишта. Глукоза се може самљети у прах са чистим кварцним пијеском (10 g пијеска/kg суве тежине земљишта) и хомогенизовати са земљиштем.

Узорци земљишта обогачени глукозом инкубирају се у одговарајућој посуди за мјерење брзине респирације у континуитету, или на сваки сат, или на свака два сата (видјети одјељак 1.6.1. ове методе), на температури $20\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$. Количина ослобођеног угљен-диоксида и утрошеног кисеоника мјери се наредних 12 сати, а мјерење треба почети што је прије могуће, пожељно 1 до 2 сата након додавања глукозе. Укупна количине ослобођеног угљен-диоксида или утрошеног кисеоника у току 12 сати мјери се и одређује средња брзина респирације.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Уколико се испитују агрохемикалије, треба забиљежити количину насталог угљен-диоксида или утрошеног кисеоника за све узорке испитиване групе, а средње вриједности за сва понављања навести у табеларној форми. Резултате треба процијенити одговарајућим и опште прихваћеним статистичким методама (нпр. F-тест, ниво значаја 5%). Брзина глукозом индуковане респирације се изражава у mg угљен-диоксида/kg суве тежине земљишта/h или mg кисеоника/суве тежине/h. Средња вриједност брзине настајања угљен-диоксида или средња вриједност брзине потрошње кисеоника у свакој испитиваној групи пореди се са контролном групом и рачуна се проценат одступања од вриједности у контроли.

Ако се испитују супстанце које нису агрохемикалије, одређују се количине ослобођеног угљен-диоксида или утрошеног кисеоника за сваки узорак испитиване групе и прави се крива дозне зависности за процјену EC_x вриједности. Брзина глукозом индуковане респирације (нпр. mg CO_2 /kg суве тежине земљишта/h или mg кисеоника/суве тежине земљишта/h) у испитиваним узорцима након 28 дана пореди се са вриједностима у контроли. Из тих података рачуна се проценат вриједности инхибиције за сваку концентрацију испитиване супстанце. Ови резултати приказују се графички у функцији концентрација испитиване супстанце, а за одређивање EC_x вриједности користе се статистичке процедуре. Интервали повјерења ($p = 0,95$) за израчунате EC_x вриједности и путем стандардних процедура^{15,16,17}.

2.2. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Када се процјењују резултати испитивања са агрохемикалијама и кад је разлика у брзини респирације између прве испитиване групе у серији (максимална предвиђена концентрација) и контроле $\leq 25\%$ у било ком времену узорковања након 28. дана, за

дате хемикалије се може оцијенити да немају дугорочни утицај на трансформацију угљеника у земљишту. Када се процјењују резултати добијени испитивањем супстанци које нису агрохемикалије, користе се EC_{50} , EC_{25} , односно EC_{10} вриједности.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

Извјештај о испитивању мора да садржи:

1) потпуну идентификацију коришћеног земљишта, укључујући:

- географске одреднице мјеста (географска ширина и дужина);
- податке о историји мјеста (нпр. биљни покривач, третмани средствима за заштиту биља, третмани ђубривима, контаминације усљед несрећног случаја итд);
- употреба земљишта (нпр. пољопривредно земљиште, шума итд);
- дубина узорковања (cm);
- садржај пијеска/муља/глине (% суве тежине);
- рН вриједност (у води);
- садржај органског угљеника (% суве тежине);
- садржај азота (% суве тежине);
- јонско измјенивачки капацитет (mmol/kg);
- почетна биомаса микроорганизама у процентима у односу на укупан органски угљеник;
- литература везано за све методе коришћене за одређивање сваког параметра;
- сви подаци у вези са сакупљањем и складиштењем узорака земљишта;
- детаљи о прединкубацији, ако постоје;

2) податке о испитиваној супстанци:

- физичке особине и гдје је битно, физичка и хемијска својства;
- подаци за идентификацију хемикалије, укључујући структурну формулу и степен чистоће (нпр. за средства за заштиту биља, проценат активног састојка), садржај азота.

3) податке о условима испитивања:

- опис обogaћивања земљишта органским супстратом;
- број концентрација испитиване супстанце и гдје је прикладно, објашњење за одабир датих концентрација;
- опис начина увођења испитиване супстанце у земљиште;
- температура инкубације;
- садржај влаге у земљишту на почетку и у току испитивања;
- коришћена метода инкубације земљишта (јединствен узорак или серија појединачних подзорака);
- број понављања;
- број узорковања;

4) резултати:

- метода и опрема за мјерење брзине респирације;
- табеларни подаци укључујући појединачне и средње вриједности за количину угљен-диоксида или кисеоника;
- варијанса у контролним и испитиваним групама;
- објашњење корекција у израчунавању, уколико је битно;
- проценат разлике глукозом индуковане брзине респирације при сваком времену узорковања, или, уколико је прикладно EC_{50} са 95% интервалима повјерања, друге EC_x вриједности (нпр. EC_{25} или EC_{10}) са интервалима

повјерења и графички приказ криве дозне зависности;

- статистичка обрада резултата, гдје је прикладно;
- све додатне податке и опажања потребне за тумачење резултата.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. EPPO, (1994) Decision-Making Scheme for the Environmental Risk Assessment of Plant Protection Chemicals. Chapter 7: Soil Microflora. EPPO Bulletin 24: 1-16, 1994.
2. BBA, (1990) Effects on the Activity of the Soil Microflora. BBA Guidelines for the Official Testing of Plant Protection Products, VI, 1-1 (2nd eds., 1990).
3. EPA, (1987) Soil Microbial Community Toxicity Test. EPA 40 CFR Part 797.3700. Toxic Substances Control Act Test Guidelines; Proposed rule. September 28, 1987.
4. SETAC-Europe, (1995) Procedures for assessing the environmental fate and ecotoxicity of pesticides, Ed. M.R. Lynch, Pub. SETAC-Europe, Brussels.
5. OECD, (1995) Final Report of the OECD Workshop on Selection of Soils/Sediments, Belgirate, Italy, 18-20 January 1995.
6. ISO 10381-6, (1993) Soil quality — Sampling. Guidance on the collection, handling and storage of soil for the assessment of aerobic microbial processes in the laboratory.
7. Anderson, J.P.E., (1987) Handling and Storage of Soils for Pesticide Experiments, in 'Pesticide Effects on Soil Microflora'. Eds. L. Somerville and M.P. Greaves, Chap. 3: 45-60.
8. Anderson, J.P.E., (1982) Soil Respiration, in 'Methods of Soil Analysis — Part 2: Chemical and Microbiological Properties'. Agronomy Monograph No 9. Eds. A.L. Page, R.H. Miller and D.R. Keeney. 41: 831- 871.
9. ISO 11266-1, (1993) Soil Quality — Guidance on Laboratory Tests for Biodegradation in Soil: Part 1. Aerobic Conditions.
10. ISO 14239, (1997E) Soil Quality — Laboratory incubation systems for measuring the mineralisation of organic chemicals in soil under aerobic conditions.
11. Heinemeyer O., Insam, H., Kaiser, E.A, and Walenzik, G., (1989) Soil microbial biomass and respiration measurements; an automated technique based on infrared gas analyses. Plant and Soil, 116: 77-81.
12. ISO 14240-1, (1997) Soil quality — Determination of soil microbial biomass — Part 1: Substrateinduced respiration method.
13. ISO 14240-2, (1997) Soil quality — Determination of soil microbial biomass — Part 2: Fumigationextraction method.
14. Malkomes, H.-P., (1986) Einfluß von Glukosemenge auf die Reaktion der Kurzzeit-Atmung im Boden Gegenüber Pflanzenschutzmitteln, Dargestellt am Beispiel eines Herbizide. (Influence of the Amount of Glucose Added to the Soil on the Effect of Pesticides in Short-Term Respiration, using a Herbicide as an Example). Nachrichtenbl. Deut. Pflanzenschutzd., Braunschweig, 38: 113-120.
15. Litchfield, J.T. and Wilcoxon, F., (1949) A simplified method of evaluating dose-effect experiments. Jour. Pharmacol. and Exper. Ther., 96, 99-113.
16. Finney, D.J., (1971) Probit Analysis. 3rd ed., Cambridge, London and New-York.
17. Finney D.J., (1978) Statistical Methods in biological Assay. Griffin, Weycombe, UK.

С.23. АЕРОБНА И АНАЕРОБНА ТРАНСФОРМАЦИЈА У ЗЕМЉИШТУ

Дио први

1. МЕТОДА испитивања

Метода се заснива на OECD TG 307 (2002) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Ова метода базира се на постојећим смјерницама^{1,2,3,4,5,6,7,8,9}. Описана метода осмишљена је за процјену аеробне и анаеробне трансформације хемикалија у земљишту. Испитивања се обављају да би се утврдила: 1. брзина трансформације испитиване супстанце и 2. природа и брзина стварања и разлагања производа трансформације којима би биљке и земљишни организми могли бити изложени. Оваква испитивања су потребна за хемикалије које се примјењују директно на земљиште или које доспијевају у земљиште. Резултати таквих лабораторијских испитивања могу се користити и при развијању протокола узимања узорака и анализе за сродна истраживања у овом подручју.

Аеробне и анаеробне студије са једним типом земљишта обично су довољне за процјену путева трансформације^{8,10,11}. Брзина трансформације треба да се одреди у најмање три додатна типа земљишта^{8,10}.

На OECD радионици о избору земљишта и седимента¹⁰ договорен је број и тип земљишта која се користе у овој методи испитивања. Типови испитиваних земљишта треба да представљају услове у животној средини гдје ће се хемикалије употријебљавати или испустити. На примјер, хемикалије које би се могле испустити у суптропским и тропским климатима треба испитивати на ферасолу и нитосолу (FAO систем). Дате су и препоруке у вези сакупљања, руковања и складиштења узорака земљишта, према ISO стандарду¹⁵. Употреба пиринчаних поља се подједнако узима у обзир у овој методи.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Испитивана супстанца је било која супстанца, изворна супстанца или производи трансформације.

Производи трансформација јесу све супстанце које су резултат биотичких и абиотичких реакција трансформација испитиване супстанце, укључујући CO₂ и везане резидуе.

Везане резидуе јесу једињења у земљишту, биљкама или животињама које се задржавају у матриксу у облику изворне супстанце или њених метаболита/производа трансформације после екстракције. Метода екстракције не смије битно мијењати супстанце или структуру матрикса. Природа везе се може дјелимично објаснити методама екстракције које мијењају матрикс и софистицираним аналитичким техникама. На овај начин су до данас идентификовани ковалентна јонска и сорптивна веза и молекулске замке. Везивање резидуа знатно смањује биодоступност и биорасположивост¹² (измијењен IUPAC 1984 извјештај¹³).

Аеробна трансформације јесу реакције које се одвијају у присуству молекулског кисеоника¹⁴.

Анаеробна трансформације јесу реакције које се одвијају без присуства молекулског кисеоника¹⁴.

Земљиште је мјешавина минералних и органских хемијских састојака које чине

једињења са високим процентом угљеника и азота, као и једињења великих молекулских маса, у којима углавном живе микроорганизми. Земљиште може бити у једном од два стања:

- непоремећено, како се временом развило, у карактеристичним хоризонтима и разним типовима земљишта;
- поремећено, какво се обично налази на ораницама, или какво се јавља у узорцима који се ископају и користе у овој методи испитивања¹⁴.

Минерализација је потпуно разлагање органске материје на CO_2 и H_2O у аеробним условима и до CH_4 , CO_2 и H_2O у анаеробним условима. У овој методи кад се користи једињење обиљежено угљеником C^{14} , минерализација је екстензивно разлагање у току којег означени угљеников атом оксидује уз отпуштање одређене количине $\text{C}^{14}\text{O}_2^{14}$.

Полуживот ($t_{0,5}$) је вријеме потребно за трансформацију 50% испитиване супстанце, у случајевима када се трансформација може описати кинетиком првог реда и не зависи од почетне концентрације.

Вријеме нестајања 50 (у даљем тексту: DT_{50}) је вријеме у току кога се почетна концентрација испитиване супстанце смањи за 50%, разликује се од полуживота $t_{0,5}$ када трансформација не слиједи кинетику првог реда.

Вријеме нестајања 75 (у даљем тексту DT_{75}) је вријеме у току кога се почетна концентрација испитиване супстанце смањи за 75%.

Вријеме нестајања 90 (у даљем тексту: DT_{90}) је вријеме у току кога се почетна концентрација испитиване супстанце смањи за 90%.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце се користе за идентификацију и квантификацију производа трансформације спектроскопским и хроматографским методама.

1.4. ПРИМЈЕЊИВОСТ МЕТОДЕ

Метода је примјењива на супстанце (необиљжене или обиљжене) за које је доступна довољно прецизна и осјетљива аналитичка метода. Примјењива је на слабо испарљива једињења, неиспарљива једињења, једињења растворљива у води или једињења нерастворљива у води. Метода испитивања се не примјењује на једињења која су јако испарљива из земљишта (нпр. фумиганти, органски растварачи) и зато се не могу држати у земљишту у испитиваним условима ове методе.

1.5. ПОДАЦИ О ИСПИТИВАНОЈ СУПСТАНЦИ

Необиљжене или обиљжене супстанце могу се користити за мјерење брзине трансформације. За проучавање путева трансформације и одређивања масеног баланса потребан је обиљжени материјал. Обиљежавање угљеником C^{14} се препоручује, али употреба других изотопа као што су C_{13} , N_{15} , H_3 , P_{32} такође може бити од користи. Молекул треба означити у што је могуће стабилнијем дијелу. Чистоћа испитиване супстанце треба да буде најмање 95%.

Прије испитивања аеробне и анаеробне трансформације у земљишту, о испитиваној супстанци треба да буду доступни подаци:

- растворљивост у води (Метода А.6. која је дата у овом правилнику);
- растворљивост у органским растварачима;
- напон пара (Метода А.4. која је дата у овом правилнику) и Хенријева константа;

- коефицијент расподеле у систему *n*-октанол/вода (Метода А.8. која је дата у овом правилнику);
- хемијска стабилност у мраку (хидролиза) (Метода С.7. која је дата у овом прилогу);
- pK_a , ако је молекул склон протонацији и депротонацији (OECD смјернице 112)¹⁶.

Остали корисни подаци могу укључивати податке о токсичности испитиване супстанце за земљишне микроорганизме (Методе С.21. и С.22. које су дате у овом прилогу)¹⁶.

Аналитичке методе (укључујући методе екстракције и чишћења) за идентификацију и квантификацију испитиване супстанце и њених производа трансформације треба да буду доступне.

1.6. ПРИНЦИП МЕТОДЕ

Узорци земљишта третирају се испитиваном супстанцом и инкубирају у мраку у боцама типа биометра или у проточним системима у контролисаним лабораторијским условима (при константној температури и влажности земљишта). Након предвиђених временских интервала, узорци земљишта се екстрахују и анализирају на изворне супстанце и производе трансформације. Испарљиви производи се такође скупљају за анализу користећи потребне уређаје за адсорпцију. Користећи материјал обиљежен са C^{14} , могу се измјерити разне брзине минерализације испитиване супстанце, хватањем $C^{14}O_2$ који се развио масеним балансом, укључујући стварање везних резидуа земљишта.

1.7. КРИТЕРИЈУМИ КВАЛИТЕТА

1.7.1. Ефикасност аналитичке технике

Екстракција и анализа најмање два узорка земљишта непосредно након додавања испитиване супстанце даје прву назнаку о поновљивости аналитичке методе и уједначености поступка примјене за испитивану супстанцу. Ефикасност аналитичке технике у каснијим фазама испитивања одређује се из масених баланса. Ефикасност аналитичке технике треба да буде у опсегу од 90% до 110% за обиљежене хемикалије⁸ и од 70% до 110% за необиљежене хемикалије³.

1.7.2. Поновљивост и осјетљивост аналитичке методе

Поновљивост аналитичке методе (искључујући почетну ефикасност екстракције) у квантиковању испитиване супстанце и производа трансформације може се провјерити анализама истог екстракта земљишта у дупликату, инкубираног довољно дуго да би се створили производи трансформације.

Граница детекције (*Limit of Detection*, у даљем тексту: LOD) аналитичке методе за испитивану супстанцу и за производе трансформације треба да буде најмање 0,01 mg/kg земљишта (као испитивана супстанца) или 1% примијењене дозе, која доза је нижа. Граница квантификације (*Limit of Quantification*, у даљем тексту: LOQ) такође треба да буде одређена.

1.7.3. Прецизност података о трансформацији

Регресиона анализа концентрација испитиване супстанце у функцији времена

даје адекватне податке о поузданости трансформационе криве и омогућава израчунавање интервала повјерења за полуживот (ако је примјенива кинетика псеудо првог реда), или DT_{50} вриједности и ако су примјениве, DT_{75} и DT_{90} вриједности.

1.8. ОПИС МЕТОДЕ

1.8.1. Опрема и хемијски реагенси

Инкубациони системи се састоје од статичких затворених система или адекватних проточних система^{7,17}. Примјери одговарајућих апарата за проточну инкубацију и боца типа биометара приказани су на сликама 1 и 2. Оба типа инкубационих система имају предности и ограничења^{7,17}.

Потребна је стандардна лабораторијска опрема, а посебно:

- аналитички инструменти као што су GLC, HPLC, TLC, укључујући одговарајуће системе за детекцију и за анализу радиоизотопима обиљежених, или необиљежених супстанци, или опрема за методу инверзног разређења изотопа;
- инструменти за идентификацију (MS, GC-MS, HPLC-MS, NMR, итд.);
- течни сцинтилациони бројач;
- оксидатор за спаљивање радиоактивног материјала;
- центрифуга;
- апаратура за екстракцију (на примјер, кивете за центрифугу код хладне екстракције и *Soxhlet* апаратура за континуирану екстракцију под рефлуксом);
- инструменти за концентровање раствора и екстракта (нпр. ротирајући испаривач);
- водено купатило;
- механичка мјешалица (нпр. машина за мијешање, ротирајући миксер).

Хемијски реагенси који се користе укључују на примјер:

- NaOH, аналитичке чистоте, 2 mol/dm^3 , или друге адекватне базе (нпр. KOH, етаноламин);
- H_2SO_4 , аналитичке чистоте, $0,05 \text{ mol/dm}^3$;
- етиленгликол, аналитичке чистоте;
- чврсти материјали за апсорпцију као што су кречњак и полиуретански чепови;
- органски растварачи, аналитичке чистоте, као што су ацетон, метанол итд.;
- сцинтилационе течности.

1.8.2. Наношење испитиване супстанце

За додавање и расподелу у земљишту, испитивана супстанца се може растворити у води (дејонизованој или дестилованој), или када је потребно, у минималним количинама ацетона или другог органског растварача⁶ у коме је испитивана супстанца довољно растворљива и стабилна. Количина изабраног растварача не смије битије да утиче на микробиолошку активност земљишта (видјети одјелке 1.5. и 1.9.2. до 1.9.3. ове методе). Употребу растварача који спречавају микробиолошку активност земљишта, као што су хлороформ, дихлорметан и остали халогени растварачи, треба избјежавати.

Испитивана супстанца се може додати и као чврста супстанца, нпр. мијешана са кварцним песком⁶ или у малим подузorcима испитиваног земљишта који су осушени на ваздуху и стерилисани. Ако се испитивана супстанца додаје са растварачем, растварач треба упарити прије него што се подузорок дода оригиналном нестерилном

узорку земљишта.

У случају хемикалија, чији је главни пут уноса у земљиште канализациони муљ, или њихова употреба у пољопривреди, испитивану супстанцу прво треба додати у муљ, који се потом уводи у узорак земљишта (видјети одјељке 1.9.2. и 1.9.3. ове методе).

Не препоручује се рутинска употреба формулисаних производа. За слабо растворљиве супстанце, употреба формулисаног материјала може бити примјерена алтернатива.

1.8.3. Земљишта

1.8.3.1. Избор земљишта

За одређивање пута трансформације може се користити репрезентативно земљиште: пјесковита иловача, муљевита иловача, иловача или пијесак са иловачом (по FAO и USDA класификацији¹⁸) са pH од 5,5 до 8,0. Препоручује се удио органског угљеника од 0,5% до 2,5% и микробиолошке биомасе од најмање 1% од укупног органског угљеника¹⁰.

За испитивање брзине трансформације треба користити најмање три додатна типа земљишта који представљају опсег релевантних типова. Земљишта треба да варирају у удјелу органског угљеника, pH вриједности, удјелу глине и микробиолошке биомасе¹⁰.

Све врсте земљишта треба окарактерисати барем по текстури (% песка, % муља, % глине, по FAO и USDA класификацији¹⁸), pH вриједности, катјонском измјењивачком капацитету, садржају органског угљеника, густини, капацитету задржавања^{XCI} воде и микробиолошке биомасе (само за аеробна испитивања). Додатни подаци о карактеристикама земљишта могу бити корисни код тумачења резултата. За одређивање карактеристика земљишта могу се користити методе наведене у литератури^{19,20,21,22,23}. Микробиолошку биомасу треба одредити користећи методу^{25,26} супстрат-индукованог дисања (SIR) или алтернативним методама²⁰.

1.8.3.2. Сакупљање, руковање и складиштење земљишта

Треба располагати детаљним подацима о историјату локације на терену одакле се скупљају узорци испитиваног земљишта. Детаљи укључују тачну локацију, биљни покривач, третирање хемикалијама, третман са органским и минералним ђубривима, додаток биолошких материјала или друге контаминације. Земљишта третирана са испитиваном супстанцом или њеним структурним аналозима, у претходне четири године не смију се користити у испитивању трансформације^{10,15}.

Земљиште за испитивање треба да буде свјеже скупљено са поља (од хоризонта А или 20 cm површинског слоја) са садржајем воде које олакшава просијавање. За сва земљишта осим оних са пиринчаних поља, узорке не би требало узимати у току или одмах након дугих периода (> 30 дана) суше, смрзавања или плављења¹⁴. Узорци се транспортују на начин који минимализује промјене у садржају воде у земљишту и треба да се држе у мраку, у присуству ваздуха, колико год је могуће. Лабаво везана полиетиленска врећа је обично добра за ову сврху.

Земљиште треба обрадити што је раније могуће након узимања узорака. Вегетацију, већу фауну земљишта и камење треба уклонити прије просијавања земљишта кроз сито промјера 2 mm које уклања мање камење, фауну и остатке биља. Треба избјегавати јаче сушење и дробљење земљишта прије просијавања¹⁵.

^{XCI} Капацитет задржавања воде у земљишту се може мјерити као пољски капацитет влажности, као капацитет задржавања воде или јачина упијања воде (pF). За објашњења видјети Дио други ове методе. У извјештају треба навести ако су карактеристике ретенције воде и густоћа масе земљишта одређени у непоремећеним или поремећеним (обрађеним) узорцима.

Кад је узимање узорака отежано, зими у пољу (земљиште је замрзнуто или прекривено слојевима снијега), узорак се може узети са гомиле земљишта ускладиштеног у стакленику под биљним покривачем (нпр. трава или мијешано трава-детелина). За испитивања се строго препоручује употреба узорака земљишта који су непосредно сакупљени са поља, али ако се обрађено и процесирано земљиште мора складиштити прије почетка испитивања, услови складиштења морају бити адекватни и само на ограничено вријеме (температура од $4\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$, на максимално 3 мјесеца) да би се одржала микробиолошка активност^{ХСП}. Детаљнија упутства о сакупљању, руковању и складиштењу земљишта која се користе у методи испитивања трансформације дата су у литератури^{8,10,15,26,27}.

Прије испитивања земљиште треба да буде прединкубирано да би се допустило клијање и уклањање сјемена како би се поновно успоставила равнотежа микробиолошког метаболизма, пратећи промјене од узорковања, или услова складиштења до услова инкубације. Прединкубациони период између 2 и 28 дана у току кога се апроксимирају услови температуре и влаге конкретне методе испитивања је опште прихваћен¹⁵. Вријеме складиштења и прединкубације заједно не треба да траје дуже од три мјесеца.

1.9. ТОК ИСПИТИВАЊА

1.9.1. Услови у току испитивања

1.9.1.1. Температура

Током читавог испитивања, узорке земљишта треба инкубирати у мраку на константној температури репрезентативној за услове климе гдје ће се испитивана супстанца употребљавати или испуштати. Температура од $20\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$ препоручује се за све испитиване супстанце које могу допријети до земљишта у умјереној клими. Температура се мора пратити.

За хемикалије које се примјењују или испуштају у хладнијој клими (рецимо у сјеверним земљама, у току јесени/зиме) треба инкубирати додатне узорке земљишта, али на нижој температури ($10\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$).

1.9.1.2. Садржај влаге

За испитивање трансформације у аеробним условима, садржај влаге у земљишту^{ХСП} треба прилагодити и одржати на рF између 2,0 и 2,5³. Садржај влаге у земљишту се изражава као маса воде по маси сувог земљишта и треба се редовно контролисати (нпр. у интервалима од 2 недеље) мјерењем боца за инкубацију, а губитак воде надокнадити њеним додавањем (најбоље стерилном, филтрираном водоводном водом). Треба пазити да се при додавању воде спријече или минимализују губици испитиване супстанце, односно производа трансформације испаравањем и/или фотодеградацијом (ако се деси).

За испитивање трансформације у анаеробним условима и условима пиринчаних поља, земљиште треба да буде сатурисано водом, плављењем.

^{ХСП} Резултати недавних истраживања указују да се земљишта из умјерених зона могу складиштити на температури $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$, више од три мјесеца^{28, 29}, без значајног губитка микробиолошке активности.

^{ХСП} Земљиште треба да буде ни превише влажно ни превише суво да би се одржала адекватна аерација и исхрана земљишне микрофлоре. Садржај влаге за оптимални микробиолошки раст је у распону од 40 % до 60 % капацитета задржавања воде (water holding capacity, WHC) и од 0,1 бара до 0,33 бара. Тај распон је еквивалентан распону рF од 2,0 до 2,5 јединица. Типичан садржај влаге разних типова земљишта дат је у Дијелу трећем ове методе.

1.9.1.3. Аеробни услови инкубације

У проточним системима, аеробни услови се одржавају испрекиданим испирањем или континуираним провјетравањем влажним ваздухом. У боцама типа биометра, размјена ваздуха се постиже дифузијом.

1.9.1.4. Стерилни аеробни услови

Да би се добили подаци о значају абиотичке трансформације испитиване супстанце, узорци земљишта се могу стерилисати (за методе стерилизације видјети у литератури^{16, 29}), третирани стерилном испитиваном супстанцом (нпр. додавање раствора кроз стерилни филтер) и провјетравати овлаженим, стерилним ваздухом како је описано у одељку 1.9.1.3. ове методе. За земљишта са пиринчаних поља, вода и земљиште треба да буду стерилисани, а инкубација се обавља како је описано у одељку 1.9.1.6. ове методе.

1.9.1.5. Анаеробни услови инкубације

Да би се успоставили и одржали анаеробни услови, земљиште које је третирано са испитиваном супстанцом и инкубирано у аеробним условима 30 дана или у току полуживота или DT_{50} (у зависности од тога које је вријеме краће) ставља се у воду (1 cm до 3 cm слоја воде) и инкубациони систем се испере инертним гасом (нпр. азотом или аргоном)^{XCIV}. Испитивани систем мора омогућити мјерења попут рН вриједности, концентрације кисеоника и редокс потенцијала и садржавати апаратуру за хватање испарљивих производа. Систем типа биометра мора бити затворен да се избјегне улазак ваздуха дифузијом.

1.9.1.6. Услови инкубације за земљишта са пиринчаних поља

Да би се испитала трансформација у земљиштима пиринчаних поља, земљиште се плави слојем воде од око 1 cm до 5 cm и испитивана супстанца се додаје у водену фазу⁹. Препоручује се дубина земљишта од најмање 5 cm. Систем се аерише у аеробним условима. Вриједност рН, концентрацију кисеоника и редокс потенцијал воденог слоја треба пратити и навести. Потребан је прединкубациони период од најмање двије недјеље прије почетка испитивања трансформације (видјети одељак 1.8.3.2. ове методе).

1.9.1.7. Дужина испитивања

Испитивања брзине и путева не треба да буду дужа од 120 дана^{XCIV, 3,6,8}, јер би се након тога, временом, очекивало смањење микробиолошке активности, у вјештачком лабораторијском систему, изолованом од природног надопуњавања. Испитивања се могу продужити на дуже периоде тамо гдје је потребно окарактерисати смањење испитиване супстанце и стварање и разлагање главних производа трансформације. (нпр. 6 или 12 мјесеци)⁸. Дуже периоде инкубације треба образложити у извјештају о испитивању уз пропратна мјерења биомасе у току и на крају ових периода.

^{XCIV} Аеробни услови су доминантни у површинском и чак у под-површинском земљишту, као што је видљиво из истраживачког пројекта спонзорисаног од ЕУ [K. Takagi et al. (1992). Microbial diversity and activity in subsoils: Methods, field site, seasonal variation in subsoil temperatures and oxygen contents. Proc. Internat. Symp. Environm. Aspects Pesticides Microbiol., 270-277, 17-21 August 1992, Sigtuna, Sweden]. Анаеробни услови се могу појавити само повремено, током поплава након јаких киша, или кад се успостављају услови посебног наводњавања у пиринчаним пољима.

^{XCIV} Аеробна испитивања се могу прекинути много прије 120 дана ако се за то вријеме утврде коначни пут трансформације и постигне потпуна минерализација. Прекид испитивања је могућ после 120 дана, или када се барем 90 % испитиване супстанце трансформише, али само ако се формира најмање 5 % CO_2 .

1.9.2. Ток испитивања

Отприлике 50 g до 200 g земљишта (суве масе) ставља се у сваку инкубациону боцу (видјети Сliku 1 и 2 у Дијелу трећем ове методе) и земљиште се третира испитиваном супстанцом, коришћењем неке од метода описаних у одјељку 1.8.2. ове методе. Ако се користе органски растварачи за наношење испитиване супстанце, они треба да се уклоне из земљишта испаравањем. Земљиште се добро промијеша спатулом, односно боца се протресе. Ако се испитивање изводи у условима пиринчаних поља, земљиште треба добро промијешати са водом након примјене испитиване супстанце. Мање узорке (нпр. од 1 g) третираног земљишта треба анализирати на испитивану супстанцу да би се провјерила равномерност расподеле.

Испитивана доза треба да буде усаглашена са највишом примијењеном дозом средства за заштиту биља препорученом у упутству за употребу и равномерне примјене на одговарајућим дубинама у пољу (у горњих 10 cm слоја^{xcvi} земљишта). На примјер, за хемикалије које се примјењују на лишће или земљиште, али без инкорпорације, 2,5 cm је прикладна дубина за израчунавање колико хемикалије треба додати у сваку боцу је. За хемикалије унијете у земљиште, прикладна дубина је она наведена у упутствима за употребу. Уопштено, за хемикалије брзина примјене треба да се процијени према најзначајнијем путу уласка. На примјер, кад је главни пут уласка преко канализационог муља, хемикалију треба дозирати у муљ, у концентрацији која одражава очекивану концентрацију муља, а количина додатог муља треба да одражава уобичајени муљ који се додаје пољопривредним земљиштима. Ако ова концентрација није довољно висока да омогући идентификацију главних производа трансформације, могла би помоћи инкубација одвојених узорака земљишта који садрже већи опсег, али треба избјежавати превелике количине које утичу на микробиолошке функције земљишта (видјети одјељке 1.5. и 1.8.2. ове методе).

Већи комад земљишта (нпр. 1 kg до 2 kg) може се третирати испитиваном супстанцом, пажљиво помијешати у одговарајућој мјешалици и подијелити у мање порције од 50 g до 200 g у боце за инкубацију (коришћењем разводника). Мање аликвоте (нпр. 1 g) третираног земљишта треба анализирати на испитивану супстанцу да би се провјерила равномерност расподеле. Таква процедура има предности јер допушта равномернију расподелу испитиване супстанце у земљишту.

Необрађени узорци се такође инкубирају у истим условима (аеробним) као и узорци третираног испитиваном супстанцом. Ти узорци се користе за мјерење биомасе у току и на крају испитивања.

Када се испитивана супстанца примјењује на земљиште растворена у органским растварачима, узорци земљишта третираног истом количином растварача инкубирају се у истим условима (аеробним), као и узорци третираног испитиваном супстанцом. Ови узорци се користе за мјерење биомасе у почетку, у току и на крају испитивања, да би се провјерили ефекти растварача на микробиолошку биомасу.

Боце које садрже третирано земљиште се или спајају на проточне системе описане на Слици 1, или се затварају апсорпционом колоном приказаном на Слици 2

^{xcvi} Израчунавање почетне концентрације на бази површине дато је једначином:

$$C_{\text{земљишта}} [\text{mg/kg земљишта}] = \frac{A[\text{kg/ha}] \times 10^6 [\text{mg/kg}]}{l[\text{m}] \times 10^4 [\text{m}^2/\text{ha}] \times d [\text{kg земљишта}/\text{m}^3]}$$

При чему:

$C_{\text{земљишта}}$ је почетна концентрација у земљишту (mg/kg);

A је доза за примјену (mg/kg);

l је дебљина земљишног слоја у пољу [m]; d = густина суве земљишне масе (kg/m³).

Апроксимативно, доза примјене од 1 kg/ha је приближно 1 mg/kg земљишне концентрације у слоју од 10 cm (претпостављајући густину масе од 1 g/cm³).

(видјети Дио четврти ове методе).

1.9.3. Узимање узорка и мјерење

Дупле боце за инкубацију уклањају се у одговарајућим временским интервалима и узорци земљишта екстрахују одговарајућим растварачима различите поларности и анализирају на испитивану супстанцу, односно производе трансформације. Добро осмишљено испитивање укључује довољно боца тако да се двије боце могу одбацити при сваком узимању узорка. Раствори за апсорпцију или крути материјали за апсорпцију уклањају се у различитим временским интервалима (7-дневни интервали у току првог мјесеца и 17-дневни интервали након првог мјесеца), у току и на крају инкубације сваког узорка земљишта и анализирају на испарљиве продукте. Осим узорка земљишта узетог непосредно након примјене (узорак, нултог дана) треба укључити најмање 5 додатних тачака узорковања. Временске интервале треба изабрати тако да се образац опадања испитиване супстанце и обрасци стварања и разлагања продуката трансформације могу успоставити (нпр. 0, 1, 3, 7. дан; 2, 3. недјеља; 1, 2, 3. мјесец, итд).

Када се користи испитивана супстанца означена угљеником C^{14} , радиоактивност која се не може екстраховати квантификоваће се спаљивањем, а масени баланс ће се израчунати за сваки интервал узорковања.

У случају анаеробне инкубације и инкубације наводњаваних узорка, фаза земљишта и воде заједно се анализирају на испитивану супстанцу и производе трансформације, или се одвајају филтрацијом, или центрифугом прије екстракције и анализе.

1.9.4. Факултативна испитивања

Аеробна, нестерилна испитивања на додатним температурама могу бити корисне за процјену утицаја температуре и влаге у земљишту на брзину трансформације испитиване супстанце, односно њених производа трансформације у земљишту.

Додатна карактеризација радиоактивности која се не може екстраховати може се покушати употребом, на примјер суперкритичне течне екстракције.

2. ПОДАЦИ

2.1. ОБРАДА РЕЗУЛТАТА

Количине испитиване супстанце, производа трансформације, испарљивих супстанци (само у процентима) и супстанци које се не могу екстраховати изражавају се у проценту примијењене почетне концентрације и гдје је прикладно, као mg/kg земљишта (на бази суве масе земљишта) за сваки интервал узорковања. Масени баланс се изражава као проценат примијењене почетне концентрације за сваки интервал узорковања. Графички приказ концентрација супстанце у функцији времена омогућиће процјену полуживота или DT_{50} . Главни производи трансформације идентификују се и њихове концентрације се такође приказују у функцији времена, да би се показала брзина њиховог настанка и распада. Главни производ трансформације је било који производ који представља $\geq 10\%$ примијењене дозе, у било које вријеме у току испитивања.

Испарљиви производи који се ухвате дају назнаку потенцијала испарљивости испитиване супстанце и њених производа трансформације из земљишта.

Прецизнија одређивања полуживота или DT_{50} вриједности и ако је прикладно, DT_{75} и DT_{90} вриједности постижу се примјеном одговарајућих калкулација помоћу кинетичких модела. Полуживот или DT_{50} вриједности наводе се у извјештају заједно са описом модела који је коришћен, као и редом кинетике и коефицијентом одређивања (r^2). Пожељнија је кинетика првог реда, осим ако је $r^2 < 0,7$. Ако је прикладно, калкулације се такође примјењују на главне производе трансформације. Примјери прикладних модела дати су у литератури³¹⁻³⁵.

У случају испитивања брзина на различитим температурама, брзине трансформације описане су Аренијусовом једначином, као функција температуре унутар опсега испитиване температуре:

$$k = A \times e^{-B/T} \quad \text{или} \quad \ln k = \ln A - \frac{B}{T}$$

при чему:

$\ln A$ и B јесу константе регресије из прекида и нагиба, најбоље апроксимираног правца генерисаног линеарном регресијом $\ln k$ према $1/T$;

k је константа брзине на температури T ;

T је температура у келвинима (K). Треба пазити на ограничени опсег температура за које ће Аренијусова релација бити важећа у случају да је трансформација диригована микробиолошком активношћу.

2.2. ПРОЦЕНА И ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

Иако се испитивања изводе у вјештачким лабораторијским условима, резултати омогућавају процјену брзине трансформације испитиване супстанце, као и брзину стварања и распада производа трансформације у теренским условима^{36,37}.

Студија путева трансформације испитиване супстанце даје податке о начину на који се примијењена супстанца структурно мијења у земљишту хемијским и микробиолошким реакцијама.

3. ИЗВЈЕШТАЈ

ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај о испитивању мора да садржи податке:

1) испитивана супстанца:

- име, хемијски назив, CAS број, структурна формула (назначујући место обиљежавања, кад се користи материјал означен радиоизотопима) и одговарајућа физичка и хемијска својства (видјети одјељак 1.5. ове методе);
- чистоћа (нечистоће) испитиване супстанце;
- радиохемијска чистоћа обиљегене хемикалије и специфична активност (гдје је прикладно);

2) референтне супстанце:

- хемијски назив и структура референтних супстанци које се користе за карактеризацију, односно идентификацију производа трансформације;

3) испитивано земљиште:

- детаљи о месту сакупљања;
- датум и процедура узимања узорака земљишта;
- својства земљишта, као што су рН вриједност, садржај органског угљеника, текстура (% песка, % муља, % глине), катјонски измјењивачки капацитет,

- густоћа масе, својства задржавања воде и микробиолошка биомаса;
- дужина складиштења земљишта и услови складиштења (ако је складиштено);
- 4) услови у току испитивања:
- датуми испитивања;
 - количина примијењене испитиване супстанце;
 - употребљени растварачи и метода њихове примјене на испитивану супстанцу;
 - маса земљишта третираног у почетку и узоркованог у сваком интервалу за анализу;
 - опис коришћеног система за инкубацију;
 - протоци ваздуха (само за проточне системе);
 - температуре у испитиваном систему;
 - садржај влаге у земљишту у току инкубације;
 - микробиолошка биомаса у почетку, у току и на крају аеробних студија;
 - рН, концентрација кисеоника и редокс потенцијал у почетку, у току и на крају анаеробних и студија пиринчаних поља;
 - методе екстракције;
 - методе за квантификацију и идентификацију испитиване супстанце и главних производа трансформације у земљишту и апсорпционим материјалима;
 - број реплика и број контрола.
- 5) резултати:
- резултат одређивања микробиолошке активности;
 - поновљивост и осјетљивост коришћених аналитичких метода;
 - ефикасност примијењене аналитичке технике (проценат вриједности за прихватљиву студију су дате у одјелку 1.7.1. ове методе);
 - табела резултата изражена у процентима примијењене почетне дозе и гдје је прикладно, у mg/kg тла (на бази суве масе);
 - масени баланс у току и на крају студије;
 - карактеризација радиоактивности која се не може екстраховати (везана) или резидуа у земљишту;
 - квантификација испуштеног CO₂ и осталих испарљивих материја;
 - графички приказ концентрација у земљишту у функцији времена за испитивану супстанцу и гдје је прикладно, за главне производе трансформације;
 - полу-живот или DT50, DT75 и DT90 за испитивану супстанцу и гдје је прикладно, за главне производе трансформације укључујући интервале повјерења;
 - процјена абиотичке деградације у стерилним условима;
 - процјена кинетике трансформације за испитивану супстанцу и гдје је прикладно, за главне производе трансформације;
 - предложен пут трансформације, гдје је прикладно;
 - тумачење резултата;
 - необрађени подаци (нпр. примјери хроматограма, узорци калкулација брзина трансформације и начина за идентификацију производа трансформације).

4. ЛИТЕРАТУРА

1. US — Environmental Protection Agency, (1982) Pesticide Assessment Guidelines, Subdivision N.Chemistry: Environmental Fate.

2. Agriculture Canada, (1987) Environmental Chemistry and Fate. Guidelines for registration of pesticides in Canada.
3. European Union (EU), (1995) Commission Directive 95/36/EC of 14 July 1995 amending Council Directive 91/414/EEC concerning the placing of plant protection products on the market. Annex II, Part A and Annex III, Part A: Fate and Behaviour in the Environment.
4. Dutch Commission for Registration of Pesticides, (1995) Application for registration of a pesticide. Section G: Behaviour of the product and its metabolites in soil, water and air.
5. BBA, (1986) Richtlinie für die amtliche Prüfung von Pflanzenschutzmitteln, Teil IV, 4-1. Verbleib von Pflanzenschutzmitteln im Boden — Abbau, Umwandlung und Metabolismus.
6. ISO/DIS 11266-1, (1994) Soil Quality -Guidance on laboratory tests for biodegradation of organic chemicals in soil — Part 1: Aerobic conditions.
7. ISO 14239, (1997) Soil Quality — Laboratory incubation systems for measuring the mineralisation of organic chemicals in soil under aerobic conditions.
8. SETAC, (1995) Procedures for Assessing the Environmental Fate and Ecotoxicity of Pesticides. Mark R. Lynch, Ed.
9. MAFF — Japan 2000 — Draft Guidelines for transformation studies of pesticides in soil — Aerobic metabolism study in soil under paddy field conditions (flooded).
10. OECD, (1995) Final Report of the OECD Workshop on Selection of Soils/Sediments. Belgirate, Italy, 18-20 January 1995.
11. Guth, J.A., (1980) The study of transformations. In Interactions between Herbicides and the Soil (R.J. Hance, Ed.), Academic Press, p. 123-157.
12. DFG: Pesticide Bound Residues in Soil. Wiley — VCH (1998).
13. T.R. Roberts: Non-extractable pesticide residue in soils and plants. Pure Appl. Chem. 56, 945-956 (IUPAC 1984).
14. OECD Test Guideline 304 A: Inherent Biodegradability in Soil (adopted 12 May 1981).
15. ISO 10381-6 (1993) Soil Quality — Sampling — Part 6: Guidance on the collection, handling and storage of soil for the assessment of aerobic microbial processes in the laboratory.
16. Appendix V to Directive 67/548/EEC.
17. Guth, J.A., (1981) Experimental approaches to studying the fate of pesticides in soil. In Progress in Pesticide Biochemistry. D.H. Hutson, T.R. Roberts, Eds. J. Wiley & Sons. Vol 1, 85-114.
18. Soil Texture Classification (US and FAO systems): Weed Science, 33, Suppl. 1 (1985) and Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 26:305 (1962).
19. Methods of Soil Analysis (1986) Part 1, Physical and Mineralogical Methods. A. Klute, Ed.) Agronomy Series No 9, 2nd Edition.
20. Methods of Soil Analysis (1982) Part 2, Chemical and Microbiological Properties. A.L. Page, R.H. Miller and D.R. Keeney, Eds. Agronomy Series No 9, 2nd Edition.
21. ISO Standard Compendium Environment (1994) Soil Quality — General aspects; chemical and physical methods of analysis; biological methods of analysis. First Edition.
22. Mückenhausen, E., (1975) Die Bodenkunde und ihre geologischen, geomorphologischen, mineralogischen und petrologischen Grundlagen. DLG-Verlag, Frankfurt, Main.
23. Scheffer, F., Schachtschabel, P., (1975) Lehrbuch der Bodenkunde. F. Enke Verlag, Stuttgart.
24. Anderson, J.P.E., Domsch, K.H., (1978) A physiological method for the quantitative measurement of microbial biomass in soils. Soil Biol. Biochem. 10, p. 215-221.
25. ISO 14240-1 and 2 (1997) Soil Quality — Determination of soil microbial biomass — Part 1: Substrate induced respiration method. Part 2: fumigation-extraction method.
26. Anderson, J.P.E., (1987) Handling and storage of soils for pesticide experiments. In

- Pesticide Effects on Soil Microflora. L. Somerville, M.P. Greaves, Eds. Taylor & Francis, 45-60.
27. Kato, Yasuhiro. (1998) Mechanism of pesticide transformation in the environment: Aerobic and biotransformation of pesticides in aqueous environment. Proceedings of the 16th Symposium on Environmental Science of Pesticide, p. 105-120.
 28. Keuken O., Anderson J.P.E., (1996) Influence of storage on biochemical processes in soil. In Pesticides, Soil Microbiology and Soil Quality, 59-63 (SETAC-Europe).
 29. Stenberg B., Johansson M., Pell M., Sjö Dahl-Svensson K., Stenström J., Torstensson L. (1996) Effect of freeze and cold storage of soil on microbial activities and biomass. In Pesticides, Soil Microbiology and Soil Quality, 68-69 (SETAC-Europe).
 30. Gennari, M., Negre, M., Ambrosoli, R., (1987) Effects of ethylene oxide on soil microbial content and some chemical characteristics. Plant and Soil 102, p. 197-200.
 31. Anderson, J.P.E. (1975) Einfluss von Temperatur und Feuchte auf Verdampfung, Abbau und Festlegung von Diklallat im Boden. Z. PflKrankh Pflschutz, Sonderheft VII, p. 141-146.
 32. Hamaker, J.W., (1976) The application of mathematical modelling to the soil persistence and accumulation of pesticides. Proc. BCPC Symposium: Persistence of Insecticides and Herbicides, p. 181-199.
 33. Goring, C.A.I., Laskowski, D.A., Hamaker, J.W., Meikle, R.W., (1975) Principles of pesticide degradation in soil. In 'Environmental Dynamics of Pesticides'. R. Haque and V.H. Freed, Eds., p. 135-172.
 34. Timme, G., Frehse, H., Laska, V., (1986) Statistical interpretation and graphic representation of the degradational behaviour of pesticide residues. II. Pflanzenschutz — Nachrichten Bayer 39, p. 188-204.
 35. Timme, G., Frehse, H., (1980) Statistical interpretation and graphic representation of the degradational behaviour of pesticide residues. I. Pflanzenschutz — Nachrichten Bayer 33, p. 47-60.
 36. Gustafson D.I., Holden L.R., (1990) Non-linear pesticide dissipation in soil; a new model based on spatial variability. Environm. Sci. Technol. 24, p. 1032-1041.
 37. Hurler K., Walker A., (1980) Persistence and its prediction. In Interactions between Herbicides and the Soil (R.J. Hance, Ed.), Academic Press, p. 83-122.

Дио други

Напон воде, пољски капацитет земљишта (FC) и капацитет задржавања воде (WHC)^{XCIV}

Висина воденог стуба (cm)	pF ^{XCIV}	бар ^{XCIX}	Напомене
107	7	104	Суво земљиште
1,6 x 104	4,2	16	Тачка увенућа
104	4	10	
103	3	1	
6 x 102	2,8	0,6	

^{XCIV}Mückenhausen, E. (1975). Die Bodenkunde und ihre geologischen, geomorphologischen, mineralogischen und petrologischen Grundlagen. DLG-Verlag, Frankfurt, Main.

^{XCIV}pF = log висине воденог стуба

^{XCIX}1 бар = 105 Pa

3,3 x 10 ²	2,5	0,33 ^C	} Опсег пољског капацитета тла ^{CI}
102	2	0,1	
60	1,8	0,06	
33	1,5	0,033	
10	1	0,01	WNC (приближно)
1	0	0,001	Тло засићено водом

Напон воде мјери се у центиметрима воденог стуба или у барима. Захваљујући великом опсегу сукцијске тензије, изражава се као pF вриједност која је еквивалент логаритму cm воденог стуба.

Пољски капацитет се дефинише као количина воде која се може задржати у земљишту супротно сили теже два дана након дужег кишног периода, или након довољно наводњавања. Одређује се у непоремећеном земљишту на терену *in situ*. Мјерења нису примјењива на поремећене лабораторијске узорке земљишта. FC-вриједности одређене у поремећеним земљиштима могу показати велике системске варијансе.

Капацитет задржавања воде^{XII} (*water holding capacity*, у даљем тексту: WNC) одређује се у лабораторији са непоремећеним и поремећеним земљиштима засићењем земљишног стуба водом, капиларним транспортом. Посебно је корисно за поремећена земљишта и може бити и до 30% већи од пољског капацитета. Испитивањем је лакше одредити WNC од поуздане FC-вриједности.

Дио трећи

Садржај воде у тлу (g воде на 100 g сувог тла) различитих типова земљишта из различитих држава

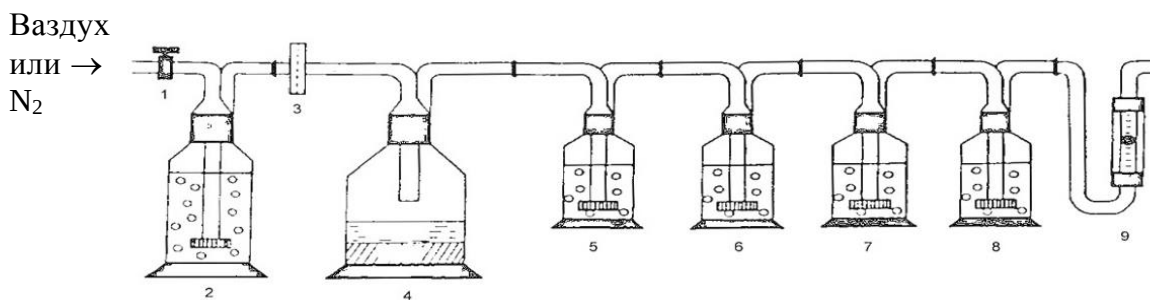
тип земљишта	држава	садржај воде у тлу при		
		WNC*	$pF = 1,8$	$pF = 2,5$
Пијесак	Њемачка	28,7	8,8	3,9
Пијесак са иловачом	Њемачка	50,4	17,9	12,1
Пијесак са иловачом	Швајцарска	44,0	35,3	9,2
Муљевита иловача	Швајцарска	72,8	56,6	28,4
Глинена иловача	Бразил	69,7	38,4	27,3
Глинена иловача	Јапан	74,4	57,8	31,4
Пјешчана иловача	Јапан	82,4	59,2	36,0
Муљевита иловача	САД	47,2	33,2	18,8
Пешчана иловача	САД	40,4	25,2	13,3
* капацитет задржавања воде (<i>water holding capacity</i>)				

^C Одговара приближном садржају воде од 10 % у песку, 35 % у иловачи и 45 % у глини.

^{CI} Пољски капацитет није константан него варира са типом земљишта између pF 1,5 и 2,5.

Дио четврти

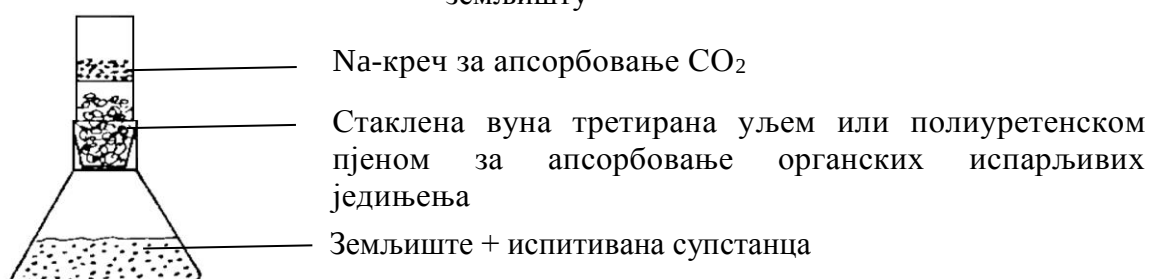
Слика 1: Примјер проточне апаратуре за испитивање трансформације хемикалија у земљишту^{СII, СIII}

При чему је:

- 1 – игличасти вентил;
- 2 – боца за испирање ваздухом која садржи воду;
- 3 – ултрамембрана (само стерилни услови) величина пора: 0,2 μm ;
- 4 – боца за метаболизам земљишта (уроњена у воду само за аеробне услове и услове пиринчаних поља);
- 5 – етиленгликол за хватање органских испарљивих једињења;
- 6 – сумпорна киселина за хватање алкних испарљивих једињења;
- 7, 8 – натријум хидроксид за хватање CO_2 и других киселих испарљивих материја;
- 9 – мјерач протока.

Слика 2: Примјер боца типа биометра за испитивање трансформације хемикалија у земљишту^{CIV}

^{СII}Guth, J.A. (1980). The study of transformations. In Interactions between Herbicides and the Soil (R.J. Hance, Ed.), Academic Press, 123-157.

^{СIII} Guth, J.A. (1981). Experimental approaches to studying the fate of pesticides in soil. In Progress in Pesticide Biochemistry. D.H. Hutson, T.R. Roberts, Eds. J. Wiley & Sons. Vol 1, 85-114.

^{CIV}Anderson, J.P.E. (1975). Einfluss von Temperatur und Feuchte auf Verdampfung, Abbau und Festlegung von Diallat im Boden. Z. PflKrankh Pflschutz, Sonderheft VII, p.141-146.

C.24. АЕРОБНЕ И АНАЕРОБНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ У СИСТЕМИМА ВОДА – СЕДИМЕНТ

Дио први

1. МЕТОДА ИСПИТИВАЊА

Метода се заснива на OECD TG 308 (2002) упутству испитивања.

1.1. УВОД

Хемикалије доспијевају у плитке или дубоке површинске воде услед непосредне примјене, путем распршивања, спирања, дренаже, одлагања отпада, отпадних вода из индустрије, домаћинства или пољопривреде и атмосферског таложења. Ова метода испитивања описује лабораторијски поступак за процјену аеробне и анаеробне конверзије органских хемикалија у системима вода–седимент. Метода се заснива на упутствима која су наведена у литератури^{1,2,3,4,5,6}. Број и тип седимената који се користе у овом испитивању утврђен је на OECD радионици о избору земљишта/седимента⁷. Том приликом дате су препоруке за сакупљање, руковање и складиштење узорака седимената засноване на ISO стандарду⁸. Испитивање је неопходно за хемикалије које се непосредно додају у воду или доспијевају у воду осталим наведеним путевима.

Услови у природним системима вода–седимент су често аеробни у горњој воденој фази. Површински слој седимента је или аеробан или анаеробан, док је дубљи седимент најчешће анаеробан. Да би се обухватиле све ове могућности, појединачно су описана и аеробна и анаеробна испитивања. Аеробно испитивање симулира аеробни водени стуб изнад аеробног слоја седимента који је наглашен анаеробним градијентом. Анаеробно испитивање симулира потпуно анаеробни систем вода–седимент. У случају значајног одступања од наведених поставки, нпр. када се користе интактна седиментна језгра или седименти који су већ били изложени испитиваним супстанцама, на располагању су друге методе испитивања⁹.

1.2. ДЕФИНИЦИЈЕ

Користе се стандардне међународне мјерне јединице (SI).

Испитивана супстанца је било која супстанца, било да је у питању полазна супстанца или одговарајући производи конверзије.

Производи трансформације јесу све супстанце које проистичу из биотичких и абиотичких реакција трансформације испитиване супстанце укључујући и CO₂ и везане остатке.

Везани остаци јесу једињења у земљишту, биљкама или животињама која опстају у матриксу било у облику полазне супстанце, или њених метаболита након процеса екстракције. Метода екстракције не смије да доведе до значајне измјене самих једињења или структуре матрикса. Природа везе може се дијелом објаснити методама екстракције које мијењају матрикс и софистицираним аналитичким техникама. До данас су, нпр. на овај начин откривене коваленте јонске и сорптивне везе, као и молекулске клопке. У принципу, образовање везаних остатака значајно смањује биодоступност и биорасположивост¹⁰ (модификовани IUPAC 1984¹¹).

Аеробна конверзија јесу оксидујуће реакције које се одвијају у присуству молекуларног кисеоника¹².

Анаеробна конверзија јесу редукујуће реакције које се одвијају у одсуству

молекуларног кисеоника¹².

Природне воде јесу површинске воде из језера, река или потока итд.

Седимент је мјешавина неорганских и органских хемијских састојка. Органски састојци садрже једињења са високим садржајем угљеника и азота и високе молекулске масе. Талози се путем природне воде и интегрише се са том водом.

Минерализација је потпуна разградња неког органског једињења до CO_2 , H_2O у аеробним условима, или до CH_4 , CO_2 и H_2O у анаеробним условима. У овој методи испитивања, када се користи једињење обиљежено радиоизотопом, минерализација означава свеобухватну разградњу молекула у току које се обиљежени атом угљеника оксидује или се редукује сразмјерно ослобођеној количини C^{14}O_2 или C^{14}H_4 .

Вријеме полу-распада ($t_{0,5}$) је вријеме потребно за конверзију 50 % испитиване супстанце, у случају када се конверзија може објаснити кинетиком првог реда, независно од почетне концентрације.

Вријеме полу-распада 50 (у даљем тексту: DT_{50}) је вријеме током којег је почетна концентрација испитиване супстанце смањена за 50%.

Вријеме полу-распада 75 (у даљем тексту: DT_{75}) је вријеме током којег је почетна концентрација испитиване супстанце смањена за 75%.

Вријеме полу-распада 90 (у даљем тексту: DT_{90}) је вријеме током којег је почетна концентрација испитиване супстанце смањена за 90%.

1.3. РЕФЕРЕНТНЕ СУПСТАНЦЕ

Референтне супстанце се користе за идентификацију и квантификацију производа конверзије уз помоћ спектроскопских и хроматографских метода.

1.4. ПОДАЦИ О ИСПИТИВАНИМ СУПСТАНЦАМА

Необиљежене испитиване супстанце као и испитиване супстанце обиљежене изотопима могу се користити у мјерењу стопе трансформације иако се за ово препоручује обиљежени материјал. Обиљежени материјал је потребан за проучавање путева трансформације и за утврђивање масеног биланса. C^{14} означавање се препоручује али и употреба осталих изотопа као што су C^{13} , N^{15} , H^3 , P^{32} , може бити корисна. Када год је могуће, изотопска ознака треба да буде уграђена у најстабилнији дио молекула^{CV}. Хемијска, односно радиохемијска чистоћа испитиване супстанце мора бити најмање 95%. Прије почетка испитивања сљедеће информације о супстанци која се испитује морају бити на располагању:

- растворљивост у води (видјети методу А.6. у Прилогу 1 овог правилника);
- растворљивост у органским растварачима;
- притисак при испаравању (видјети методу А.4. у Прилогу 1 овог правилника) и Хенријева константа;
- коефицијент расподеле у систему *n*-октанол/вода (видјети методу А.8. у Прилогу 1 овог правилника);
- коефицијент адсорпције – K_d , K_f или K_{oc} , када је могуће (видјети методу С.18. овог прилога);
- хидролиза (видјети методу С.7. овог прилога);
- константа дисоцијације – pK_a (смјернице OEBS 112)¹³;

^{CV}На примјер, уколико супстанца садржи само један прстен, он се обавезно обиљежава. Уколико испитивана супстанца садржи два или више прстенова, могући неопходна појединачна истраживања да би се процијенила судбина сваког обиљеженог прстена и добили одговарајући подаци о формирању производа конверзије.

– хемијска структура испитиване супстанце и место везивања изотопа, уколико је могуће.

Напомена: треба забиљежити температуру на којој су рађена мјерања.

Корисно је имати и податке о токсичности испитиване супстанце по микроорганизме, податке о брзој, односно инхерентној биоразградљивости, и податке о аеробној и анаеробној конверзији у земљишту.

Треба да буду доступне аналитичке методе (укључујући и методе екстракције и испирања) за идентификацију и квантификацију испитиване супстанце и производа њене конверзије у води и седименту (видјети одјељак 1.7.2 ове методе).

1.5. ПРИНЦИП МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

У испитивању се користи аеробни и анаеробни систем вода-седимент (видјети Дио други ове методе) који омогућава:

- мјерење стопе конверзије испитиване супстанце у систему вода-седимент;
- мјерење стопе конверзије испитиване супстанце у седименту;
- мјерење стопе минерализације испитиване супстанце, односно продуката конверзије (када се користи испитивана супстанца обиљежена радиоизотопом C^{14});
- идентификацију и квантификацију производа конверзије у води и седименту укључујући и масени биланс (када се користи обиљежена испитивана супстанца);
- мјерење дистрибуције испитиване супстанце и њених производа конверзије између двије фазе у периоду инкубације у замраченим условима на константној температури (да би се избјегло, нпр. цветање алги). DT_{50} , DT_{75} и DT_{90} вриједности се одређују у кратком року након испитивања и не могу бити изведене много послје периода испитивања (видјети одјељак 1.2).

Потребна су најмање два типа седимента и одговарајућих узорака воденог стуба како за аеробно тако и за анаеробно испитивање⁷. Постоје случајеви када би требало користити више од два типа седимента, нпр. за хемикалије које се могу наћи у слатководном, односно морском окружењу.

1.6. ПРИМЈЕНА МЕТОДЕ

Метода се у већини случајева примјењује за испитивање супстанци (обиљежених или необиљежених) за које постоји довољно прецизан и осјетљив аналитички поступак. Примјењује се на једињења која су минимално испарљива, неиспарљива, растворљива и нерастворна у води. Ова испитивања не би требало да се примјењују на хемикалије које су високо испарљиве из воденог раствора (нпр. фумиганти, органски растварачи) и због тога се у не могу задржати у води, односно седименту под испитиваним условима.

До сада се овај метод примјењивао да би се изучиле конверзије хемикалија у слаткој води и седиментима, али може примјенти и на естуарске/морске екосистеме. Није препоручљиво да се симулирају услови у текућим водама (нпр. ријеке) или отвореном мору.

1.7. КРИТЕРИЈУМ КВАЛИТЕТА

1.7.1. Ефикасност примијењене аналитичке технике

Екстракција и анализа, најмање у дупликату, свих узорака воде и седимента, одмах након додавања испитиване супстанце, даје прве индикације о ефикасности аналитичке методе и идентичности поступака који се примјењују на супстанце.

Ефикасност у каснијим фазама испитивања су дата у одговарајућем балансу масе (онда када се користи обиљежени материјал). Ефикасност мора бити у опсегу од 90% до 110% за обиљежене хемикалије⁶ и од 70% до 110% за необиљежене хемикалије.

1.7.2. Поновљивост и осјетљивост аналитичке методе

Поновљивост аналитичке методе (искључујући иницијалну ефикасност екстракције) ради квантификације испитиване супстанце и производа трансформације се може провјеравати поновљеном анализом (два понављања) истог екстракта воде или узорка седимента који су били инкубирани довољно дуго да би се формирали производи трансформације.

Граница детекције (LOD) аналитичке методе за испитиване супстанце и производе конверзије мора бити најмање 0,01 mg/kg у води или седименту (као испитивана супстанца) или 1% почетне количине која је примијењена на испитивани систем. Као граница детекције примјењује се увијек нижа вриједност. Такође треба навести границу квантификације (LOQ).

1.7.3. Прецизност података конверзије

Регресиона анализа концентрације испитиване супстанце у функцији времена даје одговарајуће информације о прецизности криве конверзије и омогућава израчунавање интервала повјерења за вриједности полу-распада (ако се може примijenити псеудо кинетика првог реда) или вриједности DT_{50} и ако више одговара, вриједности DT_{75} и DT_{90} .

1.8. ОПИС МЕТОДЕ

1.8.1. Испитивањални систем и апаратура

Истраживање се спроводи у стакленим посудама (нпр. флаше, кивете), осим уколико претходне информације (попут коефицијента расподеле у систему *n*-октанол/вода, подаци о сорпцији, итд.) покажу да испитивана супстанца пријања уз стакло, у том случају се користи алтернативни материјал (као што је тефлон). Ако је познато да испитивана супстанца пријања уз стакло могуће је превазићи овај проблем коришћењем једног или више наведених поступака:

- одредити масу испитиване супстанце и производа конверзије који пријањају уз стакло;
- на крају испитивања обезбиједити испирање судова растварачем;
- коришћење формулисаних производа (видјети одјељак 1.9.2. ове методе);
- увећавањем количине ко-растварача ради додавања испитиване супстанце у систем; уколико се користи ко-растварач онда он треба да буде такав да не раствори испитивану супстанцу.

Примјери типичне испитиване апаратуре односно гас-проточног и биометарског система, су дати у Дијелу трећем и четвртном¹⁴. Остали корисни инкубациони системи су описани у литературном наводу¹⁵. Дизајн апаратуре која се користи при експерименту би требало да омогући размјену ваздуха или азота и хватање испарљивих производа. Димензије апаратуре морају бити такве да испуњавају услове који се захтијевају у испитивању (видјети одјељак 1.9.1). Вентилација се може обезбиједити било лаганим мијешањем или пропуштањем ваздуха или азота по воденој површини. У другом случају препоручљиво је лагано мијешање воде одозго ради боље дистрибуције кисеоника или азота у води. Ваздух који не садржи CO_2 се не би требао користити јер

би то довело до повећања рН воде. У сваком случају поремећаји седимента су непожељни и треба их избјежавати колико год је то могуће. Благо испарљиве хемикалије би требало да се испитују у систему биометарског типа при лаганом мијешању водене површине. Могу да се користе и затворене посуде са слободним простором на врху, било за атмосферски ваздух или азот и унутрашњим системом који служи за задржавање испарљивих производа конверзије¹⁶. Код испитивања аеробних конверзија неопходна је редовна размјена гаса на врху епрувете да би се компензовала потрошња кисеоника од стране биомасе.

За сакупљање испарљивих производа конверзије користи се 1 mol/dm³ раствора натријум-хидроксида или калијум-хидроксида за угљен диоксид^{CVI} и етилен гликол, етаноламин или 2% парафинске киселине за органска једињења. Испарљива једињења која настају у анаеробним условима, као што је метан, могу се сакупити нпр. помоћу молекулских сита. Таква испарења се нпр. сагоријевају до CO₂ приликом пропуштања гаса кроз кварцну цијев напуњену са CuO на температури од 900 °C и хватањем насталог CO₂ у апсорбер са базама¹⁷.

Потребни су лабораторијски мјерни инструменти за хемијску анализу испитиване супстанце и производа конверзије (нпр. хроматографија течног гаса – GLC, течна хроматографија високих перформанси – HPLC, хроматографија танког слоја – TLC, спектроскопија масе – MS), хроматографија гаса-спектроскопија масе – GC-MS, течна хроматографија-спектроскопија масе – LC-MS, нуклеарна магнетска резонанца – NMR, итд), укључујући и системе за откривање хемикалија које су обиљежене или необиљежене радиоизотопима, када је то могуће. Када се користи материјал радио изотопски обиљежен такође је потребан и течни сцинтилациони бројач и оксидант сагоријевања (за сагоријевање узорака седимента прије радиоактивне анализе).

По потреби, може бити неопходна и остала стандардна лабораторијска опрема за физичко хемијска и биолошка одређивања (видјети Табелу 1. у одјељку 1.8.2.2. ове методе), лабораторијско стакло, хемикалије и реагенси.

1.8.2. Избор и број узорака водених седимената

Мјесто за узимање узорка седимента се одређује за сваку посебну ситуацију у складу са сврхом испитивања. Приликом избора мјеста за узимање узорка, мора се узети у обзир претходни утицај пољопривреде, индустрије и домаћинства на сливно подручје, као и на сектор непосредно узводно од локалитета. Седименти се не смију користити уколико су загађени испитиваном супстанцом или њеним структурним аналозима у претходне четири године.

1.8.2.1. Избор седимента

Два типа седимента се обично користе при аеробним студијама⁷. Два изабрана узорка седимента се морају разликовати по садржају органског угљеника и гранулометријском саставу. Један седимент треба да има висок садржај органског угљеника (2,5% до 7,5%) и да га доминантно чине fine фракције, а други седимент треба да има нижи садржај органског угљеника (0,5% до 2,5%) и да доминирају крупне фракције. Разлика у садржају органског угљеника треба да буде најмање 2%. Муљевито-глиновити^{CVII} седимент садржи > 50% fine фракције, за разлику од глиновито-муљевитог седимента код кога је тај садржај < 50%. Разлика између

^{CVI} Како ови алкални апсорпциони раствори апсорбују и угљен диоксид из вентилационог ваздуха и угљен диоксид који настаје у прецесудисању при аеробном испитивању, они морају да се замјењују у редовним интервалима да би се избјегло њиховозасићење, а тиме и губитак апсорпционог капацитета.

^{CVII} Глина – муљ је минерална фракција седимента величине < 50 µm.

садржаја муља и глине два седимента треба да буде најмање 20%. У случајевима када хемикалија доспије у морске воде, најмање један од система седимент – вода мора бити морског поријекла.

За стриктно анаеробна истраживања, два узорка седимента (укључујући и припадајуће воде) треба узети из анаеробних зона површинске воде⁷. И узорци воде и узорци седимента морају се пажљиво транспортовати без присуства кисеоника.

Остали параметри који могу бити од важности приликом одабира седимента посматраће се од случаја до случаја. Нпр. рН вриједност седимента је важан параметар за испитивање хемикалија чија разградљивост, односно сорпција зависи од рН вриједности. рН зависност може да се огледа преко pK_a испитиване супстанце.

1.8.2.2. Карактеризација узорака система вода-седимент

Кључни параметри који се морају мјерити и биљежити (уз навођење употребљене методе) како у води тако и у седименту, као и временска динамика мјерења, наведени су у табели испод. Информативно, методе за одређивање ових параметара дате су у литератури^{18,19,20,21}. Зависно од случаја може се указати потреба за мјерењем и приказивањем вриједности и других параметара (нпр. за свјежу воду – честице, алкалитет, тврдоћа, проводљивост, NO_3/PO_4 однос и појединачне вриједности; за седименте – јонска измјена, водни капацитет, карбонати, укупни азот и фосфор; за морске системе – салинитет). Анализа седимената и воде на нитрате, сулфате, биодоступно гвожђе и могуће друге електрон акцепторе може бити од користи у процијени редукционих процеса, нарочито код анаеробне трансформације.

Мјерење параметара за карактеризацију узорака система седимент–вода^{7,22,23}

	Фаза поступка					
	узимање узорака на терену	накнадно руковање узорком	почетак аклима- тизације	почетак испитивања	у току испитивања	крај испитивања
Вода						
Поријекло/ извор	х					
Температура	х					
рН	х		х	х	х	х
ТОС			х	х		х
Конц. O_2^{CVIII}	х		х	х	х	х
Оксидо- редукциони потенцијал ^{XLVI} I			х	х	х	х

^{CVIII}Метода стопе микробне респирације²⁶, метод фумигације²⁷ или бројање на Петријевим шољама (нпр. број бактерија, актиномицета, гљива и укупан број колонија) за аеробне студије, а стопа метаногенезе за анаеробне студије.

Седимент						
Поријекло/ извор	х					
Дубина слоја	х					
рН		х	х	х	х	х
Грануло- метријски састав		х				
ТОС		х	х	х		х
Биомаса микроорга- низма		х		х		х
Оксидо- редукциони потенцијал ^{CIX}	Опажањ е (боја/ мирис)		х	х	х	х

1.8.3. Сакупљање, руковање и складиштење

1.8.3.1. Сакупљање

За узорковање седимента дна користи се ISO стандард⁸. Узорци се узимају из горњег слоја седимента дубине 5 cm до 10 cm. Вода која се користи треба да се узме са истог мјеста или локације и у исто вријеме када и седимент. За анаеробну студију, узорци седимента и воде који се користе треба да буду узети без кисеоника²⁸ (видјети одјељак 1.8.2.1. ове методе). Неки од уређаја за узимање узорака су описани у литератури^{8,23}.

1.8.3.2. Руковање

Седимент се одваја филтрацијом кроз сито промјера 2 mm помоћу вишка воде која се потом одбацује. Позната количина седимента и воде мијеша се у потребном односу (видјети одјељак 1.9.1. ове методе) у инкубационим боцама и припрема за период инкубације (видјети одјељак 1.8.4. ове методе). За анаеробну студију сви кораци у поступку се спроводе без присуства кисеоника^{29,30,31,32,33}.

1.8.3.3. Складиштење

Препоручује се коришћење свјежег седимента и воде, али уколико је потребно складиштење, седимент и вода се просијавају на горе описан начини и складиште се заједно, водени стуб (6 cm до 10 cm воденог слоја), у мрачној просторији, најдуже

^{CIX} Резултати новијих истраживања су показали да мјерења концентрације кисеоника у води и оксидационо редукционог потенцијала немају ни механистичку нити вриједност у циљу предвиђања раста и развоја популације микроорганизама у површинским слојевима вода^{24,25}. Одређивање биохемијске потрошње кисеоника (БПК), приликом узимања узорака на терену, на почетку и на крају испитивања) и концентрација микро/макро нутријената Са, Mg и Mn (на почетку и крају испитивања) у води као и укупни N и укупни P у седименту (приликом узимања узорака на терену и на крају испитивања) представљају боље параметре за тумачење и процјену и стопе и путева биотрансформације.

двје недеље^{7,8,23} на температури од (4 ± 2) °C. Узорци који се користе у аеробним студијама се складиште тако да имају доток ваздуха (пр. отворени контејнери), док се они који се користе за анаеробне студије складиште без кисеоника. Заmrзавање седимента и воде или исушивање седимента се не смије догодити у току транспорта и складиштења.

1.8.4. Припрема узорака седимента/воде за испитивање

Период аклиматизације треба да буде прије додавања испитиване супстанце и сваки од узорака седимент/вода који се користи у главном испитивању ставља се у инкубациони суд. Аклиматизација треба да буде под истим условима као и инкубација (видјети одјељак 1.9.1. ове методе). Под периодом аклиматизације се подразумева временски период потребан за постизање одређене стабилности, на шта указују рН вриједност, концентрација кисеоника у води, оксидо-редукциони потенцијал седимента у води и макроскопска подјела фаза. Период аклиматизације уобичајено траје једну до двје недеље, а не би требало да траје дуже од четири недеље. Резултате испитивања која су урађена у овом периоду треба забиљежити.

1.9. ИЗВОЂЕЊЕ ИСПИТИВАЊА

1.9.1. Услови под којима се обавља испитивање

Испитивање се изводи у инкубационој апаратури (видјети одјељак 1.8.1. ове методе) у запреминском односу вода: седимент између 3:1 и 4:1 и слоја седимента дубине 2,5 cm ($\pm 0,5$ cm)^{CX}. Минимална препоручена количина седимента је 50 g суве масе по инкубационом суду.

Испитивање се изводи у мрачној просторији на уједначеној температури од 10 °C до 30 °C. Одговарајућа температура је (20 ± 2) °C. Уколико је могуће, зависно од случаја до случаја, може се узети у обзир додатна нижа температура (нпр. 10 °C), зависно од информације која треба да се добије из испитивања. Инкубациона температура се контролише и биљежи.

1.9.2. Припрема и увођење испитиване супстанце

Користи се увијек једна доза испитиване хемикалије^{CXI}. У случајевима у којима су средства за заштиту биља директно унијета у воду, сматра се да је максимално дозвољена количина наведена на етикети датог средства максимална концентрација на површини суда у коме се обавља експеримент. Мора се користити максимална доза која је дата на етикети. У свим осталим случајевима, концентрација која се користи треба да се базира на прорачунима из емисија у животну средину. Мора се водити рачуна да се обезбиједи примјена одговарајуће количине испитиване супстанце како би се извршила карактеризација путева конверзије, као и образовање и разградња производа конверзије. Можда је потребно употријебити веће дозе (нпр. 10 пута) у ситуацијама када су концентрације испитиване супстанце близу границе детекције на почетку студије, односно када се главни продукти конверзије не могу одмах опазити када су присутни у удјелу од најмање 10% у односу на испитивану супстанцу.

^{CX}Препоручује се количина од најмање 50 g седимента (суве масе) по инкубационој посуди.

^{CXI}Испитивање са другом концентрацијом може бити од користи за хемикалије које доспијевају у површинске воде различитим путевима уноса и као резултат имају драматично различиту концентрацију, све док се нижа концентрација може анализирати са довољном прецизношћу.

Међутим, уколико се користе веће испитиване концентрације оне не би требало да имају значајније штетно дејство на активности микроорганизама система вода-седимент. Да би се постигла стална концентрација испитиване супстанце у посудама различитих димензија, може се узети у обзир прилагођавање количине материјала који се користи, на основу дубине воденог стуба у посуди у односу на дубину воде на терену (претпоставља се да је 100 cm, али и остале дубине се могу узети у обзир). Примјер калкулације видјети у Дијелу петом ове методе.

У идеалним околностима испитивана супстанца се примјењује као водени раствор у воденој фази система за испитивање. Уколико се не може избјећи, дозвољено је коришћење мале количине растварача који се мијешају са водом (као што је ацетон, етанол) ради употребе и дистрибуције испитиване супстанце, али она не смије да буде већа од 1% v/v и не смије да има штетно дејство на микробну активност система за испитивање. Треба обратити пажњу на сакупљање воденог раствора испитиване супстанце – коришћење генератора колоне и претходно мијешање се може користити да би се обезбиједила тотална хомогеност. Након додавања воденог раствора у испитивани систем, препоручује се лагано мијешање водене фазе, водећи рачуна да се што мање нарушава седимент.

Не препоручује се рутинско коришћење формулисаних продуката пошто састојци формулације могу да утичу на распоред испитиване супстанце, односно производа конверзије између водене и седиментне фаза. Међутим, коришћење формулисаних материјала може бити одговарајућа алтернативе за супстанце које се слабо растварају у води.

Број инкубационих посуда зависи од различите дужине времена приликом узимања узорка (видјети одјељак 1.9.3. ове методе). Требало би укључити довољно велики број испитиваних система да би се два испитивана система могла жртвовати при сваком узорковању. Када се користе контролне јединице сваког система вода-седимент, не би требало да се држе заједно са испитиваном супстанцом.

Контролне јединице се могу користити за одређивање биомасе микроорганизама седимента и укупног органског угљеника воде и седимента приликом завршетка студије. Двије контролне јединице (односно једна контролна јединица за сваки систем вода седимент) се може користити да би се пратили тражени параметри у седименту и води у току периода аклиматизације (видјети табелу у одјељку 1.8.2.2. ове методе). Двије додатне контролне јединице се морају укључити у случају да се испитивана супстанца примјењује путем растварача да би се измјерила штетна дејства на активности микроорганизама у испитиваном систему.

1.9.3. Трајање испитивања и узимање узорка

Експеримент не би требало да траје дуже од 100 дана⁶, и наставља се све док се не успоставе путеви конверзије и дистрибуције воде/седимента или када дође до распада испитиване супстанце од 90% било разградњом, односно испаравањем. Број узорка у току трајања испитивања би требало да буде најмање шест (укључујући и нулто вријеме), уз коришћење опционе прелиминарне студије (видјети одјељак 1.9.4. ове методе) да би се установио правилан режим узимања узорка и дужина трајања испитивања, осим уколико не постоје довољне информације о испитиваној супстанци из претходних студија. За хидрофобне супстанце, у току иницијалног периода студије је можда потребно узети додатне узорке, да би се одредила стопа дистрибуције између воде и седиментних фаза.

При одговарајућем времену узорковања, цијели инкубациони судови (у копији)

се склањају ради анализе. Седимент који се налази у води анализира се посебно^{СХП}. Површинске воде се пажљиво уклањају уз минимално узнемиравање седимента. Екстракција и карактеризација испитиване супстанце и производа конверзије прати одговарајуће аналитичке процедуре. Треба водити рачуна да се уклони материјал који се апсорбовао у инкубационом суду или у повезаним епруветама које се користе за сакупљање испарења.

1.9.4. Опциона прелиминарна студија

Уколико се режим узимања узорак и његова дужина не могу одредити из осталих релевантних студија на испитиваној супстанци, може се узети у разматрање опционо прелиминарно испитивање, која се изводи у истим условима који су предложени за крајњу студију. У случају да се прелиминарно испитивање изводи треба укратко навести мјеродавне услове испитивања и добијене резултате.

1.9.5. Мјерења и анализе

Концентрација испитиване супстанце и производа конверзије при сваком узорковању у води и седименту мјери се и записује (или као концентрација или као проценат од нанете супстанце). У било ком времену узимања узорак идентификују се производи конверзије уочени на $\geq 10\%$ примijeњене радиоактивности у укупном систему вода-седимент, осим уколико не постоје оправдани разлози да се другачије поступи. Приликом идентификације узимају се у обзир и производи конверзије чије се концентрације константно повећавају током испитивања, чак и ако њихове концентрације не прелазе утврђене нивое, јер ово указује на њихову перзистенцију. Перзистентност супстанце се разматра од случаја до случаја и образлаже у извјештају.

Резултати добијени из система за хватање гасова/испарења (CO_2 и остали, односно испарљива органска једињења) треба да буду забиљежени при сваком узорковању. Стопе минерализације се биљеже. Неиздвојиви (везани) остаци у седименту се биљеже приликом сваког узимања узорак.

2. ПОДАЦИ

2.1. ПОСТУПАЊЕ СА РЕЗУЛТАТИМА

Укупан масени баланс или ефикасност (видјети одјељак 1.7.1. ове методе) додате радиоактивности се израчунава при сваком узимању узорак. Резултати се биљеже као проценат додате радиоактивности. Дистрибуција радиоактивности између воде и седимента се биљеже или као концентрација или као проценат, при сваком узимању узорак.

DT_{50} и уколико је могуће, DT_{75} и DT_{90} испитиване супстанце се израчунава заједно са одговарајућим интервалима повјерења (видјети одјељак 1.7.3. ове методе). Подаци о стопи расипања испитиване супстанце у води и седименту се могу добити коришћењем одговарајуће псеудо кинетике првог реда, односно технике емпиријског одређивања криве која примјењује графичка или нумеричка рјешења или још комплекснијих процјена у виду појединачних или мулти-димензионалних модела. Детаљније видјети у литератури^{35,36,37}.

Сви ови приступи имају своје добре и лоше стране и значајно варирају у својој

^{СХП}у случајевима када може да дође до рапидне ре-оксидације анаеробних производа разградње, анаеробни услови се морају одржати током анализе и узимања узорак

комплексности. Претпостављена кинетика првог реда може бити претјерано поједностављење конверзије и процеса расподјеле, али када је год је то могуће даје временску одредницу (стопу константе или полу-живот), која се једноставно разуме и од великог је значаја у моделима симулације и калкулацијама процеса конверзије и расподјеле предвиђених концентрација у животној средини. Емпиријски приступи или линеарна трансформација могу довести до бољег прилагођавања криве подацима и допринијети бољој процјени полу-живота, DT_{50} и кад год је могуће, вриједности DT_{75} и DT_{90} . Коришћење изведених константи је ограничено. Модели одвојених посуда могу генерисати знатан број корисних вриједносних константи у процјени ризика које описује стопу конверзије у различитим посудама и расподјеле хемикалије. Избор методе у сваком случају мора бити оправдан, а експериментатор је дужан да графички или статистички документује да је избор метода одговарајући.

3. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

3.1. ИЗВЈЕШТАЈ О ИСПИТИВАЊУ

Извјештај мора да садржи сљедеће податке:

1) испитивана супстанца:

- уобичајени назив, хемијски назив, CAS број, структурну формулу (назначити позицију изотоп када се користи радио-обиљежени материјал) и релевантне физичко хемијске особине;
- чистота (нечистота) испитиване супстанце;
- радиохемијска чистота обиљежене хемикалије и активности молекула (када је то могуће);

2) референтне супстанце:

- хемијски назив и структура референтне супстанце која се користи за карактеризацију, односно идентификацију производа конверзије;
- Седимент и вода коришћени у испитивању;
- локација и опис мјеста на коме су узети узорци седимента, укључујући, уколико их имамо, податке о претходном загађењу;
- све информације везане за сакупљање, складиштење (уколико постоје) и аклиматизацију система вода-седимент;
- својства система вода-седимент на начин приказан у табели у одјелку 1.8.2.2;

3) услови под којима се обавља испитивање:

- испитивани систем који се користи (нпр. проточни систем, биометар, начин вентилације, метод мијешања, запремина воде, маса седимента, висина воде и седиментног слоја, димензије посуда у којима се обавља испитивање, итд.
- увођење испитиване супстанце у испитивани систем: коришћена концентрација, број дупликата и контрола, начин примјене испитиване супстанце (нпр. коришћење растварача уколико их има), итд;
- температура инкубације;
- вријеме узимања узорака;
- екстракционе методе и ефикасност као и аналитичке методе и границе детекције;
- методе за карактеризацију/идентификацију производа конверзије;
- одступања од протокола методе испитивања или услова у којим се одвија испитивање у току студије;

4) резултати:

- необрађени подаци репрезентативних анализа (сви необрађени подаци треба

да се архивирају у складу са принципима добре лабораторијске праксе – GLP);

- поновљивост и осјетљивост коришћеног аналитичког метода;
- ефикасност аналитичке технике (% вриједности валидне студије су дати у одјељку 1.7.1);
- табеле са резултатима изражене у % примијењене дозе и у mg/kg воде, седимента и укупног система (само у %) за испитивану супстанцу и уколико је могуће за производе конверзије и неиздвојиву радиоактивност;
- масени баланс у току и на крају испитивања;
- графички приказ трансформације посебно у води и седименту као и у укупном систему (укључујући и минерализацију);
- стопе минерализације;
- полуживот, DT₅₀ и уколико је могуће, DT₇₅ и DT₉₀ вриједности за испитивану супстанцу, и гдје постоји могућност за главне производе конверзије, укључити и интервале повјерења у води седименту и укупном систему;
- процјена кинетике трансформације испитиване супстанце, и када је могуће главних производа конверзије;
- предложене путеве трансформације, када је то могуће;
- продискутовати резултате.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. BBA-Guidelines for the examination of plant protectors in the registration process., (1990) Part IV, Section 5-1: Degradability and fate of plant protectors in the water/sediment system. Germany.
2. Commission for registration of pesticides: Application for registration of a pesticide., (1991) Part G. Behaviour of the product and its metabolites in soil, water and air, Section G.2.1 (a). The Netherlands.
3. MAFF Pesticides Safety Directorate., (1992) Preliminary guideline for the conduct of biodegradability tests on pesticides in natural sediment/water systems. Ref No SC 9046. United-Kingdom.
4. Agriculture Canada: Environmental chemistry and fate., (1987) Guidelines for registration of pesticides in Canada. Aquatic (Laboratory) — Anaerobic and aerobic. Canada. p. 35-37.
5. US-EPA: Pesticide assessment guidelines, Subdivision N. Chemistry: Environmental fate (1982) Section 162-3, Anaerobic aquatic metabolism.
6. SETAC-Europe publication., (1995) Procedures for assessing the environmental fate and ecotoxicity of pesticides. Ed. Dr Mark R. Lynch. SETAC-Europe, Brussels.
7. OECD Test Guidelines Programme., (1995) Final Report of the OECD Workshop on Selection of Soils/sediments, Belgirate, Italy, 18-20 January 1995.
8. ISO/DIS 5667-12., (1994) Water quality — Sampling — Part 12: Guidance on sampling of bottom sediments.
9. US-EPA (1998a) Sediment/water microcosm biodegradation test. Harmonised Test Guidelines (OPPTS 835.3180). EPA 712-C-98-080.
10. DFG: Pesticide Bound Residues in Soil. Wiley-VCH (1998).
11. (11) T.R. Roberts: Non-extractable pesticide residues in soils and plants. Pure Appl. Chem. 56, 945-956 (IUPAC 1984).
12. OECD Test Guideline 304A: Inherent Biodegradability in Soil (adopted 12 May 1981).
13. OECD (1993): Guidelines for Testing of Chemicals. Paris. OECD (1994-2000): Addenda 6-11 to Guidelines for the Testing of Chemicals.

14. Scholz, K., Fritz R., Anderson C. and Spiteller M. (1988) Degradation of pesticides in an aquatic model ecosystem. BCPC — Pests and Diseases, 3B-4, p. 149-158.
15. Guth, J.A., (1981) Experimental approaches to studying the fate of pesticides in soil. In Progress in Pesticide Biochemistry (D.H. Hutson, T.R. Roberts, Eds.), Vol. 1, 85-114. J. Wiley & Sons.
16. Madsen, T., Kristensen, P. (1997) Effects of bacterial inoculation and non-ionic surfactants on degradation of polycyclic aromatic hydrocarbons in soil. Environ. Toxicol. Chem. 16, p. 631-637.
17. Steber, J., Wierich, P. (1987) The anaerobic degradation of detergent range fatty alCOhol ethoxylates. Studies with ¹⁴C-labelled model surfactants. Water Research 21, p. 661-667.
18. Black, C.A. (1965). Methods of Soil Analysis. Agronomy Monograph No 9. American Society of Agronomy, Madison.
19. APHA (1989) Standard Methods for Examination of Water and Wastewater (17th edition). American Public Health Association, American Water Works Association and Water Pollution Control Federation, Washington D.C.
20. Rowell, D.L. (1994) Soil Science Methods and Applications. Longman.
21. Light, T.S., (1972). Standard solution for redox potential measurements. Anal. Chemistry 44, p. 1038-1039.
22. SETAC-Europe publication (1991) Guidance document on testing procedures for pesticides in freshwater mesocosms. From the Workshop 'A Meeting of Experts on Guidelines for Static Field Mesocosms Tests', 3-4 July 1991.
23. SETAC-Europe publication. (1993) Guidance document on sediment toxicity tests and bioassays for freshwater and marine environments. From the Workshop on Sediment Toxicity Assessment (WOSTA), 8-10 November 1993. Eds.: I.R. Hill, P. Matthiessen and F. Heimbach.
24. Vink, J.P.M., van der Zee, S.E.A.T.M. (1997) Pesticide biotransformation in surface waters: multivariate analyses of environmental factors at field sites. Water Research 31, p. 2858-2868.
25. Vink, J.P.M., Schraa, G., van der Zee, S.E.A.T.M. (1999) Nutrient effects on microbial transformation of pesticides in nitrifying waters. Environ. Toxicol, p. 329-338.
26. Anderson, T.H., Domsch, K.H. (1985) Maintenance carbon requirements of actively-metabolising microbial populations under in-situ Conditions. Soil Biol. Biochem. 17, p. 197-203.
27. ISO-14240-2., (1997) Soil quality — Determination of soil microbial biomass — Part 2: Fumigationextraction method.
28. Beelen, P. Van and F. Van Keulen., (1990), The Kinetics of the Degradation of Chloroform and Benzene in Anaerobic Sediment from the River Rhine. Hydrobiol. Bull. 24 (1), p. 13-21.
29. Shelton, D.R. and Tiedje, J.M. (1984) General method for determining anaerobic biodegradation potential. App. Environ. Microbiol. 47, p. 850-857.
30. Birch, R.R., Biver, C., Campagna, R., Gledhill, W.E., Pagga, U., Steber, J., Reust, H. and Bontinck, W.J. (1989) Screening of chemicals for anaerobic biodegradation. Chemosphere 19, p. 1527-1550.
31. Pagga, U. and Beimborn, D.B. (1993) Anaerobic biodegradation tests for organic Compounds. Chemosphere 27, p. 1499-1509.
32. Nuck, B.A. and Federle, T.W., (1986) A batch test for assessing the mineralisation of ¹⁴C-radiolabelled Compounds under realistic anaerobic Conditions. Environ. Sci. Technol. 30, p. 3597-3603.
33. US-EPA (1998b). Anaerobic biodegradability of organic chemicals. Harmonised Test Guidelines (OPPTS 835.3400). EPA 712-C-98-090.

34. Sijm, Haller and Schrap (1997) Influence of storage on sediment characteristics and drying sediment on sorption Coefficients of organic Contaminants. Bulletin Environ. Contam. ToxiCol. 58, p. 961-968.
35. Timme, G., Frehse H. and Laska V. (1986) Statistical interpretation and graphic representation of the degradational behaviour of pesticide residues II. Pflanzenschutz — Nachrichten Bayer, 39, p. 187-203.
36. Timme, G., Frehse, H. (1980) Statistical interpretation and graphic representation of the degradational behaviour of pesticide residues I. Pflanzenschutz — Nachrichten Bayer, 33, p. 47-60.
37. Carlton, R.R., and Allen, R., (1994) The use of a Compartment model for evaluating the fate of pesticides in sediment/water systems. Brighton Crop Protection Conference — Pest and Diseases, p. 1349-1354.

Дио други

СМЈЕРНИЦЕ ЗА АЕРОБНЕ И АНАЕРОБНЕ СИСТЕМЕ ЗА ИСПИТИВАЊЕ АЕРОБНИ СИСТЕМ ЗА ИСПИТИВАЊЕ

Аеробни систем за испитивање описан у овој методи испитивања састоји се од аеробног воденог слоја (типична концентрација кисеоника варира од 7 mg/l до 10 mg/l) и седиментног слоја, који је аеробан на површини а анаеробни испод површине (типични просјечни редокс потенцијал (E_h) у анаеробној зони седимента варира од -80 до -190 mV). Влажни ваздух се пушта по површини воде у свакој инкубационој јединици да би се одржао одговарајући ниво кисеоника у свакој горњем дијелу суда.

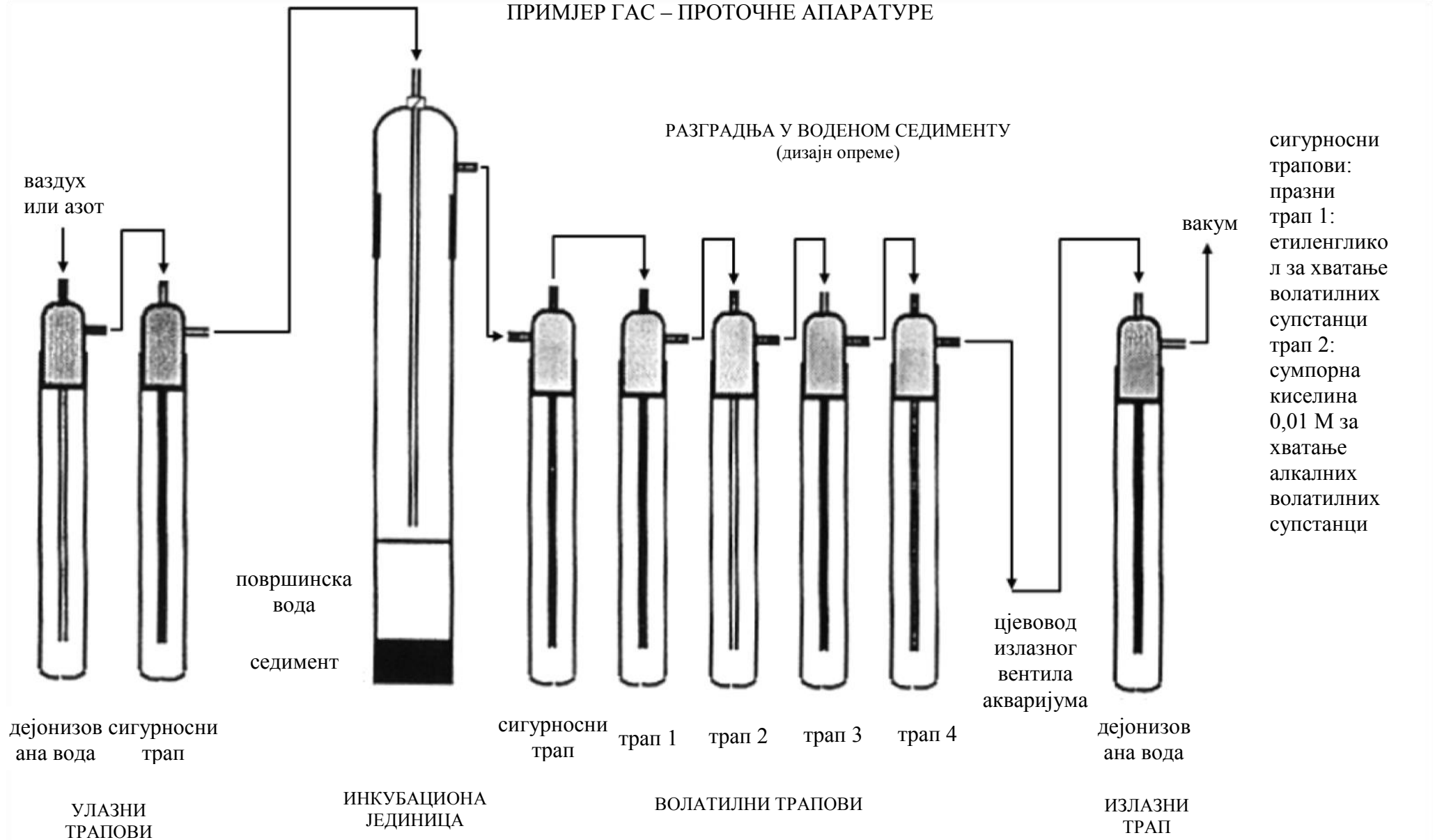
АНАЕРОБНИ СИСТЕМ ЗА ИСПИТИВАЊЕ

За анаеробне испитиване системе, поступак испитивања је у суштини исти као и код описаног аеробног система, са изузетком да се влажни азот пушта по површини воде у свакој инкубационој јединици да би се одржао ново азота у горњем дијелу суда. Седимент и вода се сматрају анаеробним ако је редокс потенцијал (E_h) нижи од -100 mV.

У анаеробној студији, процјена минерализације укључује мјерење угљен диоксида и метана.

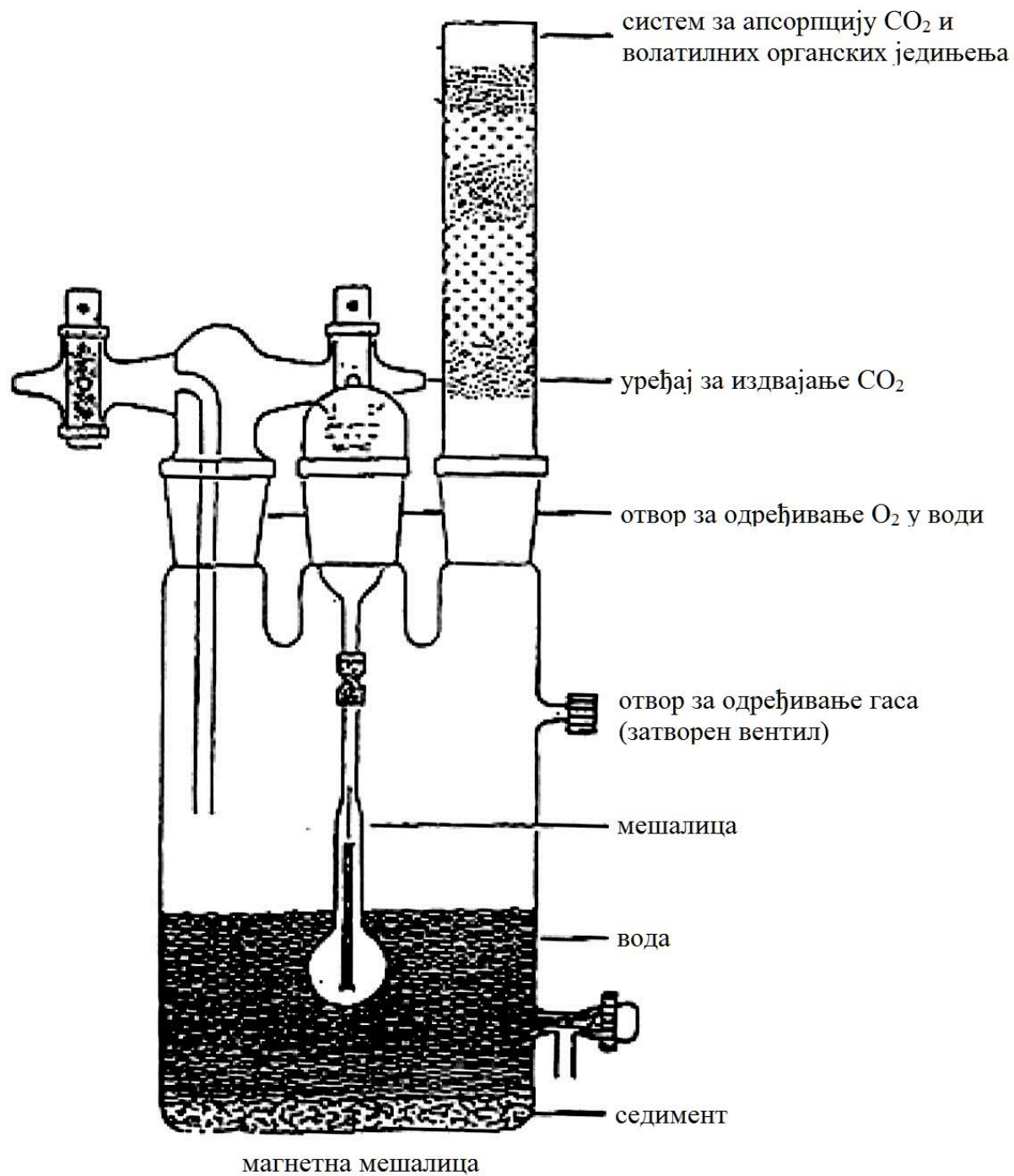
Дио трећи
ПРИМЈЕР ГАС – ПРОТОЧНЕ АПАРАТУРЕ

РАЗГРАДЊА У ВОДЕНОМ СЕДИМЕНТУ
(дизајн опреме)

Дио четврти

ПРИМЈЕР БИОМЕТАРСКОГ АПАРАТА

Дио пети

ПРИМЈЕР РАЧУНАЊА ЗА ПРИМЈЕНУ ДОЗЕ НА ПОСУДЕ ЗА ИСПИТИВАЊЕ

Унутрашњи промјер цилиндра: 8 cm

Дубина колоне са водом не укључујући седимент: 12 cm

Површина: $3,142 \times 42 = 50,3 \text{ cm}^2$

Доза која се препоручује за примјену:

500 g испитиване супстанце/ha одговара $5 \text{ } \mu\text{g/cm}^2$

Укупно μg : $5 \times 50,3 = 251,5 \text{ } \mu\text{g}$

Подесити количину у односу на дубину од 100 cm:

$12 \times 251,5 \div 100 = 30,18 \text{ } \mu\text{g}$

Запремина колоне са водом: $50,3 \times 12 = 603 \text{ ml}$

Концентрација у води: $30,18 \div 603 = 0,050 \text{ } \mu\text{g/ml}$ или $50 \text{ } \mu\text{g/l}$